

ფ-18

ილია ტავტავაძის

თხზულებანი

ტომი I.

1914

ტფილისი

მისეილ გედევანიშვილის გამოცემა.

პატივისცემისა და მადლობის ნიშნად მიუხატავს ან ნიგნი

მ.წ. ულანოვიჩი ახსენებდა იმ უაღრეს და უნებელი უხამისათვის,
ხაბლის წყალშითა შესანიშნავ მწერლის და დიდულ მამულშივეთის
შეზამუღის წყაფი ბოთონა საქათველად ყავს ბუთხა.

თქვნი პატივისცემული მიღწევა მიუხატავს

ილია ჭავჭავაძე, დაბადებული გ. გაბაშვილის მიერ.

ეს წიგნი—ილია ჭავჭავაძის ნაწერების სრული კრებულის პირველი ტომი—არის ოცნება საქმედ ქცეული, დიდი ხნის ნაფიქრ-ნააზრი. ილიას ნაწერებში აღბეჭდილია ქართველის სახე, გამო-თქმულია საზოგადოების აზრი და ფიქრი, ჩაქსოვილია ერის მწუხარება და სიხარული. თავისი კურთხეული კალმით და მოწამე-ბრივი სიკვდილით შერაგანდებით მოსილმა მკოხანმა ჩვენმა ახსნა ჩვენი აზროვნება და მოაშორა მას შემბოჭველი ბორკილები; მანვე გვიჩვენა ერთადერთი გზა ხსნისა—ეროვნული კულტურის გან-ვითარება, შეგვაუბარა ჩვენი ტებილი სამშობლო, დაგვისახა სა-კაცობრიო იდეალი და მიგვიწვია მის სამსახურისათვის. მეტია ამიტომ განძეოვება იმ აზრისა, თუ რა დიდი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს იმგვარ მწერლის ნაწარმოებათა კრე-ბულის გამოცემას, როგორიც არის ილია ჭავჭავაძე.

ეს მატთანე ჩვენი ცხოვრების ჭირისა და ღხინისა საერთო დახმარებით დღეს მოკრთეთ, მოვკაზმეთ და ისე მივუძღვენით მკი-თხეელს.

რაკი ეს აღსრულდა და მოვალეობის ტვირთი ცოტა არ იუოს შემიმსუბუქდა, არ შემიძლიან გულწრფელის მადლობით არ გავიხ-სენო ეველა ისინი, ვინც სარედაქციო კომისიაში მონაწილეობით,

რამე დახმარებით თუ თანაგრძნობის გამოთქმით ხელი შეუწყო ამ საქმის დაგვირგვინებას.

დიდა ღვაწლი სარედაქციო კომისიისა, რომლის წევრები კ. აბაშიძე, იოს. კედევანიშვილი, ივ. კომარტელი, ივ. ზურაბიშვილი, გ. ლასხიშვილი, იაკ. ფანცხავა, ნ. ჩიკოტიძე და ივ. ჯავახიშვილი არ ზოგავდნენ არც დროს, არც შრომას, არც ენერგიას ამ გამოცემის კეთილად წარმართვისათვის. კომისიის ეველა წევრი გარდა მონაწილეობისა საერთო შრომაში კისრულობდა საჭიროების-და-გვარად განსაკუთრებულ რასმე დავალებას და ეწეოდა საქმეს გარჯით, კალმით თუ სპეციალური ცოდნით.

წიგნის ბოლოს მოქცეულ შენიშვნების საშუალებით მკითხველი ადვილად გაითვალისწინებს, თუ რით ხელმძღვანელობდა კომისია მასალების დანაწილება-დალაგებასა და მკოსნის მართლწერის დაცვაში.

ეველა საკითხი სალიტერატურო თუ ტექნიკური, რომელიც კი გამოცემას ეხებოდა, ამ კომისიის მონაწილეობით, რჩევა-დარიკებით და ხელმძღვანელობით სწედებოდა. ამ ჰირთ უღრმეს მადლობას ვუძღვნი.

დიდი სამსახური გაუწია რჩევით და დარიკებით ამ გამოცემას ჩვენმა ცნობილმა პუბლიცისტმა, აწ განსვენებულმა, არჩილ ჯორჯაძემ. მანვე იკისრა კომისიის დავალებით ილიას სრული ბიოგრაფიის შედგენა, მაგრამ უღმობელმა სიკვდილმა არ დააყალბა დაემშვენებინა თავისი ნიჭიერი კალმის ნაწარმოებით ეს ჰირველი ტომი.

გამომცემლობამ ეოველნაირი საშუალება მიიღო შეეგროვებინა ეველა მასალა, რომელიც ეხება დიდებულ მკოსნის, მოაზრის და

ქართველ ერის მოჭირნასულის ილიას ცხოვრებას და ღვაწლს. ამ რიგად შეგროვილი საინტერესო და დიდძალი მასალა დაედო საფუძვლად ილიას ბიოგრაფიასა, შედგენილს გრ. ეიუბიძის მიერ. ეს არ არის ილიას სრული, სამეცნიერო ბიოგრაფია – ასეთი დაიწერება შემდეგში, როცა შესწავლილი იქნება ეველა მისი ნაწარმოები, ეველა ის მასალა, რომელიც მის ცხოვრებას შეეხება; ესაკი მხოლოდ პირველი ცდა არის დიდებული მოღვაწის ცხოვრების აღწერისა.

ამ გამოცემაში მოთავსებული სურათები დახატულია მხატვარ ჭენრიკ ჭრინევსკის მიერ.

განსაკუთრებულ მადლობას ვწირავ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას, რომელმაც ილიას ნაწერების დაბეჭდვის ნებათვით, მასალის და მეტადრე ჰოეტის ხელთნაწერების გადმოცემით დიდად შეუწყო ხელი, რათა ეს გამოცემა შინაარსის მხრით გამოსულიყო სრული და უნაკლო.

ამ წიგნის გავრცელებას მკითხველთა შორის შესამჩნევი სამსახური გაუწია აგრედვე ჩვენი აგენტების ენერგიულობა და უანგარო შრომა.

საერთოთ ქართველ საზოგადოების ერთსულოვან თანაგრძნობასა და დახმარებას უნდა მიეწეროს ის არა ჩვეულებრივი მოვლენა, რომ ამისთანა ძვირფასს წიგნს დღეს ვაწვდით ეველას წოდებისა და შეძლების განურჩევლად. წიგნის დამკვეთელთა შორის არიან: თავადი და აზნაური, მუშა და კლესი, ვაჭარი და მოხელე, მღვდელი და ბერი.

ამ შეერთებულ შრომის და თანაგრძნობის წყალობით დღეს გვაქვს წიგნი – ერთგვარი ცდა სალიტერატურო-სამხატვრო გამო-

ცემისა, რომელიც ნაბიჯის წინ წადგმად მინდა დაკსახო ქართულ
ბეჭდითი და გამოცემლობის საქმეში.

დღე, თვით საზოგადოებამ დააფასოს ამ ნაბიჯის ღირსება
ნაკლულევანება, ჩვენ-კი კმაყოფილნი ვართ უკვე იმით, რომ შევა
გროვეთ და საშვილიშვილოდ შევინახეთ დაუფასებელი განძი ილია
ჭაჭაჭაძის სიტყვა-კაზმულ ნაწარმოებისა.

მიხეილ გედევანიშვილი.

ტფილისი 10 მაისი 1913 წ.

სოფ. წიწამური. ძველი მკვლელობის ადგილის.

ილია ჭავჭავაძე

1837—1907

(ბიოგრაფია)

მცირე წინასიტყვაობა. — ჭავჭავაძიანთ გვარის გამოჩენა ისტორიაში. — ერთ-ერთი შტო ჭავჭავაძეთა. — გარსევან და ალექსანდრე ჭავჭავაძე. — 1832 წლის შეთქმულობა. — ტკბილი პოლიტიკა. — ძალი ინერციისა. — წერა-კითხვის ცოდნა ძველად და სიყვარული მწიგნობრობისა.

ილია ჭავჭავაძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღწერა, მისი სულის ფსიხოლოგიის ცხად-ყოფა, ზედ მიწვენილი დახასიათება და დაფასება ილიასი — და მერე ისიც ასე ადრე, ასე მალე, სულ რაღაც ხუთის წლის შემდეგ

მის მოწამებრივის სიკვდილისა, ყოვლად ძნელი ტვირთია, დიად მძიმე და პასუხსაგებელი საქმეა. ცხოვლად უნდა გავითვალისწინოთ მისი დიდი ბუნება, მისი ღრმა სულის-კვეთება და გადავშალოთ მიუკერძოებლად, თავ-დაჰერით და გულ-დამშვიდებით დიდი სურათი ჩვენის ბედშაობისა და ქონდრის-კაცობისა, ჩვენის შავ-უკულმა დატრიალებულის ბედის ჩარხისა მთელის საუკუნის განმავლობაში, დიდი სურათი იმ ტრაგედიისა, რომლის ერთ-ერთი უმთავრესი გმირი იყო ჩვენის ხელითვე ისე უღვთოდ, ვერაგულად გულ-განგმირული დიდება საქართველოსი, მისი დიდი მესაიდუმლე, მისი დიდი გულთა-მხილავი.

აი ეს არის ჩვენთვის ძნელი; ეს არის ძნელი მეტადრე ჩვენისთანა სუსტის ძალ-ღონის პატრონისათვის, იმ დიდის კაცის მცირე თანამემამულესი და თანამოსაგრესათვის. ამიტომ წინ-და-წინვე ბოდიშს ვიხდით, თუ რამ მეტნაკლებობა დაჰყვა თან ამ ჩვენს ნაშრომსა, თუ აღვლევება და გატაცება დაგვეტყო სადმე, თუ შესაფერს, მათიანისებურს კილოს უღალატეთ და გადავლახეთ სამზღვრები სიღინჯისა, გულ-დამშვიდებისა.

I

ქავჭავაძიანთ გვარი მხოლოდ მეჩვიდმეტე საუკუნეში გამოვიდა საისტორიო ასპარეზზე და თვისის მხნეობით, გამრჯელობით მალე მიიქცია ყურადღება კახეთის გვირგვინოსანთა. გარდმოცემა ამბობს, რომ ქავჭავაძენი ხევსურეთის მკვიდრნი იყვნენ, იქიდან არიან გადმოსულნი და ამ გვარის კაცნი დღესაც არა ერთი და ორი კომლია ხევსურეთშიო. ეს გვარი აქა-იქ გლეხკაცებად სცხოვრობს დღეს ქართლშიაც, მაგალითად, ცერონის-ავღოფში.

1726 წელს კახეთის მეფე კონსტანტინემ უბოძა ამ გვარის წარმომადგენელთ თავადობა და ქავჭავაძენი თავადობის ღირსებით ჩაიწერნენ იმ უმაღლესის წოდების სიაში, რომელიც დაერთო რუსეთსა და საქართველოს შორის დადებულს ხელ-შეკრულობას 1783 წელს.

მეფე ირაკლის დროს ბრწყინავდა თავისს ჭკუითა და დარბაისლობით ერთ-ერთი შტო ქავჭავაძეთა გარსევანის მეთაურობით. გარსევანს დიდი უნარი ემჩნეოდა დიპლომატიისა და „ბებერმა არწივმა“, როგორც მგოსანი უწოდებს ირაკლი II-ეს, იმას მიანდო სხვებთან ერთად ხელ-შეკრულობის დადება იმპერატორიკა ეკატერინეს წარმომადგენელ თავად პატიომკინთან გიორგიევსკში.

გარსევან ქავჭავაძე დაინიშნა საქართველოს მეფის წარმომადგენლად რუსეთის იმპერატორის კარის წინაშე. 1786 წელს 31 დეკემბერს გადასცა რუსეთის მთავრობას ცნობილი ნოტა და გადაჰრით მოსთხოვა, ან ხელი აიღეთ ხელ-შეკრულობაზე და ან შეასრულეთ დადებული პირობაო.

ბუტკოვი ჰმოწმობს, რომ გარსევან იყო სრულ უფლებით მოსილი მინისტრი ირაკლი მეფისა და რეზიდენტი რუსეთის კარის წინაშეო.

გარსევანის შეიღმა ალექსანდრემ სახელი გაითქვა თავისი საზოგადოებრივის მოღვაწეობითა და მგოსნობით წარსულის საუკუნის დამდეგს. მისი ოჯახი ნამდვილი სალონი იყო მაშინდელ მოწინავე ქართველობისათვის. ამ სალონში ძლიერებით ჰღვოდა ნაკვერჩხალი მგოსნობისა და ქეშმარიტის პოეზიის მაღალ აღფრთოვანების ნაპერწკლებს ბღღვრიალი გაჰქონდა გარშემო. ალექსანდრეს კეკლუცნი და შვენებით შემკულნი ასულნი, სასძლონი მაშინდელ მაღალ-ხარისხოვან კაცთა—სამეგრელოს მთავრის დავით დადიანისა, სახელოვანის პოეტის გრიბოედოვისა, სტატს-სეკრეტარის ბარონ ნიკოლაისა,—ვითა ფერიები და ფარვანანი, ისე დასტრიალებდნენ თავს ჯერ ისევ ჯან-ლონით სავსე ქურუმს ხელოვნებისასა და მშვენიერებისას, სიყვარულის მოციქულს და მალმერთებელს—თავიანთ გულ-თბილ და გულ-ტკბილ ევროპიულ გემოზედ განათლებულ ვოლტერისა და საადის თაყვანის-მცემელ მამას.

ეს ის დრო იყო, როცა საქართველოს დამოუკიდებელმა არსებობამ, ხანგრძლივ მდღევარე ცხოვრების შემდეგ, სული დალია, მაგრამ ქვეყანას მაინც თითქო არა სჯეროდა თავისი პოლიტიკური სიკვდილი, საჭიროდ მიაჩნდა შებრძოლებოდა ასეთს უმადურს ბედს და ჯერ კიდევ თითქო სრულიად არ დაჰკარგოდა იმედი მკვდრეთით აღდგომისა. თვით ალექსანდრეც—ნათლული იმპერატრიცა ეკატერინესი, იზიარებდა ამ იმედსა და პირველად 1812 წელს თვრამეტის წლის ჰაბუკი ჩაერია ბატონიშვილების მეთაურობით დაწყებულს აჯანყებაში რუსთა ბატონობის მოსაშორებლად, ხოლო მეორედ 1832 წელს მაშინდელ შეგნებულ ახალგაზდობის შეთქმულობაში.

ვიციტ, რა შედეგიც მოჰყვა ან კახეთის აჯანყებას 1812 წელს და ან მთიულეთისას—1804 წელსა. ახალგაზდობის შეთქმულობასაც მალე ბოლო მოეღო და დასასჯელად აქეთ-იქით დაფანტულნი გმირნი შეთქმულობისა მთავრობამ ისევ მალე შეირიგა, სამსახურში მიიღო, დააწინაურა და ბევრს მათგანს გულ-უშიშრად ჩააბარა დიდნი საქმენი, მაღალი თანამდებობა. გაიხსენეთ მაგალითად ცხოვრება დიმ. ყიფიანისა, გიორგი ერისთავისა, გრიგოლ და ვახტანგ ორბელიანისა და სხვ.

ალექსანდრეც მათ შორის იყო. დიდად დაწინაურდა სამსახურში და ევრონცოვის მთავარ-მართებლად მოსვლის დროს უკვე დამსახურებული, გენერალ-მაიორის ჩინით დაჯილდოვებული კაცი იყო, დიდად მიღებული მთავრობის მიერ და ამ გვარად თითქმის საფსებით გულ-მოგებული, კმაყოფილი. თუ რამ გრძნობა უკმარობისა და უკმაყოფილებისა კიდევ ჰღვოდა მის გულში, მხოლოდ სევდიან ჰანგებზედ აგებულ ლექსთა თქმით და თარზედ დამღერებით-და იქარვებდა ან და ლოთი-ფოთურ დროს გატარების პოეტურ შემკობით ჰლამოდა თავდავიწყებასა და სევდის ამშოელ გრძნობათა მიყუჩებას.

ასე ნელ-ნელა და თანდათან მოიკიდა ფეხი და ბოლოს სავსებით გაიმარჯვა ახლად დამკვიდრებულ მთავრობის ძალამ, ახალმა, უჩვევმა წეს-წყო-

ბილებამ და ქართველობის საზოგადოებრივი გრძნობა და მწვავე ტკივილებით შეპყრობილი გონება, თითქო ბანგ-დაღეულიაო, მეტად მოღლილი და მოქანცულიაო, მიყუჩდა, მირულდა, თვლემას მიეცა...

ამ მირულებას, ამ ტკივილების დაამებას მცირედ არ შეუწყო ხელი ზემოხსენებულ ვორონცოვის ცნობილმა ტკბილმა პოლიტიკამ, მათრობელა, ბანგ-ნარევე და თან კაცთ-მოყვარულმა მოღვაწეობამ. ეს დიდად განათლებული და ინგლისურს გემოვნებაზედ აღზრდილი სახელმწიფო კაცი სულ იმის ცდაში იყო, რომ ტკბილის მოქცევით, კაცთ-მოყვარულის მოქალაქეობით დაეამებინა მწვავე ტკივილები თვით-არსებობის და დამოუკიდებლობის დაკარგვისა ქართველთა მიერ. ჩვენ მოხელენი ვართ, მოჯამაგირენიო,—ამბობდა ვორონცოვი,—მოვლენილნი ამ ქვეყნისა და ხალხის სამსახურად, ესენი არიან ჩვენი ბატონები, ხოლო ჩვენ მათნი მოსამსახურენიო. ვის შეეძლო იმის დროს აბუჩად აგდება და დაჩაგვრა მაღალის წოდების ქართველისა? ვორონცოვი ცეცხლს გადააყრიდა მაშინვე და სასტიკად დასტუქსავდა იმ მოხელეს, რომელიც დიდის გვარის ქართველის დაბრიყვებას მოინდომებდა, ხალხს შეავიწროებდა. თვით იმპერატორი ნიკოლოზ, როცა მობრძანდა კავკასიაში და გაიგო აქაური ამბები აღვირ-აღსნილ მოხელეებისა, ჩაგვრა და დაბრიყვება მათგან ქართველ ხალხისა, დიდად განრისხდა და გაკვირვებითა სთქვა: „რაოდენ ძლიერი უნდა იყოს ამ ხალხში სიყვარული და ერთგულება მეფეთა, რომ ესოდენი შეწუხება აუტანიათ და მაინც ერთგულება ჩემდა არ მოუშლიათ, გულიდან არ ამოურეცხიათო“.

თ-მა ვორონცოვმა დაიახლოვა დიდის გვარისა და შთამომავლობის ქართველნი, დაუარსა ქვეყანას „პრიკაზი“ და გულუხვად აძლია იქიდან ვალი, დაჰყო მთელი კუკია, მაშინ ცარიელი მინდორი, ნაქრებად და შეღავათიანის პირობით ურიგებდა ხალხს სახლების ასაშენებლად; თან სესხად აძლევდა ფულს არა მხოლოდ შენობის აგებისათნავე, არამედ მასალის მიტანის უმაღლვე; დაარსა იტალიური ოპერა, ქართული თეატრი, ქართული ჟურნალი, მუზეუმი, საჯარო ბიბლიოთეკა, წმ. ნინოს სასწავლებელი, ქალების ინსტიტუტი, დაიახლოვა გ. ერისთავი და თავი მოსწონდა სტუმრებთან ქართველთ მოლიერით; დაიახლოვა აგრედვე პლ. იოსელიანი და იმას მიანდო ოფიციალზ „კავკაზ“-ის რედაქტორობა და სახაზინო ფულით ბეჭდვა ძველ ქართულ ხელნაწერ თხზულებათა.

ყოველმანვე ამან უფრო და უფრო მიაყუჩა ტკივილები და მიაძინა ქართველების ფიქრი და გონება. მაგრამ ეს იყო მხოლოდ ერთი სახე ცხოვრებისა, ერთი კერძოობა სურათისა. ქართველობის მაშინდელ ცხოვრებას სხვა სახეც ემჩნეოდა და ვინც დაკვირვებით ჩაიხედავდა მის გულში, დაინახავდა, რომ ერის სულის სიღრმეში ღელვა ზღვისა და „ტალღთა დენანი“ არ შემდგარიყო. აუარებელი სულიერი საუნჯე და გონებრივი საზრდო-საღვლევი, დატოვებული მამა-პაპათაგან, აგრე მალე ვერ გაჰქრებოდა, ვერ წარიწყმინდებოდა დამოუკიდებელ არსებობის სხვა გარეგან ნიშანთან ერთად.

და, აი, ერის სულში ღრმად ჩამხედველს გონების თვალ-წინ წარმოუდგებოდა საინტერესო სახილველი: დიდი თუ პატარა ცოტად თუ ბევრად შეგნებულთა შორის, თითქო გონება-დაუტანებლივ, მექანიკურად, ინერციით ეტანება წერა-კითხვას, ხელ-ნაწერ წიგნების შეგროვებას, მათს გადაწერასა და გამრავლებას; ეტანება თითქმის იმავე ხალისითა და გულმოდგინებით, როგორც წინად ეტანებოდა, თითქო შიშობს, არ დაგვეღუპოს, არ დაგვეფანტოს ყოველივე, რაც მამა-პაპას გონებრივი საღარო დაუუნჯებიაო. ეს იყო ძალა ინერციისა და იმოდენად ძლიერი, რომ ამ ოცდა ათის წლის წინად დამოწმებულ იქმნა ისეთის სარწმუნო მოხუცის-მიერ, როგორიც იყო დიდი და გულ-მხურვალე პატრიოტი კ. მამაცაშვილი. მამაცაშვილის აზრით, წერა-კითხვის ცოდნა და წყურვილი წიგნის სწავლისა ქართველთა შორის უფრო მეტად იყო გავრცელებული მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში, ვიდრე ამ ჩვენს დროსაო.*)

და, აი, სწორედ ამ პირველ ნახევარში, როცა ერთის მხრივ მიძინებული და მიბინარებული იყო აზრი და გონება ქვეყნისა და ისმოდა მხოლოდ ჩხარა-ჩხური სამხედროთა დეზ-ხმალისა, ქუხილი ზარბაზნისა და ძველებურს წყურვილს ომიანობისასა და მტრის ჯავრის ამოყრისას იკლავდნენ ჩვენი რჩეულნი ქართველნი თუ დაღესტნელთა დევნითა და მუსყრით, თუ ბაიაზეთისა და ახალციხის აღებით, თუ ყარსის ძირს დაცემით, მეორეს მხრივ თავს იჩენდა, ინერციის ძალით, დიდი და მადლიანი საქმე წიგნის სიყვარულისა, წერა-კითხვის ცოდნის ხალისისა, ხელ-ნაწერთა გადაწერ-გაფრთხილებისა და მრავლად მათის შემოკრებისა და დაუნჯებისა. ოჯახი არ იყო თითქმის თავადისა და აზნაურისა ანუ მღვდლისა და მონაზონისა, რომ ნაბეჭდი და ხელ-ნაწერი წიგნები არა ჰქონოდა და, მათის კითხვითა და გადაწერით გართულნი არა ყოფილიყვნენ მამა-კაცნი და, ასე გასინჯეთ, დედა-კაცნიც-კი.

II

დედ-მამა ილიასი.—მათი დახასიათება.—დაბადება ილიასი და მისი და-ძმანი.—ბავშვობა ილიასი.—აღზრდა მისი ყმაწვილობაში.—ნაკადული დემოკრატიზმისა.—პირველი ფიალა სიმწარისა.

ასეთი იყო იმ ჰავჭავაძეთა შტოს ოჯახიცა ყვარელში, საცა დაიბადა და გაატარა თვისი ბავშვობა და ყმაწვილობა ილია ჰავჭავაძემ. მისი მამა გრიგოლ პაატის ძე სამხედრო კაცი იყო, აფიცერი ნიჟეგოროდის ღრაგუნთა პოლკისა, რუსულის საკმაოდ კარგად მცოდნე და რამდენადმე განათლებულიცა. მაშინ ხომ ისეთი დრო იყო, რომ თავად-აზნაური უფრო ან სამხედრო სამსახურს ეტანებოდა ან კიდევ მოხელეობას. მაშინდელი მემამულე თვეში

*) კ. მამაცაშვილი ამ ოციოდე წლის წინად გარდაიცვალა ღრმა მოხუცებაში.

ერთ თუმნიან ჯამაგირსა რჩეობდა სოფელში სახლ-კარისა და მამულის მოვლა-პატრონობას. მაგრამ ილიას მამა მალე გამოვიდა სამსახურიდან და თავის მამა-პაპეულ მამულში დასახლდა. მამული დიდი არა ჰქონდა და უფრო ღარიბი, ხელ-მოკლე ოჯახიშვილი იყო, ვიდრე შეძლებული. შეძლებული ოჯახი მაშინ თითო-ორიოდა თუ იყო მთელს კახეთში. ასეთი ოჯახი ჰქონდა ალ. ჭავჭავაძეს და მარტო მის ოჯახს ეძახოდნენ „დიდ კნიაზის“ ოჯახს.

ნიშნობლივი თვისება გრიგოლის ხასიათისა, როგორც გაგვიგონია თვით ილიასაგან, იყო სასტიკი მეტყველება სახისა და სასტიკობისავე გამომხატველი ღუმილი. რამდენიმე დღე ხშირად ისე გავიდოდა, რომ მის ხმას ვერ გავიგონებდით, იყო მოღრუბლული და სახე-ჩამოხელებული, კოპებ-შეკრულიო. უნდა აღვნიშნოთ აქ ერთი მოწმობა, რომელიც ამ გარემოებას თითქო რა ეთანხმება. ბ.—ნი ა. ყ. თავის მცირე ბიოგრაფიულსა და ბიბლიოგრაფიულს შენიშვნაში ამბობს, მამა ილიასი, გრიგოლ პაატის ძე ყოფილა კაცი ოხუნჯი, კვიმატი და მკვირცხლის გონების პატრონიო*), მაგრამ ეს შეუთანხმებლობა ორ-გვარის მოწმობისა მხოლოდ გარეგანის ხასიათისაა და არსებითად ადვილი მოსარიგებელია. შესაძლოა, ოხუნჯი და კვიმატი დრო და დრო, ოჯახ-გარედ, სახლში ხშირად იყო დაფიქრებული და სასტიკის ღუმილით მოცული. ეს ორივე თვისება—ნიჭი ოხუნჯობისა და სასტიკი ღუმილი, დიდხანს ყოფნა ხმა-ამოუღებლივ—გამოჰყვა მის შესანიშნავ შვილსაც. ილიას სიყრმის მეგობარი, პატარაობიდანვე მასთან შეზრდილი ბ-ნი კოხტა აფხაზი ჰმოწმობს, მაგალითად, რომ ილიას ბავშვური, საოხუნჯო ლექსი „რწყილები“ მაშინ არის დაწერილი, როცა 12-13 წლისა იყო და ერთი ღამე გლეხ-კაცის ოჯახში გავათიეთ, რადგანაც მამითადიდან წამოსულებს გზაში დიდმა წვიმამ მოგვასწროვო. რწყილებმა ისე შეგვაწუხა იმ ღამეს, რომ ილიამ ის ოხუნჯობით სავსე ლექსი დაწერა. ისეთის კომიზმითა ჰქონდა აღწერილი ჩვენი ბრძოლა რწყილებთან, რომ სიცილით დაგვხოცა ტოლ-ამხანაგნი მის წაკითხვითაო. იგივე კოხტა აფხაზი ჰმოწმობს, რომ, მართალია, ილია პატარაობიდანვე როგორღაც მიუკარებელი და ჩუმი იყო, მაგრამ ამასთანავე მაშინვე ოხუნჯობის დიდი უნარი ემჩნეოდაო. მეტის-მეტი მოსწრებული ხუმრობა იცოდა და ვაი იმას, ვისაც სასაცილოდ აიგდებდაო.

მაგრამ ნუ გაუსწრობთ წინ ფაქტების ქრონოლოგიურს ზედ-მოყოლებას.

დედა ილიასი ქალაქელი იყო, გასათხოვრობისას სარწმუნოებით სომეხ-გრიგორიანი, გვარად ბებურიშვილის ქალი, სახელად მაგდან, ასული ქრისტეფორესი. მაგდანის მამის ოჯახი ისეთი ოჯახი იყო, რომელშიაც სომხური არავენ იცოდა და მთლად ქართული იყო იქ გამეფებული; ისეთი ოჯახი, რომლისთანაც ამ მხრივ დღესაც არა ერთი და ორია, არამც თუ გორსა და ცხინვალსა, სურამსა, თელავსა და სიღნაღში, არამედ ტფილისშიაც. ხო-

*) ილ. ჭავჭავაძის სიკვდილი და დასაფლავება, გვ. 69.

ლო უმთავრესი თვისება ამ ოჯახისა ის იყო, რომ ქართულ ენასთან ერთად, ყოველივე ზნე-ჩვეულება, ყოველი ინტერესი, სარწმუნოებრივს ინტერესს გარდა, წმინდა ქართული იყო. თვით ილია ამბობს,*) რომ დედა-ჩემმა მშვენიერად იცოდა მაშინდელი ქართული მწერლობაო. სულ ზეპირად ჰქონდა დასწავლილი ყველა ლექსი და ყველა ძველებური მოთხრობა და რომანი, რომელიც-კი იშოვებოდა მაშინ ან დაბეჭდილი და ან ხელ-ნაწერიო. ცხადია, ეს სიყვარული წიგნებისა და მათი ზეპირად დასწავლა ყმაწვილობიდანვე დასჩემებია მაგდანს და დედ-მამის ოჯახშივე განუვითარებია.

როცა მაგდანი დაუნიშნავს გრიგოლს, სულ 13 წლისა ყოფილა, მაგრამ მაშინვე გადაჭრით გამოუცხადებია შინაურებისათვის, მართლ-მადიდებლობა უნდა მივიღო, რადგან რძლად შევდივარ ისეთს ოჯახში, როგორიც არის ჰევქავაძიანთ ოჯახიო. შინაურებს ეს არ მოსწონებიათ, მაგრამ ყმაწვილს ქალს თავისი გაუტანია და ეს გარემოებაა მიზეზი, რომ მაგდანი ქმარ-შვილობაში მარიამის სახელს ატარებს.

გრიგოლს და მარიამს სულ ექვსი შვილი მისცემიათ: ოთხი ვაჟი და ორი ქალი. ვაჟები: კონსტანტინე, ილია, თემური (თემურაზ) და სვიმონი; ქალები: ნინო და ელისაბედ. უფროსი კონსტანტინე უმაღლეს სასწავლებელში ყოფილა. მოუკლავთ ლეკებს, როცა წინანდლიდან გაუტაცნიათ დავით ჰევქავაძის სახლობა და მდევრად გამოკიდებულთა შორის ისიც ჩარეულა. დარჩა ცოლი რუსის ქალი, რომელიც სამშობლოში დაბრუნდა და ვაჟიშვილი, ჭლექით გადაცვლილი რუსეთშივე. ილია განგებ წავიდა რუსეთში და ინახულა თავისი ძმის-წული, როცა მის ავადმყოფობის ამბავი მოუვიდა. თემური—მეორე ძმა ილიასი—გარდაცვლილა პეტერბურგს, როცა კადეტთა კორპუსში სწავლობდა. დედის სიკვდილს შემდეგ ორის წლისა დარჩენილა. სვიმონი ბავშვობაშივე გარდაცვლილა. უფროსი და ნინო მიუთხოვებიათ ზ ნიკოლოზ აბხაზისათვის, ხოლო უნკროსი ელისაბედ—თ. ჯამბაკურ-ორბელიანისათვის. ელისაბედ შემდეგ დაქვრივებულია და მეორედ მისთხოვებია საგინაშვილს, გენერლის ჩინით გარდაცვლილს. ნინოსა და ნიკოლოზს დარჩათ შვილი კოსტანტინე აბხაზი, რომელიც წელს თავდაზნაურობამ თავის მარშლად აირჩია. ელისაბედს შვილი არ ჰყავს, დღესაც ჯან-მრთელობით სუფევს და სახით ძალიან ჰგავს თავის სახელოვანს ძმას.

ილია დაიბადა 1837 წელს 27 ოკტომბერს. ამ თარიღს ზოგნი ეჭვის თვალით უყურებენ. საეკლესიო საბუთებით ილიას დაბადება აღნიშნულია 20 იანვარს და არა 27 ოკტომბერსაო. ეს საბუთები უფრო სარწმუნოა, ვიდრე თვით ილიას მოწმობა, მისი ავტობიოგრაფიაო. ილიას დაბადებას 27 ოკტომბერს ადასტურებს მისი და ელისაბედიცა. ჩვენს სახლში იყო მაგარ ყდაში ჩასმული ძველი სახარება და იქ ეწერა ილიას დაბადება სწორედ მაგ თარიღითაო.

*) ავტობიოგრაფია. ჟურნ. „განათლება“ 1907 წ. სექტემბერი.

სოფ. ყვარელი. — სახლი (კოშკი), რომელშიაც დაიბადა ილია.

ილიას დედა მარიამი დიდი მოსიყვარულე ყოფილა თავის ქმარ-შვილისა და არავითარ ზრუნვას არ აკლებდა ბავშვებს. ჰზრუნავდა თურმე უფრო მათის აღზრდისა და განვითარებისათვის. ბავშობაშივე აღუძრა ხალისი წიგნის კითხვისა, ცნობის-მოყვარულობისა. ამ აზრით ხშირად უამბობდა იმ სხვა და

სხვა მოთხოვნის შინაარსს, რომელიც ძველად ბლომად მოიპოვებოდა ჩვენს მწიგნობრობაში და რომელიც ხელ-ნაწერებად ვრცელდებოდა. თვით ილიაც ჰმოწმობს ამას თავის ავტო-ბიოგრაფიაში და ჩვენც არა ერთხელ გავგიგონია მისგან, რომ მე, როგორც პატარას და ტანად მრგვალს, დამაგორებდნენ ტახტზედ მუთაქასავით, დასდებდნენ ზედ ჩემზედ წიგნს და კითხულობდნენო. „სალამობითაო, ამბობს ილია, დაგესხავდა დედა ბავშვებს და გვიკითხავდა მოთხოვნებსა და ამბებსა. წაკითხვის შემდეგ გვიამბობდა შინაარსს და მეორე დღეს სალამოზედვე გვიკითხავდა, აბა ვინ უფრო კარგად მიაბობს, რაც გუ-შინ გაიგონეთო. ვინც კარგად უამბობდით, გვაქებდა და ამ ქებას ჩვენ დიდად ვაფასებდით.

ბავშვობაში ილია არა ყოფილა ცელქი და მოუსვენარი, როგორც ეს სჩვევია, საზოგადოდ, პატარაობას. მისი უნცროსი და ელისაბედ ჰმოწმობს, რომ ილია ხალისით არ ერეოდა ტოლებში სათამაშოდ. უფრო მარტო ყოფნა უყვარდა და გართობას ერიდებოდაო. ამასვე ადასტურებს, როგორც ზემოდაც მოვიხსენეთ, მისი მეგობარი კოხტა აფხაზი. აგრედვე გამდელიცა—სალომე ლოლაძე—რომლის მოწმობას თავის დროზედ მოვიყვანთ ქვემოდ.

პირველ-დასაწყისი სწავლა ილიას, თავის ოჯახს გარდა, თავიანთ სოფლის მთავრის შინაურს სკოლაში მიუღია. რვა წლისა ყოფილა ილია, როცა ამ მთავრისათვის მიუბარებიათ. მთავარმა ძალიან კარგად თურმე იცოდა ქართული და სახელი ჰქონდა გაეარდნელი საღმრთო წიგნების კარგის მკითხველისა.

ეს გარემოება თუა, სხვათა შორის, მიზეზი იმისი, რომ ილიას თითქმის მოხუცებამდე შერჩა სიყვარული საღმრთო წერილის კითხვისა, მისი ქართულის ენა-მზიანობისა და სიღრმე-ძალისა, აგრედვე სახარების კარგის, კილოიანის კითხვისა ეკლესიაში. ილია იმ აზრს ადგა, რომ ქართულის ღრმად და ყოველ მხრივ შესწავლისათვის აუცილებლად საჭიროა კითხვა საღმრთო წიგნებისა, ცოდნა ძველის ქართულისა. ქართულის ის შესწავლის საფუძვლიანად, ვინც ხშირად კითხულობს საღმრთო წერილის წიგნებს, კითხულობს შეგნებით და უკვირდება ძველის ქართულის საგრამატიკო ფორმებს, მის მიმოხერასა, სინტაქსისსაო. თვითონაც ხშირად კითხულობდა ძველ ქართულ წიგნებს, სახარება-სამოციქულოს და მოსმენაც უყვარდა ეკლესიაში მათის წაკითხვისა; ისე აღდგომა არ გათენდებოდა თითქმის, რომ განსაკუთრებული გულის-ძგერა არ აშლოდა და არ მოენდომებინა ეკლესიაში წასვლა, უფრო-კი სახარების კითხვის მოსასმენად.

აქ ცხადად სჩანს ის გავლენა, ის ღრმა შთაბეჭდილება ყმაწვილობისა, რომელიც დაუტოვებია ილიას ნორჩ გულში საეკლესიო წიგნების კარგის კითხვით სახელ-განთქმულის მთავარს.

„იმისი უმთავრესი ღირსება კი ის იყო, რომ ჰმოწმობს ილია, რომ მომხიბლველი თქმა იცოდა ამბებისა. გვიამბობდა მდაბიურად და ბავშვებისათვის ადვილად გასაგების ენით უფრო საღმრთო და სამშობლო ქვეყნის ის-

ტორიის ამბებს, ვის რა გმირობა მოექმედნა, ვის რა ფალაგნობა გაეწია, ვის რა ღვაწლი და სიკეთე დაეთესა სამშობლოსა და სარწმუნეობის სასარგებლოდ და დასაცველად“.

რა თქმა უნდა, ჩვენი ყმაწვილის ბუნებაში ღრმად ჩაიმარხებოდა ეს ამბები და წაუშლელს კვალს დასტოვებდა მის სულში. აკი თვითონვე ჰმოწმობს, ბევრი ამ ამბავთაგანი ღრმად ჩამრჩა გულში და ერთი მათ შორის „დიმიტრი თავ-დადებული“ თემად გამოვიყენე მრავალ-წლის შემდეგ (1877 წ.). ერთი კიდევ საშობაო მოთხრობად დაწერეო. „გლახის ნაამბობში“ ზოგიერთს ადგილს ცხადად ამჩნევია კვალი მთავრის ამბების გავლენისაო.

მთავრის სკოლა შინაურული სკოლა ყოფილა, იმისთანა, რომელიც ჩვეულებრივი იყო ძველად და რომელიც, სამწუხაროდ, ასე კვალ-წმინდად განჰქრა ამ ოცისა და ორმოცის წლის განმავლობაში. მაშინ და უფრო კიდევ წინად, საქართველოს დამოუკიდებლობის დროს, წესად იყო მიღებული ამისთანა შინაური სკოლა, რომელიც გამართული ჰქონდათ, როგორც სასულიეროთა, ისე ერისაგანთა: სოფლის მღვდელთა, მთავარ-დიაკონთა და ძველთა დედათა.

„მთავართან ესწავლობდიო,—განაგრძობს ილია: ამავე ჩემ სამშობლო სოფლის გლეხ-კაცების შვილებთან. ხუთნი თუ ექვსნი ვიყავით, რამდენადაც მახსოვს. ყველანი შინიდან დავდიოდით მთავართან დილ-დილით და სწავლა გვექონდა მხოლოდ შუადღემდე. წერა-კითხვას, როგორც მახსოვს, სულ საათს არ ვანდომებდით ხოლმე; დანარჩენი დრო იმაში გადიოდა, რომ ვთამაშობდით თვით მთავრის ზედა-მხედველობით და ხელ-მძღვანელობით და უმთავრესად უფრო იმაში, რომ ვისხედით და ვისმენდით იმის გასატაცებელ ნაამბობს“.

აქ, სხვათა შორის, დიდად საყურადღებოა ის გარემოება, დამახასიათებელი ძველებურის ჩვენი ბატონ-ყმობისა, რომ თავადის ყმაწვილი იზრდება და იწურთება სწავლაში ყმების შვილებთან ერთად. ეს თავის-თავად საყურადღებო გარემოება იმითია საინტერესო, რომ შესაძლოა ყმაწვილობიდანვე საფუძვლად დაედო ილიას სიყვარულს გლეხ-კაცობისადმი, ილიას სიყვარულს გლეხ-კაცის ენა-მეტყველებისა და ზნე-ჩვეულებისადმი, საფუძვლად დაედო მის დემოკრატიზმს სიკბაუკეშივე და ბოლოს ყოველმხვე ამან ისეთის ძლიერებით იჩინა თავი მის ნაწერებსა და ცხოვრებაში. ეგ დემოკრატიზმი, ეგ სიყვარული მდაბიოთა ლაპარაკის კილოსი და გამოთქმისა ჩაეჭსოვა მის ბუნების მეორე კერძობას, არისტოკრატიზმს ჭკუისას, ძლიერებასა და მედიდურებას სულისას.

გავითვალისწინოთ მსგელოება მთელის ჩვენის ისტორიისა, ხასიათი ჩვენებურის ბატონ-ყმობისა ძველად, საქართველოს დამოუკიდებლობის დროს, აგრედვე ყოვლად საყურადღებო ინსტიტუტი ძიძაობისა, დღემდე დაცული მთელს დასავლეთს საქართველოში. მაგ ინსტიტუტის ძალით, ბატონის შვილი ყმის სახლში იზრდებოდა ნორჩობისას და შემდეგაც, თითქმის სასკოლო

ჰასაკამდე და ამის გამო მყარდებოდა ყმასა და ბატონს შორის სულიერი და ხორციელი ნათესაობა. გავითვალისწინოთ ყოველივე ესე და მაშინ ისე აღარ გავგვიკვირდება ჩვენთა თავად-აზნაურთაგან გამოსულ მწერალთა დემოკრატიზმი და დიდი სიყვარული გლეხ-კაცობისა.

აქ საჭიროა ორიოდ სიტყვით მოვიხსენიოთ ილიას გამდელი სალომე ლოლაძეცა, რომელიც ქართლიდან გადაყვანია ილიას ნათლიას გრიგოლ ჰავჭავაძისათვის. ილიას გამდელი თითქმის ილიას ტოლივე იყო. დღესაც ცოცხალია, ჯან-სალი და სრულის მენსიერების პატრონი. გარეგნობით ტიპიური ძველი ქართველი ადამიანია. სალომე ლოლაძისას კარგად ახსოვს თურმე ილიას ყმაწვილობა და დიდის სიყვარულით იგონებს იმის ბავშვობას. ანგელოზი იყო, ანგელოზიო, — ამბობს თურმე: ცელქობა და თამაშობა აგრე რიგად არ უყვარდა, წიგნის კითხვას ეტანებოდა ძრიელაო. მეტისმეტი სრული იყო, ხორციით სავსე. შშობლებს ეფიქრებოდათ კიდევ იმის გადაქარბეულის სისრულისა და სისუქნისაო. ამ მხრივ ილია დედასა ჰგავდა: ისიც სრული იყო და ტან-დაბალი. ილიას პატარაობისასვე უყვარდა ლექსები, გლეხის ბიჭებს გააჯიბრებდა ხოლმე ლექსების თქმაში. ერთხელ ერთმა ბიჭმა რაღაცა უწმაწური ლექსი სთქვა, ილიას არ ექაშნიკა და უთხრა, კარგი ლექსები არა გცოდნიაო. ილია ძალიან ხათრიანი იყო, ხმა-მაღალს სიტყვას არავის ეტყოდა, გაჯავრებულიც რომ ყოფილიყო. და-ძმებთან კარგად თავსდებოდა, გარდა უფროსი ძმისა, კოტესი. იმასთან როგორღაც ვერა რიგდებოდა. ილიამ მაჩუქა დუქნის ალაგი და სხვაფრივაც დიდად მწყალობდაო.

ილიას გამდელი სალომე ლოლაძისა.

ცხადია ყოველ ამის შემდეგ, რა დიდი და მრავალ-გვარი ნაკადი დემოკრატიზმისა უვლიდა გარს ილიას ყმაწვილობას და რა ვითარებაში ინასკვებოდა ხასიათი მომავალის დიდის მებრძოლისა, დემოკრატიულ იდეისა და თავისუფლების ყოვლად-ქებულის მოციქულისა და ან სად არის სათავე და დასაბამი დედა-ენის უტყუარ ალღოს აღებისა, ქართულის იმ ღრმა ცოდნისა, რომელმაც ისეთის ძლიერებით იჩინა თავი ჯერ ისევ „მგზავრის წერილებსა“ და „გლახის ნაამბობში“, გინა „კაცია-ადამიანში“.

დედა ილიას თერთმეტის წლისას მოუკვდა და ალბად პირველად მაშინ შეიძრა ღრმად მისი ყმაწვილური სული. უნდა ვიფიქროთ, დედით დაობლებამ დიდი იარა სევდისა გაუჩინა გულში პატარა ყმაწვილს. დედა-შვილურს

გრძნობას ილია დიდის მოწიწებით იგონებდა ხოლმე შემდეგ, დიდობისას. მის ნაწერებშიაც მკაფიოდა სჩანს, რა წმინდა გრძნობად მიაჩნდა ილიას გრძნობა დედა-შვილურისა, დედა-შვილობის სიყვარულისა. ამიტომ დედით დაობლებას ღრმა კვალი უნდა დაეტოვებინა მის გულში. მალე ხომ ილიას მამაც მოუკვდა, ჯერ ისევ ყმაწვილს, 15—16 წლისას და ამან კიდევ უფრო

ილიას მამიდა მაკრინე.

გაუძლიერა სევდა, მწვავე ტკივილი გულისა. უფროსი ძმაც ლეკებმა მოუკლეს. ილიამ მთელი თავისი ჯიგარი დანარჩენ და-ძმასა და ქვრივ მამიდაზედ დაჰყარა. ეს მამიდა, სახელად მაკრინე, ქვრივი ივანე არაგვის ერისთავისა, დაიბარა გრიგოლ ქავჭავაძემ თავის მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ ობლების საპატრონებლად. მაკრინემ იტვირთა ეს მოვალეობა და ნამდვილი დედოპა გაუწია თავის ობოლ ძმისწულებს. ილიას კერძო მიწერ-მოწერა ცხადად ამტკიცებს, რა მწვავე გრძნობას განიცდიდა სულის მარტო-

ბისას და თან რა დიდის მხნეობით ითმენდა თავზედ დატეხილ უბედურებას. ეს მოთმენა, ეს გულში ჩაკვლა დარდისა და მწუხარებისა, გარეგნობით შეუმჩნევლობა დიდის შინაგანის ცეცხლისა მეორე ბუნებად გადაექცა ილიას შემდეგში. გარეგნობით დამშვიდებულს, დიდხანს ღუმილით ყოფნის მტკიროვნეოს, ადვილად ვერავინ მიუხვდებოდა, რა მწარე გრძნობა სდუღდა მის გულში. ამიტომ ამბობდნენ ხოლმე ხშირად ილიაზედ მისი ხასიათის უცოდინარნი, უგულოა, უღმობელიაო. მთელი მისი ნაწერები სულ სხვასა ჰმოწმობს. სულ სხვასა ჰმოწმობს ის წერილიცა, რომელიც მამიდას მოსწერა ილიამ რუსეთიდან 1860 წელს, როცა სიკვდილმა ერთხელ კიდევ ძლიერად დასჩაგრა მისი გული და ხელიდან გამოსტაცა საყვარელი და უკანასკნელი პატარა ძმა თემური, რომელიც პეტერბურგის კადეტთა კორპუსში სწავლობდა.

აი ის წერილი, სავსე გრძნობითა და მწუხარებითა:

„საყვარელო მამიდავ!

„თქვენი წიგნი მომივიდა ფულით და, როგორცა სჩანს, მაშინ არა გცოდნია ჩემი უბედურება. მამიდაჯან, რა დაუშავეთ ასეთი ღმერთს, რომ ეგრე

უწყალოდ და შეუბრალებლად გვიწამლავს ღღერებს ამოვინ ტანჯვით. ჩემი პატარა თემური სადღა არის, მამიდაჯან! დავკარგე საუკუნოდ პირველი და უკანასკნელი ძმა, მერე რა ძმა?! ველარ გნახეთ ის საწყალი და უბედური. ნეტავი თავის ქვეყანაში, გარშემორტყმული ნათესავეებით, მაინც მიცვალებულიყო. ვაიმე, ჩემო პატარა ძმაო, ჩემო კარგო და ჭკვიანო თემურ, რაზედ დამოვბლეს და დამავდეს?! შენ წახვედი, მოგვშორდი და შენ მაგიერ დავგივდე ნუგეშად ცრემლი და წუხილი.

„მაგრამ რაღას უშველით, მამიდაჯან! ღვთის ნება და ღვთის რისხვა აღსრულდა ჩვენზედ! რა ვქნათ? რაც გამოვზდილვარ, სიკვდილის მეტი ბედი არ დავგეყოლია ჩვენ. მადლობა ღმერთს ამ გვარ ბედისათვის. ნუ იწუხებთ, მამიდაჯან! ამ ცხოვრების ღელვისაგან ბევრი მოგიტმენიათ და ესეც მოითმინეთ.

„მე ვერა ვარ კარგად. ჩემი სიმრთელეც ძალიან დაშლილია. თუ ღმერთმა ბოლო არ მომიღო, კულავ ამ დროს დავბრუნდები შინ კურს-გათავებული. მაგრამ მარტო მე მოვალ შინ, მამიდაჯან. თქვენი პატარა თემურ საუკუნოდ დარჩა აქ.“

თავში წერილს წარწერილი აქვს:

„ვაიმე, საწყალო თემურ! აღარ გაიხარებენ შენ ბედნიერებაზედ არც ძმა შენი უბედური, ველარც მამიდა და ველარც დები შენი. სად წახვედი, ჩემო საყვარელო ძმაო? შემომხედე მე და შემიბრალებე, რომ უშენოდ ასე ვიტანჯები.

თქვენი უბედური ილია.“

რათა უფრო კარგად შევიგნოთ მიზეზი ასეთის დიდის მწუხარებისა, უნდა ვიცოდეთ, რა ძრიელ უყვარდა ილიას ეს ერთად-ერთი თავისი ძმა და რა დიდი იმედი ჰქონდა მისი, როგორც ფრიად ჭკვიანისა და ნიჭიერის ყმაწვილისა. ერთის წლის წინად მის გარდაცვალებისა ილია სწერს თავის უფროს დას ნინოს:

„თემურ ძალიან კარგად არის. გაიხარე, ნინუცი: კარგი, ჭკვიანი ძმა გვყავს, ღმერთმა აცოცხლოს! მარტო ერთი არ მომწონს ამისი, ძალიან ფიქრიანია.“

აქ ილიას ავიწყდება, რომ თითონაც ფიქრიანი იყო და, ვეჭვობთ, უფრო მეტად, ვიდრე თემური.

III

ილია ტფილისში.—პანსიონი ჰაკესი.—ილია გიმნაზიაში.—დუღი-ლი ხასიათისა ანუ კრიტიკული ხანა.

მეთერთმეტე წელში გადამდგარი ილია მამამ ქალაქში ჩამოიყვანა და მიაბარა იანიშევსკისა*) და ჰაკეს პანსიონში. ეს პანსიონი ყველა მაშინდელ

*) ილიას გადაჭვიწყება ეს გვარი და მის მაგიერ თავის ავტობიოგრაფიაში მოხსენებული აქვს რავესკი.

კერძო სასწავლებელზედ უკეთესი იყო, როგორც თვით ილია ჰმოწმობს ამასა და იქ აბარებდნენ თავიანთ შვილებს უფრო შეძლებულნი მოხელენი და ზოგიერთი თავად-აზნაურნიცა.

პირველ გიმნაზიის არქივში შემდეგნი ცნობანი აღმოჩნდა ამ პანსიონის შესახებ: სასწავლებელი თვისის კურსით ეთანასწორება გიმნაზიის დაბალ კლასებს (აღბად პროგიმნაზიულს) და მოთავსებულია ტფილისში, სახლი პეპინოვისა, 2 ნაწილი, 1 კვარტალი. საზოგადო საგნებს გარდა, ასწავლიდნენ ძველ ენებში—ლათინურს, ახალში—ფრანგულს, გერმანულს, აგრედვე ქართულსა და სომხურს. სუფთა წერასა და ხატვას გარდა, ევროპიულ ცეკვასაცა ჰქონდა დათმობილი რამდენიმე გაკვეთილი.

1852 წელს დაახლოვებით ორმოცამდე ყოფილა მოწაფეთა რიცხვი. ამათ შორის $\frac{3}{4}$ —პანსიონერები და $\frac{1}{4}$ —ნახევარ-პანსიონერები. თავადის შვილნი—5, რუს-მოხელეთა შვილნი—25, უცხოელნი—2. სომეხთა შვილების რიცხვი არა სჩანს. არა სჩანს აგრედვე მოქალაქე ქართველთა შვილნი იყვნენ თუ არა.

შესატანი ფასი პანსიონერთათვის ყოფილა დაწესებული 250 მან., ნახევარ-პანსიონერთათვის—200 მან.

ილია პანსიონში კარგა ხანს დარჩენილა—თითქმის შვიდს წელიწადს. ხუთს წელს იმდენად მომზადებულია, რომ გიმნაზიის მეოთხე კლასში მიუღიათ და ორს წელიწადს ამ კლასის კურსის გათავებას მონდომებია. ბინა ისევ პანსიონში ჰქონია და იქიდან უვლია გიმნაზიაში მთელის ორის წლის განმავლობაში. ამ დროს ილიას გიმნაზიის მთავრობა თავისუფალ-მოსიარულედ სთვლიდა—*вольноприходящій*.

მისი მაშინდელი ნიშნები სწავლაში სახარბიელო არ არის: რუსულ სიტყვიერებაში ორი ჰყავს, აგრედვე მათემატიკაში. უწყებას შენიშვნა აქვს დართული: დარჩა იმავე კლასშიო. შემდეგ ხელი წამოუწყვია და უკეთ დაუწყვია სწავლა.

1853 წელიწადი. საქმე № 110. მეექვსე კლასის თავისუფალი მოსიარულე ჰავჭავაძე ილია:

ნიშნები: ნიჭი გინა გულისყური. . . 4
 ბეჯითობა. 3
 ყოფა-ქცევა 4 $\frac{1}{2}$.

საგნები:	შუალა თვიური:	გამოცდისა:	შუალა წლიური:
საღმრთო სჯული	2	4	3
რუსული	5	5	5
ქართული	5	4	5
ფრანგული	4	4	4
ლათინური	3	2	3
გეომეტრია.	4	3	4
აღგებრა	4	2	3
გეოგრაფია.	2	2	2
ისტორია	4	—	4

1857 წ. ანბანზე დაწყებული სია საბუთის ქაღალდებისა: ქავჭავაძე ილია—საბუთის ქაღალდები უკან დაუბრუნდა 24 აპრილს. საქმე № 21 იმავე წლისა: საბუთის ქაღალდები ღირექციამ წარუდგინა მზრუნველს, რადგან 14 ივლისს 1856 წელს № 1591 ითხოვა, ილიასი და თეიმურაზ ქავჭავაძის საბუთები მე გამომიგზანეთო. ღირექცია აუწყებს, ილიას საბუთებს გიგზავნით, ხოლო თეიმურაზისა გაეგზავნა საგუბერნიო მმართველობასაო.

ილია თვითონაც იგონებს ავტობიოგრაფიაში პანსიონსა და გიმნაზიაში თავის ყოფნას, მაგრამ ძალიან მცირე ცნობას იძლევა მაშინდელ სწავლა-აღზრდის შესახებ; პანსიონის შესახებნი ცნობანი კიდეც საკმაოა და გიმნაზიისა-კი სულ მცირეა.

„15 წლისა ვიყავიო,—გვიაზნობს ილია: როცა ამ პანსიონიდან ტფილისის გიმნაზიაში შევედი. მეოთხე კლასში მიმიღეს და ბინით-კი ისევ პანსიონში ვიყავი. პანსიონს მაშინ განაგებდა მხოლოდ ერთი ჰაკკე. ჰაკკე გერმანელი იყო, ყოველ მხრივ განათლებული კაცი. გერმანიიდან დაიბარა მაშინდელმა კავკასიის ცალკე კორპუსის კომანდირმა ნეიდგარტმა თავის შვილების აღსაზრდელად; ხოლო ნეიდგარტის შემდეგაც ტფილისში დარჩა და პედაგოგ რაევსკისთან (?) ერთად პანსიონი დააარსა. ჰაკკე სასტიკი კაცი იყო, მაგრამ თან იმდენ მამობრივს მზრუნველობას იჩენდა თავის შეგირდების მიმართ, იმდენს სცდილობდა და ყურს უგდებდა მათს ზნეობრივსა და გონებრივს განვითარებას, რომ თითქმის მთელს თავისუფალს დროს, კლასში მეცადინეობის შემდეგ, იმათ ანდომებდა: ხან ემუსაიფებოდა, ხან ართობდა მუსიკითა და ჰმართავდა ხელ-და-ხელ კონცერტს როიალზედ, რომლის დაკვრაც საუცხოვოდ იცოდა“.

ასე ახასიათებს ილია იმ პანსიონს, საცა ბედმა მიიყვანა ყმაწვილობაში და საცა ისეთი სასტიკი და თან მამობრივ მზრუნველი უფროსი დაჰხვდა პანსიონისა. ჩვენც არავითარი საბუთი არა გვაქვს, არ დაუჯეროთ ილიას და არ ვირწმუნოთ, რომ ამ პანსიონს მხოლოდ საკეთილოდ უნდა ემოქმედნა ილიაზედ იმ კრიტიკულს დროს, როცა ბავშვი ჰასაკში მოდის, როცა იწყება საშიში დრო ჭაბუკის ბუნების მღელვარებისა, ხასიათის დუდილისა და ზნეობრივის მერყეობისა.

ამ კრიტიკულმა ხანამ, უნდა ვიფიქროთ, მშვიდობით განვლო, თავდაპირით ჩაიარა ჯერ პანსიონში და მერე გიმნაზიაში. ილიას ხასიათი, ასე თუ ისე, დადულდა და გამოიკვანდა მაშინ, როცა უკვე უფროს კლასებში იყო და როცა ილიას აეშალა სხვადასხვა, ერთი-ერთმანერთის საწინააღმდეგო, სურვილი და გატაცება: ყმაწვილურის სიყვარულისა, ბერობისა, ვოლონტერობისა გარიბალდის რაზმში და სხვ.

ყმაწვილურის სიყვარულის ამბავს კოხტა აბხაზი გვიაზნობს. ეგ გრძნობა პირველად ყმაწვილობაშივე ეწვია, როცა 13—14 წლის ილიამ დაუწყო ტრფიალი ვინმე ტერ-ასატუროვის ქალსაო. „მე და ილია ხშირად მიუახლოვდებოდით ხოლმე მის „ღვთაების“ სარკმელს და იქიდანაც ღიმილით გადმოგვხედავდა ხოლმე პატარა ქალი“. „ეს სიყვარულიო,—განაგრძობს კოხტა

აბხაზი თავის ნაამბობს:—თუ კი სიყვარულად ჩაითვლება ბავშური გატაცება, იყო წმინდა პლატონიური. საზოგადოდ ილია მეტად ადვილად „აენთებოდა“ ხოლმე, მაგრამ გულის ცეცხლი არც ისე ხანგრძლივი იყო ხოლმე. ტერ-ასატუროვის ქალს მალე მოჰყვა ჩვენის გიმნაზიის დირექტორის დემენტოვის ასული, მაგრამ ამ გატაცებამაც ისე ჩაიარა, როგორც ტერ-ასატუროვის ქალისა და ილიას სიყვარულმა“.

ილიას პატარა რომანი პეტერბურგშიაცაა ჰქონია, მაგრამ ამ რომანების ამბავი შემდეგ იყოს.

ილიას გატაცებაც გარიბალდის დიდებულ მოღვაწეობით და თავ-გამოდებულ ბრძოლით ჩაგრულ ერთა განთავისუფლებისათვის ადვილი წარმოსადგენია. გარიბალდის სახელი და მამაცობა ისე ჰხიბლავდა მაშინდელ შეგნებულ ახალგაზრდას, რომ ილიას სურვილი ვოლონტერად წასვლისა გასაკვირველი არაფრით არ უნდა იყოს. ბევრად უფრო გასაკვირველია და საეჭვოდაც მისაჩნვეი მისი წადილი ბერ-მონაზნობისა, თუმცა ამას, თვით ილიას სიტყვითვე, ჰმოწმობს ისეთი სანდო ადამიანი, როგორიც არის ავტორი „ბნელო“-სი. ისიც კი სათქმელია ამ ამბის დასადასტურებლად, რომ, როგორც ზემოდაც იყო ნათქვამი, ილიას გარშემო, იქვე ქაბუკობაში, ბევრი უცნაური და იშვიათი გარემოება შეეჯგუფდა, ისეთი გარემოება, რომელმაც, შესაძლოა, ცოტად თუ ბევრად, გაუღვია გრძნობა წუთისოფლის უმადურობისა, დაუნდობლობისა, სურვილი მარტოობისა, განდგილობისა, ბერ-მონაზნობისა. ამიტომ არც ამისთანა სურვილის გაჩენა ადრე დაობლებულ ქაბუკ ილიას გულში არ უნდა იყოს გადაქრით უარსაყოფელი. ილიას დაობლებას დაუმატეთ მისი ბუნებით და მემკვიდრეობით თან-დაყოლილი მიდრეკილება მარტოობისა, ფიქრიანობისა და უარ-ყოფა ტოლ-ამხანაგთა შორის თამაშობით გართობისა, რასაც ჰმოწმობს მისი და ელისაბედ და გამდელი სალომე ლოლაძე; ივარაუდეთ ახლა სამღვთო წერილის კითხვის სიყვარული, იქვე ბავშობიდანვე ჩანერგილი მის ბუნებაში, აგრედვე გავლენა ქვრივის მამიდისა, დიდის სათნოებითა და ღვთის-მოსაგვობის გრძნობით შემკულის ადამიანისა და ადვილად მიხედვით, რომ ამ ბერ-მონაზნონობის სურვილის გაჩენაც წუთის-სოფლისაგან დიდად გამწარებულ ახალგაზრდის გულში მეტის-მეტად არ უნდა გვეუცხოვოს. რასაკვირველია, გარშემო ცხოვრებაშიაცა და თვით ილიას ბუნებაშიაც აღმოჩნდა არა ერთი და ორი სხვა გვარი, უფრო ცხოველი ძალა და წადილი, რომელმაც დასჩაგრა ეს მიდრეკილება, მაგრამ სამუდამოდ-კი ვერ აღმოჰფხვრა მის გულიდან სიყვარული დუმილისა, მარტოდ-მარტო ყოფნისა, ბერობა-განდგილობისა, იდეალურის ღვთის-მსახურისა და სამღვთო კაცისა, რაც ბოლოს ისე მკაფიოდ გამოცხადდა ხანში შესვლის დროს. გამოცხადდა ჯერ „გლახის ნაამბობის“ დაწერიითა (დაიბეჭდა სრულად 1870 წ.), მერე გეორგ ებერსის იმ ისტორიულ რომანის თარგმანითა, რომელსაც ეწოდება „რამეთუ კაცი ვარ“ და რომლის

შინაარსიკ პირველ ქრისტიანე ბერ-მონაზონთა ცხოვრების აღწერას შეიცავს და ბოლოს „განდევილის“ საოცარ სურათისა და ტრაგედიის შექმნიდა. ჩვენის ფიქრით, ძნელია, თუ არ სრულიად შეუძლებელი, განდევილის ისეთის ხელოვნებით დასურათება, როგორც ეს ილიამ მოახერხა, მარტოოდენ შემოქმედობის საიდუმლოებათა შემწეობით, მარტოოდენ პოეტურის ინტუიციით, უიმისოდ, რომ თვითონაც თვისის გულის სიღრმეში არ ეგრძნოს ძლიერი წყურვილი მარტოობისა, დიდი ქარ-ტეხილი სულიერ მღელვარებისა, რელიგიურის ექსტაზით გამოწვეული.

IV

გამზადება უნივერსიტეტში წასასვლელად — პირველი ლექსები. — პატარა რომანი და მუნდირის ამბავი. — ერთი ეპიზოდი. — დიდს სიყვარულს დიდი სიძულვილი მოსდევს.

პეტერბურგის უნივერსიტეტში წასვლის გადაწყვეტამ, რაიცა ადვილი არ იყო მაშინ, როცა მისვლა-მოსვლას დიდს მანძილზედ ადვილად ვერა ჰბედავდნენ, სულ მიჰფანტ-მოჰფანტა შავი ღრუბლები ილიას ცხოვრებისა, პირველ ხანს მაინც. ილია ახლა მხიარულ და უდარდელ ტოლ-ამხანაგებში გაერთო. ახალ შთაბეჭდილებათა მოლოდინი და სახალისო სახილველ-საცოდნელი მოჯარვით გარს შემოადგა. ილია გამოერკვა, გამოცოცხლდა; მისმა გულმა შეითამაშა, შორს წასვლის აუცილებლობამ სამშობლო ქვეყნის სევდა გაუჩინა. ნამდვილ მგოსნობის საღერდელი ახლა აეშალა და თვისი პირველი ლექსი მშობელ ყვარლის მთებს უძღვნა:

ილია—1859 წ.

სამშობლო მთებო! თქვენა შვილი განებებთ თავსა,
მავრამ თქვენს ხსოვნას ვერ მივცემ მე დაფიწყებას...
როს ემაწვადურა მწუხარება ჩემს ემაწვადურს გულს
სწავრავდა ხოლმე, თქვენ წინ ვდვრიდი ჩემთ ცრემლთ ნაკადულს...
და აწ მაშორებს თქვენთან ვაღი ამ წუთი სოფლის...

ილიას სტუდენტობისა და პეტერბურგში ცხოვრებისა მაინცა და მაინც ბლომად არა გვაქვს ცნობანი. თითონ ილიაც იშვიათად გაიხსენებდა ხოლმე

თავის სტუდენტობის დროს და, როცა გაიხსენებდა, არა მცირედის აღფრთოვანებით იგონებდა ზოგიერთს თავის ტოლ-ამხანაგს და აგრედვე იმას, თუ ვის რა სასაცილო საქმე დაემართა ქალების ტრფობა-დევნაში.

თითონაც ვერ გადურჩა გაუგმირავი ამურის ისარს. პოეტის გული მოინადირა და გაიტაცა გენერალ ჩაიკოვსკის ასულმა, ცნობილ რუს-კომპოზიტორის დამ. „ამ გენერლის ოჯახში ხშირად დავიარებოდითო, — ამბობს კოხტა აბზაზი: — და კარგადაც გვიღებდნენ. მახსოვს, როდესაც პირველად მოვემზადეთ იმათთან წასვლას სადარბაზოდ, დიდს გაქირებაში ჩაგვადრით, ერთი მუნდირი გვქონდა სტუდენტური და მარტოკა-კი არც მე მინდოდა წასვლა, არც ილიას.“

ბევრის ფიქრისა და ღელვის შემდეგ, ასეთი ხერხი თურმე მოიგონეს, იქირავეს თავ-დახურული ეტლი და, როცა ეტლი გაჩერდა ნაცნობ ოჯახის კარ-წინ, ჯერ ერთი ავიდა სადარბაზოდ და მერე, როცა ის ჩამოვიდა, მეორემ გადიცვა იმისი მუნდირი ეტლში და ახლა ის ავიდა.

ილიას კერძო მიწერ-მოწერაშიაც არის მოხსენებული გაკვრით ამ პატარა რომანის ამბავი. ილია სწერს თავის უფროსს დას ნინოს. ქალური ვერცხლის ქამარი გამომიგზავნე ხანჯლიანიო, ერთს ქალს დავპირდი საჩუქრადო „...მერე უნდა იცოდე, რა ქალია, — სწერს აღტაცებული ილია: — იმათ ოჯახში, როგორც შეილი, ისე ვარ მიღებული; ისეთი დედ-მამა ჰყავს, რომ თავი შემაყვარეს.“

დედ-მამისა რა მოგახსენოთ და მათი ქალი-კი მართლა შეჰყვარებია ილიას. მხოლოდ ამ რომანსაც მალე მიეცა დასასრული: ჩრდილოეთის მშენებელმა ასულმა ვერ თანაუგრძნო სამხრეთის მგზნებარე ბუნების შვილს. შეგვრჩა ხელში მხოლოდ ორი საუცხოვო სალირიკო ლექსი, — ნაყოფი ამ ტრფობა-გატაცებისა. ერთს სათაურად აქვს: „ჩაიკოვსკისას“ (გვერდი 64) და იწყება ასე:

უცხო თემის უაზრის მთქმელს
რად აღმიგზენ სიყვარული?

ხოლო მეორეს — „ს. ჩაიკოვსკისას“ (გვ. 63) და იწყება ასე:

სატრფოვ, ხშირად ღადი ფიქრი
განმიტაცებს სუბუქ ფრთითა...

რაკი სიტყვას მოაქვს, აქვე უნდა გავიხსენოთ ილიას ახალგაზდობის ერთი ეპიზოდიც, რომელიც, ასე თქმის, ჩვენის მგოსნის სიყვარულს შეეხება. ეს ეპიზოდია ილიას ტრფიალი ე. მ — ს მიმართ. ამ სიყვარულს უკავშირებენ ილიას ცნობილ ლექსს:

გახსოვს, ტურფავ, ჩვენს დად ბაღში
მე და შენ რამ ერთად ვრბოდით?... (გვ. 67)

როგორც ეტყობა, საქმე ასე ყოფილა: ილიას სურვილი ჰქონია რუსეთში წასვლისა და უმაღლესი სწავლის მიღებისა, მაგრამ ნივთიერი ხელმოკ-

ლეობა და დედ-მამით ობლობა აბრკოლებდა. მამიდა, კნ. მაკრინეც რასაკვირ-ველია კარგად იყო ჩახედული თავის ძმის ნატვირთ ოჯახის მდგომარეობაში და ჰხედავდა, რომ საღსარი არ იყო ილიას გამოზრდისა რუსეთში. მაგრამ სა-გულგებელია, მის გამოცდილს თვალს შეუმჩნეველი არ დარჩა, რომ ილია გულ-გრილად არ ექცეოდა ს. ჰ—ის ასულის, და, აი, სხვა, ღონე რომ ვერა ჰპო-ვა-რა, კნ. მაკრინემ მიჰმართა შედარებით შეძლებულ ოჯახის შეილს. მოი-ლაპარაკეს ორივემ და დაასკვნეს, რომ ს. ჰ—ემ უგზავნოს ილიას რუსეთ-ში ფული სწავლის გათავებამდე იმ პირობით, როცა დაბრუნდება, მისი ქა-ლი შეირთოს ცოლად. კოხტა აბხაზიც ამოწმებს ამ გარემოებას, მხოლოდ მამიდას მაგიერ ილიას მამას იხსენიებს. ეს, რასაკვირველია, შეცდომაა. ილიას მამა გარდაიცვალა 1852 წელს, როცა ილია ჯერ ისევ გიმნაზიის მეხუთე კლასში იყო. ჩვენის ფიქრით, შეცდომა უნდა იყოს ისიც, ვითომ ილიამ არა იცოდა-რა ამ მოლაპარაკებისა, არ იცოდა, ვითომ საიდან და ან რა წყა-როდან მისდიოდა რუსეთში ფული და რა პირობითა, როგორც ამას გვიმტკი-ცებს კოხტა აბხაზი თავის მოგონებაში. შესაძლოა ილიას დაუკითხვად მოჰხდა მოლაპარაკება და მაგ უცნაურის პირობის დადება, მაგრამ საეჭვოა, რომ ილიას არა სცოდნოდა, ფული ვისგან მისდიოდა და რა აზრითა. კოხტა აბხაზის ნაამბობიდანვე სჩანს, რომ ილიას მეტად სამძიმოდ მიაჩნდა თავისი უხერხული მდგომარეობა, თავისი ორჭოფი ყოფა ამ საქმეში, თითქმის იტან-ჯებოდა კიდევ და უკადრისობდა ასეთს ყოფასაო. რუსეთიდან დაბრუნები-სას სთხოვა მამიდას, სულ გადაუხადე, რაც ფული აგილია, ს. ჰ—აო. და მამიდამაც შეასრულა ეს თხოვნა და ამით უზომოდ გახარებულმა ილიამ უთხ-რა თავის მეგობარ კოხტას: მომილოცე, კოხტა, დიდი და მძიმე ტვირთი მო-ვიშორე კისრიდან, სულ გადაუხადე ვალი ს. ჰ—ს, ახლა თავისუფალი ვარო. ყოველივე ესე ცხადად გვანიშნებს, რომ ილიამაც იცოდა პირობის დადების ამბავი, მაშასადამე, იცოდა ისიც, თუ საიდან და ვისგან მისდიოდა რუსეთს ფული.

თუ საბუთიანობა არ აკლია ამ ეპიზოდის ასე განმარტებას, მაშინ ისე ძნელი აღარ იქნება გამოცნობა იმისი, თუ ვინ არის ნაგულისხმევი ილიას ცნობილსა და დიდის ხელოვნებით დაწერილს ზემოხსენებულს სალირიკო ლექსში. ცხადია ის სატრფო არც ტერ-ასატუროვის ასულია, არც ტფილი-სის გიმნაზიის დირექტორის დემენტიევის ქალი და მით უფრო არც დაჟ კომ-პოზიტორის ჩაიკოვსკისა.

დარჩა ერთად-ერთი მოსაზრება, რომ ის ტურფაა ს. ჰ—ს ასული, რო-მელმაც გაიტაცა ჰაბუკი ილია, ხოლო ამ გატაცებამ მისცა საბაბიცა და სა-ბუთიც ს. ჰ—სა და ილიას მამიდას ის უცნაური პირობა დაედოთ. რა იცოდა ან ქალის მამამა და ან ილიას მამიდამ, ამ ძველებურ პატრიარქულ წესის ხალხმა, რომელიც ოდესმე აკვანშივე ჰნიშნამდა ქალ-ვაჟს, რომ მაგნიარის პირობის დადება სრულიად აღარ შეეფერებოდა ახალს ღროს, მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარს, რომ ეგ პირობა საშიში იყო სიყვარულის საქ-

მეში და ადვილად შეიძლებოდა მაგ სიყვარულის სამარედ გადაქცეულიყო. და სწორედ ასეც მოხდა. პირობა დაირღვა, საქმე ჩაიშალა. ნაზმა სფერამ გრძნობისა და პოეზიისამ ვერ აიტანა ულმობელი პროზა ცხოვრებისა.

მგოსანი სწერს სევდიანის კილოთი, თითქო სწუხს და ენანება ის დასა-მარებული წრფელი გრძნობა სიყვარულისა, კუკურშივე ჩამქნარი ყვავილი:

ან შენ მაშინ რა იცოდი,
ან შენმ გიჟმა რა იცოდა,
რომ იმ ვარდზე ადრე შენი
სიყვარული დასტკნებოდა!..

ცხადია სიყვარულის გრძნობას უფეთქნია, მაგრამ ალი ტრფობისა მალე ჩამქრალა, რაკი შესაფერი გარემოება არ შემოჰხვევია გარს. კოცნა გესლად, ტრფობა გმობად შეცვლილა:

ან შენ მაშინ რა იცოდი,
ან შენმ გიჟმა რა იცოდა,
რომ ის კოცნა ბოლოს გესლად,
შენის გმობით შემეტცვლოდა.

ასეა, სიყვარული, აღტაცება, პოეზია ვერ იშენვეს პროზას, ანგარიშს, ამიტომ მოსდევს ხშირად დიდს სიყვარულს დიდი სიძულვილიცა.

V

უნივერსიტეტში.—სამშობლოს პაფრი.—ცხოველი სურათები.—ნიშნები.—ამხა-
ნაგები.—ვითომ ზარმაცობა.—სულმა იგრძნო.—მუსიკა.—სპასოვიჩი.—აღფრ-
თოვანება და რეფორმები.—„ოთხი წელიწადი“.

პეტერბურგში ყოფნის დროს (1857—1861) ილია იდგა პირველად ბი-
ნად პირველ საადმირალო უბანში, კვარტალი მეორე, ვოზნესენსკი პროს-
პექტი, სახლი ვაჟრის ცოლის კოლჩინისა, № 122. მერე ბინა გადაინაც-
ვლა და დადგა ბალშია მარსკაიაზედ, № 39.

თხოვნა უნივერსიტეტის რექტორ ემილ ქრისტიანის ძის ლენცისათვის
სტუდენტად ჩარიცხვისა მიურომეგია გამოცდის შემდეგ 20 ივლისს 1857 წ.
იმავე წლის 15 ოკტომბერს მაშინდელ სწავლა-განათლების მზრუნველს უცნო-
ბებია უნივერსიტეტის საბჭოსათვის, ჩარიცხეთ ილია ჭავჭავაძე სტუდენტად
იურიდიულ ფაკულტეტზედ, საკამერალიო მეცნიერებათა განყოფილებაში,
თანახმად მისის თხოვნისაო. 1 ნოემბერს შეუტანია ილიას სწავლის ფულად
25 მან. 15 იანვარს 1858 წელს უთხოვნია სიღარიბის მიზეზით სწავლის
ფულისაგან განთავისუფლება. სიღარიბის მოწმობა წარუდგენია თელავის
მაზრის მარშლისა. უნივერსიტეტი შეჰკითხებია მზრუნველს და ილია სწავ-
ლის ფულისაგან სრულიად გაუნთავისუფლებიათ. ამავე 1858 წელს გადასულა

სხედან (მარცხნიდან): ე. გ. საგინაშვილისა, ოპოჩინინის ქალიშვილი, მ. ჭილაშვილისა, ფრისთავისა, ელენე ჩოლაყაშვილისა, ბარათაშვილისა (ამილახვრის ასული). — **სდგანან** (მეორე რიგი, მარცხ.) გბო სულხანიშვილი, ოპოჩინინის ასული, სილომონოვ-ფრისთავისა, მირსკისა (გოუზინ. ასული); თამარშვილისა, ბარათაშვილის ქალიშვილი, ბარ. ნიკოლაის მეუღლე, (ალექსან. პავლევიჩის ასული), ქეთო გურგენიძისა. — **უკანა რიგი** (მარცხ.) ვანო თუმანიშვილი, დავით პავლევიჩი, ნიკ. პავლევიჩი და **ილია ჭავჭავაძე**.

მეორე კურსზედ. შემდეგ 1859 წელს 22 ივნისს უთხოვნია ეგზამენის გადადება ავადმყოფობის გამო. თხოვნასთან წარუდგენია ექიმის მოწმობაც. ექიმი ჰმოწმობს, რომ ილიასთვის უწყევნია ჩრდილოეთის ჰავას. მაისის განმავლობაში ესწამლობდი ავადმყოფს, სისხლს იღებდა გულიდან და, თუმცა სენმა იკლო ახლა, წამლობამ არგო, მაინც საჭიროა ავადმყოფისათვის სამხრეთის ჰაერი, თავის სამშობლო ქვეყნის ჰავაო.

ეს ავადმყოფობა იყო მიზეზი, რომ იმ ზაფხულს ილიამ რამდენიმე თვე თავის სამშობლოში გაატარა. ტფილისშიაც რამდენსამე ხანს დარჩა და სცადა ეს დრო ტყუილ-უბრალოდ არ გაეტარებინა. თუმცა საბუთებიდან არა სჩანს, მაგრამ ექვს გარეშეა, რომ მისი მეთაურობით მაშინდელ დიდ-კაცობის ახალგაზდობამ განიზრახა იმ ზაფხულს ცხოველ სურათების გამართვა. სურათები უნდა ყოფილიყო საღმრთო წერილის ძველის აღთქმისა და მეფე ლიონის ტრაგედიისა. შემოსავალი უნდა მოჰხმარებოდა რაიმე სასარგებლო საქმეს, არა სჩანს-კი, სახელდობრ, რა საქმესა.

ილია 1863 წ.

ნება-რთვის აღება ძალიან თურმე გაჭირდა და საზოგადოდ ამ საქმის კეთილად წარმართვას მრავალი დაბრკოლება გადაეღობა წინ. თვით ოჯახის უფროსნი და მშობელნი იმათი, მეტადრე ახალგაზრდა ქალებისა რომელნიც მონაწილეობდნენ ცხოველ სურათების წარმოდგენაში, ძალიან ჰღელავდნენ, ჰშფოთავდნენ და წინააღმდეგობდნენ, არ შეიძლება მაგისთანა რამ საქმე იკისროს ქალმაო. ჯერ კიდევ ასე სათაკილოდ მიაჩნდათ მაშინ დიდკაცობის წარმომადგენელთ სცენაზედ გამოსვლა ქალისა და, არა თუ თამაშობა, არამედ ცხოველ სურათად უსიტყვოდ დგომა, თუმცა შეიდი-რვაწლის წინად ბ. ვორონცოვის დროს ტფილისში სამუდამო თეატრი არსებობდა და წარმოდგენებიც ხშირად იმართებოდა თითქმის ორი-სამის წლის განმავლობაში.

ამ გამოცემაში ჩართული ფოტოგრაფიული ჯგუფი იმ ცხოველ სურათების მონაწილეთა ჯგუფია. ილია თვით მეფე ლიონი იყო. ეტყობა იქვე ახალგაზდობაში ღრმად ჩასწვდენია გულში დიდებულ გენიოსის მიერ შექმნილი სურათი მოხუცის მეფე ლიონისა და მისი ძლიერის სულის ქარტახილისა, რომ 25 წლის შემდეგ მან სთარგმნა კიდევ ქართულად.

ილიას სწავლაში კარგი ნიშნები ჰყავს საზოგადოდ. მხოლოდ მეორე კურსზედ ზოგს საგანში დაუჭერია ეგზამენი და ზოგში არა. მაგრამ მზრუნველის ნება-რთვით, მაინც გადაიყვანეს მესამე კურსზედ იმ პირობით, რომ მეოთხე კურსზედ უნდა დაეჭირა ეგზამენი იმ საგნებშიაც, რაშიაც თავის

დროზედ არა ჰქონდა დაქერილი. *) ფაკულტეტი ხანა სწერს, საორთვეოს შემდეგ დავაქერინოთ ეგ ზამენებო, ხან-კი: ნება მივცეთ, წელს ნუ დაიქერსო. მეოთხე კურსზედ ყოფნის დროს უნივერსიტეტის საქმეში—გვ. 473 და 474 მიწერილია გადაწყვეტილება ფაკულტეტისა: დატოვებულ იქმნას წელს. ეს იყო 1861 წელს, როცა სტუდენტების არეულობა მოჰხდა და ილიაც იძულებული შეიქმნა სულ მიეტოვებინა უნივერსიტეტი და სამშობლოში დაბრუნებულიყო. მხოლოდ 1863 წელს, როცა ილიას რედაქტორობით იბეჭდებოდა „საქართველოს მოამბე“, მოუვიდა უნივერსიტეტიდან, თვისის თხოვნის თანახმად, მოწმობა იქ სწავლისა. მოწმობაში იყო აღნიშნული, თუ რა უფლება ჰქონდა მინიჭებული მის პატრონს, ვინიცობაა სამსახურში შესვლას მოინდომებდა. ეს მოწმობა დაწერილია 4 ნოემბერს 1863 წელს და ალბად იმიტომ დასჭირდა ილიას, რომ იმ დროს ჟურნალის ბეჭედა შეწყვეტა და სახელმწიფო სამსახურში შევიდა.

ამ უმეტეს ნაწილად მზრალსა და ნაწყვეტ-ნაწყვეტს ცნობას ილიას ცხოვრებისას პეტერბურგში, მართალია, თავის-თავადაც ინტერესი არ აქლია, მაგრამ ჩვენი ცნობის მოყვარულობა ვერ დასჯერდება, მეტი გაშუქება და განცხოველება სჭირია... მისი მეგობარი კოხტა აბხაზი ჰმოწმობს, რომ ილია ნიჭიერი და გონება-გახსნილი ახალგაზდა იყო, მაგრამ თან დიდი ზარმაციაო. ეგ ზამენები რომ მოახლოვდებოდა, მხოლოდ მაშინ შეუდგებოდა საგნების სწავლას და ორ-სამ საათში იმდენს შეისწავლიდა, რასაც სხვა ორ დღეს მოუწევდა. გასაკვირველი ის იყო, რომ ამ გვარი შესწავლა, როგორც მოსალოდნელია, არ იყო სუბუქი, არამედ საფუძვლიანი, ზედ-მიწევნილი. ილია არ იყო მოძრავი ახალგაზდა, აქეთ-იქით სიარულის მოყვარული, როგორც ეს ბევრს ყმაწვილს კაცს სჩვევია. ამხანაგებს აგრე-რივად არ უახლოვდებოდა, მაგრამ ამხანაგის გამტანი და მხარის დამჭერი-კი იყო ყოველთვისაო.

ილიას ზარმაცობას მეორე მისი მეგობარიც არა ჰფიცავდა, ივ. პოლტორაკი. ჩვენის ყურით მოგვისმენია, რა სიმკვეთრით ამხელდა ილიას ეს მისი გულითადი მეგობარი ამ ნაკლულევენებას, თუმცა-კი თან ხუმრობაში ატარებდა ამ თავის მხილებას. ღამე, ძილის წინად, წიგნის კითხვა უყვარდა თურმე ილიას, და როცა ძილი მოერეოდა, სანთლის გაქრობა დაეზარებოდა და ბიჭს უძახდა, შემოდი სანთელი გააქრეო. და ილიაც, უკვე ხანში შესული, ხუმრობის დიდი ამტანი, თვითონაც ოხუნჯი და სხვის სასაცილოდ აგდების მოყვარული, საოცრად იტანდა ასეთს დაცინვას, მეგობრის ასეთს მხილებას.

ჩვენის ფიქრით, ილიას სიზარმაცე, ცოტა არ იყოს, საეჭვოა, თუმცა საესებით უარ-საყოფი არ არის. მის მრავალ-ფეროვან, რთულს ბუნებაში, ეგ ელემენტიც მოიპოვებოდა, ვითა ნაყოფი მემკვიდრეობისა და ატავიზმისა,

*) Университ. архивъ. Дѣло Совѣта № 9, прилож. къ № 9, гл. 25.

ისე როგორც მის ფსიხიკას, მის სულიერს ორგანიზაციას ემჩნეოდა არა სი-
მარტივე და ლიტონობა, არამედ დიდი, რთული და ღრმა მრავალ-გვარობა.
მის რთულ ბუნებაში უცნაურად თავსდებოდა ერთად ღირსებაცა და ნაკლიც,
ბეჯითობაცა და ზარმაცობაც, ტეტურიცა და თავადურიც...

თვით აბხაზივე ამბობს გადაჭრით, რომ ილია მეტად გართული იყო
სხვა და სხვა წიგნების კითხვაშიო. კითხულობდა, სხვათა შორის, ბევრს
ძველ ქართულ წიგნებსაო. ძრიელ უყვარდა აგრედვე კითხვა პოლიტიკო-
ეკონომიურ შინაარსის წიგნებისაო. ეგზამენები რომ მოახლოვდებოდა, დღე-
ღამეში ხშირად 18-20 საათს მუშაობდაო. რამდენჯერ მინახავს, წიგნით ხელში
მჯდომს ჩასძინებია და მერე ისევ განუგრძვია წიგნის კითხვაო.

ყოველივე ესე უფრო დიდს ბეჯითობას ჰმოწმობს, ვგონებ, ვიდრე ზარ-
მაცობას.

„ზაფხულსაო,—განაგრძობს იგივე ამხანაგი თავის მოგონებას:—ჩვენი
ქართველი სტუდენტობა პავლოვსკში ატარებდა ღროს და ჩვენც—მე და
ილია—ზაფხულობით იქ ვცხოვრობდით ხოლმე. ერთხელ პავლოვსკიდან
ცარსკოე სელოში წავედი და იქ ვეწვიე სამეგრელოს მთავრის დადიანის
ასულს. ბატონიშვილმა მიბოძა წასაკითხად ორი ნაწარმოები ბარათაშვილი-
სა, რამდენადაც მახსოვს, ერთი ლექსი „ჩემ მერანს“ და მეორე—პოემა „ბე-
დი ქართლისა“. ვერ წარმოიდგენთ, რა ნაირ მოჰხიბლა ილია ამ ორმა მართ-
ლა შესანიშნავმა თხზულებამ! თითქმის მთელი ერთი კვირა სულ მოუსვენ-
რად გაატარა და, ცხადლივ თუ სიზმრად, ბარათაშვილი ელანდებოდა. ალბად
სულმა სული იცნო!

ბ-ნი აბხაზივე ამბობს, რომ ილია მუსიკას, საზოგადოდ არა სწყალობდა
და არც ესმოდაო. მე იმისი მარტოდ-მარტო ერთი სიმღერა მახსოვს; ცხარედ
სცემდა ოთახში ბოლთას და უცნაურის კილოთი მღეროდა:

Английскій лордъ свободенъ и гордъ ..

მართლაც, ილიას მუსიკის ნიჭი, მუსიკალური სმენა ძალიან ნაკლებად
ჰქონდა განვითარებული. ევროპიული მუსიკაც ნაკლებად ესმოდა და ალბად
ვერცა სტკბებოდა საკმაოდ ამ მუსიკით. არა გვეგონია, ბევრჯელ ყოფილი-
ყოს ილია ოპერაში. მაგრამ სიყვარულით-კი ძრიელ უყვარდა საზოგადოდ
გალობა-სიმღერა, მეტადრე ქართული. როცა ლხინი იყო სუფრაზედ და
მახლობელთა მეტი არავინ იყო, თითონაც აეშლებოდა ხოლმე საღერდელი
სიმღერის თქმისა და აჰყვებოდა მომღერლებს, მაგრამ დისონანსის მეტი არა
შეჰქონდა-რა საერთო სიმღერაში. ვერც ერთი ხმა, ვერც ერთი ნოტი, ვერც
ერთი ნაწყვეტი ამა თუ იმ კილოსი სწორედ ვერ მოუვიდოდა ხოლმე და
მომღერალნი რომ ერთს ამბობდნენ, ის სულ სხვას ამბობდა.

იმ **английскій лордъ**-საც ალბად ისე მღეროდა და ამიტომ თუ ამბობს
კობტა აბხაზიცა, უცნაურის კილოთი მღეროდაო.

მით უფრო ერთი ათად საკვირველია და საოცარი ის ძლიერი ალღო ქართულისა, მის ღრმა ცოდნისა, რომელიც გამოიჩინა ილიამ ახალგაზღო-ბაშივე, რადგან, ენის ცოდნა, ენის ალღოს აღება უეჭველად ჰგულისხმობს, ცოტად თუ ბევრად, მუსიკალურ სმენის განვითარებასაცა. ენა, არა მარტო ლექსში, არამედ პროზაშიაც, საუბარ-მეტყველებაშიაც რიტმისა და მუსიკის კანონებს ექვემდებარება, იგივე მუსიკაა. მაგრამ ჩვენ უკვე ვიცით, რა გარემოებაში განვლო ილიას აღზრდა ყმაწვილობიდანვე და რა განსაკუთრე-ბულმა ვითარებამ შეუწყო ხელი მის ქართულის ცოდნას და ამიტომ არ უნდა გვიკვირდეს, რომ ილიამაც ეგ ცოდნა სავსებით გამოიჩინა თავის დრო-ზედ. ეგეც არ იყოს, ბუნებამ ხშირად იცის ასეთის საიდუმლოების გამო-კვანძა, ასეთის უცნაურობის კაცთა თვალ-წინ დაყენება და ხშირად დიდ მემუსიკეს არ აძლევს ნიქს, მკვერ-მეტყველებისას-კი არა, თვით დედა-ენის ალღოს აღებისასა. ასეთი მაგალითიც არა ერთი და ორი მოიპოვება.

ილია სტუდენტობაში ისე, როგორც შემდეგაც, დიდი ლიბერალი ყო-ფილა. დიდს თაყვანს თურმე სცემდა ინგლისის სახელმწიფო წეს-წყობილე-ბას. მეტად მოსწონდა ბაირონი და გლადსტონი, თაყვანსა სცემდა გარიბალ-დისაც, ამ დაჩაგრულ ერთა დიდს მოსაჩრღესა და მოამაგეს. გარიბალდის დიდი სურათი შემდეგაც სიკვდილამდე განუშორებელი სამკაული იყო მის სამუშაო ოთახისა. გულის-ტკენით თურმე ამბობდა, როცა ადარებდა თავის სამშობლოს ევროპის ქვეყნების მდგომარეობას: „ჩვენ ჯერ ჰოჭინა გვჭი-რიაო.“

საზოგადოდ ამ დროს—და კიდევ დიდხანს შემდეგაც—როგორც ამას და-გვანახვებს მისი პირველ ხანის მოღვაწეობა სამშობლოში, ილია დიდის უარ-ყოფით ეკიდება თავის ქვეყნის ძალ-ღონესა და ავლა-დიდებას, ეტყობა, რუსეთის ცხოვრების საშინელმა კრიტიკამ, მაშინდელ რუსთა მწერალთა მიერ წარმოებულმა, შეიპყრა ილიას არსებაცა.

არა ერთხელ უამბნია ილიას ერთი ანგედოტის მზგავსი ამბავი პეტერ-ბურგში ცხოვრებისა ნიმუშად მაშინდელ სტუდენტების განუკითხველის უარ-ყოფითის მიმართულებისა და მათის გაწბილებისა.

ერთხელაო,—დაიწყო ილიამ: ერთს იაფ კუხმისტერსკში ვსადილობთ ახალი ქართველი სტუდენტები, ვასილიევის კუნძულზედ, იქავ უნივერსი-ტეტის ახლოს და რაღაც იურიდიულ საგანზედ ჩამოგვიყარდა ბაასი. რო-გორც მოგეხსენებათ ახალგაზღობის საქმე, ბაასი ცხარე და მწვავე კამათად გადაგვექცა. კამათში ჩამოგვერია ერთი ახალგაზდა რუსიკა, რომელიც იმავე საერთო სასადილო მაგიდას უჯდა და სადილობდა. იმასაც მაშინვე პირში ვეცით, ცხარედ შევეკამათეთ და არა დაუთმეთ—რა, თუმცა მეტად გარკვე-ვითა და სადად განმარტა საკამათო საგანი. მეორე დღეს—შევხედოთ და ის კაცი კათედრაზედ-კია გამოჰიმული უნივერსიტეტში და ლექციასა კითხუ-ლობს. აუდიტორია გაქედლილია სტუდენტობითა. ვიკითხეთ მისი ვინაობა

და პირ-კატა-კი გვეცა, როცა გვითხრეს, სპასოვიჩია, პროფესორი, დიდი მცოდნე იურისპრუდენციისაო.

საზოგადოდ ის დრო, როცა ილია სტუდენტად იყო პეტერბურგში (1857—1861), ღირს შესანიშნავი დრო იყო რუსეთისათვის. ყირიმის ომის შემდეგ, რომელმაც გამოააშკარავა ყოველივე სწეულება და სრული დაძაბუნება რუსეთის სახელმწიფოებრივის წყობილებისა, დიდად განცხოველდა მწერლობა და საზოგადო ცხოვრების მაჯამაც მეტის აჩქარებით დაიწყო ცემა. მთავრობაც და ქვეყანაც მიჰხედა, რომ ისე ცხოვრება, როგორც სცხოვრებდა რუსეთი მანამდე, ყოვლად შეუძლებელი-ღააო. საჭირო იყო რეფორმები და, რაც შეიძლებოდა, ფართო რეფორმები; რათა არეულობა არ დაწყებულიყო „ქვემოდან“, მთავრობამ არჩია „ზემოდან“ დაეწყო ცვლილებათა შემოღება. თვით იმპერატორმა ალექსანდრე მე-III-მ იკისრა მესვეურობა. გამოჩნდნენ შესანიშნავნი სახელმწიფო მოღვაწენი და მხარში ამოუდგნენ იმპერატორს. როსტოვცევი, კისელიოვი, მილიუტინი, სამარინები, სემიონოვი, ლანსკოი და ბევრნი სხვანიცა იყვნენ თანა-მოღვაწენი და თანა-მოსაგრენი, რეფორმატორობით გატაცებულის ხელმწიფისა. მათი წადილი იყო უმთავრესად მოსპობა ბატონ-ყმობისა და მოისპო კიდევ ეს დიდის ხნის დაობებული, სულის შემხუთველი და ეკონომიურ-განვითარების ხელ-ფეხ შემბორკველი, ძველი და ყოვლად უგვანი წესი ბატონ-ყმობისა, ზნეობრივ ერთნარად გამათახსირებელი, როგორც ბატონისა, ისე ყმისა, სწორედ იმ წელს, როცა ილია გამოემართა თავის სამშობლოში.

საგლეხო რეფორმას მოჰყვა რეფორმა სასამართლოსი და გაისმა დიდებული სიტყვები: „სამართლე და მოწყალება სუფევდესცა სასამართლოში“. „სჯობს ათი დამნაშავე იქმნას გამართლებული, ვიდრე ერთი უბრალო და უდანაშაულო—დასჯილიო“.

სამოსამართლო რეფორმის შემდეგ საერობომაც აღარ დაიგვიანა და თვით-მართველობის წეს-რიგი შემოვიდა ქალაქებსა და სოფლებში.

რუსეთის მაშინდელმა მწერლობამ ხომ უაღრეს აღფრთოვანებამდე მიაღწია. პოეზიასა და პოეტურ პროზაში მეფობდნენ: ჯერ გოგოლი და ლერ-მონტოვი, ლ. ტოლსტოი, ტურგენევი, ნეკრასოვი, და მერე მათ ჩამოდაღმა: გრიგოროვიჩი, გონჩაროვი, დოსტოევსკი—ეს მოციქულნი ახალის წეს-წყობილებისა; პუბლიცისტიკაში ბრწყინდნენ: ჩერნიშევსკი, დობროლიუბოვი, პისარევი. პეტერბურგის უნივერსიტეტი სავსე იყო პირველ-ხარისხოვან მეცნიერ პროფესორებით: კოსტომაროვი, პიპინი, კაველინი, სტასიულევიჩი, სპასოვიჩი—თი ვინ იყვნენ მოძღვარნი და ხელმძღვანელნი მაშინდელ ახალგაზდობისა და, მაშასადამე, ილიასიც.

საჭირო იყო მხოლოდ გულის ყური და მონდომა, რომ ადამიანს ადვილად შეეთვისებინა ამ დიდებულ მოძღვართა ქადაგება. ახალგაზდა ილიას, რასაკვირველია, ძალ-ღონე შესწევდა, რათა კარგად ჩაჰკვირებოდა მაშინდელ ჟამთა-ვითარებას, განცხოველებულ საზოგადო ცხოვრებას, ზე-აღმატებულ მწერლობის და საზოგადოებრივის მოღვაწეობის იდეალით გაშუქებულ

მეცნიერ პროფესორების კვლევა-ძიებას, ჩაჰკვირებოდა და შეეგნო, თუ ყოველივე არა, ბევრი რამ მაინცა.

და ილიაც ჩაუკვირდა და განიმსჭვალა საზოგადოებრივის იდეალებით. ილიასაც მოედო გულის ცეცხლი მოღვაწეობის სურვილისა, მწერლობის დროშის ზე-აღმართვისა და, აი, ილიას გული აღარ უდგება რუსეთში, გალომებული მოიბრძვის თავის ქვეყანაში მთლად აღელვებული, ჭკუა-გონება გადახალისებული, ახლად დაბადებული, ზღვა-გრძნობა მორეული, ღრმა ფიქრებში წასული...

თუ აქამდე მარტო იმასა სჩიოდა კერძო მიწერ-მოწერაში, მეყო ამდენი გარედ გდება და ხეტიალი, მოვიღალე სხვის კარგი თად ყოფნითა, მინდა ჩემს სახლს დაუბრუნდეთ, ახლა მოუთმენლად მოიბრძვის სამშობლოში მებრძოლთა გუნდის შიგ შუა-გულის ჩასადგომად, აქაურ მოშხამულ, დაობებულ ჰაერის გასაწმენდად, ახალის საპოლიტიკო, სალიტერატურო და საზოგადოებრივ აზრების სამოციქულოდ, საქადაგებლად.

იმ სულიერს მდგომარეობას, იმ ფსიხიკას, რომელსაც მაშინ ილია განიცდიდა, თვითვე საოცრად ჰხატავს თავისებურის სურათიან-ელვარე ენით „მგზავრის წერილებში“, იმ ალაგას, საცა ახასიათებს თავის ყოფნას რუსეთში სტუდენტად ოთხის წლის განმავლობაში.

„ოთხი წელიწადი იყო, — ამბობს იქ ილია, — რაც მე რუსეთში ვიმყოფებოდი და ჩემი ქვეყანა არ მენახა.*) ოთხი წელიწადი!.. იცი, მკითხველო, ეს ოთხი წელიწადი რა ოთხი წელიწადია?! პირველი რომ მთელი საუკუნეა მისთვის, ვინც თავის ქვეყანას მოჰშორებია. მეორე, ეგ ოთხი წელიწადი ცხოვრების საძირკველია, ცხოვრების წყაროს სათავეა, ბეწვის ხიდია, სიბნელისა და სინათლის შუა ბედისაგან გადებული. მაგრამ ყველასთვის-კი არა. მარტო იმათთვის, ვინც რუსეთში წასულა, რათა ჭკუა აფარჯიშოს, ტვინსა და გულის მოძრაობა მისცეს, ფეხი ადგმევინოს. ეს ის ოთხი წელიწადია, რომელიც ჭაბუკის ტვინსა და გულში გამოჰკვანძავს ხოლმე ცხოვრების კვირტსა, ეს კვირტი კიდევ ის კვირტია, რომლიდანაც მშვენიერი და ბრწყინვალე მტევანიც გამოვა და ძაღლ-ყურძენაცა. ოო, ძვირფასო ოთხო წელიწადო! ნეტავი იმას, ვისაც შენგან გადებული ბეწვის ხიდი ფეხქვეშ არ ჩასტყდომია! ნეტავი იმას, ვინც შენ რიგიანად მოგიხმარა!“

VI

ილია საქართველოში. — მერყეობა. — პირველი წერილი ოპოზიციონერისა. — ჩვენი „ცისკარი“ ჯოჯოხეთის კარია და არა ცისა. თერგ-დალეულები. — „საქართველოს მოამბე“. „კაცია-ადამიანი“ და „გლახის ნა:მზობი“.

ილია უკვე საქართველოშია, თავის სამშობლო ქვეყანაში. დადგა ახლა დრო და ხემ ნაყოფი უნდა გამოიღოს, ხე საცნაურ უნდა იქმნას ნაყოფი-

*) ილია ალბად სათვალავში არ აგდებს, რომ იმ ოთხ წელიწადში ერთი ზაფხული სამშობლოში გაატარა ავადმყოფობის გამო.

საგან. ახლა დროა ძალ-ღონის ცდისა, ქვეყნის მსახურებისა, სამაგიერო ამაგის გადახდისა; თქვენი მტერი, თუ კვირტმა ძალ-ყურძენა გამოიტანა, მშვენიერ მტევნის მაგივრად, თუ ბეწვის ხიდი ჩატყდა და ზედ გავლის მცდელი შიგ ჩაიტანა! მაგრამ არა, ეგ შეუძლებელია, იღუმალი ხმა ეუბნება ილიას, რომ მისი ვარსკვლავი იბრწყინებს...

აქედან რუსეთში მიმავალს გულაურზე შეხვდა დიდი მგოსანი გრ. ორ-ბელიანი და, სხვებთან ერთად, მოწიწებით სალაში მიაართვა. ეს კარგი ნიშანი იყო. პეტერბურგში გაიცნო სული მეორე დიდის მგოსნისა—ნ. ბარათა-შვილისა და ბოროტი სული იძლია, შავი ყორანი არც ისე საშიში აღმო-ჩნდა. მაგრამ საქმე მესამე მგოსანია, მგოსანი დიდებული, გენიოსი. რუსთა-ველის ორ-მაგმა მოძღვრებამ, ელინიზმმა და პესსიმიზმმა, გააორა ახალგაზდა მეტაქოლის გული და დიდს მერყეობასა და ორჭოფობაში ჩააგდო.

ეს სოფელი მისანდობელი არ არის, წუთია წამწამისა მსწრობილი, სიზმარია, სიკვდილის ცელს იქნევს წალმა-უკულმა, მაგრამ რაო მერე? მაინც

„შიში ვერ იხსნის სიკვდილს“...

„ჭიჭსა შიგან გამაგრება უნდა“...

და, აი, ეს ჰო-არაობა, ეს მერყეობა ისადგურებს ილიას გულში, ისადგუ-რებს და ჰღრღნის მის სულსა და გულსა; ეჭვი და რწმენა, სიყვარული და სი-ძულვილი, ბნელი და ნათელი ებრძვის ერთმანეთს...

„როგორ შევეყრები მე ჩემს ქვეყანას,—ამბობს ილია იმავე „მგზავრის წერილებში“ რუსეთიდან გადმოსვლის უმაღლვე:—და როგორ შემეყრება იგი მე, ვიფიქრე. რას ვეტყვი მე ჩემს ქვეყანას ახალს და რას მეტყვის იგი მე? ვინ იცის, იქნება მე ჩემმა ქვეყანამ ზურგი შემომამქციოს, როგორც სხვა ნიადაგზედ გადარგულსა და აღზრდილსა?! იქნება მიმითვისოს კიდეცა, რად-განაც ჩემში მაინცა და მაინც ჩემის ქვეყნის დვრიტაა დადებული. მაგრამ მაშინ რა ვქნა, რომ ჩემმა ქვეყანამ მამიულოს და მამბოს თავისი ამბავი და მე-კი, მის ენას გადაჩვეულმა, ვერ გავიგო მისი ენა, მისი სიტყვა? იქ-ნება მიმიღოს კიდეც და, როგორც თავისი შვილი, გულზედაც მიმიკრას და ხარბად დამიგდოს ყური, მაგრამ მე შევიძლებ—კი, რომ მას ღვიძლი სიტყვა უთხრა და იმ სიტყვით უნუგეშოს ნუგეში მოვფინო, მტირალს ცრემლი მოვწმინდო, მუშაკს შრომა გაუადვილო და ის თვითოეული ნაპერ-წკალი, რომელიც არ შეიძლება ყოველ კაცში არ ჟოლავდეს, ერთად შე-ვიგროვო? შევიძლებ—კი? შევიძლებ გასაგონის სიტყვის თქმასა? გადავწყ-ვიტე, რომ ჩემი ქვეყანა მიმიღებს და მიმითვისებს კიდეც, იმიტომ რომ იმისი სისხლი და ხორცი ვარ; იმის სიტყვასაც და ენასაც გავიგებ, იმიტომ რომ მამულს შვილი ყურს უგდებს განა მართო ყურითა, გულითაცა, რომლის-თვისაც ღუმილიც გასაგონია. ჩემს სიტყვასაც გაგაგებინებ, იმიტომ რომ შვილის სიტყვა მშობელს ყოველთვის ესმის“..

და გააგებინა კიდეც...

ნახევარმა საუკუნემ განვლო და მაგალითი არ ყოფილა, რომ მშობელს შვილის სიტყვა არ გაეგონოს და შვილს მშობლისათვის ყური არ დაეგდოს, მის ღუმელსაც-კი გულით არ მიხვედრილიყოს.

დიაღ, მშობელმა გაიგონა შვილის ოხვრა და კვნესა, ჩივილი და ვედრება, ნატვრა და იმედი...

ნახევარ საუკუნის განმავლობაში მოღვაწეობს ილია და ემსახურება თავის მშობელ ქვეყანას, როგორც მგოსანი და ბელეტრისტი, როგორც კრიტიკოსი და პუბლიცისტი, როგორც საზოგადო მოღვაწე და მჭევრ-მეტყველი ორატორი, როგორც ხელ-მძღვანელი ჟურნალ-გაზეთისა და სხვა და სხვა საზოგადოებრივის დაწესებულებისა.

მიეცევთ ფეხ-და-ფეხ ამ მოღვაწეობას, აღვნიშნოთ მისი უმთავრესი სტადიონები და, თუ ვრცლად არა, მოკლედ მაინც გადავშალოთ საზოგადო სურათი ამ მოღვაწეობისა. თან ნუ უგულებელ-ვყოფთ მის კერძო ცხოვრების ზოგიერთს შესამჩნევს გარემოებასაც.

ილია თავის ლექსებს „ცისკარში“ ჰბეჭდავდა პირველად. თავისი პირველი კრიტიკული წერილიც იქ დაბეჭდა 1861 წელს. ეგ პირველი სადებიუტო წერილი ნამდვილი ყუმბარა იყო. მისმა ძალა-აფეთქებამ თავ-ზარი დასცა მთელ მაშინდელ მწერალთა კრებულს, ძირამდე შეარყია დაგუბებული, ხავს-მოკიდებული სალიტერატურო ჯაბი და დიდი მითქმა-მოთქმა, დიდი ალიაჭოთიცი გამოიწვია. ბევრი აესია მაშინ ილიას და ჰლამოდა მის სახელის გატეხას, როგორც მგოსნისა და მწერლისას, მაგრამ მათმა ცდამ ამაოდ ჩაიარა. პირველს წერილს მოჰყვა მეორე, არა ნაკლებ ძლიერი, არა ნაკლებ გაბედული. ილიამ მიიტანა ახლა იერიში მაშინდელ ჩვენის სუსტის, ახლად ფეხ-ადგმულის მწერლობის ძველებურ ზნე-ჩვეულების წინააღმდეგ და სამკდრო-სასიცოცხლო ომი გამოუცხადა მრავალ უნიჭო ლექსების მჯღაბნელს, ძველებურს ორთოგრაფიას, მაღალსა და ბუნდოვანს სამწიგნობრო კილოს წერისას, რეტორიკას და პიტიკას.

ოპოზიციონერობამ, ბრძოლის წყურვილმა მეტად წაიტყუა ახალგაზდა მწერალი და იქამდე მივიდა, რომ ჩახრუხაძე და შავთელიც-კი ერთმანეთს აფარა, იმათი ნაწერი ცარიელ სიტყვების ბრახა-ბრუხია და სხვა არაფერიო, ან—კი რა აზრი უნდა იყოს ნაწარმოებში, როდესაც ზედ-შესრულის სიტყვით იწყება და ზედ-შესრულისთვე თავდებაო.

ილიას პასუხი მისცეს: ბარბარე ჯორჯაძემ, გ. ბარათაშვილმა, რევ. ერისთავმა, მწიგნობარმა ალექსი-მესხიშვილმა, მაშინდელმა ცენზორმა, უძღვნა ილიას უსტარი ანტიკრიტიკული.

ბარბარე ჯორჯაძე უწერდა, სხვათა შორის, ჩვენმა უმაღლესად ნასწავლმა ახალგაზდამ არ იცის, რა არის თეორეტიკა ანუ ხელოვნებითი სიტყვიერებაო. ეგ რომ სცოდნოდა, არ იტყოდა: **ც**, **ჟ**, **ძ**, **ვ**, **კ** საჭირო არ არისო. თან უხსნის, რა წესს ეჭვემდებარება ხმარება ამ ძველებურის ასოებისა.

ოპონენტი ქალი უწუნებს ილიას აგრედვე ქართულს ლექსებშია ცა და პროზაშია ც. არ შეიძლება თქმა: „სუბუქ ფრთითა“. „ფრთაო“ მხოლოდობით რიცხვია და ფრენა-კი შეიძლება ფრთებითაო. უწუნებს აგრედვე მოკვეცილს ფორმას: „სუბუქ“ და ვულგარიზმს უწოდებს ილიას სიტყვებს: წირპლიანი, აგანგალა, მიჭრიქინებს ლექსები უხეირო ურემივითაო.

რევ. ერისთავი სცდილობს აამაღლოს ღირსება კაზლოვის პოემისა, რომელიც მთლად შემუსრა ილიას უწყალო კრიტიკამ და ბოლოს ეკითხება, ერთი ეს მიბძანეთ, სიტყვა „ვიგნიტიკური“, თქვენს წერილში ნახმარი, სადაური ლექსიაო.

გრ. ბარათაშვილმა გაარჩია ილიას ლექსი „გაზაფხული“ და, სხვათა შორის ის წუნიც დასდო, რომ ილია ჰნატრობს მამულის აღყვავებას. აბა, ეგრე სანატრელია, შეჰხედოს და დაინახავს, რა ნაირ ამწვანებულია მინდორველი ჩვენს ქვეყანაში ამ გაზაფხულის პირზეო.

ასე დაიწყო ილიას დებიუტი მწერლობის ასპარეზზედ. პოლემიკა გამწვავდა. ილიამ პასუხი დაუშადა თავის ოპონენტებს, მაგრამ ფიქრობდა, ვაითუ არ დამიბეჭდოს „ცისკარმა“ ეს წერილიო და თავის ვინაობის დამალვა გადასწყვიტა. უგზავნის წერილს, ალბად ყვარლიდან, თავის მეგობარს ილია წინამძღვრიშვილს და ეხვეწება, შენ ნუ მიიტან ამ წერილს, შენ მხოლოდ დააჯერე ცენზორი და რედაქტორიც, რაკი კანონით იმათ უნდა იცოდნენ ვინაობა ავტორისა, რომ ეგ ფსევდონიმი—ზუმბერიძე—ნამდვილი გვარიათქო. თუ მაინც უარზედ დადგეს ივ. კერესელიძე, რადგან ძრიელ ეშინიან რევ. ერისთავისა, დაემუქრე, ზუმბერიძე რუსულს ჟურნალში ან გაზეთში გიჩივლებს ქართველებთანა და გაარჩევს შენს საკუთარ ლექსებსა-თქო.

ამის შემდეგ, რაღა გასაკვირველია, რომ ილია ჯერ ისევ რუსეთიდანა სწერს თავის დას ნინოს, „ჩვენი „ცისკარი“ ჯოჯოხეთის კარია და არა ცისაო“.

არც ის არის გასაკვირველი, რომ მეორე წელსვე, თავის დაბრუნების შემდეგ რუსეთიდან, ილიამ დააარსა საკუთარი ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“ და გარს შემოიკრიბა თვისნი ტოლნი და ამხანაგნი, თვისნი თანამოაზრენი და თანამგრძნობელნი. ახლა ბრძოლა დატრიალდა ორ ორგანოს შორის—ერთის მხრივ იყვნენ უფრო ძველნი მწერალნი, უმეტესად ძველის ტრადიციისა და აღთქმის მიმდევარნი მწერლობაში, ხოლო მეორეს—ახალგაზდანი, რუსეთში ნასწავლნი, ესრედ-წოდებულნი თერგ-დალეულნი. აქ ჩაისახა პირველად ბრძოლა მამათა და შვილთა შორის, რომელსაც სიკეთესთან სიავეც მოჰყვა და რომელიც თვით ილიამაც უარ-ჰყო ბოლოს.

„საქართველოს მოამბეში“ დაიბეჭდა პირველად ილიას ბევრ წერილ ლექსებს გარდა, „კაცია ადამიანი“ ფსევდონიმიტ „ჯიმშერიძე“ (№№ 4, 5 და 6), დაიბეჭდა სრულად, „გლახის ნამშობი“, რომელსაც იგივე ფსევდონიმი ეწერა და დაიბეჭდა არა სრულად, არამედ პირველი ხუთი თავი. ორივე მოთხრობაში ილია დაურიდებლად ჰხსნის პირს იმ იარას, რომელსაც

ბატონ-ყმობა ეწოდება და ცხადად გვიყენებს თვალ-წინ საზარელს სურათს იმისას, თუ რაოდენ ჰრყენის და ათახსირებს ეგ ბატონ-ყმობა, როგორც ყმას, ისე ბატონს, რადგან სათაკილოა და შემზარავი, როცა ადამიანი უფლობს ადამიანსა. ორივე მოთხრობა ჩაფიქრებულია ახალგაზდობაშივე, როცა ილია ჯერ ისევ რუსეთში იყო და სწავლობდა. ასევე ადრე იყო მოფიქრებული და დაწერილი „რამდენიმე სურათი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“, რომელიც საკმაოდ გვიან იყო გამოქვეყნებული და რომლის შინაარსიც იგივე დაგმობაა ბატონ-ყმობის არსებისა. ილიასვე ეკუთვნის ამ ჟურნალში წერილები, „ჩიტორელიძის“ ფსევდონიმით ხელ-მოწერილი და რამდენიმე ხელ-მოუწერელი თარგმანიცა. მკითხველი საზოგადოება დიდის თანაგრძნობით მოეკიდა ახალს ჟურნალს, მაგრამ, სამწუხაროდ, მისმა არსებობამ დიდხანს ვერ გასტანა. ილიას შეეუყვარდა გურამიანთ ქალი ოლგა და, თავის საკუთარ საქმეებითა და სამსახურში შესვლის ფიქრით გართულმა, შესწყვიტა მისი ბეჭედა იმავე წელს, რომელშიაც დაიწყო, ესე იგი 1863 წელს.

VII

ჯვარის წერა.—მეუღლე ილიასი.—ილია სახელმწიფო სამსახურში.—გონორარი.—ლამპარი დღისით.—ბარონ ნიკოლაის სიტყვები.—მოხვევა.—დასაბამი შემოქმედებისა.—ორიგინალობის საფუძველი.

ილიას გული ეძებდა თანამგრძნობს, ცხოვრების მეგობარს, მეუღლეს. ტფილისში სცხოვრობდა ამ ხანად თავის ნათესავებთან ინსტიტუტიდან ახლად გამოსული, დედით ობოლი, ასული თადეოზ გურამიშვილისა, ოლღა. მისი უფროსი და ეკატერინე შეირთო ცნობილმა დიმ. სტაროსელსკიმ, რომელიც მაშინ ხელმწიფის მოადგილის კანცელარიაში მსახურობდა. ხოლო ოლღა, მისი მომდევნო, მოეწონა ილიას და შეირთო კიდევ ცოლად.

საეკლესიო საბუთებში ასეთი ცნობა აღმოჩნდა:

1863 წ, № 10, 21 აპრილს.

სასიძო მ ილია გრიგორისძე ქავეჟავაძე, მართლმადიდებელ სარწმუნოების მქონებელმა იქორწინა პირველ ქორწინებითა, 25 წლისა.

სასიძო მ თადეოზ გურამოვის ქალი ოლღა მართლმადიდებელ სარწმუნოების მქონებელმა იქორწინა პირველ ქორწინებითა, 20 წლისა.

თავსმდებნი (პორუჩიკტლები): 1. ვაჟის მხრივ დავით ქაიხოსროს-ძე ყიფიანი და ნიკოლოზ დიმიტრისძე ქავეჟავაძე; 2. ქალის მხრივ ფლიგელ-ადიუტანტი პოლკოვნიკი ილია ზაალისძე ჩოლაყაევი და კოლეჟსკი ასესორი მ სულხან ნიკოლოზისძე თუმანოვი.

ჯვარი დასწერა ნიკოლოზ არდაზიანოვმა.

ჯვარის წერის წესი შეუსრულებიათ სამების ეკლესიაში ყოვლის ცერემონიის გარეშე. სულ ორის ეტლით მისულან მეფე-დედოფალი და მეჯვარენი. ნათესაობა თითქმის სულ არავინ ყოფილა, არც ქალისა და არც ვა-

ოღლა თადეოზის ასული ჭავჭავაძისა.

ჟის მხრივ. ეტყობა თადეოზ გურამიშვილს, დიდ და გოროზ მემამულეს, სასიამოვნოდ არ დარჩენია, რომ მისი ქალი შეირთო მცირე მამულ-დედულის პატრონმა ჭავჭავაძემ. დრომ ზოალობო გული ამაყის თადეოზისა და დაანახვა, რა სასიქადულო სიძე იშოვნა.

თვით მეუღლე ილიასი აღმოჩნდა ყოვლად კეთილი, სათნო ხასიათის ადამიანი, ქველის - მომკმედი, ყოვლის კეთილის თანამგრძნობელი, დიდად მოსიყვარულე თავისის სახელოვანის ქმრისა და მალმერთებელი მისის ნიჭისა. სულ თვალსა და წარბში შესცქეროდა ოღლა ილიას და თავისნი დღენი იმას სცდილობდა, მისი საწყენი და

უსიამოვნო არა მოექმედნა-რა. როცა ილია სწერდა და თავის ოთახში მუშაობდა, სახლში ჩამი-ჩუმად არ ისმოდა, სასტიკი მღუმარება იყო გამეფებული, ოღლას წყალობით, და არავის შეეძლო ხმაურობა რამ აეტეხნა. თვითონაც სულ ფეხ-აკრეფით დადიოდა ოთახებში, რომ მცირედმა ხმაურობამაც კი არ დაუშალოს ილიას წერა, გონებრივი მუშაობაო.

ერთხელ ილია ისე გაერთო თურმე მუშაობით, რომ თავს დაათენდა და კინაღამ შუა დღე მოვიდა. ილიას კაბინეტში კი ლამპარი ისევ ანთია. კნა ოღლა ძალიან შეფიქრიანდა, ვაი თუ დაემართა რამეო და შიშით ვერც თითონ ჰბედავდა შესვლას, ვერც მოსამსახურე შეეგზავნა. ამ დროს „ივერიის“ რედაქციაში თავი უკვე მოეყარნათ თანამშრომელთ და კნენამ ერთს-ერთს მათგანს, განსვენებულს ალ. ნანეიშვილს მიჰმართა, მიშველე რამე, ასეა საქმე და ლამის შიშით დავილიოვო. რედაქცია და ილიას ბინა მაშინ ერთად იყო. ნანია, როგორც ვუძახოდით განსვენებულს, მაშინვე დაფაცურდა, შეაღო კაბინეტი და ასეთი სურათი დაუხვდა: ილიას ზურგი შეექცია საწერ მაგიდისთვის და ღრმა ფიქრში წასულიყო.

— ბატონო, — მიჰმართა თურმე ნანია: შუა-დღეა მოტანებული, რაღა-
დროს ლამპარია?!

ასე იცოდა ილიამ. ბევრჯერ დასთენებია თავს გონებრივის მუშაობით
გართულოს.

კნენას სათნო ხასიათს ილიაც სამაგიეროდ დიდად აფასებდა და სიყვა-
რულითა და პატივისცემით ეკიდებოდა თავის ოლლას, რომელსაც უძღვნა
თავის ხელით გადაწერილი
კრებული თავის ლექსები-
სა და უკეთესი ნაწარმოე-
ბი, სახელდობრ „განდეგი-
ლი“ — ეს გვირგვინი მისის
პოეტურის შემოქმედო-
ბისა.

მაგრამ მწერლობა და
შემოქმედობა, რაც უნდა
ნიჭითა ყოფილიყო შემ-
კული და გასხივოსნებუ-
ლი, რაც უნდა ინტენსიუ-
რი ყოფილიყო, ვერც
დღეს და ვერც უმეტესად
მაშინ, ვერ უზრუნველ-
ჰყოფდა მწერალს ნივთი-
ერად. თავის დღეში არც-
არა აუღია — რა ილიას
მწერლობისათვის. სალი-
ტერატურო სასყიდელი
მისთვის არ არსებობდა,
გონორარი არ აუღია
ილიას არც მაშინ, როცა
„ქართ. გამომ. ამხანაგო-
ბამ“ იკისრა მის თხზულე-
ბათა პატარა ტომებად და-
ბეჭევდა 1892 წელს. ილია

ოლლა თადეაზის ასული ჭავჭავაძისა.

ცოტა სხვა ნაირის აზრისა იყო ამ მხრივ. სალიტერატურო გონორარი ორ-პირი
მახვილიაო: ერთით დიდად საჭიროა, როგორც წყარო, ნივთიერად უზრუნ-
ველ-მყოფელი მწერლისა და, მაშასადამე, მისის დამოუკიდებლობისა, შეძლებას
აძლევს მწერალს მთელი თავისი დრო და მოცალეობა გონებრივის მუშაობას
შესწიროს. მეორეთი — სასყიდლის მიღება თითქმის სავაჭრო საგნად ჰქმნის
მწერლის ნაწარმოებს, მის ჰკუა-გონების ნაშრომს, რომელიც წმინდა გუ-
ლითა და ზრახვით უნდა იყოს ჩაფიქრებული, შექმნილი და არარა გრძნობა

ანგარებისა არ უნდა იყოს შიგ ჩარეული. გონორარის გამოკიდებამ შესაძლოა გაიტაცოს მწერალი და ის, რაც მოკლედ ითქმის, სხარტულად და, მაშასადამე ძლიერებითა და მხატვრულის ზომიერებით, გააჭიანუროს და მით ნაწარმოებმა დაჰკარგოს მხატვრული ღირსებაო.

ასე იყო, თუ ისე, ილიამ გადასწყვიტა ნიეთიერ საღსრის მოსაპოვებლად სამსახურში შესულიყო. 1864 წლის დამდეგს, როცა მთავრობამ განიზრახა გლეხკაცობის განთავისუფლება ბატონ-ყმობისაგან საქართველოშიც, ილია მიიღეს სამსახურში და გაჰგზავნეს იმერეთს ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის ცალკე მინდობილობათა მოხელედ. ილიას დაავალეს გამოერკვია, თუ რა ურთიერთობა სუფევდა მემამულეთა და გლეხთა შორის, ბატონყმობისაგან წარმომდგარი.

იმავე წლის მიწურულებში, სახელდობრ 28 ოკტომბერს, ბატონ-ყმობა გადაეარდა ამერეთში და ილია დანიშნულ იქმნა პირველ მოწოდების მომრიგებელ შუაკაცად ღუშეთს. ბარონ ნიკოლაიმ, მაშინდელმა უფროსმა ხელმწიფის მოადგილის საბჭოსამ, შემდეგ სწავლა-განათლების მინისტრმა და კარგმა მცოდნემ საზოგადოდ კავკასიის ცხოვრებისამ, მიულოცა, სხვათაშორის, ილიასაც ახალი, ფრიად გულ-მისაყალი თანამდებობა მომრიგებელის შუაკაცობისა და უთხრა: იმედი მაქვს დაამტკიცებთ, რომ ახალგაზღობა ნაკლულევენება კი არ არის, არამედ ღირსებაო.

ილიას თხოვნა აღარ უნდოდა. თითონაც მოწადინებული იყო, კარგად ჩაჰკვირებოდა ახლად გაჩენილ ურთიერთობას ნაყმევთა და ნაბატონართა შორის და, რამდენადაც კი შეიძლებოდა, ხელი შეეწყო მათის მშვიდობიანის ცხოვრებისათვის. ახლა მიეცა ილიას შემთხვევა შეესწავლა ყოფა გლეხ-კაცობისა, მათი ზნე-ჩვეულება, ენა-საუბარი. ილია ახლა ხშირად არის გლეხ-კაცობაში, ხშირად ებაახება ახლა ავტორი „გლახის ნაამბობი“-სათვის „ჰკვიან პეტრეს“, კეთილს აბროს, გამოყეყეზებულს გლახა ჭრიაშვილს, თავის ნაცნობ მოხვევს, რადგან ხევ-გუდამაყარიც მის რაიონში იყო, იმ მოხვევს, რომელმაც ისე ჩააფიქრა, ისე დაანაღვლიანა თავის ლაპარაკით მაშინ, როცა პირველად შეჰხვდა დარიალის ხეობაში რუსეთიდან ახლად დაბრუნებული. ჩააფიქრა და დაანაღვლიანა ისე, რომ გულის სიღრმიდან დიდის კვნესით აღმოხდა ეს შესანიშნავი, ყოველ ქართველის გულში ღრმად ჩასაბეჭდი სიტყვები:

„მიგიხვდი, ჩემო მოხვევე, რა ნესტართაცა ხარ ნაჩხვლეტი. ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნესო,—სიტყვი შენ და მე გავიგონე. მაგრამ გავიგონე თუ არა, რაღაც უეცარმა ტკივილმა ტვინიდან გულამდე ჩამირბინა. იქ, გულში გაითხარა სამარე და დაიმარხა. როდემდის დარჩეს ეგ ტკივილი გულში, როდემდის? ოჰ, როდემდის, როდემდის? ჩემო საყვარელო მიწა-წყალო, მომეც ამის პასუხი.“

დიდ, ილიას საკმაოდ ხანგრძლივს ყოფნას ხალხში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მის შემოქმედობისათვის. ხალხში, სოფლად ცხოვრება, დაკვირვება

და შესწავლა მის ავ-კარგისა, შთაბეჭდილებანი ბუნებისა, არაგვისა და თერგის ხეობისა უმნიშვნელოდ არ დარჩა ილიას შემოქმედებისათვის. მწერალი, მწერლის შემოქმედობა მუდამ რეალურს ცხოვრებაზეა დამყარებული. ამ რეალურს ცხოვრებაში აქვს მწერალს ფესვები გადგმული და ღრმად გაბოძიებული. და ეს აუცილებლად საჭიროა, რათა საკვები, უხვი საზრდო არ მოაკლდეს მის შემოქმედებას. მარტოოდენ გულიდან, მწერალი, თუნდ ნიკიერიც იყოს, ვერას გამოსწურავს, თუ თავის სამუშაო კაბინეტში ჰზის და ნამდვილ, რეალურ ცხოვრებისათვის ზურგი შეუქცევია.

ამ აზრს იზიარებდა ილიაც, რასაც ამტკიცებს, სხვათა შორის, ის გარემოებაცა, რომ ილია ხშირად ამბობდა: ძმათა რაზიკაშიერთა საუცხოვო პოეზია ნაყოფია მათის მთაში ცხოვრებისა, იმ შთაბეჭდილებათა, რომელიც მათს გულში ჩაუნერგია მთას, მთიელთა ცხოვრებასაო.

ილია უკიდურესობამდეც კი მიდიოდა ამ მხრივ. მისის აზრით, საკმაო არ იყო, რომ ეს ახალის ფორმაციის მგოსნები მთაში იყვნენ დაბადებულნი და იქ აღზრდილნი სასკოლო ჰასაკამდე. სკოლის შემდეგაც იქ უნდა იყვნენ, საშიშია იქაურობისაგან მათი მოშორება, ვაი თუ დაიშრიტოს მადლიანი წყარო მათის ფრიად ორიგინალურის შემოქმედობისაო.

VIII

ფსიხიკა გლეხ-კაცობისა.—სამშობლო ნაწერისა.—მზიან-ჩრდილიან-
ნები.—„შელავათი და მოსვენება“.—მამაშვილობა.—გამოცანები.—
შეუტყეს.—რა სთქვა გრიგოლმა?—დიდი საზრუნავი.

დუშეთში ყოფნისა და ხშირად სოფლი-სოფლად სიარულის დროს, ილია საესებით იკმაყოფილებდა დიდის ხნის სურვილს: ჰკრებდა ზღაპრებსა და ლეგენდებს, აგროვებდა გლეხურს ლექსებს, ანდაზებსა და გამოცანებს, ერთის სიტყვით ყოველსავე იმას, რაც ამჟღავნებს გლეხკაცობის გულისნადებს და თვალ-წინ გვიშლის მის დარდსა და ნაღველს, მთელს მის სადა და მარტივს, მაგრამ საინტერესო ფსიხიკას.

პროვინციაში ცხოვრებისა და სამსახურის დროს დამთავრდა სტუდენტობაშივე მოაზრებული „გლახის ნაამბობი“, იქ ჩაისახა ილიას გულში გეგმა „ჩრდილისა“ და მოთავდა, თუ სულ არა, პირველი მისი ნახევარი მაინც, იქ გაიგონა ილიამ ლეგენდა, რომელიც შემდეგ საფუძვლად დაედო „განდგეგის“, იქ შეითხზა ნაღველში ამოვლებულ კალმით დაწერილი სატირა: „რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით“ ანუ საქართველოს ისტორია მეცხრამეტე საუკუნისა, იქ გამოითქვა მწვავე „გამოცანები და დაიწერა „პასუხის პასუხი“.

ასე ნაყოფიერი იყო ლიტერატურულის შემოქმედობის მხრივ ცხოვრება ილიასი პროვინციაში, მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ ისიცა, რომ საპირეს სარჩულიც უდევს, მზის გულს ჩრდილი უკანა სდევს და სინათლეს სიბნელე

ახლავს. ილიას დუშეთში სამსახური ჰქონდა ახლა არა მომრიგებელის შუა-
კაცისა, არამედ მომრიგებელის მოსამართლისა, სამსახური, შედარებით, არა
ისეთი თავისუფალი და ეს სამსახური იმდენს ღროს ითხოვდა, რომ ილიას
ნაკლებად-ლა ჰქონდა მოცალეობა წერისა და შემოქმედობისათვის. ეს მო-
უცლოება დიდად უშლიდა ხელს მის შემოქმედობას და უწუხებდა სულს.
ილია უჩივის ამ გარემოებას, ეძებს „შელავათსა და მოსვენებას“, ესე იგი
თავისუფალ ღროს, მოიბრძვის ტფილისში, უნდა სამსახურს დაანებოს თავი,
ჰნატრობს კვლავ ჟურნალის დაარსებას, მაგრამ გარემოება, ნივთიერი ხელ-
მოკლევობა ნებას არ აძლევს და ირთვის ჩვეულებრივი ძაფი წუთი-სოფლისა,
ქვეყანა ბრუნავს ისევ თავისებურად და ყურადღებას არ აქცევს ადამიანის
სულის წუხილს, მის ტრაგედიას.

და, აი, სწორედ ასეთს სულის წუხილს, ასეთს ტრაგედიას განიცდის
ილია მაშინაც, როცა დუშეთშია და მაშინაც, როცა ტფილისშია ბანკის
გამგებლად და ვერ იქმნა და ვერა, ხელთ ვერ იგდო ილიამ, იმ ზღაპრუ-
ლის ჩიტისა არ იყოს, ეგ თავისი სატრფიალო „დიდი შელავათი და მოსვენ-
ება“, რომელიც, იმის აზრით, აუცილებლად საჭიროა მწერლისათვის სა-
ზოგადოდ და მისთვის კერძოდ. თვითონვე ამბობს ერთს თავის კერძო წე-
რილში: მე ისეთის აგებულებისა ვარ, რომ წერისათვის დიდი მოსვენება და
შელავათი მეჭირვებაო.

1872 წელს ილია სწერს დუშეთიდან ცნობილს პ. უმიკაშვილს: გიგ-
ზავნი „კრებულის“ მომავალის ნომრისათვის „აჩრდილის“ პირველ სამ ხანას.
მეტი არა მაქვს-რაო.

„დიდს შემწეობას კრებულისათვის მე ვერა გპირდები. მწერალს დამო-
უკიდებლობა უნდა. მწერალს თავისი ღრო სულ მას უნდა ეკუთვნოდეს.
სხვისა არ ვიცი და მე კი ასეთის აგებულებისა ვარ.“

მეორე წერილში თითქმის ესევეა:

„მოხოვ ახალის რისამე მოწოდებას, მაგრამ ახალი მე გათავებული, ანუ
უკეთ ვსთქვათ, შესრულებული არა მაქვს-რა. გაგიკვირდება ჩემი ზარმაცობა,
მაგრამ დამიჯერე, რომ ზარმაცობით არ მომდის. მე სწორედ გითხრა, ცუ-
დის აგებულების კაცი ვარ. დიდი მოსვენება და შელავათი მინდა, რომ დაე-
წერო რამე. და მინამ მე „ჩინოვნიკობას“ თავს არ დავანებებ, ეგ მოსვენე-
ბა და შელავათი ჩემთვის სიზმარია. თუ დავიწყე რამე და არაფერმა არ და-
მიშალა, დაწყებულს მალე შევასრულებ და, თუ დაწყებული შემაწყვეტინა
რამემ, გათავდა. მე იმ დაწყებულს ველარ მოუბრუნდები. ეხლანდელი ჩემი
წყეული მდგომარეობა ისეთია, რომ წერისათვის ხანგრძლივი მოსვენება არა
მაქვს და ამის გამო ასე უხეიროდ და უნაყოფოდ მიდის ჩემი ორიოდე ღლის
ცხოვრება. დიდად ვსწუხვარ ამგვარ მდგომარეობისათვის, მაგრამ შეველა-
არსით არის. ვფიქრობ, თავი დავანებო სამსახურს, მაგრამ რითი ვიცხოვრო?
ვაი თუ უფრო მოცალეობა მომაკლდეს ლუკმა-პურის დევნაშია, სამსახურს
რომ თავი დავანებო!“

ფრიად საინტერესო და დამახასიათებელი წერილია!

ზემოდ ვახსენეთ გამოცანები. მათი ამბავი კარგად იცოდა ძველმა თაობამაცა, ილიასამაც და მისმა მომდევნომაც, ხოლო დღევანდელმა თაობამ აღარა იცის-რა თითქმის იმათი. საქმე ის არის, რომ სამოციან წელთა შორის ჩამოვარდა უგემურობა ჩვენ მოწინავე საზოგადოებაში და ორი ბანაკი გაჩნდა: ბანაკი ძველთა და ახალთა, მამათა და შვილთა, რუსეთში ნასწავლთა ანუ თერგ-დალეულთა და შინ გაზდილთა შორის. უგემურობა და მოპირდაპირობა უსიამოვნებად გადაიქცა, ყრუ ბრძოლა დაიწყო და მერე და მერე ეგ ბრძოლა თან-და-თან გაძლიერდა, გამწვავდა. ძველი თაობა, როგორც ვიცით, სხვა გზით მესვეურობდა ჩვენს ქვეყანას, ვიდრე თაობა ილიასი. მართალია, ეგ თაობა პირველში დიდს და მხურვალე პატრიოტობას იჩენდა, შეთქმულობის მოწყობაც გაჰბედა და ტანჯულთა შარავანდედითაც შეიმოსნენ მისნი რჩეულნი წარმომადგენელნი, მაგრამ შემდეგ მებრძოლ პატრიოტების სული გაჰქრა ძველ თაობაში. როგორც თავშიაცა გვქონდა მოხსენებული, ზე ვორონცოვის ტკბილმა პოლიტიკამ დაამშვიდა ტკივილები გულისა და მებრძოლნი შეარიგა მთავრობასა. მემბოხე მამებმა დაიჯერეს, რომ მთავრობა სიკეთესა სცდილობს საქართველოსთვის და ჩვენ მხოლოდ ხელი უნდა შეუწყუთ მის მამობრივს ზრუნვასაო. თერგ-დალეულებმა კი ასეთი მიმართულება, ასეთი „მრწამსი“ არ შეიწყნარეს. ძველებმა დაიწყეს კულტურული მუშაობა: თეატრი, მწერლობა, ბეჭდვა ძველის წიგნებისა და სხვა ამგვარები. ყოველ ამ საქმეში მთავრობის იმედით იყვნენ. ის აღგვიპყრობს ხელს, მოგვცემს შემწეობას, არ მოგვაკლებს თავის უხვებასაო. და მართლა ასეც იყო ერთს ხანს. მთავრობა სცდილობდა სწავლა-განათლებისათვის, ქართულის ენის სწავლებისათვის სკოლებში, საცა რუსებისათვისაც კი სავალდებულო იყო ჩვენი დედა-ენა, თეატრისათვისაც, მწერლობის აღორძინებისათვისაც, ძველ წიგნების ბეჭდვისათვისაც და სხვ. მაგრამ ეს ზრუნვა მთავრობისა მალე გაჰქრა. ძველი თაობა კი ისევ ძველებურად აზროვნობდა და თავის იმედიანობას არ იშლიდა. ამ პოზიციას მესამოციანები ვერ შეურიგდნენ. მათი აზროვნება სულ სხვა ჩარჩოებში იყო ჩამოყალიბებული, სხვა შუქით იყო განათებული. ძველთა შორის თითო-ოროლა ისეთიც ერია, რომ გული სტკიოდა, მთავრობამ რად განიზრახა ბატონყმობის მოსპობაო. თერგ-დალეულებმა კი, სხვაფრივ მთავრობის საწინააღმდეგო ფსიქოლოგიით გაჟღენთილებმა, ამ საქმეში მხარი მთავრობას მისცეს და, თითქმის ძველების ჯიბრზედ, მიიტანეს ძლიერი იერიში ბატონების წინააღმდეგ.

ძლიერი იერიში მიიტანეს ამასთანავე თითქმის ყოველსავე ძველებურზედ, რათა ძველებური ტრადიციები ძირიან-ფესვიანად აღმოეთხვრათ.

მას ნუღარ ვსტირით, რაც დამაწხულა,
რაც უწყაღას დრათ ხელთ დანთქმულა...
ჩვენ უნდა ვსდიოთ ახლა სხვა ვარსკვლავს,
ჩვენ უნდა მავრეთ მამავალი ხალხს... (გვ. 26)

გაისმოდა თერგ-დალეულების მედროშეს ძახილი. ამათმა ასეთმა პოზიციამ ძალიან გაამწარა ძველები, იმიტომ რომ იმათი პატრიოტობა, სხვათა შორის, ძველ ტრადიციების პატივისცემაზედაც იყო დამყარებული. ბატონ-ყმობაც, ასე თუ ისე, ბურჯად ედგა იმ პატრიოტობას, აგრედვე ძველებური კილო წერისა, ძველებური ორთოგრაფია და სხვა ამ გვარები. და, აი, თერგ-დალეულების მედროშე ილიამ, ამ „ბურთივით მრგვალმა ლიბერალმა“ აღარ დაინდო ძველები, ძველი აზროვნობა, ძველი ტრადიცია, მამა-პაპური კოტრიალი ტახტზედ, დარეჯან-თათქარიძეობა, აღარ დასჯერდა ბრძოლას ლექსებითა და მოთხრობებით, სალიტერატურო კრიტიკითა და პოლემიკით და მიჰყო ხელი ეპიგრამებს, გამოცანებს.

პირველად 1871 წელს 7 დეკემბერს დასწერა ცხრა გამოცანა და, ორს გარდა, ყველა სხვა ექვსში სასტიკად დაჰგმო საგამოცანო გმირნი. მეცხრე გამოცანა თვით ავტორს შეეხებოდა:

მეცხრე გამოცანად ითქმის,
ეს ვის დაუწერიაო, და სხვ. (გვ. 90)

შემდეგ იმავე წელსა და იმავე დღეს დასწერა სხვა შვიდი გამოცანა და დაჰგმო სხვათა შორის მიხ. ლორის-მელიქოვი, რომელსაც ათის წლის წინად მიუხვდა მის იღუმალ გულის-ზრახვას, გრაფად გახდომის სურვილს.

„... მარჯვედ მოდის კოჭის ერასში,
ჭსურს ალხუა, ჭსურს თაფია;
ბევრჯეფ გაძვრა და გამოძვრა,
მაგრამ ვერ გაჭნდა გრაფია. და სხვ. (გვ. 91)

ლორის-მელიქოვი მაშინ თერგის ოლქის უფროსი იყო და კავკავში სცხოვრობდა. იქვე სცხოვრობდა მიხ. ზ. ყიფიანი, გამეც გამიჯვნის საქმისა თერგის ოლქში. ლორის-მელიქოვი, ისე როგორც ბევრი მაშინდელი მაღალხარისხიანი სომეხი, ქართველებში არ გამოირჩეოდა. მოსე არლუთაშვილს, ე. ო. ბებუთაშვილს, ლორ.-მელიქოვს, მიხ. თუმანიშვილს, შანშიევს ყოველივე ქართული საინტერესოდ მიაჩნდათ, ენა და ფსიქოლოგია ქართული ჰქონდათ. ასეთივე ფსიქოლოგიისა იყო ავთანდილოვიცა, ტფილისის მოქალაქე, მამა ექიმის ავთანდილოვისა. აი ეს ავთანდილოვი აწვდიდა ტფილისიდან ახალ-ახალ ამბებს მ. ყიფიანს კავკავში და ატყობინებდა ქალაქის ყოველ გარემოებას. პირველი ცხრა გამოცანაც მაშინვე თურმე აფრინა კავკავში. ცხადია, რა სენსაციასაც გამოიწვევდა ასეთი გამოცანა-ეპიგრამები კავკავის ქართველთა შორის. მერე, დანარჩენი შვიდი გამოცანაც რომ მიუვიდა მ. ყიფიანს და წაუკითხა ლორ.-მელიქოვს, მომავალ თავმჯდომარეს უზენაესის კომისიისას, ვერაფრად ექაშნიკა თავის-თავის გამოკიშვა გამოცანაში და ერთს წამს სახე მოელრუბლა, მაგრამ ისევ მალე გამხიარულდა და სთქვა: მაინც გავხდები გრაფიო*). და ხომ გახდა კიდევ ცხრა წლის შემდეგ!

*) ნაამბობი ვ. ყიფიანისა.

საინტერესოა, როგორ დაუხვდა გრ. ორბელიანი გამოცანებს. გრიგოლი მაშინ ტფილისის გენერალ-გუბერნატორი იყო. „არა, არა მწყინს,—სთქვა თურმე გრიგოლმა:—მამას არ უნდა ეწყინოს სილა თავის პატარა შვილისა. ერთი რამ მაწუხებს მხოლოდ: იქ, ზემოდ მივა ეს ამბავი და არ ივარგებს, არავინ უნდა იცოდეს ჩვენი ილუმალი გულის ზრახვანი“*)).

არ გასულა რამდენიმე დღე, რომ გრიგოლმა მისცა ილიას თავისი შესანიშნავი პასუხი. პასუხს მოჰყვა არა ნაკლებ შესანიშნავი პასუხის-პასუხი ილიასი, ექვს თავად დაწერილი, სულ რამდენისამე დღის შემდეგ გრ. ორბელიანის პასუხის წაკითხვისა, სახელდობრ 26 ივნისს 1872 წ. იხ. (გვ. 97).

და მოეფინა თითქმის მთელს საქართველოს ეს ხელ-ნაწერი საეპიგრამო ლიტერატურა, რომელსაც ბევრნი და ძლიერ ბევრნი გატაცებით კითხულობდნენ, სულ ზეპირად სწავლობდნენ, ისე ღრმად სწვდებოდათ გულში როგორც გამოცანები, ისე პასუხი და პასუხის-პასუხი—ეს სრული გამოხატვა ორის სხვა-და-სხვა მსოფლ-მხედველობისა, ორის ბანაკის განსხვავებულ ფსიქოლოგიისა, მამათა და შვილთა შორის ატეხილ დავისა.

სწორედ ამ ხანებში გაუჩნდა ჩვენს ქვეყანას დიდი საზრუნავი პრაქტიკულის ხასიათისა და დიდად საიმედო იმ ეკონომიურ შედეგით, რომელსაც მოელოდნენ მისგან მეთაურნი და საქმის დამწყებნი. ეს დიდი საზრუნავი იყო ბანკი, რომლის დაარსების აზრი პირველად მოუვიდა ფიქრად ჩვენს დიდს მამულიშვილს დიმ. ყიფიანს, და აი ამ საზრუნავმა, მისმა ჯერ განხორციელების საქმემ და მერე მის წარმართვისა და მკვიდრ ნიადაგზედ დაყენებისამ მოინდომა თითქმის მთელი ძალ-ღონე იმისთანა ძლიერის კაცისა, როგორიც იყო ილია ქავჭავაძე.

IX

ილია ტფილისში.—მცირე მოხვეწება.—ახალი კვირეული ჟურნალი.—დიდი იმედები.—რენანი.—დიმიტრი თავ-დადებული.—სინედარიონი.—მტკიცე პოზიცია.—დუელი.—შეგვინდე და მოგვითქვე.—შობასაც და ნათლობასაც.

ბანკის ამბავი შემდეგ იყოს. ახლა კი ისევ ილიას სალიტერატურო მოღვაწეობას გავადევნოთ თვალ-ყური. 1875 წელს ბანკის გამგედ არჩეული ილია ახლა ტფილისში სცხოვრობს იმათ სასიხარულოდ, ვინც წინა დევნდებოდნენ მის გადმოსვლას ქალაქში და დაჟინებით იწვევდნენ, ტფილისში გადმოდო, რათა უფრო ინტესიურად იმუშაო მწერლობის ასპარეზზედაო. თვითონაც გულით იყო მოწადინებული ტფილისში ცხოვრებას, უფრო იმიტომ, რომ მთლად ჩაბმულიყო სალიტერატურო შრომაში, კვლავ დაეარსებინა ჟურნალი.

ჯერ ისევ 1872 წელს, იქვე დუშეთში, არ ასვენებდა ილიას ეს აზრი, ჟურნალის გამოცემისა. იმავე პ. უმიკაშვილს სწერდა დუშეთიდან: „ჩემი გად-

*) ნაამბობი ალ. სავანელისა.

მოსვლა ქალაქში ადვილია, თუ ადგილი რამ განთავისუფლდა. დაპირებულნიც არიან, რომ ადგილს მომცემენ მანდა, მაგრამ ჩემს დამოუკიდებლობას ეგ რას უშველის, თუ კიდევ სამსახურში ვიქნები. მე უნდა სამსახურს გარედ ვიყო. სამსახურის თავის დანებება ჩემთვის ამ ჟამად დიდი არაფერია. და თუ სამსახურიდან გამოვალ, მარტო იმისთვის, რომ ჟურნალი გამოვსცე. ვფიქრობ, ვფიქრობ და ეგ გამოცემა ვერ მომიხერხებია. აი სრულიადი დაბრკოლება ჩემი, რომელიც ხელსა და ფეხს მიკრავს. თუ ორიოდ და სამიოდ რიგიანს (სად არიან?) მწერალზე იმედი მექნება, ანუ უკედ—მომეცემა, მაშინვე დავკრავ ფეხს, გადავარდები ბახტრიონ-გალაფანზედა“.

როცა ბანკი მოეწყო და საქმე მისი, ასე თუ ისე, გაიჩარხა, ილიამ იგრძნო ცოტაოდენი მოსვენება და შეღავათიცა და ალბად დაინახა გარშემო ის ორიოდ-სამიოდეცა, ვისი იმედიც უნდა ჰქონოდა და შეუდგა თავის დიდის ხნის სურვილის განხორციელებას—ჟურნალის დაარსებას.

ეს ჟურნალი იყო ყოველ-კვირეული, სახელად „ივერია“ და პირველი ნომერი მისი გამოვიდა მარტში 1877 წელს. „ივერიის“ დაარსებასა და ხანგრძლივ სიცოცხლეს ილიას ხელში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენის ლიტერატურისა და გონებრივის ზრდის განვითარებაში; ამიტომ მეტი ყურადღება უნდა მიექცეს ამ ჟურნალს და იმ ამაგს, რომელიც დასდო მისმა ხელმძღვანელმა თვისი ჟურნალის ბეჭდვით სრულის ოცის წლის განმავლობაში, თავის ქვეყანასა, ქართულს ენასა და მწიგნობრობას.

პირველშივე თანამშრომელთა მრავლად შემოკრებას ეცადა. ვას. მაჩაბელსა სწერს პეტერბურგს: „ჩვენი დავით იესეს-ძე ჩუბინაშვილი ჰნახე, გაზეთი მივართვი, როგორც ჩვენს უზუცესს მწიგნობარს. სთხოვე ჩემს მაგიერ, ლაზისტანზედ რომ რუსულად ნაწერი აქვს*), გამოგვიგზავნოს. მე თვითონ ვთარგმნი და ისე დავბეჭდავ...“

მერე კიდევ: ჩვენი ალექსანდრე ცაგარელი შეაფუცხუნე—გვიშველოს რამე“. ასე დაფაცურდა „დინჯი და ძმიმე“ ილია თავის ჟურნალის უკეთ საწარმოებლად და მიიზიდა თანამშრომლად მცოდნე და გამოცდილნი მწერალნი.

ლაზისტანის ინტერესი კი მაშინ ამტყდარმა რუს-ოსმალის ომმა გამოიწვია. ამ ომმა სხვა იმედებიც აღძრა, მაგრამ ბოლოს იმ „იმედისა დიდისა“ ძირს დიდი აღარა დარჩა-რა.

საინტერესო იყო ჟურნალში წერილები თვით ილიასი. ერთს მათ შორის თვითონაც გაიხსენებდა ხოლმე ათასში ერთხელ. იქ გამოთქმულია, სხვათა შორის, ის აზრი, რომელიც შემდეგ, სამი-ოთხის წლის უკან რენანმა განმარტა თავის წიგნაკში: რა არის ერი**). წერილი გულ-თბილად არის დაწერილი, გახსენებულია წარსული, როცა მესხნი და ტაო-კლარჯნი ჩვენ-

*) „გეოგრაფიული განხილვა ძველთა და ახალთა კაბადოკიისა ანუ ჭანეთის მკვიდრთა ცხოვრებისა“.

**) „ივერია“ 1882 წ. № 5.

თან იყვნენ ძმურად ერთს ფერხულში ჩაბმულნი და მესვეურობდნენ, პირველობდნენ კიდევ საქართველოს კულტურის აღორძინებაში.

აი ერთი პატარა ნაქერი იმ წერილისა:

„ყოველი ერი თვისის ისტორიით სულდგმულობს. იგია საგანძე, საცა ერი პოულობს თვისის სულის ღონეს, თვისის გულის ბგერას, თვისის ზნეობითს და გონებითს აღმატებულებას, თვის ვინაობას, თვის თვითებას. ჩვენის ფიქრით, არც ერთობა ენისა, არც ერთობა სარწმუნოებისა და გვარტომობისა ისე არ შეამსჯვალებს ხოლმე ადამიანთ ერთმანეთთან, როგორც ერთობა ისტორიისა. ერი ერთის ღვაწლის დამდები, ერთს ისტორიულს უღელში ბმული, ერთად მებრძოლი, ერთსა და იმავე ქირსა და ლხინში გამოტარებული ერთსულობით, ერთგულობით, ძლიერია“...

რენანის წიგნაკის დედა-აზრიც ეს იყო. ერის დამახასიათებელი თვისება არც ერთ-ტომობაა, არც ერთ სარწმუნოება, არც ერთ ენიანობაო. ერთის ერის ერად შემქმნელი, ერთ ერად გარდამქცევი საერთო წარსულია, იმ წარსულში გამოვლილი ქირი და ლხინიაო.

„ივერიამ“ კვირეულის ჟურნალის სახით ორ წელს გასძლო (1877–1878), ხოლო მესამე წელს გადაკეთდა თვითურ ჟურნალად. 1878 წლის იანვრის ნომერში დაიბეჭდა პირველი თორმეტი ხანა „დიმიტრი თავ-დადებულისა“, ხოლო დანარჩენი, ყოველ თვითურ ჟურნალის პირველ ნომერში და დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია მაშინდელ მწერალთა და ახალგაზდათა პატარა წრეში. ილიას დააბრალეს შეცვლა პოზიციისა, წარსულისკენ ცქერა, ცარიზმის პრინციპების მომხრეობა და იდეალიზაცია. ერთმა ჯგუფმა, რომელიც გაზეთ „ობზორის“ გარშემო იყო შემოკრებილი, ხომ მიზანში ამოიღო არა მარტო ჟურნალი „ივერია“, არამედ მთლად ის ჯგუფი, რომელიც ქართულ კულტურულ მუშაობას ადგა. მისი ერთ-ერთი თანამშრომელი, აწ განსვენებული გ. უთურგაური გაბედულად ებრძოდა ამ ჯგუფს და მასთან ერთად „ივერიელებს“. ძველ დროს შესტრფიან, საფლავებისაკენ მიუბრუნებიათ პირი, რაღაც „სექტა“ შეუქმნიათ, საკუთარი სინედრიონი ჰყავთ, მოძულე სინათლისა, ლიბერალიზმისაო. ენა მათი ხომ ანტონ კათალიკოზის ენაა, ძველის-ძველი, დაობებული, გაუგებარიო.

ერთის სიტყვით, თერგ-დალეულებს თითქმის იგივე გადახდათ და იგივე დაადგათ, რაც თვითონ დააყენეს მამებს, ძველებს და რაც შემდეგ დასელების წარმოშობის დროს, ისე გაღრმავდა, გაძლიერდა და გამწვავდა.

ამ სახით, თუმცა დიდი იერიში მიიტანეს ეროვნულ ნიადაგზედ ახლა მკვიდრად დამყარებულ ჯგუფის წინააღმდეგ „ობზორელებმაცა“ და „იმედელებმაც“, საცა ტეტიათა მოტრფიალენი იყვნენ მოკალათებულნი, მაინც ძვრა ვერ უყვეს იმ პოზიციას, რომელზედაც იდგა იგი ჯგუფი და ილია თვისის ჟურნალითა და თანამშრომლებით.

დამახასიათებელია, რომ ამათ შორის ერთს მუდმივს და ჯამაგირიანს თანამშრომელს, რაც იშვიათი იყო იმ დროს, ძალიან ნაკლებად ჰქონდა ცო-

დნა ქართულისა, მაგრამ სულ რამდენსამე თთვეში ისე შეათვისებინა ილიამ დედა-ენა, რომ მის ნაწერებს კაცი ძნელად გამოარჩევდა თვით ილიას ნაწერებისაგან. ეს თანამშრომელი იყო ნ. დ. ქანანოვი (ნ. დავითიშვილი), დღეს ბაქოს სახელმწიფო ბანკის გამგე.

ამ დროს ეკუთვნის ილიას გალაშქრება ჯერ თავის ქართულის დასაცველად, მერე ბ-ნ ნ. ნიკოლაძის წინააღმდეგ და შემდეგ მზრუნველის იანოვსკისა და „M.-B.H.-ის იერიშის მოსაგერებლად.

თავისიანებს ილია გაუმკლავდა სხარტულათი, ერთი-ერთმანეთს აფარა „დროებაცა“, გ. თუმანიშვილიც თავისი ალმანახით და ნ. ნიკოლაძეც, რომლის შესახებაც რუსთველისებური პაროდია ასე იწყებოდა სხარტულის ბოლოში:

იყო ქართლ-კახეთს, იმერეთს
ნიკოლაძე სვანია*)... და სხვ.

პოლემიკა თან და თან გაცხარდა. 1880 წელს „დროება“ და „ივერია“ შეერთდნენ. „დროება“ ყოველ-დღიურად გადიქცა, ხოლო „ივერია“—კრებულად და სულ ოთხი წიგნი გამოვიდა იმ წელს. ახლა პოლემიკა ილიამ გადაიტანა გაზეთის ფურცლებზედ. 29 თებერვალს „დროების“ 46 ნომერში დაიბეჭდა მეტად მწვავე მეთაური „ობზორის“ წინააღმდეგ. კილოზედ ცხადად ეტყობა, რომ ეს ხელ-მოუწერელი მეთაური ილიასია. იმავე დღეს ილია დუელში იქმნა გაწვეული. დუელი მოჰხდა მეორე დღეს, 1 მარტს. ნ. ნიკოლაძის სეკუნდანტები იყვნენ: პოეტი სიმბორსკი და დ. გურამიშვილი, ხოლო ილიასი: ი. შალიკაშვილი და ნ. ერისთავი. სიმბორსკიმ, როგორც გულ-ჩვილმა კაცმა, სცადა შერიგება მოწინააღმდეგეთა და, რაკი ვერა გააწყო-რა, ქვითინი დაიწყო, არც ერთი არ ემეტებოდა ალბად სასიკვდილოდ და იმიტომ. ეს იყო მიზეზი, თუ სხვა რამ გარემოებაც დაერთო, საბედნიეროდ, საქმე შერიგებით გათავდა. შედგენილ იქმნა ოქმი, საცა სწერია, რომ ილია უარ-ჰყოფს თავის წერილს „დროებაში“, ხოლო ნ. ნიკოლაძე აღარ შეეხება ილიას პირადობას „ობზორში“.

1879 წელს გარდაიცვალა ცნობილი მოღვაწე და გამგე ქუთაისის ბანკისა ბეს. ლოლობერიძე. ილიაც დაესწრო დასაფლავებას და თავის ჟურნალში სთქვა სხვათა-შორის:

„...რჩეული კაცი იყავ და გულში გიღვიოდა ნაკვერჩხალი ქვეყნის გულ-შემატკივრობისა... ყველას არ ჩაახედებდი შენს გულში... მე ჩამახედე, ძმაო, ამ უკანასკნელს დროს შენს გულში და ჩემი უტყუარი გამკითხველი იქ ვპოვე. ბევრი დაგვიშავებია შენს წინაშე, დაგვიშავებია არ ცოდნით, მაშასადამე, არ ცოდვით. შეგვინდე და მოგვიტევე“.

*) „ივერია“ 1879 წ. № 4

ასე მოჰხადა ილიამ ბოდიში თავის თავსაც „გამოცანებში“ ბესარიონის სასაცილოდ აგდებისათვის და ნ. ნიკოლაძესაც, რომელიც აგრედვე ცხარედ ებრძოდა განსვენებულს საბანკო საქმეების გამო.

1880 წელს ამხედრდა ილია წინააღმდეგ იანოვსკისა, როცა მან მოინდომა ერთის კალმის მოსმით განადგურება ჩვენის დედა-ენისა სკოლებში. წერილი ილიასი დაწერილი იყო პედაგოგის ისეთის ღრმა ცოდნით და ერუდიციით, რომ თვით სპეციალისტებს უკვირდათ, ასე ზედწევნით როგორ შეუთვისებია დედა-აზრები ჩვენის მეცნიერებისაო.

საზოგადოდ ილია, გაჭირვების ტალკვესს რომ იტყვიან, სწორედ ის იყო. როცა საფრთხე რამ იყო მოსალოდნელი ჩვენის ქვეყნის ინტერესებისათვის, იმას შემოეხვევოდნენ ჩვენი მამულიშვილები, აბა, უნდა გვიშველო როგორმე, ხმა ამოიღო, ჩვენს საქმეს ემუქრებიან, დაბალ ღობედ დაგვსახეს, ლამის ზედ შეგვდგნენ და გაგვთელონო. მუდამ დინჯი, აუჩქარებელი, ილიაც ყურადღებით მოუსმენდა ხოლმე ყველას, სათითაოდ აჰყრებდა თითოეულის აზრს, ბოლოს ყველას ერთად თავითავს მოუყრიდა, გააშუქებდა საგანს, რაც უნდა რთული და დახლართული ყოფილიყო და იკისრებდა გამოსვლას საბრძოლველად; გამოვიდოდა, როგორც გამოცდილი ფალავანი წინადავე კარგად მოსაზრებულის საბრძოლველის გეგმით, შეიარაღებული ფერხით თხემამდე; გამოვიდოდა და იცავდა თავის ქვეყანას, თავის ძვირფას სამშობლოს ძნელად გასამეტს, უმაღლესს ინტერესებს.

ასე გაუმკლავდა ილია M. Бѣд-საც 1882 წელს, როცა ამ გაზეთმა და მისმა სულის ჩამდგმელმა კატკოვმა მასხარად აიგდო საქართველოს დროშა და ცხად-ჰყო თვისი კაცია-ჰამიაობა, თვისი დიდი სიძულვილი ქართველ ერისადმი.

საზოგადოდ და საჟურნალოდ მოდვაწვობით გართულობა ილიამ უკლო მგონობას, პატარ-პატარა ლექსების შექმნას, მაგრამ სამაგიეროდ მის გულის სიღრმეში ჰღვიოდა თურმე ამ დროს თესლი იმ ნაწარმოებისა, რომელიც ილიამ შესძღვნა თავის ქვეყანას ამავე 1882 წელს.

ეგ ნაწარმოებია „განდეგილი“, რომლის თითქმის შობასაც უცქირე და ნათლობასაც დავესწარი. დილა იყო, როცა მივედი ივ. მაჩაბელთან ერთად ილიასთან სახლში საქმეების გამო. „დავიწყე ერთი პოემა და არ ვიცი, როგორი გამოვა“, გვითხრა ილიამ, საქმეების გათაგების შემდეგ და წაგვიკითხა პირველი ხანა; მეტი არა ჰქონდა ჯერ დაწერილი. დიდებული სურათი თოვლიან-ყინულიანის მთებისა და მუნ გამოკვეთილის ბეთლემის მონასტრისა თვალ-წინ წარმომიდგა; თითქო თავ-ბრუ დამესხა, გამოვყეყედი და თითქმის ვეღარა გავიგე-რა იმისი, რაც გვიამბო იმ თემისა და შინაარსისა, რომელიც უნდა განვითარებულიყო და დაწერილიყო შემდეგ პოემის დასათაგებლად.

„განდეგილი“ დამთავრდა და წაკითხულ იქმნა განსვენებულ დავით სარაჯიშვილს სახლში. მაშინდელი ინტელიგენცია, მოყვარულნი მწერლო-

ბისა თითქმის სულ იქ იყვნენ. ილიამ კითხვა გაათავა და აქეთ-იქით მიიხედ-მოიხედა, თითქო ეკითხება შეკრებილთ, რას ბრძანებთო. თუ ხსოვნა არ მალატობს, წამოდგა ი. მ—ა, ცნობილი მოყვარული ქართულის მწერლო-ბისა და სთქვა აღტაცებით: მშვენიერია, ილია, მშვენიერი, მხოლოდ პოე-მაში სურათს ვერა ვხედავ, თვით განდევილის სურათს, მის გარეგნობის აღწერას, მის პორტრეტსაო.

გაიმართა საუბარი, კამათი...

ილიამ დაბეჭდა თავისი პოემა „ივერიაში“ 1883 წელს, თებერვლის ნომერში და შიგ გაჩნდა მეხუთე ხანად აღწერა განდევილის სურათისა:

არ იყო ხნიერ, მაგრამ ვით წმინდანს,
სულის სიმაღლე ზედ დასწნებდა;
ზედ ეტუებოდა, რომ სული მისი
სულ სხვა მსოფლიოს შეჭხიზნებოდა...
სახე გამხდარი, კუშტი და მწერალი
სიწმინდის მადლით დაჰშვენებოდა
და მადლს შუბლსა, ნათლად შეკრულს,
შაჟავანდელი გადაჰტენებოდა... ჭ სხვ. (გვ. 222)

ურემი, რომლითაც მოასვენეს წიწამურის გზაზედ მოკლულ ილიას გვამი საგურამოს.

ოლიმპიელი.—პუბლიცისტიკა. — დაცემული ვინაობა. — მთლიანი ეროვნული
მსოფლ-მხედველობა.—ყოველ-დღიური გაზეთი.—მღვდელ-მოქმედება.—მოწო-
დება.—გათენებამდე.—რა უფრო ძნელია?—ცენზორი.—ენა-მზეობა.

„განდგეილის“ შექმნის შემდეგ, სახელი ილიასი, როგორც პირველ-
ხარისხოვანისა და ღრმად მოაზრე მგოსნისა, უფრო გაითქვა და განდიდდა.
სამარადისო თემა, ჩაქსოვილი ამ პოემაში, თემა სულისა და ხორცისა,
კეთილისა და ბოროტისა, რწმენისა და ურწმუნოებისა ოლიმპის მწვერვალამ-
დე ამაღლებს ილიას და ჰქმნის მის გარშემო საერთო თაყვანისცემის ატმოს-
ფერას. ილიამაც თითქოს მოისვენა. მის ბუნებას მწვავედ აღარა სწვდება
გულის სიღრმემდე და აღარ ამღვლეარებს, მის ენას აღარ ამუსიკებს პოე-
ტური სუჟეტები, პოეტურ სურათად გარდასაქმნელი მასალა ცხოვრებისა.
ისე გადის მთელი ოცი და ოცდა ხუთი წელიწადი (1882—1907), რომ
მხოლოდ ერთმა, ისიც ძველადვე შეტკობილმა იდეამ შეჯახვა მისი გონება,
დაატყვევა მისი სული. ეს იდეაა იდეა ქართველ ეროვნების ხსნისა, ქართველ
ერის მკვდრეთით აღდგენისა. ამ იდეამ შეისხა ხორცი „ბაზალეთის ტბაში“
და კიდევ ერთი ძვირფასი ალმასი შეჰმატა დიდებულ მგოსნის გვირგვინს.

სამაგიეროდ, ილია ახლა სცდილობს სხვა ღონითა და გზითაც მოჰფი-
ნოს მთელს საქართველოში ეგ დიდებული იდეა ქვეყნის ხსნისა. ეგ გზა და
ღონე წინადაც ნაცადი ჰქონდა, ახლაც მის ხელთ არის და უნდა კვლავ ამ
გზით იაროს. ეგ გზაა ჟურნალისტიკა და საზოგადო მოღვაწეობა.

საზოგადო მოღვაწეობა ცოტა ქვემოთ იყოს და ახლა ისევ ილიას
ჟურნალისტიკას გაეყალოთ თვალი და ვნახოთ, როგორ სცდილობს ამ
ღონით ჩვენის დაცემულის ვინაობის აღდგენას. დიად, დაცემულის ვინაობის
აღდგენას. იმიტომ რომ ჩვენი დაცემული ვინაობაა უმთავრესი ღერძი ილიას
მოღვაწეობისა ჟურნალისტიკაში, ისე როგორც ეგევე დაცემული ვინაობა
იყო სული და გული მისის პოეზიისა თავიდან ბოლომდე.

ამ მხრივ ილიას გულის ნადებს, მის ფსიხოლოგიას და სულის კვეთებას
უფრო ცხადად გვიშუქებს ის „შინაური მიმოხილვა“, რომელიც შეეხება
ესრედწოდებულ უარ-მყოფელობას, მამა-შვილობის გაჩენას რუსეთსა და
ჩვენში*). ჩვენშიაც აჰყვნენ, რუსეთის ბაძით, უარ-მყოფელ მიმართულებას,
მამა-შვილობაში ბრძოლის გაღვივებასაო, ამბობს ილია იმ წერილში,—მაგრამ
თითო-ოროლამ გამოინაპირა და თავისი შეცდომა მალე იცნაო. მაგ თითო-
ოროლაში ილიაც ერია და, რასაკვირველია, თუ არ პირველმა, უკანასკნელმა
არ მიატოვა ბანაკი უარმყოფელთა, ბანაკი, მამა-შვილობაში ბრძოლის ჩამო-
მდებები. ილიამ და იმ თითო-ოროლამ სცნა, რომ გადამეტებული კიცხვა და

*) ჟურნ. „ივერია“ 1881 წლ. № 5.

კილვა მამებისა ჩვენს საერთო ძალას ჰქსაქსავდა, საჭირო ერთობას არღვევდა, რომ დიდი შეცდომა იმის თქმა, ვითომ მარტო გლეხია ადამიანი, როგორც ამტკიცებდნენ, სხვათა-შორის, უარ-მყოფელნი, რომ სხვანიც ადამიანები არიან, რომ ისტორია ზღაპარი არ არის, სცნა რომ—ვაღაპარაკოთ თვით ილია—

„ჩვენს ქვეყანას სულ სხვა ტკივილი აქვს, სულ სხვა ფათერაკი სდევს; სცნა, რომ ჩვენებური დღევანდელი დღე სულ სხვასა თხოულობს, სულ სხვასა ჰღალადებს და, მაშასადამე, ჩვენებური ლიბერალობა სულ სხვა რასმეზედ უნდა მიიქცეს მთელის თავისის ძალ-ლონითა. და თუ აქაც ბედის წერას ისე ვერ გადავრჩებოდით, რომ მამა-შვილობა არ გამართულიყო, ბრძოლის საგნად ის „სხვა რამე“ უნდა ყოფილიყო და მამებსა და შვილებს შუა მიჯნად დადებულიყო. ის „სხვა რამე“ იყო ჩვენი დაცემულის **ვინაობის** *) აღდგენა, ფეხზედ დაყენება და დაცვა ყოველის მოულოდნელის ფათერაკისაგან. რომ ეგ ფათერაკი მოსალოდნელი იყო და დღესაც თავიდან არ აგვეცილებია, ეგ ცხადზედ ცხადია ყველასათვის“.

შემდეგ ილია თითქო ჰნანობს, რომ სასურველ მიმართულებას აღრევე ვერ მივაგენითო, და, თუ მაგ მხრივ ბევრი რამ არა გავგიკეთებია-რა, რადგან მეცნიერება და ცოდნა გვაკლდა, ის მაინც მოვახერხეთ, რომ **მაგ მიმართულებას მივაგენით და ჩვენს ცხოვრებაში ფეხი მოვაკიდებინეთ**. ისიც დიდი ამბავი იქნება, თუ ამ გუნდმა (მესამოცელებმა) ამ საგანზედ მოახდეს ჩვენი აღმაცერად მაყურებელი თვალი და, რაც ძალი და ღონეა, სულ მაგ საქმეზედ მოახვია, შესქიდაო.

„ყოველი ჭეშმარიტი ლიბერალი, ჩვენი კაციო,—განაგრძობს ილია თავის ჟურნალის პროგრამის განვითარებას—დღესაც მარტო მაგ მიმართულების მიმდევარი უნდა იყოს ჩვენში. ნურავის ნუ ჰგონია, რომ ეგ მიმართულება, რადგანაც დიდის ხნისაა, იმიტომ ძველია და, რადგანაც ძველია, იმიტომ უკადრისია და სათაკილო ლიბერალებისათვის“.

ეგ მიმართულება იმ სახით, როგორც ილიას ესმოდა, არც ისე დიდის ხნისაა. პირმო შვილი იყო მე-XIX საუკუნისა; ნაპოლეონის ომებმა დაჰბადა პირველად, საბერძნეთისა და იტალიის განმათავისუფლებელმა ბრძოლამ აწოვა ძუძუ და სლავიანთა განთავისუფლებით დავაჟკაცდა და გაითქვა სახელი **).

ილია ამტკიცებს, რომ ეგ მოძღვრება—ეროვნული მიმართულება და მსოფლ-მხედველობა—თუმცა ძველია, მაგრამ მაინც ახალიაო და „ახალი იქმნება იმ დრომდე, მინამ ჩვენი ვინაობა თავის შესაფერს და კუთვნილს ადგილს არ დაიჭერს ჩვენს ცხოვრებაში და საზოგადო საქმეთა სათავეში არ მოექცევა. **სხვა საგანი ამაზედ უმძიმესი, ამაზედ უსაჭიროესი არა აქვს საქართველოს ეხლანდელს შვილს***)**. ყველამ, ვისაც რამ შეუძლიან, ამ

*) დედანშიც განსხვავებულის ასოებით არის.

**) Национальный вопросъ въ исторіи и литературѣ, პროფ. ალ. გრადოვსკისა.

***) განსხვავებულ ასოებით ჩვენ ავაწყობინეთ. ავტ.

მიმართულების ქვეშ უნდა მოიყაროს თავი და ერთად, ძმურად იმოქმედოს. ყოველივე საქმე, ყოველი საგანი, რაც ჩვენის ცხოვრების მიმავლობაში, თავისით, თუ სხვისით, აღმოჩნდება, სულ ყოველის-ფერი ჩვენის ვინაობის საქმეს უნდა შეურჩიოთ, ქვეშ დაუყენოთ; სკოლაა, ბანკია, თუ თეატრი— ყველაფერს სულ მაგისაკენ უნდა მოვუბრუნოთ თავი. ვაყენებთ სადმე კაცს მარშლად, თუ ბანკის გამგებლად, თუ მასწავლებლად, თუ სადმე სხვად, მაგ მიმართულების სასწორზედ უნდა ავწონოთ“.

ამ დროშის გამოფენას ილიას მიერ უმრავლესობა საზოგადოებისა სია-მოვნებითა და სიხარულთ მიეგება. ილიას დიდ-ხანს ეპყრა ხელთ ეს დროშა, ეპყრა თავ-გამოდებით, სრულის შეგნებით, ბრწყინვალედ; ეპყრა იმ დრომ-დე, ვიდრე თავზე ლაფს დავისხამდით და ჩვენვე ძირს დავსცემდით ჩვენს წინამძღოლს, ჩვენს ძლიერსა და სახელოვანს მედროშეს...

ეს დროშა ეჭირა ხელში ილიას მაშინაც, როცა ყოველთვიური „ივერია“ ყოველ-დღიურად გადააკეთა.

საინტერესო და საგულისხმიერო დრო იყო ილიას ცხოვრებაში ეს დრო ყოველ-დღიურ გაზეთის რედაქტორობისა. აქ იჩინა კვლავ თავი მისმა მხნეობამ, სალიტერატურო შრომისათვის დიდმა გონებრივმა მოქმედებამ. დაღალვა არ ემჩნეოდა, თითქო რკინის კაცია და არა ხორც-შესხმული ადამიანიო. არავის არ ეგონა, რომ ილია ასე შეუფერებდა თავის დინჯს ხასიათს ასეთს ცოცხალს, ასეთს სასწრაფოსა და „ნერვებით“ საკეთებელს საქმეს, როცა თითოეულს საათს და წუთსაც-კი დიდი მნიშვნელობა აქვს. ილიას ხალისს, პირველ ორ-სამ წელიწადს მაინც, სამზღვარი არა ჰქონდა. ამ ხნის განმავლობაში (1886—1887) თითქმის ნომერი არ გამოსულა, რომ მისი მეთაური ან სხვა რამ წერილი არ ყოფილიყოს დაბეჭდილი. და მერე როგორი წერილი! ზოგიერთი მაინც პირდაპირ სახელმძღვანელო ქრისტომატიკაში დასაბეჭდი, ისე იყო ხოლმე შემუშავებული გარეგნობით და შემკული შინა-არსით.

ამ წერასაც არა სჯერდებოდა და, გარდა საადმინისტრაციო საქმისა, წერილმან, იწა-ბაწა, სამურეხო მუშაობასაც ბევრს დროს ანდომებდა: საგაზეთო მასალის მოსმენასა და მის შესწორებას ენისა და შინაარსის მხრივ. თანამშრომელი კითხულობდა დასაბეჭდს წერილს და ილია უკარნახებდა, როგორ უნდა გაესწორებინა ესა თუ ის უხერხული სიტყვა, გამოთქმა. დიდს ყურადღებას აქცევდა ენის სიწმინდეს, კანონიერებას, ქართულის შესაბამად სიტყვების დაწყობას და დასურათებით, ცოცხლად აზრის გამოთქმას. თვითონ ღრმად მცოდნე იყო ქართულისა და ყოველის ღონის-ძიებით სცდილობდა, რომ გაზეთში დასაბეჭდი—წმინდა ქართულით ყოფილიყო დაწერილი. ამ საქმეში თვით იკისრა უფროსობა და ჩაგვიყოლია უნცროსები. მთელი რედაქცია სიამოვნებით იღებდა მონაწილეობას წერილების სწორებასა და გადასინჯვაში იმის მეთაურობითა და ხელ-მძღვანელობით.

ეს იყო ღამ-ღამობით. ამ დროს რომ გარეშეს ვისმე შემოეხედნა რედაქციაში, ეგონებოდა, აქ რედაქცია-კი არა, ტაძარია და რაღაც მღვდელ-მოქმედება სწარმოებსო. ღამე გატყდებოდა, მამლები ყივილს დაიწყებდნენ და არა-იშვითად თავს დაგვათენდებოდა ხოლმე. ისე დავიქანცებოდით, რომ სავატობა აღარა გვქონდა. ილიას-კი, არ მახსოვს, ან დაღლილობა შემჩნეოდა, ან ძილი მოჰრეოდეს.

შესანიშნავი იყო პირველივე საპროგრამო მეთაური და საახალწლო ფელეტონი ილიასი, დამზადებული პირველ ნომრისათვის. ფელეტონს სათაურად ჰქონდა „ღმერთმა ნუ დაგაბეროთ!“ და ილიასებურის მარგალიტებით იყო სავსე. ახალწლის წინა ღამეს მთლად თანამშრომელნი, ჩვენი მწერლები და საზოგადო მოღვაწენი სულ ერთად იყვნენ თავ-მოყრილნი ილიასთან და შუალამემდე ელოდნენ პირველ ნომრის დაბეჭდვას. ოთხი თთვე იყო თითქმის გაზეთი თვალით არ გვენახა, რადგან „დროება“ სამუდამოდ იქმნა აღკრძალული 16 სექტემბერს 1885 წელს და, რასაკვირველია, ეს მგოსანთა და ხელოვანთა, მწიგნობართა და ლიტერატორთა კრებული მოუთმენლად მოელოდა ახალის გაზეთის პირველ ნომერს „დროებაზედ“ უფრო დიდის ფორმატისა. კარგი ახალწელიწადი გაუთენდა მეორე დღეს ჩვენს ქვეყანას. შეკრებილთაჲ კარგად ისიამოვნეს: ზმასა და ნაკვეს-ექსპრომტებს დასასრული არა ჰქონდა ვახშამზედ. ამ მხრივ თავი ისახელა უფრო დაე. ერისთავმა, სამშობლოს ავტორმა და რაფ. ერისთავმა,—ამ ჩვენის მწერლობის პატრიარქმა და გლეხთა მგოსანმა.

გაიარა დრომა და ხანმა. ილია თან და თან გაუგულგრილდა გაზეთს. ასეც უნდა ყოფილიყო: ისეთის ბუნებისა და ხასიათის კაცი, როგორიც იყო ილია, დიდ ხანს ვერ გაუძლებდა საგაზეთო მუშაობას. ყოველი საგანი, თუნდა მცირე მნიშვნელობა ჰქონოდა, უთუოდ მტკიცედ უნდა ჩაებლუჯნა ილიას ანალიტიკურს გონებას და მის უღმობელ ლოგიკის დარჯაკში უნდა გამოტარებულიყო. უამისოდ მზეს ვერ იხილავდა და საგაზეთო ფურცელზედ ვერ მოექცეოდა. ამას-კი დრო უნდოდა, „დიდი მოცალეობა და შეღავათი“. ეს დრო და მოცალეობა-კი ილიას, მრავალ სხვა საზოგადო საქმით დატვირთულს, არა ჰქონდა. რამდენჯერ გაუთენებია ილიას სულ პატარა მეთაურის დაწერაზედ, რომელიც მწვავე რამ საზოგადო საგნის შესახები ყოფილა. უკვე დაწერილს, თუ არ მოეწონებოდა, ჰხევდა შეუწყალებლად და იწყებდა ხელ-ახლა წერას, მერე კიდევ, მერე კიდევ და ასე განაგრძობდა, ვიდრე ყოველ-მხრივ, შინაარსითაც, კილოთიც სრულიად არ დააკმაყოფილებდა. ეს დრო-კი მაშინ დგებოდა, როცა გათენებული იყო და ხან მზეც უკვე ამოსული.

თუ ასე ექცეოდა საგაზეთო წერილს, ადვილი წარმოსადგენია, რა უაღრესის სასტიკობით ეკიდებოდა თვისის შემოქმედობის ნაყოფს. „აჩრდილი“, მაგალითად, დაწყებული 1872 წელს, სრულად დაიბეჭდა მხოლოდ 1881 წელს. „გლახის ნაამბობი“ დაწერილია 1860 წლამდე, ისევ სტუდენტობაში,

მაგრამ 1863 წელს დაიბეჭდა მხოლოდ პირველი ხუთი თავი და სრულად-კი ათის წლის შემდეგ „კრებულში“; „დიმიტრი თავ-დადებული“-ს 12 ხანა დაიბეჭდა 1878 წლის დამდეგს კვირეულ „ივერიაში“, სრულიად-კი—1879 წელს თვიურ „ივერიის“ პირველ ნომერში; „ოთარაანთ ქერივი“ სამ-ჯერ თუ ოთხჯერ გადასწერა, თან უკითხავადა თავის თანამშრომლებს, ყუ-რადღებით ისმენდა მათს შენიშვნებს და ასწორებდა, აკეთებდა, აშალაში-ნებდა.

ასე ფრთხილი იყო ილია, ასე სასტიკად ეკიდებოდა თავის მოვალეობას მწერლისასა და პუბლიცისტისას!

ცხადია, ასე წარმოება გაზეთისა ადვილი არ არის. ყოველ სხვა სიძნე-ლეს ისიც ემატებოდა, რომ სათარგმნი იყო მრავალი საგაზეთო მასალა. ხოლო თარგმნა სხვის ნაწერისა კარგის ქართულით უფრო ძნელია, ვიდრე წერა თავისით. ამიტომ იტყოდა ხოლმე ხშირად ილია: რუსულის გაზეთის წარმოება ბევრად უფრო ადვილია, ვიდრე ქართულისაო. იქ მაკრატელი მუშაობს უმეტესად და აქ-კი თითქმის ყოველივე სათარგმნელიაო.

სხვათა შორის გული იმანაც გაუტეხა გაზეთზედ, რომ ცენზურა მაშინ ყოვლად სასტიკი იყო: არა თუ ცოცხალს სიტყვას, სურათიანს, ელვარე გამოთქმასაც გზა არ ეძლეოდა. სიტყვა „საქართველოც“-კი აღკრძალული იყო.

1888 წელს, ხელმწიფის მობრძანების ხანს, უკრიფა მიზეზი მაშინდელს ცენზორს, რომლის გადამეტებულს ერთგულებას აბრალებდა ილია ასეთს სისასტიკეს და დაათხოვნინა სამსახურიდან. მასუკან ჩვენმა მწერლობამ ცოტა თავისუფლად ამოისუნთქა.

23 წელიწადი აწარმოვა ილიამ თავისი „ივერია“ (1877—1900), და-ჰბეჭდა მრავალი შესანიშნავი ნაწარმოები, თავისი თუ სხვისა, მტკიცედ აღდა ერთხელვე არჩეულს გზასა, და სასურველს ეროვნულს მიმართულებას და მით დიდი და დაუფიწყარი სამსახური გაუწია თავის მშობელ ქვეყანას: თუ „ივერია“ მეექვსე დიდი სახელმწიფო არ იყო, როგორც იტყვიან ხოლმე კარგად წარმოებულ გაზეთისასა, ერთ-ერთი ბურჯი მაინც იყო, ეროვნულ არსებობის გამამაგრებელი...

გაიხსენეთ თუნდა მისნი უმთავრესნი ნაწერნი ამ ხნის განმავლობაში და დაგვეთანხმებით, რომ ეს ასე იყო. ქვეყანას აკვირებდა და ჰხიბლავდა მეტადრე ილიას ქართული, მისი საოცარი ენა-მზეობა. ჰკითხულობდ მის ნა-წერს, არა თუ ბელეტრისტულს, სიტყვა-კაზმულს, არამედ პუბლიცისტურს და, ასე გასინჯეთ, მეცნიერულსაც-კი („ქვათა ღაღადი“, „აი ისტორია“) და პირველ ყოვლისა თქვენს ყურადღებას დიდის ძლიერებით იზიდავს ბრწყინ-ვა და ელვარება ქართულისა, სიუხვე ფერადებისა, ნამდვილ ქართულ მიმო-ხერა-გამოთქმისა. ასე გგონია, გამოსულა კაცი თესვად და აზნევეს თვალსა და მარგალიტსაო. ქართული ილიას ხელში, მეტადრე ბოლოსა და ბოლოს, თავის თავს აჰარბებს, განვითარების უმაღლეს ხარისხამდე აღის და ოქროს სხივები-

ვითა ბრწყინავს. თითქო „სილბო აქვს ნაქსოვისა და სიმტკიცე ნაქედისა“, ხან ციალობს და ნარნარებს, ხან გრგვინავს, თითქო ცას მოუქურუშნია და ისა რუხრუხებსო.

ასეთი შეგნება და შეთვისება ენისა და მის ბუნებისა დედის მუცლიდან არ დაჰყოლია ილიას. ბეჯითობაც საჭირო იყო, რათა თან-დაყოლილი ნიჭი განვითარებულიყო და გადაფურჩქნილიყო. ილიას ქაღალდებში არა ერთი და ორი სია მოიპოვება სიტყვებისა და სხვა და სხვა გვარ გამოთქმათა, რომელიც გულ-მოდგინებით ამოუწერია თუ საღმრთო წერილის წიგნებიდანა და თუ სხვა საერო და სასულიერო თხზულებიდან. ამიტომ, თუ პირველი ნაწერები ილიასი ცხადად ჰმოწმობს, რამდენად ძლიერი იყო გავლენა რუსულის სკოლისა და არა ეროვნულ აღზრდისა, ილიაზედაც-კი, სამაგიეროდ, შემდეგ, როცა ილია დაუკვირდა დედა-ენას და ბეჯითად დაუწყო შესწავლა, სისუსტე ქართულისა ნელ-ნელა განჰქრა და მისი ადგილი დაიჭირა ნამდვილმა ენა-მზეობამ, დიდად აფერადებულმა ენა-მეტყველებამ.

გადავავლოთ ახლა თვალი ილიას საზოგადოებრივ მოღვაწეობასა და ნათელ-ვეყთ მისი დამსახურება ამ მხრივაცა.

ტფილისი.—სახლი ნიკოლოზის ქუჩაზე, საცა სცხოვრობდა ილია 1889 წლიდან. და საცა მოთავსებული იყო „ივერიის“ რედაქცია.

XI

მიწით თუ უმიწით.—ბანკის დაარსების აზრი.—მეთაური თუ არ
გვეყოლება.—ღვენილი სიღარიბე.—წესდება და მზადება.

მართალია, სიტყვა მგოსნისა საქმეა მისი, მაგრამ ილიამ სხვა ბევრი და
დიდი საქმეც გააკეთა და არც მარტო ოდენ მგოსნობას, არც მარტო ოდენ
მწერლობას არ დასჯერებია თავის ხანგრძლივს ცხოვრებაში. მწერალსა და
მგოსანს ილიას გვერდში უდგას ილია-მოღვაწეცა. ილია იღვწის საზოგა-
დოებრივს სარბიელზედაც იმავე ორმოცდაათის წლის განმავლობაში და
იღწვის აქაც ისევე ბეჯითად, ისევე დაუღალავად და თან სახელოვანად,
როგორც იღვწოდა მგოსნობისა და მწერლობის ასპარეზზედ.

იქვე რუსეთიდან გადმოსვლის უმაღლესი ილია ჩაერია იმ მებრძოლთა მცირე
ჯგუფში, რომელიც იყო მომხრე გლეხის განთავისუფლებისა მამულის
დათმობით და არა უმამულოდ. დიდი უმრავლესობა თავად-აზნაურობისა
უარზედ იდგა, დეე, ბატონ-ყმობა ნულარ იქმნება, მოისპოს, მაგრამ მიწას,
მამულს-კი ვერ დაუთმობთ ჩვენს ეხლანდელს ყმებსაო. თვით დ. ყიფიანიც-
კი წინააღმდეგი იყო მამულის უსასყიდლოდ დათმობისა და, აი, თავად-აზ-
ნაურთა კრებაზედ, რომელსაც თავსმჯდომარეობდა გუბერნიის მარშალი
დიმ. ყიფიანი და რომელსაც სწორედ ეგ საჭირ-ბოროტო საგანი უნდა განე-
ხილნა, ილია პირველი წამოდგა და თამამად, გაბედვით გამოაცხადა, გლეხს
მიწა უნდა მიეცეს და ისე უნდა განთავისუფლდესო. ეს იყო მიზეზი, რომ
კინალამ იქვე არ გამოჰხანჯლეს ილია და მას უკან შორი ახლო დასდევდა
გუნდი ახალგაზდობისა, მუდამ მზად მყოფი დაეცვა ილია გაბოროტებულ
თავად-აზნაურთა თავდასხმისაგან.*)

მეორე კრებაზედაც არ ასცდა უსიამოვნება ილიას. ორატორმა ივანე
მუხრან-ბატონმა სთქვა, უმამულოდ გლეხთა განთავისუფლებას ყველა დაუ-
ჭერს მხარსა, ხოლო მამულის მიცემაზედ-კი თანახმა არავინ გახდება, თი-
თო-ოროლა კაცუნას მეტიო. ეს იწყინა ილიამ, ტანით დაბალმა ახალგაზ-
დამ, მიჰვარდა ივანეს, სწვდა მკლავში, მოატრიალა თავისკენ ხანში შესუ-
ლი და განდიდებული ფეოდალი, თან გენერალ-მაიორი და მკვახედ შეუტია:
დაასახელებთ, ვინ არიან ეგ კაცუნებიო. ივანე იძულებული იყო ბოდიში
მოეხადა გააფთრებულ ახალგაზდას წინაშე, როგორც ჰმოწმობს ამას იგივე
ქრ. მამაცაშვილი.

ასეთი გახლდათ პირველი დებიუტი ილიას მოღვაწეობისა საზოგადო
ასპარეზზედ. პირველადვე ხმაღმა იელეა. მერეც არა ერთხელ დაიწყო კრია-
ლი დამბაჟის ლულამ ბარიერთან მდგომ ილიას წინაშე. ამ ბარიერს მიჰმარ-
თავდა ხოლმე ილია მაშინ, როცა მისნი საზოგადო მტერნი, რაკი იდეა-

*) იხ. „ი. ჭავჭავაძის სიკვდილი და დასაფლავება“, გვ. 66 და სხ. ქრ. მამაცაშვი-
ლისა.

მოხილ ბრძოლით ვერას აკლებდნენ, მის ადამიანურს ღირსებას შეეხებოდნენ ხოლმე ვაგლახად, იქნება როგორმე დაეამცირათ, სახელი გაუტეხათ, ძალა და გავლენა მოვაკლოთ, თავი დავანებებინოთ საზოგადოებრივ მოღვაწეობისათვისაო. მაგრამ ამაო იყო მათი იერიში და ქაღილი, მათი კბილთა ღრქენა. მოვიდა სეტყვა და დახვდა ქვაო. როგორც კლდე, ისე მტკიცე იყო ილია და ღრეკა ვერ უყვეს მის რწმენას, მის პოზიციას.

დიდი ბრძოლა და ომი გამოიარა ილიამ უფრო ბანკის საქმეში. ამ ბანკს შეაღია ილიამ თავისი ჯანი და ღონე. მარტო აზრი მის დაარსებისა არ ეკუთვნოდა ილიას, სხვა ყოველივე დანარჩენი—შედგენა საბოლოოვო წესდებისა, დაარსება ბანკისა და წარმოება მისი მთელის ორმოცდა ათის წლის განმავლობაში (1875—1905) სულ მისი საქმე იყო, მისი კითხული და მისი განხორციელებული. ამიტომ, საჭიროა მეტი ყურადღება მივაქციოთ ილიას მოღვაწეობას ბანკში.

აზრი ბანკის დაარსებისა ბატონ-ყმობის გადავარდნასთან ერთად დაიბადა (1864 წლის გასულს), როცა გადაწყდა ჩამორთმეულ ყმების საბადლოდ 2 მილიონი ფული მისცემოდა თავ.-აზნაურობას ხაზინიდან. დატრიალდნენ შეგნებულნი მამულიშვილნი და ამ ფულიდან, თუ ყველას არა, უმეტესობას ნაწილი გადაადებინეს ბანკის დასაარსებლად. მთავრობისაგან გადადებულ ფულიდან თავად-აზნაურობას ერგო 1.800,000-ზედ ცოტა მეტი. მთავრობამ უკან აღარ წაიღო გადარჩენილი 160,000 მან. და უწყალობა თავად-აზნაურობას ბანკის დასაარსებლად.

ბანკის დაარსების სურვილი თავ.-აზნაურობის კრებამ გამოსთქვა ჯერ ისევ 1867 წელს და ჯეროვანი განაჩენიც დაადგინა. ცალკე კომიტეტიც იქმნა დაარსებული ამ საქმის განსახორციელებლად. ილია ამ დროს, როგორც ვიცით, დუშეთში მსახურობდა. და აი იქითკენ მიიმართა თვალი შეგნებულ ქართველთა. ჯერ წინადაც იწვევდნენ ილიას, ტფილისში გადმოდო, ჩვენს მწერლობას აქ უფრო გამოადგებო და ახლა ხომ, როცა ბანკის დაარსების საჭიროებაც გაჩნდა, უფრო მოუხშირეს წერილების წერას, ამ დიდს საქმეს ფიქრი და ზრუნვა უნდაო და ილიაც ჰზრუნავდა, ჰშრომობდა ბანკისათვისაც და ტფილისში გადმოსვლასაც სცდილობდა, როგორც ზემოთრეცა ვნახეთ.

დ. ერისთავი სწერს ილიას ოძისიდან 1872 წლის 1 ნოემბრის თარიღით: „რადგანაც ფინანსიის (?) მეტყველებაში ცოტა სუსტად გახლავარ, ამიტომ მინდოდა შენთან მოლაპარაკება, რადგან მაზრის მარშალმა მიმიწვია ტფილისის იმ კრებაზედ, რომელმაც უნდა წინასწარი ბჭობა იქონიოს ბანკის დაარსების შესახებ. მე ქალაქს მივდივარ, მოგელი შენც 14-მდე“.

ეტყობა—ილიას უარი შეუთვლია და ამიტომ სწერს კიდევ: „შენმა წერილმა ძალიან შემაწუხა. წარმოიდგინე, **ამდენმა შენმა შრომამ** ნუ თუ უნაყოფოდ უნდა ჩაიაროს? რას ამბობ, კაცო, ხომ დავილუპეთ?! კომიტეტში

მიწვეულნი ვართ და რას ვიტყვით, რომ არა ვიცი-რა. თუ შენ არ ჩამოხვედი, არც მე წავალ. **თუ-კი მეთაური არავინ** გვეყოლება, რას გავარჩებთ?!... ერთის სიტყვით, უშენობა ამ მოძრაობის დროს არ შეიძლება. თუ შენ არ წამოხვალ, შენი „რეჩი“ მაინც გამოგვიგზავნე წასაკითხავად. უარარაობას წაკითხვა ემჯობინება“.

ამ წერილებიდან ცხადად სჩანს, რომ ილიას საკმაოდ უმუშაენია ბანკისათვის ჯერ ისევ მაშინ, როცა დაუსრულებელი კამათი იყო დასაარსებელ ბანკის ტიპისა და მის წესდების შედგენის შესახებ. ამ დროს ილიას უკვე მეთაურის როლს აკუთვნებენ, ფინანსთა საქმის მცოდნედ სთვლიან, უიმისოდ საქმის დაჭერა ეძნელებათ.

„დროების“ რედაქცია ჰბეჭდავს ილიას მიერ წარმოთქმულ სიტყვას თავად-აზნაურთა არა-ჩვეულებრივს კრებაზედ და ასეთს შენიშვნას უძღვნის: „მოგვყავს ის მშვენიერი სიტყვა, რომელიც წასულ შაბათს ბ. ილია ჭავჭავაძემ წარმოსთქვა თავად-აზნაურობის კრებაში და რომელიც გონიერათა და გულმხურვალეთ შეეხება ჩვენი ბანკის საქმის ზნეობით მხარესა და მნიშვნელობასა*). იმ სიტყვაში ილიამ გადაჰკრა მათრახი იმ ბოზოლებს, რომლებმაც არ მოინდომეს ფულის გამოღება ბანკის ძირის თანხის შესადგენად და სთქვა, სხვათა შორის, ყოველთაგან დევნილმა სიღარიბემ აქაც გვაჩვენა, რომ იგი უფრო სულ-გრძელია ძლევა-მოსილს სიმდიდრეზედაო. მოუწოდა შეკრებილ თავად-აზნაურობას ერთგულობისა და ერთ-სულობისადმი, „არა იმიტომ, რომ ერთგულად და ერთ-სულად მივცვივდეთ და გავინაწილოთ ის 160.000 მან., რომელიც გვებოძა უმაღლესად, არამედ ერთგულობითა და ერთსულობით მოვექცეთ იმ აზრს, რომელიც უდევს საფუძვლად ბანკის დაარსებასა. გთხოვთ, შევერთდეთ ერთის შვენიერის, ჩვენდა ღირსეულის სურვილით, რათა ერთმანერთს შევეწიოთ სხვერპლის მიტანითა ჩვენის საყოველთაო კეთილ-დღეობისათვის... ვიქმნეთ ერთგულ და ერთსულ ჩვენის მრავალ-ტანჯულის სამშობლოსათვის, რომელიც აღყვავდება მაგ ერთგულობითა ჩვენთა მიწად-მოქმედთათვის... იმათ კეთილ-დღეობაზეა დამყარებული ყოველ ქვეყნის კეთილ-მდგომარეობა საზოგადოდ და ჩვენის ქვეყნისა საკუთრად... ეს ისეთი საგანია, რომელიც არა თუ ქისას ახსნევენებს კაცს საზოგადო სიკეთისათვის, არამედ უფრო დიდსა და სახელოვანს საქმესაც აქმნევენებს კაცს... თუ ეგ შევძელით, ამ კრების საქმე გაადვილდება, იმიტომ რომ მარტო ზნეობრივის აზრით სავსე გულმოდგინებას შეუძლიან შესწავიტოს უწმინდური წყარო ყოვლის ჩვენის სიბნელისა, უთანხმოებისა, შეცილებისა“.

თავად-აზნაურობის მორიგს კრებაზედ 1873 წელს საბოლოოდ გადაწყდა ბანკის ტიპი და საბანკო ოპერაციების წვლილთა შესასწავლად გაგზავნილ იქმნა რუსეთში ილია, რომელმაც სამსახურს დაანება თავი. იმავე

*) „დროება“, № 47, 1872 წ. ნოემბერი.

წლის ზაფხულს ილია უკვე მოსკოვშია და იქ სცდილობს რომელსამე საადგილ-მამულო ბანკში შესდგას ფეხი და გაიციოს მისი მექანიზმი. მაგრამ ეს საქმე ადვილი არ აღმოჩნდა. არც ერთმა ბანკმა ამის ნება-რთვა არ მისცა. დიდხანს, დიდხანს ეცადა ილია ამ საქმეს, ბევრ დიდს კაცსაც მიჰპარტა შემწეობისა და რეკომენდაციისათვის, მაგრამ ამაოდ. მხოლოდ ხანგრძლივისა და დაუდგრომელის მეცადინეობის შემდეგ მიიღო ეგ ნებართვა.

ილიას იმ დროინდელ მიწერ-მოწერაში თვალ-წინ იშლება მკაფიოდ მოხატული სურათი იმ ათას გვარ დაბრკოლებისა, რომელიც გადაეღოა საქმის გაკეთების გულ-მხურვალედ მოწადინებულს ილიას, ეფინება შუქი ჩვენის ბანკის დაარსების სათავეს და იმ წყვილიადს, რომლის გაფანტვა იყო საჭირო, რომ სიტყვა საქმედ ქცეულიყო, აზრს ხორცი შესხმოდა. ასე ძნელია დასაწყისი საქმისა. სხვა სხვის ომში ბრძენიაო, ტყუილად არ არის ნათქვამი.

ბოლოს, როგორც იყო, მოხერხდა საქმე. ვინმე მედიცინის დოქტორს ზახაროვს ემადრიელებოდა ილია, იმის შემწეობით გამეღო ბანკის კარი. ჩემის ქვისლის სტაროსელსკის მეგობარიაო. ილიამ შემდეგ მოსკოვიდან პეტერბურგს გადაინაცვლა ბანკის წესდების დამტკიცების დასაჩქარებლად და კიდევ იმიტომ, რომ იქ „შეათავოს“ ბანკის საქმეთა შესწავლა, როგორც თითონ ამბობს ერთ-ერთ თავის კერძო წერილში. ამასობაში 1874 წელიც გავიდა და ბანკი დაარსდა მხოლოდ 1875 წელს.

ილიას ეტლი, რომელშიაც იქმნა მოკლული.

XII

პირველი გამგეობა.—კუსავით მილოლავს.—დასაწყისი ბრძოლისა.—პირ-
ლია მცონარეობა.—ჩვენი მხსნელი.—სხვანი რას ამბობდნენ.—ფარიც
შენ იყავ და ღროშაც შენ გეჭირავს.

დაარსდა ბანკი და დაიწყო მისი ოპერაციები. როგორც ყოველს საქმეს,
მეტადრე ჩვენში, ამასაც მტრები და მოჯიბრენი ცოტანი არა ჰყავდა. ვნა-
ხავთ, რა ხეირს დაგაყრით ეგ ბანკიო. ბანკში დაგირავებული მამულები
სულ დაიყიდება და პატრონები ცარიელ-ტარიელები დარჩებიან, ლუკმა-
პურის ნატრულნიო. ეგ რალაც ზაკლადნოი ლისტებია, რომელსაც იძლევა
ბანკი ფულის მაგიერ, მყიდველს ვერ იშოვის და ფანჯრების დამტვრეულ
შუშებს თუ გააკრავთო. ასე დაჰყრანტალებდნენ სვავ-ყორნებივით ბანკს
მისნი მტერ-მოყვარენი.

ბანკი დინჯად, აუჩქარებლად მიდიოდა წინ, რადგან მრავალი ტეხნი-
კური დაბრკოლება ელობებოდა. საქმეთა დაწყობა-დალაგებასაც, მიჩვევას,
დახელოვნებით წარმოებას დრო უნდოდა, გამოცდილების დაუნჯება იყო
საჭირო. თითონ ილია ამბობს ერთ-ერთს თავის კერძო წერილში, ჩვენი
ბანკი კუსავით მილოლავს ჯერ-ჯერობითაო.

გავიდა დრო. ბანკი უკვე გაძლიერებულ საკრედიტო დაწესებულებად
გადაიქცა და ურწმუნოთაც-კი დაიჯერეს, რომ მაგ დიდ საქმეს უგულუბელ-
ყოფით არ უნდა მოჰქცეოდნენ. ამ დროსვე იჩინა თავი იმ უსიამოვნებამ, იმ
გამწვავებამა, რომელიც შემდეგ თანდათან იზარდა და ბოლოს ერთი დაუ-
სრულებელი, დაუნდობელი მტრობა და ფიცხელი მძულვარება ატყდა ბან-
კის გარშემო. წლითი-წლობით უფრო გამწვავდა დავი-დარაბა და ბრძოლა.
ბრძოლამ ჩაითრია ისინიც-კი, ვინც ბანკის საქმეთა გარეშე იდგა და არც
დამფუძნებელი იყო მისი, არც მსესხებელი. საქმე იქამდე მივიდა, რომ ფიც-
ხელმა ომმა გადაამტერა ერთმანეთს მეზობელნი და მოკეთენი, დანი და ძმანი,
შვილნი და მშობელნი. ერთი ძმა რომ ილიას მომხრე იყო, მეორე ვანოს
ემხრობოდა, შვილი რომ ილიასკენ იყო, მამა ვანოს უჭერდა მხარსა და ასე
ამ რიგად. ერთის სიტყვით, გაჩნდა ესრედ-წოდებული ჭავჭავაძიზმი და მა-
ჩაბელიზმი.

რა მოჰხდა, რა იყო მიზეზი? რამ დაჰბადა ასეთი ხანგრძლივი და გამწ-
ვავებული ბრძოლა? აზრი აზრს წაუდგა პირში, პრიციპი პრინციპსა და სის-
ტემა სისტემასა, თუ ბრძოლა წერილმანებზედ აშენდა, იყო შედეგი კერ-
ძობა-პირადობისა, შეუურაცხყოფილის თავ-მოყვარეობისა? ჩვენის ფიქრით,
ერთიც და მეორეცა. მაგრამ ვიდრე ამას გამოვარკვევდეთ, უნდა განვმარტოთ,
რა ზოგადის პრინციპებით ჰხელმძღვანელობდა ილია თავის საბანკო მოღვა-
წეობაში, რა გზას ადგა, რა საბანკო პოლიტიკას აწარმოებდა.

ილიას აზრი ამ მხრივ არაფრით არ განირჩეოდა ყოველ სხვა საბანკო
და საკრედიტო საქმის შეგნებულ მოღვაწის აზრისაგან. ბანკს და კრედიტს

თავისი ბუნება აქვს, თავისი წესი და რიგი, თავისი ძირითადი საფუძველი, რომელზედაც უნდა იყოს უთუოდ დამყარებული, თუ სიცოცხლე უნდა თავადაც და სარგებლობის მოტანაც სურს ქვეყნისათვის. ბანკი, კრედიტი თავის ბუნებას ვერ შესცვლის, ვერ გარდაჰყვანს, თავის გზას ვერ უღალატებს. ბანკი არსებობს გამრჯელის მოქირნახულებათვის და არა პირდაღებულ მცონარეობისათვის. ტყუილი იმედია, ვითომ, ვინც მშვიერი ვართ, ბანკმა უნდა გაგვადლოსო, ვინც მწყურვალნი ვართ, ბანკმა უნდა გვასვასო, ამბობდა ილია. ჩვენს ბანკს რომ ეგ ეკისრნა, ჯერ ქვეყანას სასაცილოდ არ ვეყოფოდით, მერე მაგ კისრულს თვით ბანკი თან გადაჰყვებოდაო. ეს წუთი სოფელი ისეთია, ვინც თვითონ არ მხნეობს, არ იბრძვის დღიურ ლუკმისათვის, იმისი ბედი გადაწყვეტილია. იმას შეიძლება ერთს დღეს ან რამდენსამე ხანს კაცთ-მოყვარებით უშველოს ვინმე, მაგრამ შემდეგ მაინც ისევ მშვიერი იქნება, ისევ გასაძლომო. რაც ბანკში ფულია, სულ რომ ერთს დღეს დაურიგოთ მცონარე მშვიერებს, მეორე დღეს უფრო ბევრი მშვიერი მიაღვება და მაშინ რით-ღა გასცეს პასუხი? რამდენი შესძინა თავად-აზნაურობას ყმების განთავისუფლებამ, მაგრამ განა მაგან მოსპო შიმშილი და გაჭირვება მათ შორისაო? ვინც თითონ არ ქირნახულობს, ვინც თვითონ თავის მარჯვენით არ სცდილობს თავის სტომაქის ავსებას, ის ცხრილია, რომელიც მაინც არ აივსება, თუნდა მთელი მტკვარი განუწყვეტლივ ზედ მიუშვათ. განა რა თანხა გაუძლებს მშვიერს მცონარეობას? მარტო იმისთანა თანხა, რომელმაც იმდენი უნდა იმატოს, რამდენსაც დააკლებთ. თუ ვინმე ჩვენგანი ამისთანა გრძნეულს თანხას შეადგენს, დღესვე დაუცლით იმისთანას გზას დიდის სიხარულითაო.

ამისთანა მცონარესათვის ზრუნვა და წუხილი ილიას დანაშაულად მიაჩნდა. მუდამ კოპებ-შეკრული და პირ-გამეხებული დაუხვდებოდა ხოლმე ამისთანებს, სულ ერთია, კაცი იყო თუ ქალი, თავადი თუ აზნაური, მოქალაქე-ვაჭარი თუ ინტელიგენტი. მცონარეობას რომ საზრდო მიეცეთ, ეგ მცონარეობის წაქეზებასა და გათამამებას ემგვანება. წაქეზება და ხელის გამართვა გაჭირებულის ბეჯითობას უნდა, იმიტომ რომ მარტო ბეჯითობაა ჩვენი მხსნელი და ქვეყნისათვის ნაყოფიერი და არა მშვიერს მცონარეობას, რომელიც იმდენად დიდს პირს დააღებს, რამდენსაც დიდს ლუკმას აწვდით და რომელიც, რამდენადაც ძლიერია, იმდენად აღარბებს ქვეყანასა. ჩვენის ქვეყნის იარა მცონარეობაა. რაც აღრე მოვიშორებთ მაგ იარას, მით უფრო მალე მოვიბოვებთ ჯანმრთელობას, დღეგრძელობას და კეთილ-დღეობასაო.

უეჭველი კეშმარიტება ჰღალადებს ამ შემთხვევაში ილიას პირითა და ყოველ შეგნებულს ადამიანს ღრმად უნდა ჩასწვდეს გულში ასე გასაგებად და თან მხატვრულის, პოეტურის ენით გამოთქმული და დასურათებული აზრები საზოგადოდ კრედიტისა და კერძოდ საიპოტეკო კრედიტის ბუნების შესახებ. მართალია, იპოტეკას თავისი განსაკუთრებული ბუნებაცა აქვს, იქ

კრედიტი ხანგრძლივია და უძრავის ქონებით უზრუნველ-ყოფილი, მაგრამ თავი და თავი საქმე იქაც ის არის, რომ კრედიტი გონიერულად მოიხმაროს კაცმა, კრედიტი გამრჯეოლ კაცის ხელში ჩაფარდეს და არა მცონარისა და უმოქმედოს ხელში. ამიტომ ამბობდა ილია, ბანკის ვალია ფული ასესხოს მხოლოდ კაცს და ისიც დიდის სიფრთხილით, რათა ბანკს თავისი არ დაეკარგოს. სამწუხაროა, მაგრამ ასე კია. კიდევ უფრო სამწუხაროა, რომ შეუძლებელია, ასე არ იყოს. ამ ფულის გასესხებასაც კეთილი შედეგიც მოსდევს და ავიცა. ამ მხრივ ეგ სესხი კაცის ამშენებელიც არის და დამლუპველიცა. ვინც ბეჯითია და მხნე, ვისაც გონება აქვს, გულ-მოდგინე შრომის სურვილი და მხოლოდ ფული აკლია, რათა თავისი საქმე წარმართოს, ღვთის წყალობა გქონდეთ, იმისთვის ბანკი ყოვლად-მხსნელი სახსარი იყოს. ამისთანა კაცს არავითარი სასტიკი კანონი, ბანკის სიმკვიდრის ქვაკუთხედად დადებული, ვერ დააბრკოლებს, ვერ დააფრთხობს, იმიტომ რომ მხნე და ბეჯითიაო.

აი ის დედა-აზრები, რომელიცა ჰქონდა შესისხლ-ხორცებული და ღრმა რწმენად გადაქცეული ილიას და რომელზედაც იყო დამყარებული მისი საბანკო მოღვაწეობა, მისი სისტემა და პოლიტიკა ბანკის მართვისა, გამგეობისა. ამ გზას ადგა ილია საბანკო მოღვაწეობაში თვისის ხასიათის მთელის სიმედგრითა და უღმობელობით. ბეჯითობა და გამრჯეოლობა, თორემ კრედიტი ორ-პირი მახვილიაო. ამას ამბობდა ილია გამუდმებით, ყველგან; ამას ლაღადებდა ბანკშიაცა და მწერლობაშიაც. ამ აზრის დასურათებას უძღვნა „ოთარაანთ ქვრივცა“. ტყუილად-კი არ ამბობდნენ, „ოთარაანთ ქვრივი“ თვითონ ილიაა, მხოლოდ იმის კაბა გადაუცვამსო. და აკი ისიც ამას ამბობდა; აკი ისიც ამას ჰლაღადებდა: ქვეყანა შეჰხარის მარტო მხნესა და გამრჯეოსა. მცონარენი უნდა ამოსწყდნენ და გადაშენდნენ. მცონარეს, რაც უნდა ბევრი მისცე, მით ვერას უშველი. ვინც თავისის ხელით წყლულს ხელ-ახლად იწყლულებს, იმას ვერა მოარჩენს-რა სიკვდილის მეტიო.

სამწუხაროდ, ბევრი გულჩვილი და შემბრალებელის გულის პატრონი ვერ ახერხებდა ილიასავით გრძნობა გონებისათვის დამოკიდებინა, გული გაეკაჟებინა და ამიტომ საფსებით არ იზიარებდა ილიას დედა-აზრებს. ამისთანები ბანკსაც, თავად-აზნაურობასაც და მთლად ჩვენის ქვეყნის მცონარეობასაც, ცოტა არ იყოს, სხვა თვალთ უცქეროდნენ. ბანკი თავად-აზნაურობის დაარსებულია და მოვალეა იზრუნოს მისთვის, მის ნივთიერ მდგომარეობის განკარგებისათვისაო. თუ ღროზედ შემოსატანი ვერ შემოიტანა, შეღავათი უნდა მისცეს ხელმოკლე თავად-აზნაურს: თუ გაჭირდა, მამული ჩამოართვას ღროვებით და თვითონ განაგოს, ვიდრე თავისას აინაზღაურებდეს და მერე ისევ პატრონს გადასცესო. იყვნენ ისეთებიცა, რომლებსაც ბანკისათვის სიფრთხილე საჭიროდ არც-კი მიაჩნდათ სესხის გაცემაში. ჩვენი მამულები ხომ მაინც ბოლოს ბანკს დარჩება, ბანკი კიდევ გაჰყიდის და იყიდიან

არა ქართველნივე, არამედ უცხონი და ბარემ სესხი მაინც ბლომად გაეცით, მოქარბებით, იქნება ცოტა რამ წამალი დასდონ მემამულეებმა ასე სესხად აღებულის ფულით თავიანთ უმწეო მდგომარეობასაო. ზოგნი კიდევ იმას გაიძახოდნენ, ბანკმა მამული არას გზით არ უნდა გაუყიდოს თავადს და აზნაურსაო. თუ მამული გაეყიდება მემამულეს და ბანკი ვერას უშველის, მაშინ რიღასთვის ვაარსებდით მაგ ბანკსაო.

აი ამ უმართლო და უჯგერო ღალადს ებრძოდა ილია მთელის თავის ძალ-ღონითა და სწორედ ამ უმართლო და უჯგერო ღალადს აჰყვა ის ნაწილი თავად-აზნაურობისა ქართლისა თუ კახეთში, რომელმაც შემდეგ ფარად ივ. მაჩაბელი აიფარა და დროშაც იმას მისცა ხელში და შესძახა: გაგვიძღვ წინ, გვიწინამძღვრე, ილია მტერია ჩვენი, ილიას სძულს თავად-აზნაურობა, მაგის ხელში ბანკი ჩვენ არას გვიშველის; ერთს სკოლას ინახავს ბანკი თავის მოგებითა და ილია იმასაც ეწინააღმდეგებაო.

ტფილისი, — ილიას სამუშაო ოთახი საკუთარ სახლში

XIII

საკუთარი ფიზიონომია.—ჩამოგვეცალეო.—პირველი უგემურობა.—შავმა კატამ გაირბინა.—მწერლობიდან დაიწყო.—ივ. მაჩაბელი.—წვრილმანები და მთავარი ხელმძღვანელობა.—ჯერ ერთი, მერე მეორე.—ათი წელიწადი კიდევ.—ბედის საწერელი.

ილია, როგორც ენახეთ, პირველ ხანშიაც უმტერო არ იყო. ასეც უნდა ყოფილიყო; უმტერო ვერ იქნება ის, ვისაც თავისებურობა არ აკლია, ვინც თავის საკუთარს გზასა და კვალს მისდევს, ვის ფიზიონომიაც ცხრვლად არის გამოხატული და ჩამოყალიბებული. ილია, როგორც საზოგადო მოღვაწე, სწორედ ასეთი იყო და მტერიც ბევრი აესია, ზოგი ძველი და ზოგი ახალი, ზოგი გულ-წოფელი და კეთილ-შობილ ნიადაგზედ მღვარი, ზოგი კიდევ პირადობით, შურიტ დაბრმავებული. ბევრჯელ გაგვიგონია ასეთი სასაცილო დასაბუთება ილიას წინააღმდეგ ამხედრებულ ახალგაზდობისა: ილია ჩრდილში გვაყენებს, გვჩაგრავს თავის ჭკუით, დიალექტიკით, მაგასთან მუშაობა შეუძლებელია, ჩვენ სულ აღარა ვჩანვართ—რა. ყველა საზოგადო საქმეშიაც ეგ არის ფესვ-გადგმული და ყველაფერზედ გადაფაფრებულიო. ეგ ჩამოდგეს, ჩამოგვეცალოს, ახლა ჩვენ გაუძღვებით საქმესაო. ილია არ ჩამოდგა, არ ჩამოეცალა. გიჟი ვინ იქნება. თავისი ადგილი სხვას დაუთმოს გაუჭირვებლად, უბრძოლველადო,—ამბობდა ილია თითქო ხუმრობით და თითქო დაბეჯითებითაც: თუ თავი გაქვთ, მოდით, მძლიეთ და ისე დაიჭირეთ ჩემი ადგილიო. ხუმრობით ნათქვამი, ხუმრობაში გატარებული ფიქრი ნელ-ნელა ხორცს ისხამდა, მართლდებოდა. მალე მართალი ბრძოლა დაიწყო, ბრძოლა თავგამოდებული, საზოგადო სარგებლობის ქლამილით მოსილი. ასეა, ხშირად დიდს ომს და სამწყხარო ბრძოლას მცირე რამ გარემოება ჰბადავს, თუ ნიადაგია შესაფერი, როგორც დიდს ცეცხლს აჩენს მცირე ნაპერწკალი, თუ ჩალა-ბულა არის გარშემო მოგროვილი.

უგემურობა ილიასა და ვანოს შორის თავ-და-პირველად მწერლობის ნიადაგზედ გაჩნდა, იმ ნიადაგზე, საცა ერთს ხანს, თითქმის ათის წლის განმავლობაში (1874—1884), მათ შორის გულ-თბილი ერთმანერობა და ტკბილი თანამშრომლობა არსებობდა. „ვანო ჭკვიანი ბიჭია,—სწერს ილია ერთს თავის კერძო წერილში:—ამასთანავე კარგის კალმის პატრონი. ჩვენთვის ვანო დიდი ნუგეში იქნება“...

მართლაც, ვანო საიმედო ახალგაზდა იყო, კარგად მომზადებული, გონება განვითარებული, მცოდნე ევროპის ყველა უმთავრეს ენისა, ხალისიანი მუშაკი, მარჯვე, ცქვიტი. იმის ხელში საქმე სწრაფად კეთდებოდა; დახანება, ხანგრძლივი ფიქრი და მერყეობა იმის დავთარში არ ეწერა. გადასაწყვეტი მალე უნდა გადაწყვეტილიყო, გასაკეთებელი—მალევე გადაწყვეტილიყო. დღეისა ხვალისად არ გადამდებელიო, სწორედ იმაზედ იყო ზედგამოჭრილი.

ამ გვარად, სილინჯე, სიწყნარე, რაიცა ბევრს სიზნანტის სინონიმად მიაჩნია, მუდამ გამობილი ჰგონია, არ შეეფერებოდა ვანოს ბუნებას. ილია ამ მხრივ ვანოს ანტიპოდი იყო: მუდამ ღინჯი, მუდამ აუჩქარებელი, საქმის ბევრჯელ ამწონ-დამწონი, მოთმინებით აღჭურვილი. ხშირია, რომ ასეთის სხვა და სხვა გვარის ბუნებისანი ერთმანერთს ეთვისებიან, ერთ-ურთის ნაკლულევენებას თითქო ავსებენ: რაც ერთს აკლია, ის მეორეს უხვად მიჰმადლებია, რაც მეორეს აკლია, ის პირველს „გადამეტი“ აქვს და მათ შორის თანამშრომლობა, ერთმანერთობა, მეგობრობა გაჩაღებულია სამარის კარამდე. მაგრამ არც ის არის იშვიათი, რომ ასეთის ხასიათის კაცნი ერთხანს თანამშრომლობენ თანხმობით, ხოლო შემდეგ უთანხმოება ჩნდება, უთანხმოება მით უფრო ძლიერი და გამწვავებული, რაც უფრო ძლიერი იყო თანხმობა.

ასე მოჰდა ილიასა და ვანოს შორისაც. პირველი სამღურავი 1881 წელს დაიბადა ვანოს გულში: ყოველ-თვიურს ჟურნალს ვაწარმოებ და ილია ნაკლებად მშველისო. ბანკის დამფასებელი ვანო 1883 წელს ღირეპტორობაზედ იღვამს ყუთს დ. ავალიშვილთან ერთად და გამარჯვებული რჩება. ეს კიდევ ილიას არ ესიამოვნაო, ამბობდნენ მაშინ საზოგადოებაში და ჩვენც გაგვიგონია ილიასაგან: დ. ავალიშვილს მცირე ღვაწლი არ მიუძღოდა ჩვენის ბანკის წინაშე, მისი გაწბილება არ იყო კარგი საქმეო. იმავე 1883 წელს ავად გახდა ს. მესხი. გაზეთს „დროებას“ პატრონი უნდოდა და ფულსაც—შოვნა ავადმყოფ რედაქტორის სამკურნალოდაც, გაზეთის ვალების გადასახდელადაც. ილიამ იკისრა ფულის მოგროვება შეძლებულ ქართველთა შორის და რედაქტორადაც დასახელა, არა ვანო, როგორც იმედი ჰქონდა თვითონ, არამედ ნ. ქანანოვი, რომელმაც უკვე დაბეჭდა შესაფერი განცხადება და ახალ რედაქციის შედგენასაც შეუდგა. ვანომ ეს იწყინა, მისი თავ-მოყვარეობა მწერლისა და „ივერიის“ მეორე რედაქტორისა თითქო შეილახა. ვანომ მიატოვა „ივერია“, ჰაიარად იშოვნა ფული და ღირეპტიცა რედაქტორობა გაზეთისა.

ის იყო და ის. შავმა კატამ აშკარად გაირბინა ილიასა და ვანოს შორის. ერთმანერთისადმი გაგულ-გრილებამ ბანკშიაც ნელ-ნელა წამოჰყო თავი, უფრო მას შემდეგ, როცა ვანოს მიერ წარმოებულმა „დროებამ“ თავი ვერ დაიჭირა, მთავრობამ აღკრძალა იგი სამუდამოდ 1885 წ. სექტ. 16, ვანო ვალში ჩავარდა და ილიამ-კი „ივერიის“ ნივთიერი ხელ-მოკლეობა, ცოტად თუ ბევრად, იმით გამოასწორა, რომ მეორე თვეს დაჰბეჭდა თავის ჟურნალში „დროება“-ში დასაბეჭდი საკმაოდ ხელ-საყრელი ფულიანი განცხადებანი ორივე ბანკისა, ტფილისისა და ქუთაისისა და დეკემბრის საჯარო ვაჭრობისათვის. ეს კიდევ ჰო, ჰო, მაგრამ ახლა თვითონვე მოინდომა ყოველ-ღლიურ გაზეთის წარმოება, ჟურნალის გაზეთად გადაკეთება, თითქო ვანოს ჯიბრიტაო. ვანო ღრმად იყო დარწმუნებული, გაზეთი ილიას საქმე არ არისო

და იმის გამოცნობას სცდილობდა, ნეტავ რა აიძულებს, რომ ასეთს საქმეს ჰკიდებს ხელსაო. დიდს წინასწარ კრებაზედ, რომელიც სოსიკო მელიქი-შვილის სახლში იყო დანიშნული ამ საჭირ-ბოროტო საქმის მოსაგვარებ-ლად—მთელი ქვეყანა უგაზეთოდ დარჩა—ვანომ პირ და პირ უთხრა ილიას: შენ ხომ არ იმუშავებ გაზეთში და ტყუილად რაღა ჰკიდებ ხელსაო. ვიმუ-შავებ კიდევცა და გაუძღვები კიდევცაო,—უპასუხა ილიამ თავ-გამოდებითა, დაქადებითა და დაამტკიცა კიდევც, რომ ძალა შესწევდა ქადილსა.

ვანომ მას უკან მწერლობა და ლიტერატურა თითქმის სულ მიატოვა და მთლად მიეცა ბანკში სამსახურს. ჯერ კასირად ნამყოფი, მერე დამფასებ-ლად, ახლა დირექტორი იყო. ნიჰმა და ბეჯითობამაც თავისი ჰქმნა და ვანო ერთი საუკეთესო, დიდი მცოდნე და მარჯვე მუშაკი დადგა ბანკისა. ყოველი წვლილი იცოდა მისი, ყოველივე ასავალ-დასავალი, ყურე და კუნჭული ბანკის საქმისა გათვალის-წინებული ჰქონდა და დაწვრილებით ახსოვდა მთე-ლი ისტორია თითქმის თითოეულის სესხისა, გარემოება გირაოდ მიღებულის მამულისა სოფლად თუ დაბა-ქალაქად. ილია-კი უკვე ხანში შესული კაცი იყო, ბანკს გარდა, სხვა ბევრ გვარ საზოგადო საქმითა და მოვალეობით და-ტვირთული და ამიტომ ბანკის ყოველ წვრილმანს ისე ვერ ადევნებდა თვალს, როგორც ვანო; ილიას ფიქრი და გონება იმით იყო უფრო შეპყრობილი, რომ მთავარი ძარღვი საქმისა ბანკში ღონიერად ყოფილიყო დაჭიმული, ძი-რითადნი ბურჯნი—ხელ-შეუხებელნი, მთავარი მისი მიმართულება—შეუცვ-ლელი. ილიას აწვა კისრად ის, რაც უმთავრესია ყოველ ბანკის საქმეში: წარმოება მისის პოლიტიკისა დრო-ჟამის ვითარებასთან შეწონითა და შე-ფარდებით. თუ რამ დიდ ცვლილებას მოითხოვდა გარემოება ბანკისათვის და წესდების შესაბამი შეცვლა იქნებოდა საჭირო, ილია უნდა ღრმად ჩაჰკვირ-ვებოდა საგანს, მოესაზრა ყოველივე და დასაბუთებული მოხსენება შეედგინა ჯერ საზოგადო კრებისა და შემდეგ საკრედიტო საქმეთა განსაკუთრებულ კანცელარიისათვის ფინანსთა სამინისტროში გასაგზავნად. ამიტომ, წესდე-ბის შეცვლა, ინსტრუქციის შედგენა და, საზოგადოდ, მთავარი ხელ-მძღვა-ნელობა დაწესებულებისა, ყოველივე ესე მისი კითხული იყო.

ვანო უნდებოდა ანგარიშებს, სესხის გაცემის წვრილმანებს, ათას იწა-ბაწა საქმეს კანცელარიასა და ბუხგალტერიაში, ხოლო ილია—მთლად დაწე-სებულების ზედა-მხედველობას, მთავარს ხელმძღვანელობას.

ასე მიდიოდა პირველში საქმე და გარეგანი ნიშნები უთანხმოებისა ორ მოღვაწეს შორის არა სჩანდა, ან ნაკლებად სჩანდა. მაგრამ მერე და მერე, ნელ-ნელა, უსიმოვნება, გაჩენილი სალიტერატურო ნიადაგზედ, ბანკის წიაღშიც ჩაეთესლა. ილიას და ვანოს ერთმანერთისა აღარა მოსწონდათ-რა საბანკო საქმიანობაში. დაიწყა ერთმანერთის კვალში ჩადგომა, განაპირება, ჯიბრი, მოპოვება მომხრე-მეგობრებისა და თანამგრძნობლებისა ბანკშიაცა და მის გარეშეც და მონასტერიც აირია...

ალ. ჩოლაყაშვილს დაჰბრალდა ორ სკამზედ ჯდომის სიყვარული, აქეთაც ყოფნა და იქითაც, ილიას მომხრეობა უმეტეს შემთხვევაში და ამიტომ იგი საკენჭოსნო კომპანიით გაშავებულ იქმნა, ხოლო მის მაგიერ 1889 წ. აირჩიეს წარმომადგენელი მაშინდელის ოპოზიციისა ილიას წინააღმდეგ — გ. თარხნიშვილი, ვითომ დიდი მომხრე ვანოსი. მაგრამ ვანოსაც და მის დასსაც პირ-კატა ეცათ, როცა გ. თარხნიშვილმა ზურგი ადრიკა ვანოს და სავსებით მიემხრო ილიას. ახლა საჭიროდ იქმნა დანახული თარხნიშვილის გაძევება ბანკიდან, მერე თვით ვანოსიცა, მაგრამ ამ სტადიაში ისეთი გამწვავებული სახე მიიღო ბრძოლამ, ისეთს უმწვერვალესობამდე მივიდა კენჭოსანთა ომი, რომ კინალამ თვით ბანკიც-კი დაღუპვის კარამდე არ მიიყვანა. ბევრს დაებადა მაშინ შიში, უბედურება არა დატრიალდეს-რა და ბანკი სულ ხელიდან არ გამოგვეცალოსო! ამ შიშმა მაშინ უფრო იმატა, როცა მებრძოლთ საქმეში ჩაჰრიეს პეტერბურგი, ფინანსთა სამინისტრო და რევიზია რევიზიაზედ ინიშნებოდა...

ღვთით, ქვეყანა გადურჩა დიდს უბედურებას. ძველებური, ისტორიული სენი ერთმანეთის ასევისა და ყუენ-ხონთქართან სირბილისა მოვიხადეთ, მაგრამ ამ საშინელმა სენმა, ამ ხანგრძლივმა ბრძოლამ ცოტა მსხვერპლი არ მოითხოვა, დიდი და აუარებელი ძალ-ღონე, მხნეობა და გამრჯელობა შეიწირა და ბოლოს ხომ თვით ვანოც დაჰლუბა, წუთი-სოფელს გამოასალმა; ხოლო ილია, რომელიც, როგორც რომელი სტოიკი, ისე ითმენდა თავის მოწინააღმდეგეთა ასევას, გარეგნობით იყო სრულიად დამშვიდებული, გულში-კი ჯოჯოხეთის ცეცხლი უტრიალებდა, ისე დაძაბუნდა, ისე გატყდა, რომ თითქმის არც გული, არც ღვიძლი და ფილტვები მრთელი და საღი აღარა ჰქონდა.

ვანოს შემდეგ ილია კიდევ განაგებდა ბანკს თითქმის ათის წლის განმავლობაში (1895—1905 წ.). წინანდელ ბრძოლის ნაპერწყმები ათასში ერთხელ კიდევ იფეთქებდა ხოლმე, მაგრამ მალე ისევ ჰქრებოდა. ბანკი, მტკიცედ დამყარებული წინადაც, თანდათან უფრო განმტკიცდა ამ ბოლო ათ წელიწადში; დაუბრუნათ დამფუძნებლებს თავიანთი შეტანილი ფული, სათადარიგო თანხა გაიზარდა მილიონამდე, ხოლო გირავნობის ფურცლები გაბათილებული აქვს ნახევარ-მილიონამდე და ეს ფულიც ნაღდად უძევს, თუ ვინიცობა სათადარიგო თანხას მიშველება დასჭირდა.

სრული 30 წელიწადი დაჰყო ილიამ ბანკში და თავისი დიდი ძალ-ღონე ზედ შეაღია. მისმა ამაგმა ამ მხრივაც ამაოდ არ ჩაიარა. ამ ბანკის ყოველ-წლიურ მოგებით უდგია სული ყოველს ჩვენს კულტურულს დაწესებულებას. წელს მისი წმინდა მოგება ნახევარ-მილიონამდეა მიღწევნილი.

ილიამ ბანკს თავი დაანება 1905 წელს და, დიდის პენსიით უზრუნველყოფილს, უნდოდა თვისნი დანარჩენი დღენი თავის საყვარელ საგურამო-

ში გაეტარებინა დამშვიდებითა, მაგრამ ეს მისი დიდის ხნის ნატვრა და სურვილი არც ახლა ასრულდა: განგებამ სხვაფრივ განაგო მისი ბედის-საწერელი.

რა ინება განგებამ, ეგ უემდეგ იყოს, ხოლო ახლა თვალი გადავავლოთ ილიას სხვა გვარ საზოგადო მოღვაწეობასაც.

ტფილისი.—ანდრეევის ქუჩა, ილიას საკუთარი სახლი.

XIV

ილია და წერა-კითხვის საზოგადოება.—თეატრი და სათეატრო ამხანაგობა.—ფართო პროგრამა.—სწავლა, ლოცვა და წამლობა.—სულიერი მამა.—სიღაფიანებმა რა ჰქმნეს.—იუზიდიული ფორმა.

ბანკისა და მწერლობის გარეშეც მოღვაწეობდა ილია საზოგადო სიკეთისათვის და ამიტომ საჭიროა მოკლედ მაინც განვიხილოთ, რა ამაგი მიუძღვის ილიას ქვეყნის წინაშე ამ მხრივაც.

დიდს ყურადღებას აქცევდა ილია „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“. თუმცა ილიას ამ „საზოგადოების“ წეს-

დების შედეგაში თითქმის წილი არ უდევს, სამაგიეროდ, დღიდან მის დაარსებისა (1879 წ.), გამგეობის წევრად ირიცხებოდა და მუშაობდა, ჯერ როგორც თავსმჯდომარის ამხანაგი და მერე, დღემდე გარდაცვალებისა, როგორც თავსმჯდომარე. წესდების დამტკიცებასაც ილიამ შეუწყო ხელი სხვათა შორის თვისის ქვისლის სტაროსელსკის შემწეობით, რომელიც მაშინ უკვე ხელმწიფის მოადგილის დიდის მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის-ძის საბჭოს უფროსად იყო. სულიც „საზოგადოებას“ ილიამ და მის მიერ წარმოებულმა ბანკმა ჩაუდგა. დაარსების წელსვე ბანკის კრებამ, ილიას თაოსნობითა და მეოხებით, შესწირა ამ საზოგადოებას 11.000 მან. თავსმჯდომარედ არჩეულ იქმნა 1882 წ., როცა დიმიტრი ყიფიანი, პირველი თავსმჯდომარე საზოგადოებისა, გუბერნიის მარშლობასა სწევდა ქუთაისში. ილია, მეტადრე პირველში, მხედ ეკიდებოდა თავის მოვალეობას. ექვსი-შვიდის წლის განმავლობაში თითქმის ყოველ კრებას ესწრებოდა გამგეობისას და თვისის ხელით სწერდა მის გარდაწყვეტილებას ოქმებში.

ილია თავ-გამოდებული იყო უფრო წესდების მე-3 მუხლისათვის და დიდის სიმედგრით იცავედა ამ მუხლის სამოსწავლო მთავრობის ზედ-მოსევისაგან. იქ სწერია: „სწავლა საზოგადოების სკოლებში უნდა სწარმოებდეს ბავშვებისათვის გასაგებ ენაზედაო“. ილია მზად იყო სხვა ყოველივე დაეთმო და ამ მუხლის გაბათილებასა და უმოქმედოდ დატოვებას-კი არას გზით არა სთანხმდებოდა.

ილიასა და მის თანამოსაგრეთავე წყალობით ჩაეყარა საძირკველი ძველ ხელ-ნაწერების შემოგროვებისა და მათის დაუნჯების საქმეს, „წერაკითხვის საზოგადოების“ წიგნთ-საცავის სახით, მერე საზოგადოდ ბიბლიოთეკას საქართველოს შესახების წიგნებისა და ჟურნალ-გაზეთებისას. ჩაეყარა საძირკველი აგრედვე მუზეუმსაც. როცა 1885 წელს მოვიდა ამბავი, სამეგრელოს მთავარმა უგანათლებულებსმა ნიკოლოზმა თვისი ძველ-ხელნაწერების ბიბლიოთეკა შემოსწირა „საზოგადოებასაო“, ილია მეტად გახარებული იყო და თვითონ იკისრა წასვლა სამეგრელოში, სოფელ გორდს, საცა სამეგრელოს მთავართა საზაფხულო სასახლეა და საცა იყო დაცული ის ბიბლიოთეკა*). მასთან ერთად წავიდნენ: ვას. მაჩაბელი, ამ საქმის მოთავე და მომხერხებელი, ი. მეუნარგია, იქაური მკვიდრი, დავ. ერისთავი და სხვ. წიგნები და ხელნაწერები ანუსხეს, ჩაალაგეს ყუთებში, აჰკიდეს ჯორებსა და ქუთაისამდე ისე ჩამოიტანეს რკინის გზით ტფილისში გასაგზავნად.

არ გასულა რამდენიმე წელიწადი, რომ „საზოგადოების“ ბიბლიოთეკა კვლავ გამდიდრდა უხვის შეწირულებით: „საზოგადოებას“ შესწირეს თავისი ძვირფასი კოლექციები ხელნაწერისა და ნაბეჭდის წიგნებისა ჯერ რ. ერისთავმა და მესხიშვილმა და შემდეგ დიმ. ბაქრაძემაც.

*) ავტობიოგრაფიაში შეცდომით აქვს მოხსენებული ილიას ეს თარიღი.

ილიასა და მის ამხანაგთა მადლობელნი უნდა ვიყვნეთ, რომ ნელ-ნელა გაძლიერდა სიყვარული ამ „საზოგადოებისადმი“ ქართველთა შორის. უხვი შეწირულება დ. სარაჯიშვილისა, ნ. ლოღობერიძისა, ი. გოგებაშვილისა, ალ. ხახანაშვილისა ნაყოფია ამ სიყვარულისა და ცხადად ჰმოწმობს, რა ძრიელი თანაგრძნობა მოუპოვეს ამ საზოგადოებას მისმა პირველმა მოამაგეებმა და სულის ჩამდგმელებმა. თვით ილიამაც ყოველი თვისი ქონება, სახლები თუ მამული ტფილისში, საგურამოსა და ყვარელში და,—რაც უფრო საყურადღებოა,—თვისის გონების აუარებელი ნაწარმოები ამავე საზოგადოებას დაუტოვა ანდერძით.

ამაგი დასდო ილიამ მეორე ჩვენს, არა ნაკლებ დიდ-მნიშვნელოვანს საკულტურო დაწესებულებას—ქართულ დრამატიულ საზოგადოებასაც. ეს საზოგადოება 1880 წელს დაარსდა იმ დროს, როცა ქართულმა თეატრმა ის იყო ფეხი აიდგა და პირველად დაარსდა მუდმივი სცენა. ვიდრე დრო და მოცალეობა ნებას აძლევდა, ილია თავის მზრუნველობას არ აკლებდა, გ. ერისთავის შემდეგ, ხელმეორედ აღორძინებულს ნორჩს საქმეს; მით უმეტეს, რომ „მეფე ლირის“ მთარგმნელს, „დედა და შვილისა“ და „გლახა-ჭრია-შვილის“ ავტორს მუდამ გულში უღვიოდა თანაგრძნობა და სიყვარული ეროვნულის სცენისა. ამ სცენასა, ქართულს თეატრსა და „დრამატიულ საზოგადოების“ საქმეებს უძღვნა ილიამ არა ერთი და ორი თანაგრძნობით გამთბარი წერილი, ჯერ ისევ 1880 წლამდევე. მერე კიდევ ჰბეჭდავდა ილია ხანდაზმით შესანიშნავს წერილებს სადრამო კრიტიკის შესახებ და აგრედვე რეცენზიებს და მით აძლიერებდა საზოგადოების ინტერესსა და თანაგრძნობას ქართულის თეატრისადმი. მისი კერძო მიწერ-მოწერაც ცხადად ჰმოწმობს, რა დიდ საქმედ მიაჩნდა ილიას საქმე ქართულის სცენისა და თეატრისა. ილია ოქრომჭედლიშვილი სწერს ილიას, სხვათა შორის, რომ თეატრის საქმე კარგად წავა, თუ ახლა, ამ ნორჩობის დროს ხელი შეუწყეთო. „ახლა 700 მან. გიგზავნი და მერე, თუ ერთი საქმე გამიკეთდა, რომლის იმედიცა მაქვს, შენს პროგრამას თეატრის სუბსიდიისას და ფულით შემწეობისას საესებით ავასრულებ“.*)

ცხადია, ილია თითონაც ჰზრუნავდა თეატრისათვის და თავის მეგობრებსაც იწვევდა მის შემწეობად, დასახმარებლად. კ. ყიფიანთან მიწერილი წერილი ამტკიცებს, რომ ილია სათავეში სდგომია თეატრის საქმეს მაშინ (1880 წ.), როცა „დრამატიული საზოგადოება“ ჯერ არ არსებობდა და იყო მხოლოდ ამხანაგობა და ესრედ-წოდებული სათეატრო კომიტეტი, როცა ის-ის იყო ერთ-ერთი ჯგუფი ჩვენის ინტელიგენციისა ამ „საზოგადოების“ წესდებას ადგენდა, ნ. ნიკოლაძის შეთაურობით.

აქ უადგილო არ იქნება გავიხსენოთ ილიას თაოსნობა შექსპირის პიესების თარგმანისა. მართალია, შექსპირის ზოგიერთი პიესა მანამდისინაც იყო

*) სამწუხაროდ, იმ მასალებში. რომელიც ხელთა გვქონდა, ვგ პროგრამა ილიასი არ შეგვხვედრია.

გადათარგმნილი დიმი. ყიფიანის მიერ, მაგრამ ლექსით, წყობილ-სიტყვაობით თარგმნა შექსპირისა პირველად ილიამ იკისრა ივ. მაჩაბელთან ერთად. ილიამა და ვანომ ერთად გადათარგმნეს გალექსვით „მეფე ლირი“ პეტერბურგში 1874 წელს. გადათარგმნეს ისე საუცხოვოდ, რომ ყველას მოსწონდა, ა—ს გარდა, როგორც ამბობს ილია ერთ-ერთს თავის კერძო წერილში. დიმი. ყიფიანს ხომ ისე მოეწონა, რომ, როგორც თვით დიმიტრი ამბობს, ამ თარგმან-მა სახელოვნად გადიელო თავს „კრიტიკა ულმობელი, მიუდგომელი. შრომა გაგიწევიათ დიდი; ნიჭი გამოგიჩენიათ შესანიშნავი“.

უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ გარემოებამ გაუღვიძა დიდი ხალისი შექსპირის შესწავლისა და თარგმნისა ვანო მაჩაბელს, რომელმაც შემდეგ გაამდიდრა ჩვენი თარგმნილი ლიტერატურა ამ დიდებულ დრამატურგის საუკეთესო პიესების მშვენიერ თარგმანებითა.

ილია ჰზრუნავდა „მეფე ლირის“ წარმოდგენისათვისაც ქართულ სცენაზედ. უნდოდა თვით მეფის როლი დიმიტრი ყიფიანს ეკისრა, მაგრამ ეს არ მოხერხდა. სცენის მოყვარულთ წარმოდგენეს „მეფე ლირი“, ბანკის დაარსების პირველ ხანს და, როგორც გავიგონია, კენტის როლი ილიამ ითამაშა.

ამ სახით, თეატრის საქმის პატრონობა და ზრუნვამ ფუჭად არ ჩაიარა. დრო დიდის გაჭირვებისა და დაბრკოლებისა მისთვის წვიდა და თითქმის სულ განჰქრა. დღეს თეატრის საქმე ისეა წელ-მომაგრებული ტფილისისა და პროვინციაში, რომ, თუ სულ არა, სანახევროდ მაინც აცხადებულია პროფ. ოქრომჭედლიშვილის ნაწინასწარ-მეტყველვეი.

მცირე ამაგი არ დასდო ილიამ ჩვენს სასკოლო კომიტეტსა და სათავად-აზნაურო სკოლასაც. მაგ სკოლას ხომ თვით ქართველობა ინახავდა თავის ფულით, ესე იგი იმ ფულით, რომელსაც ბანკი იძლეოდა თავის წმინდა მოგებიდან. მაშასადამე, დღეს არა, ხვალ, შეიძლება, ისე გვეწარმოებინა იქ სწავლა, როგორც უფრო შესაფერი იქნებოდა და სასარგებლოდ დანახული ჩვენის ქვეყნისათვის. ეს ფიქრი იყო მიზეზი, რომ, სხვებთან ერთად, ილიაც თანაგრძნობით ეკიდებოდა სათავად-აზნაურო სკოლასაც და წინამძღვრიანთ სამეურნეო სასწავლებელსაც. ან კი რა ჭკუაში მოსასვლელია, რომ ვითომ ილია არ თანაუგრძნობდა სათავად-აზნაურო სკოლას. იმის ფიქრით, საჭირო იყო მხოლოდ სიფრთხილე და მომჭირნეობა ხარჯის გაწევაში: მარტო ბანკზედ ნუ დავამყარებთ სკოლის ბედსა და უბედობას; ბანკს დღეს აქვს მოგება, ხვალ შეიძლება არა ჰქონდესო. ამიტომ დაიბადა ერთხანად აზრი ფული გამოეღო თავად-აზნაურობას შეძლებისა და კვალად და დაედო თანხად სათავად-აზნაურო სკოლის არსებობის უზრუნველ საყოფელოდ.

ილია არ თანაუგრძნობდა მხოლოდ წოდებრივს მიმართულებას სკოლაში და ჯერ ისევ 1879 წელს ამბობდა, სწავლა აქამდე წოდებრივი იყო, თავად-აზნაურობისა და მოქალაქობისათვის ჰზრუნავდა მთავრობა, სხვა დანარჩენი,

ფრიად დიდ-ძალი ხალხი-კი, რომელიც ქვეყნის ქეშმარიტს ღონეს შეადგენს, ამ მზრუნველობიდან გამოკლებული იყოფა.*)

ილიას აზრით, სწავლა უწოდებრივო და საყოველთაო უნდა ყოფილიყო. შესანიშნავია იმისი ფორმულა, ტრიადის სახით, გამოთქმული: ლოცვა, სწავლა და წამლობა უსასყიდლო უნდა იყოსო.

როცა ერთს ხანს მწვავე მერყეობა დაეტყო ჩვენს საზოგადოებას და ტიპი სკოლისა შეიქმნა დაუსრულებელ კამათის საგნად, ილია გადიხარა სამეურნეო ხასიათისა და რეალურ სკოლის ტიპისაკენ.

ჩვენის აზრით, ილიავეა სულიერი მამა იმ ახალის საზოგადოების დაარსებისა, რომელმაც ასე მალე მოიპოვა თანაგრძნობა ჩვენის ქვეყნისა და რომელსაც ეწოდება „საისტორიო და საეტნოგრაფიო საზოგადოება“.

ჯერ ისევ 1882 წელს შეადგინა ილიამ პროგრამა ზღაპრებისა, ანდაზა-გამოცანებისა და ხალხურ ზეპირ-სიტყვაობის შეგროვებისათვის. ეს პროგრამა დაიბეჭდა „წერა-კითხვის საზოგადოების“ სახელით და მრავლად დარიგდა პროვინციაში. სხვებთან ერთად ილიავე ჰბეჭდავს 1883 წელს „ვისრამიანს“ სხვა და სხვა ვარიანტის შედარებით. თან სწერს შემდეგს საგულისხმო სიტყვებს წარსულის შესწავლის საჭიროებისა და მნიშვნელობის შესახებ ჯერ ისევ 1881 წელს:

„სლავიანებმა თავის ვინაობის აღსადგენად და ქვეყნის დასანახავად თავისი წარსული ხელ-ახლად ააყენეს საფლავიდან, გამოსჩხრიკეს, მისხლობით ასწონეს, გოჯით გაზომეს ყოველის-ფერი, რაც ძველად ჰქონდათ, რაც მათს ეროვნებას, მათს ვინაობას, ნაციონალობას შეადგენდა და სარჩულად ედგა. გაუცოცხლეს თავიანთ ერს პოეზიის შემწეობით დიდებულნი სახენი ძველის გმირებისა, ქვეყნისათვის თავ-დადებულებისა, ძველის ქველობისა, ძველის კაცურ-კაცობისა. მოაგონეს, ისტორიის შემწეობით, დავიწყებულნი სახე-ლოვანნი დღენი წარსულისა, აღადგინეს, გასწმინდეს, გააძლიერეს დედა-ენა, ჟამთა ვითარებისაგან გარყვნილი და შელახული. ამ გზით გამოაბრუნეს, გამოაცოცხლეს თითქმის სასიკვდილოდ გადადებული ერი. ერმა თავისი ვინაობა გაიგო, შეიტყო, რა ყოფილა, რა არის და რის იმედი უნდა ჰქონდეს; შეიტყო და ფეხზედ დადგა, ფრთა შეისხა“.*)

ამავე საგანს, ესე იგი წარსულის შესწავლასა და გამომზევებას, დასტრიალებს მისი და მის მეგობრების კერძო მიწერ-მოწერაცა. აი, მაგალითად, რასა სწერს ილიას იგივე ზემოხსენებული მეგობარი ი. ოქრომქედლი-შვილი ერთს თავის უთაროლო წერილში:

„...—ამ ჩემგან გადადებულ ფულის თაობაზედ ერთი დაწყობილება რამ უნდა მოვაგვაროთ, რომ საუკუნოდ დარჩეს. „წ. კ. საზოგადოებას“ მეტად პატიოსანი განწყობა აქვს, რომელსაც ყველა უნდა შეეწიოს, მაგრამ

*) „ივერია“ 1879 წ. № 1. შინ. მიმზ.

*) „ივერია“ 1881 წ. № 5. შინ. მიმ.

მე არ მინდა, რომ ჩემი დანაპირი—ძველ სალიტერატურო და ისტორიულ წიგნების დაბეჭდვა*)—იმის საქმეში აირიოს. მე მინდა, რომ ეს საქმე მიჰყვეს თავის ვიწრო გზას და დარჩეს საკუთარ მიჯნებში“... შენ მხოლოდ ის იფიქრე, იურიდიულად როგორ მოეწყოს ეს საქმეო, იფიქრე, როგორ მოუარონ ამ საქმეს იმათ, ვინც ჩვენს შემდეგ იქმნებიან და შენი ნაფიქრი შემატყობინეო.

ცხადია, ჯერ ისა, რომ ეს წერილი პასუხია ილიას წერილისა და მერე ისა, რომ აქ პირდაპირ ცალკე საისტორიო საზოგადოების დაარსებაზეა ლაპარაკი. ეს აზრი უკვე დაბადებულია მოწინავე კაცთა გონებაში, ნელ-ნელა მუშაობს და სცდილობს განხორციელებას, ჰსცდილობს ქვეყნად არსებობისათვის შესაბამი იურიდიული ფორმა მიიღოს, კანონიერად დამკვიდრდეს.

მართალია, გვიან, მაგრამ აკი მიიღო კიდევ ეგ იურიდიული ფორმა, დამკვიდრდა კანონიერად „საზოგადოება“, რომელსაც აზრად აქვს ჰბეჭდოს კიდევ ძველი სალიტერატურო და საისტორიო წიგნებიცა, შეჰქმნას ქართველთა მუზეუმიცა და საზოგადოდ ემსახუროს წარსულის კვლევისა და ძიების საქმესაც. სამწუხაროდ, ილია ვეღარ მოესწრო ამ საზოგადოების დაარსებას.

ილიას სახლი საგურამოში.

*) „ვისრამიანიც“ იმის ხარჯით დაიბეჭდა, როგორც დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსული ლექსიკონიც—„საუნჯე ქართულის ენისა“.

საგურამო. — კაკალი. — მეურნეობა. — მოსვენება. — ტკივილების დაშე-
შება. — სტუმრიანობა. — ლეისტი. — ვარდროპის ქალი. — მუხა და
ია. — უბედური, მაგრამ მშვენიერი. — აღვიკუთრნეთ.

ბანკიდან გამოსულმა ილიამ მიაშურა თავის საგურამოს. იქ ფიქრობდა დამსახურებული მგოსანი და მხცოვანი მწერალი მოსვენებას, მოხუცების დანარჩენ დღეთა გატარებას. მერე რა რიგ უყვარდა ეგ საგურამო, რა მშვენიერს ადგილსა ჰქონდა აშენებული თავისი დიდი სამ-სართულიანი სასახლე! მარტო ის დიდი თავ-კარავიანი კაკალი რად ღირდა, რომლის ქვეშაც გად-მოჩუხჩუხებდა მშენიერი წყარო, მიღებით წამოყვანილი ზედაზნის მთიდან. აკი ამიტომ ყოველთვის იქ ეპატიჟებოდა თავის სტუმრებს, ვაჩვენებ იქაურს ჩემს არე-მარეს, ვასიამოვნებო. როცა-კი ორი-სამი დღე თავისუფალი ჰქონდა და რაიმე საქმე არ აბრკოლებდა, ილია უთუოდ წავიდოდა ხოლმე საგურამოს და თან სხვებსაც წაიყვანდა. ისე უყვარდა ილიას ეს ქვეყანა, რომ ხშირად დადიოდა, არა თუ ახალ გაზაფხულის პირზედ, ზამთარშიაც-კი. ზაფხულსა და შემოდგომაზედ ხომ რაღა თქმა უნდა. ამაგი საკმაოდა ჰქონდა იქ გაწეული და, რასაკვირველია, ეს გარემოება უფრო აცხოველებდა მის სიყვარულს. თუ პირველში ხის კოხტა პატარა სახლი ედგა ოთხ-თვლიანი, შემდეგ იმის ალაგას დიდი შენობა დადგა, სამ-სართულიანი ქვითკირის სახლი მშვენიერის ფართო აივნებითა. მესამე სართულში იყო მოწყობილი მისი კაბინეტი, საიდანაც სჩანდა თითქმის მთელი ხეობა არაგვისა. სახლს გარდა, მეურნეობაცა ჰქონდა გამართული და ხარჯს არა ჰზოგავდა მის წარმართვისა და აღყვავებისათვის, მაგრამ ეს საქმე როგორღაც ხერხად ვერ მოსდიოდა. სახლ-წინ გაშენებული ბაღი და ვენახი არ იყო სასურველად მოვლილი, მეტადრე ყვავილ-ნარი და წალკოტი. საქონელი და ცხენები ბლომად ჰყავდა, მაგრამ მოჯამაგირეების ხელში ხეირი არ ეყარათ. სამეურნეო მანქანებიც ბლომდა ჰქონდა და ბევრი მათ შორის წამხდარი იყო და მოშლილი. ბოლოს ფუტკარიც გაიჩინა, წვრილ-ფეხის გაჩენასაც მიჰყო ხელი სამრეწველო აზრითა, მაგრამ უმეტესმა ნაწილმა ამ სამეურნეო დაწყებულე-ბისამ შესამჩნევი სარგებლობა ვერ მისცა ილიას. და, ვგონებ, არც ძრიელ სწუხდა ამისათვის. ჰქონდა ხალისი—გაეჩინა ყოველივე, რაც-კი კარგად მოწყობილ მეურნეობაშია ხოლმე გაჩენილი და, თუ სარგებლობაც იქნებო-და—ხომ კარგი, თუ არა და—არც მაგას დარდობდა. ერთ ხანად ოცამდე მეწველ ძროხას მოუყარა თავი, შეჭხაროდა და მთელის საათობით სიამოვნებდა იმათის ყურებით საღამოობით, როცა წველას დაიწყებდნენ ბიჭები.

აი ამ საგურამოს მიაშურებდა ხოლმე ილია, როცა-კი თავისუფალი დრო ჰქონდა და აქ ეძლეოდა დიდს მოსვენებასა და შეღავათს. აქ მისი

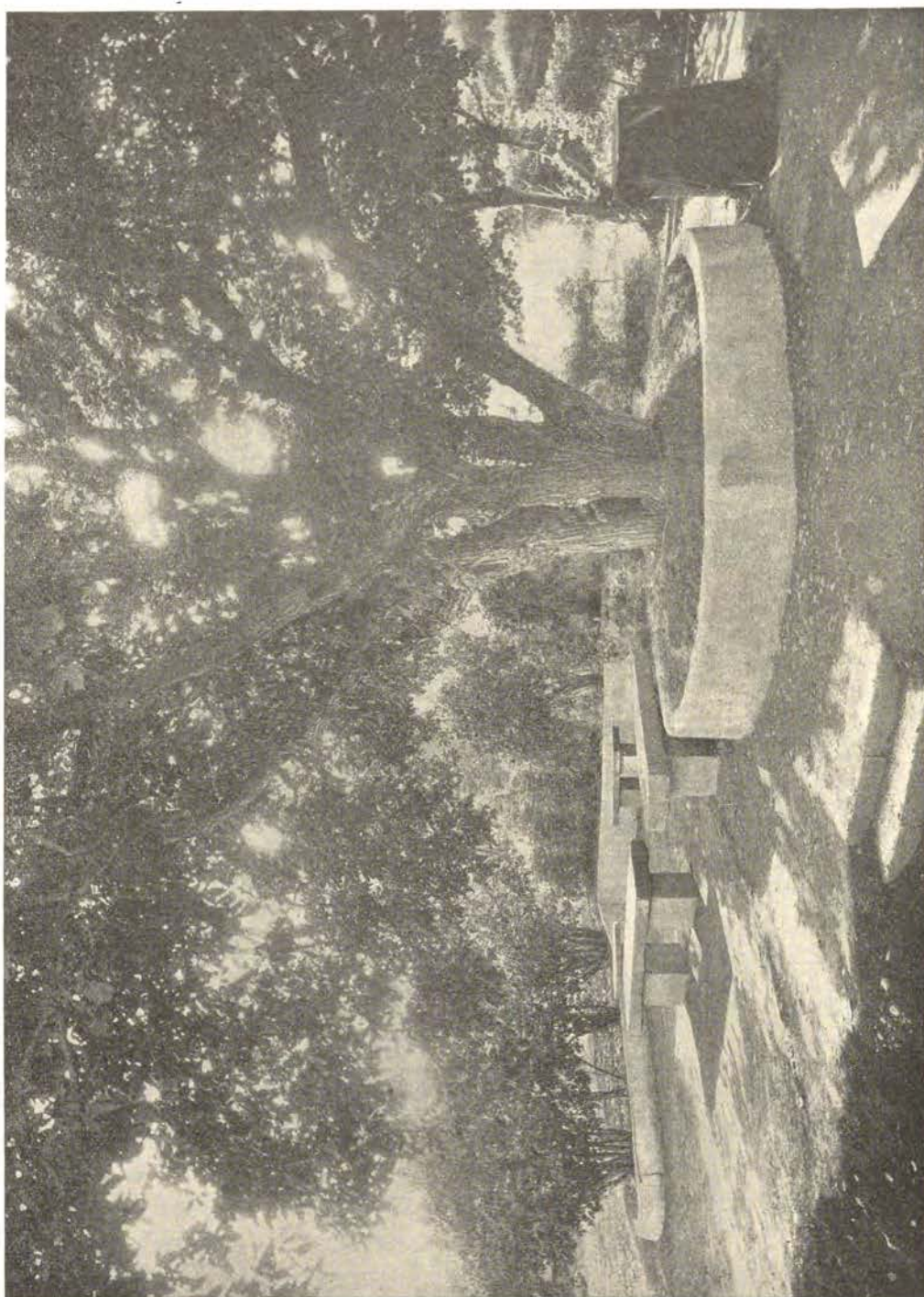
შემაწუხებელი აღარაფერი იყო და ილიაც სიამოვნებით ეძლეოდა განდევნილობით თავის საყვარელს გულის-თქმას—ფიქრსა და ღუმილს. ამ ფიქრსა და ღუმილში ისვენებდა ილიას სული და გული. აქ იშუშებოდა დიდი ტკივილები, დაჩნეული წუთისოფლის მსახველ ხელით დიდსა და თავ-გამოდებულ საარსებო ბრძოლაში. მის მარტოობას და განდევნილობას არღვევდნენ მხოლოდ საუკეთესო ნაცნობნი და მეგობარნი, რომელნიც ეწვეოდნენ ხოლმე ზაფხულობით, მაგრამ ეს გარემოება სასიამოვნოდაც ჰქონდა. მეტადრე ბლომად იკრიბებოდნენ ასეთნი სტუმარნი ელიაობას, 20 ივლისს, ილიას სახელწოდების დღეს.

პირველში უფრო მახლობელნი, მწერალნი და საზოგადო მოღვაწენი ულოცავდნენ ილიას ამ დღეს. მხოლოდ თითო-ორიოლა სახელოვანი ჩვენი მწერალი და მოღვაწე თუ არა ყოფილა როდისმე ამ დროს საგურამოში, თორემ დანარჩენთა შორის ბევრს არ მოისაკლისებდით. არა ერთხელ გვინახავს იქ ისეთნიც-კი, რომელთაც წინად ოდესმე უსიამოვნება ჰქონიათ ილიასთან, მაგრამ შემდეგ, დროსა და ხნის განმავლობაში, უსიამოვნება გამქრალა და ძველნი ნაცნობნი კვლავ მეგობრულად შეჰხვედრიან ერთმანერთს ილიაობას და არა ერთი და ორი დღე გაუტარებიათ საგურამოს საოცნებო მიდამოთა შორის ილიას მახლობლად მხიარულადა, სასიამოვნო მუსიკისა და მსჯელობაში. მერე და მერე ეს პატარა გუნდი მახლობელ ნაცნობ-მეგობართა, ილიას გაზეთის მახლობელ და შორეულ თანამშრომელთა, თან და თან გადიდდა, უფრო-კი ბანკის გარშემო ატეხილ დავი-დარაბის გამო და ამ დროს ილიას კარ-მიდამო და არე-მარე მრავალ-ნაირის ხალხით ივსებოდა, ისე რომ ზემოხსენებულ დიდ კაკალ-ქვეშ ვეღარა თავსდებოდნენ სტუმრები.

უცხოთა შორის ხშირად იყო ილიასთან სტუმრად საგურამოში არ. ლეისტი. ლეისტი საზოგადოდ მახლობელი მეგობარი იყო ილიასი, დაწყებული 1883 წლიდან, როცა ეს ჩვენის მწერლობისა და ენის მოყვარული კაცი გადმოვიდა საქართველოში და სამუდამოდ დაბინავდა ტფილისს. ილიამ დიდის ამბით მიიღო ლეისტი პირველ გადმოსვლისასვე, გაუმართა ნადიმი, მიუწვია თითქმის ყველა წარმომადგენელი ჩვენის მწერლობისა და ხელოვნებისა და გააცნო სათითაოდ მომავალ მთარგმნელს გერმანულად „ვეფხისტყაოსნისას“.

ასეთისავე დიდის ამბით დაუხვდა ილია საგურამოში ინგლისელს ქალს უორდროპის დას მარიჯორის, „განდევნილისა“ და „ვეფხვის-ტყაოსნის“ ინგლისურად მთარგმნელს.

ილიას ჰქონდა მიწერ-მოწერა ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფესორ მორფილთან და გრაცის უნივერსიტეტის პროფესორ შუხარდტთან, რომელნიც სწავლობდნენ და იკვლევდნენ ქართულ ენასა და მწერლობას. ჰუგო შუხარდტი დღესაც ცოცხალია, ხოლო მორფილი გარდაიცვალა შარშან.

საგურამო. — კაკლის ხე ილიას ეზოში

აქ არ შემიძლიან არ გავიხსენო ერთი შორეული ამბავი, რომელიც მოჰხდა 1884 წელს „დროების“ რედაქციაში ივ. მაჩაბლის დროს: ქართულმა სათეატრო დასმა წარმოდგენა გაჰმართა ფრანგთა ტფილისის კალონიის სასარგებლოდ. წარმოდგენას დაესწრო საფრანგეთის კონსული და დიდი მადლობა გადაუხადა დასასაცა და ღრამ. საზოგადოების გამგეობასაც. კონსული მიიწვიეს იქვე რედაქციაში, რომელიც მაშინ სასახლის ქუჩაზედ იყო დ. სარაჯიშვილის სახლებში და ხილი და ტკბილეულობა მიართვეს.

გაიმართა სიტყვების თქმა. ნ. ნიკოლაძე, ივ. მაჩაბელი, დ. ერისთავი, ი. მეუნარგია ფრანგულად ამბობდნენ თავ-თავიანთ სიტყვას და უთარგმნიდნენ ქართულად წარმოთქმულებს. ბოლოს ილიამაც სთქვა პატარა, მაგრამ გულის-სიღრმემდე ჩასაწვდომი სიტყვა. ილიამ შეაქო საფრანგეთი, მისი ძლიერება, ჭკუა და ხელოვნება მისთა შეილთა, თავ-გამოდება მის სამშობლოსი ჩაგრულ ერთათვის და მერე ასე დააბოლოვა: ძლიერია და მტკიცე მუხა, ფართოდ ფოთოლ-გაშლილი, თავ-კარავიანი, ამტანი ყოველ-გვარის ქართვეხილისა, მაგრამ განა რას დაუშლის მის ძლიერებას, რომ მის მახლობლად პატარა იაცა ჰყვოდეს. ჩვენი ქვეყანა პატარაა, მაგრამ ტურფაა, როგორც ია, როგორც გაზაფხულის ყვავილი და ჩვენი ნატვრა მხოლოდ ის არის, რომ იცოცხლოს დიდის მუხის მახლობლად უვნებლად, თავისუფლად. მსმენელნი აღტაცებაში მოვიდნენ. ზოგს, მეტადრე ქალებს, ცრემლები მოადგათ თვალებზედ. ნიკოლაძემ უთარგმნა კონსულს და იმასაც ნელ-ნელა გავხსნა ნაოქად შეკრული შუბლი, ღიმილი შეუთამაშდა ტუჩებზედ და ბოლოს ისე გაუბრწყინდა სახე, რომ სულ ნათელი გადასდიოდა. კონსული დიდად მადლობელი და კმაყოფილი წავიდა ამ პატარა პოლიტიკურ ბანკეტიდან.

მარჯორი გარდროჰსაც ასე სწერს ილია ერთ-ერთს თავის კერძო წერილში თითქმის 20 წლის შემდეგ: „გვპირდებით ჩვენში მობრძანებას. სიხარულით დაგიხვდებით... იმედი გვაქვს, რომ ჩვენი უბედური, მაგრამ მშვენიერი ქვეყანა, თავს მოგაწონებთ და დაგანახვებთ, რომ იგი ღირსია თქვენის ყურადღებისა და სიყვარულისა“.

ღიად, უბედური, მაგრამ მშვენიერი ქვეყანა! ეს უბედური, მაგრამ მშვენიერი ქვეყანა იყო საგანი ილიას ყურადღებისა და სიყვარულისა, ისეთის ძლიერისა და გულში ღრმად ფესვებ-გადგმულის სიყვარულისა, რომ მთელ საქართველოში ბევრი არ იყო ასე ღრმა, დაყურსულის, მრჩობლედის გრძნობით მოყვარული თვისის ქვეყნისა და მამულისა. ეგ სიყვარული მიდიოდა თავის თავის უარ-ყოფამდე, თავის თავის დავიწყებამდე, თავ-განწირულებამდე. მის ცხოვრებასა და მწერლობაში მრავალია იმის მაგალითი და დამამტკიცებელი საბუთი, თუ რა ძლიერის გრძნობით უყვარდა ილიას თავისი „უბედური, მაგრამ მშვენიერი ქვეყანა“ და რაოდენად მზად-მყოფი იყო, თუ-კი გარემოება მოითხოვდა, თავიც გაეწირა მის საბედნიეროდ.

და აქი გასწირა კიდევ!

მაგრამ ნუ ავჩქარდებით. აღვიჭურნეთ ილიასებურის მოთმინებითა და ცოტა რამ კიდევ მოვისმინოთ, რადგან ჩვენც ვათავებთ და ილიასაც უკვე დიდი დღე აღარა აქვს ამ ქვეყნად; ცხოვრებაში „შელავათისა და მოსვენების“ მძებნელს საუკუნო განსვენებას უმზადებენ ბოროტნი ძალნი და იქედნეთა ნაშობნი ნაძირალნი...

ილიას სამუშაო ოთახი საგურამოში.

XVI

ნიშანი სულგრძელობისა და ქვეყნის სიყვარულისა. — ანგარიში უნდა გაუწიოთ. — არ მოერიდა. — ზნეობრივი ძალა. — თავგანწირვა. — მაგისათვის პასუხს გამცემთ. — გულის-ტკივილი ქართულ საქმისათვის. — გაშლილი გული. — კანონი ზნეობისა და სიყვარული მდაბიოსი. — შავი ყორანი.

როცა სამწერლო ასპარეზზედ გამოვიდა ჯერ ბაჩანა და მერე ვაჟა-ფშაველა, ილიას სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა. იქამდე მივიდა კაცი, რომ სულ უარ-ჰყო თითქმის თავისი სამგოსნო მოღვაწეობა. მრცხვენიან, რომ ოდესმე კალამი ხელში ამიღია და ლექსები მიწერიო, გადაჭრითა სთქვა

ილიამ და ამის მოწმენი დღესაც ცოცხალნი არიან. შესაძლოა სცდებოდა ილია ამ შემთხვევაში და ჩვენც დარწმუნებულნი ვართ, რომ ეს ასეა. მაგრამ საქმე ეს კი არ არის; საქმე ის დიდ-ბუნებოვანებაა ადამიანისა, რომელიც არ უშინდება უკიდურეს დასკვნას, თავის-თავისათვის ასეთს საშინელს მსჯავრსა და განაჩენს. არ უშინდება, ალბად, იმიტომ რომ სხვაფრივაც საკმაო ძალასა ჰგრძნობს, სხვაფრივაც მიუძღვის დამსახურება ქვეყნის წინაშე და ერთი ღვაწლი რომ კიდევ თავის ხელით წარხოცოს, მაინც ბევრი სხვა დარჩება. ასეა თუ ისე, ეს ისეთი გარემოებაა, რომელსაც ანგარიში უნდა გაუწიოს ყველამ, ვინც-კი ილიას შესწავლას თავს დაუდებს შემდეგა.

ჩვენ უკვე ვიცით, რა მედგრად, რა თავ-გამეტებით ეკვეთა ილია თავისი ეპიგრამებით 1871 წელს ძლიერთა ამა ქვეყნისათა ქართველთა შორის, როგორ დაჰგმო მათი ფარისევლობა, მათი საოცნებო და უკუღმართი მამულის სიყვარული, მათი ღმერთი არმობისა, მათი სიმბოლო სარწმუნოებისა. ესეც კიდევ საბუთი იმისი, რომ ილია, ღრმად მოყვარული თავის ქვეყნისა, არ შეუშინდა ძლიერთა რისხვასა, მათს მტრობასა და ისეთს უკიდურეს ღონეს მიჰმართა, როგორიც არის ეპიგრამა-გამოცანები.

ილია შეებრძოლა თავად-აზნაურობის უმრავლესობას და მის წარმომდგენელს ივანე მუხრან-ბატონს გლეხ-კაცთა საკეთილდღეოდ, როცა ჯერ სულ ახალგაზდა და გამოუცდელი ყმაწვილი კაცი იყო; შეებრძოლა იმიტომ რომ გრძნობდა თავის ზნეობრივს ძალას, თავის დიდს სიმართლეს და მის ძლევა-მოსილებასა და აკი დაამარცხა კიდევ მხოლოდ ნივთიერად ღონიერი და გოროზს, ქედ-მაღალს ფეოდალს ქედი მოადრეკინა, ბოდიში მოახდევინა.

ილიას რვა-ცხრა ღუელი ჰქონდა, ხან მწერლობის ნიადაგზედ გამოწვეული და ხან საბანკო მოღვაწეობის გამო გაჩენილი. ილიას სწამდა თავისი სიმართლე მწერლობაში და საბანკო საქმეში და ებრძოდა იმათ, ვინც უჯგრო და უმართლო გზაზედ დამდგარი ეგონა. ებრძოდა სიტყვით, კალმით და, როცა მტერი იქამდე გათამამდებოდა, რომ მის პირად ღირსების შეურაცხყოფას აღარ დაერიდებოდა, ღუელში იწვევდა კადნიერს მოწინააღმდეგეს. შეუძლებელია, ვიფიქროთ, რომ ღუელში გასული კაცი მუდამ მშვიდობით გადარჩენის იმედით იყოს. მაშასადამე, ილიას მუდამ თავი ჰქონდა გაწირული იმ საქმისათვის, რომელიც მართალი ეგონა და საკეთილო ქვეყნისათვის.

— თქვენ, ბატონო, — მიუბრუნდა ერთხელ ილიას თავსმჯდომარე საბანკო კრებისა, აწ ახლად განსვენებული დიმი. მუსხელაშვილი, არტილერიის გენერალი და დიდი მომხრე ივ. მაჩაბელისა: — თქვენ ძალას ატანთ კრებას, აიძულებთ თქვენს მომხრეობას.

— რა ძალას ვატან, ბატონო, ან რა იძულობასა ბრძანებთ, — მიუგო ილიამ თავსმჯდომარეს თავისებურის გაბედვითა და სიტყვა-მოსწრებითა: — თუ ეგ ძალის დატანება ის ძალის დატანებაა, რომელსაც აზრი ატანს უაზრობას და ჭკუა უჭკუობას, მაგ იძულების წინააღმდეგ ვერავინ ვერას გააწყობს, თუნდ მთელის ქვეყნის არტილერია ზედ მიუსიოს!

კრება შეშფოთდა, მაგრამ მალე ისევ დამშვიდდა და განაგრძო თავისი საქმე.

კიდევ კრებაა ბანკისა. მოსასმენია ბრალდებანი საგანგებო სარევიზიო კომისიისა. ილიას უჭირავს მოხსენება კომისიისა და კითხულობს.

— თქვენ ნუ კითხულობთ. სხვამ წაიკითხოსო,—ისმის ხმები კრებიდან.

— მაშ, არ მენდობით?—ჰკითხა ერთს ოპოზიციონერს ილიამ, როცა იმან დაჟინებით მოითხოვა, სხვამ წაიკითხოს კომისიის მოხსენება, ილიას წინააღმდეგ მიმართულიო.

— კარგი, აი, გადამიცია, სხვამ წაიკითხოს, ხოლო თქვენ მე მომცემთ პასუხს მაგისათვის,—იყო პასუხი ილიასი.

მეორე დღეს ოპოზიციონერს და წევრს კომისიისას ეწვივნენ ილიას სეკუნდანტები. საქმე ბოდიშის მოხდით გათავდა. ოპოზიციონერი დიდი პატივისმცემელი იყო ილიასი და მისის ღვაწლისა და გულის-ტკივილით ამბობდა შემდეგ, სხვათაშორის: მე მოვეკალი—ჯანაბას კიდევ ჩემი თავი, მაგრამ მე რომ მომეკლა ის დიდებული კაცი, ხომ მოსვენებას ვეღარსად ვიპოვიდი ამ ქვეყნადაო.

ეს ამბავი მოჰხდა სულ უკანასკნელს დროს, 1905 წელს, ილიას მოხუცებაში, როცა უკვე სამოცდა ათს წელს ბევრი აღარა უკლდა-რა. მას-უკან ხომ თავიც დაანება ბანკსა.

ახლა ვნახოთ, რა სიყვარულით უყვარდა ილიას თავისი „უბედური, მაგრამ მშვენიერი ქვეყანა“, რა სიყვარულით უყვარდა გლეხ-კაცი, მუშა კაცი და, რასაც მწერლობაში თბილს გრძნობას იჩენდა ტანჯულისადმი, ცხოვრებაშიც იგივე გრძნობა უფლობდა თუ არა მის გულში.

ილია ოქრომჭედლიშვილი სწერს ერთს უთარილო წერილში:

„ვიცი შენ დიდის მოცალეობის კაცი არა ხარ და მეც ჩემის სხვა და სხვა თხოვნით უფრო გიმძიმებ ტვირთს, მაგრამ რასა იქ. აბა, ერთი სხვა კაცი მიჩვენე, რომელსაც შენსავით სტკიოდეს გული ქართულ საქმეზედ... შენ იმ ქართველ დედაკაცსა ჰგევხარ, რომელიც თავის ქმრის უხეირობას სჩიოდა და სულ იმასა ნატრობდა, ნეტავ შეიძლებოდეს, რომ“... აღარ მოგეყავს საბოდიშო დასასრული ფრაზისა.

მაგრამ სჯობიან—თვით ილიას კერძო მიწერ-მოწერას მივმართოთ, იმ მიწერ-მოწერას, საცა ადამიანი თავის თავს არა ჰმაღავს და გული მისი სავსებით არის გადაშლილი და მისი იღუმალი ზრახვა—ადვილად დასანახავი.

ჯერ ისევ 1875 წელსა სწერს ილია თავის ნათესავსა და მოუწერავს ყვარელში:

„ძალიან მეწყინა შენი უკანასკნელი წიგნი. მაგ შენს მეზერესთან მორიგებას და ბათილამის ჩამორთმევას ფინთი სუნი უდის და საძაგელი ფერი აქვს. თუ ღმერთი გწამს, ეს ანდერძად გქონდეს ჩემგან: არა საქმეში უზნეობა, უპატიოსნობა არ გაურიო. გახსოვდეს ყოველთვის, რომ ქვეყანაზედ, ქალაქის გარდა, არის კიდევ სვინილისი, რომელზედაც იწერება პირობა იმ სიმკვიდრით და სიმტკიცით, რომ არავითარი ძალა არ ამოშლის

და არ გააუქმებს. ადამიანთა შორის ურთიერთობის დამყარება უზნეობაზედ შეუძლებელია. ზნეობრივ პრინციპების დარღვევით გაკეთებული საქმე სახეირო არას დროს არ იქნება არავისთვის. მუდამ გახსოვდეს, არ არსებობს უფლება უმოვალეობოდ, ხოლო მოვალეობა სწორედ ის არის, პატივი ვცეთ და დავიცვათ კიდევ სხვის უფლება, არამც თუ დავარღვიოთ. ისე გათავებული საქმისა მებაღეებთან, როგორც შენ გაგითავებია, არას დროს ზნეობითა და სინილისით მოწონებული ვერ იქნება. მაშასადამე, ვერც მე მოვიწონებ. საქმე ის-კი არ არის, რომ ხელ-წერილი ჩამოართვი და კანონისაგან ხელ-შეუხებელი გამხადე და თან კი დაგავიწყდა, რომ არის კიდევ სვინილისი, რომლის ბრძანება მაღლა სდგას სამოქალაქო კანონების ბრძანებაზედ. მაშ, ასე. ვიდრე ბიჭია და მისნი ამხანაგნი პატიოსნად ასრულებენ თავიანთ მოვალეობას, მე სვინილისი ნებას არ მომცემს დავარღვიო იმათი უფლება. ამას ყოველსავე იმიტომ გწერ, რომ მე ჩემს მოქმედებაში კანონის ნება-რთვას-კი არ ვიმძღვანებ წინ, სვინილისის ბრძანებას ვასრულებ ხოლმე. ამის გამო ვენახის ჩამორთმევაზედ მე თანახმა არა ვარ, ვიდრე არ დამაჯერებ, რომ ბიჭია და მისი კამპანია პირობას არ ასრულებენ. ბიჭიამ თითონ გამო-მიცხადა, გალავნის ვენახის კეთება ჩვენ ხელს არ გვაძლევსო. რადგანაც მაგ ვენახის კეთება ბიჭიას არ უნდა, უნდა ეკითხოს ტერენტისა და, თუ ისიც არ ინდომებს, მაშინ შენ გააკეთე. დიდი ზვარი-კი, მინამ სურვილი აქვთ ბიჭიას და ტერენტის (უსათუოდ ორივეს) და მინამ თავისას ასრულებენ, იმ დრომდე მაგათს უფლებას მე ვერ შევეცები“.

ეს საინტერესო კერძო წერილი თვალ-წინ გვიშლის ილიას ღრმად ზნეობრივს ბუნებას, გვახედებს მის გულში და გვამცნევს, რა ნამუსითა და სიყვარულით ეკიდება მდაბიოს და რა ძლიერია მისი დემოკრატიზა. აქო და ბიჭია და ტერენტი მდაბიონი არიან, მუშა გლეხ-კაცი და ადვილად შეიძლება მათი დაბრიყვება კანონის მიერ დაუსჯელად, რა ნება გვაქვს და ან რა სვინილისით უნდა დავჩაგრეთ, შევლახოთ მაგათი კანონიერი უფლებაო. ბიჭია და ტერენტი ილიასთვის ისეთივე სრულ-უფლებიანები არიან, ისეთივე კაცური კაცები, როგორც სხვანი და ისე სცემს პატივს მათს უფლებას, როგორც დიდ-კაცისა და გვარის უფილების უფლებასა სცემდა პატივსა.

რაოდენად პატივსა სცემდა და უყვარდა კიდევ ილიას გლეხ-კაცი, ეს კარგად იცის ყველამ, ვინც-კი საგურამოში ყოფილა და დაჰკვირვებია ილიასა და იქაურ გლეხთა ურთიერთობას. ვერავითარ ბატონ-კაცობას, უკმეხობასა და უკადრისობას ამ ურთიერთობაში ვერ შეამჩნევდით. პირ-იქით, თავ-მო-საწონებლად ჰყავდა ზოგიერთი გლეხ-კაცი და, პირველ ყოვლისა, იმათ გა-აცნობდა ხოლმე თავის ინტელიგენტ სტუმრებს. მოსწონდა იმათი ჰკუა, მოთმინება, ნამუსიანობა, დარბაისლობა, სიტყვა-პასუხი. თვით დიდი ოსტატი ქართულისა, აღტაცებული იყო იმათის ენა-მეტყველებით, ენა-მზეობით და ამის მაგალითად ხშირად მოჰყავდა სხვა და სხვა მარგალიტი ხალხურის

პოეზიისა. მოთმინება ჩვენებურის გლეხ-კაცისა, დიდი მისი სულგრძელება ხომ პირდაპირ საარაკოა, დაუჯერებელიო. ერთს შეძლებულს წიწამურელს გლეხ-კაცს ჭირი შეუდგა და ნახევარ-საქონელი გაუწყვიტაო, გვიამბო ილიამ. როცა შევხვდი, მიუსამძიმრე, მეწყინა შენი ასეთი ზარალი მეთქი. კაცმა გაკვირვებით შემომხედა: რა ზარალსა ბრძანებ, ბატონოო?—აი, ჭირმა რომ მოგაყენა.—ეჰ, შე დალოცვილო, ეგ რა ზარალია, ღმერთი ძმად გამიხდა და შუაზედ გამიყო საქონელიო.

— საგურამოელი მარტია უნდილაშვილი კარგი შეძლებული გლეხ-კაცია, მამულის პატრონი, საქონლისაო,—გვიამბო კიდევ ილიამ. მოვიდა ჩემთან და ფულისა მთხოვს, მასესხეო.

— მარტია, მაგისთანა გაკეთებული, მდიდარი გლეხი კაცი ჩემგან ფულისა სესხულობ?—გაკვირვებითა ვკითხე.

— რად გიკვირს, შენი ჭირიმე?

— იმიტომ მიკვირს, რომ შენ ჩემზედ მდიდარი ხარ და მე მესესხები ფულს.

— მე შენზედ მდიდარი ვარ, მაგრამ ფულით-კი არა.

— მაშ, რითი?

— აი, ამითი—და მარტიამ თავის ქალამანს დაადო ხელი.—შენ რომ ეგ ბჭყვრილა ფეხ-საცმელები მოგაკლდეს, ჯავრით აღარ დაგეძინება. მე-კი ამ ქალამანს, როცა მინდა, მაშინ ამოვისხავ. აი, ამითი ვარ შენზედ მდიდარი!

როცა ერთობის ყიჟინას მთავრობა წინ გადაუდგა და ჯარები მიუსია სოფლებს აგრარულ უწყსოების მოსასპობად, საგურამოსაც ეწვივნენ ყაზახები. ილია სწერს ამ დროს (მარტი 1905 წ.) თავის მოურავს:

„მოსე, თუ ვინიცობაა მანდ საგურამოში ჯარი მოვიდა, შენ თვითონ ჩადი და, ვინც უფროსია, ჩემ მაგიერ სთხოვე, ხალხი არ დააწიოკონ, ჩვენ თვითონ მოვრიგდებით-თქო. თუ მაინცა და მაინც თავისი არ დაიშალონ, მაშინვე ფაეტონი გამომიგზავნე, მე თვითონ ამოვალ და მე თვითონა ვთხოვ უფროსს, მანდ არა იმოქმედონ-რა და ხალხი ტყუილ-უბრალოდ არ გააფუქონ“.

როცა მეტად გამწვავდა საქმე და გლეხ-კაცობამ ცივი უარი სთქვა, მამულის პატრონს არას მიეცემთო, მამული ჩვენიაო, ადმინისტრაცია ახდევინებდა ძალით გლეხებს ღალა-კულუხსა და აბარებდა მემამულეებს. ილიას-თვისაც ბოქაულს უნდა ჩაებარებინა თავისი კუთვნილი.

ილია ამ დროს სწერს თავის მოურავს:

„მოსე, აცნობე ბოქაულს, რომ მე ნახევარი ვაპატივე და ნახევარი-კი უთუოდ აზღვევინოს და შენის თანადასწრებით და სოფლელების თანადასწრებით ღარიბსა და ობოლ-ქვრივს დაურიგოს. სთხოვე ბოქაულს, ვისაც რას დაურიგებს, იმათი სახელი და გვარი შემატყობინოს“.

ეს წერილი დაწერილია 1906 წელს 2 თებერვლის თარიღით.

ვისაც არ უნდა, რიყეზედ ქვასაც არ დაინახავს. ასეთები არც ამ წერილებს მიაქცევენ ყურადღებას და არ დაიჯერებენ, რა ადამიანური ადამიანი იყო ილია, რა შემპრალებელი გლეხ-კაცისა და გაჯიუტებით იტყვიან, რატომ

მთელი თავისი ქონება და შეძლება გლეხებსა და ქვრივ-ოხერს არ დაურიგა, მზგავსად ქრისტეს ბრძანებისაო. რა ვქნათ! კაცია და გუნებაო, ნათქვამია. ჩვენ-კი თითო-ოროლა ადგილს კიდევ მოვიყვანთ ამ საინტერესო წერილებისას.

„ მოსე, შენ მხოლოდ ეცადე, მშვიდობიანად მოელაპარაკო (გლეხ-კაცებს) და ცეცხლს წყალის მაგიერ ნავთი არ დაასხა. დღესა თუ ხვალე დაწყნარდებიან, იმიტომ რომ მაგისთანა ამბავს ბოლო მოელება, ნებით იქნება თუ ძალით“.

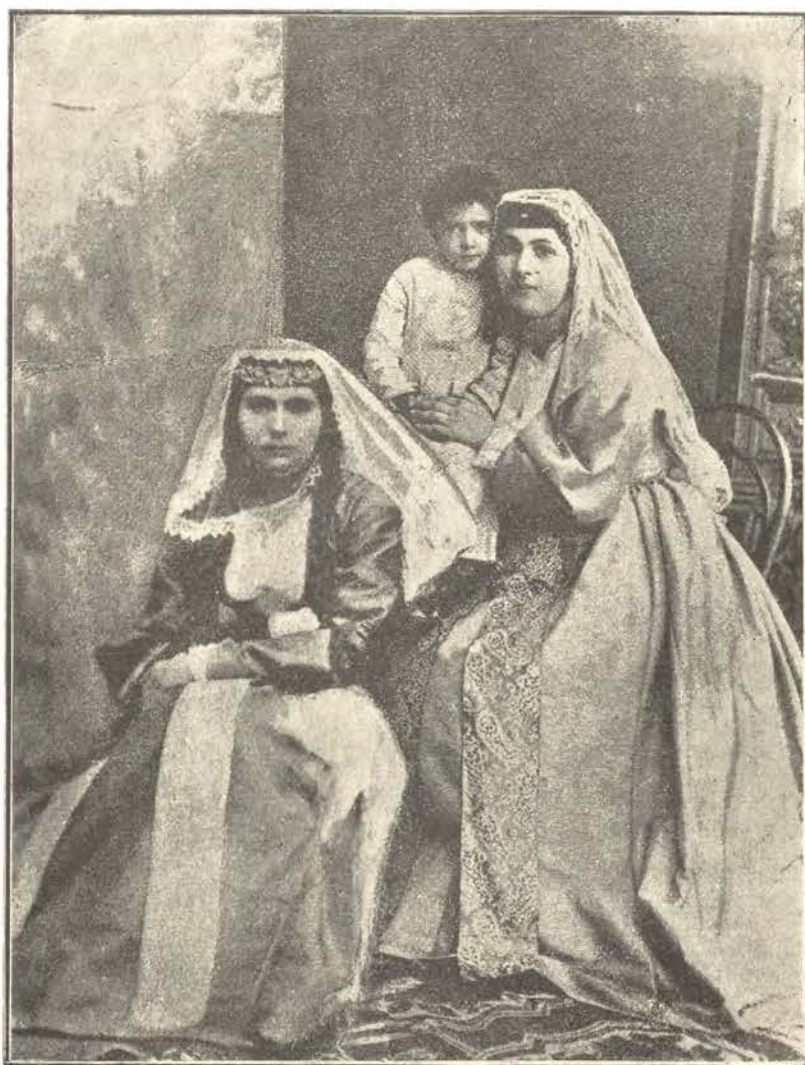
ანუ კიდევ:

„ გლეხებს ძალიან ნუ აუხირდები, ნურაფერს ნუ გააფუჭებინებ-კი და უბრალოზე ნუ გამოეკიდები. დრო მოვა და ყველაფერი დაწყნარდება და ყველაფერი გასწორდება. ეს ისეთი დრო დადგა, რომ ბევრი რამ უნდა ვითმინოთ, ბევრს რასმე ისე უნდა აუაროთ გვერდი, თითქო არა ვხედავდეთ“.

ანუ კიდევ:

„ იწერები, მოებატრონეთ აქაურობასაო. მე შეუძლოდა ვარ... და ამისთანა დღეებში მანდ ვერ ამოვალ. ან თუნდ ამოვიდე, რას გავაწყობ. წინადაც მოგწერე და ახლაცა გწერ, რომ ეგ ამბავი, რაც მანდ არის, მთელს საქართველოშია მოდებული. მანდ კიდევ, მადლობა ღმერთს, მარტო ტყეს მიესივნენ. სამწუხარო ეს არის, რომ დღესა თუ ხვალ მაგ საწყლესს დიდიან პატარამდე დააწიოკებენ. შენ, როგორც გეტყობა, ცოტა არ იყოს, შეგშინებია. მაგოდენად კკუიდან როგორ შეიშლებიან ეგ უბედურები, რომ შენ შეგამთხვიონ რამე. შენ მანდ ვერას გერჩიან. მე ამას იმიტომ-კი არა გწერ, რომ ჩემის გულისათვის თავი ვისმე შეაკალ მეთქი. ღვთის მადლით, მანდამდე საქმე არც მისულა და არც მივა. მანდ საკმაო ხალხი გყავს, ვერას შემოგბედენ, ჯერ იმიტომ რომ შემობედვა ავაზაკობაში ჩამოერთმევათ და დიდად დაისჯებიან და მერე იმიტომ, რომ ეგენიც ადამიანები არიან, კკუა და გონება აქვთ: ადამიანს სააფკაცოდ არ გამოიმეტებენ, რადგანაც იციან, კაცის გაფუჭებას ვერაფერს შეარჩენს. შენ მანდ დამშვიდებით იყავ, მაგათის მუქარისა ნურა გეფიქრება-რა და, თუ მაინცა და მაინც საქმე გაგიჭირონ, მაშინ შენი ნებაა, რაც გიჯობდეს, ისა ჰქენი“...

აქ ალლომ წინ-დანახვისამ უმტყუნა ილიას. ისე დარწმუნებული იყო, ისე სჯეროდა ადამიანობა გლეხ-კაცისა, მისი კკუა და გონება, რომ ვერ წარმოიდგინა სავსებით მაშინდელი აურ-ზაურიანობა სოფლისა, ვერ გაითვალისწინა, თუ საგურამოელნი, ან ახლო-მახლო სოფლის მცხოვრებნი ისეთს საშინელს საქმეს გაჰბედავდნენ და სულ მცირე ხნის შემდეგ მოუკლავდნენ ერთგულსა და პატიოსანს კაცს. „ისინიც ადამიანები არიან, კკუა და გონება აქვთ, ადამიანს სააფკაცოდ არ გამოიმეტებენო“, სწამდა ილიას. რა იცოდა მაშინ ილიამ, რა შავი ღრუბლები იკრებებოდა თვით მის თავზედაც, რა შავი ყორანი დაჰყრანტალებდა მის კარ-მიდამოს, მის ქალარა თავს! რა იცოდა მაშინ ილიამ, რა საშინელი ტრაგედია უნდა დატრიალებულიყო წიწა-მურთან, რა საზარელი მეხი უნდა დასცემოდა თავზედ მთელს ჩვენს ქვეყანას!..

ილიას დები: ელისაბედ საგინაშვილისა და ნინო აბნაზისა.

XVII

მესამე დასი . — ორ-გვარი მსოფლ - მხედველობა . — ბურჟი მამულის - შვილობისა . — დამსხვრევა ძველის კერპისა და ფანატიკოსობა . — ბრალდებანი . — დაბეზლება და დემაგოგობა . — განმათავისუფლებელი მოძრაობა . — სოლსკის კომისია . — ილია — წვერი სახელმწიფო საბჭოსი . — რეაქცია .

რათა უფრო ცხადად გავითვალისწინოთ უკანასკნელი აქტი ილიას ცხოვრების ტრაგედიისა, საჭიროა თვალი გადავაგლოთ იმას, რაც მოჰხდა ცოტა წინად, მიმოვიხილოთ ის, რაც წინ უძღოდა ამ ტრაგედიას.

ილია უკვე საკმაოდ მოღლილი იყო საქვეყნო საქმის მსახურებითა და მოღვაწეობით, როცა გაჩნდა ესრედ-წოდებული მესამე დასი და ნელ-ნელა დაიწყო ბრძოლა ორ მიმართულებას შორის. ერთი იყო მიმართულება ეროვნული, დეცენტრალისტური, ხოლო მეორე — კოსმოპოლიტური, ცენტრალისტური. მესამე დასი დაერქვა იმ ახალგაზდობას, რომელიც ჯერ „კვალში“ იყო შეჯგუფებული და მერე — „მოგზაურში“. მესამე დასი საესებით იზიარებდა მარქსის მოძღვრებას, ისტორიულ მატერიალიზმს; ყოვლისავე სათავედ და საფუძვლად მესამე დასმა დასახა ეკონომიური ინტერესები მშრომელის ხალხისა, უფრო-კი ქალაქის მუშა ხალხისა, პროლეტარიატისა და, ამ მსოფლ-მხედველობით, ამ მრწამსით აღჭურვილმა, დაუწყო ბრძოლა ჩვენს ცხოვრებაში ცოტა-ოდნად ფეხ-ადგმულის ეროვნულ შეგნებას, ეროვნულის გათვითცნობიერებას. თან და თან, ნელ-ნელა ძირს უთხრიდა მესამე დასი ეროვნულსა და დეცენტრალისტურს აზროვნებას, ავტონომიურს მისწრაფებას და ბოლოს გაბედვითა და გადაჭრით იქმნა უარყოფილი საკუთრად ქართული მიმართულება, ქართული მამულიშვილობა, ზრუნვა კერძოდ ჩვენის ქვეყნისათვის, თითქმის თვით იდეაც-კი მამულისა, სამშობლოსი...

ილია თავისის „ივერიით“, როგორც წარმომადგენელი ეროვნულის იდეისა და ერის პოლიტიკურად დაჩაგრის დიდი მოწინააღმდეგე, რასაკვირველია, ყურს ვერ მოუყრუებდა ასეთს იდეურს მოძრაობას და ჩაერია ბრძოლაში. ბრძოლას ჯერ თეორიული ხასიათი ჰქონდა, მერე-კი თან და თან გამწვავდა და ილია იქმნა ამოღებული მიზანში, როგორც უფრო სრული წარმომადგენელი და გამომხატველი ქართველთ პატრიოტულისა და ეროვნულის მიმართულებისა, როგორც ბაირახტარი და ბურჟი მამულიშვილობისა. ილიაც იბრძოდა კარგა ხანს, დაწყებული 1890 წლიდან 1900 წლამდე. გაზეთი ხელში ეჭირა, ჰბეჭდავდა წერილებს „ახალ-მოსულის“ ფსევდონიმით და მერე, როცა ჯერ ბრძოლა საიმისოდ არ იყო გამწვავებული და მის პირადობას უდიერად არ შეჰხებოდნენ, მოღლილ-მოქანცული, მოხუცებაში შესული, ჩამოეცალა სალიტერატურო ასპარეზს, გაზეთიც სხვას გადასცა და მხოლოდ ბანკში-ლა იღვწოდა.

დასელებმა უფრო მოუმატეს ბრძოლას და იერიში იერიშზედ მიჰქონდათ ილიაზედ და ეროვნულის მიმართულებაზედ. ილია თითქმის მიყუჩდა, მიიჩრდილა, მოშორდა სამოქმედო ასპარეზს, მაგრამ დასელები მაინც არა

სცხრებოდნენ, რადგან იმ მიმართულების დედა-ბოძად, რომელსაც უარ-
ჰყოფდნენ დასელები, ისევ ის ითვლებოდა. იმას ერტყა გარშემო ბრწყინ-
ვალე შარავანდელი ქართველთა დიდის პატრიოტისა, ეროვნულის მგოსნისა,
ქვეყნის მესვეურისა და მესაიდუმლესი. დასელების აზრით, უსათუოდ საჭი-
რო იყო ამ კერპის დამსხვრევა, ამ ძველის ღმერთის შემუსვრა, ილიას დამ-
დაბლება, მის აბრუს გატეხა. მისი სრული დამარცხება იქნებოდა დამარცხე-
ბა და გაცამტვერება იმ მსოფლ-მხედველობისა, რომლის ცხოველი გამომხა-
ტველი და მოციქული იყო ილია. ამიტომ დასელებმა აღარ დაინდეს კაცი,
უკვე მოხუცებაში შესული, მრავალ გვარად ნამსახური და ღვაწლ-მოსილი,
ის კაცი, რომელმაც აუარებელი ამაგი დასდო ჩვენს ენას, მწერლობას,
კულტურასა და საზოგადოებრიობას, — შეჰქმნა დიდებულნი ნაწარმოებნი,
ხანგრძლივ ებრძოლა ქვეყნის მტერსა და ორგულსა, რაოდენ ძალ-ედდა, და
ბევრს, ძალიან ბევრს, იქნებ თვით დასელებსაც, არა ერთხელ აღუძრა დიდი
და ტკბილი გრძნობა ადამიანობისა, ჩაგრულთადმი სიბრალულისა, კაცთ-
მოყვარებისა, სამშობლო ქვეყნის სიყვარულისა.

ჯერ კიდევ დრო არ არის, დაწვრილებით ცხად-ყოფილ იქმნას ის უდიე-
რი, ის ფანატოკობით წარმოებული ასევა და ჯოჯოხეთური წყურვილი
ილიას გაბიაბრუებისა და თავზედ ლაფის დასხმისა, რომელიც იტვირთეს
მაშინ დასელებმა. ალბად, მაგის დროც მოვა და პირუთვნელი ისტორია
ყველას თავისას მიუწყავს. ჩვენ მხოლოდ გაკვრით მოვიხსენიებთ, რა საში-
ნელი ბრალდებანი იყო მაშინ ილიას წინააღმდეგ წამოყენებული და რა
შეუწყნარებელის სიტყვებით იყო მრავალ-ჯერ მოხსენებული იმისი სახელი:
ილია მოძულეა გლეხისა, მტარვალია და მყვლეფელი მისიო, წყაროს წყალ-
სა ჰყიდდა დიდსა და ცივს ზამთარშიო, ავადმყოფ კაცს კოკები თავზედ გა-
დაამტვრია მისმა მოურავმა, თითონ-კი ოთხას მანეთიანის ქურქით აივანზედ
იყო გამოჰიმული და უწონებდა მოურავს ასეთს უდიერს საქციელს: „ყოჩაღ,
მემარნიშვილო, ყოჩაღ! ეგრე სუსხი უნდა მისცე, რომ თავზედ არ წარმო-
გვასხდნენო“*). ის საცოდავი ავადმყოფი კაცი გაცივდა ამ საბაბზედა და გა-
ნუტევა ტანჯული სულიო. ტყე მენახშირეებს გააკაფვინა და გლეხებს გა-
დააბრალა მისი გაკაფვა, რათა მათთვის გადაეხდეინებინა და მკვდარი ცო-
ცხალში გაეცვალნაო. ახოს გამოსაღებად მიცემულ მამულში რაც ეკალი
ამოვიდა, თვითონ წაართვაო. სანადელო ეზოში თავისი გაზრდილი თელა
მოსჭრა გლეხმა და გუთანი გააკეთა, ხოლო ილიამ ის გუთანი წაართვაო;
ერთს ქათამში 8 მანათი აზღვეინა თავის მოჯამაგირეს; ნახევარ ცხელ თონის
პურში 40 მანათი დაუჭირა ხაბაზსაო; 4 მანათში კაცი და მისი კამეჩი ერთს
თვეს ამუშავაო, სამ-ოთხ ვედრა დაქცეულ ღვინისთვის ოცი და ოცდა ათი
თუმანი დაუჭირა მებაღესაო და სხვა ამისთანები**). მოისმინეთ ახლა, რა

*) „კაცია ადამიანში“ ლუარსაბიც ასე უწონებს დარეჯანს ბიჭების დაწოკებას და ეს
ბრალდებაც ისეთივე ნაყოფია ფანტაზიისა, როგორც ლუარსაბის სიტყვები.

**) „მოგზაური“ 1905 წლის № 10 აპრილი.

სიტყვებით ამკობენ ილიას იმავე გაზეთის მეთაურსა და წერილებში*): ილიას ოინბაზობა, მისი ზნეობრივი სიმახინჯე, ცრუ კერპია და უნდა დაიმსხვრესო, ილია ამბობს, ხალხი აგვიძედრესო და მით გვაბეზღებს მთავრობასთანაო, ხოლო თითონ რომ დემაგოგობდნენ და პირში აძლევდნენ ილიას გლეხობას—ეგ, იმათის აზრით, არც დაბეზღება იყო ხალხთან და არც დემაგოგობა... კმარა.

ამ დროს იყო უკვე დაწყებული განმათავისუფლებელი მოძრაობა, რომელიც მოჰყვა რუსეთ-იაპონიის ომსა. ამ ომმა, როცა ისე სამარცხვინოდ იძლია დიდი რუსეთი პატარა იაპონიისაგან და როცა ისე გამოაშკარავდა რუსეთის სახელმწიფოებრივ წეს-წყობილების უვარგისობა და დაიარაგება, ხალხი უფრო ააღელვა და ზღვასავით ააბოზოქრა. ასე აღარ შეიძლება ცხოვრებაო,—გამოაცხადა ხალხმა და გადაჭრით მოითხოვა დიდი რეფორმები. მთავრობა იძულებული იყო დათმობის გზას დასდგომოდა. გამოვიდა მანიფესტი 17 ოქტომბრისა. ამას მოჰყვა მიტინგები, აღფრთოვანება და მერე, სულ რამდენისამე დღის შემდეგ, დაიწყო რეაქცია, სისხლის-ღვრა, სროლა ყუმბარებისა...

ილიამ დაანება თავი ბანკს და უნდოდა მოესვენა და დამშვიდებით გაეტარებინა დანარჩენი დღენი თვისის მღელვარე ცხოვრებისა, ცოტაოდნად მაინც აღედგინა დარღვეული ჯან-მრთელობა და დაემშვიდებინა თვისი დაწყლულებული, მაგრამ გაუტეხავი, ქედ-მოუხრელი სული. მაგრამ ეს ოცნება მოსვენებისა ისევე ოცნებად დარჩა, როგორც ბევრჯელ დარჩენილა ოცნებად წინადაც. ის დრო არ იყო მაშინ, რომ ილიასთანა კაცისათვის მოსვენება მიეცა ვისმე. მართალია, იმავე „მოგზაურმა“**) გზა გაუთავაზა საგურამოსაკენ, იქ არის შენი საუნჯე და სამოთხე, ხოლო შენის გლეხებისათვის ღღემდე ჯოჯოხეთიაო, მაინც ილია თითქმის სულ ტფილისშია, ესწრება მრავალს სხვა და სხვა კრებას, მუშაობს სამოქმედო პროგრამის შესადგენად, იღებს მონაწილეობას პეტიციების წერაში და ერევა იმ დეპუტაციებში, რომელიც მთავრობასთან უშუამდგომლობს — ხან სხვა და სხვა მწვავე მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის, ხან დამსჯელ რაზმთა აქა თუ იქ გაგზავნის ასაცილებლად.

„მოგზაურმა“-კი ანდერძიც აუგო ილიას, გამოიგლოვა კიდევ სამოქალაქო გამოგლოვებით და ღაღად-ჰყო: „საუკუნოდ იყოს ხსენება მისიო“***), მაგრამ ილია მაინც არც თითონ აპირობს სამოქალაქო სიკვდილს და არც სხვანი აძლევენ ნებას დაისამაროს თავი. ნოემბერში მეფის მოადგილე ჰგზავნის ილიას პეტერბურგს, რათა იქ მონაწილეობა მიიღოს სოლსკის კომისიაში, რომელმაც უნდა გამოარკვიოს ის საგანი, თუ როგორ უნდა ექმნას შეფარდებული კავკასიის დებულება არჩევნებისა სახელმწიფო სათათბიროში.

1906 წელს, 28 მარტს, თუმცა დიდს უარზეა, მაგრამ ილია კვლავ იგზავნება პეტერბურგს, ახლა თავად-აზნაურობის დავალებით, რათა მონაწილეობა მიიღოს, როგორც ამომრჩეველმა, სახელმწიფო საბჭოს წევრთა არჩევნებში. 6—8 აპრილს სწარმოებს არჩევნები და სრულიად რუსეთის თავად-აზნაურობა ილიასაც ირჩევს სახელმწიფო საბჭოს წევრად, როგორც მთელ საქართველოს თავად-აზნაურობის ერთად-ერთს წარმომადგენელს.

*) იქვე № 18, 15 მაისისა და № 19—22 მაისისა.

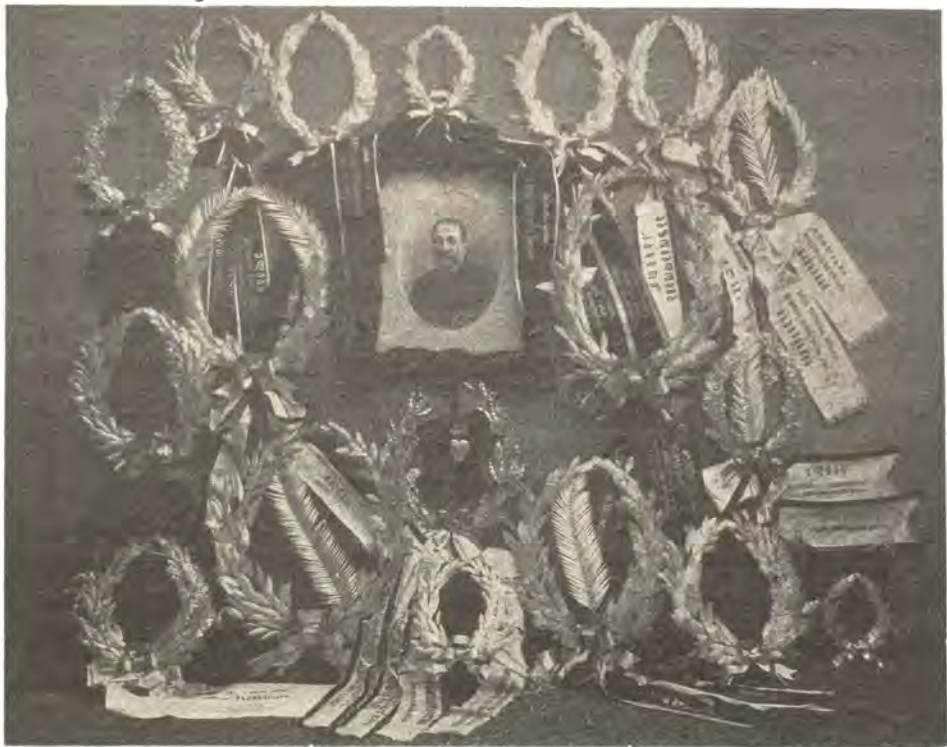
) № 24, 3 ივლისი.—*) იქვე.

ილია არ უტყდება მოხუცებას, სწეულებას, სცდილობს, ყველგან და-
ესწროს, ყველას აზრი მოისმინოს. დადის სათათბიროში, საბჭოში, საცა-
იჭერს ადგილს მემარცხენეთა მცირე ჯგუფში, თვალ-ყურს ადევნებს სინოდის
წინასწარ კრებას, ემუსაიფება მიტროპოლიტს ანტონს საქართველოს ეკკლე-
სიის საქმეთა გამო, ამზადებს დიდ მოხსენებას სიკვდილით დასჯის გაუქმები-
სათვის და არ ეთანხმება უმრავლესობას, რომელიც ჰმომხრებობს სიკვდილით
დასჯას, ხელს აწერს ოქმს, რომლის ძალითაც მამულები უნდა გადაეცეს
გლეხ-კაცობას, თუ სახელმწიფო საჭიროებად იქმნა ეს დანახული და სხვ.

დიდი აღელვებული დრო იყო. პირველი სათათბირო დათხოვნილ იქმნა,
როგორც ვითომ მუშაობის უნარის არ მქონებელი და სანახევროდ რევოლიუ-
ციონერებისაგან შემდგარი და მედგრად მთხოვნილი სიკვდილით დასჯის
გაუქმებისა, საყოველთაო ამნისტიისა პოლიტიკურ დამნაშავეთათვის, მამუ-
ლების გადაცემისა მხენელ-მთესველთათვის სამართლიანის დაფასებითა. ზურგ-
გამაგრებულმა რეაქციამ გადაჭრით უარ-ჰყო ყოველივე ესე. სწორედ ამას
მოჰყვა დათხოვნა პირველის სათათბიროსი, ვიბორგის მოწოდება, ნულარ
მიეცემთ მთავრობას ჯარსა და ხარჯსაო და კადეტების ნახევარი ციხეში გა-
მომწყვდიეს. მეორედ მოწოდებული სათათბირო უფრო წინააღმდეგი გამო-
დგა მთავრობისა; ესეც დათხოვნილ იქმნა და 19 კაცი სოციალ-დემოკრატების
დასისა კატორგაში გაიგზავნა, რადგან შეთქმულობის მოწყობა დაჰბრალ-
დათ. რეაქცია უფრო და უფრო გაძლიერდა და საარჩევნო უფლებანიც თი-
ოქმის სანახევროდ იქმნა შეკვეცილი.

ილიას ცხედრის გადმოხვენება. პანაშვიდი მცხეთაში.

ილიას სურათი გვირგვინებით.

XVIII

ცეცხლ-მფრქვევეი მთა, — თარეში ნაძირალთა, — ძალნი ბნელეთისა და ჯოჯოხეთისანი, — ხელ-ახალი შეფასება, — უფლება და მოვალეობა, — აღსრულება, — აფეთქება ეროვნულის გრძნობისა, — ბრწყინვალე გვირგვინი,

ილიამ ერთი ზაფხული გაატარა საგურამოში მცირეოდენის მოსვენებითა, თუ-კი შეიძლება მოსვენება დაერქვას ცეცხლ-მფრქვეველ მთაზედ ცხოვრებასა. საზოგადოდ ქართლში და, რასაკვირველია, საგურამოს მიდამოშიაც ხალხი, გლეხ-კაცობა კვლავ ჰღელავდა, რეაქცია მძვინვარებდა და განმათავისუფლებელ მოძრაობას თან მოჰყვა, საუბედუროდ, ხულიგანობა, ცარცვა-გლეჯა, თოფიარალით თარეშობა, თავ-დაცემა და თავ-დასხმა...

საშინელს დროს მოვესწარი. ყურს აღარავინ უგდებდა თითქმის თავისუფლების მოციქულებს, თავ-განწირულ მებრძოლთა. სამოქალაქო ომი იყო გამოცხადებული ზე მამა-მამაზედ ამხედრდა, მამა შეილზედ, ნათესავი ნათესავზედ. აღარც მაღალი და დიდებული აზრები ერთობისა, ძმობისა, თავისუფლებისა, აღარც დანდობა ამავისა, ქირანახულისა, სახლ-კარიანობისა. იწოდა და იბუგებოდა ყოველივე, დიდის შრომითა და ტანჯვით მოწეული, გაკეთებული; იქცეოდა და ინგრეოდა მამა-პაპით აშენებული. ხელ-ახლად უნდა შეფასებულიყო ვითომ ყოველივე ღირებულება და ადამიანის სიცოცხლეც ამ შეფასების საგნად შეიქმნა. ფასი დაედო სულ მცირე, სულ უმნიშვნელო, ჰიან პანტის საღირალი. ლაგამს თავი წაართვა ყოველმა ნაძირალმა, ძირს დაღეკილი

ქუქუი ზემოდ მოექცა და დაიწყო თარეშობა. ხან სადა ჰკრავდნენ კაცს თოფსა და „გააგორებდნენ“, ხან სადა. ძალნი ქვესკნელისა და ზესკნელისა, ძალნი ჯოჯოხეთ-ბნელეთისანი თითქო ერთად შეერთდნენ, რათა ქვეყანა უდაბნოდ გადაექციათ და ხალხი ექლიტ-ესრისათ. ისე თქრიალებდა სისხლი ადამიანისა, თითქო წყალიაო. აღარ იყო განკითხვა, სამართალი...

ამისთანა გარემოებაში რკინის კაციც-კი ვერ მოისვენებდა, არამც თუ ჯან-გატეხილს ილიას მოესვენა.

აგვისტოს მიწურულებია. ილია და ოლღა ტფილისში არიან ჩამოსულნი და დღე-დღეზედ აპირობენ საგურამოში დაბრუნებას. ოლღას დარდი აქვს გულს შემოწოლილი, თითქო წინაწინა ჰგრძნობს რაღაც უბედურებას და ეხვეწება ილიას, ნუ წავალთ საგურამოსაო.

წინა საღამოს ილია მარშალთან არის, ალ. ორბელიანთან. იქ მყოფი ახალგაზდანიც ურჩევნ ილიას, ნუ წაბძანდებით სოფლად, ჯერ კიდევ დამ-შვიდებული დრო არ არისო. ილიას არ ეტყობა, რომ წინაღ-გრძნობა რამ ჰქონოდა რაიმე მოსალოდნელის ხიფათისა: ისეთი კაცი არ იყო, ასეთს ფიქრს შეჰშინებოდა. თითქმის არას დროს არ დაუბრკოლებია ილია ამისთანა შემთხვევაში არავითარს მოსალოდნელს ხიფათს, არც უამინდობას, არც მოდიდებულს არაგვს. უმთავრესი—მოვალეობა იყო. თავისი მოვალეობა და ვალდებულება ყველამ უნდა შეასრულოს, რათაც უნდა დაუჯდესო. უამისოდ შეუძლებელია კაცთა ცხოვრება. უფლება და მოვალეობა და მათი მტკიცედ აღსრულება—აი, ილიას აზრით, რეგულიატორი კაცთა ცხოვრების ურთიერთობისა. ხშირად იცოდა, ჩემი უფლება თავდება იქ, საცა იწყება ჩემი მოვალეობაო. არ არსებობს უფლება უმოვალეობოდ და მოვალეობა უუფლებოდ. უფლებრივს წეს-წყობილებაში ყველამ უნდა აასრულოს თავისი მოვალეობა და დაიცვას თავისი უფლება. უამისოდ, „პაქიქს წვერი მოერღვევა“ და ყოველივე ხუზულასავით დაიშლება, დაირღვევაო.

ეს იყო ილიას ღრმა რწმენა და ეს რწმენა იყო მიზეზი, რომ მუდამ გულ-მტკიცედ და თავ-გამოდებით, უშიშრად ასრულებდა თავის მოვალეობას და იცავდა თავის უფლებას, როგორც ზნეობრივს, ისე ქონებრივს და კიდევ შეიქმნა მსხვერპლი ამ მოვალეობის აღსრულებისა.

აღსრულდა! აღსრულდა უღვთო საქმე და შეიღება დიდებულის მამულის-
შვილის სისხლით წიწამურის მიდამო. ავაზაკნი ჩაუსაფრდნენ ილიას საგურამოს
გზაზედ წვრიმალეებში, დაახალეს რევოლვერი გულში და შუბლში დასთხლიშეს
თოფის კონდახი. იქვე მოჰკლეს მისი ერთგული მსახური იაკობ და შარა გზაზედ
დააგდეს ნაცემ-ნაბეგვი კნენა ოღლა. გადარჩა ცოცხალი მხოლოდ მეეტლე.

ოღლა თადეოზის ასული კავჭავაძისა.

მკვლელნი ზოგნი საგურამოელნი აღმოჩნდნენ, ზოგნი ახლო-მახლო
სოფლელნი. კნენა ოღლამ იშუამდგომლა, სიკვდილით არ დაესაჯნათ და
ეპატივებინათ მათთვის სიცოცხლე, თანხმად ილიას დიდებულის ლექსისა,
რომელსაც ლოცვა ეწოდება (გვ. 13), მაგრამ ისინი მაინც დასჯილ იქმნენ
სიკვდილითა.

სახელ-განთქმულის მგოსნისა და დიდებულის მოკირნახულე მოხუცის
ასეთმა სიკვდილმა თავ-ზარი დასცა ქვეყანას და დიდი და პატარა ფეხ-

ზედ დააყენა. მისმა ასეთმა უღმერთო გამეტებამ თვით მისნი იდებით მოწინააღმდეგენი-კი შეაშფოთა და შეაძრწუნა. ეგ სამარცხვინო საქმე, ეგ გაწირვა სახელოვანის კაცისა ჩვენისავე ხელით და ისიც მუხანათობით, ლალა-ტით, საუკუნოდ გაგვაპირშავებს, შვილის-შვილამდე გაგვყვება და საფლავ-შიაც-კი არ მოგვასვენებსო.

თუ ასე შეშფოთდნენ და შეძრწუნდნენ მოწინააღმდეგენი, ადვილად წარმოსადგენია, რა ცეცხლი და ჯოჯოხეთი უნდა ეგრძნოთ იმათ, ვისაც ღრმა სიყვარული და პატივის-ცემა ჰქონდათ ილიასი, ვისაც თავი მოსწონდა ამ დიდ-ბუნებოვანის კაცითა და ვისთვისაც ილია ჭავჭავაძე იყო უმაღლესი განხორციელება ქართველთა ჭკუა-გონებისა, სამშობლოს იდეისა!

და, აი, იფეთქა კიდევ ძლიერმა გრძნობამ მამულიშვილობისამ და ილიამ სამუდამოდ დასთრგუნა სიკვდილითა სიკვდილი ეროვნულის შეგნებისა, ეროვნულის აღმატებისა.

ასე ტანჯვით დასრულდა ცხოვრება და მოღვაწეობა იმ კაცისა, რომელმაც ნახევარ საუკუნე იღვაწა ღვაწლი კეთილი დიდის მხნეობით, დიდის ჭკუით, მხურვალე გრძნობით...

არ ვაკმარეთ სიცოცხლეში დათმენილი ტანჯვა და წამება და, როგორც ჯალათებმა, ისე მოუღეთ ბოლო, ისე გაუმწარეთ სული უკანასკნელს ჟამსაც.

მაგრამ მით უფრო მეტის ბრწყინვალეობით იბრწყინებს მისი წამებულის სული, მისი მოწამებრივი გვირგვინი!..

გრ. ყიფშიძე.

22 თებერვალი 1913 წელს.

ილია კუბოში.

ტფილისი,—სამგლოვიარო პროცესია.

ილია ჭავჭავაძე

(კრიტიკული მიმოხილვა)

„მაბეღლთ საყვარელთ
შენ რთსღა აცვაფდომი?“

ყოველ მუსიკალურ ნაწარმოებში არის ეგრედ წოდებული ლეიტ-მოტივი, მთავარი ჰანგი, რომლის განვითარება და განმარტება აქვს აზრად ამ ნაწარმოებს. რაც უნდა რთული იყოს მუსიკალური თხზულება, მცოდნე სმენა მუსიკალურად განვითარებულის ყურისა სულ ადვილად გამოიცინობს ხოლმე, რომ ნაწარმოების ყოველ მუხლში ეს ლეიტ-მოტივი ისმის. აბა, მოისმინეთ რომელიც გინდათ პიესა შოპენისა, თუ გინდ მისი მაზურკები და ვალსები, თუ ყოველგან არ გაისმის კვენესა დაღუპულის სამშობლოსა? უდიდესს მხატვრისა და მოქანდაკის ნაწარმოებშიაც თქვენ ნახავთ მთავარ ტიპს, მთავარ მანერას, მთავარ კილოს. დახელოვნებულ კაცს ყოველთვის შეუძლია მაგალითად რაფაელის ტიპებში გამონახოს და გამოაშკარავოს ეგ დედა-აზრი. დააკვირდით მის იდეალურ ქალებს, როგორი უცნაურის მელან-

ქოლიურის გამომეტყველებით, რაღაც ბავშვურის მომხიბვლელის გულ-უბრყვილობითა და კდემა მოსილობით არიან შემკულნი. ოდნავ გაოცებული მათი სახე გაფიქრებინებთ, რომ გაღვიძებული, გაფურჩქნეილი ძალი სიყმაწვილისა და სიცოცხლისა შეუმჩნევლად იშლება მათ სხეულში და მოზღვა-ვებულ სქესებრივ გრძნობათა ტალღების ღელვა იწვევს მათ განცვიფრებასა და გაცივრებასა. პრაქსიტელის ლუსკუმებში თქვენთვის ყოველთვის ნათელ-ყოფილია უკვდავი სული, ღვთაებრივი ძლიერება ძლევა-მოსილის ხელო-ვანისა, რომელიც სევდით შეზავებული ღიმილით ავარაყებს მის ჰერმესთა ქანდაკებას. სიხარულის შარავანდელი აქ იმნაირად გადახლართულია სა-მგლოვნიარო ლეჩაქში, არ იცი რომელი უფრო ძლიერად გამოსჭვრის ცივის მარმარილოდან.

რუსთაველისგან ჰენიოსურად გამოთქმულს კანონს ხელოვნებისას სა-მარადისო და თითქმის აბსოლიუტური მნიშვნელობა აქვს მისთვის, ვისაც ზერელედ მაინც გაუტარებია თვალის წინ დიდებულ ხელოვანთა შემოქმე-დება:

„ჭხაშს მეღეკსე ნაჭირვესა მისსა ცუდად არ აბრკეობდეს
„ერთი უხნდეს სიმიჯნურა, ერთსა ვისმე აშოკობდეს.
„უფელსა მისთვის ჰხელთვნობდეს, მას აქებდეს, მას აშოკობდეს,
„მისგან კიდე ნურა უხდა, მისთვის ენა მუსიკობდეს.“

ასეთი ლეიტ-მოტივი ილია ჭავჭავაძის თხზულებებში, როგორც იტყვიან ხოლმე, წითელის ზოლით არის გატარებული. პირველი მისი პოეტური ამოკვნესა მამულით დაიწყო და უკანასკნელად მისი ღირის სიმები სამშობ-ლოს საგალობელად ააჟღერა. როგორც ნათელის და გამჭრიახის გონების პატრონს, მას არავითარი ბუნდოვანი და მიკიბულ-მოკიბული არ ეკაშნი-კებოდა.

და აი, მან ეს საგანი მთელ პოლიტიკურ-სოციალურ რწმენად გაიხადა, სავსებით გაითვალისწინა, გულის სიღრმემდი ჩასწვდა და მისმა ცხოველ-მყოფელმა ნიჭმა იგი საგანი თვალის წინ გადაგვიშალა.

მშრალი და თითქმის განყენებული მცნება სამშობლოსა არა იქნებო-და რა, თუ მისთვის ცოცხალი სული არ ჩაედგა მგოსანს, თუ იგი ხორც-სხმულად არ ექცია, თუ იგი მთელ მძლავრ ლოზუნგად არ შეექნა.

და ილია ქართველის ერის სოციალურ მდგომარეობას ასწონ-დასწო-ნის. დაინახავს, რომ დღევანდელ ბურჟს ჰია შეჰპარვია, ღრღნის და სულ მალე უნდა დაღბეს, დაიმსხვრეს, ამიტომ მომავლის საფუძველსა და საძირკ-ველს იძიებს და გამონახავს. მისი თვალის წინ აღიმართება ერთის მხრით ლუარსაბი, დარეჯანი, დათიკო, არჩილი და კესო; მეორეს მხრით კი გაბრო, კაკო, ზაქრო, გიორგი და ოთარაანთ ქვრივი. ერთი ჯგუფი უფსკრულისა-კენ მიექანება, მეორე ერთად ერთი ნუგეშია და იმედი მომავლისა. ერთი ჯგუფი უკვე გახრწნილია, ქვეყანას კისერზედ აწევს როგორც მომწამლაფი

სენი. მაგრამ უმგზავსი წეს-წყობილება ხელს უწყობს მათ უხეირო ბოგინს. მეორე ჯგუფი ძალ-ღონით სავსეა, ჯანსაღია და მამაცი, ენერგიითა და ძალით შემოვსილი. ხოლო იგივე სულის შემხუთველი რეჟიმი, რომელიც ლეშის მფარველია, სიცოცხლისა და ძლიერების ხელის შემშლელია.

გაბრო და კაკო—ეგენი ცხოვრების სათავეში უნდა იდგნენ, ცხოვრების ბორბალს იგინი უნდა ატრიალებდნენ. მარტო იმ ცხოვრებას შეუძლია გამარჯვებული მსვლელობა, რომელიც გაბროსა და კაკოს ღონიერს ბეჭეზება დაყრდნობილი. ატმოსფერა პოლიტიკური და სოციალური კი ისეთია, რომ ამ პირველ მოქალაქეებს მარტო აჯანყებულთა როლი ხედება ცხოვრებაში.

I

მამული ილიასი ფრიად გარკვეული მცნებაა და არავითარი ბუნდოვანი და მისტიური არ ახლავს თანა. რამდენადაც შესაძლო იყო იმ დროის ცენზურის პირობებში (კაცმა სთქვას ეს პირობები დღესაც ეზოპის სამეფოს განმტკიცებას უწყობს ხელსა) და რამდენადაც ამის ნებას იძლევა პოეზიის თვისება—ამ მცნებაში გამოხატული იყო მთელი პოლიტიკურ-სოციალური მრწამსი სრულიად ნათელი და სავსებით დამთავრებული.

„ჩვენი თავი ჩვენვე უნდა გვეყუდნოსო“. პირველად „ჩამოსძახეს ცით“ ყრმა მგოსანს. და ეს ხმა მოესმა მისი ოცნებისაგან შექმნილის მშვენიერის მთის შეილისაგან. იგი იყო ის მთავარი საგანი, ის პირველი მიზანი, რომელიც დაუსახა გადვიძებულმა ჭაბუკის გონებამ. მაშინვე შეიშვნო, შეითვისა და მთელს თავის ცხოვრებაში გზის მანათობელ ლამპარად იგი ეპყრო უკვდავ მარჯვენეში. „მიგიხვდი, ჩემო მოხვევე, რა ნესტრითა ხარ ნაჩხვლეთი“, ამბობს ჩვენი ავტორი იმ თავითვე: „ჩვენი თავი ჩვენვე უნდა გვეყუდნოსო“—სთქვი შენ და მე გავიგონე. მაგრამ გავიგონე თუ არა, რაღაც უცნაურმა ტკივილმა ტვინიდან გულამდე ჩამირბინა, იქ, გულმა გაითხარა სამარე და დაიმარხა. როდემდის დამრჩეს ეგ ტკივილი გულში, როდემდის? ოხ, როდემდის, როდემდის? ჩემო საყვარელო მიწა-წყალო, მომეც ამისი პასუხი!!“ ამთავრებს გულ მოწყვეტილი მწერალი და მთელ თავისს დიად ნიქს, თავისს ღვთაებრივ არსებას მსხვერპლად და მტლად მიიტანს ამ სარწმუნოების წმინდა საკურთხეველზედ. ამით დაიწყო ილიამ და მისი კალმის უკანასკნელი გენიოსური კენესაც ამას დასტრიალებდა თავსა და ყმაწვილებურის აღტაცებულის ნეტარებით შესტრფოდა იმ „ვაჟკაცსა სახელოვანსა, ვისიცა ხელი პირველად დასწვდება იმა აკვანსა“, რომელიც თამარ დედოფალს უცხო წალკოტში ჩაუდგამს

„და ერს თვისთა ცრემლთ ნადენათ
„ტბა კარგად ზედ გადუხურავს...“

რომელშიაც „ის ურმა წევს
„ვისაც არ ითქმის სახელი
„ვისაც დღე და ღამ ნატრულობს
„ჩემის ნატრითა ქართველი.“

ამ პოლიტიკურ რწმენას თავისი მკვიდრი საფუძველი აქვს. ეს საფუძველი ქართველი ერის მუდმივი მძლავრი საძირკველი იყო. წარსული მან გამოიტანა, მომავლის სასოება და იმედი იგია. გაბრა და კაკო მხოლოდ აქ ამ ნიადაგზე უნდა აღმოცენებულიყო, ოთარაანთ ქვრივს მხოლოდ ეს წრე ჰქმნის. აქვე უნდა დაიბადოს „ის დედა სახელდებული“, რომელიც აღგვიზრდის თავისი მადლით ცხებულის ძუძუთი იმ „ვაჟკაცსა სახელოვანსა, ვისიცა ხელი პირველად დასწვდება იმა აკვანსა“. ჩვენ ყველამ კარგად ვიცით, რომ ამ აკვანში ასვენია ქართველის ერის მრავალ საუკუნოების ისტორიისაგან შექმნილი იდეალი და საგანი ცხოვრებისა.

ამ თვალსაზრისით, ამ იმედითა და სასოებით უყურებს ილია იმ ჯგუფს, იმ წრეს, რომლის წარმომადგენელიც გაბრა და კაკო, ეს თავისებური „აჯანყებულნი“, ერთგვარი „ბუნტოვშიკები“, ესა სჩანს არა მარტო იმ ღრმა სიმპატიაში, რომელითაც ავტორი გამსჭვალულია გაბრასა და კაკოსადმი. ამის უეჭველი და ფრიალ შესანიშნავი საბუთები დღეს ხელთა გვაქვს. ამ გამოცემაში მოიპოება ერთი პატარა ლექსი, რომელიც, მიუხედავად მისი გარეგანი დაუმთავრებლობის, შედევრად უნდა ჩაითვალოს. ფანქრითაა დაწერილი ეს ლექსი და წინ მიუძღვის ერთ ვარიანტს მოთხრობა „გლახის ნაამბობისას“, რომელსაც „კაკო“ ჰქვია. საუცხოოა ეს ლექსი არა თუ გარეგანის მოხაზულობით, ფრიალ საინტერესოა, როგორც იშვიათი გამოხატულება ავტორის ღრმა სიყვარულისა მისი გმირებისადმი. ეს პატარა ლექსი გვიჩვენებს და გვიმტკიცებს ზემო გამოთქმულ აზრს, რომ ილია თავის კაკოს, ამ უფრო ტიპიურ გამოხატულებას „ბუნტოვშიკისას“ გულწრფელის სიყვარულით ექცევა, სასოებით უყურებს. ამიტომაც არის, რომ სუმბულსაც აბარებს თავის კაკოს, ქარსა და ნიავს ემუდარება ობოლი შეიბრალოს, ბულბულს ეხვეწება ეუღს დარდები გაუქროს.

„ნაიფო, ჩემო ნაიფო!
„ნუ სჩაგრავ ტეეში ობოლსა,
„მსტვინაფო, ჩიტო მსტვინაფო,
„შენ უაღერსე კაკოსა!
„სუმბულო, ჩემო სუმბულო,
„უჩემოდ შოხსა ნუ ჭკნები,
„ბუღბულო, ჩემო ბუღბულო,
„მთაკლე ეუღს დარდები.
„დრუბულო, ცაზედ მეფინაფო,
„ნუ ემუქრები კაკოსა.

„დრუბელა, შავა მცურველა,
„უსახლა გებრალბოდეს,
„მე კისრად ვიდებ, დრუბელა,
„რაც იმას ემართლებოდეს“.

ქართულის ლიტერატურის ერთ ერთ ფრიად საინტერესო პრობლემად უნდა ჩაითვალოს იმის გამორკვევა, რატომ არ გამოაქვეყნა ეს ლექსი ილიამ. ჩვენის აზრით სამგვარი ახსნა შეიძლება ამ ფაქტისა. ილია წარმომადგენელია რეალისტურის მიმართულებისა, რომლის მთავარი ტენდენცია იმაში მდგომარეობს, რამდენადაც შეიძლება მწერალმა თავისი პირადი გრძნობები დამალოს და არ გამოაჩინოს თავისი პირადი განწყობილება მოქმედ პირთაღმე. შესაძლოა ამის მოსაზრებით ილიამ უხერხულად მიიჩნია ამ ლექსის ჩართვა პოემის სათაურში და მით უფრო მოთხრობის შესავალში.

მაშინდელ ლიტერატურულ მოთხოვნილებას არ შეესაბამებოდა ეს და ამისთვის არც კი მოინდომა, ასე ესტვეთ, ის გენიალური დარღვევა ლიტერატურულის მოდისა, რომელიც კიდევ მეტ ფასს დასდებდა მის მომჯადოებელ პოემას და სახელ-განთქმულ მოთხრობას.

შესაძლოა ისიც, რომ პირდაპირ ტექნიკურად ადგილი ვერ მოეძებნა ამ ლექსსა, იმიტომ რომ „კაკო“ ილიასი მრავალ გვარად იცვლება მის ხელში, როგორც შემდეგში ვნახავთ და სად მიეცა ადგილი ამ ლექსისათვის პოემაში, თუ მოთხრობაში ვერ გადაწყვიტა. ამ ორივე ახსნას ჩვენის აზრით აქვს თავისი გასამართლებელი საბუთი. ხოლო მისი სუსტი მხარე ის არის, რომ ილიასთანა დიდი მწერალი არც ლიტერატურულ მოთხოვნილების გადალახვას შეუშინდებოდა, მერე კიდევ იმისთანა შემთხვევაში, როცა თავის გულის ნადების გამომჟღავნება სურდა. მას ვერც ტექნიკური უხერხულება შეაჩერებდა, რადგან ასეთი დიდის ნიჭისათვის, როგორიც ილია იყო, ტექნიკური დაბრკოლება ყოველთვის ადვილი დასაძლევია.

მესამე ჩვენი მოსაზრება ამ ფაქტის ასახსნელად იმალება იმ დროის ცენზურის პირობებში და ჩვენა გვგონია ეს ახსნა ყველაზედ უფრო საფუძვლიანია. ეს ლექსი ცენზურას შეეძლო „ყაჩაღობის“ ხოტბის შესხმად მიეღო, მის გამართლებად. და ამას კი, რასაკვირველია, მაშინდელი ცენზურა ვერ დასთანხმდებოდა. ასეთი ალერსითა და სიყვარულით თუ გინდ კაკოსთანა, „ყაჩაღის“ მოქცევადაც ყოვლად მოუთმენელი იქმნებოდა იმ დროში, მით უმეტეს, რომ ილია უკანასკნელ სტრიქონებში სრულიადაც არ მალავს თავის თანაგრძნობას კაკოს მიმართ:

„მე კისრად ვიდებ, დრუბელა,*)
„რაც იმას ემართლებოდეს“.

აქ ავტორი დაუფიქრებლად მზად არის კაკოს ცოდვები მთლად ერთიანად კისრად ილოს, იმდენად უცოდველად მიაჩნია იგი.

*) ეს ადგილი ერთგან ასე იკითხება: „მე კისრად ვიდებ, დამხსნელო!“ (ე. ი. ლმერთა).

II

ამავე გამოცემაში თქვენ ნახავთ რამდენიმე ვარიანტს მოთხრობისას, რომელიც ჩვენთვის ცნობილია „გლახის ნამბობის“ სახელით: ერთსა ჰქვია „კოლა“, მეორეს „კაკო“. მართო ეს ვარიანტთა სიმრავლე ამტკიცებს, რამდენად ფრიად სერიოზულ საგნად მიაჩნდა ამ მოთხრობის თემა ილიას. თავდაპირველად „კაკო“-შია მოთავსებული ორი მისი განთქმულის მოთხრობის შინაარსი: „კაცია ადამიანისა“ და „გლახის ნამბობისა“. საკმარისია მართო სტილს დაუკვირდეთ ამ ვარიანტისას, რათა დარწმუნდეთ, რომ იგი სულეყველა მოთხრობებზედ ბევრად უფრო ადრეა დაწერილი და უფრო ადრეა დაწერილი, ვიდრე თვით „კაკო ყაჩაღიც“.

ლიტერატურის ისტორიისათვის ამ ვარიანტებს ფას დაუდებელი მნიშვნელობა აქვს. უეჭველია იგი უნდა იყოს დაწერილი 1858—1859 წელში. ამგვარად, თვით კონცეპცია მოთხრობისა, მისი მთავარი გამოხატულება შექმნილია თუ არ ადრე, თვით იმავე დროში და მაშასადამე სრულიად დამოუკიდებლად დ. ჭონქაძის „სურამის ციხისაგან“ და ლ. არდაზიანის „სოლომონ მეჯღანუაშვილისაგან“. აქ ორგვარი ფრიად დიდ მნიშვნელოვანი საგანნი ირკვევა. ერთის მხრით წმინდა ლიტერატურული: ნამდვილი რეალიზმის შემომღებელი ქართულ რომანში იყო ილია ჭავჭავაძე—(ეს, რასაკვირველია, მართო არდაზიანს შეეხება)—არა თუ ფაქტიურად, ისტორიულადაცა თუ შეიძლება ასე ვსთქვათ, რაკი მტკიცდება, რომ არც ჭონქაძესა და არც არდაზიანს მაზე ადრე არ დაუწერიათ თავიანთი მოთხრობები. მეორეს მხრით ნათელი ეფინება ლიტერატურულ პუბლიცისტიურ საკითხს. ჩვენს ლიტერატურაში არის გამოთქმული ისეთი სრულიად უსაფუძვლო აზრი, თითქო ილია არ იყოს ნამდვილის დემოკრატიულის ლტოლვილებით გამსჭვალული, რომ მან მართო მაშინ აღიმალლა ხმა ბატონყმობის უსამართლობის წინააღმდეგ, როცა დ. ჭონქაძემ „სურამის ციხე“ გამოაქვეყნაო. თავის თავად ცხადია, რომ ეს განცხადება ჰკარგავს ყოველივე სიცოცხლეს, რაკი ზემოხსენებული ვარიანტი გვიმტკიცებს, რომ იგი თუ არ ადრე, თითქმის იმავე დროშივეა დაწერილი, როდესაც „სურამის ციხე“.

ეს უკანასკნელი დაისტამბა 1859—60 წ-ის „ცისკარში“, ხოლო ვარიანტი „კაკო“, როგორც აღვნიშნეთ, 1858—1859 წ-ს ეკუთვნის ე. ი. იმ დროს, როცა ილია ისევ სტუდენტად იყო და მაშასადამე ჭონქაძის მოთხრობა ხელნაწერად არც კი ეცოდინებოდა. ხოლო ბატონ-ყმობის ინსტიტუტის მთელი უსამართლოება ისე ღრმად აქვს შეგნებული ილიას, რომ მსგავსი რამ დ. ჭონქაძეს ვერც კი მოეღონებოდა. ავიღოთ, თუ გნებავთ, ეს პასსაჟი ვარიანტისა: „მაშინ, სწორედ მაშინ (როცა გაბრძო „ვეფხისტყაოსანში“ ავთანდილის და შერმადინის ამბავი წაიკითხა) კაკომ შეიდგინა თავისი გლეხურ ჰქვეით თავისი იდეალი ბატონ-ყმობისა... მაშინ დააპირა კაკომ, რომ თვითონ შეიქნება შერმადინი და ავთანდილად კოლა ეყოლება.“

ბევრი მაგისტანა პლანებს დააწყო ხოლმე ხალისიანი გონება ჭაბუკისა, მაგრამ დროს შეუბრალებელი კვერთხი მათ დაუკითხავადა სცემს და ანგრევს ჭაბუკის სიზმრებს. ანა და კოლას ნაადრევად გაღვიძებულის გონების მსჯელობა: „ძალა, ძალა“, ამბობდა ხოლმე კოლა „მე ბატონი ვარ და ის ყმა არი! ჩემი სურვილი კანონია იმისთვის... დღეს, მინამ ძალა გაქვს, სრესე, სრესე უძლური, თუ ეგ საამო არის, თორე ხეალ რო იმათაც მიეცეს ძალა, ისინიც გაგვსრესენ ჩვენა, ესეა ქვეყანაზედ“. აქ ხომ მთელი კლასსთა ბრძოლის ფილოსოფიაა სხარტულად და მარტივად გამოთქმული.

როგორც ერთის ვარიანტიდანა სჩანს ილიას სურდა თათქარიძეებისა და დათიკოს ცხოვრება და აგრეთვე კაკო ყაჩაღის ამბავი შეეცაღმირებია ერთად და ლიტერატურული ერთეული შეექნა იმგვარად, რომ ლუარსაბი და ქეთევანი (დარეჯანს ქეთევანი ერქვა) უნდა ყოფილიყვნენ კოლას (დათიკოს) დედ-მამა.

კაკო უნდა ყოფილიყო გაბროს მაგიერი და კაკოს გაყაჩაღებაც კოლას მოქმედების შედეგი უნდა ყოფილიყო. ფრიად საინტერესო მომენტი ამ ვარიანტისა ის არის, რომ კოლას (დათიკოს) ოჯახებრივი აღზრდა არის მშვენივრად დასურათებული, ნათელ-ყოფილია ის ატმოსფერა, რომელშიაც უნდა გაზრდილიყო ეს თვალთათვის საუცხოო, ხოლო თავისის თვისებებით კი შმორისა და შხამის გამავრცელებელი არსება.

„კოლა და მისი ერთგული ამყოლი კაკო ეყარნენ დილიდან საღამომდინ საგამდლოში, ან სამზარეულოში, ან ძიძებში, რომელთ შორის პირველ დასაწყის სწავლას მიიღებს ხოლმე ქართველის შვილი და რა სწავლასა!.. მურტალ სიტყვებს, რომელზედაც უხვნი არიან მოსამსახურენი, საძაგელს ლანძღვას, რომელიც ბოლოს თითონვე მსახურებს მოხედებათ ხოლმე, შაირებს, გასარყვენელ ლექსებს და სხვ.“

როცა ზევით ამობრძანდებოდა, მამა ასეთის ბრძნულის რჩევითა და დარიგებით დაუხვდებოდა:

„ცემი კოლა“ ყმაწვილს გამოაჯაერებდა ლუარსაბი:

„ცემი კოლა რე გაიზრდება, ღიმნაზიაში წავა; იქიდან დიდი, დიდი კაცი გამოვა, დიამბეგობას მისცემენ; ალა, ცემო პატარა დიამბეგო?“ და თითონ კი ნერწყვი მოუვიდოდა დიამბეგის ხსენებაზედ.

საინტერესოა ვარიანტი იმ მხრითაც, რომ უეჭველსა ჰყოფს განუწყვეტელსა ნათესაობას, რომელიც არსებობს ილიას გმირებს შორის, მის ლუარსაბსა, დარეჯანსა და დათიკოს შუა, და სულ ბოლოს შტო ამ ნათესაობისა არჩილსა და კესომდისაც კი მიდის.

ეს აზრი ჩვენს ლიტერატურაში ბ. სტ. ჭრელაშვილის მიერ გამოთქმულია და აგრეთვე ჩვენს წერილებში ილიას შესახებ.*) ამ აზრის დაურღვეველი საბუთი ეს ვარიანტია. კოლა (დათიკო) თათქარიძეების ღირსეული

*) იხ. ჩვენი „გტიულები XIX ს. ლიტ. შეს.“

მემკვიდრე იყო. არა ნაკლებ საინტერესო საკითხია, რატომ შესცვალა ილიამ თავდაპირველი პლანი, რომელიც, უნდა აღვიაროთ, ბევრში უფრო მაღლა-და სდგას გამოქვეყნებულზედ. ეს საუკუნოდ გადაუწყვეტელ საკითხად უნდა დარჩეს. შესაძლოა რაკი მის მთავარ მიზანს—სოციალურ უსამართლოებას—ყოველის მხრივ ეჭირვებოდა გაშუქება, მან კაკო ორ ტიპად აქცია: ერთად კაკო „ყაჩაღი“, მეორედ გაყაჩაღებული გაბრო. ორივეს გაუბედურებას სათავე სოციალურ წყობილების უკუღმართობაში აქვს. ერთს—გაბროს—სიცოცხლის ბედნიერების სიყვარული და სიხარულის წყარო ეხშობა ამის მიზეზით. მეორეს—კაკოს, (ზაქროს და სხვა) სხვაგვარი ყოველნაირი შევიწროება აწევს კისერზედ (ღირსებისა და პატივის დამცირება, როგორც ზაქროს მამის „გაბროზგვა“ და სხვა):.

„მაში კაცისას გრძნობას არ ხედევენ,
 „დედას ძუძუდგან შეიღისა აჭკლეკენ,
 „ფინ იცის, საიღამ სად გაჭედიან...
 „უწმინდურისა ხელთა სთხრან
 „დედისა გულში უკეთესს გრძნობას,
 „ცოდვად უთვლიან შეიღისა ტრფობას.
 „თუ დმერთმა მისცა შენსა ასულსა
 „სიღამაზე და მშვენიერება,—
 „მონავ ჩაგრულთ, ვითამ შენს გულსა
 „სასიხარულოდ ეგე ექმნება?
 „ქაღს წაგართმევენ, ქაღს გაჭედიან,
 „ნამუსს მოუკვლენ შეუბრალებლად.
 „უბრევილო გულში დგარძღს ჩასსხმიან,
 „გახდიან უგავილს ფეხ ქვეშ სათრეველად.
 „უმანკო ზირზე შენს ტურფა ქაღსა
 „გარეუნა დასვამს საზარა დაღსა...
 „მას რაც გიუვარდა, ნახავ დაცემულს,
 „ნამუსს წართმეულს და შეგინებულს!...
 „ზირს უკუ იქცევ და შეძრწუნდები
 „და ქაღი შენი შენ შეგზარდება,
 „და მაშინ იტუვი: ნეტავი გველად,
 „გველის წიწილად მე მომცემოდი,
 „რომ ქვეუნი ქელვად, ქვეუნი სათრეველად
 „შენ, შეილო ჩემო, არ გამხდომოდი“. (აზრდილი, XII თავი).

კაკოსი და გაბროს ამბავი მართო მხატვრული ილიუსტრაციაა ამ ცოტა არ იყოს რიტორიკულის ღირიკისა.

ერთ ერთი ღირსება ჩვენის ვარიანტისა ის არის, რომ სრულიად გამოტოვებულია გაქიანურებული ეპიზოდი „გლახის ნამბობის“ მღვდლისა;

ეს კი უფრო ბუნებრივ ხასიათს აძლევს მოთხრობას. აქაც ავტორს უსათუოდ სურდა სავესებიანი დასაბუთება წარმოედგინა გაბროს „რომანტიკოსობისა“, მაგრამ ეგ თვისება არც თუ იმდენზედ უცნაური და უხილავი რამ იყო რუსთველის შემქნელის ხალხისთვის, რომ რაიმე არა ჩვეულებრივი დამტკიცება ყოფილიყოს საჭირო. მაგრამ რაც მოხდა, მოხდა. ჩვენ გვინდა აღვნიშნოთ აქ მხოლოდ ის, რომ ილიას ხანდისხან თავის გულის ნადებისათვის, თავში საცემი საგნისათვის მხატვრული მოთხოვნილება შეუწყირავს და ვერც იმას ვიტყვით ამით ბევრი რამ წაეგოს ჩვენს ლიტერატურას. თუ „გლახის ნაამბობი“ ცოტა არ იყოს კოჰლობს და ბევრია შიგ რიტორიკული ელემენტი, სამაგიეროდ ამ მოთხრობის დანაწილებამ მოგვცა „კაცია-აღამიანი?!", ეს შედეგური ქართულის ლიტერატურის და „კაკო-ყაჩაღი“, ეს ერთი საუკეთესო პოემა მეცხრამეტე საუკუნის ქართულის ლიტერატურისა.

III

ტყვილა ვინმე წარმოიდგენს „კაკო-ყაჩაღი“ ჩვეულებრივი რომანტიულის მანერის იდეალიზაცია იყოს ყაჩაღობისა. სრულიადაც არა; აქ ძარღვი მოთხრობისა კაკოსა (და გინდ ზაქროს) გაპატიოსნებაში კი არ არის, იმ პირობათა ანალიზშია, რომელიც „ბედისაგან მწარედ განაწირალსა“ კაკოსა და ზაქროს ყაჩაღათა ჰქმნის:

„უსახლ-კარობა, შიში, შიმშიდი,
 „მარტოკა კდება მხეცივით ტუეში,
 „უურდღელსაგათა ფხიზელი ძილი,
 „და იაჩაღი დღე და ღამ ხელში,—
 „მართალია, ძმავე, კაცს მოსწყინდება
 „ძუნწი ცხოვრება ეს დასაღონი,
 „მაგრამ იქ ყველა გვიაღვიძლება,
 „სადაც ჩვენვე ვართ ჩვენი ბატონი“.

არა მგონი ასეთის ცხოვრების მოტრფიალე გაჭირვებულის, თავზე ხელ აღებული კაცის მეტი ვინმე შეიქმნეს. მაგრამ ყოველგვარ შევიწროებას ამგვარ თავისუფლებას, ამგვარ თავის თავის ბატონობასაც კი არჩევს გამწარებული კაკო და ზაქრო.

ეპოსური დრამატიზმი ამ პოემისა შეუდარებელია და მომხიბლველი. აბა თვალ-ყური ადევნეთ, რანაირად იშლება ზაქროს ბედის ტრაგიზმი მის მარტივ მოთხრობაში? რა რიგ ძლიერის ფინალით დაგვირგვინდება?

„და რა თქვა ესა, ზაქრო მწყუხარედ
 „ბირქვე დაეცა დადუმებული,
 „დიდხანსა კგდო კვრე მდუმარედ
 „გუელში ვაების ტეხლ მოდებული.

„ამ საწყალს შვილზედ კაცოც შეწუხდა,
„ორივე წაიღო ერთმა ნადველმა,
„ამ ორ გულში რა ბაღდამიც ღუდდა,
„წარმოადგინოს თვითონ მკითხველმა.“

მართლაც, რა გადაუწყვეტელი, რა შეურიგებელი წინააღმდეგობაა ზაქროს ცხოვრებაში: მამას „როზგი“ დაუკრეს, მთელი მისი ადამიანობა შეურაცკევეს, მთელ მის არსებას თავზარი დაეცა, მწარე განსაცდელში ჩა-
ვარდა. „მოჰკალ, რალაცა ხმა აძალებდა“ და ბატონის „დაჰკარ, დაჰკარის“ აკომპანიმენტის ქვეშე

„მის თოფმატ გამოიჭექა
„და შეუნგრია გულის ფიცარი
„იმ მის ბატონსა, მის დამღუპველსა,
„თავის თავის და სხვის წამწყემდელსა“

მაგრამ რაკი აღშფოთებულმა მისმა ბუნებამ თავისი „სისხლი აიღო“, მის სულიერ არსებაში რეაქცია დადგა. „გაყაჩაღება“ არც თუ ასე სანეტა-
რო რამ გახლდათ, „წაწყმედის“ შესახებაც რომ არ ეფიქრა, და ამის შე-
დეგი ის „გულში აღუღებული ბაღდამი“ არის, რომლითაც იტანჯებოდა ზაქრო და კაკო მთელს თავისს სიცოცხლეში.

მათი ცხოვრება არა თუ სახარბიელო, დასაწყევარი და საუბედურო შეიქმნა. და თუ კიდევ ზაქროსთანა ბიჭები ასეთს ცხოვრებას ეტანებოდნენ, რაგვარი უნდა ყოფილიყო მათი ყოფა და მდგომარეობა? ყაჩაღის ცხოვრე-
ბას მარტო უმწვერვალესი გაჭირვება მოაძებნინებდა კაცოებს, თორემ ასე
ვიდრე მოთმინების ფიალა არ აივსებოდა, ითმენდნენ და ჰპანსა სწყვეტ-
დნენ. და მთლად მთელი გლეხობის ცხოვრება რალაც გულის მომწყვლელის
სევდიტა და ვარამით იყო აღსავსე, ტანჯვითა და ვაებით შეზავებული. ამას
პოემის ოთხი სტრიქონი გენიოსურის მოხაზულობით თვალ-წინ ცოცხლად
გვიხატავს. ზაქრო მეურმეს კაკოსკენ მიმავალ გზას დაეკითხება და მეურმეც
მიასწავლის, ზაქრო ცხენს მოხდენით გააქროლებს.

„თითქო შენატრდა იმას მეურმე,
„—ახ, ნეტავი შენ!—წაიდუღუნა,
„და გაიქნია რა თავი მერმე,
„შურით ხარს შოლტი გაუტყლასუნა
„და მერმე ისევ უფრო მწუხარედ
„თავის სიმდეკა დაიდუღუნა“

ხოლო როგორია მეურმის ღულუნი, ჩვენ უკვე ვიცით:

„მწუხარე არის ვით გლეგის ზარი,
„მაგრამ თუ ნადველს მოჭბერს დაჩაგრულს,
„უგუ-ჭურის კიდერ ვით დრუბელს ქარი“.

განმარტება აღარ ეჭირვება იმას, თუ როგორი უნდა ყოფილიყო ცხოვრება იმ გლეხობისა, რომლისთვის ყაჩაღის ბედიც კი სანატრელ რამედ გადაქცეულიყო. რასაკვირველია, შემცდარი აზრი იქნებოდა იმისი წარმოდგენა, რომ კაკო, ზაქრო და გინდ გაბრო „რევოლიუციონერები“ იყვნენ და ვინც ამას მოინდომებს, მტკნარ შეცდომას ჩაიდენს. კაკოსა და გაბროს არც თავიანთი უბედურების მიზეზი აქვთ ღრმად შეგნებული და გამორკვეული, არც არავითარი შემუშავებული პლანი საზოგადოების იარების განსაკურნებლად. დღეს დღეობით იგინი აჯანყებულნი არიან, „ბუნტოფიკები“, პირად მიზეზთა გამო „ყაჩაღად“ ქცეულნი. იგინი თავის კერძო უბედურობის გამო არიან აღშფოთებულნი და გაბრაზებულნი და ამის გამო იძულებულნი ხდებიან საზოგადოებასაც გაექცნენ და ზურგი შეაქციონ. თვით გაბრო არ ამბობს: „მე რომ ის (დათიკო) არ მყვარებოდა, ცუდად დავუმიწებდი იმ მოხდენილ მხარ-ბექს, რომ ამოდენა სირცხვილი აქამა ქვეყანასა... მაშინ ჩემი ბედიც იქნება სხვა რიგად დატრიალებულიყო. მაგრამ რა მექნა? ის სხვა ყველაფერში მაღლიანი ბიჭი, მეტად მიყვარდა. არ ვიმეტებდი, თორემ ადრევე იყო ჩემის ხელისაგან გასანიავებელი. ქვეყანა წამურტლა და აქამდისაც მიკვირს, რომ ამ მართლაც მურტალს კაცი როგორ არ გამოუჩნდა, რომ თოფი ეკრა და მიწასთან გაესწორებინა“.

და დათიკოს სიყვარული მაშინ დივიწყა და გადალახა, როცა მისი პირადი გრძნობა ჩავარდა განსაცდელში. „შენ რაღას აკეთებდიო, იქნება იფიქროთ ჩემზედ. რას ვაკეთებდი? ეგა მკითხე და გამკიცხე კიდეც. გული მეც მემღვრეოდა, მაგრამ ჩემი გაუბედავობა, თუ იმისი სიყვარული ჩემს გულს იმორჩილებდა იმ დრომდინ, მინამ მე და ის ერთ გზაზედ ერთმანერთს არ გადავებარიხენით, ის მე არ ჩამომეცალა და არ ამიქცია გზა. მეც არ შევეპუე“.

და აი აქა სჩანს ცხადად, რომ ვერც კაკოს, ვერც ზაქროს, ვერც გაბროს „რევოლიუციონერებად“ ვერ მოვნათლავთ. იგინი გაურბიან წყობილებას, რომელიც მათ სულს უხუთავს. იგინი პირად გაძაღლებულის ცხოვრების შერჩენას ფიქრობენ, იგინი პირად უსიამოვნებას მარტო მოუყვანია იმ განწყობილებამდის (და არა მტკიცე შეგნებამდის), რომ ამ პირობებში ცხოვრება შეუძლებელია და ამას ტყედ და ველად გაქრა სჯობიან. მათის ძლიერის ბუნების განვითარებას წინ ეღობება სოციალური უწყესრიგობა და ამ უწყესრიგობის დამცველი წოდება. ამგვარად ასეთი სოციალური წრე საერო უბედურობად ხდება, ვინაიდან ერის სხეულის ჯანსაღ ნაწილს ღუპავს. ილიას საყვარელი გმირები ამ პირობებში სხვა გვარად ვერ ახერხებენ გამოხატონ თავიანთი პროტესტი გაბატონებულის რეჟიმის წინააღმდეგ, თუ არ „ყაჩაღობითა“ და „აჯანყებით.“ ყაჩაღობა კი რევოლიუციის ან გადაგვარებაა, ანა და მისი წინამორბედი მოვლენა. თავდაპირველად უკმაყოფილება უკვე დამპალის წესწყობილების გამო გამოიხატება პროტესტის ისეთ უშნო, ულაზათო, ისეთ მხეცურ ფორმაში, როგორიც ყაჩაღობაა. ეს ინდი-

ვიდუალური „ბუნტია“, აჯანყება პირადობისა, რომელიც ველარ ეტევა საზოგადოების დავიწროებულ ქერქში და დაპატარავებულ კალაპოტში. ყაჩაღობა ხანდისხან მასიურ ხასიათსაც ღებულობს. შემდეგში კი, როცა გამოდის რაზმი საზოგადოების გარდაქმნის გარკვეულის აზრით შეიარაღებული, რევოლიუცია იკავებს „ბუნტის“ ადგილს, თუმცა რევოლიუციის პირველ ხანებში და გინდ მის დამარცხებისა და დასუსტების ხანაში „ყაჩაღობა“ მაინც არ ისპობა, რევოლიუციის პირველ ხანებში იგი ვითომ ხელსაც კი უწყობს. რევოლიუციის დაცემის დროს კი „ყაჩაღობა“ მისი დასუსტების მომასწავებელია და ცუდ სამსახურს უწევს, ვინაიდან საზოგადოებას ერევა მცნება და დავთრები რევოლიუციის შესახებ.

კაკო, გაბრო და ზაქრო პირველი უკმაყოფილონი იყვნენ ბატონ-ყმობის წესწყობილებისა. მთავრობამ აღრე აილო ალლო და რევოლიუცია თვით მოახდინა: ბატონ-ყმობა, როგორც იურიდიული ინსტიტუტი მოისპო და ამ ნიადაგზე ყაჩაღობასაც ყოველივე თავისი გასამართლებელი საბუთი დაეკარგა. შემდეგში, როცა გაბრო და კაკო შეგნებულად ჩაუკვირდებიან თავის ქვეყნის ბედ-ილბაღს, იგინი თვით შეჭმნიან მთელს სისტემას ბრძოლისას და მოქმედებისას. მათ წრეში მარტო მოიპოება იმ არმიის კადრი, რომელიც სამშობლოსა და ქვეყნის მომავლისათვის თავდადებას ცხოვრების მიზნად დასახავს.*)

IV

იმ დროის გამგეთა, იმ ხანის უფალთა სურათი „კაცია-ადამიანია?!“ პირუტყვად ქცეულ კაცს იმდენზედ დაუკარგავს ყოველივე თვისება ადამიანობისა, რომ მათი ადამიანობა საკითხავ საგნადაც კი გადაქცეულა. მათი ღმერთი მარტო მათი მუცელია, მათი იდეალი—არტალა და ბოზბაშია, მათი საქმიანობა და გონების ვარჯიშობა ბუზების თვლაში გამოიხატება.

თუ „ღონ-კიხოტი“ რაინდობის სატირული ეპოპეიაა, „კაცია-ადამიანია?!“ ბატონ-ყმობის ნიადაგზე აღმოცენებულის ფეოდალიზმის იგივე სატირული ეპოპეიაა, იმ განსხვავებით კი რომ „ღონ-კიხოტი“ რაიმე თავბრუ დამხვევ იდეალს მაინც მისდევდა და ამაში ადამიანი იყო, ლუარსაბი და დარეჯანი კი თავის დღეში მათი ტახტისა და სუფრის იქით არას ხედვიდნენ და ამით პირუტყვზედ არავითარი უპირატესობა არა ჰქონდათ. იმგვრეოდა ის წყობილება, ბოძები ეშლებოდა და საძირკველი ერღვეოდა მათ ბატონობას, და იგინი კი „ქეიფისა და ნებიერების“ მეტს არას აკეთებდნენ. მაგრამ შესაძლოა კი ქეიფი ან ნებიერობა დაუძახოთ იმას, რაგვარადაც შეიქცევდნენ თავს და რანაირად გაატარებდნენ დროს თათქარიძეები ე. ი. „ტახტზედ დარბაისლურად და პატიოსნად გადაგორ-გადმოგორებას“? რა ესმოდა ქეი-

*) ამ მხრით საინტერესოა რევოლიუციის დროის ჩვენი ლიტერატურა, განსაკუთრებით კი ბ. ი. გედევანიშვილის დრამები „მსხვერპლი“ და „გამცემი“.

ფისა ან ნებიერობისა, რომელშიაც ესთეტიური გართობის ნასახი მაინც უნდა იყოს, იმ ვაჟბატონებს, რომელთაც ნაქები ქართული სტუმართმოყვარეობაც კი ჩაეკლათ თავისს გულში და სტუმარიც კი ეჯავრებოდათ იმიტომ, რომ „უნდა ამდგარიყვნენ და ტანთ ჩაეცვათ“. საკმარისია ორიოდ სიტყვით გაგვაცნოს ავტორმა თავად თათქარიძეების სახლკარი და მიდამო, რომ თქვენ თვალწინ წარმოგიდგეს, რა სულიერი უნდა ყოფილიყო იქ დაბუდებული. „ეზო ისე უწმინდური იყო, როგორც ძველი ჩინოვნიკის გული. დიდი საქმე იყო, პატრონამდინ ისე მიგეხწიათ, რომ ან არ გასვრილიყავით, ან კიდევ ერთი ამბორების სურნელება თან არ აგეყოლიათ“...

„ახლა, ბატონებო, შიგ სახლში ვეწვიოთ თავადს თათქარიძეს. ეს კი უნდა მოგახსენოთ, რომ, თუ ვეწვევით, ფრთხილად უნდა ვიყენეთ. იატაკი აგურისა არის. ეგ არაფერი. ეს არის ძნელი, რომ აგურები შიგა და შიგ ამოცვივებულან; ამათი ალაგი ამოთხრილ ორმოებად დარჩენილა; თვლების ძალიან გაფაციცება უნდა, თორემ, თუ ფეხი შიგ ჩავარდა, ვაი შენს მტერს... იმ თათქარიძის ოთახში იდგა ორი გძელი ტახტი ერთმანეთის პირდაპირ; ასეთი ფაქიზი ქეჩა და ხალიჩა ეშალა ზედა, რომ, როცა კნენა ადგებოდა ყოველ მის ბრწყინვალეობის ბრწყინვალე ფეხის ბრწყინვალე გადადგმაზედ ისე ლამაზად აბოლდება ხოლმე, რომ კაცი ყურებით ვერ გაძღებოდა. ამ ორ ტახტშია აღმოსავლეთის კედელზედ მოჩანდა კბილებ ჩაცვინულ ბებერ დედა-კაცის დაღებულ პირსავით ერთი ამოქვართლული გარედამ და შიგნი-დამ, ერთი მწუხარე და დაღრეჯილი ბუხარი. აქა-იქ ოთახის სამკაულად ეყარა სხვა და სხვა ნაირი ნივთები, მაგალითად: ტალახიანი ყარაბაღული თეთრი წაღები, პირმოტეხილი სპილენძის თუნგი, ქონიანი შანდალი, სპილენძის საჩაიეში მოხარშული მყარალა-ბალახი, ზურგიელის ნაჭერი და სხვანი“. კარგად მოგეხსენებათ, ასეთ საბრძანებელში მარტო ისეთი ბრწყინვალე გვამი თუ განისვენებდა, როგორიც თათქარიძეები ბრძანდებოდნენ. ასეთ სამფლობელოში რა უნდა გაეკეთებინათ, თუ არ ჭერზედ ბუზების თვლა, თუ არ ისა, რომ „შულამემდინ ცოლ-ქმარნი გაცხარებულნი და გაჭარხალებულნი“ იმისთანა ღრმა აზრების შესახებ ბაასობდნენ, ორაგულია თევზების მეფე, თუ თართი, ჩიხირთმა სჯობია, თუ ბოზბაში. დილიდან საღამომდი ერთი საფიქრალი რამე ჰქონდათ: „დღეს რა ვჭამოთ“, იტყოდნენ დილით, „ხვალ რა ვჭამოთ“, იტყოდნენ საღამოს. გაძღომის მერე ტახტზედ გადაგორ-გადმოგორდებოდნენ.

დილას თვალს გააჭყეტდა თუ არა ოჯახის მოამაგე დიასახლისი „შავარდენივით გადმოფრინდებოდა ტახტიდამ, გადიკრავდა შუბსაფენსა, ზედ წაიკრავდა ჩითმერდინსა, გადიცვამდა ჩითის კაბასა—ხანდისხან სიჩქარისაგან უკუღმაცა—შიშველა ფეხს შეიმოსავდა ჩუსტითა და—ჭერი ბიჭო—დაეშვებოდა ჩალურისაკენ, სადაც მოსამსახურენი სუფევდნენ ე. ი. ვაი ნაჩრობით და გულში ჩაკეტილ გაბოროტებით სულს იბრუნებდნენ... უსაქმო არ იყო,

როგორც სჩანს: იქ მუჯღუგუნს წაჰკრავდა საკერავზედ მთვლემარე წირპ-ლიან გოგოსა, აქ თავში ჩაუტყაპუნებდა ძონძებში გახვეულ პატარა მურიან ბიქსა, რომელიც მთქნარებით და ზარმაცად სწმენდდა საღამოსათვის ჯერ კიდევ წუხანდელ გაქონილს შანდალსა; აქ იმას გაუწყებოდა—რაზედ? თითონ კენინამაც არ იცოდა—რაზედ; აქ იმას გამოგიღონძღავდა—რისთვის? არც ეს იცოდა კენინამ; დასწყევლიდა, დაჰქოლავდა, დასტუქსავდა—ერთის სიტყვით, მთელის ღამის ნაგუბარსა წამოანთხევდა ქვეშევრდომებზედ,—და მერე დაღლილი და დაქანცული შემობრუნდებოდა; თუ გოგო დაჰხედებოდა, ვერ მოითმენდა, რომ ერთი მუჯღუგუნი კიდევ არ ეთავაზებინა, „მეხი კი დაგეცა“-საც ზედ დაატანდა თუ ქეიფზედ იყო,—და ვერე ქანც გაწყვეტი-ლი შეგორდებოდა ოთახში“... მაგრამ მისი ოჯახიანობის ფილოსოფია თხო-ვილობდა ამასა: „ხანდისხან ტყუილა უბრალოდაც უნდა დასტუქსო, რომ გამოლანძლო კიდევ, ცუდი არ იქნება... იმისთვის, რომ შიში და კრძალვა ჰქონდეს, თორემ შენი მტერი!..“

უთუოთ ამავე სიბრძნით აღსავსე მცნების შესასრულებლად გლეხებსაც „ააწიოკებდნენ“ ხოლმე ხანდისხან, ამ „შიშისა და კრძალვის“ განსამტკი-ცებლად, თორემ „გლეხი თუ გაქირ ვირსავით ერთხელ შედგაო“, ბრძანებდ-ნენ ღვთით კურთხეული ბატონები, „მერე თუნდა შვინდის სახრით მისდგე, ფეხს ვერ გადაადგმევინებ, თუ აღრევე დატუქსული არა გყავს“...

ამგვარი ცხოვრება, მოკლებული ყოველივე პოეზიას, ყოველივე მომ-ხიბვლელობას, ყოველივე ოცნებას, აღსავსე უშინაარსო სიბოროტით და უნიადაგო მძულვარებით, რომელიც მარტო ჯამის მოყვარეობას მისდევდა, სულხაობასა და სიბინძურეს ებლაუქებოდა, ღირსეულად დამთავრდა: „წაი-შალა ამ ორთა გვამთა ცხოვრების კვალი ღეღამიწის ზურგზედა: რისთვის მოვიდნენ და რისთვის წავიდნენ? ნუ თუ ნახევარი საუკუნე იმისთვის იცხო-ვრეს, რომ ოთხი ფიქვის ფიცარი ეშოვნათ და სამ-სამი ადლი მიწა? ან კიდევ ქვაზე წაიწერონ, რომ „ჩუ... წლამდინ თ. ლუარსაბ თათქარიძე და მისი კენინა დარეჯანი ცოცხალნი ყოფილან და მერე დახოცილან?!“ სხვა ხომ არაფერი გვეტყვის, რომ ესენი ამ ქვეყანაში ყოფილან და უცხოვრიათ. „წამკითხვე-ლო შენდობა გვიბძანეო“, ამბობს იმათი ქვის ზედ წარწერილი. ნახევარი საუკუნე იმისთვის იცხოვრეს ამ ქვეყანაზედ, რომ ბოლოს მაინც კიდევ „შენდობა“ ითხოვონ და საბოდიშოდ გაიხადონ საქმე?“ დაამთავრებს მწარე კითხვით ავტორი და ამ კითხვაში გამოიხატება მთელი სასტიკი მსჯავრი თათქარიძეებისა და მათის შემქმნელის წყობილებისა... მეოთხედი საუკუნის შემდეგ კიდევ გამოიყვანს ავტორი თათქარიძეების ნათესაობას სცენაზედ და დაგვანახვებს, თუ შეცვლილ გარემოებამ რამდენად ღრმა ცვლილება შეი-ტანა მათ მემკვიდრეებში, მათ სულის განწყობილებაში. ღრმა სოციოლოგი ერთი ბეწოთიც არ შეცვლილა და ილია არჩილისა და კესოს სახეში („ოთა-რანთ ქვრივი“) იმავე „ჩატეხილი ხიდის“ მკვეთრი მხატვარია, თათქარი-

ძეების მოდემის არარაობის შორსმხედველი და წინასწარმეტყველური ეპიკოსია.

V

რაც უნდა ტექნიკური ნაკლულევანება ჰქონდეს „გლახის ნაამბობს“, არის შიგ ადგილები, რომელნიც ილიას კალმის დამამშვენებელნი არიან, პირველად ყოვლისა თვით ტიპი დათიკოსი. სხვა რომ არა ვსთქვათ რა და სხვა საბუთს არ მივუთითოთ, საკმარისია გავიხსენოთ, რომ ამ ტიპის მომხიბვლელობა დღემდისაც ვალად აწევს ჩვენს ლიტერატურას. გიორგი წერეთლის იერემია წარბა („პირველი ნაბიჯი“), ნინოშვილის ტარიელ მკლავაძე („ჩვენი ქვეყნის რაინდი“) და ტიტუკო დავით დროიძის შვილი („სიმონა“) დათიკოს ყალიბზედ არიან ჩამოსხმულნი, სხვა და სხვა გარემოებაში იმავე თვისებათა გამოამჩნელები. ხოლო მელანთას „ბნელოში“ კნიაზი შაქრო, მისგან ილოს ცოლის გაუპატიურება და ილოს ცოლის გაროსკიება—ამ ეპიზოდებში სიტყვა სიტყვით გამეორებულია დათიკოსაგან თამროსა და გაბროს დაღუპვის ამბავი. გაბროსა და თამროს სიყვარული კლასიკურის სიმარტივითა და მოხდენილობითაა აღწერილი. ტრფობისა და ვნების ამ საუცხოვო სურათმა ახალ ლიტერატურაში პირველად ილიას ნაწარმოებებში დახატულმა თავისი წარუხოცელი კვალი დაამჩნია ქართულს რომანს ალ. ყაზიბეგიდან დაწყებული ე. ნინოშვილამდე.*)

დათიკო, ბუნებისაგან უხვად დაჯილდოებული სილამაზით, ხასიათის სიმტკიცით, გრძნობიერებით და გონიერებით, იმავე წყეული წესწყობილების მიერ გარყვნილია და დაღუპული. ამ შემთხვევაში კიდევ მეტად ძვირფასი მასალა მოიპოვება ვარიანტ „კაკოში“. ზემოდ უკვე მოვიყვანეთ ის ადგილი, რომელიც დათიკოს აღზრდას შეეხება და რომლიდანაც ვხედავთ, რომ დათიკო ასეთს მოშხამულ ჰაერში სწორედ ასეთი უნდა შექმნილიყო: თავისნება, ჟინიანი, ხორცის ამყოლი. თუ ლუარსაბი და დარეჯანი, ეს დათიკოს კანონიერი მშობლები, მუცლის ამოყარვით ემსახურებოდნენ ხორცს, დათიკო თავისს ხორცს სქესებრივ გრძნობათა წარა-მარა განებივრებითა და დაკმაყოფილებით ანაზებდა და ამახვილებდა. თუ იგინი თავისს მუცელს გადაყენენ, ეს თავისის ხორცის ჟინიანობას გადაჰყვა, იმ ხორცისას, რომელიც მის ხელში მარტოდენ სქესებრივ ვნებათა ღელვის თავშესაფარებელ ნავთსადგურად გადაქცეულიყო. ხოლო სისტემატიურმა ექსპლოატაციამ ხორცისა, სქესებრივის ენერგიის თავაშვევულმა უსაზღვრო გაფლანგვამ მთელი წოდება მოადუნა, სისხლი გაუშრო, ძარღვები დაუსუსტა და შემდეგი თაობა არჩილისა და კესოს სახით მოგვევლინა. კესო და არჩილი გამოფიტული აჩრდილნი არიან:

*) ჩვენ სავსებით განემარტეთ ილიას დიდი გავლენა ჩვენ მთიელთა მწერლობაზედ: ყაზიბეგსა და ვაჟა-ფშაველაზედ; მათი ნაწარმოების სული და გული ილიას „მგზავრის წერილებიდანაა“ ამოღებული (იხ. ჩვენი ეტიუდ. დ. I).

მათ არც ავის გაკეთება შეუძლიათ, არც კარგის წახდენა. მათ ხორცის გრძნობებიც კი დაწლუნგებული აქვთ იმდენზედ, რომ ფიზიოლოგიურ მოთხოვნილებას სჯობნის თავში მშრალ-მშრალად ჩალაგებული უსისხლო ხორცო ათასგვარი ტრადიცია. კესო გიორგის სიყვარულს ვერ გაუგებს, და არათუ მარტო იმიტომ, რომ წარმოდგენაც კი არ შეუძლიან გლეხსა და „ბატონს“ შორის სიყვარულის ხიდის გაღება შეიძლებოდეს, იმიტომაც, რომ მას სქესებრივი ენერგია ძალიან დაწლუნგებული აქვს. მის სიცოცხლეს ამოძრავებს, სისხლს სითბოს მიანიჭებს მარტო და მხოლოდ თავი და იქ ჩაჩრილი პრტყელ-პრტყელი აზრები, შეუგნებელი და შეგნებული, განყენებული მცნებანი ტრადიციონალურად თავში გაქედილი. გიორგის, ამ სიცოცხლითა და ჯანსაღობით აღსავსე მამაკაცის, ვნებიანი სუნთქვა, მისი ეშხით დამთვრალის ხორცის მიახლოება ვერ იგრძნო კესოში დედაკაცმა. მას ნიადაგ, ვითა ტიკინას, ციბრუტივით ერთი აზრი ატრიალებდა, ერთი ჭახრაკი ამუშავებდა მის ტვინს—ეს ის, რომ გიორგი გლეხია და მაშასადამე მისთვის ხეა, ქვა და სხვა არაფერი. კესო რომ ფიზიკურად სუსტი, ხორციელად გადაგვარებული არ ყოფილიყო, მის არსებაში ჯანსაღი ადამიანური გრძნობები გაიღვიძებდა, თუ გინდ ეს გაღვიძება კატასტროფითაც გათავებულიყო. ადვილი წარმოსადგენია, რომ კესო ტრადიციებს დაუთმობდა ბოლოს და ბოლოს, მაგრამ ის რომ საღი არსება ყოფილიყო, თავდაპირველად გრძნობა გაიტაცებდა, ბრმა ინსტინქტები აეშლებოდა. და ეს მომენტი დიდის ხელოვნებითა აქვს ხაზ-გასმული ჩვენს ავტორს. ის სრულიადაც არ ედავება კესოს, რატომ არ შეიყვარე გიორგი მიუხედავად სოციალურ მდგომარეობის სხვა და სხვაობისა. არა, ის არჩილის პირით აღნიშნავს მას, რომ ამ განსხვავებამ ისეთი ჯურღმული გასთხარა შენსა და გიორგის შორის, რომ ვერც კი გაუგე გრძნობა სიყვარულისა...

— „სიყვარული ბრძანებით არ მოდის,“ უპასუხებს კესო.

— „განა მზე კი უბრძანებს ხოლმე ვარდს, გაიშალე!.. აქ თავის თავად უნდა მოსულიყო, რომ უკაცრაოდ ბრმა გული არ დახვედროდა, გვარი-შვილობის ცხრა კლიტით დაკეტილი. აბა შენი ტოლი კაცი ყოფილიყო და ვინ იცის, იქნება ბრძანებასაც გაეჭრა. სიყვარულსა ხომ მაინც მიუხედებოდი და მაინც, სხვა არა იყოს რა, თუნდ ნაასალი მადლიც გიორგისა არა სცხებოდა. **აქ კი გვარიშვილობამ კარი გულისა არ გაუღო. წმინდა შუქი მშვენიერისა სულისა ამაოდ და უქმად-ღა ჯავარსავით ეფინებოდა ცივს კედელს. შენ ვერც კი მიუხვდი, ვერც!..**“

და ამაში ბრალი უდევს „გვარიშვილობას“ არა მარტო როგორც თეორიასა, არამედ იმავე „გვარიშვილობას“ როგორც ერთგვარ ფიზიოლოგიურ სნებასა, როდესაც ვარდი მზის სხივებს ვეღარ შეითვისებს და შეიწნობს იმიტომ, რომ მისი ფესვები გამხმარია და დამპალი.

გაბროს მეომარი რომანტიკოსობა გიორგის წყნარ და მშვიდ რომანტიკოსობად შეიცვალა. გაბროს უბედური, მაგრამ ღრმა და ძლიერი გრძნობა

მეგობრობა დათიკოსადმი, გიორგის კესოსადმი აღტაცებულ სიყვარულადა და ტრფობად გადიქა. როგორც გაბრომ დათიკოსა და მის მეგობრობას გადაატანა თავი, ისე გიორგიმ კესოს სიყვარულის საკურთხეველზედ მიიტანა მსხვერპლად თავისი მშვენიერი და ლამაზი სიცოცხლე. და როგორც გაბრომ მარტო კატასტროფის საშუალებით შეიგნო „რომ უმცროს უფროსობაში“ სიყვარული სიზმარია, რომ **ბატონ-ყმობის შუა სიყვარულის ხიდი არ გაიდება** (უკვე აქ არის ხიდი მოხსენებული), ისე გიორგიმ ნათლად იგრძნო თავისის განაწამების სიცოცხლის საშუალებით, რომ გლესხა და ბატონს შორის სიყვარულისა და ტრფობის „ხიდი ჩატეხილია“. ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ გაბრომ ამ შეგნების გამო შური იძია სიყვარულსა და მეგობრობაზედაც, ხოლო გიორგი კი ლოცვა-კურთხევით შეზავებულ უკანასკნელ სალამს უძღვნის თავისს „ანგელოზს—თავისს ბედისწერას“.

რადიკალური განსხვავება გაბროსა და გიორგის შორის სოციალურ პირობათა შეცვლაში უნდა ვეძიოთ. ბატონყმობა, როგორც ინსტიტუტი, როგორც წეს-წყობილება მოისპო. მას შემდეგ თითქმის მეოთხედმა საუკუნემ გაიარა („ოთარაანთ ქვრივი“ დაწერილია 1887 წ.) გიორგი თავისუფლების ატმოსფეროში გაიზარდა. მას აღარა ჰქონდა რა წარსულთან შედარებით გასაბრაზებელი და გასაჯავრებელი. იგი შედარებით უფრო მშვიდობიან ცხოვრებაში გაიფურჩქნა. იგი უფრო წმინდა ჰაერს სუნთქავდა აღზრდის დროს. ამიტომაც იგიც თუმცა რომანტიკოსია, მისი რომანტიზმი ინდივიდუალურ ფარგალს არ გასცილებია, მისი რომანტიზმი ასე ესთქვათ მოშინაურებულია. მაშინ როდესაც გაბროს რომანტიზმი აღშფოთებულია, მისი „გაყაჩაღებით“ ამ ვიწრო საზღვარს გასცილდება და მის გამაუბედურებელთ ებრძვის და ეომება შეძლებისა და გვარად.

სულ სხვა ჯურის ტიპია ოთარაანთ ქვრივი. იგი ერთის მხრით შეილია „ბუნტოვშიკებისა“, მეორეს მხრით მოწამეა „ბუნტის“ დაწყნარებისა და ახალის ცხოვრების შემოქმედების უღლის გამწეველია. ამიტომაც არის, იგი ერთის შეხედვით სასტიკია და უკმეზი, რადგან ცხოვრების გაჭედას სჭირია ერთგვარი სისასტიკე, ერთგვარი შეუდრეკელობა, მეორეს მხრით კი გულკეთილია, გულ-ლმობიერი, თვისთა შემწყნარე, უსამართლოების მდევნელი და უსამართლოდ დაჩაგრულთა მოჭირნახულე.

„ნაცვალი თუ იასაული—რაც გინდ დიდი საქმე ჰქონოდათ,—ოთარაანთ ქვრივის ეზოში ვერ გაიწაწანებდნენ და თუ როგორმე გაჰბედავდნენ, ისეთს ალიაქოთს ასტეხდა, რომ ბედსა და თავს დააწყევლინებდა“. „მე მარტო ისა ვარო“, იტყოდა ხოლმე ქვრივი, „რომ ჩემს ჯავრს არავის შევარჩენ, ტყუილ უბრალოდ არავის დავეჩაგვრინები, თუ გაჭირდა, რკინის ქალამნებს ჩავიცვამ, რკინის ჯოხს ავიღებ ხელში და ხელმწიფემდი ვივლიო“, და თანაც მისი მოწყალებით, მისი გულ-კეთილობით ქვრივის გამკითხველი იყო, ობლის შემწყნარე: „გლახა-მათხოვარა ისე არ მიაღებოდა კარს, რომ

ოთარაანთ ქვრივს რითიმე არ გაეკითხა“, მაგრამ მადლს კი უსათუოდ პილ-პილს მოაყრიდა. „ტკბილი სიტყვა რა არისო“, იტყოდა ხოლმე: „ამ გამ-წარებულს წუთი სოფელში ტკბილი სხვა რა არის, რომ სიტყვა იყოს. რას მიქვიან ტკბილი სიტყვა! თვალთ მაქცობაა, სხვა არაფერი. ტკბილი სიტყვა ნუგეშია, კაცს გულს მოფხანსო. გულის ფხანა რაღა დარღუბალაა! ფხანა ქეცმა იცის. ნუ გაიქეციანებ გულს და ფხანაც საჭირო არ იქნება... სიტყვა სამურველი ხომ არ არის—მოსაკიდებელი ჩანგალია, რომ გული ან აქედ მოსწიოს, ან იქით, თორემ ობი მოეკიდება“.

გარეგანი სიმკაცრე და სიმკვახე ამ დედაკაცისა ჰფარვდა თავგანწი-რულს სიყვარულს თავისის შვილისას და თავისის ქმრის „ანდერძის“ თავ-დავიწყებულ და ენერგიულ შემასრულებელს. შვილის სიკვდილის წამებს ასეთისავე მედიდურებით, გარეგნად წარბშეუხრელადა და გულ გავაყებულად დაუხვდა ოთარაანთ ქვრივი, მაგრამ მისმა არსებითად ნაზმა და გულჩვილმა არსებამ ისეთი უბედურება ვეღარ გადაიტანა და თვით გადააკვდა თავისს პირმშოს, იდეალსა და საგანს ცხოვრებისას. განა შეიძლება, რაც უნდა გულ-ქვა მკითხველი იყოს, გული არ აუჩვილდეს და თვალგზედ ცრემლები არ მოერიოს, როცა იმ ადგილს წაიკითხავს, სადაც აღწერა სულის მდგომარეობა სიცოცხლე გამწარებულის ქვრივისა, რომელმაც დაჰკარგა თავისი ერთად ერთი „განძი“, იმედი და ნუგეში შვილი.

თუ ოდესმე ავტორს თავის გამოხატულ ტიპში თავისი თავი წამოსც-დენია, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ამ ტიპში მისი თვისებები მისდა უნებურა-დაც შეჰპარვია, ეს ოთარაანთ ქვრივის შესახებ უნდა ითქვას. ელია ყველა-საგან ცნობილია ვითა გარეგნად მკაცრი, სასტიკი და ხშირად მკვახე ადამიან-ი. არასოდეს ტკბილი სიტყვა და ქალაჩუნი არა ჰყვარებია. მაგრამ სასტი-კად შემგნები იყო თავისი მოვალეობისა, თავდავიწყებულად დამცველი თავი-სის „განძისა“ და „ანდერძისა“. ტყვილ უბრალო არავის დააჩაგვრინებდა მისი ცხოვრების სატრფიალო საგანს, არც მის ჯაფს არავის შეარჩენდა. და იგიც ვით ოთარაანთ ქვრივი ზედ დააკვდა თავისს აზრს, მისგან აღზრდილს და განვითარებულს ისეთისავე მტკიცედ და ქედ-მოუხრელად, როგორც ოთარაანთ ქვრივი და ისევე გაუგებელი, როგორც გიორგი თავისს ღრმა გრძნობებში. სწორედ ამგვარი, როგორც იტყვიან, შედუღება ავტორის არსებისა გარეგანის ცხოვრებისაგან ამოღებულ ტიპთან, ჰქმნიან ოთარაანთ ქვრივს უნივერსალურ ტიპად, არა კერძო, ნაციონალურ-ქართულ, ანა და ადგილობრივ, გინდ წოდებრივ სახედ, არამედ საზოგადო არსებად, რომელიც კაცობრიობის სურათთა პანთეონში შესაფერისი ადგილი უნდა მიენიჭოს. ამით ჩვენ იმის თქმა სულაც არ გვინდა, რომ ოთარაანთ ქვრივი ნამდვილი ქართველი გლეხის ქალი არ იყოს, ქართულ ცხოვრებაში დაბადებული და აღზრდილი. ეს თავის თავად ცხადია და რათა უფრო ნათელ-ყოფილი იყოს შეადარეთ თუ გნებავთ, ლეონ ტოლსტოის გლეხებს: მაშინ როდესაც პლა-ტონ კარატაევი, ტოლსტოის სათაყვანებელი გმირი, ყმა და მონა, მომთმენი,

უაზროდ თავდავიწყებული და თავზედ ხელ-ადებული; მაშინ როდესაც მთელი ფილოსოფია კარატაევის არსებობისა გამოიხატება სრულს ინდიფერენტიზმში, პასივობასა და აპათიაში; მაშინ როდესაც კარატაევი უსაზღვრო გულ-გრილობით ემორჩილება ყოველივე მოვლენას, ყოველივე ძალასა და ხვედრს, ოთარაანთ ქვრივი, როგორც კიდევაც ვნახეთ, მამაცი და მხნე ადამიანია, რომელიც თავისს „ჯავრს არავის შეარჩენდა და ტყუილა უბრალოდ არავის დაეჩაგვრინებოდა“. ოთარაანთ ქვრივს აქვს იდეალი და ამ იდეალს დაუძინებლად ემსახურება; ოთარაანთ ქვრივი შეილია ბრძოლაში გამოცდილის ხალხისა. ქირსა და ვარაშში, უბედურებაში გაკაწებული, რომლის ზურგზედაც მეღეთის ხალხმა გადაიარა და რომელსაც საუკუნოების განმავლობაში თავისს დაცვის საჭიროებამ ცხოვრებისთვის ბრძოლისა, და არსებობისათვის მეტოქეობის მიუცილებლობა შეაგნებინა. ოთარაანთ ქვრივი შეილია „ცაფირუზ ხმელეთ ზურმუხტი“ მხარისა, მის სამშობლოს დღე-მუდამ მზე და-კაშკაშებს; აქ ორი დღის თოვლის შემდეგ ია იშლება; ზამთარი უდღეოა, ზაფხული და გაზაფხული კი დაუსრულებელი. ოთარაანთ ქვრივებს ბუნების სიცოცხლისა და ცხოვრებისა, ბუნების სიხარულისა და ბედნიერების ნანინა აკვანშივე ესმისთ, ხოლო ბუნების ფერხულში თვით ღებულობენ მონაწილეობას. მათთვის ბუნება კეთილის მყოფელი მეგობარია, ხელის შემწყობი და მფარველი. მათ სამშობლოში თავის დღეში აბსოლიუტიზმს ფეხი ვერ მოუდგამს. იქ ყოველთვინ პროვინციალურ სეპარატიზმსა ჰქონდა ღრმად გამდგარი ფესვები და თუ, შეიძლება, ამან პოლიტიკურად დაამხო საქართველო, პირადობა მაინც უმაღლესად განავითარა, ღრმა ინდივიდუალიზმს სამარადისო საფუძველი გაუჩინა ქართველ ერისთვის. მხოლოდ ამისთანა პირობებში იზრდება ოთარაანთ ქვრივი და მხოლოდ ოთარაანთ ქვრივისთანა სრულ და მთლიან ბუნებიან ადამიანს შეუძლია აღასრულოს ნამდვილი დედა-შვილობა, ნამდვილი მეგობრობა და სიყვარული, ქეშმარიტი მამულიშვილუბა და მოქალაქეობა. ყოველსავე რასაც ხელს მოჰკიდებს მისი ძლიერი ბუნება, სავსებით შესწირავს თავისს ძალსა და ღონეს და ყოველსავე რასაც კი იკისრებს სინიდისიერადა და წმინდად აღასრულებს.

სულ სხვაა კარატაევის მდგომარეობა. საუკუნოების პოლიტიკურმა დესპოტიზმმა სრულიად მოუსპო ყოველივე ნებისა და სურვილის ნასახიკი და იგი იოანე მრისხანეთა მუნჯ და ყრუ მანქანად აქცია. ბუნებამ ნიადაგ მოღუშულმა, ნიადაგ სამგლოვიარო ჩადრით მობურვილმა ვაებისა და კვნესის მეტი არა ასწავლა რა. მუდმივმა ზამთარმა და ყოველდღიურმა ყინვამ სულის ძაღლონე მოუდუნა, მოაუძღურა, ენერგია მოუკლა და ქვეყანა ერთ სატანჯავ, საუბედურო ქუროდ წარმოადგენინა, რომელშიაც კაცს ისეთივე ადგილი უჭირავს, როგორიც აგურს ქუროში. ამიტომაც არის, რომ კარატაევის მთელი ცხოვრების მრწამსი ერთით განისაზღვრება: „რა ჩვენი საქმეა, რომ ემსჯელობთ: ეს არ ვარგა, ის ცუდია,—ყოველიფერი იღბლის საქმეა“. ამიტომაც არის, პლატონ კარატაევი რომ „გაროზგეს“, ამაში მან მარტო

სიამოვნება და კმაყოფილება იგრძნო და მისი ადამიანური ბუნება ერთი ბეწოთიც არ აღშფოთდა: „ვინაიდან ცოდვილი ვარ“ გადაძახდა „და ჩემის ცოდვებისათვის დავისაჯეო“; ზაქრომ კი („კაკო ყაჩაღი“) „გაროზგვაში“ მხოლოდ პირადობის გაქელვა, პირადობის გაბიაბრუება და გაუპატიურება დაინახა, აღშფოთდა, შური იძია მის შეურაცხმყოფელისაგან და ბოლოს გაყაჩაღდა და საზოგადოებაზედაც კი გადაიტანა ეს შურისძიება.

რაკი რუსულ მწერლობის შესახებ ლაპარაკი ჩამოვადგეთ, მეტი არ იქნება ერთს ჩვენში არსებულ ცრუმორწმუნოებას შევუძებოთ. გაგიგონიათ უთუოდ, რომ „კაცია-ადამიანი?!“ თითქო მიბაძვა იყოს გოგოლის „სტაროსვეტსკი პომეშჩიკების“-ა. ის ვინც ამას ამბობს, შეუძლია ისიცა სთქვას, რომ „ოთარაანთ ქვრივი“ მიბაძვაა პლატონ კარატაევისა. მსგავსება ამ ორ მოთხრობაში მხოლოდ ის არის, რომ ორივე მწერალს ორი მოხუცი ცოლქმრის უფერული ცხოვრება აქვს აღწერილი. ამნაირი ნაწარმოებები, სხვა რომ არ ვახსენოთ, ძველ რომაელ მწერალ ოვიდიუსისაა აქვს: ფილიმონ და ბავკიდა. და თუ კი არაკის იგივეობას რაიმე მნიშვნელობა აქვს მიბაძვის განსაზღვრაში და თხზულების ღირსების დაფასებაში, მაშინ შექსპირის ტრაგედიებიც მიბაძვით დაწერილი არიან, „ვეფხვის-ტყაოსანიც“ მიბაძვაა და სხვ... ვინც ცოტათი არის იცის საზოგადო ხელოვნების ისტორია, კარგად იცის რომ მთელი ღირსება ნაწარმოებისა იმაზედ არის დამოკიდებული, როგორ არის შემუშავებული ეს თუ ის თემა, გინდ არაკი. ელლინთა სკულპტურაში საუკუნოების განმავლობაში საუკეთესო მოქანდაკენი მარტო ჰერმესისა, აპოლონისა და ვენერას ქანდაკებას ჰქმნიდნენ და იმგვარად, რომ მათი პოზაც კი თითქმის ერთი და იგივე იყო. ხოლო ყოველივე დიდ ხელოვანს შეჰქონდა თავისი ღვთაებრივი ნიჭის ნიშანი სახის გამოხატულებაში სხეულის გამოხატვაში, ტანისამოსის ნაოჭებში და სხვ. მთელი იტალიელი განახლებების მხატვრობის სიუჟეტი იესოს ცხოვრებიდან იყო ანა და პირველ ცოდვის ამბებიდან, მაგრამ ვერავინ იტყვის, დიდებული რაფაელი თუ გინდ პერუჯინოს მიმბაძველი იყოს, თუმც მისი მოწაფეც კი იყო, ანა და მიქელანჯელოსი, რადგან მისი და რაფაელის ფრესკები ერთსა და იმავე ადგილს არის მოქცეული რომში ვატიკანის სასახლეში და ერთისა და იმავე შინაარსისა.

გოგოლის ორ მოხუცთა ამბავი ნაგლეჯია ცხოვრებისა, ერთი მომენტიც ცხოვრებისა აღებული. გოგოლი თავისი გმირებს გულ-მოწყალებითა და გულ-ლმობიერებით ეპყრობა. გოგოლის გმირები მართლაც არც დიდი რამ ხეირიანი ბრძანდებიან, ხოლო არც ნამეტნავად ცუდნი. ილიას მოთხრობა მთელი ეპოპეიაა, ბატონ-ყმობის წეს-წყობილების ერთგვარი სოციოლოგიური ეტიუდი. ილიას გმირები საზიზღრები არიან, სახით, ქცევით, თვისებებით. ერთი მათი ის რატი ღირს, რომ წარამარა „სტუქსავენ“ მოსამსახურეებს და ბრალზედა და უბრალოზედა „აწიოკებენ“ გლეხებს, რათა მათი

„ბატონობა“ არ დაავიწყონ და მათი „შიში და კრძალვა ჰქონდეთ“; რალა, პრინციპისათვის სიცოცხლეს უმწარებენ შინა და გარეთ თავიანთ „ყმებსა“. გინებისა და ლანძღვის მიდრეკილება ესოდენ დიდია მათ ბუნებაში, რომ ერთ-მანეთსაც კი ხშირად გაუმასპინძლდებიან ხოლმე წყევლა-კრულვით. ავტორს ბრაზსა ჰგვრიან იგინი, გულის ურევინ და მთელი მისი განწყობილება მათ-დამი უსაზღვრო ზიზღით გამოიხატება. გოგოლის იუმორი ცრემლ ნარევია, ცოტა არ იყოს სენტიმენტალური, სიბრაღულით გამსჭვალული. ილიას დაცინვა უღმომბელი და შეუბრალებელი სატირაა. აქ სიცილის კბილთა ღრქენის ელფერი დაჰკრავს და სასტიკი მსჯავრის ხასიათი აქვს. ავტორს ვერც კი გაუგია, როგორ უნდა დაიმციროს კაცმა, ადამიანმა თავისი თავი ისე, რომ „შენდობა“ მოითხოვოს და თავისი ცხოვრების გასამართლებელი საბუთები არ წარმოადგინოს.

აქაც იგივე განსხვავებაა რაც პლატონ კარატაევსა და ოთარაანთ ქვრივის შორის, რაც საქართველოს კეკელუც, ღიმილით მორთულ ბუნებასა და რუსეთის მოღუშულ, მარად ჟამს საცრემლაფად მომზადებულ ბუნების შორის. ილიას ვერც კი მოუთმენია, რომ ლუარსაბისთანა კაცმა, რომელიც ადამიანობას ლაფში სვრის, შენდობის შესახებ კრინტი დასძრას: რად გაუხდია კაცს-ადამიანს საბოდიშოდ საქმე, აი რა აღელვებს მას!

გოგოლს კი ფატალურად მიუცილებლად მიაჩნია ადამიანის დაგლაზავება დაბეჩავება და ცრემლებს ღვრის ჩვენი უცნაურის ბედისწერის გამო. მას აზრადაც არ გაუვლის გაცუდებულის ადამიანის უსაზღვრო დატუქსვა იმიტომ, რომ კარატაევის არ იყოს „ყოველიფერი იღბლის საქმედ“ მიაჩნია. მაგრამ სიტყვას ნულარ გავაგრძელებთ; ვინც წაკითხვა იცის და წაკითხულის შეგნება, მისთვის მეტად ნათელია, რა დიდი საზღვარია ორ მწერალთა და მათ ნაწარმოებთა შორის.

VI

ილია, როგორც ღრმა სოციოლოგი და ცხოვრების დაკვირვებული მხატვარი ორ წოდების წარმომადგენელთა შორის ძალას იქ ჰპოვებდა სადაც მეტი იყო შეგუბებული და დაუხარჯავი ენერგია. ეს რომ ასეა, ამის უეჭველი დამამტკიცებელი მისი „ოთარაანთ ქვრივია“. ამ შემთხვევაში ილია სრულიად არა ხდებოდა ბრმა ტენდენციის მონა, წინააღმდეგ მისი სურათები ცხოვრების სავსებით შესწავლის, ცხოვრების იდუმალ ძალთა წინასწარმეტყველოურად წარმოდგენის შედეგია. იგი, როგორც მხატვარი, ისე ექცეოდა თავის შექმნილთ, როგორც ყოველივე შემოქმედი. თავის ოცნების ნაშობთ ერთნაირად ეპყრობოდა, თუმცა შეუძლებელი იყო, როგორც შემოქმედს ყოველივე მათი ღირსება-ნაკლულეფანება თვალ-წინ არ ჰქონოდა დაყენებული. იგი ცხოვრების წარმოდგენების ძალით თვალ-წინ გადაგვიშლიდა და ხელოვანის კალმით მოგვიხაზავდა ამა თუ იმ მოვლენას ერთნა-

რის ყურადღებით. როცა ეს აქტი შემოქმედებისა დამთავრდებოდა, რასაკვირველია შემდეგ მწერალში ხორცშესხმული შემოქმედი წამოჰყოფდა თავს და ძალაუნებურად გრძნობდით ვისკენ უჭირავს მას თვალი. თავის-
დღეში მას განგებ ხაზი არ გაუსვამს, ფერადი მუქად ძალდატანებით არ შეუ-
ღებავს, რათა მაყურებლის კისერი იქით მიექცია საითკენაც მგოსნის გული
იწევდა. დათიკო მრავალის კარგის თვისებებით არის აღჭურვილი, მაგრამ
გადაგვარების დალი ასეია. კაკო, ზაქრო და გაბრო მრავალის ნაკლულევა-
ნებით არიან აღსავსე, მაგრამ სიჭაბუკისა და სიყრმის ენერგიული შარავან-
დელით არიან მოსილნი. ეს უტყუარი სურათი იყო, ერისა დიდის შემოქმე-
დისაგან ნათელ ყოფილი. განა თუ დათიკოს მოსიყვარულე, ლმობიერი გუ-
ლი არა აქვს? ნახეთ, როგორ უყვარს გაბრო, ნახეთ მისი შენანიება, როცა
თავისს ჟინს აღისრულებს და გაბედულობის ხანას გადასცილდება. მამაცი,
რაინდულის მედიდურობით შემკული, იგი ხდება მხეცად მხოლოდ ერთს
მდგომარეობაში: მისი სქესებრივი ჟინის აშლის დროს. მაშინ იგი გიჟია,
ჰკუაზედ შემცდარი, მისი ნერვების ცენტრი დაშლილია, იგი პათოლოგიური
არსებაა, მონაა, ყურ-მოჭრილი ყმა ერთის გრძნობისა, ერთის ინსტიქტისა.
უკეთ რომ ვსთქვათ, ამ დროს იგი კაცი აღარ არის, იგი ბედისწერის ბრმა
იარაღია, სამარადისო ფატალიზმისგან გასროლილი მეხის ნატეხია. და ნუ
თუ შეიძლება კაცმა რაიმე მოსაზრებით გაამართლოს ცარცვა-გლეჯა, კა-
ცის კვლა ყაჩაღისა? და განა კაკო, ზაქრო, გაბრო ეგრეთ გზას არ დაად-
გებიან პირად უკმაყოფილების გამო, მაშინ როდესაც თითქმის გულგრილად
და სრულის მოთმენით უყურებდნენ სხვის გაუბედურებასა და გაუბატიურე-
ბას მათი ოდესმე მფარველი ბატონისაგან (გაბრო და დათიკო)? მაგრამ ესენი
საზოგადოების უწესრიგობის მუხრუჭისაგან არიან დამსხვრეულნი. თუ ბუ-
ნების იღუმალი ძალები ჰქმნიან დათიკოს მხეცად, საზოგადოების სტრუქ-
ტურის არა ნაკლებ უძლეველი პირობები, არა ნაკლებად ფატალური ზედ-
გავლენა „გააყაჩაღებს“ ზაქროსა და გაბროს.

აარჩილსა და კესოს, როგორც, მანეკენებს, როგორც მტერიან ეტრატზედ
დაწერილ წიგნს ერთგვარი მნიშვნელობა აქვს და თავისებური ღირსება. მაგრამ
ნაკლი მათი სწორედ ის არის, რომ ცხოვრების ძარღვი მოდუნებული აქვთ.

და განა გიორგი, რომელიც არც თუ შორეული ნათესავი გახლდათ
კაკოსი და გაბროსი, რომელსაც ჩვენი „ვარიანტი“ „რომანტიკული კაცის“
სახელით მონათლავს, განა ეს გიორგი ყოველიფრის ღირსებით შემკულია?
გიორგისაგან მეჯინიბის ცემა და სხვა ამგვარი მოქმედება არც თუ დიდი
ქველობაა, მით უმეტეს, რომ ცოტა არ იყოს მოხელეობრივი „დამსახურე-
ბის“ სუნი უდის, სხვის ტყავზედ კარიერის გაკეთების ფერი აქვს, თუმც
ჩინის ადგილი აქ კესოს გულს უჭირავს და კარიერის მაგიერობას მგრძნო-
ბელობით გაშუქებული სიყვარული გაუწევს.

განა, გიორგიც ერთგვარი დათიკო არ არის, ოღონდ სპეტაკი, წმიდა,
სულითა და ხორციით მშვენიერი? განა, იგიც თავის პირადობას თავისს „მე“-ს,

თავისებურ, რასაკვირველია, მაღალ და ფაქიზ სქესებრივ გრძნობას არა სწორავს თავის თავს, თავის სიტურფითა და სილამაზით აღსავსე სიცოცხლეს და ამ გრძნობის წინაშე უარს არა ჰყოფს ყოველივეს მამის „ანდერძსა“, დედის ამავსა და ერთგულებასაცა? ნუ თუ გიორგისთანა პირადობა საზოგადოების განძი არ არის, რომლის ეგრე გაფლანგვა, ეგრე ცალმხრივად დახურდავება არც თუ დიდი მოსაწონი საქმეა?

საოცარი გონიერი ხელოვნება გამოიჩინა ილიამ სწორედ იმ ხერხში, რომელსაც მიჰმართა ორ წოდებათა დაპირდაპირებაში. კოლიზია ხედება ცხოვრების თვით უსაშინელებს, თვით უძლიერესს, თვით უმაღლესს და უსაიდუმლოესს ფატალურ ვნებათა სფეროში. და აქ სცენაზედ გამოდის ერთის მხრით დათიკო, რომელსაც ცხოველმყოფელი და ძლევა მოსილი სქესებრივი ინსტიქტი ჟინიანობათა და თვისნება თავედასული „ბატონის“ კაპრიზებათ გადაუქცევია. დათიკოს ამ გრძნობათა წყარო ჯოჯოხეთსა და უფსკრულში გამოუძებნია ისე, რომ ლაჟვარდი მზით გაბრწყინებულ ცაზედ ერთხელაც არ აუხედავს, სამსალითა და შხამ-გესლით გაუჟღენთია მისი ფიზიოლოგიური ლტოლვილება, ხოლო მეორის მხრით კი გაბრო, რომელსაც ამ გრძნობის უმწვერვალეს საფეხურამდის მიუღწევია, და თუ უფსკრულშია ჩაუხედავს თავბრუ როდი დასხმია, არამედ უფრო გაძლიერებული და გაღონიერებული მისულა წმიდა საკურთხევის წინაშე; ერთის მხრით კესო, რომელსაც სისხლი ისე გაჰყინებია, რომ დიადის ვნებათღელვის დამწველ ცეცხლის სიმხურვალესაც კი ვერ ტყობილობს. უძლეველის ელექტრონის დენასაც კი ჩლუნგად უხედება,—მეორეს მხრით კი გიორგი, რომელსაც წმინდა ალი ღვთაებრივი ტრფიალისა გულში გაჩაღებული აქვს და სიცოცხლე მისი გაკაშკაშებულია ზეადმტაცის მგრძნობელობის სხივებით, იგი ამ მგრძნობელობით წმინდა ნექტარით დამთვრალი თრთის საყვარელი არსების ყოველი მიახლოების დროს. გაბრო და გიორგი გრძნობათა სამეფოში შედიან ვაჟკაცობითა და სულისა და ხორცის ღონიერებით შემკულნი, ჰერმესსა და აპოლონივით ოლიმპიურის განწყობილებით მორთულნი, კესო და დათიკო კი სილაჩრითა, სიძაბუნითა და უძლურებით აღსავსენი, იგინი თვალს ვერ უმართვენ ღვთაებრივ მნათობს და მარტო და მხოლოდ მისი ბრმა და დაჩლუნგებულ მონათა შორის დაფუსფუსებენ. გაბროს და გიორგის მომავალი აქვს—დათიკოსა და კესოს კი წარსული. გიორგისათვის „განთიადი“, ის „განთიადი“, რომლის შესახებაც ბჭობენ კესო და არჩილი გიორგის გაცივებულ გვამის გვერდით, პოეტური ოცნება კი არაა, ხორც-შესხმული სინამდვილეა, რომელსაც მისი და ძმათა მისთა ძლევა-მოსილი მარჯვენე მოავლენს ცხოვრებაში. და მაშინ როდესაც კესომა და არჩილმა ამ განთიადის წინაშე თავის სუსტ თვალეზზედ ხელები უნდა ჩამოიფარონ, თვით გიორგი და მისი ჯურის ადამიანები იქნებიან ამ „განთიადის“ განმამტკიცებელნი და მამაცად, ყოჩაღად შეატყერდებიან მასა, როგორც ღვთაებრივ იდეალს ცხოვრების გამაშუქებელსა. არჩილი და კესო ცრემლის ფრქვევით

ჰეიკრობენ „განთიადის“ მოპოვებას. გიორგი და გაბრო კი სიცილითა და მებრძოლის მხნე ყიჟინით გვამცნებენ მის მოახლოვებასა.

VII

საეროვნო გრძნობათა აღძვრასა და განმტკიცებაში ილიას უპირველესი ადგილი უჭირავს და ფასდაუდებელი ღვაწლი მიუძღვის ქართველის ერის წინაშე. მთელი მისი სიცოცხლეც კი ამ აზრის მსხვერპლი შეიქმნა. ჩვენ აქ არ შეუდგებით იმის გამორკვევასა და დამტკიცებას, რამდენად მიუცილებელი, რამდენად საჭირო არის და იყო ჩვენის ერისათვის იმის შეგნება, რომ მასა აქვს უფლება ცხოვრებისა, მასა აქვს ნება ადამიანურის ყოფისა, რომ მისი სიცოცხლე შესაძლებელია მარტო და მხოლოდ განსაზღვრულ ეროვნულ კალაპოტში, ისტორიიდან ნაკარნახევში და ბუნების კანონების მიერ დაკისრებულში. ეს უნდა იგრძნო ადამიანმა მთელის შენის არსებით, ამის დამამტკიცებელი საბუთი მოიპოვება არა მარტო ჩვენს ისტორიაში, არამედ ყოველის ერის ისტორიაში. მაგრამ მარტო მეცნიერული მცნება არა კმარა, აქ სარწმუნოებრივი ექსტაზიცაა საჭირო, როგორც ყოველივე პოლიტიკურ-სოციალურ დიად რწმენისათვის. ის, ვინც ამ აზრის სიდიადეს ვერ იგრძნობს და ვერ განიცდის, ავადმყოფსა ჰგავს, რომელსაც გემო დაკარგული აქვს, იმ ბრმას, რომელიც ვერავითარის აღწერილობით ვერ იგრძნობს ცხოველ-მყოფელ კავშირს ბუნებასთან, იმ ყრუს რომელიც შეისმენს ზეალმტაცს მუსიკალურ ჰარმონიას ამ ბუნებისას. მუსიკა, მხატვრობა, პოეზია ერთგვარ კანონიერებას ექვემდებარებიან, მაგრამ მარტო მეცნიერული შესწავლა ამ კანონიერებისა ვერას გიშველის თუ მოსპობილი გაქვს ორგანო მიუცილებელი ზეალმაფრენით აღსავსე შთაბეჭდილებათა განსაცდელად. თუმც ამგვარ გრძნობათა აღძვრაში ილია პიონერი იყო, მაგრამ მას თავისდღეში ამ შემთხვევაში ერთი ცრუ ნაბიჯი არ გადაუდგამს ხელოვნების მხრივ. მას თავის დღეში არ წამოსცდენია უნიადაგო, ყალბი წრიპინი, არ შეუთხზავს უაზრო ჰიპერბოლები, უმნიშვნელო და უშინაარსო ოპტიმიზმს არ დაბლაუქებია, სასოება მიხდილის პესსიმიზმით თავის ნაწარმოები არ დაუმლაშებია. აქ ყველაფერი ელოწიურის, მაღალ-მხატვრულის ზომიერებითაა აღსავსე. თავდაჭერილობა, რომელიც ზე-კაცს, დიდბუნებოვან ადამიანს შეჰფერის, ღრმა გრძნობა, რომელსაც ერთგვარი თავშეკავება კიდევ უფრო აძლიერებს, რაღაც დიდებულ შთაბეჭდილებას იწვევს მკითხველში. ბევრს რომ არ გაზოგუდეთ, ავიღოთ მისი ორი პატარა ლექსი.

„ტუემ მოისხა ფათადლი,
„აგერ მერცხადი ჰქუივის,
„ბადში ვაზი ობადლი
მეტის ჯხენითა სტარას.

„აყვავებულა მდელო,
„აყვავებულა მთები,
„მამულო საყვარელო,
„შენ როსლა აყვავდება?“

ნახეთ, რვა სულ პატარა სტრიქონში, რომელშიაც სულ ოცდა ერთი სიტყვაა, რამდენი სურათია, რამდენი აზრი და რამდენი გრძნობა: იმედიც არის, უსასოებაც, ეჭვიც, ნუგეშიც, აღტაცებაც, სასოწარკვეთილებაც. აქ ერთი სიტყვაც არ ურევია, რომელსაც სურათი თან არ ახლდეს, ანა და მხტვრულ პოზას არ განსაზღვრავდეს. ბუნების განახლება, მისი სიხარულით მკვდრეთით აღდგომა საესებით, ერთი ორიოდ კალმის მოსმით თვალ-წინ გადაგვიშალა. აგერ მდელოა და მთები აყვავებული, აგერ ტყე განახლებული და გამოცოცხლებული ბალი, რომელშიაც „ვაზი ობოლი მეტის ლხენითა სტირის“, აგერ ცა მოხარული და მოკისკისე, რომლის ჰარმონიული, მთელ სამყაროსთან შეთანხმებული მხიარული ჰანგები მერცხლის ჭყივილში გვესმის... და ამ ბედნიერებისა და აღტაცების სურათის წინ გულში ისარ განაწონი მგოსანი, რომლისთვისაც ყველა ეს წარმოადგენს გარეგან ჩარჩოს; თვალხილულ სიმბოლოს მისი დიდის სათაყვანებელის საგნისას, მისი სამშობლოსისას, „მამულო, საყვარელო შენ როსლა აყვავდება?“ გაისმის მის ბაგეთაგან, არა როგორც კვნესა ვაებისა, არა როგორც მოთქმა უბედურებისა, არამედ როგორც სევდით მოგარაყებული სასოება, რომელიც ერთის სიტყვით არის გადმოცემული: „როსლა?“ დიალ, „როსლა?“ ეს ნიშნავს, რომ ჯერ არ არის „მამული საყვარელი აყვავებული“. დიალ, „როსლა“ არ ნიშნავს, რომ არასოდეს არ აყვავდება. დიალაც, აყვავდება! დიალაც, გაცოცხლდება, დიალაც განახლდება. მაგრამ „როსლა“? როდის? თუ რამენაირი სევდიანი განწყობილება იბადება ამ ლექსიდან ამ ერთ სიტყვაშია მოქცეული. მგოსანმა და მასთან მკითხველმა არ იცის როდის მოხდება ეს მკვდრეთით აღდგომა, ეს „აყვავება“. რომ ეს „აყვავება“ მოხდება ამაში კი ვითომ უეჭველად დარწმუნებულია? არც ეს ვიცით, ისე როგორც არც იმისი თქმა შეგვიძლიან, რომ სამშობლოს „აყვავების“ სასოება წაწყმედილი ჰქონდეს მწერალს. და აი ამ პოეტურ განურკვეველობაშია მთელი სიმდიდრე და მომხიბვლელობა ამ ლექსისა. ერთი გამოსჭვრივს შიგ ნათლად და შეურყეველად, ერთია უეჭველი—სურვილი უსაზღვრო, უდიდესი, უძირო და უკიდო, რომ ეს „აყვავება“ მოხდეს. მაგრამ, როდის, „როსლა“? აქვს ამ „როსლას“ ვადა რაიმე, თუ არა—ეს ჩვენ არ ვიცით და თუ ერთგვარად სევდას მოგვაფენს ეს კითხვა, რომლის გადაჭრილი პასუხის მიცემა ძნელია, მეორეს მხრით ამ სევდას უკუ გადაგვყრის ის სანეტარო სურათი განცხოველებულის ბუნებისა, რომელიც წინ მიუძღვის წყეულ საკითხს და ის კილო მწერლისა, რომელიც უსასოებას არავითარ მტკიცე საფუძველს არ უდებს. და აი აქ ისახება მთელი ტრაგედია მგოსნისა და არა თუ მგოსნის, ყოველი შეგნებულის ქართველის სულისა და

გონებისა. რწმენა, რომ ეს „როსლა“—ადრე იქნება, თუ გვიან—უნდა მოხდეს, ვინაიდან უამისოდ ხსნა არ არის, მაგრამ „როსლა“, „როსლა“? ეს არის გულის მომწყველო, სიცოცხლის მომშხამველი საკითხი ჩვენის ცხოვრებისა.

ესდენ მარტივის, ესდენ სადა სტილით დიადის საგნის გამოხატვა მარტო ცით კურთხეულს, ცით რჩეულს, განსაკუთრებულის ნიჭით დაჯილდოებულს ადამიანს შეუძლიან. მარტო შეუდარებელის, უბადლო მწერლის ხვედრია, ასეთის უბრალო საშუალებით ესდენ დიადის შთაბეჭდილების შექმნა და გამოწვევა.

ვის ჩვენგანს დედის ნანინასავით არ შესმენია ეს სიტყვები? რომელ ჩვენგანის პირველი მოქალაქობრივი გრძნობა არ გაულევია ამ ლექსს? რომელი ჩვენგანისათვის არ აღუძრავს პირველი მწარე ფიქრები და თანავე პირველი სასოებისა და იმედის ძლევა მოსილი სხივები არ მიუფენია მისი სულისა და გულისათვის?!

ახლა ავიღოთ მისი ერთი უკანასკნელი ლექსი: „ბაზალეთის ტბა“*) ამ ლექსში ალლეგორია სიმბოლის სახეს ღებულობს, ხალხის თქმულებას მითის მნიშვნელობა ეძლევა და ყველა ეს გადმოცემულია ეპიკურის სიღინჯითა და სიმშვიდით, რომელსაც მაშინაც კი არა ჰკარგავს მგოსანი, როცა წმინდა ლირიზმის, წმინდა ინდივიდუალურ აზრთა და გრძნობათა გადმოცემას შეუდგება.

„ბაზალეთისა ტბის ძირას“ თამარ მეფეს აკვანი ჩაუდგამს

„და ექს თვისთა ცრემლთ ნადენით
„ტბა კარგად ზედ გადუხუჯავს“.

ვინ ჩააწვინა ამ აკვანში თამარმა, რისთვის დაადინა თვისი ცრემლი ერმა? ამის გამოკვლევა სათითაოდ მკითხველის გამჭრიახობასა და შეგნებულებასა აქვს მინდობილი. ამნაირად ალლეგორია სიმბოლად იქცევა. ხოლო რაკი ეს მთელი ერის სანეტარო, იდუმალად გამომუშავებული აზრია, რომელიც იმოდენად ძვირფასია მისთვის, რომ ცრემლის ტბაში დაუმალავს, რათა უწმინდურმა ხელმა არ შეაგინოს—იგი რაღაც მითოლოგიურ და რელიგიურ საგნად ხდება.

და აი აქაც მგოსანს შეეძლო ერის ცრემლისათვის, თავისი ცრემლებიც მიემატებინა, გოდება დაეწყო, რომ ან აკვანი დაკარგულა, ან ტბა დამშრალა და სხვა ამგვარი, ანა და როგორც ბევრ ჩვენ პოეტს აქვს ჩვეულებად ფიცითა და მტკიცით დავეჯერებიეთ, რომ უკვე მზად არის გმირი, რომელიც ამ აკვანს ტბიდან ამოიღებს და დღეს თუ არა ხვალ ქართველ ერს ჩააბარებს და სხვა. მაგრამ, არა! ავტორის თავდაპერილობა სიბრძნით აღსავსეა, მისი იმედი ნატვრას იქით არსად მიდის და ნატვრა ხომ ნახევრად მაინც უიმედობაც არის.

*) რამდენიმე (ხუთი) ვარიანტი ამ ლექსისა, რომელიც ამ გამოცემის მეთაურს ხელში აქვს, უეჭველსა ჰყოფს, რომ ილია ფრიად მაღლად აყენებდა ამ ლექსსა და დიდ მნიშვნელობას აძლევდა მას.

„ნეტა მას—ამბობს იგი—ვაჟგაცსა სახელგანსა
„ვისიცა ხელი ზარველად
„დასწვდება იმა აკვანსა!“

ღიად, ეს ვაჟკაცი უსათუოდ იქნება, ისე, როგორც „მამული“ აყვავდება ერთ ღროს. ღიად მან უნდა შეუშროს ცრემლი ქართველ ხალხს; მან უნდა დაუბრუნოს ეს აკვანი, რომელიც მფარველობს მას, „ვისიც არ ითქმის სახელი“ და რომელიც საუკუნოების ტანჯვა-ვაებაში გაუქმდია ერს. ეს უეჭველად უნდა მოხდეს, თორემ ასე ალა-ალად ჩვენი მგოსანი ნატვრასაც არ იკისრებდა. მაგრამ აქაც ჩვენ წინ აღიმართება ტრაგედიული პრობლემა, „როდის, როსდა?“

ამაზედ პასუხის გებას არც ითავებდა და არც იკადრებდა ესდენ ღრმა და ფხიზელი გონების პატრონი მგოსანი. და აქაც რა უბრალო, რა ჩვეულებრივის კილოთია გამოთქმული თვით უღრმესი საგანი, ჭირი და ვარამი ქართველის ცხოვრებისა და რა ძლიერად, რა დიდებულად მოხაზული. ცრემლმა „ვით სიმბოლომ დაუსრულებელის შრომისა, ტანჯვისა და ბრძოლისა, შეინახა იგი აკვანი მისი განძით საუკუნეთა მიმდინარეობაში და იგივე ბრძოლა, ცდა, შრომა, სისხლი და ცრემლი იმედითა და სასოებით გაბრწყინებული მოუპოვებს და ჩააბარებს ერს ამ განძსა, იმ სამარადისო სანეტარო საგანსა, „რომლის არ ითქმის სახელი“.

სრულიად საკმარისია ამ ორი ლექსის გადათვალიერება, რომ ილიას ჩვენ პირველ ლირიკოსთა შორის მიუჩინოთ ადგილი. ამ ლექსებში ფორმა და აზრი, განწყობილება და მხატვრობა, გრძნობა და კილო ერთნაირად ხელოვნურად შედუღებულია, ერთი მეორეზედ მაღლა სდგას, ერთი მეორეზე უკეთესია. თუმცა ისიც არ უნდა დავმალოთ, რომ ილიას ლირიკაში უმეტესობა ლექსისა არ არის ამგვარის დიდის ღირსებისა. არც კი თუ დიდად ეტანებოდა იგი პატარა ლექსებს. თითქო მისი პოეტური სულთქმა ესდენ ვიწრო ფარგალში თავისუფლად ვერა გრძნობდა თავს, თითქო არწივისებრივი თვისება მისი ოცნებისა უფრო დიდ, უფრო ფართო, უფრო მაღალ-მაღალ ადგილებს ეძებდა სანაყარდოდ. რა თქმა უნდა მისი „ალარც ნატვრა და ალარც იმედია“, ანა და „ჩემო კარგო ქვეყანავ, რაზედ მოგიწყენია?“ ჩვენის ლიტერატურის არც ერთ სალირიკო ლექსს არ ჩამოუვარდება არც გრძნობათა სიღრმითა და სიმწვავეთ, არც ფორმათა სიმშვენიერით. მის სატირიულ „საქართველოს ისტორია XIX საუკუნისას“ ხომ ბადალი არა აქვს ჩვენს ლიტერატურაში. აქაც რამდენიმე სტრიქონში „გაროზგვილია“ საქართველო XIX საუკუნისა, ჩვენს თვალის წინ და ჩვენს სამსჯავროის ქვეშ გატარებულია მთელი „მოღვაწეობა“ იმ წოდებისა, რომელსაც ხელში ეპყრა სადავე მაშინდელის ცხოვრებისა. აქაც თქვენ ხედავთ ილიას სოციოლოგს, წესის ამგებს ერთის ჯგუფისას, ახალის სულის მახარობელს, „პაპა“ თავისი „პოჟოლუსტა დამეხსენი“-თ მრავლის სიმბოლოა და მრავლის ფიქრის აღმძ-

ვრელი. საზოგადოებრივი სატირა ჩვენში არა თუ ამაზედ უმაღლესს საფეხურზედ არ ასულა, აქამდისაც ვერ მიუღწევია. ეს ლექსი თავისი მკვეთრი და სასტიკი დაცინვით, თავისი გამჭრიახობითა და სიბრძნით სამარადისოდ მნიშვნელოვანია. მაგრამ უმეტესი ნაწილი მისი ლექსებისა გვიჩვენებს, რომ ეს სფერო მისთვის სულის შემხუთველი გალიაა. ის თავის თავს კარგადა გრძნობს პოემებში. მისი ძალა პოეტური აქ თან და თანობით იშლება, მისი ლექსის სიმშვენიერე თან და თან ჩამოყალიბდება ხოლმე. იქ სადაც ზოგიერთ პატარა ლექსში უცნაურ სიტყვის და ფრაზის ფორმებს ხმარობს („ყვარლის მთებს“, „გავსწორდეთ ბედო“, „სიზმარი“) „დიმიტრი თავდადებული“, ეს საკმაოდ მოზრდილი პოემა, სამაგალითო კლასიკური ნაწარმოებია. საკმარისია მარტოოდენ სტილი აიღოთ მისი, მუსიკალური ფორმა, სიტყვათა შეხამება, სადა და უბრალო კონსტრუქცია ფრაზისა და თანაც აზრი დიდებული თავგანწირულება სამშობლოსა და ერისათვის რათა დარწმუნდეთ ამ თხზულების სიმშვენიერესა და მომხიბლველობაში, ეგრეთია „კაკო ყაჩაღი“. ხოლო ყველაზედ უფრო დიდებული და შეუდარებელი მაგალითი ილიას მწერლობისა, ქართულის პოეზიის ობოლი მარგალიტი, მისი „განდევლია“.

VIII

თუ ოთარაანთ ქვრივის ტიპში ილია უნივერსალიზმს დაუახლოვდა, „განდევლით“ მან შეჰქმნა მსოფლიო პოემა, რომლის შინაარსი და აზრი ერთგვარად ძვირფასია ხელოვნების ყველა თაყვანისმცემელისათვის. ამ უკანასკნელ მის პოემაში ილიამ თავისი თავი კაცობრიობის მოციქულთა კვარცხლობეკზე დასვა და იქიდან წინასწარმეტყველურის მჭერმეტყველებით გვამცნო დიადი საგანი, რომელიც ეხლანდელ ევროპიულ ლიტერატურის მთავარ თემას შეადგენს. ტყვილა ვისიმე ხატრითა და პატივისცემით, ან და სხვა და სხვა ლიტერატურის გარეშე მოსაზრებით კი არ უხელმძღვანელებია სამაგალითო ჩვენთვის საუკუნოდ დაუფიწყარ ინგლისელ ქალს მარჯორი უორდროპს, როცა პირველად ეს პოემა გადათარგმნა და მერმე „ვეფხვის ტყაოსანი“. „განდევლის“ დღეინდელ ქართულ ლიტერატურაში ევროპიულ ლიტერატურის თვალსაზრისით შესამჩნევი მიმზიდველი ღირსებები აქვს, ისე როგორც „ვეფხვის ტყაოსანსა“ აქვს სამარადისო, მსოფლიო, ფასდაუდებელი მნიშვნელობა იმავე მხრით. ყოველნაირი ღირსება ილიასი, როგორც მწერლისა, აქ, ამ პოემაში სჩანს: მისი ძლიერი ნიჭი, რომელსაც შეუძლია გარემოება გადალახოს და შეჰქმნას ნაწარმოები არა პირობათა ზეგავლენის ქვეშე, არამედ მიუხედავად ამ გავლენისა. მისი გამჭრიახე, შორს მხედველი გონება, რომელიც საზოგადოებრივ ჯანყსა და ბურჟუაზიაში არჩევს ნათელს ცასა და მოკაშკაშე ვარსკვლავს. ოთხმოციან წლებში, როცა ჩვენ ცხოვრებაში, რომელიც ასი წელია რუსეთის ცხოვრებითა სცხოვრობს, იგივე გულის მომშხამველი რეაქციის ატმოსფერო იყო, რაც რუსეთში. იგი რეაქცია ტბორის

ქენჭყოს, სიღამზლის მომასწავებელი იყო, მას შმორის სუნი უდიოდა. თითქო რომელიღაც ბაყბაყ-მდევეს ლახტი მოექნიოს, ას მილიონ მცხოვრებთან სახელმწიფოსათვის თავში დაეკრას და მისი მაჯის ცემა შეეჩერებინოს, ეს არ იყო მომქმედი ან მებრძოლი რეაქცია, რომელიც თავის და უნებურად მეორე მხარესაც ამოძრავებს, მეორე მხარესაც რაზმავს, რომლის მსგავსი დღეს ჩვენ თვალწინაა. ეს იყო რეაქცია ცალმხრივი. ერთი მხარე სდუმდა, თავი მიწაში ჩაყოფილი ჰქონდა, კერპის წინაშე განართხული იყო და მეორეს მხრით კი კიდევ თავში უროსა სცემდნენ, რათა სულ ჩაეძვრინათ მიწაში. არავინ არავის არ ებრძოლებოდა, ყველა ჩაჩუმებული იყო და ერთი ვიღაც კი გალომებული საომარ იარაღში ჩამსხდარი ხმაღს ატრიალებდა ვიდრე ნაცარ-ტუტი ქვეყნად არ დააყენა და სულის თქმა არ შესწყვიტა. ამ განსაცდელში იყო ქვეყანა და ჩვენი სამშობლო კიდევ უარესში. დონდუკოვ-კორსაკოვის რეჟიმი უკანასკნელი ებილოგი იყო ქართველის ერის ასის წლის ტრაგედიისა. სწორედ ამ უცნაურ ხანაში დაიბადა ეს საოცარი ნაწარმოები რომელმაც ცხად ჰყო, რომ ავტორს საცხებით, მთელის თავისის დიადის ნიჭით წარმოდგენილი ჰქონდა ცხოვრების უკუღმა ტრიალი, რომლის თავზარ-დამცემი სურათი თვალწინ დაგვიყენა. ეს ის ცხოვრებაა, რომელსაც განდევილი

„განშორება ვით ცოდვის სდგურს,
 „ვით სამეუფოს ბოროტისა,
 „სადაც მართალი გზას ვერ აუქტევს
 „განსაცდელსა მას ეშმაკისა;
 „სად ცოდვა კაცსა სდევნის დღე და ღამ,
 „ვითა მზარავი და მტაცებელი;
 „სად, რასაც ჭხადის მართალი მართლად,
 „მას უმართლობად ჭქმნის ცოდვის ხელი;
 „სად რეჟნა, წაწმედა და დაღატა,
 „სადაც ძმა ჭხარბის სისხლსა ძმისა,
 „სადაც ცილი, ზაკვა ძუღებად ჭხდის
 „წმიდა სიუვარულს მოუვასისა.
 „განშორება ამ წუთი-სოფელს,
 „სად უფელი ნიჭი მაცდურება,
 „სად თვით სიტუროე და სათნოება
 „ეშმაკის მახე და ცდუნება!

ეს ყოველივე კარგად შეუგნია მგოსანს, ხოლო წყევა-კრულვის მაგიერ იგი გვიწვევს ჩვენ ამ ცხოვრების საკუთხელოდ, მის საღალადებლოდ, ვინაიდან იგი ამავე ცხოვრების სიხარულს გვიხატავს და სიცოცხლის ძლევა მოსილ, მიმზიდველ, მომჯადოებელ სიმბოლიურ ხატებას გვაჩვენებს.

„განსაოცარი რაღაც შეგნება
 „განდგომის თვალ-წინ წარმოედგინა.

„უმაწვილი ქალი სავსე სიტყვებით,
 „სავსე შვენების ჯადოთი, გრძნებით,
 „ნაზად, ამაუად ცეცხლა ზიარს იჯდა,
 „ვით მინდვრის მშველი ეელ-მოღერებით;
 „ეშხით მფრქვევს მის შავსა თვალებს
 „თვით ცეცხლი სითბოს ეცალებოდა,
 „მის ელფერთაგან თვით ცეცხლის შუქი
 „ვითა ძლეული, უკუ ჰკრთებოდა.
 „თვით მადლს ტრფობისას რომ მოესურვოს
 „ხორც-სხმულად ვლენა ოდესმე ქვეყნად,
 „უკეთესს სავსე ვერ ინატრებდა
 „თავის სიტყვების გამომსახველად.“

**

„თვით შური, მტრობა ვერ უზოვიდა
 „ქალს მშვენიერსა ვერაფერ ნაკლსა;
 „მის თვალთა ელვით, დაწვთა შუქ-ფენით,
 „გულ-მგერდის რხევით, ვინ არ ათრთოლდეს!
 „დახე მის ტუჩთა!.. თითქმის თვით ტრფობას
 „თვის ნაზი კოცნა ზედ დაჩენდეს.
 „ვის არ მოამხრობს, მოინადრებს
 „უოფლად ძლიერი მშვენიერება!..
 „თქმულა—მხეცაც კი გააფთრებული
 „მის წინ დატკბება და დაწუნარდება.
 „და დაუწუნარდა ძალს შვენებისას
 „იგი მწიარცა მწერალი, გულ-მშრალი
 „და უცოდველის გულის ტკივილით
 „ქალს შეახერა ტყვე-ქმნილი თვალი“.

ცხოვრების უარყოფა განდევნილის სახით და ცხოვრების უკვდავი ძალა „ყმაწვილი ქალის“ სახით ერთმანეთს დაუპირდაპირა, ერთმანეთს შეაბრძოლა და ბრძოლის ველზედ გამარჯვებულად ცხოვრება გამოიყვანა. მან დაჰმო „განდევლობა“, შეაგინა ასკეტიზმი, ცხოვრების მშვენიერების წყაროს დაგვაწა და ცხოვრების ჯადოსნურის ილუმალის ძალით საუკუნოდ მოგვხიბლა.

ასკეტიზმი ოცნებაა უნიადაგო და უნაყოფო სამარადისოდ მიულწვე-ლი ისეთის მტკიცე ხასიათის ადამიანისთვისაც კი, როგორც „განდევლი“ იყო. ცხოვრებასთან პირველივე შეტაკების დროს იგი ძლიერი რჩება, ფეხ ქვეშ გათელილი. ცხოვრების განდგომა სიკვდილია, მისი მიღება კი სიცოცხლე, ცხოვრების უარყოფა, ასკეტიზმი—ჰირია, ცხოვრების სიყვარული კი ლხინი, როგორც ამბობს მწყემსის უცოდველი ქალი, მგოსნის ცხოვ-

რების ფილოსოფიის გამომხატველი. ილია არა თუ ასეთ „განდევილს“ მოს-
პობს, იგი გაანადგურებს თვით ბუდესაც კი ასკეტიზმისა:

„და იქ, სად წმინდანთ უდიდებიათ
„დმერთი მჯავრის და ჭეშმარიტების,
„იქ სად უწირავთ უფლისა მიმართ
„მსხვერპლი ქებისა და ღაღადების,
„აწ, შორის ნანგრევთ და ნატამაღთა
„მარტო ქარი ჭქრის, ღადის და ქშუის,
„და გამომუთხალი ჭექა-ქუხილით
„მუნ მოხვეწილი ნადირი ღმუის...“

ილიასთვის ცხოვრების განდგომა და უარყოფა, ცხოვრების „არ მიღება“ როგორც ეხლა ამბობენ, სრულიად გაუგებარი რამ არის. ცხოვრება უნდა მიღებულ იქმნეს და აღსარებულ. თვით ცხოვრებაში უნდა გამოიძებნოს სახსარი ხსნისა და ბედნიერებისა. ეს იყო მისი უკანასკნელი ჰიმნი ცხოვრებისა, ცხოვრების, საზოგადოებრივის იდეალების უკანასკნელი ლაღადისი. იგი პოემა ელლინურის სულითაა გაჟღენთილი, არა მარტო იმიტ, რომ ცხოვრება და მისი ძალები, სიცოცხლის შეხარულებაა შიგ გაღმერთებული, არამედ ელლინურთა სიბრძნით, ელლინურთა ფორმით, ვინაიდან სრული სიმეტრიაა დაცული, სრული შეთანხმებაა ფორმისა და შინაარსისა, განსახულისა და გამოსახულებისა. ცხოვრების უკვდავება სრულ ქმნილია, სადა, მარტივ ფორმაშია იგი ჩამოსხმული, იგი ქანდაკურად გამოკვეთილია, და სრულიად ჩვეულებრივ კილოთი შექმნილია მწყობრი, ხმა-ტკბილი, მელო-დიით აღსავსე სიმფონია, როელშიაც მრისხანება და ძალი შექსოვილია სინაზესა და სიმშვენიერესთან.

ეს პოემა ახალის ეპოქის დამწყებია არა მარტო ჩვენს ლიტერატურაში. მისი მხნე, გონიერი პესსიმიზმი ესდენ ლამაზადა და მოხდენილად არის ჩაქარ-გული აქა-იქა იმ სასიხარულო, ცხოვრების სადიდებელ საგალობელში, რომ იგი მარტო აღრმავებს და ალაღებს გრძნობას ჭკვა-დამჯდარის, დინჯის ბედნიერებისას და კმაყოფილებისას, რომელიც გადმოსჩქევს ამ დიადი ბრძო-ლის სურათიდან.

და... ხშირად წარმომიდგენია ხოლმე ასეთი სურათი: „განდევილისა“ და ილიას აჩრდილნი შეყრილან სიკვდილ სიცოცხლის ილუმინაციით მოცულ საზღვარზედ. „განდევილი“ საყვედურის კილოთი ეუბნება მისი შემოქმედ მგოსანს: „ახლაც კიდევ, მას შემდეგ, რაც შენ გამოგიცდია, რაც შენ და-გატყდა თავზედ, ახლაც იტყვი, რომ მაინც ცხოვრება ტკბილია, ცხოვრება-შია მარტო სიხარულის წყარო და ბედნიერების ნიადაგი, რომ მარტო ცხო-ვრებაა სანატრელი?“ ამის საპასუხოდ აღიმართება სიმშვიდით აღბეჭდილი ლანდი დიადის მოძღვრისა და იტყვის: „დიად, ღდესაც და მარადის ჟამს მე ცხოვრების თაყვანისმცემელი ვარ. იშრომეთ, იტანჯეთ, იბრძოლეთ ცხო-

ერებისათვის; თუ იქ არის დამარხული სამსალა, შარბათიც მარტო იქ მოიპოვება, თუ იქ არის დამალული ჭირი და ვიში, იქვე და მარტო იქ მოიძებნება სიხარული და სიცოცხლისკისი. ვაშა ცხოვრებას! გაუმარჯოს მის დიდებულებასა!

„აქ სიკვდილია, იქ კი სიცოცხლე,
„აქ ჭირია, და იქ კი—ღვინია!“

თუ ჩვენის მგოსნის სიცოცხლე დაუშრეტელი ნაკადულია, ქართველ ერის კეთილის მყოფელი, ხელ-უხლებელი განძია, რომელიც საუკუნეთა მიმდინარეობაში იქნება ჩვენის ერის გზის მაჩვენებელ მნათობად, მისი სიკვდილი სავსე ტრაგიზმით დიადი მოვლენაა. მისი წმიდა სისხლის ღვარი უნდა შეიქმნეს ქართველ ერის ემბაზად, რომელშიაც გაბანილი და ნათელდებული იგი სულით ამაღლებული და გონებით გამოფხიზლებული ზე-აღდგება და „დასწვდება იმა აკვანსა“, რომლის შესახებ ფიქრსა და ვარაშში, ზრუნვასა და ოცნებაში დალია სული ცით დაგვირგვინებულმა მგოსანმა.

კიტა აბაშიძე.

1912 წ. დეკემბრის 20.

ძეგლი ილიას საფლავზე.

Քչի՞մ ծնունդն զնա՞նկ,
ստի՞ քերթնա՞նք քփքոյդ,
քի՞մի զնձի խնայ՞ն
քթու լե՛ծոս լցո՞ւն:

Կցցեմէ՛ս քնէ՛ւ,
Կցցեմէ՛ս քօ՛ւն;
Քի՞մէ՛ւ Երգչու՛ն,
Դե՛ Կէտս Կցցե՞լո՞ւ?

Դե՛ս

Տճոյ տուն բնակ ծոռն

ախաւ սցստո ճիւղն;

Յաւ արիւն Եւս ու իջիւն

Եւ ճոռ ճոռ պոյնոն:

Յոյստ, ճոյստ ու ճոռ

ճիւղ քիւն ու պիւն ճիւղ ճիւղ,

իջիւն քիւն քիւն ու ճիւղ

ոյն. ճիւղ ճիւղ ու ճիւղ:

~~ճիւղ ու ճիւղ, ճիւղ ու ճիւղ~~

~~ճիւղ ու ճիւղ ու ճիւղ~~

ճիւղ ճիւղ ու ճիւղ, ճիւղ ճիւղ

ճիւղ ու ճիւղ, ճիւղ ու ճիւղ:

~~ճիւղ ու ճիւղ, ճիւղ ու ճիւղ~~

~~ճիւղ ու ճիւղ, ճիւղ ու ճիւղ~~

Յիւն ճիւղն ճիւղն ճիւղն ճիւղն

ճիւղն ճիւղն ճիւղն ճիւղն

ճիւղն ճիւղն ճիւղն ճիւղն

ճիւղն ճիւղն ճիւղն ճիւղն

ճիւղն ճիւղն ճիւղն ճիւղն

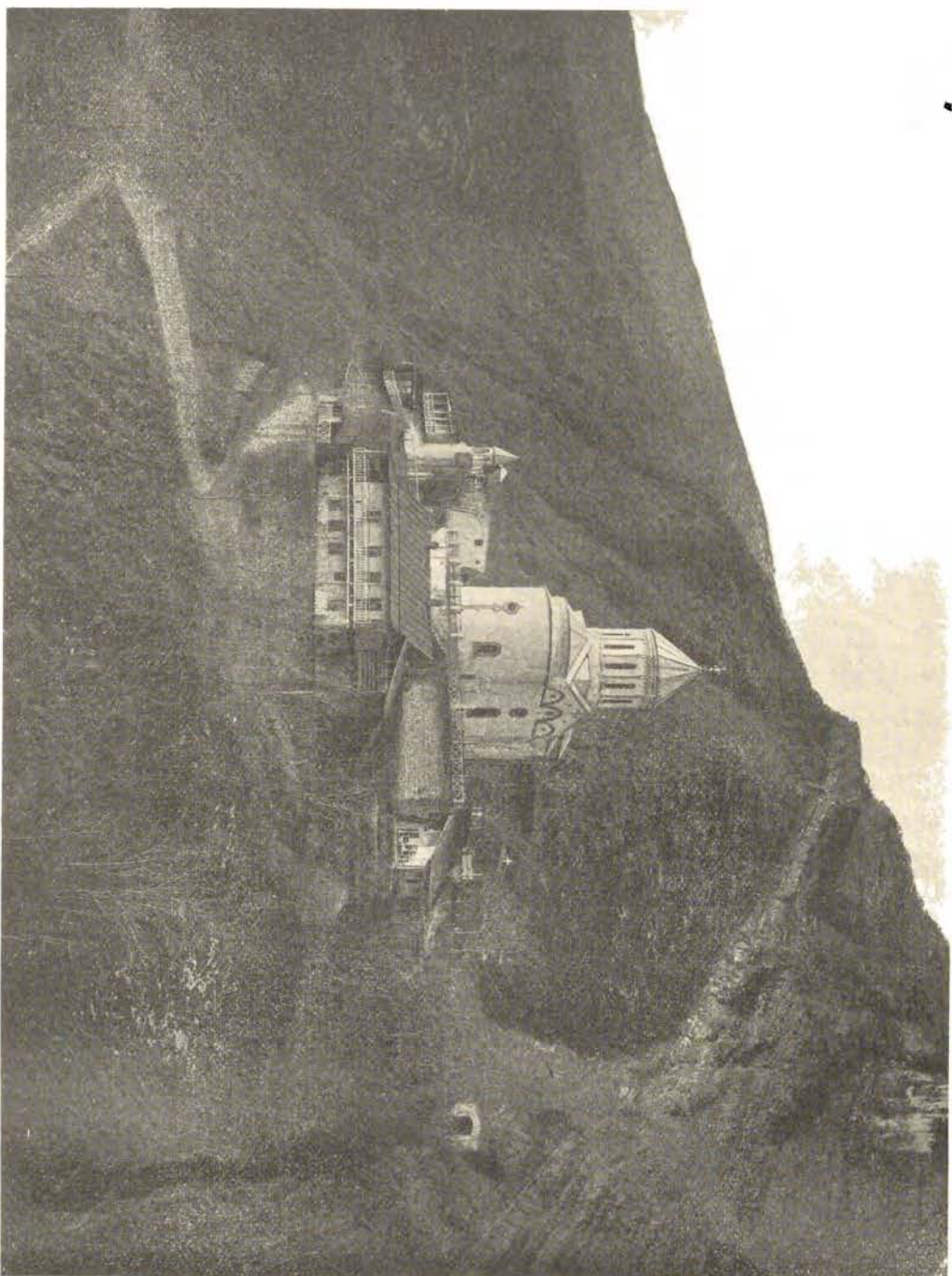
ճիւղն ճիւղն ճիւղն ճիւղն

ճիւղն ճիւղն ճիւղն ճիւղն

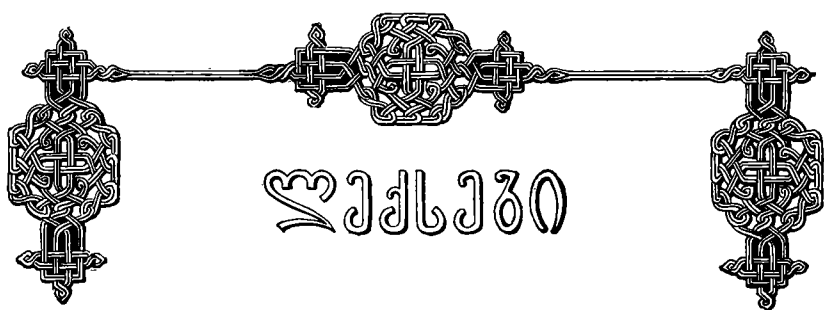
ճիւղն ճիւղն ճիւղն ճիւղն

ճիւղն ճիւղն ճիւղն ճիւղն

ճիւղն ճիւղն ճիւղն ճիւղն

ტფილისი, მთაწმინდა.—ვაჟა დავითის ეკლესია, ილიას საფლავი.

ყვარლის მთებს

ამშობლო მთებო! თქვენი შვილი განებებთ თავსა,
მაგრამ თქვენ სსოვნას ვერ მივცემ მე დავიწყებასა:
თქვენ ჩემთან ივლით გაუურელად, ვით ჩემი გული
თქვენთან, ჰე, მთებო, ბუნებითა შეუღლებული!
მასსოვს, ურმა ვიეპ, ძლივს მოსული გონს და ცნობასა,
როს სიდიადე თქვენი მგვრიდა კანკალს, ჟრჟოლასა...
იგი არ იყო შიშის ჟრჟოლა, შიშის კანკალი,
იგი არ იყო ძვრა გულისა, ფრთხალი და მსდალი.
მე თრთოლით ვსჭვრეტდი ლაქვარდ ცაზედ თქვენსა სიმაღლეს
და შევნატრიდი უმაწვილურად თქვენს ზემო მხარეს,
სადაც ღრუბელნი ვერ ჰბედავდნენ შიშით სრბოლასა,
სადაც ისმენდით ამაჟდა გრიგალთ ქროლასა,
სადაც წეროთა ქარავანი, ცას დაღუპული,
თქვენ თავთან იყო თითქმის ძლივ-ძლივ გასწორებული,—
იქ მე ვნატრობდი, უმაწვილ ურმობის სიძარტივითა,

ფრენას და ტანტალს თქვენს საშინელ გრიგალივით.
ვნატრობდი ხოლმე, რომ ვეხვიო სუბუქსა ქარსა,
ან თავისუფალ არწივისა ძლიერსა ფრთასა,
რომ აღმოგფრინდე და შეგეხო თქვენს ამაუ თავსა.

როცა ჰდმოუდნენ სევში მძვიფრნი სასტიკნი ქარნი,
ვით ას მრისხანე დაჭრილ ლომთა საშიშნი ხმანი,
ვითა ფოთოლი, ისე ვოროთოდი, ვუგდებდი რა ეურს:
იმ ხმებში ვგრძნობდი მე რაღაცას ნაცნობს მშობლიურს.
თუ მაშინ ერძისთვის უცხო იყო თავმოწონება,
აწ მომწონს თავი, მეგობრებო, რომ დაბადება
თქვენ შორისა მსვდა, ბუნებისა თქვენის ვარ შვილი,
გრიგალთა, მესთა, ქუხილთ შორის ქართულად გაზრდილი.
როს ემაწვილური მწუნარება ჩემს ემაწვილურს გულს
სხაგრავდა ხოლმე, თქვენ წინ ვღვრიდი ჩემ ცრემლთ ნაკადულს,
თქვენ შეგჩიოდით, შეგტიროდით, თუმც კი იმ ჩემს ცრემლს
როგორცა ესლა, ისე მაშინ არ სცემდით ნუგეშს...
და ეს აჩრდილნი საოცნებელთ წარსულთა წამთა
ჩემს სიკვდილამდე მეძარება გულშია ღრმითა!...

რა რიგ მიევარდით, მეგობარნო ჩემ ემაწვილ ერძობის,
და აწ მაშორებს თქვენთან ვალი ამ წუთის-სოფლის,
მომავლის ბედი გაურას ითხოვს ჩემგან მსხვერპლად,
და რას მომთხოვდა უარესსა დასასჯელად?!
ყოველი ნაბიჯი ჩემის ცხენის თქვენთან მაშორებს,
ყოველი წუთი გკარგავს თქვენა და მეც მათლებს...
აგერ თქვენც ჰქრებით თან-და-თანა... თქვენსა მწვერვალსა
ძლივს ვარჩევ... წუთიც!.. ხოლოდღა ვსჭვრეუ ციაცსა ცასა.
ამაოდ ვებრძვი მანძილსა და ჰაერის სისქეს
და მოუსვენრად ვატანტალე მწუნარს თვალსა ჩემს!..

თქვენი მწვერვალნი აღარ სჩანან და მშვენიერად ცას
აღარ უპოებენ ერთ ნაირსა ციავს კამარას!..

მშვიდობით, ჩემო, თვალში ცრემლით განებებთ თავსა...
უცხოეთიდან კვლავ მოგაწვდენთ ჩემს გულს და თვალსა,
კვლავ გაგიღიებთ შორ ქვეყნიდან თქვენ ჩემი სული,
და დაძალებსცა სივარულით ფეთქასა გული.

სანთელი

ზივარ და შევჭვრეტ ჩემ წინ სანთელსა,
რომელიც წელან უზვად ნათელსა
ჩემს ოთახს ჭფენდა და აშუქებდა
და თვალ წინ ბნელსა განმინათლებდა.

აწ მიწურვილა გასაქრობლადა,
შანდლისა თავზე ძლიუძლივლა ბეუტავს,
ხან ჩაქრება და სან მნათობლადა
კვლავ შანდლიდამა წამოიხედავს...

ებრძვის სიკვდილსა ჩემი სანთელი,
მაგრამ მას, წეუულს, რა დაამარცხებს?
ლაქვარდად ქმნილი სუსტი ნათელი
შანდლის ჯურღმულში თავსა ანარცხებს.

აგერ ოთახსაც ჩრდილმან გადაჭკრა,
კედლებზე ძლივს სცემს ბნელადა შუქი,
აგერ სანთელიც შანდალში ჩაქრა...
რა დამრჩა მისგან?—მწვარი ზატრუქი.

ეგრედაც კაცი ძლიერი ქრება,
რა ეწევა მას სიკვდილი—მტერი;
მშვენიერ არსის მაგიერ გვრჩება
ერთი პუჭაღა გამხმარი მტკერი.

სმა სამარადამ

I

ამართალს ფულითა ვსჭრიდი,
გროშისათვის კაცს გავეიდი,
თვით მძას ორმოს გაუთხრიდი
და ჩემს ჯიბეს ნელანელ ვზრდიდი;
საზრდოს გლეხსა წაუართმევდი,
მშიერს, მწუერვალს დაუგდედი.

თუ შიმშილით მოკვდებოდა,
მე ის არ დამნანდებოდა.
რაც კი რამ ჰქონდა საწყალსა,
ჩემს ჯიბეს აძლევდა ხარჯსა;
ჩემი ჯიბე ვტენე, ვტენე,
ისე მოკვდი, ვერ გაგტენე.

II

ობლის ვედრება, ტირილი
ჩემთვის იყო გაუგებრად,
განა ვიყავ მე გულჩვილი?
სხვის ტირილი მიჩნდა ძღერად.
წვრილ-შვილნი გლეხთა ქვრივებსა
შიმშილით ესოცებოდნენ;
მათაც კი ვსთხოვდი ფულებსა,
როს საქმისთვის მოვიდოდნენ.
ირჩობოდა, კაცს ვხედავდი,
მე შემეძლო მის მოჩვენა:
მის მოჩვენას გავხედავდი,
თუ მესმოდა ვერცხლის ბზენა.

III

თუ არა და ხელსა ვკრავდი
და მას წეალში მე ჩავკლავდი;
ბევრსა საქმეს ამის მსგავსსა
მე ვიქმოდი მეტად კარგსა.
სიცოცხლეს კარგად ვიცნობდი
და იმ ცნობით ვსარგებლობდი:
დროზედ სიბრძნე ვიცოდი,
დროზედ თვალის ახილება,
დროზედ სიფიცხით ვიწოდი,
ხანც ვიცოდი დაზანტება.

IV

გლეხებთან ვიყავ ჭკვიანი,
ტუტუცი ნაჩაღნიკთანა;
უხმოსთან ვიყავ ხმიანი
და უსიტევო ხმიანთანა.

ვინც მე შიშით მიუურებდა,
მას ბრგა-ბრუგს დაუწეებდი;
და ვინც კი დამიუვირებდა,
მას მე ფეხქვეშ ვუძვრებოდი;
ღმერთმან მომცა მარდი ხელი,
დაუღლეელი თავის ღღეში,
მუნით ცურდებოდა ჭრელი
ჩემ გაუმაძღარ ჯიბეში.

V

სულ ჯიბისთვის ვცდილობდი,
მისთვის კაცსა ტყავს ვამბობდი;
ეს წვეული ვტენე, ვტენე,
აჰა, მოგვკდი, ვერ გაუტენე...
რაღა გითხრათ? ვიუავ კარგი,
ქვეყნისათვის დიდი მარგი.
არც ვიუავ დიდი, არც მცირე,
ჩემს ღღეში ცრუადა ვსწირე;
არც ვიუავ გლეხი, არც ბეგი;
მაშ რა ვიუავ? მდივან-ბეგი!
და აწ მესი გლეხებისა,
ერთგული უმა ფულებისა
მტვრადა ვდევარ სამარესა,
მოდო, ენდე ცრუ სოფელსა!...
შეიბრაღეთ ჩემი გვამი!...
თუ ოდესმე ვინმე მნახეთ,
საიქიოს თუა ქრთამი,
გამახარეთ, ჩამომძახეთ.

ს ი მ ღ ე რ ა

 ად მიგუეუვარ, მდინარე
მოწუენილ სიცოცხლისაჲ!
ჩემს მცირეს ნავს რას არხევ,
ზვირთო წუთის-სოფლისაჲ!
რას შემაძთხვევ; ვინ იცის
აზრი შენის ცივის წელის?
აწყო კეთილს არ ამბობს
და წარსულიც მას სთანხმობს.
შორს მოძავლის ვარსკვლავი,
თუძც არის უხილავი,
მაგრამ, ვგრძნობ, შესვალ დიდს ზღვას
და იქ ჩაჰდუზავ ჩემს ნავს,
და მარდად შენი წეალი
წაშლის ჩემს ურგებს კვალსა...
თუ ეს მაქვს გარდუვალი,
ვსწეველი ჩემ შობის წამსა:
რად მინდოდა სვლა ქვეყნად,
თუ ეკ ბოლო მხვდა მხვედრად?...
ვინც კი ეგრედ მსვლეელია,
შესაბრალებელია!!...
ორსა ობლათ მცურავსა,
მე და ჩემს მცირეს ნავსა,
ჰოი, გვედრებ, მდინარევ,
იმ დიდ ზღვაში ნუ შეგვრევ!

გუთნის დედა

„გაღი გამოდი, გუთანო,
ღირღიცაჲ მანი უთხარო!“

ქრთს ბედს ქვეშა ვართ, ლაბაჲ, მე და შენ,
წილად გვარგუნიეს შავი მიწა ჩვენ.
ერთგულად ვჭიმოთ ჭანჭანი ჩვენი,
უსინარულოდ დაუღლით დღენი,
ბელტი ბელტსედა გადმოვანწინოთ
და შრომის ოფლი მიწას ვაწვიმოთ.
ნუ დამიღონდი!... შენი უღელი
ჩემს უღელსედა არ არის მხელი:
მეც შენებრ მიწას დავეურებ თვალით,
რადგანაც ზეცა წამართვეს ძალით;
შენებრ მეც მელის მიწა ვით მსხვერპლისა
სიკვდილის შემდეგ დასავიწყელსა.
შენ ჰირუტევი ხარ და მე მეტეველი?!...
ეგ, ჩემო ლაბაჲ, ნუ შეგშურდება...
რად მინდა ხმალი, თუნდ იუოს მჭრელი,

თუ სიძარტლისთვის დამიჩლუნგდება?
 აბა რას გვარგებს ჩვენ ის გუთანი,
 რომე აჩეხოს მარტო მიწანი
 და არ მოსთხრიდეს ძირით იმ ბაღასს,
 რომელიც უშლის თესლსა ამოსვლას?
 მე ჩემის ჭირის, ჩემის წუხილის,
 ჩემის კაცობის გულის დუდილის
 სიტუვანი გულში მებადებიან,
 მაგრამ გულშივე უხმოდ ჰკედებიან.

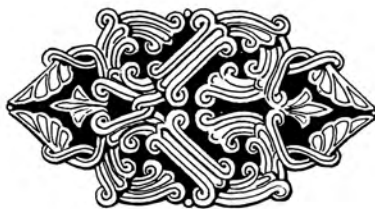
შენ ვერ გაიგებ შეტუველის ტანჯვას,
 როცა სიტუვასა მართალს გულში ჰკლავს!...
 აქ შენდე, ლაბაჰ, ჩემი უღელი
 შენს უღელსედა უფროა მნელი.
 მაშ რა გაღონებს?... გასწი ჭაპანსა
 და გაიტანე გუთანი ბოლოს,
 ნუ უღალატებ ძველს ამხანაგსა,
 ის შენ აცხოვრე, მან შენ გაცხოვროს!...

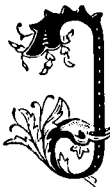

ლოცვა

ამაო ჩვენო, რომელიცა სარ ცათა შინა!
მუხლ პოდრეკილი, ღმობიერი ვდგევარ შენ წინა,
არცა სიმდიდრის, არც დიდების თხოვნა არ მინდა,
არ მინდა ამით შეურაცხ-ვჭყო მე ლოცვა წმინდა...
არაბედ მწეურს მე განმინათლდეს ცით ჩემი სული,
შენგან ნამცნების სიუვარულით აღმენთოს გული,
რომ მტერთათვისაც, რომელთ თუნდა გულს ღახვარი პკრან,
გთხოვდე: «შეუნდე—არ იციან, ღმერთო, რას იქმან!»

მეც შავს თვალებს

 ქეც მინახავს თვის სიბნელით თვალნი
ვითა მწევდიადი ისე ღრმათ-ღრმანი,
საშიშნი ცეცხლით, დაუძონავნი,
ვით ქარიშხალში აღმშოთნი ზღვანი.

სიცოცხლე მათში ღუღს იმა ცეცხლით,
რომ დაიდაგო მისის ნახერწკლით,
სიცოცხლესთანა ჰსცნობ შარიგებას
და არ ინდომებ სხვა ნეტარებას.

რა რიგ ჩანს ტრფობათ აძღვრეულობა
და არწივისა თავისუფლობა
მათ დიდ მშვენიერ სიბნელის ტბაში,
მათ გრძნეულ, უხმოთ, ცხად გამოთქმაში!

მშვენიერების აძნარტავნება,
სიეკარულისთვის ცეცხლათ ანთება
და დიდ სურვილის უგუნურება
რა მაცდურებით იქ იხატება!

როს დაიწოებენ იგინი ცქერას,
გული სხვა გრძნობით მოჰყვ (ება მეგრას).
ჰგრძნობ, რომ საბრალო გული განგიწვეს
და ჰძრწო, რომ სრულათ მათ წარგიკითხეს.

რა გინდ ტკბილ იუოს თავისუფლება,
მათგან უფრო ტკბილ არს დამონება!
ვეძებ და ვეძებ აქ მე შავს თვალებს,
მარამ რუსეთში ვინ დამანახვებს!

გიუგარდეს!

შაცო, გიუგარდეს!
ცათ შთამომებასეს,
როს მათ დამბადეს.

ვეელგან ეს სიტყვა
ლამზრად წინ მიმევა
და ქვეყნად ჩემს სვლას
ქსცემდა წმინდ ნათელს,
მისთვისც გეტევი მძას:
შენცა გიუგარდეს!...

მ თ ვ ა ლ ე ს

 თვარევე! გჭვრეტ მშვიდით მიცურავ ცაზედ
და შენ მკრთალ სწივთა ჭერი ქვეყანაზედ
და მძინარ სოფელს კაძარა ცისა
თვის სიმშვიდითა არ უფრთხოვს ძილსა;
ყოველი ჩუმობს გარშემო ჩემსა,
სძინავთ ნიავთა, სძინავთ ფოთლებსა,
ეველა ტკბილ ძილში ბედითა სტკბება,
ეველას მშვიდობა ეალერსება;
და ხოლოთ ჩემი ურვით მოკლული
შემომტირის მე მწუსარეთ გული;
მისთვის ხომ არა, რომ ვსჭვრეტ სხვა ზეცას,
სხვათა უფერულთ ვარსკვლავთა დენას?
თუ მოაგონდა, რომ ერთხელ მეცა
ეგრედ დამცქერდა სამშობლოს ზეცა,
ზეცა სულ სხვა ფრათ გაბრწყინებული
და სულ სხვა რიგათ დამშვიდებული.

ს ი ზ მ ა რ ი

იალ სივრცეში ოხრად ვნახე ბნელი უფსკრული, ჯოჯოხეთისა სიწვედიადით ღრმად გადაკრული. და იმ საშიშარ, სამარისებრ, უსომო სიღრმეს ვსჭვრეტდი არეულთ ურთი-ერთთან ნგრეულთა ქვეულებს. რისხვა წვევლისა, შეჩვენების და განგდებისა იუო თან-მკსავრად გაწირულის იმ ქვეულებისა. სისხლით აღვსილსა ფიალასა იქ მზენი ჰგვანდნენ და ჯოჯოხეთის უფსკრულათა ვარსკვლავნი სჩანდნენ. მზე, მთვარე, ზეცა, დედა-მიწა საშიშ გრივლით უგზო-უკვლოთა წანწალებდნენ ტრიალით ძალით. აქ მთვარე მხესა—იმ სისხლის ტბას—ძიაწედებოდა და ზარით, გრგვინვით და ქუხილით უკუნტებოდა... და მზიდამ თითქო სისხლი სიღრმეს ღვარად სდიოდა და მუნით ალი ჯიკრის ფრადა ამოდებოდა. და ის ქვეულები იმ ალის ფრით იევენ ისეთი, თითქო უსომო სივრცეს მოცურს თვით ჯოჯოხეთი. და ღვთის რისხვისა ხმისა მძაფრი და ერუ გრივლი, ქვეულებთა მრავალთ უგზო-უკვლოდ წვევლით ტრიალი, გრივალთა, ცეცხლთა, წყალთა, ხმელთა ერთად მოდენა, „წვეულიმც ივავ, წვეულიმცა!“ ამის მოსმენა,— მეგონა დემონთ აღმშოთველთა ღსინად ეუოფათ, მაგრამ ზოგად შიშთ კაცებრ მსთაღად ეველა ემონათ. კაცებრ დემონნიც, ჩვეულებრივ სულით ძლიერნი. იმ შეჩვენებულ ქვეულებშია თრთოდენ ვით სენი...

კაცებო დემონიც ურთიერთსა კბილით ხორცს ჰკლევდნენ
და საძარცხვინო სიმსოფლით კბილით აკრატუნებდნენ.
ვევლა ელოდდა, განუშლიდა ხელების სიკვდილსა,
იწვევდა, როგორც უკანასკნელს ნუკეშს შთომილსა,
მაგრამ სიკვდილიც იქ თვის მესთან არ აღვიძებდა
და იმა ქვეყნებს ღვთის რისხვასა მიაწებებდა!...

*
**

იხილე სატრფო: იგი ცრემლს ჰღვრიდა,
ბედს და სიუვარულს მოთქმით დასტირდა,
მის ცრემლი დამჟანახს ვარდს დასდიოდა
და მეც შორს მისგან ცრემლი მცვიოდა!

**

მოვიდა სხვა დღე,—განქრა მის დარდი,
მას ხელთა ეჭურა სხვა ტურფა ვარდი,
იმ ვარდს ტრფობითა ის დაჰლამოდა—
და მე კი მაინც ცრემლი მცვიოდა!

ლოთის ოჩევა

ქმანო! სიცოცხლეს ნუ მოჰკლამთ ცდაში
ქსულ ამაოა ამ ქვეყანაში:
ქვეყნის დიდებას, ქვეყნის სიმდიდრეს,
რისთვისაც კაცი თაჯუკისერს იმტვრევს,
არ გავცვლი ტრფიულ ქალის კოცნაში
და კახურ ღვინით ერთ საგსე ეანწში.
ორს ჰატოვს სცემდეთ ამ ქვეყნიურსა:
მხიარულს ბახუსს და ცელქს ამურსა;
მენდეთ, ამათგან დაწულ გვირგვინით
სიცოცხლეს ჩიტებრ განვლით დიმილით.
ნუ დაუჯერებთ უგემურსა ჭკვას,
გრძნობის განსჯაში უოველთვისა ბრძას
გულის კითხვაზედ უარისთვის მზას;—
რა უნდა ჰსჯობდეს, მიოხარით, ამას,
რომ ერთის ხელით ესვიო მიჯნურს,
მეორით—ეანწით ჰელაზამდე კახურს?
ან ღვინის ორთქლით გახურებულსა
რა დაგკოცნის შენ სხივი ავრორის,
ცელქ სიუვარულით გაღვიძებულსა,
შენ საუვარლისა ხვეწნათა შორის
შენს თავს იხილავ, მაშინ ჰკითხე ჭკვას
რა უნდა ჰსჯობდეს მაგ გაღვიძებას?

ზავლოვსკის ჰარკი

ზავლოვსკის ჰარკში დაღონებული,
ბევრ მძიმე ფიქრით დაძმონებული
ჩემს აგარისკენ ვიდოდი ნელათ.

სდგა ღამე და ცა სჩნდა მწვედრიად ბნელათ.

ჰარკსა დასდგმოდა ბურუსი სქლათა,

ტეე, ზენი იევენენ თითქო მძინრათა,

აწსად ჩუხენი, არ საიდამ ხმა...

მეც ამიტაცა ჩვეულებამა

და ჩამაფიქრა ჩემს სიცოცხლეზედ

და ჩემ ქვეენისა შორ ტბილ კიდევად;

და ნათლათ წამნი იქ დამარხულნი

წინ განმიტარა გაცოცხლებულნი.

ვეელას ვჭვრეტდი მე: მშობელ მთა და ბარს,

ველსა ედემის ღირსათა მდიმარს,

განრისხებულთა წყალთ გრგვინვით დენას

და სამხრეთის ცის თავისუფლებას.

ისე ტბილ იყო ის დავიწეება,

რომ აღარ მსურდა მე გაღვიძება

ჩემ მოწეენილის ცხადისათვისა

ჩემ ქვეენის გარე სიცოცხლისთვისა.

ეგრეთ ვეტრფოდი იმ ღვთიურს სილვას

და გასაოცარ უძილო სიზმარს,

მარამ ვიღაცამ მხარი მხარსა მცა,

სილვაც დამიფთხო, ბედიც წარმსტაცა!

აღშფოთდა გული განრისხებული,

იმ ტბილ ოცნებებს მოშორებული...

ზე ავიხედე და ქართვლის სახე
 იმა მწუვდიადში მე დავინახე:
 ჩემ ქვეყნის შვილი იდგა ჩემ წინა!!..
 გაგვირდი და ვსთქვი: ოცნებამ მცინა...
 დიდხანს შევეურე განცვიფრებული
 მის ვაჟკაცურსა შავკვრემან სახეს...
 ჩემ ქვეყნიდამ აქ გადმოგდებული
 ვით ვერ ვიცნობდი ჩემ ძმასა ქართველს?!.
 ვიცან, და გული გაგვირვებული
 მკერდში ათრთოლდა განხრებული.
 ბედო! იმ სიზმრის სიმტკბარე წმინდა
 ამ კალვამებათ უოველთვის ღირდა;
 მის მაგიერსა შენ თავის ჟამში
 ვერას მომცემ ამ ცივ ქვეყანაში.

ლოცვა

დეს დემონი ურწმუნოების
უკუ თქმისა და მაცდუროების
საწაბლავით თვის სავსეს თასს მაცდურს
წინ დაუდგამდეს ჩემს სულსა უძლურს,

ნუ მანდობ, ღმერთო, ბედისა ტრიალს,
ნუ დაძაწაფებ დემონის ფიალს;
და უკეთუ არს შესაძლებელი,
მე განმპრიდენ იგი სასმელი.

მარამ თუ, ღმერთო, შენ ღვთაებას სურს
რათა გაძოცდა მით ჰქონდეს ჩემს სულს,
განჰქრენ შენ ხმასთან სურვილნი ჩემნი
და იუავენ ნება, უფალო, შენი!

* *

როთელ ჰჯდა ჩემთან ქალი ლამაზი,
ამას მეტეოდა ნარნარი, ნაზი:
„ჭაბუკო, რისთვის ხარ მოღრუბლული,
როს დღე აგრება გაბრწყინებული?
შესედე მზესა, — ვით აბნევს ნათელს,
ადნობს თოვლ-უინვას და ათბობს სოფელს.“

-- რა შეესედო მზეს? ვიცი გადმოურილს
კაცთ მაცოცხლებელს არც ერთსა მის სხივს
არ ძალუმს ჩემის გულის გათბობა,
არც ჩემის დარდის ცრემლად დადნობა.

* * *

 არტო მივცურავ ცხოვრების ზღვაში,
თითქო უსურვლოთ და უფიქრელათ;
და ზღვის ღელვაში, გრიგალთ ქროლაში
არა რა აქვს რა ჩემს გულს იმედათ.

ზვირთი ზვირთზედა ჩემკენა სრბიან,
ჯერ ჩემს მცირეს ნავს ზედ ასქდებიან;
და, უჭვრეტ რა მე ჩემ ნავის რხევას,
უცდი ანუ მის, ანუ ზღვის ძლევას.

რა რიგ მაქანებს ზღვა გამოუცდელს
და მათამაშებს თვის სხვერზლს წარუვლელს;
ვიცი, როს კი სურს, გადაძვრამს მძლავრს ხელს
და ჩაშლუზავს მე თვის ცივსა სიღრმეს

და ურგებს ჩემს კვალს იგი სიჩქარით
სქლათა დაჭფარავს ზვირთთა კამარით.
თუ ეგრე წარვხდე, ნუ ატირდები,
მე იმ ცრემლებათ არ ვეღირები!...

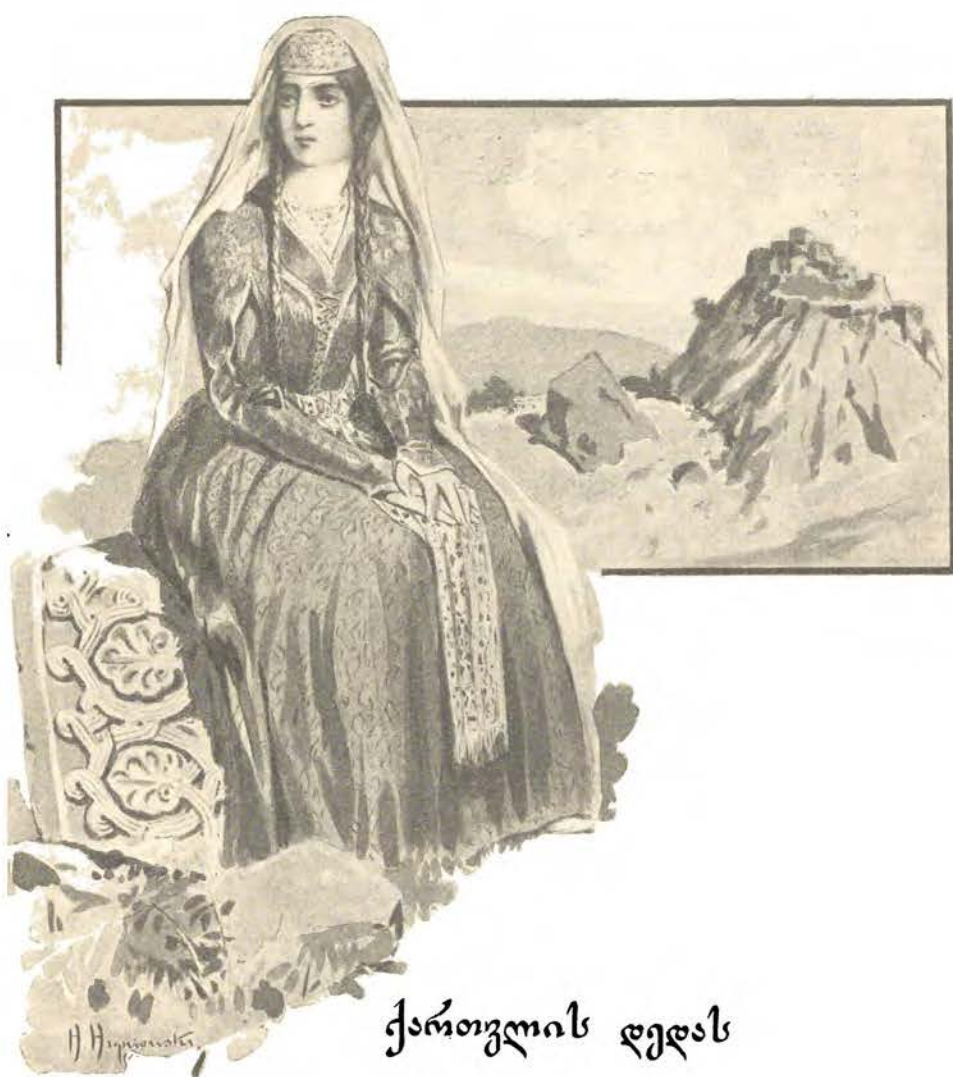
* * *

 აე თუნდ მოგვედე, არ მეშინიან,
მარამ კი ისე, რომ ჩემი კვალი
ნახონ მათ, ვინც ჩემს უკან ვლიან,
თქვან: აღასრულა მან თვისი ვალი;

რომ ჩემს საფლავზედ დაუდებულმან,
ქართველმა ჩემგან შეუვარებულმან,
გულ წრფელობითა და სიმართლითა,
მე ჩამამძახოს თუნდ ჩუძის სძითა:

— იუაჲ მშვიდობით შენს მეუდრო ძილში!...
შენ გიცოცხლია, როგორც უნდოდა;
თქვას შენი ქნარი შორს ჩვენგან – ჩრდილში
ამათ ჩვენთვის არ სძაურობდა.

ქართულის დედას

„აწმყო, შთბილი ქართულისაგან,
 არის მშობელი მომავლისა.“

ლეიბნიცი

ქართულის დედაო! მუჟუ ქართულისა
 უწინ მამულსა უზრდიდა შვილსა;
 დედის ნანასთან ქეთინი მთისა
 მას უმზადებდა მომავალ გმირსა...
 გაჰქრა ის დროცა!... დიდმა ნაღველმა,
 კირთების ქვეშე დახატულ ბედმა,

სრულად მოგიკლა სიცოცხლის ძალა,
 თვით შენი შვილიც ჩაგდილად შესცვალა.
 მითხარ,—სადღაა პაპა-პაპური
 მხნეობა, სძალი, ძეგლავი ქველური,
 სასწელისათვის ამაჲი თრთოლა,
 მაძულის ბტერთან შედგარი ბრძოლა?
 მას ნუღარ ვსტირით, რაც დაძარხულა,
 რაც უწყებლოს დროთ ხელით დანთქმულა,
 მოვიკლათ წარსულ დროებზედ დარდი...
 ჩვენ უნდა ვსდიოთ ესლა სხვა ვარსკვლავს,
 ჩვენ უნდა ჩვენი ვშვათ მეოობადი,
 ჩვენ უნდა მივსცეთ მოძავალი ხალხს...
 აქ არის, დედავ, შენი ძაღალი
 დანიშნულება და სადძრთო ვალი!
 აღზარდე შვილი, მიეც ძალა სულს,
 საზრდოდ ხმარობდე ქრისტესა მცნებას,
 შთაბგონებდე კაცთა სიუვარულს,
 მძობას, ერთობას, თავისუფლებას,—
 რომ სიკეთისთვის გული უთრთოდეს
 და მოძავლისთვის ბედთანა ბრძოდეს...
 მენდე, მიიღებს ნერვს შენგან დარგულს
 და მოგვცემს ნაუოფს ვით კაცი კაცურს.
 დედავ! ისმინე ქართულის ვედრება:
 ისე აღზარდე შენ შვილის სული,
 რომ წინ გაუძღვეს ჭეშმარიტება,
 უგან ჭრჩეს კვალი განათლებული.

რისთვის მიუვარხარ?

რისთვის მიუვარხარ? მისთვის, რომ ცრემლსა
ჰბადავს ჩემს თვალში ეს სიუვარული,
მისთვის რომ მტანჯველს ჩემ ავსა ბედსა
უფრო სასტიკათ ებრძვის ეს გული.

რისთვის მიუვარხარ? მისთვის, რომ შენს თვალს
ჩემ გულის ალი არ უდნობს ცრემლსა,
მისთვის მიუვარხარ, რომ მაძლევ ტანჯვას
და იმ ტანჯვაში სრულ სიცოცხლესა.

ს... ს.

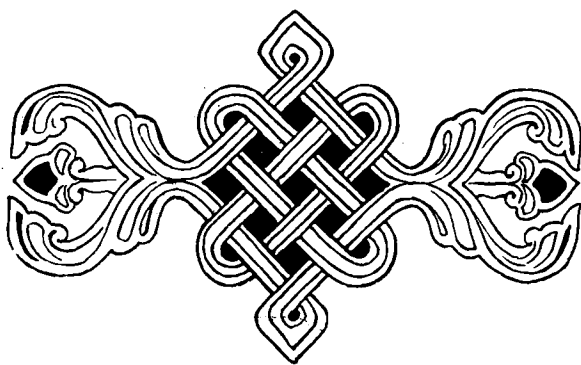

აშინ დავსტებები სრულ სამოთხითა,
როს სულ შენ ცის ფერს შევეურებდე თვალს,
ვსცხოვრობდე ხოლოთ მის გამოთქმითა,
ჩემ გულზედ ვგრძნობდე შენს მშვენიერს თავს,
ვსთქავდე შენ სუნთქვას მთელისა გრძნობით,
მაშინ, ოხ, მაშინ! კი დავლოცავ ცას,
მაშინ აღვივსებ გულს წმინდა ღოცვით!...

ს... ს.

ას ბჭეთ, რაც შენ მე შემეუვარდი,
აღარ შორდება ჩემ გულსა ურვა,
უიმედობის ჰკლავს იმას დარდი
და ჩემს ბედსედა უბოლო მდურვა.
მე შენ არ გისმენ ჩემსა ტანჯვასა,
მას, რაც ნელ-ნელათ მითხრის საფლავსა;
შენ წინ დავუბრავ თვალში ძოროლოდარს ცრემლს
შობისა უძალ მოკვლავ ოხვრას ჩემს;
არა, ვერ გასძენ მას, რაიც შობავს
იმ ცრემლის გუბეს, იმ ოხვრის სუნთქვას.
ჩემ საწებლ გულთან ეს სიუვარული,
შენგან ჩაგრული და განგდებული
წავა, საფლავში დაიმარხება
ისე, რომ არც კი დაგემდურება...

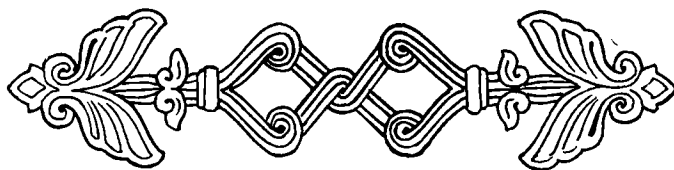

 ეწრი ვიტანჯე, ვიცი, რომ შელის
ბევრიც სხვა ტანჯვა მომაჟღებია,
მაგრამ ეს არ არს შიშესი ცრემლის,
რომელიც მარად თრთის ჩემ თვალებია.

შეველას გაუძლებ: სასტიკ ტანჯვასაც,
ჩემ საუვარდელთა იმედთ დანთქმასაც,
თვით სიუგარულის ფიცისა ღაღატს
და თვით ჩემ ბედსაც, ამ უგრძნო ჯალათს,

შეველას გაუძლებ, როგორც კლდე ქვისა,
ბედთანა ბრძოლა ვით შეშინება,—
სოლო ჩემ თავის არაფრობისა
არ ძაღმიძს, მძანო, ვერრით გაძლება!

ს ი ზ მ ა რ ი

ქაო! სურვილით,
მანთებულ გულით,
რაც ცხადათ მწადდა,
სიჰმარი ხატდა.

ვნახე სიჰმარი,
ოხ! რა რიგ მტკბარი!
მესიჰმრა მშობელ
ქვეყნის მთაბარი;
ხვეწა მსურდა მთის
ჩემ ძველ ნაცნობის,
მთანთქმა ტკბილ ხმისა
ქართულის სიტყვისა,
აღერსით შეჰერა
ჩვენ მზის სხივისა;
ვსჭვრეტდი ჩემს მშობელს
მთის ძირში სოფელს,
ვით ჩემ დროს ისევ
ისევვე მუოფელს.
იქ ვნახე სახლი,
სადაც მე თვალი
პირველ ვახილე
და რა ვიხილე?
ტახტზედ ჯდა ქალი,
სწვიმდა მის თვალი;
ჩემს თავსა ვკითხე,
ვინ არს მტირალი?

აზრის ვითომ ის?...
 კანა ჟვავილის
 ჩრდილი თვით ჟვავილს
 რითმე ედრების?
 ვსცნობდი, ანც ვსცნობდი
 მჭირალსა ქალსა
 და გულში ვგრძნობდი
 რიდაცის ალსა.
 დიდხან და დიდხან
 ცრემლს თვალთ ღვრიდა
 და ჟრუთ ხანდისხან
 კვნესდა, ოხვრიდა,
 მერეთ გახეხნა
 ბაგე ფერკრული
 და რა ახსენა?
 დავიწყებული
 ჩემი სახელი.
 მსმენძან იმ ხმისა
 გაგშალე ხელი,
 ის იუო!.. ისა!..
 მსურდა შემეპურა...
 გულსა მიმეპურა...
 და ნაცვლათ მისა
 ჩემ სარეცლისა
 ცივი რეინა ხელს
 შემრჩა მღვიმარეს.
 აგრეთ ვსჭვრეტ სიზმარს
 ვბედნიერდები,
 ვიდრე, მძაფ, ცივ ცხადს
 არ შევეურობი.

უცხოეთში

თვარე მიცურავს დინჯადა ცაზედ
და თვის მკრთალ სხივთა ჭერის ქვეყანაზედ;
მძინარ სოფელსა კაძარა ცისა
თვის სიმშვიდითა არ უფრთხობს ძილსა.

ყოველი ჭრუმობს გარშემო ჩემსა,
სძინავთ ნიავთა, სძინავთ ფოთლებსა,
ეველა ტკბილ ძილში ბედითა სტკებთა,
ეველას მშვიდობა გარს ეფინება...
და მხოლოთ ჩემი ურვით მოკლული
შემომტირის მე მწუხარედ გული...
მისთვის ზომ არა, რომ ვსჭვრეტ სხვა ზეცას,
სხვათა უფერულთ ვარსკვლავთა დენას?
თუ მოაგონდა, რომ ერთხელ მეცა
ეგრედ დამცქერდა სამშობლოს ზეცა,
ზეცა სულ სხვა ფრად გაბრწყინებული
და სულ სხვა რიგად დამშვიდებული.

გაზაფხული

ქიმ, გაზაფხული
მოდის მორთული,
მოდის და მოაქვს
ცით სიხარული.

ამწვანდა მთები,
ტყე და მინდვრები
ათას ფრად ჭეკავის
ბალი და ზვრები.

განახლებული,
გაცოცხლებული
ჭლხინობს და ჭსტებება
ვეელა სულდგმული.

ბელურა იქ ჭმდერს,
ბულბული აქ სტეგენს,
თვის მიჯნურ ვარდსა
დაჭკენესს და დაჭკენესს.

აგერ ზეჰელა
ფრთა-აკრეფილი
ევაკილს სწოწნს ნელა,
და თრთის ევაკილი.

იქავ კურკურით,
ჩუძის ჩურჩულით
წუარო ჩამობის
ლხენით, ჩუხ-ჩუხით.

რა რიგად ჰგეოებს
ბრწეინვალე წეარო,
მიცურს და ჰხარობს:
„უინვით არ ვარო.“

ზამთრითა შეკრულს
წეალს დამონებულს
ეინვა ადნება,
მონებაც სწედება,

მიდის, აძლევის ბანს
ქეეენის გალობას
და მით მადლს უხდის
თავისუფლობას.

ეველა ევაგდება,
ეველა ახლდება,
რა ჰხედავს ტკბილ დღეს,
გამოცოცხლდება, —

და მარტო გული,
ერთხელ მოკლული,
არც აუვაგდება,
არც გაცოცხლდება!

ჩ ი ტ ი

გალობ და ვგალობ
და იმით ვხარობ,
რომ მე ქვეყანას
გალობით ვატებობ.

ჩემია წერა:
მღერა და მღერა,
ლხენა, გალობა,
თავისუფლობა.

ღვთით მოცემული
დიდ არს ქვეყანა,
გახარებული
ფურინავ უკელგანა.

სადაც კი მინდა,
გადაფურინდები,
ნიჭი მაქვს წმინდა,
საფრენად ფრთები.

ლურჯსა ჭაერში
ჩავიდუწები,
ფოთლიან ტეეში
დავიბუდები.

ღამეს ვატარებ
სეზედა ძილით,
დილას ვახარებ
გალობით ტკბილით.

და, რა მზე ძალვით
თავს შორს ამოჭყოფს,
მის სხივი კრძალვით
ფოთლებს ააშრობს,—

გავიშლი ფრთებსა,
გავიჭიმები,
გავიწვდი ფეხსა,
გავიზმოჩები.

ჯერ შევხედავ ცას,
ქვეყნის დამბადავს,
მერედ მთა და ბარს,
ჩემსა შემნახავს,

მერედ ჩემს ფრთებსა,
ჩემ საეყარლებსა...

მათის იმედით
მღერით და ღხენით

მსწრაფლ ისარივით
ცას აღფრინდები
და შორს ქარივით
თვალ წინ გაგქრები.

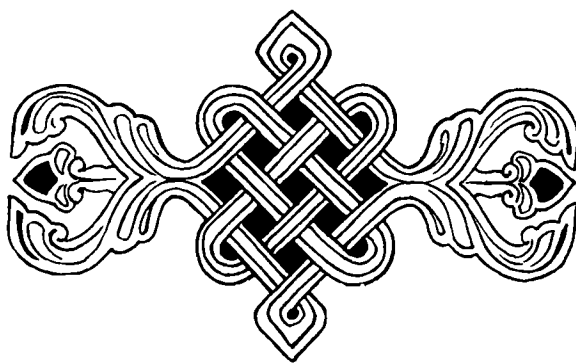
მინამ ვარ უფლად
ჩემის თავისა,
მხიარულ სტუმრად
ვარ ძაისისა,—

და როს ცდუნებით,
ძალ-დატანებით
გაღიას ჩამსმენ,
მშვიდობით, ველო,
მაშინ აღარ გსტვენ,
საწყალობელო!

დაღონებული,
ფრთებ დაშვებული
დავიწუო ჭკნობას,
სიკვდილის სძობას...

და, ველო, შენსა
გამღვიმეებელსა,
შენს ჩიტს ჰატარას,
ძალე ნახავ მკვდარს.

რად სურს კაცსა
რომ მიბაძს ფრთასა?
თავისუფლება
ჩიტის ჭურდებს?!...

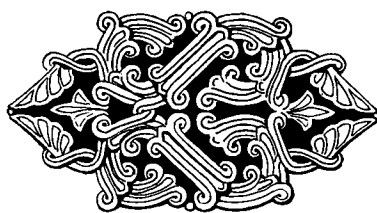

ხ მ ა გ უ ლ ი ს ა

ქუმ მანარშია წამოწოლილი
ვიუავ, ზედ მედგა სის უხვი ჩრდილი,
და საიდღამაც ნაზი ბუღბული
სტვენდა სიევარულს გაგიჟებული.

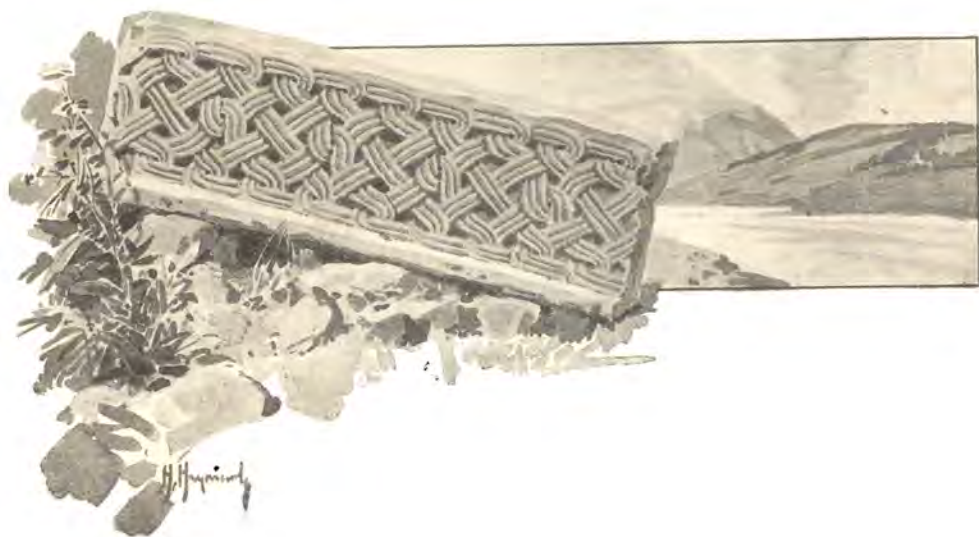
დიდხანს და დიდხანს უკდებდი მე უურს
იმ ხმას საკურველს, იმ ხმასა გრძნეულს;
ვგრძნობდი ჩემ სულის მშვიდ აღმაფრენას
და გულის ჩემის სულ სხვა რიგ ცემას.

დიდხანს ვეძებე, დავღალე თვალი,
ვერსად ვერ ვპოვე ის მოძღერალი;
თურმე ჩემს გულში ნაზი ბუღბული
სტვენდა სიევარულს გაგიჟებული.

*
* *

ქრთხელ მეც, ძმანო, მეც მეუარებია,
გული წმინდ ალით მეცა მნთებია;
რა მას უეუარდი და მეც მიუვარდა,
ცხოვრება ჩვენი ბევრს კარგს გვიქადდა.
მარამ მას, ვისაც ვაძლეუდი სხვერპლათ
ჩემ თავს, სიცოცხლეს, გრძნობას, სურვილსა,
ის აღარ ეგავის ამა ბნელ ქვეყნათ,
ეხლა ის არის მცხოვრები ცისა.
გაქრა ჩემ ბედის ვარსკვლავი ცაში
და ჩაიძარხა იმის საფლავში, —
წამერთო ეველა და ნუგეშათ დღეს
მარტოლა ცრემლნი მე დამრჩენიეს.

გავსწორდეთ ბედო!

ქ, ჩემო ბედო! ჩემ სიცოცხლეში
სულ შენს ნებაზედ მითამაშნია;
მოგიკლავს ბევრი კარგი ნუგეში,
ტეხილ ოცნებებზედ გინავარდნია.
სისხლისა ცრემლით დამწვი თვალები,
გულზედ მატევია შენი ბრჭყალები.
გეყო!... მოვიდა დრო ანგარიშის,
მოდი გავსწორდეთ, ნუ შემაღები,
წარვიდნენ დღენი შენის უფლების,
დროა დავსცვალოთ ჩვენ ადგილები...
შენს ღუდუკზედა აქაძდინ ვხტოდი,
ბევრჯერ და ბევრჯერ შენ მაძრუწუნე,
ეხლა ღუდუკი მე მაქვს, აქ მოდი,
მე დაგუგრამ და—შენ კი იხტუნე.

ეთხარ „მიუვარხარ“—და იმავ წამში
ერთს გაშმაგებულ მსურვალ სვეენაში,
ერთსა ანთებულს ცეცხლებრ კოცნაში,
დავანთხევ რა მთელს სიცოცხლის ძალსა,
მე სამუდამოდ დავხუჭავ თვალსა;
მავ რიკ სიკედილით დაგვირგვინება
ჩემ მრავალ ტანჯვის ჯილდო იქნება!..

(მიზაძეა ჰეინესი)

ეცა მქონია კარგი მამული!...
თურმე სუფევდა იქ სიუვარული,
თურმე იქ ჭფრენდა ბედი მდიმარი,—
ეხლა კია ეს მარტო სიზმარი!

თურმე იქაცა ბრწყინავდნენ დღენი,
იქაც სცხოვრობდნენ ერთგულნი ძენი,
დია ჭქონიათ მაშინ ცის კარი,—
ეხლა კია ეს მარტო სიზმარი!

ციურნი ხმები

ციურნი ხმები,
მეც საკვირვლები,
როს მოქესმიან,
მსწრაფლ მოძითხრობენ—
საიდაძე სრბიან
და სად სცხოვრობენ,
და ნელს სიხარულს
მიგალობებენ.

ციურნო ხმებო,
ოჰ, საკვირვლებო!

მეც ქვეუნი სმითა,
სმით ცოდვილითა,
მათ ვაძლეე ბანსა,—
და მშვიდობასა,
აღტაცებასა
ჭკრძნობს ჩემი გული,
და შევჭვრეტ ცასა
განცვიფრებული.

ციურნო ხმებო,
ოჰ, საკვირვლებო!

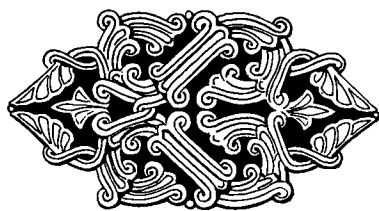

სითხარით, რისთვის ჩემ თავთანა მსურს
უფრო და უფრო დავრჩე სშირ-სშირათ?
რისთვის ვღალატობ კრებას მხიარულს,
მის შორის ვღალდობ ძვირათ და ძვირათ?

პითხარით, რისთვის მე ვეძებ გულით
განმარტოებულს უხმო მადნარსა?
და გრძნობით ტკბილათ მინაზებულთ
ვეტრფი და ვეტრფი სულ ერთს ვარსკვლავსა?

რისთვის მივრბივარ, სადაც მცინარი
მხიარულათ ჭსჩქეფს წუარო მდინარი?
სადაც ველია ნაზი და მტკბარი,
სად სიუვარული ისე ცხად არი?...

მისთვის, რომ იქ ჭფრენს სშირათ ბუღბული
სიუვარულითა აღტაცებული,
იქ შეევარებულს ჩემ წამსდარსა გულს
ვასწავლი მისგან წმინდა სიუვარულს.

ქმის სიკვდილზედ

აიძე, ძმაო, ბნელ სიკვდილმა მოგსპო, ვაიძე!...
მე დავრჩი ძარტო, უბედური, შენად მახვრალი,
არ გამითენდა შენ შემდეგა ვაების ღამე,
მთელი ქვეყანა შემექნა შე ნგრეულ, ტიალი!..
შენთან დავძარხე, ჩემო თეძურ, ეოველი ფერი!..
ქვეყნად ნუგეშად დამშთა სოლოთ მე ცრემლი მწარე,
სალოცავადა ძმაო, შენი ობოლი მტვერი
და უცხო ქვეყნად მდგომი შენი წმინდა სამარე!..

*
* *

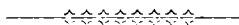
უჩოთ მიკონვა, ტუჩოთ ჩაკოკრება
თუმც სან ჩვენს გულში გესლათ იღვრება,
ძარაძ მანც კი, როს ვჭვრეტ ორ ტუჩოთ,
დასადნობლათა ჩაკოკრებულთა,
ღმერთო, შეძინდე! მოვევები კანკალს
და მსუნაცხავით ნერწყვისა ელანვას.

ს ი ხ ა რ ყ ლ ი

(მიზამჟა)

ისარული ჰგავს გზის ზირას გაზდილს,
გავლით მოწვევტილს სუნნელსა ევაჟილს,
რომელიც ხელში დიდ ხანს არ გრჩება,
მცირე ხანს გატეობის და მერე ჰტყნება.

*
* *

აშინ დავსტებები სრულის სამოთხით,
როს, ვით მე გეტრფი, შენცა მეტრფოდე
და ქალწულების კროთმით, მორცხვობით
მე შენს სიეჟარულს მეუბნებოდე.

**

მე დაგუერებდე ტრფიალებითა,
შენ ჩემს გულზედა თაჟი გესვენოს;
მწუროდეს, მაგრამ კრძალულებითა
მე შენთვის კოცნაც ვერ გამებედნოს.

**

ვიშ, მაგ შენს ნარნარს გულის ცემასა
ვით ლოცვით ბგერას ღმობით ვისმენდე
და ცოდვილთ ფიქრთა ზედ-მოხეჟასა
შენის სიწმინდით ვიგერიებდე...

ე ლ ე გ ი ა

ეკრთალი ნათელი საფსე მთვარისა
მშობელს ქვეყანას ზედ მოჭყენოდა
და თეთრი ზოლი შორის მთებისა
ლაჟვარდ სივრცეში დაინთქმებოდა.

**

აწსაიდაძე სძა, აწსით ძახილი!!...
მშობელი შობილს აწწას მეტეოდა,
ზოგჯერუკი ტანჯვით ამოძახილი
ქართულის ძილშია გუნესა ისმოდა!

**

ვიდექე მარტოკა... და მთების ჩრდილი
კვლავ ჩემ ქვეყნის ძილს ეალერსება,
ოხ, ღმერთო ჩემო! სულ ძილი, ძილი,
როსღა გვეღირსოს ჩვენ გაღვიძება?!...

ზ ო დ ე მ დ ი ს

ოდემდის უნდა ჩვენ არ ვსცნობდეთ სიცოცხლის ფასსა? როდემდის არ ვსცემთ ღვთიურს ნიჭსა ღირსსა თაუჟანსა? მის ეოველ წუთსა სიფრთხილითა რატომ არ ვხარჯავთ და მის აქ ეოჟნას ამოებად რისთვისა ვსახავთ? მრწოდე, სულელო! ნუ თუ ქრისტის არ სცნობ სიტუებათა, ნუ თუ შენს თავსა მტვრათა შექმნილს ჰხედავ კვლავ მტვრათა და შენს სიცოცხლეს, ამ უკვდავ ნიჭს, მტვრის თანამგზავრად? რომ მარტო მისთვის იგი არ გაქვს, ქრისტემ სთქვა ცხადად... ნუ თუ არ იცი რას გამცნებდა ღმერთი ჯვარცმული, როს ბძანა: „ვითა მამა ზეცის იუავენ შენც სრული.“

დაკარგული ედემი

ის უნახამს ის ედემი შლილი, სადაც ისე ტკბილ არ არის ძილი როგორც ტკბილია გამოღვიძება, სადაც ბუნების თავისუფლება მონებას, როგორც უხმო ვეედრება, ცოცხალ ფშვენითა უეენებს თვალსა; სად დაუკარგამს მშვენიერ ხალხსა იმ თვით ედემში თვისი ედემი? ვის უნახამს ის სამშობლო ჩემი?..

ა ლ ა ზ ა ნ ს

„სიჭაბუკისა ყვაჲილი დამიჭუნო აჲმთა ღუნამა,
ნღობა მთმაჲლო, დამიგდო სასაპყროდ გული რმუნამა.“
საბა ორბელიანი

დინარევე, ჩემის მშობლიურ მთის ცრემლით შემდგარო!
აწ შენს კიდესედ ვდგეჲარ, დაგცქერ მე, მეგობარო!
დაგცქერ ჭმუნვითა და შენს წუალში ვეძებ ჩემს წარსულს,
ღრთა ბრუნვისგან შენ სვირთ შორის დამარსულს, დანთქმულს.
რაც კი არს ჩემ წინ, მომაგონებს მას, რაც დავკარგე
და რის წუსილიც უნუგეშოდ გულში ღრმად ჩავრგე!..
აკერ ის მუხა, რომლის ჩრდილ ქვეშ ვისხედით ერთად
მე და ის, ვინცა აღმიჩნდა მე ცხოვრების ღმერთად.
მუნით დაგცქერდით: შენ გრგვინავდი აღელვებული;
ვით შენ ჭლელავდი, ისეც ჩვენში ჭლელავდა გული;
ორნივე გავსცქერდით დაუდრგომელ სვირთთა დენასა,
მაგრამ მასში ჩვენ არ ვეძებდით შედარებასა.
რად გვინდოდა ჩვენ მომავალი, როს აწმუო ტკბილი
ისე შევნოდა, ვით უმანკო დილის ღიმილი?
მაგრამ წარვილტო წუთის შვება ჩვენის გულისა,
გაქქრა სიბრძავე აღტაცებულ სიეგარულსა!..
წამერთო ეგელა, და წარვიდა ბედიც მდიმარი,
წარვიდა, ვითა მაშინდელი სვირთი მდინარი...
შენც გამოცვლილხარ, ალაზნო, მუხაც გამხმარა,
მეც უდროოდ გამერია თმებში ჭაღარა...
სად არს ის ღმერთა, იგი გრძნობა, ის სიეგარული?
ეგელა წარსულა, რად არ მიდის ხსოვნა ბედაკრული?

ნ ა ნ ა

ნანა, შვილო, ნანინა!
 ნეტა რამ შეგაშინა?
 რაზედ შეჭკრთი, პტირალნი
 რისთვის მოძაპუარ თვალნი?
 ჯერედ ხომ შენი ბედი,
 კრძნობა წინაპოვბედი
 არ უნახავს მაგ შენს თვალს
 ქართველთადმი ღვთიურს ვალს!...

მაშ რაღამ შეგაშინა?
 ნანა, შვილო, ნანინა!

ჯერ მინამ ხარ უმაწვილი,
 მინამ დრო მოგესწრება,
 ისწრაფე, შვილო, ძილი,
 ისწრაფე განსვენება!

მოვა დრო, გაიზრდები,
შეიშლება გავიშვებ, დედა,
შვილო, ერძობის სიხშირეები
ბრძოლაზედ გაგეცვლება.

არ შემიდრკე მაშინა,
ნანა, შვილო, ნანინა!

ჭნახავ ჩვენ ბედშობას,
ჩვენს ერთობას დაკარგულს,
ჩვენსა წამხდარს გძირობას
და მამულს დაობლებულს...
აინთე ცეცხლით გული,
მტერსა დაეცი მეხად,
ან, ვით შვილი ერთგული,
დააკვდი მამულს მსხვერპლად!

არ შემიდრკე მაშინა,
ნანა, შვილო, ნანინა!

დედათა გული ჩვილი
მამულისთვის მაგრდება,
რად მინდა იგი შვილი,
თუ მისთვის არ მოჰყვდება!
ვისაც მე არ შეუკლავს,
როს მამულს სჭირებია,
შვილო, იმ ვაგლას დედას
შვილი არ ჰყვარებია!

მე ისე არ წაგხდები,
ნანა, შვილო, ნანები!

ჩემის მამულისათვის
მე ჩემს მუძუს გაწოვებ,

მისის სიკეთისათვის
გატწირავ და გაბრძოლებ...
მას დედის მუშუ ტებილი
შნაძადაც შერგებიან,
მამულისთვის სიკვდილი
ვისაც დაწარება!...

შენ ისე არ წახდები,
ნანა, შვილო, ნანები!

იცოდე, ეკ სიკვდილი
მეტი დიდი რამ არი!
უკვდავი არის შვილი
მამულისთვის მომკვდარი!
მამულს მივცა ზეცაძა
და, თუ ზედ დააკვდები,
ნუგეშ იცეს დედაძა,
რომ კაცი კაცად ჰკვდები.

ნუგეშს ვიცემ მაშინა,
ნანა, შვილო, ნანინა!

სიკვდილის წამში მამულს,
შვილო, შენ გაუდიმებ,
რომ სისხლს მისგან მოცემულს
მასვე გძირებ უბრუნებ.
აღსრულები ღიმილით,
რომ მამულს არ უბრუნე
და შენ შენის სიკვდილით
მის სიკვდილი დასთორგუნე.

გაიხარებ მაშინა,
ნანა, შვილო, ნანინა!

თუ ეგრე შენ მოჰყვდები,
ნუ გინდა ნურა ძეგლი,
ისეც უკვდავ იქმნები,
ვით დედის შენის ცრემლი!
ჩემი ნანა ეს არი,
შვილო, პას უერთგულე,
რაც მე სიტყვით გითხარი,
შენ საქმით აღძისრულე!

ნანა, მამულის მსხვერპლო,
პაწაწინა ქართველო!

თ. ნიკოლოზ პარათაშვილზედ

ცუდად ხომ მაინც არა ჩაივლის ეს განწირულის სულის ვჟოთმა,
და გზა უჯალი, შინგან თულილი, მერანო ჩემო, მაინც დარჩება.

ნ. პარათაშვილი.

ღარა გვეყვხარ!... უღმრთო იყო შენი სიკვდილი!
ვინ უწეს, რავდენი საუნჯენნი დაჰმარხეთ ჩვენა,
მე მტკიცე გული, სიუჟარულის სხივქვეშ გაშლილი,
რაოდენ გრძნობით, ჯერ უთქმელით, ჩვენ ჩაგვესვენა?
ვინ იცის, თანა რაოდენი წარიღე ფიქრნი?
მათ მნიშვნელობა დაგვეკარგა ჩვენ საუკუნოდ...
რაოდენ იმედთ და ნუგეშთა კოკრად ეგავილნი
ჩასჭკნენ შენს გულში განუშლელად ეგრე უდროოდ?
არა დედამაჲ,—მაგ სიკვდილით დაობლდა ერი!...
ვისლა მივანდოთ ჩვენი გრძნობა, ტანჯვა და ღხენა?
მაგრამ, ჰოეტო საუვარელო, ხარ ბედნიერი,
რომ შენი ლექსი სიკვდილითაც არა კკლავს შენა.

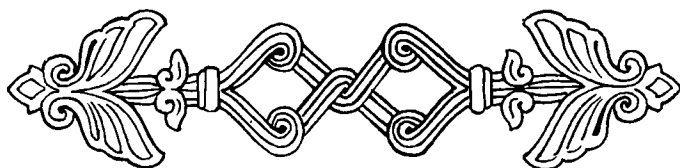
თ. ნიკოლოზ პარათაშვილზედ

ცუდად სომ მაინც ატა ჩაივლის ეს განწიბრულის სკლის ვუთქმა
და გზა უვალთ, შინგან თულილი, მუტანთ ჩემთ, მაინც დატრემა!...

ნ. პარათაშვილი.

აბუკ-პოეტო! უღუთო იუო შენი სიკვდილი...
ვინ უწეს, რაოდენ სუნჯენსი დავძარხეთ ჩვენა,
ეკ პტკიცე გული სიუვარულის სხივ-ქვეშ განშლილი
რაოდენ გრძნობით, ჯერ უთქმელით, ჩვენ ჩაგვესვენა?
ვინ იცის თანა რაოდენი წარიდე ფიქრნი?
ძათ მნიშვნელობა დაგვეკარგა ჩვენ სუეუნოდ;
რაოდენ იმედთ და სუგეშთა კოკრად ვეპვილნი
ჩაჭკენენ შესს გულში განუშლელად, აგრე უდროოდ?
არა დედ-მამა—შენ სიკვდილით დაობლდა ერი!...
ვინლა მოგვეითხრას ჩვენი გრძნობა, ტანჯვა და ლხენა?..
ძაგრამ, პოეტო საუვარელო, ხარ ბედნიერი,
რომ შენი ლექსი თვით სიკვდილში გაცოცხლებს შენა.

თ. ნიკოლოზ პარათაშვილზედ

ოს წარვიკითხე მისი ლექსები,
ვერა რა ვსთქვი რა განცვიფრებულმა!..
მეც ვით ქარიშხალით ატესილ ბუქმა
ცას განუბნიკოს შავი ღრუბლები,
ისე იდარბ ჩემ მწუნარ შუბლმა!

ხალხო ობოლო, შენ მებრძლები
რომ დაგაობლა მის ციურ შუქმა
და განგვაშორა თვისი სხივები!..
როს წარვიკითხე მისი ლექსები,
აღმოვიკენესე დაობლებულმა!

*
* *

ესმის, მესმის სანატრელი
ხალხთ ბორკილის სმა მტვრევისა!
სიმაღლის სმა ქვეყნადა ჰქუეს
დასათრგუნვლად მონობისა.

აღმიტაცებს სოღმე ის სმა
და აღმიგსნებს იმედს გულში,
ღმერთო, ღმერთო, ეს სმა ტკბილი
გამაგონე ჩემს მამულში!

მწესაწება

ვეეანაზედ და ზეცაზედა იუო ღუმილი
მოლხენით იუენენ უდარდელნი მთიები ცისა...
და მე კი მკლავდა მწუსარების წელულთა ტკივილი,
მიგ გულში მედვა სასიკვდილო გესლი სევდისა.

სული მიგუბდა, გული მტეხდა ტკივილით, ტანჯვით,
თითქო ჩემ გვაძსა ზედ გადესხა ნავთი მდულარე,
ძარღვნი სკდებოდნენ საშინელის წვითა და დაგვიო,
ტვინი მეწოდა, გესლი მწვეთდა თვალთაგან მწარე.

ესე უწყალოდ გაწირული და დაშთომილი
ვეგდე მარტოკა უცხო ცის ქვეშ დიდ კლდისა ჰირსა,
ქვეეანაზედ და ზეცაზედ კი იუო ღუმილი,
მოლხენით იუენენ უდარდელნი მთიები ცისა!...

მძინარე ქალი

ე შენ დაგეუღრებ
მშვიდ მძინარესა
და დავტრიალებ

შენს ბროლის პეკრდსა, —
მესმის მის რწევა
შუქ შესსმულისა
და ნელი დელვა
წრფელის გულისა.
აგწითლებიან
ნაწი ღოუები,
დიძილით თრთიან
ტუჩთა ლაღები.
წრფელი გაქვს ძილი,
ვით ხილვა ცისა,
ზედ გადგა ჩრდილი
ანგელოზთ ფრთისა.
შენ თვითან წრფელსა
წრფელიც გაქვს ფშვენა.
ნეტა მის ბედსა,
ვისიც ხარ შენა!...

მ უ მ ა

„Въ трудѣ проходить жизнь его
И не приноситъ ничего“.

I

ოღვიან დღესა ტფილისშია შუა ბაზრისკენ
მე ჩამივლია... ჩემო მუშავ, მინახვისარ შენ
კედელთან მწოლი, მხურვალე მზე ზედ დაგუურებდა,
ჩუმი ღიღინი შენი სშირად გულს მიწეულულებდა.
ნაღვლიან სმაში სულ ისმოდა შენი ცხოვრება,
დღიურ ლუკმისთვის ტანჯვა, შრომა და მწუხარება.
ვინა ხარ შენა, ჩემო ძმაო? სიღამ მოსულხარ?
ბატონის მათრახს ვერ გაუძელ, გამოქცეულხარ,
მოშორებულხარ ჯალაბობას, შენსა სახლ-კარსა,
მინდორს მაძეულს და შეჩვეულს მიწასა, წებლსა?
თუ უნებლიედ გადმოგტეორცნა მუხთაღმა ბედმა,
ან მოგიტაცა სხვა კაცზედა პაცდურ იმედმა?
აქ სად მოსულხარ?... რაც დაჰქარკე და რაც დასტოვე,
მის მაგიერი ტფილისშია აბა რა ჰპოვე?...

II

აი ტვირთ ქვეშე მოკაკულხარ, საბრალოვ, შენა!
 ოფლი წურწურით პატოსან შუბლით გელვრება,
 შეგუბებულის სულის ისმის დაღლილი ქშენა,
 მიხვალ, საწეალო, ტომარის ქვეშ მუხლთ გაკეცება!...
 ვინ შეგიბრალებს?... აგერ მოჭქრის დიდუკაცის დროშკა,
 შენს ჰირდაზირა იგი მორბის დაუდევნელად;
 აგერ წამოგწვდა, დაგეჯახა,—და, როგორც კოკა,
 შენ—კერძო ღვთისა—არ დაგინდო დასამსხვრეველად...
 შენ გარდიქეცი ტომართურთ და გამვლელ ხალხმა
 მაგ შენ ჟოფაზედ იწუო უგრძნოდ ძაღლა ხარხარი...
 რასც მაშინ ჰგრძნობდი, ჟოველი სთქვა მწუხარმა თვალმა:
 შენს დუმილშია იუო ღვთისა რისხვისა ზარი!
 იმავე დუმილით, მიხველ, წევა დაუწეე ტვირთსა,
 ძარღვნი გაღურჯდნენ შენს სახეზედ, თითქო სკდებიან,
 სწევ, ვერ ეწევი—გეკარგება შენ საზრდო დღისა...
 ხალხი გიუერებს—და არავინ არა გშეველიან!...

III

აჰა, მიხვედი, მიუტანე ტვირთი პატრონსა,
 რუსულ ფარაჯის კალთით შუბლზე იწმენდავ ოფლსა,
 განივრად იძვრის დიდი მკერდი სიგრილეშია,—
 იცდი, საწეალო!—შენი ლუკმა იმის ხელშია!...
 ხშირად ამ ლუკმის მთლად მოცემაც იმას შენთვის ჰშურს,
 ხშირად ფასს გიკლებს, შიშველს, მშიერს, მწუერვალს, უბედურს...
 «ნუ მიტეხ ლუკმას,—ეუბნები,—დმერთსაც შეხედე!...
 მე გეგ ლუკმა პირუტყვსავით ზიდვით ვიუიდე».
 შენ უღონო ხარ... და უღონოს კაცი იბრიევეს,
 მდიდარს ძეგს მისცემს, შენ კი გროშზედ შეგევაჭრება,
 ვისაც არ უჭირს, მას გაამდობს,—და შენ კი გიკლებს,
 შენ, რომელსაცა ერთის გროშით დღე გემატება.
 ეგრედ დასჯილი უსამართლოდ ბევრჯერ წამოხვალ
 და, თუ დაღამდა, თავთ დაიდებ ერთგულ კურტანსა

და სადმე ქვებზედ მიეგდები იმ ფიქრით, რომ სვალ
ისევ ამ რიგად განაგრძელებ უღმრთო შრომასა.

IV

შენს სიცოცხლესა დაბლაძეებს ესრეთს შრომაში,
კაცი კაცურად ვერ იცხოვრებს ვერც ერთსა დღესა...
შერე, ვინ იცის, რომელ ქოხში, რომელ სარდაფში
დაუწეებს ბრძოლას სასიკვდილოდ მოსულსა სენსა.
მარტო ეგდები და ლეიბად გექმნება ნამჯა
და სახურავად, თუ კი მოგევა, რუსის ფარაჯა!...
მარტო იცოცხლებ და მარტოცა, მძაო, მოჭკვდები!
ჯალბი შენი ვერ დაგასხამს მდულარე ცრემლსა,
ვერ დაგტირებენ საბრალონი შენი შვილები,
ამოდ მათკენ სიკვდილის ქაშს გაიწვდი ხელსა.
მოჭკვდები და მსწრაულ ჩაგჭედავენ საკაცეშია,
უცრემლოდ, მძაო, ჩაგიშვებენ სამარეშია!
ეგრედ უბრალოდ გაფუჭდები,—და ჩვენ ხსოვნასა,
არაფერი არ მოაგონებს შენს «აქ» ეოვნასა.

თ. ალექსანდრე ჭავჭავაძე

Его стиховъ плѣнительная сладость
Пройдетъ въковъ завистливую даль.
პუშკინი

 ისი ლექსი შვებით, ლხენით
ხან მეჯლისში შეჭურინდება,
გულის ჩაეკერის, ჭლადობს, ჭსარობს,
გამღერებს და ამღერდება;
ხან ღონდება ნაზ ქალსავით,
უიმედო სიუვარულთ,
ხან იფეთქებს ჭაბუკსავით
და განდევნის სევდას გულთ;
ხან ბუჩქებში მიმაღული
ჭზის მარტო ვით იადონი,
შეჭეუეს ვარდსა გულსაგვდავად
ტრფობის ისრით განაწონი;
ხან ჭრბის ველად, მარტო ჭგალობს
უდაბნოში ვითა მწირი,
შეჭკვნესს შავ ბედს ქვეუნიასა,
ქვეუნიასთვის ანატირი;
ხან დაჭეურებს ნაღვლიანად,
დაფიქრებით გოგჩის ტბასა
და ეძღურის მწკავის მოთქმით
დაუნდობელ დროთ ბრუნვასა...

პ ე ტ ი

 ისთვის არ ვძღერ, რომ ვიძღერო,
ვით ფრინველმა გარეგანმა;
არა მარტო ტკბილ სმართავის
გამომგზავნა ქვეყნად ცაშა.

**

მე ცა მნიშნავს და ერი მზრდის,
მიწიერი ზეცვიერსა;
ღმერთთან მისთვის ვლანჯარაკობ,
რომ წარვუძღვე წინა ერსა.

**

დიდის ღმერთის საკურთხეველის
მისთვის ღვივის ცეცხლი გულში,
რომ ერისა მოძმედ ვიყო
ჭმუნვასა და სისარულში;

**

ერის წელული მაჩნდეს წელულად,
მეწოდეს მის ტანჯვით სული,
მის ბედით და უბედობით
დაძედაგოს მტკიცე გული...

**

მაშინ ციდამ ნაპერწკალი,
თუ აღმიფეთქს გულში ცეცხლსა,
მაშინ ვიძღერ, მხოლოდ მაშინ
მოვსწმენდ ერსაც ტანჯვის ცრემლსა!

ს... ჩ... ს ს

ატრფოვ! ხშირად ლაღი ფიქრი
გამიტაცებს სუბუქ ფრთითა,
ვითომც მე შენ მოგხვეწივარ
სავსეს ეშხის სიაშითა.

—
«დასტები, გიჟო!—მეუბნები,
აჭა ჩემი წრფელი გული!
ბაგე ბაგეს ჩავაკონოთ
და ჩავართათ სულთან სული!»

—
თუმც ეს, ტურფავ, სიზმარია,
ძითაც სტკებბა გული კრული...
თუ არ სიზმრით, მაშ რით დასტებეს
უიძედო სიეგარული!...

ჩ ს ა ს

სცხო თუქის ეარიბ მთქმელსა
რად აღმიგზენ სიუვარული?...
ლამის, ტურფავ, შენს ტრფობაში
სე შთავწურო სრულად გული!

—
ერთსელ მითხრა: „ცხოველ ქვეუნის
იუერის შობილი ხარ;
მაღალ მთების ქარიშხალით,
ელვით, ჭექით გახრდილი ხარ.“

—
„მე ჩრდილეთის ველზედ ვშვავი,
სამთრის სუსხით დახაგრული;
შენს მხურვალს გულს ვითა გასცემს
ზასუხს ჩემი ცივი გული?!“

—
ტურფამ ეგრე განირიდა
ჩემი წმინდა სიუვარული!
სჩანს ოდითვე დანიშნულა
სამარტოოდ ჩემი გული!

ზ ზ გ ი ე ზ თ ს

უმც მეც მქონია ერძობას სხვათებრ ბევრი ცოდვები
მის უვიწრობა სულელობით არ გამართლდება:
სასაცილოა, რომ ვისც ერძობას მოხვდა როზგები,
მივიდეს ეხლა და ითხოვოს ზასუხის კება,
ანუ ეძაწვილმა გაუსვაროს ვისმე ხელები,
როს გაიხარდოს, მაშინ უწეოს შურის მიება.
აქ სიდაბლეს; არას იტყვიან ზატიოსნები,
ამ გვარ განვრამი მითამ იეოს ზატიოსნება?..
დმერთო! გთხოვ ხალხს არ დაზვიუო ჩემი ლექსები
ისე, ვით ზოგერთს ცოდვა ჩემი არ ავიწუდება.

*
* *

Да врядь-ли есть родство души.
ლერმონტოვი

ემო მკვლელო! ვიცი, ვიცი,
არ ხარ ისე მშვენიერი,
რომე შენის ერთის ნახვით,
განცაცვიფრდეს უქმი ერი.

**

მაგრამ შენში რაღაცაა,
ის ათრთოლებს ნატვრით გულსა...
ეხლა კი მწამს, რომ ჭქონია
თვის-ტოძობა სულთან სულსა.

ი ა ნ ი ჩ ა რ ი

აგერ რაზმიდამ ისკუპა ეარაბაღულმა პერანმა,
 შორსა გაჭუნტა თრთოლით ხმა მისმა რახტისა ჟღერამა...
 მიჭქრის, მიფრინავს, მიჭექავს, უკან მისდევს მტვრისა ბუქი,
 მასზედ ჭზის ივერიელი ჭაბუკი ვინმე ჩაუქი.
 აგერ უეცრად რაღაცამ ჭაერში გაიკრიალა,
 თურმე მან თოფი თავისი შეაგდო, შეატრიალა.
 მერე ლამაზად ხან მარცხნივ, ხან მარჯვნივ გადმოწეებოდა,
 ხან ცხენიდანა სტებოდა, ხან ზედვე შეჭფრინდებოდა.
 შვენოდა იგი ჭაბუკი ცხენზედა ვით ალვა რგული,
 მაგრამ მე მის მჭვრეტელს ნაღვლით ამერია სული, გული...
 ვსთქვი, თუ ვისთვის შენ კისკასობ, ვისთვის იჩენ სიძარდესა?
 შენი რაა, რომ ამშვენებ შენს დაძღუპველს ოსძალეთსა?
 შენს სიძარდეს, სიჩაუქეს ქართლი შენი არ დაჭეურებს,
 მეფე შენი თავის ქებით ჭაბუკს გულს არ გიხადისებს!...

* * *

ოასსოვს, ტურფავ, ჩვენს დიდ ბაღში
მე და შენ რომ ერთად ვრბოდით?
ნეტა იმ დროს!.. სიუვარულის
მეტს არაფერს ჩვენ არ ვგრძნობდით!..

შენ მოსწევითე ქორუა ვარდი,
გადმოგიგდე საუვარელსა
და შითხარი: „ჩემო გიჟო!
ჩემ სახსოვრად გქონდეს ესა!“

ან შენ მაშინ რა იცოდი,
ან შენმ გიჟმა რა იცოდა,
რომ იმ ვარდზე ადრე შენი
სიუვარული დასჭკნებოდა!..

გახსოვს, ტურფავ, იმავე ბაღში
აურდობდი ჩემს მხარზე თავსა,
შენ ჩემს სუნთქვას ჰგუშავობდი
და მე შენსა წრფელ სუნთქვასა;

დაგუერებდი ველარ გაუქელ,
ლოუით კოცნა მე მოგზარე;
შენ შეჭკრთი და ლამაზ თითით
ღიმილით დაშემუქარე.

ან შენ მაშინ რა იცოდი,
ან შენმ გიჟმა რა იცოდა,
რომ ის კოცნა ბოლოს გესლად
შენის გმობით შემეცვლოდა.

* *

აბნელდა სული, გარშამოც ბნელა,
სიცოცხლე მკვიდრობს ეხლა ჩემ გულში;
აღარ მაქვს საზრდო სულისათვის მე
არც სიმუღვილში, არც სიუკარულში.

**

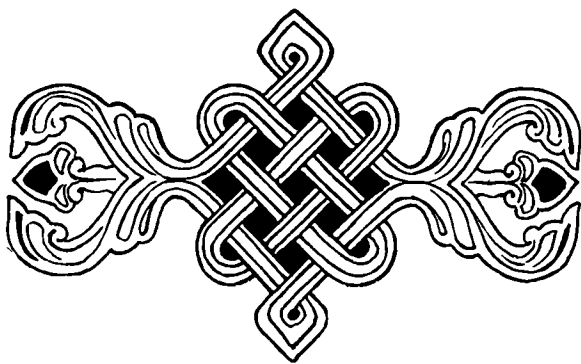
დიდხანს ვებრძოდი სიმდაბლეს, მტრობას
და გავიმარჯვებოდი ჭაბუკი მკლავი,
ბევრჯერ მამარცხეს, მაგრამ არვის წინ
არ მომიხრია ამაყი თავი.

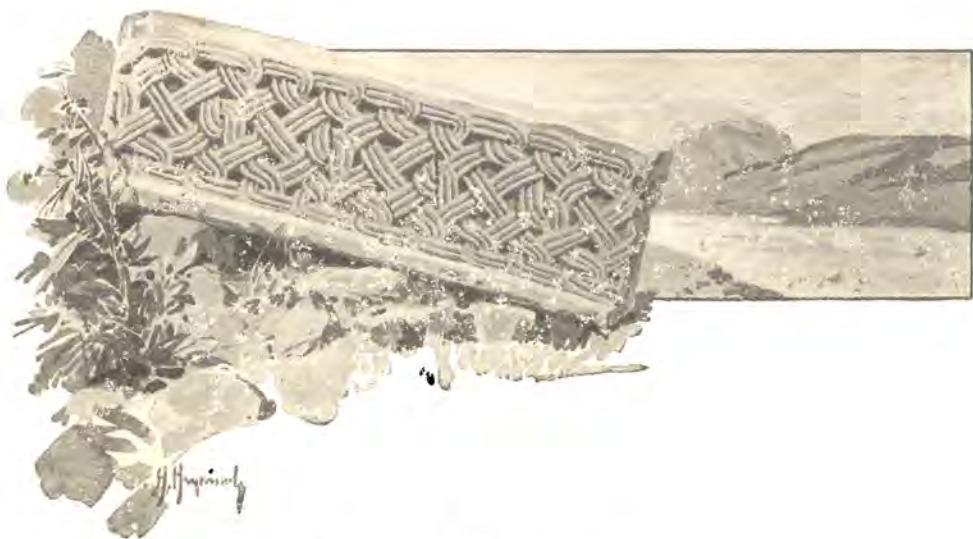
**

ვისაც ვებრძოდი, ბრძოლადაც არ ჰღირდნენ,
გვიან შევიტყე ეს ცდომილება;
ეხლა მათ საზიზღ, დაბალ მტრობაზედ
არც მეცინება, არც მეტირება.

**

დაბნელდა სული, გარშამოც ბნელა,
სიცოცხლე მკვიდრობს ეხლა ჩემ გულში;
აღარ მაქვს საზრდო სულისათვის მე
არც სიმუღვილში, არც სიუკარულში!

მტკვრის პირას

(ლ. მაღალაშვილს)

ველავ ჩემ წინ მტკვარი მორბის ქუხილით,
ამ ქუხილში ვცნობ მშობლიურს გრგვინვას,
ველავ ჩემი გული იმავ წუხილით
შეჰკვნესს მღვრიე ზვირთთ პღერითა დენას.

ველავ განიღვიძეს ჩვეულთა ფიქრთა
და აღმეშალა დიდის სნის წულული...
შეჰკვნეს, შევსტორი მე ამა ზვირთთა,
თითქო მათ შთანთქეს ჩვენი წარსული.

წაგშლიან კვალნი, დროო ნეტარო!
მტვრად აღუგვიხარ საუკუნესა,
მისძინე აჯა, მისძინე, მტკვარო,
იმ დროთ გარდაეც ეს ჩემი კვნესა!

* * *

შას აქედ, რაკი შენდამი ვცან მე სიუვარული,
ჭოი, მამულო, გამიკრთა მე ძილი და შვეება!
შენს მარღვის ცემას მე ეურს ვუგდებ სულ-განახული,
ღაძე თენდება ეგრედ ჩემი და დღე ღამდება.

დაჟინებითა ფიქრი ფიქრზედ მოდის, გროვდება,
გრძნობა გრძნობაზედ შეუპოვრად იძვრის ჩემს გულში,
და მე არ ვჩივი, — მისხარიან, რომ ეგრედ შრება
ჩემი ცხოვრება შენსა ფიქრში, შენს სიუვარულში.

მაგრამ, მამულო, ჩემი ტანჯვა მხოლოდ ის არი,
ის არის მხოლოდ სავალალო და სამწუხარო,
რომ შენს მიწაზედ, აძდენ ხალხში კაცი არ არი,
რომ ფიქრი ვანდო, გრძნობა ჩემი განვუხიარო!...

* * *

შაი მას, ვისაც ვაძლევედი მსხვერპლად
ჩემს თავს, სიცოცხლეს გრძნობას, სურვილსა,
ის აღარ ჰქვავის ამა ბნელ ქვეყნად,
ეხლა ის არის მცხოვრები ცისა!..

გამიქრა ბედის ჩემის ვარსკვლავი,
კვლავ დამიობლდა ობოლი თავი,
წამერთო ეველა, და ნუგეშად დღეს
მარტოლა ცრემლნი მე დამშთენიეს.

*
* *

აჲ, სად არიან, სიჭაბუკევე, სიტკბონი შენნი?
სად არს აღმტაცის სიეპარულის ტანჯვა, სამოთხე?
განძრცენილვარ გრძნობით, უდროოდა შეკვეთენ ფრთენნი,
გაზაფხულია, მე კი ვდგევარ ვით უფოთლოდ ხე.

**

აღმესზნენ იგი საოცარნი ჟრმობის სიხმაწნი,
გულმა დაჭკარვა იმ სიხმრების სარწმუნოება...
თვალ-წინ მიურია უკეთესნი ევაგილნი მჭკნარნი,
მოძიგვდა ეჭვ ქვეშ მაცხოვარი თვით სასოება.

**

ჭკვამ მოჭკვეთა ფრთა ჩემ ჭაბუკ დღის ლაღსა გრძნობასა,
ცივად დაბრქვა „ფუჭი ალი“ ღვთიურ ტრფობასა.
მან დაძინგრია წმინდა გრძნობის წმინდა ტაძარი,
ვაი მას, ვინცა ჭაბუგობას ჭაბუკ არ არი?!...

ქემო კალამო, ჩემო კარგო, რად გვინდა ტაში?
რასაც ვმსახურებთ, მას ერთგულად კვლავ ვემსახუროთ,
ჩვენ წმინდა სიტყვა უშიშრად მოვუფინოთ ხალხში
ბოროტთ საკლავად,—მათ სულთ-ხდომის სეირს ვუუუროთ.

თუ კაცმა ვერ სცნო ჩვენი გული, სომ იცის ღმერთმა,
რომ წმინდა არის განზრახვა და სურვილი ჩვენი:
აკეიუოლია სიურშიდანვე ჩვენ ქართველის ბედმა
და დაე გვძრახონ,—ჩვენ მის ძეხვით დავლიოთ დღენი.

ჩემზედ ამბობენ: „ის სიავეს ქართველისას ამბობს,
ჩვენს ცუდს არ ჰმაღავს, —ეგ სომ ცხადი სიძულვილია!“
ბრეუენი ამბობენ, კარგი გული კი მაშინვე სცნობს—
ამ სიძულვილში რაოდენიც სიუვარულია!

გაზაფხული

გ

 ექმ მოისსა ფოთოლი,
 აგერ შერცხალიც ჭჭეივის,
 ბაღში ვასი ობოლი
 შეტის ღხენითა სტირის.

აევაგებულა მდელო,
 აევაგებულან მთები;
 მამულო საეგარელო,
 შენ როსდა აევაგდები?

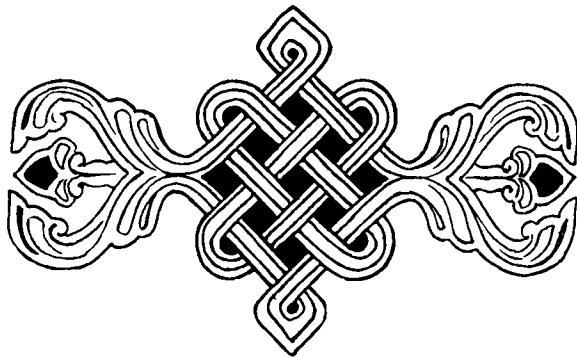

* * *

სულდგულო ცხოვრება
ცის ნიჭად ნუ გგონია,
იგი მიწის ეოფილა,
რასაც ბოლო ჰქონია!

ცხოვრებას აცისკროვნებს
სული საქმით შეტევილი
და ის უბოლო არის,
ვით სულის შთაბერველი.

ნეტა ვინც კარგის საქმით,
აღნიშნავს თავის დროსა!
ის აქავ ეწაფება
უგუდაუების წუაროსა!...

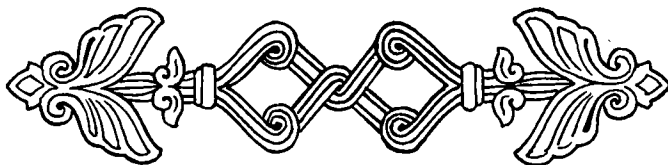
გ. აბს...

ღმერთო!... აკურთხე ამ ერძისა ძალნი,
ხალხთ სამსახურად მიეცი ღონე,
აღუხსენ ზედვად მშობარნი თვალნი,
ტანჯვის ნუგეში მას შთაგონე.

ღმერთო!... მოჰმადლე მადლი ზეცისა,
შთაბერე ერძასა ძლიერი სული,
რათა შეიქმნეს თავის ერისა
მომხე ერთგული და მოუგარული.

ღმერთო!... თან სდევდე უსუსურს ბავშვსა,
რომ დღენი ისე არ დაეღიოს,
მინამ ტანჯვისა ცრემლი თვის ხალხსა
ცოტათი მაინც მან არ მოსწყინდოს.

სტუდენტების სიმღერა

ედაძე რო შვილი გაზარდოს
ემაგრე ჩვენისთანაო:
მშურად გამოსადგენი ვართ
ეველგან და ეველასთანაო.

ლხინში მოლხინეს მოგულხენო,
ჭირში მოჭირნეს ვუშველით;
ფიქრის, საქმის, შრომის დროსა
ბრძენსაც არ დაგუჟარდებით.

დიდს არ გავექელვინებით
და მხარს მივსცემთ ჰატარასა;
ძალას გულ და გულ დავხვდებით
და თაჟვანს ვსცემთ სამართალსა.

წინ წასვლაში არ დავიხეკო,
არ გავეწირავთ უკან რჩომილს;
ჩვენც ვიცით, რომ შეველა უნდა
უღონოსა და დავრდომილს.

უანგაროდ მივალო წინა,
მარტო ის გვაქვს გულში ფიქრად,
რომ წინანი უკანასთვის
უნდა იქმნენ გზად და სიდად.

მამულის შვილნი ჩვენცა ვართ;
და მისთვის ვზრდით ჭაბუკს სულსა,

რომ ოდესმე გამოვადგეთ
დაობლებულს ჩვენს მამულსა.

მაგრამ ესლაც საქმით, სიმხნით
სხვას არც ჩვენ დაუუვარდებით;
ესლაც რომ მამულმა გვიხმოს,
ესლაც კი გამოვადგებით.

ეგრე გამოსადეგნი ვარო
უველგან და უველასთანაო;
თუ დედამ შვილი გაზარდოს,
ემაგრე ჩვენი სთანაო.

ზ ა რ ი უ ი

ვ ერთ მიმიკეთ და მაშვრბლთ მსსნელი
დიდი დროშა დაიშალა...
კვლავ ქვეყნისა შხაგრავ ძალაშ
იგი დროშა დასცა დაბლა.

კვლავ ეწამა მოუვასთათუის
საოცარი იგი ერი,
კვლავ დაიდგა დიდ წამების
მან გვირგვინი მშვენიერი.

კვლავ ქვეუნითვის დაიდვარა
წმინდა სისხლი წაძებულის,
კვლავ დაძარცხდა დიდი საქმე
უოულად მხსნელის სიუვარულის.

კვლავ ძირს დასცეს იგი მცნება,
ქვეუნი სსნად მოვლინებული,
რომლისთვისაც თვითონ ღმერთი
იყო ტანჯულ და ჯვარცმული.

კვლავ შეფერხდა ისტორია,
განახლების შესდგნენ ძაღნი,
და კვლავ დღესასწაულობენ
გაძარჯვებულნი მტარვალნი.

რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით

ანუ

საქართველოს ისტორია მეცხრამეტის საუკუნისა

ქოთხელ მე და ჰანა ჩემი
ერთს ადგილს შევიყვარებით;
ჯერ, როგორც მოგვსენებათ,
ძრავალჯერ დავაძტუნარევით.

მერე ვუთხარ:—ჰანა ჩემო!
უწინდელი რამ გვაუწყეთ:
რით ვიდიდეთ თავი ჩვენი,
სახელი რით მოვიხვეჭეთ?

მაგალითებრ, ძაშინ, როცა
მიიწურა ქართლის ბედი,
როცა მოგვიკვდა ერეკლე,
ის ჩვენის ქვეყნის იმედი,—
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
—შენი მტერი!... ჰირღიდა
დავრჩით და ცას შევეუროდით.

მერე, როს მეფე გიორგი
დაჯდა შერეულსა ტახტზედ,
შინ თვის-ტომნი აუჯანუდნენ,
წამოასხდნენ მტრადა თავზედ,—
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
—ჩვენც ერთძანეთს გულმოდგინეთ
ვწეწდით და ვიწეწებოდით.

მერე, როცა ეძგ წეწვით
მეფეს საქმე გავუჭირეთ
და ქვეყანას ერთგულობა
ჩვენი ურცხვად დაუშვირეთ,—
 რბ ვაკეთეთ? რბს ვშვრებოდით?
 —რუსეთისკენ სხხვეწნელად
 გავრბოდით და გამოვრბოდით.

მერე, როცა საწუალ მეფემ
დაგვიყენა ლეკნი მცველად,
თვის ქონება სრულად დასდვა
ჩვენის ქვეყნის დასახსნელად,—
 რბ ვაკეთეთ? რბს ვშვრებოდით?
 —ძადლიერნი მუთაქაზედ
 ვიწექით და ვნებივრობდით.

მერე, როცა მოკვდა მეფე,
აიძალნენ მეფეთ ძენი
და ერთძანეთის შურიტა
სულ ძირს დასცეს ქართლის ბჭენი,—
 რბ ვაკეთეთ? რბს ვშვრებოდით?
 —ჩვენც ლაძაზად სულ ეგელასა
 თვითო-თვითოდ ვღალატობდით.

მერე, როცა დაქსაქსულნი
შავმა ბედმა ხელტა გვიგდო
და ჩვენი სვე ბურთსავიტა
სათამაშოდ წინ გაიგდო,—
 რბ ვაკეთეთ? რბს ვშვრებოდით?
 --ჩვენც ებბახზედ ვაჟკაცურად
 ვჯირითობდით, ვბურთაობდით!

მერე, როცა გაგვიჭირდა
ყოფნა უცხო ხალხის ხელში,
როს საშველად მოწვეულმა

.

რბ ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— მაშინ მივხვდით, რომ ეველანი
ერთს ტაფაში ვიწვებოდით.

მერე, როცა ამ წვა-დაცვამ
დღენი ჩვენი მოგვაწბილა,
ტანჯვა ველარ ავიტანეთ,
სინიდიძეც გაგვაძმილა,—

რბ ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— შერცხვენილნი და დამწვარნი
აქა-იქა ვჩურჩულობდით.

მერე, როცა ეკ ჩურჩული
შეგვიტევეს, თუ შეგვაძცნიეს,
როცა ცხვრისა ფარასავით
მოგვკრებეს და შეგვაძწუვდიეს,—

რბ ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— ფერ-მინდილნი ბესლობაში
ერთმანეთს ვეჯიბრებოდით.

მერე, როცა ძაკ ბესლობით
ზოგმა თავი გადავირჩინეთ,
ქვეუნიხათვის სრუნვა, ფიქრი
ჩვენ თავიდან ავიცდინეთ,—

რბ ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— მოვეყვით და სიხარულით
ყოველ დღე ვბედოვლათობდით.

მერე, როს ბედოვლათობით
საქმე ხელთ არ მოდიოდა,
რაც რამ გეკონდა, სულ გაუფლანკეთ,
არა რა შემოგვდიოდა,—

რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
—ერთმანეთს უსინდისოდ
მაძულებს ვეცდილობდით.

მერე, როცა ძაკ ცილობით
ერთმანეთი ჩვენ დაგლუჰეთ,
ერთმანეთის მტრობით ჩვენს სახლს
ცეცხლი ჩვენვე წავუკიდეთ,—

რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
—ჭკვიანურად იმ ცეცხლის წინ
ვისხედით და ხელს ვითბობდით.

მერე, როს ხელთ სათბობადაც
ჩვენი სახლი აღარ ვარგდა,
როცა დიდი და ჰატარა
კაღარობა, კაღატაკა,—

რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
—თვით შევსხედით მაღლა თაროს,
დაბლა ვძებნა ტკინსა ვწოვდით.

მერე, როცა ის ეძებდა
დროთა ბრუნვით ჩამოგვერთვენ
და ცხოვრების ჩვენის წყარო
ძაკ გზობითაც თითქო შესწედნენ,—

რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
—მაგას, შვილო, ნუღარ მკითხავ...
ვტიროდით, ვინოცებოდით!...

მერე, როცა მაგ ტირილით
ემები აღარ დაგვიბრუნდა
და ემებისა მოშორების
გულს ტკივილი დაგვიუხდა,—
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— რაღაც ბანკი მოვიგონეთ
და მასზედ ვლანდნდარობდით.

მერე, როს საშვილი-შვილოს
ბანკს უძუხთლა თქვენში ერთმა:
ჩემთვის ბანკი რა ჭკუააო,
არ მომცაო შვილი ღმერთმა,—
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— „Наплечо“ აბა გვასწავლეო,
ძთავრობას ვესვეწებოდით.

მერე, როცა...— კიდევ როცა!...
აქ გაძიწურა ჰანა ჩვენი:
— შემაწუხე აძღენ კითხვით,
„ზოგოლუსტა“, დამესხენი!
— რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?...
მას ვშვრებოდით, რომ თქვენსავით
უსაქმოდ ვეხეტებოდით.

ბედნიერი ერი

სვენისთანა ბედნიერი
განა არის სადმე ერი?
მძიმე ეალნით,
ლაბაზ ფალნით
პორთული და მშვენიერი;
უწეინარი,
უჩინარი,
ქედ-დრეკილი, მადლიერი;
უშფოთველი,
ქვეამბროშელი,
რიგიანი, წესიერი;
ეოვლად მთმენი,
ვით ჯორჯცხენი,
ნახედნი და ღონიერი.

**

ჩვენისთანა ბედნიერი
განა არის სადმე ერი?!
ეველა უნჯი,
ეველა მუნჯი,
გულჩხვილი და ღმობიერი;
თვალაბმული,
თავაკრული,
პირს ლაგამი ზომიერი;
ეველა ერუი,
ეველა ცრუი,
ჭეკა დამჯდარი, გულხმბიერი;

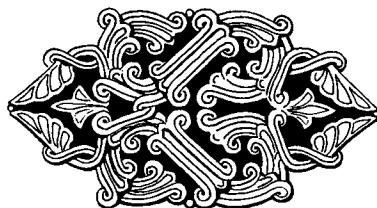
მცირე, დიდი
ვევლა ფლიდი,
ცუღლუტი და მანკიერი.

**

ჩვენისთანა ბედნიერი
განა არის სადმე ერი?!
მტკერ-წაერილი,
თავ-დახრილი,
ეოვლად უქმი, უდიერი;
უზღუდონი,
გზა მრუდონი,
არ გაძტანი და ცბიერი;
მტრის არ მცნობი,
მოუვრის მკმობი,
სხვასთან მხდალი, შინ ძლიერი;
არ რის მქონე,
არ რის მცოდნე,
უზრუნველი და მშიერი.

**

ჩვენისთანა ბედნიერი
კიდევ არის სადმე ერი?

გამოცანები

1

ქლვამსრული, მელოტია,
უთაური თავიანი,
სელთა მლოკი, ქონდრის კაცა,
დიდ-გულა და ბოხ-სმიანი.
თუმცა ტანად ჰატარა,
სხვა ფრივ კი კარგა დიდია
ქვეყანა და ქვეყნის თხოვნა
იმას ფეხებზედ ჰკიდია.

2

კოხტა და ღობემძვრალა,
ჰატარა და ჩამომსმარი,
ცხვირ-ნისკარტა, ნიკან-წვეტი,
უქამური, განს გაძღვარი.
ჰკვით და გულით მოცვეთილა,
ქვეყანაზედ უქმად გდია,
თვით მადლა ზის,—ქვეყნის საქმე
მასაც ფეხებზედ ჰკიდია.

3

ბულა არის, კისერ-მოკლე,
ჰირ-რგვალი და ტანად სრული,
ლაჟღანდარა და მასხარა,
ქვეყნისაგან ლაფ-დასხმული.
გაქნილობა რომ გაუდის,
ჰკვის სმა აქვს დაუარდნილია,

მაგრამ ჭკვიანი არ არის,
იგი მარტო გაქნილია.
ტაცობით დღეს აღამებს,
კულ-მურტალი და ფლიდია,
ვევლა ლანძღავს, მაგრამ ვევლა
იმას ფესვებზედ ჰკიდია.

4

ცხვირ-დიდა და თვალ-დიდრონა
მსუნაგი და ტრახანია,
ერთი უშნოდ აწოწვილა,
ერთი რაღაც ახმახია;
სესნია ჰუპავს სახელ-დიდი,
თითონ კი მარტო გძელია,
ძველის მცოდნეა, მაგრამა
უბედი და ჭკვავზედ თხელია;
ენა-პრტეელია, კულ-მრუდე
ადვილად მოსასუიდა,
ამ უღაპიასაც ქვეყანა,
მძანო, ფესვებზედ ჰკიდია.

5

თეთრ-წითელი ვაშლსავითა,
ხაშ-ხაშ ლოუა, მსუქანია,
რაც ნახირში გაერია
არ არის დიდი ხანია;
ქვეშ-ქვეშა, ძელაძუა,
პორიელი, ფრთხილი, წუნარი,
თქვენ იმას კარგად არ იცნობთ:
დიდი კუდიანი არი.
ქალაჩუნა და ლუჩუნა
ფარისეველი, მშვიდია,—

ამ ძროძსაც თავის ქვეყანა,
ძმანო, ფეხებზედ ჰკიდია.

6

პირ-ტიტველა და ჭროლ-თვალა
თავ-ძაბლად გამოძედა,
არც კარგი, არცა რამ ავი
მის ხელთ არ უმოქმედია.
ეველას უევარს, ეველა უევარს,
ეველასთვის შეტად ტკბილია,
ზემო თქმულ ღობემყვრალისა
უკან მიმოღაი ჩრდილია.
მე ვიცი, რომ ქვეყნისადმი
მის გულში ტრფობა დიდია,
მაგრამ საქმით კი ქვეყანა
მასაც ფეხებზედ ჰკიდია.

7

ერთი ვინმე შავგვრემანი
სუსტია და ზირად ხმელი,
დიდებში ბრძნად ქებულია,
ჰკება-მოკლე და ენა-გრძელი.
დიდთა ქებით გაბეროლა
ვით ავის სენით ტრიკია,
ახლის აღთქმის კაცია იუო,
ესლა ქვემძრომი სვლიკია.
ახლისა და ძველის შუა
ის ჩატეხილი ხდია,
ამ ტუილს ბრძენსაც ქვეყანა,
ძმანო, ფეხებზედ ჰკიდია.

მოხუცია იგი, ჯშუსი,
 ჰირბდ ბადრი, ტან-დაბალი,
 საქმით წმინდა, გულ-მსურვალე,
 სიტუვა ტკბილი, ჭკვა-მაღალი,
 ძველთაგანა ეგლა დარჩა
 გრძნობით სავსე, გონიერი,
 მაგრამ გაუბედავია,
 თუძცა უეჭარს თვისი ერი.
 ის ძველის და ახლის შუა
 შემაერთავი ხიდიან,
 მაგრამ ამ კარკსაც ქვეყანა,
 ზოგჯერ ფეხებზედ ჰკიდია.

ძეცხრე გამოცანად ითქმის:
 — ეს ვის დაუწერიაო?
 ნუ გაწერებით და ნურც იტყვით:
 — იგი ჩვენი მტერიაო.
 თუ გაწერებით, რა მენადვლის?!
 მე არ მაქვს თქვენი რიდიან
 ვით თქვენ ქვეყანა, მეც წურომა
 თქვენი ფეხებზედ ჰკიდია.

კიდევ გამოცანები

1

ინბაზი, ლაქათაბ,
გრძლად გალეული შელია,
ბაზრის ბიჭად გაჩენილა,
ესლა ქვეყნის მმართველია;
ცუდლუტია, ხერხიანი,
ენა ცქვიტი, უურმახვილი;
დროთა ბრუნვის შესაფერი
კარგად იცის მოძახილი.
მარჯვედ მოდის კოჭის ყრაში,
სურს ალჩუა, სურს თაფია;
ბევრჯელ გაძვრა და გაძოდვრა,
მაგრამ ვერ გახდა გრაფია.
გრაფობისთვის ერი დაკლა,
ცოდვა დაიდვა დიდია,
მაგრამ ერიც და ქვეყანაც
იმას ფეხებზედ ჰკიდია.

2

ერთი არის ტანად მოძცრო
კარგად ჩასხმულ მხარბეჭია,
თამაძია, უანგარო
და ლაპარაკში ღმეჭია.
თუმც ბევრს იმის ჯურის ხალხსა
ქართველობა ეთაკილებს,
მაგრამ ის მაინც ქართველობს,
ამით ეთქმის ჩვენგან ქება.

სხვა სიკეთე მე იმისი
 არა რა გაშიგონია,
 თუმც სიკეთის ქმნად შემთხვევა
 იმას მრავალჯერ ჰქონია.
 ჩვენგან შორისა მას უჭირავს
 რაღაც ადგილი დიდია,
 ნეტა ვიცოდე:—ქვეყანა
 მასაც ფეხებზედ ჰკიდია?

3

ბაიუშივით თავადიდა,
 დღვრემილი და ბღვერია,
 მუდამ გაბუტვილი დადის,
 რაღაც უტევი და შტერია;
 თავაშობება, ჭკვა სუბუქი,
 ცოშივით გათქვლეფილია,
 ჯილდოსთვის ბევრი დაქსაქსა
 მან საქართველოს შვილია.
 •
 დედათ წეველამა აუგო
 მას საქოლაფი დიდია,
 მაგრამ წეველაც და ქვეყანაც
 იმას ფეხებზედ ჰკიდია.

4

ჰირ-ტუჩ რგვალი, მუდამ წმიდად
 ლოუბს ჩამოფხეკილია,
 თავის თავის პოარშიეე,
 თუმც ასაკ მიდრეკილია;
 ჰრანჭიაა და გრეხია
 საკოპწოდ უტოკს ტანია;

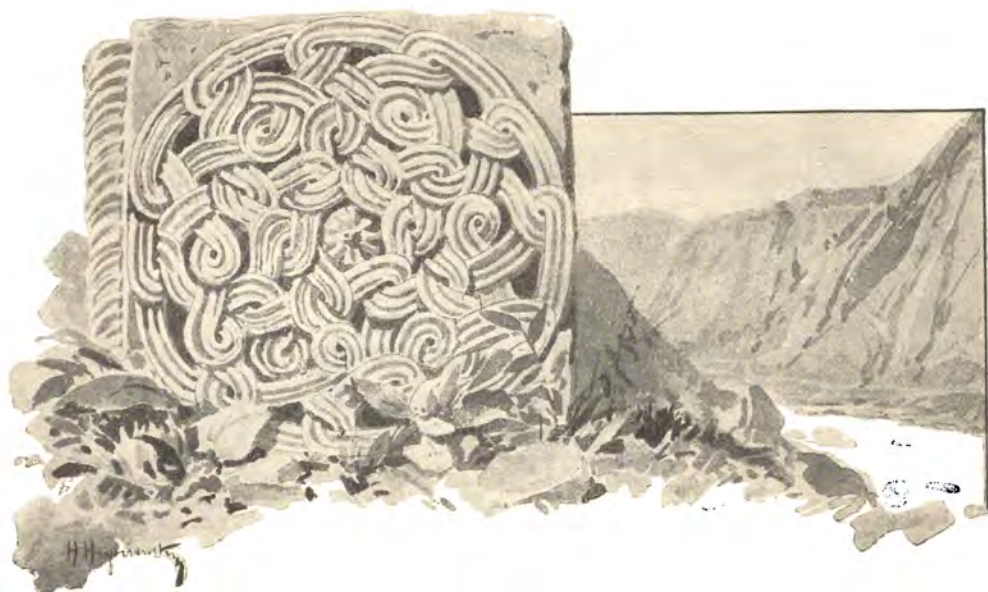
აძობენ, რომ ეურძრჳკება
 და ცოტად ენაძტანია.
 ჩინოვნიკობაში იგი
 თურმე გაძოქნილი არი
 ისე, როგორც უდლის ქვეშა
 ჩვენი გლეხი კაცის ხარი.
 ეკ უსახო და უხამი
 ქართული ძალხაღინია,
 თავი მოსწონს მხოლოდ მით, რომ
 ზედიზედ მოჭხდის ჩინია.
 წვრილებში თავმომწონება,
 სხვილებში ფეხის მტკეერია,
 მამის სახელით გამოდის,
 რადგანც თვით არაფერია.
 მის ჯურის ხალხს მწერლად მოსწონს,
 ვერ კი შეუტეეს მრუდობა,
 რომ სხვის წიგნიდან ფრახების
 იცის ცოტა რამ ქურდობა.
 რა გინდ მძიმე საქმე იქოს,
 ანუ მწელი სავესირო,
 ის მაშინვე წაეჩრება
 ვითომ მეც ნახირ-ნახირო.
 ეს გამოცანა, მკითხველო,
 ახირებულად გრძელია,
 ფუჲე, უსახო კაცისა
 მოკლედ აღწერა მწელია.
 ვირ-ემშაკა და ორზირი
 ეკ დიდად მოსაზრიდა,
 ქართლი, სომხეთი, რუსეთი
 სამივე ფეხებზედ ჰკიდია.

ერთის კარგის საქმის იგი
 დამწუხრი, მეთაურია;
 თქმულა, — ნაყოფისაგანო
 ხე იგი საცნაურია.
 თუ ესეა, მაშ არ აღვწერ
 მის ნიშნებს და მის სახესა,
 მარტო ნაყოფს დაგანახვებთ
 და მით სცნობდეთ თვითონ ხესა.
 ჩვენის ქვეყნის საკეთილოდ
 მან მარტომან შეგვძრა ვეგლა,
 ერთმანეთის მტრებს გვასწავლა
 ერთმანეთის მშური შეგლა.
 ბანკის ძირი იმან ჩარგო,
 ღონე ხსნისა მოგვცა ხელთა;
 ვახ! დაგვიძვეს ზოგთ ეს საქმეც!
 წევვა ჩვენი მათ — ჩვენ მტერთა!
 ამ უკაცურ კაცთა შორის
 მე იგი კაცად მგონია
 მით, რომ საქმითაც ქვეყნისა
 მას სიუვარული ჰქონია.
 ბევრი ვიცი მე ამისი
 ცოდვა და ნაკლულოვნება,
 მაგრამ კარგის საქმის დამთესს
 ბევრი რამ მიეტევება.
 რაც არის, კიდევ ეგ არის
 ჩვენში ხელ მოსაკიდია,
 მარტო მას, ვგონებ, ქვეყანა
 ფეხებზედ არა ჰკიდია.

აღწერილთა ჯურის ხალხი
 სხვანიც მრავალნი ჰქევაუიან,
 მაგრამ მე იმათ არ ავსწერ,
 რადგანც თვის ქერქში არიან.
 დიდთა ნახირში არ ისმის
 მათგან არც ერთის ბღაჟილი,
 თუმცა იმათში ზოგიერთს
 ჭირად ჰსჭირს ენის ქაჟილი.
 მათში ბევრი წურბელაა,
 გველი, ხვლიკი, ლოკოკინა;
 იციან, რომ არ ვარგანან
 და თავისთვის სხედან შინა.
 სროვა ეგე, ანუ ჯოგი,
 საუბედუროდ, დიდია;
 მათ ეველას ერთად ქვეყანა
 შინვე ფეხებზედ ჰკიდია.

ესეც გამოცანად ითქმის:
 „– ნეტა ამას რისთვის სწერსო,
 მეთაურნი დაგვიღანძღა,
 მით ახარებს ჩვენსა მტერსო?“
 ჩვენი მტერი სიბრძავეა,
 უვარგ კაცზედა დანდობა,
 ჩვენი მტერია ზოგ-ზოგის
 ფლიდობა და თვალთ-მაქცობა.
 ის ზოგ-ზოგნი ჩრდილში იუვნენ,
 ესლა მზეზედ გამოუფინე,

ვეელას თავისი მიუწეე
და მართალი აღუადგინე.
მინდა, რომ თქვენ შეურჩიოთ
თხა თხასა და ცხვარი ცხვართა
და, ვით თქმულა, მიანებოთ
მკვდარნი დაფულად მისთა მკვდართა;
მინდა, რომ ვინც ჩვენის ქვეყნის
ჩვენში ჰირ-მოძარიდია,
ის თქვენც ფეხებზედ გეკიდოსთ,
ვით მე ფეხებზედ მკიდია.

პასუხის პასუხი

I

ჩვენ უჩინონი,
ჩვენ უჩინონი
თქვენ ჩინიანთა ბუხად გგონივართ;
იქიდაჲ ვკნავით,
სად თქვენის მადლით
ხაუანგებ ქვეშე დამწუვდებული ვართ.
ჩვენ ვვლეთ რუსეთი,
მაგრამ არც ერთი
ხელობა თქვენი არ გვისწავლია;
ჩვენი ქვეყანა,
მკედარი თქვენგანა,
თქვენებრ ჩინებსედ არ გაგვიცვლია;
ლიბერალობა,
პატრიოტობა
სალანძლავ სიტყვად არ გაგვიხდია;
თქვენგან ჩაგრული,
დაბრძალებული
ერი ჯვრებსედ არ გაგვიჟიდა.
ქვეყნისა ბედი,
და სსსრ-ის იმედი
თქვენებრ ხელში მხვრად არ გაგვხდომა;
კაცის მხნეობა,
კაცის ზნეობა
თქვენებრ ჩინებით არ გვიზომა;

სარწმუნოება
 და სათნოება
 ფარისევლობად არ შეგვიქმნია,
 თქვენი სლოკინი,
 ხელთა ფოტინი
 ღვთისადმი ღოცვად არ მიგვაჩნია.
 როს მოვედით ჩვენ,
 მსწრაფლ გიცანით თქვენ,
 შორს დავიჭირეთ თქვენი ანბანი;
 რად ჰკვირობთ მასა,
 რომ თქვენს ანბანსა
 ვერ შეაჩვიეთ ვერვინ ჩვენგანი.

II

მითამ რად გიკვირთ,
 რომ მაღლა ვევირით
 მილიონებზედ და სხვაზედ არა!
 თქვე უოვლად ბრძანო!
 თვით ოკეანო
 ერთად თავ-მოყრილ წვეთით შემდგარა;
 მაშ რაღათა გვეძობთ,
 ოდეს ჩვენ ვცდილობთ
 ერთმანეთობით ძალიონრობას?
 თქვე ნაცარ-მქექნო
 და გულ ნამცეცნო,
 აქაც ძირს უთხრით ღარიბთ ერთობას.
 ვართ უღონონი,
 უგზო უკვლონი
 მით, რომ თქვენ ჰერისართ უქმად ჩვენშია,

ჩვენ მოკუნტულნი,
თქვენ გაბღინძულნი
ვერა ვთავსდებით ერთმანეთშია.

III

იმით თამაშობთ,
რომ ბეზდით გვწამობთ
ურჯულოებას, ღვთის უარყოფას?
ღმერთი არმობის,
ღმერთი ეაღბობის
არ ურწმენია ჩვენსა თაობას;
ღმერთი მზაკვრობის
და თვალთმაქცობის,
ღმერთი უქმობის უარუევია,
ღმერთი ხარბობის
და მძარცველობის
თქვენთა მკზავსთათვის მას დაუთმია.
ხოლო გვწამს ღმერთი,
უქმთა წარმწედი,
ტვირთ-მძიმეთა და მაშვრალთა მხსნელი,
ღმერთი ტანჯულთა,
ღმერთი ჩაგრულთა,
ღმერთი უძლურთა შემწუნარებელი;
ყოველთა მშობის,
თანასწორობის
მოძღვრობისათვის ქვეყნად ჯვარცმული;
ძლიერთ დამბეული,
უძლურთ ამხსნელი
თქვენგვარ კაცთაგან გობილ-დევნული;

ორგულობისა,
ორწირობისა
ძირსა დაძვები და დაძორგუნველი;
ფარისეველთა,
სადუგეველთა
გაძაკიცხველი და გამდგენელი.
ქან კუბოს მორთულს,
შიგ სიძურაღით სრულს,
თქვენებრი კაცი არ დაბდარა?!
ზაკვით ზავსენო,
ავამორწმუნენო,
ის თქვენ სიტყვით გწამთ და საქმით არა.

14

მტრობა ენის
არს მტრობა ქვეყნის—
მაგ აწრისა ვართ თანახმა ჩვენა,
მაგრამა გმობა,
ენისა მტრობა
ბრალად ვის დაჟდვით ჩვენა, თუ თქვენა?
ეხლა რომ ბღავით,
თქვენ არ იუავით
ენის ზატრონად ჩვენზედ უწინა?!...
ჩვენ მუძუს ვწოვდით,
როცა თქვენ ჰგმობდით
ენას და ხალხსაც გარედ, თუ შინა.
ის არ ხართ თქვენა,
რომ ღვიძლი ენა
ბმანებით დაჭსთმეთ აღმოსაგვეთად?!

შიშით არც კარში
და აღარც სახლში
მას აღარ სძარბობთ თქვენდა სარცხვენად.
ენა ძაღბლი,
მის სიღრმე, ძალი
ჩვენგან კი არა, თქვენგან წამხდარა;
ზირველ თქვენგანმა,
იმა ბედ-შავმა
მას მკვდრის სუდარი გადააფარა.

Ⅴ

ენა მდიდარი,
თქვენს ხელში მკვდარი,
ჩვენ მიგვიღია გასაცოცხლებლად,
და ამასაც თქვენ
ცოდვად გვითვლით ჩვენ.
რადღა ზირითა დახვალთ ამ ქვეყნად!
თქვენგან გმობილი,
თქვენგანით ლტოლვილი
ენა ჩვენს ქოხში ჩვენ შევაფარეთ;
კარგად, თუ ავად
ჩვენ მას ვინახავთ
და მის სიკვდილით არ გაგასწრებთ.
გვიან, თუ ძალე,
დღესა, თუ ხვალე,
რაც ენას ვცოდეთ, ის გასწორდება,
მაგრამ კი თქვენი
მრუდე საქმენი
ისევ ისევ მრუდეთ დარჩება.

VI

უგზოდ მკლელნოო,
 უსწავლელნოო,—
 ასეთმა ფურმა უნდა დაგვწიხლოს,
 რომ ჩვენსედ ბევრსა
 თვით იწველდესა,—
 ვაი თქვენს ხელში ჩვენს საქართველოს!
 ვინა ვრისართო,
 ვირები ხართო—
 ძაგ თქვენს ზდილობას ვით ეკადრება,
 ძაგრამ შოთამ ჭსთქვა,
 რაც კოკაში ჭსდგა,
 იგივე თურმე წარმოსდინდება.

ზ რ ე ვ ა

უ გინდა, ძმაო, იგემო
აბა ქვეყნისა შვეებანი,
დიდთა საფეროდ მოჰმართე
შენი გულ-სიტყვის ებანი.

მერე ბრძნობით შეიმოსე
დიდთა უკმიე, სხვათ არა
და იქადაგე:—«წესია,
რომ დიდმა ჰელაპოს ჰატარა».

აბა წესის სიძარტლისა
შენ საბუთი ვინც მოგკითხოს,
— «ჯერ ეგრე თქო, დაძიჯერეთ,
საბუთი თქო მერე იუოხ.»

დიდნი ხომ დაგიჯერებენ,
აბა უარს რად იტყვიან?!
ჰატარებს ჯანიც გაჟარდეს,
დიდნი მადლს გადაგიხდიან.

VI

უგზოდ მკლელნოო,
 უსწავლელნოო,—
 ასეთმა ფურმა უნდა დაგვწიხლოს,
 რომ ჩვენსედ ბევრსა
 თვით იწველდესა,—
 ვაი თქვენს ხელში ჩვენს საქართველოს!
 ვინა ვრისართო,
 ვირები ხართო—
 ძაგ თქვენს ზდილობას ვით ეკადრება,
 ძაგრამ შოთამ ჭსთევა,
 რაც კოკაში ჭსდგა,
 იგივე თურმე წარმოსდინდება.

ზ რ ე ვ ა

უ გინდა, ძმაო, იგემო
აბა ქვეყნისა შვეებანი,
დიდთა საფეროდ მოჰმართე
შენი გულ-სიტყვის ებანი.

მერე ბრძნობით შეიმოსე
დიდთა უკმდე, სხვათ არა
და იქადაგე:—«წესია,
რომ დიდმა ჰელაპოს ჰატარა».

აბა წესის სიმართლისა
შენ საბუთი ვინც მოგკითხოს,
— «ჯერ ეგრე თქო, დაძიჯერეთ,
საბუთი თქო მერე იჟოს.»

დიდნი ხომ დაგიჯერებენ,
აბა უარს რად იტყვიან?!
ჰატარებს ჯანიც გავარდეს,
დიდნი მადლს გადაგიხდიან.

თუშცა დიდთა ჰირ-ფერობა
არის მონებური ქცევა,
მაგრამ მაღლა აცოცვისთვის
უნდა თურმე კუდის ქნევა.

ამას გირჩევ, იმიტომ რომ
ჩვენ გვებას ერთი მეგობარი,
რომელიცა ამგვარ ქცევით
ჩვენში ბედნიერი არი.

* *
* *

ჩემო კარგო ქვეყანავ, რაზედ მოგიწეენია!...
დაწყო თუ არა გვწეალობს, მოძავალი ჩვენია,
თუმცა ძველნი დაგშორდნენ, ახალნი ხომ შენია...

მათ ახალთ აღგიდგინონ შენ დიდების დღენია,
ჩემო თვალის სინათლევე, რაზედ მოგიწეენია?

წვრილ-შვილნი წამოგესწრნენ ნაზარდნი, გულ-მტკიცები,
მათის ზრუნვის საგანი შენ ხარ და შენ იქნები,
არ გიმტყუნებენ შენა, თუ კი მათ მიენდები.

მათის ღვაწლით შეგექმნეს სახე ბედით მთენია,
ჩემო თვალის სინათლევე, რაზედ მოგიწეენია?

მათი გული შენისა ტრფობის ფართო ბუდეა,
მათი გულთა ფიცარი შენი მტკიცე ზღუდეა...
ვერ წაბილწავს მათს გრძნობას სიმუხთლე, სიმრუდეა!

მათ თვის მკერდით შეჭმუსწონ მტერთა სიმაგრენია,
ჩემო კარგო ქვეყანავ, მამ რად მოგიწეენია?

*
* * *

ღარც ნატვრა და აღარც იმედია!...
ეველა წარსდა... ვაი ესრედ შთოძილსა!
ვაი იმას, ვისაც ჩემებრ სცემია
გულს ისარი უიჲედო ტრფობისა!...

ახ, რად გნახე შენ ჩემს საუბედუროდ?
რამან შეგქმნა ეგრე საგსე სიკეთით?
ეჰა, გულო, ერთხელ დაწუნარებულო,
ერთხელ მკვდარო, რაღად აღზდექი მკვდრეთით?

მე მისი ვარ, ის კი არ არის ჩემი,
ის სხვას ასმევს ნეტარს ნეტარებისას;
სხვას თავს ევლის, სხვას შეჭხარის, სხვას ეტრფის,
მე კი ვწეველი დღეს ჩემის გაჩენისას.

სად წარვიდე, ვის შევჩივლო, ვის ვუთხრა?
ვინ განძიდებს დახშულს კარსა ბედისას?
ვინა ჰკურნებს უკურნებელსა სენსა
სამუდამოდ წაწმედილ იმედისას?

კ. პ. მ-სას

უ, ნუ მავედრი, რომ ეოველს ჩვენგანს
ხელსა ვაწვდიდი მეგობრობისას,
რომ უარ ვეოფდი ჩემთ მოძმეთ შორის
სულის სიმდაბლეს, შხამსა მტრობისას...

**

მე კაცთ სიკეთის მსურვალე რწმენა
ჭირში თუ ღხინში წინ მიმიძღოდა...
გული თრობილი მის წმინდა მადლით
ჭკუის ცივს თათბირს ეურჩებოდა.

**

ნუ მეუბნები, რომ იგი იყო
უგუნურება და ცდომილება,
ოღონდ კვლავ მომე: ის ცდომა მიჯობს,
ვიდრე უცდომი გამოცდილება!

**

დაკვარგე იგი!... აწ მის დამკარგავს
უმაღლ, უნუგეშ მივის და გული...
უმისოდ გული ცივია ბნელი,
ვითა სადგური გაუქმებული.

**

ნეტა მას, ვისაც იმ რწმენის შუქი
ერთხელ მაინცა გულსა ჰფენია!
უფრო ნეტა მას, ვისც სამარეძდე
გულით რწმენილი გულსვე შთენია!

**

ნუ, ნუ მავედრი, რომ ეოველს ჩვენგანს
ხელსა ვაწვდიდი მეგობრობისას,
რომ უარ ვეოფდი ჩემთ მოძმეთ შორის
სულის სიმდაბლეს, შხამსა მტრობისას!...

ბაზალეთის ტბა

აზალეთისა ტბის ძირას
ოქროს აკვანი არისო,
და მის გარშემო წელის ქვეშე
უცხო წალკოტი ევაჟისო.

მწვანეა მუდამ წალკოტი,
არას დროს თურმე არ სჭკნება,
ქვეუნიცა დროთა ტრიალსა
იგი არ ეძორჩილება.

გერ ერჩის თურმე მის მწკანეს
ვერც სიცხე, ვერცა სამთარი,
და იმის ძიან ჩრდილებში
მუდამ გაზაფხული არი.

წალკოტის შუა გულშია
ის აკვანი ასვენია,
და ჯერ კაცთაგანს იქ ჩასვლა
არავის გაუბედნია.

მარტო ერთნი სირინოზნი
იმ აკვანს გარს ეხვევიან,
მარტო იგინი გრძნეულნი
დასტრევიან და დაძღვრიან...

ამბობენ,—თამარ-დედოფალს
ის აკვანი იქ ჩაუდგამს,
და ერს თვისთა ცრემლთ ნადგენით
ტბა კარვად ზედ გადუხურავს.

ამას კი აღარ ამბობენ,—
აკვანში ვინ ჩააწვინა,
ან თვით ერმა თვისი ცრემლი
ზედ ტბად რისთვის დაადინა...

იქნებ, აკვანში ის ერმა წევს,
ვისიც არ ითქმის სახელი,
ვისაც დღე და ღამ ჭნატრულობს
ჩუპის ნატვრითა ქართველი?

თუ ესე არის, ნეტა მას
ვაჟუკაცსა სახელოჲანსა,
ვისიცა ხელი ჰირველად
დასწვდება იმა აკვანსა!

თუ ესე არის, ნეტა მას
დედასა სახელდებულსა,
ვინც იმ ერმას ჰირველ მიაწვდის
თვის ბუბუს პადლით ცხებულსა!

დაშაკვირდი

I

 აცად მაშინ ხარ საქები,
თუ ეს წესი წესად დარგე:
ყოველ დღესა შენს თავს ჰკითხო,—
აბა მე დღეს ვის რა ვარგე?

II

 იკეთით სძლიე შენს მტერსა,
ერიდე სისხლით ზღვევასა:
სულ-გრძელობითა ძლევა სჯობს
ვაჟუბრობითა ძლევასა.

III

 აჟაკტო ცრემლსა რად უძრახვენ?
რკინაც სტედება, როს სცემს გრძეპლი...
კაცთ და ზირუტევთ გასაჩეევად
დპერთმა შეჭქმნა პარტო ცრემლი.

IV

 უთის-სოფელი ესეა:
ღამე დღეს უთენებია,
რაც მტრობას დაუქცევია,
სიეგარულს უშენებია.

V

ქალი იმოდენს ვერას იქმს
 მრისხანე და ძლიერო,
 რასაც იქმს მშვიდობიანი
 კალმის ჰატარა წვერიო.

VI

უბი დიდია და მძლავრი,
 სისხლ-ძღვრელი, სისხლის მსძელია,
 წუნარი, ჰაწია ნემსი კი
 შიშველ-ტიტველთა მცძელია.

VII

უ სახელის შოვნა გინდა,
 დღეს ისეთი ნერგი დარგე,
 რომ ხვალემა მადლობით სთქვას:
 ნანერგითა შენით მარგე.

VIII

ვაჟკაცად იმას არ ვაქებ,
 ვინცა სისხლისა ძღვრელია,
 ვაჟკაცად იგი მიქია,
 ვინცა უბედურთ მხსნელია.

IX

პატიოსანთ მტერთა შორის
 მოციქული ნამუსია.

X

რა, არ ვუქებ ვაჟკაცსა
კაცთა მუსრვას და ომსაო!...
ვაჟკაც იგია, ვინც მართალს
ეტყვის ქვეყანას მცდომსაო,
ვინც არ შეუდრება მრავალსა,
ხშირად მართლისთვის მწურომსაო,
ვინც კრავს უპანკოს ეკრძალვის
და ზირში უდგა ღომსაო.

XI

ადლმა სთქვა: წუთის-სოფელში
უოფნა ვაი რა მნელია!
ძალი ჭბალოვნობს, ჭბატონობს,
მე გული გადამელია;
საცა კი შევხვდი, დამძლია,
ვერ შევუბრუნე ხელია...
მართალი უთქვამს, ვინცა სთქვა:
«ძალა აღმართის მხენელია.»

XII

ებრალებოდეს, ნუ ჭრისსავ
კაცს შენსედ შურით მწდომსაო!...
კეთილი ფარად უფარე
შენთვის ბოროტის მდომსაო,
მადლისა წყაროს ასმევდე
ცოდვის გუბეში მდგომსაო.

XIII

მოწვდილს სძალსა მტრისასა
 წინ მიაგებე ფარით:
 დროზედ ნახმარი ფარიცა
 იგივე სძალი არიო.

XIV

კუამ სთქვა: წუთის-სოფელსა
 აღმართი მე ვასწავნებინე,
 თესლი მოვეკრიბნე და ხნულში
 დავთესე, დავაბნევინე,
 უღონოს ღონე მე მივეცე,
 ხელი მე გავაქნევინე.
 კულმა სთქვა: ჭკუაჲ, ძართალ ხარ,
 და ზოგიც მე მათქმევინე:
 შენი ნახსენავის გორახი
 ფარცხით მე მომაფშენევინე;
 ნაგოლავი, მშრალი ბელტები
 ცრემლით მე მომარწევევინე;
 შენი ნათესი, ნანერგი
 სისხლის ღვრით გამაზღევევინე;
 შენსა ჯეჯილში, ეანაში
 დვარძლი მე აძარჩევევინე;
 ნაამაგარი მნად შევეკარ,
 ზვინად მე დამადგმევევინე...
 ვკვნეს, რომ ერგოს ეველას სწორად,
 და შენ ეს ვერ გაქმნევევინე,—
 არ იქმნა, ჭკუაჲ, მადლის გზა
 მე შენ ვერ დაგაქნევევინე.

კითხვა-პასუხი

კითხვა

არგი რამა ხარ ჩემო ქვეყანავ,
ღამაზად მორთულ და მოკაზმული;
მაგრამ რამდენადც მშვენიერი ხარ,
იმდენად უფრო მიკვდება გული.

გომხერ და მხერა კვლავ სწუერიან თვალს,
გისმენ და სმენით ეური ვერ ჰძლება;
მაგრამ რამდენად საეუარელი ხარ,
იმდენად უფრო გული მიკვდება.

რა დაგრჩენია კვლავ სანატრელი?
ღვთისგან რა არ გაქვს მოძადლებული?
მაგრამ რამდენადც ძაღლით სავსე ხარ,
იმდენად უფრო მიკვდება გული.

ვინ მოგძარტოს შენ და წინ არ დახვდეს
შენი სიძდიდრე, შენი უხვება;
მაგრამ რამდენადც ძდიდარ-უხვი ხარ,
იმდენად უფრო გული მიკვდება.

მარქვი, რად არის იქ გულთა კდობა,
ხად სიცოცხლეა გახარებული,
და რამდენადც შენ ცხოველ-ძეოფელ ხარ,
იმდენად უფრო რად კვდება გული?

პასუხი

— მე სამოთხე ვარ და თქვენ კი, თქვენ კი!...
ვაი მე ჩემი ბედ-კრულ, უძლური!...
იქ თვით სამოთხეც ჯოჯოხეთია,
სად თვის შხამს ანთხევს მტრობა და შური.

საეგარელო ვარ... ჩემს მზიან ჩრდილში
სიეგარულს უნდა თვის ტახტი ედგას
და ვაი იმის სანაცვლოდ თქვენ კი
ერთმანეთს აურით გრულვას და წეეკლას!...

მადლით სავსე ვარ და, ვაი, ჩემს შვილს
ეკ მადლი ჩემი ვერ უშენევია;
და ან იქ რა ჰქნას თვით წმინდათ წმინდამ,
სად ცოდვას მადლი დაუძლევიან?

მე მდიდარი ვარ და თქვენ კი, თქვენ კი...
ლუკმა ნატრულნი ერთმანეთსა სჭამთ,
მე ტკბილ ცხოვრების წყაროსა გაწვდით
და ვაი თქვენ კი მძა მძის სისხლსა სჭამთ!..

იქ თვით სამოთხის წალკოტი, მდელო
უდაბნოლად ურგებ-ურწეული,
სადაც არ აბნევს თვის წმინდა ნამსა
სული მართალი და წრფელი გული.

(გუძდენი ივ. ზოლტარაჭკის და ილია წინამძღვრიშვილის)

„რა ვატყვამ მისი ყვაილი გაასმოს, დამაქვაროსა,
იგი წაჟა და სსჟა მოჟა ცურუასა სამაღწაროსა“.

რუსთაველი

I

ღმობრწეინდა მზე დიდებულათა
და განათლა ქვეყანა ბნელი,
კავკასის მთების წვერთა მალაღათა
ზედ გადაჭყინა ოქროს ნათელი.
აღმოჩნდა მთების ზემოდ მუინვარო,
ცისა და ქვეყნის შუა დაკიდულ,
იგიჟ დიადი, იგიჟ მშინვარო,
იგიჟ დიდებულ და დადუმებულ.
ქვესკნელთ მალთაგან იგი მთა მდგვრად
ცის გასარღვევად აღმოჩიდულა,
მაგრამ მის სრბოლა ცაში უეცრად
თითქო განგებით შეეცნებულა.
მისი უინულით ნაკვეთი თავი
მოიღოთ მზისა ოქროს სხივებით,

ქვეყანას მშიშარს მის ფრთეთა ზვავი
დასცქერის რისხვით და მუქარებით,—
თითქო ელისო განკითხვის დღესა,
რომ იგრიალოს, წაძოიქუხოს,
ხმელეთს დაეცეს, პერმედ ქვესკნელსა
თვითც დაიდუპოს, ისიც დადუპოს.

II

მაგრამ ისეთი მშვიდი, ნარნარი
იყო იმ დღისა ლამაზი დილა,
რომ თვით მეინვარის რისხვა და ზარი
იმ დილის მადლსა დაემორჩილა.
ქვეყანაც იყო დადუმებული,
თითქო დუმილით ეურს უგდებს ცასა,—
და ცაც უღრუბლო და მსიარული
გადმოაფენდა მადლს ქვეყანასა.
ხოლო კი ჩემი უნდო გონება
არ მოიხიბლა იმ დილითაცა...
„ნუ გჯერსო, მითხრა, ეს მეუდროება,
„სტუეისო ზეცაც და ქვეყანაცა!
„ამ გვარი დილა ქვეყანას ბედაკრულს
„ბევრჯერ სხვა დროსაც გასთენებია,
„მაგრამ არც ერთხელ მის გულსა ვნებულს
„მადლი ცისა არ მიჰკარებია.
„სულ ტუეილია, რასაც ესლა ჰგერძნობ...
„ქვეყნის დრტვინვაა დაუძინარი,—
„ღრმად ჩააკვირდი მის დუმილს და სცნობ,—
„თვით მაგ დუმილში რა წეეგლა არი!...“

III

ბოლოს კი დილის სიტკბოებაჲ
მეც განმიფანტა ეჭვთა ღრუბელი

და უოვლად მსსნელმა სასოებაჲ
 მოძცა ნუგეში მაცხოვნებელი.
 ამა ნუგეშით აღძრული სული
 აღძვესო ნელის სიხარულითა,
 ეჭვთაგან წინად გვემული გული
 განცხოვლდა წმიდის სიუვალოთა;
 გარდმოძველინა უოვლად შემძლები
 ქვეყნისა ამის სიკეთის რწმენა,
 აღმიფრთოვანა მან ოცნებები
 და განმიწმინდა ხედვა და სმენა.
 მეწვივნენ იგი უცხო ხილვანი,
 სავსენი ღხენით, ნეტარებითა,—
 რომელთაც წარაქეთ კაცთ გულის თქმანი
 საიდუმლობის მაცდურებითა.

IV

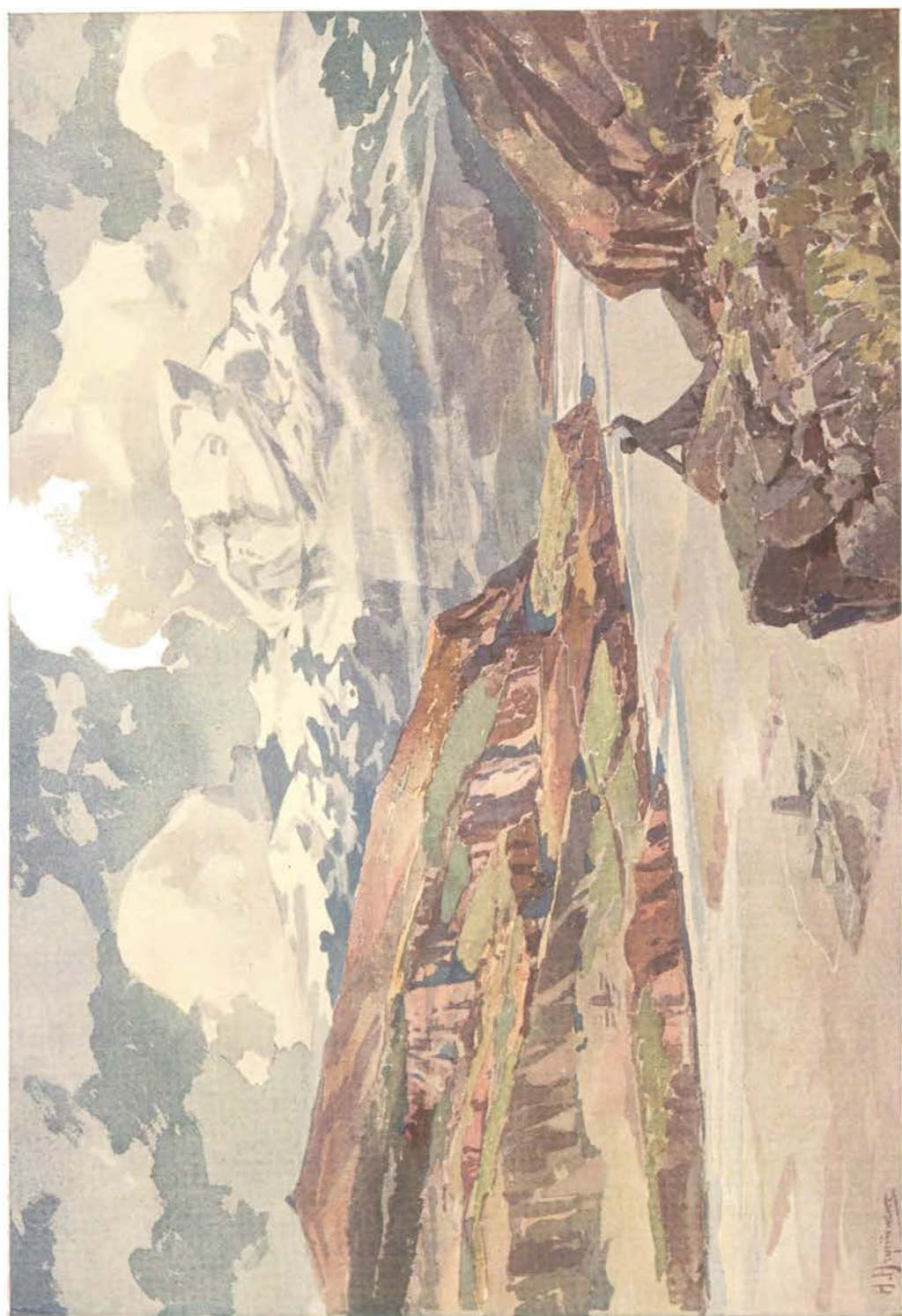
და მოძველინა მე კაცი დიდი,
 მუივარხედ მდგომი მოხუცებული,

ვითა ქვეყანა, ისც იყო მშვიდი,
 უძრავი, უხმო, დაფიქრებული.
 მარჯვენა ხელით ეჩრდილნა თვალნი
 ეურადღებითა შორს გაჭეურებდა;
 მის გარეშემო შვენიდნენ მთანი
 და მათ ფეხთა-ქვეშ თერგიც გაჭეუდა.
 თერგი ძრისხანე, თერგი მბდღვინვარე
 ქაფისა ზვირთთა მიაქანებდა,
 ვით შმაგი ლომი დაჭრილი, ცხარე
 ჭრბოდა, ჭბლაოდა, მიღრიალებდა,
 სჭექდა და ჭქუხდა... კლდენი და მთანი
 თვის მაშფოთარ შვილს გადმოჭეურებდნენ
 და მის ბღავილთან მათი ერუ ხმანი
 სეობაშია მგზავრს აშინებდნენ.
 იქით შორს სჩანდნენ პინდორნი, ტყენი
 და იმათ შორის—აზაგვიც ჩვენია...

V

ჩვენო აზაგო! რა რიგ მიევარხარ!...
 ქართველის ცხოვრების მოწამე შენ ხარ...
 შენს კიდებსედა ჩემი მამული
 იყო ერთ დროსა გამშვენებული!
 ჩემის მამულის დიდება ძველი
 შენს წმინდა თვალ წინ აღუვალებულა;
 მიევარხარ მისთვის, რომე ქართველი
 აქ, შენს კიდესედა, დაბადებულა.
 შენ ზვირთებ შორის ჩემის ქვეყნისა
 გძელი მოთხრობა დამარხულია
 და წმინდა სისხლი ქართველებისა
 შენს კიდებსედა გადასხმულია.

„და მომეწვლინა მე კაცი დიდი,
„მყინვარზედ მდგომი მოხუცებული“...

იქ, სადაც შენსა ძლიერსა წყალსა
 შეურევ ძღვრიეს და ძღვრისა მტკვარსა,
 იქ ერთხელ ქართველთ სიცოცხლე ჰდუღდა,
 იქ მამულისთვის ქართველთ სძა ჰქუხდა.
 შენს ზვირთებს გაჰყვნენ საუკუნენი
 და საუკუნეთ-- იგი ქართველნი!...
 გულ-ხელ დაკრეფილ შენსა წმინდა წყალს
 რამდენჯერ ტანჯვით ვადევნებდი თვალს!...
 რას ვეძებდი მე? ჩემ ქვეყნის წარსულს,
 შენ წინ დაღუპულ ჩემს ძველსა მამულს,—
 და მარტო სისხლი ჩემს თვალს დაღალულს
 აძლევდა ხოლმე გულ-საკებაჲ ზასუხს.

VI

მაგრამ საკუთრად არცა არაგება,
 არც თერგება, არც ტუეჲ და არცა მთამა
 არ მიიზიდა მოხუცის თვალი
 მთიდან ამაყად გადმოძირალი,—
 სრულ საქართველო მოჩანდა შორსა...
 იგი მოხუცი მას დააცქერდა;
 ქვეყნის მარგალიტს მაგა ობოლსა
 სიუვარულითა იგი დაძჴერდა.
 საიდანა ხარ, რამ მოგაგლინა,
 ჰოი საკვირველო კაცო, მითხარი?
 რად დაგიგდია შენ შენი ბინა
 და ამა მთაზედ რისთვის ხარ მდგარი?
 და, რა ვსთქვი ესა, მსწრაფლვე მოძესძა
 იმა მოხუცის დიდებული სძა:

VII

„მარად და ეველგან, საქართველოვ, მე ვარ შენთანა!...
 მე ვარო შენი თანამდევი, უკვდავი სული.

შენთა შვილთ სისხლით გული სრულად გარდამებანა,
 ამ გულში მე მაქვს შენი აწყო, შენი წარსული.
 მეცა ვტანჯულვარ, ჰე ბედგრულო, შენის ტანჯვითა,
 შენისა ცრემლით თვალნი ჩემნი მიტირებია,
 მეც წარტევევნილვარ წარსულთ დღეთა შენთა ნატვრითა,
 შენის აწყოთი სული, გული დამწულულებია.
 წარვლილთა დღეთა შენთა მახსოვს დიდებულება,
 ვიცი, რომ იუპო ერთხელ შენცა მორჭმულადლიერი,
 შენცა გფენია ქვეყნის მადლი—თავისუფლება.
 ესლა აღგვილა ეველა ესე, ვითარცა მტკერი...
 და მესა შენსა დღეს არც კი სწამს შენი აღდგენა,
 განწირულების შთასდგომია მას გულში წელული,
 მას დაჰკარგვია ტანჯვათ შორის შენდამი რწმენა
 და დაუგდისარ ვით ტამარი გაუქმებული.
 ვიდრე მე შენი არ გაიკვლევს ზოგადს ცხოვრებას
 და მცნების ნათლით ზეაღზიდულ, ამაღლებული
 ჭკვიით არ განსჭვრიტავს საზოგადო ცხოვრების დენას,
 იმ დრომდე იგი უიმედო, შეწუსებული
 უქმისა დრტვინვით, გულის-წვითა მწარე ცრემლს დაღვრის,
 მაგრამ არ ირწმენს, წამებულო, შენს აღდგენასა,
 და იგი ცრემლი ურწმენობის, ეჭვის და ტანჯვის
 ჭლადებს მხოლოდ მისა შენის უძლურებასა.“

VIII

„აქ არვის—დიდსა, თუ ჰატარასა—
 ქვეყნის ტკივილით არ სტკივა გული,
 დაჰვიწეებია, რომ ქვეყნად ცასა
 ღვთად მოუცია მარტო მამული.
 დაჰვიწეებია, რომ დიდი არი
 ღვთისა წინაშე იგი ცხოვრება,

რომელიც ქვეყნის წვითა დამწვარი
 ქვეყანასავე შეეწირება.
 წმინდა იგი, ვისაც ეღირსა
 მამულისათვის თავის დადება!...
 ნეტა იმ ვაჟუკაცს, ნეტა იმ გმირსა,
 ის თავის ხალხში აღარ მოჰყვდება.
 მას განაცოცხლებს სიმღერა ხალხთა,
 შორს საუკუნეთ ეტევის მის სახელს
 და არა ერთხელ ჭაბუკთა ერძათა
 ხლმის ტარზედ ძლიერს აუთრთოლებს ხელს.
 იმ სიმღერას რა ისმენს მხცოვანი,
 სიბერის ჟამსა კვლავ მოიფონებს,
 გმირის სიკვდილი სახელოვანი
 ახლად ცხოვრებას მას მოანდობებს.
 აკვანზედ დედა უძღერებს შვილსა
 ტკბილისა ხმითა იმ სიმღერასა
 და, თუ ინატრებს რასმეს მისთვისა,—
 ინატრებს გმირის მის დიდებასა.
 და უფრო ხშირად იძღერს ქალწული,
 გმირს მოიგონებს და გამხსენდება,—
 ყოველი იძღერს და სხვა მორჭმული
 გმირი იმ ძღერით დაიბადება.

IX

„მაგრამ, ქართველნო, სად არის გმირი
 რომელსაც ვეძებ, რომლისთვისც ვსტირი?
 იგი აღარ გეავთ... მის მოედანი
 ჯაგით აღვსილა, ვერანად ქმნილა.
 გმირის დამბადი დიდი საგანი
 თქვენში სწობილა და წაწმედილა.

გადასდგომისხართ თქვენ ქართველობას,
 დაგინგრევიათ დიდი ქაშული, --
 რაღა დაჰბადავს თქვენში დიდს გრძნობას?
 რითი აღტკინდეს ქველისთვის გული?
 თქვენ გარს მადლითა სავსეს ბუნებას
 შეუკრებნია ფოველიფერი,
 რომ მისცეს თქვენში ზრდა დიდს ცხოვრებას,
 ჰქოს იგი ძლიერ და ბედნიერი.
 ვიშ, ეს ქვეყანა, სმელეთის თვალი,
 დიდის სამოთხის კუთხე ჰატარა
 ქედ-მოღრეკილ ნაღვლით საწყალი,
 რომ მისი ტრფობა თქვენში შემწეადარა,
 რომ დაგიგდიათ უძწედ, უნუგეშ,
 თქვენის სიავით დაწელულებულა,
 თქვენგან გმობილი უცხოთ კალთის ქვეშ,
 ვითა ობოლი, შეფარებულა.

X

„ხოლო აქაც კი ვრდომილთ შორისა
 ღვთის ნაპერწკალი ზოგჯერა ჰკრთების,
 ქვეყნის წარხდომას გული ზოგისა
 შეებრძვის და არ ემორჩილების,
 მაგრამა ღაღვა, შური და მტრობა
 იმ ზოგთა შორისც ღრმად ჩანერგულა,
 ამა ჭირთაგან მათი მხნეობა
 აღძვრისა უმაღ გაცუდებულა.
 აკერ ორს-სამს კაცს რაღაც უგრძნიათ,
 ქვეყნისა სახსრად ერთად მოდიან,
 ერთის საქმისთვის გაუღვიძნიათ,
 და ერთმანეთს კი არ ენდობიან.

ერთმანეთისა მათ სიკეთე ჰქუროთ,
თუძც ერთისათვის თითქო იღუწიან;
თვით ამხობენ მას, რის აღდგენაც ჰქუროთ,
თვით ჰშველიან მას, რასაც ებრძვიან.

XI

აგერ უფალი და მისი მონა!
თრთოლით სასწორზედ ხარჯს უწონს ძნელსა
და, რა დასწორდა სასწორზედ წონა,
უფალი ჰინას ზედ ადგამს ფეხსა
და მით მის ხარჯსა ერთსა-ორად ჰხდის...
მონამ მწუხარედ გულს გაიღიმა,
უმწეობითა თავის ხარჯსა ჰხრდის
და საწულის თვალთგან ცრემლმა იწვიმა.
მაგრამ ქვა არის ბატონის გული,
ვერ დაარბილებს მას შებრალება:
ვერა გაჰკურნოს მან მონის წელული,
ვინც მონებას თვით ემორჩილება.
მონა ბედ-შავი, მონა საწუალი
სდგას, ევედრება მის თვალი შვებას,
და გულში ჰფიქრობს: ვიშ, ჩემი ბრალი!
რით შევძლებ შვილთა ჩემთ გამოკვებას?
ვიშ, ჩემი ოფლი, მათთვის დაღვრილი,
ნაყოფი იმა ოფლით გაზრდილი,
დღე და ღამ ჩემი უწევვეტი შრომა,
დარში, ავდარში ცის-ქვეშე დგომა,
ვაი, ვაგლახი, ჭირნახულობა,
თქენა, ცდა, სიმხნე და უძილობა
მარტო ბატონის თვალსა ახარებს
და თქვენ, ცოლ-შვილო, კი არას გარკებს.

ვაიმე, ბედ-კრულს რაღა დამჩქება,
რომ გავახარო ცოლ-შვილის თვალი?...
ვინა ჭმრომობდა და ვინა ჭმდება,
ღმერთო, სად არის აქ სამართალი?!...

XII

„შენში კაცისას გრძნობას არ ხედვენ,
დედას ძუძუდგან შვილსა აჭკლეჯენ,
ვინ იცის, სიღამ სად გაჭყიდინ...
უწმინდურისა ხელითა სთხრიან
დედისა გულში უკეთესს გრძნობას,
ცოდვად უთვლიან შვილისა ტრფობას.
თუ ღმერთმა მისცა შენსა ასულსა
სიღამაზე და მშვენიერება,—
მონავ ჩაგრულო, ვითამ შენს გულსა
სასიხარულოდ ეგე ექმნება?!
ქალს წაგართმევენ, ქალს გაჭყიდინ,
ნამუსს მოუკვლენ შეუბრალებლად,
უბრევილო გულში ღვარძლს ჩაასხმიან,
გახდიან ევაჟილს ფეხ-ქვეშ სათრეველად.
უძანკო ჰირზე შენს ტურფას ქალსა
გარეჟნა დასვამს საზარო დაღსა...
ძას, რაც კიევარდა, ნახავ დაცემულს,
ნამუს წართმეულს და შეგინებულს!...
ჰირს უკუ იქცევ და შეძრწუნდები,
ცრემლს მოინდომებ და არ გექმნება,
წვევლით, ვაებით ძას განშორდები
და ქალი შენი შენ შეგზარდება,—
და მაშინ იტყვი: ნეტავი გველად,
გველის წიწილად მე მომცემოდ,

რომ ქვეენის ქელვად, ქვეენის სათრეველად
შენ, შვილო ჩემო, არ გამხდომიდი.

XIII

„შრომისა შვილო, მძიმე უღელი
ქვეენის ცოდვისა შენ გაწევს კისრად,
თუძცა ტვირთ-მძიმეთ შემწუნარებელი
შენის დასწნისთვის ჯვარს ეცვა ქვეენად.
თუძცა ქვეენას მისი მოძღვრება
დღეს მარტო სიტევით უქმით რწმენია,
მაგრამ ცხადათ ჭხმობს მის წმინდა მცნება,
რომ მეოობადი მარტო შენია.
შრომა, აწ ქვეენად ტევითა ჰერობილი,
მხარცეულობის ქვეშ ჩაგრულ-ვნებულა,
ხოლო რღვეულა მისი ბორკილი
და დასამსხვრევლად გამჟღავნებულა.
შრომისა ახსნა—ეგ არის ტვირთი
ძლევა მოსილის ამ საუკუნის,
კაცთა ღელვისა დიადი ზვირთი
მაგ აზრისათვის შედგრადა იბრძვის.
ველარ განუძლებს ქვეენა ძველი
განახლებისა გრიგალის ქროლას,
ველარ განუძლებს ქვეენის მხარცეული
ჴემმარიტებით აღძრულსა ბრძოლას,—
და დაიმსხვრევა იგი ბორკილი
შემფერხებელი კაცთა ცხოვრების,
და ახალს ნერგზედ ახლად შობილი
ესე ქვეენა კელავ აუვაჟდების.

XIV

„შრომის სუფევა მოვა მაშინა
ჭეშმარიტების მის ძლიერებით
და განმტკიცდება სოფელსა შინა
კაცთ-მოუვარების სახიერებით.
ვეელასთვის იქმნეს იგი სუფევა
თანასწორადა ნიჭთა მფენელი;
მის მაღლით წარწყმდეს ძარცვა და რბევა
და ერთგან სმოვდეს ცხვარი და მკელი.
მაშინ უქმ სიტყვად არ იქმნებიან
ძმობა, ერთობა, თავისუფლება,
ეკლის გვირგვინით აღარ ივლიან
კაცთ-მოუვარება და სათნოება.
აღლო აიღო ქვეყანამ მკელმა,
რომ დღე და დღე მის წეობა ირღვევა,
და ამ ზვიადმა საუკუნემა
უნდა შვას იგი შრომის სუფევა.
მაშინ, მაშვრალო, შენც განკაცდები,
წართმეულთ ნიჭთა კვლავ მოიპოვებ,
სხვას ძირს არ დასწევ, თვით აღმაღლდები,
არც ვის ემონვი და არც იმონებ.
მაშინ ეგე ხმა შენის სიმღერის,
დაბლად ღუღუნი დაღონებული,
მღერა, ვით კვნესა, საწუალის მესრის,
შორი ხმა მწეემის დაობლებული —
მხიარულ სმებად გარდაგეცვლების
და შენს გუთანზედ გულით ღმობილი
იტევი სიმღერას თავისუფლების.
ეგ სიმღერაა, ვით ლოცვა ტკბილი!...

მინდორნი, ტეენი, ნახნაჳნი, ველნი
შენის ლხენითა განიხარებენ,
შენგან შეძკულნი იგი ფოჳელნი
შენს ტკბილ სიძღერას ბანს გამოსცემენ.

XV

„აგერ დიდკაცი დარბაისელი
კმაუოფილების განცხროძაშია
ძამინ, როს მისი მოძმე საწყალი
სასოწარკვეთილ მონებაშია.
მოძმეთა ხსნისთვის თავის დადება
წმიდა მხედრია მხოლოდა გმირთა
და მას ვით შესძლებს თავმოუყარება,
რომელიც იმა დიდკაცთა სჭირთა?
ის რად ინდომებს ქვეუენისა ბედსა,
როს მასა შველის მის ბედკრულება?
რად შეებრძვის ის სიბოროტესა,
როს მეოხებით მისით თვით ჭრჩება?
აგერ ვაჭარიც ცბიერის ღიმიით
მოძმეთ ატუეებს, რა ჰყიდის ნივთსა,
და მძა მის მოკვდეს თუნდა შიმშილით,
უნადვლოდ განვლის ცხოვრების ხიდსა.
აგერა მღვდელნიც—ერთა ძამანი—
რომელთ ქრისტესგან ვალად სდებიან
ამა ერისა სულის აღსრდანი,
რა რიგ გულ-ხელი დაუკრებიან!
სად არის სიტყვა დიდის სწავლისა,
სიუყარულის და სამართალისა,
რომ მათ ბაკეთგან არ მომდინარებს
და ერს დაცემულს არ აღამადლებს?

სად არის იგი ძღაღაღებული
 ქვეყნის სსნისათვის ჭეშმარიტება?
 სად არის იგი ბიწის მდეწელი
 ჯვარცმულის ღმერთის ძაღალი მცნება?

XVI

„აგერ ტფილისიც!.. ერმასაც და ბერსაც,
 ქალსა მახინჯსაც და მშვენიერსაც,
 დიდსა, ჰატარას, თავადსა, გლეხსა
 მე უნილავი უურსა ვუგდებდი,
 მაგრამ კი, ვფიცავ ქართულის სანელსა,
 მათს აზრში აზრსა მე ვერ ვპოვებდი.
 ერთ-გვით შეჭხედავ და იქ ცხოვრება
 მართალ ცხოვრებად მოგეჩვენება:
 ჭლხინობენ კიდევ, კიდევ ჭხარობენ,
 ჭფიქრობენ, ჭგრძნობენ და ჭმოქმედობენ;
 ჭხედავ ფაცა-ფუცს და ეველგან ჟღივილს,
 უბედურ ცრემლთან ბედნიერს ღიმილს,—

მაგრამ მათ ცრემლსა, ღიმილს, თუ გრძნობას
 ფრჩხილის ოდენიც არა აქვს აზრი
 და უგელა იგი თვალთმაქცი არი.
 ფუჭია იგი მისი ცხოვრება,
 უფერულია და ცალიერი,
 არც სიცოცხლეა, არც გემოვნება,
 არცა საგანი გულწარმტაცველი!
 იქ დღე ჭრბის დღესა, ვით ჭრბოდა გუშინ,
 ერთ-ნაირად და უგემურადა,
 რისთვისც მამანი იღვწოდნენ უწინ,
 დღეს შვილთ არ უღირთ არც ერთ ფლურადა.
 გრძნობას ოქროსა ფასად ჭეიდიან,
 მთავრის ღიმილზე—პატროსნებას
 და დაუანგებულ ბორკილზე სცვლიან
 თავის მამულის თავისუფლებას.

XVII

„აგერა მცხეთაც—საფანე გპირთა,
 დიდი აკლდება დიდის ცხოვრების,
 სად ზირველ ქართულის მორჭმულთა შვილთა
 ღრმად ჩარგეს ძირი თავისუფლების;

სადაც ჰქვოდა ხე ცხოვრებისა
 ქართველის გულიდამ აღმოცენილი,
 და წეწო იგი წეწოდ შეებისა
 სჩქეფდა იმ გულით გარდმოდენილი;
 სად ის ხე ნამვის მის სუნნელისა
 ჰქვოდა ქართველის წელულთა კურნებად,
 და მის ქვეშ წეწო უკედავებისა
 სცემდა იაზმას ერის ცხოვნებად;
 სად იმ ხის წმინდის ფოთოლი, ხილი
 საკედავადც დაჭრილს ეკურნებოდა;
 სად იმა წეწოს წელთ დაბანილი
 ქართველის ტკივილი დაუჩქებოდა.
 აწ აღარა სჩქეფს წეწო ცხოველი,
 ხე ცხოვრებისაც იგი დამჭენარა,—
 და იგი დედა-ქალაქი ვრცელი
 აწ სამიკიტნო დაბად გამხდარა.
 ნგრეულან მისნი დიდნი ჰალატნი,
 დიდი ცხოვრება მის დაცემულა,
 დღეს იმ ცხოვრების წმიდა ალაგნი
 ჰირუტევთა ქელვით შეგინებულა.

XVIII

„ქართველის სამკვიდროვ, ქვეყნის თვალად დაბადებულო,
 რამდენს ვაებას შენსა თავზედ გარდაუვლია!...
 ჯვარცმულის ღვთისთვის თვით ჯვარცმულო და წამებულო,
 ეკლიანს გზაზედ შენებრ სხვასა რომელს უვლია?
 სხვა რომელია, რომ ათასთ წელთ ბრძოლა მედგარი
 გამოევილოს და სრულიად მტვრად არ აღგვილიყოს?
 შენ ხარ, მარტო შენ!... მაგალითი სხვა არსად არი,
 რომ სხვა ქვეყანას, სხვასა ერსა ეც შესძლებიყოს.

შენთა შვილთ გული შენთა მტერთა შეაკლეს ზედა,
ორი ათასის წლის ბრძოლაში მათ სისხლი ჰღვარეს,
მაგრამ ამაჲი თვისი თავი ქვეყანაზედა
არავის წინა სამუდამოდ არ მოიხარეს.
ორი რამ იყო, რისთვისაც მე შენი იღვწოდა,—
ბედმა უწყალომ სხვა საქმისთვის არ მოაცალა, —
მამულისა და რჯულისათვის იგი იბრძოდა,
ორივ დაიცვა, მაგრამ ეველა მათ ანაცვალა.

XIX

„თვალ-წინა მიდგა ის კირთების ბედ-შავნი დღენი,
როს შენ დაგიპერო მაკედონის გმირის ლაშქარმა,
და შეგირეია დიდ-ცხოვრების სამკვიდრო ბჭენი
შენმა მოძალემ და მოლაღემ უცხო მთავარმა.
სძულდა ქვეყანა, რომელიცა მას ეპერა ხელთა,
სძულდა თვით ერიც, მის სიკეთე, ნიჭიერება...
ვერბ, ვერ ჰმართონ ვერსად ერი იმა მმართველთა,
ვისც არ აქვთ ერის სიუვარული და შეწყენარება.
ერის მხაგვრელი, ქვეყნის მთხრელი იგი მმართველი
მთელს საქართველოს თვის ფერსთა ქვეშ მხვარებრ ჰქელვიდა,
ერის იმედის, სასოების, ნიჭის მმუსვრელი
თვით ერის ენას — მაგ ერის განმს იგი სდევნიდა.
სმაგდა ეოველი, რაშიც იყო ერის ღირსება,
რაშიაც ერი თვისთა ნიჭთა იყო მსახველი,
რაშიაც იყო მის დიდება, პატიოსნება,
რისთვისაც დაშვრბ მამა-პაპის გული და ხელი.
მას ჰმორჩილებდა ერი შენი მძულვარებითა,
დევნულების და კირთების ქვეშ ქედსა იხრედა
და მონებურის თვალთ მიქცევის კრძალულებითა
ზღვევისა წადილს გულ-დაკეპით დღე-ღამე ჰზრდიდა.

XX

„მოვიდა ის დღეც შურის-გებისა,
მტარვალს აღუდგა ქართველის ქველობა...
მართალი არის ხმალი ზღვევისა,
როს ხელს ჰკიდებს მას მამულის ტრფობა.
მასსოვს ფარნავაჲ ჰაეროვანი,
გულ-მტკივნეული შვილი ქვეენისა...
მან იდგა თავსა სახელოვანი
ის დიდი საქმე შურის-გებისა.
ერის და ქვეენის შეურაცხოფას
ველარ გაუძლო ჭაბუკმა გმირმა,
ველარ გაუძლო მტარვალთ ურცხოებას
იმა მამულის ამაჲსა შვილმა.
გადგა და დასცა თავ-ზარი მტერსა,
დაამხო ჰირ-ქვე ემობა, მონება
და უცხოთ ხელთ-ქვეშ დაჩაგრულს ერსა
ვით მზე მოჰფინა თავისუფლება,—
და შენ, ჰე ქართლო, მტრისგან რღვეული,
კვლავ შეგაერთა ერთის ცხოვრებით,
ქართველის სახელი დამცირებული
კვლავ შეჰქმოსა მან ჰატეოსნებით.

XXI

„მას აქეთია, ქართლო, შენს შვილსა
არ ჩაუგია ქარქაშში ხმალი...
შენზედ მოიქცა მეელის ქვეენისა
გაუმაძღარი და ხარბი თვალი.
მას აქეთია ოთხ-კუთხივ მტერნი
შენს თავსა შენვე გეცდებოდნენ,

მაგრამ ვაჟუკაცნი შვილები შენნი
 გულ-და-გულ მტერსა წინ უდგებოდნენ.
 იყო დრო, როს შენს ძასილზედ, ხმაზედ
 მამულის დროშა გაიშლებოდა
 და ჭაბუკთ რაზმი შენს მოწვევაზედ
 მტრის დასასხვედრად მოგროვდებოდა.
 იყო დრო, როცა შენის გულისთვის
 თვითონ სიკვდილსაც ღვინად ჭხადოდენ
 და თავ-დადებას მამულისათვის
 ერთმანეთს ომში ეცილებოდნენ.
 ეხლა რაღაა!... გაჭქრნენ ის დღენი,
 გაჭქრბ იგიცა ძალ-გულოვნება,
 და საკვირველნი მამათ საქმენი
 ეხლანდელ შენს შვილს არც აგონდება.

XXII—XXIII

.

XXIV

„წამხდარა ეგელა, ის ღონე და ის ძლიერება,
 მტერად გარდაქმნილა ახოვანი იგი ცხოვრება!...
 აწ იგი თითქო თვის ღენაში შეეენებულა,
 ხოლო ოდესღაც მოდენილა თვის ფართო გზაზედ,
 ბევრჯერ უსაგნოდ, ბევრჯერ აზრით აღელვებულა,
 ქართვლის ტკივილი უოველთვის კი სწნევიან მას ზედ.
 დენილა იგი ტანჯვით შორის და სიამეთა,
 ხან დაცემულა და მიქრალა, ხან აღდგომილა,
 ხან შური, მტრობა, ერთურთ ღალატ სთხრიდს კიდეთა,
 რომელთ შორისაც ის ცხოვრება მძლავრი ჰქმობილა.
 მაშინ გაოხრილნი ის კიდენი მთლად დარღვეულან,
 ძლიერნი ზვირთნი იმ ცხოვრების აღქაფებულნი

სხვა-დასხვა ტოტად გადმოსულან, გადაგდებულან,
 დაუნთქავთ შრომა წინაპართა სისხლითა რწეულნი.
 როდის-ღა ვნახავ მშვენიერსა ამ ქვეყანასა
 თვისთა დიდების ნაშთსა ზედა კვლავცა აღმდგარსა,
 დროსთან დანთქმულსა სხვა-დასხვათა კავშირთა ბრძოლას,
 ერთის ცხოვრების, ერთის სულის ძლიერსა ქროლას?
 როს ესე ტოტნი ერთ-ცხოვრების, ერთ-არსებისა,
 ეხლა გაურილნი, ერთ მდინარედ შეერთდებიან?
 როს იგი ტომნი ცად მიხწეულ მძლავრ კავკასისა
 ერთისა აზრით, ერთის ფიქრით განდიდდებიან?
 თავისუფლების მშვენიერის სხივთ მხურვალეობა
 როდის დაადნობს დაქანკებულს დიდხნის ბორკილსა,
 და ქართველობა სიქადულად როდის ექმნება
 ქვეყნის წინაშე ეოველ ქართველის ერთგულსა შვილსა?“

XXV

ამ დროს ქუსილმა დაიგრიალა,
 გრგვინვა დაიწყო მისმა ხმამ მთებში,
 ცაზედ ელვამა გაიჰკრიალა
 და გაანათა მდინარე ხევში.
 ცას გადაედვნენ შავნი ღრუბელნი,
 ნისლში მთაცვიოდნენ მთანი და ველნი;
 ქარმა დაჰდმევა ხევ-სუესა, მთებისა,
 ბუქი სვეტსავით აატრიალა;
 რისხვითა ჰგლეჯდა კლდესა და ღრესა,
 ზვაემაც მალლიდამ დაიგრიალა,—
 და ძეის. ბუნების მშვიდი დუმილი
 ბნელ ჯოჯოხეთად გადაქცევოდა,
 წყალი და ცეცხლი, ძეხი, ქუსილი
 ერთმანეთშია აირეწოდა.

მაშინ შევხედე მუინჯარსა მძლავრსა...
 დიდხანს ვეძებდი იქ მოხუცს კაცსა,
 მაგრამ შავისა ღრუბლისა სისქეს
 ვერ გაატანა თვალმა უძლურმა...
 „ნუ თუ გათავდა ამით ხილვა ეს!“
 შემომტირა მე მწუსარე გულმა.
 მცირეს ხანს შემდეგ გადიწმინდა ცა,
 გამოიღიმა ნათლად მთამაცა,
 და მზისა სხივით გაბრწყინვებული
 კვლავ დავინახე მოხუცებული.
 ცისკენ ადევრნა თრთოლითა ხელნი
 და მოედრიკნა მუხლნი ძლიერნი...
 თურმე მოხუცი ის ჭლოცულობდა
 და ღმერთსა ესრედ ეკედრებოდა:

XXVI

„დედავ ღვთისაო! ეს ქვეყანა შენი მხვედრია...
 შენს მეოხებას ნუ მოაკლებ ამ ტანჯულს ხალხსა;
 სამღრთოდ მიიღე სისხლი, რომელ ამ ხალხს უღვრია,
 ჩაგრულთ სასოო, ნუ არიდებ მოწყალე თვალსა!

რაცა ტანჯულა ეს ქვეყანა, ტანჯვად ეყოფა,
 მოეცი ძალი დავრდომილსა კვლავ აღდგომისა,
 სახელოვანი განუახლე წარსულთ დღეთ ეოფა,
 მამა-პაპური სული, გული მოჰმადლე შვილსა.

ძლიერო ღმერთო! შენთვის ჰბრძოდნენ ქართველისა ძენი,
 დასაბამითვე არ იციან—რა არს მშვიდობა,
 იკმარე სამღრთოდ მათ პატეონი და სისხლის ძღვენი,
 თუ რამ შეგცოდეს, შეისუიდეს ტანჯვით შენდობა.

მოჭმადლე ქართველს ქართელის ნდობა და სიუვარული
და აღუდგინე მშვენიერი ესე მამული!...
ჰოი სასიერო! ცისარტყელა განაჟლე ცასა,
რათა წარღვნისა მოლოდინი წარსოცო საღესსა!...“

XXVII

მსწრაფლ გადმოეშო ცისა ლაქვარდსა
შვიდ-ფეროვანი სარტყელი ცისა
და გადეფინა ჩემს ქვეყანასა
მასხარობელად ტკბილ იმედისა.
ამენთო გრძნობა მადლითა ცეცხლებრ,
ერთს ფიქრს მიეცა გულის-თქმა უველა,
და მაშინ ვიგრძენ, რომ მშვენი მისებრ
ჯერ არ მენახა მე ცისარტყელა.

საქართველო

დედა და შვილი

(ვუძღვნი პეტრე ნაკაშიძეს).

გაგვიბოდ, შერთო მინდიაჲ, მუხლი მაიმი მგლისათ,
გაიყლიო. უმცროსნი, ვისაც თაჲი აქვს ცდისათ,
სალხური სიმღერა.

ესა, იმ დროთგან ერთი სახე ამოდებული,
რომელნიც ერთად გვინატრია უცხოეთში ჩვენ,
რომელთ იმედი, ღვთიურ სსივით გაბრწეინებული,
დღესაც გულში გვაქვს მტკიცე რჯულად, მხოლოდ, მე და შენ.

იმ დროთ ავსადე ერთი კუთხე დიდის ფარდისა
და ეს ვიხილე,— მომიტევე მე სითამამე...
ეს არს ნაუოფი ცხოვრებისკან შობილ დარდისა,—
ამით მამართლე, მიილე და ნუ გამკიცხავ მე.

(სცენად არის ოთახი, რომლის ფანჯრებიც ქუჩას გადაჭეუდებენ.
ერთ მხრივ ტახტზედ ღოგინში წევს სნეული, ძალიან მისუს-
ტებული და მოხუცებული დედა).

დედა

თუძცა სიცოცხლე სნეულთათვის წვალება არი,
მაგრამ, ჭე დმერთო, გამდლობ, ამ დღეს რომ შემასწარი,
და აქამოდე არ მოჭკეეთე ჩემი ცხოვრება:
ჩემი მამული, საქართველო, დღეს მიცოცხლდება!
ხალხი ახვირთდა, ხალხი აღსდგა, ხალხი მოქმედობს,
ერთის ზღვიდამა მეორემდე ერთს ფიქრსა ჭფიქრობს,—
და ეკ ფიქრია ჩვენის ქვეყნის თავისუფლება!...
დიდია ხალხი, როს ეს გრძნობა წინ წარუძღვება!
ერთი შვილი მეავს საუვარელი და სანატრელი,
იგია მარტო თავის დედის ნუგეშ-მცემელი,
იგია ჩემი სიცოცხლე და სიხარული,
იმითი მიდგა უძღურს ტანში უძღური სული,
ჩემის სიბერის მისაუდროდად ისლა მშთენია,—
მაგრამ, მამულო, წაიუვანე, დღეს ის შენია...

(შეწუხებული ჩაფიქრდება და მცირეს ხანს შემდეგ იტყვის)

ის დღეა დღეს, რომ მამულს ვუძღვნა მის სიუვარული,
ან ქეს შევსწირო საუვარელი დიდი მამული...
ამ ორის გრძნობის ბრძოლა გულმა ვით გადისადოს?
მის სიუვარული, თუ მამულის—რომელი დასთმოს?...
ეჭა, ამ დღისთვის გაგიზარდე, მამულო, შვილი,
სიცოცხლე მივეც, რომ შეიძლოს შენთვის სიკვდილი...
დედის-ერთა მეავს, მაგრამ შენთვის მე მას ვმორდები.

ვინ იცის, შვილო, რომელს ველზედ მტრისგან მოჰკვდები?
დაძტირებელი დედა ახლო არ გეოლებს,
მის ცხარე ცრემლი სისხლიანს მკერდს არ გეპყურება,
დედისა ხელით ვერ შეისვევ განგშირულს გულსა
და ეგრედ შენს თავს მტლად დაუდებ შენსა მამულსა!...
შენს სიკვდილშია ჩემი ვაიც და ნეტარებაც,
მისთვის რომ მე ვარ დედა-შენიც და ქართველის დედაც:
ვით დედა-შენი იმ სიკვდილით შენით ვივარებ,
ვით ქართველის დედა ვინეტარებ და ვისახელებ.

(ჩაფიქრება და მცირე ხანს შემდეგ)

თავისუფლებაჲ, შენ ხარ კაცთა ნავთ-საუდარი,
შენ ხარ ჩაგრულის, წვალებულის წმინდა საფარი,
შენ ხარ მშვიდობა და სიძარტლე ამა ქვეყნისა,
შენ ხარ აღმშრდელი ღვთაებაჲდე კაცთ ბუნებისა.
მტარვალთა თქმითა ოდითვე ხარ შენ აკრძალული,
ხე ცნობადისა, ედემს რგული, შენი ხე იყო;
მაგრამ სამოთხეც, ყოველისფრით აღსავსე სრული,
ზირველ კაცთათვის უშენოთა არა რა იყო.
რა განიცადეს იმათ შენთა მადლთა უხვება,
მსწრაფლ აღვიარეს, ჭოი ღმერთაჲ, თაუვანებითა,
მსწრაფლ მოგიპოვეს: ფასად მისცეს თვის უკვდავება
და სამოთხეც სთმეს სრულის მისის ნეტარებითა.
ეგრედ ნაშოვნია რად წაგვერთვი მოსავთა შენთა?
რადღა ჭღვრის დღესაც შენთვის სისხლსა ადამიანი?
რად შეიღებე კაცის სისხლით საშიშრად ჩვენდა
და რისთვის დახვალ ამა ქვეყნად ზირ-სისხლიანი?
თვით ხარ მშვიდობა, უხვად მადლთა ქვეყნად მომეფენი,
მაგრამ სისხლით კი იკვლევეს გზასა მძებნელი შენი!
რად არ შენდება უსისხლოთა მისი ტაძარი,
მისი, რომელიც თვით მშვიდობის ღვთაება არი?...

ზვილი (შეზღუდის გახარებული)

მოვიდა ჩვენი სანატრელი, დედავ, აბბავი:
ჩვენი ქვეყანა, საქართველო, გაღვიძებულია,
მთელი კავკასი, მტერზედ რისხვით აღმოქმდინავი,
ერთისა აზრით, ერთის გრძნობით აღელვებულა.
მოძილოცნია!... გაგვითენდა ძლივს ბნელი ღამე!...
მაგრამ შენ სწუხნარ, თითქო ამ თქმით მე ვერ გააძე.

დედა

მე ვწუხვარ მარტო მასზედ, რომე ჩემს სიბერესა
სანუგეშებლად მხოლოდ ერთი მოეცა შვილი,
მე ვწუხვარ მასზედ, რომ ჩემს მამულს ამ ნეტარს ღლესა
მხოლოდღა ერთი შეაკვდება ჩემგან შობილი.
ვაი, რომ ჩემის სიცოცხლისა მზე მაშინ ჩადის,
როცა ამოდის ჩემის ქვეყნის მზეი დიადი!...
ვაი, რომ ბინდი ღლეთა ჩემთა სიკვდილს მიქადის,
როს ჩემის ხალხის დიდებისა სჩანს განთიადი!
ამაზედ ვწუხვარ... მაგრამ ამას რაღა ეშველოს?
ღმერთს მარტო ერთს ვთხოვ, მკვდარი დედა მემ ასახელოს.

ზვილი

როგორ? მეც მგზავნი საომრად, დედის ერთასა,
რომ თავი დაესდო მამულისა ჩვენის სახსნელად?

დედა

სულზედა დიდი ცოდვა უნდა ედვას დედასა,
რომ შვილი ამ ღროს არ გაგზავნოს ძმათა საშველად...
ღმერთმა გვაშოროს, შვილო ჩემო, იმა სირცხვილსა,
რომ შენ შინ იჯდე, ოდეს სხვანი იხოცებიან.
ვინც მამულისთვის არ იძუტებს თავისა შვილსა
მას შვილი თვისი, ჩემო კარგო, არ ჰყვარებიან...
ვაჟკაცად იეავ, —ჩემი თხოვნა არის მხოლოდ ეს.

შვილი

არას დროს არა შევარებისარ ისე, როგორც დღეს,
შენ, დედა ჩემო!... რასაც მნუკავ, აღცისრულდება...
შენგან შობილი შვილი განა მსთაღად მოკვდება!

(ისმის გარედგან ჭარების ხმაურობა, შვილი ფანჯარას მივარდება)

დედა (თავის თავად)

არ იცი, შვილო, როგორ მიდიწს მე ეს სიტყვები,
და ვერც შეიტუბ მაცას ჩემგან, ისე მოკვდება...
იმ დრომდე სულსა დანაშთენსა ღონეს მოვუკრებ,
ვიდრე საომრად, შვილო ჩემო, შენ გაგისტუმრებ,
რომე სიკვდილმა ჩემმა უცებ არ დაგაბრკოლოს,—
და მერე კი ვგრძნობ: ბედი ჩემი მომიღებს ბოლოს.

(ისმის ჭარების სიმღერა ორ-პირად)

ქართველო, ხელი სმაღს იგარ,
დღე გათენდა დიდებისა,
თოფ-იარაღი აისხი,
დრო მოდის გამარჯვებისა.

მაშულის დახსნის დღე არის,
ქვეყანა გენუკავს შველასა,
თავისუფლების შოვნაი
სჯობს საშოვნელსა ეველასა.

მაშულის დამხსნელს ვაჟკაცსა
ხმალი და გული სდომია,
ვაჟკაცის გამომჩენელიც
მტერთან გულ-და-გულ ომია.

მაშულის დახსნის არ მდომი
თავისა თავის კმეობია,

ძმანო, შინ უდლით სიცოცხლეს
ომში სიკვდილი სჯობია.

მაშ ძაძულს თავი შევსწიროთ
საშველად, გამოსახსნელად,
თუ მისთვის დავიხოცებით,
ჩვენ ის გვეყოფა სახელად.

ქართველო, ხელი ხმაღს იკარ,
დღე გათენდა დიდებისა,
თოფიარაღი აისხი,
დრო მოდის გამარჯვებისა.“

(ქუჩიდან ისმის დედა-კაცების და სოფლის ჰატარა
ბიჭების ძახილი: „ჯარს გაუმარჯოს, ჯარს გაუ-
მარჯოს“. ისმის კიჟინა და ხმაურობა).

დედა (აღელვებული).

მიძიევა, შვილო, დამანახვე ქვეყნისა მხსნელნი,
რომ მით დავიტებო დღენი ჩემნი უკანასკნელნი.

ზვილი (ჩამოიყვანს ლოგინიდან დედას, შეუჯდება
მხრებში და მიიყვანს ფანჯარასთან).

შესე, დედილო, ამ განწირულ უმაწვილ-კაცობას,
ისე შიდიან სასიკვდილოდ, როგორც დღეობას.

(დედა, რა დაინახავს ჯარს, ცრემლს ვერ
იმაგრებს და სტირის).

შესედე, ხალხი რა რიგ ლოცვით ჯარსა აცილებს,
დიდი, ჰატარა მხიარულობს, შენ რა გატირებს?

დედა

ღმერთმა კურთხევა დიდ საქმეში წინ წაგიმძღვართ!
ჩვენ კი დედებმა ღუთის წინ უნდა ცრემლები ვღვართ,
რომ ჩვენ შეგვასწოროს ძაძულისთვის თავუდადებულნი

კიდევ ვიხილოთ შინ მოსულნი, გამარჯვებულნი.
მიძიება, შვილო, ლოკინთხვე, მუხლი მეჭრება.

(შვილს დედა უკანვე მიჰყავს)

ვაიძე, შვილო, რამდენს დედა აუტირდება,
როს ველარ ნახავს თავის შვილსა უკანვე მოსულს!...

ზვილი

რა ვუეოთ, თუ კი სხვა გზით შევლას არა აქვს მამულს!

(ამ დროს ერთი ცხენოსანი მოადგება ფან-
ჯარას და გარედამ იძახის).

ცხენოსანი

კიანო, წამო!... რაღას იცდი, გვიგვიანდება,
დრო საშურია... ჩვენ მძებნ ჩვენით მშველი აკლდება.

ზვილი

აჰა მოვდივარ! აბა, დედი, მოიეც გული!
ჩემგან -- მეომარს, შენგან შვილსა ითხოვს მამული.

(დედა გადესვენა შვილს და გულზედ მიიკრავს)

მშვიდობით, დედი! შენ ჩემსედა ნუ დაღონდები,
ცოცხალი მოვალ, თუ არა და ისე მოვკვდები,
რომ ჩემს სიცოცხლეს ამჯობინო ჩემი სიკვდილი...
ნუ სტირი, დედი!... გზათა ვდგევარ, დამლოცე შვილი.

დედა

ვაი შენს დედას!... მოვიდა დრო განშორებისა
და გული მიმდის... უძლური გული დედისა...
მაგრამ ნუ სწუსარ... გადამივლის... შვილო, მშორდები!?
ვაი თუ მოკვდევ და ვისგანღა დავიტირები?...

(სტირის ღ უფრო მაგრად გულზედ მიიკრავს შვილს,
შერე უეცრად ხელს ანებებს და ზარ-დაცემულსავით
თვალში თვალს უერის ღ მცირეს ხანს ამ ეოფით არის)

დედა

დედა არ გიყვარს, დედა შენი მოხუცებული?

ზვილი (გაოცებით)

პერე რო მიყვარს?

დედა

მასთან დარჩი!

ზვილი

პერე მამული?

დედა (თითქმის ეხლა გაახსენდა)

მართლა, მამული!... იგი უფრო საყვარელია,
მაშ წადი, შვილო!... ღმერთი იუოს შენი მსხნელია...
მაგრამ, ვიმ! მე რომ უშენოთა მარტო მოგვედები,
ვიღა დამძარხავს?... წადი... წადი... ნუ გკიანდები...

ზვილი

ეჰა, მამულო! შენის ტრფობის ძალსა ღვთიურსა
რა დაუდგება? კლდის სიმაგრეს აძლევ უძლურსა...
ოდეს შენდაში სიყვარული დაიპყრის გულში,
დედაც კი შვილის სიყვარულს ჰკლავს შენს სიყვარულში!
რა სხივოსანი შენი შუქი აღმოებწეინდება
კაცისა გულში, ეველა გრძნობა მასშია ჰქრება,
ვითა მზის შუქში უმცირესი მნათობი ცისა,
ვითა ზღვაშია დაცემული წვეთი წვიმისა.
მშვიდობით, დედი! ძნელი არის შენი დათმობა,
მაგრამ უფრორე ძნელი არის მამულის გმობა.

(შვილი გადის)

ღეღა (ღონე შიხდილი გადიქცეკა ლოგინზედ
და სულთ-მოხრძავი აშხოზს.)

ვაიძე, შვილო!... შენს წასვლასთან მიქრება ალი
ჩემის სიცოცხლის... უშენოთა ძნელია ეოფნა...
დიდხანს ებრძოდა შვილის ტრფობას ძამულის ვალი,
ვალმა აჯობა, მაგრამ შვირად დამიჯდა ჯობნა.
სულიც ამოდის... არ ეოფილა ძნელი სიკვდილი,
როცა შენ შენი აღასრულე... ძამული... შვილი!...

(კვდება)

დედა და შვილი

ქაფანა

❁ ი იმ დროთგან ერთი სცენა ამოღებული,
სადაც გონება ჩვენი ხშირად ერთათა ჭფრენდა,
სადაც ჭაბუკი ფანტაზია გალალებული
უკეთესთ უვავილთ ქართველის გულში ღწენითა ჭკრეფდა.
შეობადს ავხადე ერთი კუთხე დიდის ფარდისა
და ეს ვიხილე; მომიტევე მე სითამამე!
ეს არს ნაყოფი აწმუოსაგან შობილ დარდისა,
ამით მამართლე, მიილე და ნუ გამკიცხამ მე!...

დედა და შვილი

„სჯობს სიციხესლესა ნაძრასსა
სიკვდილი სასოლოვანი.“

რუსთაველი.

დედა (ზის მარტო).

ბედნიერ დროში დაძინიშნა ღმერთმა ცხოვრება:
ჩემი მამული საქართველო დღეს მიცოცხლდება.
ხალხი აწვირთდა, ხალხი ფიქრობს, ხალხი მოქმედობს,
კასპის ზღვიდამა შავ ზღვამდინა ერთ ფიქრსა ფიქრობს.
ეგ ფიქრი არის მთელ კავკასიის თავისუფლება.
დიდია ხალხი, როს ეს გრძნობა წინ გაუძღვება!

ერთი შვილი მეავს საეგარელი და სანატრელი,
მარტო იგი მეავს სიბერისა ნუგეშ მცემელი,
იგია ჩემი სიცოცხლეცა და სიხარული,
იმითი მიღვა უძღურ ტანში უძღური სული,

ჩემის სიბერის მისაუდრამად ის დამშთენია!..
თუ მთხოვ, მამულო!... წაიყვანე!... დღეს ის შენია!...
მე დედის ერთას საუკარელ შვილს შენთვის ვმორდები!..
ვინ იცის, შვილო!... რომელს ველზედ მარტო მოჰყვდები!
დაძტირებელი დედაც ახლო არ გეუოლებს,
(ტირის)

მის მზრუნველ ხელით არ შეიხვევ საშიშარ წელულსა,
მისი ცრემლები სისხლიან მკერდს არ გეპყურება,
მისი ალერსით არ დაიტკბობ მწუხარე გულსა!..
(შემაგვ რაოდენიმე ხანისა)

უნდა გულიდან ამოვიგლიჯო მის სიყვარული!..
მნელს რასმესა მთხოვს მე უძლურსა ჩემი მამული.
მაგრამ ვალაია!.. თუძცა სიცოცხლეთ მიღირს ეს სხვერძლი!..
აკერა შვილიც!.. (ცრემლს იწმენდს) გულს მოუწელავს ჩემი ტირილი,
სად სისხლი უნდა, იქ არ ვარგა სალობობი ცრემლი!..
მოვილხენ, თვარა დედის ცრემლით მსოფლად ხდება შვილი!

ზვილი (შემოდის მზიარულად)

მოვიდა დიდხნის სანატრელი, დედავ, ამბავი.
ჩვენი მამული საუკარელი გაღვიძებულა,
მთელი კავკასი თვის შვილებით, ვითა ზღვა შავი,
ერთისა აზრით, ერთის ფიქრით, აღელვებულა!
არ გიხარიან?!... მაგრამ, დედი, კჭერეუტ მწუხარესა?...
(იმაგრებს რა გულს)

მე ვწუხვარ მარტო მასზედ, რომა ჩემ სიბერესა
სანუგეშებლად ხოლოთ ერთი მოეცა შვილი,
მე ვწუხვარ მასზედ, რომ ჩვენს მამულს ამ უკედავ დღესა
ხოლოთა ერთი შეაკვდება ჩემგან შობილი!
ასიც რომ შევანდეს, ასვე მხედრად მამულს მივსცემდი,
ვგელას მივსცემდი!...

შვილი (ცდიოთ)

შენლა, დედავ?!

დედა (შწუხარებით)

მე?... ვილოცებდი.

შვილი (ისევ ცდიოთ)

მაშ მეც, დედილო, მეც მიმეტებთ დედის ერთასა,
მეც—უკანასკნელს თქვენს ნუგეშსა, მაძლევე სხვერპლად!

დედა

სულზედა ცოდვა დიდი უნდა აწვეს დედასა,
რომ შვილი ამ დროს არ გაჰკზანოს ძმათ საშველათა...
დმერთმა მიუაროს, ჩემო შვილო, ემაგ სირცხვილსა,
რომ შენ შინ იჯდე, ოდეს სხვანი იხოცებიან!...
ვინც არ იმეტებს მამულისთვის თავისა შვილსა,
სჩანს, მას შვილები თავის დღეში არ ჰქვარებიან!
(აძალებს რა თავს)

ვაჟკაცად იუავ!.. აი მარტო რის მთხოვნელი ვარ!..

შვილი (აღტაცებით გარდაეხვევა)

ოხ! ჩემო დედავ! არა დროსა არ შევარებიანარ
ისე, როგორც დღეს!.. რასაც ითხოვ, აღვისრულდება.
მაგეთ დედისა შვილი განა მსთალად მოკვდება!...
(ისმის ჯარების ხმაურობა. შვილი მივარდება ფანჯარას)

დედა (თავის თავად)

არ იცო, შვილო, როგორ მიღირს მე ეს სიტყვები
და არც შეიტეობ!.. ჩემ ტანჯვებთან მარტო მე ვრჩები!..
(ისმის ჯარების ორზარი)

სიმღერა

„მოვიდა დღე დიდებისა, ქართველო!
მოსარეწი სახელისა, გმირ-ქველო!

სიცოცხლესა დღეს სჯობია სიკვდილი,
 დღეს გამოჩნდეს ქართველისა მხნეთ შვილი!
 მოდით, ვინცა დღეს სახლშია დადგება,
 დედის ძუძუ არძათა შეერგება!
 მოდით, ძმებო! გავიმეტოთ თავები,
 როგორც ჩვენი იმეტებდნენ მამები!
 სიცოცხლესა დღეს სჯობია სიკვდილი,
 დღეს გამოჩნდეს ქართველისა მხნე შვილი!...“

(ქუჩიდან ისმის დედაკაცების და ზატარა სოფლის ბი
 ჭების ძახილი: „გამარჯვება ჯარს! გამარჯვება!“
 კიჟინა და ხმაურება).

უზილი (გახარებული)

მოდი, დედავ, გაიხარე ამათ სილვითა!...
 რა გატირებს, თუ მამულის ბედს იეიდი ძითა?!..
 მოდი, არიან ესენიცა შენი შვილები,
 თან გააუოლე დედობრივი ტკბილი ლოცვები!..

(დედა ტირილით მიდის ფანჯარასთან)

შეხე, დედაჯან! ამ გაწირულ ეძაწვილ კაცობას!
 ისე მიდიან სასიკვდინოთ, როგორც დღეობას!
 შეხედე სალხი რა რიგ ლოცვით ჯარსა აცილებს!
 დიდი, ზატარა მხიარულობს, შენ რა გატირებს?!..

(ფანჯრის ახლო მოვიდა ჯარი. ისმის ორპირი)

„სიცოცხლესა დღეს სჯობია სიკვდილი!
 დედის ერთა დედამ მოგვცეს ჩვენ შვილი!...“

დედა (ტირილით)

ათასჯერ რომა ერთი შვილი მეშობნოს, ძმებო,
 მაინც თქვენია!.. წაიუვანეთ თქვენთან, გპირებო!
 ღმერთმა კურთხევა დიდ საქმეში წინ წაგიმძღვაროთ!
 ჩვენ კი დედებმა... ღვთის წინ უნდა ცრემლები ვღვაროთ,

რომე შეგვასწროს --მამულისთვის გამზადებულნი--
კიდევ გიხილეთ შინ მოსულნი, გამარჯვებულნი!

(თავის თავად)

გულსა ვიმაგრებ, ღონეს ვიკრეფ, ხოლოთ მისთვისა,
რომ იმ დრომდინა მანც გაუძლო, ვიდრე ჩემ შვილსა
მე გავისტუმრებ! (კანკალი მოუვა) მერეკი, ვგრძნობ, რომა მოვკვდები.
მუხლო! გამაგრდი!.. უდროოთა ნუ მოძეჭრები!...

ცხენოსანი (ზოდგება რა ფანჯარას)

კიაზო! წამო! რაღას იცდი? გვიგვიანდება!
დრო საშური! ჩვენ ძმებს წუთით მშველი აკლდება!...

ზვილი (ისწორებს რა ხმაღს)

აჰა, მოვიდვარ!... აბა, დედი, იმაგრე გული,
ჩემგან მეომარს, შენგან შვილსა ითხოვს მამული!
(დედა ხმას ვერ იღებს და ეხვევა შვილს)

მშვიდობით, დედი! ჩემზედა შენ ნუ ატირდები!
ცოცხალი მოვალ, თუ არა და ისე მოვკვდები,
რომ ჩემ სიცოცხლეს ამჯობინო ჩემი სიკვდილი!
ნუ სტირი, დედი! გზაზედ ვდგევარ, დამლოცე შვილი!

დედა (ძლივსდა ამბობს)

ვაიმე, შვილო!... მოვიდა დრო განშორებისა,
და გული მიწუხს!.. უძლურია გული დედისა!...
ეგ არაფერი!.. ეგ გამივლის!.. ნუ შეწუხდები!...
თავსა მანებებ!.. რა დროს, შვილო!.. (ტირის და სუსტდება)

ზვილი (თავის თავად)

დედისა ცრემლი

ფოლადს დააღებოხს, და მეც თითქმის, მეც თვითან ვლები!
უძლურ დედისთვის ძელი არის ამგვარი სხვერპლი!..

დედა (ტირილით)

დედა არ გიყვარს, შენი დედა მოხუცებული?..

ზვილი (გაოცებით)

მერე, რო მიყვარს?!

დედა (ხვეწით)

მასთან დარჩი!..

ზვილი

მერე, მამული!...

დედა (მწუხარებით)

მართლა, მამული!... ის დედაზედ უმაღლესია!..
მამ, წადი, შვილო!.. ის ბუნების სამღვთო წესია!..

(ტირილით)

მაგრამ მე რომა უშენოთა მარტო მოგვედები,
ვინ დამიტირებს!.. წადი, შვილო ნუ გვიანდები!..

ზვილი (აღტაცებით, დედა კი თან და თან სუსტდება,
მაგრამ კი ცდილობს თავის დაჭერას)

ჰ, ძლიერო, დიდო სიტყვავ! შენს ღვთიურს ძალსა
ვინ დაუდგება?!.. კლდის სიმაგრეს აძლევ ჩვილ ქალსა!
ოდეს შენდაში სიყვარული დაიძვრის გულში,
თვით დედა შვილის სიყვარულს სთნქავს შენ სიყვარულში!
რა სხივოსანი შენი შუქი აღმოებწეინდება
კაცის გულშია, უოვლი გრძნობა მასში ინთქმება,
როგორცა მზეში უმცირესი მნათობი ცისა,
როგორცა ზღვაში დაცემული წვეთი წვიმისა!
ძლიერო სიტყვავ! ვთმობ დედასა, შენთან ვერთდები,
თუ შენთვის მოგვედდი, სრულიათა მე არ მოგვედები,

მშვიდობით, დედავ! ხედავ, შენს შვილს უხმობს ძამული,
როგორც მე შენი, ისე ჩემი სთმე სიუჟარული.

(გამოჟარდება და გადის. დედა, სასიკვდილოთ მი-
სუსტებული, გადაჟარდება ტახტზედ).

დედა (ძლივღა ღაჰარაკობს)

ვაიმე!.. შვილო!.. შენ... წას...ვლასთან... მიქ...რე...ბა... ალი...
ჩემ... სიცოც...ხლი...სა!... უშე...ნო...თა... ძნელია... ეო...ფნა...
დიდ..ხანს.. იბ..რმო..და.. მის.. ტრფო..ბას..თან.. ძამუ..ლის.. ვა..ლი...
ვალ...ძა... აჯო...ბა... ძაკ...რამ... ძვირ...ად... მი...ღირ...და... ჯობ...ნა...
მე... ძაკ...ან... მომ...კლა... (კვდება) ტებილ... ეო...ფი...ლა... ძაშინ...
სიკვ...დი...ლი...
ო...დეს... შენ... შე...ნი... ა...და...სრუ...ლე!... ძა...მუ...ლი! შვი...ლი!...

ჩამდენიმე სურათი

ანუ

ეპიზოდი უჩადის ცხოვრებიდან

ბოემა

„მიიც გლახაკთა საჭურჭლო, ათავისუფლემონში,
მიღწვიან, მომიგონენ, დამლოცვენ, მოჟგონენ“.

შოთა რუსთველი.

ამშობლოს ცასა ბნელად გაშლილი
მწუხრის ზეწარი გადაეუარა,—
და მთვარის შუქსედ მთებისა ჩრდილი
ალახნის ველსედ წამოიხარა.
ღამის გუშაგი, მუდამ მჭმუნავი
მთვარე მეფურად მძლავრად ვიდოდა,
მთებისა ეინვით ნაკვეთი თავი
იმის სწივებთან მუსაიფობდა.

შორნი მნათობნი მოკაშკაშენი
 იმ მწუსარ ღამეს მხიარულობდნენ,
 მდუმარს ქვეყანას, ვით საუვარელნი,
 სწიგებს ესროდნენ, ზედ დაჭხაროდნენ.
 და იმ მნათობთა სწივის ალერსით
 ველს მშვენიერსა ჩასძინებოდა,
 მხოლოდ ნიავი მთისა მოლხენით
 ტეეში ფოთლებთან ლაზღანდრობდა,
 და ალაზნის შეუზოვარი
 ჰჩიოდა, თითქო კაცს ეძღუროდა;
 მის ბუტბუტს მარტო მთაი მდუმარი
 დაფიქრებული უურს მიუწერობდა.
 ეგელას ეძინა, დღით ჰფეთქავს რაცა,
 თითქო დაღლილს მიწაც და ცაცა!..
 მხოლოდ კი ერთგან ურემი მძიმე
 მიჭრიალებდა, გზას აღვიძებდა,
 და ნაღვლიანად მასზე მეურმე
 მწუსარ სიმღერას დაღუღუნებდა.
 ღუღუნი იგი ჩამრჩენია გულს,
 მწუსარე არის ვით გლოვის ზარი,
 მაგრამ თუ ნაღველს მოჰბერს დაჩაგრულს,
 უკუ-ჰქერის კიდევ ვით ღრუბელს ქარი.

მიდის ურემი და უეცრად
 ვიღამაც ტუიღამ ასკუნა ცხენი,—
 მოვარდა იგი ურემს შედგრად,
 მჭმუნვარე სახის ამაყად მჩენი.

— ვერ მიძასწავლებ კუდი-გორის გზას?
 ჰკითხა თამამად მან მეურმესა.

— რატომ ვერ, ძამო! აგერ აიმ მთას
 მარჯვნივ აუხვევ და გახვალ ხევსა,

„მიდის ურემი და უეცრად
„ვილამაც ტყიდამ ასკუპა ცხენი,—
„მოვარდა იგი ურემს მედგარდა,

ერტი საურმე გზა დაგიხვდება;
იმ გზას დაადეკ, წადი,—და როცა
ცხვირ-წამოწვდილი მთა შეგეერება,
ის მთა იქნება კუდი-გორცა.
იქ რა გინდა შენ? ჰკითხა მან ბოლოს,
როს გაათავა გზისა სწავლება:

— იქ საფრთხე რაღა არ დაგეძარტოს,
ბლაჭიანშვილი იქ იძუოფება.
მე როგორც ვხედავ, შენც კი გაქვს მკლავი,
ბევრს შენს ტოლს ბიჭს არ დაუვარდები,
მაგრამ მაინც, თუ გებრალვის თავი,
ბლაჭიანშვილს ნუ დაენახვები,
ნურც დაანახვებ შენს ქურანს ცხენსა,
თორემ ის ბიჭი განანებს ბევრსა!
მალა, როგორც ხირიმის ტეფია,
და ტეფიანავით დაუნდობელი;
თუ სისხლი ჰმართებს, ისა სჯობია,
შეარჩინო და აიღო ხელი.

— შენ ფიქრი ნუ გაქვს!... მეც იმას ვეძებ,
მეც მისებრ, მძაო, მიღრინავს გული;
როგორც ის ცხოვრობს, ისე ვიცხოვრობ,
ამ დღიდან თავზედ ხელაღებული!

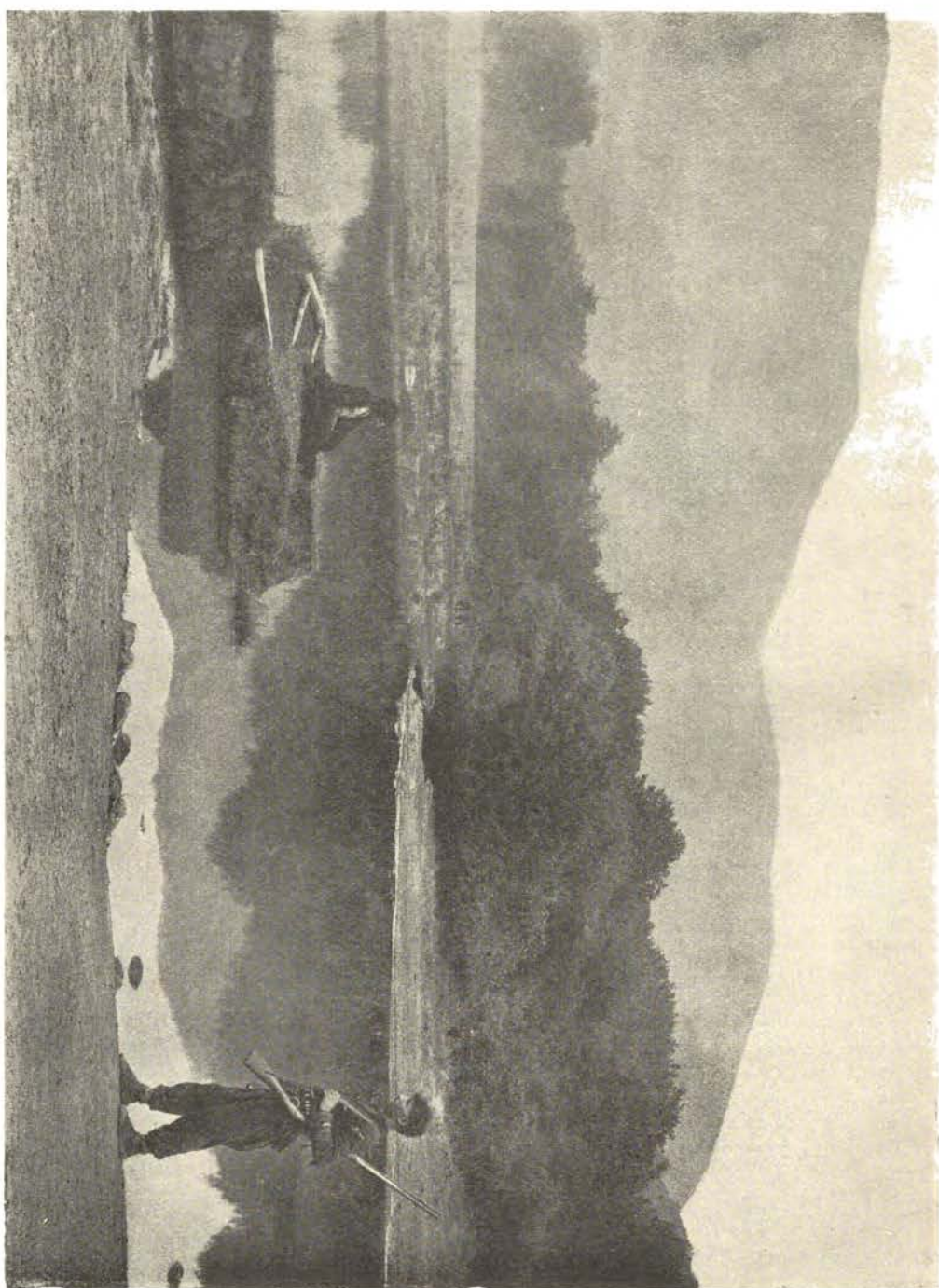
და, რა სთქვა ესა, მოხდენით ცხენი
მოსხლიტა უცებ ღაზათიანმა;
გაფრინდა ცხენიც ვით შავარდენი,
და მის ფეხის ხმას ხმა მოჰსცა მთამა.

თითქო შენატრდა იმას მეურმე,
„ახ, ნეტავი შენ!“—წაიდუდუნა
და, გაიქნია რა თავი მეურმე,
შურით ხარს შოლტი გაუტელაშუნა

და მერმე ისევ უფრო მწუხარედ
თვისი სიმღერა დაიდუღუნა.

კუდიგორასთან ერთი ტყე არი,—
უწინ გაჩადის იყო საფარი,—
საშიში, ბნელი, გულ-დახურული,
შეუვალი და წამობურული.
იქა ჭცხოვრებდა ბლაჭიაშვილი,
კაკო, გაჩაღად გამოვარდნილი.

მთვარე ჩასული იყო დიდ-ხნისა,
როცა იმ ტყეში, ერთ ხის ძირასა,
ფრთხილად ეძინა ბლაჭიაშვილსა,
ბედისგან მწარედ განაწირალსა.
მის შორი-ასლო ღამაში ცხენი
კაზმ-მოუსდელი სძოვდა ბალახსა,
და მას ფოთოლნიც მოშრიალენი
ხშირად უფრთხოებდნენ მოსვენებასა.
უეცრად შეჰკრთა, აცქეიტა უურნი,
თავი აიღო და გაიხედა;
მერე ტრიალით იწყო ფრუტუნი
და ერთს ალაგსა ზედ დააცქერდა;
დიდ-ხანს უცქერდა და, რა მოესმა
თავისის მოძმის ცხენის ფეხის ხმა,
ვერ მოითმინა, დაიხვიხვინა
და ჰატრონს ძილი დააფრთხობინა.
წამოხტა კაკო ლომივით ზეზე,
თოფი მოზიდა და შეაუენა
და, რა იხილა მხედარი ველზე,
შეჰკივლა: „მითხარ, ვინა ხარ შენა?
რისთვის მოსულხარ,—მოუვრად, თუ მტრადა?“

ბოფ. შვებრელი, —კუის წყარო კუდი-გორასთან.

მხედარი

— მოევრად, გულ-უიცხო, იეპუ მშვიდადა.

პაპო

— თუ მოევარე ხარ, ძაშ გაძარჯობა!
კეთილი იეოს ჩვენი გაცნობა.

მხედარი

— აძინ!... შენ არ ხარ ბღაჭიაშვილი?

პაპო

— დიად! გახლაუარ!... რა გნებაეს შენა?

მხედარი

— შენთან სიცოცხლე, შენთან სიკვდილი,
შენთან ეოფნა და შენთან დარჩენა.

პაპო

— მომწონს ეგ სიტუვა... შენც მომეწონე
და ამისთვისაც გენდობი შენა.

მხედარი

— გულს გული იცნობს და ღონეს—ღონე,
შენდე, გაგეო ჭირი და ლხენა.

პაპო

— ხოშ-გელდი, ძამო!... მე ვარ მდიდარი,
ამ ტეეში მარტო მე მაქვს შეფობა;
გაშლითა არის ჩემი სახლ-კარი,
და ვერას მაკლებს აქამდინ მტრობა.
ეოველ ხის ძირას ჩემი სახლია,
სადც მიღამდება, იქ მითენდება;
თუძცა ბევრი რამ მე აქ მაკლია,

მაგრამ აქ ჭირიც მიაღვილდება...
 უსახლ-კარობა, შიში, შიმშილი,
 მარტოკა გდება მსეცივით ტეშში,
 კურდღელსავითა ფხიზელი პილი
 და იარაღი დღე-ღამე ზელში.—
 მართალია, ძმავე, კაცს მოსწუინდება
 ბუნწი ცხოვრება ეს დასაღონი,
 მაგრამ იქ ეგელა გვიადვილდება,
 სადაც ჩვენვე ვართ ჩვენი ბატონი!...
 მე თანა მევანან რკინისა ძმები,
 ჩემი სიათა, დამბახა, ზმალი...
 არც მიმტუნებენ, არც ვემტუნები,
 მინამ მაქვს მკლავი თავისუფალი.
 ეს ცხენიც, ძმაო, ჩემთან შესდილა,
 მოუდრეკია, როგორც რომ ჟინი;
 ჩემთან საფრთხეში ბევრჯელ ეოფილა,
 გამოუვლია ჭირი და ღზინი.
 ამათ მივანდე ჩემი ცხოვრება!
 არ აიურიან გულსა ჩემზედა,
 და კაკოც ისე არ გაძუნწდება,
 რომ არ დააკვდეს ერთგულებს ზედა.
 ჩემი სიმდიდრე აი ეს არი!...
 ჩემს სამეფოში არ არის გმობა,
 თუძც ორგულთან ვარ დაუნდობარი,
 მაგრამ ერთგულთან მეც ვიცი გმობა.
 ჩამოხედ, ბინას გაჩვენებ, წამო!
 ღარიბულადა მე დაგიხვდები,
 და ნუ დამძრახავ ეახალსა, ძამო,
 თუ მასწინძლად ვერ მოგეწონები.
 მხედარი შეისვე გადმოხტა მარდად
 და წამოჭყარა აღვირი ცხენსა;

ჩამოუჭიმა ეურები მაგრად
 და თვალზედ მწრუნველს უსვამდა ხელსა.
 მოჭხსნა ნაბადი, ჩაკრული უკან,
 ხურჯინიც სავსე გადმოიღო მან,
 მერე გადაჭკრბ ხელი გავაზედ
 და მუის გაიგდო ცხენი ბალახზედ;
 შეძდეგ მოვიდა იგი სტუმარი,
 კაკოს ჰირდაჰირ დადგა მდუმარი.
 მათ ერთმანეთი თვალით გაზომეს,
 და მოეწონნენ ორნივე ერთმანეთს.
 მივიდნენ წენარად და ხის ძირს დასხდნენ,
 მდუმარედ იყვნენ ორნივე დიდხანად,
 ერთმანეთს თითქო კიდევ შინჯავდნენ,
 ბოლოს კი კაკომ უთხრა თამამად:
 — «ვიცი მე, ძამო, არ გაძიწერები,
 და არ დამძრახავ მეც კითხვისთვინა:
 მითხარ საიდას გეცნაურები?
 ჩემთან მოსვლა რამ გაგაბედვინა?»

მხედარი

— შენი გაცნობა არ არის ძნელი,
 ამაზედ რაღა ვილაპარაკო,
 შორს გავარდნილა შენი სახელი,
 ბავშმაც კი იცის, ვინ არის „კაკო“!
 შენზედ მოუბნობს კაცი და ქალი,
 ვისაც ენა აქვს, შენ ეველა გაქებს;
 შენი ამბავი, ეხლა მართალი,
 ზღაპრად მიუვა ჩვენს შვილი-შვილებს.
 შენზედ ამბობენ, რომ ხარ მამაცი,
 გამოჭქცევინარ უსამართლობას,
 ამბობენ, თურმე გიუვარს გლეხ-კაცი,

ბარაქალა მაგ გულ-კეთილობას...
რომ ბედში მყოფი შენ მხად მიგაჩნდეს,
ეგ ვერაფერი სიუვარულია,
საქმე ის არის, კაცს ის უევარდეს,
ვინც ბედისაგან დაჩაგრულია!
მარტო არსენას, თუ გახსოვს შენა,
გლეხ-კაცი, როგორც მძა, ჭევალებია,
გლეხ-კაცის ბედი, ჭირი და ღსენა
შვილსავეთ კალთით უტარებია.
აბა, კაციცა ისა უოფილა
და ქუდიც იმას, მძა, ჭხურებია!
ნეტავ იმ დედას, ვისგანც გაზდილა
და ვისაც მუჟუ უწოვებია!...
მისებრი შვილი ბევრიც ინატროს,
ეხლანდელ დედამ ველარ გაზარდოს...

ჯერ არ მენახე, მაგრამ გიცნობდი,
შენი ცხოვრება მენატრებოდა;
შენთან წამოსვლას ბევრჯელ ვუიქრობდი,
მაგრამ სახლ-კარი მენანებოდა.
ბოლოს კი, ძამო, გაშიწურა ღმერთი,
ღამიტრიალდა უკუღმა ბედი!...
ეური მომიგდე, გეშევი ეველაფერს,
რაც გადაჰედა მწუხარებაჲს,
და როგორც, ერთ დროს ბედის მადლიერს,
გზა დამხლართა ბედის-წერაჲს!

მაშინ თორმეტის წლისა ვიყავი,
როცა ბატონჲს სახლს მომამორა.
წამსვე ძროხაში მე მიერეს თავი,
ჩემს სახლ-კარიდგან გამაგდეს შორა.
ჯერ კი დავღონდი, დაჩაგრდა გული,

„წამოხტა კაკო ლომივით ზეზე,
„თოფი მოზიდა და შეაყენა“...

..ეპიზოდი ყაჩ ცხ.,“ გვ. 165.

ყოფნა უშობლოდ მეძნელებოდა...
სხვები ჭლხინობდნენ, და მე კი ლული
ცრემლისა თვალზედ არა მშრებოდა.
ზატარა ჩემი ამხანაგები,
ჩემ გულ-ჩხვილობას იქ დასცინოდნენ,
დავიწყებოდათ თავის დარდები,
როცა ისინიც ჩემებრ სტიროდნენ!...
მეც კი მრცხვენოდა ჩემის ცრემლისა, –
ჩემს ამხანაგებს გავექცევიოდი,
მიუჯდებოდი ერთ ბუჩქის ძირსა
და იქ მარტოკა დიდხანს ვტიროდი.
მაგრამ ღრუბელმა გადაიარა,
თან გადიტანა ჩემი ნაღველი,
ზატარა გულმა გამოიღარა
და შეუბრუნა ნაღველსა სელი.
ჩემს ყოფას ძალე შევეჩვიე მე,
კიდევ ვლხინობდი, კიდევ ვძლეროდი;
ჩემს სახლ-კარზედა არც დღე, არც ღამე
აღარ ვფიქრობდი, არ ვღონდებოდი.

ძამო! რა ტკბილად, რა უდარდელად
ჩემი დღეები იქ მიდიოდნენ!...
არა რა მქონდა იქ საფიქრელად,
ჩემი მოძმენი არ მაძალებდნენ.
ძროხას ვუვლიდით ჩვენ ერთგულადა,
გავიზიარეთ ეველამა საქმე,
და რიგ-რიგადა ეველა მშურადა
ვეზრულობდით ძროხასა ღამე.
რაკი მთას იქით მზე დაწვებოდა
და გაეკვროდა ვარსკვლავი ცასა,
გაშლილი ძროხა მოგროვდებოდა,

და დავიწეებდით ეველანი თვლასა.
და დავაბამდით რაკი ძროხასა,
ტუის ჰირს ერთს დიდ ცეცხლს გავაჩადებდით
და მოვიტანდით ჩვენ ჩვენს საგზალსა,
ცეცხლსა გარშამო მოვუსხდებოდით.
ჩვენი ხუმრობა, ძღერა, სიცილი,
ხეზება მძინარ ფრინველს აფრთხოვდა;
მოგვერეოდა თუ მერე ძილი,
ერთი ჩვენგანი ზღაპარს იტეოდა.

რაკი ტრედის ფრად ცა ინათებდა
და შორს ცისკარი კამკამს იწეობდა,
მეძროხე ვინმე დაგვიძახებდა
და დილის ტკბილსა ძილს დაგვიფრთხოვდა.
ავიშლებოდით და ჩვენის ხმითა,
მკვდარი მთა, ბარი გაცოცხლდებოდა,
და თავის ძროხას ეველა ზღაზუნითა
ასაშუებდა მიესევოდა.
ზოგი აქ მიდის თექა-მოსხმული
და მიიფუნეტავს ზარმაცად თვალსა,
სხვა იქ მიიმღერს დაღონებული
და ერეკება თავის ძროხასა;
და ერთს წუთს უკან ძროხა ბღაჟილით
გაიძლებოდა ფართო მინდორზედ!
და ჩვენ კი სტომით, ძღერით, მახილით
მოვგროვდებოდით მთის ცივ წყაროზედ,
ჰირს დავიბანდით, ძილს დავიფრთხოვდით,
მთის წყაროს წელითა გავგრილდებოდით;
გსტოდით, ვიძახდით, ვლაზღანდარობდით,
და ზეზეურად დავნაურდებოდით;
მერმე ვმართავდით თამაშობასა,

ხან ქვას ვისროდით, ხან ბურთსა მადლას;
და შუადღისა გოლგისა ჟამსა
ჩამოვრეკავდით პროხასა დაბლას;
ალაზანშია ვერდით პროხასა,
თან ჩავევებოდით უკანაც ჩვენა.
ბევრიც სხვა ასსოვს ჩემ ბიჭობასა,
მაგრამ სად არის ასლა ის ღზენა?!...
საღამოს ჟამზედ ისევ იმ რიგად
ცეცხლსა ანთებულს მოვუსდებოდით
და ისევ ზღაპარს გლეხურს მორიგად
თითოსა მაინც ევქელა ვიტყოდით.

ის ზღაპრები მე გულს მიღონებდნენ
და აქამდინა დამრჩნენ სსოვნაში,
ძველებურს დროსა შემავარებდნენ
იმ ჩემ მხიარულ ემაწვილობაში.
ეჭ, მარტო ერთი იმ ზღაპრებისა
ღვიძლ დედასავით მე შემეთვისა!
ის მე ბევრს რასმე გულს ჩამძახებდა,
ხან მომაღსენდა, ხან მაღონებდა.
არსენა ჩვენი, ის მხნე არსენა,
ჩვენამდინ, ძამო, ზღაპრად მოსული,
ის იყო ჩემი ჯავრი და ღზენა,
ის იყო ჩემი გული და სული.

ეგრედ გონება ხალისიანი
არსენას ამბით მე მეზღებოდა;
მიუვარდა მე ის კეთილდღიანი
და არსენობა მენატრებოდა..
ეგრედ მინდორზედ, ძამო, ვუვაგოდი
ჩემს ბიჭობაში შეუპოვარი,

ჩემს სასლ-კარზედა არა ვდარდობდი,
შინაურობის არ მქონდა ჯავრი!
მე ჯერედ ვიუავ ზაწაწკინტელა
და მადლიერი ჩემ კეთილ დღისა
და მე მეგონა, რომ ჩემებრ ვეკელა
მადლიერია თავის ბედისა.

მე მამა მეგანდა მხნე კაცი, მარჯვე,
დაუღლედი და ბეჯითი გამრჯე;
თუძცა ხელ-მარტო ის ცოდვილობდა,
ჩვენ კაცებშია ბევრი არ სჯობდა.
იმ დალოცვილსა ვერვინ ასწრობდა
ვერც ხვნას, ვერც თესვას და ვერცა მკასსა;
ღმერთიცა მართლა უხვად სწყალობდა
და წებლობითა უვსებდა სახლსა.
ეგრე იქმნება მუდამ, მეგონა,
მადლიერად და უნაღვლოდ მამა,
მაგრამ კი ბოლოს ის დაადონა,
მწარედ უმტეუენა ბედის-წერამა...
შენც, მამო, ვიცე გაგიგონია
ემის ბედი რა რიგ სწრაფად იცვლება!
თუ ემასა გუშინ ბედი ჰქონია,
არ იჯერებს, რომ დღესაც ექმნება.
ჩვენი წადილი, ჩვენი იმედი
ყოველთვის, მამო, არის საფრთხეში,
გლეხ-კაცის და ემის ლიტონი ბედი
ვერა, ვერ გასძლებს ბატონის ხელში...

დრო გადიოდა და თან მიჰქონდა
მამი ჩემისა უბედურობა,
მამა თან-და-თან მიბერდებოდა,

ბოლოს წაერთო საწებალს მხნეობა!...
თუძცა კი შერჩა წადილი ძველი,
შრომის სურვილი იმ უბედურსა,
მაგრამ არც ღონე და აღარც წელი
აღარ მოსდევდა დრო გარდასრულსა.
საბრალო მამა ჰხედავდა ცხადად,
რომ რამდენადაც ღონე აკლდება,
ოჯახი უკან მიდის იმდენად
და სახლ-კარიცა სულ ეღუპება.
იმ სიბერესთან იმ უბედურსა
ერთი სხვა ჭირიც ზედ გამოება
და შეეყარა საწებალს, უძლურსა
გამუდმებული ციებ-ცხელებს.
ეგრეა, მამო, კაცისა ბედი,
ის უკუღმართი, უღმრთო, წამწემედი,
თუ ერთხელ ღერძი გადუბრუნდება,
სულ უკუღმართად დატრიალდება!

მაშინ შევიქენ მეც ოცის წლისა...
კვეხნით არ ვიტყვი, ბევრ ჩემ ტოლს ეჯობდი;
კარგად შეძემლო მოვლა სახლისა,
თუ გულ-მოდგინედ მივეშველოდი.
მაგრამ მე კიდევ ბატონსა ვეყანდი,
შინ არ მითხოვდა, არ მეშვებოდა,
მე იქ სხვისთვისა ჩემს თავს ვღუპავდი,
შინ კი ოჯახი მეღუპებოდა.

ერთხელ გამხდარი, გაუვითლებული,
ილაჯ-ნაწევრეტი სნეულებითა,
საწებალი მამა მოხუცებული
იანლა ბატონს თხოვნით, ხვეწნითა.

მხეცი რამ იყო ბატონი ჩვენი,
ერთი აჯამი, გულუქვა, რეგენი,
იმას კაცებრი გული არ ჰქონდა,
რომ მამა ჩემი შეჰბრალებოდა.
რა გავაგრძელო, თავადის-შვილი
კარგი რა არის, ავი რა იყოს?!
და მამაჩემი გულ-მოწვეტილი
იასლა ამ გვარს უხამსსა ბატონს.
— შენი ჭირიმე,—უთხრა,—ბატონო,
სახლს ვერ გავუვებ მე მარტო-სელი...
დამითმე შვილი... არ დამაღონო,
არ დამიღუპო ოჯახსი ძველი.

ბატონი

— რაო, რას ბოდავ?

მამა

— შენს სადღეგრძელოდ
ოღონდ ზაქარა შინ დაითხოვე,
რომ უკან წასულს ოჯახს ვუშველოთ,
და შერე თუნდა ჩიტის რძე გვთხოვე.
კულუხს, კოდის-ზურს, გადასახადსა
ერთი-ორბადა მოგართმევთ შენა,
თუ დავაუენებთ ფეხზედ ოჯახსა,
არ გავექცევით სამსახურს ჩვენა.

ბატონი

— ეგ რომ არ იყოს, გაექცევიდი
შენ ჩემს სამსახურს, ჩემს ბძანებასა?...
ქოფაკო!... ნუ თუ მაგას ჰფიქრობდი,
რომ შიბედავდი ემაგის თქმასა?

— არა მქონია მაგის ფიქრი მე,
 შენი რისხვაცა არ გამიწერება...
 მაგრამ მიბძანე, შენი ჭირიმე,
 რით გემსახურო, რაც არ მექმნება?
 ღმერთი სომ ხედავს, მე დავსწუდი,
 ღონე, ილაჯი გამიწედა სრულებ...
 მარტო ვერას ვიქმ, მთლად დავუძლურდი,
 თორემ ჩემს შვილსედ არ შეგაწუხებ.
 მინამ შეძემლო, სახლს ვინახავდი,
 არც ღონე მშურდა და არცა ძალა,
 დღე-ღამე ოფელსა მე ვიწურავდი,
 მაგრამ ესლა დრო გამომეცვალა.
 აწ არაქათი გამიწედა სრულად,
 უდროდ დავბერდი, ჯანი წამერთო,
 ველარა გუვლი ოჯახს ერთგულად,
 თუძა კი მინდა სომ ჰხედავ, ღმერთო!...
 ოჯახი ესლა მეღუპება მე,
 კაი ოჯახი, კაი სახლ-კარი!...
 ნუ! ნუ დაღუპავ, შენი კვნესამე,
 მინამ ჰატრონი ცოცხალი არი.
 სიერმით ჩამიკლავს მამულში თავი,
 მანდ დამიღლია მარღვი და მელავი,
 გამომიწრდია ჩემის ოფლითა,
 ვაივარგლანით, წვით და დაგვითა.
 მძიმე უღელი მე მიწევია
 ჩემის სახლ-კარის და ოჯახისთვის,
 აძენი ჯაფა გამიწევია
 ნუ თუ, ბატონო, ამ შავის დღისთვის,
 რომ უდროო დროდ ადრე და ძალე

მევე დაუმარხო ჩემი გაზრდილი?...
ნუ იქ მაგასა, შენ გენაცვალე,
ნუ იზამ მაგას, დამითმე შვილი!

ბატონი

მერე მე ძროხა ვის ჩავაბარო?
სადღა ვიძოვნი კარგ მემროხესა?
ვერა, ვერ მოგცე შენი ზაქარო,
თუნდ სულ დაგენტქას ოჯახი დღესა!
ვერ უეურებთ ამ ქოფაკს, ჩერჩეტას!
ძირჩევს, ჩემიო გერჩივნოს შენსას...
არა, „ერთი მაქვს სჯობს ათასს მქონდეს“...

მამა

— მე ჩემი მომეც, შენ შენი გქონდეს,
და შენს სახელსა მტლად დავედები.

ბატონი

— გამეცა, ვირო, ნუ მეღრიჯები!

მამა

— რომ გაგეცალო, ვისღა მივძარხო,
ვინ მომაშველებს ხელს დაღუპილსა!
მარტომ ოჯახი როგორ მოვძარხო,
თუ არ დამითმობ, ბატონო, შვილსა?
რა ვუეო, რა ვქნა, რა მეშველება,
მიბძანე, შენი კვნესამე, შენი?

ბატონი

— თუნდ სულიც გაგძვრეს, არ მენადვლება,
თავში ქვა იეც და ისა ჭქენი.

მამა

— შე დალოცვილო, ქვა ვიცე თავში,—
რა პასუხია, როგორ იქმნება!...
ჩვენც ვურევივართ კაცებში, ხალხში,
ჭამასმა გვინდა, გვინდა ცხოვრება...

ბატონი

— სუ!... შე ქოფაგო!... გაიკმიდე ხმა!...
ხმა.., კრინტი მეთქი!... ძაღლო, თორემ
მე არ მივსედავ მაგ შენს სიბერეს
და უკან ჩაგხრი ჯოხით მაგ სიტყვებს...

მამა

— როგორ თუ ჩამხრი!... კაცს შიმშილით მკლავ,
ცოცხალსა მძარხავ, ოჯახს მიღუპავ;
ბებერ კაცს ლუკმა ჰური უწედება,
შვილსა შიმშილით მამა უკვდება,
შვილს შეუძლიან მამის დარჩენა,—
და ამის ნებას არ აძლევ შენა!...
მე ჩემს ღვიძლ შვილსა აღარ ძანებებ,
რომ შემინახოს სიბერის დროსა,
მართალს სიტყვასაც არ მათქმევინებ,
ფუ, შენს სამართალს, შენს სამსჯავროსა“!..

ეს იყო, ძამო!... ამ სიტყვებმა ჰქმნეს
შვილის და მამის უღმრთოდ წახდენა...
შენ მეტყვი, რომ არ უნდა ეთქვა ეს,
მაგრამ რა ექმნა, აბა სთქვი შენა?
ესვეწიბოდა განა ცოტასა
იმ სულ წაწემდილს საწუალი მამა!...
მაგრამ, როგორც ცივს რკინას და ქვასა,

ვერ დავულობო, ვერ, გული სვეწნამა.
ისც კაცი იყო... ვერ მოუთმინა
იმედ გაწვევტილ, მოკლულმა გულმა,
და რაც შიგ ჭქონდა სულ ათქმევინა
უსამართლობამ წრიდამ გასულმა.

ჩიბუხის ტარით მამა ჩემს მტრულად
ყცა ურჯულო ბატონი ჩვენი...
უნდა კი გითხრა, რომ მამა სრულად
არ გალახულა თავისი დღენი.
სირცხვილმა გული გადმოუბრუნა...
თუძც აღარ ჭქონდა მკლავებში ღონე,
მანც კი ხელი შემოუბრუნა.
როგორ თუ ხელი მომიბრუნაო,
„ბიჭო, როზგები, ბიჭო, როზგები!“
და მამა ჩემსა მოხუცსა, ძმაო,
წამოეჭიდნენ მისივ მოძმები!!!
როზგით მიცემეს მამა სწეული,
მამა მოხუცი, ჰატოვს ჩვეული...
იმისი კვნესა და მწუხარება
გულს მიკლავს ხოლმე, რო მაგონდება.
არც უღონობამ, არც სიგამხდრებმა,
არც სიბერებმა, არც თეთრმა წვერმა,
არც კაცის და არც ღვთის სამართალმა
არ მიჰატოვებს ბებერი მამა!...
მაშინ იქ ვიდექ მე საცოდავი...

გულ-ამოძვდარმა წაიდუდუნა,
მერმე მწუხარემ მწუხარე თავი
ამოიკვნესა და ძირს ჩადუნა.
წამოხტა კაკო განრისხებული,

მას აერია სული და გული
 და შეუტია მწერალად ზაქროსა:
 — შენ იქ იდექი, ამბობ, იმ დროსა
 და იქამდინა მიუშვი მტერი,
 რომ აცემინე მამა ბებერი?!
 მითხარ, დედალო, რას აკეთებდი,
 რას გეუბნოდა გული იმ დროსა?
 იქ რომ მდგარვიყავ, ჩაგამაღლებდი
 ჯერ შენ და მერე იმ შენს ბატონსა...
 რას უეურებდი? ნუ თუ სეირსა,—
 როგორ სწუწვნიდნენ მამა შენს სისხლსა!...
 ფუ, შენს ნამუსსა, მამაშვილობას,
 ფუ, შენს სახელსა, შენს ვაჟკაცობას!...
 მამას გიკლავდნენ, არ იღებდი ზმას...
 შენ იქ იდექი, გულით იძუნწე!—
 რა ოხრობასა აქნევდი მაგ ხმალს,
 რომ ნაჭერ-ნაჭერ ხლმით არ აგუწე
 სულ წაწმედილი შენი ბატონი!
 ემაგ შერცხვენილ ხლმისა ჰატრონი
 ჩემთან მოსვლასა როგორ ჭბედავდი?
 ნუ მარცხვენ ეახალს, გამეცა, წადი...
 შენ, ძმავე, ეახლად არ ვარგებულხარ.
 შენ დედაკაცად დაბადებულხარ.
 ფუ, მაგ კაცობას!

მხედარი

— კაკო, ნუ სწერები!
 კარგად არ იცნობ ჯერ ხომ ზაქროსა?
 ჩემს ტოლს ბიჭს არც შე დაუგვარდები,
 არც გავექცევი ხმალში კაკოსა.

ეგრე ადვილად ნუ არცხვენ ჩემს ხმაღს
 და იმის ჰატრონს ნუ მემახნი მხდაღს.
 ეგრე ნუ მძრახავ... პომიგდე უური:
 მინამ ბატონი სელითა სცემდა,
 როგორცა ძაღლი ხორცსა ვიგლეჯდი...
 „მოჰკალ“ რაღაცა ხმა მაძალებდა,
 მაგრამ როგორღაც თავს ვიმაგრებდი.
 მომეკლა, ვიცე მამას მოჰკლავდნენ,
 მკვდარსა, თუ ცოცხალს კბილით შესჭამდნენ,
 ამის მიზეზი მე ვიქნებოდი,—
 და არ მომეკლა, უღმრთოდ სტანჯავდნენ,
 ეგრე ორ ცეცხლში ვიძეოფებოდი.
 მაშინ კი, როცა წამომიქცევს
 და მოხუცებულს როზგი დამიკრეს,
 თვალით დამიბნელდა, აშენთო გული,
 მივვარდი თოფსა გამწარებული,
 მხრიდამ გადვიგდე მაშინვე თექა,
 და, რო უვიროდა: „დაჰკარ, დაჰკარი!“
 მაშინ ჩემ თოფმაც გამოიჭეჭა
 და შეუნგრია გულის ფიცარი
 იმ ჩემს ბატონსა, ჩემს დაძღუნველსა,
 თავის თავის და სხვის წამწეძენდელსა.

კაკო

— შენი გამჩენის ჭირიმე, შენი!
 ბიჭი ეოფილხარ ხლმისა დამშვენი...
 შენ დაგიკვეხოს შენმა მშობელმა,
 რომ იმის ძუძუ შენ შეგრგებია.
 აი დალოცოს ის ქრისტე ღმერთმა,
 ვისაც შენებრი დაჰბადებია!

მამო, გამჩენის შენის ჭირიძე,
რაც წელან გითხარ, ეველა დამითძე.
ლამის დამადნოს ჩემმა სირცხვილმა
და კაკომ შენ წინ თავი დაიღოს.

მხელარი

— განა საქები არის, რომ შვილმა
თავისი მამის სისხლი აიღოს?
ამას იქმოდა ეოველი კაცი
თუნდა მსდელი და თუნდა ვაჟ-კაცი.
ვით მეტი იყო წელან ძაგება,
ისე მეტია ეხლა ეგ ქება.
მაგრამ, ეჭ, კაკო!... მე მაგ სიკვდილმა
გულის ჭრილობა არ გამიმთელა;
მამის გულისთვის გაწირულ შვილმა,
მამას ვერაფრით ვეღარ უშველა.
მაშინ თავი არ მაგონდებოდა
და დაჭერისაც არ მეშინოდა...
მივვარდი მამას... უსულოდ ეგდო!
მუხლი მომეჭრა, ცეცხლი მომედო!
ის საწეალი სულ დალურჯებული
ეგდო უძრავად გაშეშებული!...
ვაიმე, მამა მე მომკდომიყო,
როგო ქვეშა უღმრთოდ, უზიარებლად!...
მაგრამ ეჭ, მამო, რაც იყო, იყო,
ჯოჯონეთია მოსაგონებლად.“

და, რა სთქვა ესა, ზაქრო მწუხარედ
ზირ-ქვე დაეცა დადუმებული;

დიდხანსა ეგდო ეგრე მდუმარედ
გულში ვაების ცეცხლ-მოღებული.
ამ საწყალს შვილზედ კაცოც შეწუხდა,
ორივ წაიღო ერთმა ნადველმა...
ამ ორს გულში რა ბაღდაძეც ღუღდა,
წარმოიდგინოს თვითონ მკითხველმა.

მეფე დიმიტრი თავ-დადებული

(გუძღვნი თ. პეტრე ნაკაშიძეს)

ქე დღე იყო. ტვირთ-მძიძეი და დამაშვრალი
საუდრის წინ ჯგუფად ხალხი იდგა და ჭეაუნებდა;
იქავე ახლოს, ცაცხვის ხის ქვეშ ერთი საწეალი
ბრმა მეფანტურე იჯდა ცალკედ და მდუმარებდა.

„ეჰ, რას ჭეაუნებთ?“ დაიძახა ემაწვილმა ბიჭმა,—
შინაც პლივს გუძლებთ დღე-მუდამის ჭირს, ვაკლანობას!
აქ მაინც ცოტად ფრთა გაშალოს გულის წადილმა...
ბრმა მეფანტურეკ, გვითხარ რამე, მამაშვილობას!

გვითხარი რამე, ბერო-კაცო, ნასმენ, ნახული,
ეგებ გულს ჟანგი მოაშორე კარგის ამბითა...
კარგს მოქმელს ტევით რჩების ნატკივარი გული ჩაგრული,
გული გაზდილი ვაებითა, წვით და დაგვითა.“

ბრმა მეფანტურე გაიმართა მაშინვე წელში,
სახე ღრუბლივით გაუნათლდა რაღაც მადლითა;
მისწვდა, აიღო თვის უბრალო ფანტური ხელში,
დაჰკრა ფანტურსა და დამღერა ნელისა ხმითა:

I

„მოდით, შვილნო, აქ მოგროვდით,
გეტევით გულის გასათბობსა,—
ვინ ვიუავით, რა ვიუავით
ჩვენ ქართველნი წინა დროსა,—

იმ დროს, როცა ქართველის ბედი
ჩვენ ქართველთვე გვეპურა ხელში,
როცა მამულის შვილობა
სასახელოდ იყო ჩვენში.

შვილნო, თქვენნი წინაპარნი
ეგრე გულ-ქვად როდი იუვნენ...
მმა მმასა და მმა შვილსა
მამულს ხოლმე შესწირვიდნენ.

შვილის ეოლა გლეხს, თუ თავადს
მარტო მისთვის გვიხაროდა,
რომ მამულსა მეომარი
მით ერთი ემატებოდა.

ტებილსა ძუძუს დედა შვილსა
იმ იმედით აწოვებდა,
რომ სიცოცხლით, ან სიკვდილით
ის მამულს ასახელებდა.

უწინ ქართველს უხაროდა
მამულისთვის მტერთან ომი,
ან მოჰკლავდა, ან თავის თავს
შეაკლავდა როგორც ლომი.

მამულისთვის ვის ასსოვდა
განსაცდელი განსაცდელში!
ტრფობა გვქონდა გულში აბჯრად
და სატყვრად—სმალსი ხელში.

ეგრედ, შეილო, აქ სცხოვრებდა
უწინდელი ქართველის შვილი,
მის მუდამი ნატვრა იყო
ან სახელი, ან სიკვდილი.

მათს მომდევარს ეოველს თქვენგანს
ჰქვანდა დიდი წინაპარი...
რჯულის დაცვა, მიწა-წყლისა
მის მოწამედ თქვენ წინ არი...

II

„ეხლა რა ვართ? საწველ ფურად
თავი ჩვენი გადგიქციეთ,
ის სახელი, ის დიდება,
ის ოჯახი დავაქციეთ...

რაც ვეოფილვართ, ის აღარ ვართ,
რაც ვართ, ის ნულარ ვიქნებით...
ღმერთი გვიხსნის, თუ მკლავთ მაინც
გზად და ხიდად გავედებით.

წინა კაცი უკანასი
ხიდაო, ნათქოძია,
ღღუის ვაკლახს ამით დასძლევს,
ვინცა ხვალისა მდომია.

ტუილია სულთქმა, უში,
კაცი უნდა კაცად იუკეს,
სანთელსავით თვით დაიწვას
და სხვას კი გზას უნათვიდეს.
ამით იუო საქართველო
უძლეველი და ძლიერი,
ამით ედგა მტერს გულდა-გულ
ეს ჰატარა ქართველის ერი.

III

„ეური მიგდეთ, გეტევით ამბავს
უტუარსა და მართალსა:
ერთი მეფე თურმე ჰქვანდათ
უწინ ჩვენ მამა-პაპსა.

დიმიტრი ერქვა სახელად,
მხარ-ბეჭ-პრტეელი, ტან-მაღალი,
ჯირითში, თუ შეილდ-ისარში
არავინ ჰქვანდა ბადალი.

კაცი იუო, მეფე-კაცი,
თვალად, ტანად მშვენიერი,
გარედ რისხვით მტრისა მსრველი,
შინ მოწუალე, ღვთისნიერი.

ღამით თურმე ჩაიცვამდა
უბრალო კაბა-ჯუბასა,
წავა და ინახულებდა
საწვალთ ხალხის უბანსა.

მოივლიდა ქვრივს და ოხერს,
დავრდომილსა და ობოლსა,
თავის ხელით ურიგებდა
მოწუალებას და საზრდოსა.

ვის რაც გულში დარდი ჰქონდა,
წავა იმას შესწივლებდა,
გლახის, ობლის, ჩაგრულისას
სარჩლსა არ ითაკილებდა.

ეველგან იმის სამეფოში
თხა და მკელი ერთად სმოვდა,
ერი, ბერი, ობოლ-ქვრივი
სულ იმის დღეს ჰლოცულობდა.

IV

„მის დროს იყო ეეინობა,
მეფე ეეინს ჰმორჩილებდა,
მაგრამ თავის ქეეენის საქმეს
თვის ნებაზედ განაგებდა.

ერთხელ ეეინს აეძალა
თათარივე კაცი ერთი,
იმძლავრა და გადიეენა
ნახევარი სათათრეთი.

მეფე ჩეენი ეეინს თურქე
არ გადუდგა სწვასავითა...
ვაჟი-კაცის წესი არის
კაცს შეჰრჩება მძასავითა.

შეიბნენ და შეიჭიდნენ
ეეინი და განდგომილი;
მძას მძის ძვალი ატეხინეს,
მძის სისხლსა ღვრიდა შვილი.

დამარცხდა ბოლოს ეეინი,
გამდგარმა აკი აჯობა,
ის მოკლა და თვით დაიპურო
სათათრეთის ბატონობა.

ის ხომ მოკლა, მის ცოლ-შვილიც
ცხენსა კუდით ათრევინა,
საცა კი მის მომხრე იყო,
თავები დააურევინა.

V

„ჯერი მიდგა ჩვენს მეფეზეც...
— „რატომ მე არ მომიდგაო,
იმას ცოცხალს არ გავეშვებ,
თუ ჰირში სული მიდგაო.“

გაუგზავნა მოციქული:
— „გამოცხადდი ჩემ წინ შენო,
თუ არ მოხვალ, შენს ქვეყანას
ნაცარ-ტუტას ავადენო.“

დაგვიღონდა მეფე ქველი,
იმ ურჯულოს მიხვდა წადილს,
ისიც იცის—იმ ღვთის-რისხვას
ჯართ სიმრავლე შესწევს ქადილს.

რა ჰქნას? თითონც მამაცია,
მამაციც ჰეავს ჯარი, ერი,
მაგრამ ერთს რომ ასი გცემდეს,
კლდეც რომ იყო, გაგტეხს მტერი.

დიდს ჩავარდა საგონებელს,
შეუდგა ბჭობას, რჩევასა...
— „წავალ, მომკლავს, და არ წავალ.
ამიოხრებს ქვეყანასა.“

ბოლოს ბძანა:—თავს მოვუერი
მღვდელ-მთავართ და დიდებულთა,
ოცჯერ ზომვა, ერთხელ ჭრათ—
წესია მეფეთ ქებულთა.

„ვნახოთ ერთი რას მეტყვიან—
წასკლას, თუ წაუსვლელობას?
ორში ერთს რას აირჩევენ,—
მეფის, თუ ქვეენის დაშობას?“

VI

„ბძანა და მსწრაფლ შეიყარნენ
დიდებულნი, ძღვდეღა-მთავარნი,
კეზირნი და ნაზირები,
ბჭე-მდივნები, სპასალარნი.

წარდგა მეფე კრების წინა
თაბამად და დიდებულად;
ეველამ, დიდმა და ზატარამ,
თაყვანი სცეს ბატონს ემურად.

ასე ჭშვენის მეფე იმ დღეს
ტანად, თვალად, იერითა,
მნახველთ თვალი ვერ გაიძღეს
იმის ჭვრეტით, უურებითა.

უბძანა თუ:— „დიდებულნო,
საქმე მძიმე მაქვს თქვენთანა...
ის დღეა დღეს—ან მე ვიყო,
ან ჩვენი ტურფა ქვეყანა.

შეიტუბდით, მოძივიდა
მე ეეინის მოციქული,
აქ მოდიო, მე მიბარებს,
ჩემსედ გაბოროტებული.

თუ არ მოხვალ, მე მოვალო,
აგიოხრებ ქვეყანასა,
საცა კი ფეხს დავადგამო,
ავადენ ნაცარ-ტუტასა.

თუ წავედი, თქვენც ზომ იცით,
მე სიკვდილი არ ამცდება...
თქვენ რას პირჩევთ, ძარბალი სოქვით,
ძარბალის თქმაა ერთგულება.“

VII

„დიდებულნი წინ წამოდგნენ
ამ ამბით შეწუხებულნი,
მივიდნენ და თაუვანი სცეს,
აქედგორიათ მწარედ გულნი.

— „ბეფეგ! ნეტა რა გვიბძანე,
რა ასმინე ეურსა ჩვენსა!...
თუ შენ მოგველენ, შენს სანაცვლოდ
რალა დარჩეს ერსა შენსა?!

თუ შენ აღარ გვეუოლები,
რად გვინდა სახლი, ქონება...
ჩვენ შენისთანა დიმიტრი
სხვა არვინ დაგვებადება.

მოვიდეს, რომ იმუქრება
ის ურჯულო სისხლის მსმელი,
მოვიდეს და წინ დახედების
შენი ერთგული ქართველი.

მტრის მუქარას ერი შენი,
გვითხარ, როდის გაჰქცევია,
გვითხარ, როდის ქვეუნი მტრის წინ
ქართლს უკან დაუწევია!

ბძანე და იმ მუქარასა
ჩვენს მოსისხლეს შევანანებთ,
ან შევმუსრავთ მამა-ზაპებრ,
ან მეფისთვის თავსა დავდებთ.

სირცხვილია ერისათვის,
თავის მეფე მისცეს შტერსა...
მეფე, სირცხვილს ნუ შეაჭმევ
ერსა, შენსა შეძნატერელსა.
ნუ, ნუ გვაჭმევ ემაგ სირცხვილს
წაძეოლს შვილის-შვილადიე...
აქ მოვიდეს, მის დახვედრა
ამ ჩვენს ქედზედ დააჭდიე.“

VIII

„ახლა წარდგა სპასალარი...
— „მეფე, რაც სთქვეს, მართალია:
შენ წახვიდე, შენ იქ მოგვლან—
ჩვენ წელზედ გვერტეას სძალია?!
თუნდ რომ დავრჩეთ, ვინ რას გვეტევის,
რით ჩავრცხოთ ეს სირცხვილი?
არა მეფე!... ძველებს უთქვამთ,—
სახელიო, ან სიკვდილი.
ნუ შეგვიძლი მამათ ანდერძს,
სირცხვილისგან დაგვიხსენი!...
მეფეს ვუიცავ, — მამა-პაპებო
დღესაც გასჭრის სძალი ჩვენი.“
ბატონმა თავი ჩაჭკიდა
გვირგვინოსანი, ცხებული,
დიდხანს იყო დაღონებით
ეგრე თავ-ჩაკიდებული...

IX

„ბოლოს ბძანა: — „ეს ქვეყანა
ღვთისაგან მაქვს მონაბარი...

მე დავრჩე და იგი წახდეს,
მითხარით რა მადლი არი!

ათი ერთსე რომ მოვიდეს,
მუქარას მტერს შევანანებ,
რა ვქნა,-- ასი ერთსე მოვა,
ამას ვწუხვარ და ვვაღალავ.

ჩვენი კაცი ერთი ასსაც,
ვიცი, არ შეუშინდება,
მაგრამ ბოლოს სიმრავლე გვძლევს,
ხალხი ურგოდ გამიწედება.

მერმე უკაცურს ქვეყანას
დასწავს, დაჭბუგავს, დანგრევს;
საუდრებსა და მონასტრებსა
დააქცევს, მიანგრ-მონგრევს.

ხატებს, მამათ სალოცავსა
წამურტლავს და შეგვიგინებს,
ამოიღებს მკვდრებს საფლავით,
მადლსა და ღორს ათრევინებს.

ქალწულთ ქალზედ ძალით მივა,
წაჭბილწავს, ნამუსს დაუმსობს;
ორსულ დედაკაცებს კიდევ
მუცლებსა ხანჯლით დაუპობს.

დედას თავის მუძუთა შვილს
კბილითა დააგლეჯინებს,
უსუსურს ბავშვებს ძნად ჩაშლის
და ზედ კალოს ალეწვინებს.

X

„ამდენი სული უბრალო
ტანჯვითა ამოწედიან,

საწეალის ხალხის ცოდვითა
ქვანიც კი ატირდებიან.

ქვეენის ამოდენი ცოდვა
ჩემს თავზე დატრიალდება,
წაწმდება აქაც და იქაც
დიმიტრი მეფის სსენება!

ეს სულ რისთვის? მარტო მისთვის,
რომ მე შიშსა გავექცევი,
ჩემი თავი გადვირჩინე
და ერი კი წეალს მივეცი.

მე მეფე ვარ და მეფობის
რიგიც ვიცი რაში არი...
ფუ, იმ წეემსსა, თავს უშველოს,
მკელს დაუგდოს თავის ცხვარს...

სირცხვილს ამბობთ!—რა სირცხვილი?
მე ვეძლევი ნებით მტერსა,
ჩემს სიცოცხლეს, ჩემსა სისხლსა
თვითონ ვწირავ მე ჩემს ერსა.

თუ სიკვდილი სახელად გაქვთ
მაგდენს ჩემთვის ერთისათვის,
მაშ რად მიშლით თავ-დადებას
მე ერთს მთელის ერისათვის!...

არა! წავალ, არ დავდგები,
დე, აღსრულდეს ნება ღვთისა,
ხორცი მოკედეს, სული ცხონდეს
მეფის თქვენის დიმიტრისა“.

XI

— „შენ რას ბძანებ, ძღუდელ-მთავარო?
სიტუკა შენი გვიდირს ძვირად:

ძარტებს თუ არ ერისთავის
მეფეს თავი გასაწირად?“

ატირდა და მოახსენა:

— „ჰე, მეფეო, მე თქმა მიჭირს,
ძარტალს ვიტყვი, თუძცა შენთვის
სული მიწუხს, გული მიტირს.

მეფეო, უნდა თავი დასდო
ერისა და ქვეყნისათვის,
ღმერთს შესცოდავს, ვინც გამკიცხავს
მე ამ მწარე რჩევისათვის.

მეფეო, რაკი ბედმან დაგდო
შენ ეგ მძიმე საზღაური,
სხვას უკეთესს ვერას გირჩევს
სიუვარული ბატონ-ეძური...

ესტირ და გირჩევ თავ-განწირვას,
რაკი რომ ეს დღე გვეწია,—
მოუვანათავის თავ-დადება
ქრისტე-ღმერთის ანდერძია.

ესტირ და გირჩევ ღვთის სასჯელით
სორცი დასთმო სულისათვის,
უკვდავება არ დაჰკარგო
წუთის-სოფლის გულისათვის!...

XII

„მეფეს ძლიერ მოეწონა
ძღვდელ-მთავრისა სიტყვა ბრძნული,
წარდგა ისევ კრებულის წინ
უფრო გათამამებული:

— „დიდებულნო, სომ ისმინეთ,
რაც სთქვა წმინდა ძღვდელ-მთავარმა!...

მოუვასთათვის თავ-დადება
გკიბმანაო მაცხოვარმა.

ნუ გადმოევანთ ღვთისა სიტუჟას,
ერს მეფე ვერ ვუღალატებ!...
წავალ და, თუ ღმერთს სწადიან,
ერისათვის თავსა დავსდებ.

მე წავალ და ეს ქვეყანა
თქვენ უნდა გებარებოდეს,
ღარიბს ისე მოუაროთ,
რომ მდიდარს არ შენატროდეს.

გლეხს თუ თავადს, დიდს თუ მცირეს
მადლი თანასწორ მოჰყუინოთ,
ობოლი, ქვრივი, უძლური
მლიერს არ დაძინებდნოთ.

თუ დავბრუნდი, თქვენს სამსახურს
გადაგიხდით ორად ერთსა,
თუ არა და—სული ჩემი
შეავედრეთ მაღალს ღმერთსა“.

ატირდა და აატირა
ვეელა კაცი იქა მდგომი;
გულის სილბო სიტურფეა,
თუ კაცია სწვაფრივ ლომი.

მართალს ვაჟ-კაცს ის ამშვენებს,
როცა გულითაც ლბილია;
რკინის კაცის თვალში ცრემლი
დიდ-სულოვნობის შვილია.

XIII

„ბრძანა და მსწრაფლ დაიშალა
დიდებულითა იგი კრება...“

უხმო მხლებელთ და უბიანა
წასასვლელად მოძადაბა.

სთქვა და ურდოს კიდევ წავა
მეფე იგი უშიშარი,
თქმულა: კმირის კაცისათვის
თქმა და ქმნაო ერთი არი.

გათავეს საძაღისი
და მოვიდა დღევ წასვლისა;
ვით ჭინჭველა ჭფუსფუსებდენ
შინაჲმანი სასახლისა.

ხმა გავარდა ქალაქშიაც:
მეფე ჩვენთვის სდებს თავსაო,
უძლიდნენ, არ დაიძალა,
ვერ ვუღალატებ ხალხსაო.

შეიძრა მთელი ქალაქი,
ხალხი ეცა ერთმანეთსა,
მოზღვაჲდა და იგრიალა
და მიაწედა სასახლესა.

მივიდნენ, ნახეს მზად არი
რახში მეფის ამაღლისა,
სულ სავსეა ცხენოვნებით
მოედანი სასახლისა.

წინად ბარგად გაეგზავნათ
ჯორი, ცხენი დატვირთული,
აქ ვინც იყო სალთად იყო,
ტურფად კაშხულ, დარახტული.

XIV

თავადნი და აზნაურნი
სულ ოქროს და ვერცხლში იხდნენ,

ვერ იტყოდი, ვინ ვის სჯობდა,—
ვეელა ასე კარგნი იუენენ.

წუბით იდგნენ და ისმოდა
აბჯრისა და რახტის ქღერა,
საამოა გაწუბილის
ვაჟ-კაცების რაზმის მხერა!

კაცი თვალს ვერ აშორებდა
მხედარსა და იმის ცხენსა,
თვით წუნი წუნს ვერ დასდებდა
მათს სიკეთეს, სიტურფესა.

მარქაფად ცხენს ბევრს სხვასაცა
რაზმ გარედა ატარებდნენ,
მათი მხედნი დიდებულნი
მეფეს სასახლეში ახლდნენ.

იმ ცხენების მორთულობა
კაცს უშურველს შურს მოჰგვრიდა,
მძიმე რახტით დატვირთულნი
თითო თითო სოფლად ჰღირდა.

მაგრამ მათში ერთი იყო
თეთრი ცხენი არაბული,
უკეთეს ვერ ინატრებდა
კაცის უძლომელი გული.

მეფისა იყო ის ცხენი
თამაში თითქო ვეფხვია,
იმის უზანგში მეფის მეტს
ვერვის შეედგა ფეხია.

ამაყი იყო ლომსავით
და ნაზი როგორც მშველია,
სხვა მას ვერ იმორჩილებდა,
თუ არ ბატონის ხელია.

ცეცხლს აფრქვევდა თვალითაგანა,
ჭკუხდა, სჭექდა, პრისხანებდა,
თითქო ლოდინს ჭთაკილობსო,
ჭჷფოთავდა და ტოტსა სცემდა.

XV

„გამობძანდა ბოლოს მეფეც,
თან გამოჭეუნენ დიდებულნი,
ხმალ-კაპაწით გაწუობილნი
სამკზავროდ გამზადებულნი.

მეფეს ახლდა მხარ მარჯვნივ
გულ-მწუხარე ძღვდელ-მთავარი
და მხარ მარცხნივ შუბლ-შეკრული
ჯავრით სავსე სპასალარი.

ძღვდელ-მთავარი სწუხს და ჭკაებს
მეფის თავ-გადადებისა,
სპასალარი კი ჭთაკილობს
უომრად დამარცხებისა.

ხალხიც დაჭხვდა თავის მეფეს
ვიშითა და წუხილითა,
მეფეს გული ამოუჯდა
მათთვის გულის-ტკივილითა.

უბძანა თუ:— „რასა სწუხართ?
იქმნას, რაც კი საქმელია!...
ერისათვის თავუდადება
მეფისათვის სახელია.

რაც მოძივა, მოძივიდეს,
მე იმისთვის არ ვინაღულო...
თქვენ ჭირს დაგსხნით... დეე ვიქმნე
მე ქვეყნის ჭირის სანაცვლო“.

„გამობძანდა ბოლოს მეფეც,
„თან გამოჰყვნენ დიდებულნი,
„ხმალ-კაპარკით გაწყობილნი
„სამგზავროდ გამზადებულნი“...

„მეფე დიმიტრი თავდადებული“, გვ. 202.

ხმა ჩაუწედა, გელარ რა სთქვა,
მოეგუბა თვალში ცრემლი...
თქმულა. ქვასაცა მაგარსა
გასტეხს ტევიის რბილი გრდემლი.
მოუმატა ხალხმაც სულთქმა,
ხმა გაისმა ქვითინისა,
გულსა ჰკლავდა გლოვა, ვიში
ობლისა და ქერივ-ოხრისა.

XVI

„უცებ მეფემ თვალი მოჰკრა,
ხალხი გაირღვა შუაზედ,
ორს მარჯვე ბიჭს ბერი-კაცი
მოჰქვათ მის წინ მოედანზედ.

მოჰქვათ ცახცახით, ხანხალით
ჩაჩანაკი და ბებერი,
მკერდზედ სცემდა თოვლივითა
მოხუცებულს თეთრი წვერი.

მოვიდნენ და გააჩერეს
ის მოხუცი მეფის წინა,
ბიჭები კვლავ მხრებში უსხდნენ,
თუმც ეავარჯენს დაებჯინა.

ის ამ ქვეენის აღარ იყო,
ფეხი ედგა სამარეში,
მაგრამ მაინც კი უცემდა
ადრინდელი გული მკერდში.

XVII

„მოახსენა:—“ჰე მეფეო,
ნუ შეძრისხავ ერთგულ ემასა!

მე ხომ მხედავ, გარდავსრულვარ,
სამარადამ გაძლევე ხმასა.

მეფევე, კისრად აგიღია
ტვირთი ჩვენის შავის-ბედის,
ბედის-წერას მისცემისარ
უბედურის ჩვენის ქვეყნის.

ვიცით, რომ არ შეშინდება
გული მეფის დიმიტრისა,
როცა ნდომობს თავ-განწირვას
დიდი საქმე ქვეყნის ხსნისა.

მაგრამ ჩვენ რა გვეშველება,
ჩვენ, მეფეო, შენთ დამკარგველთ?
ძამობასა ვილა უსამს
შენგან დაობლებულ ქართველთ?

ერს ოფლის მღვრელს და ტვირთ-მძიმეს
ჭირსა ღვინად ვილა გვიქცევს?
წუთის-სოფლის მძიმე უღელს
შენებრ, მეფევე, ვინ გაგვიწევს?

ამას ვსტირით, რომ მიდისარ
და აობლებ შენსა ერსა,
ჩვენს ბედსა და მშვიდობასა
ველარ მოუძართავ ხელსა.

ჩემებრ უძლურს, გაჭირებულს
მწედ ველარ მიეშველები,
ღარიბს, ობოლს, ქვრივს და ოხერს
ხატრონად არ ეუოლები!

XVIII

„ნუ სწუხართო!... განა მეფევე,
ჩვენ ხელთ არის ეხლა გული?“

რკინაც იუოს, მაინც დასდნეს,
ამებრ ცეცხლში ჩაგდებული.

გულს რად გვიკლავ? რად მისდისარ?
ნუ თუ, მეფევე სსნა არ არი!...
ქუდზედ კაცი დაუძახე,
მოაგროვე სპა და ჯარი.

ცოტა ვართ, მაგრამ კარგნი ვართ,
ვინც კია, შეელა დეცია...
ბევრჯელ უნახავს ქართველის მტერს,
რომ ცოტაც ბევრის მძლეცია.

აჰა, მეფევე, ორი ბიჭი
მხრებში რომ ამომჯდომია,
ორივე ჩემი შვილი არი,
ერთი მეორის ძეობია,

მიირთვი და ინაცვალე,
ჩემს ქვეყანას მტლად დაუდე!
ომში, მეფევე, გაჩვენებენ,
რა ლომებს ჭზრდის ქართველის ბუდე.

შეკრიბე დიდი, პატარა,
გაუძელ წინამძღოლად,
მტერს წინ დახვდი... ვინც უკუდგეს,
დედა შეერთოს ცოლად!

ჩვენს საქართველოს, ჭე, მეფევე,
ბევრი რამ გადახვდია,
მაგრამ უომრად მტრისა წინ
არ წაუხრია ქედია.

ნურც დღეს ვიზამთ ამ საქმესა,
უომრად ნუ დაგმარცხდებით;
თუ ვერა ვძლევეთ, დავიხოცნეთ
სახელითა და დიდებით“!...

XIX

„უბხანა თუ:— „ბეროკაცო,
მესმის შენი ერთგულება...
შაბაშ ქართველს!... გული თურმე
სამარემდე გული ჰრჩება.

მაგრამ გეტყვი: ჯარს არ შევკრებ,
არ ვინდობ სისხლის ღვრასა,
მარტო ჩემის გულისათვის
არ შევაკლავ მტერს ათასსა.

ჩვენის ქვეყნის შავი ბედი
როგორც ტაროსი იცვლება,
დრო მოვა და თქვენი თავი
უფრო მეტად დასჭირდება.

მე ერთი ვარ, თქვენ მრავალი,
გვიჯობს ერთით ბევრის რჩენა;
თუ თქვენ მე არ გემეტებით,
მე რად გაგიმეტებთ თქვენა?

განა თვითონ ქრისტე-ღმერთსა
გადარჩენა არ ძალ-ეძვა,
არ ინება და ქვეყნისთვის
ღმერთი იყო და ჯვარს ეცვა.

XX

„მაშ რად არის მეფე მეფედ,
თუ არ ქვეყნის ჭირთა მძლეა?
თუნდაც მოჰკვდეს ქვეყნისათვის,
ეგ სიკვდილი სიცოცხლეა.

არ არის მკვდარი, ვინც მოჰკვდეს
და ხალხს შესწიროს დღენია,

„მკედრად იგი თქმულა, ვისაც აქ
სახელი არ დარჩენია“.

არ დავიშლი, ვსთქვი და კიდევ
თავი უნდა გავიწირო,
ისე მოგკედე, რომ ჩემ გამო
დედა შვილზედ არ ვატირო.

წავალ მეთქი!... თუ ღმერთს უნდა,
მოხდეს იგი, რაც მიძელის...
მაგრამ ჯავრი თან მიძევება
საუვარელის ჩემის ქვეყნის.

ეჭ, რაც ჰსურდა, არ დაჰცაღდა
ჩემს წუერვილსა სულისასა!...
აწ იქმნას ის, რაც სწადიან
განგებასა უფლისასა.

თქვენ ხომ მანც მოგცილდებათ
ხოცვა, ქლეტა, სრვა და რბევა...
მე კი... მეუოს, თუ გამეგება,
თქვენი ღოცვა და კურთხევა.“

XXI

„თითქო ზეცით ზარი იეო,
თითქო ღმერთი მოევლინა,—
ხალხი ჰირქვე მუის დაემხო
საკვირველის მეფის წინა...“

თურმე დიდებას მადლისას
კაცი მსწრაფლ დაუძონია,
ვით დიდს ბოროტს, ისეც დიდს მადლს
თავისი ზარი ჰქონია.

XXII

„მეფეს ერი შეეცოდა,
სთქვა:— „მეც ვსწუხვარ, რომ გმორდებით...“

ღმერთს ვსთხოვ, იუვნეთ ჩემს შემდეგა
მშვიდობით და გამარჯვებით.

ნურას გიკვირთ, რომ ქვეყნისთვის
მეფე თქვენი თავს არ ჰყოფავს!
ამასა იქმს ეველა, ვინც კი
ჰკუთ სჭრის და გულით ჰსომავს.

მე მივდივარ!... მეფე თქვენი
დიდს და მცირეს გეთხოვებით,
რაც დაგაკლეთ, ნუ შემრისხავთ,
რაც შეგცოდეთ, შემინდევით.“

ბძანა და ცხენიც მოართვეს,
ზედ მოახტა ვეფხესავითა;
ცხენზედ იგი დალოცვილი
გამობრწყინდა მზესავითა.

მტერსაც კი რომ დაენახა,
თვალი გაუშტერდებოდა;
მისებრი ცხენზედ მოხდენა
ბევრს ვაჟკაცს ენატრებოდა.

გამოეთხოვა ეველაკას,
ვინც კი შინ, სახლში ჰრჩებოდა,
სხვა კი ამხედრდა დიდკაცნი
ეველა, ვინც უნდა ჰსლებოდა.

ამხედრდა თვით მღვდელ-მთავარიც,
შინ დარჩენა არ ინება,
შეევედრა თან წაუვანას
და მეფემაც დართო ნება.

წაბძანდა და თან იახლა
ის ამაღა და მხედრობა,
უკან მისტირს ერი, ბერი,
გლეხობა, თუ დიდკაცობა.

XXIII

„მინამ მეფე მიმავალი
ურდომდინა მივიდოდა,
იმისი მოსვლის იმედი
ვეენსა გადასწევეტოდა, —

ებმანა თავის სარდლისთვის:
— „შეჭკრიბე ჯარი, ლაშქარი,
წადი, დიმიტრი მომკვარე
ან ცოცხალი, ანუ მკვდარი;

თუ არა, იმის ქვეყანას
შეესიე და მოსრეო,
სულ ძირს დაეც, რაც წინ შეგხვდეს,
ქალაქი, თუ სიმაგრეო“.

წინ შესვდა მეფეს ეს ჯარი,
მრავალი და უთვალავი,
მაშინვე მისვდა: აქაო,
ამბავია რაღაც ავი.

უსმო მსლებელთ და უბმანა:
— „ფიცსა გთხოვთ და უნდა მომცეთ:
თუ უკადრისი მაკადრონ,
თქვენ არავინ ხმა არ გასცეთ.

თავს დაიხოცთ, ვერას უზამთ,
ჯარია მოზღვავებული;
თქვენს სიკვდილსაც არ იკმარებს,
თქვენგანით გაბოროტებული, —

წავა და ხალხს ამოგვიუღეტს,
აკვიოხრებს ქვეყანასა...
ნუ თუ მთელს ხალხს ანაცვალებთ
ვაჟკაცთა თაკილობასა?!

ღმერთს აცადეთ... დეე იქმნას,
რაც ჩემს თავზედ განგებულა!
საცა არ სჯობს, გაცლა სჯობსო,
ბრმენთაგანა ასე თქმულა.

აკლავ ფიცსა გთხოვთ: სისხლს ნუ დაღვრით,
ნულარ დამძიმებთ სულსა!...
განკითხვის დღეს შეუეს ჭკითხვენ
ემის სისხლს უქმად დანთხეულსა“.

XXIV

„რას იქმოდნენ? მისცეს ფიცო
გამწერალთა, გაბრაზებულთა,
სირცხვილის ჭამა ირჩიეს
ქვეენისთვის დავალებულთა.

ბევრმა იკრა გულში ხელი,
სთქვა გულ-მწარედ: „კაი დედას!
დრო მოგვივა და ამ თათრებს
არ შევარჩენთ ჩვენს შერცხვენას!“

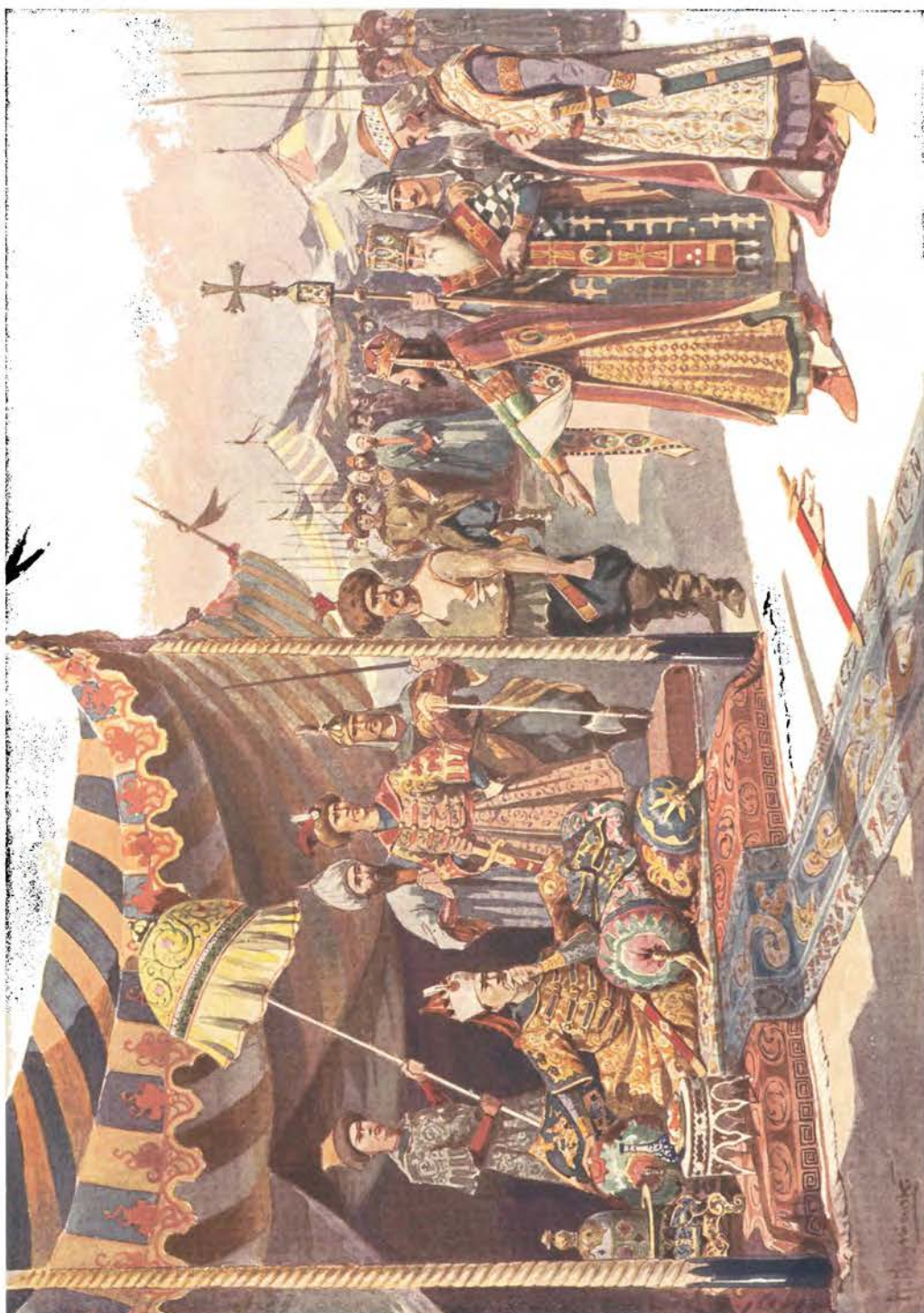
ბატონმა ბძანა:—„ვინა ხართ?
წადით, ჭკითხეთ—რა სწადიან?
თუ მე უნდივართ, აქა ვარ,
ჭქმნან ის, რასაც მიქადიან...“

ძალე დაბრუნდა უკანვე
მეფის კაცი მოციქული,
მოახსენა:—„სარდალს ვუთხარ,
მეფევ, შენი ბძანებული.

მითხრა:—„მეფე შენი გვინდა,
თუ მოგვეცა თავის ნებით,
არას ვერჩით თქვენს ქვეუანას,
აქედამვე დავბრუნდებით“...

„მიჰგვარეს ყვინს ურჯულოს,
„სისხლ-მსმელს ადამიანისას“...

„მეფე დიმიტრი თავდადებული“, გვ. 211.

იამა, ბმანა: - „მადლი ღმერთს,
რომ ქვეყანა გადმიჩება
და ცოდვილი ჩემი სისხლი
ამაოდ არ დაიღვრება“.

თვით წაბმანდა სარდლისაკენ,
მის წინ შეაყენა ცხენი,
უბმანა თუ:— „მე ვარ მეფე,
რაც გენებოს, იგი ჰქმენი“.

მისცვივდნენ უკადრისადა
ვით მეს ღვთისას ურიანი,
შეჰკრეს, შეჰბაწრეს ტყვესავით
მეფე, ხელმწიფე სვიანი.

XXV

„მიჰგვარეს ეეინს ურჯულოს,
სისხლამსმელს ადამიანისას...
საღერდელი აეშალა,
ვით კრავის წინ მხედსა ტუისას.

გაწერა:— „როგორ გაბედეო,
არ გადუდეგ ჩემს მოსისხლეს?
სთქვი ჰასუნი და იცოდე
შენი განკითხვის დღეს დღეს.

იცოდე რომ წინვე მითქვამს:
თავი უნდა მოგეკუთოს!
ამის შეცვლა თვითონ ღმერთმაც
ჩემმაც მე ვერ შეძომბედოს.

მინამ მოგვლავ, მსურს აქ ჩემ წინ
შეინანო ბრალი შენი,
აქ ჩემ ფეხთ წინ აღიარო
შენვე შენი სიმუხთლენი“...

მეფემ უთხრა:—„შენისთანა
ჩემი რა გამკითხველია!
ნუ მოგაქვს თავი იმით, რომ
ძალა აღმართის მსვენელია.

შენ წინ მოთქმა რას მიქვიან?
რას მიქვიან შენანება?
ჩემი გამკითხველი არი
ნამუსი და ჩემი ნება.

ჭქქმენ რაც გინდა!... მე არ გკითხავ,—
რად გწადს მოძვეტო თავიო...
სვავს ვინ ჭკითხავს, სისხლს რადა ჭსვამ,
სვაო, რადა ხარ სვავიო?...“

გაწერა ეფენი ამაჟი,
ეს როგორ გამიბედაო,
უბძანა:—ჭგვემეთ და სცემეთ,
ბნელეთს ჩააგდეთ ეგაო.“

წაიუვანეს მეფე ჩვენი
და საბნელეთში ჩააგდეს;
შემოარტეეს გარს მცველები,
კარს კლიტეები დაადეს.

XXVI

„სასჯელი დაუგვიანა
იმ ღვთის მკობელმა თათარმა,
მინამ მოაკვლევინებდა,
სცემა, ჭგვემა და აწამა;

აწამა, ვით სვავმა მტრედი,
მეფე იგი საკვირველი
და ვერ გაძღა მის წვალებით
ის უღვთო და სისხლის მსმელი.

ერთხელ მეფე ნაწამები
ძლიერად და უღმობელად
ბნელში ეგდო ძალა-მისდელი
უპატრონოდ, უსრუნველად.

როცა ღონესედ მოვიდა,
ადგა, მუხლი მოიუარა,
პირქვე დაემხო ღოცვითა
და ცრემლები გადმოჰყარა.

მოსთქვამდა თუ:— „ღმერთო, ღმერთო!
გთხოვ მიწეალო, შემობრალო,
რაც გადამხდა, განკითხვის დღეს
მადლად მე არ ჩამითვალო.

მე არა გთხოვ,—მანდ წამება
აქ წამებით შემიმცირო,
მე გთხოვ,—სისხლი აქ დაღვრილი
ჩემი სხვისთვის შეიწირო.

ღმერთო, ღმერთო!... თვალ წინ მიდგა
დიდუტანჯული მე მე შენი...
ვით პით უველა, ისეც ჩემით
ერი ჩემი დაიხსენი“.

XXVII

„უეცრად კარბი გაიღო,
რკინით, კლიტით დაჭედული;
ორი ვიღაც შემოვიდა
ფეხ-აგრეფით, როგორც ჩრდილი.

მივიდნენ და თაუვანი სცეს
მეფესა გაოცებულსა...
მერე იცნა მისნი იუვნენ
და ჩაიკრა ორივე გულსა.

მოახსენეს:— „შევისეიდეთ
და გავტეხეთ ქრთამით კარი...
შველა მზაა!... თავს უშველე,
აწ შენი ხსნა შენს ხელთ არი.

ნულარ იცდი... თუ არ ეხლაჲ,
მერე გვიანდა იქმნება:
ხვალ თავს გჭრიან,—ასეაო
ვეენისა თურმე ნება“.

უბძანა თუ:— „ადრეც მითქვამს,
არ გადვირჩენ სხვისით თავსა,
ჩემ მაგიერ არ დავლუპავ
ჩემს ქვეყანას და ჩემს ხალხსა.

ჩემს გაქცევას ხომ ზედ მოჰყვა
ხალხის სრვა და ქვეყნის რბევა!
არა, არ ვიქ!... ტუილია
თათბირი და ეველს რჩევა“!...

ბევრს ევედრნენ და არ გაჰყვა
მეფე თავის ერთგულ ემბათა...
ნეტა რა გულმა გაუძლო
მათს ხვეწნას და მუდარათა!

XXVIII

„გათენდა დღე ზართ ამხდელი,
ვაი იმა დღის დამსწრესა!
ტყვე მეფე გამოიყვანეს
მოედანსა თავთ-საკვეთსა.

ხალხი თამაშად მოსული
ვით ჭინჭველა ირეოდა,
თვით ვეზირიც ვეენისა
იქ იყო და რიგს აწეობდა.

ვეზირს გვერდით ედგა ჯაღათი
ერთი რაღაც სასარგელი,
იღლიამდინ დაეძვლა
ძარღვიანი ტლანქი ხელი.

ამ ორ შუა ჩააუენეს
ფერ-ძისდილი წვალეებითა...
დადგა მეფე... ღმერთს შესედა
ნაღვლით სავსე თვალეებითა.

სერე თვალი იმავე ნაღვლით
მოედანს შემოატარა...
ის ეოფა და ის ჯაღათი
სანახავად შეეხარა...

შეჭკროთ როგორც ხორციელი,
უძისოდაც ქანც-წვევეტილი,
დასუსტდა და წაბარბაცდა,
როგორც ერთი დაბნედილი.

მაგრამ ისევ თავს უშველა,
არ დაუთმო ხორცსა სული...
ამ დროს ტირილიც მოესმა,
ქვითინი გამწარებული.

გაოცდა და მიიხედა,
ჰნახა თვისნი დიდებულნი!...
სულ მთლად იქ მოგროვილიყვნენ,
ვინც კი იყვნენ თან ხლებულნი.

მღვდელ-მთავარიც მათთან იყო,
თავით იცემდნენ, ჰირს იხოკდნენ,
მათის ცოდვით და ვაგებით
ქვებიც კი ატირდებოდნენ.

თავისიანთ დანახვაზედ
მოაგონდა ეველაფერი,

სახლი, კარი, თვისი ტომი,
ქვეყანა და თავის ერი...

ექა, გატედა რკინის გული,
მეფე მაგითი იძლია!
ამას კი ველარ გაუძლო,
აქ კი ხორცმა სულსა სძლია!...

მობრუნდა და ორსავე თვალზედ
კვნესით ხელი მიიფარა...
ვეზირს უთხრა:—„დამისენი!...
რაც გადაძდა, ისიც კმარა!...

სთქვა და თქმული თვით შეჰხარდა...
სახელი არ წაიხდინა...
—„ჰა ჯალათო!“—დაიძახა
და კისერი გაიწვდინა.

მანც აიღო ხელთ ნაჯახი,
ერთს წამს კისერს დაუსწორა,
დასცა და ერთის დაკვრითა
თავი ტანსა მოაშორა.

გ ა ნ დ ე გ ი ლ ი

(ლეგენდა)

(გუბლენი თლგა ჭავჭავაძისას)

I

აღაც დიდებულს მთასა შეინვარსა
ორბნი, არწივნი ვერ შეჭხებიან,
სად წვიმა-თოვლნი, ეინულად ქმნილნი,
მზისგან აროდეს არა ჭდებიან,
სად უდაბურსა მას მეუდროებას
კაცთ ჟრიაბული ვერ შესწდენია,

სად მეუფება ჭექა-ქუხილსა,
 ეინულს და ქართა მსოლოდ ჰმთენია, —
 უწინდელს დროში ღვთისა მოსავთა
 გამოუქვამავთ მუნ მონასტერი
 და იმ ეინულში შეთხრილს ღვთის ტამარს
 ბეთლემს უწოდებს დღესაცა ერი.
 ფრიალოსანებრ ჩამოთლილი აქვს
 იმ წმინდათ სადგურს ეინულის ზღუდე
 და ზედ კარია გამოკვეთილი,
 ვით კლდის ნაპირზედ აწვივის ბუდე.
 ზღუდის ძირამდე რკინის რამ ჯაჭვი
 ზედა ჰკიდია თურმე იმ კარსა, —
 და თუ არ ჯაჭვით, სსვაფრივ ვერა გზით
 ვერ ძალუმს ასვლა ვერარა კაცსა.

II

აქა ეოფილა უწინ კრებული
 ღვთისთვის ქვეყნიდამ განდგილ მმათა
 და მეინვარს ამას უდაბნოს თურმე
 ისმოდა ქება წმიდა წმიდათა.
 აქა გაძდგარან, განშორებიან
 ამ წუთის-სოფლის სამაცდუროსა,
 აქ ჭდირსებიან მართალთა თანა
 სავანესა მას საუკუნოსა.
 განსულან ამა ქვეყნით მამანი
 და ტამარი ღვთის გაუქმებულა....
 იმათის ღვაწლით იმ ტამრის მადლი
 მთიულთა შორის ეველებან გათქმულა.
 და ის ადგილი, ის არე-მარე
 ესოდენ წმინდად სწამს დღესაცა ერსა,

რომ ნასროლს ნადიროს, მუნ შეფარებულს,
მონადირეცა ვერ ახლებს ხელსა.
თუ არ ღვთის ღირსი, სხვა ვერვინ თურმე
ამ წმინდა ადგილთ ვერ შეეხება
და თუ შეჭბედავს, მსწრაფლ რისხვა ღვთისა
ჭექა-ქუხილით მოეგლინება.

III

ოდესღაც ტაძარს იმ გაუქმებულს
მეუდაზნოე შეჭკედლებია;
საიქიოსთვის ეს სააქაო
დაუთმია და განშორებია.
განშორებია ვით ცოდვის სადგურს,
ვით სამეუფოს ბოროტისასა,
სადაც მართალი გზას ვერ აუქცევს
განსაცდელსა მას ეშმაკისასა;
სად ცოდვა კაცსა სდევნის დღე-ღამე,
ვითა მზარავი და მტაცებელი;
სად, რასაც ჭხადის მართალი მართლად,
მას უმართლობად ჭქმნის ცოდვის ხელი;
სად რევნა, წაწემა და ღალატია,
სადაც მძა ჭხარბობს სისხლსა ძმისასა,
სად ცილი, ზავა მულებადა ჭხდის
წმინდა სიუვარულს მოევასისასა.
განშორებია ამ წუთის-სოფელს,
სად ეოვლი ნიჭი მაცდურებაა,
სად თვით სიტუროფე და სათნოება
ეშმაკის მახე და ცდუნებაა.

IV

განდეგილა და ამ ეინულებში
სულ მარტოდ-მარტო დაუედებულა

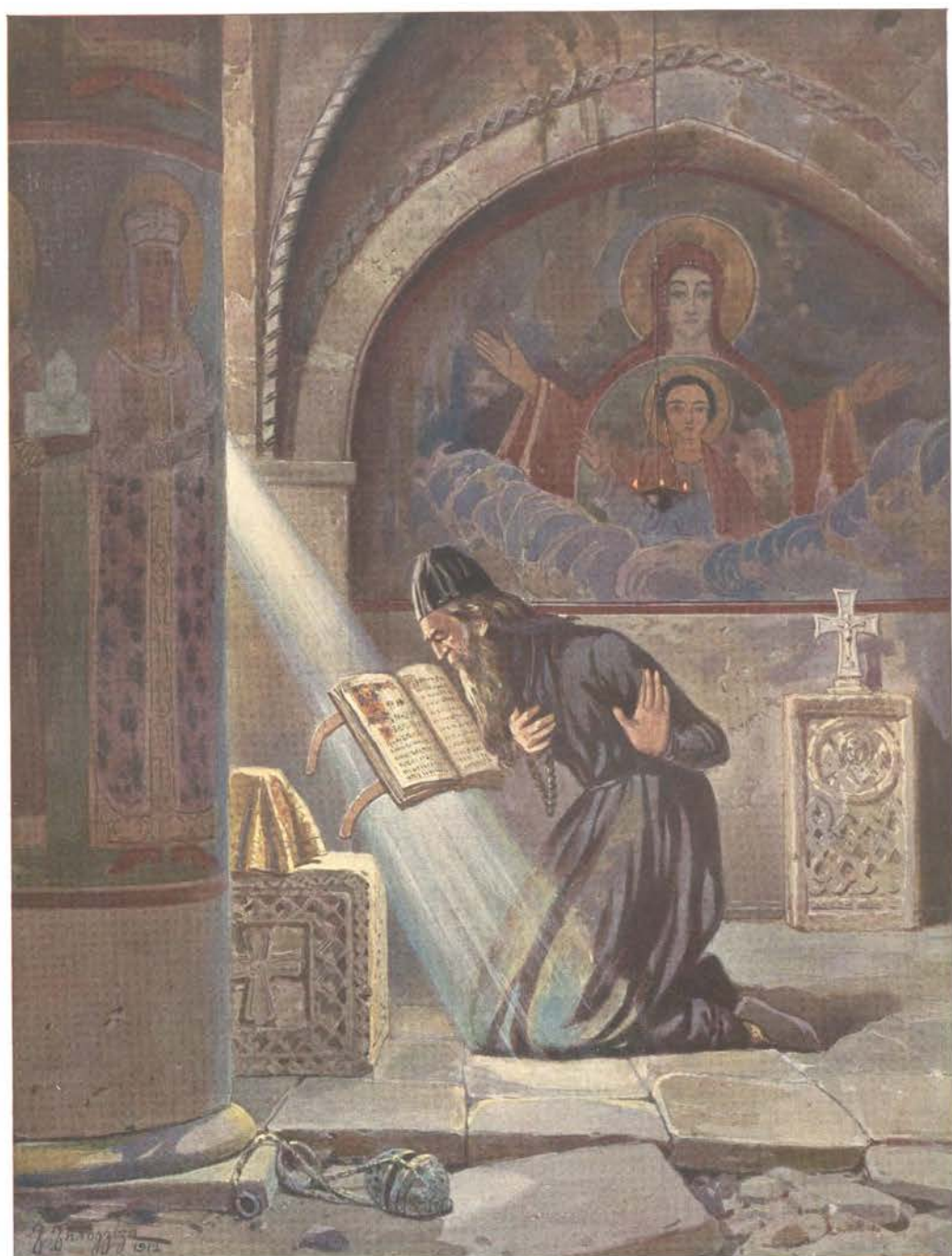
და გვაძი მისი ცოდვილთ ფიქრთაგან
 იმ დღიდგან აღარ შეძრწუნებულა.
 განუდევნია გულიდამ ეველა
 მსოფლიო ზრახვა, ფიქრი, წადილი,
 რათა წარუდგეს უფლისა მსჯავრსა
 სულით განწმენდილ და განბანილი.
 დღე-და-ღამ ლოცვით, გოდებით, გვემით
 სორცი სულისთვის უწამებია
 და ვით ჭურჭელი იგი წმენდილი
 ცრემლით ურეცხავს, უსოლებია.
 დღე-და-ღამ სულთქმა და ღაღადება
 მოჭყენია კლდეს უინულისასა,
 და არ შემწედა რა მუნ ლოცვის ცრემლი,
 ვითა ღელესა მას გლოვისასა.
 განვენებული წუთის-სოფლისკან
 აქ სული მისი აღევაგებულა,
 და ხორციელი გულის-თქმა ეველა
 დამარხულა და განსვენებულა.

V

არ იყო ხნირ, მაგრამ ვით წმინდანს
 სულის სიმაღლე ზედ დასწნევოდა,
 ზედ ეტეობოდა, რომ სული მისი
 სულ სხვა მსოფლიოს შეჭნიხნებოდა.
 სხსე გამხდარი, კუშტი და მწერალი
 სიწმინდის მადლით დაჭმევებოდა,
 და მადალს შუბლსა, ნაოჭად შეკრულს,
 შარავანდედი გადაჭყენოდა.
 მისთა მცხრალ თვალთა ღრმა მეტეველება
 ესოდენ იყო წენარი და ტკბილი,

„როს ჰლოცულობდა, იმ სხივსა თურმე
„თვის ლოცვანს მწირი ზედ დააყრდენდა“...

„განდგეილი“, გვ. 223.

თითქო ძათშიგან ჩასასებულა
თვით სათნოება, კდემით მოსილი;
თითქო ნელისა სისარულითა
სამოთხის ღია კარს შეჭხარიან
და სულთან ერთად უფლისა მიძარტ
სასოებითა მიისწრაფიან.
ლოცვით და მარსვით სორც უძლურქმნილი
ჭკვანდა წმინდასა იგი წამებულს,
მრავალ გზით ტანჯულს და ტანჯვათ ზედა
ძლევეთ მოსილსა და განდიდებულს.

VI

წამება მისი ღმერთს შეუწირავს,
ვედრება მისი ღმერთს უსმენია
და სასწაული ნიშნად მადლისა
მღაღადებელზედ მოუფლენია.
ბნელსა სენაკსა, სად იგი მდგარა,
ჭქონია მზის მხრივ ერთი სარკმელი
და მუნით თურმე გადმოდენილა
შუქი მზისა და მთვარის ნათელი.
ოდეს უდაბნოს გასწვრივ მთის წვერზედ
მზე სხივ გაფენით ამოვიდოდა,
იმ სარკმლით სხივი მისი სენაკში
სვეტად ბრწყინვალედ ჩაეშვებოდა.
როს ჭლოცულობდა, იმ სხივსა თურმე
თვის ლოცვანს მწირი ზედ დააჟრდენდა,
და ხორცთ-უხსმელი მზის სხივი იგი
უფლის ბძანებით ზედ შეირჩენდა.
ეგრე ვიდოდნენ დღენი და წელნი,
ეგრე უბიწოდ იგი სცხოვრებდა...

და თვის სიწმიდეს უოველ დღე თურმე
ამ სასწაულთ შეიმოწმებდა.

VII

ერთხელ, საღამოს ღოცვით დაღლილი
გადმოდგარიყო ზღუდის კარებსა
და დაფიქრებით გადმოჰუერებდა
მწვანით დაფენილს მთისა კალთებსა.
მზე გადახრილი ჯერ კიდევ სრულად
მთისა გადაღმა არ დასულიყო
და მთის წვერზედ ვით ცეცხლის ბორბალი
იმრგვლივ სხივ-გაშლით ანთებულიყო.
ცისა ლაჟვარდი ვით ნაკვერჩხალი
წითლად და ევითლად მზისგან ჰლუვოდა
და განმსჭვალული მისით ღრუბელი
შორს ათას ფერად სხივებში ჰტოთოდა.
ამა უბიწო დიადის ხილვით
წარტევევნილ იქმნა განეგებული
და ვით ცხოველს ხატს ღვთის დიდებისას
შესცქერდა მხესა განცვიფრებული.
უეცრად ასტედა რამ ნიაგ-ქარი,
დაჰბერა კლდეთა, ნაპრაღთ და ძღვიმეთ,
და შეინვარდაჲ ვითა ვეშაპი
შავი ღრუბელი დაიძრა მძიმეთ.

VIII

დაიძრა მძლავრი, უხარძა-სარი,
ცაზედ განერთხო და გაიშალა
და იქ, თითქო მტერს შეეჯახაო,
ჴეძა-ქუხილით დაიგრიალა.
შეირეა მთელი ცა და ქვეყანა
იმა ჴექით და იმა ქუხილით,

ცა აირია, დაბნელდა უცებ,
 და წამოვიდა სეტყვა შსუილით.
 ქუსვა და ჭექვა, ელვა და სეტყვა,
 არეკ-დარეკით ღრუბლების სრბოლა,
 ქართა, აწ გრიგლად რადმე ქცეულთა,
 ზარით და ზათქით კლდეებში ქროლა,—
 ესე ეოველნი, ერთად რეულნი,
 ჰკვანდნენ ცით ვლენილს რისხვას ღვთისასა,
 თითქო ღმერთი სჯის ქვეყანას ცოდვილს
 დღეს მას საშინელს განკითხვისასა.
 ამ ღროს ის მწირი სენაჲ იყო,
 ცრემლით აღტობდა ღვთის მშობლის ხატსა
 და ხელ-აღჯურობით ევედრებოდა
 წაწეპედისაგან ქვეყნისა სსნასა.

IX

უცებ მოესმა რაღაც კაცის ხმა...
 ეოცა ეს ხმა უჩვევი მწირსა...
 ეური ათხოვა—და თითქო ვიღაც
 ჰკივის, იძახის ზღუდისა ძირსა.
 ეცა მსწრაფლ კარებს და გადიხედა...
 ვიღაც კარის ჯაჭვს ზედ მოსდგომოდა
 და ვით ერმა ვინმე ღაღადების ხმით
 შესაფარებელს ბინას ითხოვდა.
 თუ შეა კაცის რამ მოიუვანა
 ამ ღროს, ამ ღამეს ქვეყნისა რღვნისას?
 მხეციც, ნადირიც თვის ბუდეში ჰძრწის,
 მორიდებული ამ რისხვას ღვთისას!
 ჰკითხა,—„ვინა ხარ? კაცი, თუ ძაფნე,
 აქ მოგზავნილი ეშმაკისაგან?“

—„კაცი ვარ, კაცი!... მომეცი ბინა,
მიხსენ, ღვთის მადლსა, სიკვდილისაგან.
ვერ ჰხედავ, ლამის ცა ჩამოიქცეს
და ზედ დაეცეს დედამიწასა?
რა დროს კითხვან?... შემობრალე მე
და ნუ დამიჭერ ჭერსა, ბინასა“.

X

—„ძარტალი სთქვი შენ... თუ ხარ მე კაცის,
ცოდება გარედ დაგტოვო ამ დროს;
თუ მაცდური ხარ, სჩანს ღმერთს სწადიან
მწირი ცოდვილი დღეს გამომცადოს.
ამოვედ, ვინც ხარ!... იუვენ ნება ღვთის!...
ხელი ჩაავლე ემაგ რკინის ჯაჭვს,
ნუ შეშინდები... კიბეა იგი
და ზედ რკოლები საფეხურად აქვს“.
და იმ ბნელაში იგი წვალებით
ავიდა მალა იმა ჯაჭვითა
მუნ დახვდა მწირი... რაა? ვინ არის?
ვერ გაარჩია სიწვედიადითა.
—„გამომევე, ვინც ხარ! ბინას მოგცემ შენ!
გაგიზიარებ ჩემსა სენაკსა...
სახლი ღვთისაა... შენც შეგივრდომებს,
შენებრ მახვეწარს მრავალსაც სხვასა.
წაუძღვა წინ და შევიდნენ სენაკს...
იქ უფრო, ვიდრე გარედ, ბნელოდა,
მხოლოდ კი ერთგან ღველფად ქცეული
ცეცხლი ჩამქრალი ფერულ ქვეშე ჰხნდოდა.

XI

რა დედა-ღვთისამ სენაკს შეუშვა
და არ შერისხა იგი მოსული,

გულში სთქვა მწირმა: მეა კაცისა
 და არა ძავნე, ბოროტი სული.
 სტუმარი იგი დანაცრულს ცეცხლსა
 ფიცხლავ მივარდა დაძვრალი, სველი,
 ღველფი გაქეპა, ჩაჯდა ცეცხლანაირს
 და გაიწოდა სათბუნად ხელი.
 — „უჰ, უჰ, რა ცივა!... სთქვა მან სტუმარმან:
 ლამის გავშეშდე სიცვივისაგან!...“
 მწირს ხმა ეოცა... ქალის ხმას ჰგვანდა...
 შეკრთა, შეშინდა ამა ხმისაგან.
 ნუ თუ აწ ბედმა ქალის სახითა
 განსაცდელი რამ მას მოუგლინა?
 და ვითა ელვამ ამისმა ფიქრმა
 გულში ზარცემით მწირს გაურბინა.
 მაგრამ იქნება ბედმა ეგე ჰქმნა
 მისდა საცდელად თვით უფლის ნებით!...
 და კისრად იდო ვით ნება ღვთისა
 სასოებით და გულ-დამშვიდებით.

XII

— „შეშა არა გაქვს? ჰკითხა სტუმარმა:
 მოიტა, ცეცხლი ავანთოთ ერთი,
 ზვალ თუნდა მთელს ზურგს მე ამოგიტან,
 ოღონდ დღეს გავთბე, შენ შენი ღმერთი.“
 მეუდაბნოემ იქავ კუთხიდან
 მოზიდა შეშა, ცეცხლი აანთო.
 რა გაძლიერდა, ცეცხლისა შუქმა
 ბნელი სენაკი სინათლით მორთო.
 ხოლო რა შუქი იმა ცეცხლისა
 სტუმარს იქ ძვდომელს ზედ მიეფინა,

გასაოცარი რაღაც შეენება
 განდევნილს თვალ წინ წარმოედგინა.
 ემაწვილი ქალი სავსე სიცოცხლით,
 სავსე შეენების ჯადოთი, გრძნებით
 ნაზად, ამაუად ცეცხლა-პირს იჯდა
 ვით მინდვრის მშველი ეელ-მოღერებით.
 ეშნითა მფრქვევსა მის შავსა თვალებს
 თვით ცეცხლი სითბოს ეცილებოდა,
 მის ელფერთაგან თვით ცეცხლის შუქი,
 ვითა ძლეული, უკუ ჰკრთებოდა.

XIII

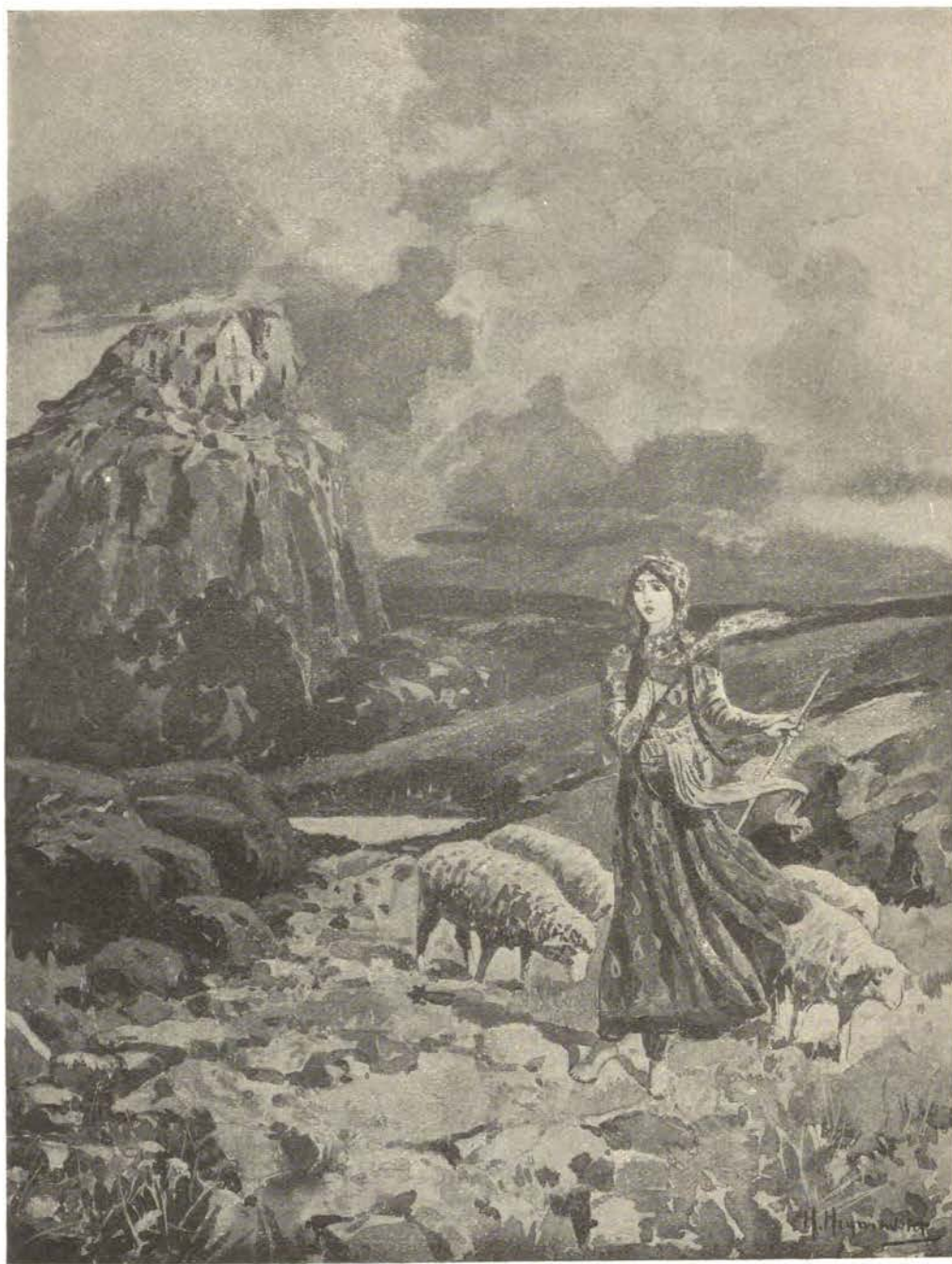
თვით მადლს ტრფობისას რომ მოესურვოს
 სორცასმულად ვლენა ოდესმე ქვეყნად,
 უკეთესს სახეს ვერ ინატრებდა
 თავის სიცხოვლის გამომსახველად.
 მაშინაც ვინ სთქვას,—ვინ ვის აშვენებს,
 მადლი ამ სახეს, თუ სახე მადლსა!...
 თვით შური, მტრობა ვერ უზოვიდა
 ქალს მშვენიერსა ვერაფერს ნაკლსა.
 მის თვალთა ელვით, დაწვთა შუქ-ფენით,
 გულ-მკერდის რსევით ვინ არ ათრთოლდეს!...
 დახე მის ტუჩთა!... თითქო თვით ტრფობას
 თვის ნაზი კოცნა ზედ დაწყენოდეს.
 ვის არ მოიმხრობს, მოინადირებს
 ყოვლად ძლიერი მშვენიერება!...
 თქმულა—მხეციც კი გააფთრებული
 მის წინ დატკბება და დაწუნარდება,
 და დაუწუნარდა ძალს შეენებისას
 იგი მწირიცა მწერალი, გულ-მშრალი
 და უცოდველის გულის ტკივილით
 ქალს შეაჩერა ტყვე-ქმნილი თვალი.

XIV

ბოლოს ჰკითხა მან:—„ვინა ხარ, შვილო?
ამ უდაბნოში რამ მოგიყვანა?
მერე ამ დროსა, როს ავდრისაგან
ლამის წაირღვნას მთელი ქვეყანა?“
—„მწყემსი ქალი ვარ... აქ მთის კალთებზედ
ცხვარს ვაძოვებდი მამი-ჩემისას,
ბალახმა ცხვარი ამოიტყუა
და მეც ამოვეყ ფარასა ცხვრისას.
ლამაზი იყო ამ დღის საღამო,
რა რიგ ჰშვენოდა მზე დამავალი!
შევხედე თუ არა იმ მზეს, იმ ცასა,
გავშტერდი, ველარ მოვსხლიტე თვალი.
ღვთის სახესავით გარს შუქ-მოსხმული
მთის წვერზედ დიდი მზე ბრწყინვალეობდა
და საკვირველი ის სანახავი
თვალთანა ერთად გულსა მტაცებდა.
სულ დამავიწყდა მამის ნათქვამი, —
ნუ ენდობიო, შვილო, ამ მეინვარს,
ნახავ მზე ადგას, უცებ გაწერება
და წამოხეთქავს ციდამ ნიაღვარს.

XV

„მაგრამ რას იზამ? მოდი გულს უთხარ, —
კარგ სანახავზე ნუ ხარ-თქო ხარბი!..
მე იქ გავერთვი... მეინვარმა თურმე
უცებ შეიკრა მრისხანედ წარბი.
ცა მოიღრუბლა, წამს ჩამობნელდა,
მთიდანა ცივი ავარდა ქარი,
მოვინდომე ცხვრის გამობრუნება,
გვიან-ღა იყო, ვერ მოვასწარი,

უცებ შემემთხვა იქავ ავდარი,
სეტევა ტევასებ წამოუშინა,
ცხვარი გაძიუთხო, ვერ მივეშველე,
ბნელაში ფეხიც ვერ წავდგი წინა.

მართლა, უნდობი ეოფილა ეს მთა!
უცებ სცოდნია ჩამობნელება,
უცებ სამოთხეს ჯოჯოხეთად ჰქმნის,
უცებ გიტებობს და უცებ აფთრდება.
ეიშ!.. რად გავტეხე მამის ნათქვამი!..
ახია ჩემზე, რაც დამეძარტა!
მამის ურჩსაო, გამიგონია,
გზა თურმე არსად არ წარმეძარტა.

XVI

„დავლუჲე ცხვარი მე მამის ურჩმა,
მე გავცემ ზასუხს, ჩემი ბრალია!..
მაგრამ შენვე სთქვი: განა წაუხვალ,
რაც ფათერაკად მოსავალია?
თვითონ ცხვარს მამის როდი ვჩიოდი,
მე მამა ჩემი მებრალეობდა,
მამის-ერთა ვარ, მამას ვუუვარვარ,
ვწუხდი, რომ ჩემთვის შეწუხდებოდა.
ცხვარი დავლუჲე—ეც ერთად ერთი
მამის სარჩო და საბადებელი,
მაგრამ წარბსაც კი არ შეიხრიდა,
ოღონდ ვენახე მე უვნებელი.
ვიდექ სეტევის ქვეშ ბნელაში სერზედ...
ცა ქვეყნის დანთქმას თითქო ჰლამობდა,
ჰჭექდა და ჰქუხდა... და ჩემთა ფეს-ქვეშ
თვითონ მთის ძირიც იძროდა, ძრწოდა.
რა მექნა ბეჩავს!.. საბრალო თავი
სად შემეფარა, გადამერჩინა?
ვსთქვი,— აქვ დავრჩე და ბედს მივენდო,
თუ გავბედო და წავიდე შინა?

XVII

„დავრჩენილიყავ, მერე ვინ იცის,
გავახწევდი-ღა იმ ღამეს ბედ-შავს?..
წავსულიყავ, და იმ ბნელაშია
კლდე-ღრეში სადმე ჩავიხეხდი თავს...
მანც გავბედე შინისკენ წასვლა,
ვსთქვი, რაც მომივა, დე მომივიდეს!
თურმე ნუ იტყვი, გზა აპერია
და მოვსდგომივარ მონასტრის ზღუდეს.
ჯაჭვს ზედ წავაწედი... და მაშინ მივხვდი,
რომ აქ მეინვარის მონასტერია,
ისიც ვიცოდი მაძი ჩემისგან,
რომ მონასტერში ვიღაც ბერია.
გახარებული გეძახდი დიდ-ხანს,
შენც კი კარგა ხანს მე ხმა არ გამე...
ვსთქვი,— ვაიმე თუ ვერ გავაგონო
და აქ მომიხდეს ვათიო ღამე!..
მაგრამ მიბრალა ჩემმა გამჩენმა
და შენამდე ხმა ამოვაწვდინე...
სხვა ხომ შენც იცი... ღმერთმა გარჩინოს,
როგორც შენ მე დღეს გადამარჩინე.“

XVIII

„მე ნუ მიმაღლი, შვილო, შენს დახსნას,
ღმერთია ეველას მშველელი, მხსნელი...
ღვთით არ განწირულს ეველგან წინ უძღვის
მისი მარჯვენე შემწენარებელი.“
— „შენ კი ეძმაკი, მგონი, გეგონე.“
— „ნუ მიწეენ, შვილო, და ნურცა გიკვირს!..
შენვე სთქვი, სხვა ვინ მოხედავს ქვეყნით .
ერთს დავიწეებულს და განდგვილს მწირს!“

— „განა ქვეყნადა შენ არავინ გეაგს,
 ან მძა, ანუ და, ან ნათესავი?“
 — „შევანდნენ... და ეველას გამოვეთხოვე,
 აქ მოველ და ღმერთს შევწირე თავი.“
 — „მას აქედ ბევრი წელიწადია?“
 — „არ ვიცი.“ — „როგორ?“ — „არ ვთვლი წელთა სვლას,
 მოგმორდი, შვილო, წუთის-სოფელსა
 და რაღას ვაქნევ იმის ჟამთა ცვლას!“
 — „მოგმორდი და აქ სულ მარტოკა ხარ?“
 — „ეკეთი არის, სჩანს, ნება ღვთისა“...
 — „როგორ თუ ღვთისა? ღმერთს რაში უნდა
 ამ ეინულებში ეოფნა კაციისა?“

XIX

„ღმერთო ნუ მიწეენ, ნურც შენ გამკიცხავ
 მე უმეცარსა მეტის თემისთვისა...
 როცა აქ ცხვარი ბიდოებია
 და შემისედავს მუინვარისთვისა,
 მომგონებია მამის ნათქვამი,
 იქ, ეინულებში კაცი სცხოვრებსო,
 სულისთვის ხორცი გაუწირნია,
 უწუთის-სოფლოდ მარტოკა სძლებსო,—
 გამკვირვებია მე ეს ამბავი!..
 მითქვამს: იქ ეოფნა რას არგებს სულსა?
 განა სწუინს ღმერთს, რომ კაცი შეჰხარის
 ქვეყანას, ღვთითვე დაბადებულსა?
 ვფიქრობდი: ნეტა მაშ რისთვის მორთო
 ესე ლამაზად წუთის-სოფელი?
 განა მისთვის, რომ ადამიანმა
 შეაჩვენოს და აიღოს სელი?

ეველაფერს უნდა გამოვეთხოვო
ჩემს ტოლს და სწორსა, ლხინს და სისარულს?!..
ღმერთო, ნუ მიწეუნ... ვერ ვიხამ მაგას!
აღრე და ძაღე ვერ მოვიკლავ გულს!..

XX

„ან შენ როგორ სძლებს უწუთის-სოფლოდ!
ბერე იცა კი რა რიგ ტებილია!
აქ სიკვდილია, იქ კი სიცოცხლე,
აქ ჭირია და იქ კი ლხინია.
ნუ თუ თვის-ტომი, ტოლი და სწორი
ეველა გულიდამ ამოგიდია?
ნუ თუ ნაღველი, დარდი და ჯახერი
თან არავისი წამოგიდია,
არ გაგონდება არც ძაძა, დედა,
ან ძაძა, ანუ და, ან სახლი, კარბი?
ნუ თუ მის დღეში არა გეოლია
მოკეთე გულის შემატკივარი?!
როგორ მოშორდი?!..“ — „რა გითხრა, შვილო?
ეველასედ უფრო სული ტებილია,
იგი ტევე არის წუთის-სოფლისა
და ეგ ეოველი მის ბორკილია.“
— „ძაძ ვინც ქვეყნად ვართ, ეველა წავწელებით,
ველარ დავიხსნით ვერაფრით სულსა?“
— „ხსნა ეველგან არის... ხოლო გვა ხსნისა
ესეთი ბერგო მე... უბედურსა...“

XXI

„უბედურსა“?!.. და მწირსა უცებ
გულს ელდა ეცა ამ სიტყვის თქმაზედ...
ესეთი სიტყვა სომ ჩივილია
და ვით მოადგა იგი ენაზედ?

„უბედურსაო“?!... ეგ ხომ სიტყვაა,
 გულის ტკენის და სამდურავისა!
 ეგ ხომ სულთქმაა, აღმოკვნესაა
 ბედნიერების დამკარგავისა!...
 მან რა დაჰკარგა?... ნუ თუ არ ჰყოფნის,
 რომ მან დასძლია საწუთროება,
 განდგა მისგან და აქ მოიპოვა
 სულის მშვიდობა და მუდროება?
 ნუ თუ დაკარგვად აწ მიიჩნია
 დაძარცვა ზორცის, გულ-თქმის, ვნებისა
 და არა ჰკმარის, რომ სულს დაუდგა
 წმინდა საუდარი უკვდავებისა?
 რა დაეძარტა? რა მოუვიდა?
 ნუ თუ უჩივის აწ იგი ბედსა?
 ნუ თუ აწ ჰნანობს ქვეყნის დათმობას
 და მუნათს რასმეს სდებს შემოქმედსა?

XXII

არ შეჰყადრებს ღმერთს იგი სამდურავს!
 არ გასწირავს სულს შეგედრებულსა!
 ვით არ იკმარებს ღვთისა კურთხევას,
 არა და არა! მაშ რამან სძლია
 და ეს სიტყვა რამ ამოაკვნესა?
 მიმოიხედა თვის გარს საბრალოდ,
 თითქო მტერს ეძებს შემაცდენელსა.
 არავინ იყო... ზოლო ცეცხლა-პირს
 ქალს დაღალულსა მისძინებოდა,
 და ცეცხლის შუქი მის ტურფა სახეს
 ვით საუვარელსა ზედ დაჰხაროდა.
 საოცარ იყო მიძინებული,

იგი სიტურფე, იგი შვენება!...
თითქო მის შექმნას ერთად ცდილანო
თვით სიუვარული და ნეტარება.
თითქო თვით მადლსა შვენებისასა
თვისი საუნჯე აქ დაჰბნევია
და ეშხსა, ვითა იადონს ვარდზედ,
სული მის ღაწვზედ დაუღევია.

XXIII

და რა იხილა კვლავ იგი მწირმა,
დაუცხრა სული აქოთებული
და რაღაც ძალით ქალზედ კვლავ დარჩა
თვალი ტუეე-ქმნილი, გაშტერებული.
რად შეემსჭვალა თვალი იმ სახეს?
ის სახე ატკობს, თუ ეოცება?
მორიდება ჰსურს და ნეტა თვალი
რად ეურჩება და არ ჰნებდება?!
დიდ-ხანს დასცქერდა... ნეტა რა სხივი
გულს ჩაეფინა ნელი და თბილი!...
ჰმრწის, მაგრამ იგი მრწოლა რად არის
ესოდენ ამო, ესოდენ ტკბილი!
აქამდისაც ხომ გული უძგერდა...
ეხლა სულ სხვაა მის გულის-ძგერა!...
ეხლა მის გული თითქო ებანს სცემს
და ისმის ჩუმი ებნის სიმთ ჟღერა.
როგორ იწამოს და რა დაარქვას
ამ ჯერ არ ცნობილს სიტკბოებასა?
თუ ცოდვა არის, ეგრე რაღა ჰგავს
სულისთვის აღთქმულ უკვდავებასა?

XXIV

ფეხი წინ წარდგა... არ იცის კი რად?
ქალს კვლავ ეძინა ნეტარის ძილით,
ძილში ჩაყოლილს ფიქრს, თუ ოცნებას
ბაგე გაეზო ლაღის ღიმილით.
იმა ღიმილის გრძნეული ჯადო
ზედ დასაკდომად კოცნას იწვევდა
და იმა წვევის მაცდურებასა
ზე-არსთა ძალიც ვერ გაუძლებდა...
და ვერ გაუძლო საწებასა მწირმაც...
და დაიხარა თავი თუ არა,
უცებ გაშეშდა... ეჭა, წაწეშდავ,
ეს რა სურვილი გულს გაიტარა!..
ნუ თუ იძლია? არა და არა!..
მის სასოება არ დაუძლურდეს
და რაცა სწეურდა აქამდე მის სულს,
იგივე უნდა ბოლომდის სწეურდეს!..
არა და არა!.. არ აიურის მადლს
და სულს, ღვთისაგან უკვე მიჩნეულს,
არ ანაცვალებს და არ დაუთმობს
სორცს ესდენ ღვაწლით და ტანჯვით ძლეულს!

XXV

მაგრამ ეს რაა?.. „წაწეშდი თუ არა“!..
ეს ვინ ჩასძახის ნიშნ-გებით უურში!
„დაგძლიე თუ არ!..“ ეს ვინ გაჰკივის
გახარებული იმის მკვდარ გულში!
ეს რა ჰხარხარებს! ეს რა დასცინის!
ეს რა ხმა ისმის მის გარს ღხენისა!
მართლა ეგრეა, თუ ვეველა ესე
მხოლოდ ცდომას უურთა სძენისა!..

და შიშით, ზარით გარს მოიხედა...
 კვლავ არ ვინ იყო... ქალს კვლავ ეძინა...
 იდგა და უცებ ძრწოლით, კანკალით
 ჰირქვე დაემხო ღვთის-მშობლის წინა.
 მით რა ეშველა?... იგივე ქენჯნაა,
 იგივე ძრწოლა, შიში და ზარი!
 რად არ დადგება, რად არა სცხრება
 იგი ნიშნ-გების წეუელთ ხარხარი!
 სული გულს იწვევს ღვთისა ვედრებად,
 გული სხვას აძობს, არა ჰნებდება...
 ნუ თუ ღვთის-მშობლის საფარველ ქვეშეც
 წეუელი ხორცი არ დაწენარდება!..

XXVI

ზე აისედა... დედა-ღვთის ხატსა
 მავედრებელი შეჰმართა თვალი...
 და ვაი, წმიდა ღვთის-მშობლის ნაცვლად,
 თვალთაწინ დაუდგა იგივე ქალი!
 ეს რა ეწვია? ამას რას ჰხედავს?
 ცხადია იგი, თუ აჩრდილია?
 ნუ თუ მის ცოდვით თვით წმიდა ხატი
 ამ ცოდვილ სახედ გარდაქმნილია?
 ნუ თუ აწ ღმერთი ღირსად არ ჰსადის,
 რომ დედა-ღვთისა კვლავ ინასულოს
 და მის შეწევნით მისვე წინაშე
 ხორცზედ კვლავ ძლევა ისასწაულოს?...
 ჰირ-ჯვარი უნდა, ხელი არ ერჩის,
 ლოცვის თქმა უნდა, ენა ებძება,
 ხატის ხილვა სწუერს და იგივე... იგივე...
 ქალი წეუელი თვალთ ელანდება!

„აბა სძლიო!...“ და კვლავ ვიღაცამ
გაიხარხარა იმის სენაკში....
აწ იმა ხარხარს ვეღარ გაუძლო
და როგორც გიჟი გაჟარდა კარში.

XXVII

რიქრაჟი იყო და ჭთენდებოდა,
გადაურილიყო ციდაძე ღრუბელი,
და დაწენარებულს წუთის-სოფელსა
დილის ნიაჟი დაჭროდა ნელი.
ეს ვინ ჭრბის, დამრწის? ეს ვინ ჭტანტალების
ამ კლდეებშია თმა-აბურმგნული?
ნუ თუ მწირია?.. იგია, იგი,
ვითა სიკვდილი გაფითრებული.
აჰა მოვარდა, ზღუდის ჰირს დადგა
და მწეურვალებით უცქერს მთის წვერსა,
თითქო იქიდაძე გამოელისო
თვის უკანასკნელს ნუგეშს და ბედსა.
მზის ამოსვლასა ელოდებოდა...
რად არ ამოდის? რად გვიანდება?
დღემდე თვით ქაძი არა რა იყო,
და ესლა წუთიც რად უმნელდება?..
ამოვიდა მზეც... მსწრაფლ უკუ-იქცა,
შევარდა სენაკს განარებული,
და კვლავ მზის სხივი იმავე სვეტად
ჰნახა სარკმლიდან გადმოშვებული.

XXVIII

გულზედ მოეშო... კვლავ სასოებით
დედა ღვთისასა მიაჰურა თვალი,
კვლავ ჰნახა იგივე ცხოველი ხატი
მადლით, ნუგეშით გადმოძირალი.

არ შერისხულა, სჩანს, ჯერედ ღვთისგან!..
 და ღმერთს მადლობა ცრემლით შესწირა...
 მივარდა ლოცვანს, დააერდო სსივსედ
 და, ეჭა, სსივმა არ დაიჭირა!...
 დაესხა რეტი, თვალი დაუბნელდა,
 გაშრა, გაშეშდა ზარ-დაცემული,
 ერთი საშინლად შეჭბდავლა ღმერთსა
 და იქავ სსივ-ქვეშ უტევა სული.

—
 და იქ, სად წმინდანთ უდიდებით
 ღმერთი მჯავრის და ჭეშმარიტების,
 იქ, სად უწირავთ უფლისა მიმართ
 მსხვერპლი ქებისა და ღაღადების,—
 აწ შორის ნანგრევთ და ნატამალთა
 მარტო ქარიღა დადის და ქშუის,
 და გაბომფოთხალი ჭექა-ქუხილით
 მუნ შესვეწილი ნადირი ღმუის...

ვლადიკავკასიდან ტფილისამდე

I

ტფილის ექვსი საათი შესრულდა თუ არა, იმ სასტუმროს კარების წინ, რომელშიაც მე წინა ღამეს ჩამოვხტი, რუსის პირ-დაუბანელმა და თავდაუვარცხნელმა „იამშჩიკ“-მა ფოშტის „პოვოსკა“ მოაყენა. ეს იყო ვლადიკავკასი. საკვირველია! რუსის მხატვრების სურათებზედ რა ღამაზად არის ხოლმე გამოყვანილი ამ სქელ-კისერა „იამშჩიკ“-ის ბრიყვი სახე, იმისი მიდუნ-მოდუნებული ზღაზენა და უადამიანო და პირუტყვეული მიხერა-მოხერა. რამოდენადაც სურათია კარგი, ორი იმოდენად ნამდვილი საძაგელია, მაგრამ ამბობენ: **И дымъ отечества намъ сладокъ и пріятенъ**. კვამლის სიტკბოებისა კი რა მოგახსენოთ და სიამოვნებისას კი ამას გეტყვით, რომ კვამლი ფრიად სასიამოვნოა, ნამეტნავად მაშინ, როცა თვალებიდან ცრემლებს გვაყრევინებს ხოლმე.

როცა ავიბარგე, ესე იგი, ჩემი ერთად-ერთი ბოხჩის ოდენა ცალ-თვალი ტყავის ხურჯინი ჩაეადდე „პოვოსკა“-ში, მივუბრუნდი ჩემს ახლად გაცნობილს ფრანსიელს გამოსასალმებლად.

— ეს ეტლი ვისი მოგონილია?—მკითხა მან და მიმიშვირა ხელი ფოშტის „პოვოსკა“-ზედ, რომელზედაც ჯერ არ გამოფხიზლებული „იამშჩიკ“-ი უგემურად სთვლემდა.

— რუსისა,—ვუპასუხე მე.

— მგონი, არა ხალხი მაგაში არ შეეცილოს. მებრალეებით მე თქვენ, რომ იძულებულ ხართ მაგას გაალაყებინოთ თქვენი ტვინი და გააღღვებინოთ თქვენი გულ-მუცელი.

— რა ექნათ? თუ მთელი რუსეთი მაგით დადის, მე რაღა დამიშავდება?

— იმიტომაც შორს არ არის წასული!.. ღმერთმა მშვიდობის მგზავრობა მოგცეთ. მე კი, სწორედ გითხრათ, თავს ვერ გამოვიმეტებდი, რომ მაგაში ჩავმჯდარიყავ. მშვიდობით. თუ შევხვდეთ ერთმანეთს კიდევ როდისმე, გთხოვთ მიცნობდეთ.

ამ სიტყვაზედ მომაწოდა ხელი გამოსასალმებლად და ისე მჭიდროდ მომიჭირა ხელი, როგორც მარტო ევუოპიელმა იცის ხოლმე.

„პოვოსკა“-ში ჩავჯექ.

„იამშჩიკ“-მა ერთი შემომიბღვირა, მერე აკრიბა სადავეები, „მწუო, მწუო“, დაუწრუწუნა მჭლე ცხენებს და მოუღერა შოლტი. მჭლე ცხენებმა ყურიც არ შეიბერტყეს. Ну, чо-о-оптѣ, трогай што-ли!— დაუყვირა ცხენებს, აიქნივა სადავენი და ფეხებით ტყაპუნნი დაიწყა. შენც არ მომიკვდე, ცხენებმა ფეხი არ შესძრეს. ამ ყოფას ის ჩემი ნაცნობი ფრანსიელი ფანჯარიდამ უყურებდა და სიცილითა სკდებოდა. რა უხაროდა იმ სულელს?

— მთელი რუსეთი მაგით დადის განა? ხა, ხა, ხა,—ხითხითებდა იგი: მაგითი დადის? ვილა დაეწევა!

თუმცა მე სამხიარულო არა მჭირდა-რა, მაგრამ მეც გამეცინა. „იამშჩიკ“-მა თავისი ძროხის თვალები ჩემკენ მწყრაღად მოაბრუნა და პირუტყვეულად ბღვერა დამიწყა. მერე ისევ ცხენებისაკენ მიიგრინა სქელი კისერი და ორიოდე შოლტი გადუჭირა. ცხენებმა, შეიტყეს რა, რომ მეტი გზა არ არის, ყოველს დაკვრაზედ ტყუპ-ტყუპი ტლინკები ჰყარეს, დაიძრნენ როგორც იყო ადგილიდამ და ძუნძულით გასწიეს. დანჯღრეულმა ზარმა დაიწყა თავისი უგემური ჟღარა-ჟღური, „პოვოსკა“-მ ქვებზედ ხტომა და მე ლაყლაყი ხან აქედ და ხან იქით.

II

ამ ყოფით განვშორდი ვლადიკავკასს და პირი ჩემის ქვეყნისაკენ ვქენი. თერგის ხიდი ისე გამოვიარე, რომ, არამც თუ წყალი დამელიოს, თვალიც არ ამიხილებია. მეშინოდა, რომ თერგ-დაღეულობა არ დამწამონ-მეთქი. თერგ-დაღეულები ჩვენს ქართველს კაცს როგორღაც არ ეჭაშნიკება და არ მოსწონს. ამაზედ ფრიად საფუძელიანი საბუთი აქეთ: პირველი, იმიტომ არ მოსწონთ, რომ თერგ-დაღეულები არიან, მეორე იმიტომ... იმიტომ, რომ მეორედაც თერგ-დაღეულები არიან, მესამე იმიტომ... იმიტომ... იმიტომ, რომ მესამედაც თერგ-დაღეულები არიან. მოდი და ამისთანა კეკვიანური საბუთი საბუთით დაურღვიე ჩვენს დარღვეულს ქართველობას.

ეგ დასაღუპავი თერგი! რა ორპირი ყოფილა! დახე, როგორ მომკვდარა, რაკი ზურგი ჩვენკენ უქნია და პირი რუსეთისაკენ, რაკი გაუმინდვრებია და გაუვაკნია, როგორღაც ის დევ-გმირული ხმა ჩასწყვეტია. ჩვენი დამთხვეული თერგი ვლადიკავკასთან ის არ არის, რომელზედაც ჩვენს პოეტს უთქვამს:

„თრგი ჰრმის, თრგი ჰღრიალჷს,
კლდენი მანს ეჷმნჷმიან“...

იქ ისე დამდოვრებულა, ისე მიმკვდარა, თითქო ან როზგ ქვეშ არის გატარებულიო, ან დიდი ჩინი მიუღიაო. მაგრამ იქნება თერგი იქ ეგრე იმიტომ მიჩუმებულა, რომ მობანე კლდენი გვერდთ არ ახლავს, ის კლდენი, რომლის

„კლდოჷანთა გჷლთა ღრჷმჷლნი
შაჷაღა ზჷღ ესჷთლიან
ღა მრისხანჷით ძჷყჷანას
ჩართჷნითა ემჷძრჷმიან“.

მაგრამ მაინც და მაინც, ვაი შენ, ჩემო თერგო! შენ, ჩემო ძმობილო, ზოგიერთ კაცსავით, საცა მისულხარ, იქაური ქუდიც დაგიხურავს. ცოდვა არ არის, შენი ქექა-ქუხილი, შენი ზარიანი ხმაურობა, შენი შფოთვა და ფოთვა, შენი გაუთავებელი ბრძოლა ქვა-კლდე-ღრესთან, თითქო შენი განიერი წადილი შენს ვიწრო საწოლში ვერ მოთავსებულაო. ბევრი რამ საგულისყურაო შენში, ჩვენო დაუმონაო თერგო, შენს ძლევა-მოსილს და შეუპოვარს დენაშია. აქ კი მიმრჩეალხარ დამარცხებულ და ნათრევე ლომსავითა. ცოდვა ხარ და ცოდვას შერგები!...

„ჰჷ, სოფჷლო, რამიგან ხარ,
რას გჷმრჷნჷმ, რა ზნჷ გჷჩირსჷა?“

შუა დღე იყო, რომ ლარსის სტანციაში მოვედი. ლარსამდი ჩემმა გულმა ვერაფერი განსაკუთრებითი სიამოვნება ვერა მიიღო-რა, გარდა იმისა, რომ რამოდენადაც ჩემს სამშობლოს ქვეყანას ვუახლოვდებოდი, იმოდენად გარემო ბუნებას ჩემის ქვეყნის ფერი ემატებოდა და თერგს შფოთვა და ღელვა.

შევედი სტანციის ცარიელს ოთახში, ჩაის დაღევა მინდოდა და ამის გამო სამოვარის დადგმა შევუკვეთე ერთს ფეხ-მოტეხილს სალდათსა, რომელიც ბოლოს სტანციის გუშაგად გამოდგა. მინამ სამოვარს შემოიტანდნენ, მივწექი გაფიცრულ ტახტზედ და თავი ფიქრებს მივეცი.

ოთხი წელიწადი იყო, რაც მე რუსეთში ვიმყოფებოდი და ჩემი ქვეყანა არ მენახა. ოთხი წელიწადი!... იცი, მკითხველო, ეს ოთხი წელიწადი რა ოთხი წელიწადია! პირველი, რომ მთელი საუკუნეა მისთვის, ვინც თავის ქვეყანას მოშორებია. მეორე, ეგ ოთხი წელიწადი ცხოვრების საძირკველია, ცხოვრების წყაროს სათავეა, ბეწვის ხილია, სიბნელისა და სინათ-

ლის შუა ბედისაგან გადებული. მაგრამ ყველასთვის კი არა. მარტო იმათ-თვის, ვინც რუსეთში წასულა, რათა ჭკუა ავარჯიშოს, ტვინსა და გულს მოძრაობა მისცეს,— ფეხი აადგმევინოს. ეს ის ოთხი წელიწადია, რომელიც ჭაბუკის ტვინში და გულში გამოჰკვანძავს ხოლმე ცხოვრების კვირტსა. ეს კვირტი კიდევ ის კვირტია, რომელიდამაც მშვენიერი და ბრწყინვალე მტევანიც გამოვა და ძაღლ-ლურძენაცა. ოო, ძვირფასო ოთხო წელიწადო! ნეტავი იმას, ვისაც შენგან გადებული ბეწვის ხიდი ფეხთა ქვეშ არ ჩასტყდომია, ნეტავი იმას, ვინც შენ რიგიანად მოგიხმარა.

III

რაკი ვლადიკავკასიიდან გამოვედი და ჩემის ქვეყნის სიომ დამკრა, გულმა სხვა რიგად დამიწყო ფეთქა. „პოვოსკა“-ში უკეთესთა ფიქრთა ქვებზედ ხათქა-ხუთქი დამიბნევდა ხოლმე. ახლა კი, როცა სტანციის ოთახის ტახტზედ მამა-პაპურად გავიშოტე, ღვთის წყალობა შენა გქონდეს, რომ მე ფიქრს მივეცი სრული ჩემი გულის-ყური და ყურადღება. ჯგუფად მომიგროვდა, რაც კი დამეტოვა ჩემს მშვენიერს პატარძალსავეთ მორთულს ქვეყანაში, რაც კი მენახა, მეცადნა და მეცნო. მრავალნაირი ფიქრები ერთად, რეულად გონების თვალ-წინ წარმომიდგნენ, მაგრამ ელვის უმაღლეს ერთი ფიქრი მეორეზედ მეცვლებოდა, ასე რომ ჩემი გონების თვალი ერთ და იგივე საგანზედ ერთს წუთსაც ვერ გავაჩერე—ერთის სიტყვით, ჩემს ტვინში სრული რევოლუცია მოხდა: ძირს მილაგებულნი ფიქრები მაღლა მოექცნენ, მაღლა დალაგებულნი ძირსა და მერე აირივნენ ერთმანეთში.

ამ ყოფაში ვიყავ. ბოლოს, ჩემთა ფიქრთა ყოველმა თვითვეულად თავისი შესაფერი ადგილი დაიჭირა ჩემს გონებაში. მათ შორის ერთი უფრო ბრწყინვალედ გამომეხატა, იმ ერთს მოჰყვა მეორე, მესამე, ასე რომ ბოლოს ერთ განუწყვეტელ გრეხილად შემექმნენ. როგორ შევეყრები მე ჩემს ქვეყანას და როგორ შემეყრება იგი მე, ვიფიქრე. რას ვეტყვი მე ჩემს ქვეყანას ახალს და რას მეტყვის იგი მე? ვინ იცის: იქნება მე ჩემმა ქვეყანამ ზურგი შემომამქციოს, როგორც სხვა ნიადაგზედ გადარგულსა და აღზრდილსა? იქნება მიმითვისოს კიდეცა, რადგანაც ჩემში მაინც და მაინც ჩემის ქვეყნის ღვრიტაა დადებული. მაგრამ მაშინ რა ვქნა, რომ ჩემმა ქვეყანამ მამიყოლოს და მიაშბოს თავის ამბავი და მე კი, მის ენას გადაჩვეულმა, ვერ გავიგო მისი ენა, მისი სიტყვა? იქნება მიმილოს კიდეც და, როგორც თავისი შვილი, გულზედაც მიმიკრას და ხარბად დამიგდოს ყური, მაგრამ მე შევიძლებ კი, რომ მას ღვიძლი სიტყვა ვუთხრა და იმ სიტყვით უნუგეშოს ნუგეში მოვფინო, მტირალს ცრემლი მოვწმინდო, მუშაკს შრომა გავუადვილო და ის თვითოეული ნაპერწკალი, რომელიც არ შეიძლება, რომ ყოველს კაცში არა ჟოღავდეს, ერთად შევიგროვო? შევიძლებ კი? შევიძლებ გასაგონის სიტყვის თქმასა? გადავსწყვიტე, რომ ჩემი ქვეყანა მიმიღებს და მიმითვი-

სებს კიდევ, იმიტომ, რომ იმისი სისხლი და ხორცი ვარ; იმის სიტყვასაც და ენასაც გავიგებ, იმიტომ, რომ მამულს შვილი ყურს უგდებს განა მართო ყურითა, გულითაცა, რომლისათვისაც დუმილიც გასაგონია; ჩემს სიტყვასაც გავაგებინებ, იმიტომ რომ შვილის სიტყვა მშობელს ყოველთვის ესმის. მაგრამ ამას სულ სიტყვაზედ ვლაპარაკობ, საქმე კი საქმეშია. შენმა ქვეყანამ საქმე რომ მოგთხოვოს, მაშინ რასა იქ? ვკითხე მე ჩემს თავს და გავჩერდი კიდევ. ვიგრძენ, რომ ამ კითხვამ შესწყვიტა ის ზემოხსენებული ჩემი ფიქრების ფერადი გრეხილი.

— მართლა და რა უნდა ვქნა, ვკითხე ჩემს თავს ხმა-მაღლივ.

— ჩაი უნდა მიირთოვო, მიპასუხა სტანციის გუშაგმა, რომელმაც ამ დროს შემოიქანა სამოვარი და ჩემს ტახტზედ დადგა.

— ჩაი?...

— სამოვარი იმისთვის არ მიბძანეთ, მიპასუხა სულელმა გუშაგმა და გავიდა გარედ. არ გასულა ამის შემდეგ რამდენიმე წუთი, რომ კარი ისევ გაიღო და ერთმა აფიცერმა შემოჰყო თავი. იმისი სახის მეტყველება ამჟღავნებდა, რომ ღვინოსა და არაყს ძალიან დაახლოვებით იცნობდა. ზედ ეტყობოდა, რომ მგზავრი არ იყო.

— ნება მომეცით, მითხრა მან, გაგაცნოთ ჩემი თავი: მე გახლავართ პაღპარუჩიკი, აქ ლარსში ვდგევარ, როტა მბარია!

— ძალიან მოხარული ვარ, ვუპასუხე მე, წამოვუდეგ ფეხზედ და ჩამოვართვი გამოწვდილი ხელი.

— საიღამ მობძანდებით?

— პეტერბურგიდამ.

— ფრიად სასიამოვნოა. ამ უდაბურსა და ვერანა ადგილას ერთი ეგ სიამოვნება-ლა მაქვს, რომ შეეხვდები ხომლე მგზავრს განათლებულის ქვეყნიდამ. კაცი, რომელიც გონებითა სცხოვრობს, მოვალეა ღვთისა და ქვეყნის წინაშე შეხვდეს განათლებულს კაცს საბაასოდ, გონების გასაფხიზლებლად. დიდად მოხარული ვარ. ბაასი ჭკვიის საზღოა.

მითხრა ესა და კიდევ გამომიწოდა ხელი, მეც ხელმეორედ ხელი ჩამოვართვი.

— თქვენ ვინა ბძანდებით, მკითხა მან.

— მე გახლავართ ერთი სომხის სოვდაგრის დახლდარი.

— დახლდარო!.. სთქვა და ტუჩები აიპრუწა.

— დიად, ბატონო!

ჩემმა ახალმა ნაცნობმა რომ ეს გაიგონა, მყისვე დიდკაცური სანახაობა მიიღო: მხრები მოიმარჯვა, ის პირველად მომარჯვებული ლაპარაკი სხვა ჰანგზედ შესცვალა.

— საიღამ მოდიხა-ა-ართ?... მკითხა გაკვირვებით და დაცინებითაცა.

— პეტერბურგიდამ.

— ჰმ, ჩაიცინა აფიცერმა: პეტერბურგიდამ. კარგია, გლირსებიან პეტერბურგის ნახვა. პეტერბურგი!... ძალიან კარგი ქალაქია,—სთქვა ესა და არხენად ჩამოჯდა სკამზედ: პეტერბურგი!... ოო, დიდი ქალაქია. პეტერბურგი!... ვრცელი ქალაქია!... არა ჰგავს თქვენ წითიან ქალაქსა. აბა რა ქალაქია თქვენი ქალაქი? ერთი თავიდან რომ გადააფურთხო, ფურთხი ქალაქის ბოლოს დაეცემა. პეტერბურგი კი.... ხომ გინახავთ პეტერბურგი? რუსეთის გულია. მართალია, აქამდისინ მთელი რუსეთი ჰფიქრობდა, რომ იმის გული მოსკოვია, მაგრამ მთელს რუსეთს მე განვუფანტე ეგ ცრუ და უგუნური აზრი: მე მწერალი გახლავართ. გთხოვთ, რომ მიცნობდეთ. ეგრე კი ნუ მიყურებთ. მე დავამტკიცე, რომ პეტერბურგია მთელის რუსეთის გული. იზღერის ბალი ხომ გინახავთ?

დავუგდევი ყური ამ აფიცერს და გულში კი ფფიქრობდი, ხომ არ გაგიჟებულა-მეთქი, მაგრამ გარდა ამ გადარეულის ლაპარაკისა არა შევატყე-რა.

— არა, იზღერის ბალი გინახავთ, თუ არა? მკითხა კიდევ იმან.

— პეტერბურგის გულობა რით დაამტკიცეთ? ვკითხე მე და არ მივეცი პასუხი მის უკანასკნელს კითხვაზედ.

— არა, ჯერ მე მითხარი: იზღერის ბალი გინახავთ, თუ არა? თქვენ, აქაურები, სამეცნიერო ლაპარაკს ჩვეულნი არა ხართ, ამიტომაც ერთის საგნიდან მეორეზედ გადახტებით ხოლმე. თქვენ ზედ-მიყოლებითი, რიგიანი სჯა არ იცით. ეგ, რასაკვირველია, გაუნათლებლობისაგან მოვლით, მგონი, თქვენ არც კი იცით—რა არის ცივილიზაცია, ასსოციაცია, არლურმენტაცია, ინტელიგენცია, კასსაცია და ფილოლოღია. მაგრამ ეგ არაფერი, წარმავალია, თქვენც გაიწურთებით. მადლობა ღმერთს, აფიცრობა და ჩინოვნიკობა ბევრი მოდის რუსეთიდან თქვენს გასანათლებლად. არა, ჯერ მითხარით, იზღერის ბალი გინახავთ, თუ არა? თუ ეგ არ გინახავთ, პეტერბურგიც არ გინახავთ.

— მინახავს.

— გინახავთ? მაშ თქვენ განათლებულებში ფეხი ჩაგიდგამთ. ფრიად მოხარული ვარ, ფრიად მოხარული ვარ. იზღერის ბალი? როგორი ბალია, ჰა? ფერიებით სავსე სამოთხე ის არის, აი! ფერიები, ხომ იცით, რა არის? ეგ სამეცნიერო სიტყვაა, იქნება არ იცოდეთ. ეგ მდაბიურად რომ ვთარგმნოთ, იმასა ჰნიშნავს, რომ ის ბალი სავსეა ჟუჟუნა თვალებიან ქალებითა. გინდა ერთს ჩაავლე ხელი, გინდა მეორეს. აი განათლებას რა შეუძლიან. თქვენი ქალები კი კაცს დანახავენ თუ არა, იმალებიან. არა, პეტერბურგი... დიდი ქალაქია, ფრიად განათლებული, და იზღერის ბალი განათლების გვირგვინია, ასეთი ბალი, რომ „მწუ“.

ამ სიტყვებზედ მეცნიერმა აფიცერმა თითებზედ იკოცა.

— მე იმედი მაქვს, რომ ეს სამოვარი ამ სტოლზედ თქვენთვის სდგას.

— თქვენმა იმედმა არ მოგატყუათ თქვენ.

— მე იმედი მაქვს, რომ თქვენ, როგორც განათლებულის ქვეყნიდან მოსული კაცი, მეც მითაფაზებთ ჩაისა?

— არც მაგ იმედს გაგიმტყუნებთ.

— რომიც, რასაკვირველია, გვექნება?

— მაგაზედ კი უკაცრავოდ.

— ეგ ვერაფერი ნიშანია. თქვენ სომეხი ხართ, თუ ქართველი?

— ქართველი.

— ძალიან მიამა, რომ ქართველი ხართ. თუმცა ჩვენი ლერმონტოვი კი ამბობს, რომ *бѣжали робкіе грузины*, მაგრამ მაინც ქართველები სჯობია იმ პოიებსა. პაპიროზები კი, რასაკვირველია, გექმნებათ.

— გახლავთ.

— იმედი მაქვს, რომ მითაფაზებთ.

— დიდის სიამოვნებით. ინებეთ.

— აბა, მაშ თქვენ ჩაი დაასხით და მერე მოყვეთ სამეცნიერო ლაპარაკსა. თუმცა თქვენთვის ძნელი იქნება სამეცნიერო ლაპარაკის გაგება, მაგრამ მე შიგა-და-შიგ სამეცნიერო სიტყვებს მდაბიურად გითარგმნით და ამ რიგად სამეცნიერო ლაპარაკის გაგებას გაგიადვილებთ.

მე ჩაი დავისხი და ერთი ჭიქა იმას დავუდგი. ჩაი რომ მოსვა, გამოაბოლა პაპიროსი და მოჰყვა ლაპარაკსა.

— თქვენი ქვეყანა, მეცნიერის ენით რომ ვსთქვა, განათლებული არ არის, ესე იგი, მდაბიურის ენით რომ ვსთქვა, გაუნათლებელია, ხომ გესმით?

— ძალიან კარგად.

— აკი მოგახსენეთ, გაგიადვილებთ-მეთქი სამეცნიერო სიტყვის გაგებას. ახლა დავიწყო იქიდან, რომ თქვენი ქვეყანა განათლებული არ არის, ესე იგი, გაუნათლებელია. ეს ჩაი მოსკოვისა უნდა იყოს?

— არა, სტავროპოლში ვიყიდე.

— სულ ერთია. ახლა დავიწყოთ, როგორც წედანა ვსთქვით, იქიდან, რომ თქვენი ქვეყანა განათლებული არ არის, ეგ იმასა ჰნიშნავს, რომ თქვენი ქვეყანა ბნელია. ხომ გესმით?

— დიად, კარგად.

— ახლა რაკი იქიდან დავიწყეთ, რომ თქვენი ქვეყანა განათლებული არ არის, ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ განათლება რა არის. მე ამას მაგალითებით ავიხსნით: წარმოიდგინეთ, ბნელი ოთახი. წარმოიდგინეთ, თუ არა?

— წარმოვიდგინე.

— არა, იქნება სადმე ერთი ფანჯარა ღია დაგრჩათ, ისიც დაკეტეთ.

— დაკეტეთ, — ვუბასუხე კი და სიცილი მომივიდა.

— ძალიან კარგი. რაკი ის ფანჯარაც დაკეტეთ, ფარდაც ჩამოათარეთ.

— ჩამოვაფარე.

— რაკი ფარდაც ჩამოაფარეთ, ოთახიც დაბნელდება, ველარაფერს დაინახავთ. უეცრად შემოიტანეს სანთელი, განათდა ოთახი. განათლებაც ეგ არის. სწორედ მოგახსენოთ, არც ეს პაპიროზია ურიგო. პეტერბურგიდამ იქნება.

— არა, ვლადიკავკასში ვიყიდე.

— სულ ერთია.

— ახლა ხომ გესმით განათლების მნიშვნელობა?

— ძალიან კარგად.

— ახლა, რადგანაც აგიხსენით განათლების მნიშვნელობა, თქვენ უნდა ერთი რამა გკითხოთ: თქვენში ცივილიზაცია როგორ მიდის?

— მაგისას ვერას მოგახსენებთ: დიდი ხანია ჩემს ქვეყანაში არა ეყოფილვარ.

— ეგ არაფერი, მე ეხლავ შევიტყობ, როგორ მიდის: გენერლები გეყოლებათ თქვენ, ქართველებს?

— იქნება ერთი ოციოდე მოგროვდეს.

— რაო, ოციოდეო!... ოო, ეგ დიდი საქმეა, — წარმოსთქვა დიდის ყოფით ჩვენმა მეცნიერმა აფიცრმა: — ოციოდეო!... ამ ერთ მუჟა ხალხში და ოცი გენერალი!... ეგ, ბატონო, დიდი ცივილიზაცია გქონიათ. ვერ უყურებთ, ოციოდე გენერალი! არა მჯერა. იქნება თქვენ, მეცნიერების ენით რომ ესთქვათ, დეისტეიტელნი სტაცკის სოვეტნიკებსაც მართალ გენერლებშია სთვლით, ესე იგი, მდაბიურის ენით რომ ესთქვა, იქნება შტაცკის გენერლებსა, ანუ, უფრო მდაბიურად რომ ესთქვა, უეზოლეტო გენერლებსა, ანუ, ამაზედ უფრო მდაბიურად რომ ესთქვა, უულვაშო გენერლებსაც მართალს გენერლებში სთვლით? უთუოდ ეგრე იქნება.

— არა, თქვენმა მზემ, — დავუფიცე მეც: არა, თქვენმა მზემ, სულ მართალს გენერლებს მოგახსენებთ.

— ოციოდ მართალი გენერალი! ბარაქალა მართლმადიდებელ რუსეთს! სახელი და დიდება! საცა ფეხს შესდგამს, დაამყარებს ხოლმე ცივილიზაციას. სულ რამდენი წელიწადია, რაც რუსეთი აქ შემოვიდა?

— იქნება სამოც-და-ათი.

— შეიღს წელიწადში ორი გენერალი? დიდი საქმეა, დიდი ცივილიზაცია არის, მერე როგორი გენერალი?! მართალი გენერალი! თუ ღვთის ძალით თქვენში ცივილიზაციამ ეგრე იარა, სამოც-და-ათ წელიწადს უკან კიდევ ოცი გენერალი მოგემატებათ და სულ ორმოცი შეიქმნება. დიდი საქმეა, მე ეგ არ ვიცოდი, ან საიღამ უნდა შემეტყუო? სულ არ იქნება სამი წელიწადი, რაც ამ ქვეყანაში ვარ; სწორედ მოგახსენოთ, არც მოკლა მქონდა, რომ თქვენის ქვეყნისათვის მეცნიერი თვალი დამეკვირვებინა. მე ერთს დიდს საოსტატო საგანს გამოვეყიდე, მრავალი ვიძიე, ისტორიები წავიკითხე და ჩემი ღრო სულ ამ სამეცნიერო საქმეზედ გადავაგე. მაგრამ ცუდად არ წახდა ჩემი ღვაწლი, შთამომავლობა მოიგონებს ჩემს სახელსაცა.

— რა იმოქმედეთ?

— რა ვიმოქმედე! ადვილი სათქმელია. აი ბატონო, რუსეთში მებატონეებს ყმები ჩამოართვეს. მებატონეს ბიჭი აღარ შერჩა. მოჯამაგირეს ანაზარას დარჩა. შეწუხდა ქვეყანა, მოჯამაგირეებმა დაუწყეს ყველაფერს სახლში პარვა. მე, როგორც გულ-მტკივნეული შვილი, ჩაეუფიქრდი ამ ჩემის ქვეყნის მწუხარებას,—ვსთქვი: ქვეყანას შევლა უნდა-მეთქი, მადლობა ღმერთს, ვუშველე კიდევ. ასეთი რამ მოვიგონე, რომ მოჯამაგირეს სახლში პარვა აღარ შეუძლიან. ერთმა უბრალო შემთხვევამ კი მაპოვინა წამალი. ჩემი „დენშიკ“-ი ფრიად დიდი ქურდი იყო, საშაქრეში შაქარს აღარ უშვებდა. ვიფიქრე, ვიფიქრე, როგორ ვუშველო ამ საქმეს-მეთქი. დავიწყე ყუთის დაკეტა, მაგრამ ხან დაკეტა დამავიწყდებოდა ხოლმე და როცა სახლიდან გავდიოდი, „დენშიკ“-ი შაქარს მომპარავდა. ბოლოს ავიღე: ორი ბუზი დავიჭირე და ჩავსვი საშაქრეში, თავი დავხურე და არ დავკეტე კი. ახლა მკითხავ, რისთვისაა? იმისთვისა, რომ თუ „დენშიკ“-ი კიდევ შაქრის მოპარვას დააპირებდა, ხომ ყუთი უნდა გაეღო. რაკი ყუთს თავს ახდიდა, ბუზები მაშინვე ამოფრინდებოდნენ. მერე, როცა შინ მოვიდოდი, ავხდიდი ყუთს და შიგ რაკი ბუზებს აღარ ვნახავდი, აშკარა იქნებოდა, რომ ყუთის თავი აუხდია ვისმე. ვინ ახდიდა, თუ არ ჩემი „დენშიკ“-ი. რაკი ეს გამოვიგონე, მე „დენშიკ“-ი შაქარს ვეღარ მპარავს. ეხლა ყოველ დილას, ჩაის გავათავებ თუ არა, ოთახში ბუზებს ვიჭერ. დავიჭერ ბუზებს, ჩავსვამ შაქრის ყუთში და მთელი ღამე არხეინადა ვარ: ვიცი, რომ არავინ მომპარავს. როგორ მოგწონთ ჩემი აზრი! იაფი და ქურდობის წამალია. ეგ წამალი ყველაფერში იხმარება, რასაც კი ჩვენს ოჯახში ყუთში ვინახავთ ხოლმე. ეს აზრი ჯერ არავისათვის არ გამიმჟღავნებია, მაგრამ თქვენი ქვეყანა ისე მიყვარს, რომ თქვენ ეგ გაცნობეთ და გთხოვთ—თქვენც გაუნათლებელს მებატონეებს აცნობოთ. ერთი ეს არის, რომ არაყის ქურდობას ჯერ ვერა ვუშველე-რა. არაყის ბოთლშიაც კი ვცადე ბუზების ჩასმა, მაგრამ ეგ წყეულები შიგ ირჩობიან—*губа не дура*. მაგრამ მაგის წამალსაც მალე მოვიგონებ. არა, როგორ მოგწონთ ჩემი ოსტატობა? ფრანცუზებმა იციან ხოლმე მაგისთანა ეშმაკობის მოგონება, მაგრამ იმათის მაშინების ყიდვა ძვირია. ეს ჩემი ოსტატობა გროშიც არ დაჯდება. აბა რა არის ზუზის დაჭერა და ყუთში ჩასმა? დიდი არაფერი. აბა ეხლა ჰნახეთ, რა შედეგი ექნება ამ ჩემ მოგონილ საქმეს: ეს ჩემი ოსტატობა რომ გავრცელდება, მაშინ შეიძლება, რომ ბუზების აღებ-მიცემობა დაიწყონ. აი ქვეყანაში ახალი აღებ-მიცემობაც გაჩნდება: ჩაივლით ერთს მშვენიერს დილას თქვენს ქალაქში და დაინახავთ ბუზების მალაზიას. ცუდია თუ? რამდენი მშვიერი კაცი ლუკმას იზოვნის ბუზების მეოხებითა. ეხლა კი ბუზები რანი არიან? არაფერი. რის გამოსადგენი არიან? არაფრისა. აი მეცნიერის და ჭკვიანის ნამოქმედებსა და ნაღვაწლს რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ქვეყნისათვის. მე აქ არ მოვიდოდი, თუმცა კი ბევრს მეხვეწებოდნენ. ჩემს გულში

ვამბობდი: ღმერთს თუ ნიჭი მოუცია რამე ჩემთვის, ისევ ჩემებს გამოვადგე-მეთქი, მაგრამ ახლად დაჭერილ ქვეყნებს უფრო განათლება უნდა-მეთქი. აქ განათლებული კაცები საჭირონი არიან. აბა ცოტა ხანი მოიცადეთ, რა მოხდება. მე ხომ, ზევით რომ ვსთქვი, ის მოვიგონე, ახლა სხვა ჩემისთანა სხვას მოიგონებს, იქნება იმისთანა კაციც გამოვიდეს, რომ თქვენს ქალაქ-შიაც იზღერის ბალი გამართოს: მეცნიერის კაცისათვის ყველაფერი შესაძ-ლოა. ამ ყოფითა მთელის პეტერბურგის განათლება აქ გადმოვა. მაშინ ჰნახავთ, რომ ერთს მშვენიერს დღეს სეირნობა გაიმართება იზღერის ბალში, იმ ბალში თქვენი ქალები თამამად სიარულს დაიწყებენ, გინდა ერთს უთხარ: „შენი ჩირიმე,“ გინდა მეორეს, ხმასაც არ გაგცემენ. აბა ხალხი მაშინ დაი-ნახავს თავისს სამოთხეს, როგორც მეცნიერნი იტყვიან, ესე იგი, სამოთხე რომ მდებიურად ვსთქვათ... მაგრამ რა ვსთქვათ, მდებიურადაც სამოთხე სა-მოთხეა. ხომ გესმით?

— ძალიან კარგად.

IV

იმ საღამოს სტეფანწმინდას ამოვედი. მშვენიერი საღამო იყო, ასე რომ იმ ღამეს იქ დავრჩი, რათა თვალი გამეღო მშვენიერის სანახავების ხილვითა. ოხ, საქართველოვ!

„სსჯა საძაბოთჳლთ სად არის,
ბოძოლი კოთხჳ ძჳყენისა?“

ოთახიდან გარედ გამოვედი და შევხედე სტეფანწმინდის პირდაპირ აყუ-დებულს მყინვარსა, რომელსაც ყაზიბეგის მთას ეძახიან. დიდებული რამ არის ეგ მყინვარი. აბა მაგას შეუძლიან სთქვას: ცა ქუდადა მაქვს და დე-და-მიწა ქალამნადაო. ცისა ლაჟვარდზედ მოჩანდა იგი თეთრად და აუზღვრე-ლაღ. ერთის მუჭის ოდენი ღრუბელიც არა ჰფარავდა მის მაღალს შუბლსა, მის ყინვით შევერცხლილს თავსა. ერთად-ერთი ვარსკვლავი, მეტად ბრწყინ-ვალე ზედ დაჰნათიდა, ერთს ალაგს გაჩერებული, თითქო, მყინვარის დიდე-ბულს სახეს განუცვიფრებიაო. მყინვარი!... დიდებულია, მყუდრო და მშვი-დობიანი, მაგრამ ცივია და თეთრი. დანახვა მისი მაკვირვებს და არ მალე-ვებს, მაციებს და არ მათბობს,—ერთის სიტყვით მყინვარია. მყინვარი მთე-ლის თავის დიდებულებით საკვირველია და არა შესაყვარებელი. აბა რად მინდა მისი დიდება? ქვეყნის ყაყანი, ქვეყნის ქარიშხალი, ქროლვა, ქვეყნის ავ-კარგი მის მაღალს შუბლზედ ერთ ძარღვსაც არ აატოკებს. ძირი თუმცა დედა-მიწაზედ უდგა, თავი კი ცას მიუბჯენია, განზედ გამდგარა, მიუკარე-ბელია. არ მიყვარს არც მაგისთანა სიმაღლე, არც მაგისთანა განზედ გად-გომა, არც მაგისთანა მიუკარებლობა. დალოცა ღმერთმა ისე თავზედ ხელ-აღებული, გიჟი, გადარეული, შეუპოვარი და დაუმონავი მღვრიე თერგი.

შავის კლდის გულიდამ გადმომსკდარი მიდის და მიბლავის და აბლავლებს თავის გარეშემოსა. მიყვარს თერგის ზარიანი ხუილი, გამალეხული ბრძოლა, ღრტინვა და ვაი-ვაგლახი. თერგი სახეა ადამიანის გაღვიძებული ცხოვრებისა, ამაღლელებელი და ღირს-საცნობი სახეც არის: იმის მღვრიე წყალში სჩანს მთელის ქვეყნის უბედურების ნაცარ-ტუტა. მყინვარი კი უკვდავებისა და განცხრომის დიდებული სახეა: ცივია, როგორც უკვდავება და ჩუმი, როგორც განცხრომა. არა, მყინვარი არ მიყვარს, მით უფრო, რომ მიუყვარებლად მაღალია. ქვეყნიერების ბედნიერების ქვაკუთხედი კი ყოველთვის ძირიდან დადებულია, ყოველი შენობა ძირიდან ამაღლებულა, მაღლიდან კი შენობა არსად არ დაწყებულია. ამიტომაც მე, როგორც ქვეყნის შვილს, თერგის სახე უფრო მომწონს და უფრო მიყვარს. არა, მყინვარი არ მიყვარს: მისი სიცივე ჰსუსხავს და სითეთრე აბერებს! მაღალიო! რად მინდა მისი სიმაღლე, თუ მე იმას ვერ ავწვდები და ის მე ვერ ჩამომწვდება. არა, არ მიყვარს მყინვარი. მყინვარი დიდ გეტეს მაგონებს და თერგი კი მრის-ხანე და შეუპოვარს ბაირონსა. ნეტავი შენ თერგო! იმითი ხარ კარგი, რომ მოუსვენარი ხარ. აბა პატარა ხანს დადგე, თუ მყარალ გუბედ არ გარდაიქცე და ეგ შენი საშიშარი ხმაურობა ბაყაყების ყიყინზედ არ შეგეცვალოს. მოძრაობა და მარტო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მიმცემი...

V

ჩამოვამდა. თერგისა და მყინვარის ყურებაში და ზოგიერთ ფიქრების გართევაში დრო ისე გამეპარა, რომ თითქმის ვერ შევიტყე—მზე როგორ გამოესალმა მისგან გამთბარ ქვეყნიერებასა და როგორ მიეფარა მთებსა. დაღამდა, თვალ-წინ აღარა სჩანს-რა, მისწყდა ხმაურობა ქვეყნისა, ქვეყანა დაღუშდა.

დაღამდა, მაგრამ არ ვიცი, რას ვიქმოდი, რომ იმედი არა მქონდეს კვლავ გათენებისა. სიცოცხლე სიცოცხლედ-ღა ეღირებოდა?... მიყვარს, ბუნებავე, შენი დაწყობილობა, რომლის მეოხებითაც ყოველი ღამე თენდება ხოლმე.

დაღამდა, მაგრამ მე მაინც სტანციის გარედა ვარ და დაჟინებით ყურ-აცქვეტილი გონებას ვადევნებ თერგის თავზედ-ხელ-აღებული დენის ხუილსა. ყველა დაღუშდა და შენ არ სდუმობ, თერგო! მერწმუნეთ, მე მესმის ამ ხმა-გაკმენდილს ქვეყანაში თერგის დაუჩუმარი ჩივილი. არის ადამიანის ცხოვრებაში იმისთანა წუთი მარტოობისა, როცა ბუნებას შენ თითქო შენსას აგებინებ და იგი თავისას შენ გაგებინებს. ამიტომაც შეგიძლიან სთქვა, რომ მარტოობაშიც არსად მარტო არა ხარ, ჰოი ორფეხო ცხოველო, რომელსაც ადამიანს გეძახიან. ამ ღამეს ვგრძნობ, რომ ჩემის ფიქრებისა და თერგის ჩივილის შუა არის რაღაც იღუმალი კავშირი, არის რა-

ლაც თანხმობა. გული მიტოვს და მკლავი მითრთის. რისთვის? დროს დავალოთ ამის პასუხის მიცემა.

დალამდა, მისწყდა ადამიანის ფეხის ხმა, მისწყდა ადამიანის მორკმული ხმაურობა, აღარ ისმის მისის დაღლილის ზრუნვისა და წადილის გუგუნე, ქვეყნის ტკივილმა დაიძინა, ადამიანი აღარა სჩანს ჩემს გარეშე. ვაი რა ცარიელია ეს სავსე ქვეყანა უადამიანოდ!... არა, წარიღეთ ეს ბნელი და მშვიდობიანი ღამე თავის ძილითა და სიზმრებითა და მომეცით მე ნათელი და მოუსვენარი ღლე თავის ტანჯვითა, წვალებითა, ბრძოლითა და ვაი-ვაგლახითა! ჰოი ბნელო ღამევ, მეჯავრები შენ მე! შენ რომ არ დაარსებულიყავ ქვეყნისათვის, მე მგონია, რომ ნახევარი უბედურობაც ადამიანისა ქვეყანაზედ არ იქნებოდა. შენთა მოვლენათა დასცეს პირველად თავზარი ადამიანის გონებასა და დაფრთხეს იგი. მას აქედ შეშინებულსა გზა თავისი ვერ უპოვნია,—და აჰა იბრძვის ადამიანი და ღლევანღლამდე ათასში ერთსა თავისი ერთხელ დაფრთხალი გონება ფრთხოლას ვერ გადუჩევია. აი მიზეზი ქვეყნის უბედურობისა. ჰოი, ბნელო ღამევ! მეჯავრები შენ მე! შენ რომ არ დაარსებულიყავ ქვეყნისათვის, მე მგონია, რომ ნახევარი უბედურობაც ადამიანისა ქვეყანაზედ არ იქნებოდა. შენთა მოვლენათა დასცეს პირველად თავზარი ადამიანის გონებასა და დაფრთხეს იგი. მას აქედ შეშინებულსა გზა თავისი ვერ უპოვნია,—და აჰა, იბრძვის ადამიანი და ღლევანღლამდე ათასში ერთსა თავისი ერთხელ დაფრთხალი გონება ფრთხოლას ვერ გადუჩევია. აი მიზეზი ქვეყნის უბედურობისა. ჰოი, ბნელო ღამევ! მეჯავრები შენ მე. შენის კალთის ქვეშა, ვინ იცის, რამდენი გაბოროტებული მტერი ადამიანისა ეხლა თავს იმალავს? ვინ იცის, ამ ბნელ ფარდის ქვეშ, რომელიც ეხლა ჩემს თვალს ჩამოაფარე, რამდენი მკედელი და მტარვალი ქვეყნისა სკედავს ბორკილთა ადამიანის ბედის შესაჭედად? შენ ხარ ხელის შემწყობი იმ ხელობისა, რომელსაც თვალთმაქცობას ეძახიან და რო მელიც ადამიანის დაფრთხალ გონებასა უბედურობას ბედნიერებად აჩვენებს-ხოლმე: შენ ხარ ჟამი და დრო კუდიანების სერობისა, საცა ისმის საღლეგრძელო სიბნელისა. ჰოი, ბოროტო, წარვედ ჩემგან, ღლეო ნათელო, მოვედ შენ!...

VI

სტანციაში შევიტყე, რომ მთებში დიდი დაბრკოლებაა ფოშტით მიმავლისათვის, რადგანაც სტანციებში ცხენები ხშირად თურმე აკლდებათ. მირჩიეს ფასანაურამდე ცხენი მექირავნა და ცხენ-და-ცხენ გადავსულიყავ. მე ეს რჩევა ჰკვაში დამიჯდა. იმ ფიქრით მივეცი თავი ძილს, რომ ხვალე საჯდომს ცხენს ვიქირავებ და ისე გადავივლი მთებსა.

გათენდა. რა მშვენიერი რამა ხარ, დილის რიჟრაჟო! რა მშვენიერი რამა ხარ, დილის ცვრით პირ-დაბანილო ქვეყანავ! მე მგონია, რომ ამ დი-

ლას ყოველი ტკივილი ქვეყნისა უნდა დაუყრებულოყოს, მაგრამ თერგი მაინც ჰბლავის და იბრძვის. სჩანს ქვეყნის ტკივილი დაუყუჩავია.

გათენდა და გაიხმაურა ქვეყანამ ადამიანის ხმითა. დღემ დაიწყო თავისი დაუდგარი ფაცა-ფუცი. კარგია გაღვიძებული ადამიანი!... მაგრამ უფრო უკეთესია ადამიანი, რომელსაც ძილშიაც არა სძინავს, ქვეყნის უბედურობით გულ-აღტყინებულსა. ჩემო ლამაზო ქვეყანავ, არიან ამისთანანი შენში? მე მოვნახავ და, თუ ვიპოვე, ვეთაყვანები.

გავედი სტანციის გარედ და ერთს მოხვევს შევხვდი. ვიქირავე მისგან ცხენი იმ პირობითა, რომ თითონაც ცხენით გამომყოლოდა. ბოლოს არამც თუ ვინანე, დიდად კმაყოფილიც დავრჩი, რომ ჩემი საქმე ეგრე მოეწყო. ჩემი მოხვევე ძალიან კაცი გამოდგა. იგი იყო ჭაღარა-მორეული, ხანში შესული კაცი. ბოლოს გამოჩნდა, რომ იგი თვალ-ყურ მადევარიც ყოფილა იმ პატარა ქვეყნისა, რომელიც მის გარეშემო ბედს შემოეხაზა და რომელიცა იმის ჯფერულის ცხოვრების მისაქცევ-მოსაქცევად დაენიშნა.

შევსხედით ცხენებზედ და წამოვედით სტეფანწმინდიდამ. უკანასკნელად შევხედე მყინვარს. იგი როგორღაც დიდ-კაცურად იბღვირებოდა თავის სიმაღლიდამ. ამან ამირია იმ დილით დამშვიდებული გონება. გულმა კვლავ ტოკვა დამიწყო და მკლავმა თრთოლა. სრულის მძულვარებით მოვაშორე თვალი მყინვარის დიდებულებასა და უფრო დიდის. პატივით გამოვეთხოვე მის ფეხთა ქვეშე გაგიჟებით მავალს თერგსა.

ჩემი მოხვევე სანახავად ღირსი იყო. იგი, თითონ ზორბად მოსული, იჯდა ერთს პატარა მთის ცხენზედ, რომელიც თითქმის მთელს გზას მგლოურის ძუნძულით სასაცილოდ მოძუნძულებდა. ჩემს მოხვევეს ჩამოეფხატა ბანჯვლიანი ქუდი თვალებზედ და ისე გარინდებული იდვა, განიერ უნაგირზედ გადაბოტებული, ისე არხეინად და გულ-აუმიღვრევლად აყოლებდა თავის ახოვანს ტანს ცხენის ძუნძულს, ისეთის დამშვიდებით და განცხრობით აბოლებდა თავის ჩიბუხსა, რომ გეგონებოდათ—ამისთანა ქეიფში სხვა კაცი ძნელად თუ იქნება დედა-მიწის ზურგზედაო.

— რა გქვიათ, ძმობილო? ვკითხე მე.

— ლელთ ღუნრას მიხმობენ, მომიგო მან.

— სადაური ხარ?

— საღველო? გაიბოტნრდამ, აქაივ მთაჩია, თერგკიდურზედ.

— ქართველი ხარ, თუ ოსი?

— ოვსრ რაიდ ვიქნები?! ქართველ ვარნ, მახტვე.

— კაი ადგილია ეს თქვენი ადგილი.

— არაა გონჯაი: ჩვენს ბეჩარბას შეჰფერობს.

— ამისთანა წყალი, ამისთანა ჰაერი სწორედ ბედნიერებაა.

— ჰმ!—ჩაიცინა მოხვევმა.

— რას იცინი?

— საცნაოს ვიცნის. ცარალ სტვამჟი მაგნით ვერ გაძლებს.
 — აქ ძალიან მოსავალი უნდა იცოდეს?!
 — რაოდ არ ეცოდინების? ადგრლ არაა გონჯი, პატარ გვაქვენ: თვით-
 ვაჟულს კაცს ორ-ორ შაბანდის ყანა არ ექმნების. ვიწროდ ვარნ.
 — ეს დიდი გზა დიდ ხელს მოგცემთ.
 — რაი ბედენაა გზაი? იგ მისთვის ვარგობს, ვისეც თვის ნაშერელ-
 ნამუშევარ გასატან-გასასყიდ აქვენ.
 — მაშ ქირაზედ არ დადიხართ?
 რაიდ არ დავდრვართ? დავდრვართ.
 — მაშ ქირით ფულს იშოვნით.
 — ვშატლავთ. ჯიბეჩი არ რჩების: მთის კაცი მახევე სვამეხის კერძია.
 კამაღი, სმაღი არაა სხლჩი, ნაშრვერ დუქანჩი მიდის.
 — მაშ ისევ ბარი სჯობნება: იქ ხალხი უფრო მაძლარია.
 — ვინ უწყის? იქართაც სჭირ-ბოროტობა დარჩენა. ადგრლ ჰხაშმოვს.
 იქაველ კაცს ფერი არა აქვენ, ჯანი არა აქვენ. აქაველ ჯან-მრთელნი არნ.
 ცარგელის გამჩენმა განაგო: იქაით მაძლრობა, აქაით სიმრთელე.
 — რომელი ქვეყანა სჯობია, მაძლარი თუ მრთელი?
 — ორრვენ ერთადა. უერთ-ურთოდ ქვეყანაი გონჯაა.
 — ორში რომ ერთი ამოგარჩევენონ?
 — ორჩიდა? არჩევანზედ? ამ ღორღიან კლდეთ ვიჯობდი, ჯან-მრთელია.
 ადამის ძეი ბალახითაც, გაჭირდის, გაძლების, სატკრვარს რაი ეყვის?
 ამ ღროს ჩემს მოხევეს უეცრად თოკის უზანგი ჩაუწყდა, თავი ვერ
 დაიმაგრა და ცხენს გვერდზედ მოექცა. მერე ისევ გასწორდა, ჩამოხტა ცხენი-
 დამ და დაიწყო უზანგის გამართვა.
 — სჭირ-ბოროტობა შეკაშმულ ცხენ,—წამოიძახა ღიმით მოხევემ:
 დილოც შიშვლ ცხენ: ფეხ დაწვდრი და გადაჯდრი.
 მე აღარ მოვუცადე მოხევეს და წინ წავედი.

VII

ერთი მითხარ, თუ ღმერთი გწამს,—ვუთხარი მოხევეს, როცა მე დამე-
 წია: აი სტეფან წმინდის პირდაპირ რა მონასტერია?
 — თერგ-გაღმით?
 — დიაღ.
 — გიწყალბნოსთ ცოცხალთა, შეგინდნოსთ მკვდართა, წმიდა სამების
 სახტარი არნ, უწინდალთ განძთა საფარი, ერთა საბჭო?
 — როგორ თუ განძთა საფარი, ერთა საბჭო?
 — ქართველთა მეფეთა განძი აქაიდ უფარვან მტრიანობას, მცხეთაიდ
 სატნჯეი საფარად აქ ზიდულა მრავალჯერ.

— საბჭო რაღა არის?

— საბჭო? იქნოდ არნ სენაკ, სად სამართალი ბქეთაგან იბჭოდის. რაიც მძიმე სპქმე ხეჭი ავარდის, მუნ იბჭობრდნეს...

— ვერ მეტყვი, როგორ იყო ეგ ბქობა და რაზედ უფრო მოხდებოდა ხოლმე?

— რაიდ ვერ გეტყვი? რაიც ვუწყვი, შეგბსმენ. როდეს ბსტყდის ერო-ბაჩი დიდ-დტვა, დიდ-სპქმე, დიდ-არჩევანი, ერობას იქაიდ გამართვინ. აარჩრვინ ბქტდა ბრძენ-ბერ-კაცნი, პეიტრობით სახელ-დებულნი, დასხმბან მათ იმ სენაკი საბჭობად. რაიც მტრედ სამების სახტლით, ხთრსგან მათხგ-ნილ მადლით იგნ ბქტნი სთქმბან, გადასქრიდრან, არვინ შეშლრან, არვინ გა-დავლრან.

— შენ მოსწრებხარ მაგისთანა ბქობას?

— რაიდ შევესწრდო? აღრინდალ თქმულობას გიზრახვენ.

— ეხლა რატომ აღარ არის ეგა?

— აწრნა?...

ჩათქრდა ჩემი მოხვეე და პასუხი კი არ მომცა. ცოტა ხანს შემდეგ თითონ მკითხა მე:

— შენ რაი მილტთის ხარნ?

— ქართველი ვარ, განა ვერ შემეტყე?

— რაიდ შეგტყვის? ტალვარ არა გაქენ ქართველთა: რუსად მორ-თულხარნ.

— განა კაცს ქართველობა მარტო ტანისამოსზედ შეეტყობა?

— თვალთთვის ტყობად სამასელ არნა.

— ენა და საუბარი?

— ქართველთ ენად ბევრი საუბრობს: სვამტბიც, რვსიც, თათარიც, სხვა მილტთიც.

— ტანისამოსს ქართველისას კი ცოტანი იცმენ?

— ქართველის ტალვრის იერი სრულად სხვარა. რუსულჩი ქართველ კაც მეუცხოვტბის.

— ქართველი გულით უნდა ქართველობდეს, თორემ ტანისამოსი რა არის?

— მართალ ხარნ. მაგრამად გტლჩი ვინ ჩაიხტდნის? გტლი შიგნრდ არნ, უხედველ, ტალვარ გარტდ არნ, სახტდველ.

— თუმცა მე რუსული მაცვია, დამიჯერე, რომ გულით ქართველი ვარ.

— იქნტბის.

არ ვიცვი, ჩემმა მოხვეემ დამიჯერა, თუ არა. ეს კია, რომ ამის შემდეგ ამისთანა ბაასი გავაბით.

— წედანდელ სიტყვაზედ რომ პასუხი არ მომეცი,—დავიწყე კვლავ მე:—მე გკითხე, ეხლა რატომ აღარ ბქობენ-მეთქი სამების სენაკში.

— აწინა?... ერობა სად არნ? რუსობაჲი ვარნ. აწინა ყველი გაცუდ-
დის, ყველი გატქმდის. სამების ძირი სოფელ გერგეთ არნ. იქაველ კაცთ
მეფეთა შეუთქვეს სხტრის დარაჯობაჲი. მის სამაგრერ მეფეთა თარხნობა
მიანჭის სრულ სოფელს, გუჯარიც მჰსცის საშერილი-შერილად. ყვაველ ღამ
აწინაც გერგეთიდ სამ-სამ კაც დარაჯად იგზავნების. გერგეთელნ აწინათ
სხტრის დარაჯობას თავ-დებულობენ, მაგრამად რუსობაჲი თარხნობა გაუც-
უდდის, მეფეთ გუჯარს რუსობამ ყური არ ათხრვის. გერგეთი აწინა სხვა-
ერთა ბეგრობს. გატქმდის აღრინდელ დაწყობაჲი, ხთის მათხნენილ მადლოთი
ბჭობაჲი სამეზაჲი გადავარდის.

— მაშ უწინდელი დაწყობა და დრო უკეთესი იყო?

— რიიდ არა?

— რით იყო უკეთესი?

— აღრივა ავად თუ კარგად ჩვენ ჩვენი თავნი ჩვენდვე გვეყუდნეს,
მით რყვის უკედ. აღრიდა ერი ერობდის, გული-გულობდის, ვაჟი ვაჟბდის,
ქალი ქალბდის. აღრიდა?! ერთ-ურთს დავეყუდნით, ერთ-ურთს ვიხვეწებდ-
ნით. აღრიდა?! ქვრივ-ობოლთ ვიფარებდით, შინ მიწრელს, გარედ მზენს
დავულანგმდით, ხთისა და ბატონის იასაულს მის ყუდროს არ მივკერძდით,
ერთ-ურთს ლალ მტერთან ჩავეფარვდნით, დაცემულ ვიურვებდნით, ატირდრ-
მილს ვიხოიშნდნით და ესრედ რყვის ბრალება კაცისა, ერთ-ურთობა. აწინა
ერობა დაიშლრს, მეძაფერუშობაჲი ჩამოვარდნის, ხარბობაჲი, ანგარი გვერივ-
ნის, ერთ-სულობაჲი დავარდნის, მტრობა-ბძარვაჲი გახშრდნის. აწინა ქვრივ-
ობოლ ვინ განიკრთხის, ატირდრმილ ვინ გააცრნის, დაცემულ ვინ აღადგრნის?
აწინა არა არნ კაცნი და თუ არნ—პირბდ და გულად ჯულუტ არნ. ერი
დავარდნით, გალახულ არნ, ვრდრმილ-კრთობილ. წარბდა ქართველთა სა-
ხელი, ქართველთა წესთ-წყობაჲი. აღრიდა ჩვენობა რყვის ბრალება წარბდა,
მორსრა ქვეყანაჲი, რარა აწინა ჩვენი დარჩენა? ჰამდსმად სასყრდელ, ტყე
სასყრდელ, გზი სასყრდელ, ღოცვა-კურთხევაჲი სასყრდელ, სამართალ
სასყრდელ, რიიდ დარჩების ბეჩივი მახტვე?...

— ეხლა რომ მშვიდობიანობა არის.

— რის ვაქნევ ცარილ მშვიდბას ცარილ სტვამაქით. რი არნ მშვი-
დბა? უხმარ სატევარს ჟნგი დაედვის, უსრბოლო წყალჲი ბაყყნი, ჰია-
ჭუნი, ქვემძრმი გამრავლდის. უდგარ, უსვენარ თერგჩი კი კალმხი იცის?
რი არნ მშვიდბა ცოცხვალ კაცთთვის? რი არნ მტერობა, თუ ერი
ერობს? ცარილ მშვიდბა მიწაჲიც გვეყრფის.

— მტერი რომ დავეცემოდათ, აგიკლებდათ და ცოლ-შვილს გიწიო-
კებდათ ხოლმე.

— აწინა მავალე სვამეხი უფრს გვაწიოკებს, უფრს სახლს გვრკ-
ლებს. აღრიდა მტერს მინც ფარ-ხრმლით შევეთამაშით, ვიგერიებდით.
სვამებს რი ტყვის, ვერ მოსაგერიებელ, ვერ შესათამაშებელ? აღრიდა მტერ-

თან ბრძოლაში, სწორების ჯობინობაში, სხელ ვშაობდით, სეამებთან ვაჟი რაი სხელ ჩამორჩების? აღრდა, მართალ ხარ, მტერ რყვის, ერთგულთა ვაჟთა ჩუქებაც დიდ-რყვის: ადგილ-მამულ ებოძვის, თარხნობა მეწყევლობის. აგტრნა თერგ-კიდურზედ ხელთ-უქმნი ციხეი ჩნდების. იგ ციხეთ არ-შისა ციხედა ცნობილ არნ.

— როგორ ხელთ უქმნი?

— ხითთ არნ ციხედა, არ შეუვალ, არ შეუღეწ.

— მერე რა უნდა გეთქვა?

— იქაიდ აღრდა კახთ-ლშქარ მისევრდის. ელშქრნათ, იგ ციხე ხელთ გპროთ. ხეგსა შეძრწუნებულს ბატონთან შევლი ეზრახნა. მან შეტლა ვერ მსცის. შაწუხდის უშველი ტრი. კახთა ვაჟანი ხევისანი მრავალნი მოხრცნეს, მაგრდენ ციხეჩი, აღმნი დსცის. ტრთი ყაფრლა პეიტარ-ბერ-კაცი, მახევე. ქალბი ჰყოლრა უთხრვარ, მხედ-უნახველ. მან, მახევემ გაისატრნა კახთ-ლშქრის დათრობად. მაზრდა ღვინრი, შაგზანა ციხეჩი. თერსა ქალსა მხედ-უნახველს, მადვინობა შეუთქენა, უანდტრძნა. კახთა ღვინრის მწყურვალთა, ლამაზ-ქალბის მზირალოთა, თანვი ილრრნეს, სრულ რთვრნენ ღვინრით. ქალბიმ განახენის ციხის კარნი, მახევეთ ამცნის მოღორნა კახთ-ლშქრის. მოვეს მოხევენი, შანეს უგებრად ციხეჩი, დასცის კიჟრნა, კახნი სრულ მთვრალნი მახრცნის. ხელთ რგდის მახევეთ კვლავანდა ციხე. არანვეთ ერისთავს იგ ამცნეს. მან მსცა წყალობად იმ ქალბის მამას იგ ციხე, გუ-ჯარიც მსცა...

— ეგ რა ვაჟ-კაცობა ყოფილა?

— რარდ არა? ჰკუიანი ვაჟ-კაცობაი ეგე არნ. სად ღონეი ვერ ჰღრნობს, იქაიდ ხერხს ემუდენის.

— მაგ კახელების ამოხოცვის ამბით რა უნდა გეთქვა?

— აწრნა ყავტლნი ქართველნ ძმანები ვარნ. არ მტრობით ვისატბრე კახთათვის. იგ უნდა შემესმინა, რომ აღრდა სამსახურს თავ-ვიდტვდით, საჩუქარიც, ბოძებაც დიდ-რყვის; სახელით, ვაჟ-კაცობით სარჩო-საბადტბელთ მაშრვერ ვიყვენით, კაცი უბრალად არ წახდის. აწრნა ტყურობით, მეძავ-მრუშობით, ფიცთა გატტხვით, ერთ-ურთ ღალატით სარჩო-საბადტბელ საშრ-ვერ გაგვიხდნის“.

VIII

მართალია თუ არა ჩემი მოხევე, მე მაგის გასინჯვაში არ შევალ. ან რა ჩემი საქმეა ეგა! მე გაკვრით, როგორც მგზავრი, ვიხსენიებ მას, რაც მისგან გამიგონია. ჩემი ცდა მარტო იმაშია, რომ იმის აზრისათვის იმისივე ფერი შემერჩინა და იმის სიტყვისათვის იმისივე კილო. თუ ეს შევასრულე, ჩემი განძახეც შემისრულებია.

ჩემმა მოხვევებმა მე კიდევ ბევრი რამ სხვა მითხრა, მაგრამ ყოველი მისი ნაამბობი დასაწერად არ გამოდგება შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა... მე მარტო ამას ვიტყვი, რომ იმან თავისის სიტყვით თავის გულის ტკივილს მიმახვედრა.

მიგიხვდი, ჩემო მოხვევე, რა ნესტარითა ხარ ნაჩხვლეთი. „ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნისო“—სიტყვი შენ და მე გავიგონე. მაგრამ გავიგონე თუ არა, რალაც უეცარმა ტკივილმა ტვინიდან გულამდე ჩამირბინა, იქ, გულში გაითხარა სამარე და დაიმარხა. როდემდის დამრჩეს ეგ ტკივილი გულში, როდემდის? ოხ, როდემდის, როდემდის?.. ჩემო საყვარელო მიწა-წყალო, მომეც ამისი პასუხი!..

გლახის ნაამბობი

I

ბა ქმნას კარგმა მონატრმა,
 დროზე შაშა თუ აწ მოვა.

მე სწორედ, ნადირობის ტრფიალს რომ იტყვიან, ისა ვარ. საკვირ-
 ველად მიყვარს დაბურულს, ხმა გაკმენდილ ტყეში ხის ძირას ჯდომა
 და მიღეულის გულის ცემით ლოდინი ნათვალევის ნადირისა. არის
 რაღაცა მოუწყინარი სიამოვნება ამ ხალისიან გართვაშია. თუ გნებავთ, ამა-
 საცკი ვიტყვი, რომ ნადირობა ცოდება: ყოველი სულიერი ღვთის დანაბა-
 დია, ყველას აქვს თანასწორი ნება ამ თვალ-მიუწოდებელ ქვეყანაში ცხოვ-
 რებისა, მაგრამ რა გაეწყობა?.. ტყუილად კი არ გვარწმუნებს ჩვენი საღმრ-
 თო წერილი, რომ პირველი სისხლი უბოროტო ქვეყანაზედ კაცმა კაცისა
 დაანთხიაო. კაცი მოსისხლეა, მეც კაცთაგანი ვარ. ბევრჯერ მინახავს
 ირემი დამფრთხალი ძაღლისაგან, ბევრჯერ მინახავს და ბევრჯერ გაუტა-
 ცნია ჩემი გონება მის თავისუფალს სილამაზესა. გადუწყვია რა ზურგზედ
 თავისი შტოიანი რქები, მორბის გამალებული, ლამაზი და ამაყი, უკან მო-
 ჰყეტს ნაგეში ძაღლი. ძაღლს მიუბრის საწყალი და ზედ კი შეეხლება ხოლმე
 კაცსა, რომელიც ამ შემთხვევაში ძაღლზედ უფრო შეუბრალებელია და
 დაუნდობელი. შორიდანვე ესმის ირმის ფეხის ცემა ყურ-მახვილ მონადირესა;
 ესმის და მისი მოსისხლე გული ღელდება და ღელდება მეტის მოუთმენლო-
 ბისა გამო. აი მოვიდა თოფის მანძილზედა, ფოთლებ და ბუჩქებ შუა გამოჩნ-
 და მისი დაღონებული, ნაღვლიანი თავი. ძაღლი დაუახლოვდა. იშვირა ფეხი
 ირემმა და ისარივით გადმოეშო ბუჩქნარზედ. გგონია, აგიკცევს გზას და
 მიეცემა საყვარელის ტყის განსაცდელით სავსე თავისუფლებასა, მაგრამ
 არა,—ლაუშტვენ. მაშინ უნდა ჰნახოთ, რა მწუხარებით შედგება, რა რიგ

საოცარ მშვენიერებით მოიღერებს კისერსა, რა გაფეთებით და იმედ-გადა-წყვეტილად დაიწყებს ნაღვლიანის თვალების ტრიალს, ყურების ცქვეტას, გაგანიერებულის ნესტოებით სუნის აღებასა!.. ისეთი ლამაზია, ისეთი ნაზია და იმ სინაზესთან ისეთი მიმზიდველი ამაყიცა, რომა, გგონია, რაც ბუნე-ბისაგან მინიჭებული მადლი აქვსო, სულ ეხლა შემოიკრიბაო, რომ სიკეთით და თავის სილამაზით მაინც შეაბრალოს თავი დამალულს მტერსაო! მაგრამ კაცი მაგისთანა გულ-ჩჩვილი არ არის, რომ მაგით მოტყუედეს. რაკი იყნოსა კაცის სუნი აიღო, ირემმა დააპირა გაქცევა, მაგრამ თოფმა იგრიალა, და ირემი, აქამდინ ცოცხალი, თავისუფალი და ლალი, გაირთხო იმ ბალახე-ზედ, რომლის კალთაშიაც პირველად აახილა თვალი, რომ მიესალმოს ქვეყანასა და ბოლოს უკანასკნელად დაეხუჭა, რომ სამუდამოდ გამოესალ-მოს. ისინი იყვნენ ამის აკვნად და ბოლოს საფლავადაც გადაექცნენ. უნდა ჰნახოთ ის ამაყი, თავისუფალი ნადირი, რა რიგად უდრტვინველად და მშვიდადა კვდება, მაგრამ მე ყოველთვის მის ცრემლ-მორეულ თვალებში ეს აღმომიკითხავს: ჩემო მკვლელო! ქვეყანა ღვთისა დიდია და ფართო... რად შეგშურდა, რომ მეც, უბოროტოს და მშვიდსა, ამ ღვთის მიუწდომელ ქვეყანაში ერთი მტკაველი ალაგი მეჭირა?.. ეს სიტყვები აღონებდნენ გულს, მინამდინ დედამიწა შეიშრობდა სისხლსა დაღვრილსა, და როცა შეიშრობდა, მეც კი მომაგონდებოდა, რომ ჩვენ თვითონ სულიერთა მეუფენი, ჩვენ თვითონ ქმნილებათა გვირგვინნი, ჩვენ თვითონ ღვთის სახისანი ერთი-ერთმანეთს არ ვუთმობთ იმ ადგილსა,—რაკი მოვიგონებდი, რა ყოველ კაცის ნაფეხურსა ერთი მუჭა კაცისავე სისხლი შეუშვრია, მაშინვე დამი-დინჯდებოდა გული და გამართლებული ვიტყოდი: „ისიც კარგია, ჩემო პირუტყვო, რომ იქა ჰკვდები, სადაც დაიბადე. ჩვენ კაცები ხანდისხან მაგ ბედნიერებასაც მოკლებულნი ვართ“.

II

ჩვენ სოფელს ქვემოდამ ერთი თხუთმეტიოდე ვერსტი რომ გაგველოთ, კაი სანადირო ადგილები იყო. რა იქ?.. ყველგან ჩვენს დალოცვილ ქვეყა-ნაში, სადაც—გლახისა არ იყოს—„ქრისტე ღმერთს თავისი უხვი კალთა დაუბლერტია“, ყველგან კაი ადგილებია. რაც გინდა არის: დაიწყეთ მო-ხდენილ ირმიდამ და გაათავეთ დარბაისელ გარეულ ღორითა, ან გულის-ხმიერ დათვითა. ფრინველს ხომ თვლა არ უნდა. მაგრამ, ჩვენ სოფელს ქვემოდამ რომ ესტქვი, ის ალაგები მეტად მიყვარდა. კარგად ვიცოდი იმათი ვითარება და შენიშნული, ნათვალევიც მყვანდა იქ ნადირი. ორის-სამის დღით წაყვდილი ხოლმე; როცა დამიღამდებოდა, ავბრუნდებოდი ერთ პატარა სოფელში, სადაც მყვანდა ერთი პატიოსანი გლახ-კაცი ნათელ-მირონად. ღამეს იქ გავატარებდი და მეორე დილას, ტრედის ფრად რომ ინათებდა,

დავეშვებოდი თავ-თავ-ქვე სანადიროდ. ორი თთვე აღარ ვყოფილვარ იქითკენ, ბოლოს მომინდა წასვლა. ერთ მშვენიერს ზაფხულის დილას ვახსენე ღმერთი, ავიღე ორ-ლულიანი თოფი, დავუძახე ჩემ მეძებარს და წავედი.

იმ ჩემ ნათლიმამის სოფლის სათავეში, ორლობეები რომ იწყებოდა, ზედ საურმე გზის პირას, იდგა ერთი ძველი საბძელი, გომურზედ მოდგმული. გომურის ჩასავალში ჩარდახსავით იყო წინ წამოწეული. ამ საბძლის გარშემო ადამიანის კვალი არა სჩანდა. ის იყო, მგონია, აყრილის კაცისა, ან ამოწყვეტილისა, თავ-მინებებული და პატრონსავით დავიწყებული. რასაკვირველია, ხშირად შემხვედრია ამ საბძლისაკენ ავლა და ჩამოვლა, რადგანაც ზედ გზის პირას იდგა, მაგრამ, აი რამდენჯერ ამივლია და ჩამომივლია, არც ერთხელ არც ერთი სულიერი მე იქ არ დამინახავს. თუ იქმნებოდა, ისიც ხანდისხან ზურგ-წამხდარი, დაქლევებული გლეხ-კაცის ცხენი, რომელიც უილაჯობით შორს ვერ წასულიყო და საბძლის გარეშემო სჯიჯგნიდა გოლვისაგან გადამხმარ ბალახსა. ეხლა კი რომ ამოვიარე, ჩემდა გასაკვირვლად, დავინახე ერთი კაცი, გომურის კარებთან მიწოლილი. ეგ არაფერი. დილაზედ ჩამოვიარე, შევიხედე, ის კაცი ისევ ისე მწოლარე დავინახე. საღამოზედ, ჯერ ბინდი არ მოჰრეოდა სინათლესა, ამოვიარე — ის კაცი ისევ ისე ვნახე. გამიკვირდა უფრო იმიტომ, რომ იმის მეტი იქ არავინ მოჩანდა. დავაპირე, ამაღამ უთუოდ გამოვკითხავ ჩემ ნათლიმამას ამის ვინაობას-მეთქი. ჩემ კითხვაზედ ნათლიმამამ მომიგო:

— რა მოგახსენოთ, შენი ჭირიმე! მაგის ვინაობა აქ არავინ იცის. ეგ ვილაკ გლაზა არის დაერდომილი და უპატრონო; სწეულია, მოსულა და მანდ შეჰკედლებია, აი ეს თუნდ თთვე ნახევარი იქმნება.

— სულ მარტოდ-მარტო არის?

— რა ვიცი, შენი ჭირიმე! მანდ კი გულ-შემატკივარი არავინა ჰყავს და.

— მაშ ვინ აცხოვრებს?

— ქვეყანა. იმ გზაზედ ხალხის ფეხი არ მისწყდება. ამელელ-ჩამელელი არ დაიღევა: ერთი ღვთის კაცი იქნება ვინმე და მიუგდებს ორიოდ ლუკმა პურსა. ისიც მეტს არაფერსა ჰთხოულობს, ცარიელ პურითაც იოლად მიდის.

— აქაური ხომ არ არის?

— რასა ბძანებთ!... აქაური რომ იყო, ისე როგორ გაუწყებოდა ღმერთი, რომ თავისიანი არ მიეცა. არა, აქაური არ გახლავთ.

— შენ გილაპარაკნია იმ კაცთან?

— რატომ? მილაპარაკნია.

— თავის აფალი არა უთქვამს-რა?

— არა. მაგრამ კაი სიტყვის კაცი კი ყოფილა ის უბედური.

— იქნება შენ თითონ არ გამოგკითხავს?

— როგორ არ გამოგიკითხავს. „მეო, — ერთხელ მითხრა, — ერთი დავიწყებული კაცი ვარ, რად გინდა ჩემი ვინაობა? შამომხედე, ჩემო ძმობი-

ლო, და მიცანია“. სხვა არაფერი უთქვამს თავის თავზედ. მეც აღარა გამომიკითხავს—რა მასუკან. მგონი თავს იმალავს.

მე გამაოცა ამანა. მე ბუნებითაც ცნობის მოყვარე ვიყავ და ახლა იფიქრეთ, ამ ნათლიმამის ნაწყვეტმა სიტყვებმა როგორ აღმიძრეს გული იმ კაცის ამბავის შესატყობრად. რა უნდა ჰქონოდა თავის დასამალავი? ვფიქრობდი გულში. განვიზრახე, რომ თითონ გლახას, რაც უნდა დამემართოს, გამოვათქმევინო თავისი ვინაობა.

ერთხელ ტყუილ-უბრალოდ ნათრევ-ნახეტი, დაღლილი და ხელ-ცარიელი მოვდიოდი ჩემ ნათლიმამისაკენ. ჯერ მზე ისევ მაღლა იყო, კალოს ხარის გამოშვების დრო იქმნებოდა. ის უბედური კაცი ისევ ისე მწოლარე იმავე ადგილას დავინახე. ველარ მომითმინა გულმა, ვსთქვი, რაც უნდა იყოს, მივალ, იქმნება ვათქმევინო რამე: მაინც ცოტად დაღლილი ვარ, ნათლიმამის სახლამდინაც კაი მანძილი იყო კიდევ. სხვა არა იყოს რა, ქარს მაინც ამოვალებინებდი დაღლილ მუხლებსა. მივედი, „გამარჯვება“ ვუთხარი.

— ღმერთმა გადღეგრძელოთ,—მიპასუხა იმან სნეულის ხმითა და წამოიწია პატივსაცემლად, რადგანაც თავადის შვილი ვეგონე.

მე შევნიშნე, რომ ამ წამოწევამ ძალიან შეაწუხა, თითქო ტკივილები აეშალნენო, ისე მტკივნეულად შეიკრიბა წარბები და დაეღმიჭა გაყვითლებული სახე. ის იყო სრულიად დათენთილი სნეულებისაგან. ყვითელი სახე, შიგა და შიგ ტყლაპსავით ჩაჩნეული, შეშუპებული ჰქონდა, როგორც წყალმანკის მქონესა, თმა და მოზრდილი ქალარა წვერი ჭუჭყისაგან ისე გასქელებოდა, თითქო იმის თმას თავის დღეში არც წყალი მოჰხვედრიაო და არც საეარცხელი. რუსის ფარაჯის ნაგლეჯებში იყო გახვეული ის უბედური, ქვეშ ეშალა ლეკური ნაბადის ნაგლეჯი. გვერდთ ედგა ერთი პირ-მოტეხილი ლიტრა, იქავე ეგდო რუსული სხვილის ტილოს თოფრაკი და ერთი მოზრდილი კომბალი—ეგ ერთგული და უმუხანათო თანა-მგზავრი ყოველის უბედურისა. ძალიან გაქედილი სჩანდა დაუნდობელ ცხოვრებისაგან, მაგრამ იმასში რაღაცა იყო იმისთანა, რომელიც ამტკიცებდა, რომ ცხოვრების ქარიშხალსა ჯერ კიდევ არ გაუჭრია მისის სულის სიცხოვლე და სიძლიერე. მისი დაღლილი და არ-უგონო თვალები, პირმქუშად და შეწუხებულად მაყურებელნი, საესენი იყვნენ სიმტკიცითა და ღონითა; ეტყობოდათ ზედ, რომ ამათ პატრონს ბევრი ცეცხლი უნახავს, ბევრი ავდარი შესწრებია და გამოუვლია, მაგრამ არც ცეცხლს და არც ავდარსა ისე არ მოუკლავთ, როგორც შეეძლოთ. საზიზღარი სანახაობა ჰქონდა, მინდა ვსთქვა, საცოდავიცა, მაგრამ ამის თვალების სიამაყეს ვერ ვაკადრებ მაგას. დიდრონი შიშველი ფეხები საცოდავად ასიებოდნენ, დახეთქილ წყლულიდამ ჩირქი სდიოდა. ღმერთო, შეგცოდე, ეს რომ დავინახე, თვალი მოვარიდე, ისე მეზიზღა.

— გეზიზღები განა, შე კაი კაცი! მკითხა დაგვემილის ხმით. მაგრამ მე ის ხმა გამკიცხავ ხმად მეჩვენა. მე შევხედე და ერთი მწუხარე, თუ მძულ-

ვარე ჩემი შემარცხენელი ღიმილი დამხვდა იმის სახეზედა. მე შემარცხეა და მაშინვე თავი დავიხარე, ვერ გავუძელი იმის თვალების მკაცრს მეტყველებას. ვგრძნობდი, რომ ჩემის სულმოკლეობის სირცხვილმა სახეზედ ცეცხლი მომიკიდა ამ კაცის თამამ კითხვაზედ. მე პასუხი არ მივე, და ან რა უნდა მეთქვა?

— მართალი ბრძანდები, განაგრძელო იმ უბედურმა, თითქო მე შევეცოდეო, ჩემს დასამშვიდებლად: მართალი ბრძანდები! ცოცხალს კაცს მატლი მეხვევა!.. თითონ მე მეზიზღება ჩემი თავი, შენი რა საკვირველია!

ამან ვერ დამიშოშმინა სულ-მოკლე გული, თუმცა თითქო უგუნური ქცევა ჩემი თითონვე გამიმართლაო. მაგრამ ვაი იმ გამართლებასა!.. გული უფრო ამემღვრა, მე იმ წამს ჩემი თავი შემძულდა. რას ბრძანებთ?.. ჩემ წინ ნახევარ-მკვდარი კაცი იდო, ვგრე უნუგეშოდ დარჩომილი. იმას ისე ეჭირებოდა გულმტკივნეული ქცევა და თბილი სიტყვა, მე კი მხეცურად თვალი მოვარიდე და შევიზიზღე, მოდი აქა და თავი გაიმართლე? უნდა წამოვმდგარიყავი და ბოდიშით შემენანა ჩემი მხეცური ქცევა, მაშინ გავმართლებოდი, მაგრამ სულის ღონე ჩემი ამ პატიოსნურ საქმისათვის უძლური იყო. სუსტი რომ იქმნება კაცი, იქმნება!...

— მე ეს ოთხი თთვეა, რომ ასე ვარ,— დაიწყო კიდეც:— დამიგდო ავადმყოფობამ და ამ დღემდინ მომიყვანა. ესე უბატრონოდ ამ დაქცეულ ჩარდახის ქვეშ ამოდნის სული. ამოდენა დედა-მიწის ზურგზედ დამტირებელი არა მყავს. სიკვდილსაც ისე დავავიწყდი, როგორც კაცსა: ველი და არ მოდის. ისიც კაცისავით კეთილი ყოფილა: როცა გიჭირს, მაშინ გემალება. ნუ მოვა... მე უფალმა იმოდენა ღონე კიდეც შემარჩინა, რომ ჩემს ბედს ბოლომდინ, საფლავის კარებამდინ მივიტან. ეს კია რომ, სადაური სადა ვკვდები!...

„ვამ, სთფულთ, რა შიგან, ხატ რას გჳამბრუნებ, რა მნე გჳიბსა?
ყოელიმე შინი მონღთმილი ნიადგამცა ჩემუმბ სცობსა;
სადგურსა სად წაიყვან, სად აღუფსვრი სადით მიბსა,
მაგტამ ღმერთი აბ გასწიბავს ვაცსა შინგან განაწიბსა!“

— მართალი უთქვამს ამის მთქმელსა, შენი ჭირიმე! თუ ქვეყანამ პირი უკუმარიდა და არ შემიკედლა, ღეთის კალთა ზომ ფართოა!...

ეს რომ სთქვა, ღმერთს შეჰხედა. მე აბა, წარმოიდგინეთ, რა რიგად გამიკვირებოდა ძონძებში გახვეულის გლახისაგან ეს „ვეფხის ტყაოსნის“ სიტყვები!... ბარაქალა იმ კაცის მეტყველებას, რომლის სიტყვები ამისთანა უნუგეშოსაც ანუგეშებს საფლავის კარამდინა! მშვიდობა ძლიერსა სულსა შენსა, უკვდავო რუსთაველო!

რა ვქმნა?— ესთქვი ჩემს გულში: ეს კაცი ის არ უნდა ყოფილიყო, რაც ეხლა არის. ცნობის მოყვარეობა ჩემი წრეს გასცილდა, მერე იმანაც სიტ-

ყვა თითონვე ისე გამიგძელა, რომ იმედი მომცა, გამომეტქმევინებინა რამე. მინდოდა მეკითხნა, მაგრამ ვერ გავბედე: შევატყე, რომ დიდის ხნის ცნობილმა ქარმა უეცრად მოჰბერა გამოვლილი სევდა. ჯერ ვამჯობინე, სევდის ღრუბელი გადეყარა, მერე მეკითხნა ვინაობა. ბოლოს ისევ ჩემკენ მობრუნდა და დიდხანს დამაცქერა შავი თვალები. მე ისე მეჩვენა, ვითომც სახის მეტყველება შესცვლოდა. ეხლა კი დრო იყო, მგონი, დამეწყო საუბარი, მაგრამ ვიფიქრე, როგორ მოვაყოლო, და ვერა მოვაგვარე-რა. ხომ ასეა ეს ოხერი, როცა გიჭირს, ხერხიც მაშინ გეკარგება და ღონეცა. ბოლოს ვსთქვი: დავიწყობ, ჯანი გამვარდეს, თუ უხერხოდ მომივა.

— შენ, ძმობილო, ვუთხარი მონაწილეობით: აქაური არ უნდა იყო, თორემ თავისიანი როგორ დაგელოდა?

— მართალი ბრძანებაა,—მიბასუხა იმან: მე აქაური არა ვარ, ჩემი ქვეყანა აქედამ შორს არის, მაგრამ იქაც რომ ვყოფილიყავი, ესე ოხრად ამომივიდოდა სული, იმიტომ, რომ იქაც ისე აღარა ვინა მყავს, როგორც აქა.

— დიდი ხანია, რაც ამ მხარესა ხარ?

— კარგა ხანია, ბატონო! აი ხუთი წელიწადი უნდა შესრულდეს ამ შემოდგომაზედ, თუ მინამდინ დამცალდა. დიად!... ხუთი წელიწადი იქნება, რაც სამუდამოდ დამაკარგვინეს ჩემი მიწა-წყალი. თუნდა რომ მე ვაპატიო, ღმერთი მაინც მოჰკითხავს, ვინც ეგ სიკეთე მიყო.

— როგორ თუ დაგაკარგვინეს!.. განა ძალადა ხარ გამოგდებული?

— ეგ რომ გითხრათ, მითამ ჩემი ამბავი მიაშინა.

— თუნდ რომ მიაშხო, რა დასაძრახისია?

— არა, განა მაგას მოგახსენებთ, მაგრამ მე არ მინდოდა ჩემი ამბავი ვისთვისმე მეთქო.

— ეს ისეთ ნაირად სთქვა, რომ მე იმედი მომეცა დაწვრილებით თქმევისა, თუ რომ ცოტად მაინც ძალას კიდევ დავატანდი.

— რატომ არ გინდა? რისა გეშინიან?

— ჰმ,—ჩაიცინა გლახამა:—რისა უნდა მეშინოდეს?..

— მაშ რა გაბრკოლებს? სთქვი, თუ ღმერთი გწამს,—დაველრიჯე მე, რომ ვერა გავხდი-რა: რა წამსაც დავინახე, ღმერთია მოწამე, გული შენკენ მომიბრუნდა, თუმცა...

— თუმცა რა?

— არაფერი... მე მინდოდა მეთქვა, რომ შევატყე წუთის-სოფლისაგან დაჩაგრული ხარ,—გაუსხვაფერე მე სიტყვა: მიაშზე, ვინა ხარ, გულ-ნაკლულად ნუ გამიშვებ...

— ვინა ვარ...—მომიგო მან და შედგა, თითქო თქმა არ უნდაო.

III

მე, სწორედ მოგახსენოთ,—დაიწყო ხელახლად გლახამა,—ჩემს ვინაობას არ გეტყოდით, თუ ჩემი აღსასრული არ მოახლოვებულიყოს. ვიცი, ჩემი

დღე დათვლილია. თუმცა ძალიან კი მეძნელება თქმა, მაგრამ რა გაეწყობა? გულში გაიღვიძა კიდევაც ძველებურმა საქმემა და ეხლა რაღა დროს დამალვია? გინდ ეგ არ იყოს, ეხლა აღარაფრისა მეშინიან, თუნდა გამცე კიდევ. მე როდესღაც ვფიქრობდი ჩემის ვინაობის დამალვასა, როცა სიცოცხლე ტკბილი იყო ჩემთვისაც, როცა იმედი მქონდა, რომ ქვეყანაზედ მეც, როგორც იქმნებოდა, შრომით, თუ ოფლით, ვიყიდდი ლუკმა პურსა და ისე დავლევდი წუთის-სოფლის დღესა. ეხლა კი, როცა სიცოცხლე ბალღამსავით გამიმწარდა და ის ერთად-ერთი, ჩემსავით ობოლი იმედი წამართო ჟამთა ვითარებაში, ეხლა მე ფიქრი აღარაფრისა არა მაქვს. გეტყვი ყოველ ჩემ გარდასავალს და დაე ღმერთმა ეს აღსარებად მიმიტვალოს, თუ რამ შევცოდე და მონანება ვერ მოვასწარ,—შემინდოს. მე ვარ ნაყაჩაღევი. ჩემი თავი ერთ დროს წმინდი-გიორგის ჯვარად იყო დაფასებული, მაგრამ, ხომ ხედავთ, შესყიდულმა ტყვიამ აქამდისინ ვერ მიპოვა. მე, მართალია, ვიყავ ერთ დროს კაი მოსხებილი, ხელ-მარჯვე ბიჭი, ძალი და ღონე ყველაფერში შემწევდა, მაგრამ, ღვთის წინაშე ვალიარებ, მე საყაჩაღო კაცი არ ვიყავი. იქ ასეთი გული უნდა, რომ დედას კალთაში შეილი მოუკლა და ხელი არ აგვიკანკალდეს. მე იმისთანა არ ვიყავ: გული მორბილებული მქონდა პატარაობითვე, მე ყმაწვილობითვე სხვა მზემ დამკრა და სხვა რიგად გამითბო გული; მაგრამ ჟამმა მიმუხთლა და კაცმა არ მიპატივა; მეც დავკარ ფეხი და გავვარდი ყაჩაღად.

— მე კახელი არ გახლავარ,—მოჰყვა კვლავ მცირე ჩაფიქრების შემდეგ: ჩემი მიწა-წყალი, როგორც მოგახსენეთ, აქედამ შორს არის, და ვაი რომ ჩემს სიცოცხლეში იმ მიწას ვერ ვინახულებ და იმ წყალს ველარ დავეწაფები!.. შეიდის წლიდან მოკიდებული ოც წლამდინ ჩემის განთიადის დღენი ბატონის სახლში დამიღამებია. ის ღმერთმა იცის ცაში და დედამიწაზედ—მე, რაც მე იქ გულმტკივნეულად მიწევნია უღელი; მაგრამ დამნახავი ვინ იყო, მაღალის ღმერთის მეტი? თავდაპირველადვე ამადევნეს ჩემოდენა ბატონის-შვილსა დათიკოს. კაი მოგეცათ, კაი ბავშვი ის იყო პატარაობისას. ჩემი წყენა ბატონის სახლში არავის შეეძლო: დათიკოს რომ ეუყვარდი, ყველას იმისი რიდი ჰქონდა. დათიკო, როგორც მოგეხსენებათ, მამის-ერთა ბავშვის ამბავი, მეტი გაზვიადებული რამ იყო, განებიერებული, ერთს ალიაქოთს ასტეხდა ხოლმე, რომ ჩემთვინ ეწყენინებინათ რამე. მე, სწორედ მოგახსენოთ, ძალიან შევიჩვიე ჩემი პატარა ბატონი, იმანაც შემიჩვია, ასე რომ ბოლოს ეს შეჩვევა მე სიყვარულად გადამექცა. ყმაწვილის გული, შენი ჭირიმე, ადრეულა ყვავილსა ჰგავს: მზე დაჰხედავს თუ არა, გაიშლება, ის კი აღარ იცის, რომ ზამთრის სუსხი კიდევ მოასწრობს ნამდვილ გაზაფხულამდე და დააჰკნობს. მე რა ვიცოდი? ჩემი გული პირველად ბატონის სახლში გათბა და ამ სითბომვე ბოლო მომიღო. თუნდ ეგ არ იყოს, შინისაკენ მე გული არ მიმიწევდა. იქ ასეთი სულთამხუთავი დედინაცვალი მეჯდა, რომ, როცა კი მოვიგონებდი,

ქრეოლას მომგვრიდა მარიამობის თთვის ცივებასავით, ბატონთან კი განებიერებული ვიყავ ბატონის შვილისავით. დათიკოს ვუყვარდი და მეც მიყვარდა. მაშინ რა ვიცოდი სულელმა, რომ უმცროს-უფროსობაში სიყვარული სიზმარია? რა ვიცოდი, რომა ბატონ-ყმობის შუა სიყვარულის ხიდი არ გაიდება? ეგრე ყოფილა ქვეყანაზედა, ცალს თურმე ცალმა უნდა უცალოს!.. ეს რო მცოდნოდა, ღმერთსა ვფიცავ და ჩემ მამა-პაპის სალოცავსა, გულში ნაღველას ჩავიწურავდი და იმის სიყვარულს კი იქ არ გავიტარებდი. მაშინ რა ვიცოდი?..

თოთხმეტის წლისა შევიქენით ბატონი და ყმა, როცა ქალაქში სასწავლებლად დათიკოს გაგზავნა დიდმა ბატონმა დააპირა. მეც რასაკვირველია, თან უნდა გავყოლოდი. მამა ჩემმა რომ შეიტყო ესა, იახლა ბატონს და ჩემი თავი სთხოვა. ხომ მოგვხსენებათ: გლეხ-კაცისათვის თოთხმეტის წლის ბიჭი ოჯახობაში განძი არის. თუ ბიჭი პატარა მადლიანია, ამ ხანში კარგად შეიძლება გლეხ-კაცის ჭირის და ღვინის განახევრებასა. თუნდ ეგ არ იყოს, მამა ჩემს პირველ ცოლიდამ მარტო მე დავრჩი, და, მგონია, ვეძნელებოდი, არ ვემეტებოდი შორს გასაგზავნად.

დიდი ბატონი—ღმერთმა აცოცხლოს—მეტი გულ-თბილი კაცი იყო. ჩემი დათიკოსთან მოშორებაც ეძნელებოდა და მამა ჩემიც ეცოდებოდა. ის დალოცვილი მე მომიბრუნდა და მიბრძანა:—გაბრუშკა! თუ არ გინდა დათიკოსთან წასვლა, აქ დარჩი მამა შენთან, მე ძალას არ დავატან. ვიცი, ამას დათიკო იწყენს, მაგრამ რა ვუყოთ: შვილი მამისა არის. ამისთანა კეთილი იყო ის კურთხეული! ბატონის კაცის შვილი მამისა კი არ არის, ბატონისაა, მაგრამ ის კურთხეულის შვილი სხვა გულის პატრონი იყო...

მე აღმური ამივიდა სახეზედა, ბატონი თითქმის მამა ჩემს მოუბრუნდა და, ვაი თუ აქ დამაგდონ-მეთქი. ის კი არ იცოდნენ: მე დათიკოსთან სიკვდილი მერჩივნა ჩემ დედინაცვალთან ასის წლის ცხოვრებასა. გული მეტკინა, მახსოვს თვალეზში ცრემლიც მომერია, ვსთქვი ჩემ გულში: გამიწყრა ღმერთი, ისევ ჩამაგდეს იმ ქაჯის ხელშია! მაგრამ, ღმერთმა უშველოს, დათიკომ დამიხსნა ცეცხლისაგან. ის თავდაპირველადვე ერთი ამაყი, თვითრჯული ბავშვი იყო, რასაც იტყოდა, მოკვდებოდა და თავის ქეიფზედ კი გაივლიდა. მე რომ დავჩუმდი, დიდ-ბატონს ის მიუბრუნდა და თამამად უთხრა: თუ გაბრუშკას არ გამატანთ, მე ქალაქში წამსვლელი არა ვარ. გაჯიუტდა ეს ყმაწვილი, ზედ გადააკვდნენ და ვერ გადაათქმევინეს ნათქვამი. რა ექმნა დიდ ბატონსა? მამი ჩემისაც ეხატებოდა და თავის შვილის ამბავიც იცოდა. ბოლოს რომ ვერა გააწყო-რა, ბატონმა ისევ მამი ჩემის წყენა ირჩია და უთხრა თავისებურად, გულმეტკივნეულად: ხომ ჰხედავ, ჩემო დათო, დათიკო ისე შეჰჩევია შენს შვილს, რომ მოშორება ეძნელება. დაე წავიდნენ! კარგია რომ პატარაობითვე ბატონი და ყმა ერთმანეთს შეეჩვივნენ: ყმისათვის ბატონთან შეზრდილობა დიდი ზურგია. ნუ დაუშლი, თუ ღმერთი გრწამს, დაე უყვარდეთ ერთმანეთი.

მამა ჩემსა ვერაფრად ეჭაშნიკა ეს ნაუბარი ბატონისა; უგემურად გაიქნია თავი და ისე გაჯავრებული და გულ-აყრილი წავიდა, რომ, როცა ქალაქს მივიდოდი, არც კი მინახულა. ეგ, გითხრათ ჩემი გულქვაობის ამბავი, სულაც არ შევიმჩნიე მაშინ. ბოლოს კი ბევრი ვინანე. ის-ის იყო, მამა ჩემი თვალით ველარა ვნახე: იმავ წელიწადს ამოიქამა წუთის-სოფელმა, და მე ისე, მშობლისაგან შეუნდობარი, უთვისტომოდ, ობლად, მარტოდ დავრჩი ამ ტრიალ ქვეყანაზედა. ამ თვალ-მიუწდომელ დედამიწის ზურგზედ ერთი დათიკო-ლა დამრჩა. მე იმაზედ დავლიე ობოლის გულის სიყვარული!...

ჩავედით ქალაქში. ჩვენ დაგვაყენეს დიდ-ბატონის ნათლიდელასთან. ის იყო ერთი ღარიბი, ქვრივ-ოხერი, ხნიერი დედაკაცი. ერთი ვაჟი-შვილი ჰყოლოდა თურმე და ისიც შეჰშურებოდა იმისთვის ბედსა და წაერთმევა საწყლისათვის. ორ-ოთახიანი სახლი ჰქონდა მტკვრის პირას. მე რომ მივათვალ-მოვათვალიერე იქაურობა, ვსთქვი ჩემს გულში: აქ, მგონი, ჩვენ კუქს ვერ გავიძღობთ-მეთქი. მერე დათიკოსაც ვუთხარი ეგა, იმან გამიცინა და მითხრა: თორმეტი თუმანი უნდა ვაძლიოთ წელიწადში და წლის სამყოფი პური და ღვინო, როგორ შეუძლიან მშვიფრები დაგვყაროსო? მართალი უნდა სთქვას კაცმა, ის დალოცვილი ისე გვინახავდა, როგორც საკუთარ შვილებსა. ღმერთმა მშვიდობა მისცეს იმის სულს!...

დათიკო ყოველ დღით სკოლაში მიდიოდა, სადილად შინ მოვიდოდა, სადილს-უკან წავიდოდა, ზარების დარეკვის დროს ისევ შინ დაბრუნდებოდა. საწყალს რაღაცა რუსული ტანისამოსი ჰქაცევს. ძალიან ითაკილა პირველში, ისე რომ ერთხელ შემომტირა კიდენაც, მაგრამ, ხომ მოგეხსენებათ კაცის ამბავი,—ყველაფერს მალე შეეჩვევა, ისიც შეეჩვია. მე ბევრი საქმე არა მქონდა. რაკი დათიკოს სკოლაში გავისტუმრებდი, მთელი დღე ისე გულ-ხელ-დაკრებილი ვიჯექი. ხანდისხან იქნება ბაზარში გავეგზავნე დედაბერსა მწვანილის სასყიდლად, სხვას ყველაფერს თითონა ჰყიდულობდა. მეც, რაკი ჩემს საქმეს ბოლოს მოვუღებდი, ავიღებდი თავს და ქუჩის პირას ქვაზედ ჩამოვჯდებოდი, თვალებს ავაყოლებდი ამელელს და ჩამომვლელს, როგორც მოგეხსენებათ უსაქმო კაცის ამბავი. ჩვენის ქუჩიდან ერთი ვიწრო ქუჩა უბრუნდებოდა, და იქვე ერთი პატარა საყდარი იდგა; იმის დასწვრივ, ჩვენ-კენ, ამ ორ ქუჩის კუთხეში ერთი უშველგებელი, დიდი ალაყაფის კარებიანი სომხის სახლი იყო. იქ ხშირად მინახავს ერთი მოზრდილი იმერლის ბიჭი; უფრო საღამოს ხნობით გამოდიოდა. დაჯდებოდა კარების ღირეზედ და სულ რაღაც ხელნაწერსა კითხულობდა. მე ძალიან გამიკვირდა, ვინ ბიჭი-მეთქი და ვინ წიგნის კითხვა!... მე მაშინ ბრიყვსა წიგნი მარტო სათავადო ხელობა მეგონა. თურმე, ნუ იტყვით, ჩვენისთანა საწყალ კაცის შეფერებაც სკოდნია. ღმერთო მაღალო! სადაც კი შენი მადლიანი ხელი ურევია, იქ ყველაფერი საყოველთაო ყოფილა!

ერთხელ კვირა დღე იყო. დათიკო სადღაც წავიდა და საღამომდინ შინ არ შემოუხედნია. ამან როგორღაც ორიოდ თთვეს შემდეგ ხშირად

დაიწყო გარე-გარე სიარული და ხანდისხან მამლის ყივილამდინაც არ შემოვიდოდა შინ. მგონი, მაშინ იმას სწავლაზედ გული აცრუებულიცა ჰქონდა. კვირა დღე იყო, როგორც მოგახსენეთ. მე შინ საქმე არა მქონდა-რა, გამოვედი ქუჩაში. ჯერ ჩვენ საყდარში წირვა არ გამოსულიყო. გავედი თუ არა, ის იმერლის ბიჭი წიგნით ხელში იქავ დამხვდა, საცა უწინ ვხედავდი ხოლმე; მეც აქეთ ქუჩის პირას ქვაზედ ჩამოვჯექ და დავუწყე ცქერა. ის ბიჭი თვალ-აულეგლივ კითხულობდა; ხან ჩაიცინებდა, ხან ისევ გაუცინებლივ დასცქეროდა მუხლებზედ გადაშლილ ნაწერსა. მე გულმა ვედარ მომითმინა, მივედი იმასთან და გამარჯვება ვუთხარი: იმანაც, რასაკვირველია, სალამი მომცა.

— შენი სახელი, ძმობილო?—მკითხა იმან.

— გაბრიელ. შენი?—ახლა მე ვკითხე.

— გლახუკა.

— სადაური ხარ?

— რაჭველი. შენა?

მეც ვუთხარი, სადაურიცა ვარ.

— რაჭველი? მაშ მოჯამაგირედ იდგები?—დავუმატე მე.

— დიად. სომეხთან ვდგევარ. შენა?

— მე? ბატონის შვილს ვახლავარ.

— აი ყმაწვილი რომ დაიარება, იმას?

— იმას.

— დიდი ხანია ქალაქში ხარ?

— კარგა ხანია. შენა?

— მე, თუნდა ორი წელიწადია, აქა ვარ.

— მეც, ერთი წელიწადი იქნება, აქა ვარ და რატომ აღრევ არ მი-ნახეხარ?

— აქ არ ვიყავი, ჩემი ალა კარგა ხანი იყო კახეთში და თან ვახლდი. ეხლახან ჩამოვედით. ორი თთვე არ იქნება ჯერ კიდენ.

— კიდეც იმიტომ. ეგ რა არის? ვკითხე და დავანახვე წიგნი.

— ზღაპრების წიგნია, ჩემო ძმაო! საქმე არა მაქვს და გულს ამაში ვართობ.

— აბა, თუ ღმერთი გრწამს, წაიკითხე, მეც გავიგონო, ვუთხარი მე ხევწნითა.

დამიჯერა იმ კაი კაცმა და დაიწყო ისეთ ნაირად კითხვა, რომ, ღმერთო შეგცოდე, შური მომერივა. ეგ კიდეც არაფერი: ყური ვუგდე და ის, რასაც კითხულობდა, თითქო მეცნო, თითქო სადღაც უწინაც გამეგონოს. გადააბრუნა ახლა სხვა გვერდი, ახლა სხვა წაიკითხა, ის კი სწორედ ჩვენს სოფელში გამეგონა, არ ვიცი რად, მაგრამ გული კი სიხარულით გადამიტრიალდა. „დალახვრა ღმერთმა,—წამოვიძახე უცებ,—ჩვენი გლეხური ზღაპარი აქ სად

მოსულა?..“ დიად, ჩვენი მდაბიო ზღაპარი გახლდათ. იმერლის ბიჭმა ჩაიციანა ჩემ სიტყვაზედა.

— ეგრეა, ჩემო გაბრიელ! მითხრა გლახუკამ: წიგნი იმისთანა რამ არის, რომ თქვენის სოფლის ამბავს ქალაქში ჩამოიტანს, ქალაქისას—სოფელში წაიღებს; საიდგან სად კაცს კაცთან გაალაპარაკებს.

— მართალი ყოფილა, როგორცა ვხედავ, ვუთხარი მე: მაგრამ... ჩვენი ზღაპარი!.. აი დალახვრა ღმერთმა, წიგნში ჩაწერილა! აბა ერთი კიდეც წაიკითხე.

კიდევაც წამიკითხა იმ დალოცვილის შვილმა. რა გავაგრძელო, იმ წიგნმა თავი შემაყვარა. ისე ჩემ სიცოცხლეში არა მინატრია-რა, როგორც ამ დღეს წიგნის კითხვა მე ვინატრე: მშურდა, გეტყვით ჩემ გულის სიძუნწეს, რომ ის ისე თამამად კითხულობდა, მე კი ისე უხეიროდ დავეხეტებოდი. ბოლოს, გულის წადილს რომ ვეღარ გავუძელ, მივევარი ზედ გლახუკას და დავეღრიჯე:

— თუ ღმერთი გრწამს, მოდი ერთი მადლიანი საქმე ჰქენ და წიგნი მასწავლე. მე ერთი ობოლი ბიჭი ვარ, თუ მე ვერ გადავიხდი სამაგიეროს, ღმერთი ხომ დიდია!..

რას ბრძანებთ?.. მაინც ისე უსაქმოდ ვალამებდი ჩემს დღეს. მე რომ მაშინ წიგნი მცოდნოდა და ის ზღაპრები მეკითხნა, ჩემს ბედს ძალით არ დაჰყევდა.

— მართლა გულითა ხარ მოწადინებული? მკითხა გლახუკმა.

— რას ამბობ? მოწადინებულიო!.. ზედ დავაკვდები, შენ ოღონდ ეგ სამადლო საქმე მიყავ! ვუპასუხე გიჟსავით.

— მაშ თუ აგრეა—ადვილია.

— ვაცხონე მამა შენი!.. შეეყვირე გახარებულმა: მადლიანი ბიჭი ყოფილხარ.

— ნუ გგონია, რომ მე გასწავლი. მე არ დავზარდებოდი, მაგრამ; ხომ იცი, ძმაო, მოცლა არა მაქვს, მე კაი ოსტატს გიშოვნი.

ფერი მეცვალა, ეს რომ მითხრა. როგორც თავ-მოწონებული ფარშავანგი ჰხარობს, მინამ თავის შავ ფეხებს დაინახავს, როცა კი ძირს დაიხედავს და თვალს მოჰკრავს, მაშინვე ფრთებს დაღონებული ჩამოჰყარის,—ისე ამ სიტყვაზედ ჩემმა ჯერ წახალისებულმა გულმა ჩამოჰყარა ფრთები.

— ეჰ, ძმობილო! ვუთხარი გულ-ნატკენად: შენშიაც მოესტყუედი. ოსტატს კაი გაძლოდაც უნდა, მე ცალი ფულიც არა მაქვს თვალზედ მივიკრა. ვხედავ, რომ ტყუილ-უბრალოდ წახალისდა ჩემი წადილი.

იმან გამიცინა და მითხრა:

— აჩქარებული კაცი ჰყოფილხარ, თოფის წამალსავით ჰფეთქავ. განა მე არ ვიცი, შე კაი კაცო, რომ მე და შენისთანა კაცს საოსტატო ფული არ ექნება? მე იმისთანა ოსტატს გიშოვნი, რომ უფულოდ გასწავლოს.

— გულს მირბილებ განა? ვკითხე უჯერობით:

— დამიჯერე, მართალს გეუბნები.

— მართალს!?

— ჰო, ისეთი კაცი გიშოვნო, რომ ძმასავით მოგეხმაროს.

— ბიჭოს!.. მაშ დეთის კაცი ყოფილა!..

— შენ არა სტყუი. სწორედ დეთის-მსახური კაცია. მეც იმან მასწავლა, ღმერთმა გადუხადოს სამაგიერო.

— არა,—დამაცა: როგორ თუ დეთის მსახურია, სამღვდელოა?

— სწორედ. შენ ხომ ამბობ ფულიო, ფული კი არა, სანთლით ეძებს შენისთანა მოწადინესა, რომ წიგნი ასწავლოს. ვისაც არ უნდა, იმდენს ეჩიჩინება, იმდენს ეჩიჩინება, რომ ძალად ანდომინებს. მეც ისე მნახა ერთხელ აქ ქუჩაში. დაილოცა ის დღე, ჩემთვის კაი დღე იყო... დამიწყო დალოცვილმა ლაპარაკი: სადაური ხარო, აქ რას აკეთებო? მეც ყოველისფერი მოვახსენე. რა გავაგრძელო! ისე მოინადირა ჩემი გული ტკბილის სიტყვით, ისე შემიჩვია, რომ, ბოლოს წიგნის სწავლებაც დამიწყო. რა მე?... ათიოდ პატარა ბიჭები, ამ ჩვენს უბანში მოგროვილები, იმასთან დადიან და სწავლობენ. როგორც შენ, ისე იმან იმათგან გროში არ იცის. მე ერთხელ, ჯამაგირი რომ ავიღე, მინდოდა მიმერთმივა ორი მანეთი იმ დალოცვილისათვის, მაგრამ, თუმცა არ გამიწყრა, მიწყინა კი.

— მამა გყავს? მკითხა მე.

— არა, შენი ჭირიმე!

— დედა?

— გახლავთ.

— ვინ ინახავს?

— მე, შენი ჭირიმე! ჩემს მეტი არავინა ჰყავს.

— მაშ ეგ ფული დედა შენს შეუენახე,—მიბრძანა თავისებურად გულთბილად. შენ რა გაქვს, მე რა უნდა მამცე?

— დედა ჩემს თავისი წილი გავუგზავნე და ეს გადავანარჩუნე, რომ თქვენ ლოცვაში მომიხსენიოთ.

— ლოცვა არც ფულზედ და არც ფულით არ იყიდება.

— საყდრის და დეთის სადიდებლად მაინც მიიღეთ, შენი ჭირიმე!

— ღმერთი, ჩემო ძმაო, მარტო კარგის საქმით იდიდება და არა ფულითა.

— მიწყრებით, შენი ჭირიმე!

— არა, მე მართალს გეუბნები.

— შენთვის შეინახე: თუ მეტია შენთვის, იმას მიეცი, ვინც მე და შენზედ უფრო ღარიბია, მაგას უფრო მოგიწონებს ღმერთი. აგერ ამ თქვენის ქუჩის ბოლოს ერთი ღარიბი სახლობა არის, პურის შოვნის ილაჯი არა აქვთ, მე და შენ კი ყოველ დღე მაძღრები ვართ...

ეს ისეთ ნაირად მითხრა, რომ არ დაიჯერებ, მაშინვე გამოეტრიალდი, ვიპოვე ის სახლობა და იმისთვის გადადებული ორი მანეთი იმათ მივართვი. აი რა მადლიანი კაცია!... ნეტა თითონ ჰქონდეს რამე მაინცა! ღვთის განაჩენი არა აბადია-რა, ღღე-ღღეურად ძლივა სცხოვრობს. მაგრამ სულ ტყუილი ყოფილა, კაცს რაკი ღვთის მადლი ჩაესახება გულში, მდიდარია, თუ ღარიბი, მაინც მადლის გზაზედ წავა. მაგ კაცის ამბავი რომ გიაშბო, არ დაიჯერებ, იმისთანა რამ არის. საცა კი სიკეთეა ამ უბანში, იმისი მადლიანი ხელიც იქ ურევია. დაილოცა ღვთის სამართალი, რომ მე და შენისთანა თავ-მინებებულ კაცს მაგისთანა პატრონს გაუჩენს ხოლმე!... მე თუ კაცი ვარ, ეგ იმისი უნარია, ღმერთმა გადაუხადოს! ტყუილად კი არ არის ნათქვამი: ჩვენისთანა კაცის ვალისა ღმერთია მზღველიო. აგერ თითონაც გამობრძანდა.—დაატანა გლახუკამ და მიმახედა საყდრისაკენ.

წირვა გამოსულიყო. თეთრ-ჩადრიანი დედა-კაცები თეთრად მოედვნენ ქუჩასა; კაცები კი, როგორც მოგეხსენებათ ჩვენი ადამი, ჯგუფად შეგროვდნენ საყდრის დერეფნის წინ და დაიწყეს თავისებურად ყაყანი. იმათში შეე-რია ერთი მაღალ-ტანიანი ახალგაზდა მღვდელი.

— ის არის?—გკითხე გლახუკას, თვალი კი იმ მღვდლისაკენ დამრჩა.

— აბა, ის არის, ძმაო, წამო კურთხევა ვსთხოვოთ.

IV

პასუხის თქმა აღარ დამაცალა, წამოდგა და წავიდა საყდრისაკენ, მეც თან ავედევნე. მივედიო. ის მღვდელი შუაში იდგა, ხალხი ბუზსავით ირე-ვოდა იმის გარშემო. თითონ ზოგს ელაპარაკებოდა, ზოგიც დაუზარებლად პასუხს აძლევდა, ზოგი გაეხუმრებოდა, ზოგს თითონაც გაუხუმრებდა, და მაშინ უნდა გენახათ გულიანი ხარხარი ერისა. ზოგი კიდეც სულ-განაბული შესცქეროდა, თითქო დაჯერებულიაო, იმის პირიდან ოქრო გადმოვარდება, და შიშობს ხელიდამ არ წამივიდესო. ბევრი სიკეთე უნდა დაეთესოს კაცსა, რომელსაც ეგრე სიყვარულით გარს არტყია ხალხი! კაცი ის არის, შენი ქირიმე, და ქუდიცა იმასა ჰხურავს. ალბად კაი კაცსაც თავლი აცხია, რომ დიდი და პატარა ბუზსავით ზედ ეხვევა!... დედა მიწის ზურგს ბევრი არ უტარებია იმისთანა.

სწორედ კაცს რომ წყალი მოსწყურდება, ისე მომწყურდა იმის სიტყვების გაგება. გადავიხარე თავი, რომ დამენახა და გამეგო რამე. წინ ედგა ერთი პატარა ბიჭი თავ-ჩალუნული.

— ყველა, ყველა და, შენ რატომ ჩემთან აღარ დადიხარ?—უბრძანა მღვდელმა: მოგწყინდა განა, შე ცუდლუტო, წიგნის კითხვა?

— მე რა ვიცი?—უთხრა ბიჭმა:—მამა ჩემი არ მიშვებს. — მღვდელი თითქო შეკრთაო, ისე ეწყინა ეს პასუხი.

— რატომ არ გიშვებს?

— გეყოფა რაც ისწავლეო, — მეუბნება.

— აქ ხომ არ არის მამა შენი?

— აი იქითა ზის.

— აბა აქ დაუძახე.

პატარა ბიჭი ციბრუტივით მოტრიალდა და გაიქცა მამის დასაძახებლად.

— ვერ უყურებთ პეტრეს!... — სთქვა თავის-თავად მღვდელმა და ჩაფიქრდა...

— ეგ არის და!... — დაიძახა ვილაყამ: — ავი ძაღლი არც თითონა სქამს არც სხვას აქმევსო.

ხალხმა გაიცინა, მღვდელსაც ღიმილი მოერივა, მაგრამ მარდად შეიკავა სიცილი.

— მამას არ უსწავლია და პაპას, შეილს რად ასწავლის? — სთქვა მეორემ: — შეჩვეული ჭირი ურჩევნია მაგისტანა თავხედს შეუჩვევარ ლხინსა.

— გონიერსა მწვრთნელი უყვარს, უგუნურსა გულსა ჰგმირდესო, — მაგისტანა კაცზედ არის ნათქვამი, წამოიძახა მესამემ.

იქნება კიდევ ბევრი ელაზღანდარათ, თითონ პეტრე რომ არ მოსწრებოდათ.

— კაცო! — უბრძანა მღვდელმა: — მართალია, შენ შეილს შენ უშლი სწავლასა?

— მართალი გახლავთ. რა მაგის საქმეა? არა შეჯდა მწყერი ხესა, არა იყო გვარი მისი, შენი ჭირიმე! — უპასუხა თამამად პეტრემ.

— როგორ თუ არა იყო გვარი მისი?

— ესე, შენი ჭირიმე! ჩვენ გლეხ-კაცებს გვეძახიან, დღე-და-ღამ ოფლი უნდა ვიწუროთ და პური ისე ვჭამოთ. ღმერთს ვერა უბრძანებია: „ოფლითა თქვენითა მოიპოვეთ პური თქვენიო“, ეს ღვთის ბრძანება მარტო ჩვენ დავაწვა კისერზედ და ვეწვეით კიდევ. წიგნი რა ჩვენი საქმეა? ის ჩვენ დამშეულ კუჭს ვერ გაგვიძღობს. ჩვენი წიგნი დედა-მიწაა, ვენაცვალე იმის მადლს! როცა დედა-მიწას მწვანე ხავერდისავით ჯეჯილის ყდა გადაეკვრება, მაშინ იმაზედა ვკითხულობთ ჩვენს ბედსაცა. ჩვენი კალამი დაუღალავი გუთანია, მელანი კიდევ გულ-ღვიძლიდამ გამოწურული ჩვენი ოფლია. ამოვაწებთ ოფლში გუთანსა, გადვუხსნით ხოლმე დედამიწას მადლიან გულსა; ჩავაყრით შიგ თესლსა, როცა ღრო მოვა, მივალთ, და ის დალოცვილი მიწა თავის დღეში არ დაიღლება, ისე არ გაძუნწდება, რომ მიბარებული ერთი-ორად მაინც არ დაგვიბრუნოს. ტყუილად კი არ ეძახიან მიწას „დედაო“, ის გვაწოვებს ჩვენ ძუძუსა, იმას დავხარით დღე-და-ღამ, ჩვენი ჭირიც და ლხინიც ის არის, შენი კვენსამე! წიგნი კარგია, ვინ არ იცის? ბევრიც სხვა რამეა კარგი ამ ქვეყანაზედ, ჩვენ იქამდინ ხელი არ მიგვიწვდება... გაგიბედავთ, შენი ჭირიმე, და გეტყვით, ჯერ კუჭი უნდა გავიძლოთ, კუჭი!... ჩვენი თავდაპირველი გულის-ტკივილი ეს არის!...

— მართალს ამბობს, მე და ჩემმა ღმერთმა, — გაიხმაურა ხალხმა, რომელიც წუთის წინად ისე თავხედად დასცინოდა პეტრესა.

— რას ბრძანებთ?.. — წამოიძახა ხალხის ხმით გულ-გაკეთებულმა პეტრემ: წელში ვერ გავსწორებულვართ, პირუტყვისავით მალლა ვერ აგვიხედნია, სულ დედა-მიწას დავყურებთ, თითქო ჩვენი ბედი იქ დაკარგულა და ვეძებთო, ვინ ჩვენ და ვინ წიგნი!...

— მე მესმის, ჭკვიანო პეტრე, შენი გულის ვითარება, — უბრძანა დაღონებით მღვდელმა: მე მოზიარე ვარ შენის გულის ტკივილისა!... შენ გუთანი გირჩევენია წიგნსა, იმიტომ რომ შენ გუთანი ღღეს პურს გაჰმევს.

— მართალი ბრძანებაა, შენი ჭირიმე! — მიუგო პეტრემ.

— ეხლა შენ ერთი ეს მითხარ: რომ არ გცოდნოდა, რომ ცეცხლში რკინა რბილდება, საიღამ გააკეთებდი ბარ-საკვეთს, ცულსა, ეჩოსა, რომლითაც გუთნის ხესა სთლი? რომ არ გცოდნოდა, რომ ვერც უნდა გამოყვანა გუთანსა, რით მოხნავდი მიწასა? რომ არ გცოდნოდა, რომელ მიწას როგორ უნდა მოხვნა, — ღრმად ჩაშვება ბარ-საკვეთისა, თუ თხლად, — რა გეშველებოდა?

— შენი მტერი იქნებოდა, მე ვიქნებოდი.

— საიღამ იცი ეს ყველაფერი?

— როგორ თუ საიღამ?... მამა-პაპით შენი ჭირიმე! მადლობა ღმერთსა, თვალი მქონია — მინახავს, ყური მქონია — მსმენია, გულის-ყური მქონია — მივხვედრილვარ, ხსოვნა მქონია — გონებაში ჩამრჩენია.

— რაც გინახავს, გსმენია, მიხვედრილხარ, გონებაში ჩავრჩენია, — ამას სულ ერთიანად რას ეძახი?

პეტრე ჯერ ჩაფიქრდა, თითქო არ იცის, რა სთქვასო, მერე კი ისე ჰოჭმანობით წამოიძახა:

— რა ვიცი, შენი ჭირიმე, რას ვეძახი.

— მაინც?

— ჩემს გამოცდილებას, ჭირნახულობას, ჩემს ცოდნასა, შენი ჭირიმე!

— კუჭს გიძღობს ეგ შენი ცოდნა?

— მაგას რაღა პასუხი უნდა, შენი კვნესამე? თითონ შენ კარგად იცი, რომ უმაგისოდ წყალში გადასადგები ვიქნებოდი.

— ეხლა ერთი ეს მითხარ კიდევ: რამდენი შენზედ უფრო მცოდნე კაცია ქვეყანაზედ?

— რა ვიცი, შე დალოცვილო? მგონი, თავზედ იმოდენა ბალანიც არა მქონდეს: მჯობს მჯობი არ დაეღვეა.

— იმ მცოდნე კაცების ჭირნახულობა, გამოცდილება, ცოდნა რომ შენსა ზედ დაემატოს, — კარგი არ იქნება? უფრო ადვილად არ გაიძღობ კუჭს, უფრო ცოტა ოფლით ბევრს არ მოიმიკი?

— ღვთის წყალობა გქონდეთ, რომ კარგი ის იქნება, მაგრამ ხათაბალა ეს არის, რომ თვალი იმათამდინ არ მიმიწვდება და ყური. საიღამ სადაო, წმიდაო საბაო: ამოდენა ღელა-მიწის ზურგზედ სად ვეძებო მე ისინი, რომ გამოგვითხო რამე?

— მე რომ გაჩვენო იმისთანა რამე, რომ მთელის ქვეყნის ოსტატობა ჰქვიან კაცების ნაცადი, ცოდნა, თუ მოინდომებ, სულ მუდამ ხელთა გვქონდეს, ერთი სიტყვით, რომელ ჰქვიან კაცთანაც გინდა შორიდანვე გაგალაპარაკო,—რას იტყვი?

— იმას ვიტყვი, რასაც მთელი ქვეყანა ამბობს: ეგ ხომ მისნობა იქნება.

— აბა მაგისთანა მისანია წიგნი.

მე რომ ეს გავიგონე, სწორედ მოგახსენოთ, თავიღამ ფეხებამდინ ერჟოლამ გამიარა, არ ვიცი კი რად? ეს კი ვიცი, რომ ჩემს გარდა სხვასაც ეგ დაემართა: ხალხს, თითქო მზემ დაჰკრაო, სახე გაუნათლდა. პეტრე კი ისე სახტად თვალებ-დაჰყეტილი დარჩა, თითქო თავ-ბრუ დაესხაო. ისე ატაცებულსავით დიდხანს იქნებოდა, რომ მღვდლის სიტყვებს არ გამოეფხიზლებინათ.

— ეხლა რას იტყვი, წიგნი გიშველის რასმეს, თუ არა?

— ნება მომეცი,—უთხრა გულ-ამომჯდარმა პეტრემ: ეგ მუხლები გადაგიკოცნო. ჩემი ტუჩები ბევრჯერ მიჰკარებია სხვის მუხლსა და შენისთანას კი არც ერთხელ.

მღვდელმა არ მიუშვა მუხლებამდინ. მაშინ პეტრემ პირნათლად შეჰხედა და გონება გახურებულმა წამოიძახა:

— დაილოცა შენი ენის პირწყლიანობა!... ღმერთი მაღლიდამ გიყურებს, შე ღვთისგან კურთხეულო ადამიანო, რომ მე სულის წაწყმენდისაგან დამიხსენ, წელან გელაპარაკებოდი ბრმა, შვილის ცოდვაში ვდგებოდი, ეხლა, შენის მაღლიანის ენით თვალ-ხილულო, გეუბნები: ის მამა შეილის დამღუპავი ყოფილა, რომელსაც შენისთანა ღვთის კაცი გამოუჩნდება შეილის გასაწურთენელად და არ გააწურთენინებს. ნუ შეჯდება მწყერი ხესა, ნუ იქნება გვარი მისი, ჩემმა შეილმა კი წიგნი უნდა იცოდეს, შენი ჭირიმე!.. მომეცი ხელი, შენი კენესამე!.. ერთი გემთხვია!..

გულ-მოღობილი პეტრე მივარდა ხელზედ საკოცნელად, მღვდელმა აკურთხა და არ ამთხვევინა კი.

— მაშ დამილოცე მაინც მამის-ერთა შვილი! უთხრა პეტრემ და შვილი წინ წამოუყენა. მღვდელმა აკურთხა ის ბავშვი და თავზედ აკოცა გაღიმებულმა.

— შვილო! ეს ღლე დაიხსომე, უთხრა შვილსა პეტრემ: ეს ღლე მე და შენთვის მზიანი ღლეა.

მღვდელი აირია, ვნახე რომ მოენამა თვალებიცა. უეცრად მოაშორა თვალი გულ-ამომჯდარ პეტრეს და იმის თავ-ჩაღუნულ შვილსა, თითქო

თავის გულის მადლიანობა უნდა დაუმალოს მამასაც და შეილსაცაო. მღვდელი რომ მიტრიალდა, ერთ ვიღაცა დროულ კაცს თვალი შეასწრო და უთხრა:

— ზაქარია! არა გცხვენიან, კაცო, რომ ძმასთან ვერ მოთავსებულხარ, ძმასთან!.. ვინც შეიტყობს, რას იტყვის? სირცხვილია, სირცხვილი! თავზედ ერთი ბეწვიც აღარა გაქვს შავი და მაგისთანა საქმეებს კი სჩადი.

— რა ვქნა, შენი ჭირიმე? უპასუხა იმან ცოტად შერცხვენილმა: განა რომ მცხვენიან, მაგრამ ერთი აჯამი რამ არის, მოუსვენარი. ღმერთია მოწამე, მე უბრალო ვარ.

— ნუ ჰკრუობ მაგ-დროული კაცი, ცოდვაა!.. დღეს არ გეუბნებოდით საყდარში, რომ ქრისტე-ღმერთმა მტრის სიყვარული ბრძანა, და შენ კი მტერი კი არა, ღვიძლი ძმა ამოგიძულებია. სირცხვილია!.. უშვილო კაცი ხარ, დროული... თუ კაცისა არა გცხვენიან, ღმერთი ხომ ყველასა ჰხედავს, რა პირით შეხედები?

— აბეზარსა ვარ მოსული, ამ საყდრის მადლმა და შენი რისხვა არა მაქვს! ძმარს მაწურებს ცხვირში! სხვა არა იყოს-რა, უფროსი ძმა ვარ...

— მე არ ვიცი! თქვენ ორივე მტყუნები ხართ ღმერთთანაც და კაცთანაც იმიტომ, რომ ძმები ხართ და ჰჩხუბობთ კი. ამ ხალხთან გეუბნებით შენცა და შენს ძმასაც: თუ ერთი ერთმანეთის პატივი არ გექნებათ, საყდარში აღარ შემოგიშვებთ.

ეს რომ სთქვა, აკურთხა ყველანი და გამოემართა შინისაკენ. გამობრუნებაში წინ შეეყარა გლახუკა.

— ოჰ, გლახუკას გაუმარჯოს, ჩემს გლახუკას! შემოსცინა მღვდელმა: რასა იქ და როგორა ხარ?

— გახლავარ, შენი ჭირიმე, შენის ლოცვით და კურთხევით,—მიუგო გლახუკამ და ქუდ-მოშვლებილმა კურთხევა ჩამოართვა.

აკურთხა თუ არა, გადასდო მხარზედ ხელი და ისე ხელ-გადაბჭობილი წამოვიდა. მე ბევრი რამ გამიკვირდა იმ დღეს და ისე კი არა გამკვირვებია-რა. აბა გლახუკა ვინ იყო? ერთი უბრალო მოსამსახურე—და მაინც კი მღვდელმა არ ითაკილა და ხელი გადასდო. მაშინ მე რა ვიყავ, მაგრამ ამისთანა თავდაბლობამ ჩემი გული მოინადირა. მეც იმათ უკან ავედევნე.

— სადა ხარ, რომ აღარა ჰჩანდი? ჰკითხავდა მღვდელი.

— ეს თთვე ნახევარია, რაც გიახელი—უპასუხა გლახუკამ: თორემ აქამდინ აღას ვახლდი კახეთშია.

— ერთხელ მაინც როგორ არ მინახულე, ბიჭო! ერთ დროს მე და შენ ხომ მეგობრები ვიყავით, პური ერთად გაგვიტეხია, ერთ ჭერ ქვეშ დაგვიხველებია, სხვა არა იყოს-რა.

— თქვენმა მადლმა, მოცლა არა მაქვს. ამოდენა სახლი და სახლის ავეჯეულობა ეხლა მარტო მე-და მამარია, ჩემს მეტი აღარავინ ჰყავთ, სულ ყველანი დაითხოვეს, თორემ როგორ არ გიახლებოდით: თქვენზედ უკეთესისა ვნახავ?

— ეგა სჯობია ჩემ ნახვასა, ჩემო გლახავ! შენს საქმეზედ იყავ ბეჯითი, გულ-მოდგინე, ერთგული, რომ ღმერთიც მადლობელი იყოს და კაციც: რასაც ვიკისრებთ, ის უნდა ავასრულოთ კიდეც. ლუკმა მაშინ არის ტკბილი, როცა კაი კაცობით არის ნაშოვნი. ჩემი ნახვა, ძმავ, ისე საჭირო არ არის: არა კაცი იმოდენა სიკეთეს არ მოგცემს, რამოდენადაც შენის ვალის ასრულება.

— ამ ლაპარაკში რომ იყვნენ, ქუჩას ჩამოსცილდნენ. არ ვიცი, ჩემის ფეხის ხმაურობა გაიგო, თუ არა, შემომხედა და, რომ დამინახა უკან მივდექ, მკითხა:

— რაო, ძმობილო, ჩემთან საქმე ხომ არა გაქვს?

— არა, შენი ჭირიმე! გლახუკას მოვდექ.

— მე მეგონა ჩემთან გინდა რამე. მითხრა ესა და წავიდა ისევ ისე ხელ-გადაბჭობილი.

მე დავშორდი. გლახუკამ რაღაც ლაპარაკი დაუწყო. მე არაფერი აღარ მესმოდა, ისე შორს ვიყავ. მინამ გლახუკა გაათავებდა სიტყვას, მღვდელი შედგა და ორიოდჯერ თავის მადლიანის თვალით შემომხედა. მაშინვე მივხვდი, რომ ჩემზედ ლაპარაკობდნენ და, სწორედ გითხრათ, გული ამიტოკდა, თითქო იმ ლაპარაკით ჩემი ბედის-წერა სწყდებოდა. იმ დალოცვილმა ხელი დამიქნია. მე ვიშვლიპე ქუდი და, როგორც სალდათი უფროსს, ისე ქუდ-მოხდილი გამოვექიმე. იმან თავის ხელით ქუდი თავზედ დამხურა. მაშინ კი თვალი გავუსწორე. რა გითხრათ, რა კაცი დავინახე ჩემ წინ!.. ხატებს რომ ჰხატვენ, ის იყო! მადლით, მადლით იყვნენ სავსენი იმის ჩაფიქრებული თვალე-ბი! დიდი მადლი უნდა უტრიალებდეს კაცს გულში, რომ ისე გამოსცეს, გამოატანოს თვალებს, როგორც იმის თვალებისათვის გამოეცა და გამოე-ტანა. არ ვიცი ჩაგონებული რომ ვიყავ, იმისთვის მეჩვენა ის კაცი ხატად, თუ რა, ეს კი ვიცი, რომ აქამდინაც გულში ისე ჩამრჩა ჩასახული, როგორც პირველად ვნახე. წამოსადეგი კაცი იყო, გამხდარი სახე ცოტა ფერ-მკრთა-ლი ჰქონდა. ნალველს ცოტაოდნად ხელი გაეკრა, როგორც ემჩნევა ხოლმე მუდამ ზრუნვის ნაჩვევსა და სხვის გულის შემატკივარსა.

შავი წვერი ჯერ არ ჩამოზრდოდა, ისე ახალგაზდად მეჩვენა. თავიდან ფეხამდინ ისეთი სანახაობა ჰქონდა, რომ, როგორც მზე მზეუჭვრიტასა, კაცის გულს ერთის ნახვითვე თავისაკენ მიიბრუნებდა.

— შენ წიგნის სწავლა გინდა, ძმობილო? მიბრძანა დალოცვილმა: თუ ეგ გულში გედო, წელან რომ გკითხე, რატომ არ მითხარ? რად დამიმაღე გულის წადილი? გულ-დახურული ჰყოფილხარ. ხომ იცოდი გლახუკასაგან, რომ მე წიგნს ვასწავლი ხოლმე შენისთანა კაი კაცსა.

ეს რომ მითხრა, გამიღიმა, მომავლო თავზედ ხელი და მოცინარემ გამი-ქნია თავი. მე ჩავლუნე მორცხობით თავი და ვერა ვუთხარი-რა.

— თავი რას ჩალუნე? მარტო პირუტყვი იყურება დაბლა, კაცმა კი უნდა ცას უყუროს. თითქო ჩემი შეგრცხვაო... აბა შემომხედე, მეც შენისთანა კაცი ვარ.

მომავლო ნიკაპზედ ხელი, თავი მალლა ამიწია და ზედ დაატანა:

— ხუმრობა გაშვებით, თუ მოწადინებული ხარ წიგნისთვის, მე ოსტატი და შენ შეგიირდი. ჰა, შენ რას იტყვი ამაზედ?

— რა მეთქმის, შენი ჭირიმე, მადლობის მეტი? ძლივ-ძლივ გავუბედე თქმა.

— მადლობა მერე იყოს. შენი სახელი?

— გაბრიელ.

— მაშ იცი, რას გეტყვი, გაბრიელ? როცა შინაურ საქმეს ბოლო მოუღო, გლახუკას უთხარ და ეგ მოგიყვანს ჩემთან. ასე კი მოახერხე, არც შინ მოს-ცდე საქმეს და არც გარედ, რომ შენმა წიგნის სწავლებამა შინაურ საქმეს არ დაუშალოს.

— შინაურ საქმეს!.. თუნდ რომ მოვცდე, რა ცუდ საქმისთვის მოვ-ცდები?

— მაგას ვინ ამბობს, ჩემო ძმაო? მაგრამ ის კი სჯობს, რომ არც მწვადი დასწო და არც შამფური, ერთი საქმე გააკეთო და მეორე კი გაათუქო, ეგ ცუდია. შენ ხომ ბატონის კაცი ხარ?

— ყმა გახლავარ.

მღვდელმა უგემურად გაიქნია თავი, თითქო შეწუხდაო.

— რაც უნდა იყო, მე და შენ კაცები ვართ, ღვთის შეილები, მითხრა პატარა ხანს უკან: იარე ჩემთან, აი აქვე ვდგევარ. შენ ოღონდ იბეჯითე, ნურც წიგნზედ ინალელი, ნურც არაფერზედ, ყველაფერი გექნება. შენ ასეთი ბიჭი სჩანხარ, რომ ორ-სამ თთვეზედ გლახუკასაც გამოეჯიბრები წიგნშია.

მე გამეცინა.

— რას იცინი? არა გჯერა თუ? კაცმა რომ მოინდომოს, კლდეს გაარ-ღვევსო, ხომ გავიგონია?

— კლდის გამრღვევ კაცს სხვა ფერიც აძევს, შენი ჭირიმე!

— იმ ფერისა იქნება შენც გაცხია: ყველას ღვთის სული გვიდგა, ჩემო ძმაო!

— ღმერთმა ქნას, მეც ეგ მინდა, ნეტავი მეცხოს!

— აი ეს ბურთი და ეს მოედანი, ვცადოთ. ცდა ბედის მონახევრეაო.

— მე უარზედ არა ვდგევარ, ვცდი თუნდა კლდემ ქვეშ მომიტანოს.

ეს რომ ვუთხარი, თვალი თვალში გამიყარა, თითქო ჩემი სიტყვა გულს მოჰხვდაო, მერე სახე გაუნათლდა და მითხრა:

— ე! თუ ეგრეა, მაგისთანა გულ-მაგარსა ვერაფერი ვერ მოგიტანს ქვეშ, თუ მოგიტანს, აუდგები ფეხზედ. აკი გითხარ, კაი ბიჭი ხარ-მეთქი. შენისთანა შეგიირდი ოსტატის სიხარულია, მაშ მე და შენ დავძმობილდებით, ჩემო გაბრიელ!

რომ გითხრათ, რომ ამ სიტყვებმა მუხლები მომიდრიკეს, მომანდომეს იმის მუხლებზედ მოხვევნა, — არ დაიჯერებთ. ეს ასე კი იყო, მაგრამ იმ

ღვთის კაცმა მარდად დამცა ხელი მხარშია და ისე ღონივრად ამზიდა ერთ ფეხზედ წამოჩოქილი, რომ როგორც ლურსმანი ისე დამაყენა ფეხზედ. არ იყო, რომ ცოტა ნათაკილევსავით არ მითხრა:

— ეგ მეორედ აღარა ქნა, ცოდვია!.. მაგისთანა თაყვანი მარტო ღმერთს შეჰფერის!..

— ჩემი ღმერთი შენა ხარ!—დავუძახე მე აღტაცებულმა.

— აგე შენი ღმერთი სად არის,—მაჩვენა ცაზედ:—მე იმისი ცოდვილი მსახური ვარ, შე გულ-ფიცხო.

მე სულელმა რა ვიცოდი მაშინ იმისთანა კაცის ყადრი. ბატონი რომ სადილიდამ ჩამოარჩომილ ნესვის ქერქს მომიგდებდა, მაშინვე მუხლზედ საკოცნელად კინწის კვრით წამაბარბაცებდნენ, ამან კი ობოლს, ოხერს ძმობა დამიპირა, ყმასთან არ ითაკილა ძმობა, ყმასთანა, რომელსაც, როცა კი ბატონი მოიწადინებს, ქოფაკს ძალღზედაც გასცვლის, მოდი და ნუ მოიდრეკდი იმის წინ მუხლსა. მე მახსოვს დიდი ბატონი, ხომ კაი კაცი იყო, მაგრამ მაინც გული მოეფხანებოდა, როცა მე მუხლზედ ვაკოცებდი ხოლმე. მე მეგონა, ამასაც ამით ვაამებ, ის კი არა თუ მიწყინა და ჩემს რეგვრობას აპატივა... მაშინ მიკვირდა ეგრეთი ქცევა მღვდლისა, ეხლა კი მესმის!.. თურმე კაი კაცს თავისი გულივე მადლს უხდის, მაშინ ეგ რა ვიცოდი? რა კაცი იყო!.. არა, მე ეხლა რომ მაგონდება იმისი საქმეები, მგონია, რომ ცილამ იყო ჩამოსული, რომ კაცს ქვეყანაზედ აჩვენოს კაცობა. ვაი რომ ბედმა ქვეშ მომიტანა იმისგან წახალისებული თავმომწონე ბიჭი და აი ველარ წამოვუდექი, თორემ ვინ იცის? იქნება მეც შემძლებოდა კაი კაცობა...

გული თოფის წამალსავით მიფეთქდა, გონება მიხურდა, რალაც ღონე მომეცა და ატაცებულსავით შეეძახე:

— შენ ღვთის მსახური იყავ და მე კი შენი ვიქნები. ჩემი მადლობა ეგ იქნება, სხვა რიგად მე გადახდა არ შემიძლიან.

— აგე მადლობის მთქმელი სად არის,—მანიშნა ცისკენ:— ის ეხლა იქილამ ორივეს დაგვყურებს...

— და შენს სიკეთეს თავის გულის ფიცარზედა სწერს,—ვუთხარი მე და გავაწყვეტინე სიტყვა. ეს ჩემი სიტყვა თითქო გაუკვირდა, გაოცებით შეჰხედა გლახუკასა, გლახუკას კიდევ პირი დაელო და გაშტერებით გვიყურებდა.

— ცეცხლი ყოფილა შენი გული,—მითხრა პატარა ხანს ჟუკან მღვდელმა: ყური მომიგდე, ღღეს შენ დაგჭირდი, ხვალ თუ ზეგ შენ მე დამჭირდები, „სოფელი ასე მქნელია“, დრო მოგვივა, გავსწორდებით, ხომ გაგიგონია: მთა მთას არ მოხედება, კაცი კი კაცსაო. არა გლახუკავ?

— მართალი ბრძანებაა,—უთხრა გლახუკამ.

— ჰმ,—ჩავიცინე მე:—გულს მირბილებ, ბატონო, მე მიგიხვდი. შენისთანა კაცს იმისთანა რა გაგიჭირდება, რომ ჩემისთანას შეველა შეეძლოს?

— მითომ რატომო?... ტაბიკი ხომ რა არის, უბრალო ჩხირია, იმ ვეება ურემში არც კი სჩანს, უმისოდ კი ურემს ვერ შეაბამ. ეგრეა ყველაფერი. ჩემო ძმაო, დიდი, თუ პატარა ერთი ერთმანეთისთვის საჭირონი ვართ, თუ დღეს არა, ხვალე მაინცა. არა შემოძლიან-რაო?... კაი კაცობა არ შეგიძლიან?... მაშ რაღა კაცი ჰყოფილხარ?... ღვთის სული რად გიდგა?... მე შენ დამიჯერე, წადილი იყოს, თორემ შეძლება ყოველთვის იქნება. აი ვსთქვათ, შენ რომ წიგნს ისწავლი,—დაჯერებული ვარ, რომ მალეც ისწავლი,—შენც მონახე შენისთანა კაი ბიჭი და იმასაც ასწავლე, ვალს მაგით მოიშორებ, ვითომ იმისთვისაც მე მისწავლებია და მე მიქნია სიკეთე. მეტი რა მინდა, რომ ჩემი სახელი ლოცვით მოვახსენებო შენისთანა კაი კაცსა. ბევრჯერ იქნება, ჩემო გაბრიელო, შაგირდი შენ რომ დაგლოცავს, მეც მომიგონებს: „ღმერთმა აცხონოს შენი მასწავლებელიო“. ის ლოცვა საიქიოს წინ გამიძღვება, ღმერთამდინ აქედამე გზას გამინათებს. მე ეგ მეყოფა, შენც შენს ვალს მოიშორებ. მერე რა რიგად? ისე ნეტავი ყველამ მოიშოროს! არა შემოძლიან-რაო? ღმერთს შენთვის გონება, გული მოუცია, ავარჯიშე, მინამ სიცოცხლე შეგწვეს. გონება გზას გაგინათლებს, გული—გაგიბობს, ღმერთი ძლიერია... ყველას გულში,—ბატონია, თუ ყმა, მე ვარ, თუ შენა,—ღვთისაგან ანთებული ცეცხლი ანთია; ის ცეცხლი არ უნდა გავაქროთ, თუ რომ გვინდა პირნათლად შევეყაროთ ჩვენს გამჩენსა. ის ცეცხლი მეც, შენც და სხვასაცა ხანდისხან იმისთანა საქმეს გვაქმნევინებს, რომ ქვეყანას აკვირვებს... რა ვუყოთ, რომ მე და შენ დღეს პატარები ვართ? ვინ იცის, ძმაო, ხვალ ბედი რომ გადატრიალდება, ვინ წინ მოექცევა და ვინ უკან?... რაც შეგვეძლოს, ჩვენ ისა ვქნათ, ღმერთიც ჩვენგან იმასა თხოულობს და კაციცა...

დიდი ხანი მელაპარაკა და ბევრი რალაცები მითხრა, მაგრამ ხსოვნამ მიღალატა და ეხლა არ მაგონდება. ეს კი ვიცი, რომ იმის სიტყვებმა ძლიერ ჩამაფიქრეს და მას შემდეგ, თუნდა ჩემი სულთამხუთავი ყოფილიყო, თამამად თვალს გავუსწორებდი. აქამდინ კი კაცისაც მცხვენოდა.

— რამდენი ხანი ვყოფილვარ მე მაგასთან,—მითხრა გლახუკამ, მღვდელი რომ წავიდა: და მაგისთანაები ჩემს დღეში ჩემთან არ უთქვამს.

— ყველაფერი ბედი ყოფილა, ჩემო ძმაო,—ვუთხარი მეცა.

— არა, ძმაო, ეგ ბედის საქმე არ არი:

— მაშ ვისი საქმეა?

— ღმერთისა, რომ შენ ეგრეთი გაუჩენიხარ.

არ ვიცი ეს რისთვის მითხრა. თქმა ამისი და იმისი გაბრუნება ერთი იყო. მეც ავიღე თავი და ჩაფიქრებული წაველ შინისაკენ.

V

თქმა აღარ უნდა, რომ მეორე დღით, რაკი ჩემი საქმე გავათავე, გულმა მღვდლისაკენ გამიწია. მე გლახუკას გამოგვითხე მღვდლის სახლი და

მარტოკა წავედი. შვედად დაბალი ქუჩის კარი. დერეფანში ერთი უბრალო ტახტი დამხვდა; ზედ ისხდნენ შვიდიოდენ პატარა ბიჭები. შუაში თავ-მოხდილი იჯდა ჩვენი მღვდელი. ზოგს აწერინებდა, ზოგს აკითხებდა, იქით პატარა მოშორებით ვიღაც დედაბერი კედლის პატარა ბუხრის წინ ქვაბებს დასტრიალებდა. თვალი შემასწრო თუ არა, მღვდელმა გამიღიმა: —ოჰ, გაბრიელს გაუმარჯოს,—დამიძახა მაშინვე.

მე თავი დავუკარი და კურთხევა ჩამოვართვი.

—მაღე გცოდნია, ძმობილო, პირობის ასრულება,—მიბრძანა ხელახლად.

—შენის წყალობით და ჩაგონებით, შენი ჭირიმე!—მეც ვუპასუხე.

—ვითამ?

—რა ვიცი? მე ის კი აღარა ვარ, რაც შენამდინ ვიყავი და.

—მეფერები თუ?

—მე არ მოგიკვდე, გაბრიელმა მაგითი შენ გული არ აგაყრევინოს!

—თუ ღმერთი გწამს, მითხარ: რამდენი წლისა ხარ?...—მკითხა და არ ვიცი, რისთვის გადამიგდო ბანზე სიტყვა.

—მგონია თოთხმეტ-ხუთმეტისა ვიქნები...

—თოთხმეტ-ხუთმეტისა...—გააგრძელა სიტყვა, თითქო არა სჯერაო, და დაფიქრებით თვალი თვალში გამიყარა.

—რაზედ მკითხე, შენი ჭირიმე?

—ისე გკითხე. მე სწორედ გითხრა... მეტისა მეგონე...—ეს ისეთ ჭოქმანობით და შესვენებით მითხრა, თითქო სიტყვა არ დაათავაო და შუაზედ გაწყვიტაო.—აი, დედავ, მიუბრუნდა უცბად მღვდელი დედაბერსა: წუხელ რომ გითხარ გაბრიელი—ეს არის. თოთხმეტის, თუ თხუთმეტის წლისა ყოფილა...

ბებერმა შემომხედა და სთქვა:

—ღმერთმა გაუზარდოს თავის დედ-მამას სასახელოდ.

მე არ გავაგრძელებ ჩემ წიგნის სწავლასა, ისეცა გრძელდება ჩემი ამბავი და ფიქრობ—თავი არ მოგაწყინო. მარტო ამას კი ვიტყვი, მამა შეიღოს ისე როგორ მოექცევა, როგორც ის ჩვენ გვექცევოდა. დალოცა ღმერთმა იმისი გზა და კვალი! ცალი არ ჰყვანდა ქვეყანაზედა! მე მალე მიმახვედრა წიგნსა. სამ-ოთხ თთვეზედ არამც თუ წიგნის კითხვა შემეძლო, ლოცვებიც გავიზებირე, დღევანდლამდინ მახსოვან. მარტოობაში ღმერთს დღესაც იმ ლოცვების სიტყვებით ველაპარაკები, ისინიც მიკვალავენ ცისაკენ გზასა და დღე-და-ღღე იმათთან ვაყოლებ სულსა. ღმერთო! შენ გაუნათლე იმასაც გზა სააქაოსაც და საიქიოსაც! თუ შენი სული ჩაჰსახებია ვისმე ქვეყანაზედ, ის იმათში პირველია.

არ გასულა სამი, ოთხი თთვე, რომ სხვა შაგირდებს დამაშორა. მიბრძანა: „შენ, ჩემო გაბრიელ, შავარდენი ჰყოფილხარ. მე და შენ უნდა ცალკე ვიაროთ: სხვა შაგირდები ტაატით მიდიან, შენ კი მირბი. ამას იქით ისინი

დილაობით ივლიან, და შენ კი საღამოობით მოდი ხოლმე. მოდი, მოვეუ-
ჯდეთ წიგნსა, შენ მე წამახალისე, მე კიდევ შენ წაგახალისებ“.

მე ძალიან მოვწონდი იმ დალოცვილსა. მიქებდა ხოლმე გულის-ყურს
და მიხვედრასა: „ვიციო, ზედ დაატანდა ხოლმე: შენ მაგითი თავს არ გაი-
ზვიადებ, ჭკვიანი ბიჭი ხარ, იმიტომ პირში გეუბნები“.

გავიდა რამდენიმე დრო, წიგნი კარგად დავიხელოთვე, წერაც გავიკვეთე.
ერთხელ, როცა წიგნის კითხვა გავათავე და ნაწერიც მომიწონა, მომისვა
გვერდით და დამიწყო თავისებურად ლაპარაკი. ეგ იმან ხშირად იცოდა
ხოლმე, როცა კი დავაჯერებდი, რომ მაგითი შინ საქმეს არ მოვცდებოდი.
მეც, როგორც მოგეხსენებათ გათამამებულ კაცის ამბავი, ვკითხავდი, ვებაასე-
ბოდი, და,—არ ვიცი, ჩემი სიტყვა-პასუხი მოეწონა, თუ რა,—მიბრძანა: „შენ,
ჩემო გაბრიელ, ერთი კაი წიგნი მინდა გაჩუქო“.

აღმა, გამოაღო პატარა თახჩის კარი და გადმოიღო ერთი დაბეჭდილი
წიგნი.

— აი, ძმაო, ეს წიგნი არის ქართველების გულის საუნჯე. რაც კი
რამ გვაქვს ჩვენს ენაზედ, ამას ჯერ არა სჯობია—რა. თამარ მეფე ხომ გავი-
გონია?

— როგორ არა, ღვთისნიერი რამა ყოფილა.

— ღვთისნიერიო!.. რას ამბობ? თუ წელში გამართულა როდისმე ჩვენი
ქვეყანა—ეგ იმის მეფობის დროს გაიმართა; მზეს თუ როდისმე საქართველო
გაუნათებია და გაუთბია—იმის დროს ყოფილა; სიტყვას თუ ძალა გამოუ-
ჩენია, გულსა სიმტკიცე, მკლავსა სიმაგრე—ეგ დალოცვილის მეფის თამარის
დედობის დროს მომხდარა! ის დედა იყო, ჩვენ შვილები... დრო ყოფილა,
ჩემო ძმაო, ქართველობით თავი მოგვიწონებია. ტყუილად კი არ არის ამ
წიგნში ნათქვამი: „ღეგვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს, თუნდა ხედილა“. დედა-
კაცი იყო, კურთხეულ არს სახელი მისი! და დედა-ბოძად კი შეექნა ჩვენს
ქვეყანასა...

— ეგ წიგნიც იმან დაწერა?

— არა, იმ ღვთისაგან დალოცვილსა ერთი კარის კაცი ჰყოლია, შოთა
რუსთაველი, იმას დაუწერია.

— ეს სულა?

— სულ. თავიდან ბოლომდინ გალექსილია. ძნელი გასაგები კი იქნება,
მაგრამ ერთი ერთმანეთს ვუშველით და გავიგებთ. ბევრგან იმის სიტყვები
გაჰიჩრებაში გულს მოგუხანენ, ჰიჩრს გაგიადვილებენ, გულს და გონებას გავი-
წვრთნიან და სიკეთისათვის წაგახალისებენ.

— საღმრთო რამ არის?

— ყველაფერი საღმრთოა, ჩემო ძმაო, რაც კაცის გულს გაუთბია,
თითონ დამწვარა, ზღაპრისა არ იყოს, სანთელსავით და სხვისთვის კი გაუ-
ნათებია. კაცი ის არის, ჩემო ძმაო, რომელიც თავის გონების ნამუშაიარს,

გულის სიკეთეს ხილად გასდებს, რომ, თუ არ თითონ, სხვამ მაინც მშვიდობით გაიაროს. იმ ხიდს ზედ აჩნევია ყოველთვის ღვთის მადლი, მაშინ ყველაფერი საღმრთოა. მაგრამ რას გეუბნები? აქ ერთგანა სწერია:

„უნდა ვაფი ვაფისათვის სიფიცხლისა არ დამრიდდ, გული მისცეს გულისათვის, სიყვარული გზად და სიღაღ“.

— მგონია, ეგრე სწერია, თუ ხსოვნამ არ მიღალატა. საღმრთო არ არის, მაშ რა არის? ქრისტე-ღმერთმაც ეგ არ გვიბრძანა?..

გაოცებული ვუყურებდი მღვდელს. სახე გამოეცვალა, თვალიც გაუნათლდა, გული შეეძრა, აუტოკდა, თითქო მკერდში არ ეტევაო. ვატყობდი, რალაც უნდა ეთქვა კიდევ ჩემთვის, მაგრამ აღარა მითხრა—რა და სიარულში გააქარწყლა გულის წადილი.

— ვისაც უნდა, რომ ღმერთი ასახელოს და ადიდოს,—სთქვა პატარა ხანს უკან მღვდელმა თავისთავად,—იმან ორი სახელი უნდა იქონიოს: ერთი აქ დასარჩენი, მეორე თან წასაყოლი.

ისევ ჩაფიქრდა, ეს რომ სთქვა, აქეთ-იქით დაიწყო სიარული, თითქო მე დავაფიწყდიო. მაგრამ ბოლოს ისევ მოვაგონდი, მომიბრუნდა და მითხრა:

— აბა წავიკითხოთ.

მომიჯდა გვერდით, გადამიშალა თითონვე რამდენიმე ფურცელი და მომცა. დახედე იმ ადგილს, სადაც თითი დამიდო, ეწერა: „ამბავი პირველი როსტევეან არაბთა მეფისა“. მე ვუთხარი:

— რატომ თავილამ არ მაწყობინებ?

— ნუ აჩქარდები, ყველაფერი თავის დროზედ უნდა. თავი უფრო ძნელია, მგონი, შენთვისაც და ჩემთვისაც; თუნდ ეგ არ იყოს, ამბავი აქედამ იწყობა. მერე, როცა მე და შენ კარგად მივხედვით, მაშინაც მოვესწრობით მაგის გადაკითხვას.

მეც დავუჯერე. იმ დღიდან დავიწყეთ მე და იმან „ვეფხისტყაოსნის“ კითხვა. მაშინ ვიქნებოდი ჩვიდმეტ-თვრამეტის წლისა. ის დღეები ჩემთვის უღრუბლონი იყვნენ!... წავიდნენ და არ მობრუნდებიან უკან... რა ვუყოთ! გულს ხომ ისევ ეტყობა იმათი სიტბო, ესეც ნუგეზია.

ის ბევრგან შემაყენებდა ხოლმე და მკითხავდა: „გესმისო“? თუ ვეტყოდი „მესმის“, ხომ რა კარგი, თუ არა და მომიყვებოდა და თითონ იმ წიგნზედ უარესად არ მელაპარაკებოდა. იმ ალაგთან რომ მივედი, საცა სწერია: „რასაცა გაცემ შენია, რაც არა—დაკარგულია“,—მახსოვს—დიდხანს შემაყენა. ამისთანა სიტყვებზედ უყვარდა იმას შედგომა და ბაასი. მაშინდელი სიტყვები, რა მაშინდელი! რაც მას უთქვამს ჩემთვის დღევანდლამდინ სიზმარივით დამახსოვდა.

— გესმის ეგა?—მკითხა:—სახარებაში ქრისტე-ღმერთი ერთს იგავსა ბრძანებს, თუ არ მოგწყინდება, გეტყვი. თურმე ყოფილა ერთი ბატონი, რა-

საკვირველია, მოსამსახურეებიც ჰყოლია. თითონ სხვაგან დაუბირებია წასვლა, დაუბარებია მოსამსახურეები და ფული დაურიგებია; ერთისათვის ბევრი მიუცია, მეორისა და მესამისათვის ერთიერთმანეთზედ ნაკლები და უთქვამს: ასარგებლეთ და, როცა მოვალ, სარგებლით დამახვედრეთო. თითონ წასულა. იმ ორ მოსამსახურეს ჰკვა უხმარიათ, ბატონის ბრძანება აუსრულებიათ და, რაცა ჰქონიათ მიბარებული, ერთი იმოდენა კიდევ მოუგიათ. მესამე კი ერთი უჯიშო რამა ყოფილა, უმაღლო, მცონარე; უფიქრია—მოგებას ვინა ჩივის, ესეც არ დაგვარგოვო. აულია და მიწაში ჩაუფლავს. ბატონი რომ მობრუნდა, მოიწონა ორივე მსახურის მაღლიანი საქციელი, მესამეს კი გაუწყრა, წაართო ის ფული და იმათ მისცა, ვისაც მოგებით ეარნათ. მესამე კი ხელ-ცარიელი დარჩა. მიწაში ჩაფლა საწყალმა—არ დამეკარგოსო, მაგრამ ბოლოს მაინც კიდევ დაჰკარგა. რომ გაცეა კი, იმისი იქნებოდა. ბატონი ღმერთია, იმისი მსახურები ჩვენა ვართ, ღმერთმა ყველას გონება და გული, სიკეთის შეძლება დაგვირიგა, ზოგს მართალია ცოტა, ზოგს ბევრი, მაგრამ ბევრს ბევრი მოეკითხება, ცოტას—ცოტა. იმისთვის კი არ დაგვირიგა, რომ იმ ზარმაც მონასავით კიღობანში, ან მიწაში დავმალეთ,—იმისათვის, რომ, ბევრი გაჰირვებულია ქვეყანაზედ, უნდა გავცეთ, რომ მოვიგოთ რამე, თორემ ხელ-ცარიელები დავრჩებით, როცა ღმერთი მოგვკითხავს. ამიტომაც არიან ეგრე გულ-მართალნი ეს სიტყვები: „რასაცა გასცემ, შენია, რაც არა—დაკარგულია“. ის ღვთის მაღლი, რომელიც ყოველ კაცსა თავდაპირველვე ჩაგვსახებია, ჩვენთვის დაკარგულია, თუ სიკეთე არ მოვაგებინეთ.

ამას რომ მიბრძანებდა, ამ დროს, ჩვენ რომ ვისხედით, იმ პატარა ოთახის კარი გაიღო და შემოვიდა მიკონკებულ ჩადრში შეხვეული ერთი ღარიბი დედაკაცი. მღვდელი მუთაქაზედ წამოყუდებული იყო, მაშინვე გასწორდა.

— მარიამს გაუმარჯოს, მარიამს!...—დაუძახა მღვდელმა:—შენი ქმარი როგორ არის?

— რალა როგორ არის, შენი ჭირიმე,—უბასუხა გულ-ანატირად დედაკაცმა:—ავად შენი მტერი იყოს, ავად ის არის. იმ დღეს, დედა თქვენმა რომ წამალი უბოძა, იმან ცოტად არგო; მაგრამ დღეს კი დილაზედ ტკივილები ისევ აეშალნენ. არ ვიცი, რა ექნა? გული ხელთ აღარა მაქვს იმის მაყურებელსა. ლამის ღმერთმა ჩემზედ ხელი აიღოს. ის ამ ქვეყნისა აღარ არის, შენი ჭირიმე... რა მეშველება, რომ ღმერთი გამიწყრეს...

დედაკაცს ტირილი მოერივა და სიტყვა ველარ გაათავა. მე მღვდელს შეეხედე. ერთმა მწუხარების ფერმა გადაჰკრა სახეზედ, დაღონდა, წარბი შეეკრა, თითქო გულში ისარი გაეყარაო. საკვირველია, ღმერთმან იცის! როგორ ეტეოდა ამოდენა ხალხის გულის ტკივილი იმ ერთ გულშია... დაილოცა ღვთის სიძლიერე, იმისი გზა და კვალი გაუგებარია.

მღვდელი ადგა, დაიწყო წინ და უკან სიარული. არა უთხრა-რა, თითქო აცლის, ჯერ გული მოიბრუნოსო. ბოლოს კი ჰნახა, რომ დედაკაცი ტირილს არ ეშვება, მოუბრუნდა და იმ მადლიან და სანდო ხმითა, რომელიც იმისაგან მერეც ხშირად გამიგონია და მინამ პირში სული მიდგას არ დამავიწყდება, უბრძანა დედაკაცსა:

— ნუ სტირი, დედი... სულ-მოკლეობა ღვთის საწყენია. ღმერთია მოწყალე, იმისი ნუგეში დიდი არის, ღმერთი არის ყველას მფარველი, მოჭირნახულე ადამიანი იმას უყვარს; რაც უნდა მოხდეს, უნუგეშოდ არ გაგიშვებს. ნუ სტირი, ნუ! ღმერთს მიენდე და კაცის სიკეთესა. ნუ სტირი!

— რა ვქნა, შენი ქირიმე? ცრემლი, — წაიქვითინა ბებერმა: მწუხარების შვილია... თავის თავად მოდის, როცა გული იწურება.

— მართალია, დედი, მწუხარების შვილია, მწუხარებას ალბობს, მაგრამ გონების თვალს არ უნდა მოერიოს ცრემლი. საქმის დანახვა სჯობს ცრემლით თვალების აბმასა. თუნდა ეგ არ იყოს, შენს ქმარს საცრემლო რა სჭირს? დედი ჩემის წამალმა ხომ არგო, კიდევ წაიღე, შე დალოცვილო!

— ღიად, შენს მადლს ვენაცვალე, მაგისტვის გიახელ, უთხრა ისევ გულ-ამომჯდარად დედაკაცმა და მერე ხმა-წყვეტით ზედ დაატანა: ერთი საქმე კიდევ მაქვს თქვენთან...

— მიბრძანე, მიუგო მარად მღვდელმა.

— ხომ იცით, თქვენს მეტი პატრონი არა ჰყავს ჩემისთანა უნუგეშოს. მცხვენთან, რომ გლახასავით თქვენ შამოგყურებთ და გაწუხებთ, მაგრამ...

— კარგი, დედი, მესმის, — არ გაათავებინა მღვდელმა. — დედი! გასძახა მეორე ოთახში თავის დედასა — მარიამს შენთან საქმე აქვს. წადი, უთხრა დედაკაცს: დედა ჩემმა იცის...

— აი აგრემც ღმერთი გადღეგრძელებს ქვრივისა და ოხრის ნუგეშად, აგრემც ღმერთი გადაგიხდის ღარიბის გაკითხვის სამაგიეროს, აგრემც...

— კარგი, კარგი... კიდევ არ დააცალა სიწითლე-მორეულმა მღვდელმა, თითქო შერცხვა და მადლობას თაკილობსო: ღმერთმა გილხინოს. წადი დედი, შენს ქმარს მალე მიეშველე. ნუ იტირებ კი. ცრემლი ისე არ არგებს, როგორც შეაწუხებს. უთხარი შენს ქმარს; მეც დილაზედ ვინახულებ, ღმერთია მოწყალე-თქო, ყველანი მშვიდობით ვიქნებით-თქო.

დედაკაცი რომ გავიდა, მღვდელს მაინც გული არ დაუამდა, კიდევ იმის ფიქრში იყო.

— მართლა რომ შესაბრალისია ეგ საწყალი, სთქვა მერმე; ქვეყანაზედ მაგ ქმრის მეტი შემნახვი არაეინა ჰყავს. შვილი მაგას არ შერჩა და ძმა, დარჩება ისე უპატრონოდ, უბედურად. კაი კაციც იყო მაგის ქმარი. მართალია გამოწურულ ოფლში ამოვლებულ ლუკმასა სჭამდა, მაგრამ კაი კაცობაც მაგაშია; მაგით რჩებოდა ის და არჩენდა თავის ცოლსა, ეხლა რა ეშველება? დაილოცა, ღმერთო, შენი სამართალი!...

— მართლა რომ დაილოცა ღვთის სამართალი! მივატანე მეც იმის ქცევისაგან გულ-გახურებულმა: დაილოცა ღვთის სამართალი, შენისთანა კაცს არ დაღვეს ქვეყანაზედ ქვრივ-ოხრის და უპატრონოს ნუგეშად. შენმა სიტყვამ ეხლა იმას ცრემლი მოსწმინდა. დაილოცა ღვთის სამართალი! მადლიან კაცს თან აადვენებს უბედურსა მხარის მისაცემად.

ხმა არ გამცა, ყური მომარბდა. საკვირველია კეთილი კაცი; სარკეში ჩახედვა ეჯავრება, თავის-თავის დანახვა ეთაკილება, ეზარება. რაც უნდა უყავ, თავის სიკეთეს კი ნუ დანახვებ. მაგრამ რა? ღმერთი ხომ ჰხედავს და ხელის გულზედ სწერს... დედა-მიწის სარკე ზეცა არის, ის გადიცემს ხოლმე წუთის-სოფლის საქმესა...

VI

თუ გული გაქვთ, თქვენვე იგულეთ ეხლა: რა იქნებოდა იმ დედა-კაცი-სათვის ის მადლიანი ნუგეში იმ მადლიან კაცისა! მართალია, მღვდლის ლიტონი სიტყვა უკვდავების წყარო ხომ არ იყო, რომ მკვდარი გაეცოცხლებინა, მაგრამ მაინც კიდევ დიდი საქმეა ისეთი ღვთისნიერი გულ-შემატკივრობა. „ღვთის ნუგეში დიდია“, სთქვა მღვდელმა, — მე რომ ვნახე არც კაცისა ყოფილა ნაკლები. თქვენ რომ როგორმე გაგჭირებოდათ, მაშინ შეიტყობდით მწუხარისათვის, იმედ-გადაწყვეტილისათვის ცარიელი სიტყვა, თუ ნამეტნავად იმ სიტყვაში გულის სითბო და სიმართლედ ურევია, მაშინ შეიტყობდით, ის ცარიელი სიტყვა რა ტკივილის დამყუჩავი რამ არის!.. ასე გგონია, იმ სიტყვებმა ნახევარი ნალველი თან წაიღესო, ისეთი ლოდი აგეცლება გულიდამ. სიტყვა ხომ არაფერია და კაცს არაფრად უღირს, მაგრამ რამდენი კაცია ქვეყანაზედ — მოძმესათვის ისიც არ ემეტება. ესეც კია, ზოგმა თუნდ გამოიმეტოს კიდევ, გაჭირებულ გულს არ მოხვდება, ვერ მიაღწევს გულამდინა. ამისთანა კაცები გულს ვერ მოჰფხანენ გაჭირებულსა და ვერც ნუგეშსა სცემენ. მზე ზამთრისა ყვავილს ვერ ამოიყვანს.

მღვდელი, ის დალოცვილი, მადლით სავსე მღვდელი, იმისთანა არ იყო. დედაკაცი რომ ატირდა, მაშინ რომ შეგეხედნა, გული იმისი თვალებში გამოიხატა და ზედ ეწერა: „რა ვქნა, დედი? ჩემი სისხლი რომ მოარჩენდეს შენს ქმარსა, ძარღვს გავიხსნი და დავალეგინებო!“ ამისთანა კაცის სიტყვა მწუხარებას შუაზე გაარღვევს და აბრეშუმის ხელსახოცსავით ლბილად მოსწმენდს თვალიდამ ცრემლსა.

როგორც შემეძლო, ხომ გითხარი; მღვდელმა რა უთხრა დედაკაცსა, დიდი არაფერია, მაგრამ დამიჯერე, რომ იმ ნათქვამმა იმ დედაკაცს თავისი გულის ნალველი იმ ოთახში დააგდებინა და ის კი გაისტუმრა ნუგეშითა. მზე რად უზამს იმოდენას დამზრალს ყვავილსა, რაც თბილი სიტყვა დაჩაგრულს გულსა!.. ოო!.. სითბო?.. დიდი რამ არი! დედა-მიწის ზურგი იმითი აყვავდება ხოლმე, წუთის-სოფლის ცხოვრება იმითი მოისხამს ყვავილსა!..

მაგრამ რა სიტყვა!.. ცარიელ სიტყვას ის მღვდელი არა სჯერდებოდა. მერე შეეიტყე, წელიწად ნახევარი თურმე ინახავდა—თითონ ღარიბი—დაგდებულ ქმარსა და ცოლსა.

შენ ღვთის გამგებლობას უყურე! ის-ის იყო, კაცის გულის სიკეთეზედ მელაპარაკებოდა, ღმერთმა ისე მოიწადინა, თვალით დამანახვა ის, რაც სიტყვით მღვდელმა ჩამაგონა. სწორედ სასწაული იყო ღვთისა: რაღა იმ დროს შემოვიდა ის დედაკაცი, რომ, რაცა სთქვა, ის ჩემ თვალ წინვე აესრულებინა. გინდა დაიჯერე, გინდა არა, მე კი ვიტყვი მართალსა: ერთი მაშინ მოხდა ეგ სასწაული, მეორედ კიდევ მაშინ, როცა იმ ადგილას მივედი, საცა სწერია:

„ჟრ დაიჭირავს სიკვდილსა გზა ვიწრო, ჟრტა კლდოვანი,
მისგან ცოფული გასწორდეს, სოუსცი და ძალ-გულთვანი,
მთლოს შუკყარნეს მიწამან ერთგან მოცმე და მსცოვანი,
სჯთმს სიცოცხლესა ნაბრახსა სიკვდილი სასოლოვანი“.

სწორედ იმ დროს ქუჩიდან ერთი აყალმაყალის და ალიაქოთის ხმა შემოვიდა. ხომ მოგახსენეთ, მტკვრის პირას ვიდექით-მეთქი და მღვდელიც ხომ იქავე იდგა. მღვდელი გაფითრდა და ისე, როგორც იყო, უცბად ეცა ქუჩის კარებსა. მეც გამოვედი გარედ. საღამო ხანი იყო. ხალხი დიდი, თუ პატარა, ერთი დაქანებული საურმე იყო მტკვრისკენა, იქით მირბოდა.

— რა ამბავია, ძმებო, რა ამბავია? დაუყვირა ხალხს მღვდელმა.

— რაღა რა ამბავია, შენი ჭირიმე! კაცი ირჩობა,—დაუძახა ვიღაცამ.

ამის თქმა და მღვდლის ფეხის მოსხლეტა ერთი იყო. ისე თავ-შიშველი გაფრინდა გაფოთებული. მეც უკან გამოვედექი. ჩავედი. ხალხი და დედაკაცობა შეგროვილი იყო მტკვრის გადასახედზედ. იმათი ჟღავი-ჟღუვი, ალიაქოთი კაცს დააყრუებდა. დედაკაცების საცოდაობას კი ნულარ მკითხავთ, სულ „ვიშ! ვიშ!“ გაჰქონდათ. რომ დაინახეს მღვდელი მოდისო,—ერთობ სიხარულით დაიგრიანეს: „მღვდელი მოვიდა, მღვდელი! მადლობა ღმერთსა, ქრისტიანი სული აღარ დაირჩობაო!“ სჩანს, შენი ჭირიმე, იმ მღვდლისაგან კვლავაც ბევრი მაგისტანები ენახათ, რომ ეგრეთი იმედი ყველას მოეცა.

მღვდელმა ხმა არავის გასცა, ზედაც არავის შეჰხედა. იმისი თვალები მოუსვენრად დაჰყურებდნენ მტკვრის დენასა, თითქო უკანასკნელი საუნჯე იქ ელუპებო. თვალის დახამხამების უმაღლ გაიძრო ტანისამოსი და გადმოყარა ჩემკენ. ერთს წამს კი, მინამ იხდიდა, მტკვრისათვის თვალი არ მოუშორებია. მე შევხედე: გაფითრებული იყო და დაღონებული. ერთი ეს კი სთქვა: ირჩობა ჩვენისთანა ადამიანი და არავინა შევლის? შემდეგ სწრაფად გადისახა პირჯვარი, ახსენა სახელი ღვთისა, იშვირა ფეხი და გადავარდა წყალში. მაშინ კი თან გადაჰყვა ტყაპა-ტყუპით შევიდიოდე ბიჭი, თითქო მღვდლის საქციელმა წაახალისაო.

ცოტა ხანს თვალიდამ დავკარგე მღვდელი. მე იმისი დარჩობის შიში მომეცა. „რა ვქნა, ხომ არ დაირჩო?“ წამოვიძახე ჩემ თავად. „ჰმ, ჩაიცინა ჩემ გვერდით ერთმა კაცმა: მაშ შენ ეგ ვერ გიცვნი, მიპასუხა მე და გაშტერებით თვალი წყალს ააყოლა:—მაგას ღვთის კაცს ეძახიან, არც წყალი ერევა მაგ დალოცვილს, არც ცეცხლი ეკიდება.—აგე, თუ არა გჯერა, სად ამოჰყო თავი!“ გამიშვირა თითი და დამანახვა გახარებულმა მღვდელი.

მივიხედე, თითო ხელის მოქნევაზედ ის დალოცვილის შვილი ერთ დიდ ალაგს გადაინაცვლებდა, როგორც გემი, ისე არღვევდა წყალს. მღვდლის შორი-ახლო ის უბედური მუშა, —წყლის მუშა ყოფილიყო საწყალი, —ქანც-გაწყვეტილი ფორთხალებდა. ხან ჩაიძირებოდა, ხან მაღლა ამოვარდებოდა ხოლმე.

—ნუ გეშინიან! ეძახოდა ხალხი: არ შაუშინდე წყალსა, ცოტა კიდევ თავი შეიმაგრე, შენი დამხსნელი მოდის.

აი მიდის და ებრძვის წყალს მღვდელი, ხალხი აქედამ წასახალისებლად ხმას აძლევს: „აი, შენი გამჩენის ჭირიმე, შენი! დაილოცა შენი მკლავების ძარღვები!.. ჰე... ტაი, ტაი, ტა!.. რა რიგად მიდის, ნავია! აბა, შვილო, დედის ძუძუ მაგას შეჭრგებია, აი“... იძახოდა ერთი.

—დედის ძუძუ ვის არ შერგებია, მაგრამ მადლიანი ძუძუ უნდა, რომ მაგისთანა შვილი გაჰზარდოს, —ამბობდა მეორე.

მაგრამ მღვდელს არ ეჭირებოდა არც ერთის თქმა, არც მეორისა, არც ხალხის წახალისება და გულის გამაგრება. იმისი სიმაგრე და წამახალისებელიც ის ცეცხლი იყო, რომელიც, თითონ რომ სთქვა, ყოველს კაცს გულში უნთიაო. რას ბრძანებ? სიკეთე კაცს გულში ვერ ეტევოდა, სხვის წახალისება აქ რა საჭიროა! სიკეთის ქმნა სწორედ, რომ იტყვიან, სწყუროდა: დრო მოეცა და ზედ დაკდომით დაეწაფა.

ისე შენ მორჩი შენს ნაღველსა, როგორც იმ მღვდელმა ის მუშა მოაჩინა. როცა ნაპირზედ გამოიტანეს, როგორც ძმასა ზედ დასტრიალებდა გონება-მიხდილ მუშასა. როგორც იყო, გამოაბრუნეს ის საწყალი. თითონ მღვდელი მუშაზე ნაკლებ შესაბრალისი არ იყო. შემოდგომა გახლდა, სულ გალურჯებული იყო, სიცივისაგან კბილით კბილსა სცემდა და ჰკანკალებდა.

—გლახავ! მიუბრუნდა ვილასაც მღვდელი: თუ ღმერთი გწამს, ამაღამ შენ სახლში ბინა მიეცი ამ საცოდავსა, მადლია.

—ბატონი ბრძანდები, უპასუხა იმანაცა: მაგას რაღა თქმა უნდა, შენი ჭირიმე! შენ კინაღამ მაგის გულისათვის თავი არ დაირჩე და მე ბინას როგორ არ მივცემ.—აბა, ბიჭებო, მიშველეთ!

დაუძახა ხალხსა. ხალხი მოსცივდა, ასწიეს მუშა და ციმციმით წაიღეს, მღვდელიც უკან აედევნა.

—შენ კი შინ წამოაბრძანდი, შენი ჭირიმე! ვუთხარი მე: დაღლილი ხარ, ჰკანკალებ.

— მუშას შველა უნდა კიდევ, მითხრა პასუხად.

— შე დალოცვილო!.. შენ თავსაც უნდა შველა, მივატანე მე.

— აგერ ჩემი მშველელი სად არის!.. მითხრა ეს თუ არა, ცა დამანახვა და გამეცალა.

მინამ კარგად არ მოასვენა, მინამ გული არ დაიჯერა, რომ ეს კაცი აღარ მოკვდება, ის დალოცვილი არ მოჰშორებია.

ის მუშა კი მოარჩინა სიკვდილსა და თითონ კი კინალამ სული არ მიაბარა უფალსა. ისე ავად გახდა, რომ კინალამ თან არ გადაიტანა. ღმერთმანი, შეინანებდა და იტყოდა: „სხვისთვის თავი რად წავიხდინეო. მარტო ვყოფილიყავ კიდევ, ჰო: დედა ჩემს ვის ანაბარას გავუშვებდი, მე რომ იქ ამტეხოდა რამეო.“

იმისი საცოდავი დედა კი ეუბნებოდა: „შვილო! თავს რაზედ იკლავდი? რა ვუყოთ, რომ ირჩობოდა? შენც რომ იქ აგტეხოდა რამე, დედა შენს რალას ეტყოდი, საიქიოს რომ შეჰხედებოდი?“

— პირ-ნათლად შევხედავდი, რომ იმის ძუძუმ კაი საქმე შემადლებინა,—უთხრა მღვდელმა.

— ზოგი მე მკითხე ეხლა. შენ დაგხარი დღე-მუდამ ზედა, შენის მეტი აღარავინ გამაჩნია დედა-მიწის ზურგზედ და ისე გამომიმეტე, რომ კინალამ თავი არ მოიკალი სხვისთვისა, კინალამ...

— აკი ღმერთმა დამიფარა და არა ამიტყდა-რა.

— როგორ არა აგიტყდა-რა? სამი დღე, ვუი შენს დედასა, უსულო მკვდარსავით წინ მედე და დაგტიროდი. რომ ღმერთს არ მოეხედნა, რა მეშველებოდა?

— ქვეყანა ღიღია, დედიჯან! ყველა კაი კაცი შენი შვილი იქნებოდა.

— უი, უი!—გადიწერა პირჯვარი მღვდლის დედამა:—ღმერთმა ნუ შემასწროს მაგ დღეს!... შენის ხელით მინდა, შვილო, მიწა მივიყარო.

ერთხელ ჯერ კიდევ მორჩენილი არ იყო, რომ მივედი. მეც კი, ღმერთო შეგცოდე, ვუთხარი: მეტის მეტი თავ-გამომეტებული ჰყოფილხარ. თუ შენი თავი არ გებრალეოდა, დედა შენს მაინც შეიბრალეოდა. უფრო ცოდვა არ იქნებოდა, რომ მოხუცებული დედა უპატრონოდ დაგეგდო ამ ტრიალ ქვეყანაზედ?

— ცოდვა ეგ კი არ არის, ცოდვა ის არის, ჩემო ძმაო, როცა შვილი დედის ჭირნახულის ყვავილებს არ გამოატანინებს, როცა დრო მოუვა,—მითხრა დასუსტებულმა:—აქ ახლო მოჯექ. იმ დღეს დედა ჩემს ვერა ვუთხარი-რა, მოხუცებულია, უსიყვარულობაში ჩამომართმევდა. დედის გული ზღვა არის სიყვარულისა. რომ უთხრა, შვილი რომ უკვდებოდეს, ორის დღის სიცოცხლე კიდევ მიემატება შენს შვილსაო, ოღონდ სული საუკუნო ჯოჯოხეთს მიეცეო, —დედა მაგას იქს; შვილმა კი დედისათვის რომ ეგა ქმნას, დედა იწყენს.

მე რომ ჩემის თავის და ღვთის იმედი არა მქონოდა, სულელი ხომ არ ვიყავ ალღელებულ წყალს მივცემოდი. ღმერთმა შეძლება მომცა და ინება ჩემის ცოდვილის ხელით იმ კაცის მოარჩენა. თუნდ ეგ არ იყოს და მეც იქ თავი გამეფუჭებინა, რა ცუდს საქმეზედ გავიფუჭებდი თავსა! ხომ უნდა მოვკვდე ღღესა, თუ ხვალე, ის არა სჯობია ღვთისა და... გეტყვი ახლა კი, კაცის სამსახურში (აქ მღვდელი გაწითლდა) ამომივიდეს სული!... აქ სახელი მაინც დაგრჩება და იქ სიკეთე წაგიძლევა. „სჯობს სახელისა მოხვეჭა ყოველსა მოსახვეჭელსა“, ჩემო კარგო! სახელის მოხვეჭა კიდეც, სხვამ რაც უნდა სთქვას, ცხონებაა სულისა. სამოთხესაც აქედამვე ეგ ანათებს და ჯოჯოხეთსაც აქედამვე ეგ აქრობს, როგორც შვილისათვის, ისე დედისათვის! დედა ჩემს ეგ არ ესმის და იმიტომ თქმა ამისი ველარ გავუბედე.

— ეგ აგრეა, მართალსა ბრძანებ, მაგრამ...

— მაგრამ რა?

— მაგრამ ისა, შენი ჭირიმე, რომ...

— მესმის, რის თქმაც გინდა,—გამაწყვეტინა სიტყვა: იქნება გეგონოს—ვინც კაი საქმესა ჰშვრება, სახელისთვის ჰშვრება? არა, სახელი თავისთავად მოდის ხოლმე და კეთილ საქმეს ზედ გამოვებმება. მართალია, არიან იმისთანა კაცები, რომელნიც სიკეთეს იქმონენ მარტო იმისთვის, რომ სახელი დაგვრჩებაო. მაშინ ისინი იმ კაი საქმეს სახელზედა ჰყიდიან. ეს ცუდია, მაგრამ მე და შენ რა დავა გვაქვს? დაე, თუნდ გაჰყიდონ, ოღონდ ნიეთი კარგი რამ იყოს, დაე, საქმე საქებური იყოს,—და გულის წადილის გაჩხრეკა ღვთის ნებაზედ მივაგდოთ. აი ეხლა, ვინც თავდა-პირველად გუთანი მოიგონა, ვინ იცის, სხვისთვის ისე არა ჰფიქრობდა, როგორც თავისთვისა, ისე სიკეთისათვის არა, როგორც სახელისათვის. ჩვენ რა? ღმერთმა ცხონება მისცეს იმას, რომ იქნება თითონ მშვიერი მოკვდა და ამოდენა მიღეთის მცხოვრებლებს კი გაუწყვეტარი ლუკმის სახსარი მისცა. იმისი სახელი გაქრა ქვეყანაზედ, საქმე კი, რომელიც ყველა სახელზედ უკეთესი სახელია, დარჩა საუკუნოდ, საქმე, რომელიც მარტოცა დასძლევს მთელ ქვეყნიერების ცოდვებსა! ხომ ეხლა არავინა ჰკითხულობს—რა წადილი ჰქონდა, როცა საწყალი თვალსა და გონებას იწყალებდა ამ სახელოვან საქმისათვის. ის წავიდა თავის კარგის, თუ ცუდის გულის-წადილითა და იმის გულის-წადილის ნაჭირნახულევი კი ხელთ დაგვრჩა...

— მე მაგაზედ ფიქრადაც არ მომსვლია მეთქვა რამე, მე მინდოდა მეთქო...

— რა უშავს?—გამაწყვეტინა ისევ სიტყვა:—მეტი ხომ არ იქნება, რომ მე ეგა ვსთქვი?

— მეტს ვინ მოგახსენებს?—ჩამოვართვი მეც სიტყვა:—მე მანდამდინ გონება სად მიმიწვდებოდა, რომ ეგ მომფიქრებოდა. მე მინდოდა მეთქო, რომ სხვის მოსარჩენად დედა ჩემს არ დავლუბავდი, ვერ დავთმობდი, იმის იმოდენ საცოდაობას კისრად ვერ ავიღებდი. შენი სიცოცხლე იმისთვის სხვა რამ არის, სხვა ნუგეშია!...

— სიცოცხლე ჩვენი, ჩემო ძმაო, არც დედისაა, არც მამისა, ქვეყნისა არის. ჯერ ქვეყანა, მერე დედა და მამა. მზე რომ ამოდის, ვარსკვლავები მაშინ არა სჩანან... ის როგორა სწერს ავთანდილი როსტევანსა?

„მე იგი ჯართ

ვის სიუჟდელი მოყვრისათვის

თამაშად ეს მიჩანს მღერად“.

კარგი სიტყვა არის, თუ მოყვარედ ქვეყანა მიაჩნია ადამიანსა. ისიც კარგია, ხომ გახსოვს:

„სჯთშ სიცოცხლესა ნაძახსა

სიუჟდელი სასულთჳანი“.

— მახსოვს და მესმის კიდეცა, რაზედაც მითხარი ეგა. მაგრამ მაგისთანა ნაძრახი სიცოცხლე ნეტავი მე მქონდეს, როგორიც შენა გაქვს.

მღვდელი ბაშვსავით წამოწითლდა. ის დალოცვილი ვერ იფერებდა ქებასა.

— შენ მე ნუ გადმომწვდები ხოლმე, მითხრა ღიმილითაც და მორცხო-ბითაც: ხომ არ იცი, მე რა კაცი ვარ?

— შე დალოცვილო, დავატანე ზედ: თუ მიგნება არა მაქვს, მადლობა ღმერთს, ბრმა ხომ არა ვარ, რომ არ დავინახო. ნაძრახი სიცოცხლეა!..

— მაშინ ნაძრახი იქნებოდა, თუ ჯერ არ არის, ჩემო ძმაო! კაცი ირჩობა, ღვთის კერძო, შენსავით შეილი ერთის მამა-ღმერთისა, შენ კი გულ-ხელ-დაკრებილი დაჰყურებ, როცა იმის მორჩენა შეგიძლიან, სასახელოა? მერე ღმერთს რა პასუხს მისცემთ, ან შენ და ან დედა შენი, ღმერთს რას ეტყვიან? არ გეტყვიან: რად მოიკალით გული, რომელიც თქვენის მოძმის სიყვარული-სათვის მომიცია თქვენთვის? რად დამალეთ და დაიშურეთ ღონე და შეძლება, რომელიც გაჭირვებულის მოძმის საშველად მომიმადლებია? როცა, ჩემო ძმაო, ადამიანს პირს არიდებ, მითამ ქრისტე ღმერთისათვის მოგირიდებია პირი. იესომ ბრძანა: განკითხვის დღეს გეტყვითო: მწყურვალი ვიყავ, არ მასვითო; მშვიერი ვიყავ, არ მაჭამეთო; შიშველი ვიყავ, არ ჩამაცვითო; სნეული ვიყავ, არ მომიარეთო. როცა მეტყვიანო: უფალო! სადა გნახეთ, რომ არ გიშველეთო? მე ვეტყვიო: ყოველი გაჭირვებული კაცი, თქვენგან არ გაკითხული,—მე ვიყავიო. ესეა, ძმაო!.. სხვა შენთვის და შენ სხვის-თვის,—აი გზა ცხოვრებისა, აი ხილი ცხოვრებისა, აი გასაღები სამოთხისა!..

გზა გამიკაფა, მაგრამ ჟამმა მიმუხთლა და არ დამაცალა ზედ გამეველო!.. მომიტანა კლდემ ქვეშა და, ხომ ჰხედავ, ისე ვქრები, როგორც ცეცხლი, როცა გარედამ ჰაერი არა შეველის!..

ტყუილად კი არ მითხრა, როცა ავთანდილის და შერმადინის ამბავი წავიკითხე და ატაცებულმა უნებლიედ წამოვიძახე:

— ვენაცვალე შენს დამწერსა! აი ბატონ-ყმოზა თუ იყოს—ამისთანა.

— მოგწონს? მკითხა მღვდელმა.

— აბა რა?

— მართალი ხარ! მიბრძანა იმან ნაღვლიანად: უარესს ეგა სჯობია.

ამის შემდეგ რაღაც ფიქრმა წაიღო მისი გონება და გული; მე თვალი მომარიდა და ჭერს გაუშტერა. კარგა ხანი დაჩუმებული იყო, მერე კი თითქო უნებლიედ, თავისთავად უფრო დაღონებულადა სთქვა:

— იმას კი არა შეედრება-რა, როცა ცა ქუდათა გაქვს და დედა-მიწა ქალამნადა.

მე მაშინ არ მესმოდა, რას ამბობს. უეცრად ჩემკენ მოატრიალა თვალი. როცა კარგა ხანი კიდევ მოიფიქრა, მითხრა:

— ერთი ეს მითხარ: ხელში ნაპატივები მიმინო უფრო კარგია, თუ ის მიმინო, რომელსაც გაჩენის დღიდან კაცის ხელი არ მოჰხვედრია.

— რასაკვირველია ის, რომელსაც ხელი არ მოჰხვედრია.

— რადა? ის ხომ უფრო გაპატივებულია?

— ვაი იმ პატივს!... ხან ფრთას აუკვრენ—არ გაფრინდესო, ხან ბოლოს,—არ გაიქნივოსო, თვალებს კი ყოველთვის აუბმენ ხოლმე,—არა დაინახოს-რაო.

— ყველას ეგრე უბმენ ხოლმე?

— მაშა? ამბობენ, თუ არ ეგრე, მიმინო არ გაიგეშება თურმე. კლანჭებ-ზედაც ექვნებიან თოკს გამოაბმენ,—თუ ვინიცოზა ნაფარდზედ გაიწიოს,—არ გაუშვან.

— თოკი თოკია, ექვნები რაღადა აქვს?

— ხალისისათვის თუ უკეთებენ: ატოკდება, თუ გაფრინდება ექვნები ხმას აძლევენ.

— იქნება. მაგრამ, მგონია, ფრთების ფრიალი, როცა კი გაშლის ხოლმე და გაინავარდება, იმ ექვნების ხმას ერჩივნოს და წასახალისებლადაც ის ეყოს.

— აბა მაგას რაღა თქმა უნდა? რასაკვირველია, ურჩევნია.

— მეც ეგრე მგონია, ჩემო გაბრიელ... ახლა, რას აქნევენ მიმინოსა?

— შე დალოცვილო! ისე მკითხავ, თითქო არ იცოდეთ. მწყერს აჭერინებენ და თითონ კი სვირს უყურებენ.

— მერე?

— მერე რა! მწყერებს აბგაში ჩაიწყობენ და შინ წამოვლენ.

— მიმინოს?

— მიმინოს? იმას გამოაწიწკინებენ, რაც კაცის საჭმელად არ ვარგა.

— საწყალი!.. თხის პატრონს არც თხის კუდიო... მერე მიმინო მადლობელია?

— არა მგონია. კიდევ რა! ბევრი მონადირეა, თავის დღეში მუცელსაც არ გაუძღობს, კარგად ვერ მოეტყვებაო; ზოგმა კიდევ ეგ ხანდაზმობით იცის.

— მინამ სული არ ამოუვა, სულ ამ ყოფაშია მიმინო?

— არა. თუ მიმინომ შემოდგომამდინ გაუძლო მონადირესა და არ მოკვდა, თავის ნებაზედ გაუშვებენ ხოლმე.

— დახე, ყველას დრო სდომებია!..

— მაშ უდროოდ რა იქნება? მინამ მწყერია, ანადირებენ, როცა მოილევია, იმასაც აღდგომის დღე მოუვა ხოლმე.

— მაშ მინამ მწყერები ბუდობენ, მინამდინ მონადირეს ხელთა ჰყავს მიმინო?

— დიალ,—გამეცინა მე,—მინამ მწყერები ბუდობენ.

— მგონი, მწყერები მაშინ მოილევიათ, როცა სამალავი და საფარი აღარ არის მინდვრებში; სიმიინდი რომ მოიჭრება, ყანები, ფეტვები რომ დაიმკებიათ: ერთის სიტყვით, როცა ყოველ კაი კაცის ნამუშავარი შემოვა.

— დიალ, შემოდგომაზედ მწყერი ილევია, მაშინ მიმინოსაც თავის ნებაზე გააფრენს ხოლმე მონადირე.

— დაილოცა ისევ შემოდგომის მაღლიანობა!.. ვისაც კი მაღლი ჰქონია და სიკეთე, უმუშავნია, დაუთესნია,—სულ ყველაფერი მაშინ მომწიფდება და მოიკრიფება! სახლი, კარი ღვთის წყალობით აივსება ხოლმე... ქორწილებიც კი მაშინ იციან, ყველა მაშინ დაბინავდება, მიმინოც კი, მიმინოც!.. კაი დრო არის! პური, ღვინო, ლხინი, ყველაფერია ბლომად. ყველა, დიდი, თუ პატარა, მაძლარია მაშინ და მხიარული!.. კაი დრო არის!.. ორი, სამი თთვეც,—და გაზაფხულიც ზედ მოვებმის ხოლმე, ის ლამაზი, მხიარული, თბილი გაზაფხული!.. ღმერთო! მოსავალი მოდის და გულ-მართლად მოამკევიანე ყოველ მუშაკსა!..

VII

მე იმ მღვდელზედ სიტყვა ძალიან გაგიგრძელე, ბატონო, და ყბედობაში ნუ ჩამომართმევთ. ორიოდ ნათელი დღე მე იმასთან გამიტარებია, გონებისა და ადამიანობის თვალი,—ავად, თუ კარგად, იმასთან ამიხილებია. ჩემის ბნელის ცხოვრების გზაზედ იმის მეტი ვარსკვლავი არ ამოსულა,—და ამ უპირო ქვეყანამ სხვა ნუ-რა დამაყვედროს-რა. ამიტომ მიყვარს მე ამ მღვდელზედ ლაპარაკი, როცა კი ვლაპარაკობ ხოლმე. სული ისევ სულობს, როცა იმას ვახსენებ. დამიჯერეთ, რომ მე იმის ხსენებაზედ ამ ქვეყნად კიდევ მაღლი ღვთისა მწამს, კიდევ მგონია, რომ ეს ქვეყანა შესაფერია და ამ ქვეყანასთან ძაფი არ გამწყდომია. დალოცა ღმერთმა ის კაცად-კაცი!..

ბევრი რამ მოგახსენე იმ ღვთის კაცზედ, მაგრამ ნასალიც ვერ გითხარი: იმისი გული და ამბავი ზღვა არის და მე უბედურმა კოვზით ზღვის ამო-

წურვა მოვინდომე. ყბედობაში ნუ ჩამომართმევ, შენი ჭირიმე. თუ მოგაწყინე თავი, ნუ გამკიცხავ და მაპატივე.

ხუთი წელიწადი გაგვითავდა ჩვენ, რაც ქალაქში ვიყავით. მეექვსე წელიწადი რომ დაიწყო, დიდი ბატონის სიკვდილის ამბავი მოგვივიდა. მაშინ დათიკო იქნებოდა ცხრამეტისა, თუ ოცის წლისა. მამის სიკვდილზედ პირველში ბევრი ინალვლა და, მგონი, იტირა კიდევ. ჩემსავით დაობლდა და ჩემსავით ნალველი მალე გადაიყარა. დიდხანს აღარ უფიქრნია: ფიცხლავ შინილამ ცხენები დაიბარა და სამუდამოდ შინ წამოსვლა დააპირა. მინამ ცხენები ჩამოგვივიდოდა, დათიკომ რუსული ტანისამოსი გაიძრო და ქართული ტანისამოსი ჩაიცვა. სულ გამოიცვალა ახალს ტანისამოსში. მშვენიერი შესახედავი ყმაწვილი კაცი დადგა.

არ გასულა ხუთი-ექვსი დღე დაბარების შემდეგ, რომ ცხენები ჩამოგვივიდნენ. მეორე დღეს უნდა ქალაქილამ გავსულიყავით. მე მღვდლის სანახავად წავედი.

— გაბრიელს გაუმარჯოს! შემომძახა მღვდელმა, როცა შევალე კარები და შევედი იმის პატარა ოთახში: ამბავი-ხაბარი, ჩემო გაბრიელ!

— დიდმა ბატონმა თქვენი ჭირი წაიღო, — მოვახსენე მე, — დათიკომ შინილამ ცხენები დაიბარა და ხვალ შინ წასვლას ვაპირებთ.

— მერე დათიკო სწავლას თავს ანებებს?

— თავს ანებებს.

მღვდელს ეს ამბავი ძრიელ ეწყინა. წამოდგა ტახტილამ და თავის ოთახში წინა და უკან სიარული დაიწყო. პატარა ხანს უკან მითხრა:

— სწყუროდეს, წყალსა ვინ დაღვრის კაცი უშმაგო, ცნობილი, ჩემო გაბრიელ! საკვირველია, რომ მე ის ყმაწვილი ვერ მოვიკარე!.. ეხლა შინ იქნება?

— შინ გახლავს.

გაღიწვია მაშინვე ანაფორა და წამოვიდა დათიკოსაკენ. მეც უკან გამოვეყევ. დათიკოსთან მღვდელმა არ შემიყოლია.

დათიკოსთან მღვდელმა კარგა ხანი დაჰყო. როცა გამოვიდა, მე წინ დავხვდი.

— ვერა გავაწყე-რა, — მიბრძანა მე მღვდელმა ნალვლიანად: თავის სიტყვის კაცი ყოფილა. ღმერთმა სიკეთის შეძლება მისცეს.

დილაზედ ჩავალაგეთ ბარგი, დავამზადეთ ცხენები და მინამ წავიდოდით, მღვდელთან გავიქეცი კურთხევის ჩამოსართმევად.

— მიდიხარ, მიდიხარ, გაბრიელ?! მითხრა მღვდელმა დაღონებითა.

— გიახლებით. მაშ რა ვქნა? ვკითხე მე იმ რიგად, რომ, თუ ეთქო, ნუ წახვალო, — იქნება, არც კი წავსულიყავ.

— უნდა წახვიდე. სხვას ვერასა იქ: შენი ნება შენს ხელთ არ არის.

მე აღარა ვუთხარი-რა. მივედი, ლოცვა-კურთხევა ვთხოვე. იმან პირჯვარი გადამწერა და მიბრძანა:

— მშვიდობით, ჩემო გაბრიელ! მართალი იყავ და სიმართლეს სდიე. გზა ყოველთვის კაცური გექნება. ესეც იცოდე: ვინც კარგსა საქმეს არ მი-სდევს, იგი თავისა მტერია. მშვიდობით.

მომეხვია მე, როგორც მამა შვილსა; დავკოცნეთ ერთმანეთი. და გავი-ყარენით. ეჰ, ბატონო, ქვეყანა ძნელი შესაფერი ყოფილა!

ორ დღეს უკან ჩვენის სოფლის ბოლოში მივედი. მზე ჯერ ჩასული არ იყო და მთის წვერზედ ცეცხლივით ენთო. მე ჩვენს სოფელში მისვლა ძალიანაც არ მიმიხაროდა. მე იქ აღარავინა მყვანდა. მაგრამ ჩემის მიწა-წყლის სიომ რომ დამკრა, გული ამიტოკდა: ის მთა, ის ბარი, ის ტყე, ის მინდორ-ველი რომ დავინახე, ავივსე ლხენითა და სიამითა. ის, რაც გულში მაშინ დამიტრიალდა, არც სიხარულსა ჰგვანდა და არც ნალველსა, გულში რაღაც „მზიანი ჩრდილი“ იყო, თითქო ნალველი სიხარულში გაიშალაო და სიხარული—ნალველში. გული ოდნე და მეტად ტკბილად მიცემდა. სმენად გარდამექცა გულის-ყური, ყველაფერი ჩემს გარსა თითქო რაღაცას კარგსა და დიდი ხნის დავიწყებულს ამბავს მიაშობდა. იმ დროს რომ კაცს ჩემთვის ხმა გაეცა, მეწყინებოდა.

მე ხომ იმ ქვეყნისათვის ტიალ-ოხერი ვიყავ და იმ ქვეყნისა კეთილი არა მახსოვდა—რა, მაგრამ მაინც კიდევ თავისი მიწა-წყალი დიდი რამ ყოფი-ლა კაცისათვის. ვინც თავის მიწა-წყალს არ მოჰშორებია,—ეგ იმას ვერ უცვნია. ჩემ და ქვეყნის შუა ხომ ეხლა ხიდი ჩატეხილია და, დღესა თუ ხვალე, სულაც გავშორდები, მაგრამ ღვთის მოწყალეზად ჩავთვლიდი, რომ მე ჩემის მიწა-წყლის კალთაში სული დამელია. ვაი სადაური სადა ვკვდები!..

შინ რომ მივედი, დათიკომ მეორეს დღესვე დამიბარა და მითხრა:

— ჩემო გაბრიელ, მე შენს ანაბარასა ვარ. აი ეს სახლი, ეს კარი, საქო-ნელი, მამულ-დედული შენთვის ჩამიბარებია. ღვთის მოწყალეზა გვაქვს, მეც მაცხოვრე და შენც იცხოვრე.

ეს რომ მითხრა, ერთი კარგი ხელი ტანისამოსი მაჩუქა. მე რომ ის ჩავიცვი, თავადისშვილში ვერ გამომარჩევდით.

ჩავიბარე ყოველიფერი, ყოველიფერი ხელში დავიჭირე და ღვთის შე-წევნით საქმე ისე მოვიყვანე, რომ სახლიდამ ბეწვის ოდენაც არა იკარგებოდა-რა. მართალია, ჩემის ერთგულობის გამო ბევრს შევძულდი, ბევრი მოვი-მდურე, ყმა, თუ მოჯამაგირე, მაგრამ, ღმერთია მოწამე, უსამართლობა არა-ვისათვის გამიწევია. ორ წელიწადში საქმე ისე მოეწყო, რომ დათიკო კაი ოჯახის-შვილად ჩათვლებოდა იმ ახლო-მახლო თავადისშვილებში. ღვთის წინაშე უნდა სთქვას კაცმა, რომ დათიკოც პირშავად არ იყო ჩემთან, ტოლ-ამხანაგად მინახავდა და ძალიან მადლობელი იყო ჩემი.

ყველაფერში კაი ყმაწვილი კაცი იყო: მშვენიერის სანახაობისა, გულ-უხვი, გულ-მარდი, გიჟმაჟი და ვაჟ-კაცი. თოფისა და იარაღის ხმარებაში იმ ძირობაზედ იმას ორიც არა სჯობდა. ის რომ ყარაბაღულ ცხენზედ შეჟღე-

ბოდა, ყელ-მოღერებული, ალვის ხესავით, ადამიანს თვალი ზედ დარჩებოდა. ყველაფრით ძალიან ლამაზი და მოხდენილი იყო. მაგრამ ერთი ავი სენი სჭირდა,—და იმ სენმა ისე იმას არ ავნო, როგორც მე: ქალების მუსუსი იყო და ამისთანაებში ნამუს-გაქნილიცა. რაკი გულში ვისიმე ქალის ფიქრს ჩაიდებდა, თავის გულის-წადილისათვის არაფერს დაერიდებოდა, არაფერს არ ითაკილებდა, არაფერს და არავის დაზოგავდა: ყველაფერს და ყველას ხიდად გასდებდა დაუნდობლად და თითონ გაივლიდა. მე მგონია, ის უბედური თავის ნათესავსაც არ დაინდობდა მაგისთანაებში—ასეთი თავ-დაუქერელი იყო, რაკი პირწყლიან გოგოს დაინახავდა. ბევრს გლეხის გოგოს მოუკლა იმან ნამუსი, ბევრს კაი ოჯახის-შვილს თავზედ ლაფი დასხა. სხვაფრივ კი, ღმერთმა კაი მოგცეთ, კარგი ის იყო.

მე რომ ის არა მყვარებოდა, ცუდად დავუმიწებდი იმ მოხდენილ მხარ-ბექს, რომ ამოდენა სირცხვილი აჭამა ქვეყანასა!... მაშინ ჩემი ბედიც იქნება სხვა რიგად დატრიალებულიყო. მაგრამ რა მექნა? ის, სხვა ყველაფერში მაღლიანი ბიჭი, მეტად მიყვარდა. არ ვიმეტებდი, თორემ ადრევე იყო ჩემის ხელისაგან გასანიავებელი. ქვეყანა წამურტლა და აქამდისაც მიკვირს, რომ ამ მართლად მურტალს ქვეყანაზედ კაცი როგორ არ გამოჩნდა, რომ თოფი ეკრა და მიწასთან გაესწორებინა. შენ რაღას აკეთებდიო, იქნება იფიქროთ ჩემზედ. რას ვაკეთებდი? ეგა მკითხე და გამკიცხე კიდევ. გული მეც მემღვრეოდა, მაგრამ ჩემი გაუბედავობა, თუ იმისი სიყვარული ჩემს გულს იმორჩილებდა იმ დრომდინ, მინამ მე და ის ერთს გზაზედ ერთმანეთს არ გადავებარიხენით, ის მე არ ჩამომეცალა და არ ამიქცია გზა. მეც არ შევეპუე.

ჩვენის სოფლის ბოლოს ერთი კაი ოჯახის-შვილი იდგა, ჩვენის ბატონის ყმა. პეპია ერქვა სახელად. კეთილი სადმე კაცი იყო, ხან-შესული, დროული, გლეხ-კაცობაში სახელიანი და პატივცემული.

იმას, შენი ჭირიმე, იქნება მარტო ჩემ საუბედუროდ, ერთი ახირებული მაღლიანი, ჯეირანივით ლამაზი გოგო ჰყვანდა. ის იყო პეპიას სული და გული და იმის მეტიც აღარავინ შერჩენოდა ახლად დაქვრივებულს პეპიას. ბევრმა კარგად აშენებულმა გლეხმა სთხოვა ქალი, მაგრამ არავის მიათხოვა, თითქო სხვისათვის არ ემეტებოდა ის ობოლი მარგალიტი. გოგო იყო, შენი ჭირიმე, რომ თვალი ზედ დაგრჩებოდა: თეთრ-წითური, შავ-თვალ-წარბა, ტან-წვრილი და მაღალი. ბევრი თავადის-შვილის ქალი ინატრებდა იმის ჯეირანივით მოღერებულ ყელსა, იმის გიშრის თვალსა, იმის გიშრის თმასა, ლერწამს ტანსა!... მარილიანი რამ იყო ჩემ საუბედუროდ.

აკი გამიწყრა ჩემი გამჩენი და პეპიას ქალს თვალი სადღაც მოვკარი. თვალის მოკვრა და გულში სიყვარულის ცეცხლის ჩავარდნა—ჩემთვის ერთი იყო. როგორც თოფის წამალი ნაპერწყლისაგან, ისე აფეთქდი სიყვარულისა და ნატვრისაგან.

რალა გაგიგრძელოთ, თურმე ნუ იტყვით,— იმ გოგოსაც ჩემი ფიქრი მისცემოდა. ეხლა რალა ვარ, შენი ჭირიმე! მაშინ ოცის, თუ ოცდა ერთის წლის გათამამებულ ბიჭსა ადამიანობა მეტყობოდა. კვეხნით არ ვიტყვი— ჩემს ტოლს ბიჭებში ნაბოლოვარი არ ვიყავ და თვალად-ტანადაც არაფერი მიჭირდა.

ერთხელ კალოზედ კევრზედ იდგა და, მე რომ ამოვუარე, ჩუმ-ჩუმად შემომცინა. როგორც კოკორი მზისგან, გული ისე გადამეშალა და ამიყვავდა; ამოვიდა მზე, გამინათლდა ქვეყანა. ამიკქანცქალდა ობოლი გული, ამიკქანცქალდა ისე, რომ ამოდენა კაცი მოვიყარე და ისე აღარ ამიკქანცქალებოდა. ეჰ, პირ-მქუშო წუთის-სოფელო, ისიც ხომ მომიშალე!

შუაღლე იყო, ვენახიდან მოვდიოდი და, ორღობეში რომ შემოვედი, ჩემს მზეს ორღობის თავში თვალი შევასწარ: თურმე მამისათვის კალოზედ ჯერი მიჰქონდა. გულმა ცემა ერთს წუთს შესწყვიტა, დამეცა ბურანი, თვალთ დამიბნელდა,—და ეს ამოდენა ვაჟი-კაცი წავბარბაცდი და წავაწყდი, ღობეს. მალე მტერი მოგიკვდეს, მალე მე მოვიკრიბე ღონე და გონზედ მოვედი. ეს რაც დამემართა, ერთის წუთის საქმე იყო. იმანაც მე თვალი მომკრა; შეკრთა, როგორც მშველი მონადირესაგან, და უცებ უკან გატრიალდა. მე ბევრი აღარ მიფიქრია: ვისხლიტე ფეხი და გამოვუდეგ. ისე ფეხ-აკრებით ჩქარა მიდიოდა, თითქო უკან მტერი ეგულებოდა. დავეწიე კაკლებ-ქვეშ გამინდვრებულზედ და მივაძახე:

— ქალო! რა მიგარბევინებს? მგელი ხომ არა ვარ, ბიჭი ვარ, ადამიანი.

იმან ხმა არ გამცა და არც შემომხედა. თავ-მომწონე ბიჭი ვიყავ და გული ყელში მამებჯინა. ვიშვირე ფეხი და ორ გადახტომაზედ წინ მოვექეცე.

— ნუ გარბი, შენი კენესამე!—ვუთხარი მე და გამოვუწივე ყელი:— შენ ხელთ მომიცია ჩემი საბელი ყელისა.

იმან წარბი შეიკრა და ისე მრისხანედ და მწყრალად შემომხედა, რომ თვალს თვალი ვერ გავუსწორე. მე შევეკრთი, მე ვაჟი-კაცი შევეუშინდი იმ პატარა, უღონო გოგოსა!... ძლიერი ყოფილა უძალოდაც ადამიანის შვილი!...

— გზა!...—მითხრა ამაყად და ბრძანებითა:—მამა მყავს და ნამუსი მაქვს.

— ღმერთმან ნურც ერთსა და ნურც მეორეს ნუ მოგაშოროს,—ვუბახუხე მე გულ-მართლად, მაგრამ იმედ-გადაწყვეტილად:—მე სამტროდ არა ვარ მოსული, ღმერთო ხომ შენ იცი! ჩემი გული და წადილი ისეთი წმინდაა, კელაპტრად ხატს აენტება. მე მარტო ის მინდოდა, რომ ჩემი ობოლი თავი შენთა ფეხთ-ქვეშ გზად გამეშალა. არ ინდომე?! ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს, ლამაზო ქალო, და მე თუნდა შენის ჭირის სანაცვლოდ ვიყო. გზო, მიბრძანე შენ—დამითმია გზა!.. გზა მშვიდობისა!.. ლხინი შენ და ჭირი მე.

ეს თქვი ეს თუ არა, ჩამოვეცალე. იმან ფეხი წინ არ წადგა და ერთხელ კიდევ თვალი გადმომაღლო. წყრომა აღარ სჩანდა იმის ტბა-თვალში. სიხარულის სიომ გადამირბინა გულზედ, ბედმან ჩემკენ მოიხედა. კიდევ გული მომეცა და გახალისებულმა ვუთხარი:

— ქალო! რად მიკარგავ გზა და კვალსა? რისა გეშინიან, რომ ვერხვითა თრთი? ცა რისხვით თავზედ დამეჭკეს, ფეხ-ქვეშ დედა-მიწა გამერღვეს, თუ გაბრიელმა შენზედ ავი ფიქრი გულის გაიტაროს!..

— დამეხსენ!.. მითხრა იმან იმგვარად, რომ, ვისაც მართლად დახსნა უნდა, ისე, იმ რიგად არ იტყოდა.

— არ დაგეხსენები, მინამ ჩემის გულის წადილს არ შეიტყობ. ნუ ფთხი უგუნურ მტრედითა. შენი სიყვარული გულის ჩამივარდა: მე ქმარი და შენ ცოლი, ჩემო მარგალიტო! ოღონდ ჩემის გულის პასუხიკი მითხარ და ჩემი ობოლი თავი მოკვდეს, თუ რომ გაბრიელმა შენ რამ გაწყენინოს.

იმან პასუხი არ მამცა. მეც აღარ მოვეშვი.

— თავი მამიკვდეს, თამრო,—დავიწყე მე ხელახლად: თავი მამიკვდეს, თუ შენის მეტი ცოლი მე მოვინდომო. ხმა ამოიღე, შენი კენესამე, შენი!... ერთი ობოლი ბიჭი ვარ, რასაცა მხედავ ესა ვარ. ნუ დამაწყევლინებ ჩემის გაჩენის დღესა, ნუ დამლუპავ, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი!.. მე ქმარი და შენ ცოლი!.. მითხარი რამე, შენი ჭირიმე, თორემ ლამის ლოდინში სული შენთა ფეხთა ქვეშ გამიფთხეს.

ხმა არ გამცა.

— თამრო! შემომხედე, ამ ერთმა ლოდინის წუთმა რა რიგად დამადნო. გამაგონე შენი სირინოზი ხმა. სულ-განაბული, გულ-კვდომითა გიგდებ ყურს და ველი პასუხს. მითხარ!.. მითხარ, გინდივარ თუ არა და შენს გამჩენს დაავალე! თუ არ გინდივარ, თქმა ნუ გიჭირს!.. ნუ გებრალეები!.. ერთი ობოლი ბიჭი ვარ, მაგრამ შენის პირისაგან თქმულს ღვთის რისხვასაც ავიტან, არამც თუ უბედო ბედის წყრომასა. ნუ დამადნე ლოდინითა, ხმა გამე, ხმა!..

ეს რომ ვუთხარი, ხელი მკლავში ჩავავლე. ხელი რომ იმის ტანს მოხვდა, ერთმა რალაც ელვამ ტვინიდან გულამდე უცბად გამირბინა, ჭრჭოლამ ძარღვებში დამიარა. ის შეტოკდა, მაგრამ არ ინდომა თავის მკლავისა ჩემი ხელიდან გამოცლა. არამც თუ მიწყინა, გამიღიმილა კიდევ. იმისი მარგალიტი კბილები, ლარივით გამწყრივებულ ორ ლალ-ტუჩებ შუა, ცის სარტყელად მეჩვენა. გული სიხარულით ამევსო. ვაი რა დღე იყო და რა რიგად დამიღამა წუთის-სოფელმა!..

— გამიშვი, ადამიანო!—მითხრა ღიმილითა: ცუდად ნუ გადამკიდებიხარ, ქვეყანა დადის, სირცხვილია.

— სირცხვილი იმას, ვინც საძრახისი ინდომოს. არ გაგიშვებ. რომ გაგიშო, ჩემი სულიც თან უნდა გაგაყოლო. რასაც მე გემუდარები, იმის პასუხი მითხარ და ინაცვალე ჩემი თავი კიდევ!..

— რა გითხრა, ადამიანო?

— ან ჰო და ან არა და მომკალ კიდევ!..

— შენს სიკვდილს კიდევ ჰოს თქმა მირჩევნია, შე უბრალოდ იმედ-
გადაწყვეტილო!

წამოიძახა იმან უეცრად და მკვდარი გამაცოცხლა. სთქვა იმან ეს თუ
არა, გამისხლტა ხელიდამ და როგორც ნიაფი თვალიდამ წამივიდა. გამი-
ფრინდა ჩემი ნოეს მტრედი, მწვანე შტო კი ხელთ დამიგდო; გამიფრინდა
და თვალი ჩემი მიეკვრა იმ ორღობეს, რომელსაც ის ბოლოს შეუბრუნდა
და მიეფარა.

ღმერთმა უშველოს!.. ადამიანს ხანგრძლივ რომ შეხვდეს ამ წუთის-
სოფელში იმისთანა დრო, ეს წუთის-სოფელი სამოთხე იქნებოდა. მაგრამ
წუთის-სოფელი იმიტომა ჰრქმევია, რომ ყველაფერი წუთობითა სცოდნია
უბედურობის მეტი. ის-ის იყო ჩემს ბედს იმის ოდენი სიხარული ვეღარსად
დავსტყუე. წავიდა იგიცა, ვითა სიზმარი ღამისა, წავიდა და იმის ნაცვლად,
რასაცა მხედავთ, ის მომეცა... იმ სიხარულის ხატი ეხლა შიგ გულში უქმად-
ლა მიკიდი. დამაწათა სოფელმა უკვდავების წყაროსა და ბოლოს შხამად
ამომადინა. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი:

„მიმღმინი საწუთრისანი მისთა ნივთთაგან ბჩუმიან,
იმჟიმუნ, მაგტამ უმუხთლოდ მთლთს აბ მოუბჩუმიან“.

ეჰ, მოგაწყინე თავი ამდენის ჩივილითა, შენი ჭირიმე, მაგრამ რა ვქნა?
ჭირთა თქმა—ლხინიაო.

VIII

ერთხელ, კვირა დღე იყო, დათიკო წირვაზედ წავიდა და იქიდან ვი-
ღასაც სადილად მიეწვია. მეც ავიღე თავი, პეპიას ბახჩას ავეუარე. გადავი-
ხედე, კაკლის ჩრდილ-ქვეშ თამრო დავინახე, მწვანე ბალახზედ წამოწოლი-
ლი. ვიშვირე ფეხი და გადავბტი ღობეზედ. ის ცოტად შეკრთა და, რომ
დამინახა მე ვარ, დაშოშმანდა. მე და ის დიდი ხანია ეგრე ჩუმად ვინახუ-
ლებდით ხოლმე ერთმანეთსა, მაგრამ ღმერთია მოწამე, კოცნასაც ვერ ვუ-
ბედავდი.

— შენა ხარ?—მკითხა იმან, როცა მიველ და წამოვუწეკ წინა.

— მე ვარ, შენი კვნესამე! რადა ხარ ეგრე მოწყენილი, ჩემო სიკე-
თევ?—ვკითხე მე, რადგანაც ნაღვლიანობა შევატყე.

— დღეს ავი დღე გამითენდა.

— რადა? ვაი იმას, ვინც ავი შენთვის მოინდომოს. რადა ნაღვლობ?

— არის მიზეზი.

— მაინც?...

— დღეს მამა ჩემი ავ გუნებაზედ მოვიდა საყდრიდგან და იმიტომ.

— შენ დღეს საყდარში იყავ?...

წამოვევარდი ფეხზედ და ისე აჩქარებით ვკითხე, რომ თამრო გაოცდა.

— ვიყავ, — მითხრა იმან. — რაზედ აფეთქდი?

— ბატონი იქ იყო?

— იქ იყო. დერეფანში იდგა, როცა მე წინ გამოვეუარე.

— შენ წინ გამოუარე?!...

გავაგრძელე სიტყვა და დავაკრაქუნე კბილები. როგორც ტყვია-ნაკრავი, ისე გაფითრებული მკედარსავით იმის წინ გაეშეშდი. დიდხანს, დიდხანს ხმა ამოუღებლივ ჩავყურებდი იმის ორმოსავით ჩაღრმავებულ შავ თვალებსა. ისიც გაკვირვებული შემომცქეროდა. ხმა აღარ გამიცია. გამწყრალსავით გულნატკენი ისევ იმ ღობეზედ გადმოვხტი და წამოვედი შინ, რომ შემეტყუო რამე...

მაშინვე მივუხვდი პეპიას ნაღველსა. იმ კვირა დღეს დათიკოს დაენახა საყდარში თამრო და პეპიასათვის ეკითხნა:

— ეგ გოგო ვისია?

პეპიას ფერი შესცვლია თურმე და თრთოლით უპასუხნია: ჩემი გახლავთო.

— კაი საპროშტავი ყოფილა!... — ეთქო იმ დაუნდობელს ადამიანის შვილსა.

მომკედარიყო საწყალი პეპია, რომ გაიგო, რომ იმისი ქალი ბატონს მოეწონა. კარგად იცოდა, რაც იყო ბატონის მოწონება და რასაც მოასწავებდა. მე რომ ეს შევიტყე, შევფიცე ღმერთსა, რომ მე მოვკვდები და იმას კი არავის წავაქეღვინებ-მეთქი.

იქნება არ დამიჯეროთ, მაგრამ ჯოჯოხეთს მიეცეს ჩემი სული, თუ იმ კვირა ღამეს ჩემი მღვდელი სიზმარში არ მომჩვენებოდა. ის დაღონებული იდგა ჩემ წინა და რასაც დავეკითხებოდი, პასუხად სულ ამას მეტყუოდა ხოლმე:

„სამს მოყვარე მოყვრისათვის თავი ჭირსა არ დაზიდად.

გული მისცეს გულისათვის, სიყვარული — გზად და სიღატაკად“.

ბოლოს, მე მითამ მუხლებზედ მოვეხვიე, ცრემლით და ტირილით შევჩივლე ჩემი ამბავი და ვუთხარ: მიბრძანე, საით რას გავხდე? იმან არა მითხრა-რა და წავიდა. რომ გადიოდა გარედ, შემომხედა მე და მაშინ კი მითხრა: „რასაცა გასცემ შენია, რაც არა — დაკარგულია“.

დამიჯერებთ ამას, თუ არა — თქვენ იცით. მინდა კი რომ დამიჯეროთ, იმიტომ რომ მართალია. აღსარებასავით ამ ამბავს გიამბობთ და ტყუილს არ ვიტყვი.

მეორე დღე რომ ჩემთვის არ გათენებულიყო, ისა სჯობდა. ისეთი გულ-მოწყვეტილი და აღრინებული ვიყავ, რომ არ ვიცოდი, რა მექნა. მე არავის

არ შევატყობინე, რაც ვიცოდი. მე ჩემს ბედს გავუჩუმდი, მაგრამ ორივე თვალი კი გავაფაციცე. თვალ-ყური ვადევნო, ვსთქვი ჩემს გულში ბოლოს: იქნება ისე არა სწვიმდეს, როგორცა ჰქუხს-მეთქი. ხანდისხან ერთი საშინელი ტკივილი გულის ფიცრის ტეხას დამიწყებდა ხოლმე. ვაი თუ თამრომ... მაგრამ არა, მალე გადავიგდებდი ხოლმე გულიდან ამ ფიქრსა.

ამ ყოფაში ვიყავ და ჯერ არსაიდან ავი არა ისმოდა-რა. ერთხელ მე ბიჭებში ვიყავ და ბატონის ხმა მოგვესმა, გიტოს ეძახოდა. დამე იყო, ძილის პირი მოახლოვებული იყო. გიტო გახლდათ დათიკოს უნამუსობის ავან-ჩავანი. გიტო რომ წავიდა, მეც იმის გაუგებრად თან ავედევნე, ჩუმ-ჩუმად შევიპარე ერთს ბნელს ოთახში, რომლის კარიც დათიკოს ოთახში გადიოდა. დათიკოს ოთახში სანთელი ენთო. მე კარებთან სულ-განაბული ავიტუზე და ყური, როგორც ლურსმითა, კარებზედ მივაკარ. გიტოს ზურგი ჩემკენა ჰქონდა შემოქცეული და ისე იდგა, დათიკო კი წინა და უკან დადიოდა ოთახში. ბოლოს დათიკო გაუსწორდა გიტოს, შედგა და ჰკითხა:

— ჰეპიას სახლი იცი?

— თუ მიბრძანებ, გიახლები,—უპასუხა გიტომ.

— გინახავს იმის გოგო?

— როგორ არა, შენი ჭირიმე! აბა გოგო ის არის აი! იმისი ბადალი დუნიაზედ არ იქნება.

— მაშ თუ აგრეა, შენ იცი და შენმა ბიჭობამ.

— ჩემი კისერი გახლდეთ. მერე გასათხოვარიც არის!..

— თუ კაი ჩოხა გინდა, თუ არა და კატასავით სარზედ ჩამოგარჩობ.

— ბატონი ბრძანდები, ადვილია. მარტო ეს არის ძნელი, რომ იმ გოგოს საყვარელი ჰყავს და ცოლ-ქმრობაც ნათქვამი აქვს. მაგრამ, რაც უნდა იყოს, დედა-კაცია: ერთი ჩაქსულა კაბა და იმისი ჯანი.

— ნამუს-წართმეული ხომ არ არის ჯერ?

— უცოდველია, როგორც გვრიტი.

— ვინ არის იმის საყვარელი!

— ჩვენი გაბრო.

— გაბრო?!.. გააგრძელა დათიკომ სიტყვა და ჩაჩუმდა.

მე სმენად ვადვიქეც, ვსთქვი, რომ ან აი ეხლა, ან ცოტა ხნის შემდეგ დათიკო იტყვის, თავი დამინებებიაო, გიტო, ნულარ გაირჯებიაო. მაგრამ მიმტყუნა იმედმა და დათიკოს კაი კაცობამ იმოღენა სიკეთე ვერ შესძლო. მოუბრუნდა გიტოს და გულ-დადინჯებულად, თითქო კაი საქმეს შვრებო, უთხრა:

— მეწყინა, ეგ რომ მითხარი, მაგრამ არა უშავს-რა. შენ, რაც გითხარ, ისა ჰქენი, მე და გაბრო მოვრიგდებით.

რა წამსაც ეს გავიგონე, გაბოროტებული გამოვტრიალდი და მოვშორდი იმ ცოდვის შვილებსა. რა ილაპარაკეს მასუკან, არ ვიცი. ეს კი

ვიცი, რომ მე და დათიკოს შუა ხიდი მაშინ ჩატყდა და მეც გულში ერთი ძარღვი ჩამწყდა. მოვრიგდებითო!.. ვაი შენ გაბრიელსა, რა ცუდად უცვნიხარ!..

საქმის დაგვიანება აღარ ევარგებოდა, უნდა მეხერხნა რამე, რომ საწყალი გოგო მახეში არ გაბმულიყო. მაშინვე განვიზრახე, რომ პეპიასთან წავიდე და ყველაფერი შევატყობინო. გლეხის ვახშმოზა დიად გადასულიყო, როცა მე პეპიას სახლთან მივედი. კაშკაში მთვარე იდგა და ასეთი მთვარის შუქი იყო მოფენილი ამ ცოდვილს ქვეყანაზედ, რომ თითქო ეს ქვეყანა სიწმინდით არი განათებულიო. მე პეპიას შევასწარ თვალი სახლის დერეფანში. ის საწყალი დაჩოქილიყო და ჰლოცულობდა. მე ფეხ-აკრებით მივეპარე და აქედ ბოძს ავეტუზე. კარგა ხანს ბუტბუტებდა და გულში ხელს იცემდა ის უბედური მამა, ბოლოს, თითქო თავი დაივიწყაო, გულ-ამომჯდარმა მალლა ხმით შეჰბლავლა უფალსა: შენთვის მომიბარებია ჩემი უცოდველი თამრო!.. ნუ გაუმრუდებ გზას!.. ღმერთო, მფარველო მართლისა, ნუ დამანახვებ ჩემის შვილის მიწასთან გასწორებას!..

ადგა ის საცოდავი ადამიანის შვილი, ხელი თვალებზედ მოისო, თითქო ცრემლს იწმენდსო, ერთი კიდეც ჩაიკრა გულში ხელი და გაიმართა სახლში შესასვლელად. მაშინ მივაძახე:

— პეპიას გაუმარჯოს!

— ვინა ხარ? თუ ავი სული არა ხარ, ამ ღროს აქ რა ხელი გაქვს?— გამიწყრა პეპია.

— ავ-სულობას ნუ მწამობ. მე შენთან მოსალაპარაკებელი მაქვს, ვუთხარი მე პირდაპირ.

— ვინა ხარ? ვინ?

— შენი კეთილის-მყოფი, გაბრიელი ვარ.

პეპიას ელდა ეცა. ალბად ბატონისაგან მოგზავნილი ვეგონე გოგოს თაობაზედა. ამიტომაც მწყრაღად და გაჯავრებით მითხრა:

— მე შენთან საქმე არა მაქვს-რა. თუ შენ კაი კაცი იყო, მზეს არ დაემაღლებოდი. ამ ღროს ძაღლსაც კი სძინავს!..

— მითხრა ეს და გაიწია შინ შესასვლელად. მე ხელი მოვკიდე და შევაყენე.

— არ გეყურება, შე უბედურის დღისავ, რომ მძიმე საქმე მაქვს-მეთქი!.. ვუთხარი მე.

— შენის ბატონის პატრონს რა საქმე უნდა გქონდეს, თუ არ სულის წასაწყმედი. რა გინდათ, შვილო, ჩემგან? როგორ არ გებრალეებით ბებერი, უღონო, უპატრონო კაცი? თქვენში ღმერთი არ არის?..

— ღმერთიც არის და ღვთისაგან ჩაგონებული სიკეთეცა...

— კარგი, კარგი!—გამაწყვეტინა სიტყვა: კარგი! ვიცი, რა მაღლიც ტრიალებს თქვენ გულში, ვიცი!..

— ეს გული დამიწდეს, თუ შენი ღალატი შიგ იდოს,—მოვუჭერ მე სიტყვა თამამად და გაბედვით.

— თუ ღმერთი გწამს, მე მამშორდი. ბევრი გველი მინახავს—ჯერ გულში ჩასძვრენოდეს და მერე კი დაეშხამოს. შენის გამჩენის გულისათვის, მამშორდი, ნუ შემამთხვევ ცოდვას. აი ხომ ჰხედავ უილაჯო ვარ. ჩემი პირდაპირ მორევნა დიად აღვილია, მაგრამ მოტყუება კი ძნელია. დაანებე თავი მაგ გატკობილის ენით ჩემს ცდუნებასა, ჩემს საცოდაობაში მევე ნუ შემარევიანებ ხელს. მე რაღა ცდუნება მინდა? თქვენ რაღა ოსტატობა გინდათ? მე რა შემიძლიან თქვენთან, ქვეყანა თქვენკენ არის. პირდაპირ მოდით და მოწამლოული ისარი მკარით გულში. რაღა ეშმაკობა გინდათ? რაც გინდათ ისა ჰქენით. მე ღმერთს მივანდე ჩემი გულის წყურვილი, იმას გაეცით პასუხი!...

საბრალოს გული ამოუჯდა და ტირილი დაიწყო. მეც მეტკინა გული: იმის საცოდაობამ დამწვა.

— იმედ-დაკარგულო, უბედურო კაცო!—ვუთხარი მე გულთბილად და გულნატკენად:—ღმერთი ხომ ჰხედავს, მე მოვსულვარ იმისათვის, რომ შენთვის ჩემი თავი დავდო, რად მწამობ ავ-კაცობასა? რად არ მენდობი? მე ხომ შენთვის ცუდი არა მიქნია—რა! ვაი შენ, ჩემო თავო! ცილს ნუ მწამებ უმიზეზოდ. მაშ შენ გაბრიელი ვერ გიცვნია? ადრე და მალე აიგავოს მტვერსავით ეს ობოლი თავი, თუ ადამიანის ღალატი როდისმე გულში გამტარებოდეს. ვაი შენ, ჩემო თავო! რად მირცხვენ ყმაწვილ-ბიჭობას? სამაგისო რა მიქნია, რა? სულს ნუ წაიწყმედ ცილის წამებითა, ნუ!... იმ ღვთის გულისათვის, რომელსაც შენ წელან ევედრებოდი, მომენდე მე და მაშინ ჰნახავ, რაც კაცი ვარ. იმ ღვთის წინ გაძლევ ფიცს, რომ მე შენის სიკეთისათვის ვარ აქ მოსული. დამიჯერებ, კარგია, არა და,—მე მაინც ჩემს თავს შენთვის არ დავხოგავ!

ჩემმა სიტყვებმა იმას გული ჩემკენ მოუბრუნეს. მერე რა რიგად? წავალო ხელი, მომეხვია და ჩემს მკერდზედ ზედ-დაკდომით ქვითინი დაიწყო.

— შენს ღმერთს აპატივე, შენს ღმერთს!...—ჰბლავოდა საცოდავად პეპია:—ღმერთი ხომ მოწამეა, შენგან ავი არა გამიგია—რა. მაგრამ რა ვქნა? რა ვქნა მე უბედურის დღისამ? შვილი მელუბება, შვილი!... ჩემი სისხლი, ჩემი ხორცი!... ერთად ერთი შვილი ცოცხალი მემარხება!... გესმის ეს, ჩემო გაბრიელ! შვილს ვკარგავ, შვილს, მოდი და უნდო ნუ ვიქნები! შემინდე! შენს ღმერთს აპატივე, თუ გაწყინა რამე ბებერმა, ჭკვა-დაკარგულმა, უბედურმა მამამა. რა ვქნა? ჩემი შვილია, ჩემი გულ-ღვიძლია, ჩემო გაბრიელ! ვის მივენდო, ვის, ამ ცოდვით სავსე ადამიანის შვილებში? ძმას არ ვენდობი, ძმას მაგ საქმეში, ღმერთო ხომ შენ იცი. მაგრამ მაცდუნებ, თუ არ მაცდუნებ, შენ კი უნდა მოგენდო. აჰა ჩემი საბელი ყელისა!... შენ იცი!... გინდა გველივით გამსრისე, გინდა დამიხსენ წაწყმედისაგან! შენ იცი

და შენმა ყმაწვილ-კაცობის მაღლიანობამა. მე არა შემძლიან-რა, ხომ ჰხე-
დავ! შემიბრალე და ნუ დამანახვებ ჩემის თამროს უნამუსობას!... შენის ხე-
ლით დაეც დანა და დაგვიხსენ მამა-შვილნი ცოდვისაგან. მე ცოცხალი
დამმარხე, მიწა მომაყარე და მაგას კი ნუ მიზამ, რომ ჩემი თამრო... ვაიმე,
შვილო!...

აქ მეტის გულის ამოჯდომისაგან საწყალს ხმა ჩაუწყდა, სიტყვა შეეკრა
და ენა დაება. ღმერთო! რამდენი ამისთანა ცრემლი იღვრება ამ შენგან გა-
ჩენილ დედა-მიწის ზურგზედ, მაგრამ სიავე ადამიანისა აქამდის არ ჩაირეცხა.
დიდება შენს მოთმინებასა!

მეც ამიყოლია იმისმა სევდამ და გულის ტკივილმა. რომ არ შემრ-
ცხვენოდა, მეც ვიტყვებდი. ისე წელ-მოწყვეტილი, ისე გამშრალი ვიდეგ
იმის წინ, რომ ვერც ნუგეში ვეცი, ვერც იმედი მოვუმატე. ენა მე აღარ
მიჯერებდა და გონება. ვიდეგ ისე სულელსავით იმის წინ. მაგრამ ბოლოს კი,
რომ ვნახე, რომ გული ველარ დაიმორჩილა და სევდამ დაიბრიალა,—ვუთ-
ხარი:

— გული დაიმშვიდე, კაცი ხარ, რომ სხვა არა იყოს-რა. ნუ გეშინიან,
ისე არა სწვიმს, როგორცა ჰქუხს. ღმერთი მოწყალეა, ყველანი კარგად
ვიქნებით.

— ჰო, შენი ჭირიმე, გაბრიელ!—მიპასუხა იმან:—ეგრე გეთაყვანე! შენს
ხელში ვარ, შვილო, შენ გეთაყვანოს ჩემი თავი. მართლა და ღმერთი მო-
წყალეა. აღრე და მალე რად ვითხელგებ ჰკვასა და გონებას! იმისთანა რა
მიქნია, რომ ღმერთმა ჩვენზედ ხელი აიღოს. აი გეთაყვა, ცრემლს მოვიწ-
მენდ და დავდინჯდები, ოღონდ მიშველე რამე, შენი კვნესამე, შენი!

მე კიდევ ველარა მოვახერხე-რა სათქმელად და გავჩუმდი, ბოლოს მაინც
კიდევ იმან დაიწყო:

— იცი რა, ჩემო გაბრიელ! მე წავალ, ბატონს ფეხ-ქვეშ ჩავუვარდები,
ენით ავულოკავ ფეხის ნატერფალს, გადვუკოცნი მუხლებს,—იქნება ღმერთი
შემეწიოს და როგორმე თავი შევაბრალო. ისიც კაცია, ჩემის სიბრალულის
და საცოდაობით მოღბება.

— შენ ბატონს კარგად ვერ იცნობ.

— მა რა ვქნა?—შემომბლავლა საცოდავად, თითქო ყველაფერზედ იმედი
გაღუწყდაო.

— ეგ საქმე მე დამაცალე. შენი დახმარება მარტო იმისთვის მინდა,
რომ თვალ-ყური გეჭიროს, ნამეტნავად გიტოს გაუფრთხილდე. ის ძალლი
კაცია: როგორც მორიელი, ისე შემოგეპარება და დაგსუნთქავს. დანარჩენი
მე ვიცი.

— ეგრე, შენი ჭირიმე, ეგრე! ღმერთი იყოს შენი გადამხდელი.

კიდევ ერთმანეთს გავუჩუმდით. პეპიამ ჩალუნა თავი და რაღაც ფიქრებს
გაღვიძა. მეც ჩემი დარდი მედო გულში და იმ დარდმა გამიყოლია. კარგა

ხანი ვიყავით ჩაჩუმებულნი, მაგრამ ხან ის შემომხედავდა მე, ხან მე იმას შევხედავდი და არაფერს კი ერთმანეთს არ ვეუბნებოდით. ვატყობდი, რომ რილაცის თქმა უნდოდა და თითქო ვერ ახერხებსო. მეც მინდოდა ერთის რასმის თქმა, მაგრამ ვერა ვბედავდი, ცუდად არ ჩამომართოს-მეთქი. ჩემი და თამროს ცოლქმრობის პირობისა პეპიამ ჯერ არა იცოდა-რა.

— გაბრიელ! მითხრა ბოლოს პეპიამ: მე ერთი ქალი-ლა შემარჩინა ბედმა და იმის მეტი მე არავინ არ მივის ამ ტრიალ ქვეყანაზედ. მოდი, ის ცოლი და შენ ქმარი და მეც მამა თქვენი. ჰა, რას იტყვი შენ?

მე ჩემს ყურებს არ დავუჯერე ეს უეცარი ჩემის ნატვრის ასრულება და ჩემის დარდის მოკვეთა. იმ ნაირმა სიხარულმა დამიჭირა გული და გონება, რომ გაშტერებით ყურება დავუწყე და მე სულელმა ვერა ვუთხარი-რა პასუხად.

— რას გამიჩუმიდი? დამასწორო ხელახლად პეპიამ: თუ არ გინდა, სთქვი: მე მაგიტ გულის არ მატკენ. ცოლქმრობა ნებითია.

— არ მინდაო?! რას ამბობ, ადამიანო? ჩემი ნატვრა ეგ იყო! ვენაცვალე ჩემს ილბალს! ნატვრა თუ ასრულდეს, მაგეთი! ეჰ, დალახვრა ღმერთმა, ვერ მომიხერხებია!.. პირდაპირ გეტყვი: ცოლქმრობა ერთმანეთისათვის ნათქვამიცა გვაქვს. ეხლა რაკი შენი ნებაც არის, ჩემს ბედს ძალლიც არ დაჰყეფს. გიშველოს ღმერთმა შენც და ამ ქვეყანასაც, რომ ნატვრა ცარიელ ნატვრად არა რჩება ცის ქვეშა.

ჩვენი ცოლქმრობის ნათქვამობა რომ შეიტყო, რალაც ნალევლმა გადურბინა გაფითრებულ სახეზედა. ხმა არ გამცა. მე შევატყე, რომ კიდევ ავ ფიქრს გადაეკიდა ის უნდო ადამიანი და ამიტომაც ზედ დავატანე:

— ცოლქმრობა კი გვითქვამს, მაგრამ არც შენთან და არც ღმერთთან პირ-შავად არა ვართ, ღმერთო, ხომ შენა ხარ მოწამე. ჩვენი სიყვარული წმინდა არის, როგორც ანკარა მთის წყარო. თუ მზის შუქი წყაროს აამღვრევს, მაშინ ჩვენს სიყვარულსაც ჩვენი გული აუმღვრევია. ცამ რისხვით მკითხოს და დედა-მიწამ არ მიმიღოს, თუ ცოდვა რამე ჩვენს გულში ჩასახულიყოს. ნუ ჰშიშობ! ღმერთთანაც და შენთანაც ორნივე პირნათლადა ვართ. ღმერთია ამის თავდები, ღმერთი!

დაიჯერა ჩემი ალალი სიტყვა. ის ალალი ადამიანი, როგორც მალე ავს დაიჯერებდა, ისე მალე კარგსაც მიენდობოდა.

— მამკალ, აქავ ჩამატკავე, ჩემო გაბრიელ! მითხრა იმან ნანვითა: აქავ მიწასთან გამასწორე! ცუდი გული მაქვს—ეს ოხერი. უნდო ვარ, უნდო! მერე საწყალი ჩემი გოგოც ძალიან მიყვარს!.. მამკალ, გამაქერ! ცუდის გულის პატრონი ვარ მე ცოდვილი, ცუდის! შენ შვილი და მე მამა, მე სულელს სხვა რალა მინდა!

ისე თქვენ გაიხარეთ, როგორც გახარებული მე იმ ღამეს შინ წაველ. რალა მინდოდა? ერთი ნატვრა მქონდა, ისიც ასე უცბად ამისრულდა. შინ

რომ მოვდიოდი, მე მეგონა ის კაშკაში მთვარე, ის მბრწყინავი ვარსკვლავები ჩემს ბედს შეჰნატრიაან-მეთქი. როგორც ცაზედ, ისე ჩემს გულში ერთი ღრუბელი აღარ იყო. კეთილი ღამე იყო ის დალოცვილი ღამე! რა უნდოდა ავ-კაცობას ჩემგან? რაზედ ჩამითრია და დამლუბა სასიკეთოდ გამზადებული? ვინ იცის? იქნება ეხლა მე ვყოფილიყავ რიგიანი მუშა-კაცი, ცოლ-შვილი გარს შემორტყმული მყოლოდა! რომ მოემკვდარიყავ კიდევ, დამტირებელი მეყოლებოდა, მიწას მაინც თავისიანი მომაყრიდა, ცრემლს მაინც ჩემნი დამადენდნენ და ეგრე ძაღლისა და ნადირის შესაჭმელი არ გავხდებოდი!.. შერჩეს ავკაცს ჩემი დაღუპვა... მე ხომ ამ ქვეყნისა აღარა ვარ, ერთი ფეხი საფლავში მიდგას, დღესა თუ ხვალე ჩემი სულთა მხუთავი მოვა და სულს გამაფრთხობინებს, მაგრამ გულზედ სისხლი გადამესხმის ხოლმე, როცა ამას ვიგონებ.

ის დალოცვილი მღვდელი ხშირად მარიგებდა ხოლმე, რომ მტერსაც პატივობა უნდაო. მეც ვამბობ, მაგრამ მაგას მარტო ენა ამბობს და გულში კი სხვა ბაღბამი ტრიალებს. ღმერთო შეგცოდნე, მაგრამ შენგან გაჩენილს ადამიანსა მარტო შენი სახე თუ მისცემია, თორემ გული კი არა. სულ ტყუილია! მაინც ადამიანს მტერი არ შეჰყვარებია...

IX

იმ ბედნიერს ღამეს ჩემს თვალს ძილი არ მიჰკარებია: ღზინსაც ჭირსავით ძილის გაფრთხობა სცოდნია.

ირაყრაყა თუ არა, მეც ფეხზედ ვიდევ. წუხანდელი ღამის მადლი ისევ გულში ტრიალებდა. შეეხაროდი იმ რაყრაყ დილას, იმ ლურჯ ცასა, იმ ნამით პირ-დაბანილს დედა-მიწასა და მე მეგონა, რომ ცაც და ქვეყანაც მე შემომხარია. ქვეყანაზედ მე, თამრო და პეპია რომ მაშინ მარტო ვყოფილიყავით, სამოთხე სანატრელი აღარ იქნებოდა. მაგრამ ჩვენ გარდა კიდევ ბევრნი იყვნენ და იმ ბევრში ჩვენი ბატონი დათიკოცა, რომელმაც გიტოს უთხრა: მე და გაბრიელ მოვრიგდებითო. მომაგონდა ეს სიტყვები და სამოთხე ჩემი თვალის დახამხამების უმაღლესი ჯოჯოხეთად გადამექცა: ჟრუანტელმა დამირბინა ტანში და ყოველს სახსარში ტკივილით გამიარა, კბილებმა კრაქუნნი დამიწყეს, მუშტები თავის თავად დამეკუმშნენ, თითქო ჩემი გზის ამრევი ხელში უნდა გამეწურაო. იმ წამს დათიკო რომ დამენახა, მგონია, ძმა რომ ყოფილიყო, ძმა—იმის დანახვა და იმის სულის გაფრთხობა ერთი იქნებოდა ჩემთვის. ავკაცობაში ნუ ჩამომართმევ. უცბად გამწარებული გული დაუნდობარია.

ბრაზ-მორეული გამოვედ ეზოს გარედ და მეც თითონ არ ვიცი, რა გზით და როგორ მივადევ უეცრად პეპიას ბაღჩის ღობეს. დავინახე ჩემი თამრო—მოსჯდომოდა გეჯას და ბაღჩის წყლის პირას სარეცხსა ჰრეცხდა.

ვაი რა ლამაზი იყო იმ მშვენიერს დილას ის მშვენიერი ქალი! არ ვიცი, დილა იმას აშვეენებდა, თუ ის დილასა.

იმის შორი-ახლო თოხის ტარზედ დაბჯენილი იდგა პეპია და თამროს ელაპარაკებოდა. მე სმენად გადავიქეცე.

— ეი, შენ, ეი! პატარა ეშმაკო!—ეუბნებოდა პეპია თამროს და თითს უქნევდა:—ეგ რეები ჩაგიდენია, ჰა? მე ვიცი შენი!

— რას ამბობ, ადამიანო: ნეტავი ვიცოდე?—უპასუხა თამრომ და შეა-
ჰყიტა თავის მაყვალი თვალები:—რა ჩამიდენია?

— ჰმ, რა ჩაგიდენია!.. მითამ არ ვიცი, მითამ არც შენ იცი, თავი მოი-
კატუნე. მე ჩიტმა ამბავი მომიტანა.

— რას ამბობ, ადამიანო, რას?

— აი შე მასხარავ, შენა! შეგრჩეს, რომ მამასაც უმაღლავდი, შეგრჩეს!

— მამას მზემ და თავი არ მამიკედეს, მე შენი ლაპარაკი არ მესმოდეს.

— დამაცალე, შე ცუდლუტო, დამაცალე!—ეუბნებოდა პეპია და სახე
კი უცინოდა:—ასეთს კაცს მიგათხოვო, რომ სულ შენი დღენი გაწყევლინო,
დამაცა!

— ცხადივ ამბობ, ადამიანო, თუ სიზმრივ? რაებს ამბობ?

— სიზმარს გეუბნები. როცა ერთ რეგვენს ქმარს მიგათხოვებ, მაშინ
ეს სიზმარი აგიცხადდება. დამაცა!..

— ახა, ღმერთო ჩემო, რას გადამკიდებია.

ეს რომ სთქვა თამრომ, გაჯავრდა და ისე ღონივრად დაუწყო სარეცხს
სრესა, რომ თითქო ჯავრი ამაზედ უნდა ამოიყაროსო.

— მაშინ სხვა რიგად დაუშტვენ, —უთხრა პეპიამ.

— დავეშტვენ რა, ბულბული ვარ?—ტუჩებ აბრეციტ ბუტბუტებდა ლა-
მაზი გოგო.

— აი ალილო და ხვალაო,—მაინც არ იშლიდა თავისას პეპია:—მე კი
მიყვილია და...

— რა გიყვილია?—სთქვა და დააცქერდა შვილი მამასა.

— რომ რეგვენს ქმარს მიგცემ.

— კიდევ!.. უწინამც დღე გაჰქრობია.

— რაო? არ მოგდის გუნებაში?

— მამი, ღვთის გულისათვის დამეხსენ. რა ცუდ გუნებაზედ ამდგარხარ!

— არ დაგეხსენები, შე ცუდლუტო, შენა!

— გუნებას ნუ მირევ, დამეხსენ-მეთქი.

— მე შენთვის ქმარი მიშოვნია.

— თუ გავთხოვდე მაშინ.

— მაშ არა სთხოვდები?

— არა.

— რატომ?

— მიტომ.

— მაინც?!

— იმიტომ.

— არა ვის შეირთავ, არა ვის?!

— ორ ხელმწიფის შვილიც რომ იყოს, არ შევირთავ. ახლა არ დამეხსნები?

— მაშ შენ, როგორც გეტყობა, არც გაბრიელს შეირთავ.

უთხრა ცდიტა პეპიამ და ღიმილით დააცქერდა შვილსა. მე თამროს შეგხედე, იმას შერცხვა, აღიმული აუვიდა ლოყებზედ, თავი ჩაღუნა, ვერაფერი ვერა უთხრა—რა მამას პასუხად. მიუბრუნდა ისევ სარეცხს და უგულოდ სრესა დაუწყო, თითქო გარეცხა კი არ უნდა, სირცხვილის გაქარწყლება უნდაო.

— არ შეირთავ?—დაიწყო ისევ პეპიამ:—ბატონი ხარ, მე ძალას არ დაგატან.

თამრომ ერთი შემოჰხედა ქვეშ-ქვეშად მამასა და მერე ღიმიტით ისევ ჩაღუნა ლამაზი თავი.

— მოლოზნობა ხომ არ გინდა, დედო?—გაუხუმრა კიდევ პეპიამ:—ეგეც შენი ნება იყოს, მაგაზედაც ყაბული ვარ. ხმა ამოიღე. რატომ ჩაგვიარდა ეგ ტიკტიკა ენა? არ გეყურება, გელაპარაკები?

მისწვდა პეპია და თამრო წამოაყენა. ის არ გაუძლიანდა და წამოდგა.

— პირობა თუ მიგიცია ვისთვისმე!... იქნება მახეში მოიმწყვდიე ვინმე!...—უცინოდა პეპია.

— იი დამეხსენ!... რას გადამეკიდე, ადამიანო?

— სთქვი, აბა სთქვი,—ვინ გააბი მახეში.

— იჰ! ბეჩავ, რა გინდა ჩემგან?—ფხუკიანობდა თამრო.

— აბა თუ ქალი ხარ და მეტყვი.

— ახა ღმერთო ჩემო! არ დამეხსნები? ქა! იჰ...

გამოეცალა ხელიდამ თამრო და გაექცა მამასა.

— აქ მო, შვილო! გვეყოფა ხუმრობა,—უთხრა ეხლა კი ხუმრობა-გაშეებით პეპიამ:—თუ შენ თქმასა ჰთაკილობ, აქ მო, ჩემო იმედო, მე გეტყვი. მამისა იმას უნდა ეთაკილებოდეს, ვინც მამასთან პირ-შავია. შენ იმისთანა არა ხარ, ჩემო სალხენო! აქ მო, შვილო, აქ!

თამრო შედგა. პეპიამ იმისკენ გასწია. მამა მივიდა შვილთან, მკლავი კისერზედ გადაჰხვია და მეტად გულთბილად უთხრა:

— მე გაბრიელმა ყველაფერი მითხრა, ჩემო კარგო! მე ყველაფერი ვიცი. ღმერთმა ერთმანეთს შეაქრის ყინულისავით ტკბილად შეგაბეროთ. შენს მეტი ვილა მახადია, შვილო, შენი კვნესამე, შენი!... თუ შენ ბედში მეყოლები, მე რაღა მომკლავს. გაბრიელი კაი ალალი ბიჭია, კაი, ხელღონიერი, ჯანიანი ბიჭია. გლეხ-კაცს მეტიც არა უნდა-რა. ისე გაგიფთხილდება,

როგორც თავის ორ თვალსა, ჩემო იმედო ქვეყნისავ! კაი პატრონი მოგცა ღმერთმა, მაღლი უფალსა! მე ეხლა თუნდა შენს კალთაში სულიც დავლიო, მაგდონს არას ვინაღვლი. რის დარდი-ლა უნდა მქონდეს? თუ ღმერთი შენს შვილიერებასაც შემასწრებს, ხომ ძალლიც არ დაჰყუდეს ჩემს ბედსა,—თუ არა და, ეგეც ნება ღვთისა იყოს, ვენაცვალე იმის მაღლს! გაბრიელი, მართალია, ღარიბი ბიჭია, მაგრამ გლეხ-კაცი ღარიბობით არ დაიწუნება. ქვეყანა ღონიერია, მარტო ერთი მკლავის გაქნევა უნდა, თავს ყველა დაირჩენს. თუნდა ეგეც არ იყოს, ღვთის წყალობა ბევრი მაქვს. მე რა ოხრად მინდა? პური, ღვინო, მამული—სულ თქვენია. ღმერთმა, ობლების პატრონმა, ყველაფერი მშვიდობაში მოგახმაროთ, შვილო! მეც, მინამ ცოცხალი ვარ, ვიცოდვილებ თქვენს სადღეგრძელოდ და როცა მოვკვდები, თქვენ იცით, შვილო, და თქვენმა კაი ადამიანობამ, მკვდარს როგორც მომივლით...

მე ამის გამგონმა იქ ველარ ვიდგომილე. იმისთანა ტკბილის მამაშვილობის მაყურებელსა გული ღებნით ამიტირდა, ცრემლი თვალში მომერია. ვაი, რა კარგია ხოლმე ხანდისხან ეს უხვირო წუთის-სოფელი! ავ-კარგიანი ყოფილა, შენი ჭირიმე, ეს ქვეყანაცა. იმ მამისა და შვილის ლაპარაკმა გულის სიმწარე ჩემი გამინიავა, სიკეთის იმედი კიდევ ჩამესახა გულში და კაი გუნებად შევიქენ. მტრობამ გულში ველარ იდგომილა.

— ესთქვი ჩემს გულში—მე იმათ დავუშლი, რომ გამოვუჩნდე-მეთქი, ავდეგ და შინ წამოვედი. რით გათავდა იმათი ლაპარაკი,—არ ვიცი. ეს კი ვიცი, რომ იმ წამს ისინი ბედნიერნი იყვნენ.

გადიოდნენ ღღენი და ღამენი. მე თვალ-გაფაციცებით გულის-ყურს ვადევნებდი დათიკოსა და გიტოს. მე ვატყობდი, რომ რამოდენიც მეტი ხანი გავიდა, იმოდენად დათიკომ ჩემზედ გული შეიცვალა. ორ მტერსავით ერთმანეთს ველოდდით,—აბა წინ ვინ დაიწყებს ომსაო. მაგრამ მინამ საქმე ომამდინ მიდგებოდა, მე მინდოდა დათიკოსთან მომელაპარაკნა პეპიას ქალის თაობაზედა და ვცდილიყავ დამეყოლებინა ისე, რომ ხელი აელო თამროზედ და ჩვენში ისევ სიყვარული ჩამოვარდნილიყო. იმის ავ-კარგიანობის იმედი მქონდა, მაგრამ იმედმა მიმტყუნა.

რაღა გაგიგრძელო სიტყვა: გიტო ვერაფერს გახდა, სალაპარაკოდაც არ შეეახვედრეთ მე და პეპიამ თამრო. ამან უფრო გააფთრა დათიკოს ჟინიანი და მურტალი წადილი. აშკარაა, ამის მიზეზი მე ვეგონებოდი, ამიტომაც მე დათიკომ ხაფანგი დამიგო და ქვეშ მომიმწყვდია. როგორ მეგონებოდა, რომ იმისთანა ვაჟ-კაცი ეგრე მხოლად მომექცევოდა.

ერთხელ დილით დათიკოს დავეძახნე და მე შინ არ ვიყავ. როცა მოვედი, კიდევ დამიძახა და შემეყვანა თავის ოთახში.

— სად ბრძანდებოდი, ჩემო შერმადინ,—მითხრა დაცინვით დათიკომ.

— არსად, ისე დავეხეტებოდი.

— ასე ადრე?

— რაც შენთვის ადრეა, ის ჩვენთვის ადრე არ არის.

— ეგ გადაკვრით ლაპარაკი რად იცი შენ?

— ეგრე გავუჩენივარ ღმერთს...

— ყური დამიგდე: შენ რაღაც ნაღველი გაქვს და მე მიმაღავ.

— იქნება.

— არა, თუ ღმერთი გწამს.

— მართალს მოგახსენებ.

— მოდი, მითხარ—რა ნაღველი გაქვს.

— თქმა ადვილია, ბატონი ხარ, გეტყოდი, მაგრამ შენთვის რა ხელ-
საყრელია?

— ეგ მე ვიცი.

— მე რატომ აღარ უნდა ვიცოდე?

— შენც შეიტყობ.

მე ძალიან გამეხარდა, რომ ჩემი საქმე ასე მოეწყო და ამიტომაც
პასუხად პირდაპირ ვუთხარი:

— თუ აგრეა, მოგახსენებ: მე პეპიას გოგო მიყვარს და ჯვარი უნდა
დავიწერო.

— მერე რა გიშლის?

— პეპია ცოლზედ მგლოვიარედ არის, სულ ექვსი თთვე არ არის,
რაც ცოლი დამარხა და ჯერ ხანობით ეს მიშლის.

— სულელი ჰყოფილხარ.

— რაღა?

— რომ ჯვარს იწერ.

— მაშ?

— მაშ ისა, რომ ქალი ჟინის საკლავად არის კარგი და არა ზურგზედ
ასაკიდად. მაგრამ მე არ გიშლი, დაიწერე ჯვარი. მზითევი და შენი დაბი-
ნავება ჩემი კისერი იყოს.

— შენ რა უშაში ხარ, რომ მზითევს მპირდები? ვკითხე თამამად.

შევატყე, რომ ჩვენი საქმის კვანძი აქ იხსნებოდა.

— ქალი ჩემია,—მითხრა იმან უსირცხვილოდ,—და მზითევსაც იმიტომ
გპირდები, რომ ჯერ ჩემი იქნება.

— ეგ რა სთქვი?—წადებახე მე კანკალით.

— ისა ვსთქვი, რაც შენ გაიგონე, მითხრა იმან დინჯად.

— დათიკო! მე გლეხ-კაცი ვარ და შენ ბატონი, ვუთხარი მე გულ-
მხურვალედ და ვედრებითა: გევედრები, გზიდან ჩამომეცალე. გულიდან ნუ
ამომარეცხინებ შენს სიყვარულს, შენს ერთგულებას და ინაცვალე ჩემი
ობოლი თავი. დათიკო! თუ ღმერთი გიყვარს და შენი გამჩენი გწამს, თავი-
დან მოიშორე იმ გოგოზედ ფიქრი. ნუ ამაყრევინებ შენზედ გულსა, შენ-

თანა ვარ შეზდილი. შენი ჭირიმე, დათიკო, ცოდვას დამხსენ!.. მაგისთანა ვაჟ-კაცი ხარ და შენი გული როგორ ვერ დაგიმორჩილებია! მაღლი ჰქენ და ჟინი მოიკალ: ყველას დაგიტოვებ და იმ გოგოს ნამუსს კი არა. ის გოგო ჩემია...

— ჯერ ჩემია-მეთქი—გამაწყვეტინა სიტყვა: მერე თუნდა შენი იყოს, თუნდა სხვისა.

— დათიკო! შენი ჭირიმე, ხიფათს ნუ შემამთხვევ, ცოდვაში ნუ გამხვევ! დამითმე ის გოგო და შენს ღმერთს დაამადლე.

— როცა მე ჩემსას ავასრულებ, მერე შენთვის დამილოცნია.

— მართალს ამბობ და აღარ ჰხუმრობ? ვკითხე და გული ყელში მამე-ბჯინა.

— შენი ცალი ვიქნები, რომ შენ გეხუმრო.

— მაშ გაბრიელს თავზედ ქული არ ეხუროს, თუ შენ შენი წადილი შეისრულო.

— თუ ღმერთი გწამს, წინ არ გადამიდგე!.. მითხრა იმან უკადრისად და დაცინეთ.

— წინაც გადაგიდგები და მეტსაც გიზამ.

— მემუქრები თუ?

— ძალი შემწვედეს ქადილსა, ფრიდონისა არ იყოს.

— შენი შერცხვენილი იყოს, ვინც შენისთანას შეუშინდეს.

გულმა ბაგა-ბუგით ცემა დამიწყო: მკერდში გული აღარ მეტევოდა. დათიკოს მოკვლის სურვილმა ელვასავით გამირბინა ფიქრში, მაგრამ თავი დავიჭირე, დავძლიე ეშმაკის ცდუნება.

— დათიკო! სად მიგყევარ? ნუ გამწირავ, შემიბრალე შენი გაბრიელ!..

— წყალსაც წაუღიხარ.

— გოგოს მარტო მე უნდივარ, დათიკო ღმერთთან ცოლქმრობის პირობა მიგვიცია...

— ღმერთმა შენც შეგარცხინოს და თქვენი პირობაცა.

— დათიკო! შენ შენს ბედის-წერას აუტანიხარ.

— დამეკარგე აქედამ.

— დათიკო!.. არ გეცოდება იმისი დროული მამა? იმის მეტი შვილი არა ჰყავს. ნუ დაასხამ თავზედ ლაფს, ნუ დაეწყევლინები...

— აქედამ გამეცალე-მეთქი, — შემომჰყივლა.

— დათიკო! არ გებრალეება ის ღვთის სული, უცოდველი გოგო! ნუ წაართმევ ნამუსს! მე მაჩუქე იმისი თავი.

— მერე შენ გაჩუქებ.

— მერე და არა ეხლა?.. ფუ, მაგ ნამუსს და მაგ კაცობასა!.. .

შევძახე ასე იმედ-მოშორებულმა და გაბრაზებულმა, გავიძერ ხანჯალი და გადავდგი ბიჯი თუ არა დათიკოსაკენ, მეორე ოთახიდან გამოცვივდნენ

სამი დამალული ბიჭი, მომცვივდნენ უკანიდამ და გამაკავეს. ხანჯალი ხელი-
დამ გამეარდა. თურმე ეს წინაღვე განეზრახა დათიკოს, წინაღვე ყველა-
ფერი გაემზადებინა, რომ მე სამართალში მივცემოდი და ამით მე თავიდან
მოვეშორებინე. მე რა ვიცოდი? ერთი კი ძალ-გულიანად შევბღერტე ჩემი
დამჭერები, იქნება ხელიდამ წაუფვიდე-მეთქი, მაგრამ იმ დალოცვილის შვი-
ლებს რკინის ქახრაკისებ მაგრა ვეჭირე.

— ფუ, მაგისთანა ვაჟკაცობას!.. ფუ, მაგისთანა თავადიშვილობას!..
შევიკივლე უილაჯომა დათიკოს, მაინც კიდევე გზას გიპოვი და შენს უნა-
მუსობას ქათამსავით ზედ წაგაკლავ!..

დათიკომ პასუხი არ მომცა. ბიჭებს უბრძანა და მე დიანზეგთან წამი-
ყვანეს.

დიანზეგმა ყველაფერი გამომკითხა, მეც ყველაფერი ისე ვუამბე, რო-
გორც იყო. არა დამიმალავს-რა. რომ გავათავე ჩემი ამბავი, მკითხა:

— მაშ შენ და პეპიამ შეჰკარით პირობა ერთად, რომ შენი ბატონი
დღეს დილით მოგეკლათ?

მე გამოაცა ამ კითხვამ. ვიფიქრე იმ საწყალ ადამიანის გარეგან უნ-
დათ-მეთქი ამ საქმეში და ეგრედ იმის ბოლოს მოღებაცა-მეთქი. ფერი მე-
ცვალა, მაგრამ რას ვუშველიდი?

ცოდვას ნუ აიღებ, დიანზეგო, კისერზედ, — ვუთხარი მე, — პეპია ამ
საქმეში ღმერთსავით ალალია და უცოდველი.

— ნუ მიჰქარავ! — გამიწყრა დიანზეგი, — მაშ იმ ღამეს რომ პეპიასთან
იყავ; რას აკეთებდი?

— აბა რა ღამეს?

— აი დერეფანში რომ ჰლაპარაკობდით.

— ღმერთი, რჯული, არც მაშინ და არც მერე ბატონის მოკვლის ფი-
ქრი ჩვენ გულში არ გაგვიტარებია!

— აბა ძალიან დაგიჯერებ, აი! მაშ რისთვის იყავ, თუ არა მაგისათვის?
მე ვუამბე გულმართლად, რაც მაშინ მე და პეპიამ ვილაპარაკეთ.

— მამი-შენის ცხონებას, არ მამატყუო!.. — დამცინა იმ უსამართლო
მოსამართლემ.

ჩემი ნათქვამი სულ ერთიანად დაწერა და მითხრა — ხელი მოაწერეო.
მე წავიკითხე, ქართულად ნაწერი იყო. რაც ლაპარაკი გვქონდა მე და დიან-
ზეგს, სულ სიტყვა-სიტყვით ეწერა. მეც უშიშრად ხელი მოვაწერე. დიან-
ზეგმა უბრძანა, — გამიყარეს ბორკილი და სატუსალოში შემავადეს.

ვეგდე მარტოდ-მარტო იმ საძაგელ სამყოფელოში. რა გითხრათ, რა
ჭირი გამოვიარე იმ ერთს დღეს და იმ ერთს ღამეში!.. გულმა ღრღნა და-
მიწყო, სისხლი ძარღვებში გამიყინდა, ტვინი კი მეწოდა. ძნელია, შენი
ჭირივმე! ბრალიანი კაცი ყველაფერს აიტანს, რაც უნდა სატანჯველი იყოს.
ვაი იმას, ვინც უბრალოა!.. მაშინ... უჰ, მაშინ... ღმერთმა დაიფაროს ყო-

ველი ქრისტიანი და ყველა ადამიანის შვილი... როგორც ცოფიანი ძაღლი, თავს შეიკამს უბრალოდ სატანჯველს მიცემული კაცი. ვისაც არ გამოუცდია ეს ღლე, იმან არ იცის—რა მწვაია. ღმერთმა ნურავის გამოაცდევინოს.

ჩემი თავის ჯავრი ხომ მკლავდა და მკლავდა, პეპიას და იმის გოგოს ნაღველი უფრო ცეცხლს მიკიდებდა. სწორედ გითხრათ, მე ჩემი თავი ძალიანაც არ მენანებოდა. მე ერთი უთვისტომო ბიჭი ვიყავ. რაკი საქმე ასე მოხდა, თუნდა თოფითაც დავეხვრიტეთ, ბევრი არა მენაღვლებოდა—რა. რა დედ-მამა ამიტირდებოდა, რა და-ძმანი ამიგლოვდებოდნენ? ერთი კაცი ვიყავ, წავიდოდი და მტვერი მტვრად ვიქცეოდი. ქარი დამქროლავდა და იმ მტვერსაც აჰგვიდა დედა-მიწის ზურგიდამა. ისინი მებრალვებოდნენ, ისინი! მე ვიყავ იმათი გულ-შემატკივარი ამ ტრიალ ქვეყანაზედ, მარტო მე!.. ვაი რომ უხეიროდ თავი წავიხდინე!.. ეგრე უხეიროდ რომ არ გავფუჭებულიყავ, მე ვიცოდი, რა კაცობასაც მე იმათ გავუწევდი, მაგრამ აღარ დამცალდა. იღბალმა აქაც წამიცდუნა და მიღალატა. ვაი რომ ჩემს მტერს ჩემის უხეირობით გზა დავუცალე!..

სამს, თუ ოთხს თვეს უკან მოწმების კითხვა გაათავეს და მე დიდ სატუსალოში გამგზავნეს ჩვენ პატარა ქალაქს, საცა ნაჩაღნიკი და სასამართლო იმყოფებოდა

ორი წელიწადი იმ სატუსალოში ვეგდე. ამ ორ წელიწადში სულ მარტო ვიყავ ერთს უწმინდურს და პატარა ბნელს ოთახში. რამდენი ათასი ფიქრი მამივიდა და წამივიდა, ვინ მოსთვლის? მე კარგად ვიცოდი, რომ დანაშაული არა მქონდა—რა, მაგრამ ესეც ვიცოდი, რომ, თუ ღმერთზედ და სამართალზე ხელს აიღებდნენ, ციმბირს იქით გადამაცილებდნენ.

პირველ ხანებში რომ მამგონებია ჩემი უბრალოება და ის ტანჯვა, რომელსაც მე მიმიცეს, დავცემულვარ იატაკზე და უილაჯობით მიწა მილრღნია, კბილით ხორცი მიგლეჯნია, თითებიდან ჩემი სისხლი მიწოვნია. ასეთი ღლე დამდგომია. დრო ყოფილა, რომ შხამს გამოვაყენებდი, შხამს ჩემის დაშხამულის გულიდამ და წვეთ-წვეთად ჩავაწურებდი ჩემს დამლუპველსა, რომ იქ შემხვედროდა. მაგრამ ის სად იყო? ღმერთო მაღალო ნურა ქრისტიანს კაცს, ნურა ადამიანს ნუ მიაყენებ იმ ღლეს, რაც მე ხანდისხან იმ სატუსალოში დამდგომია!.. შენი ჯოჯოხეთი იმასთან სამოთხეა.

ორი წლის შემდეგ მე განაჩენი წამიკითხეს. მე ხაროს სათხრელად დავენიშნეთ და საწყალი პეპია საციმბიროდ გავხადნათ. ღმერთო! რაღას იცდი და არ წარღვნი ამ ცოდვით სავსე ქვეყანასა!..

X

შვიდმა, თუ რვა თთვემ კიდევ გაიარა და ბოლოს მითხრეს, რომ შენი გაგზავნის დრო მოვიდაო. აქამდინ მე სულელი კიდევ რაღასაც ველოდდი: მეგონა, ღვთის სამართალი კიდევ გაიღვიძებს—მეთქი და მართალს გამამართლებენ. ამაშიაც მოვსტყუვდი.

შემხსნეს ძველი ბორკილი, გამოიკეთეს ახალი, უფრო მაგარი და სატუსალო გალავანში გამომიყვანეს. გაზაფხულის პირი იყო.

გალავანში ხუთმეტრიოდ სამგზავროდ გამზადებული სალდათი მწკრივად იდგა. გამოიყვანეს სხვა ოთახებიდან სხვა ტუსალებიცა. მე გარინდებული ვიყავ და ისე უგულოდ ვუყურებდი თითო-თითოდ გამომავალს ტუსალებსა. ბოლოს ორი თათარი გამოიყვანეს და იმათ უკან მოსდევდა ბორკილის ჩხარა-ჩხურით ერთი ტანში მოკაკული, დროული გრძელ-თეთრ-წვერა ტუსალი: თავი ჩაელუნა და მზეს არ უყურებდა, თითქო მზეცა და ქვეყანაცა იმისთვის აღარ იყო. დავაკვირვე თვალი და, ვაი იმის მნახავს, პეპია ვიცანი. მე აქამდის იმის იქ ყოფნა არ ვიცოდი. პეპია იყო, მაგრამ რა პეპია!... ველარ იცნობდი, ისე მომკვდარიყო და გამოცვლილიყო!...

— პეპიავე, კაცო, შენა ხარ?—გაოცებით შევეყვირე საცოდავსა.

იმან თავი მაღლა აიღო და შემომხედა.

— შეილო, გაბრიელ!—დაიბღავლა საცოდავის ხმით:—შენც აქა ხარ? მოგიკვდეს თავი, საცოდავო პეპიავე! ჩემი თამრო აბა ახლა კი ცოცხალი დამარხული იქნება!... ვაიმე, შეილო! ყველა იმედი შენის დახსნისა ეხლა დამელუბა აი!...

შემოიკრა ორივე ხელი თავში, მუხლი ჩაეკეცა და ხმა-მაღლა ქვითინი დაიწყო. მე იმის საცოდავობამ დამწვა.

— შენ რაღად, ჩემო გაბრიელ? შენ რაღად, რაღად?—ქვითინებდა ის ტანჯული კაცი,—ვსთქვათ მე იმისათვის, რომ უბედურის შეილის უბედური მამა ვარ, შენ რაღად, შე უბედურის დღისავ!

— მეც იმიტომ, ჩემო პეპიავე,—ვუპასუხე მე გულ-ამომჯდარმა,—რომ შენი სიკეთე მოვინდომე. მაგრამ ეხლა აღარა გვიშველის-რა. ჩვენ სამნი უილაჯონი ვართ და იმისაკენ კი მთელი ქვეყანა ყოფილა. ნუ სტირი. ცრემლს ამ ქვეყანაში გასავალი არა ჰქონია,—ტყუილად ნუ ჰღვრი. ღმერთი გვიპატივებს, თუ კაცმა ვერ გვიპატივა.

— ეჰ, ჩემო გაბრიელ, არც ღმერთი ყოფილა ჩვენკენ! ვაიმე, შეილო თამრო!... შენს ნამუსს ღმერთიც ველარ დამიბრუნებს. გათავდა ყველაფერი ჩემთვის! ამ ქვეყანაზედ მე აღარა დამრჩენია-რა...

იქნება საწყალს პეპიას კიდევ რაღაცა ეთქვა, მაგრამ სალდათმა წამოუარა, თოფის კონდახი წამოჰკრა და წამოაყენა. მეც ჩამაჩუმეს.

უფროსმა უბრძანა, სალდათები გარს შემოგვერტყნენ და ბორკილის ჩხარა-ჩხურით ექვსი ტუსალი გამოგვამგზავრეს. საწყალი პეპია და ერთი სნეული ტუსალი ძლივ მობობლავდნენ. გალავანს გარედ რო გამოვედით, პეპია და ის სნეული ტუსალი ურემზედ დასვეს. სიავეს შეჩვეულსა ეს რუსების სიკეთე გამიკვირდა.

შვიდს დღეზედ მყინვარის მთას დავუახლოვდით. საღამო ხანი იყო და ის სოფელი, საცა იმ ღამეს ჩვენ უნდა შეგვესვენა, ჯერ კიდევ შორს იყო.

ჩამობინდა. მეურმემ დაიძახა, ურემი გატყდაო. ყველანი შეგვაცუნეს. სალ-
დათები გარს შემოგვისხდნენ, ზოგმა ჩიბუხის კეთება დაიწყო, ზოგმა პურის
ჭამა, ზოგი წამოწვა. ჩვენც ჩავსხედით. ტუსადები ამბობდნენ, რომ ხეალ
საქართველოს მიჯნას გავცილდებითო.

გული მომიკდა, ეს რომ გავიგონე, და დავლონდი. ჩემისთანა უთვის-
ტომო ადამიანისათვის ქვეყანა ყველგან ერთი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ
ქართველისათვის საქართველო დიდი რამა ყოფილა. რაც უნდა იყოს, შენი
ჭირიმე, ჩვენი აკვანი საქართველოა, ჩვენი მამა-პაპის საფლავი საქართვე-
ლოა, ჩვენი ენის ქვეყანა ეს არის, ჩვენის სიტყვა-პასუხის გამგონი ეს არის,
ჩვენი მზე აქ არის და ჩვენი მთვარე, და თუ გული გაქვს, გულიც აქ არის,
თუ სიყვარული გაქვს, სიყვარულიც აქ თუ იქნება, თორემ სხვაგან სადა?
სადაური სად მივყევართ,—ვკითხავდი ჩემს თავს ტკივილითა და წუხილითა,
ეს ქვეყანა აღარ უნდა ვინახულო, აქაურმა მზემ აღარ უნდა გამათბოს,
აქაურმა მთვარემ შუქი აღარ უნდა მომფინოს!... სიტყვა-პასუხის გამგონი
აღარ უნდა მყვანდეს!... აქაურმა წყალმა წყურვილი აღარ უნდა მომიკლას!...
აქაური სალოცავი აღარ უნდა ვილოცო!... თამროც აქ უნდა დამრჩეს
უპატრონოდ!

ვწუხდი და ამ ფიქრებში ვიყავ. უეცრად ცხენების თქაფა-თქუფი შე-
მომესმა. წამი არ დასცალვია, რომ ხუთი თუ ექვსი ცხენოსანი ზედ წა-
მოგვადგა. დასჭყივლეს რუსებს, ჩვენ კი გვითხრეს: ვისაც შეგეძლოთ, თავს
უშველეთო. მალე მტერი თქვენ მოგიკვდეთ, მალე ის სალდათები გაფთხნენ,
მაგრამ მერე კიდევ შემოგროვდნენ და სროლა ასტეხეს. ამ ალიაქოთში მე
და პეპიამ დრო ვიხელთეთ და გზის გადაღმა თავ-თავ-ქვე დავეშვიტო. ის
ბერი კაცი ასეთი გამორბოდა, რომ ოცის წლის ბიჭი გეგონებოდა. გამი-
კვირდა, მაგრამ მაშინ კი დავიჯერე, რომ გაჭირებას ბევრი რამ შესძლებია.
ჩვენ უკან აგვედევნა ერთი ცხენოსანი და, რომ დაგვეწია, მე ქლიბი მო-
მაჩეჩა ხელში, გზა მშვიდობისაო, შემოგვძახა.

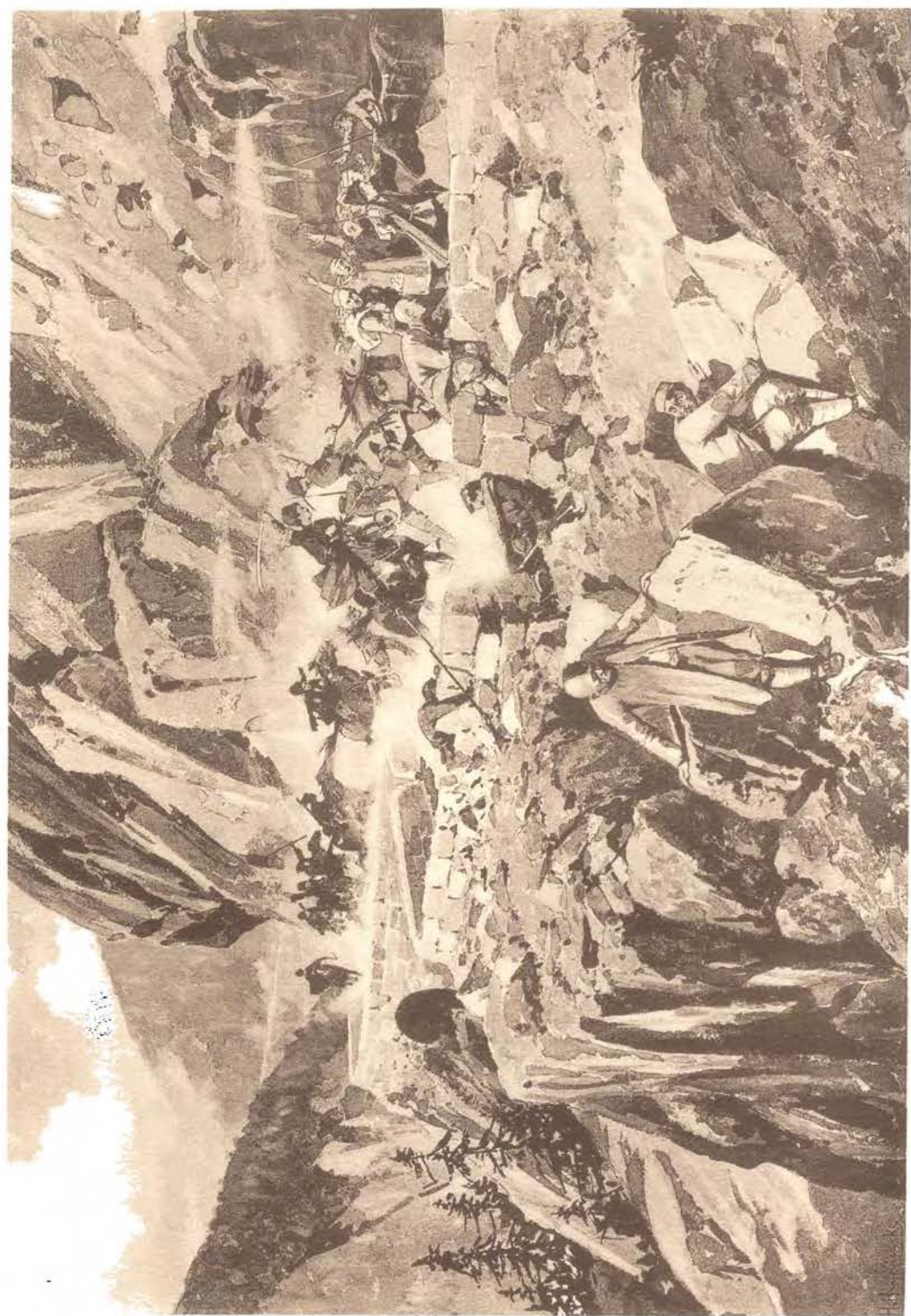
— თუ ღმერთი გწამს, ვინა ხარ? ბნელაში ვერ გარჩევ, გვითხარი შენი
სახელი და დაგვალოცვინე შენი თავი,—შევეხვეწე მე.

— სახელი რად გინდათ? ვინცა ვარ, ის ვიქნები,—მიპასუხა იმან,—თუ
გინდათ დამლოცეთ, სანთელ-საკმელი თავის გზას არ დაჰკარგავს.

გვითხრა ეს, ჰკრა ცხენს მათრახი და ბნელაში მიგვემაღლა.

ცოტა თუ ბევრი უგზო-უკვლოდ ვიარეთ. პეპიამ სიარული ველარ შესძ-
ლო. წამოვიკიდე საცოდავი ზურგზედ და, თუმცა ის ამას ჰთაკილობდა,
ისე წავიყვანე. დიდხანს არ მომინდა სიარული, იქვე ერთს უდაბურს ხევში
ჩავედით და იმ ღამეს იქ ვისადგურეთ. მე მაშინვე დავიწყე ბორკილების
გაქლიბვა და რიჟრაჟზედ ძლივ გავათავე იმათი გატეხა. დავწექ და დავიძინე.
მაშინ მომაგონდა, რომ ჩვენ ერთი ნამცეცი პური არ გვქონდა. შენი მტერი
გახდეს, როგორც მე მაშინ გავხდი. არ ვიცოდი, რა მექნა. ვისთან წავსუ-

„ამ აღიაქოთში მე და პეპიამ დრო
ვიხელეთ და გზის გაღალმა თავ-თავ-
ქვე დავეშვიტ“.

ლიყავი იმ ტუსალის ფარაჯითა? მაშინვე დამიჭერდნენ. პეპია, მართალია, არას ამბობდა, მაგრამ ეტყობოდა, რომ საწყალს შიმშილი მოერიო. როგორც იყო იმ დღეს და იმ ღამესაც შიმშილი მოვითმინეთ. მაგრამ შველა კი არსით იყო.

გათენდა მეორე დილა და იმედმა არსაიღამ მოგვიტანა ნუგეში. პეპია საცოდავად გახდა, თვალები ჩაუძვრა, ლოყები ყბებ-შუა ჩაეკეცა და სულ მოიშალა. მეც ძალიან ვიტანჯებოდი ცალკე იმის ყურებით, ცალკე უიმედობით, რომ შველა არსაიღამ მეგულებოდა. პეპიამ ეს შემატყო და მი-თხრა:

— შვილო გაბრიელ! ნუ მიწყენ კი და მე სიარული აღარ შემიძლიან. მე შენთვის მეტი ბარგი ვარ, თავი დამანებე. მე ამ ქვეყნისა აღარა ვარ და არც ამ ქვეყნისათვის გამოვდგები. შენ წადი, შვილო, ტყუილად ჩემის გულისთვის ხელ-ახლად თავს ნუ გაიფუჭებ. ისიც გეყო, რაც ჩემის გულის-თვის შენ მოგივიდა.

მე ეს სიტყვა ძალიან მეწყინა.

— რას ამბობ, უბედურო?—ვუთხარი მე თითქმის მწყრალად,—რომ წავი-დე, ვის ხელთ დაგაგდო? ღმერთს რაღა პასუხი გავცე?

— ღმერთს ჩემზედ დიდი ხანია, შვილო, ხელი აუღია. მე მაინც-და-მაინც მგლისა და ყორნის ლუკმად ვარ გაჩენილი. მე იმათ ანაბარას დავრ-ჩები, შენ კი ღმერთმა გზა დაგილოცოს, წადი და იცხოვრე ქვეყნად...

— მე წავიდე და ქვეყნის სირცხვილი ვჭამო!.. ვაი შენს გაბრიელს! ღმერთმა ნუ ქნას, რომ გაბრიელმა ეგ იკადროს. შენ აქედამ ფეხს ნუ მო-იცვლი, მეც მალე მოვალ.

ეს ვუთხარი, დიდხანს არ ვიფიქრე და გააფთრებული წამოვედი. ერთს მთის წვერს გადავადგე და აქედ-იქით მზერა დავიწყე. მთის ძირში წყალი აქაფებული მოჭხუოდა, წყლის აქედ პირას გზა-ტკეცილი მიიკლაკნებოდა. მე იმ გზაზედ დავინახე ერთი ცხენოსანი.

დავეშვი მთიდან ქვემოდა და უშიშრად მივუხტი იმ ცხენოსანსა. რომ შევატყე სომეხია, ჩემის თავის იმედი უფრო მომეცა.

— ჩამოხე ცხენიდან! შევჭყვივლე სომეხს. იმას ხუმრობა ეგონა.

— ვა, ჩამოვხტე რა შენი ყურ-მოჭრილი ყმა ვარ! მითხრა იმან,—ვერ მყურობ? კაცი თოფ-იარაღში ვზივარ.

დიდხანს აღარ დავაცალე, წავწვდი, თოფი გოთურგით ჩამოვაწყვიტე და თამამად შევუტევე.

— ჩამოხე-მეთქი, თორემ მტვერსავით გაგანიავებ!

მალე მტერი მომიკვდეს, მალე მე იმას ფერი ვაცვლევინე. რომ ჰნახა, რომ აღარა ვხუმრობ, იკადრა ცხენიდან ჩამოხტომა და შეშინებულმა მითხრა:

— ვა, ცხენისათვის როგორ გაწყენინებ! აჰა მიირთვი თავის უნაგირით; მარტო უნაგირი ოც-და-ხუთი მანეთია, ჰა! ცხენია რომა თავის შეკაზმუ-

ლობით გეყოფა შენ საცხოვრებლად. მშვიდობაში, მე კი წავალ, ხმასაც არ გაგცემ.

— მაგით ვერ მომატყუებ. ეგ ხმალიც შემოიხსენ.

— ბატონი ხარ—აჰა ეს ხმალიც.

— ქამარ-ხანჯალიცა.

— არც მაგაზედ გაწყენინებ, ჯეელი ბიჭი ხარ, მოგიხდება.

— ეგ დამბაჩაც გაიძრე წელიდამ.

— ესეც შენი ფეშქაში.

— ეგ ტანისამოსიც!..

— ვა! მე რაღა ჩავიცვა?

— ბევრს ნუ ჰლაპარაკობ, დაეუყვირე შეტევით.

— მაშ დაიცა. ჯიბეში ანგარიშების წიგნები მაქვს, სულ არაფერია, უბრალო ბარათებია, შენ არ გამოგადგება. ერთი ის ბარათები ამოვიღო.

— ამიიღე, მაგრამ ერთი ორიოდ თუმანი უნდა მომცე.

— ბატონი ხარ, თამასუქიც არ მინდა.

— მაგ ხურჯინში პური და ღვინო ხომ არა გაქვს?

— ბევრი.

— ეგეც უნდა დამითმო.

— ეგეც შენი ფეშქაში, მეტი რა ვქნა? იცი რას გეტყვი: ეხლა მე ჩემთვის წავალ და შენ შენთვის წადი.

— ბატონი ხარ.

ერთი სიტყვით ესენი ყველაფერი მამცა. ჯიბიდან ბევრი ფული ამოიღო, მითომ მე ვერ დავინახე და უხაროდა, რომ ის სულ არ წავართვი. მოვახტი ცხენსა და გამოვქუსლე პეპიასაკენ. ის იყო ჩემი პირველი ავკაცობა, მაგრამ ეგეც ვინ იცის? იყო თუ არა ავკაცობა? „მდიდარს ართმევ, ღარიბს აძლევ, ღმერთი როდი წაგახდენსო“, იტყვის ხოლმე ჩვენი ხალხი.

იმ დღეს იმ ხევში დავრჩით. კარგა ლაზათიანად დავნაყრდით და თითქმის ორი დღის უკმელები ამით მოვსულიერდით. როცა დაბინდდა, პეპია შევსვი ცხენზედ, მე წინ გამოვუძელ და წამოვედით. მესამე დღეს მალლანდორეთს მოვადევით. საწყალი პეპია გზაზედ ძალიან ავად გამიხდა: აღარცა სჭამდა, აღარცა სვამდა და აღარც ხმას იღებდა. შევატყე, რომ ეს კაცი ამ ქვეყნისა აღარ არის. ბოლოს იმისი აღსასრულიც მოვიდა.

ერთ მთის წვერზედ ავედით თუ არა, პეპიამ ძლივ-ძლივობით მითხრა:

— შეილო, აქ დამაყენე. მე ცხენზედ ჯდომა აღარ შემიძლიან და არც სიარული, სულთამხუთავი თავს მადგა.

დავაყენე ცხენი, ჩამოვიყვანე ცხენიდან პეპია, გავუშალე ქვეშ ფარაჯა, დავუდე თავით უნაგირის ბალიში და დავაწვინე. საღამო ხანი იყო, მზეც გადაიხარა. ძლივ-ლა ჰფეთქავდა საწყალი!.. მე თავით დავუჯექ. ვიყავით ის ორნი იმ უშველებელს მთის წვერზედ მარტოდ-მარტონი. მზე წითლად-ყვითლად ელვარე ჰლუოდა, მთის წვერისკენ გადახრილი. ქვეყანა, გაზაფხული-

საგან ხელახლად გაცოცხლებული და გაღვიძებული, როგორც აკენიდან ბა-
შვი, ისე გამოიყურებოდა ტკბილად. ყველა იყო ბედნიერი ჩვენს გარდა. მე
და პებია ვიყავით მარტო უბედურნი. ისა კვდებოდა და მე გაბოროტებული
დავყურებდი მომაკვდავსა.

— გაბრიელ!—მითხრა ბოლოს პებიამ,—ფეხ-მუხლი მიცივდება, შვილო,
მე ვკვდები! ვაი რომ უზიარებელი ვკვდები! შვილო, ჩემი სახელი ჩემს
მკვლელს აპატივე, მეც მიპატივებია. მაგრამ... თუ თამრო ნამუს-წართმეუ-
ლი ნახო, შემომფიცე, რომ იმის დამღუპველს მზეს დაუბნელებ! შემომფი-
ცე, რომ ისე უზიარებლად და შეუწოდებლად მოჰკლავ, როგორც მე ვკვდე-
ბი! შემომფიცე! თუ ეგ ცოდვა იყოს, მე ამიღია კისრად.

მე შეეფიცე.

— ფიცი მტკიცე უნდა იყოს!.. დაიწყო კიდევ საცოდავმა,—პირის-პირ
იქ, საიქიოს შევხვდებით... ვაიმე, შვილო თამრო!.. გაბრიელ! თუ თამრო-
სათვის ნამუსი შეურჩენიათ, ჩვენი ამ დღეში ჩაგდება შენს გამჩენს აპატივე.
მეც მიპატივებია. ფიცი მომე!

მე იმის სიტყვისაგან გულ-გაკეთებულმა მაგის ფიციც მივე.

— ვაი ნეტავი ეხლა ჩემი თამრო დამანახვა, მოჰყვა ისევ პებია,—ნეტავი
ერთი კიდევ თვალთ მიჩვენა, რომ სული ტკბილად დამელია!.. ჩემო კარგო
შვილო, ჩემო მამის-ერთავე, თამრო! სადა ხარ ეხლა? რატომ შენს საცოდავს
მამას თვალებს არ დაუხუჭავ? რატომ ხელებს გულზედ არ დაუკრებ? რატომ
არ დაიტირებ, შვილო! შენი დაუტირებელი უნდა მოვკვდე? რა შევცოდე
სამაგისო ღმერთს! მაგრამ, ღმერთო, კიდევ შენ გეხვეწები, უცოდველად
ამყოფე ჩემი ობოლი გოგო!.. ღმერთმა გაკურთხოს, ჩემო კარგო თამრო!
ღმერთმა თავის კალთა გადაგაფაროს, ჩემო ბოლონდელი სულის სადგურო,
ჩემო ბოლონდელი თვალის სინათლე! შენც შეგეწიოს ღმერთი, ჩემო
გაბრიელ! ქვეყანაც დამილოცნია, თუ იმის ზურგზედ ჩემი თამრო უცოდ-
ველად დადის... თუ არა და წაწყმდეს ეს ადრე და მალე. წასაწყმენდი
მურტალის ადამიანის მურტალი სამყოფელო! მშვიდობით, ჩემო გაბრიელ!
აღსასრული ჩემი მოვიდა. მე სულსა ვლევ!.. შვილისაგან დაუტირებელი
ვკვდები!.. უზიარებელი და მოუწანიებელი მივდივარ სააქოდამ!.. მაგრამ
მაინც კიდევ თუ შენს ბატონს ჩემი გოგოს ნამუსი შეუწნახავს, უთხარი, რომ,
როცა პებია კვდებოდა-თქო, შენა გლოცავდა-თქო. ღმერთო! ჩაიბარე ჩემი
ცოდვილი სული!.. შვილი ჩემი ჩამიბარებია შენთვის, მაღალო ღმერთო!
უჰ!.. შვილო!.. თამრო!..

ამ თამროს ხსენებაზედ დალია იმ ალაღმა ადამიანმა თავისი ალაღი
სიცოცხლე. ბოლონდელი ამოკენესა იმისი მაინც თამროს სახელი იყო და
მაგ ამოკენესას ამაყოლა საწყალმა თავისი ტანჯული, ნაქეჯნი, მაგრამ მარ-
თალი სული და ისე გაშორდა ამ გულ-შეუტკივარს, ცოდვით სავსეს წუთის-
სოფელსა. თამროს სახელი, მკვდარ ტუჩებზედ გამოსახული, ტუჩებზედვე
შერჩა ზედ-შეკედომილი. ეჰ, ნეტავი მეც იმას თან გავყოლოდი!..

ღმერთო, მიეცი იმის სულსა ლხენა და მანდ მაინც ნუ დაუძვირებ შენს მადლსა იმ უსამართლოდ გატანჯულს ადამიანის შვილსა!

ხმლით და ხანჯლით, როგორც იყო, საწყალს სამარე გავუჩიქნე და დილაზედ, როცა მზემ ხელახლად გაიღვიძა, დავმარხე კიდეც და მივაბარე მიწას. მზე იყო იმისი წმინდა სანთელი და კელაპტარი და დილის ნამის ორთქლი საკმევლად შეექმნა.

XI

გაბოროტებული, გულ-დამწვარი, გულ-ჩათუთქული მოვაჯექ ცხენსა და დავეშვი იმ მთილამ უგზო-უკვლოდ. გზა და გზა სულ საწყალი პეპიას უბოროტო სიკვდილი მელანდებოდა და იმისი მადლიანი თქმულება მაგონდებოდა. ნაღველი უფრო გამიმწარდა. მაგრამ სიარულმა თავისი ქმნა, ნაღველი თან და თან გამიქარწყლა, გული ამღვრეული დამიწმინდა, გონება დამიღინჯა და მე სრულიად დავწყნარდი და დავმშვიდდი. იქნება ეგრე დაწყნარებულს და ჯავრ-გადაყრილს კიდეც ბევრი გზა გამეგლო, თუ რომ პეპიასთვის მიცემული ფიცი ხელ-ახლად არ მომგონებოდა. კაცის-კვლის ფიცი იყო! ტანში შემაჟრჟოლა და ფერი მეცვალა. ბედმა იქამდინაც მიმიყვანამეთქი,—ვამბობდი გულში,—რომ კაციც უნდა მომაკვლევინოს. დაილოცა, ღმერთო, შენი სამართალი!.. მე, გაბრიელს, კაცის-კვლის ცოდვა უნდა დამდებოდა?! მე კაცის სისხლში უნდა გამესვარა ხელი?!

მე იმისთანა ხასიათის კაცი ვიყავ, რომ გააფთრებულს, გულ-აფეთქებულს, ცეცხლ-მოკიდებულს იქნება უეცრად კაცი შემომკვდომოდა, მაგრამ თუ წინ მოსაფიქრებლად ორს წუთს მაინც ჩემი ჭკუა და გული შემრჩებოდა, ადამიანს სასიკვდილოდ ძნელად თუ გამოვიმეტებდი. ეხლა სწორედ ამისთანა დღე დამადგა: წინ მოსაფიქრებლად დიდი დრო მქონდა, ამიტომაც რამდენადაც ჩემს ფიცზედ ვფიქრობდი, იმდენად ვიტანჯებოდი. ორში ერთი უნდა მექნა: ან ფიცისათვის მელალატნა და ან კაცი მომეკლა. მე აქამდინაც არ ვიცი, ამათში რომელი უფრო მძიმე ცოდვაა.

ღმერთო,—ვამბობდი ჩემ თავად,—თამრო უცოდველად დამახვედრე, რომ მეც ქვეყანას ვაპატივო პეპიასავით ჩემი მიწასთან გასწორება და თავი ცოდვისაგან დავიხსნა! ღმერთო, მომხედე! ნუ მიმიყვან იქამდინა!

კაცის-კვლა, რაც უნდა იყოს, მაინც ცოდვაა, შენი ჭირიმე! ეს მე ვიცი და ეს მიკიდებდა ცეცხლს და გულ-ღვიძლსა მწვავედა. მაგრამ, როცა მომაგონდა, რომ ჩემმა სასიკვდილომ ერთის წუთის ჟინის საკლავად სამი ადამიანის სული არ დაგვინდო, მე ცოცხალი გამომასალმა ამ წუთის სოფელს, შვილს მამა უზიარებლად მოუკლა და თუ ამასთან შვილსაც ნამუსი წაართვა,—განა ამისთანა კაცის მოკვლა დიდი ცოდვა უნდა იყოს-მეთქი,—ვფიქრობდი გულზედ მოსული და ბრაზ-მოარეული. მაშ დღეთის სა-

მართლმაც აღარ უნდა გაიღვიძოს-მეთქი! მაშ რას მეუბნებოდა მღვდელი, სხვა შენთვისაო და შენ სხვისთვისაო, თუ არ ამასა?!

გადავწყვიტე, რომ ჩემგან ფიცის ღალატი და უკან დახევა შეუძლებელია და სამარცხვინო. რა უნდა მომივიდეს? ვკითხავდი გონება ანთებული ჩემს თავს: სამუდამო ტანჯვა და ჯოჯოხეთი?! მაშ სამოთხე რომ მომელოდეს, რაღა თავის გამოდება იქნებოდა?! დეე რაც მომივა, მომივიდეს. დეე ეგეც ჩემს აქაურს ჭირსა ზედ დაერთოს სხვის ჭირის სანაცვლოდ. ღმერთი ხომ ჰხედავს-მეთქი, რომ ჩემს სისხლს არ ვიღებ; ღმერთმა ხომ იცის, რომ მე ჩემს სამაგიეროს ჩემს მტერს არ ვუხდი: მე ჩემს მტერს ჩემი ყველა დავუთმე, ყველა ვაპატივე, ყველა დავიფიცე. ჩემი გაბოროტება პეპიას სიკვდილმა და იმის მადლიანმა სიტყვამ თან გაიყოლია. მე ამაზედ ფიციც მივეცი. ღმერთი დანახავს ამას—ის გულთა-მხილავია—დანახავს, შემობრალეებს და შემოიწყალეებს, თუ არა და, ის იქნას, რაც ჩემს ბედის-წერას ჩემთვის გაუწესებია.

ხომ ამაზედ დავდგე, მაგრამ მაინც კიდევ თითქო უნებლივ, გადვუშალე ღმერთს ხელები და გულმართლად და ნატვრით შევძახე: ღმერთო, დამიხსენ კაცის-კვლისაგან! თამრო უცოდველი მაჩვენე! ძნელი ყოფილა, შენი ჭირიმე, კაცის-კვლის ფიქრის წინადავე გულში გატარება! მეტად ძნელი ყოფილა!.. მე იმ ერთმა დღემ თითქმის დამაბერა. კაცს თუ გინდა რომ გულში ჯოჯოხეთი გაუჩინო, კაცის-კვლის ფიქრი ჩაუსახე გულში. ეგ ეყოფა სატანჯველად.

ბარში რომ ჩამოველ და გავივაკე, გულმა მღვდლისაკენ გამიწია, მინდოდა რომ იმისაგან ლოცვა-კურთხევა მიმელო და მერე, რაც მოსასვლელი იყო, მოსულიყო. გულს დავუჯერე და ქალაქისაკენ გამოვწიე.

მეორე დღეს, საღამოზედ, დიღმის ვიწროებში მივედი და იქ ერთს დუქანში ჩამოვხტი, რადგანაც ქალაქში ჩამოხტომა ვერ გავბედე. წავედი, ცხენი დუქნის გომურში დავაბი, მოვუარე და საკმელი მივე. მერე ამოვედი დუქანში ჰურის საკმელად. მელუქნემ დაზგაზედ ვახშამი გამიმართა. მეც დავჯექ და ჰურის ჭამა დავიწყე.

ჰურის ჭამას რომ ვათავებდი, ერთი „დროშკა“ მოადგა ჩვენს დუქნის კარებსა. შიგ ერთი ქალი და ერთიც ქალაქის ბიჭი იჯდა.

— მელუქნევ, — დაუძახა გარედამ ბიჭმა: — ცალკე ოთახი არა გაქვს?

— რამდენიც გინდა, — უპასუხა მელუქნემ.

ქალი და ბიჭი გადმოვიდნენ „დროშკი“-დამ და დუქანში შემოვიდნენ. ქალს თვალი მოვკარ თუ არა, ფიცხლავ ელდა მეცა: რაღაც რამ უცები მომეჩვენა, ჩემს თავს არ დავუჯერე; ქალი რომ დაზგას მოახლოვდა და კარგად გავსინჯე, სისხლი ტვინში ამივარდა. გიჟსავით ვისკუპე დაზგიდამ და ქალს წინ გადავუდგე.

— თამრო!.. — შევკვივლე მე კანკალით და თრთოლით.

— გაბრიელ!.. — მომადახა მე იმან და ზედ მკერდზედ ფერ-მიხდილი დაძვია.

— მამა რა მექნა, მამა? — შემომბლავლა საცოდავად.

— მოშორდა ამ წუთის-სოფელს. ერთი მითხარ, რამ მოგიყვანა აქა?

— მაგას ნულარ მკითხავ! ნუ, ნუ მკითხავ!.. — სტიროდა საწყალი, — შენი თამრო დიდი ხანია დამიწებულა. შენი თამრო მოკვდა.

— მაშ შენ ვინა ხარ? დავიძახე თავ-ხარ-დაცემულმა.

— ის თამრო აღარა ვარ. მე ეხლა ავლაბრის უნამუსო ვარ, შემიბრაღე და დამიტირე მე ბედშავი!..

— უნამუსო!..

ვკარ ხელი შეუბრალებლად იმ უბედურსა და მკერდიდამ, როგორც გველი, ისე მოვიშორე. გარეტიანებული გიჟსავით გამოვვარდი გარედ, მოვახტი ცხენსა, დაფწყევლე იქაურობა და ჩვენის სოფლისაკენ გამოვწიე. ფიცის ასრულების დღე მოვიდა. ჩემი ტოკვა და ყოყმანობა კაცის-კვლის თაობაზედ იმ დღეს სრულად გათავდა. იმ გაბოროტებულს გულზედ ცა და ქვეყანა რომ ხელში მჭეროდა, ყველსავით გავწურავდი და კბილით გავგლეჯდი.

სამი-ოთხი თთვე ვუტრიაღე დათიკოს და ვერსად ვერ ჩავიგდე ისეთი ჟამი, რომ ერთმანეთს პირდაპირ შეგხვედროდით. ქურდულად ბევრჯერ შემეძლო იმისი მოკვლა, მაგრამ რა კაცობა იქნებოდა? ისიც ძალიან ვაჟკაცი იყო და მინდოდა ერთმანეთს პირდაპირ შევეყროდით, რომ ან მოვეკალ და ან მე მომეკლა.

ამ სამ-ოთხ თთვეში ნადირსავით ტყეში ვიმაღებოდი და მაინც კი ორი სომეხი გავცარცვე და ხუთი თავადიშვილი. მაგრამ, ღმერთო ხომ შენ იცი, არც ერთისათვის იმაზედ მეტი არ წამირთმევია, რაც მე თითონ მიჭირდა. ყველას ვეუბნებოდი, ვინცა ვარ, რომ ჩემი სახელი დათიკომდინ მისულიყო, გაფრთხილებულიყო და ყოველთვის მზად ყოფილიყო.

გამივარდა ყაჩაღობის ხმა და დაიწყეს ჩემი დევნა. დაიწყეს ჩემის სახელით ცარცვა და ავაზაკობა იმ არე-მარეში. კაცის-კვლაც სამჯერ მოჰხდა, მაგრამ მე ამა ყველაფერში უბრალო ვარ, თუმცა ყველაფერს მე მაბრალეზდნენ და მართლა ავაზაკნი კი ამით თავს იმაღლავდნენ. ჩემი გზა და კვალიც ამით ერეოდათ ხოლმე: დღეს იტყოდნენ: გაბრომ აქ გაცარცვა კაციო და გზებს შემიკრავდნენ; იმავე საღამოს მოუვიდოდათ ამბავი, რომ გაბრომ სამის დღის სავალს იქით კიდევ გაცარცვა კაციო — და დაებნეოდათ გონება. ვერ მიჰხვდნენ, რომ გაბრო თავისთვის არის და აქაც და იქაც სულ სხვა-დასხვანი ავაზაკობენ იმის სახელითა. ბოლოს, რომ არა ეშველიათ-რა, წმიდა გიორგის ჯვარს დაჰპირდნენ იმას, ვინც მე ან ცოცხალს დამიჭერდა ან მკვლარს მიმიტანდა.

დათიკოს ნადირობა მეტად უყვარდა და იმის ილბალი ჰნახეთ—ამ სამოთხ თთვეში არც ერთხელ არ უნადირნია. მე უფრო იმ ადგილებში ვისაფრებოდი, საცა უწინ დათიკო სანადიროდ დაიარებოდა ხოლმე. ბოლოს იმის ბედის-წერის დღეც მოვიდა და ერთმანეთს შევხვდით.

მზე ჩაწურვაზედ იყო, რომ მე დათიკო დავინახე ცხენით მინდორ-მინდორ მომავალი. უკან ერთი მეძებარი მოსდევდა. მე ტყეში ხეზედ ვიჯექ. ჩამოვედი ხილამ, მოვახტი ცხენსა და გულის-ცემით ტყეში ლოდინი დავუწყე. გზა იმ ტყის-პირას იღო. დათიკო იმ გზაზედ გამოვიდა და ჩემკენ წამოვიდა. რომ მომიახლოვდა, იმისი ლილინი მომესმა. შევხედე და სრულად იყო იარაღით მოკაზმული. სჩანს, ჩემი ფიქრი ჰქონია-მეთქი,—ვიფიქრე გულში,—რომ ეგრე გამართულია.

დამიპირდაპირდა თუ არა, ვასკუპე ცხენი და ზედ მივაგდე.

— თუ ვაჟ-კაცი ხარ, გამიმაგრდი!—შევჰყვილე მე. ჯერ ვერ მიცნო.

— ვინა ხარ? მაგრამ, ვინც უნდა იყო, შენ მე ფერს ვერ მაცვლევი-ნებ, მიპასუხა იმან თამამად და გულ-მაგრად.

წამი აღარ გაუტარებია: მარდად გადმოიგდო მხარზედ გადაკიდებული ორ-ლულიანი თოფი და თვალის დახამხამების უმაღ ორივე ერთად დამახალა. მე თოფს ხელი ავუკარ და იმის ნასროლმა საფანტმა ზუზუნით თავზედ გადამიარა.

— მე ვარ გაბრო, შენი სულთა-მხდელი!..—შევძახე მე და, მანამ სხვა იარაღს მოიხმარებდა, შიგ მარცხენა ძუძუში დამბაჩა დავეცი.

საწყალი შეტოკდა ცხენზედ, გადიწია გადასავარდნელად, მაგრამ თავი შეიმაგრა, კიდევ მოასწრო ხმლის ამოღება და მოქნევა. ხმალიც ამცდა, მოხვდა ჩემს ცხენს თავში და იქავ სული გააქრობინა. ცხენი და მე ერთად დავეცით დედა-მიწაზედ. მინამ მე წამოვდგებოდი, დათიკო ცხენილამ ძირს დაცემულიყო. მე თავზედ წავადგე და დავინახე, რომ ის მშვენიერი ყმაწვილი კაცი, ის თავ-მომწონე თავადიშვილი ძლივლა ჰფეთქავდა თავის ყმის ფეხთა წინაშე!.. მაგრამ, გეტყვით ჩემის გულის ძუნწობას, მე ის მაინც არ შემეცოდა.

— წავაკალ თუ არა შენს უნამუსობას!..—წავაყვედრე მე.

— ჰმ,—ჩაიცინა იმან ისე გულ-დინჯად, თითქო ქვეშსაგებში მშვილობითა წევსო,—ამით გათავდა შენი შერმადინობა?

— როგორიც ავთანდილი შენ იყავ, მეც იმისთანა შერმადინობა გაგიწიე.

— წადი, შვილო! სახელად ჩემი სიკვდილიც გეყოფა. დღეს ჩემი დღე არ იყო: რასაც ვესროლე, ავადდინე. ვაი რა ცუდად მოგკვდი?! ფუ ჩემს კაცობას! ნიშანიც ვერ დავასვი.

— რა დროს ეგ არის? ღმერთი მაინც ახსენე და ისე დალიე სული, შე ცოდვით სავსე!

— დარიგებას თავი დაანებე. ალალი იყოს შენზედ ჩემი სისხლი, კაი ვაჟ-კაცი ჰყოფილხარ. მეც ბევრი რამ ცუდი მიქნია, არა უშავს-რა, — ჩემი ასე ცუდად წახდენა იმაში გამებაროს. აი დედასა!... რა ცუდად შეგხვდი! მაინც შენის ხელით მოგვედი! გახსოვს, მაშინ რომ გითხარი: სანთელ-საკმელი თავის გზას არ დაჰკარგავს-მეთქი. აკი არც დაჰკარგა.

— შენ იყავ, მყინვართან რომ დაგვიხსენი? — გკითხე გაოცებულმა.

— მე ვიყავ თუ არა — შენ რა?

— რისთვის დაგვიხსენი?

— ვერა ჰხედავ? აი ამ დღისთვისა. პეპია რასა იქს?

— მოკვდა.

— ესე უზიარებლად და მოუნანიებლად, როგორც მე?

— ვგრე.

— ბარი-ბარში... მშვიდობით და გამარჯვებით, გამარჯვებულთა გაბრეცა!... ვნანობ, რომ ესე უსახელოდ მოგვეკვლევი. გამარჯვებით...

კიდევ რაღაც უნდა ეთქვა, მაგრამ აღარ დასცალდა: ერთი გაიზმორა, ერთი კიდევ წამოიწია, დაეცა და სულიც დალია. მოკვდა ის უბედურის შვილი. ტუჩებზედ ისეთი ღიმი შეერჩა, თითქო დაიცინებო. ჰმ, სიცილით მოკვდა ტირილით ნაშობი!

დავიჭირე მისი ცხენი, შევეჯექ ზედ და წამოვედი. ცხენის მეტი მე იმისი არა გამოვიყოლე-რა.

დათიკოს მოკვლის შემდეგ მე იმ არე-მარეში ყოფნა ძალიან გამიძნელდა. ძალიან გამიხშირეს დევნა. მეც იქ აღარა მეკეთებოდა-რა და, სწორედაც გითხრათ, ყაჩაღობაც მომწყინდა. ჩემი ხელობა არ იყო. როცა უილაჯობით კაცს ვცარცვავდი, ერთს ვაი-ვაგლახს გამოვივლიდი ხოლმე ჩემთავად და ჩემს თავს მევე ვძრახავდი. ვერ დემორჩილა ჩემი გული ავ-კაცობასა, თუმცა ბევრი ავ-კაცობა ექნენი. ვერ შევეჩვიე, ვერა. ბოლოს გადავწყვიტე, რომ გადავვარდები შორს საითმე, ჩემის ხელის ამაგით ლუკმა პურს, როგორც იქნება, ვიშოვნო და, მინამ ჩემი აღსასრული მოვა, იმით დავირჩენ თავს-მეთქი. სხვა ამ ქვეყნისა მე აღარა მინდოდა-რა და აღარც მერგებოდა-რა: ამ ქვეყანაში მე წილი აღარაფერში მედო.

გამოვწიე და კახეთს შემოვეყედლე. ალაზანზედ რომ მოვედი, შიგ შუა წყალში ცხენი დამ გადმოვხტი, დავეც დათიკოს ცხენს დამბაჩა თავში და წყალს გავატანე; ჩემი იარაღიც სულ ჩავყარე წყალში, რომ არც ცხენით და არც იარაღით არავის არ ვეცანი. აქ კახეთში მოჯამაგირობა დავიწყე. მეხუთე წელიწადია, როგორც მოგახსენე, ჩემი აქ ყოფნა. პირველი წელიწადი მშვიდობით დავყავ, მეორე წელიწადს კი კახეთმა დამცადა და ციებ-ცხელება შემეყარა. ორ-სამ თთვეს თავს დამანებებდა და პატარა რომ მოვ-ჯობინდებოდი, ისევ მომიბრუნდებოდა ხოლმე. მე თავს არ ვუდებდი და,

რაც შემეძლო, ვმუშავობდი. სამი წელიწადი ამ ყოფაში ვიყავ. ამ ბოლო წელიწადს წყალმანკი გამიჩნდა და ფეხები დამისივდა. სიარული გამიძნელდა, მუშაობისათვის ვეღარ გამოვდეგ. ქვეშსაგებად დამიგდო ავადმყოფობამ. ერთმა გლეხ-კაცმა შემიკელლა. მინამ ერთი ორიოდ გროში მქონდა და ეხარჯავდი, მინამ მინახა, როცა კი გამომელია ფული, იმ დალოცვილმა მკრა ჭიტლაყი და გამომავლო გარედ. ეს ოთხი თთვე იქნება მას აქედ. იმ სოფელში სირცხვილით ვეღარ ვიდგომილე, იმიტომ რომ საგლახად საქმე მიხდებოდა და ვთაკილობდი. ავდეგ და აქედ წამოვედი. გზაზედ, რაც ტანისამოსი მქონდა, ამ რუსის ფარაჯაზედ გავცვალე და ერთი თუმანიც სართი ავიდე. ორ თთვე-ნახევარი ამით ვირჩინე თავი. აქ რომ მოვედი, სიარული ვეღარ შევიძელე, იმიტომ რომ ფეხები დამიწყლულდა, დამიჩირქდა და დამისკდა. აი, ხომ ჰხედავთ, ბოლოს მატლი დამეხვია. ამ საბძელამდინ, როგორც იყო, მოვახწიე და ამ ჩარდახ-ქვეშ შევაფარე თავი. გზის პირია, ხალხის ფეხი აქ არ მოსწყდება და თითო-ოროლა კეთილი კაცი ხან პურს მაწვდის ხოლმე და ხან წყალს. მას ღღეს აქედ ასე ვარ. რაც გადამხდა, იქნება იმის ღირსიც ვიყო. რაც ავ-კაცობა ვქენ, იქნება იმის სამაგიეროც ეს არის? ვინ იცის? ღვთის განგებას ვინ მიჰხვდება? ეხლა ვატყობ, რომ წყალმანკიც მერევა, აი თითქმის გულიც დამიჭირა. მოვიდა ჩემი აღსასრული, მადლობა ღმერთს! ქვეყანას თუ რამ შევცოდე, შემინდოს, სხვა ღმერთმა იცოდეს!... მე ამ ქვეყნისათვის ავი არ ვიყავ, მე მარტო უბედური ვიყავ. ბევრი წილი ცოდვა მე, მგონია, აქავ გადავიხადე. იქნება ესეც ტყუილი ნუგეში იყოს,—ეგ ღმერთმა იცის და იმისმა შეუცდომელმა სამართალმა. გულ-უტკივრად ვეთხოვები მე ამ ქვეყანასა, იმიტომ რომ მე იმისი არა მემადლება-რა. ზიარებაც არ მაღირსა ამ წუთის-სოფელმა!...“

XII

ამით გაათავა გლახამ თავისი ნაამბობი. შუალამე გადასული იყო. მე გამოვეთხოვე იმ საცოდავს კაცსა და იმის ამბისაგან გუნება-არეული წამოვედი ჩემი ნათლი-მამისკენ.

მეორე დილას მღვდელი ვიკითხე, რომ ის უპატრონო კაცი მეზიარებინა და იმისი უკანასკნელი ნატვრა ამით ამესრულებინა. მერე იქნება დამეყოლია როგორმე და ჩემს ნათლი-მამასთან ამომეყვანა. ჩემმა ნათლი-მამამ მითხრა, რომ არა მგონია მღვდელი ეხლა შენ გამოგყვესო: ქალაქიდან ახალი ბლადოჩინი დაუნიშნავთ, წუხელის მღვდელსა სწვევია და მღვდელი ვერ მოიცლისო. სწორედ ჩემდა გასაოცრად ეგრეც მოჰხდა: მღვდელს შემოეთვალა, რომ არა მცალიანო. დიდად მეწყინა და დიდად გამიკვირდა ამის-

თანა პასუხი. მე თვითონ წავედი მღვდელთან, პირდაპირ ბლაღოჩინთან შევედი, ვუამბე ჩემის მოსვლის მიზეზი და მღვდლის პასუხი შევატყობინე. ბლაღოჩინი საშინლად გაწყრა და ძლიერ დასტუქსა ის უგულო მღვდელი. მაშინვე მოითხოვა სანაწილე, გამომყვა მე, მღვდელი და დიაკონიც თან გამოიყოლია.

ჯერ კიდევ ადრე იყო, რომ გლახასთან ჩავედით. ის საწყალი იმ ერთს ღამეს სრულიად გამოცვლილიყო, ასეთი ფერი და სისუსტე ეტყობოდა, თითქო ამისი სიცოცხლე ბეწვზედა ჰკიდიაო.

რა წამსაც გლახამ ბლაღოჩინი დაინახა, თვალები ცეცხლსავით აენტო; რაღაც იოცა და ისეღ ნაირად დააკვირდა ბლაღოჩინსა, თითქო რაღასაც იგონებსო, თითქო სჯერა კიდევ და არცა სჯერა ის, რასაც თვალთ ჰხედავდა. ორჯერ თუ სამჯერ თვალები მოიფშვნიტა, თითქო რაღაცა უშლის ხილვასა და კარგად ვერა ჰხედავსო და ისევ იმავე გაცეებით ბლაღოჩინს გარინდებულმა მზერა დაუწყო. მერე, თითქო ეშმაკის გაფთხოება უნდაო, პირჯერის წერას მოჰყვა და თვალი უფრო და უფრო დააცქერა ბლაღოჩინსა. მე გამიკვირდა ეს ამბავი. ვსთქვი ჩემს გულში: ამ კაცს ეს რა ემართება-მეთქი.

— კურთხევა უფლისა შენზედა, ჩემო ძმობილო! უთხრა ბლაღოჩინმა,— მე, მღვდელი, მოვსულვარ, რომ წმინდა ზიარება მიგაღებინო ქრისტიანს კაცსა. რა გიკვირს, რომ ეგრე გაშტერებული მიყურებ?

— მაშ შენ მოჩვენება არა ხარ?— შეჰკივლა გლახამ.

— არა.

— მღვდელი!.. დაიბღავლა საცოდავად გლახამა,— არ გებრალეები შენი გაბრიელი?!

ბლაღოჩინი თავ-ხარ-დაცემულსავით წაბარბაცდა. მე მივაშველე ხელი და შევიმაგრე.

— მადლი უფალსა, მადლი!.. დაიწყო გლახამ ეხლა კი დაწყნარებით, მაგრამ მხიარულად,— ჩემი სული თურმე შენ გლოდნებია, ეხლა ნუგეშით და იმედით მოვკვდები... მაზიარე, შენი ჭირიმე, შენის მადლიანის ხელით. შენგან ანთებული სანთელი შენს ხელში უნდა გავეკრე. ცოტაღა მაქვს სიცოცხლე, მაზიარე.

— გაბრიელი!..

— მე ვარ, მე!.. გააწყვეტინა ბლაღოჩინს სიტყვა,— და შენც ისა ხარ, ვისიც მოლოდინი ჩემს სულსა ჰქონია. ვენაცვალე შენს მადლსა!.. მაზიარე, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი, სიკვდილი მერევა.

— რამ მოგიყვანა ამ დღემდინ? ჰკითხა შეწუხებულად ბლაღოჩინმა.

„შემინდვია“

„გლახის ნაწილი“, გვ. 327.

H. H. H. H.

— იმ ცეცხლმა, რომელიც ყველას ღვთისაგან გულში გვინთია, როგორც შენ ერთხელ მიბრძანე. მე ესე მგონია და სხვისა კი არ ვიცი. მაზიარე, შენი ჭირიმე!

ბლალოჩინი საცოდავად გახდა: გაფითრდა, ნაცრის ფერი დაედო სახეზედ, ენა ჩაუვარდა, სიტყვა მოეჭრა, თითქო თითონ იყო ამის საცოდაობის მიზეზიო. ხმა ველარ გასცა გლახას, ხმა! არეულმა დაიწყო ზიარებისთვის მზადება.

— აღსარების თქმას სულთა-მხუთავი აღარ დამაცლის, უთხრა გლახამ: შემინანია ყოველისფერი, უაღსარებოდ შემინდე და მაპატივე და ისე მაღირსე ზიარება.

— შემინდვიხარ.

— რვა კაცი გამიცარცვავს!..

— შემინდვიხარ.

— კაცი მომიკლავს.

— მაინც აქ მე შემინდვიხარ და იქ ღმერთმა იცოდეს. შენთვის ვილოცებ, უბედურო გაბრიელ.

— რაკი შენ შემინდე, წამოიძახა სიხარულით გლახამ, — ღმერთიც შემინდობს, იმიტომ რომ შენის ენით ყოველთვის ღმერთი ჰლაპარაკობდა. თუ ღირსი ვარ ეხლა ზიარებისა, მიბოძე.

— შენთვისა და მრავალთათვის არის განტეხილი მისი წმიდა სისხლი მისატევებელად ცოდვათა. მიიღე და სჭამე!.. სთქვა დიდებითა და ნუგეშინისცემით ბლალოჩინმა.

— ენაცვალე ჩვენთვის ჯვარცმულ ქრისტესა!.. წარმოსთქვა სასოებით გლახამა, — მაღირსე ეხლა ზიარება, მღვდელო!

ბლალოჩინმა ლოცვა დაიწყო, ამოიღო სანაწილედამ წმიდა ნაწილი, გლახას წინ დაუჩოქა, კოვზით ზიარება მიაწოდა და წარმოსთქვა ვედრებითა:

— ჰოი, ყოველთათვის ჯვარცმულო ღმერთო! ტანჯულთა და ცოდვილთა მეოხეე! მოიხსენე ესე მოსავი შენი, ოდეს მოხვიდე სუფევეთა შენითა.

— მომიხსენე მე, უფალო, და დამიფარე!.. შეევედრა გლახა და მერე ბლალოჩინს უთხრა: არა, შენი ჭირიმე! მე ეგრე მწოლარედ ზიარების მიღებას არ ვაკადრებ ჩემსა მხსნელსა და მაცხოვარსა. ენაცვალე იმის მადლს! მინდა ჯერ პირ-ქვე დავემხო იმის წმიდა ხორცისა და სისხლის წინ და შევავედრო ჩემი თავი.

წამოდგომა მოინდომა. ჩვენ მივცვივდით საშველად და ორივე ფეხზედ, მისვე სურვილისამებრ, წამოვაჩოქეთ. პირჯვარი გადიწერა, ღმერთს მუდა-

რების სახით შეხედა, აღუპყრა ხელი და გოდებით შეევედრა: „მომიხსენე მე, უფალო, ოდეს მოხვიდე სუფევითა შენითა“. მერე ბლადოჩინის წინ მომტირალი პირ-ქვე დაემხო.

დიდხანს იყო ისე პირ-ქვე დამხობილი, მარტო ყრუ ქვითინი მისი ხანდისხან მოგვესმოდა. ბოლოს ქვითინი შესწყვიტა. ბლადოჩინი დასწვდა წამოსაყენებლად, მაგრამ გლახას, ისე პირ-ქვე დამხობილსა, სული დაელია კიდეც. საცოდავსა მაინც ზიარების მიღება არ დასცალდა.

კაცია ადამიანი?!

კ ა წ ი ა - ა დ ა მ ი ა ნ ი ?!

„მოყვარეს პირში უბრახე,
მცერს პირს უკანაო“.
გონიერი ანდაზა

იტორიკაში სწერია: ყველაფერი შესავალით უნდა დაიწყოს კაცმაო. ქეშმარიტია. ჩვენც ისე დავიწყეთ.

ვინც ლუარსაბის სახეში თავის თავს იცნობს, ვინც ლუარსაბზედ დაწერილს თავის თავზედ მიიღებს, ის, რასაკვირველია, ლაფის სროლას დაიწყებს და „გიჟიას“ დაუძახებს ამ მოთხრობის უხეირო დამწერსა. ეს კარგად იცოდნენ, რომ ჩვენ პირთან საქმე არა გვაქვს, ჩვენ საზოგადო ქირზედა ვწერთ.

სხვამ რაც უნდა სთქვას, მე კი ამ სიტყვების სიმართლით გავამხნევებ ჩემს თავსა: „მოყვარეს პირში უბრახე, მტერს პირს უკანაო“. სადა ხარ ეხლა ამ გონიერის სიტყვის მოქმელო? ვიცი, სადაცა ხარ: ხალხში ხარ, უხილაფო, და ხალხისა ხარ. ისიც ვიცი, რაცა გქვიათ: შენ ხალხის გენიას გეძახიან. ისიც ვიცი, რა თვისებისა ხარ: შეუცდომელი და ყოველთვის მართალი ხარ. შენ და მხოლოდ შენ უკეთებ გულს იმას, „ვისაც სხვის-თვის“ გული სტკივა. მაშინაც კი უკეთებ, როცა თვით ის „სხვანივე“ თავიანთ გულ-შემატკივარს ცოდვად უთვლიან გულის ტკივილსა. რა ვუ-ყოთ? ზოგი გულის ტკივილს იმითი იჩენს, რომ მოყვარეს ცუდსაც უქებს, და ზოგი კი იმითი, რომ ცუდს უწუნებს. ამ ორ გვარ ხალხში რომელს უფრო მეტი და ქეშმარიტი გულის ტკივილი და სიყვარული აქვს—ეს თვი-თონ მკითხველმა გამოიცნოს.

I

კარგი რამ იყო თავად თათქარიძის სახლ-კარი. წარმოიდგინეთ შუა კახეთს პატარა სოფელში ერთი ტრიალი, დაცემული ადგილი და იმ ადგი-ლის შუაგულსა—ორ-სართულიანი სახლი ქვიტკირისა. აი ის სართულები რა ფერისა იყო: ქვეშ იყო მარანი წალმით დახურული და იმ მარნის უკანა

კედელზედ ამოყვანილი გახლდათ ერთი პატარა ოთახი მოაჯრითურთ. მოაჯარს ეკრა ზედ მერცხლის ბუდესავით ერთი მცირედი ფიცრული, რომელიც საქვეშაგებოდა ჰთამაშობდა. კარგა მანძილზედ კიდევ ფიცრულის სათორნეც იდგა, იმას აქედამ ხულა, რომელსაც ზედ ჰქონდა მოდგმული ცალ-თვალი სასიმილდე, ერთი უბადრუკი რამ და მგლოვიარე. ბაღჩაც იყო, ღობით გავლილი. ღობესთან, ერთის ფურცლის ხის სიახლოვეს, მოჩანდა ძველი ჩალური, დროთა ბრუნვისაგან ისე გვერდზედ წამოდებული და წამოხრილი, თითქო გრილოში წამოწოლას აპირებსო, მაგრამ ბებერსავით ნეკრესის ქარის ტკივილებს უეცრად ისე წამოხრილი და დაღრეჯილი შეუკავებიათო. ეზო ამ ციხე-დარბაზისა სიგრძეზედ, თუ სიგანეზედ კარგა ფართოდ იყო გაზიდული. იმას ერტყა გარშემო ძველი ტყრუშული ღობე, რომელიც ზოგიერთგან გადაქცეული იყო და ეხლანდელს პატრონს არც კი მოსვლია ფიქრად, რომ გაეკეთებინა. ეტყობა, რომ ქართველია!...

ღობე ერთგან თავდებოდა უშველებელის ქიის კარებითა, რომლის ერთი ნახევარი,—თუნდ ორი წელიწადია,—ისე საცოდავად დაღრეჯით გადმოჰკიდებოდა ერთს ყუნწსა, ასე გგონია, ბოძს დაუჭერია საცემლადაო და ის კი იწვესო, რომ როგორმე ხელიდამ დაუსხლტესო. ქიის კარიდამ იწყება კალო, დიად მოზრდილი. მისი ბუჩო ერთ მხრივ მთელ კალოს სამხრეთის ნაპირზედ გორასავით გაწოლილი იყო, ასე რომ იმისი ბოლო ზედ საბძელთან დააწყდებოდა. საბძელი იყო სასაცილო, ისე სულელურად ჩაფიქრებული და გვერდ-აწეული მარტო ფრთა-მოტეხილი ბატი თუ მინახავს.

ჩემს პატარა-ბიჭობაში ბევრი კარგი ნახულა ამ ბუჩოზედა: აქ ხშირად უქეიფნიათ გრძნობის აღმტაცის ხრუტუნით ნებიერს ღორებსა; თავის ფაფუკის დინგით ბევრჯერ უთხრიათ ეს სურნელი ბუჩო, ისეთის გულმოდგინებით, ისეთის სინაზით, ასე გგონია, მართლად ღორები იყვნენ. მერე იმათი ოხუნჯობა! იმათი ალერსი! ოჰ, ეს კი აუწერელია. რაღაც კმაყოფილებით გატაცებულთა, იმ ღორებს ერთმანეთისათვის ბევრჯერ წაუთავაზებიათ დინგი. რა ყვირილი და ჭყვილი ასტყდებოდა ხოლმე! ეგრე ჩვენი გლეხ-კაცი სააღერსოდ წაუთავაზებს ხოლმე ქისტსა ახალ მოყვანილ პატარძალსა. ვილაცამა სთქვა: „ქართული სიყვარული ლანძღვააო“, მეც ვიტყვი: ქისტი კიდევ საოხუნჯო ალერსია. ადმინისტრაციაში მაგას კიდევ სხვა მნიშვნელობა აქვს: იქ ქისტი შემმაცნებელი საბუთია. ეგ ჩვენი საქმე არ არის.

შიგ თვითონ ეზო ისე უწმინდური იყო, როგორც ძველი ჩინოვნიკის გული. დიდი საქმე იყო, პატრონამდინ ისე მიგებწიათ, რომ ან არ გასვრილიყავით, ან კიდევ ერთი ამბორების სურნელება თან არ აგეყოლიათ. ეს გარეგანი,—ახლა, ბატონებო, შიგ სახლში ვეწვიოთ, თავადს თათქარიძესა.

ეს კი უნდა მოგახსენოთ, რომ, თუ ვეწვევით, ფთხილად უნდა ვიყვნეთ. იატაკი აგურისა არის. ეგ არაფერი. ეს არის ძნელი, რომ აგურები შიგა-და-შიგ ამოცვივწულან; იმათი ალაგი ამოთხრილ ორმოებად და-

რჩენილა. თვალების ძალიან გაფაციცება უნდა, თორემ, თუ ფეხი შიგ ჩავარდა, ვაი შენს მტერს! ან კისერი მოსტყდება კაცსა, ან თითონვე ფეხი. თუმცა, მართალია, პატრონი ბევრს ბოდიშს მოიხდის, მაგრამ ხომ მოგეხსენებათ, რომ ბოდიში ძნელად თუ მოარჩენს მოგრეხილს კისერსა,—და არც მოტეხილ ფეხისათვის არის უებარი წამალი. ამ ხიფათს შეიძლება კაცი გადურჩეს, თუ რომ ოთახი ნათელი იყოს. ვაი, რომ არც ეს არის. თუმცა ორი, სათაფრედ კარგა მოდიდო, ფანჯარა აქვს, მაგრამ ოთახი მაინც ბნელია, იმიტომ რომ ფიჭვის ჩარჩოებზედ მინის მაგიერად მეტად გამჭრიახ გონებას გაქონილი ქაღალდი გაუკრავს. აი ამაზედ არის ნათქვამი: „ხერხი სჯობია ღონესა, თუ კაცი მოიგონებას“. მოგონებაში ქართველ კაცს პირველი ევროპიელი მექორეც არა სჯობია.

ბევრჯერ მინახავს სხვაგანაც მაგისთანა ფანჯრის სასაცილო სამკაული. ბევრჯერ მინახავს ის გაქონილი ფანჯრის ქაღალდი ნემსით დაჩხვლეტილიცა: ხან გულია გამოყვანილი, ხან ჯვარია, ხან კიდევ დაწერილია რამე, თუნდ ამისთანა რამ: „დათვი ხეზედ როგორ გავა, იავ ნანინაო“!.. ეს კი ქალის საქმე უნდა იყოს. თუნდ მართლაც ესე იყოს, რა დასაძრახისია? მოსწყენია დავითნის კითხვა, გულზედ რაღაცა სევდა მოსწოლია,—და გონების გასართავად და უგემურ ღღის დასაღვეად მიმჯდარა ფანჯარასთან, ამოუძვრია გულის ქინძისთავი და მიუყვია ხელი ამ მართლად გონება გასართველ საქმისათვის. უსაქმო ყოფილა და საქმე გაუჩენია ამ ანდაზის ძალით: „ცუდად ჯდომას ცუდად შრომა სჯობიაო“.

იმ თათქარიძის ოთახში იდგა ორი გრძელი ტახტი, ერთმანეთის პირდაპირ. ასეთი ფაქიზი ქეჩა და ხალიჩა ეშალა ზედა, რომ, როცა კენიან ადგებოდა, ყოველ მის ბრწყინვალეების ბრწყინვალე ფეხის ბრწყინვალე გადადგმაზედ ისე ლამაზად აბოლდებოდა ხოლმე, რომ კაცი ყურებით ვერ გაძლებოდა. ამ ორ ტახტ შუა აღმოსავლეთის კედელზედ მოჩანდა კბილებ-ჩაცვივნულ ბებერ დედა-კაცის დაღებულ პირსავით ერთი ამოქვარტლული გარე-დამ და შიგნიდამ, ერთი მწუხარე და დაღრეჯილი ბუხარი. აქა-იქ ოთახის სამკაულად ეყარა სხვა და სხვა ნაირი ნივთები, მაგალითებრ: ტალახიანი ყარაბაღული თეთრი წაღები, პირმოტეხილი სპილენძის თუნგი, ქონიანი შანდალი, სპილენძის საჩაიეში მოხარშული მყარალა-ბალახი, ზურგიელის ნაჭერი და სხვანი და სხვანი.

II

არ გეგონოთ, მკითხველნო, რომ ეს სახელი ეკუთვნოდეს ერთს ვისმეს ღარიბს და მის გამო იყოს ეგრე გულ-შეუტკივრად თავ-მინებებული—არა, ამის პატრონს ჰყავს ოცი კარგად გაკეთებული კომლი კაცი, ასე რომ ათ ურმამდინ საბეგრო ებმებოდა, ცხვარი ბლომად და ასიოდეც ცხენი, რომელიც ყმაზედ ნაკლები არ არის განათლებულ მებატონისათვის. ეს სული-

ერი ქონება, ახლა უსულო ჩამოვთვალოთ: ორი მოზრდილი ვენახი და ას ორმოც-და-ათი დღის სახნავ-სათესი. ეს ქონება, ყმებიდგან დაწყებული ცხენამდინა და მიწამდინა, იმის ხელში, ვინც გამოყენება იცის,—კაი ლუკმა არის. მაშ რაღად სდგას ეგრე ცუდად, მკითხავს გაკვირვებული მკითხველი? იმიტომ, რომ ქართველია, მოგიგებთ სრულიად დარწმუნებული, რომ კაი საბუთი გითხარით.

დიაღ, ამ მშვენიერ სახლში ქართველი კაცი იდგა. აქ სცხოვრებდა ტკბილად და აუღმღრველად ორმოცის წლის კაცი თავადი ლუარსაბ თათქარიძე თავის განუშორებელ მეუღლითურთ, რომელსაც ერქვა კნენა დარეჯანი.

თავადი ლუარსაბ თათქარიძე გახლდათ კარგად ჩასუქებული ძველი ქართველი, მრგვალი—უკაცრაოდ არ ვიყო ამ სიტყვაზედ—როგორც კარგი ნასუქი კურატი. დარბაისელის კაცის შეხედულება ჰქონდა მის ბრწყინვალეებას: თავი ისეთი მსხვილი, რომ თითქო იმის სიმძიმეს მორგევით სქელი კისერი მხრებში ჩაუძვრენიაო; წითელი თურაშაულ ვაშლისავით ხაშხაში ლოყები; სამკეცად ჩამოსული ტრფიალების აღმგზნები ფაფუკი ღაბაბი; დიდრონი თვალები ყოველთვის დასისხლებულნი, თითქო ყელში თოკი წაუჭერიათო; გაბერილი, მეტად გონიერად გადმოგდებული, დიაღ პატივსაცემი და პატივცემული ღიპი; კოტიტა და ქონით გატენილი ბალნიანი ხელები, დამორილი მსხვილი ფეხები—ესე ყოველი ერთად და თვითოეული ცალკე გახლდათ თავად ლუარსაბის „ცით მონაბერის სულის“ ღირსეული სამკაული. ის „მონაბერი სული“ არსად არა სჩანდა, თითქო ჩამკვდარაო, ისე გაშლილიყო მის ბრწყინვალეების ქონშია. ქართველ კაცს არც ქარის შემოტანილი უნდა და არც გატანილი. ის „მონაბერი სული“ ქარად ხომ არ მიიღო ჩვენმა თავადმა?

სწავლა ღვთის მადლით არაფრისა არა ჰქონდა. რომ ჰქონოდა, ეგრე მსუქანიც აღარ იქნებოდა. ხშირია ხოლმე, რომ, როცა სული ჭლექდება, ხორცის დღეობა მაშინ არის, როცა სული ყვავის—ხორცი დნება. ამიტომაც ჭლექები ჭკვიანები არიანო, ამბობენ ხოლმე. ჩვენი ლუარსაბი, მგონი, თითონაც ბევრს არ იცემდა თავში: რატომ სწავლა არა მაქვსო,—სწორედ ამის გამო.

— ეგ ეხლანდელი ჭირიაო—იტყოდა ხოლმე გულმტკივნეულად, თითქო ქვეყანა ამ ჭირისაგან ებრალეო.

მართალიც ბრძანდებოდა მისი ბრწყინვალეობა: მისის აზრით კაცი ძირ-გავარდნილი ქვევრი იყო, რომელსაც ღღე ყოველ უნდა ჩააყარო ხორაგი და ჩაასხა სასმელი, მაგრამ კიდეც მაინც ვერ აავსო. მისი ბრწყინვალეობა თავის თავზედ ჰხედავდა თავის ბრწყინვალე გონიერებით, რომ ამ მნიშვნელობას კაცი უსწავლელადაც კარგად ასრულებს, ნამეტნავად ჯოგის და ყმის პატრონი, ყმისა, რომელსაც ჯოგში დიდი განსხვავება არა აქვს.

— დრო გამოიცვალა, — იტყოდა ხოლმე აღმოოხვრით ლუარსაბი: დრო გამოიცვალა. რაც ეს რაღაც ეშმაკური სკოლები შემოიღეს, ბატონო, ქართველ-კაცის ხეირი მაშინ წავიდა. ფერი კი აღარ შერჩათ ჩვენს შვილებსა და ჭამით ისინი ვერა სჭამენ, სმით ისინი ველარა სმენ, რა კაცები არიან?! წიგნი იციან? მე თუ წიგნი არ ვიცი, კაცი აღარ ვარ, ქული არა მხურავს განა! ხორცი მე არ მაკლია და ფერი. წიგნი რა ვაჟკაცის ხელობაა, — ეგ ხომ ქალის საქმეა. ვენაცვალე უწინდელ დროს! ყველაფერი მაშინ თავის ქერქში იყო. ვენაცვალე!.. კაი ცხენი, კაი თოფი, მარჯვე მკლავი და კაცი იყავ პათიოსანი.

ეჰ, ჩემო ლუარსაბ! ვიცი, გულ-წრფელი კი ხარ, როგორც ყველა ძველი ქართველი, მაგრამ ძველს დროს ტყუილად შეჰნატრი. რომ არც კი იცი, რა იყო სანატრელი ძველს დროში? ცხენი განა ეხლა კი არ არის? თოფი განა ეხლა კი ნიშანში ვერ მივა? მარჯვე მკლავი ცოტაა? ეხლაც არის ეს ყველაფერი, მაგრამ ის გული აღარ არის, ის გულის სიმხურვალე, ის თავ-გამოდება მაშულისათვის, რომელიც კაი ცხენს და კაი თოფს კაი საქმეში ახმარებდა. უწინ კაცი აშვენებდა ცხენსაც და თოფსაც, ეხლა კი ცხენი და თოფი კაცს აშვენებს. კარგი იყო ძველი დრო, მაგრამ არც ეს ბესარიონ გაბაშვილის სიტყვებია ურიგო: „ერთი მაქვს სჯობს ათასს მქონდას“, — ესა ვსთქვათ და ენა მოვიკვნითო, თორემ...

თუმცა ლუარსაბი ეგრე სწუხდა ეხლანდელ დროების ჭირისა გამო, მაგრამ სახე მუდამ ერთ განსაკუთრებულ სულელობით უცინოდა ხოლმე. „ხარი ხართან დააბიო, ან ფერს იცვლის, ან ზნესაო“, ნათქვამია. ეს ანდაზა არსად ისე გამართლებული არ მინახავს, როგორც თავად ლუარსაბის სახლში. ამისი ძვირფასი მეუღლე კნენინა დარეჯანი სწორედ თავის ქმრის მეორე გვერდი გახლდათ და იყვნენ „ერთ სულ და ერთ ხორც“, როგორც ბრძანებს საღმრთო წერილი. მერე რა რიგად: იგივე სიმრგვლე, იგივე სიმსუქნე, იგივე მოცინარე პირი და თითქმის იგივე სისულელე. ეს ორი ტურფა გვრიტი ერთ სულიანი და ერთ ხორციანი საკვირველად ტკბილად სცხოვრებდნენ, ქვეყნის უგემურ ყაყანს მოშორებულნი. მამალი იყივლებდა თუ არა, ბედნიერ ცოლ-ქმარს თვალეები დაჰყეტილები ჰქონდათ, დარეჯანი მაშინვე წამოფრინდებოდა, ლუარსაბმა კი, ნებიერმა ლუარსაბმა, ხანდისხან განაზება იცოდა. ქვეშაგებიდგანვე ის გულ გადაღედილი ტახტზედ გადაგორდებოდა ერთის ქშენით, ვაი ვაგლახით და კიდევ რაღაცეებით... მომხდარა ისე, რომ სადილობამდინაც ამ ნებიერობაში უგემური დრო გაუტარებია.

ქართველები იტყვიან: ვისაც ბალანი ბლომად აქვს ტანზედ მოდებულიო, ის ბედნიერიაო. მართალიც არის, პირუტყვები სულ იმისაგან არიან ბედნიერნი! თუ ეს ტყუილია, ბევრი ჩვენგანი პირუტყობას რაღა ჰყდილობს? იმისთვის, რომ პირუტყვები ბედნიერნი არიან, ბედნიერები კიდევ იმისთვისა, რომ ტანზედ ბალანი აქვთ.

ლუარსაბის ტანისა კი რა მოგახსენოთ და გული კი, რო გენახათ, ღორის ჯაგარსავით მოდებული ჰქონდა, ასე რომ მრავალ საექვო სულიერებს შეეძლოთ შიშიანობის დროს აქ თავი შეეფარათ, მაგრამ... მაგრამ რა? განა ლუარსაბი ბედნიერი არ იყო? იმდენი დღეგრძელობა ამის დამწერს ჰქონდეს, რამდენი იმის ტოლი თავადიშვილი იმის ყოფა-ცხოვრებას შეჰნატროდა. მარტო იმის ტანის ბალანი სამყოფი იყო, რომ უბედურ კაცში შური აენთო, რომ სხვა არა იყოს-რა. თორემ რა უჭირდა ლუარსაბსა? ფერი აკლდა, თუ ხორცი? რა, სხვა უხვირო კაცსავით ფიქრი და ზრუნვა ძილს დაუფთხოვდა, მადას წაართმევდა? ფერი კარგი ჰქონდა, ხორცი უკეთესი, სმა, ჭამა და ძილი ხომ რაღა. მეტი რა უნდა ქართველ კაცს, რომელიც ბედს და უბედობას ბალნით არჩევს და რომლისათვისაც ბედს, თუ მხვედრს დაუნიშნავს, რომ თავისი დღენი ქუდით უნდა ბუზს ერეკებოდეს.

მკითხველო, ხომ არ მოგეწყინა? რასაკვირველია, მოგეწყინა: აქ არ არის არც სიყვარულის ეშმაკობა, არც კაცის კვლა, არც უიმედო ქალის ოხვრა, არც წყალში გადავარდნა, ერთის სიტყვით, რაც აშვენებს გასართველად დაწერილს მოთხრობასა, ის აქ არაფერი არ არის. მაშ მოგეწყინება, ამას რაღა თქმა უნდა. მაგრამ ეს უნდა იცოდეთ შენ, მკითხველო, რომ მე ამისა ქვემოთ ხელის მომწერელი მკითხველის გასართველად არ ვწერ ამ უხვირო მოთხრობასა. მე მინდა ამ მოთხრობამ ჩააფიქროს მკითხველი და, თუ მოიწყენს, ამის გამო მოიწყინოს, იმიტომ რომ ფიქრი და მოწყენა გაუყრელნი და-ძმანი არიან. მე მინდა, რომ მკითხველმა იმიტომ კი არ მოიწყინოს, რომ გასართველი არ არი, არამედ იმიტომ, რომ ჩამაფიქრებელია. თუ ამოდენა იხერხა და შესძლო ამ უხვირო წერილმა, მე ამის მეტი არა მინდა-რა და არც მდომებია, ჩემო მოწყენილო მკითხველო! თუ ვერ იხერხა, რა ვუყო? ამით ვინუგეშებ, რომ „ცუდად ჯდომას ცუდად შრომა სჯობია“. ამ დალოცვილს ანდაზას რამდენი უხვირო კაცი ხეირიანად გამოჰყავს და გამოუყვანია. მეც იმათში...

როცა ლუარსაბი იმ ზემოდ აღწერილ განცხრომაში ბრძანდებოდა, სიკვდილი იყო, რომ ვისმეს მოეშალა ამისი ქეიფი და ნებივრობა, ე. ი. ტახტზედ დარბაისლურად და პატიოსნად გადაგორ-გადმოგორება. სტუმარი ეჯავრებაო, ამაზედ ამბობდა უგუნური ხალხი, მაგრამ განა სიძუნწით მოსდიოდა ეს ამბავი? აბა თქვენგან არ მიკვირს! სიძუნწე და ქართველი ორივე ერთად მოთავსდება? ყინული და ცეცხლი ერთი-ერთმანეთს არ დაღევენ? თუ ეჯავრებოდა სტუმარი, იმიტომ ეჯავრებოდა, რომ უნდა ამღვარიყო და ტანთ-ჩაეცვა. ადგომა კიდევ არაფერი, ეს ესეარ ეზარებოდა ლუარსაბსა: ტანთ-ჩაცმა იყო ამის სიკვდილი. მთელს ზაფხულს ისე გაატარებდა, რომ პერანგის და მის ამხანაგის მეტს არას მიიკარებდა ტანზედ, თუ თავის ნებაზედ მიაგდებდით, თუ არა, მეტი რა ჩარა იყო. ზამთარში კიდევ პერანგზედ ქურქს წამოიხსამდა, თუ ვინმე დიდი კაცი არ ეწვეოდა, ვსთქვათ თუნდა

დიანბეგი. მაშინ, რა დროს ამბავსაც მე ვწერ, დიანბეგი დიდი ბოზოლო იყო; ეხლაა, რომ, რაც ეს ოხერი სწავლა შემოვიდა, დიანბეგს დიდ-კაცად არ აგდებენ, თორემ უწინ—უპ! უპ! რა დიდი ვინმე ბრძანდებოდა. ასეთი დიდი, რომ კინალამ აზნაურის სტუმრობაზედ ნათქვამი ანდაზა დიანბეგზედ არ გადაკეთდა: კინალამ დიანბეგის სტუმრობა, ნუ გგონია ხუმრობად არ შეიცვალა. რომ დიანბეგის სტუმრობა ხუმრობა არ არის—ეს ყოველ გლეხ-კაცმა ძალიან კარგად იცის დღესაც და ადრევე კი თავადიშვილმაც იცოდა.

დარეჯანი კი არ იყო ეგრე ზანტი, როგორც ლუარსაბი, ამაში კი, ღვთის წინაშე, ისინი ერთმანეთს არა ჰგვანდნენ; გამოვიდა, რომ ფერი ერთი ჰქონდათ და ზნე კი არა. რაკი, ბატონო, კნენა თვალს გააჰყეტდა, შავარდენივით გაღმოფრინდებოდა ტახტიდამ, გადიკრავდა შუბსაფენსა, ზედ წაიკრავდა ჩითმერდინსა, გადიცვამდა ჩითის კაბასა—ხანდისხან სიჩქარისაგან უკუღმაცა—შიშველა ფეხს შეიმოსავდა ჩუსტითა და—ჰერი ბიჭო—დაეშვებოდა ჩალურისაკენ, სადაც მოსამსახურენი სუფევედნენ, ესე იგი ვაი-ნაჩრობით და გულში ჩაკეტილ გაბოროტებით სულს იბრუნებდნენ. საკვირველიც იყო და სასაცილოც ამ ჩვენის კნენის ტყუილ-უბრალოდ ფაცა-ფუცი. ეს ამოდენა დედა-კაცი ჩაგოდრებული, ჩასორსლებული ხშირად დილიდამ შუადღემდინ ფეხზედ იდგა და გორგალსავით დაგორავდა. უსაქმო არ იყო, როგორც სჩანს: იქ მუჯლოუგუნს წაჰკრავდა საკერავზედ მთვლემარე წირბლიან გოგოსა, აქ თავში ჩაუტყაპუნებდა ძონძებში გახვეულ პატარა მურიან ბიჭსა, რომელიც მთქნარებით და ზარმაცად სწმენდდა საღამოსათვის ჯერ კიდევ წუხანდელ გაქონილს შანდალსა; აქ იმას გაუწყრებოდა—რაზედ? თითქო კნენამაც არ იცოდა—რაზედ; აქ ამას გამოგილანძღავდა—რისთვის?—არც ეს იცოდა კნენამა; დასწყევლიდა, დაჰქოლავდა, დასტუქსავდა—ერთის სიტყვით—მთელს ღამის ნაგუბარსა წამოანთხევდა ქვეშევრდომებზედ,—და მერე დაღლილი და დაქანცული შემობრუნდებოდა; თუ გოგო დაჰხვდებოდა, ვერ მოითმენდა, რომ ერთი მუჯლოუგუნი კიდევ არ ეთავაზებინა, „მეხი კი დაგეცასაც“ ზედ დაატანდა, თუ ქეიფზედ იყო,—და ეგრე ქანც-გაწყვეტილი შეგორდებოდა ოთახში, საცა ხანდისხან ხოლმე რუმბსავით გაბერილი თავადი გორავდა და, თუ ზაფხული იყო, ქერში ბუზებსა სთვლიდა. ერთხელ ფრიად ღირს-საცნობი სჯა და ბაასი გამართეს. ეს იყო შუა ზაფხულის პაპანაქებაში, სადღილ წინ, როცა დარეჯანმა გაათავა ერთი ზემოხსენებული გვარი მოგზაურობა და თავში ტყაპუნი და ოფლში გაწულ-წული შემოვიდა ოთახში. ლუარსაბმა შეხედა და, დაინახა თუ არა, რომ ოფლი წურწურით ჩამოსდის წითელ ლოყებზედ, თავის გულში სთქვა სრულიად კმაყოფილმა:—კაი ოჯახის ბურჯია, კაი მაღლიანი დედა-კაცია! გმადლობ, ჩემო გამჩენო, რომ ამისთანა შემახვედრე.

ესა სთქვა და კმაყოფილი თავისი უბრყვილო ბედისა გადატრიალდა ერთის გვერდიდამ მეორეზედ ღვთისა და კაცის მაღლიერი თავადი. ეს გადატრიალება იმის ნიშანი იყო, რომ ლუარსაბს იამა რამე.

— სად იყავ, შენი ჭირიმე, — ჰკითხა მერე კნენასა, — რომ ეგრე დაილაღე?

— როგორ თუ სადა, შენი ჭირიმე? ოჯახობაა, სახლია, კარია, თვალყურის ჭერა უნდა, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი, — მიუგო კნენამ.

— ეგრე, ჩემო დარეჯან, ეგრე გეთაყვანე! დედა კაცობაც ეგ არის და.

— მაშ? — მიუგო ქებით თავ-გაზვიადებულმა ცოლმა, — ესე უნდა თვალ-გაფაციცებული დასტრიალებდე მოსამსახურესა, თორემ ჭამის მეტს არას გააკეთებს. ბიჭებს მოვლა უნდა.

— მაშ, მაშ!

— ბევრმა არ იცის, როგორ მოეპყრას.

— მაშ, არ იცის, თორემ, რომ იცოდეს, კარგია, მაშ!

— ხანდისხან ტყუილ-უბრალოდაც უნდა დასტუქსო. რომ გამოლანძლო კიდეც, ცუდი არ იქნება. აი მე გავლანძლავ კიდეც, გავუჯავრდები, დავტუქსავ, დავწყევლი, სულ რისთვის? იმისთვის, რომ შიში და კრძალვა ჰქონდეს, თორემ შენი მტერი!...

— ოღონდაც, შენი მტერი!... ოღონდაც!...

— ეს გლეხები არიან: გაქირ ვირსავით თუ ერთხელ შედგა, მერე, თუნდა შეინდის სახრით მისდგე, ფეხს ვერ გადაადგმევინებ, თუ აღრევე დატუქსული არა გყავს.

— ოღონდაც, დატუქსული უნდა გყვანდეს, — მიუგო ხელახლად თავის ცოლის სიბრძნისაგან გაცეცხულმა ლუარსაბმა, — ოღონდაც, გაქირ ვირსავით შედგება.

— არა, გეთაყვა, ეს, რაცა ვსთქვი, ტყუილია?

— ტყუილი რად იქნება? მართალია. შენოდენა დედა-კაცს სიზმარიც დაეჯერება, — წამოროხა უთავბოლოდ ლუარსაბმა. თითონაც არ იცოდა „სიზმარი“ რისთვის ჩააკერა ლაპარაკში.

ორივე დაჩუმდნენ. ლუარსაბმა ჭერს მიაბჯინა თვალები; იქ ჯგუფად ისხდნენ ბუზები. დარეჯანმა მატყლის წინდის ქსოვა დაიწყო.

პატარა ხანს უკან ლუარსაბმა წამოიძახა:

— დარეჯან, აბა, თუ ჭკვიანი დედა-კაცი ხარ, გამოიცან, აიმ ფიცარზედ რამდენი ბუზი ზის?

— აბა სადა?

— აი ჭერის ფიცარზედ.

თურმე, ნუ იტყვით, ამ სასაცილო ლუარსაბსა, დაჩუმებულნი რომ იყვნენ, იმ დროს ის ბუზები უთვლია! დარეჯანმა რა იცოდა.

— რამდენია? სთქვა დარეჯანმა, — მაიცა, ჯერ დავთვალო.

— ეგრე ხომ მეც გამოვიცნობ. აბა ისე გამოიცან, კაცობა ის იქნება.

— ისე გამოვიცნო? მაშ კარგი, ოც-და-ათი იქნება.

— ოლოლო შენ, ვერ გამოიცან.

— მაშ რამდენია?

— რამდენია? გითხრა? არა, არ გეტყვი.

— სთქვი, თუ იცი, რაღა.

— თუ კაცი ვარ, ორმოცი უნდა იყოს. ოლოლო შენ, მე გამოვიცან.

— დიად, გამოიცან... დაგივლია, როგორც იმ დღესა ჰქენი, ეგრე ხომ მეც გამოვიცნობ.

— შენც არ მამიკვდე, ის კარგი მამა არ წამიწყდეს, რომ არ დამითვლია.

— მაშ საიღამ იცი, რომ ორმოცია.

— საიღამ? იქიღამ, რომ გონება მაქვს.

— განა მე კი არა მაქვს გონება?

— შენც გაქვს, მაგრამ კაცის გონებასთან დედა-კაცის გონება როგორ მოვა? მე ვარაუდით მივხვდი, რომ ორმოცია.

— რომ არ იყოს ორმოცი?

— ჯარიმა გადამახდევინე.

— მაშ დავთვალოთ.

დაიწყეს ცოლმა და ქმარმა ბუზების თვლა. გამოვიდა, რომ ორმოც-და-ათზედაც მეტი იყო.

— გამოიცნო?! სთქვა ნიშის მოგებით დარეჯანმა, — დიად, გამოიცნო. გონება აქვს ამ ჩემს ბატონს და იმიტომ გამოიცნო.

ლუარსაბს შერცხვა, ცოტად აირია.

— გაფრენილან, თორემ ორმოცი იყო, სთქვა სულელმა თავის გასამართლებლად, — სწორედ გაფრენილან.

— უფრო კარგი, თუ გაფრენილან, უფრო ცოტა არ უნდა დარჩენილიყო? მანდ ორმოც-და-ათზედაც მეტი არის ეხლა.

ლუარსაბი გაიწურა, ეს რა წამოვროხეო, სთქვა გულშია.

რომ ჩააფუჩიქოს თავისი მახეში გაბმა, კბილების კრაჭუნით, რომელსაც კნეინა ღიმილის ეძახდა, სთქვა:

— დალახვრა ღმართმა — ეგ ველარ მოვიფიქრე ბიჭოს!.. თითქო ოთხჯერ დავთვალე.

— აკი არ დამითვლიაო.

— შენგან არ მიკვირს! რომ არ დამეთვალა, სოლომონ ბრძენი ხომ არ ვიყავ, რომ ისე გამომეცნო. როგორ არ დავთვალე, აი დალახვრა ღმერთმა — შემცდარვარ, თორემ გაჯობებდი აი, ჩემო სულიკო! მე და ჩემმა ღმერთმა, გაჯობებდი.

სთქვა და გაცრუებული ლუარსაბი შაქარსავით გაუტკბილდა თავის ამ ჟამად გამარჯვებულს მეუღლესა.

— აკი არ დამითვლიაო, შე ეშმაკო, შენა! — მიატანა ღიმილითვე კნეინამა.

— ხომ გაგიტყდი, შენი კუჭისა, რა გინდა?

— შენი სიცოცხლე და ბედნიერება, ჩემო ტურფავ! რა უნდა მინდოდეს სხვა.

— დარეჯან!... უთხრა გულნატკენად და მორცხობით ლუარსაბმა,—
დარეჯან!.. თუ გიყვარდე, ტურფას ნუ მეძახი.

— რატომ, შენი ჭირიმე? რატომ?

— ჩემოდენა კაცს არ უხდება, შენ გეთაყვანე: ტურფას პატარა გოშის
ეძახიან, ეგ ძაღლის სახელია, აბა რა კაცის საკადრისია ეგ სახელი?

— მაშ შენ ჩემი გოშია არა ხარ? არა ხარ განა? მე შენგან ეგ პირ-
ველად მესმის, მიუგო გულამომჯდარად დარეჯანმა, რადგანაც ეგონა,
გოშიობაზედ რომ ხელი აიღოვო, სჩანს გულიც აუყრია ჩემზედაო.

ლუარსაბი მიხვდა, რომ გული ატკინა და ტყუილ-უბრალოდაც ატკი-
ნა,—და რომ ის გულ-აყრილობის ფიქრი გაუფანტოს, უთხრა კბილების
კრაჭუნით:

— ჰო, გეთაყვა, ჰო! შენი გოშია ვარ, მაშ რა ვარ? პირწყლიანი დედა-
კაცი არა ყოფილა ეს დალოცვილის შვილი—სთქვა თავის გულში ლუარ-
საბმა,—მოღვესესავით რა ლამაზად მოაწყო ჩემი გოშიობა!.. რა ენის პატრო-
ნია!.. როგორ იხერხა?!..

თითონაც უნდოდა ერთი ამისთანა აღერსი მოეწყო რამ, მაგრამ, როცა
ეს გაჭირება დაადგებოდა, თვალებში სულ ზურგიელი, თართის დოში,
არტალა ნივრით და სხვა ამისთანა გაეჩხირებოდა ხოლმე. აბა ამ საგნებით
რა აღერსს გამოხატავს კაცი? მაგრამ ლუარსაბმა მაინც კიდევ მოახერხა
წყლიანი სიტყვა:

— შენ იცი, ჩემი რა ხარ? სულის წიწმატი, გულის ტარხუნა, გონების,
აბა რა ვსთქვა?—თუნდა მარილი იყოს. კარგად არ ვსთქვი, ის კარგი და სა-
ხელოვანი მამა ნუ წაგიწყდება? კარგი მოწყობა არ იყო?

წამოროშა ესა და მხიარულობის ნიშნად დააკრაჭუნა კბილები თავის
პირწყლიანობით აღტაცებულმა ლუარსაბმა. არც დარეჯანი დარჩა უსიამოვ-
ნოდ. ხშირად გაუტარებიათ ამ რიგად დრო ჩვენს ცოლ-ქმარსა. ნეტავი იმათ,
მკითხველო!..

III

ლუარსაბმაც კი იცოდა ბიჭების „დაწიოკება“, როგორც თითონ იტყო-
და ხოლმე. მართალია, ცოტა ზანტი იყო, მაგრამ იმოდენა მამულ-დედულის
მოვლა არ უნდოდა? ეს მამულის მზრუნველობა ძალას დაატანდა ხოლმე და
წამოახტუნებდა ტახტიდამა. მაშინ უნდა გენახათ, რა ლამაზი იყო ჩვენი
ლუარსაბი: ფეხ-შიშველა, ლურჯი კალმუხის ქუდით თავზედ, წითელ პერან-
გის, მის განუშორებელ ამხანაგის, ანაბარას, გულ-გადაღელილი, ფაშვიანი,
ჩიბუხით ხელში მიგორდებოდა მუაჯრის გადასაყუდებელთან და გადასძახებდა
ძილისაგან გაბოხებულ ხმითა თავის მოურავს დათოსა:

— დათო! ხორცი ხომ ჩამოიტანე ბაზრიდამ (იმ სოფელში ბაზარიც
გახლდათ).

„...ჩიბუხით ხელში მიგორდებოდა მუა-
ჯრის გადასაყუდებელთან და გადასძახებ-
და ძილისაგან გაბოხებულ ხმითა თავის მო-
ურავს დათოსა“...

— დიად, შენი ჭირიმე.

— რა ნაჭერია?

— ჩაღალაჯი.

— სამწვადედ?

— სუკი ვიშოვე, შენი ჭირიმე.

— ძვირფასი კაცია, გაიფიქრებდა ხოლმე მადლიერი მეზატონე. მერე დათოს ეტყოდა: ბარაქალა, ჩემო დათო! თუ კაცმა დაივიწყა, ღმერთი არ დაივიწყებს ბატონის ერთგულობასა. ბარაქალა! შენ ჩემი მარჯვენა მკლავი ხარ, მაგარი მკლავი.

დათო თავს მოიფხანდა ხოლმე და უხეიროდ გაიღიმებდა ამ გვარ ქებაზედა.

— მეზვრემ მწვანელი მოიტანა? ჰკითხვდა კიდევ ბატონი.

— მოიტანა.

— ტარხუნა ხომ არის?

— გახლავს.

— კიტრი?

— კიტრიც გახლავს.

ლუარსაბს იამა. ტახტი რომ ყოფილიყო, ერთი ორჯერ მაინც გადატრიალ-გადმოტრიალდებოდა.

— მაშ სახლი საესე ყოფილა, სთქვა ბატონმა სიამოვნებით.

— როდისა გხლებიათ ნაკლული, შენი ჭირიმე, რომ ეხლა იყოს?..

— ეგრე, ჩემო დათო! ბატონის ოჯახის პატივი და სახელი ერთგულმა ყმამ ქვეყანას უნდა მოსდოს. ბარაქალა! თუნდ ნაკლული იყოს, უნდა სთქვა, რომ საესეაო. შენ გამოცდილი კაცი ხარ,—ეს ყველაფერი იცი.

— ამოდენა კაცი შენს ხელში ვარ და როგორ არ მეცოდინება, შენი ჭირიმე!

— ეხლა ერთი ეს ვიკითხოთ,—სთქვა პატარა ხანს უკან მზრუნველმა მეზატონემ,—ურმები გაისტუმრე?

— გავისტუმრე, შენი ჭირიმე! ეხლა თუნდ ორლობეებს იქნებიან გაცილებულნი.

— სად გაისტუმრე?

— ყანაში, შენი ჭირიმე!

— რამდენია?

— ოთხი საბატონო და ათი ბეგრისა.

— რატომ ბეგრისა ხუთმეტი არ არის?

— ხუთმეტი ჩვენ კაცებში თავის გაჩენაში არ შეგბულა, შენი ჭირიმე, და დღეს საიღამ იქნებოდა!

— ხუთმეტი უნდა ყოფილიყო, ვეჟო! რატომ არ არის? მე არ ვიცი, ხუთმეტი უნდა ყოფილიყო. როგორ იქნება? ბატონს სამსახური უნდა, მაშ

მე ბატონი აღარ ვყოფილვარ!... გაგონილა!... ფიე! ხუთმეტი უნდა ყოფილიყო. მე ვუჩვენებ იმათ, რომ მე ბატონი ვარ და ისინი ყმები არიან.

მართლა და ლუარსაბსა თავის დღეში ათის ურმის მეტი არ შეჰბმია და რაზედ გაწყრა ეგრე უწყალოდ? დათოსაც არ ესმოდა—ეს წყრომა რის ნიშანი იყო. გაუკვირდა და ბატონს ყურება დაუწყო, ხომ არ გაგიჟდაო. დიად, ლუარსაბი კი იქნება, რომ გაგიჟდეს!... და თუ ტყუილ-უბრალოდ გაწყრა, მაგისი საბუთები სულ გოგრაში ჰქონდა. როგორც ამისი ძვირფასი კნენი, ისე თითონაც ძალიანა ჰჩემობდა მოსამსახურეების და ყმის მოხმარებასა.

— გლეხ-კაცს ეგრე უნდა მოეპყრას ბატონიო, იტყოდა ხოლმე ბრძენი თავადი,—ეგრე უნდაო, რომ ყოველს ცისმარა დღეს ეშინოდეს, თორემ ღორის კბენარსავით, რომ გლეხ-კაცი ფეხზედ დაისო, თავზედ აგაცოცდებო. მაშ? შიში შეიქმს სიყვარულსაო.

— ოღონდაც, ჩემო ლუარსაბ, ოღონდაც!

ის კი არ იცოდა ამ ბედნიერმა ადამიანმა, რომ უმიზეზო და ამ გვარ ტყუილ-უბრალო აპილპილებზედ გლეხებს სულ სხვა მსჯელობა და დასკვნა აქვთ ხოლმე. ეჰ, შენ რაც გინდა სთქვი, მკითხველო, და ამ ცოლ-ქმარს კი ეგონა, რომ თუ მუცელი მაძლარი აქვთ, ამ გვარ ყმების მოხმარების ცოდნისაგან აქვთ.

ამისთანა სულელობას ჩვენი გულ-წრფელი თავადი ეძახდა ბიჭების „დაწიოკებასა“. დარწმუნებული იყო, რომ ეს „დაწიოკება“ ისე აუცილებლად საჭიროა ოჯახისათვის, როგორც სმა-ჰამა კაცისათვისა. ამიტომაც, რომ შემოვიდოდა ოთახში, თავის თავის კმაყოფილებით ეტყოდა ხოლმე ცოლსა:

— ძლივს არ გავისტუმრე ურემი (ტყუილიც უყვარდა ჩვენს ლუარსაბსა), ძლივს! დალახვროს ღმერთმა გლეხ-კაცი! ვეჟო, მინამ თავს არ დაადგები და კარგად არ დასკვივლებ, ხელს კი არ გასძრავს და. გაგონილა!... მე რომ არ ვყოფილიყავ, ყანა მინდორში დაგვიღებოდა.

— ეგრე, შენი ჭირიმე,—გაუკეთებდა გულს და თავს უფრო მოაწონებინებდა დარეჯანი,—ეგრე უნდა. მას აქედ, რაკი ევამ ადამი შეაცდინა, მას აქედ ნაბრძანებია ღვთისაგან, რომ ჩვენის ოფლით პური უნდა ვჭამოთ.

— ეგ თავადებზედ ხომ არ არის ნათქვამი, გლეხებზედ არის ნათქვამი, გლეხებზედ,—მიუგო ლუარსაბმა.

— მაშინ თავადები სად იქნებოდნენ?

— როგორ არა, იყვნენ; ჩვენი გვარი მაშინდელია.

— რას ამბობ? ისე ჰლაპარაკობ, ასე გგონია, არა იცოდე-რაო. მაშინ ადამის და ევას მეტი არავინა ყოფილა და ადამი თავის თავზედ თავადი ხომ არ იქნებოდა?

— მართლა, ეგ კი ველარ მოვიფიქრე. არა, გეთაყვანე, ის რა ხე იყო, იმათ რომ ხილი მოიპარეს?

— ხე ბოროტისა და ხე კეთილისა.

— ეხლა აღარ არის იმისთანა ხე?

— როგორ არა, ამბობენ, რუსთ ხელმწიფის ბაღში ერთი ოქროს ოთახიაო, იმაში არის, სულ იაგუნდის ფოთლები ასხიაო.

— ზურმუხტისა იქნება, — გაუსწორა ლუარსაბმა.

— ჰო, მართლა ზურმუხტისაა, ზურმუხტიც ხომ ფოთოლსავით მწვანეა; დიად, ზურმუხტისაა, სულ აღმასები და იაგუნდები ასხია ხილის მაგიერად.

— ნეტავი მაჭამა, აბა გემო იმაში იქნება.

— ძალიან კი მიგიშვებენ: ქვიშაზედ უმრავლესი ჯარი ახვევია თურმე.

— მაშ ხონთქარს როგორ მოუპარვინებია?

— აი როგორ: ერთი ფერია ყოფილა, ფერია არწივად გადაქცეულა, შეპარულა, მოუგლეჯია ერთი დიდი აღმასი, ჩაუყლაპავს და ისე გამოპარულა.

— წაუღია, წაუღია! რა ეშმაკი ყოფილა!

— მაშ, წაუღია. მერე დედოფალი შებრძანებულა, უნახავს, რომ ერთი დიდი აღმასი აკლია, მაშინვე რუსთ ხელმწიფისთვის შეუტყობინებია. რუსთ ხელმწიფე მაშინვე მიმხვდარა, რომ ეს ხონთქრის საქმეა და ომი დაუწყვია. ის ომი ხომ დღესაც არ გადაწყვეტილა.

— მაშ შერჩა, შერჩა?

— ვინ იცის? ჯერ ომი არ გათავებულა.

— ნეტავი მე მამეპარა.

— ხომ დაგარჩობდნენ.

— რომ არ შევატყობინებდი: ჩაყლაპავდი და მუცელს ხომ არ გამიჭრიდნენ.

— გაგიჭრიდნენ კი არა, მეტსაც გიზამდნენ.

— რა ეცოდინებოდათ, რომ მე მაქვს?

— შენი ჭირიმე, მკითხავს ვერ იშოვიდნენ, რომ ეკითხნათ.

— მართლა, ეგ აღარ მომაგონდა. დაიცა რა გითხრა: აღამა რომ შეჭამა, ის რაღა იქნა?

— კუნძულელ ხელმწიფეს ზღვაში ეპოვნა თურმე და იმასა აქვს.

— აბა, დახე ღვთის სამართალსა! მე მეპოვნა, უფრო მაღლი არ იქნებოდა?

— მერე ვინ შეგარჩენდა? ორასი წელიწადია თურმე მაშრიყმაღრიბის ხელმწიფე სულ იმისათვის ებრძვის კუნძულელსა.

— აქამდინ ვერ წაართო?

— ვერა.

— ჰაი, ჰაი, ჰაი! ღონიერი არა ყოფილა ისიცა!...

— მე კი არ ვიცი, რომ ღონიერი ყოფილა!... ხელმწიფე და უღონო გაგონილა!

— ერეკლე მეფე რომ ყოფილიყო ეხლა, ის კი უთუოდ წაართმევდა, დიდ ვაჟ-კაცს ამბობენ.

— ის, რასაკვირველია, წაართმევდა, მაგრამ სად არის?

— ცოდო არ არის, ის ეხლა მიწაში ღვებოდეს და შენი მაზლი დავით კი ცოცხალი იყოს!

— აბა უყურე წუთის-სოფლის მუხანათობას! ეგ რა კიდევ, თამარ-დედოფალი შავ მიწაში უნდა იყოს და შენი რძალი ელისაბედი კი მზეს უყურებდეს!

— აბა წუთის-სოფლის ანგარიში ეგ არის და, დაატანდა ლუარსაბი და ამოიოხრებდა, მერე ისე, რომ სანთელი წინა სდგომიყო, გააქრობდა.

დილით ლუარსაბი და მისი მეუღლე კნენა დარეჯანი, რაკი მოიცლიდნენ იმ საუცხოვო ოჯახის მოვალეობისაგან, რომლის ნიმუშიც ზევით მოვიხსენიე, მიუჯდებოდნენ ჩაის და ერთი ლაზათიანად გაიბერებოდნენ თბილის წყლით, როგორც ამბობს ჩვენი გლეხ-კაცი: პატარა ხანს უკან, ორიოდ გონიერ ბაასის შემდეგ, თუნდ იმის მსგავსისა, როგორც ზემოხსენებულია, სადილობაც მოვიდოდა, ერთი მაშინ მიძლებოდნენ „ძველებურადა, ჩვენებურადა“, — და ლუარსაბი რაღაც დაღლილის სიამოვნებით წამოიძახებდა ხოლმე გულ-წრფელად: „გმადლობ შენ უფალო, რათა განმადღე მე“. ამას იტყოდა თუ არა და, გამოისახავდა პირჯვარსა, მსწრაფლ სუფრიდამ იქვე ტახტზედ გადაგორდებოდა და, სრულიად კმაყოფილი თავისის ცხოვრებისა, დაიკრავდა მუცელზედ ხელს და იტყოდა რაღაც ტრაბახობითა: „მე თუ უსწავლელი ვარ, მე ვიცი... რა ჰქვიან... მე ვიცი, შიმშილით კუჭი მიდნება, დიად, მიდნება! ზედაც ემცნევა ჩემს სტომაქსა“. გამოსაცდელად ერთს კიდევ დაიკრავდა მუცელზედ ხელსა, თითქო სინჯავსო, კარგად არის გატენილი, თუ არა, და რა ჰნახავდა, რომ კარგად არის, როგორც ცხენი დააკრატუნებდა კბილებს მეტის სიამოვნებისაგან: „დიად, კიდევ იტყოდა, ლუარსაბი უსწავლელი გახლავთ, იმიტომაც მშიერია“. სადილს შემდეგ ძილი, მერე ისევ გაღვიძება, მერე ისევ ჩაი, მერე ვახშამი და ბოლოს ისევ ის სატრფიალო ძილი, — და ესრედ ტკბილად და აუშმღვრეველად მიდიოდა ამ ორთა უმანკო სულთა უბოროტო ცხოვრება ამ წუთის-სოფელში, რომელმაც ისე არაფერი არ იცოდა ამათის ვინაობისა, როგორც ამათ არა იცოდნენ-რა, ჰამა-სმის გარდა, ღვთისაგან განაჩენი ამ მუხანათის წუთის-სოფლისა.

IV

ამ ყოფაში და ჭკუის გონიერ ვარჯიშობაში გადიოდა დილა. როცა სადილს უკან ლაზათიანად გამოიძინებდნენ ცოლ-ქმარნი, როცა საღამოზედ ნიავე ფრთას გაშლიდა და ბაღჩის ღობის გრძლად გამოწოლილი ჩრდილი ეზოს მოადგებოდა, მაშინ კნენა დარეჯანი ერთ ბალან-გაცვივრულ ხალიჩას ჩრდილში გააშლევინებდა და დაბრძანდებოდა ხოლმე თავმომწონე პატარ-ძალივით თავ-დახურული, წარბებ-აჭიმული და გამოპრანჭული. ლუარსაბიც თავის განუშორებელ ჩიბუხით ხელში ჩამოვიდოდა — და ქოშებით შიშველ ფეხებზედ, ხშირად წითელ პერანგის ანაბარას და უფრო ხშირად ლურჯ

კალმუხის დარბაისლურად ჩატეხილ ქუდით ბოლთასა სცემდა გრილო-შია.

სალამო ხანი—როგორც მოგეხსენებათ—ჩვენს სოფლებში და ნამეტნავად კახეთში სადარბაზო ხანია. რაც ეს რაღაც წყეული განათლება შემოვიდა ჩვენს ქვეყანაში, რასაკვირველია, მეტად, თუ ნაკლებ ეს საქებური ჩვენი ძველი ჩვეულებაც დაჩაგრა, ასე რომ ზოგიერთი განათლებით გაჩარხულნი ეხლა ვიზიტობენ, თორემ უწინ კი სალამო ხანი დიდს პატივში იყო. ამიტომაც სალამოობით დარეჯანი ეგრე გამოიპრანჭებოდა ხოლმე და ასე იფიქრეთ—უკაცრავოდ კი არ ვიყო—საკურთუმესაც კი იკეთებდა. მაშინ, როდინდელ ამბავსაც მე ვწერ, ჯერ კრინოლინი არ იყო—და თუნდ ყოფილიყო კიდენაც, იმ სოფლამდინ ვინ მიახწევინებდა მაგ იუბკების მეუფესა. ყველამ კარგად იცის, რომ განათლება ფეხ-მძიმედ დადის, ნამეტნავად ჩვენში ასკინკილობს, და აბა იმ სოფელში ეგრე ჩქარა როგორ მიიტანდა სახელოვანს „ხაბარდასა“. სწორედ გითხრათ, ზოგიერთ სოფლის ორღობეებშიაც ვერ გაეტეოდა ეგ განათლებული კრინოლინი, თუნდ რომ მისულიყო კიდენაც.

— ქალბატონი აღდგერძელა ღმერთმა, —უთხრა ერთხელ ერთმა ლამაზად მოყვანილმა გლეხის პატარძალმა გრძელ კავების ქნევით და ცოტად ტუჩების პრანჭვითა.

— აი ღმერთმა გაცოცხლოს, ჩემო ბაბაღე! რასა იქ, ხომ კარგადა ხარ? მოიკითხა თავის რიგზედ დარეჯანმა, მაგრამ ისე კი, რომ პატივი კნენობისა სრულიად არ დაუმცირებია.

— რაღა რასა ვიქ, შენი კვნესამე! ჩვენებიანთ ვენახში ჩვენი კამბეჩი შაპარულა, და მეველეებს დაუჭერიათ, ეხლა ორი დღეა ბაკში ჰყავთ დაჭერილი. ეხლა, შენი სახელის ჭირიმე, ამას გემუდარები, გვაპატივებინოთ, აგრემც ჩვენი ნათელ-მირონობა დღეგრძელობას მოგიმატებს, შენი კვნესამე!

— რა? მითამ გამოვაშვებინოთ?

— ჰო, შენმა მზემ, ახლა ჩვენი ვედრება ეგ არის, ქალბატონო.

— როგორ იქნება, ჩემო ბაბაღე? ახლა მართალია, შენ ჩემი ნათელ-მირონი ხარ, მაგრამ სოფელი აყაყანდება, ყველა მაგას მოჰყვება.

— აგრემც ღმერთი ბატონის თავს გიდღეგრძელებს, და მაშინ, როგორც გნებავთ, დამსაქმეთ. აი ეხლაც, შენი კვნესამე, ერთი გაბმა აბრეშუმი მოგართვი, ღმერთი და თქვენი წყალობა თუ კიდევ შეგვაძლებინებს, კიდევაც თქვენი ყურ-მოჭრილი ყმანი ვართ.

ბაბაღემ ჯიბიდან ამოიღო ერთი გაბმა აბრეშუმი და მიაართო კნენასა. კნენამ გამოართო და ამოიღო ქვეშ, ზედაც დაატანა:

— ეგ რომ არა ყოფილიყო, განა ისე კი, რაც შემძლიან, არ გავირიგებდი. ლუარსაბ! ლუარსაბ! დაუძახა ქმარსა, რომელიც შორი-ახლო

ბოლოსა სცემდა და ერთი ორჯერ მსუნაგსავით მაცდურის თვალთ გადმო-
ჰხედა კიდეც მოხდენილ პატარძალსა.

ლუარსაბი მოვიდა.

— ჯა! ბაბაღეს კამეჩი მეველეებს დაუმწყვდევიათ და გემუდარება—
გამოაშვებინეო.

ლუარსაბმა შეჰხედა პატარძალსა, რომელმაც ჩვეულებისამებრ თავი
იქით მიიბრუნა. ლუარსაბმა დააკრაქუნა კიდეც თავისებურად კბილები სია-
მოვნების ნიშნად, მითამ-და სამაცდუროდ გაიღიმა.

— კამეჩიო!..

— ჰო, კამეჩი,—დაატანა დარეჯანმა,—აი ერთი გაბმა აბრეშუმიც მო-
გართვა.

— მაშ კარგი!.. დათო! ბიჭო! დათო! დაიყვირა ლუარსაბმა: ჩადი და
უზბაშს უთხარი, ჩემი ნათლიდედის კამეჩი ეხლავ გამოუშვას, თორემ იქაუ-
რობას სულ მტვერს ავადენ.

სთქვა, ერთი კიდეც მაცდურად დააკრაქუნა კბილები და გამარჯვე-
ბულისავით ამაყად წავიდა ისევ ბოლოსის საცემლად.

— აი აგრემც ღმერთი მაგაზედ უფრო მეტს დიდებას და პატივს მოგ-
ცემს, აგრემც გაგაპატიოსნოს ღმერთმა და ერთი კაი ვაჟი-შვილი მოგცეს
და მე ძუძუ მაწოვბინოს, შენი კვნესამე, შენი, ბატონო და ქალბატონო!

— ჰხედავ,—უთხრა დარეჯანმა, როცა ლუარსაბი წავიდა,—ჰხედავ, რა
რისხვა შეუთვალა, იქაურობას სულ ააწიოკებს.

— დიდება აქვს, შენ გენაცვალე, და იმიტომ.

— ეგეც ხომ, მაგრამ ხმაც დიდი აქვს სოფელში გავარდნილი. აი
დავით, ჩემი მაზლი, იმას კაცად არავინ აგდებს.

— აბა, შენი კვნესამე, იმათ ფეხი სად მოუწვდებათ თქვენამდინ, ელი-
საბედიც მითამ თავადიშვილის ცოლია და თქვენცა?

— ახლა იმასა ჰკითხე ზოგი, იმისთანა დიდი კაცი აქ არავინ არის.

— უი, უწინამც დღე გაუქრება! გუშინ მეზობლიანთას გახლდი, იმათი
გოგოც იქ მოვიდა. რაც იმან იმათზედ ილაპარაკა, ადამიანისაგან არ გა-
გონილა.

— რა, გეთაყვანე, რა! ჰკითხა აჩქარებით და მოუთმენელად დარეჯანმა.

— რაღა რა? ისა, რომ საწყალ გოგოს თავისის თითებით მოგროვილის
ფულით ერთი ჩითმერდინი უყიდნია, იმას უნახავს და წაურთმევია. ეხლა
თურმე თავზედ იკრავს. გოგოს ცოდვით აღარა ვართ, ქალბატონის მზემა,
ისე გულ-ანატირად ჰლაპარაკობდა ბედ-შავი. მე ხომ თქვენის ფეხის ნატერ-
ფალიც არა ვარ, მაგრამ მაგას მეც ვითაკილებდი, მამა მიცხონდა!

— უი! უი! დახე იმას, იმ წყეულს! ამას იქით, როგორღა ამბობს, რომ
თავადიშვილის ცოლი ვარო. წართმევა არაფერი, ეგ, რასაკვირველია, ქალ-
ბატონის ნებაა: გოგოც ჩემია და ჩითმერდინიც, მაგრამ გოგოს ჩითმერდი-

ნის თავზედ შემოკვრა სწორედ თავ-ლაფის დასხმაა. „კუმ ფეხი გამოჰყო, მეც ნახირ-ნახირო“. აი მეხი კი დაეცა. ისიც, ამას იქით, ჩვენში ერევა, თავადი-შვილის ცოლი ვარო! სხვა არა უთქვამს-რა გოგოსა?

— სხვა არა მოუხსენებია-რა.

— ნუ დამიძალავ, ჩემო ბაბაღე! ხომ იცი მე შენი მწყალობელი ვარ: თუ უთქვამს კიდევ რამე, მითხარი.

— არაფერი არ უთქვამს, მამი-ჩემის ცხონებამ, თორემ რომ ეთქვა, რად დაგიძალავთ.

— რა ვიცი? იქნება გეშინოდეს-მეთქი.

— თქვენისთანა მწყალობელი რომ კაცს სადმე ეგულებოდეს, იქ ვილასი უნდა ეშინოდეს.

— მეც ეგ უნდა მეთქვა ჩემო, ბაბაღე!

— მართალია, გლეხები გახლავართ, მაგრამ ჩვენც გვესმის ეგენი. ვისი უნდა მეშინოდეს, თქვენ აქა მყევხართ?

— მაშ სხვა არა უთქვამს-რა?

— არა უთქვამს-რა აგრემც ჩემზედ მიწა ნუ გენახოთ.

— იტყოდა.

— ის ერთი დედის-ერთა შვილი არ დამიმიწდეს, არა უთქვამს-რა.

— მართლა, შენი შვილი რასა იქს—ჰკითხა მერე დარეჯანმა, რომ ვერა გახდა-რა.

— რაღა როგორ არის, შენი კვნესამე, ქალბატონო! ავად შენი მტერი გყვანდეს, ავად მე ისა მყავს. რა არ უყავი: ბალახებში არ ვაბანე, არ შევალოცვინე, შანები არ შევაბი, მაგრამ ვერაფერმა ვერ უშველა, აგრემც არა ეშველოს-რა შენს მტერს! თქვენთანაც კი მომასწავლეს, ვითამც თქვენ უებარი ლოცვა იცოდეთ,—მიშველეთ რამე, აგრემც მაგიერს ღმერთი გადაგიხდით.

— მე მარტო შაკიკის ლოცვა ვიცი და დასუნთქვილისა. განა შენის შვილის სენი—შაკიკია?

— ოჰ, თქვენმა მზემ, შაკიკი გახლავთ. ლამის თავი გაუხეთქოს.

— გოგო, ლამაზისსეულო!—დაიყვირა კნეინამ,—წადი საწერ-კალამი და ქალალდი, ქეჩის ქვეშ რომ ნაბარათევია, ჩამომიტანე. მე დაგიწერ ლოცვას, ჩემო ბაბაღევე, დაწერილი ქალალდი იმ მხარეს დააკარ, რომელიცა სტკივა, ეგრე იყოს ორი-სამი დღე, თუ შაკიკია, გააქარწყლებს მაშინვე.

ვერ უყურებთ, მკითხველო! კნეინა დარეჯანი მე უსწავლელი მეგონა და დახეთ, რაები სცოდნია? ეხლა მომაგონდა, რომ იმისი განაყოფი რძალი ელისაბედი, რომელიც ორგანაც მოვიხსენიეთ, თურმე ჩუმად ქვეყანაში ჰლაპარაკობდა, რომ ვითომც დარეჯანმა ჯადობაც იცისო, ვითომც სოლომონ ბრძნის წიგნიც წაეკითხოს და ამიტომაც ღმერთი უწყრება და შვილს არ აძლევსო. ამისთანა ცილის წამებას როგორ დავიჯერებ? მაგრამ

ელისაბედი კი ფიცით იქეპებოდა, რომ ეგ ეგრეაო. მაინც არ დავიჯერებ: რძალი—როგორც მოგეხსენებათ ჩვენის კურთხეულის ცხოვრების ამბავი—რძლის მტერია. განა ამისთანა ქორები მოუგონია ელისაბედს დარეჯანზედა?

ამ დროს ძაღლმა, რომელიც შორი-ახლო იწვა და წაეყო ცხვირი მიწაში, დაიყეფა, მაგრამ, რაკი თვალი გაახილა და დაინახა ორი მომავალი დედა-კაცი, ისევ ხმა გაიკმინდა და ღრენით გაჯავრებულსავით ისევ ცხვირი ფეხებით ამოთხრილ მიწაში ჩაჰყო. დარეჯანმაც მოიხედა ამ ხმაურობაზედ და დაინახა კნენა ელისაბედი და იმის ჩითმერდინით დარბეული, გულ-და-ჩაგრული გოგო.

დარეჯანი ფეხზედ წამოდგა.

— მობრძანდით, ჩემო რძალო!—მიაგება სიტყვა ელისაბედსა;—ძლივს არ მოგვიგონეთ.

— შენმა სიცოცხლემ, მოცლა არა მაქვს. ეს ისაო, ეს ესაო, სახლია, კარია ხომ მოგეხსენებათ.

— აქედ მობრძანდით, აქედ უფრო ნიაფია,—მოიპატიჟა დარეჯანმა.

— სულ ერთია,—სთქვა ელისაბედმა და წაიძრო ფეხიდან კოვლი ჩუსტები, გადმოვიდა ხალიჩაზედ და ჩაჯდა ქეთევანის გვერდით.

— სხვა როგორა ბრძანდებით, ჩემო რძალო? ჩემი მაზლი დავითი ხომ კარგად სუფევს,—დაიწყო ისევ დარეჯანმა.

— კარგად გახლავთ,—მიუგო ელისაბედმა.

— შინა ბრძანდება?

— აბა ამისთანა დროს კაცი შინ დადგება, მამულის და მოსაყლის პატრონი,—ყანაშია ეს ორი ღლეც იქნება,—სთქვა რაღაც ნიშნის მოგებით ელისაბედმა და უნებლიედ შეჰხედა ლუარსაბსა, რომელიც ბოლთასა სცემდა და რომელსაც ფეხებზედ ეკიდა მოსაყალიც და მამულიცა.

დარეჯანს ეწყინა. ამას ეგონა, რომ ელისაბედმა სახრე ლუარსაბისაკენ გადმოიქნია.

— რასაკვირველია, ვისაც კაცი არა ჰყავს და არ აბადია, რომ ჩააბაროს სახლის პატრონობა, და ვინც ასე გაზდილა პატარაობითვე, რომ არც მზე დასიცხავს და არც ავნებს, ის შინ არ დადგება,—ჩემი ლუარსაბი მაგას ვერა იქს.

— განა მაგაზედ მოგახსენე— დაასწრო ელისაბედმა.

— მეც განა მაგაზედ მოგახსენე—დაატანა დარეჯანმა—მე მარტო ეს უნდა მეთქო, რომ ჩემს ლუარსაბს ჯერ ისე არა გასჭირებია-რა, რომ გლეხობა ჩაიდინოს.

— გლეხობა ჩაიდინოს!.. რას ბრძანებთ ჩემო რძალო? არა თქვენმა მზემ! ვინც მოსაყლის დროს შინ არა დგება, განა იმისაგან, რომ გაჭირებულია, ან გლეხობა ჩაიდინოს და მესვეურსავით მკაში ბევრის ხალხთან ოფლი იწუროს? თქვენც არ მამიკედეთ. აი თუნდ თქვენი მაზლი,—განა

„მშვენიერს სურათს წარმოადგენდა ეს კრება“.

„კაცია--ღამიანი!“ გვ. 349.

H. Heym

გლახია, ან გლახობას იდენს, რომ ყანაშია? სულაც არა, თქვენმა მზემ! მუშები იქა მკიან და იმას კი, როგორც შეპფერის თავადიშვილის პატიოსნებასა, ხელზედ ლამაზი ნაგეში მიმინო უზის და ნადირობს. გუშინ საღამოზედაც, ჯერისთვის რომ ბიჭი ამოვიდა, ერთი აბგა მწყერი გამოეგზავნა. რა სათაკილოა, თქვენი ჭირიმე? მეფეები ნადირობენ და იმისთვის რა სათაკილოა!

— არა, თქვენმა მზემ, ჩემო რძალო, მე ჩემს მაზლზედ არ მომიხსენებია. ისიც ლუარსაბის ძმა არ არის, ერთის სისხლისა და ხორცისა? განა არ ვიცე, რომ სხვებსავით ხელებს არ დაიბებრებს ნამგლის ქერიტა და არც ამ პაპანაქებაში დაისიცხება. განა არ ვიცე, ნამდვილის სისხლის თავადიშვილი ამას ვერ აიტანს,—და, სწორედაც მოგახსენო, არც საკადრისია: თავადს თავადობა უნდა ეტყობოდეს და გლახს—გლახობა.

— მართალი ბრძანებაა, თქვენმა მზემ!

— არა და, რომ არ იქნება: მთა და ბარი ვის გაუსწორებია?

— არავის, თქვენმა მზემ, ღვთის ბრძანებას ვინ წაუვა?

ამ დროს ფეხის ხმაურობაც მოესმა დარეჯანსა, მოიხედა და დაინახა თავისი გოგო, ლამაზისსეული, რომელსაც ხელში ეჭირა რაღაც ნაბარათევი და თავ-მოტეხილი წამლის მინა, რომელიც საწერლობას ჰთამაშობდა.

— რა დაგემართა აქამდინ? ის კიდევ წავიდა,—უბრძანა დარეჯანმა.

— ჯერ კიდევ იქ გახლავთ, ჩაღურშია თაფლუასთან,—მიუგო გოგომა.

— მაშ კარგი, სთქვა დარეჯანმა, დაიღო მუხლებზედ ქალაღდი და დაიწყო შაკიკის ლოცვის წერა. ამ დროს ლუარსაბიც მოვიდა ახალუხ და შალვარ ჩაცმული, მოიკითხა ზდილობიანად თავისი რძალი და გაგორდა იქვე ხალიჩის ახლო მწვანე ბალახზედ და, დასვენა რა ჩიბუხის ტარი თავის ღირსეულს მუცელზედა,—დაუწყო პირ-აღმა ყურება გუმბათიან ცასა.

მშვენიერს სურათს წარმოადგენდა ეს კრება. აღვწერ, თუ კი შევიძლო. ჯერ გოგოლამ დავიწყოთ.

სასაცილო რამ იყო ეს ლამაზისსეული: ერთი რაღაც უშნოდ ჩასუქებული, ჯმუხი, ჭუჭყიანი. ტანზედ ეცვა ხამის ჩითის კაბა, ჭუჭყისაგან ვერ გაირჩეოდა, რა ფერისა იყო; კალთები აქა-იქ გამომწვარი ჰქონდა ზამთარში ცეცხლთან ახლო გდებისაგან, ბოლოები სულ მომპალი და შემოფხრეწილი ჰქონდა; დახეულებიდან გამოჩანდა ერთი რაღაც დამპალის საბნის ნაგლეჯი, კაბის ქვეშა გარშამო ჩამოკიდებული, მითომ და იუზკაა. აი მეხი კი დაგეცა! ამასაც კი სდომებია იუზკა! თავზედ ეკრა შიგა-და-შიგ ამოფლეთილი ჩითმერდინი, ქალბატონის გამონაცვალი. იმ ამოფლეთილებში მუთაქის მატყლსავით დასორსვლილი შავი—უკაცრავოდ არ ვიყო—წილიანი და დაუფარცხნელი თმა მუჭა-მუჭად ამოშვეროდა. ქუსლებ-დახეთქილი, მუგუზალსავით შავი ფეხები, წენგოსაგან შეღებილი ხელები, ცხვირ-პირი ქვაბების მურით მოთხუპნული—აი იმ გვარი იყო ის ცხოველი, რომელსაც დარეჯანი „ლამა-

ზისსეულს“ ეძახდა და რომელიც გულ-ხელ-დაკრებილი დაჰყურებდა ბალან-
გაცივებულ ხალიჩასა. ხალიჩაზედ ორი პატიოსანი და ღირსი კნენა
იჯდა,—როგორც მოგახსენეთ წინათვე.—ორი კნენა, მაგრამ კი სხვა და
სხვა ნაირი: ერთი მსუქანი, წითური, მეორე გამხდარი და უფერო. მსუქანი
თავ-ჩაღუნული სწერს, გამხდარი კი თვალ-დაფაცვიცხვით თვალს ადევნებს
მწერალის ხელსა, იქნება როგორმე შევატყო, რასა სწერსო; ხანდისხან
გოგოსაც თვალს უშვრება და თავს უქნევს იმის ნიშნად, რომ „წელან რომ
სთქვა—„წავიდაო“, ვიზება სთქვაო“. გოგოც იქილამ ანიშნებს და ელისა-
ბედი ვერ მიმხვდარა. მაშინ გოგო პირზედ ხელს იფარებს, თავს იქით იბრუ-
ნებს, მითამ ეცინება კიდევ, რომ ელისაბედი ჰცდილობს და ვერ მიმხვდარა
კი, და ჰმორცხობს კიდევ, რომ ბატონის რძალთან სიცილსა ჰბედავს, აქედ
ბალახებზედ ხალისიანად ჰქმენს ჩვენი ლუარსაბი, პირ-აღმა წევს, აბოლებს
ჩიბუხს და, მინამ თვალში ცრემლი არ მოუვა, თვალს გულმოდგინებით
ჩიბუხის ბოლს ადევნებს,—ვნახო, ღრუბლებამდინ ავა, თუ არაო. იქით,
ხალიჩის დასწვრივ, ღობის გადმოღმა, ჩვენი ნაცნობი ქოფაკი ძალღი წევს,
ისევ ისე მიწაში ცხვირ-წაყოფილი და ქანც მიწყვეტილსავეთ თვალგ-დახუ-
ჭვილი; ყოველს ხმაურობაზედ მძიმედ ახილებს თვალსა და გულზედ-მოსულ-
სავეთ ჰღრინავს, თითქო ჯავრობსო, რომ ძილს უფთხოვდნენ. პატარა შორი-
ახლო ძველი, ჭუჭყიანი სამოვარი სდგას, გვერდით დაჩოქილია გოგოზედ
უარესად ჭუჭყიანი, დაგლეჯილი პატარა ბიჭი და, რაც ძალი და ღონე აქვს,
უბერავს სამოვარსა. ხანდისხან ისეთის სახით გადააპარებს თვალსა იქითკენ,
საცა ძალღი განცხრობითა წევს და მოსვენებაშია, რომ თითქო შეჰნატრისო
ყოფა-ცხოვრებასა და გულში ამბობსო: ნეტავი შენ, რომ ძალღი ხარ!
ნეტავი მეც ძალღი ვყოფილიყავი!

ეს საძაგელი სურათი საძაგელის მიწისა სასაცილოდ ახამებდა ამ დიდე-
ბულ სამხრეთის ცასა, მის ერთნაირად ღრმასა და ციაგსა კამარასა, რომელ-
ზედაც სარტყელსავეთ მიიგრიხებოდა ერთ გაუწყვეტელ ზოლად მთების
ლაჟვარდი გრეხილი.

ღრო გავიდა. დარეჯანმა გაათავა ლოცვის წერა და ბარათი მისცა
გოგოს ამ სიტყვის ზედ დატანებით: როგორც გითხარი, ისე მოიქეცი-თქო.

მერე მოუბრუნდა ელისაბედს და შესაქცევრად ჩამოუგდო ლაპარაკი.
ლუარსაბი ისევ ოცნებაში იყო და აბოლებდა ჩიბუხსა.

— პურის მოსაფალი როგორი გაქვთ წელს?—ჰკითხა დარეჯანმა.

— თქვენმა მზემ შარშანდელზედ ცოტა. თქვენს მაზლს ოც-და-ათის
ურმის იმედი აქვს, დაიტრაბახა ელისაბედმა.

— ეგ, ბატონო, კაი მოსაფალია. ოც-და-ათი ურემი ხუმრობა არ არის;
ჩვენც მოგვივა მაგდენი, მაგრამ ჩვენ ერთი ორად მეტი ნახნავი გვქონდა
თქვენზედა, იტყუე თავის რიგზედ დარეჯანმაც.

— რას ბრძანებთ, ჩემო რძალო, ჩვენზედ მეტი თქვენ რად გექნებოდათ.
ჩვენ დიდი ნახნავები გვქონდა წელსა.

— რად გექნებოდათ? ჩვენ მკათათვის ნახევარში გუთანი გატანილი გვქონდა, თქვენ კი ენკენისთვეშიაც არ გაგეტანათ.

— არა, თქვენმა მზემ, ჩვენ თქვენზედ აღრე გავიტანეთ. ჩვენ დიდი ნახნავეები გვქონდა.

— აი, ბატონო, თუნდ ლუარსაბსა ვკითხოთ. ეგ კაცია, მაგას უფრო ეცოდინება. ლუარსაბ!—დაუძახა ქმარს კნენინამა.

— რაო?—ჰკითხა ლუარსაბმა და მოიღრიჯა ცოლისაკენ კისერი.

— შენი რძალი ამბობს, რომ ჩვენ ამათზედ ნაკლები ნახნავეები გვქონდაო წელსა.

— ეჰ, რას ამბობ, ჩემო რძალო! წელს ოთხი თქვენოდენა ნახნავეები მქონდა,— მიუგო ლუარსაბმა. ამ გვარებში ლუარსაბმა საშინელი კვეხნა იცოდა:—რას ბრძანებთ!... ჩემოდენა მოსავალი კახეთში ორს არ მოუვა, ქართლშიაც ბევრს არ მოუვა. აი, ჰნახავ, რამოდენა ფრთა მოქცეულს წამოვაყენებ კალოზედა, ასეთს წამოვაყენებ რომ... რომ... აბა რა გითხრათ? თუნდ თორმეტ ამ სახლის ოდენასა, ვაი არა აქვს ლუარსაბსა! ფიე! ნახნავი იყო, რომ ჩემი იყო. შარშან ვენახისა არ იყოს, ჩემოდენა ღვინო ორს არ მოუვა. ქართლში ხომ ნახევრის ნახევარი არ მოუვათ. მაშ? თუ ეს მართალი არ იყოს, საიღამ ვცხოვრობ ეგრე მეფურად? საიღამ? ლევანსავით ურმებს ხომ ქირაზედ არა ვგზავნი, თავადიშვილის სისხლს ხომ არ შავირცხვენ. სომეხი ხომ არა ვარ, კაი ოჯახის და გვარის შვილი...

კიდევ რაღაცა უნდა ეთქვა, მაგრამ ელისაბედმა აღარ დააცალა.

— მართლა, ჩემო მაზლო, ლევანი ქირაზედ ურმებს ატარებს?

— მართლა, მაშ? ის შერცხვენილი, გვარის დამამცირებელი ისა!

— ნიკოლოზიც ატარებს თურმე,—დაუმატა დარეჯანმა.

— მაშ?—უპასუხა ლუარსაბმა.

— უი, ლაფი დაესხათ თავზედ, კარგი გვარის მსახელებელი ისინი ყოფილან,—სთქვა ელისაბედმა.

— ნეტავი თავადიშვილი მაინც არ იყოს!—დაუმატა გულმტკივნეულად დარეჯანმა.

— ეგ არის და, რომ თავადიშვილია!—სთქვა წყრომით ლუარსაბმა,—თავადიშვილი რომ არ იყოს, ჯანი გავარდეს. ან გლეხი იყოს, ან სომეხი, კიდევ ჰო,—ეგა მკლავს, რომ თავადიშვილია. ძალიან არ წახდა ხალხი, თქვენი ჭირიმეთ! ამასაც შევესწარი, რომ თავადიშვილი ქირაზედ ურმებს ატარებს!

— მერე რა დედ-მამის შვილი,—წამოიძახა დარეჯანმა.

— ეგა სთქვი და,—მიუგო ლუარსაბმა.

— კაცმა ეგრე როგორ უნდა დაკარგოს პატივი,—სთქვა თავის რიგზედ ელისაბედმა.

— ამას იქით გლეხი და თავადი რით უნდა გაირჩიოს. გლეხიცა გზავნის ურმებს ქირაზედ და თავადიშვილიცა, ისიც ქირითა სცხოვრობს და ესეცა. რით უნდა გაირჩიოს? იკითხა ლუარსაბმა.

— არაფრით, თქვენმა მზემ, დაარწმუნა რძალმა.

— ოღონდაც, რომ არაფრით, კვერი დაჰკრა ცოლმაც.

— მშიერი რომ ვკვდებოდე, მშიერი და ასი ურემი მეგმებოდეს, მე მაგას არ ვიკადრებდი, თავი არ მამიკვდება. შენა, ჩემო რძალო?

— უი, უწინამც დღე გამქრობია. ვიკადრებდი კი არა, მე ჩემის ხელით თავს მოვიკლავდი. ოხრად დამრჩეს ქირით შემოტანილი ქონება. რა თავადი-შვილის საქმეა.

— შენა, დარეჯან? ჰკითხა ეხლა თავის ცოლს ცნობის მოყვარე თავადმა.

— არც მე, სთქვა დარეჯანმა.

— მაშ არც მე, სთქვა ლუარსაბმა იმ სახით, თითქო ამ სამის აზრით სამის ქვეყნის ბედი გადაწყდაო.—არა, დრო ძალიან გამოიცვალა, ჩემო რძალო! გააგრძელა სიტყვა ლუარსაბმა,—ხალხი წახდა, სისხლი მოითხარა. აბა ჩვენ დროს ვინ მოიფიქრებდა, რომ თავადიშვილს თავი შეერცხვინა და ურემი ქირაზედ ეტარებინა. კვით არ ჩავაქვავებდით? თავზედ ლაფს არ დავასხამდით? მაგრამ ეხლა?—დასწყევლოთ ღმერთმა—სირაჯობენ!.. ოჰ, ღმერთო, რატომ წარღვნა არ მოვა? სომხები გახდნენ, სწორედ სომხები: ეხლა ისღა აკლიათ ადლი ამოიჩარონ ილღიაში, სოფელ-სოფელ იარონ და „საეაქრო, საეაქრო“ იძახონ.

— მაგასაც იქმონენ, თქვენმა მზემ, სთქვა ელისაბედმა,—მე კი ღმერთმა ნუ შემასწროს იმ დროსა და!

— იქმონენ, თავი არ მამიკვდება, იქმონენ, წარმოსთქვა მწუხარებით ლუარსაბმა. ბატონო! სისხლი რომ აღარ არის? წახდა სისხლი, მოითხარა.

— მართლა რომ წახდა, დაატანა დარეჯანმა.

— აი, მაგალითად, გუშინ ზაქარიას ცოლს რა უქნია! წამოიძახა ენა-ქარტალა ელისაბედმა,—იცით რა უქნია? ბიჰს გაუჯავრებია... ზაქარიას ცოლი ხომ ანჩხლია?..

— მერე რა რიგი? საშინელი,—დაჰკრა კვერი დარეჯანმა.

— ბიჰს გაუჯავრებია,—დაიწყა ისევ ელისაბედმა,—გამოსდგომია, წა-უძვრია ფეხილამ ჩუსტი ყოფილა, თუ ქოში—ქოში იქნებოდა—ამდენი უცე-მია, რომ დაუოსებია თურმე.

— არა, თუ ღმერთი გწამს?—ჰკითხა გაკვირვებულმა ლუარსაბმა.

— თქვენმა სიცოცხლემ!

— ეს რა მესმის, თქვენი ჰირიმეთ! იქნება პატარა ბიჰსა სცემა?

— კიდევ ეგ არის, რომ არა. პატარა ბიჰს რომ სცემოს, ეგ არაფერი; აი მეცა ვსცემ ხოლმე,—სთქვა ელისაბედმა.

— მეცა, თქვენმა მზემ,—უბასუხა დარეჯანმა,—პატარა ბიჰი და გოგო სულ ერთია. როგორც ქალბატონმა რომ გოგოსა სცემოს, არ დაიძრახება, ისე პატარა ბიჰს რომ სცემოს, არაფერია.

— რასაკვირველია, — ჩამოართო სიტყვა ელისაბედმა, — პატარა ბიჭის ცემაზედ ვინ დაიძრახება. ის კი ვაჟ-კაცი კაცი გხლებიათ, აბა ქალი რომ ვაჟ-კაცს შეებას, ვერაფერია თქვენმა მზემ.

— დიდება შენდა, ღმერთო ჩემო, — სთქვა პირჯვრის-წერით ლუარსაბმა, — ეს რა მესმის, თქვენი ჭირიმეთ: დედა-კაცმა ისე თავზედ ხელი უნდა აიღოს, რომ ვაჟ-კაცსა სცემოს? ცემა არაფერია, მაგაში ბატონს ვინ დასძრახავს, — იმისი ბატონი არა ვარ, რომ მინდა ვცემ, მინდა არა, მაგრამ კაცმა კაცს უნდა სცემოს, დედა-კაცისაგან რომ არა თქმულა! რომ არ გაგონილა! აი გოგო ჰყავს, გოგოს რამდენიც უნდა სცემოს, ეგ საკადრისია, კაცს კი... ღმერთო დამიხსენ ქვეყნის ცოდვისაგან.

— ეგ რა კიდევ... — უნდა დაეწყო კიდევ ელისაბედს ჭორიკანობა, მაგრამ ამ დროს ჩაიცი მოართვეს.

— სიტყვა კი არ დაივიწყოთ, ჩემო რძალო, — უთხრა დარეჯანმა, — ჩაიმიირთვით.

— მიირთვით, სულ ერთია, — უპასუხა ელისაბედმა და წამოავლო ჭიქას ხელი.

ჩაი ჩამორიგდა.

ელისაბედმა მოსვა ცოტა თუ არა, ისევ დაიწყო გაწყვეტილი სიტყვა:

— იმას მოგახსენებდით: იმ წუჟს ნიკოლოზს, იცით, რა უქნია? თავის მოახლისათვის არ შეიყობა დაუწყვია, ერთხელ ბინდი ყოფილა — აქ რალაც წასჩურჩულა დარეჯანს ყურში — ბიჭებს დაუნახავთ, ქალბატონისთვის შეუტყობინებიათ, ის საწყალი ქალიც მისულა და გულს შემოჰყრია. აი, ბატონო!...

— მართლა?

— თქვენზედ მიწა არ მენახოს! — მოაქორა ელისაბედმა და, მითამ ნიკოლოზის ცოლზედ გულიც შესტკივა, დაუმატა: — მე ის საწყალი ქალი მეცოდება, თორემ ნიკოლოზს თუნდა თავშიაც ქვა უხლია.

— საშინელ დროებას არ შევესწარით, თქვენი ჭირიმეთ! — მართალის გულით სთქვა ლუარსაბმა, — სწორედ მეორედ მოსვლა მოახლოვდა: ვაჟო, ქალს ქალობა აღარ ეტყობა, კაცს — კაცობა. ტყუილად კი არ მოგვეჩვენებიათ ეს კუდიანი ვარსკვლავები, ერთი ღვთის რისხვა რამ უნდა მოვიდეს. რომ არ გაგონილა, ყურით და ენით არა თქმულა ქალისაგან ვაჟ-კაცის გალახვა და ქმრისაგან ეგრე აშკარად მაგისტანა ამბები! სირცხვილი აღარ არის ენლანდელ დროში, პირში წყალი გაგვეშრობია.

— არა, ისე ჩუმიდ მოეხდინა მაინც იმ სულის მტერსა, კიდევ არაფერი იქნებოდა, — სთქვა დარეჯანმა.

— ჩუმიდ რომ მოეხდინა, ვინ რას იტყოდა? — გააწყვეტინა სიტყვა ლუარსაბმა, — განა უწინ კი არ იყო მაგისტანა ამბები, ხორციელები არ იყვნენ თუ? მაგრამ უწინ სულ დაფარული იყო, ისე დაიჭერდნენ საქმეს, რომ ხორციელ აღმიანს არ გააგებინებდნენ — ბევრი მაგისტანები მომხდარა უწინაც,

მაგრამ აბა ერთი შეგიტყვიათ რამე? სულ ისე ჩუმად და გონიერად იცოდნენ უწინ ყველაფერი, ამიტომ რომ პირში წყალი ჰქონდათ. ეხლა, ბატონო, არაფრისა აღარ ეშინიანთ. ნამუსი აღარ არის, არა. წახლა ქვეყანა.

— სწორედ მეორედ-მოსვლის ნიშნებია, — დაუმატა დარეჯანმა.

— სწორედ. აი ერთი კიდევ რა შეგიტყე. გოგო და ბიჭი დაითხოვეთ, მოგახსენებთ, — სთქვა ელისაბედმა.

გოგო და ბიჭი დაითხოვეს, ელისაბედმა შემოაწვლია თვალი გარშემოსა და ჰნახა რომ არაფერი არ არის, მიჯდა ახლო. ლუარსაბმა ყურები დააცქევითა, რომ კარგად გაიგოს.

ელისაბედმა დაბალ ხმით დაიწყო:

— ამ წინაზედ რომ კუდიანი ვარსკვლავი ამოვიდა, ხომ გახსოვთ?

— დიაღ, — მიუგეს ერთ-ხმით ცოლ-ქმარმა.

— იმ დღეს თურმე გველეშაპი გამოსდგომოდა მზესა, ისიც ხომ გაიგეთ?

— დიაღ, დიაღ, გავიგეთ! — წამოიძახეს ერთად შეშინებულმა ცოლმა და ქმარმა.

— იმ კუდიან ვარსკვლავზედ და გველეშაპზედ სომხების ტერტერებს თავიანთი კარაბადინი გაუშლიათ და უთქვამთ, რომ — აქ უფრო ხმა დაიდებლა — თავადიშვილებს ყმები ჩამოერთმევათო.

— ვაი შენს ლუარსაბსა! — წამოიძახა ფერ-წასულმა ლუარსაბმა, — ეგ რა სთქვი, რა? აკი მოგახსენეთ, ბატონებო, რომ წარღვნა უნდა მოვიდეს-მეთქი. აი ღვთის წყრომა! სულ ჩვენისავე ცოდვებისაგან მოგვევლინა. მამა ჩემი ზაალ ნუ წამიწყდება, რომ წავალ, ზაქარიას ცოლსაც, ლევანსაც, ნიკოლოზსაც წიხლ ქვეშ გავიგდებ, რომ ეს ამბავი სულ იმათი უნარია. კიდევ ატარონ ქირაზედ ურმები!

— რაზედ გაცხარდი, შენ გეთაყვანე! — მიატანა ლუარსაბსა ცოლმა, — სომხების კარაბადინს როგორ უჯერებ. შარშან წინ კი არა სთქვეს, რომ დედა-მიწა ხარის რქაზედა სდგას, იმ ხარს ერთი რქა მოსტეხია და ქვეყანა უნდა გადაბრუნდესო, მაგრამ ტყუილი კი გამოდგა. გარეჯელ მკითხვეს ეთქო, რომ არც რქა მოსტეხია და არც არაფერიო.

— მართლა, ეგ კი აღარ მომავიწყდა! — სთქვა ეხლა კი დამშვიდებულმა ლუარსაბმა, — ჭორი იქნება. აბა გეთაყვა, მეფის ერეკლეს ნაბოძებს სომხის კარაბადინის სიტყვით ვინ წამართმევს? თუნდ ეგ არ იყოს, რილას თავადი-შვილი ვიქნებით, თუ ყმაც არ გვეყოლება: კარაბადინი კი არა, სოლომონ ბრძნის წიგნიც რომ იყოს, არ დავიჯერებ. ან რა დასაჯერია?

— რასაკვირველია; დასაჯერი არ არის, მაგრამ გლეხობაში ეგ ხმა გავარდნილა, — ეგ ცუდია, თქვენმა მზემ, — სთქვა ელისაბედმა.

— ხმა გავარდნილა, მე ვიცი, თათქარიძობას წამართმევენ? შარშან კი არ იძახდნენ, რომ საიქიოს ბატონები ყმებად შეიცვლებიანო, ყმები ბატონებადაო, — ვენაცვალე ღვთის მადლს, იქაც ისე არიანო ბატონი ბატონადა,

ყმა ყმადაო, როგორც აქა. ინგლისის ხელმწიფეს ბარათი ჩამოუგდიაო ფრანგის ხელმწიფისათვის, რომ „ნუ გეშინიანო, მეცა და ჩემ დიდ-კაცებსაო აქ უფრო დიდი პატივი გვაქვსო, მანამ მანდაო. ნუ დაიჯერებო, რასაც მანდ ყბედობენო.“

— რასაკვირველია, ეგ აგრე იქნება: ბატონ-ყმობა ღმერთს დაუწესებია და თითონვე ღმერთი რად მოშლის? ვენაცვალე ღვთის დიდებასა!—სთქვა დარეჯანმა.

— უფლისა უფალსა და კეისრისა კეისარსაო, სახარებაში სწერია: კეისრები ჩვენა ვართ,—დაუმატა ელისაბედმა.

— მართალი ბრძანებაა, ჩემო რძალო! სახარების სიტყვას ვინ წაუყა?— მიატანა დარეჯანმა.

— არავინ, თქვენმა სიცოცხლემ!—დაამტკიცა ელისაბედმა და წამოდგა შინ წასასვლელად: მშვიდობით ბრძანდებოდეთ!

— მშვიდობით, ჩემო რძალო! ბიჭებში კი ხმა გააგდეთ, რომ ტყუილია—თქო,—ურჩია ლუარსაბმა.

— თქვენც რომ ეგრე ჰქმნათ, ცუდი არ იქნება: გლეხები არიან, მალე დაიჯერებენ ტყუილსაც და მართალსაც. მშვიდობით,—გამოესალმა და წავიდა ელისაბედი. თან აედევნა დაჩაგრული გოგო.

— ღმერთო, რა მეჭორეა!... რა ენა-ჭარტალაა!...—უთხრა ქმარს ელისაბედზე დარეჯანმა.

— ის რა მოიგონა, თქვენი ჭირიმეთ, ყმები უნდა ჩამოგვეერთოსო!— დაჰკრა კვერი ლუარსაბმა.

— შენ ხომ მაშინვე დაიჯერე.

— კარაბადინმა სთქვაო, მოდი და ნუ დაიჯერებ. ის კი, ღვთის წინაშე, არ მომაგონდა, რომ გარეჯელ მკითხავსა ბევრჯერ გაუცრუებია სომხური კარაბადინი.

— გონება სადა გქონდა?

— ეჰ, შე დალოცვილო! აქა მქონდა, მაგრამ ვერ მომაგონდა. სულ რომ მაგონდებოდეს, რაც გამიგია, მეტი რალა მინდა: სოლომონ ბრძენი ეიქნებოდი. თუნდ ეგ არ იყოს, ქვეყანაზედ რა ვიცი რამდენი ეშმაკის მანქანებაა, ეგეც იქნება ერთი იმათგანი იყოს. ვეჟო, ცოდვილ ქვეყანაზედ რა არ მომხდარა ჩვენის ცოდვებისაგან? ეგეც შეიძლება, რომ მოჰხდეს, მაგრამ სიფრთხილეს თავი არ ასტკივდებაო, ნათქვამია: ხმა გავაგდოთ, რომ ტყუილია.

— რასაკვირველია, ცუდი არ იქნება, ჩვენ მაგითი რა დაგვაკლდება?

— არაფერი, შენმა მზემ!—ეხლავ დავუძახებ დათოსა და ვეტყვი. დათო, დათო!—დაუყვირა ბატონმა.

— ბატონო!—საღლაც შორილამ მოისმა დათოს ხმა:—ეხლავ გიახლებით.

ცოტას ხანს შემდეგ დათოც მოვიდა და ჰკითხა ბატონსა:

— რას გვიბრძანებთ?

— იმას, რომა, ყმები ჩამოგვეერთმევოა რომ ამბობენ, ტყუილია. გესმის, თუ არა? ყველას უთხარი, რომ ტყუილია. ხელმწიფეს მოუწერია, რომ დავარჩობ, ვინც იტყვის, რომ ეგ მართალიაო, ვინც გუნებაში მაგას გაიტარებსო. გაიგე?

— გავიგე, შენი ჭირიმე!—უპასუხა დათომა,—განა მაგას ვინა ჰფიქრობს? აი რაღაც გოგო-ბიჭები მიჰქარავენ, შენი ჭირიმე, იმათ ვინ დაუჯერებს. წერილ-ფეხობის სიტყვა რა დასაჯერია. იყბედებენ და დაჩუმიდებიან.

— ეგრე სთქვი ხოლმე სხვაგანაც, ჩემო დათო! ან რა კარგი იქნება თქვენთვის, რომ ჩვენ არა გყვანდეთ.

— შენი მტერი ყოფილა, ჩვენ ვიქნებით, შენი ჭირიმე!

— რაც უნდა იყოს, მამასავით გაატრონობთ.

— დიაღ, შენი ჭირიმე! სწორედ მამა ბრძანდებით და ჩვენ შვილები ვართ. თუ ხანდისხან გაგვიწყრებით, აგვიკლებთ, წაგვართმევთ—ეგ რა? სულ ჩვენის სიკეთისათვის არის ხოლმე, განა მამა შვილს არ გაუწყრება?

— ოღონდაც რომ გაუწყრება, მაგრამ შვილი ისევ შვილია, მამა ისევ მამაა ხოლმე.

— მართალი ბრძანებაა. სხვას არა აქვს მაგის გაგება. ამბობს, რომ რაც ჩემია, ჩემი უნდა იყოს, ბატონი რად უნდა გვართმევდესო. ის კი არ იცინა, რომ თუ ბატონი ართმევს რასმეს, სულ იმათისავე სიკეთისათვის ართმევს. ხომ მოგეხსენებათ, გლეხ-კაცი რეგვენია.

— ოღონდაც, რეგვენია,—ჩაერივა დარეჯანი,—მაშ ბატონი რისა არის, თუ არ დასტუქსავს, არ წაართმევს? თუნდ ეგ არ იყოს, უცხო ხომ არ ართმევს, ისევ თავისივე ბატონია?

— მართალი ბრძანებაა: მამაა, უცხო რად იქნება?—დაუმატა ეშმაკობით დათომა.

— დიდი და პატარაობა სად არ არის?—სთქვა ლუარსაბმა,—აი თუნდ თითხედ დაიხედე: ერთი დიდია, მეორე პატარა. რისთვის? ამისთვის, რომ ღმერთს აგრე გაუჩენია, დიდი და პატარაობა ყველგან უნდა იყოს. აბა დაიხედე.

— განა არ დამიხედნია, შენი ჭირიმე! დიდიც არის, პატარაც, მაგრამ, დაილოცა ღვთის სამართალი, ისე გაუჩენია, რომ ერთმანეთს არ უშლიან,—სთქვა ცბიერმა დათომა.

— მაშ? ყველგან არის დიდი და პატარაცა, ახლა როგორ იქნება, რომ ჩვენში არ იყოს. ან რა დასაჯერია?—გააგრძელა ლუარსაბმა და ვერ გაიგო კი დათოს აზრი.

— ვისაც თავში ტვინი აქვს, აკი არ იჯერებს, შენი ჭირიმე, ვინც უტვინოა, ისინი მოგახსენებენ, რომ მართალიაო.

— როგორი მართალია?—დაატანა დარეჯანმა,—ხელმწიფისათვის ან ჩვენ რა დაგვიშავებია, რომ ყმები ჩამოგვეერთოს, ან თქვენ რა შეგიმატებიათ, რომ გაგააზატონ. ეს როგორ ვერ მოიფიქრეთ?

— მითამ მოგახსენებენ, შენი ჭირიმე, ჭკვიან კაცებს დაუწერიათო, რომ ჭვეყნისათვის კარგი იქნებაო. ტყუილი უნდა იყოს.

— ტყუილია, მაშ რა არის?—დაიყვირა ლუარსაბმა,—აბა რომელი ჭკვიანი კაცი იტყოდა მაგას, თუ არ იუდას კერძო?

— აი, მეხი კი დავაყარე იმისთანა ჭკვიანსა!—მიაყარა ქოქოლა დარეჯანმა.

— თუ ეგ მართალია, გარეჯელ მკითხავს, იცი, რა უთქვამს?—ჭკითხა ლუარსაბმა.

— არა, შენი ჭირიმე! რა მოგახსენათ?

— ისა, რომ ტყუილიაო.

— აბა იმისთანა გულთმისანს მოდი და ნუ დაუჯერებ, — დაუმატა დარეჯანმა.

— მე ეგ აღრევე ვიცოდი, შენი ჭირიმე, რომ ტყუილია, აბა უბატონოდ რა ხერი დავეყრება? უბატონო საყდარსაო ეშმაკები დაეპატრონებიანო, გლეხები იტყვიან ხოლმე. ჩვენც ეგრე მოგვივა. ახლა ამითი გვატყუებენ თავადებსაც და გლეხსაც, რომ ჭვეყნისათვის კარგი იქნებაო, თორემ რა დასაჯერია?

— თუ მე არ ვიქნები, ჭვეყანა თუნდ ძირიანად ამოვარდნილა, თუნდ ბოდბელისა არ იყოს, „ქვა ქვაზედაც ნუ იქნება,“ — სთქვა ლუარსაბმა, — ჭვეყნისათვის კარგი იქნებაო, თუ მე და შენ არ ვიქნებით, ჭვეყანა რად გვინდა? ჯანიც გავარდნია. არა, დათო?

— დიად, შენი ჭირიმე! სულ ტყუილია, მე ბევრისათვის მითქომს, რომ ტყუილია და როდი მიჯერებენ.

— შენ უთხარი, რომ თითონ ბატონმა თავის პირით მიბრძანა-თქო, მაშინაც არ დაიჯერებენ?—უბრძანა ლუარსაბმა.

— მაშინ კი რალა ეთქმით, შენი ჭირიმე!

— ეგრე ჩემო დათო! ყველას უთხარი.

— ბატონი ხარ, მაშ გიახლოთ?

— წადი.

დათო წავიდა, ვინ იცის გულში როგორ ეცინებოდა ამ პირმოთნე ყმასა?

— არა, გული დააჯერა, რომ ტყუილია, — უთხრა დარეჯანმა, როცა დათო წავიდა.

— ჭკვიანი კაცია, დააჯერებდა, — უბასუხა ლუარსაბმა.

V

— ყველა-ყველა და ამაღამ ვახშად რა გვაქვს?—ერთს საღამოს ლუარსაბმა თავის მეუღლეს ჭკითხა, როცა ქათმების შესხდომის დრომ მოაღწია: — დარეჯან! არ გეყურება, დედა-კაცი? ამაღამ რა უნდა ვჭამოთ?

— რატომ რა უნდა ვჭამოთ, გენაცვალოს დარეჯანი! ღვთის წყალობა ბევრი გვაქვს,—ანუგეშა დარეჯანმა.

— მაინც?

— სადილიდამ დარჩომილი კაი ცივად ძროხა გვაქვს, კარგი ღორის სუკები, კარგი...

კიდევ უნდა რაღაც ეთქვა, მაგრამ ღორის სუკების ხსენებაზედ აღტაცებულმა ლუარსაბმა სიტყვა გააწყვეტინა:

— უჰ, უჰ, უჰ! ეგ ღორის სუკები, შენმა მზემ, რაღაც უნდა ჰღირს. სხვა? მე ამდამ როგორღაც მაღაზნა ვარ.

— ზურგიელიცა გვაქვს, ღვინოები რომ იყიდა, იმისი ფეშქაშია. ასეთია, რომ ქონი გასდის.

— უჰ! ეგეც კარგია. სხვა?

— ყველი, ჰური და კაი გული.

— არც ეგ არის ურიგო, შენმა მზემ: ჩვენისთანა ვახშამი ხელმწიფესაც არ ექნება.

გაიკეთა ჩიბუხი მაღა წახალისებულმა მეზატონემ და, მინამ სანატრელს ვახშამს მოიტანდნენ, მოუთმენლად წინა და უკან პატარა ოთახში ბოლთასა სცემდა. ხანდისხან რაღაც ფიქრში გართული უეცრად წამოიძახებდა: „ღორის სუკები? შენმა მზემ, რომ—კარგია!“

ვახშამსაც, როგორც ყველაფერსა ამ წუთის-სოფელში, ბოლო მოელეზოდა. გამძღარი და ტახტზედ გადაგორებული ლუარსაბი ახლა ხვალისთვის დაიწყებდა ზრუნვასა. მაშ? ოჯახის კაცი იყო.

— ესეც ვახშამი, ღვთის მადლით, გადავაგორეთ, ახლა ხვალინდელ დღისათვისაც ვიფიქროთ. ხვალაც ჭამა გვინდა, დალოცვილს ღმერთს ეგრე გაუჩენია კაცი. ხვალ რაღა ვჭამოთ?

— ხვალ?... ჩაფიქრდა დარეჯანი,—ვითომც და ძნელი გამოსარჩევი საქმე მიანდეს:—ხვალ? დაიცა ერთი მოვიგონო... ხვალ? არტალაზედ როგორა ხარ?

— უჰ, უჰ! შენმა მზემ, კარგი რამ მოიგონე. არტალაზედ? ვაცივითა ვარ, ვაცივით, უპასუხა მსუნაგსავით სულწასულმა თავადმა: ბარაქალა, დარეჯან! ერთი კარგი მსუქანი არტალა, ჩვენი თედოს მოხარშული, ნივრით—ერთ სახელმწიფოდა ჰღირს, მე და ჩემმა ღმერთმა. ეგ ძალიან კარგი. სხვა? მარტო ეგ რას გვეყოფა.

— ერთი კარგი ჩიხირთმა? ჰკითხა მაცდურის ღიმილით კნენიანმა.

— ჩიხირთმა?... ჰა, ჩიხირთმა?... არა, გეთაყვა, ბოზბაში სჯობია, მიუგო მცირე დაფიქრების შემდეგ ლუარსაბმა:—ვა!.. ტყემლის მუხავით გაკეთებული ბოზბაში?..

ისეთის ხმით წამოიძახა ლუარსაბმა, თითქო უკვიროს: ეს ამისთანა უბრალო ჭეშმარიტება როგორ არ ესმის ამისთანა ჰკვიან დედა-კაცსაო.

— შენც არ მომიკვდე, ლუარსაბ, კარგად გაკეთებულს ჩიხირთმას ბოზბაში არა სჯობდეს.

— ვა!... უფრო გაკვირვებით შეჰყვირა ლუარსაბმა, — ტყემლით გაკეთებულს ბოზბაშს ჩიხირთმა უნდა ამჯობინო?.. შენს ჭკვაზედ არა ხარ, დედაკაცო! ჯერ ისე ბოზბაში რა არის, რომ ტყემლით რა იყოს... რას ამბობ, რასა? ერთი მსუქან ბოზბაშში ამოვლებული პურის ლუკმა მთელ ჭვებ ჩიხირთმას მირჩევნია. ამის შემდეგ შენ უნდა დამაჯერო, რომ ჩიხირთმა სჯობია? მაშ კაცი აღარ ვყოფილვარ, ქუდი არა მხურებია.

— შენ ერთი ახირებული კაცი ხარ: რასაც იტყვი, ხომ კაცი ვეღარ გადაგათქმევინებს? არ იყო რომ ცოტა წყენით არ უთხრა დარეჯანმა დაჟინებულს ლუარსაბსა.

— მაშ? კაცი მაგისტანა უნდა. ის ხომ კარგია, დღეს ერთი სთქვას, ხვალ სხვა? — სთქვა ლუარსაბმა, შემოიყარა დონიჯი და გამარჯვებულსავით ამაყი შეხედულობა მიიღო.

დარეჯანმა იგრძნო, რომ ლუარსაბმა საბუთიანად დაიჭირა და შერცხვენილმა ბანზედ სიტყვა გადაადგო:

— მაშ შენ ბოზბაშს ამჯობინებ?

— ვამჯობინებ.

— მაშ შენ პირში გემო არა გქონია, ეხლა კი გულზედ მოსულსავით სთქვა დარეჯანმა.

— ლუარსაბი აიტკიცა, მაგრამ თავი შეიკავა და არ იყო რომ მაინც ცოტა წყენით არ უპასუხა:

— შენ არა გქონია, რომ ჩიხირთმას ამჯობინებ, თორემ მე ხომ ბოზბაში მირჩევნია.

— აბა რას მიედ-მოედები? ეხლა კი გაანჩხლდა დარეჯანი: ბოზბაში როგორა სჯობია ჩიხირთმასა, რომ, როცა ჩიხირთმა მაგონდება, პირში წყალი მომდის, — თუ მშიერიც ვარ, მაშინ უფრო, — ბოზბაშზედ კი არა. მაშ ჩიხირთმა სჯობნებია. ახლაც დაიწინებ?

ისეთ გულდაჯერებით და ზაფარიანად წარმოსთქვა ეს კნეინამა, რომ, ასე გგონია, უნდა ეთქვაო: „შე სულელო, ამისთანა საბუთი მაქვს და შენ კი მაინც შენსას ამბობო?“

მაგრამ არც ამის მოპირდაპირე იყო სუსტის ჭკუისა, რომ ის საბუთი უფრო ძლიერის საბუთით არ დაერღვია. მართალია, პირველშივე ძალიან ჩაფიქრდა, მაშინვე ვერ მოახერხა, რა ეთქვა, მერე კი — ღვთის წყალობა გქონდეთ — ყოჩაღად ლუარსაბმა იმას მიუგო.

— მაგ სიტყვებზედ სდგებარ? — ჰკითხა ჯერ ლუარსაბმა და ფეხზედ წამოდგა.

— ვდგევარ.

— მაშ კარგი: შენ ხომ ჩიხირთმა მშიერს მოგვერის პირში ნერწყვსა, მე კი ბოზბაში — მაძღარსაცა. აი თუნდა ეხლა: მე ხომ ამალამ შენზედ მეტი

მიჭამია, მაგრამ რომ მაგონდება პირამდინ პურ-ჩაყრილი, ჩაყუყუნებული ბოზბაშით საესე მათლაბა, თუ ზემოდამაც ერთი კარგი კანჭი აძევს!.. რას ამბობ, დედა-კაცი? მე მოგიკვდე, თუ შენ გესმოდეს რამე: ბოზბაში წვნიანების მეფეა, როგორც თართი თევზებისა. შენ რა იცი, დედა-კაცი ხარ.

— აბა შენ კაცმა როგორ უნდა დაგიჯეროს, რომ ეგეც არ იცი: ორაგული თქმულა თევზების მეფედ და არა თართი... აბა, სულ ეგრე სტყუი ხოლმე,—უკიჟინა ნიშნის მოგებით გახარებულმა კნენიამ, რომ ტყუილში დაიჭირა.

შერცხვა ცოტა ლუარსაბსა, მაგრამ არ შეიმცნია და განიზრახა, რომ პატივისათვის, რაც უნდა დაემართოს, უნდა დაამტკიცოს, რომ თართი არის მეფე.

— ახლა მაგას დაიჟინებ. თართია-მეთქი.

— ორაგულია.

— ეჰ, თართია, თავი არ მამიკვდება, არც ეხლა დაიჯერებ.

— ორაგულია, ორაგული! დასძახა კნენიამ.

— აბა საიღამ იცი, რომ ორაგულია?

— შენ საიღამლა იცი, რომ თართია?

ამ კითხვამ გააბა ლუარსაბი მახეში. მერე რა რიგად! ხსნა არ იყო! ძალიან კი უნდოდა მოეგონა რამ, უნდოდა ეთქვა კიდეც, რომ კარაბადინში სწვრიათ, მაგრამ მოაგონდა, რომ დარეჯანი უფრო ნაკითხია და ველარ გაბედა.

დარეჯანი ჭკვიანი დედა-კაცი იყო—როგორც იცის თითონ მკითხველმა—ჰნახა, რომ ლუარსაბმა პასუხი ვერ მოუხერხა, უფრო და უფრო დააყარა თავ-მოწონებით:

— მითხარ, საიღამ იცი? მაშა? რაც არ იცი, ნუ იტყვი, აბა ეხლა სთქვი: ჩიხირთმა არა სჯობია?

დარეჯანმა იფიქრა, რომ ეგრე დაჭერილი ლუარსაბი თუ გატყდება, ეხლა უნდა გატყდეს. ამისთანა გაჭირებაში თუ დაიყოლიებს ჩიხირთმის უკეთესობაზედ, თორემ სხვა დროს ველარა. ამიტომაც ეგრე უეცრად გადავიდა ისევ ჩიხირთმაზედ.

ლუარსაბი დაგვიღონდა, მკითხველო! ისე თავ-ჩაღუნული იდგა, როგორც პატარა ბაშვი, როცა შაქრის ქურდობაში დაიჭერენ. არ იცოდა რა ექნა. ჰგრძნობდა, რომ ცოლმა დაიჭირა, აჯობა, მაგრამ ამის კისრად აღება ეთაკილებოდა, სხვა დროს იქნება დაეთმო, მაგრამ ეხლა, რაკი საქმე სახუმარი აღარ იყო, რაკი ჯაბრზედ შედგა, ეხლა დათმობა სათაკილო ეგონა. მართალია, იყო წუთი, როცა ისე დამარცხებული ჰნახა თავისი თავი, რომ თითქმის დააპირა კიდეც ჩიხირთმის უკეთესობის აღიარება, მაგრამ ამ დროს თვალ-წინ წარმოუდგა მაორთქლავი მათლაბა ლავაშ-ჩაყრილის ბოზბაშისა, მოაგონდა ზემოდამაც გადახირული ბატკნის კანჭი, ამან გაიტაცა ისევ ლუარ-

საბი: ამის სულს ღონე მოემატა, გული გაუმაგრდა, დაავიწყა სირცხვილიც, დამარცხებაც, გამარჯვებაც და ათქმევინა ეს ღონიერი სიტყვები:

— მე არ ვიცი, თუნდ რომ მართლა ორაგული იყოს თქმული თევზების მეფედ, მაინც კიდევ ბოზბაში სჯობია ჩიხირთმასა.

— ჩიხირთმა, ადამიანო!

— ბოზბაში, დედა-კაცო!

— ეჰ, წელანდელი არ იყოს, მტყუანი ხარ და არა სტყდები, უთხრა ყვედრებით დარეჯანმა.

— შენა ხარ მტყუანი.

— დახე? შენ არა სთქვი—თართიაო?

— მე ეგ არ მითქვამს—ეგ შენა სთქვი,—იცრუა ლუარსაბმა და თავის სიტყვა თავის ცოლს გადააბრალა; მე ორაგული ვსთქვი.

— დახე, დახე, თქვენი ჭირიმეთ!... ეს რა მოიგონა!—წამოიძახა ეხლა კი სწორედ გულზედ მოსულმა დარეჯანმა.

— ამდენი იყვირე, რამდენიც გინდოდეს!—დაბალ ხმით უთხრა ლუარსაბმა და წავიდა, რომ გარედ გაეიდეს. კარებში რომ მივიდა, ერთი კიდევ სთქვა:

— მე ორაგული ვსთქვი.—თქმა ამისა და იმისი გარედ გასვლა ერთი იყო.

— მტყუანს?...—მისძახა გაკაპასებულმა, ამ უსირცხვილობისაგან მოთმინებიდამ გამოსულმა ცოლმა,—გაუწყრეს წმინდა გიორგის მადლი და ნეკრესის ღვთის-მშობლისა!

ლუარსაბმა ყური არ ათხოვა, თუ ვერ გაიგონა—არ ვიცი, ეს კი ვიცი, რომ ამ წყევლამ დარეჯანს მშვიდობიანად ჩაუარა.

ხშირად შუალამემდინ ცოლ-ქმარნი გაცხარებულნი და გაჭარხლებულნი ამისთანა ღრმა აზრებს ამტკიცებდნენ. „დღეს რა ვჭამოთ“, იტყოდნენ დილით. „ხვალ რა ვჭამოთ“ იტყოდნენ საღამოზედ. ეს იყო იმათი სულის საზღო, ეს იყო იმათი გონების ვარჯიში, ეს იყო იმათი აზრის აღებ-მიცემა.

რა იცოდნენ ამათ, რომ თავისის ქცევით, თავისის ცხოვრებით არისხებდნენ ღმერთსა, რომელსაც თავისი სული ამათთვის შთაუბერია.

— ვაჟო! მე ვარისხებ ღმერთსაო?—გეტყოდათ გაოცებით ლუარსაბი,—წირვა-ლოცვას მე არ ვაკლდები, კაცი მე არ მამიკლავს და კაცისათვის მე არ მამიპარავს,—რაზედ ვარისხებ ღმერთსა?

მართალი ხარ, ჩემო ლუარსაბ, შენ კაცი არ მოგიკლავს, კაცისათვის არ მოგიპარავს—ერთის სიტყვით—რაც არ უნდა გექნა, არ გიქნია—ესეც კარგია, უარარაობას ეგა სჯობია. მაგრამ ეხლა ეს უნდა გკითხო: რაც უნდა გექნა, ის კი გიქნია?

— დიაღ,—მეტყევი შენ,—მისვამს და მიჭამია, არც ერთი დღე მშიერი არა ვყოფილვარ.

მითამ პასუხი ეგ არის? წირვა-ლოცვას არ ვაკლდებო. რა გამოვიდა? იქ ყოველთვის გსმენია ჩვენთვის ჯვარცმულის ქრისტეს სიტყვა: „ვითა მამა ზეცისა იყავ შენ სრულიო.“ აბა ან ერთს წუთს შენს სიცოცხლეში მაგისთვის სცდილხარ? არა, შენ მაგისათვის არა სცხოვრობ; შენ სცხოვრობ, რომ სვა და სჭამო და არა იმისთვის სჭამ და სვამ, რომ იცხოვრო, ესე იგი ეცადო, რომ ვითა მამა ზეცის იყო შენც სრული.

VI

ოცი წელიწადია თურმე, რაც ლუარსაბი და დარეჯანი ერთს უღელში შებმულან და ერთს ბედის კალთას ქვეშ ამოფარებულან. საოცარი ამბავია ამათი ჯვარის-წერა. ჯერ ლუარსაბი თავის ძმასთან—დავითთან—გაუყრელი იყო, როცა ოცი წლისა შესრულდა და მოინდომა ცოლის შერთვა. ძალიან მოინდომა, მაგრამ არ იცოდა ვისი ქალი შეერთო; მდიდარიც უნდოდა, კაი გვარისშვილიც და მზეთუნახავიცა. ამავების მექონი ქალი ჩვენში ძვირია. ლუარსაბს ჯერ კი თვალი ეჭირა—იქნება შემხვდესო, და, რომ ვერსად ვერა ჰპოვა, განიზრახა გულში შეიკეროს პტყელის ბუზმენტებით ჩოხა, ბუზმენტებითვე მორთული განიერი მაუდის შალვარი, ერთი ოციოდ თუმანს თავი მოუყაროს და ჩავიდეს ქალაქში იმ ფიქრით, რომ ერთი ორიოდჯერ ქუჩა-ქუჩა გავაქენებ „დროშკა“-საო, იქნება ერთი მდიდარი, კაი გვარის და ოჯახის შვილი ქალი ბადეს მოხვდესო, თუ არა და სომხის ქალები ხომ იქ არიან, ათასს თუმანს წამოვიღებო. ბოლოს შეიტყო, რომ შორს წასვლა საჭირო არ არის: თავად გძელაძეს, დიად პატიოსან გვარის და ოჯახის შვილს, ერთი მზეთუნახავი ქალი უზის გასათხოვარი და ზედ ზურგზედ ორასი თუმანი თეთრი ნაღდად აკერია. აუფორთხალდა ლუარსაბს გული, გაუჯდა გვერდში და დღე მუდამ საამურად უღიტინებდა, მაგრამ არ იცოდა, როგორ მოეხდინა საქმე. უშველა ღმერთმა და ერთს დღეს მაჭანკალიც გაუტყვრა.

მაჭანკალი, გძელაძისაგან მოგზავნილი, გახლდათ ერთი მოხუცებული, დარბაისელი, ღარიბი და ქვრივი დედა-კაცი, რომელიც მას აქედ, რაც ქმარი მოჰკვდომოდა, ამ პატიოსანის ხელობით თავს ირჩენდა. ამას „სუტ-კნეინას“ ეძახოდნენ იმიტომ, რომ ამისი უბედური ქმარი მთელ სიცოცხლეში კნიაზობას ეძებდა და ვერ დაიმტკიცა. ჩვენც ეგრე დავუძახოთ.

დიდი ენა-მეტყველობის სახელი ჰქონდა გავარდნილი თავადიშვილებში ამ სუტ-კნეინასა, ამისთანა გამოცდილი შუამავალი თურმე ორიც არ დადიოდა დედა-მიწის ზურგზედა. ამიტომაც ბლომად იღებდა ფეხის ქირასა, მაგრამ ეს იყო კარგი, რომ რაკი იკისრებდა საქმეს, ბოლოსაც მოუღებდა. აი გძელაძესაც ეს ამოერჩევა, ხუთი თუმანი ბეი მიეცა და ხუთმეტსაც დაჰპირებოდა, როცა საქმეს გაარიგებს. თუმცა გძელაძემ გამოგზავნა ლუარსაბთანა, მაგრამ გამოცდილმა სუტ-კნეინამ ისე აჩვენა თავი, რომ მითამ ჩემ თავად მოვედიო, რომ ლუარსაბსაც დაავალოს და დასცინცლოს რამე.

ეს მოჰხდა ერთის აზნაურ-შვილის სახლში, რომელმაც ჯვარი დაიწერა და ქორწილში სხვათა შორის ლუარსაბიც დაჰპატიჟა. ის სუტ-კნენინა ამ აზნაურ-შვილის მამიდა იყო. ქორწილის მეორე დღეს სადილის შემდეგ, ჩვენი ლუარსაბი შექეფიფიანებული წავიდა და ფანჩატურში დაწვა. მზე დაწურვაზედ იყო, როცა ვილაცამ ხელი ჰკრა და გააღვიძა. ლუარსაბმა გააჟყიტა თვალები და დაინახა ერთი პატიოსანი ხნიერი დედა-კაცი. წამოხტა მაშინვე ფეხზედ.

— დაბრძანდით, შენი ქირიმე, მოისვენეთ, — უთხრა სუტ-კნენინამ, — უკაცრავად ვარ, მოსვენება დაგიფთხეთ, მაგრამ დედი-თქვენის მეგობრობა და ხატორჯამი რომ მაგონდება, ის პატივი და სიყვარული, თქვენზედაც გული შემეტკივა... აი ამოდენა (დაბლა ხელით აჩვენა) ხელში მჭერხხართ, მითამაშებხართ. დედა თქვენი და მე დიდი მეგობრები ვიყავით, უერთი-ერთმანეთოდ ვერ გაგვეძლო, დიდი სიყვარული გვქონდა ერთმანეთისა; დები რად იქნებიან ისე, როგორც ჩვენ ვიყავით. დედა თქვენი ხომ არ გახსოვთ?

— არა, მე მაშინ ორის წლისა ძლივ ვყოფილვარ, მიუგო ლუარსაბმა, რომელმაც არ იცოდა ჯერ, რა ამბავია და ან რა უნდა ამ კნენინასა.

— რასაკვირველია, არ გეხსომებათ. ის უბედური ღმერთს რომ თავის უმანკო სულს აბარებდა — იმის დამკარგავი მე ცოცხალი რალადა ვარ, — ეჰ, მადლობა ღმერთს, იმის ნებას ვინ წაუვა — რომ უმანკო სულს აბარებდა, მე მაშინ ფეხთით ვეჯექი. ყველანი დაითხოვა ჩემს გარდა. მამა თქვენი, მგონია, მაშინ მიცვალებული იყო.

— არა, ჯერ მასუკან თუნდ ექვსი წელიწადი იცოცხლა, — მიუგო ისევ ლუარსაბმა.

— მართლა, მართლა, რამ დამავიწყა? — სთქვა სუტ-კნენინამ, მითამ და მართლა დაავიწყდა, აი სიბერე რა არის, ხსოვნამ მიღალატა. დიად, ცოცხალი ბრძანდებოდა. დახე ჩემს გონებას! თავის პირით არ მიბრძანა: „დაო ხორეშან! ვიცი, რა სიყვარული გაქვთ შენ და ჩემს ცოლსა, წადი ფეხთით დაუჯექ, იამება, შენ რომ გნახავს. ისე ჩემი ნახვა არ იამება.“ მამა თქვენი დარბაისელი კაცი იყო, დიდი პატიოსანი, სახელოვანი და ყველასგან პატივცემული. დიდი შიში-კრძალვა ჰქონდათ იმისი განა მარტო საქრისტიანოში, სალექოშიაც; დაღისტნამდინ იმისი სახელი გავარდნილი იყო, რუსებისაგანაც დიდი პატივი ჰქონდა. აბა თქვენ რა გეხსომებათ, პატარა იყავით. ჰო, რას მოგახსენებდით?.. ჰკითხა ლუარსაბსა.

— რომ მამი-ჩემის სახელი დაღისტნამდინ გავარდნილი იყო, რომ რუსებისაგანაც დიდი პატივი ჰქონია, უპასუხა ლუარსაბმა.

— არა, ეგ ხომ ვიცი. რაზედ დავიწყე, ის დამავიწყდა, ველარ მომიგონია. აი, ბატონო, სიბერე ეს გახლავთ: წუთის წინად რას ელაპარაკობდი, არ მახსოვს, მამი-თქვენის სიკვდილი — ოცის წლის ამბავი — რომ არ მახსოვდეს, რა საკვირველია.

— თორმეტის წლის ამბავი გახლავთ, გაუსწორა ლუარსაბმა.

— თუნდ თორმეტისა, მაინც საკვირველი არ არის. რაზედ დავიწყებ ლაპარაკი?.. ჩაფიქრდა სუტ-კენინა, მითამ და არ იცოდა, რაზედ დაიწყო. იცოდა, ძალიან კარგად იცოდა, მაგრამ ჰფიქრობდა ისე როგორ მოახერხოს, რომ ლუარსაბმა ტყუილში ვეღარ დაიჭიროს, როგორც მამის სიკვდილში დაიჭირა. ლუარსაბი გაშტერებული იდგა და სულ არ ესმოდა, რა განზრახვით მოსულა ამასთან კენინა და რა განზრახვით ჰლაპარაკობს.

— ჰო, მართლა! წამოიძახა სუტ-კენინამ ფიქრის შემდეგ, იმას მოგახსენებდით: ცხონებული დედა თქვენი რომ უმანკო სულს აბარებდა, ყველანი დაითხოვა ჩემს გარდა და, როცა მარტოკანი დავრჩით, მიბრძანა თავის სირინოზის ხმითა: „მე, ჩემო გულითაღო მეგობარო ხორეშან, დიდის ხნის სიცოცხლე აღარა მაქვს. ვიცი, რომ ჩემი სიყვარული დიდი გაქვს. აი ეს შენ და ეს ჩემი ობლები, შენ იყავ ამათი დედა“. ეს რომ ბრძანა,—ვუი უბედურების მნახველს—გული ამოუჟდა. მეც ლაპა-ლუპით წამომივიდა ცრემლები, ბევრი ვიტირეთ. მერმე ხომ განუტევა კიდევ ის ანგელოზის სული. მე როგორც თავზარ-დაცემული ისე გიჟსავით დავრბოდი, თურმე ეგონათ ვერ ავიტან მწუხარებას და ჰკვიდამ შევცდები. დიდი სიყვარული გვქონდა, ესე ვიყავით, თითქო ერთი ხორცი გვაქვსო და ერთი სული. დედა თქვენიც ასეთი დედა-კაცი ბრძანდებოდა,—დაუმკვიდროს ღმერთმა სასუფეველი—ასეთი დედა-კაცი ბრძანდებოდა, რომ ყველას ხატსავით უნდა ელოცნა. ასეთი რამ იყო! სადღა არიან ეხლა იმისთანები! ჩვენც ვიტყვით, დედა-კაცები ვართო!.. მესამეს დღეს ქრისტიანულის წესით მივაბარეთ მიწასა იმისი ნათელი გვამი. დიდი სამღვდლო იყო მოპატიჟებული. მოგახსენებენ, მამა თქვენს გვამის გასაპატიოსნებლად არქიელიც უნდა მოეწვია, მაგრამ დროშკის ცხენები ვერ ეშოვნათ, რომ გაეგზავნათ. თქვენ ერთი ბეწო ობლები დარჩით, თქვენ და დავით პატარები იყავით, თქვენ მაშინვე შამიყვარდით, თქვენკენ მაშინვე გული უფრო მამიწევდა. არ ვიცი რად, დათიკოც ხომ იმისი ნაშობი იყო, მაგრამ თქვენ ჩემთვის სხვა იყავით. მე თქვენ ხომ არ გეხსომებით?

— არა, არ მახსოვხართ.

— აბა რა საკვირველია, არ გეხსომები, შენ სამის წლისა იქნებოდი, როცა მე ქმარი მომიკვდა—ვაი იმის დამკარგავს—მას აქედ შინიღამა ფეხი არ გამომიდგამს,—ვარ ესე უნუგეშო, უპატრონო ქვრივ-ოხერი. სიხარული ჩემთვის სიხარული აღარ არის, ქვეყანა ჩემთვის სულ შავებშია ჩაცმული. მაპატივეთ კადნიერება, იქნება თავი მოგაწყინეთ. რა ვქნა? ბედისაგან დამწვარ-დადაგული ვარ, დარდები მეშლება ხოლმე. რალა გავაგრძელო, მოკლე სიტყვა სჯობია. თქვენ სამის წლისა იქნებოდით, რომ ქმარი დავკარგე. მოგშორდით და მას აქედ აღარ მინახვიხართ, მაგრამ გულით ისევ თქვენთან ვიყავი, ვისაც კი თქვენებურს შეგვხდებოდი, თქვენს ამბავს ვკითხავდი. ერთ ღამეს—აი ეს სამი თთვეც არ იქნება—დამეძინა. ენახოთ—ღრმა ძილში

რომ ვარ—ერთი მშვენიერი ანგელოზი, შუქ მოფენილი, განწმენდილი და გასპეტაკებული თვალ-წინ გამომეცხადა. სიზმარს მოგახსენებთ, მაგრამ ასეთი სიზმარი იყო, რომ აქამდინ ცხადი მგონია—„ხორეშან! მიბრძანა სულმა ცხოველმა,—მე შენის გულითადის მეგობრის სული ვარ, განწმენდილი და გასპეტაკებული.“ მაშინვე მუხლებზედ მოვეხვიე დედი-თქვენის სულსა, დედა თქვენი ბრძანდებოდა.—„მუხლებზედ ნუ მეხვევი, მიბრძანა ხელახლად,—მე შენგან გული მტკივა: რად დაანებე თავი ჩემს დავითს და ლუარსაბსა? დავითი კიდევ არაფერი, იმან ცოლი იშოვა და დაბინავდა, ლუარსაბს რატომ არ ჰპატრონობ?“ სამი ღამე ერთი ერთმანეთზედ მომეველინებოდა და სულ ამას მეტყოდა ხოლმე. ეგრე გახლდათ, თქვენ დაუტირებელი არ მოგკდევ! თუნდ ეგ არ ყოფილიყო, მე—როგორც მოგახსენეთ—უფლისა წინაშე აღთქმა მივეც, რომ დედობა გაგიწიო, და აი დღეს მოვიდა ის დღე. თქვენ ყმა-წვილი კაცი ბრძანდებით. მე რა წამსაც დაგინახეთ, მაშინვე მივხვდი, რასაც გაუგებებია ის საწყალი ქალი. ღმერთმა შეარცხენოს შენს მხარ-ბეჭთან ყარამანის მხარ-ბეჭი და სიტუარფე ტარიელისა, გონიერება გარდანქეშანისა. თვალი მოგკარით თუ არა, მაშინვე მივხვდი, რასაც აუნთია ცეცხლი იმ უბედურის ქალის გულშია. უბედურს ვამბობ იმიტომ, რომ იქნება თქვენ იმაზედ არც კი ჰფიქრობთ, ის კი იქა ჰდნება.

ლუარსაბს იამა, ისე უნებლიედ ქუდი უფრო ჩაიტება, კისერი მოიღერა, წვრილ, ახალ-აშლილ უღვაშებს ხელი გადუსო, წელში გასწორდა და მხარ-ბეჭი მოიმარჯვა. ისე იამა, რომ პირველ ხანში ვერ მოახერხა სიტყვის თქმაცა. ჯერ არ იცოდა, რასაკვირველია, ის ქალი ვინ იყო, მაგრამ მაინც იამა.

— არც ქალია ურიგო, — დაიწყო ისევ სუტ-კნენამა, — როგორი ყარამანიც შენა ხარ, იმისთანა სალბიხურამან ის არის. სწორედ ტარიელ და ნესტანდარეჯანი იქნებით, ორივე ერთად რომ შეგყაროთ. არც გვარი და შთამამავლობა აქვს ცუდი. მუხრან-ბატონთან ერთ ფურცელზედ არის იმათი გვარიც ჩაწერილი. კაი ქალი, კაი გვარიშვილი, კაი ოჯახი, სახელ-გათქმული ნათესაობა, — ბიძა ერთი მაიორი ჰყავს, მეორე დიანზეგია თათრებში, ფულიც აქვს ნაღდად, მეტი რა გინდა? მერე დედი-შენის სურვილიც არის. ის ანგელოზი წუხელაც მომეველინა და მითხრა: „ეგ უთუოდ მოახდინეო!“

— ფული რაერთი აქვს? — ჰკითხა ლუარსაბმა.

— ორასი თუმანი ექნება.

— ნაღდად?

— სულ ბაჯაღლო ოქრო; შინა აქვს პარკში შეკრული.

— გძელაძიანთ ქალი ხომ არ არის?

— თქვენ ვინ გითხრათ?

— მე ვიცი.

— მაინც?

— ვიცი, ის არის. განა მე კი გულში არა მქონდა იმ ქალის სახე, მორცხობით ჩაიღიმებდა ამ სიტყვაზედ ლუარსაბმა.

— საიღამ? გინახავს თუ?

— თვალითაც არ მინახავს, მაგრამ ისე ვიცი.

— მაშ ნებას დამრთავთ თქვენ მაგიერ ვილაპარაკო? რა რიგად გაუხარდება ქალსა!

— თორემ მამას კი არა, სთქვა სუტ-კენინის ქებით გაზვიადებულმა ლუარსაბმა.

— არ გაუხარდება, თქვენმა მზემ! გაუძნელა ძალად საქმე სუტ-კენინამ.

— მაშ იმისგან არა ხართ მოგზავნილი?

— რას ბრძანებთ? იმისგან რომ ვიყო, საქმე გათავდებოდა, რაკი თქვენი ნებაც არის. ის არის, რომ თითონ მამა დიდს უარზედ სდგას.

— უარზედ სდგასო!..— წამოიძახა გულ-ნატკენმა ლუარსაბმა, — რაში მიწუნებს მითამ? გვარი იმაზედ ცუდი არა მაქვს და ოჯახი. მითამ რა?

— ეხლა, ხომ მოგეხსენებათ, რიხიანი კაცია.

— მაშ არა იქს რაღა?

— როგორ არა იქს, მაგრამ დიდი ცდა და ხერხიანობა კი უნდა.

— მაშ შეიძლება დავიყოლიოთ?

— ვინ იცის? ეგ ხერხზედ ჰკილია, მაგრამ მაინც კიდეც ღმერთმა იცის, ჯიუტი კაცია.

— ხერხი კიდეც თქვენი საქმეა.

— მართალია, მაგრამ მარტო ჩემი ხერხი რასა იქს?

— სხვა რა უნდა? რაც შემეძლება ჩემს კისერზედ იყოს. მადლის გადახდა ჩვენც ვიცით.

— უი, შენ გეთაყვანე, შენა! მაგას ვინ მოგახსენებს? გულ-უხვობაში თქვენი გვარი დიდი ხანია გათქმულია, განა არ ვიცი. თუნდ ეგ არ იყოს, დედი-შენის შვილს მე უნდა გამოგართო რამე, მაშინ შემერგება ლუკმა? არა, გეთაყვა, მე მაგას არ ვიქ—ეგ შენ იცი. მაგრამ... მაგარი ეს არის, რომ „ქრთამი ჯოჯოხეთს ანათებსო“, ერთი ოციოდ თუმანი მოგინდება, რომ იმისი მახლობლები შემოგისყიდოთ. ერთი კაცია იქ, იმისი სიტყვა გძელაძიანთ მოსესასთვის ბეჭედი, ფირმანია სწორედ. იმას უნდა ხახა დავუღებოთ.

— ეხლა სად ვიშოვო მე ოცი თუმანი?—უთხრა ცხვირ-პირ-ჩამოშვებულმა, დაღონებულმა ლუარსაბმა.

— მაგაზედ ნუ შესწუხდები: შენ თამასუქი მამეც და ფულს მე გიშოვი.

— ბატონი ხარ. აი თუნდ ეხლავ, — წაატანა სიტყვა გახარებულმა.

— სუტ-კენინამ, რომ ჰნახა ეს ადვილად ლუარსაბის დაყოლება, იფიქრა: სულელი ყოფილა, რატომ ბლომად არ ვუთხარიო და, რომ გაასწოროს შეცდომა, ეს მოიგონა:

— ეს კი უნდა იცოდეს, ჩემო შვილო, რომ დიდს სარგებელს გამოგვართმევენ.

— დიდსა? მაინც რამდენს?

— თუმანზედ შვიდ შაურს.

— რა ვუყოთ, მივცემ. „როგორც გიჭირდეს, ისე გიღირდესო“—ნათქვამია.

— მაშ ყური დამიგდე: შენ ჯერ უარზედ დადევ, ვინც რა უნდა გითხრას, ფეხი მაგრა დააჭირე, იქნება იმ ქოფაკს, როცა დაყაბულდება, ქახ-რაკი მოვუჭიროთ, მეტი დავსტყუოთ, გესმის მე სულ შენთვის ვამბობ, თორემ მე რა მერგება. ხომ გესმის?

— მესმის, როგორ არ მესმის! ფეხი უნდა დავაჭირო.

— მაშ ეხლა მე ვიცი, ხვალ დილაზედ თამასუქს მოვამზადებინებ, შენც ხელი მოაწერე და მერე მე ვიცი.

— თამასუქი წინ მოგცე?

— მაშ, ქა!.. ფუღს ისე ვინ განდობს? მე რომ მქონდეს, არ დავიჭერ, ხომ იცი. დედი-შენის შვილს როგორ დავუჭერ, მაგრამ მე ქვრივ-ოხერს ვინ მომბადა, სომეხს უნდა გამოვართო. აბა სომეხი, ხომ იცი რა ურიაა.

— ვიცი, ვიცი.

— მერე, როცა გავარიგებ, მეც ერთი ქვრივ-ოხერი ვარ... ერთი ორჯერ პურს მაინც მაჭმევ, — შეაბრალა თავი სუტ-კენინამა, — შენი გვარი დარდიმანდობაში გათქმულია.

ლუარსაბს იამებოდა ხოლმე, როცა ეგრე იხსენიებდნენ იმის გვარს. ოღონდ ეს გეთქვა და ჩოხას გაიხდიდა და შენ ჩაგაცმევდა.

— ერთი ეს მითხარ, ქალი როგორია? ყველა-ყველა და ეს კი დაგვა-ვიწყდა, — მოიგონა ბოლოს ლუარსაბმა.

— წიგნში და ხელ-საქმეში კარგად გაწურთვნილია, მეტი რა გინდა, — უბასუხა იმანაც.

— წიგნი რად მინდა? რა, ბრძნად ხომ არ დავსომ!... შენ ერთი ეს მითხარ, მადლიანი სახე აქვს? ფერზედ როგორ არის?

— მაგას ნულარ მკითხავ, კალმით ნახატია.

— მაშ რაღა, ფეხი დავაჭირო? — ჰკითხა ლუარსაბმა, რომელსაც სუტ-კენინის უკანასკნელს სიტყვაზედ სიხარულმა და წადილმა ტანში მეტად საამუ-რად გაურბინა.

— დიაღ, ფეხი დააჭირე. ამას შენთვის ვამბობ, რადგანაც ჩემს დაზედ უკეთესის შვილი ხარ, თორემ — თითონ შენ იცი — მე გამორჩენა არა მაქვს-რა. ჩემის სულის საცხონებლად მინდა მოვახდინო ეს საქმე, თორემ მოსე გძელაძე მე არას მამცემს. ნეტავი დავიყოლიო და დედი-შენის შვილის ბედ-ნიერება მოვახდინო და გამორჩენას ვინ იკითხავს!

— ჩემს კისერზედ იყოს ეგა. ლამაზია? — ჰკითხა ღიმილით კიდევ ლუარსაბმა.

— გითხარ—კალმით ნახატია-მეთქი.

— ორასი თუმანიცა აქვს?

— იქნება მეტიც,—ეგ მე და შენზედ ჰკილია.

— იქნება მეტიცო!... ჰა, თქვენ რას იტყვით,—ცუდი არ იქნება,—ისე სთქვა ლუარსაბმა, თითქო რჩევას ეხლა აპირებსო.

— შენ როგორღაც გულში ჯერ არ გადაგიწყვეტნია, როგორც ვხედავ,—დაატანა ცბიერმა სუტ-კნენიან, რომ გამოათქმევინოს, გულში კარგად გაუჯდა თუ არა; თუ გაუჯდა, კიდევ დასტყუოს რამე.

— ეჰ, რას ბრძანებ?

— როგორ რას ვბრძანებ? თუ გულში არა გაქვს, ნუ შემარცხვენ, ეხლავ თავი დამანებებინე.

— თავი როგორ დავანებებინო, რომ იმ ქალის სიყვარული ნალევრ-დალსავით ჩამომიგდეს. აბა როგორ დავანებო თავი? მითამ რაში დავიწუნებ?

— მაშ გავათავეთ?

— გავათავეთ.

— უი, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი! ძლივს დედი-შენის მოვალეობას და უფლისა წინაშე აღთქმას არ შევასრულებ, თუ მოსე გძელადიე ძალიან არ გაგვიჯიუტდა.

— ის კაცი რომ სთქვი, მოისყიდე, მეც აქ ფეხს დავაჭერ.

— ნეტავი იმის მეტი ქრთამი არ დაგვეხარჯოს! იქნება სხვასაც მოუნდეს.

— შუაზედ გაუყავ ოცი თუმანი.

— უი ჩემს თვალებს! ჰა, როგორ იქნება? უბრალო კაცის შვილები ხომ არ არიან, ათ-ათ თუმანში ხელი გაისვარონ, თავადიშვილები არიან, სახელგათქმულები, იმათი მოსყიდვა ადვილი არ არის. აი როგორ გეტყობა, რომ ჯერ ყმაწვილი ხარ.

— ოცის წლისა ჯერ სრული არა ვარ,—იტყუა ლუარსაბმა,—სრული იყო.

— ისიც ჩვიდმეტის წლისა იქნება. სწორედ გვრიტები იქნებით. უი, ნეტავი კი იმ ბედნიერ დღეს შევესწრა, რომ თქვენ ერთად მხარი-მხარ მსხდომნი გნახოთ და! ბევრი არ შემოგნატრებენ!

— მაშ ერთი აუჩქარე, თუ მართლა ეგრეა, თუ ღმერთი გწამს,—შეეხვეწა მოუთმენელი ლუარსაბი.

— ნეტავი ჩემს აჩქარებაზედ იყოს დამოკიდებული და მალე მტერი მოგიკვდეს, მალე მე მაგას ბოლო მოვუღო, მაგრამ ის წყეული მამაა საქმე. ღმერთი მოწყალეა, ნუ გეშინიან.

ეგრე გათავდა პირველი მოციქულობა სახელოვანის მოციქულისა. ლუარსაბს ამ დღეის აქედ, ცხადივ თუ სიზმრად, სულ ის კალმით ნახატი ქალი აგონდებოდა და ორას თუმნიანი პარკი. საღერღელი მეტად აეშალა, სურ-

ვილმა მეტად აადულა, ასე რომ, როცა მოიგონებდა, ერთს ლაზათიანად გაიზმორებდა და ამას იტყოდა მსუნაგსავით ტუჩის ლოკვითა: „კალმით ნახატი ქალი, ორასი თუმანი ბაჯადლო ოქრო და იქნება მეტიცო... ჰა! რას იტყვი ლუარსაბ, ურიგო არ იქნება, განა? ამაზედ არის ნათქვამი: „ბედი მომეცი და სანახევზედ გადამაგდო!“

VII

თუმცა სუტ-კენინამ თავის ანგარიშების გამო საქმე ცოტად გააგრძელო, მაგრამ მალე უნდა გათავებულებოდა, რადგანაც ორივეს მხრივ ნების დართვა იყო. სუტ-კენინის ანგარიშების გარდა ერთი სხვა ხიფათიც მოსდევდა ამ საქმეს: ქალი—პირველი, რომ ოცის წლისა იყო და ამბობდნენ ოც-და-ერთი-საცაო—ეგ არაფერი, ამაში შეიძლებოდა კიდევ ხერხიანად მოეტყუებინათ; ცხენი ხომ არ იყო კბილებზედ შეეტყუოთ, მაგრამ ჭირი ის იყო, რომ მეტად მახინჯი გახლდათ. აბა აქ როგორ მოატყუებ? თვალებს ხომ არ აუბამ? მართალია, შეიძლებოდა პირველში სხვა ეჩვენებინათ, მერე, რაკი ჯვარის დასაწერად მოვიდოდა, ძალად გადასწერდნენ ჯვარსა; მაგრამ სუტ-კენინას, ეშინოდა, მერე ხომ თმით მათრევენო. თმით თრევა კიდევ არაფერი, რომ კარგად გამორჩენა შეიძლებოდეს, ოცი თუმანი აბა რა ფულია! მართალია, ლუარსაბსაც ჩამოართო ბარათი, მაგრამ, რაკი ამისთანა მახეში გააბამდა საწყალსა, მერე როგორღა მივიდოდა ფულის გამოსართმევად? ხომ უზიარებლად დაარჩობდა. ეჩივლა და ბარათი დიანბეგთან წარედგინა, რა გამოვიდოდა? ლუარსაბი გააბათილებინებდა, თუ არა და ნახევარს დიანბეგი წაიღებდა. მაგ ნახევარს ჯანი გავარდეს, ოღონდ საქმე არ გამოაშკარავდეს; მაშინ რა ეშველებოდა სუტ-კენინასა? ხომ ციხეში დაიჭერდნენ. „არა, იფიქრა კენინამა: ეს ბარათი კიდევ აქა მქონდეს: როცა დრო მოვა, შევუთვლი; თუ მომცა ხომ რა კარგი, თუ არა და ჯანი იმასაც გავარდეს—ერთის სიტყვით—ეს ბარათი ან ჰო არის, ან არა. საჭოარაოდ საქმე რად გავიხადო. სიფთხილეს თავი არა სტკივა: ისევ ისა სჯობია, მოსე გძელაძეს ათიოდ თუმანი ნაღდი—აი ეგ მიყვარს!—მოვამატებინო და გავბედო ლუარსაბის მოტყუება, თორემ იქ ჩივილი, ერთი დავიდარაბა ასტყდება, იქნება საქმეც გამოაშკარავდეს, ამას იქნება კიდევ სხვა საქმეებიც ზედ შემიკეცონ—ერთი ხათაბალა რამ გამოვა, რადა? არა, ეგ ჩემი საქმე არ არის: მე მიყვარს „ჩისტად“ საქმის დაჭერა.

ეგრე მომართული იყო სუტ-კენინა, როცა გძელაძიანთ სოფელში შევიდა ამისი ურემი, მითამ და ერთ რაღაც ძველ საყდარში ლამის სათევად მოვიდა. მეორე დილას თითონ მოსე გძელაძე მოიჭრა და სუტ-კენინა თავის სახლში შეიპატიჟა. დაიწყეს ლაპარაკი.

— აბა, ჩემო ღვიძლ დაზედ უფრო უკეთესო დაო! ქალია თუ ვაჟი?— ჰკითხა მოსე გძელაძემ.

— ვაი, რომ ქალია, — უპასუხა შეწუხებულსავე სუტ-კნენამ.

— როგორ? არ ირთავს?

— არა.

— მაინც რას ამბობს?

— ქალი არ მოსწონს — ნუ გეწყინებათ კი — მახინჯი არისო.

— ვაი შენს მოსეს! განა უნახავს სადმე?

— არა, არსად არ უნახავს, მაგრამ შეუტყვია.

— თუ არ უნახავს, მაშ კიდევ შეიძლება საქმე დავატრიალოთ.

— აბა როგორ?

— თუ შენ შემეწყვი, ჩემო დაო, და ჩემს პურ-მარილს არ დაივიწყებ, საქმეს დამში მოვიყვანო.

— აბა, გეთაყვა, მე რაღა თხოვნა მინდა, ხომ იცი, ჩემს თავს შენის სამსახურისათვის არ დავზოგავ.

— მაშ თუ ეგრეა, დამაცა.

ადგა მოსე, გავიდა გარედ და პატარა ხანს შემდეგ შემოიყვანა ერთი მშვენიერი, მოხდენილი ახალგაზდა გოგო. დააყენა სუტ-კნენის წინ, ხან აქედ შემოატრიალა, ხან იქით, მერე უბრძანა, რომ გარედ გავიდეს.

გამოცდილი სუტ-კნენა მიხვდა, რასაც მოასწავებდა ეს ამბავი, მაგრამ თავი მოიკატუნა, მითამ და არაფერი იცის. მოსე გძელაძე მოვიდა და მოუჯდა ისევ გვერდით.

— როგორ მოგეწონა? დაიწყო გძელაძემ.

— ერთი ტურფა რამ არის, — უმანკოებით მიუგო მანკიერმა სუტ-კნენამ.

— უფრო კარგი იქნება, რომ ჩემის ქალის ტანისამოსით მოვრთოთ.

— რასაკვირველია, ერთი ორად მოემატება სიკეკლუცე.

— ახლა შენ რას იტყვი, რომ ნიშნის მომტანს ეს გოგო ლამაზად მორთული ჩემის ქალის მაგიერად ვაჩვენოთ? ჰკითხა მოსემ და თვალი თვალში გაუყარა, რომ პასუხი იქ ამოეკითხა.

— მერე სასიძო ხომ მოვა ნიშნის მერედ, იმას რაღას უზამ?

— იქამდინ ვინ დააცლის? მესამე დღესვე ჯვარის-წერა დავუნიშნოთ. სადღა მოიცილის, რომ ქალის სანახავადაც მოვიდეს?

— მერე ხომ მაინც ჯვარის-საწერად მოვა?

— მერე მე ვიცი. შენ ოღონდ მანამდინ დამეხმარე, მერე ჩემს კისერზედ იყოს. ძალად ჯვარს გადავწერ.

— არა, გეთაყვა, მე მაგ საქმეში ხელი დამიბანია, მე მაგას არა ვიქ, ეხლავ გეუბნები.

— რატომ?

— აბა, იმას გაუგია, რომ მახინჯიაო...

— მაგის ფიქრი ნუ გაქვს, გააწყვეტინა სიტყვა მოსემა, — ნიშნის მომტანი რომ ამ გოგოსა ჰნახავს, მივა და ეტყვის: რას მიჰქარავ, იმისთანა

ქალი ჩემს თვალებს ჯერ არ უნახავსო. თუნდ ეგ არ იყოს, ერთი ხუთიოდე თუმანი და იმისი ჯანი. ასეთს ავალაპარაკებ, რომ...

— ძმას გამოგზავნის.

— უფრო კარგი. რასაც თავის თვალთ ჰნახავს, თუნდ ქრთამი არ იყოს, ის არ უნდა უთხრას? თორემ ფულიც ხომ არა მშურს.

— არა, გეთაყვანე, მე მაგ ცოდვაში არ ჩავდები. აი შენი ბეედ მოცემული ხუთი თუმანი, მე კი ხელი დამიბანია.

ამოიღო ორი ოც-და-ხუთ მანეთიანი ასსიგნაცია და მისცა მოსეს გამოქნილმა მოციქულმა.

— მაშ მალაატობ?...—უთხრა გულის სატკენად მოსემ, —მაშ ჩემი ოჯახის დაღუპვა გინდა? მაშ ჩემი საწყალი ქალი არ გებრალება? ეჰ! მუხანათო წუთის-სოფელო!.. სულ ტყუილი ყოფილა: პურ-მარილიც, პატივის-ცემაც, სიყვარულიც, მეგობრობაც!.. ეჰ, შენი ნებაა!.. ეს კი იცოდე, რომ გულში შხამ-წასმული ისარი გამიყარე, სპილენძის ტყვია მომარტყი, ურჯულო ლეკსავით ქრისტიანი სული წამწყმინდე.

მოსეს ეგონა, რომ ამ სიტყვებით მოვეულობო გულსაო, ის კი არ იცოდა, სუტ-კნენინა რა კნენინა იყო! სუტ-კნენინა კი იქნებოდა, რომ სიტყვით მოტყუებულიყო!.. სუტ-კნენინას თუმცა გულში ეცინებოდა, მაგრამ სახე შეიკმუხნა, მითამ სწუხს კიდეც და ვერა უშველია-რაო.

— შენ ნუ მაიკვდები, მოსე, —უთხრა მწუხარეს ხმით კნენინამ, —და იმ შენის სახის ჩემს უბედურს ქმარს პირშავად არ შეგვეყრები საიქიოს, რომ შენის ოჯახის სამსახურისათვის მე თავს არ დავიზოგავდი, მაგრამ სამსახურიც არის და სამსახურიც.

— რა ვუყოთ, რომ არის? —მიუგო ეხლა კი ცოტად იმედ-მოცემულმა მოსემ, რადგანაც შეატყო, რომ სუტ-კნენინა დაყოლებას აპირებს: რა ვუყოთ, რომ არის? განა ჩვენ კი არ ვიცით სამსახურის გადახდა? რა უმადური მე მიპოვე? ოცი თუმანი არ დაგპირდი, ოც-და-ხუთი იყოს, შე დალოცვილო!

— არა, გეთაყვა, ფულზედ ხომ არ არის საქმე: თმით მათრევენ სიბერის დროს, სულს წავიწყმენდ.

— ოც-და-შვიდი იყოს.

— არა, გეთაყვა, ფული რა სახსენებელია: საქმე დიდი გასაბედავია.

— ხომ მოხერხება შეიძლება? ოც-და-რვა იყოს.

— არა, შეძლებით კი შეიძლება, მაგრამ თავს ვინ გამოიმეტებს?

— ოც-და-ცხრა იყოს, უმატებს ნელ-ნელად მოსე და ყოველ მომატებაზედ ჰხედავს, რომ სუტ-კნენინა რბილდება.

— ძალიან თავის გამოიმეტება კი უნდა, თორემ შეძლებით რა არ შეიძლება.

სუტ-კნენინამ, ხელოვანმა სუტ-კნენინამ, ძალიან ცბიერებითა სთქვა ეს უკანასკნელი სიტყვა, თითქო მოსე რომ ფულს უმატებს, იმას ყურსაც არ

ათხოვებსო და მარტო იმასა ჰფიქრობს, შეიძლება, თუ არაო. დიდი ხანია იცის სუტ-კნენინამა, რომ შეიძლება, მაგრამ კარგა მსუქანის ლუკმის ამოვლება უყვარდა, რაკი ქვაბში ხელს ჩაჰყოფდა ხოლმე. მოსეს რომ არ დაეწსრო, თითონ სუტ-კნენინა ეტყოდა მაგას, ესე მოვიქცეთო. კალმით ნახატიაო, უთხრა და ამისთანა მახინჯს ხომ არ დაანახებდა? სწორედ მაგისთვისაც მოვიდა, რომ მოსესთან არჩიოს, ისე კი, რომ ფულიც მეტი გამოიჩეს. რაკი მოსემ დაასწრო, გამორჩენის საქმე ნახევრად გარიგდა. სუტ-კნენინას კიდევ გაუხარდა, ეხლა მე უარზედ უნდა დავდგეო, სთქვა გულში,—და თუ გამო-რჩენაა, აქ გამოვრჩებიო.

—ოც-და-ათი იყოს,—დაუმატა კიდევ სწორე გზაზე დამდგარმა მოსემ,—მეტი კი აღარ შემიძლიან.

—რატომ? დაიწყო ისევ თავისებურად კნენინამ რაკი ოც-და-ათამდინ აიყვანა,—რატომ? შეძლებით კი შეიძლება, მაგრამ ნიშნობაში მეც უნდა ვიყო, რომ, თუ მოხერხდეს, კარგად მოხერხდეს. ეს არის ჭირი, რომ ამ კაბით ხომ ვერ მოვალ?

—კაბაც შენი ჭირის სანაცვლო იყოს,—დაასწრო გახარებულმა მოსემ, რაკი ჰნახა, რომ სრულიად დაიყოლია,—კაბა ჩემს კისერზედ იყოს.

—მაშ ყური მათხოვე, რას გეტყვი: მე იმას ნიშანის მოსატანად ძმას გამოვაგზავნინებ. შენ გოგო ლამაზად მორთე—ეცადე არავინ გაგცეს—სამ დღეს უკან კი უთუოდ ქორწილი უნდა მოახდინო. მოიგონე რამე, რომ ყმაწვილმა ქალის ნახვა არ მოასწროს. მერე ხომ შენ იცი, ჩემი საქმე მაშინ გათავებული იქნება.

—ნიშნობის ღამეს ფულს სრულად ჩაგაბარებ, ეხლა თუ გინდა, ეს ხუთი თუმანი ბე ისევ წაიღე.

—არა, ათი თუმანი მიბოძე, რა ვიცი, იქნება როგორ დამჭირდეს, აქ ხომ ვერ გამოვიქცევი.

—შვიდ თუმან ნახევარი იყოს ჯერ.

—ათი მიბოძე. ისევ შენის საქმისთვის მინდა, შენს საქმეს მოვახმარებ, თუ გამიჭირდა. ჩემთვის ხომ არა გთხოვ.

—რა? ეს ათი თუმანი იმ ოც-და-ათ თუმნის ანგარიშში არ გინდა წაიღო თუ?

სუტ-კნენინამ გაიცინა.

—მაშ, ქა?

—ჰო, ეგრე სთქვი, მე მეგონა მართლა ეს ცალკე გინდა, რომ ჩემს საქმეს მოახმარო.

—არა, გეთაყვანე, იმის ანგარიშში მიმაქვს. საკაბე კი მალე მიბოძე, რომ შეიკერვა მოვასწრო.

—აი, ათს თუმანს მოგართმევ, იქილამ შეიკერე და მერე გავსწორდებით.

სუტ-კენინა დაჰყაბულდა, მაგრამ მოსტყუედა კი.

რალა გავაგრძელო, მოსემა და კენინამ ესე დააწყეს საქმე და სწორედ გგრედაც ბოლო მოუღეს. კაი ბადე დაუგეს ლუარსაბსა და კარგადაც გააბეს.

ორი კვირა რომ გავიდა, აღტაცებულმა ლუარსაბმა, აქაო და საქმე გარიგდაო, კარგის ნიშანით თავისი უფროსი ძმა დავითი გამოისტუმრა. დიდის ყოფით მიიღეს დავითი. ხალხი მოსემ არ მოიწვია, სრულიად არავინ, რომ ეშმაკობა არ შეუტყონ, ლუარსაბსაც მისწერა, ნურავის შეატყობინებო. აი ის წიგნი ნამდვილი, თავის ღირსებით და შეცდომებით:

„ჩემო აღმატებულო ბედნიერო გვაროვანო სიძეო:.

„თუმცა დიდათ ბედნიერი ვარ რომელიცა რომა შენგანა ვარ დღეს მოხუცებული ბედნიერი და გული ჩემი სიხარულით აღავსე ნეტარითა სიძობითა თქვენითა და თვალი ჩემი აახილე რომელიცა რომა დაინახა ისევ გაზაფხული მუხთალისა სოფლისა ამისა ფრიად სიხარულში ვარ რომელიცა ეხლა ვარ ჩემო აღმატებულო გვაროვანო სიძეო რომელიცა გთხოვ გამოგზავნო ნიშანი რომა საქმემ არ დაიგვიანოს დიდი ხალხი არ გამოგზავნო რომელიცა რომა მე მოხუცებული კაცი ავადა ვარ სნეული და პატივი და მასლაათი და ქეიფი რომელიცა მე აღარ ძალმიძს რომელიცა ფრიად შეაწუხებენ ქორწილში რომელიც თქვენ იქნებით ჩემს სახლში მასპინძელი დიად დიდი ხალხი მოვიწვიოთ თქვენცა დიდი და პატიოსანი ნათესაობა გყავს რომელიცა არც მე ვარ უნათესაო და ბლომად შევყაროთ ისე როგორათაც შეჰფერის დიდებულს გვაროვნობასა თქვენსა და ჩემსა ოჯახს სახლკარიანობასა ჩემსა:.“

„სხვებრ ბრძანდებოდეთ ბედნიერებით იესო ძე ღვთის მიერ ვითხოვ თქვენს ბედნიერებას რომელიცა რომა მსურს ნახვა თქვენი თქვენი სიმაჰრი ბრწყინვალე თავადი მოსე ნოშრევანისძე გძელაძე:.“

რასაკვირველია, თავაზიანი ლუარსაბი ამ წიგნის შემდეგ აღარ გაგზავნიდა ბევრს ხალხსა. მარტო ერთი დავითი და ერთი კიდევ ვილაცა გამოისტუმრა, რომ ახალი სიმაჰრი, რადგანაც ავად არის, არ შეაწუხონ, დავითს კი დააბარა, რომ ფულზედ კარგად მოილაპარაკოს, როდის ჩააბარებენ, და მერე ქალი კარგად გასინჯოს.

დიდის პატივით მიიღო მოსემ დავითი. ქალის მაგიერად ის მშვენიერი გოგო მორთეს და დავითს ისე აჩვენეს. დავითი გაგიჟდა, რომ დაინახა და გულში არ იყო რომ შურმაც არ გაუარა, ნამეტნავად თავისი მჭლე ცოლი რომ მოაგონდა ამასთან. ვახშამზედ რომ ისხდნენ, მარტო ოთხნი იყვნენ—დავითი და ამასთან მოყოლილი ის ვილაცა, თითონ მოსე და ამისი მოზდილი შვილი. კენინაც თუმცა მოსესთან იყო, მაგრამ ქალთან ივახშმა. მოსემ ბოდიში მოიხადა, რომ ხალხი არ დაუპატიჟა ამისთანა ბრწყინვალე გვარი-შვილებსა.

— რა ვქნა, შენი ჭირიმე, — უთხრა დავითს მოსემა, — ჩემო ახალო მოყვარევ! ავადა ვარ, თასლიბს ვერ გავუწევდი. სიძუნწეში არ ჩამომართო, შენი ჭირიმე! აბა ჯერ ისე ავადმყოფი რა არის, მერე მასპინძელი რა უნდა იყოს. თორემ იმდენი სიკეთე ღმერთმა შენ მოგცეს, რამდენი ნათესაობა და მახლობლობა მე მყვანდეს. მაგრამ ჩემი მაყურებლები რა ქეიფს გასწევდნენ. ისევ ის ვამჯობინე, ნუ დავპატიჟებ-მეთქი. ამ ნიშნობამ ისე შინაურულად ჩაიაროს, ქორწილი კი ჩემს კისერზედ იყოს. ქორწილისა რა ბრძანა ჩემმა სიძემ?

— რაც ჩქარა იქნება, ისა სჯობიაო, — უპასუხა დავითმა, — პირფერობაში ნუ ჩამომართმევთ და ეს ქალი რომ ჰნახოს იმან, იმ წამშივე ჯვარს დაიწერს, თავი არ მომიკვდება!

— მზეთ-უნახავი ყოფილა, — დაუმატა სტუმარმაც.

— რა ვქნა? მადლობა ღმერთსა, ღმერთმა ეგ მომცა და ყველაფერი ღვთის ნებაზედ ჰკილია — სთქვა მოსემა, — მიხარიან, თქვენმა მზემ, რომ ქალი მოგეწონათ.

— ღმერთმა აცოცხლოს პატარძალი! — წამოავლო ჯამს ხელი დავითმა, — ღმერთმა ტკბილად შეაბეროს ერთმანეთს!

— მადლობელი ვარ, თქვენი ჭირიმეთ! — დაუკრა ყველას თავი მოსემა, — მაშ რაც მალე იქნება, ისა სჯობია.

— იმან ისე მოგახსენათ, — უპასუხა დავითმა, — მეც — სწორედ მოგახსენოთ — მაგას ვურჩევ ჩემს ძმასა. რაღა გავაგრძელოთ საქმე.

— ჩემის ფიქრითაც ეგრე სჯობია, — სთქვა მოსემა, — ქალი აქა ჰდნება — მამისაგან კი არ უნდა ითქვას ესა, მაგრამ შორეული ხომ არა ხართ, თქვენთან რა დავმალო — ქალი აქა ჰდნება...

— ის კიდევ იქ, თქვენმა სიცოცხლემ! წაართო სიტყვა დავითმა.

— მაშ, როცა მიბრძანებთ, მაშინ იყოს ქორწილი, სთხოვა მოსემა.

ერთის სიტყვით, გადასწყვეტეს, რომ სამშაბათს საღამოზედ სიძე უნდა მოვიდეს და იმ ღამესვე ჯვარი დაიწეროს. მეორე ღღეს დავითმა ფულზედ ჩამოუგდო ლაპარაკი. მოსემ დააჯერა, რომ ქორწილის მეორე ღღეს ორასს თუმანს სულ ბაჯაღლო ოქროებს თავის ხელით მიართმევს, ხელი-ხელს დაჰკრეს; დავითი — მეორე ღღეს პატარძალი აღარ აჩვენეს — შინ წამოვიდა და მოსე თავის სახლში დარჩა. როცა მოსემ ცხენზედ შესო და გამოისტუმრა დავითი, როცა მარტო დარჩა, ხელები დაიფშენიდა მეტის სიხარულისაგან და სთქვა ღიმილით: ყოჩაღად წავიყვანე საქმე. ეხლა ჩემი წუხილი მარტო ის არის, რომ სუტ-კნენინას ხრიკი მოვუგდო, ერთი მიზეზი რამ მოვუგონო, რომ ფული აღარ მივცე იმაზედ მეტი, რაც მიმიცია, თორემ, იმისაგან რომ მოვტყუედე, სირცხვილია.

ამ ფიქრში იყო, რომ სუტ-კნენინა — მოსეს ცოლი არა ჰყვანდა და ჯალაბობას კნენინა ჰთამაშობდა — რომ სუტ-კნენინა წინ მოეგება გახარებული.

— ჰა, რა რიგად მოვიდა საქმე!—უთხრა სუტ-კნენამა,—მომილოცავს შეილის ბედნიერება. დიდი ჯაფა კი გავწიე. სულ ვიწურებოდი—შენზედ მიწა არ მენახოს—სულ ვიწურებოდი, რომ ან აი ეხლა შეიტყობენ-მეთქი, ან აი ეხლა და დავიღუპები, მაგრამ მიშველა ღმერთმა და ვერ შეიტყეს.

— ეჰ, შე დალოცვილო!—უპასუხა მოსემ,—იწურებოდი, ასე გგონია, პირველად ჩაგედინოს ამისთანა საქმე. იწურებოდა!.. თქვენი ხელობა მეტი რა არის? იწურებოდა!..

სუტ-კნენა შეკრთა.

— არა ჰხუმრობ, თუ მართლა მეუბნები? ჰკითხა შემკრთალმა სუტ-კნენამა.

— მაშ არა და გეხუმრები.

— ეხლა განა?

— ეხლაცა და მაშინაც.

— ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს, თუ ეგრეა, მე კი გამისტუმრე და მერე შენ იცი.

— სადაც გინდა, წაბრძანდი, ხელს ვინ გიჭერს.

— რასაკვირველია, ხელს არავინ დამიჭერს, მაგრამ დაპირებული მიბოძე და ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს, რაც გინდა ილაპარაკე ჩემზედ, გული არ მეტკინება.

— დაპირებულიო!.. რაც მოგეცი იმასაც ვნანობ და გგონია—კიდევ მოგცე რამა.

— ახლა ეგ ნამუსია! მოხუცებული დედა-კაცი ფოშტის ცხენისავით მათრიე, ქვეყანაში თავი შევირცხვინე, საქმე საქმეზედ მოვიყვანე და ეხლა მაგას მეუბნები?! ნამუსია!

— დაჩუმდი, თორემ...

— არა, ნამუსია!.. შენა გკითხავ, ნამუსია!

— ის კი ნამუსია, რომ აგიღია ფეხი, სოფლიდან სოფლად დადიხარ და მაქანკლობ, ნამუსია! შარშან რომ ათ თუმნად შენი დისწული გასათხოვარი ქალი დიანბეგს მიჰგვარე, ნამუსია! როცა დაორსულდა, შენ რომ წამალი მიეცი და მუცელი წაუხდინე, ნამუსია!..

სუტ-კნენას გული ყელში მოეხჯინა, თავისი სიფთხილე, გამოცდილობა ამ გვარებში და გულის სიგრილე დაჰკარგა.

— მაშ თუ აგრეა—დაიყვირა გაკაპასებულმა სუტ-კნენამ—შენი ფეხი დამკარ თავში, შენი ფეხი, თუ ეგ საქმე არ დაგიხლართო!

— შენი ლეჩაქი დამხურე თავზედ—ამ მუქარაზედ მშვიდობიანად უპასუხა მოსემ,—შენი ლეჩაქი, თუ ეხლავ გომურში არ დაგამწყვდიო, მინამ ქორწილი არ გათავდება. რას მიზამ! მიჩივლებ თუ? არა მგონია, შენი თავი სადიანბეგოდ გახადო: ცოდვა ბევრი გაწევს კისერზედ, სულ ერთი ერთმანეთს ზედ მიეკეცება, და მაშინ ციმბირშიაც ალაგი არ გექნება, შე ტყუილო

კნენავ, შენა! ეს ის დიანბეგი კი არ არის, რომელსაც გოგოს გაურბედი ხოლმე და ბურთსავით ხელში ათამაშებდი! ის ღრო წავიდა.

ვერც ამ სიტყვებმა მოიყვანეს თავის გონზედ გამწარებული სუტ-კნენა. ის ისევ ისე სიმწარისაგან გონება-მიხდილი იყო, თორემ გაჯავრების და მუქარის მაგიერ ისეღ ნაირად მოიკატუნებდა თავს, ისეთ ნაირად მოუკვდებოდა ხელში, რომ ყველაფერს გააქარწყლებდა. ეხლა კი ჯავრისაგან, როგორცა ვსთქვი, გონება დაბნეული ჰქონდა, იმიტომაც მაინც კიდევ შეჰყვირა:

— დამამწყვდევე!.. უი, მეხი კი დაგეცა მაგ უხეირო თავზედ! დამამწყვდევე რა, შენი მოახლე გოგო ვარ, ან შენი გომბიო ქალი!..

— რაო? აი თუ გოგოზედაც უარესი არა ხარ. მე ეხლავ გაჩვენებ, როგორც გაგისტუმრებ გომურში—უთხრა ხუმრობა გაშვებით მოსემა, შენ რომ ჩამოგარჩო კიდეც, ხმას არავინ გამცემს. მაგრამ სიფრთხილეს თავი არ ასტკივაო, მერე რომ არა დამაბრალო-რა, ეხლავ მიჩვენე ჯიბეში რა გაქვს.

მივარდა სუტ-კნენას ჩვენი მართალი კნიაზი. სუტ-კნენა ჯერ გაუძალიანდა, ბოლოს კი—ღვთის წყალობა გქონდეთ—იკადრა ერთის ლურჯის ხელსახოცის ამოღება, რომელშიაც რაღაცები ეხვია. სუტ-კნენა გაფითრდა და პირი გაუშრა. ველარა უთხრა-რა. მოსემ გაშალა ხელსახოცი და თავისი ათი თუმანი იქ გამოკრული ისევ ხელ-უხლებლად ჰნახა, მაშინვე ჯიბეში იკრა. ერთი რაღაც ქაღალდიც მოჰხვდა ხელში. გაშალა, თამასუქი იყო, ის თამასუქი, რომელიც სუტ-კნენამ ლუარსაბს დასტყუვა. მინამ მოსე ამ საქმეში იყო გართული, სუტ-კნენას ხერხი, ეშმაკობა, გამოცდილება დაუბრუნდა. იფიქრა სუტ-კნენამა: „ამ ყვირილს და მუქარს თავი უნდა დავანებო, თორემ დამწყვდევეს გამიმართლებსო. თუნდ დამამწყვდივოს, არაფერი, ხუთი-ექვსი დღე სიზმარსავით გაირბენს: შინ მივწერ, რომ მზითვეს ვუმზადებ-მეთქი და ქორწილამდინ ველარ გადმოვალ. ვინ რას შეიტყობს, ოღონდ ეგ ათი თუმანი მაინც დავიბრუნო! ეგ მაინც არ დამეკარგოს!..“ ამ ფიქრებმა თვალის დახამხამების უმალ გაურბინეს გონებაში სუტს, მაგრამ კი მოხერხებულს კნენასა.

— ეს ვინ მოგცა შენ? ჰკითხა მოსემ და აჩვენა თამასუქი. სუტ-კნენას შზად ჰქონდა პასუხი.

— ახლა, შენ არ დაიჯერებ, რასაკვირველია, რომ ეგ თამასუქი თუ ჩამოვართვი, ისევ შენის საქმისათვის ჩამოვართვი. თუ ვინიცობაა, რომ მოვატყუეთ, ქალი ის არ ვაჩვენეთ—ეს შეეტყო და უარზედ დამდგარიყო, ამ თამასუქს ვაჩვენებდით და ვეტყოდით: დაიწერე, თორემ დიანბეგს წარვეუდგენთ და სულ წაღღს დაგათვლევინებთ. აი რისთვის გამოვართვი, შენ ხომ არ დაიჯერებ, გაჯავრებული ხარ, მაგრამ მე კი გული ძალიან შემტკივა შენთვისა.

— თუ ეგრეა, რატომ აქამდინ არ მაჩვენე?

— რომ ვაჩვენო-მეთქი, ვიფიქრე, ვაი თუ ამის იმედით საქმეზედ მუყათობა იმისთანა აღარ გასწიოს-მეთქი. რა ვიცი? ხორციელები ვართ.

— ახლა მაგითი გინდა მამატყუვო განა?

— აკი გითხარ: არ დაიჯერებ-მეთქი. კაცს რაკი ერთხელ და ერთხელ ესტიბარი წაუხდება, აღარ დაუჯერებენ. მეც ისე მომდის. შენა გგონია, გატყუებ? თუნდ ეგ ბარათი შენ მიირთვი, ორასს თუმანში გაუბარე და მე ეგ ათი თუმანიც მეყოფა, ჩემო კარგო!

— შენ მაგითი მე ვერ მომატყუებ. ეს ბარათიც მე დამრჩება, ეს ათი თუმანიცა და შენ გომურის მაგიერად ხულაში დაგამწყვდევ, რომ ჯვარის-წერამდინ არ გამცე. მერე რაც გინდა ჰქენი. ბიჭო!—დაიყვირა მოსემა.

— ბიჭი მოვიდა.

— ეს ტყუილი კნენია წააბრძანე ხულაში, ხალიჩაც მიართვი, მუთაქაც, ქვეშაგებიც. პური და ღვინო არ მოაკლოთ, ეს კი უნდა ჰქნა, რომ გარედამ კლიტით უნდა გადაკეტო და გასაღები აქ მომართო. თუ ეს ამბავი შაუტყვია ვისმეს, ვაი თქვენი ბრალი!

ბიჭი არ გაინძრა, ჯერ ტყუილი ეგონა.

— არ გეყურება შე... შეილო! დაუტყვილა მოსემა.

ეხლა კი იკადრა ბრძანების დაჯერება. მივიდა, წაავლო ხელი და გამო-სწია საწყალ სუტ-კნენასა, რომელიც ეხლა კი ისე მაიკუნტა, ისე მაიკუნტა, რომ მუშტის ოდენა გახდა, მაგრამ მაინც კი იმედი არ დაჰკარგა, რომ გაა-ქარწყლებს ამ ამბავსა და მშვიდობით გადარჩება. კიდევ სიტყვა მოიხერხა ეშმაკურად და უთხრა მოსესა ისე, ვითამ აქ არაფერი ამბავია:

— უი, შენ კი გენაცვალოს ჩემი თავი! ტყუილი გაჯავრება რა რიგად გიხდება! ამ სულელ ბიჭმაც დაიჯერა, ასე ჰგონია, მართლა უბრძანე. გლეხ-კაცია, ვერ მიხვდა, ნუ გაუწყრები, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი!

ამისთანა ოსტატობამ კინალამ მოსე არ გააცინა. ბიჭიც გაშტერებული შედგა. ბევრი კიდევ სხვა იოსტატა სუტ-კნენამა, მაგრამ ვერაფერმა ველარ უშველა: ხულაში დაამწყვდიეს, შინ კი წიგნი მისწერა—ჯერ კი მოსემ გა-დიკითხა—რომ აქ მზითევსა და საკერავებს ვუმზადებო და ოთხშაბათამდინ ნუ მომელოდებითო. ეს მისწერა, შევიდა ხულაში, დაჯდა ხალიჩაზედ და დაიწყო ტარის რთვა, რომელსაც საცა წავიდოდა, თან წაიღებდა ხოლმე. ესე იყო, მითამ და აქ არაფერია.

VIII

როცა დავითი შინ მივიდა, საღამო ხანი იყო. ამისი ცოლი ელისაბედი და ლუარსაბი ეზოში ღობის ჩრდილში ისხდნენ. თვალი შეასწრო თუ არა, ლუარსაბი წამოხტა. მიეგება ძმას, ვერაფერი კი ვერა იკითხა, იმიტომ რომ სცხვენოდა. დავით ცხენიდან გადმოხტა, გაისწორა მოშვებული ჩაღსაკრავი, მოვიდა, ცოლს არც კი მიემშვიდობა და წამოწვა ხალიჩაზედ.

— როგორ მოგეწონა სასძლო?—ჰკითხა ცოლმა. ლუარსაბმა ყურები აიციქვიტა.

— მზეთ-უნახავს რომ იტყვიან, ის არის,—მიუგო დავითმა,—მე იმის-
თანა ლამაზი ქალი არ მინახავს.

ლუარსაბს გაუხარდა, ელისაბედს ეწყინა: ჩემზედ უკეთესი იქნებაო.

მართლა, გეთაყვანე?—ჰკითხა ლუარსაბმა.

— შენ ნუ მომიკვდები, იმისთანა ქალის მნახველი არა ვარ. ამის მერე
ცოლს შეხედა და შუროთ დაუმატა: მე რომ პატარა კიდევ მომეცადნა,
სხვა რიგად წავიდოდა ჩემი საქმე.

— რა? შენ შეირთავდი თუ?—წააყვედრა გულ-ღვარძლიანმა ცოლ-
მა,—უი შენ თვალებს! შენთვის მეც არ ვემეტებოდი ჩემს ბედსა. მამა ჩემი
განა რომ უარზედ იდგა, შენისთანები მთხოულობდნენ!

— უარზედ იდგა, მე ვიცი, რუსთ ხელმწიფის შვილს მიგცემდა. იმისიც
მადლობელი იყავ, რომ მე გავბრიყვდი.

ესე სიტყვა-სიტყვაზედ შეჰყენენ და ერთი კაი ლაზათიანი ჩხუბი მოუ-
ვიდათ, ასე რომ მოგეწონებოდათ. ელისაბედს იმ დღითვე შუროთ აევისო
გული და შეიძულა ჯერ თვალით არ ნახული რძალი.

„მაღე ჩემი მტერი დაჰკნეს, მაღე მე ის დავაჰკნო,—ამბობდა გულში
ელისაბედი,—ამ სახლში ჩემზედ უკეთესი და ჩემზედ უფროსი არავინ არ
უნდა იყოს. ჩემი ქმარი უნდა მაყვედრიდეს იმის სილამაზეს?! უი, უწინამც
დღე გაჰქრობია. ასეთ ეკალს გავუყრი თვალში, რომ დღენი ვაწყევლინო!“
ელისაბედი ქორწილში არ წავიდა.

ქორწილის ღამეს დიდი ამბები მოხდა. მოვიდა სიძე დიდის მაცურონით,
ძმაც თანა ჰყვანდა, სწორედ სამშაბათს დღეს. იმ დღეს საცოლო არ აჩვენ-
ნეს, რასაკვირველია. მოსესაც შეეყარა დიდი ხალხი. უგანზრახვოდ არ იყო
ეს ხალხის შეყრა მოსეს მხრით. ახლა კი მართალი ქალი გაისტუმრეს საყ-
დარში. როცა ყველაფერი მოამზადეს, მერე მიიპატიჟეს საქმროცა. როცა
შევიდა ლუარსაბი საყდარში და თვალი მოჰკრა თავის საცოლოსა, ელდა
ეცა. მოუბრუნდა თავის ძმას დავითს, თავაზსაც და ზდილობასაც თავი
დანება და უთხრა:

— დავით, აკი მზეთ-უნახავიაო?

ხალხს სიცილი წაჰსკდა, საწყალი პატარძალი სირცხვილით აინთო და
ტირილი დაიწყა. დავითი წინ წადგა, რომ დაინახა ერთი უმსგავსო პატარ-
ძალი, მღვდელს მიუბრუნდა:

— მამაო! ჯერ სხვა იწერს ჯვარს, თუ ეს რა ამბავია!

— კნიაზი ლუარსაბ თათქარიძე და დარეჯან მოსე გძელაძის ასული
იწერს ჯვარს,—მიუგო მღვდელმა.

— პატარძალი სად არის?

— აი ესა ბრძანდება.

— ლუარსაბ! — დაუძახა ძმას დავითმა — მოგვატყუეს ეგ ის არ არის,
ჯვარი არ დაიწერო.

მთელი ხალხი გაოცდა. ლუარსაბი დაღონებული და უფრო გაფითრებული გამოვიდა საყდრიდან, მთელი მაყრიონი გამოჰყვა. ცხენები მოიკითხეს, უნდა წამოსულიყვნენ. ცხენები დაემალათ. შეატყობინეს მოსეს, რომ საქმრო ჯვარს არ იწერსო. მოვიდა მოსე და თან მოიყვანა მრავალი ხალხი.

— კნიაზო დავით! ეს რა ამბავია?—უთხრა გაჯავრებულსავეით მოსემ,—ქალი საყდარშია და საქმრო ეხლა დადგა უარზედ? აქამდინ სად იყავით, თუ არ გინდოდათ ჩემი ქალი? ვინ გეხვეწებოდათ? თქვენისთანა ოჯახის შვილები მეხვეწებოდნენ, რომ არ მივეცი!

— აი, ბატონო, ქალი მანდ არის და, ვისაც გნებავდეთ, იმას მიეცით. ჩემი ძმა კი მაგის შემერთველი არ არის,—მიუგო თავ-გამოდებით დავითმა.

— ეხლა განა? როცა მთელმა ქვეყანამ შეიტყო, რომ ჩემს ქალს ირთავს შენი ძმა, როცა შენმა ძმამ საყდარშიაც შეიყვანა ჩემი ქალი? არა, თავზედ ლაფს არავის არ დავასხმევინებ? ან უნდა ჯვარი დაიწეროს, ან არა და აქედამ ცოცხლები ველარ წახვალთ! გაგონილა? სიძე სახლში ჩამიდგეს, ქალი საყდარში შეიყვანოს და ჯვარი აღარ დაიწეროს!...

— ის კი გაგონილა, რომ პატარძალი შეცვალონ! ეს შენი ქალი არ არის.

— ხალხო და ჯამაათო! დახე, რომ ველარა მოუგონიათ—რა, იმას ამბობენ, შენი ქალი არ არისო, დაუძახა ხალხს მოსემა.

— მაშ ვისია, თუ მაგისი არ არის, გაიხმაურა მოსეს ხალხმა,—ჩვენ ფიცს მოგცემთ.

— არა, ბატონებო, ჩემი ძმა ჯვარს არ იწერს. თუ ძალაზედ დადგებით, არც ჩვენა ვართ ლაჩრები,—წარმოსთქვა დავითმა და ხანჯალი მოიმართა.

ქალები, ვინც კი იყვნენ საყდარში, სულ აქედ-იქით მიიფანტნენ, ჰნახეს, რომ ამათი ალაგი არ არის. პატარძალი კი და ორი ვიღაც ბებერი მოსემ საყდრიდამ არ გამოაყვანინა, იმედი ჰქონდა, რომ როგორმე მოახდენდა ჯვარის-წერას.

— მაშ მოსე თავადიშვილი აღარ ყოფილა,—წამოიძახა მოსემ,—თუ თქვენ ჩემი ოჯახი შეგარცხვენინოთ; ჩემის ცოცხალის თავით არ ვაკადრებ ჩემს გვარს, რომ თათქარიძეებმა საყდარში ქალი გამიუპატიურონ, ჯვარი უნდა დაიწეროს.

— არ დაიწერს.

— უკანასკნელი სიტყვაა?

— უკანასკნელია.

— დავით!—უეცრად გადასხვაფერა სიტყვა მოსემ და ხმაც მოურბილა,—აქედ მობრძანდი.

დავითი გაჰყვა. იქით ორნივ გაშორებით გადგნენ. მოსემ ამოიღო ხუთი თუმანი და უთხრა ხმა-დაბლა დავითს:

— ეს ხუთი თუმანი, დაჩუმდი, შენ რა გინდა? შენ ხომ არ ირთავ? დავითი დარბილდა.

— ხუთ თუმანზე ძმა როგორ გავეცილო?—უპასუხა.

— შვიდი იყოს.

— ან შვიდად.

— რვა იყოს!

— ვერც რვა თუმნად.

— მაშ რამდენი გინდა?

— ათი მაინც იყოს.

— ცხრაზედ რას იტყვი?

— არა, ათი.

— ეჰ, ჯანი გავარდეს, ათი იყოს.

ამოიღო ათი თუმანი და მისცა. დავითმა ჯიბეში ჩაიღო.

— მე კი დავჩუმდები და ჩემის ძმისა შენ იცი,—უთხრა ღიმილით დავითმა.

— ოღონდ შენ დაჩუმდი და ერთი ორიოდე კაცი თქვენი მაყრიონი-დამაც დაიყოლიე და ლუარსაბს მე მოვეუხერხებ.

— ბატონი ხარ. მაგის პირობას გაძლევ.

— მაშ ხელი დაჰკარ.

დაჰკრეს ხელი ხელს და საწყალ ლუარსაბს ძალად გადასწერეს ჯვარი იმ ლამესა. მოსემ არც დაპირებული ორასი თუმანი მისცა, იმის მაგიერ ის თამასუქი დაუბრუნა, სუტ-კნენისა რომ წაართო. ლუარსაბს არ მიჰყვანდა ცოლი, მინამ არ გამისწორდებოა, ბოლოს ესეც—რომ ვერა გახდა-რა—გარემოებას დაემორჩილა და წამოიყვანა შინ თავისი დარეჯანი.

ელისაბედი სიხარულით აღარ იყო, რომ ლუარსაბმა მზეთ-უნახავის მაგიერ გონჯი ცოლი მოიყვანა. „ჰი, ვენაცვალე ღმერთსა!—ეტყოდა ხოლმე ქმარს ელისაბედი,—ჰი, ვენაცვალე! ჯერ ჩემზედ უკეთესი უნდა შეერთო და მერე ჩემთვის ნიშნი მოეგო! ჰი, ვენაცვალე ღმერთსა!“ ბოლოს ხომ—როგორც მოგეხსენებათ—ცოლების მოწყალებით ძმებს ჩხუბი მოუვიდათ და გაიყარნენ.

IX

ჩვენმა ლუარსაბმა ესე დაიწერა ჯვარი. თუმცა ძალადობით მოხდა ესა, თუმცა მზითევშიაც მოატყუეს და მზეთ-უნახავის მაგიერ მახინჯი დარეჯანი შერთეს, მაგრამ—შუბლზედ ეგ მეწერაო—იფიქრა და დაემორჩილა ბედის-წერასა. ბოლოს ხომ—შენც იცი, მკითხველო, რომ ამათ ერთმანეთი შეუ-ყვარდათ. ამათ კი ისე ეგონათ, რომ უყვართ ერთმანეთი და სხვისა კი არ ვიცი. „ფერი ფერსაო, მადლი ღმერთსაო“—ნათქვამია, ფერი ფერს შეხვდა და ერთმანეთი შეიფერეს. ეს შეფერება ჩვენში ცოტასა აქვს მიღებული

სიყვარულად? კარგი რამ არის ქართველი კაცი: ბედსა და უბედობასაც თანასწორად ემორჩილება ხოლმე. არც ერთისთვის გაიხეთქს თავს და არც მეორისთვის დაიწყებს ბრძოლასა,—და არის ისე ყველგან ერთნაირად გულ-გრილი და შეუპოვარი. ამ გულ-გრილობას და შეუპოვრობას კმაყოფილებად აღიღებენ; კმაყოფილება კიდეც—ვიღაცამა სთქვა—ბედნიერება არისო. ბევრ-ჯერ უთქვამთ დარბაისელთ მოხუცებულთ ჩემთვის, რომ ახალ-თაობას იმითი მაინც ვჯობივართო, რომ ჩვენ ცოტას კმაყოფილებიცა ვართო. მე კი დავჩუმებულვარ და გამიფიქრია: „კმაყოფილება კაცის მამაკვდინებელი სენია. ბედნიერია ახალი თაობა, თუ მართლა ის კმაყოფილება არა აქვს. იმედი თუა სადმე, ამაში უნდა იყოს: უმაღლონი სჯერდებიან მას, რაც არის, იმიტომაც იმათში უფრო ბევრია ბედნიერი, მაღლიანი კი ძნელად: ამათ ყოველთვის უკეთესი უნდათ იმიტომ, რომ კარგს უფრო კარგი მოსდევს თანა, „მჯობს მჯობი არ დაეღვევაო“—ნათქვამია.

ჩვენი ცოლ-ქმარნი კი ამისთანანი არ იყვნენ: ამათ თავიანთ ცხოვრება-ზედ „მჯობი“ ცხოვრება არ ეგონათ ქვეყანაზედა. ესენი კმაყოფილნი იყვნენ: ვალი ამათ არ ემართათ და ვახში, დავა არავისთანა ჰქონდათ და დარაბა, მხოლოდ ერთი ჯავრი ედოთ გულშია: შვილი არა ჰყვანდათ. აი ლუარსაბი ორმოცის წლისა და დარეჯანი ორმოც-და-ერთისა შესრულდა, რომ ღმერთმა მემკვიდრე არ უბოძათ. ბევრჯერ გადაფურცლა კნენამ კარაბადინი, ბევრი რაღაც ბალახ-ბულახი მიირთო და ლუარსაბსაც დაა-ლევენა, მაგრამ ვერა ეშველათ-რა. „ტყუილად თავს რად იხეთქენ—ამბობდა ხოლმე ამათზედ ღვარძლიანი ელისაბედი,—ტყუილად რად იხეთქენ? სოლო-მონ ბრძნის წიგნს რომ ჩააბულბულებდა ხოლმე და კუდიანობდა—ეგ იმან ჩასცხო თავშია. ღმერთმა მაგათზედ გული აიყარა, ეხლა აღარა ეშველე-ბათ-რა.“

ჩვენი ცოლ-ქმარნი კი იმედს არა ჰკარგავდნენ. შეიტყეს, რომ ქალაქში ერთი მკითხავია, ის შეიტყობს უშვილობის მიზეზსაო. თუმცა შვილების დრო გადასვლოდათ, მაგრამ მაინც კიდეც ქალაქისაკენ კაცი აფრინეს, თან გაატანეს ერთი კარგი ბაღდადი, რომელზედაც—როგორც მოგვხსენებათ—უკითხავს მკითხავი იმას, ვინც თითონ ვერ მივა და რომელიც, რასაკვირ-ველია, მკითხავს დარჩება ხოლმე. სამს დღეს უკან ბიჭმა პასუხი მოუტანათ, რომა „თქვენზედ ხატია გამწყრალიო. მერე რომელი ხატი? თელეთისაო, ასე სთქვა მკითხავმაო.“ ეს რომ გაიგეს ცოლ-ქმართ, ერთ დროს და ერთ-ხმად პირჯვრის წერით წამოიძახეს:

—საიღამ სად მოგვიკითხა! დიდება სახელსა უფლისასა. სთქვეს და ისევ პირჯვარი გადიწერეს.

—დალახვრა ღმერთმა! საიღამ სად მოგვიკითხა! ისევ გაიმეორა ლუარ-საბმა.

—ხატზედ „დალახვრას“ როგორ ამბობ?

— ღმერთო ნუ მიწყენ, ღმერთო ნუ მიწყენ!—რამდენჯერმე პირჯვარი გადიწერა სხაპასხუპით,—აი დალაზვრა ღმერთმა, დაჩვეული რომ ვარ, ესე თავის-თავად ითქმის ხოლმე, ღმერთო, ნუ მიწყენ!

— ახლა რას იტყვი, ლუარსაბ, წავიდეთ?

— შორს რომ არის?

— რა ვუყოთ? ალბად ნება ღვთისა ეგ არის.

— მოდი აქვე ნეკრესის ღვთის-მშობელი ვილოცოთ.

— თელეთის ხატს ეწყინება: მე დავიბარეო, აქ კი არ მოვიდნენო და იქ კი წავიდნენო, იტყვის.

— მართალია, ეწყინება. გული მოუვა. აი მე ხომ კაცი ვარ, მეც გული მამივიდოდა და ის ხომ ხატი ბრძანდება—ვენაცვალე იმის მადლს!—უფრო გული არ უნდა მოუვიდეს?

— ეგ არის და.

— მაშ რა ექნათ?

— უნდა წავიდეთ.

— შორს კი არის, თუ შენც იტყვი.

— ახლა, თუ მივიდვართ, ნულარ ამადლებ—გვიწყენს.

— მართლა, მართლა! ნუ მიწყენ, აგრემც დიდება შენსა სახელსა, ხატო თელეთისაო! გიახლები, გიახლები და თაყვანსა ვცემ სახელსა შენსა.

დაიჯერეს მკითხავის სიტყვა: თედოს შეაბმევინეს ურემი გადაათარეს ფარდაგი, ერთი კარგი ცხვარი დააკრეს ურმის ბოლოს, ახსენეს ღმერთი და ერთს მშვენიერს ზაფხულის დილას შეუდგნენ ქალაქის შარა გზასა. ურემში ისხდნენ კნენინა დარეჯანი და მისი მოახლე ლამაზისეული. ერთი ბიჭი და ლუარსაბი თავის ულაყ ცხენზედ მჯდომი ნელ-ნელა აედევნენ უკან ფეხ-მძიმე ურემსა. მეომარის თვალადობა ჰქონდა ამ ჟამად ჩვენს უამისო-დაც საყვარელს ლუარსაბსა, თუმცა კი, როგორც ბამბის ტომარა, ისე იდო ცხენზედა. წელზედ ერტყა ქართული ხმალი და გრძელი ლეკური ხანჯალი, უკან წელში გაყრილი ჰქონდა სევადიანი დამბაჩა. შავი ჩალის ჩოხა ეცვა, იმისი კალთები ვაჟ-კაცურად ამოტარებული ჰქონდა ჩოხის ჯიბეებშია. შარვალში იჯდა, შარვლის ტოტები ჩაეკეცნა მაღალ-ყელიან ყარაბაღულ თეთრ ჩექმებში, წვივებზედ პტყელი ჩალსაკრავი გძელ-ფოჩებიანი სირაჯსავით შემოეკრა. თავზედ ეხურა ლურჯი ყალმუხის ქუდი კახურად ჩატეხილი და შუბლთან შიგ შეეკეცილი, რადგანაცა ცხელოდა—ერთის სიტყვით, ხმლის პირი ზედ წამოცმულ ვაშლით რომ ამოღებული სჭეროდა, თავიდან ბოლომდინ ორშაბათის ყვინი იქნებოდა.

ამ ყოფით ავიდნენ თელეთში მებუთე დღეს, ილოცეს და მეორე დღესვე დაბრუნდნენ. ქალაქს რომ ჩამოუარეს და შეუდგნენ კახეთის გზასა, კნენინა დარეჯანმა შეაქცია ზურგი კოფასა, წამოიჩოქა და გამოჰხედა ქალაქსა. ლუარსაბს ურემში ეძინა. ისიც გაადვიდა.

„ახსენეს ღმერთი და ერთს შშვენიერს
ზაფხულის დილას შეუდგნენ ქალაქის
შარა გზასა“.

— ლუარსაბ, ერთი შეხედე, რა ამბავია. ამოდენა ქვეყანა გაგონილა, რომ აქ არის! დიდება შენდა, ღმერთო! სულ ქვითკირის შენობა უნდა იყოს. კნეინას ქალაქი ჯერ არ ენახა.

— მაშ არა და წნული იქნება.

— ერთი შეხედე და, რამდენი საყდრებია!..

— ვიცი. განა არა ვყოფილვარ?

— პირველად რომ ჩაგიყვანეს, კენჭები არ ჩაგაყლაპეს.

— როგორ არა? სამი ასეთი კენჭი ჩაგყლაპე, რომ ძლივს მოვინელე.

— აღარ დაგცადა ქალაქმა?

— არა, რაღას დამცდიდა, რომ კენჭებ-ჩაყლაპული ვიყავ? რომ არ ჩამეყლაპა, მაშინ სხვა იქნებოდა.

— ეგ ხომ აგრეა. კაი სანახავი კი უნდა იყოს!

— კარგი როგორ არ არის, მთელი მილეთის ხალხი სულ მანდ დაწანწალებს: თათარი, ყიზილბაში, ურია, ოსი, სომეხი, რუსები ხომ რაღა, ბუხსავით ირევიან.

— მართალია, რომ აქ კაცს თავს მოსჭრიანო და მერე ისევ გააცოცხლებენო?

— მართალია, მაშ? ეგ კიდეც რა! რაღაც მოუგონიათო, ფიცრებს თავის-თავად ხერხავსო.

— ახლა ეგა სთქვი.

— თავი არ მამიკვდება.

— როგორ? ისე თავის-თავად?

— თავის-თავად.

— არც კაცია, არც ადამიანი?

— არა.

— მაშ ხერხი ვის უჭირავს?

— ეშმაკს და ქაჯს, ღმერთმა ნუ იცის რუსების თავი!

— რუსების მოგონილია განა ეგა?

— მაშ არა და შენის მაზლის დავითისა!

— დიდება შენდა, ღმერთო! თვალ-მაქციობას რომ ჰთამაშობენ, ისიც გინახავს?

— აბა რომელი?

— აი გაქენებულ ცხენზედ რომ კაცი დადგება, იმ კაცზედ კიდეც კაცი, იმაზედ კიდეც კაცი და კიდეცა და კიდეცა.

— ეგ რა არის? მე კი არ დავდგებოდი ხოლმე გაქენებულ ცხენზედ ჩემ პატარა ბიჭობაში!.. დაიკვეხა ლუარსაბმა.

— აი შენმა მზემ! შენ კი იქნებოდი, რომ დამდგარიყავ.

— ღმერთმა იცის! ეხლა ჯანი აღარ მამდეც და სიმარდე, თორემ ეხლავ გიჩვენებდი.

— ნუ იკვეხ. ხომ ვიცი, ჩემო კარგო, რაცა ხარ.

— განა კვებნისთვის ვამბობ? მე იმისთვისა ვსთქვი, რომ ეგ რა თვალთ-
მაქცობაა-მეთქი. მაგაზედ უფრო ბევრი ასეთია, რომ...

— მაინც?

— რა ვიცი, რამდენი რამ არის.

— სთქვი რაღა, მეც ვიცოდე.

— ბევრია.

— მაინც?

— რა ვიცი, რამდენი რაღაცაებია...

— მაინც?

— ეჰ, ვინ მოსთვლის? ბევრია, ნეტავი შენ! რა რიგად ჩამოცხა! უჰ!

რომ არ იცოდა, რა ეთქვა ჩვენ უბოროტო ლუარსაბსა, სიტყვა გადაა-
სხვადგერა. მოიხადა ყალმუხის ქუდი, შუბლიდან და სახიდან იმითი ჩამოი-
წმინდა ოფლი. მერე გააკეთებინა ჩიბუხი და ჩიბუხის წვევაში ისევ ხვრინვა
ამოუშვა, მერე ასეთი, რომ რამდენიმე დღის უძილო ეგონებოდა კაცსა.

X

მეხუთე დღეს შინ მშვიდობით მოვიდნენ ჩვენი ბედნიერნი ცოლ-ქმარნი,
თან მოჰყვათ, რასაკვირველია, იმედი, რომ შვილი გაუჩნდებათ. მაგრამ
გავიდა სამი თთვე, კაბა არ დაუვიწროვდა დარეჯანსა. გავიდა ცხრა თთვეც
და დარეჯანს მუცელი არ ასტკივდა. დარეჯანი მაინც იმედს არა ჰკარგავ-
და: ამდენი სხვა-და-სხვა ფერის და სხვა-და-სხვა ნაირად შელოცვილი ქვები
შეიბა და კაბის უბეზედ დაიკერა, რომ მართლა იმედი უნდა ჰქონოდა და
ჰქონდა კიდევ. თუ აქამდინ არ ეყოლა, ის იმიტომ, რომ ლუარსაბმა ხატს
დაამუნათა და წააყვედრა—„შორს არისო“. თორემ ეს დამუნათება და წა-
ყვედრება არა ყოფილიყო, ეხლა შვილი ეჯდებოდა დარეჯანს კალთაში.
ლუარსაბი ავ გუნებაზედ იყო. ეგ არაფერი, რომ შვილი არ უჩნდებოდა და
ხატმა მოატყუვა: დაიბარა და არ მისცა კი შვილი. ამის ჯავრი ის იყო,
რომ დავითს, ამის ძმასა, უთქვამს: „ის ოხერი როდის იქნება ჩაძალდეს,
რომ იმის მამულებზედ ვინავარდოვო“. ესა ჰკლავდა ლუარსაბსა, თორემ
შვილის უყოლობა ამისთვის კიდევ დიდი უბედურება არ იყო.

ერთხელ ესე დაღონებული აქედ ტახტზედ გულდაღმა იწვა ლუარსაბი,
იქით ტახტზედ კიდევ კნეინა დარეჯანი წინდასა ჰქსოვდა. ძალიან ცუდს
გუნებაზედ იყო. ხმა-გაკმენდილი ჰერს გაუშტერა თვალი და ჰფიქრობდა.
იმაზედ ჰფიქრობდა, როგორ მოახერხოს, რომ შვილი გაუჩნდეს?—„განა
შვილი იმისათვის მინდა, რომ მართლა შვილი მყვანდეს—ამბობდა თავის-
თავად,—შენც არ მამიკვდე! დავითის გამოჯავრებით მინდა, ის არ მინდა
ჩემს მამულებზედ გავახარო. იმისი ჯავრი არ მინდა შევირჩინო, თორემ ეს
ჯაბრი რომ არ იყოს, ძალიანაც არ ვინაღვლიდი, რომ შვილი არა მყავს.

ცოტანი არიან უშვილონი განა? მეც იმათში ვიქნებოდი. დავითი არ მინდა გავახარო, დავითი!“

ეს რომა სთქვა თავის-თავად, გადმობრუნდა დარეჯანისაკენ დაღონებული და მწუხარე ხმით უთხრა:

— ახლა დავითს უნდა შერჩეს ის სიტყვები!... უნდა ჩვენს მამულ-დედულზედ გავახაროთ!.. დარეჯან! შენი ჭირიმე, თუ გიყვარდე, თუ გიყვარდე აი! ერთი ვაჟი-შვილი ჰშობე, დავითის გამოჯავრებით მაინცა ჰშობე, რომ სხვა არა იყოს-რა. ოღონდ იმისი ჯავრი კი ამომაყრევინე და მერე თუნდა მამკალ. შენი ჭირიმე, შენი დედა-კაცობის ჭირიმე! თუ გიყვარდე, აი!

— ვშობამ, შენ ნუ მოუკვდები ჩემს თავს, ვშობამ, თუ აგრეა!—უპასუხა კნენიამ ისე, ასე გგონია, მართლა ამის ხელში იყოს შვილის შობა: წუხელის სიხმარში ერთმა მოხუცებულმა კაცმა—ფეხებამდინ უმტვერო ქალღვრით წვერი ჰქონდა—ერთი წამალი დამალვეინა და მითხრა: „გამრავლდი, ვითარცა იაკობ“-ო! მე მაშინვე მუხლზედ ვემთხვივე, შენ მაგიერადაც ვემთხვივე.

— მართლა?—წამოიძახა იმედ-მოცემულმა ლუარსაბმა,—ისე თვალითა ნახე?

— აი როგორც შენა გხედავ.

— შენი ჭირიმე!... მაშ იმედია, დარეჯან-ჯან!

— მაშ, ქა!

— ჰო, შენ გეთაყვანე, შენა!—დაიჯერა და გაიღიმა ლუარსაბმა,—როგორ გითხრა?

— გამრავლდიო, ვითარცა იაკობ.

— იაკობი ვინ იყო?

დარეჯანმა არ იცოდა, ვინ იყო. ისე კი გაეგო, მგონი წირვა-ლოცვაზედ, იაკობის სახელი, და ვინ იყო, რა იყო, როდის იყო—ამაების არა იცოდა-რა. მაგრამ არ ცოდნა ითაკილა, ისევე რაღაცა მოჭორება ირჩივა „არვიცის“ თქმასა, როგორც ამ გვარ შემთხვევაში ყველა ქართველმა იცის ხოლმე.

— ვინ იყო?—იკითხა დარეჯანმა,—წირვა-ლოცვაზედ მაინც არ გაგიგია!... აბრაამის მძახლის განაყოფის შვილი იყო.

— ახლა, გამრავლდიო, ვითარცა იაკობ, მითამ რაო?

— მითამ ისაო, რომ გამრავლდიო,—აუხსნა დარეჯანმა.

— აი ვენაცვალე იმის ენას! მაშ იმედია?

— კიდევ? ნუ იცი შენ ეგ, ნუ! ნუ ხარ უჯერო, ცოდვაა.

— აღარ ვიქნები, აღარ, ოღონდ შენ შვილი ჰშობე, თუნდა ენასაც მოვიკვნეტ, ოღონდ კი დავითს ნუ გაახარებ.

— ღმერთია მოწყალე! გეუბნები არ გავახარებ-მეთქი.

— ახ, ნეტავი კი მართლა ჰშობო და.

— კიდეც! ნუ ხარ უჯათი, წმინდა კაცის სიტყვაზედ როგორ ხარ უჯერო, რა დაგემაართა?!

— აი დალახვრა ღმერთმა! ჩემ თავად გულში უნდა მეთქვა, — ღმერთ-მან იცის, — და აკი კიდეც წამომცდა. ახ, ნეტ...

— კიდეც!

— ფუი, დალახვრა ღმერთმა! კინალამ კიდეც არ წამცდა!... ახლა, მეტად რომ მინდა, იმიტომ, თორემ... ეჰ, გადავბრუნდები, დავიძინებ, თორემ, მე რომ ვიცი ჩემის ენის ამბავი, ერთს კიდეც წამომაროშვინებს რასმეს და ღმერთი მიწყენს.

— თელეთისა არ იყოს! იმდენი ამუნათე, იმდენი იძახე — შორს არისო, რომ გავვიწყრა და, აი, დღესაც შვილი არა გვყავს.

— მერე აკი მაშინვე შევეხვეწე, ნუ გაჯავრდები-მეთქი. რატომ არ მაპატივა! რა ვუყოთ, რომ „შორს არის“-მეთქი ერთხელ წამომცდა? ერთი ალილო მღვდელსაც შესცდებოა.

— კარგი, კარგი! რაც იყო, იყო; ეხლა მაინც არ აწყენინო.

— მაშ დავიძინებ.

— შენი ნებაა.

ლუარსაბი გადატრიალდა და პატარა ხანს უკან ერთი მადლიანი თავისეზური ხვრინვა ამოუშვა.

ნეტავი არ დაეძინა. ძილში საშინელი სიზმარი ჰნახა. ჰნახა, რომ დავითი სიხარულით აღარ არის, რომ ამას შვილი არ უჩნდება; დადის ყველგან და სულ იმას იძახის: ის ოხერი როდის იქნება ჩაძაღლდეს, რომ იმის მამულებზედ ვინავარდოვო. სტკივა გული ლუარსაბსა, ჯავრი მოსდის, გული ყელში მოებჯინა. რა ჰქნას? — „ღმერთო! — ამბობს სიზმარში გულ-ნატკენად ლუარსაბი, — რა დაგიშავე შე დალოცვილო, რომ შვილს არ მაძლევ? მიბრძანე და აკი გიახელ თელეთს სალოცავადა, თორმეტ-აბაზიანი ცხვარი დაგიკალ, ორი აბაზის წმინდა სანთელი აგინთე. სხვა რა ვქნა? წირვა-ლოცვას უამისოდაც არ ვაკლდებოდი, მარხვა მე არ გამიტეხია, ყოველ წელიწადს წმიდა ზიარება მიმიღია და აღსარება მითქვამს. აბა ჩვენ მღვდელსა ჰკითხე, თუ მე ცოდვა მიქნია რამე. დავითის ლუკმად უნდა გამხადო?!... რაც იმას ქვეყანაზედ ცოდვა ჩაუდენია, ვინ მოსთვლის? შარშან, ივანე ნათლის-მცემლის თავის მოკვეთის დღეს ხორცი უჭამია, პურის ნატეხს რომ მიწაზედ ჰხედავს, არ აიღებს და არ ემთხვევა, იქნება ფეხიც დაადგას და გასრისოს კიდეცა. უკუთხველ ყურძენსა სჭამს, ფერის-ცვალობამდის არ მოიცდის ხოლმე, აღდგომა დღეს მღვდელს არ მოუცდის, რომ სუფრა უკუთხოს, ისე მივარდება ხორცეულს, როგორც დათვი, ამისთანა მსუნაგია. ზიარებით კი ეზიარება ხოლმე, მაგრამ რა გამოვიდა? სამი დღე ემზადება, მარტო სამი დღე. აბა, ეს რა ზიარებაა. ეს ყველა იცი — შე დალოცვილო ღმერთო — და მაინც იმისაკენა ხარ! დაილოცა შენი სამართალი! ჰო, მართლა, ერთი კიდეც და-

მაეწყდა: ერთი მწევარი ჰყავს, თავის თეფშში აჭმევს ხოლმე. ქრისტიანი კაცი კია. მე ხომ ამისთანას არაფერსა ვცოდავ, რად მიწყრები? მერცხალი გინდა; იმას დასძლევს ხოლმე, ოფოფი გინდა, იმას დასძლევს, გუგული, კვიცი—რაც გინდა, ყველაფერი ბოროტი იმაშია. მე კი—ღმერთო ხომ შენ იცი—არაფერს არ დავუძლევია, რად მიწყრები? იმისთვის, რომ თელეთში წასვლაზედ ჭოჭმანობა დავიწყე? აკი მაშინვე მოვინანიე!...

ეგრე უჩიოდა ღმერთს სიზმარში ლუარსაბი. მერე ჰნახა, რომ მითამ ღმერთმა მიიღო ეს ჩივილი საბუთად და გული მოიბრუნა ლუარსაბისაკენ, აი მითამ რვა თთვეც არის, რაც დარეჯანი ორსულია. ერთი თთვეც, ერთად ერთი და ლუარსაბს შვილი ეყოლება და დავითს თვალი დაუდგება. უხარიან სიზმარში ლუარსაბსა, რომ ამის ჩივილმა გასჭრა, სიხარულით ფეხზედ ველარა დგება. დავით და იმისი ცოლი ჯავრით აღარ არიან. ლუარსაბს ისე შვილი არ უხარიან, როგორც ისა, რომ დავითი და ელისაბედი ჯავრით აღარ არიან. ორი კვირაც მითამ გავიდა, აი ორი კვირა კიდევ და დარეჯანი დაწვება. უხარიან ლუარსაბს, მაგრამ—აი უბედურობა—ლუარსაბი უეცრად ავადა ჰხდება და ძალიანაც ჰხდება, ასე რომ მითამ მოკვდა კიდევცა. მაგრამ ისე კი მოკვდა, რომ ყველაფერსა ჰგრძნობს. ესმის, რომ დარეჯანი საშინელის ხმითა სტირის და სოფლის მოტირალე დედა-კაცები მწუხარე ბანს აძლევენ. ესმის, რომ იქით, სადღაც კუთხეში, დავითი და ელისაბედი იცინიან, ლუარსაბის ავეჯეულობა თავის სახლში გადააქეთ. ლუარსაბს სისხლი ყელში მოსდის, უნდა წამოდგეს, მაგრამ იცის რომ მკვდარია და იმიტომ არა დგება.—„ხვალ მამულებს ჩავიბარებო“,—იძახის ხმა-მალლა დავითი. ლუარსაბი იწვება ამ სიტყვებზედა, იტანჯება, უნდა სთქვას, რომ „ნუ მისცემთო, დარეჯანი ორსულად არის, შვილი ეყოლებაო“, მაგრამ იცის, რომ მკვდარია და არას ამბობს. საშინელ მდგომარეობაშია საწყალი ცოცხალ-მკვდარი ლუარსაბი. რა ჰქნას აბა მკვდარმა?—„გაი, რა დროს მოვკვდი!... როცა ღმერთმა შვილის მოცემა ინება, მაშინ!—ამბობს სიზმარში თავის-თავად ლუარსაბი,—ახ, ნეტავი ეხლა კი გავცოცხლდე და!...“

მაგრამ სად არის გაცოცხლება? აი კუბოც მოიტანეს, აი ჩაასვენეს კიდევცა და კუბოში ჩადებული და მორთული დაასვენეს ტახტზედა. მესამე დღეს მღვდლებიც მოვიდნენ, ასწიეს კუბო და წაიღეს გალობითა და ტირილითა. ამ გალობაში და ტირილში დავითისა და იმის ცოლის მხიარული სიმღერა ესმის ლუარსაბსა. ესმის ეს ყველაფერი, ჰგრძნობს, რომ ანდერძიც აუგეს და სასაფლაოზედაც წაიღეს, უნდა სთქვას: „ნუ დამმარხავთო“, მაგრამ იცის, რომ მკვდარია და არას ამბობს. აი მიწაში ჩაუშვეს საწყალი ლუარსაბი, ესმის, რომ საფლავის პირზედ დავითი სდგას და ეუბნება დიანბებს: ხვალ მამულები უნდა ჩამაბაროვო. ელისაბედი კი უჯავრდება: რას ჰბოდავ? სახვალიოდ რად იხდი საქმესა, განა დღეს კი ვერ ჩაიბარებ? ლუარსაბს ეს ყველაფერი ესმის, ჰხენეშის, ჰწვალობს, იტანჯება, ცივ ოფლს

ასხამს, ჰკანკალებს, თრთის ცალკე შიშისაგან, ცალკე ჯავრისაგან, რომ დავითსა რჩება ბურთი და მოედანი.—„ახ! ნეტავი კი ეხლა გავცოცხლდე და!“—იძახის გულში ლუარსაბი.

მაგრამ სად არის გაცოცხლება? აი მიწაც მოაყარეს, ჯერ მუჭა-მუჭად მიწა ცვივა და კუბოს ფიცრებზედ რახარუხი გააქვს, მერე შეატყო, რომ ნიჩბითაც დაუწყეს მიწის ყრა. ლუარსაბს უღონდება გული, სული ეხუთება, ჰაერი დაეხშო და აი ერთი წუთიც და გათავდება კიდეცა. მაგრამ ვინ არის მეშველი? ესმის, რომ ხალხის ხმაურობა თან-და-თან მისწყდა, ყველანი წავიდნენ და მარტო ლუარსაბი საფლავში დააგდეს დაფლული. გულმა ტეხა დაუწყო, რომ დარეჯანმაც კი—ამის საყვარელმა დარეჯანმაც კი,—სხვებსავე თავი დაანება და ამასთან არ დაიმარხა. ლუარსაბს გული ამოუჯდა, დაიწყო ტირილი: „ეგ იმედი მქონდა იმისაგან!“—ამბობს თავის გულში,—„დამაცა, შენც საიქიოს არ მოხვალ, იქ მოგაგონებ“. ამ ლაპარაკში რომ არის, საფლავზედ ფერხულის ხმა შემოესმა. ხმა გაიკმინდა, ყური დაუგდო. მოესმა, რომ დავითი და ელისაბედი ფერხულში ჩაბმულან და ჯერ კიდევ სველ საფლავზედა ფერხულსაც უვლიან. „ჩაძაღლდი განა?“ უყვირიან ზემოდამ. ეხლა კი გული აენტო; ერთი საშინლად გაინძრა, უნდოდა ისე წამოწეულიყო, რომ კუბოს თავი და მიწა აეგლიჯნა, საფლავიდან ამოსულიყო, ამათთვის ერთი ყოფა დაეწია და თავზედ ლაფი დაესხა. ამ ტირილში და ვაი-ვაგლახში რომ არის, ერთი იხტუნა, მითამ საფლავიდან ამოხტომა უნდა და ტახტიდან ძირს აგურებზედ კი ბრავგანი მოიღო. მაშინ კი თვალები დააჭყიტა, ჯერ კიდევ სიზმრის შიშის ზარი ისევ უბზუოდა თავში, ასე რომ სულელსავეთ გაშტერებული და ფილაქვანზედ გაშოტილი პირლია დარჩა. სასაცილო რამ იყო. ისე დაიკარგა, ისე გაფითრებული და ცივ ოფლში იყო, რომ დიდ ხანს გონზედ ვეღარ მოვიდა და არამც თუ წამოდგომა მოაგონდა, არც კი გაინძრა. ისეთი შეშინებული იყო, რომ სიკვდილის ფერი ედო ოფლიან სახეზედა. ამის დაცემავზედ ოთახი, რასაკვირველია, შეინძრა, დარეჯანს თურმე იქით, მეორე ტახტზედ ჩასძინებოდა და ოთახის ზანზარზედ ამასაც გამოეღვიძა. ამან,—რადგანაც ჯერ არ იცოდა ლუარსაბი რა ყოფაშია,—ჯერ წამოიძახა: ლუარსაბ! გაიგე? მიწის ძერა იყო.

ლუარსაბი ჯერ კიდევ სიზმრის ამბავში იყო და ხმა არ გასცა, დარეჯანი წამოჯდა და მხოლოდ მაშინ დაინახა, რომ ლუარსაბი გაფითრებული აგურებზედ უძრავადა ჰგდია და სულელსავეთ დაუჭყეტია უგუნური თვალები. დარეჯანს ფერი ეცვალა.

—უი შენს დარეჯანსა! ეს რა დაგმართვია, შენ გეთაყვანოს ჩემი ცოცხალი თავი?

ლუარსაბმა ვერც ეს დარეჯანის ნათქვამი გაიგო. სიზმარმა ისეთი თავბრუ დაასხა, რომ შიში ჯერ გამონელებული არა ჰქონდა და ეს ამბავი სიზმრის გაგრძელება ეგონა, იმიტომ ჯერ არც არა ესმოდა—რა და ვერც არასა ჰხედავდა, თუმცა თვალები კი ეჭყიტა. დიაღ, ჯერ ისევ სიზმარი ეგონა,

მხოლოდ ის აოცებდა, რომ „აკი დამმარხესო და მგონი მე ჩემს ოთახში ვარ ეხლაო. ეს როგორ მოჰხდაო?“

ამის ფიქრში დაიფანტა ამისი გონება. ამიტომაც პასუხის მაგივრად თავისი შიშ-ნაჭამი თვალები გიჟსავით შეაჭყიტა დარეჯანსა, თითქო ჰხედავს კიდევცაო და არც იჯერებსო, რომ იმის წინ დარეჯანია. დარეჯანს ელდა ეცა, ხომ არ გაგიჟდაო. მაშინვე ტახტიდამ ჩამოფრინდა და მივარდა გაშო-ტვილს ლუარსაბს.

— რა დაგემართა, შენი ჭირიმე, შენი! ხმა ამოიღე, გეთაყვანე, თორემ ლამის მე ჩემი დამემართოს.

— დამაცა!.. გაუქნივა თანაც ხელი ლუარსაბმა, მითამ მამშორდიო,— მინდა მოვიგონო.

ესა სთქვა, ხმა გაიკმინდა, მაინც არ წამოდგა და თვალებ-დაჭყეტილმა და პირ-დაღებულმა დაიწყო ფიქრი, რომ მოიგონოს ის, რაც დაემართა. ისე უეცრად და ამ ყოფით გამოღვიძებულს სიზმრის ამბავი ცოტაღა დაახ-სოვდა და ის უნდა მოეგონა.

— შენ გენაცვალე! მიემუდარა დარეჯანი,—ჩქარა მითხარ, თორემ შიში-საგან ლამის გავთავდე.

ლუარსაბმა ყური არ ათხოვა და სიზმრის ფიქრში წასულმა თავის-თავად ხმა-მალლა ლაპარაკი დაიწყო:

— მე მოვკვდი. დარეჯანი ჯერ კი ტიროდა და მერე, როცა დამმარ-ხეს და ყველამ თავი დამანება, დარეჯანმაც მიღალატა. ეგ იმედი მქონდა იმისაგან? თავი დამანება და ჩემთან არ დაიმარხა!.. აკი ვუყვარდი! დამაცა-ლოს!.. ის სულ-ძალლი დავითი!.. ის ქოფაკი ჩემი რძალი!.. ფერხული დააბეს განა, დამაცადონ!.. აი, მკვდარი არა ვყოფილიყავ, მე ვუჩვენებდი იმათ!.. მაგრამ რა მექნა, რომ მკვდარი ვიყავი!..

ბევრს რალაცვების ბოდვას მოჰყვა ჩვენი ლუარსაბი. დარეჯანი კი გა-ფითრებული ყურს უგდებდა, არ ესმოდა, რას ჰლაპარაკობს.

— შენი ჭირიმე, ლუარსაბ! უთხრა კანკალით დარეჯანმა,—სიზმარში ხარ, თუ ცხადი? მითხარ, თორემ შენს მაყურებელს სული დამელია.

— ეხლა განა? მაშინ რატომ არ დაგელია, როცა მიწა მომაცარე და მარტოკა ჩამფალი შავ მიწაშია?

— რას ამბობ, შენი ჭირიმე! რასა? ერთი შემატყობინე.

— რა უნდა შეგატყობინო? ცარიელი ტირილით რა გამოვიდა, უნდა თან ჩამამყოლოდი. არა გცხვენიან, პირში როგორღა მიყურებ?

— უი, თვალები ეხლა დამდგომია, თვალები! შეპჭყივლა დარეჯანმა და მაშინვე გამოვარდა მოაჯარზედ, რომ ბიჭებს დაუძახოს, რადგანაც გული დააჯერა, რომ ლუარსაბისათვის ეშმაკს ძილში თავში ჩაუკრამს და ჭკვიდამ შეუშლია. ის კი არა, თუ ლუარსაბი ჯერ კიდევ სიზმრის ამბავშია.

— მიშველეთ, მიშველეთ!

ჰყვიროდა ღარეჯანი მუაჯრიდამ თავში ცემით თავ-მოხდილი და გა-
წეწილი.

— მიშველეთ! ვუი ამ ღღის მნახველსა, შე ქოფაკო ღარეჯანო!

ჰყვიროდა კნენა და იცემდა თავში, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა. ლუარსაბი ამ ყვირილზედ სრულიად გამოფხიზლდა. წამოხტა აგურებიდამ და ისე გაღვლილი გავარდა, რომ შეიტყოს, რა ღამართვია ღარეჯანს. ღარე-
ჯანმა დაინახა თუ არა ლუარსაბი, ეგონა—მე გამომიდგაო, იშვირა ფეხი და ეცა კიბეს. კიბეზედ ფეხი გაუსხლტა და ისე რახარუხით ჩაგორდა ძირამ-
ღინა. ამ კიჟინაზედ ბიჭები მოგროვდნენ.

— დაიჭირეთ, დააბით!—წივოდა გვერდებ-დაღეწილი ღარეჯანი,—დაი-
ჭირეთ, თორემ დაგვჭამს, ვაი შე ქოფაკო თავო! ამ ღღესაც შეესწარ, რომ
ქმარი გაგიგიჟდა!

ჰწიოდა საწყალი კნენა და იცემდა ძალზედ თავში, თითქო იმისი
ბრალი იყოს ლუარსაბის გაგიჟება. ლუარსაბი გაოცდა. ეს ამბავი რომ ჰნახა,
სრულიად გაშრა. ახლა ამას ეგონა, რომ ცოლი გაუგიჟდა და დაიწყო სა-
წყალმა ტირილი: გულ-ჩჩილი იყო.

— რა გაყვირებს, ადამიანო,—გაღსძახა ხმა-ამოჯღომით და ნაღვლია-
ნად ღარეჯანსა სრულიად გონებაზედ მოსულმა და დამშვიდებულმა,—ვინ
გაგიჟდა, შენი სულისა, შენი! მე ჩემს გონებაზედა ვარ.

ღარეჯანმა შამოპხედა, დაინახა, რომ ლუარსაბი ისევ ის ლუარსაბია,
არც გიჟი, არც ჰკვიანი, არც ფლავი, არც ჩლავი; მაგრამ მაინც კიდევ ჯერ
ეჭვში იყო. გიჟმა იცის ხანდისხან დაჰკვიანებო, გაიფიქრა გულში.

— აბა სწორედ შემომხედე,—დაუძახა ქვევიდამ ღარეჯანმა და თვალე-
ბი შემოაჰყიტა.

— აჰა, შენი სულისა! სთქვა და შეპხედა ლუარსაბმა.

— წელან რას ჰლაპარაკობდი?

— აბა როდის, შენი ჰირიმე!

— აი, აგურებზედ რომ იწეჟი.

— სიზმარი ვნახე და იმას ვიგონებდი.

— მაშ აგურებზედ რად იყავი გაშოტილი?

— ცუდი სიზმარი ვნახე: მმარხავდნენ მითამ და საფლავიდამ ამოხტომა
მინდოდა და ძირს კი დავეცი.

— მართლა, შენ გენაცვალე!—შემოჰხარა ღარეჯანმა,—ვუი შერცხვენი-
ლო თავო! მე კი ქვეყანა შევყარე, ქმარი გამიგიჟდა-მეთქი.

ღარეჯანი ამოვიდა მაღლა ლუარსაბთან და მაშინვე შემოსცინა. ლუარ-
საბმაც კბილები დაუკრიტა.

— მართლა გიჟი გეგონე, შენი სულისა?—ჰკითხა ლუარსაბმა.

— მართლა მეგონე, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი.

— აი დალახვრა ღმერთმა, მე კიდევ შენ მეგონე გიჟი. მაღლობა
ღმერთსა ორივე კარგადა ვართ. კიბეზედ რომ ჩაგორდი?

— რა მიშავს? მე, რაკი შენ შენს გონებაზედ გხედავ, ყველაფერი დამავიწყდა.

— მეც ისე ვარ.

— უი, შენი ჭირიმე, შენი! რომ მართლა გაგიჟებულიყავ, რა მამივიდოდა? უთხრა ესა დარეჯანმა და სიხარულით ატაცებულმა, რომ ლუარსაბი თავის ჭკვაზედ არის, ლოყაზედ უჩქმიტა.

ლუარსაბს იამა და, რომ უკან არ ჩამორჩეს ალერსშია, თითონაც უჩქმიტა და ზედ ტკბილის ხმით და ღიმილით „ჰი!“ დაატანა. ესე მოხდა ეს ამბავი.

XI

ლუარსაბმა ეს სიზმარი თავიდან ბოლომდინ, როგორც იყო, ისე უამბო. დარეჯანმა ისე ახსნა ეს სიზმარი, რომ სწორედ ცხრა თვეს უკან შვილი უნდა ეყოლოს.

— აბა, როგორ? ჰკითხა ლუარსაბმა.

— ხომ სტიროდი სიზმარშია? ახლა დარეჯანმა ჰკითხა.

— ვტიროდი.

— შენცა სტიროდი.

— ტირილი კიდევ სიხარულის ნიშანია. მე და შენ სიხარული სხვა რა გვექნება, თუ არ შვილის ყოლა? მაშ შვილი გვეყოლება და ჩვენი სიხარულიც ისე აგვიხდება.

— მართლა, ტირილი ხომ სიხარულის ნიშანია. უთუოდ ეგრე აგვიხდება. აი ვენაცვალე სულში იმ სიზმარსა! თვალი არ დაუდგება დავითსა! აბა ფერხულს მაშინ ჩამოუვლის, აი! ღმერთო, შენ იცი ეხლა.

ამ დროს ლამაზისსეულმა კარი შემოაღო და გახარებული შემოვარდა ოთახში.

— ქალბატონო, ქალბატონო!—წამოიძახა გოგომა,—ჩამჩიაშვილს რომ ძაღლმა შვილი დაუცოფა, იმისთვის ერთი აქიმი დედა-კაცი მოუყვანიათ, იმ დედა-კაცმა თურმე მკითხაობაც იცისო. ხომ არა გნებავთ აკითხვინოთ? რაც კაცს გულში აქვს და შუბლზედ აწერია, ყველაფერს თურმე მაშინვე შეიტყობს.

— შენს პირს შაქარი, ჩემო ლამაზისსეულო, შენს პირს შაქარი,—წამოიძახა გახარებულმა დარეჯანმა,—წადი და ეხლავე აქ მოიყვანე, ფულს გაჩუქებენ-თქო.

გიგო გამოტრიალდა და გაიქცა.

— დარეჯან, შენი ჭირიმე, დარეჯან! სიზმარი ცხადდება!—შეჰყვირა ღრეჭით გახარებულმა ლუარსაბმა,—ვა! მეტი რაღა გინდა! ღმერთმა თავის-თავად მკითხავი კარზედ მოგაყენა. ეს რის ნიშანია?

— მაშ, ქა? რომ გეუბნებოდი და არ მიჯერებდი, მაშ რის იმედით გეუბნებოდი, რომ შვილი მეყოლება-მეთქი? მე რაღა ხანია გული მითხრობდა.

— მეც დიდი ხანია გული მითხრობდა, თურმე ეს ამბავი იყო. აბა ეხლა დაუდგება თვალი დავითსა, აი!

— რა ნაღველი აქვთ იმისთანა, რომ ავადმყოფს თავი დამანებებინეს და აგრე საჩქაროდ მიბარებენ?—ჰკითხავდა ლამაზისსეულს გზა-და-გზა ერთი ტანში მოხრილი, პატარა, მოკუნტული, დაღმეჭილი, ბებერი დედა-კაცი.

— რა ვიცი! ხომ იცი, რომ უშვილონი არიან...

— ეგ ხომ მე უშენოდაც ვიცი, რომ შვილი არა ჰყავთ,—გააწყვეტინა სიტყვა ოსტატურად გამოქნილმა და ცბიერმა მკითხავმა.

სულელს ლამაზისსეულს გაუკვირდა: საიღამ იცისო.

— მაშ ქალაქში რომ მკითხავს აკითხვინეს და ეთქო: თელეთი ილოცეთო, ისიც გეცოდინება?—უთხრა გოგომა და დააცქერდა გაოცებული, ვნახოთ, რას იტყვისო.

— მაშ, ჩემო კარგო, ჩვენი ხელობა რა არის? პურს მაგითი ვჭამ და ეგ როგორ არ გეცოდინება?—მიუგო ოსტატმა დედა-ბერმა ისე არხეინად, ასე გგონია, მართლა იცოდაო.

— თელეთში რომ ვიყავით ისიც იცი?

— გეუბნები, შვილო, ჩვენი ხელობა ეგ არის-მეთქი. მაგითი ვცხოვრობთ, მაშ არ გვეცოდინება?

ძალიან უხაროდა გულში მკითხავსა, რომ ამისთანა სულელი გოგო შეჰხვდა, რომ ზოგიერთი საჭირო ამბავი გზა-და-გზა გამოათქმევინა. გოგოს კი საშინლად უკვირდა ამისთანა გულთა-მხილაობა ამ დედა-კაცისა. სულელს ფიქრადაც არ მოუვიდა, რომ თითონ გააგებინა ყველაფერი,—უმაგისოდ არა ეცოდინებოდა-რა.

გოგომ თავლაზედ ამოატარა მკითხავი. მკითხავმა თავლის გარეშემო თვალი გადაავლო და ერთი ამოღრანტული რაღაცა შენიშნა. „ეს კარგია“, სთქვა გულში.

ცოლ-ქმარნი მოუთმენლად ელოდნენ მკითხავსა. ბოლოს მკითხავიც მოვიდა. რა წამსაც ფეხი ოთახში შემოდგა და თავი დაუკრა, მაშინათვე ოსტატურად მოფიქრებული სიტყვები მიაყარა:

— ძერას ჰკითხეს: შვილები გირჩევნია, თუ ორი თთვის წყალ-უსმელობაო?—წყლის უსმელობაო. ჯორსა ჰკითხეს:—შენ რაღაო?—უშვილობაო. თქვენთვის არავის უკითხავს და რატომ შვილი არა გყავთ? ვინ დაგწყევლათ ეგრე?

ცოლ-ქმარმა გაოცებით ერთმანეთს შეჰხედეს: საიღამ გაიგო ეგრე მალეო! ლუარსაბმა პირი დააღო ჯერა, მინამ სიტყვების აზრს მიჰხვდებოდა, როცა მიჰხვდა, თითქო შეშინდაო, პირჯვარი გადიწერა და სთქვა იმ სახით, როგორც ჭექა-ქუხილის დროს ვიცით ხოლმე:

— კურთხეულ არს სახელი უფლისა. ეს რა მესმის, თქვენი ჭირიმეთ!... დედა-კაცი! ჩვენს გულში იჯექი?...

მკითხავმა ხმა არ გასცა, თითქო ამისთანა ქებას ყურსაც არ ათხოვებსო, მიუბრუნდა რაღაც მზრუნველობით გოგოს და უთხრა:

— ჯამით წმინდა წყალი მომიტანე, ერთი შავ-ტარა დანა, ნახშირი და ახალი ხორბალი.

მინამ გოგო ამას მოუტანდა, ლუარსაბი და დარეჯანი ენა-ჩავარდნი-
ლებსავით იყვნენ. ეგონათ, რომ, თუ არ ეშმაკის მანქანებით, ამისთანა
გულთ-მისნობა არ იქმნება. მოდი და ეშმაკის ხსენებაზედ შიშისაგან ენა ნუ
ჩაუვარდებოდათ!

გოგომ მოიტანა ყველაფერი. ბებერი ძირს ჩაჯდა. ჩააგდო ჯერ ერთი
ხორბალის მარცვალი, აიღო ხელში დანა და ნახშირი და დაიწყო ტუჩე-
ბის ცმაცუნნი, მითამ და ულოცავს. მერე გაუშტერა თვალი წყალსა. ჩვენი
ცოლ-ქმარნი შიშით და კრძალვით ელოდებოდნენ, ჩვენი ბედის-წერა რას
იტყვისო.

— ქალაქში მკითხავთან გიკითხვინებიათ,—დაიწყო კუდიანმა,—მკით-
ხავიც კარგი შეგხედრიათ, სწორედ უთქვამს, რომ თელეთი ილოცეთო.

ეხლა კი მართლა შეშინდნენ ცოლიცა და ქმარიცა. ერთმანეთს ყურე-
ბა დაუწყეს, ამისთანა გულთა-მხილაობა რომ არ გაეგონათ თავის დღეში!

დედა-ბერი ვითომ არაფერს არ ამცნევს, რაც ძალი და ღონე აქვს
აცმაცუნებს ტუჩებსა და თითო ხორბლის მარცვალსა ჰყრის წყალში.

— კარგი გიქნიათ,—დაიწყო ისევ მკითხავმა,—კარგი გიქნიათ, რომ
მკითხვისათვის დაგიჯერებიათ და თელეთის სალოცავად წასულხართ. შე-
გეწიოთ თელეთის მადლი! მაგრამ...

აქ სიტყვა გასწყვიტა ბებერმა: თითქო წყალში უნდა ამოიკითხოსო,
თვალი უფრო დააკვირვა.

— მაგრამ რა?—წასძახეს ერთხმად ცოლმა და ქმარმა.

— მაგრამ ისა, რომ იმ მკითხავს გულთ-მისნობა სავსე არა ჰქონია,—ცოტა
ჰკლებია, თორემ თელეთი როგორ არ გიშველიდათ, რომ გამოეცნო.

— აკი შენი ბრალიაო, დარეჯან! ადრევე რომ მითხარი. გამოდის ჩემი
ბრალი არა ყოფილა,—უთხრა ლუარსაბმა თავის ცოლსა, მაგრამ ისე კი,
რომ გაშტერებული თვალი მკითხავისათვის არ მოეშორებია.

— დამაცა, რა დროს ეგ არის. მე აქ შიშისაგან სული მძვრება, რა
ყოფილა, შენ გენაცვალე ეს დედა-კაცი!..

ამბობდა მართლა შეშინებული დარეჯანი.

— დიად, მკითხავის ბრალია,—მოჰყვა ისევ კუდიანი,—იმის ბრალია.
იმას რომ მიგნება ჰქონოდა, ეხლა შვილი კალთაში გეჯდებოდათ. დიად,
გეჯდებოდათ, რომ...

აქ ისევ სიტყვა გასწყვიტა ხერხიანმა დედა-კაცმა და უფრო გაუშტერა
თვალი წყალსა. ლუარსაბი და დარეჯანი სმენად გადიქნენ.

— დიად, თელეთი გიშველიდათ—კიდევ შეგეწიოთ იმისი მადლი—
თელეთი გიშველიდათ,—გააგრძელა სიტყვა მკითხავმა ისევ თვალ-აუღლებ-
ლად,—რომ თქვენს სახლში ჯადო არა ყოფილიყო.

ლუარსაბმა და დარეჯანმა, შიშისაგან სულწასულთა, ერთ დროს და
ერთხმად კანკალით წამოიძახეს:

— ვაი, ადრე და მალე დაღუპული ოჯახო!..

— ნუ გეშინიანთ: ეხლა ის ჯადო საშიში აღარ არის, მე ხელში მყავს.

— აბა მაჩვენე, თუ ხელში გყავს,—უთხრა ლუარსაბმა, მაგრამ, რადგანაც თითონ ეშინოდა იმისი ნახვა, დარეჯანს უთხრა: მე კი ვერ შევხედავ, მე თვალებს დავხუჭავ და შენ გაშინჯე.

— უი, არა გეთაყვანე, შენ თითონა ჰნახე, მე დავხუჭავ თვალებსა,—მიუგო შიშისაგან ფერ-მიხდილმა ცოლმა.

— ნუ გეშინიანთ,—დააშოშმანა მკითხვემა,—განა მართლა ხელში მყავს, ჯადო თქვენს ეზოშია.

— სადა, გეთაყვანე, სადა? არიქა, ბიჭებო, მიშველეთ!—დაიყვირა ბატონმა.

— თავლას უკან რომ ორმოა, ჯადო იქა დევს... მშვიდად დაუმატა მკითხვემა.

— ბიჭებო! არიქა, ბიჭებო! აბა თქვენი ჰირიმეთ, ბიჭებო! თუ ბატონის წყალობა გინდათ, ბიჭებო! თუ ჩოხები გინდათ, თავლას უკან ორმოაო! არიქა, ბიჭებო! თქვენი ჰირიმე, ბიჭებო!

ჰყვიროდა ოთახში ზარ-დაცემული ლუარსაბი, აქედ კიდევ დარეჯანი კანკალმა აიტანა და ტუჩები გაულურჯდა, მაგრამ მაინც კიდევ ქმარს უთხრა:

— აქ რომ ჰყვირი, ვინ რას გაიგებს? გარედ გადი და გაგზავნე ბიჭები.

— არა, გეთაყვანე, ეხლა კი შენ გადი და მერე თუნდა ორმოცჯერ მე გავალ.

— გადი, რისა გეშინიან, ჯადო ხომ არ დაგარჩობს, ეუბნებოდა კნენა და თითონაც კი ეშინოდა.

— არა, გეთაყვა, შენ გადი. რა არის? ეხლა, თუ ღმერთი გწამს, შენ გადი, თუ გიყვარვარ, შენ გადი.

— არა გცხვენიან, მე დედა-კაცსა მგზავნი და შენ კი ქული გეხუროს და კაცი გერქვას?

— რა ღროს კაცობაა, რას ამბობ? სახლში ჯადო არისო.

— მე დავუძახებ ბიჭებს,—უთხრა მკითხვემა,—მაგაზედ როგორ დაღონდით!

— ჰო, გეთაყვა, შენ დაუძახე, ჩვენ—ხომ ხედავ—დავღონდით,—შეეხვეწა ლუარსაბი,—ახლა, ოთახში რომ ჩვენ მარტონი დავრჩებით, ხომ არაფერი?

— არაფერი!

მკითხვემი გავიდა, ბიჭები გაისტუმრა ჯადოს ამოსაღებად. ბიჭებმა ბევრი უტრიალეს თავლასა და იქ ორმო ვერა ჰნახეს. მოვიდნენ და ბატონს უთხრეს: იქ ორმოს რა უნდაო.

— ვაი, შენ ჩემო თავო!—დაიძახა ლუარსაბმა,—დახე, ჯადოს ამათთვისაც თვალი აუბამს, რა გვეშველება?

მკითხვემა ჩაიცინა.

— მე წავალ თითონ. მე ჯადო თვალებს ვერ ამიბამს,—სთქვა მკითხვემა,—თქვენც წამოდით, რომ თქვენის თვალითა ჰნახოთ.

— არა, გეთაყვანე, ჩვენ ისეც დაგიჯერებთ, — უთხრა ლუარსაბმა, რომ ეშინოდა იქ წასვლა: უჩვენოდ წადი, შენა ჰნახე, მითამ ჩვენ გვინახავს.

დედა-ბერი წავიდა, თან ბიჭები წაასხა და პატარა ხანს უკან რაღაც ძონძები ამოიტანა.

აქ ნუ შემოიტან, — ჰყვიროდა ლუარსაბი და თან კუთხეში იმალებოდა, — აქ ნუ შემოიტან, მანდვე დააწვევინე, მანდვე!

ჯადო დაწვეს.

XII

მეორე დღეს გუშინდელი ბიჭები დაიბარა ლუარსაბმა და ამისთანა საუბარი დაუწყო:

— მართლა ორმო იყო?

— თქვენი რისხვა არა გვაქვს, მართლა ვნახეთ, — მიუგეს ბიჭებმა. — იმათ ხომ მალე იციან ამისთანაების გატანა.

— არა, თქვენის ორის თვალითა ჰნახეთ?

— ორის თვალითა, აი ისე, როგორც შენ გხედავთ, ბატონო!

— დიდება შენდა, ღმერთო! ამოდენა კაცი აქ დავებრდი და მე იქ ორმო არსად არ მინახავს!!! გაგონილა? როგორ შეიტყო? დიდი მისნობა არ უნდა ჰქონდეს!..

— მაგის ხელობა ეგ არის, შენი ჭირიმე, და იქილამ შეიტყო, — მიუგეს ბიჭებმა.

— ალბად ეგრეა, თორემ... აი დალახვრა ღმერთმა! აბა თქვენ გინახავთ ვისმე იქ ორმო, ან გაგიგონიათ?

— რაც არ არის, რასა ჰნახავდნენ, — წაიბუტბუტა ერთმა თავ-მოწონებულიმა ყმაწვილმა ბიჭმა, რომელიც შორი-ახლო იდგა და მკლავი ხანჯალზედ ებჯინა, — ერთი რაღაც გოგო-ბიჭების ნაჩიქნია და იმ კუდიანმა ორმოდ გახადა. რა უკვირთ?

ეს ისე სთქვა, რასაკვირველია, რომ ლუარსაბს არ გააგებინა.

— შენ რა გენადვლება, ძმაო, — წასჩურჩულა ერთმა ხნიერმა გამოცდილმა გლეხ-კაცმა, — ხომ ჰხედავ — ბატონს უხარიან, რომ იქ ორმოა. დაე ეგონოს, რომ ორმოა, შენ რა? შენი რისხვა არა მქონდეს, — მიუბრუნდა მერე ბატონს ცბიერი მონა, — მე იქ ორმო არც მენახოს და არც გამეგონოს დღევანდლამდინა. აი, ჭიბი აქ მომიჭრია და ამოდენა კაცს ლამის სულიც აქ დამელიოს, მაგრამ ხომ მოგეხსენებათ, შენი ჭირიმე, კუდიანის საქმე ეგ არის.

— განა ის კუდიანი იყო.

— მაშ? კუდიანობის ღამეს, ჭიაკოკოლობას, შენი ჭირიმე, გადაჯდებიან ხოლმე — აი დასწყევლოთ ღმერთმა — ცოცხზედა და თავის ბატონთან გაფრინდებიან ხოლმე. მოგახსენებენ, ჩიტურაშვილის დედა თურმე ბუხარში აძვრება ხოლმე, ცოცხზედ, როგორც ცხენზედ, შეჯდება და ჰერი ბიჭო, გაუტევს ხოლმე.

— ეგ მეც გამიგია. რამდენი სასწაულია ქვეყანაზედ! დიდება შენდა, ღმერთო!...—გადიწერა პირჯვარი ლუარსაბმა,—მაშ ჩიტურაშვილის დედა-საც ეცოდინება მკითხაობა?

— განა ყველამ იცის, შენი ჭირიმე! ის უფროსი რომ ჰყავთ და კუდიანობის ღამეს ძღვენით რომ მიდიან ხოლმე, ის უფროსი თურმე ეტყვის: შენ, მავანო, მკითხაობა მიჩუქებია შენთვის, მეორეს კიდევ ეტყვის: შენ-თვინ—ექიმობაო. ესე გახლავთ.

— ეგრე იქნება, თორემ აბა საიღამ გამოიცნობდა, რომ იქ ორმო არის? ჭკვიანი არ უნდა იყოს ის უფროსი!

— მოგახსენებენ, სოლომონ ბრძენზედ უფრო ჭკვიანიაო.

— არ ეტყობა თუ! დიდება შენდა, ღმერთო ჩემო!—გადიწერა ისევ პირჯვარი და შევიდა ოთახში დარეჯანთან.

— გაიგე, დედა-კაცო, რა ამბები მოახდინა იმ უხეირო, უკბილო ბებერმა!—უთხრა ცოლსა,—ის უფროსი რომ ჰყავთ, იმისი პირველი კარის კაცი ეგ უნდა იყოს. აი დალახვრა ღმერთმა! ეს რა ვნახე, თქვენი ჭირიმეთ!

— კარგი, ნულარ მომაგონე, თუ ღმერთი გწამს! აქამდინ ტანში შიშისაგან ჟრუანტელი მივლის.

— აი, გულთ-მისნობა რა არის! ამდენს ხალხს ჩემს სახლში ჭიპი მოუჭრიათ და ერთმა არ იცოდა დღევანდლამდინ, რომ იქ ორმოა. რა ქნა, თქვენი ჭირიმეთ!

— ღმერთო, შეგცოდნე და, იმას თუ ეშმაკი არ ეჯდა ტანში, რა ვიცი?

— ცოლ-ქმარმა ეშმაკის ხსენებაზედ პირჯვარი გადიწერეს და სამჯერ შეაფურთხეს ეშმაკსა.

— ეხლა კი... რა ვიცი? ეხლაც რომ შვილი არ გვეყალოს, ერთი მეტის-მეტი ღვთის წყრომა იქნება, სთქვა ლუარსაბმა.

— ეჰ, შენც ერთი!.. მაგას რაღა თქმა უნდა. ისე დაჯერებული ვარ, რომ მითამ შვილი კალთაში მჯდომია. რაები არ გამოიცნო!.. მოდი და ნუ დაიჯერებ.

— მაშ? მეც იმიტომ ვამბობ და!.. მკითხაობა რომ არ გაეჩინა ღმერთსა—ვენაცვალე იმის სიბრძნეს—რა გვეშველებოდა? ჯადოს ვილა იპოვიდა?

ორივენი ჩაჩუმდნენ და ორივენი მაინც კიდევ გაოცებულნი იმეორებდნენ გონებაში გუშინდელს საოცარს ამბავსა. ბოლოს ლუარსაბმა ისევ დაიწყო:

— დარეჯან! წყალში ხომ არა ჰხედავდა? ჰა? შენ რას იტყვი?

— იქნება მართლა!.. შე ნუ მოუკვდები ჩემს თავს, სწორედ წყალში ჰხედავდა.

— რა ვქნა, მე კი აგრე მგონია და!

— ღმერთმან იცის—იქნება სწორედ ეგრე იყოს.

— რა ვიცი! მე კი რაღაც ეჭვი მაქვს და!

— შენმა მზემ, ეგრე უნდა იყოს.

— რა ვიცი, ჩემმა გონებამ კი ეგრე გასჭრა და!

— ჩემი გულიც ეგრე მითხრობს, ლუარსაბის სიცოცხლემ!

— იმ ხორბლის მარცვალს რომ ჩააგდებდა ხოლმე წყალში და რაღაცა რგოლები კეთდებოდა, ის ხომ არ იყო?

— იქნება მართლა. სწორედ ის იქნებოდა.

— რა „ის“?

— შენ რომ სთქვი „ისა“.

— აკი გითხარ!—მიუგო ლუარსაბმა თავ-მოწონებით, რომ მე გამოვიცანიო,—სწორედ ეგრე უნდა იყოს, თორემ ის დედა-კაცი ეშმაკი ხომ არ იყო, რომ იმისთანა სასწაული მოეხდინა.

— ეგრე უნდა უყოს, მე კი—ღმერთო, შეგცოდე—ეშმაკობა შევწამე.

— შენგან არ მიკვირს! ეშმაკი როგორ იქნებოდა, რქები არა ჰქონდა. ეშმაკს რქები უნდა ჰქონდეს.

— ეჰ, განა ეგ მე კი არ ვიცი, ისე გავიფიქრე.

— ჰო, ეგ სხვა არის.

ორივენი დაჩუმდნენ, ორივენი დარწმუნდნენ, რომ, რაც გუშინ არ ესმოდათ, მკითხავს რომ უყურებდნენ, ის დღეს გამოიცნეს და გაიგეს.

— მე კი გამოვიცან, აი!—დაიკვება ლუარსაბმა.

დარეჯანს თუმცა ლუარსაბი უყვარდა, მაგრამ მაინც კიდევ თითონ უნდოდა, რომ გამოცნობის სახელი ამისი იყოს და არა ლუარსაბისა: კაცი, სულელი თუ ბრძენი, ყოველთვის თავ-მოყვარეა.

— განა, რომ მდომებოდა, მე კი ვერ გამოვიცნობდი, მიუგო დარეჯანმა,—არ მინდოდა, თორემ გუშინვე გამოცნობილი მქონდა.

— ახლა მაგას დაიფინებ.

— ღმერთმანი, რომ ასეა.

— ეჰ, შენ ხომ კაცი ვერას დაგანახვებს და! თუნდ სოლომონ ბრძენი მოვიდეს, მაშინვე ეტყვი: მე შენზედ ჰკვიანი ვარო. ახლა რა არის, ერთხელ მე დამითმო. უტხო ხომ არა ვარ, შენი ქმარი ვარ.

არ ვიცი, დარეჯანმა დაუთმო, თუ არა, ეს კი ვიცი, რომ ლუარსაბს ძალიან ეწყინა, დარეჯანი რომ შეეცილა.

XIII

მკითხავმა მეტად მტკიცედ დააჯერა ცოლ-ქმარი, რომ შვილი ეყოლებათ. ამ იმედს მცირელი ეჭვიც არ შეურყევდათ. ამ დაჯერებამ იქამდინ მიაღწია, რომ ერთს მშვენიერს დღეს დარეჯანს ეჩვენა, ვითომც მუცელში ყმაწვილმა გაუჩუქუნა. რასაკვირველია, გახარებულმა კნენინამ მაშინვე ლუარსაბს ახარა.

— მართლა გაიჩუქუნა? წამოიძახა სიხარულისაგან გონება-მიხდილმა ლუარსაბმა.

— რას ამბობ, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი!.. დარბაისელი დედა-კაცი

სიხარულისაგან კინაღამ არ შეეხტი, მაგრამ მომაგონდა, რომ მუცელი წამი-
ხდება-მეთქი,—და შენ მაინც კიდევ არა გჯერა.

—უი, შენ კი ჩაგეკონე მაგ გემრიელ სულშია! ბარაქალა, რომ არ
შეხტი, თორემ მუცელი წაგიხდებოდა. იმ სიხარულში ეგ როგორღა მოგა-
გონდა! მე კი—მე და ჩემმა ღმერთმა—შეეხტებოდი, მერე ისე შეეხტებო-
დი, რომ დავცემულიყავი, კიტრსავით გავსკდებოდი. დაუდგეს თვალი და-
ვითსა! ფერხული აბა ეხლა დაუაროს, აი! მაშ დღეს მე და შენ ერთი კაი
ქეიფი გავწიოთ, ერთი კაი წითელი ღვინო ავახდევინოთ, რომ შვილის სა-
დღეგრძელო დავლიოთ. ურაა! დაიყვირა ლუარსაბმა და, რადგანაც გულ-
დაღმა იწვა თავისებურად ტახტზედ, ერთი ფეხიცი აიშვირა მალლა და მანამ
„ურა“ არ გაათავა, ფეხი არ ჩამოუღია.

ეს ამბავი სადილობის დროს მოჰხდა. აახდევინეს წითელი ღვინო. ცოლ-
ქმარნი, დაჯერებულნი რომ მემკვიდრე ეყოლებათ და დავითიანთ თვალები
დაუდგებათ, სადილზედ გამხიარულდნენ. ნამეტნავად ლუარსაბი შექქეიფიან-
და და კარგად გამოიბრუჟა. ელისაბედი ამბობდა, რომ ვითომც დარეჯანსაც
უყვარსო ღვინის სმა. ეს კი ვიცი, რომ იმ სადილზედ ამანაც გადუსო
ორიოდ ჭიქა. ლუარსაბმა სამი ჭიქა ერთად ჯერ არ დაბადებულის შვილის
სადღეგრძელო გადაჰყლაბა და ალავერდი დარეჯანთანაც მივიდა. დარეჯანმა,
თუმცა ესეც ჩაღლეული იყო, მაგრამ დედა-კაცობის პატივი შეინახა და,
ჭიქა თუმცა ჩამოართო, სულ არ დალია.

—დალიე, შენ გეთაყვანე!—ეუბნებოდა მთვრალი ლუარსაბი,—ახლა
ქეიფს ნუ წამიხდენ. ჩვენის შვილის სადღეგრძელოს როგორ არა სომ? თუ
მე და შენ არ დავლევთ, მაშ ვინ უნდა დალიოს? ღმერთი გვიწყენს, იტყვის:
მე შვილი მივეცი და ისინი სადღეგრძელოსაც არა სმენო. ნუ აწყენინებ
მოწყალე ღმერთსა, ძლივს კაი თვალით არის ჩვენზედა. მეც ქეიფს ნუ წა-
მიხდენ. დალიე, გეთაყვანე!

უთხრა და მიაწოდა ისევ ჭიქა.

დარეჯანმა ჩამოართო ჭიქა, მაგრამ ისეთის მორცხობით, ისეთის თვა-
ლების ხამხამით და გემრიელ ღიმილით, რომ მე მაშინვე მივხვდი, რომ
კნენა უამისოდაც გადაკრულია. ჩამოართო და გადაჰკრა. სასაცილო რამ
იყო კნენა: ღვინო თან-და-თან ეკიდებოდა, ლოყები აუხაშხაშდა კიდევ,
ტუჩებს ღიმილი მიეკრა ზედა და აღარა ჰშორდებოდა. ქვევითი ტუჩი ძირს
ჩამოეშვა და დორბლმა დენა დაუწყო, თვალები აემღვრა და თავის-თავად
ეხუტებოდა,—ერთის სიტყვით დარეჯანი ქეიფზედ იყო. ლუარსაბიც დაითვ-
რა. მიუშვა აღვირი ღვინოსაგან მოდუნებულს ენასა და მოჰყვა უგზო-უკვლო
ტიტინს. დარეჯანი სულ თავს აცანცარებდა და შესცინოდა.

—ვენაცვალე კახეთსა!—ამბობდა მთვრალი ლუარსაბი ენა-დაბმით,—ვე-
ნაცვალე! ეგ რომ არა ყოფილიყო, არც კახური იქნებოდა. მაშინ მე რაღა
კაცი ვიქნებოდი? ჩემს გათქმულ სახელსა მაშინ ვინღა მოიგონებდა? დღეს
თუ ლუარსაბის სახელი იხსენება სადმე, ღვინის მალლობელი უნდა ვიყო.

თუ კაცი ვარ მე დღეს, აი ამ შავის ყურძნის წვენითა ვარ კაცი! ჩემოდენას საქართველოში ორიც არ დაღვეს, დიდი მსმელი ვარ. მე რომ სიმღერა ვიცოდე, მთელი კახეთის ღვინო არ მომერგევა. ეს არის, რომ არ ვიცი და! სიმღერა ღვინოს ანელებინებს და! თორემ სხვაფრივ რა მიჭირდა: ფაშვი კაი მსმელისა მაქვს, აქ თუნდა ოთხი ჩაფი ღვინო ჩაეტევა. ხომ გახსოვს ის იმერელი? აი, რომ მოვიდა დადიანის „პოვერნია“ ვარო? „პოვერნია“ კი არა,—შენც არ მომიკვდე—ის ძალად გამოგზავნეს იმერლებმა: აბა წადიო, კახეთში ერთი დევი კაცი არისო, ლუარსაბ თათქარიძე, ოღონდ ის კი დაგვითვრეო და ნახევარ იმერეთს შენ მოგცემთო. ახლა იმან მე რომ დამინახა, მაშინვე მიხვდა, რა კაციცა ვარ, იმიტომ „პოვერნიობა“ დაირქვა, სახელი არ წამიხდესო. კვენაში კი ნუ ჩამომართმევ და ჩემი სახელი სათათრემდინ არის გავარდნილი, იმერეთშიაც მისულა ჩემი ქება. მაგრამ აი, ამ შენმა უხეირო ლუარსაბმა ასე გაგიხადე ის ფხიკიანი იმერელი, რომ, რომ... სულ ჩემი მზე ვაფიცებინე. თითონვე თავის პირით მითხრა: ბაყბაყ დევი ხარო. თითიკ მომიკაკვა და ყურში ჩუმად ჩამჩურჩულა: სანაძლეო მოიგეო, ნახევარი იმერეთი შენი უნდა იყოსო. რომ მეჩივლა, რასაკვირველია, იმ ნახევარს გამოვიტანდი, მაგრამ ჩვენი მამა-პაპის მამულებიც მაშინ ისე ოხრადა გვრჩებოდა და იმერეთი რაღად მინდოდა?! ეხლა ოხრად აღარ დავგრჩება: ვენაცვალე შენს სტომაქსა! ეხლა მგონია შიგ პატარა თათქარიძე ზის და წითელ ღვინოში ჭყუმპალაობს. უჰ, შენი კი ჭირიმე! მოდი ერთი ეგ ნაზი ტუჩები ამოგწუწნო!... ახლა ეგეც ხომ შვილი გვეყოლა, აბა ეხლა მაგის ქორწილზედ ვიფიქროთ. იცი, რა, დარეჯან? შენ ხომ ბრძენი დედა-კაცი ხარ, და არც მე ვარ—ღვთის მადლით—სულელი, თოთხმეტის წლისა შესრულდება თუ არა—აბა იანგარიშე, როდის შესრულდება, მგონი ბევრი ხანი არ გასწევს, მალე შესრულდება,—შესრულდება თუ არა, ჯვარიც დავწეროთ. რაღას უნდა მოვეუცადოთ? ახლა მაგის ქორწილში ლეკურს არ ჩამოუვლი? მე კი—ღვთის წყალობა შენა გაქვს—ასეთს ბუქნას დავუვლი, რომ იქაურობას სულ მტვერი ავადინო... ახლა იმ იმერელს, რომ ვაჯობე, იცი, რა ვუთხარი? წადი-მეთქი, სადაც შენი სთქვა, იქ ჩვენიცა სთქვი-მეთქი,—და იმერლებსაც უთხარი, რომ, რაც თქვენ კრიკინას წვენი გამოუვა, ერთ „ყლაპად“ არ მეყოფა-თქო და „ყლუპი“ კი კიდევ თქვენზედ დარჩება-თქო. აი ამისთანა კაცები ვართ კახეთში-მეთქი. მაშ?... თუ ღმერთი გწამს—კარგად არ მითქვამს?

— კარგად და პატიოსნად.

— მაშ, მოდი ერთი კიდევ ამოგწუწნო ეგ შენი მარწყვი ლოყები. ახლა, დარეჯან, შვილის ქორწილში ლეკურს არ ითამაშებ?

— რატომ.

— ჰო, გეთაყვანე! მოდი, იცი, რა ვქნათ? მითამ ეხლა ქორწილია: აბა ერთი... ერთი შენებური დიდოური... მე „განდიდურს“ დავძახებ. თუ გიყვარდე, აი! მითამ ქორწილია. თუნდა ლეკური იყოს, ჰა! მე „პაწაწინა

ნიგვზის ტოტს“ დაგძახებ. ჰა და პაწაწინა ნიგვზის ტოტი! ჩუპრი-ჩუპარ, ჩუპრი-ჩუპარ, ჩუპრი დარეჯანსა!.. ურაა!.. აი გიდი!.. ქუდი ქერში!.. კახური კა...ცის ჭი...რი...იი...მე ჩა...აა. .რაკ...რაა...კეებს კუ...უუ...ლა...საა!.. იმ იმერელსაც... კაი... საქმე... დავმარ... დავითსაც... თვალმც... გამოს...ძრო...შია... ურაა!

ყროყინებდა სიმღერის ხმაზედ გაბრუებული ლუარსაბი, ჰბოდავდა რა-ღაცეებსა და ამ ბოდვაში ჩეეძინა კიდეცა.

XIV

აღარ გაათავებ? მკითხავს მოწყენილი და იქნება გაჯავრებულიც მკითხველი. როგორ არა? გავათავებ, მაგრამ იცით რითა? იმიტით, რომ ლუარსაბის ბედნიერება დაირღვევა. თუ მაგისტანა მტკიცე ბედნიერებაც დაირღვევა, მაშ რალა ყოფილა დაურღვეველი ქვეყანაზედ?—დაიძახებს ჩემთან ერთ-ხმად დაღონებული მკითხველი.

მარტო ქვეყანაა, მკითხველო, დაურღვეველი, და ერთი ლამაზი, გონიერი ქართველის ანდაზა: „ის ურჩევნია მამულსა, რომ შვილი სჯობდეს მამასა“, თორემ „ნუ დააგდებ ძველსა გზასაო“—ეს ჩინეთიდან შემოგვეპარა და რასაც ჩინეთის ფერი ადევს, ის რასაკვირველია, დაირღვევა ღვთისა და თქვენის წყალობითა, ჩემო ძველის გზის მოყვარევ, მაგრამ მაინც კიდევ საყვარელო ქართველო!..

გაიარა რამოდენმა ჟამმა და წუთის-სოფლის დაუდგომელმა ბრუნვამ ბევრი რამ გამოსცვალა დედა-მიწის ზურგზედ. ამათ შვილი არ მიეცათ. დარეჯანმა ერთი ექიმი დედა კაცი იშოვა და წამლობა დაიწყო. ექიმმა დედა-კაცმა ერთი რალაც წამალი მისცა, მთელი ორი კვირა ასმევდა და მესამე კვირასკი დარეჯანს ფეხები გააჰიმინა. დარჩა ქვრივად საწყალი ლუარსაბი. წვერი დაიყენა, შავები ჩაიცვა. თავისი ბედნიერება სულ დარეჯანთან დამარხა. ორი სიამოვნება-ლა დარჩა ამ ტრიალ ქვეყანაზედ: ერთი მადა, მეორე ისა, რომ ლამაზისსეული ფეხთ უჯდა ხოლმე, როცა ძილს დააპირებდა ბატონი, ფეხის გულზეზედ და კანჭებზედ ხელს უსვამდა და ისე აძინებდა. ეს-ლა იყო ამისათვის ნუგეშად, თორემ ის პატიოსანი ფაშვი ჩამოებღერტა, ის ხაშხაში ლოყები ჩაუყვითლდა, ის დიდრონი ძროხის ოდენა თვალეები უგემურად მიელივა, ის სამკეცი ფაფუკი ლაბაბი გუდა ლელვსავით გაუზნდა, ამასთანაც ის თავისებური განსხვავებითი მუდამი ღიმილი სახილამ დაეკარგა,—ერთის სიტყვით, წახდა კაკალი კაცი. მწუხარებამ ესე იცის. ბოლოს, ფერისცვალობის დღეს, რალაც ეშმაკად, ნათლი მამამ ნახევარ ლიტრა კალმახი მოართვა. ჯაფრისაგან იმ კალმახს ლაზათიანად მიაძღა, მოუვიდა კუჭის ანთება და ჩაჰბარდა პატრონსა.

მოკვდა ლუარსაბიცა ისე, როგორც იხოცებიან ბევრნი ჩვენგანი, რომელნიც არც თავის სიცოცხლით უმატებენ რასმეს ქვეყანასა და არც თავის სიკვდილით აკლებენ.

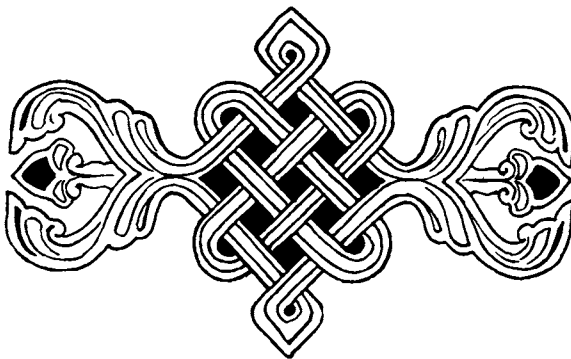
წაიშალა ამ ორთა გვამთა ცხოვრების კვალი დედა-მიწის ზურგზედა. რისთვის მოვიდნენ და რისთვის წავიდნენ? ნუ თუ ნახევარი საუკუნე იმისთვის იცხოვრეს, რომ ოთხი ფიჭვის ფიცარი ეშოვნათ და სამ-სამი ადლი მიწა? ან კიდევ ქვაზედ წაიწერონ, რომ „ჩუ... წლამდინ თავადი ლუარსაბი თათქარიძე და მისი კნენინა დარეჯანი ცოცხალნი ყოფილან და მერე დახოცილან?“ სხვა ხომ არაფერი გვეტყვის, რომ ესენი ამ ქვეყანაში ყოფილან და უცხოვრიათ. „წამკითხველო, შენდობა გვიბრძანეთო“, ამბობს იმათი ქვის ზედწარწერილი. ნახევარი საუკუნე ამისთვის იცხოვრეს ამ ქვეყანაზედ, რომ ბოლოს მაინც კიდევ „შენდობა“ ითხოვონ და საბოდიშოდ გაიხადონ საქმე? უფროსთაგანს ქართველის საფლავის ქვას რომ აწერია „შენდობა გვიბრძანეთო“, ეხლა მესმის, რისთვისაც აწერია. მაგ შესანდობარს და შესაბრალისს ჩვეულებას თავისი აზრი და საფუძველი ჰქონია, მაგრამ არ გითარგმნი კი მკითხველო! თუ კაი გული გაქვს და გამჭრე გონება, შენც თითონ ჩემზედ უკეთესად მიხვდები, თუ არა და, თქმა საჭირო არ არის. ტყუილად გულის გატკენ, გაგარისხებ და ის რისხვა ისე აგიბამს თვალსა, რომ სხვას შენზედ მეტადაც რომ გული სტკიოდეს, ამას ველარ დაინახავ და იმის გულის-სატკენ სიტყვას მუხანათობაში ჩამოართმევ.

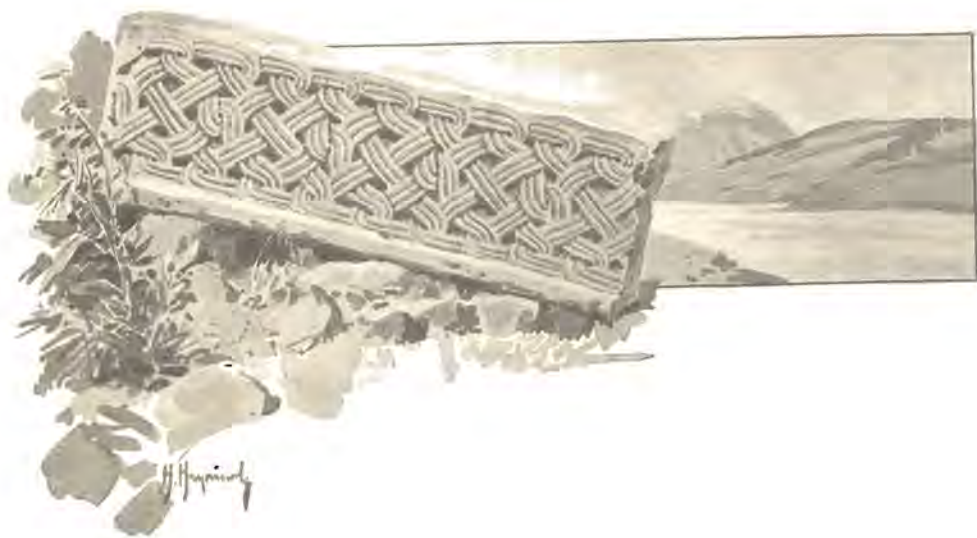
მე გავათავე და შენ, რაც გინდა, ჰქმენ, მკითხველო! გინდა იცინე, გინდა იტირე, როცა ამ ამბავს წაიკითხავ. ორივეს საბუთი ისევ ამავე მოთხრობაში გაქვს. თუ ოდესმე თვალი აგიხილებია და შენს გარშემო რაც გინახავს, იმაზედ გონება გივარჯიშებია,—ნახავდი, რომ ხშირად ერთი და იგივე საგანი ზოგს აცინებს, ზოგს ატირებს. მე მინახავს ერთი მოხუცებული, ღარიბი, შიშველ-ტიტველი, ფეხებ-დახეთქილი დედა-კაცი. ვინ იცის, რა გვარ უბედურობისაგან ლოთად ჩავარდნილიყო და ლოთობაში სამუდამოდ დაეკარგა თავისი დედა-კაცობა და ადამიანობა. მე მინახავს ის საცოდავი დედა-კაცი, ქალაქის ბიჭებს დაეჭირათ და ხუთ გროშად მთელი საათი ახტუნებდნენ პამპულასავით. მე მინახავს, რომ იმათში ბევრი იცინოდა და ზოგიერთს კი ამ საცოდავის დედა-კაცის მაგ ყოფაზედ გული უტიროდათ. ვინ იყო ამათში მართალი? მოცინარენი, თუ მოტირალენი? ორივენი, იმიტომ რომ ერთნი თვალითა ჰხედავდნენ მარტო და თვალისათვის მართლა სასაცილო იყო, მეორენი კი თვალითაცა და გონებითაცა. გონებას კი—ძნელად თუ გაეცინება. სჩანს, შეიძლება, რომ ერთი და იგივე ამბავი სატირალიც იყოს და საცინარიცა—ეგ იმაზედ არის დამოკიდებული, როგორი აგებულებისა ხარ: თუ იმისთანა გონების ძალა გაქვს, რომ, რაც უნდა მწუხარე ჭეშმარიტება იყოს, გულ-და-გულ შეხვდები და თუ იმისთანა გულიცა გაქვს, რომ უბედურს და გზა-კვალ-არეულის შეიბრალებ, ამისთანა სასაცილო ამბავი უფრო ხშირად უნდა გატირებდეს შენა, თუ არა და იცინე, რამდენიც გენებოს. იცინე და თანაც გაჯავრდი ამ მოთხრობის დამწერზედ და მამიგონე ჭორი—შენ ხომ ჭორების მოგონება გიყვარს—რომ მე ვითომც ქართველობას ვლაღატობ, რადგანაც იმის სასაცილო ამბავს გიამბობ და არა

ვმაღავე ზოგიერთ გულ-მოკლე პატრიოტივით. ვიცი, რომ, ჩვენდა საუბედუროდ, თქვენში, მკითხველო, ძნელად იპოვება იმისთანა კაცი, რომ მართალს სიტყვას გონება გაუსწოროს. ვიცი ეს და მაინც კიდევ პირში—როგორც მოყვარე—გეტყვი, რომ ლუარსაბი და დარეჯანი შენს კალთაში დაბადებულან და შენის ძუძუთი გაზდილან. გინდა მიწყინე, გინდა არა. თუ იმათ დასცინებ, მითამ შენის თავისთვის დაგიცინია, თუ დასტირებ—ეგ კაი ნიშანია: სჩანს სწუხარ, რომ ამისთანანი ვართ, სჩანს შენის თავის გასწორების განზრახვამ ფრთა აიბა. ღმერთმა ქმნას, რომ ეგ აგრე იყოს.

მე თუ შენ მიყვარხარ, მკითხველო, იმისთვის მიყვარხარ, რომ იმედი მაქვს ეგ გასწორების განზრახვა, დღესა თუ ხვალე, შენში გაიღვიძებს. ამ იმედს ნუ წაგვართმევ. ნუ იფიქრებ, რომ ამ მოთხრობას შენი გაჯაერება უნდა. ამას მარტო ის უნდა, რომ შენ დაგანახვოს—რამოდენადაც შეძლება აქვს—შენი ცული, შენი ავი, რომ იცოდე, რა გაისწორო. მინამ სარკეში არ ჩაიხედავ, ან სხვა არ გეტყვის, ხომ ვერ გაიგებ, რომ პირზედ ურიგობა რამ გატყვია? ეს მოთხრობა სარკე იყოს და მე—თუ გინდა—მთქმელი ვიქნები. დააკვირდი, იქნება გენიშნოს რამე. ესეც იცოდე: მარტო შენი მტერი დაგიმაღავს, შენს სახეზედ რომ ურიგობა ჰნახოს რამე, მოყვარე კი მაშინვე სარკეს მოგიტანს, რომ გაისწორო და ხალხში არ შერცხვე. მეც მოყვარესავით გექცევი,—სარკე მოგიტანე, ამაზედ როგორ უნდა გამიწყრე?! რა ვუყოთ, თუ ეს სარკე გაბზარული გამოდგება და შიგა-და-შიგ ლაქებიანიცა? რაცა მქონდა, ის მოგართვი, როგორც შემეძლო, ისე დაგეხმარე. თუ მაინც და მაინც წყრომას არ დაიშლი, შენი ნებაა. მე შენის წყრომისა არ მეშინიან. მაშინ მხოლოდ დავღონდები, რომ შენშიაც მოვტყუედი; რომ შენ ის არა ჰყოფილხარ, რაც მეგონე. მაშინ გულ-ხელ-დაკრებილს ესლა დამრჩება სათქმელად: მე მიყვილია და გათენდება, თუ არა—ეგ ღმერთმა იცის! წყრომა კი რომ არა ყოფილიყო, ეგ გათენება, ჩვენც კარგად გვეცოდინებოდა, როდისაც იქნებოდა!..

სხვაფრივ მშვიდობით ბრძანდებოდეთ და შენდობით იხსენიებდეთ მონასა თქვენსა...

გლეხთა განთავისუფლების პირველ-დროების სცენები

I

(ოთახი მირაზვის პოსრედნიკისა; სტოლი დვას, ზის მირაზვი პოსრედნიკი, რამდენიმე გლეხ-კაცი დვას, ორი მებატონე სკამებზედ სხედან).

პოსრედნიკი. აბა გლახა ჭრიაშვილო! რადგანაც შენ ყველაზედ წინ მოხვედი, შენ უნდა სთქვა, რა საქმე გაქვს ჩემთან.

გლახა ჭრიაშვილი. მენა, შენი ჭირიმე, გლახა ჭრიაშვილი გახლავარ, როგორც მოგეხსენებათ. პაპა ჩემი აზნაური გხლებიათ ნუგზარ ერისთვის დროსაო, სისხლის წვიმების დროსაო. ასე ამბობენ, თორემ მენა ეგ ამბავი საიდან მეცოდინება. დიდი ხნის კაცი ვიყო, კიდევ ჰო, მაგრამ მაგარი ესა, რომ არა ვარ დიდი ხნისა. ბატონი ჩემი—ჰი დამლახვრა ღმერთმა,—სულ არ მავიწყდება, რომ ეხლა ბატონი აღარ არის, მაგრამ ჩვეულება რჯულთ უმტკიცესიაო, კიდონ ბატონი წამცდება ხვალმე. ნუ შემრისხამთ, შენი ჭირიმე.

პოსრედნიკი. მაგისათვის შენ არავინ არ შეგრისხავს.

გლახა ჭრიაშვილი. ნუ შემაცდენ, შენი ჭირიმე, ჩვენ გლეხ-კაცნი ვართ, ყველაფერს მალე დავიჯერებთ ხვალმე. როგორ არავინ შემრისხავს, რომ ბძანებაა—ოც-და-ხუთი მანეთი წაერთოს და ორმოცდა ათი როზგი დაეკრას იმასო, ვინც თავის ნაბატონარს დღეის იქით ბატონს დაუძახებსო.

პოსრედნიკი. ეგ ვინ გითხრა შენ?

გლახა ჭრიაშვილი. განა გლეხ-კაცი რომა ვართ ზაკონის კანონი ჩვენ კი არ ვიცით, შენი ჭირიმე.

პოსრედნიკი. დღეის ამას იქით, იცოდეთ: ვინც მაგისტანა სულელურს ხმებს ჰყრის ხალხშია, თუ ჩავიგდე, ძალიან დავასჯევინებ. შენც გირჩევ მეორედ მაგისტანა სულელობა არავეისთან აღარ გაბედო. ეგ სულ ტყუილია და ამასთანაც სამარცხვინოა, რომ თქვენისთანა ჰკვიანი კაცები მაგისტანა სულელურს სიტყვებს იჯერებენ. მერე? სთქვი, რა გინდა.

გლახა ჭრიაშვილი. მენა? შენი მშვიდობა და დღეგრძელობა, შენი ჭირიმე.

პოსრედნიკი. მაგის გარდა?

გლახა ჭრიაშვილი: ღმთისა და ხელმწიფის წყალობა.

პოსრედნიკი. შენ, ჩემო საყვარელო, თუ მარტო მაგისტათვის მოსულხარ, მადლობელი ვარ, შეგიძლიან შინაც წახვიდე. ჰხედავ ხალხი მელის, მაგათი საჩივარიც უნდა მოვისმინო.

გლახა ჭრიაშვილი. არა, შენი ჭირიმე, მენაც მოსახსენებელი მაქვს. აგრემც ღმერთი დიდ დღეს მოგცემს, პატარა მომისმინე. ამათთვის დიდი ბედენა არ არის, რომ ცოტა კიდონ მოიცადონ. მოგახსენო, შენი ჭირიმე?

პოსრედნიკი. გეუბნები, სთქვი-მეთქი და შენ კი ხევის ბერისავით ლოცვა-კურთხევას მეუბნები, თითქო დასამწყალობელად მოსულხარო. აბა რა გინდა, სთქვი.

გლახა ჭრიაშვილი. მენა? ეს მინდა, შენი ჭირიმე, რომ პაპა ჩემი აზნაური გხლებიათ ნუგზარ ერისთვის დროსაო, თუ გაგიგონიათ, სისხლის წვიმების დროსაო. ასე ამბობენ, თორემ მენა რა ვიცი? დიდი ხნის კაცი არა ვარ, რომ ნუგზარ ერისთავი მხსომებიყო, ეს კი ვიცი, რომ სისხლის წვიმების დრო ყოფილა. (ზოსრედნიკი, თითქო მობეზრდაო, მხრებს აწევს) არა, ნუ გამიწყრები, შენი ჭირიმე, ერთი დალაგებით მომახსენებინე ჩემი გულის დარდი, როგორც ზაკონის კანონია.

პოსრედნიკი. ვინ გიშლის? ოღონდ ამასა გთხოვ: ძალიან ნუ გააგძელებ, მოკლედ მითხარი.

გლახა ჭრიაშვილი. ოო, გადღეგრძელა ღმერთმა! მაშ ისევ თავი დამ დავიწყებ და ბოლომდინ გავალ, თუ მიბძანებ.

პოსრედნიკი. თუნდა თავი დამ დაიწყე, თუნდა ბოლოდამ, ოღონდ კი მალე შემატყობინე, ჩემთან რა საქმე გაქვს.

გლახა ჭრიაშვილი. აი შენ ღმერთს კი ვენაცვალე! მაშ თავი დამ მოგახსენებ.

პოსრედნიკი. ბძანე.

გლახა ჭრიაშვილი. ისე დალაგებით მოგახსენებ, შენი ჭირიმე. სიჩქარით, შენი ჭირიმე, თქვენც კარგად მოგეხსენება, სოფელი არავეის მოუჭამია. მოსამართლე ხელმწიფის ყურია, უნდა ყველაფერი თავი დამ ბოლომდინ

გაგაგებინო. თუ წყალი სათავეშივე აიმღვრა, ბოლომდინ მღვრიედ ივლის, ამიტომაც მინდა ისევ თავიდან დალაგებითი მოგახსენო, იმიტომ რომ კარგად დალაგებით დაწყობილი თავიდანვე საქმე ბოლომდინ ანკარა წყაროსავით გავა. ეს თქვენ უფრო კარგად მოგეხსენებათ, თორემ მენა ამებებისა რა მეცოდინება? ერთი რეგვენი გლეხ-კაცი ვარ, ჩემს დღეში სამართლის კარი არც კი დამინახავს, რა ფერია: წითელია, თუ შავი? იქნება თეთრიც იყოს, ვინ იცის? მენა ის თვალითაც არ მინახავს, მაღალი ღმერთის ღმთის-რისხვა და თქვენი ღმთის-რისხვა არა მაქვს, მართალს მოგახსენებ. აი ამიტომაც მინდა თავიდან დავიწყო. ისე სჯობია, თავიდანვე დალაგებით მოგახსენო: პაპა ჩემი აზნაური გხლებიათ—ეს დიდი ხნის ამბავი გახლავს—ნუგზარ ერისთვის დროსაო, თუ გაგიგონიათ, სისხლის წვიმების დროსაო. ასე ამბობენ, თქვენი ღმთის-რისხვა არა მაქვს, თორემ მენა იმ დროებისა რა მეცოდინება. დიდი ხნის კაცი როდი ვარ. მართალია წვერ-ულვაშში ჭაღარა გამოძრევი, მაგრამ მაგარი ესა, რომ დიდი ხნისა არა ვარ. ასე კი ნუ მხედამთ, რომ გავთეთრებულვარ. ჯაფამ გამტეხა, შენი ჭირიმე, ჯაფამ. რაც მენა ბატონის ბეგარაში ოფლი მიღვრია, სულ რომ ერთად მოვკრიბო ზღვა იქნება, თქვენი ღმთის-რისხვა არა მაქვს. თორემ რა გამტეხდა აგრე მალე. მენა ბევრი ვიყო, ბევრი ვიყო, სულ ბევრი ვიყო, (ჩაფიქრდეს) რალა სიტყვა გაგიგძელო, გაგიგძელდეს სიცოცხლე, იმ დღეს ჩვენ სოფელში რომ ბძანდებოდნი, აი პატარა საყდარი არ გახლავთ, აი ხალხი რომ მოაგროვე და ხელმწიფის სიტყვა რომ გამოგვიცხადე, აი იქაჲ ჩვენებიანთ წინა—ის საყდარი სულ არ იქნება ხუთი წლით ჩემზედ წინ აშენებული. აბა მას აქედ რა ხანი უნდა იყოს გასული. ჩოტკის კაცი, მალე მტერი მოგიკვდეს, მალე მაგას გამოიცნობდა და იტყოდა: მაგდონი არაფერი ხანიაო გასული, მაგრამ მაგარი ესა, რომ კაცმა შემომხედოს ასის წლისა ვეგონები. ჯაფამ და ბატონის სამსახურმა აგრე იცის, თორემ არც ისე ხნიერი ვარ. სულ აკი მოგახსენე, ის საყდარი ხუთის წლით ჩემზედ წინ არის აშენებული-მეთქი. მენა ახლა ასე, რომ მოგახსენებთ საყდარი-მეთქი, საყდარი ხომ საყდარია, თქვენ ეს უფრო კარგად მოგეხსენებათ, მაგრამ მაგარი ესა, რომ ხორციელი ადამიანი სულ სხვა არის ასე, რომა... ეჰ, რალა სიტყვა გაგიგძელო, გაგიგძელდეს სიცოცხლე, მაინც და მაინც ადამიანი სულ სხვა არის. თუნდ ვგეც არ იყოს, მაინც ხომ საყდარი ქვა და კირია, ადამიანი კი სულ სხვა არის ასე, რომა...

ერთი მებატონეთაგანი. (თითქო მათმინებდაჲმ გამოვიდაჲ) ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს, კაი დალაგება გცოდნია.

გლახა ჭრიაშვილი. (დაცინებას ვერ მიხედადრადი) რა ექნა, შენი ჭირიმე, ზოგჯერ თქმა სჯობს არა თქმასაო.

იგივე მებატონე. ზოგჯერ, ძმობილო, თქმითაც დაშავდების.

მეორე მებატონე. დაეხსენ, სიტყვას ნუ აწყვეტინებ, თორემ მე რომ

მაგისი ამბავი ვიცი, ეგ ისევ თავიდან მოგვიყვება და შენი მტერი, ჩვენი საქმე იქნება.

ერთი გლეხთაგანი. რა დაგემართა ადამიანო, ფეიქრის ქსელსავით გააბი და აღარ ათავებ.

გლახა ჭრიაშვილი. (გლეხს) კუმ ფეხი გამოჰყო, მეც ნახირ-ნახირო. შენა, შეილო, რა გიჭირს? სხვა სხვის ომში ბრძენიაო, მე კი არა მკითხავ, რა ნალევლი მაწევს.

პოსრედნიკი. კითხვით კი გკითხავთ და რომ არ იქნა ვერ შეგვატყო-ბინე.

გლახა ჭრიაშვილი. ლამაზად კი დავიწყე და რომ არ მათავებინებენ. ჰო, იმას მოგახსენებდი: ის საყდარი სულ არ იქნება ხუთის წლით ჩემზედ წინ აშენებული, დიდი ხნისა რად ვიქნები? მაგრამ მაგარი ესა, რომ მაინც და მაინც ჩემ წილს წყალს კიდონაც ჩაუვლია. მენა ბევრი, ბევრი, ძალიან ბევრი რომ ვთქვა—ერთი ხუთიოდ წელიწადი იქნება კიდონ ვიცოცხლო, ახლა ხუთი არ იყოს, შვიდი იყოს, შვიდი არ იყოს, ათი იყოს, სიტყვაა. ჯაფამ ძალიან გამტება. აი, შენი ჭირიმე, თოვლივით კი გამათეთრა და,—ლმერთმა ასე თქვენც გაგათეთროთ.

პოსრედნიკი. მაღლობელი ვარ დალოცვისათვის. სხვა?

გლახა ჭრიაშვილი. სხვა ისა, შენი ჭირიმე, რომ პაპა ჩემი აზნაური გზლებიათ, დიდი ხნის ამბავს მოგახსენებ—ნუგზარ ერისთვის დროსაო, სისხლის წვიმების დროსაო, ასე ამბობენ, თორ. . . .

პოსრედნიკი. მე შენ როგორც გატყობ, დღეს შენის საქმის გათავებას არ აპირებ. მოდი ერთ რასმეს გირჩევ: პატარა ხანს იქით მიდეგ; მე ჯერ ამათ გამოვკითხავ თავიანთ საქმეს და მერე მომიყევ შენი ამბავი. შენთვისაც კარგია, უფრო კარგად მოიფიქრებ.

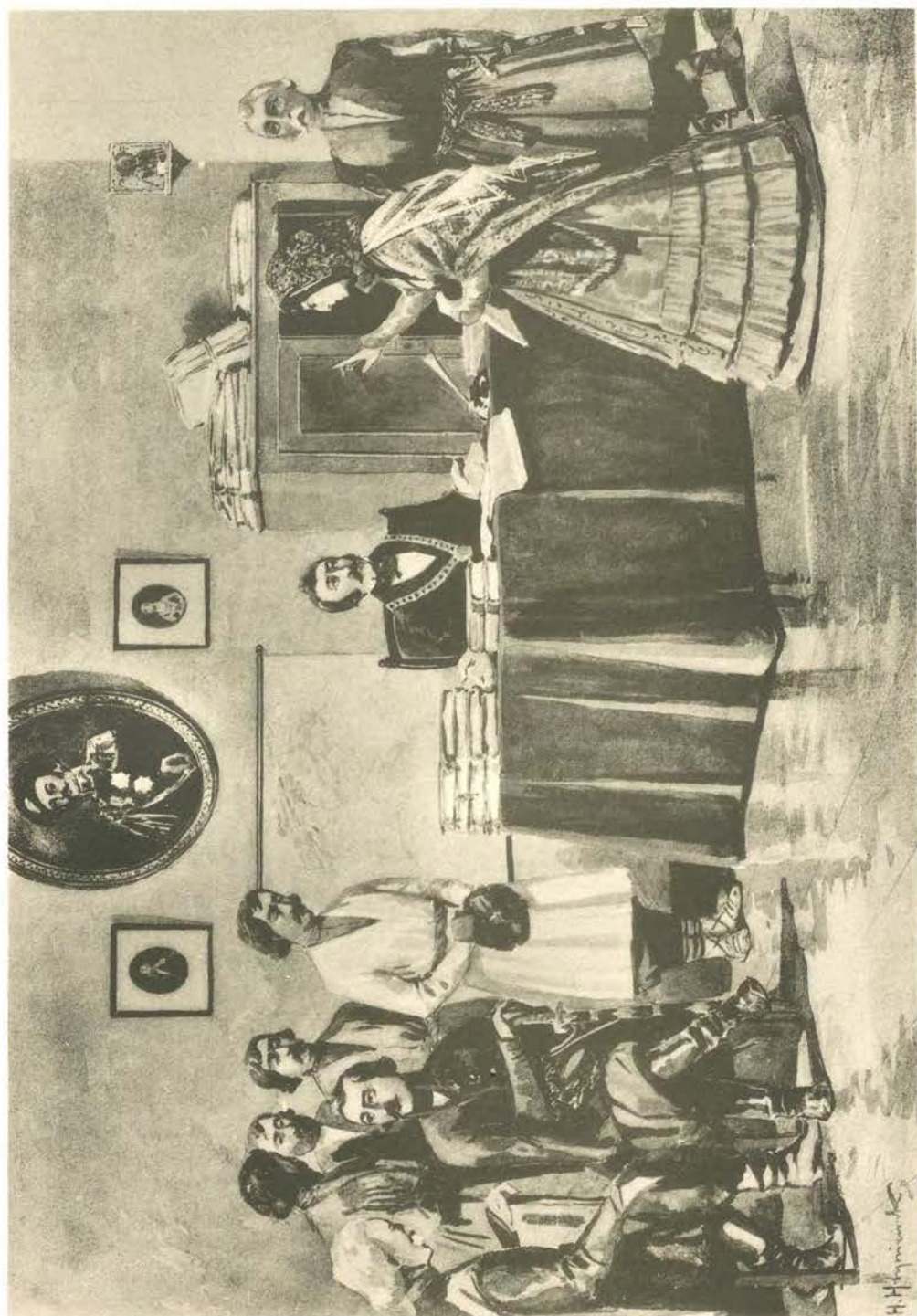
გლახა ჭრიაშვილი. უჰ, ღლეგრძელობა მოგცეს ღმერთმა, ეგ ძრიელ კარგად ბძანე. დიად კარგი გახლდებათ. გულის ყურს მოვიკრებ და უფრო დალაგებით მოგახსენებ. ახლა ხომ მოგეხსენება, გლეხ-კაცი ვარ. მართალია, ჩვენს სოფელში სიტყვა-პასუხიანს კაცს მეძახიან, მაგრამ მაგარი ესა, რომ მაინც კიდეც თქვენი საკადრისი სიტყვა-პასუხი სად მეცოდინება,—ერთი ბეჩავი გლეხი ვარ. ასე რომ ჩვენობაში სიტყვა-პასუხს კარგად გამოვიყენებ, თქვენთან კი მოფიქრება სჯობია. ეგ კაი სიტყვა ბძანე: ჩემთვის ლამაზად გულის ყურს მოვიკრებ, ახლა გლეხ-კაცი ვარ, ბევრი რამ მავიწყდება ასე, რომ ნახევრის ნახევარიც ვერ მოგახსენე. რომ მოვიფიქრებ და მოვისაზრებ კი ყველაფერს ზღაპარსავით მოგახსენებ, ასე რომა თქვენ. . . .

პოსრედნიკი. კარგი, კარგი. (მეორე გლეხს) აბა, ესლა შენი რიგია. რას იტყვი? (ამ დროს შემოვა მახუცებულნი აზნაურშვილის ქვრავი).

ქვრავი (სხაზსხუზით). თქვენმა მზემ ეს მეორედ მოსვლის ნიშნებია, ღმერთო დავგიფარე (იწეოს ზიჯჯვარს). რა ამბავი მოხდა, თქვენი ჭირიმე! სისხლით ნაშოვნნი ყმები, მეფე ერეკლეს თორმეტის ბეჭდით დამტკიცებული

ქერივი (სტეპასხუპით). „თქვენმა
მზემ ეს მეორედ მოსვლის ნიშ-
ნებია...“

„ვლენტა განთავ. პირვ. დროების სცენები“ გვ. 406.

ოქმები თავზედ დაგვახიეს კი და! (გლეხებს) გიხარიანთ განა, თქვე უბედურის შვილებო! ჰი!.. (ქაქაფას აურას) მეხი კი დავაყარე თქვენ ტილიან თავებს!.. როგორ კისერ მოღერებულები ღვანან გუშინდელი მატლები!.. უუ, უწინამც ღლე გაგქრობიათ! . . .

პოსრედნიკი. მე გთხოვთ მაგათ თავი დაანებოთ და თქვენს გაუფთხილებელ სიტყვებსა ცოტაოდენი პატივი დასდვათ, აქ მოედანი არ არის. თუ რამ საჩივარი გაქვთ, მერე მიბძანეთ. ჯერ ამათ უნდა მოეუსმინო, რადგანაც ესენი თქვენზედ წინ არიან მოსულნი.

ქვრივი. (ასევე სხაშასხუშით) სულაც არა, თქვენმა მზემ! ვინ მოგახსენათ? მაგათ ჩემზედ წინ უნდა ილაპარაკონ, მაგათ? მაშ მე კეთილშობილის ქვრივი აღარა ვყოფილვარ, მაშ მე. . .

პოსრედნიკი. დამშვიდდით. წესისა და რიგის აღსრულებით თქვენ თქვენი კეთილშობილება არ ჩამოგერთმევათ. სამართალი ამას ითხოვს, რომ, ვინც წინ მოვა, ყველაზე უწინარეს საქმე იმას უნდა გაუთავდეს.

ქვრივი. სულაც არა თქვენმა მზემ! აზნაურიშვილს, წინ მოვა თუ მერე მოვა, გლეხთან ყოველთვის პირველი ადგილი აქვს, თავადს კიდენ აზნაურთანა. ჩვენც ვიცით კანონები, აქაო და თორმეტი შკოლა არ გამოგვივლია, ასე გგონია, არა ვიცოდეთ-რა. მეფე ვახტანგის კანონი ჩვენც წაგვიკითხავს. თუ ეს კანონებიც შეუცვლიათ, გამოგვიცხადეთ მაინცა. (გლეხებს) აი თქვე გველის წიწილებო, გიხარიანთ განა!...

პოსრედნიკი. უმორჩილესად გთხოვთ მაგათ თავი დაანებოთ და იმ ადგილს, საცა ბძანდებით, პატივი დასდვათ და სიტყვა ფრთხილად იხმაროთ.

ქვრივი. (გულამომჯდარად) აბა ეხლა აგვიშენდა ჩვენ კეთილშობილებს ოჯახები, აი. თქვენც ჩვენი მიწა-წყლის შვილს, კეთილშობილის სისხლსა და ხორცს ამათი მხარე გქვრიათ. აბა თქვენგან რაღას უნდა მოველოდდეთ? (გლეხებს) დახე, დახე ამ ცოდვიშვილებს რა ღიმილი მოსდით! (შეუბრუნდება მებატონეებს) რას გაჩუმებულხართ, კაცები არა ხართ, ხმას ვერ ამოიღებთ? ცა თავზედ გვექცევა. (პოსრედნიკს) აბა მე რაღა მეთქმის!... რაღა სამართალი უნდა მომეცეს თქვენგან, თქვენც ამათი მხარე გქვრიათ. კეთილშობილის ქვრის მეუბნებით, სიტყვა ფრთხილად იხმარე გლეხ-კაცთანაო. ისღა დაგვრჩენია: გულზედ ხელები დავიკრიბოთ და წყალში ჩავცვივდეთ. სხვა რა გზა გვაქვს. თქვენი ჭირიმე, ეს რა მესმის: გლეხთან ენა მოიკენიტეო!... მაშ ჩვენ რაღა ვყოფილვართ. (გლეხებს) გიხარიანთ განა! დაიცადეთ, შხამად ამოგივათ ეგ სიხარული. (პოსრედნიკს) ამ დალოცვილმა ხელმწიფემ, ესთქვათ, ყმები ჩამოგვართვა, კეთილშობილება ხომ არ ჩამოურთმევია, რას გვემართლებით?

პოსრედნიკი. მესამედა გთხოვთ, ღონისძიება მამცეთ ამ გლეხებს საჩივარი მოეუსმინო. დაბძანდით, თქვენი რიგიც მოვა.

ქვრივი. რაო? მე განა მაგათი ამხანაგი ვარ, რომ მაგათ რიგში ჩავდგე, მაგ კახურ ღორებშია. უწინამც დღე გამქრობია!...

პოსრედნიკი. (მოთმინებულია გამოსული) მე ძალიან ვწუხვარ, რომ თქვენ თქვენის ურიგო ლაპარაკით იძულებულ გამხდით გთხოვოთ აქედამ გაბანდეთ.

ქვრივი. (შატრად ფიქრ-მიტეული) რაღა, თქვენი ჭირიმე, რისთვის? კახური ღორები რომ ვსთქვი, სხვა ხომ არაფერი. მაშ განა ტყუილია? ბატონო, ეგენი არ არიან, რომ ოცდა-ხუთ-ხუთ მანეთად დააფასეს! კახური ღორი, თქვენმა მზემ, ზოგჯერ მეტადაც იყიდება. მაგ სულელებს ფიქრადაც არ მოუვიდათ, რომ ერთი ოცდა-ხუთ-ხუთიოდ მანეთი თითონ ზედ დაეყარათ, რომ კაცი კაცის ფასად გასულიყო. აი გლეხები მაგისთანა უსვინილისონი არიან. აი, რომ თავის თავის ფასიც არ იციან. თქვენ კი მიბძანებთ, გლეხთან სიტყვა ფთხილად იხმარეო. აბა როგორ ვიხმარო, მაგის ღირსნი არიან განა ეგენი?.. მშვიდობით ბძანდებოდეთ, ღმერთმა თქვენ მშვიდობა მოგცეთ და ჩვენ კი ჩვენს სისხლს არ დავკარგავთ. მშვიდობით, მე თქვენთან ღმერთმა დამიფაროს, რომ კიდევ მოვიდე, თქვენ გლეხების მხარე გჭერიათ. მშვიდობით.

პოსრედნიკი. მშვიდობით ბძანდებოდეთ.

ქვრივი. მაშ მითხოვთ რაღა? კეთილშობილის საჩივარის მოსმენა არ გინდათ?

პოსრედნიკი. მე არ გითხოვთ, თუ თქვენს რიგს მოუცდით და რიგთანად ილაპარაკებთ.

ქვრივი. მაგას თავის დღეში ჩემს თავს არ ვაკადრებ. ღმერთმა დამიფაროს თქვენთან ვიჩივლო როდისმე. აზნაურსა და კეთილშობილს თქვენთან სამართალი არა ჰქონია (ქვრივი გავა და მეორე ოთახში შეხვდება სხვა მეზობლებს). ამათი ღაპარაკის ხმა ისმის ჰოსრედნიკის ოთახში.

მეზობლები. ჩემო რძალო, სად მიბძანდები?

ქვრივი. ჯანაბას, ჩემო მაზლო, ჯანაბას! ეხლა დაგვიდგა ჩვენ თვალი, რომ მაგისთანა მოსამართლე დაგვინიშნეს!

მეზობლები. როგორ?

ქვრივი. ასე რომ შენაო, რადგანაც მეზობლები ხარო და კეთილშობილიო, გლეხთან წინ არ უნდა წამოდგეო; გლეხთან პირში ბურთი უნდა გედოსო; თუ ხმას ამოიღებო, კრძალვითა და შიშით უნდა ამოიღოვო; არ უნდა უჩივლო გლეხსაო. თქვენთვის ეხლა სამართლის კარი დახშულიაო; რაც არიან ეხლა, გლეხები არიანო; მე თქვენს საჩივარს ყურსაც არ ვათხოვებო; ბატონ-ყმობა გადავარდაო და თქვენ ვილა ყრიხართო, სწორედ ამ სიტყვით, ვილა ყრიხართო.

მეზობლები. (შეკრთომით) არა თუ ღმერთი გწამს?

ქვრივი. თქვენზედ მიწა არ მენახოს.

მეზობლები. არა ისე სთქვა, თქვენ ვინა ყრიხართო!

ქვრივი. სწორედ მაგ ლექსით. მერე კიდევ რაო? (ჩაფიქრდება და აგონებს) ასეო, ისეო, თქვენ ვინა ყრიხართო. მერე ვისთან მითხრა? ოთახი სავსეა იმ ძაღლის გავარდნილებითა.

მებატონე. არა მჯერა.

ქვრივი. შედი და დაიჯერებ. მე კი ღმერთმა დამიფაროს, მაგასთან ვიჩივლო, ვილაცა გდებულა ეგ თქვენი მირუა, თუ ვილაცა.

მებატონე. (შეღის ზოსრედნიკის ოთახში; ქვრივი ჯუჯრუტანადამ აეუჩება უუჩებ-ატქვეტიდო). ზოსლადნიკს ვახლავარ, მე გახლავარ...

ზოსრედნიკი. კარგად გიცნობთ. დაბძანდით, თქვენი ჭირიმე! (სკამს მოუდგამს. მებატონე ჯდება).

მებატონე. (თავის-თავად) ფიცი მწამს და ბოლო მაკვირვებს! ეს კაი თვალითა ვნახე. (ამ ღრეს გაიღება კარები და შემოვარდება ისევ ის ქვრივი).

ქვრივი. თუმცა თქვენ არ გინდათ ჩემი საჩივარი მოისმინოთ, მაგრამ მე მაინც ჩემსას არ დავიშლი, ჩემს საჩივარს ვიტყვი. თუ სამართალს არ მამცემთ, დაილოცა ხელმწიფე, თქვენზედ დიდი მოსამართლეებიცა ჰყავს; მარტო თქვენს ანაბარად არა ვართ გაშვებული.

ზოსრედნიკი. აი სკამი ინებეთ. ჯერ ამ გლეხს უნდა გამოვკითხო თავისი საჩივარი. (გლეხს). აბა რასა სჩივი შენ?

მეორე გლეხი. მენა იმასა ვჩივი, შენი ჭირიმე, რომ ბატონმა ვენახი ჩამომართო, მამა-პაპის აშენებული.

ზოსრედნიკი. რამდენი ხანია მას აქედ?

მეორე გლეხი. იქნება ერთი ათი-თორმეტი წელიწადი. მე მაშინ ლამის მებრეოდა შემძლებია, როცა ეგ მომხდარა.

ქვრივი. (აწვევტანებს გლეხს ხმას). მე მაგას ვერ მოვითმენ, რომ მაგან ჩემზედ აღრე საჩივარი მოგახსენოს. მე კეთილშობილის ცოლი ვარ, კეთილშობილის სისხლი მიდგა. მე ჩემს საჩივარს მოგახსენებ: ჩემმა გლეხმა...

ზოსრედნიკი. (წერამით). ბატონო, გთხოვთ ღონის-ძიება მომცეთ ჯერ ამას მოვუსმინო. (გლეხს) რაო, რა სთქვი, როდის ჩამოგართო ვენახი?

მეორე გლეხი. ერთი ათი-თორმეტი წელიწადი იქნება, შენი ჭირიმე?

ქვრივი. ჩემმა კაცმა...

ახალი მოსული მებატონე. ჩემო რძალო! დააცალე, რას გეცხირები ხოლმე ლაპარაკში.

ქვრივი. ვის დავაცალო, ვისა?.. ამ ტყლაპსა!.. ოჰ, დიდი რამ მომხდარა, თუ მებატონეს მაგისათვის ვენახი წაურთმევია. კარგია, რომ ეგ თითონ ძაღლზედ არ გაუცვლია. ვერ უყურებთ რა დრო მოვიდა? რაზედ ჩივიან? აი გვცოდნოდა, მე ვიცოდი, როგორც ძაღლის ლეკვებზედ გაგცვლიდით. დააცალე! უკაცრაოდ. მე ის არ გახლავარ, მითხრან: დაჯექ, დავჯდე; მითხრან: ადეგ, ავდეგ. კეთილშობილის ცოლს მეძახიან, მე ჩემის თავის პატივი ყველგან ვიცი. (ზოსრედნიკს) არა, თქვენგანაც მიკვირს, მაგისთანა ზღაპ-

რებს ყურს როგორ ათხოვებთ? ვენახი ჰქონია და ბატონს წაურთმევია. დიდი რამ მომხდარა, თქვენმა მზემ! როგორ გაუბედნია მებატონეს!.. (გლეხს) მეხი კი დავაყარე თქვენს თავს!.. კიდეც რომ... სჩივიან. ვერ უყურებთ, ბატონზედ სჩივიან. აი სად არის ის ღრო, რომ ეხლა შენი ბატონი მაგისათვის არ გააწვევინებს და ფეხებიდან თავამდე ტყავს არ აგაძრობს. კიდეც რომ სჩივის? უი უწინამც დღე გაგქრობიათ!.. (ზოსრედნიკს) განა მაგათ საჩივარიც შეუძლიანთ მებატონეებზედ! მაგრამ რა? თქვენ მაგათი მხარე გქვრიათ და ყველაფერს ნებას მისცემთ, ვინ არის პატრონი.

პოსრედნიკი. (მოთმინებადამ გამოსული) მე იმოდენა მოთმინება ვიქონიე, რომ თქვენს უსაქმო ლაპარაკს აქამდინ ყური ვუგდე. რადგანაც ეხლა ვხედავ, რომ მაგ უთაგ-ბოლო ლაპარაკს ბოლო არა აქვს, გთხოვთ ან თავი დაგვანებოთ და შინ წაბძანდეთ, ან დაბძანდეთ და ხმა აღარ ამოიღოთ, მინამ თქვენი რიგი არ მოვა.

ქვრივი (სხაპსუხვით). ჩემმა გლეხმა ამ ორის კვირის წინად ქალი გაათხოვა, მღვდელმა უჩემოდ ჯვარიც დასწერა და საჩექმეს არ მაძლევს. მე გთხოვთ საჩექმეც წამირთოთ, როგორც რიგია და კანონია, და მღვდელიც გააკრეპინოთ. (გლეხებს). ოლოლო თქვენ!.. დაგასწარიტ, თუ არა! ჰი! ეხლა თუნდ სალამოდინ ვიჯდები. მე ჩემი კი შევასრულე და!.. ხმასაც არ ამოვიღებ, ო თქვენმა მზემ, ეხლა ხმასაც არ ამოვიღებ. (ჯდება სკამზე და გამაზრდებულად აქედ-იქით იუყრება).

პოსრედნიკი (გლეხს). შენ, ჩემო ძმაო, ის ვენახი ველარ დაგიბრუნდება, რადგანაც შენ თითონ ამბობ ათი-თორმეტის წლის წინად ჩამომართოვო.

მეორე გლეხი. დიად, წინად იყო ეგ ამბავი,—კაცმა მართალი უნდა სთქვას.

ქვრივი (თავის მაზღს მებატონეს). გაიგე, ჩემო მაზლო, ჩემო ძმაო! აი მეხი კი დავაყარე მაგის კეთილშობილებას, ჩვენ სახლიდამაც გვაგდებს და მაგ ტილიან გლეხს კი „ძმაო“ ეუბნება.

მეორე გლეხი. მაშ შენა აღარა მეშველება—რა, შენი ჰირიმე!

პოსრედნიკი. თუ კანონზედ მივარდა საქმე, ვერაფერი, მაგრამ მე შენ მებატონესთან მოვილაპარაკებ, იქნება შეგაბრალო და თითონ თავის ნებით დაგიბრუნოს.

მეორე გლეხი. მაღლობელი, შენი ჰირიმე, შენი (გაჯა).

ქვრივი (თავის მაზღს ჩუმად). ვისი კაცია? (მაზღი ჩუმად ეუბნება, ვასილ ანის) კიდეც იმიტომ!.. ის დიდი კაცია მაგის ბატონი და იმიტომაც მაგ ტურტიანს ვერა უშველა—რა. მეც არ გამიკვირდა, გლეხი როგორ გაამტყუნა-მეთქი,—თურმე ნუ იტყვი, იმისი ჰშინებია.

პოსრედნიკი (ზარგველს მებატონეს). აი თქვენი გლეხიც ჩემს დაბარებაზედ გაიხლათ, რას უჩივით?

პირველი მებატონე. ვხედავ. მაგაზედ ჩემი ხუთი თუმანი ყალანია და აი რამდენჯერ მითქვამს და არ მაძლევს.

პოსრედნიკი (ამ მებატონის გლეხს). მართალია, რასაც შენი მებატონე გიჩივის.

გლეხი. ჰაი, ჰაი, მართალია. (მებატონეს). მაგრამ, ბატონო, მაგისათვის რად შეიწუხეთ თავი. აკი მოგახსენეთ კავკავს ურმები გავისტუმრე და, რა წამსაც ჩამომივლენ, მაშინვე მოგართმევ-მეთქი.

პოსრედნიკი. მაშ, შენ თანახმა ხარ მიაართვა ეგ ფული?

გლეხი. ჰაი, ჰაი! მაშ არა? მაგისათვის ჩემს სულს როგორ დაეუმიძიებ. რაც თავი შემისწავლია, შენი ჭირიმე, მე ვინახავ მაგათა, მაგათის მადლით ღმერთი მეც ბლომად მაძლევს. მე ჩემს მებატონეს როგორ ვუღალატებ, ღმერთი მაგათ მაგიერ მიხდის. (მებატონეს) ბატონო, შენი ჭირიმე, რაკი ეგრეა და ძალიან გიჭირს, დღესვე ავიღებ ვალადა და თქვენ კი არ შეგაწუხებთ. მეტყოდი, შე დალოცვილო, თუ ძალიან გიჭირდა და ღვთის მოღალატე ვიქნებოდი, თუ თავი ქვას არ მეხალა და არ მეშოვნა. მაგისთვის როგორ გაჩივლებდი? ვაი შენ, ჩემო თავო!.. საჩივრად საქმეს როგორ გაგიხდელი.

პოსრედნიკი. ბარაქალა, რომ აგრე მუყაითი ყოფილხარ შენის მოვალეობის აღსრულებისათვის; წადი, უშოვნე და ჩააბარე.

გლეხი. ჰაი, ჰაი, ჩავაბარებ დღესვე; (მებატონეს) წამობძანდები, ბატონო? (მებატონე ადგება და გაჭეკება გლეხს).

ერთი მოხუცებული მებატონე (თავის-თავად ხმამაღლა). ვინა სთქვა,— გლეხმა ჩვენზედ გული აიყარაო. მიუქარავს, ვინც ამას იტყვის დღეის შემდეგ. კაი კაცი ყოველთვის კარგი იქნება.

პოსრედნიკი. დიად, პატიოსანი გლეხი ყოფილა. (მოხუცებულს მებატონეს) ახლა თქვენი საქმე უნდა გავარჩიოთ. ეს თქვენი ნაყმევი იაკო შაიაშვილი იძიებს თქვენგან ერთ რაღაც მიწას საკუთრებად; აი ნასყიდობის ქალაღლიცა აქვს (მაწოდებს ქაღალდს).

მოხუცებული მებატონე (დამიჯივით). მე, შენი ჭირიმე, უწინდელი კაცი ვარ, კითხვა არ ვიცი; (გლეხს) იაკო! ეგ რა მიწაა?

იაკო შაიაშვილი. აი, შენი ჭირიმე, ღელის მიწას რომ ეძახიან, ჩვენებიანთ მიწის გვერდზედ, აღმა-დაღმა მიწა.

მოხუცებული მებატონე. ის განა ნასყილია? როდინდელი?

იაკო შაიაშვილი. პაპი თქვენისაგან უყიდნია პაპა ჩემსა.

მოხუცებული მებატონე. პირველად მესმის. მაშ პაპი-ჩემის ხელი უნდა ეწეროს მაგ ქალაღზედ. ცხონებულმა წერა კარგად იცოდა. ბიჭო და, თუ ნასყიდი იყო, ღალას რაღად მაძლევდი.

იაკო შაიაშვილი. ბატონი იყავ და გაძლევდი, მე რა წინააღმდეგობა შემეძლო. მენა და შენა იმისთანა ბატონ-ყმობა არა გვქონია, რომ ამელო თავი და სხვასავით მეჩივლა. ღალას რად გაძლევდი? იმიტომ გაძლევდი, რომ შენზედ მენა ჩემი დღენი არა დამკარგვია-რა. ჩვენი ბატონ-ყმობა ბატონ-ყმობა არ იყო, სესხი და ვალი იყო: მენა შენ მინახავდი და მენა შენ

გინახადი. ჩვენთვის ბატონ-ყმობა არ გადავარდნილა, ისევ ისე შენ ერთგულ იაკოდ მიგულე?

მოხუცებული მებატონე. მაშ თუ აგრეა, ჩემო იაკო, ეგ ქალღი ჯერ ჩემთვის უნდა გეჩვენებინა. მე და შენში სხვა კაცი რა საჭირო იყო? ისეც მოვშველდებოდით. ეგეც რომ არ იყოს, ერთი ორიოდ დღის შავ მიწას როგორ დავიშურებდი შენთვის: შენი დღენი ჩემს ერთგულებაში დაგი-
დამებია.

იაკო შაიაშვილი. ნუ მიწყენ, შენი კვნესამე. რა ვიცი? საშვილიშვი-
ლო საქმეა. მენა და შენ რომ ცას შევებერებულიყავით, მაშინ არა მენაღე-
ლებოდა-რა, შენთან არა გამიჭირდებოდა-რა. ვინ იცის, ჩვენ რომ აღარ
ვიქნებით, რა მოხდეს? ქალღი დაშტყიება უნდა. იქნება ტყუილიც არის,
ვინ იცის? ნუ მიწყენ, შენი ჭირიმე! საშვილიშვილო საქმეა, ბატონო, და თუ
მართლა წყენულობ, მალე მტერი შენ მოგიკვდეს, მალე იაკომ ეს ქალღი
შენის ჭირის სანაცვლოდ გახადოს. ორი დღის მიწისთვის შენ დაგკარგავ?!
ამ ფარატინას ჩვენს სიყვარულს როგორ დავარდევინებ!

ქვრივი. (თავის-თავად ბუტბუტებს) ოო, შე კრელო გველო, ფარისევე-
ლო! რა რიგად უძვრება გულში!.. უი ნეტავი ერთი შენი ბატონი მე ვიყო!..

მოხუცებული მებატონე. მართალი ხარ, იაკო, საშვილიშვილო საქმეა.
(ტოტა აღეფეხება). მე აღარა მეთქმის-რა. (ზოსრედნიკს) აბა ერთი წაიკით-
ხეთ, რა სწერია. აი, ბატონო პოსრედნიკო, პურმარილობა ბატონ-ყმობა-
შიაც ყოფილა თურმე! (ზოსრედნიკი ჭკათხუფობს ქაღალდს).

პოსრედნიკი. (ბოფს). „ხელს ვაწერ უთრუთი...შვილი“.

მოხუცებული მებატონე. უთრუთი პაპა ჩემი გახლდათ. (გლესს). მაშ
რაკი აგრეა, თუნდა შენი ერთგულობა და პურმარილიც არ მახსოვდეს,
მაინც და მაინც პაპი-ჩემის ნაფურთხსაც არ ვუღალატებდი. მე, მართალია,
ერთი ღარიბი აზნაურშვილი ვარ, ერთი ორიოდ დღის მიწა ჩემის სახლო-
ბისთვის დიდი რამ არი, მაგრამ, რაც უნდა იყოს, პაპი-ჩემის სახელს მე
მჩვრად არ გავხდი. მომიცია შენთვის, ჩემო იაკო, ღმერთმა კაი კაცობაში
გამოგიყენოს!

ქვრივი (წაბუტბუტებს). მიუცია!.. მუხრან-ბატონი მობძანდა და უწყა-
ლობა!.. დიად, სწორედ დაგიმადლებს კი!..

მოხუცებული მებატონე (თათქა ეწეინა). ყველას, ჩემო დაო, თავისი
თავი ახარია. მე მუხრან-ბატონი არა ვარ. მე ერთი ღარიბი აზნაურთაგანი
ვარ, რომელსაც ერთი ლუკმა ღარიბული პური აქვს და ჰცდილობს, რომ
ის ლუკმა შეერგოს. დამიმადლებს, თუ არა—ეგ თითონ იცის. მე კი რო-
გორც მივლია, საფლავის კარებამდინ ისევ ისე ვივლი. (გლესს) იაკო! მე და
შენ, მგონი, ერთმანეთზედ გულს არ ავიყრით!

იაკო შაიაშვილი. უწინ ჩემზედ მიწა გენახოს! შენი ჭირი მენა ვარ,
ჩემი ლხინი შენა ხარ, გულს როგორ ავიყრი.

მოხუცებული მებატონე (ღმობიერად). დაილოცა, ღმერთო, შენი სამართალი: გაუყრელს ვერავინ ვერ გაჰყრის! (ზოსრედნიკს). აბა, შენი ჭირიმე, ერთი ქალაღი დავგიწერეთ, ხელი მოვუწერო, თორემ (სარტუელს ზრფე ხელთ იბღერტს და დიმიღთ) ლამის უტმელობით გავწყდე.

პოსრედნიკი. ეხლავ, ჩემო ბატონო! (ზოსრედნიკი სწოქს მოზიგების ქაღალდს და დაწოქს შემდეგ სმამაღლა ჭკითხულობს).

მოხუცებული მებატონე. ძალიან კარგი. (ჭვრფის მაზღს) მე წერა არ ვიცი, აი ჩემი ხელი, ჩემ მაგიერ ხელი მოაწერე. (მებატონე ხელს აწოქს) ეხლა ხომ შეგვიძლიან შინ წავიდეთ.

პოსრედნიკი. შეგიძლიან წაბძანდეთ. მაღლობას მოგახსენებთ მშვიდობიანად მორიგებისათვის. გასაგონადაც სასიამოვნოა მაგისთანა სიტკბოებითი მეზობლობა, როგორიც თქვენა გქონიათ.

მოხუცებული მებატონე. მაგას ნუ ბძანებთ,—სასარგებლოა, სასარგებლო, თორემ ჩემს სიტყვას მოიგონებთ. (გლქს მზიარულად) წამო, იაკო, ერთი ჩვენ კაკალ ქვეშ ჩავსდეთ და ერთი კიდევ ხელახლად დავიძახოთ მე და შენ: „ბატონისა ვარ ლალი ყმა, მტერო არ შეგეპოვები“—თქო და სხვამ რაც უნდა სთქვას. მშვიდობით! (გლქსიღა ჭ მოხუცებული მებატონეც გადიან).

პოსრედნიკი. (მესამე გლქსს) შენ ამითი (უჩვენებს ქვრფის მაზღზე) ნაყმევი არა ხარ?

მესამე გლქსი. ჰაი, ჰაი რომ მაგათი ვარ.

ქვრივი. (თავის თავს ეღაზაჯაქება მწუხარებით) უი ამ ღღის მნახველს! ნაყმევიო და არა ყმაო!.. ღმერთო! რას შეგვასწარ!..

პოსრედნიკი. ეს თქვენი ნაყმევი მოგახსენებთ, რომ ამ წღის თებერვალში სამის ღღის მიწა ჩამოაგირთმევიათ.

ქვრივის მაზღი. მართალია. ჩემია და ჩამოვართვი ყოვლად მოწყალე ხელმწიფის ბძანებითა.

პოსრედნიკი. სწორედ ვერ შეგიტყვიათ: გამოცხადების ღღის აქედ მებატონეს მთავრობამ ნება არ მისცა, რომ გლქსს ჩამოართოს რამე. ვიდრე დებულების ოქმი დაიწერება, იმ ღრომდე გლქსს ის უნდა ექიროს, რაცა სჭერია.

ქვრივის მაზღი. ოქმი დიდი ხანია, თქვენმა მზემ, დაწერილი მაქვს და ყუთშიაც მიღვეს. მეფე ერეკლეს ოქმიო.. რომ გაშალოთ, ამ ოთახს თავიდან ბოლომდინ გასწვდება, თორმეტი მეფედ მეფის ბეჭედი აზის, ხონთქარსაც ხელი უწერია. აი თორემ ჩემმა რძალმა კარვად იცის.

ქვრივი. როგორ არ ვიცი! იმითი გვიღვა სული, თორემ ჩვენ რა ვიქნებოდით. ის რო არა გვქონდეს, ხომ სულ ყველაფერს ჩამოგვაცლიდით და ამ დასამიწებს მისცემდით.

პოსრედნიკი. მე მაგ ოქმს არ მოგახსენებთ.

ქვრივის მაზღი. სხვა ოქმი კი, სწორედ მოგახსენო, ჩვენ არა გვაქვს. არა ჩემო რძალო, მგონია, არა გვაქვს?

პოსრედნიკი. რასაკვირველია ის ოქმი, რომელსაც მე მოგახსენებთ, თქვენ არ გექნებათ. ეხლა უნდა დაიწეროს. იმას დებულების ოქმს ეძახიან, რომელშიაც გამოცხადებული უნდა იყოს თქვენგან რა ერგება გლესს და გლეხისაგან რა გარდასახადი გერგებათ თქვენ.

ქვრივის მაზლი. თქვენც არ მამიკვდეთ ჩემგან გლესს არა ერგოს-რა, და თუ იმისგან მარგუნებთ რასმეს, ეგ თქვენ იცით. ქალაღდის დაწერით რომ არ შეგაწუხოთ, განა უქალაღდოდ კი არ დაგჯერდებით. ერგოს რამე!... რა უნდა ერგოს ჩემს ყმასა ჩემგანა? რა ჩემი ძმა არის? შენც არ მამიკვდე, მე ახალი ოქმი არ ვინდომო. აბა რა? მეფე ერეკლეს ოქმი იქით მიაგდეო და ახალი დაწერო. ყოვლად მოწყალე ხელმწიფემ ინება, ყმა გაანთავისუფლა, მიწაო, ბძანა, ბატონისა არისო. მე ჩემი ჩამაბარეთ, მაგას თავისი თავის-უფლება მიეცით. აღარც ოქმი და აღარც დავიდარება. მშვიდობით და გამარჯვებით. არა, ჩემო რძალო?

ქვრივი. დიად, თქვენმა მზემ! თუ მართალი გნებავთ, მართალიც ეგ არის.

პოსრედნიკი. მცირე მამულიანი მებატონე ხომ არა ბძანდებით? სულ რამდენი დღის მიწა გექნებათ?

ქვრივის მაზლი. (ასე გვჩანს ეწეინაო). მცირე მამულიანი რად ვიქნები? (ტრახხახბაით). მე, სულ ცოტა რომ ვსთქვა, ერთი ოთხას-ხუთასიოდ დღისა მეტი მაინც მექნება.

ქვრივი. (პოსრედნიკს) წიგნში ჩაწერეთ, შენი ჭირიმე, ჩემის ობლების ნუგეშო, რომ ნახევარი ჩემის ობლებისა არის.

ქვრივის მაზლი. ახლა, ჩემო რძალო, რა არი, მაშინვე პირში მივარდები ხოლმე კაცსა. (ჩუმად). ვატყუებ.

ქვრივი. (ჩუმად). მეტყოდი, შე დალოცვილო, ხმას ამოვიღებდი? (ხმამაღლა). დიად, მარტო მაგის წილად ხუთასისა რომ არ იყოს, არც კი ბევრით ნაკლები იქნება. მაგრამ მაინც და მაინც კი ერთი მაგოდენა ჩემს ობლებს უნდა ერგოს. წიგნში ჩაწერე, შენი ჭირიმე, რომ მთავრობამ იცოდეს.

პოსრედნიკი. მე იმისთვისა გკითხეთ, რომ, თუ ვინიცობაა სამოცს დღეზედ მეტი არ გექნებოდათ, მაშინ ნება გქონდათ ამ ორის წლის შემდეგ თქვენის ნაყმევებისათვის ჩამოგერთოთ მიწები სრულიად. და ეხლა კი ჩამორთმევა მაინც და მაინც არ შეიძლება.

ქვრივის მაზლი. (წყრამით). რა არის, ჩემო რძალო, პირში მომვარდები ხოლმე და აღამიანს სიტყვას არ მოაფიქრებინებ. აბა სადა გვაქვს ოთხას-ხუთასი დღისა, რომ მოჰყვები ხოლმე.

ქვრივი. მერე ვინ ამბობს, რომ გვაქვსო? არც ხუთასისა იქნება და არც ოც-და-ათისა, ორივეს წილს მოგახსენებ. ხუ...თა...სი... კი არა! ნეტავი იყოს და დაე ამ დასამიწებსაც ჰრგებოდათ.

პოსრედნიკი. მაგას მერეც გამოვიძიებთ. ეხლა კი თქვენ ის სამის დღის მიწა თქვენს ნაყმევს ისევ უნდა დაუბრუნოთ.

ქვრივის მაზლი. რატომ? მიწა ხომ ჩემია. ასე არ ინება ყოვლად მოწყალე ხელმწიფემ?

პოსრედნიკი. დიად, თქვენია.

ქვრივის მაზლი. თუ ჩემია, მევე მამეცით; მინდა რომ ჩემი იყოს. მე მინდა ჩემი მიწა მევე მოვიხმარო. ხათაბალაა, შენია და შენი კი ნუ იქნებაო, გაგონილა!

პოსრედნიკი. თქვენია მაგრამ მთავრობამ გლეხის ნაქერი მიწები ისევ გლეხს მისცა სახმარებლად, რომ თავის ცოლშვილი გამოკვებოს, ხელმწიფისა და მემატონის ხარჯს გაუძღვეს და თქვენ კი იმის ნიშნად, რომ მიწები თქვენია, დაწესებული გარდასახადი უნდა მოგართოს.

ქვრივის მაზლი. არ მესმის. ერთი ეს მიბძანე: მიწა ვისია?

პოსრედნიკი. მოგახსენებთ, მემატონისა-მეთქი.

ქვრივის მაზლი. თუ მემატონისაა, გლეხს რაღად აძლევთ? მაშ სახელი ჩემი ყოფილა და სახრავი კი იმისი. ჰო, ეხლა კი მივხვდი, რაღას მაწვალე, შე დალოცვილო, აგრე მეტყოდი, რომ შენი არ არის-თქო.

პოსრედნიკი (მთამინებიდამ გამოსუფსავით). ერთის სიტყვით, ის სამის დღის მიწა, რომელიც თქვენ თქვენისავე სიტყვით ამ თებერვალში ჩამოგირთმევიათ, გლეხს უნდა დაუბრუნოთ.

ქვრივის მაზლი. მაშ ის მიწა სწორედ უნდა დაუბრუნდეს?

პოსრედნიკი. ყოვლის უარის უთქმელადა. და თუ ჩამოსართმევია, თითონ კანონი ჩამოართმევს თავის დროზედ.

ქვრივი. (თავის მავლს). აკი გითხარ, დაბალი ღობე გნახა-მეთქი. რატომ იმ გლეხს კაცს არ დაუბრუნა ვენახი, თუ აგრეა?

ქვრივის მაზლი. მე, მგონია, კანონი დიდისა და პატარისათვის ერთი უნდა იყოს. წელან იმ გლეხს უბძანე: რაკი ბატონს ვენახი ჩამოურთმევია, არა გეშველება-რაო,—და ეხლა მე მიბრძანებ: რაკი ჩამოგირთმევია, უნდა დაუბრუნოვო. ეს სადაური სამართალია?

პოსრედნიკი. იქ სხვა გარემოება იყო და აქ სხვა არის.

ქვრივის მაზლი. სულაც არა. იქაც ჩამორთმევია და აქაც. იქ უფრო ძნელიც არის, რომ კაცს გაშენებული ვენახი ჩამოართოს კაცმა და ჩემს კაცს კი ჩემს საკუთარს ცარიელ სახნავ მიწაზედ რა ოფლი დახარჯვია. არა, ჩემო რძალო?

ქვრივი. დიად, თქვენმა მზემ, თუ მართალი გინდათ, მართალიც ეგ არის.

პოსრედნიკი. ეგ ხომ აგრეა, მაგრამ ის კი დაგავიწყდათ, რომ იქ უწინვე ყოფილა ჩამორთმეული, აქ კი გამოცხადების შემდეგ.

ქვრივის მაზლი (თათქო გაუხაზდა). დიად, კარგი და პატიოსანი! ეგ კარგად ბძანე. მანდ დავდგეთ. მე ჯვარზედ და სახარებაზედ დავიფიცავ, რომ, როცა მე ის მიწა ჩამოვართვი, გამოცხადებული არიყო ბატონ-ყმობის გადავარდნა. ჩვენკენ მაგის ჩამი-ჩუმიც არა ყოფილა.

პოსრედნიკი. გამოცხადება იყო 1864 წ. გიორგობის რვასა.

ქვრივის მაზლი. აი ქალაქში რომ გამოაცხადეს?

პოსრედნიკი დიად.

ქვრივის მაზლი. მეც მაგას მოგახსენებ, რომ მაშინ მე იქ არა ვყოფილვარ, ის ერთი შვილი მყავს—უკაცრაოდ, რომ თქვენთან ვიფიცავ—ის ერთად-ერთი შვილი არ მამიკვდება, მაშინ მე იქ არა გხლებივარ. აი თუნდა, კარგია მოწამეც აქვე მყავს, ჩემს რძალსა ჰკითხეთ. არა, ჩემო რძალო?

ქვრივი. დიად სწორე ბძანებაა. განა არა, მე კიდეც ვუთხარი: ჩემო მაზლო, წავიდეთ-მეთქი, წავიდეთ-მეთქი, ჩემო მაზლო! ჩვენც ყმები გვყავს, ერთი შევიტყოთ, რა ამბავია-მეთქი. ახლა ხომ მოგეხსენებათ ჩვენი ქართველების ამბავი, დაზარდა, არ წამოვიდა. ბოლოს კი დახე, დედა-კაცის ჰკვას რომ არ აჰყვა, რა კარგად გამოვიდა. რაკი რომ გამოუცხადებდნენ, მიწას გლეხს ხომ ვეღარ წაართმევდა.

ქვრივის მაზლი (თავმოშვნად). მე კი არ ვიცოდი! კაცს შორმხედველობა უნდა ჰქონდეს!.. განა არა, ზედ გადამაკვდა ჩემი რძალი და მაინც არ წავედი.

პოსრედნიკი. შესაძლოა, რომ იქ არ ჰყოფილიყავით. მერე მაგით რაო?

ქვრივის მაზლი. ისა, რომ მე არ გამოცხადებია, მგონი ცხადია.

პოსრედნიკი. თქვენ გამოცხადებით, თუ არ გამოცხადებით, ეგ კანონისათვის სულ ერთია. მხოლოდ ამას მოგახსენებთ, რომ გიორგობის რვას, 1864 წ. აქედ არა მემატონეს ნება არა აქვს გლეხს ჩამოართოს რამე.

ქვრივის მაზლი. ეჰ, თქვე დალოცვილო, კანონი თქვენს ხელშია, და როგორც გინდათ, ისე ატრიალებთ.

ქვრივი. ოღონდაც, ოღონდაც!..

პოსრედნიკი. მე განაჩენს დავწერ და თუ უკანონობას რასმეს ჰხედავთ, ზედ დააწერეთ, რომ კმაყოფილი არა ხართ და მერე იჩივლეთ.

ქვრივი. ბევრს რასმეს ვხედავთ, მაგრამ გამგონი ვინ არის?

ქვრივის მაზლი. ეჰ, შე დალოცვილო, სად ვიჩივლო? ასე გგონია შვილი უკოლა გამეთავებინოს, ჩემს გვარს ძლივ დავწერ ხოლმე. აძლევთ—მიეცით, ღმერთმა მშვიდობა მოგცეთ. (ქვჩავს). შენ კი მიყავ ეს საქმე, ბებრუხანავ! მაშინვე კი მიმოწმა—ხუთასი ღლისაო. სადა გვაქვს ხუთასი ღლისა? აბა სადა გვაქვს?

ქვრივი. რაო, ბებრუხანაო! უი შენ თვალებს!.. აი კარგია, რომ მოწამე მყვანდა. (პოსრედნიკს). ჯერ ამან არა სთქვა, თქვენი ჭირიმე, ხუთასი ღლისაო (პოსრედნიკს სიცილი მხსდის). არა, ნუ კი იცინით, სწორედა ბრძანეთ: ამან არა სთქვა? ამ ნიშნით, მე სიტყვა მოვუჭერი კიდეც: ნახევარი ჩემის ობლებისაა-მეთქი. მერე, როცა მაგანა სთქვა—სადა გვაქვს მაგდენიო, აკი მეცა ვთქვი—სადა გვაქვს-მეთქი. ესე არ იყო?

ქვრივის მაზლი. ესე იყო, თუ არ იყო, მე ვიცი შენი!.. (გაჯავრებული გადის).

ქვრივი (წამოხტება და კარებიდან მისძახის). შენ იცი, მე ვიცი ყურებზედ ხახვს დამატკრი, ბაიყუშის ბაიყუშო! (შემობრუნდება და ჰოსრედნიას) საშინელი ცრუ რამ არის ეგ წყეულ-შეჩვენებული. არ გამომცხადებიაო! სტყუის, თქვენმა მზემ, გამოსცხადებია კიდეც და ყველაფერი. მაგისაგან გლეხ-კაცებს მოსვენება არა აქვთ. მე რომ თქვენი ვიყო, ციხეში ჩავსმევინებდი, ერთი ბუნტი კაცია, ავის პირის პატრონი. არ გამომცხადებიაო!.. თქვენც ლამაზად მიუხვდით. მგონი, მე რომ განიშნეთ ტყუის-მეთქი, მაშინ მიუხვდით. ვის ატყუებს? თქვენ გატყუებთ! აი ეგ მურტალი, ეგა!.. კარგად უყავით, რომ გაამტყუნეთ. მაგისთანა კაცს ეგრე უნდა. (ღაბჯა ხმით) ეგ, სწორედ მოგახსენო, ქურდიც არის, საციმბირაო.

პოსრედნიკი. მაგას თავი დაანებეთ, თქვენ თქვენი საჩივარი ბრძანეთ.

ქვრივი (წამოდგება ფეხზედ სკამიდან და მოწიწებით). ახლა მე მოგახსენო, ჩემო დიდებულო ხელმწიფევე, ბრძენო და ბრძენთა ბრძენო, ქვრივ-ოხრის გამკითხავო, ობოლთა მწყალობელო, მაღალო და სვიანო, უხვო და მდაბალო! ამ ორი კვირის წინად ჩემმა ნაყმევმა თავისი გომბიო გოგო გაათხოვა, ერთ ვილაც ოხერს მისცა, ერთ თავისთანა მუტრუკს. მივუგზავნე ჩემი გოგო და შევეუთვალე: ახლა, ქალს რომ ათხოვებ, საჩექმეს არა ნაღვლობ-მეთქი. ყურიც არ შეებღერტა. ახლა მე თითონ მივუვარდი და ვუთხარი: საჩექმეზედ რას ამბობ? წადიო, საიღამაც მოთრეულხარ, იქავაო, სწორედ ამ სიტყვით მიპასუხა, თქვენზედ მიწა არ მენახოს. აბა ჩემი მაზლი ხომ არა ვარ, ან იმისი გომბიო ცოლის ამხანაგი, რომ ტყუილი მოგახსენო: სწორედ ეგრე მითხრა. ეგ კიდეც არაფერი. შემოიყარა, ბატონო, ჩემ წინ დოინჯი მუხრან-ბატონივით, ამიწია ჩემ თვალ-წინ და დამიწია მხრები, ჩემ წინ, ჩემ წინ, თქვენმა მზემ. აბა, თქვენი ჭირიმე, ეხლა რომ მაგაებს მეუბნება და მაგაებს სჩადის, მეფე ვახტანგის კანონებს და რჯულის არღვევს, მერე რაღასა იქს, როცა თავისუფლება, — ღმერთმა კი ნუ დაასწროს, — როცა თავისუფლება უფრო ძვლებში გაუჯდება. არა თქვენვე თქვენის მაღალ გონიერებითა ბძანებთ: მერე რაღასა იქს? მე რომ თქვენი ვიყო, აბა ჩემგან ჭკვა რად გესწავლებათ, მაგრამ მე რომ თქვენი ვიყო, იმას ერთი ლამაზად მივტყუებდი რუსულის წკებლითა, იმ საჩექმეს ერთი-ორად წავართმევდი და მომიგდებდი მე საცოდავსა, ერთს ქვრივ-ოხერს, ობლების პატრონს. მაღლიც მაღლად ჩაგეთვლებოდათ და მეც ქვრივ-ოხერს! მეფე ვახტანგისაგან დაწესებულს, დაბეჭდილს და დამტკიცებულს კუთვნილს მიბოძებდით და თქვენის გაჩენის დღეს მალოცვინებდით. იმას კი ერთ ლაზათიანად მივჯოხავდი, რომ მეორედ აღარ გაებედნა, თორემ ერთი ბუნტი კაცია. ეგენი, ჩემო დიდებულო ხელმწიფევე, ღორის ტილივით არიან, ფეხზედ რომ დაისვათ, თავზედ აგაცოცდებიან. თქვენ მაგათ კარგად არ იცნობთ, ო, თქვენმა მზემ. (ამ ღრეს შემოვა ამ ქვრივის ნაუშევი. ქვრივი დაინახავს თუ ანა, სიტყვას გასწვევტს და გაკაპასე-ბუფა შეუტევს გლეხსა) რაო, რისთვის მოეთრივე, შე ძაღლის ნათრევეო!

აიღვით განა ენა! დამაცადე, თუ შენი ცოლი, ის გველის წიწილა, ძაღლებს არ ვათრევინო.

გლეხი. აი, შენი ჭირიმე, ამისათვის გიახელო. აღარა გვაქვს, ბატონო, ამისაგან მოსვენება. აქაო და ხელმწიფემ რად გაგანთავისუფლათო, ლამის ლანძღვითა და თრევით მთელი სოფელი აჰყაროს. ხელმწიფემ გაგვანთავისუფლა, ჩვენი რა ბრალია!..

ქვრივი. მაშ ვისი ბრალია, მაშ ვისი ბრალია! (ზოსრედნაკს) სწორედ ამათი ბრალია, თქვენზე მიწა არ მენახოს! (გლეხს) არზა არზაზედ რომ გააჰრეღეთ და ჩუმ-ჩუმად სამართალში დაძვრებოდით—ბატონები აღარ გვინდაო, მითამ არ ვიცით, განა!.. აი შე წუწკის შვილო! რაო? მითამ ჩვენ წავედით და ვითხოვეთ: ყმები ჩამოგვართვითო! (ზოსრედნაკს) მე რომ თქვენი ვიყო, ამ სიცრუვისათვის ციმბირში დავაკარგვინებდი. დახე, ჩვენ გვაბრალეხს, ქვეყნის ცოდვა ჩვენ უნდა დაგვადვას კისერზედ! ბუნტია, მა რა არის? ო, თქვენმა მზემ, ბუნტია!..

გლეხი (ხეყნათ ზოსრედნაკს). ერთი წამალი რამ დამდევი, აგრემც ღმერთი გადღეგრძელებდეს. ერთი ამას კი მომაშორეთ და, რაც გნებავდეთ, ის მიყავი. ამის წყევლისა და ქოქვისაგან სოფელს კი ველარ უხეირნია და. წამოხტება დილით, გამოვა დერეფანში, ამვლეღს და ჩამომვლეღს სწყევლის და თან მისძახის ხოლმე: გიხარიათ განაო, გიხარიათ განაო! აი თქვე ასეთებოო, აი თქვე ისეთებოო. მენა ხომ რაღა? დღე არ გავა ცოლ-შვილი არ დამიწოკოს. ერთი ღმერთი გადღეგრძელებდეს, გადამასახლეთ საითმე და ამ ჯოჯოხეთს კი მამარჩინეთ.

ქვრივი (შეტყვით). რაო? გადაგასახლონ? ვინა? ვის შეუძლიან შენ გადაგასახლოს? მაშ მეფე ერეკლეს ხსენება ქვეყანაზედ აღარა ყოფილა; მაშ იმისაგან ბოძებულს თორმეტ მეფეთ მეფის ბეჭდიანს ოქმსა ძალა აღარა ჰქონია. აბა იქა სწერიხარ, რომ შენ შენის შესავლითა და გასავლითა ჩემი ყურ-მოჭრილი ყმა ხარ. თუნდა რომ აქავე შუაზედ გასქდე, ეგრეა.

გლეხი. აღარა ვართ, ქალბატო, თქვენი ყმები, არა და არა.

ქვრივი. უი, შე ძაღლის ნაშენო, იქ ჩემ სანახევში ჩაგარჩობ მურა ძაღლსავითა! (ზოსრედნაკს) არა, მოწყალეო ხელმწიფე, თუ ეხლა ეგენი არიან ჩვენი ბატონები, ერთი გვიბძანეთ, თუ არა და, რაზედ მაღანძღვინებთ, თქვე დალოცვილიშვილო, ამ დროულის დედა-კაცს, პატიოსანის აზნაურიშვილის მეუღლესა. ამ ძაღლის ნაშენისაგან როგორ უნდა მეკადრებოდეს, რომ ეგ მეუბნებოდეს—თქვენი ყმა აღარა ვარო.

ზოსრედნიკი (გულზედ მოსუდი). მე მაგ უშვერისა და ურიგო ლაპარაკისათვის თქვენ, თქვენო კეთილშობილებავ, ჯარიმად სამს მანეთს გახდევინებთ და, თუ კიდევ არ მოიშლით, სამართალში მიგცემთ. მოთმინებიდამ გამოგყევართ.

ქვრივი. (მაჩთვს შემკრთაღი). რადა, ჩემო დიდებულო ხელმწიფე, მე თქვენთვის ცუდი სიტყვა არ მომიხსენებია. მე ამ პირუტყვს ვეუბნები. ნუ

ინებეთ გაჯავრება, ჩემო მალალო ხელმწიფევ! სამი მახეთი არა ბძანეთ, აი იმ ჩემს გლესს ერთი სამად საჩექმე წავართვათ, როგორც დალოცვილი მეფე ვახტანგის კანონი ბძანებს,—სამი მანეთი კი არა, ექვსი თქვენ ინებეთ, დანარჩენი მე მიბოძეთ. ღმერთმანი, კანონისა მორჩილი არა ვარ და! ეს გლესი კი საშინელი მურტალი რამ არის. დახე, მე უნდა მეჩვილა და ამან არ დამსწრო!.. საკვირველია, სად შეიტყობენ ხოლმე. ეს რაც ბატონ-ყმობის გადავარდნის ხმა ჩამოვარდა ქვეყანაზედ მეხად, ეს წუწკის შეილები სწორედ გულთ-მისნები შეიქნენ... იმ დღეს, აი დიდი წვიმები რომ გახლდა,—მიწურმა ბანმა ველარ დაიჭირა. გამოვედი გარედ—ეს ძაღლ... კინაღამ არ წამცდა—ეს გველ-ხოკერა იქვე ჩემთან ახლო დგას, დავუძახე და ისე ტკბილად დედა-შვილურად ვუთხარი: შვილო გიორგი-მეთქი, (გლესს) გაგიწყრეს წმინდა გიორგი, (ზოსრედნავს) შვილო გიორგი-მეთქი, თქვენზედ მიწა არ მენახოს, სწორედ ამ სიტყვით, შვილო გიორგი-მეთქი, ჩემო კარგო და პატიოსანო-მეთქი, თქვენმა მზემ, სწორედ ამ სიტყვით, ერთი მოდი და შენის ლამაზ-ლამაზ მადლიან თათებითა ნიჩაბი აიღე და ბანი დამიტკეპნე, შენებურადა, მითამ მე დედა ვარ-მეთქი და შენ ჩემი შვილი-მეთქი, აგრემც ღმერთი ჩემ დროულად მოგყრის-მეთქი. სწორედ ამ სიტყვით, თქვენმა მზემ. ახლა რა არის-მეთქი! (ჩაფიქრდება და ალექსის სიტყვებს აფანებს და ვერ მოუგონია) ახლა, ბევრი რამ ისე ლამაზ-ლამაზი მარგალიტით სიტყვები ვუთხარი, ისე დედა-შვილურადა, როგორც მოგეხსენებათ ჩემი ამბავი—დაყვავებით და ლოლიობითა. მაგრამ რა? მეგელს სახარება თუნდა წაუკითხე, თუნდა არა. მომყო, ბატონო, პირი—აი ამოემსოს მაგას შავი მიწით პირი—მომყო, ბატონო, პირი, ასე გამხადა, ასე გამხადა, რომ რალა მოგახსენოთ. რა ვიცი რაები არ მაკადრა, თქვენზედ მიწა არ მენახოს. აბა ეგ მოსათმენია, მაგრამ, რაკი სახარებაში (გლესს)—გაგიწყრეს იმისი მადლი—(ზოსრედნავს) რაკი სახარებაში სწერია,—მოთმინებითა თქვენითა მოიპოვეთ სული თქვენიო, მეც მოვითმინე, ავიკარ პირი. აბა, ხომ მოგეხსენებათ დარბაისელი კეთილ-შობილის დედა-კაცის ამბავი, ჩემს თავს რად ვაკადრებდი, რომ მაგ ძაღლ... კიდეც კინაღამ არ წამომცდა—მაგ ორ-ფეხა მურტრუკს სიტყვით შევბოდი. ავიკარი პირი. ეს კი ვუთხარი: კარგი, შვილო-მეთქი, ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს-მეთქი—სწორედ ამ სიტყვით, თქვენმა მზემ,—ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს-მეთქი, გაუწყრეს მაგას ღმერთი. როგორც მოგეხსენებათ ჩემი ამბავი, ისე დედა-შვილურად ვუთხარი, მშვიდობიანად, მაგრამ რა? განა მაგათზედ ტკბილი და გულ-მტკივნეული სიტყვა გასჭრის?! ესე გახლდათ, ჩემო მოწყალევ ხელმწიფევ! ეხლა მე ვიცი, თქვენ ამ უბედურის შვილს დააქვრინებთ, ციხეშია ცხასოთ, მაგრამ ამას კი გეხვეწებით—ბევრს ნუ აცემინებთ: აზიზადა მყავს გაზდილი, მაგას—ერთი ორმოც-სამოციოდე რუსის წკებლა ჭირადაც და ლხინადაც თავ-საყრელად ეყოფა. რა ვქნა? ჩემი გაზდილია, მაინც მებრალეობა, გთხოვთ უმოჩილესად, მაგაზედ მეტს კი ნუ დააკვრევინებთ. რაც უნდა იყოს მე ეგენი, ეგ გველის წიწილები, მაინც ჩემად მეგულებიან, შვილებსავით დაგ-

ვიზდია, დიდი სიბრალული მაქვს. ეგრე გეთაყვანე, ბევრს ნუ აცემინებთ. თუ სამოცი გეცოტავოთ, ერთი ოციოდე კიდევ მოუმატეთ, არა უშავს-რა. მაგაზედ მეტს კი... აი მუხლ-მოდრეკითა გთხოვ—ნუ გადააქარბებთ. ეს კია, რომ რუსს უნდა დააკვრეფინოთ როზგები, თორემ ქართველი, ხომ მოგესხენებათ, მაგისტანებში ქალაჩუნა არის, ისე ვერ დაჰკრავს, როგორც ზაკონი და კანონია. ამასაც, თქვენმა მზემ, მაგისტვის ვამბობ, თორემ ცემა ცემად ჩათვლება და ეგ კი ისევ ისე ვირად დარჩება. კიდევ მეორედაც გაბედავს და იტყვის: დაე მცემონო, ხომ არ მეტკინებაო. და ეგრე გული წაუხდება და მაგის წახდენა მე არ მინდა, შვილივით გამიზდია; ჩემი ამაგი ფუჰად ჩაივლის. ახლა, არ იქნება, რომ კიდევ ჩვენ მებატონეებმა არ ვიფიქროთ მაგათთვისა. მაგათ ხომ ღმერთმა თავისი ჭკვა არ მისცათ. (გჟეხს) აი, დავიდგა ეგ თვალი, ხომ ყელს გვაჭრეფინებთ ჩვენა, მაგრამ ჩვენ კიდევაც იმოდენა გულის ტკივილი გვაქვს თქვენი, რომ ჩვენს ზრუნვასა და ცდას მაინც და მაინც არ გაკლებთ. (შოსრუდნიკს) ეგრე, თქვენს თავს ვენაცვალე, ოთხმოცი იყოს, მეტი კი არა.

ს ა რ ჩ ი ზ ე ლ ა ზ ე დ

შატარა ამბავი

I

შუა ზაფხული იყო. მინდვრები და ქედები გოლვას სულ მთლად გადაეკნო და ფერი ეცვლევინებინა. იმ დღეს, რა დღიდანაც ვიწყობთ ჩვენს ამბავს, ასეთი ცხარე მზე სწავდა ქვეყანასა, ასეთი პაპანაქება იდგა, რომ დედა-მიწას ბული ასდიოდა, თითქო გახურებული თორნეაო. კაცი სიცხისაგან დაოსებული ძლივს სულის იქცევდა. ამისთანა დღეს საქონელ გამოშვებულნი ღვინის ურმები იღვნენ მწკვრივად ლოჭინის ხევის პირს. ხევში წყალი გოლვისაგან ისე მიღეულიყო, რომ ძლივსლა მოიპარებოდა ქვებთა შორის რიყზედ. საცოდავი მეურმეები, ქანც-გაწყვეტილნი სიცხისაგან, გულდაღმა გაშოტილიყვნენ კონკილაზედ აყენებულ ურმებ ქვეშ. ყველას ეძინა, — მარტო ორიოდ ბიჭი, კალთებ აწეულნი, იღვნენ გუბის პირას და ხის ჯამებით ასხამდნენ წყალს პირ-დაღებულს, დასიცხულს კამეჩებსა, რომელნიც გუბეში ეყარნენ. აქედ პატარა მოშორებით თავი მოეყარათ ხარებსა, ჩამდგარიყვნენ გუბის პირას, თვალეზ-დახუჭვილნი იცოხნებოდნენ და კუდით იგერიებდნენ მოუსვენარ ბუზებსა.

მზე გადიხარა; თბილმა შეგუბებულმა ჰაერმა მოძრაობა დაიწყო. იმ ენა-ჩავარდნილმა ადგილმა გაიხმაურა. აიშალნენ მეურმეები თვალეზის ფშვნე-ტითა; პირზედ წყალი შეისხეს და შესაბმელად მორეკეს საქონელი, რომელიც სიცხის გატეხაზედ მინდვრად გასულიყო და სცოხნიდა გოლვისაგან

გამხმარს ბალახსა. „ჰოო, ხიო, პატრონ ძაღლო, ...“ და სხვა ამისთანა და ამაზედ უარესიც ისმოდა მეურმეების ხმაურობაში. როცა შეაბეს და წინა მეურმემ შოლტი გამართა, რომ ხარებს გაუტყლაშუნოს და დასძრას ურემი, მაშინ უეცრად ხევის ყურედამ ორი ყმაწვილი გამოვიდა გზაზედ. ორივეს ტანზედ სალდათის მაულის „კურტკ“-ები ეცვათ. ერთს მათგანს თავზედ ეხურა უშველგებელი ჩერქეზული ქუდი. ქუდი ისე ჩამოფხატოდა თავზედ, რომ ცხადი იყო, ქუდის პატრონი სხვა ყოფილა და მხმარებელი სხვაა. მეორეს ეხურა სალდათური უწინდებული უკაზიროკო ქუდი.

ჩერქეზულ ქუდიანი თექვსმეტ-ჩვიდმეტის წლისა იქმნებოდა, მეორე ან თოთხმეტისა, ან ხუთმეტისა. უფროსის სახე არ იყო ძალიან მარილიანი: იმისი სხარტე და ფირფიტა ნიკაპი, იმისი წვრილი, სწრაფი და მოუსვენარი თვალი, ჩქარ-ჩქარი თვალთა ხამხამი ცხადად ამბობდა, რომ ამ კაცის კანში რაღაც უფხო გულია დამალული. მეორე, —უმცროსი უფროსსა ჰგვანდა კიდევ და არცა ჰგვანდა, —ჰგვანდა ზოგიერთ სახის ასოს მოყვანილობაში, მაგრამ უფრო მარილიანი იყო. ამისი შავი და ღრმა თვალები მკვახედ გამოიყურებოდნენ. წარბ-შეკრული იყო და გულ-დახურული, თითქო რაღასაც ითმენსო და თავის-თავს ძალას ატანსო შინაგანი ამღვრეულობა არავის ამცნოსო. პირველი იმისთანა იერის ყმაწვილი იყო, რომ კაი კაცის კვალზედ წავიდოდა, შესამჩნევი არა იქმნებოდა-რა, ავის კაცის კვალზედ დადგებოდა — ქურდ-ბაცაციობის მეტს ვერაფერს ვერ შესძლებდა. მეორეს კი სხვა ნიშან-წყალი ჰქონდა.

— გამარჯვება თქვენი, —უთხრა მეურმეებს უფროსმა.

— აი, გაგიმარჯოთ, —მისცეს პასუხი.

— თქვენ უთუოდ ქალაქს მიდიხართ.

— გამოცანა გერგება, —დაუძახა დაცინებით ერთმა მეურმემ.

უფროსმა ღიმილით ჩამოართვა ეს დაცინება და ლაქუციოთაც.

უმცროსმა უფრო წარბი შეიკრა და რისხვამ ელვასავით გაურბინა სახეზედ, მაგრამ თავი მალე შეიკავა. ეტყობოდა, რომ გულის მოძრაობას მოერია.

— აი დალახვრა ღმერთმა ავი კაცი! —წამოიძახა უფროსმა, —ჩვენ თუქურ-მიშის შკოლაში ვიყავით, ჩვენ ორნივე ძმები ვართ, თავადიშვილები...

— ბეჟან! დატუქსვის ხმით დაუძახა უმცროსმა თავის ძმას და ისეთის თვალით შეხედა, რომ სიტყვა გააწყვეტინა. ეტყობოდა, რომ უმცროსს რაღაც სიტყვა თავისის ძმისა არ მოეწონა და გაწყრა. ბეჟანმა თუმცა პირველში სიტყვა გაწყვიტა, მაგრამ მალე მოუტრიალდა გაწყვეტილს ამბავს და ძმას ყური აღარ ათხოვა.

— ჩვენ ორნივე ძმები ვართ, თავადიშვილები, განაგრძო ბეჟანმა, —მამა ჩვენმა ქალაქიდან ერთი თუმანი გამოგვიგზავნა, როცა დაგითხოვონო, ერთი რუსის „პოვოსკა“ დაიჭირეთ და წამოდიეთო. ჩვენც, —აი ამოაგდო ღმერთმა ავი კაცის ქოქი, —ერთს რუსს გავურიგდით, რვა მანეთი მივეცით, რომ ქალაქში ჩავეყვანეთ. წამოგვიყვანა, გზაზედ დუქანში დაგვეთრო, გადმოგე-

ყარა „პოვოსკი“-დამ, თითონ შინ დაბრუნდა და ჩვენ ასე გამოგვისტუმრა. ჩვენი ბარგი და რვა მანეთი ფული თან გაიყოლა იმ სულ-ძაღლმა.

უმცროსი მთლად აირია. მიტრიალდა, ზურგი მეურმეებს და თავის ძმას შეაქცია, დაიწყო უაზროდ ყურება და მერე დაჟინებით დააწყებდა ჩამავალს მზესა.

— ერთი ასეთი ბუზმენტიანი ჩოხა გაიყოლია თან ჩემი, რომ ხუთ თუმნადა ღირდა,—დაიწყო ისევ უფროსმა,—ჩოხას ჯანი გაეარდეს, ის ძველი და სხვა ახალი: მამა ჩვენი შემძლებელი კაცია...

უმცროსი მოუტრიალდა ძმას უფრო გულ-ამღვრეული და გაჯავრებული, ვიდრე წინად.

— ბეჟან, გეყოფა, კარგი!.. უთხრა უმცროსმა თითქო წყრომითაც და ვედრებითაც.

ბეჟანმა მაინც კიდევ ყური არ ათხოვა და მოჰყვა ისევ თავისებურად.

— ორის დღის უქმელები ვართ. ცუდი საქმე დაგვემართა იმ ოჯახ-დაქცეულმა. აბა ეხლა რა უნდა ვქნათ ამ უცხო ქვეყანაში?

— ვაი ჩემს გამჩენს!—უბასუხა ერთმა დროულმა მეურმემ,—უცხო ქვეყანაში რად იქნებით!.. ასე გონია, სათათრეთში იყვნეთ!.. ეს ქვეყანა საქრისტიანო საქართველოა. პურსაც გაჭმევთ, ღვინოსაც დაგაღვინებთ და კაი ქეიფსაც გაგაწვინებთ. ვაი ავ კაცს, რომ თქვენი ცოდვა აუღია, თორემ თქვენ რა გიჭირთ? ასე ჩაგიყვანთ ქალაქშია, რომ ქარიც არ მოგადინოთ.

უმცროსს წარბი გაეხსნა, მოღრუბლულს სახეზედ რაღაც სიამოვნების ფერმა გადაჰკრა. ერთობ, მისის სახის მეტყველებამ განცვიფრებული სიხარული გამოსთქვა, თითქო ადამიანის გულ-კეთილობას პირველად შეხვდაო და უკვიროს.

იმ დროულმა კაცმა გახსნა ხურჯინი, ერთი შოთი ერთს მისცა, მეორე—მეორესა და ერთი ჩარეკა ღვინოც ჩამოუსხა პატარა ტიკჭორიდან.

— ვაი შენს პეტრეს!—დაიწყო ისევ დროულმა,—ჩვენ დალოცვილს ქვეყანაში შიმშილით ლეკიც არ მომკვდარა, თქვენ რად შეგშინებიათ? შეექცით, შეილო! ეხლა კი ამ მშრალს პურს პურად-ძვირობაში ნუ ჩამოგვართმევთ, ამალამ კი ასეთს ცხვრის მწვადებს გაჭმევთ, რომ ხონთქარმაც კი ტუჩები ილოკოს.

პეტრემ დაისო ორნივე თავის ურემზედ; წასვლა უთხრეს წინა მეურმესა. დაიძრა ქარვანი ურმებისა. ამტვერდა მშრალი გზა.

იმავე დღეს გლეხის ვახშობის დროს ამ მეურმეებმა ქალაქის პირში გამოუშვეს ურმები, რადგანაც ღამე იყო და ქალაქში ღამის ხარჯს საქონლისას მოერიდნენ. მეურმეებმა თითო-თითო ღერი შეშისა შორიდან წამოღებული გადმოიღეს ურმებიდან და ცეცხლი დაანთეს. პეტრემ შესწო მწვადი თავის პატარა სტუმრებისათვის და როგორც შეეძლო გაუმასპინძლდა. ვახშამი სჭამეს. დაღალულნი მეურმეები დაეყარნენ და ძილს მიეცნენ. საქო-

ნელი მინდორზედ საძოვნელად გაიშალა. ღამის მეხრეები გვერდთ ედგნენ ყარაულად. პეტრემ ყმაწვილებს ქვეშ გაუშალა თავისი ნაბადი და უთხრა:

— თავადიშვილები ხართ, ჩვენსავით ცარიელ მიწაზედ გდებას ვერ აიტანთ.

ყმაწვილები დაწვნენ, პეტრეც შორი-ახლო მიეგდო და მკვდარსავით დაიძინა.

გათენდა მტრედის ფრად. მეურმეები აიშალნენ, მაგრამ ჩვენმა პეტრემ თავისი სტუმრები თავის ადგილას ველარა ჰნახა. მიიხედ-მოიხედა და თვალი ველარსად ვერ მოჰკრა.

— ვაი შენ ჩემო თავო!—დაიძახა ბებერმა პეტრემ, რაკი გული დააჯერა, რომ ყმაწვილები გაპარულან,—აკი არ მომატყუეს ეს დროული კაცი! გაპარულან!.. წაილებდნენ რასმეს!..

იკრა პეტრემ ჯიბეს ხელი და ორივე მოჭრილი ჰქონდა. კეთილმა ბერი-კაცმა გულ-ნაკლულად ჩაიციინა:

— აკი იმ ძუძუ-მწოვრებმა არ გამქურდეს ეს დროული კაცი! სთქვა ღიმილით და თაკილითაც პეტრემ,—ჩემზედ ახია: ისე როგორ დავიძინე, რომ ვერც კი გავიგე. აი დალაზხრა ღმერთმა სიბერე! არა, შვილო, ეხლა ჩემი შვილდი უნდა ძირს დავდო. ტყუილად კი არ მეუბნებოდა ჩემი უფროსი შვილი: მამი, დაჰბერდი, შორს გზაზედ მეურმოებაში ველარ გამოდგებო. აკი ველარ გამოვდგე, მე კი მეგონა აღზევანსაც წავალ-მეთქი კიდეც მარილზედ. ჰაი ტა, ტა, ტა... დავბერდი, დავჩაჩანაკდი... სირცხვილით შინ როგორღა მივიდე. მეურმე კაცი, ქალაქს მიმავალი ღვინის ურმით, გამქურდეს! მერე ვინა? ძუძუთა ბაშეებმა!.. ჯიბე მომჭრეს, ჯიბე. ვაი შენ ჩემო თავო!

— ბებერი წაიღეს? ჰკითხა ვილაცამ.

— სამი და ათი შაური,—მიუგო პეტრემ. აქ, შვილო, სავალალო ეგ კი არ არს, მავას ვინა სჩივის. ეს სირცხვილი როგორა ეჭამო, როგორ! უსუსურმა ბაშემა გამქურდა. ვისაც ვეტყვი, დამცინებს, ჯალაბსაც კი სიცილად არ ვეყოფი, მეზობლები ჯავრით გამხეთქენ. ბიჭო, მძინარეს ჯიბეები დამაჭრეს!.. არა, შვილო, რაკი ქართველმა რუსული შლაპკა დაიხურა, იმის საქმე წასულია. ფუ, ეშმაკს! მერე ვინა? ჯერ ტუჩებზედ დედის რძე არა ჰქონდათ შემშრალი... ეს დროული კაცი... აი ტაი, ტაი, ტაი! ღმერთმა იმათ კი შეარგოთ და მე კი ეს სირცხვილადაც მეყოფა და სიცილადაც.

გაიქნია თავი ისეთის ღიმილით, თითქო ხუმრობაში ატარებდნენ ამ საქმეს, მაგრამ გულში კი მართლა სცხვენოდა.

II

გავიდა ოთხი წელიწადი. გაზაფხულის პირი იყო. პეტრე, უწინდელზედ უფრო მიბერებული, ქალაქს მოდიოდა, წისქვილის ქვეები უნდა ეყიდნა. მაგრამ როგორ მოდიოდა? იმავე თავმოწონებით, როგორც უწინ, ხოლო ეხლა

სხვა მიზეზი ჰქონდა თავ-მოწონებისა. მას აქედ, რაც ის ზიფათი შეემთხვა, ხელი აიღო მეურმოზაზედ—ფხედავ, აღარ ვარგევარო, ეუბნებოდა ხოლმე თავის შვილს გულის ტკენითა. ეხლა ამის ღვინის ურემზედ მისი უფროსი შვილი უჯდა და ხარ-კამეჩს ისა ჰხმარობდა. თითონ კი გადაებოტნა უშველებელ სავსე რუმზხედ და ყვინსავით გამოჰიმული იჯდა. გზის მამალი ამის შვილის ურემზედ დაესვათ, პირველობაც ურმის ქარვანში ამის შვილისათვის მიეცათ. პეტრეს ეს ამისთანა პატივი შვილისა და ტოლებში თავ-გამოსაჩენი ამბავი ძალიან უხაროდა და თავი მოსწონდა. უხაროდა და ჰფიქრობდა: შინ რომ მივალ, ჩემს ბებრუცანა ჯალაბსაც ვახარებო ჩვენის შვილის გაპატიოსნებასაო.

პეტრეს ქალაქში ერთი ორიოდ დღე მოუგვიანდა. ქარვანიც დაბრკოლდა რაღაც საქმეზედ და ჯერ არ აპირობდა ქალაქიდან დაძვრას. ბოლოს სთქვეს: დღეს საღამოზედ მზე რომ გაღიხრება, უნდა ქარვანი დაიძრასო. პეტრემ ნაყიდი წისქვილის ქვები დაუდო ურემზედ და ბაქში მიიტანა, საცა ქარვანი იყო გამოშვებული. შუა დღეც მოტანებული იყო და იმ საღამოს გასვლას აპირობდნენ. პეტრემ სთქვა: მაინც საქმე არა მაქვს-რაო, მოდი ერთი ავლაბრის მოედანზედ გავალ, ქვეყანაა, შევიტყოზ რასმესო. მოედანზედ ხალხი ირეოდა, როგორც ყოველთვის. ბევრგან ჯგუფ-ჯგუფად იდგნენ და ჟღრიამული და ყაყანი გაჰქონდათ. პეტრეც ერთს ამ ჯგუფში გაერია, ერთი შევიტყო, რას ყაყანებნო. აქ გაიგო, რომ ზარბაზანი გავარდება თუ არა, მახათაზედ ერთს კაცს ჩამოარჩობნო. პეტრეს თავის დღეში არ ენახა ეს ამბავი. გულმა ძალიან გაუწივა იქით.

„ბევრი ვაი-ვაგლაზი მინახავს ჩემს სიცოცხლეში,—სთქვა გულში,—მოდი, ერთი ესეცა ვნახოო.“

სთქვა და გაჰყვა ხალხს, მახათაზედ მიმავალს. მახათაზედ ბუხსავით ხალხი ირეოდა. იქ თავში, ერთს განაპირებულს ადგილს სარჩობელა გაემართათ და გარშემო ჯარი ედგა. წინ ფართო მოედანი ხალვათად იყო, არავის არ უშვებდნენ ახლო. პეტრემ მიიხედ-მოიხედა, ჰნახა ამოდენა ხალხი, კაცი თუ დედა-კაცი, და გაუკვირდა.

„ვთქვათ, კაცები ჩემსავით თამაზად მოსულანო, ამ დედა-კაცებს რაღა ღმერთი გასწყრომიათო, ვერე თავი მოუყრიათ! რა მაგათი საქმეაო.“

ბოლოს ამაზედ დადგა, რომ სწორედ ტყუილი რამ თვალთ-მაქცობა იქნება ჯამბაზისაო.

„არც ეგ არის ურიგოო, სთქვა გულში პეტრემ,—ეგ კარგიც იქნება, თორემ მართლა კაცის ჩამორჩობა აბა რა სანახავია? კატა ზომ არ არის, აიღო და ჩამოჰკიდო; რაც უნდა იყოს ღვთის სული ადამიანიო. კიდევ იმიტომ ამოდენა მანდილოსანს თავი აქ მოუყრია. დედა-კაცის თვალი მსუნავია თვალთ-მაქცობაზედ... ახლა იმ სომეხმა რომ მომატყუა, კაცს არჩობნო,

რა გაიტანა? აქაო და სოფლელია, მალე მოტყუედებაო. ვთქვათ, რომ მოტყუედი, მითამ რაო? თამაშას ხომ ვნახავ... ღვთის წინაშე კი, იქავ რომ მცოდნოდა თვალთ-მაქცობას ითამაშებდნენ, იქნება არც წამოგსულიყავ, აი! ჰაი, ჰაი, კაცის გული მალია, მალი ცოდვის საქმეზედ. კაცის დარჩობის სანახავად გამოუქნელ მოზვერსავით კი გამომიწია და!.. ამ პატარა გულში რამოდენა ცოდვა და მადლი ტრიალებს.

ბევრს რალაცებს მოსთქვამდა გულში ჩვენი უსაქმო პეტრე, სრულად დარწმუნებული, რომ აქ თვალთ-მაქცობა რამ იქნება, თორემ დედა-კაცებს აქ ან რა ხელი აქვთო, ან ვინ მოუშვებდაო.

ბოლოს ვილაცამ გაიხმაურა: „მოჰყავთ, მოჰყავთო.“ მიიხედა პეტრემ, ჰნახა, რომ სალდათებს ერთი ვილაცა რუსულ ფარაჯაში გახვეული კაცი მოჰყავთ.

— ჰა, პეტრევე!..—არიგებდა პეტრე თავის-თავს,—არ გაბრიყვდე, ეშ-მაკმა არ გაცდინოს, მართალი არ გეგონოს!.. ეგ სულ მაცდურობაა, დაგ-ცინებენ, იტყვიან სოფლელია და მოტყუედაო.

მაინც კი გაიწია, რომ ახლო ჰნახოს. იმდენი მიძვრა-მოძვრა ხალხში, რომ გაინაპირა თავი. სალდათებმა ზედ გვერდზედ ჩამოუარეს და ჩამოუტარეს ფარაჯაში გახვეული კაცი.

— „აი დალახვრათ ღმერთმა!—სთქვა თავის-თავად პეტრემ,—მართლა სალდათებს არა ჰგვანან, ე! რა რიგ ჩაუცმევიათ! ი თოფების ჭერაც რომ უსწავლიათ!.. რას არ მოიგონებენ ე ქალაქის ბიჭები! დახე, სულ რუსის ბიჭებსაც რომ ჰგვანან.

ამ ლაპარაკში რომ იყო, თვალი მოჰკრა ფარაჯაში გახვეულს. ის იყო ოცისა თუ ოც-და-ერთის წლის ყმაწვილი ბიჭი. წვერ-ულვაში ახლად გამოშვებული ჰქონდა და ლეკურად დაყენებული. სახეზედ ზაფრანის ფერი ედო. პეტრეს რალაც ფიქრმა გაურბინა გულში.

— „რა გქნა? ეს ბიჭი მეცნობა. ღმერთო მომაგონე: სად უნდა მენახოს?—ჰკითხა ამაოდ თავის-თავსა, ამაოდ იმიტომ, რომ ვერ მოეგონა, სად ენახა.

— „ეჰ, ქალაქის ბიჭი იქნება ვინმეო,—სთქვა ბოლოს,—ბაკებში დღე-ში ათასი კაცი შემოდის და გადის, იქნება იქ მენახოს და გულში ჩამრჩენოდეს, ვინ იცის? არა, რა რიგად გაფითრებულა, მითამ და მართლა არჩობენ. ჯამბაზი თითონ ეს იქნება სწორედ. არა, შვილოს, ვერ მომატყუებთ!..

— ვუი, ვუი შენს დედას!..—იძახოდნენ მანდილოსნები,—რა ახალგაზდა ბიჭი ყოფილა!..

პეტრეს გაუკვირდა ეს ძახილი.

— აი, დედა-კაცები არ არიან, თმა გძელი და ჭკუა მოკლე,—სთქვა თავის-თავად პეტრემ,—რა მალე მოტყუედნენ. ხომ თითონაც სუ ყველანი

თვალთ-მაქცები და კუდიანები არიან, მაგრამ აჰა... ეგენიც კი ტყუუდებიან. მაგრამ იქნება ამათ ჩემი გაბრიყვება უნდათ, სოფლელიაო. ჰა, პეტრევე!.. თავს გაუფთხილდი, არ გაბრიყვდე!.. არ შერცხვე ეს დროული კაცი; ამოდენა ჯარ-ჯამათის სასაცილოდ არ გაიხადო თავი. დასწყევლოთ ღმერთმა ეს ქალაქელები, კაცი თუ ქალი, რა მალე შეგვატყობენ ხოლმე სოფელ კაცს, თითქო შუბლზედ გვეწეროს.

— რა გენაღვლებოდა, შე უბედურის დღისავე!—ამბობდა ერთი დედა-კაცი ჩადრში გახვეული,—შენთვის ყოფილიყავ და ამ დღეში არ ჩავარდნილიყავ. ვაი შენს დედასა, შე საცოდავის შვილო!

— დიად, მოჰყევ ენა ქარტლობას,—ამბობდა გულში პეტრე,—სწორედ დაგიჯერე აი. არა, აქაო და სოფლელი ვარ, არ გამაბრიყვო კი, თუ ღმერთი გწამს...

— ეგა სთქვი, ეგა და! მაგრამ კაცის წერა რაც იქნება, ის არის,—უბასუბა მეორე დედა-კაცმა,—საცოდავი წერას აუტანია. მაგრამ ეგ ხომ მოკვდება და წავა, ვაი მაგის მშობლების ბრალი, რა ცეცხლში ჩაცვივიან! ღმერთო, დაიხსენ ყველა ქრისტიანი.

— ბიჭოს!—სთქვა გულში პეტრემ,—პირობა შეუკრავთ, თუ რა ღმერთი გასწყრომიათ. აქედამ მოვშორდე, თორემ ერთს სირცხვილს მაქმევნე ეგ კუდიანები, მე და ჩემმა ღმერთმა.

სთქვა და ადგილი გადინაცვლა.

მივიდა და ჩადგა ახლა სულ სხვა ჯგუფა-ხალხში. აქაც დედა-კაცები ბლომად იყვნენ. ერთი გული ეუბნებოდა, მოდი ვკითხავ, რა ამბავია, მეორე კი ეუბნებოდა, სირცხვილია, დამცინებენო.

— რა ახალგაზდაა ეგ უბედურის შვილი!—სთქვა ერთმა დედა-კაცმა,—ჯერ დღე სწორედაც არ გასთენებია და ეგრე ადრე და მალე კი უნდა მზე დაუბნელდეს.

— რა თონეში უნდა იწოდეს ახლა ამისი დედის გული, ღმერთო მაგისტანა დღეს ნუ შემასწრობ!—დაუმატა მეორემ და ჩაიკრა გულში ხელი.

— აბაიმე, აბაიმე!..—სთქვა გულში პეტრემ ეხლა კი ცოტა წყენითა,—ჩემზედ მოიცალა ამოდენა ხალხმა, თუ რა ამბავია ჩემს თავს. ესე მალე როგორ შეკრა ყველამ პირობა!.. ახა ღმერთო ჩემო! კარგია არა ვკითხე. აბა კიჟინას დამცემდნენ, აი! ჰა, პეტრე გაუფთხილდი, არ გაგაბრიყვონ, სასაცილოდ არ გაიხადო თავი. აი უსაქმურ ხალხს რომ იტყვიან, ეს ქალაქელები არიან: დასწყევლოთ ღმერთმა, ყველამ ჩემზედ არ მოიცალა!

ამბობდა ამას თავის გულში პეტრე და ეგონა, რომ მართლა და ეს ხალხი ამისათვის არის მოცლილი, სოფლელია და გავაბრიყვოთო. ამა-

თაც გაექცა და ხელახლად გადინაცვლა ადგილი. ძნელი ჯამ არის, როცა გუნება თავში გამწევ ცხენსავით დალოჯავს ჭკუის ლაგამს და ცალმხრივ გაიწეოს.

III

ამასობაში ის, ფარაჯაში გახვეული ბიჭი, მიიყვანეს და სარჩობელას ქვეშ დააყენეს. ცალმხრივ მღვდელი მოუდგა, მეორე მხრივ ვიღაცა ჩინოვნიკი. წითელ პერანგა ჯალათი უკან ედგა.

— ე მღვდელი რაღას გაუგოებია, — ეუბნებოდა თავის-თავს პეტრე, — ტერტერა იქნება, თორემ მართალი მღვდელი ამას რად იკადრებდა. ის წითელ პერანგა ვინ უნდა იყოს? იქნება თავი და თავი ჯამბაზი ეს იყოს.

ჩინოვნიკმა ქაღალდი ამოიღო და წაიკითხა.

— ეს თილისმის ლოცვა იქნება, — სთქვა პეტრემ თავის-თავად, — უთუოდ ჯალდოს იქმონენ, თორემ აი ვნახოთ. მაშ კაი ამბავი იქნება.

მერე მღვდელი რაღასაც ეუბნა ფარაჯაში გახვეულს. პეტრემ თუმცა ყურები აცქვიტა, ფეხის თითებზედაც შედგა, მაგრამ შორს იყო და ვერა გაიგო-რა.

ფარაჯაში გახვეულს გახადეს ფარაჯა, გადააცვეს თეთრი პერანგი თავიდან ფეხებამდე, ასე რომ პირის-სახე აღარ უჩანდა. წითელ პერანგა ჯალათმა გაასწორა სარჩობელაზედ ყულფი, მერე კიბე მიადგა სარჩობელის ბოძს. მოუბრუნდა უბედურს, ხელის კვრით წინ წაიგდო, აიყვანა კიბეზედ, მოსწია ყულფი, რომ თავი გააყოფინოს. ხალხს ხმა ჩაუწყდა, თითქო სული შეეხუთაო, თითქო ამოდენა ხალხის გულის ძგერა შედგაო.

ჯალათმა თავი გააყოფინა ყულფში, გამოაცალა კიბე და ჰკრა ხელი. ხალხმა ერთი ღრმად და ყრუდ ამოიქშინა, ისე როგორც ამოიქშენს ხოლმე უეცრად ცხელ-წყალ თავ-გადასხმული.

უბედური სარჩობელაზედ ჩამოეკიდა, ქანაობა დაიწყო და ფორთხალი. დიდხანს იქნია საწყალმა ფეხები.

— დილამდი რომ სულ ეგრე იქნევო ფეხები, მაინც არ დაგიჯერებ, ამბობდა თავის-თავად პეტრე.

ხალხი წუთის წინად სულ-განაბული, ეხლა მხიარულად ჰყაყანებდა და ჰლაზღანდარობდა კიდეც. დაირღვა ხალხის გროვა, დაიშალა და გაიშალა მინდორზედ. ყველამ თავის სახლისაკენ გასწია სრულიად კმაყოფილმა, რომ ეს სამარცხეინო და გულის ამაზრზენი თამაშა ჰნახა. პეტრემ მიიხედ-მოიხედა და ჰნახა, რომ აღარავინ რჩება აქ. ჯარიც წამოვიდა, მარტო ორი ყარაული-ლა დარჩა სარჩობელასთან. იმ წითელ პერანგა კაცმაც გადიცვა რაღაც

სხვა ტანისამოსი და გამოსწია. სარჩობელაზედ დარჩა უძრავად დაკიდებული ის უბედურის შვილი. პეტრე გაოცდა.

— ბიჭოს, ეს იყო! — სთქვა თავის-თავად, — ვერაფერი თამაშა იყო. იქნება თვალთ-მაქცობა იმაში იყო, რომ შეცვალეს, კაცის მაგიერ ტომარა ჩამოჰკიდეს, ფეხებს რომ იქნევდა?.. მართულებს ვერ გაუკეთებდნენ თუ!.. მართულებით თუნდ ლეკურსაც ათამაშებენ. მაინც ვერაფერი ამბავია, ტყუილად მოვცდი. აი აქ კი მოვტყუვდი. აბა ვგდებულიყავ ჩემთვის ბაკში, ერთი ლაზათიანად გამომეძინა, ისა არა სჯობდა? მე ვთქვამთ ჰო, ეს ამოდენა ხალხი რაზედ გაბრიყვდა? ბიჭო და, იქნება მართლა ჩამოარჩეს!.. ნეტავი მეკითხნა. ეჰ, დამცინებდნენ... ჰა, ვინ იცის? ე ხალხი რომ ასე ქეიფის გუნებაზეა, მიდის და მიყაყანებს მხიარულად! ეს რომ მართლა დარჩობა ყოფილიყო, ქვები ხომ არ არიან, ოჯახ-დაქცეულები, ერთს ცვარს ცრემლს მაინც ჩამოაგდებდნენ. რაც უნდა იყოს ღვთის კერძო ადამიანია, კატა ხომ არ არი. მაგრამ ე დედა-კაცობას რომ სულ ერთიანად თავი აქ მოეყარა!..

გულში დიდი ეჭვი ჩაუვარდა. ეხლა მარტო იმის დარდი ჰქონდა შეეცყო, რაში ტყუედება: იმაში რომ ეს მართალი თვალთ-მაქცობაა და ტყუილი ჩამორჩობა, თუ მართალი ჩამორჩობაა. სწორედ გითხრათ, პირველში მოტყუებას უფრო ჰათაკილობდა მისი გული: აბა თვალთ-მაქცობამ ტყუილი მართლად როგორ უნდა მაჩვენოს ამ დროულ კაცსაო. და მართალი კი რომ ტყუილი გამომდგარიყო, ეგ არაფერი; მაგას როგორღაც უფრო ადვილად ჰყაბულობდა ჩვენი პეტრე. მაინც კი ძალიან უნდოდა შეეცყო მართალი.

ბევრჯერ გაუწია გულმა, მოდი დავეწევი ვისმე და ვკითხავო; ბევრჯერ მივიდა კიდევ და უნდოდა ეკითხნა თუ არა, შეფერხებულა, — არა, შვილოსა, დამცინებენო, ისევ ჩემს ჭკუას ავყვე ისა სჯობიაო..

ამ ფიქრებში გართული მიბარბაცებდა ჩვენი პეტრე ავლაბრის ბაკები-საკენ. გზაზედ დუქანი დაინახა. დუქნიდამ ხალხის ჟღრიამული გამოდიოდა. — მოდი, შევალ, ერთი ვნახოთ, რას იტყვიან დღევანდელ ამბავისასაო. იფიქრა: თანაც ცოტად დავნაყრდები, დილას აქედ არა მიჰამია-რაო. შევიდა, მოითხოვა ნახევარ ჩარეკი ღვინო, მოათლევინა გამხმარი ზურგიელი, მიჯდა კუთხეში და ქეიფს მიეცა. დაჯდა თუ არა, თითქო ფეხ-და-ფეხ მოჰყვაო, შემოვიდა ერთი ნაბადში გახვეული ყმაწვილი კაცი. ამ ახლად მოსულმა მოითხოვა საწერ-კალამი, ქაღალდი, დაეყრდო დაზგას და წერა დაიწყო, ჩვენი პეტრე ხელახლად დაააცქერდა ახალს სტუმარს. რა ვქნა, სად მინახავს ეს ბიჭო, იძახდა გულში. თვითონ ბიჭი თავ-აუღლებლად სწერდა წიგნსა. ამ ყოფაში კარგა ხანმა გაიარა, პეტრეს დაგვიანება აინუნშიაც არ მოსდიოდა და იმ ბიჭის ცქერაში ისე ნელა ილოღნებოდა, რომ სადამოძისაც თავის საუზმეს ვერ გაათავებდა. მისი ფიქრი სულ ის ბიჭი იყო: რა ვქნა მეცნობა და რატომ არ მაგონდებაო, წამ-და-უწუმ ეკითხებოდა თავის-

თავს და თვალს არ აშორებდა. მზემ კარგა გადიხარა ჩასავალისაკენ და პეტრე კი იმ ბიჭის ვინაობით გაკვირვებული არ იძროდა ადგილიდან. ბოლოს, რომ მეტი გზა აღარ იყო, პეტრე წამოდგა და, იმ ბიჭის უამბობით წყურვილ მოუკვლელი, მივიდა, მედუქნეს გაუსწორდა, ერთი კიდეც გადაავლო თვალი იმ ბიჭს და ფუს-ფუსით გაექანა ავლაბრისაკენ. ჯერ ბაკებამდე კიდეც კარგა მანძილი იყო, რომ უეცრად უკანიდან ვილამაც მხარზედ ხელი დაჰკრა. პეტრე მობრუნდა. დაინახა ისევ ის ნაბადში გახვეული ტანად მაღალი ყმაწვილი ბიჭი, თვალეზზედ ქუდ-ჩამოფხატული.

— აჰა, ჩამომართვი ეს წიგნი,—უთხრა ყმაწვილმა ბიჭმა და მიაჩეჩა ხელში ქაღალდი,—თუ შენ კითხვა არ იცი, წააკითხე ვისმე და ყური კარგად დაუგდე. დღევანდელს ამბავს ამ წიგნიდან შეიტყობ.

სთქვა ესა თუ არა, მაშინვე გამობრუნდა ყმაწვილი ბიჭი და თუმცა ნაბიჯით წამოვიდა, მაგრამ ასე ჩქარა კი, რომ ჩვენი პეტრე სირბილითაც ვერ დაეწვოდა. პეტრემ გაოცებულმა მარტო ესლა მოასწრო ეკითხნა წარმავლისათვის:

— ბიჭო, ვინა ხარ? სახელს მაინც მეტყოდი.

— წიგნი გეტყვის, წიგნი,—დაუძახა ნაბდიანმა და გასწია ისე, რომ უკან აღარ მოუხედნია.

ეხლა მოაგონდა პეტრეს, რომ წელან სარჩობელაზედ ერთი ნაბდიანი ბიჭი სულ გვერდთ აეტუზებოდა ხოლმე, საითაც კი წავიდოდა.

— განა არა,—სთქვა თავის-თავად,—მაშინვე მივხვდი, რაღაც ამბავია. როგორც კრუხი წიწილას, ისე გარს დამტრიალებდა. ნაბდიანი იყო, მაგასავით თვალეზზედ ქუდი ჩამოეფხატა. სწორედ ისევ ის ბიჭია, თუნდა დაგენადლიო.

ვის ენადღევებოდა, ეგ არ ვიცი, ხოლო ეგ კი იყო, რომ წიგნი აიღო-დაიღო, გადაატრიალ-გადმოატრიალა, ჩაიღო ჯიბეში და სთქვა ნატვრითა:

— ახ, ნეტავი წიგნი კი ვიცოდე და! დღევანდელს ამბავს ამ წიგნიდან შეიტყობო. იქნება მატყუებს კიდეც, მაგრამ რაო? თავის-თავს მოატყუებს, მე რა? თითონ წავიდა, ხომ ვერ დამცინებს.

IV

უფრო გამალებული წავიდა პეტრე ავლაბრის ბაკებისაკენ. გული არ უთმენდა, უნდოდა მალე გაეგო რა ეწერა წიგნში. ამის შვილმა წიგნი კარგად იცოდა, მღვდელთან იყო ნასწავლი. პეტრე მიდიოდა, მაგრამ გული ფეხს უსწრობდა.

— რა რიგ გაგძეღდა ეს ოხერი გზაო,—ამბობდა გულში,—მივდივარ და ვეღარ მივსულვარო.

ბოლოს, როგორც იყო მივიდა. ოფლი წურწურით ჩამოსდიოდა და სულს ძლივს იბრუნებდა დაღალულობისაგან. მიათვალ-მოათვალიერა იქაურობა, ჰნახა, რომ არავინ არის. მეურმეები დაქსაქსულიყვნენ, ბაზარში გასულიყვნენ, ზოგს რა უნდა ეყიდნა საშინაოდ, ზოგს რა. პეტრეს იამა, რომ არავინ იყო ბაკში, იამა უფრო იმიტომ, რომ ამისი შვილი მარტოკა აქ სადმე უნდა ყოფილიყო, რადგანაც ქალაქში იმას არაფერი საქმე ჰქონდა. მართლაც, იქვე დერეფნის გრილოში იპოვნა შვილი; მიწოლილიყო გრილოში და ეძინა. გააღვიძა.

— ერთი ადგე, ეს წიგნი წამიკითხე, უთხრა პეტრემ და მიაწოდა წიგნი.

შვილმა თვალები მოიფშვნიტა, გაიზმორა და წიგნი ჩამოართვა.

— სად გიპოვნია, მამი?—ჰკითხა შვილმა.

— მიპოვნია კი არა! მოვდიოდი და ხელში მამაჩეჩეს,—უბასუხა პეტრემ. სხვა რამის დამატება მეტი ეგონა.

შვილმა წიგნი გახსნა, გადაშალა და ასიგნაციები გადმოცვივდა. გაოცდნენ შვილი და მამა, ეს რა ამბავიაო. შვილს ფულის დათვლა უნდოდა, მამა გაუწყრა და ტუქსვით უთხრა მოთმინება-დაკარგულმა:

— რა დროს ეგ არის! ერთი წაიკითხე-მეთქი, რა სწერია. ლამის გული ბუდიდამ ამომვარდეს, ველარ მომიტმენია.

შვილმა დაიწყო კითხვა:

„დღეს რომ ყმაწვილი ბიჭი დაარჩეს, ჩემი ძმა იყო“...

— რაო?—გააწყვეტინა კითხვა ზარ-დაცემულმა პეტრემ და ელლისაგან გაფითრდა,—ჩამოარჩესო!.. მაშ მართალი იყო ის ამბავი!.. მაშ ხალხი რაღას ჰხარხარებდა მერე!.. წაიკითხე, წაიკითხე. ნეტა არ მენახა...

— მამი, რას ამბობ?—ჰკითხა გაოცებულმა შვილმა,—რატომ ეგრე დამთხვევით და გადარეულად ჰლაპარაკობ!?

— წაიკითხე-მეთქი, მე ვიცი რასაც ვლაპარაკობ,—უთხრა პეტრემ წყრომით და გულის აღელვებით. საწყალი ბერი კაცი სულ თრთოდა, თითქო აცახცახებოდა.

შვილმა გაიქნევ-გამოიქნია თავი,—მამა ჩემს ეს რა დამართვიაო,—და დაიწყო ისევ კითხვა:

„მამა ჩვენი ერთი ღარიბი აზნაურშვილი იყო. როცა მოკვდა, ჩვენ ორნი ძმანი პატარები დავრჩით. დედა მალე გაგვითხოვდა, შეირთო ერთი ვილაც აზნაურშვილი, ქალაქში მსახურობდა. რაც მამისაგან დედულ-მამული გვქონდა,—ცოტა, მაგრამ იმოდენა, რომ ტკბილის ლუკმის ილაჯი გვექნებოდა—სულ მამინაცვალმა წაგვართვა, დაგვიყიდა, მიცვალ-მოცვალა და ჩვენ ცარიელზედ დაგვსვა. მინამ პატარები ვიყავით ჩვენ სოფლად ვეყარებით

უპატრონოდ და ისინი კი ქალაქში იყვნენ. როცა მოვიდნენ, ჩვენ საწყლებს სულ ტყავს გვაძრობდნენ ცემითა. შიშველ-ტიტველნი, მშიერ-მწყურვალნი ვეხეტებოდით სოფლის ორლობებში უპატრონოდ. ბიჭი იყო შინა-მოსამსახურე, ჩვენ გვცემდა, მამინაცვალი იყო, ჩვენ გვცემდა, ყველანი შინაურები, ვისაც კი შეეძლო, გვიტყაპუნებდნენ თავში. ბევრს უცხოს, მართალია, ვეცოდებოდით საწყალი ობლები, მაგრამ შველა კი არსად იყო. ბოლოს, რომ ცოტა წამოვიზარდენით, მამინაცვალმა მოგვიშორა თავიდან, მიგვაბარა სალდათის შკოლაში თუქურმიშაზედ, ვაიდან ვუისში ჩავგავდო. აგვიყროლეს სული რუსულის ლანძღვითა და თრევეითა, ამოგვართვეს სული ცემა-ტყეპითა. ვითმინეთ და ველარ ავითანეთ. დავკარით ფეხი და გამოვიქცეთ. შევიარეთ ჩვენს სოფელში, ჩვენი ძველის სახლიდან ბიჭებმა გამოგვყარეს, ერთის ღამის ბინაც არ მოგვცეს, გამოვედით ორნი ობოლნი ამ ტრიალ დედა-მიწაზედ უპუროდ, უფულოდ, უბინაოდ, უნუგუმოდ, უთვის-ტომოდ. ვის შესტკივდებოდა ჩვენთვის გული? ჩვენ ყველასათვის უცხონი ვიყავით, ყველანი ჩვენთვის. გამოვწიეთ ქალაქისაკენ, გაბოროტებულნი, მთელს ქვეყანაზედ გულამღვრეულნი. გადავემტერეთ უსამართლო ქვეყანას, გადავემტერეთ ყველას, მამინაცვალს, დედას, ავსა, კარგსა, შენა და სხვასა. პატარები ვიყავით. ყველა ჰხედავდა, რომ თვალ-ნათლივ გვძარცვავდნენ, არავინ არ გამოგვესარჩლა, არავინ მოგვეშველა, არავინ ხმა არ ამოიღო. ჩვენი ცოდვა ყველამ დაიღო კისრად. მამინაცვალმა კი არა, თქვენ ყველამ გაგვძარცვეთ ჩვენ, თქვენ ყველამ მოგვიღეთ ბოლო. მინამ ცოცხალი ვარ ყველას გადვუხდი და როცა აღარ ვიქნები, იქ, ღმერთს გავცეთ ყველამ პასუხი. სულ ყველანი იქ მივალთ და იქ დავუდგებით ერთმანეთს პირის-პირ. ვნახოთ ვინ გამოვა მართალი, ვინ მტყუანი. ღმერთი გულს უფრო სინჯავს, მინამ საქმეს; იქ სამართალი არ გაბრუნდებდა.

... გახსოვს, ამ ოთხის წლის წინად ლოჭინის ხევის პირს რომ ურმები გამოშვებული გქონდათ? გახსოვს, ორი ყმაწვილი რომ მოგადგათ? ისინი ჩვენ ვიყავით, ორის დღის უჭმელები. საწყალმა ჩემმა ძმამ, ბეჟანს რომ ვეძახოდი, ბევრი ტყუილი ილაპარაკა მაშინ... მე მწყინდა ეგ, მე მაგას ვთაკილობდი, მაგრამ ვერა გავაწყე-რა. ჩემი საცოდავი ძმა უჯათი იყო, თვით-რჯული და ვაი რომ ამასთანავე გულ-ნამცეცაც იყო. ღმერთმა მიპატიოს ის ერთად-ერთი სული, ის ერთად-ერთი ჩემი სისხლი და ხორცი, ის ერთად-ერთი ძმა-კაცი, ის ერთად-ერთი აღამიანი ჩემი კეთილის მყოფელი, ჩემთვის თავ-დადებული, ჩემი მოსიყვარულე და ერთ-გული. დღეს ჩემის თვალით ვნახე რომ კატასავით დამირჩეს!.. განა ამას შეეარჩენ ქვეყანასა, მინამ კაცი მქვიან, მინამ თავზედ ქუდი მხურავს, მინამ პირში სული მიდგა!

შენ მაშინ გულის-ტკივილით დაგვიურვე. შენმა გულ-კეთილობამ კინაღამ მაღლის შუქი არ ჩააწვდინა ჩემს ბნელს გულამდე, კინაღამ შენმა

გულ-კეთილობამ არ მომინადირა. მთელი ღამე არა მძინებია, გამიკრთა მაშინ ძილი, თუმცა ძალიან დაღალული ვიყავ. როცა ჩემი ძმა წამოდგა და შენ ჯიბეების ჭრა დაგიწყო, გული დამეთანაღრა, ავიმრიზე, თმა ყალბზედ შემიდგა. მაგრამ ხმა არ გავე, არ დავუშაღე. გაწყდეს, საცა წვრილია-მეთქი!.. ეგეც ჩემი მძარცველია, ეგ რომ კაცი ყოფილიყო, მე არ გამაძარცვინებდა-მეთქი.

გაგქურდეთ და ჩამოვედით ქალაქს. აქ ცოდვაც და მადლიც უფრო ხალვათად დადის. ორივეს დიდი შარა-გზა აქვს. მას აქედ დღე არ გამოსულა, რომ არავინ არ გაგვეძარცვოს. ჩვენი დანაკარგი, ვინც შეგვხვდა, ვაზღვევინეთ. ამით ვირჩენდით თავსა, ამითვე ვიფხანდით ისარ-ნაკარავს, გამწარებულს და გაბოროტებულს გულსა. გული მაინც არ დავგიცხრა, რაღაცას ლამოდა, საითღაც იწევდა. ვერ დავაამეთ და ვერა...

ამ ორის წლის წინად ისე მოხდა, თითქო თითონ ბედმა მიგვიყვანა მამინაცვლის სახლშიო. დედა ჩვენი მაშინ შინ არ იყო, სოფელში გაესტუმრებინა ქმარს. შევუცვივდით ღამე ორნივე ძმანი, მამინაცვალი შემოგვაკვდა, გვინდოდა აგვეკლო იქაურობა და ველარ მოვასწარიტ. შეგვიტყეს, პოლიცია თავს დაგვესხა. მე კი გამოვასწარ და ჩემი საწყალი ძმა მოემწყვდიათ და დაექირათ. ბოლო ხომ იცი: დღეს ჩემის თვალით ვნახე, რომ ჩემი ერთად-ერთი ძმა, ერთად-ერთი კეთილის-მყოფელი კატის კნუტსავით ჩამომირჩეს. თქვენ იდექით და სეირს უყურებდით, მე კი ვუყურებდი და ვიწოდი... არ შეგარჩენთ, არა, ამ ამბავს!.. ყველამ უნდა მიზლას ჩემი დანაკარგი. ძმის სისხლს, მინამ ცოცხალი ვარ, ავიღებ. მძულს ქვეყანა და ადამიანი უფრო. ჩვენ შუა საბოლოოდ ჩავტეხე ხიდი: მე ერთი აქედ პირას დავრჩი, თქვენ მრავალნი იქით. განკითხვის დღემ გამოაჩინოს საით არიან მართალნი და საით მტყუანნი. ღმერთი გულთა მხილავია: მინამ საქმეს სასწორზედ დასდებდეს, ჯერ გულში ჩახედავს ადამიანს. მე ჩემი გზა მართლის გზა მგონია. მართალი ვარ თუ მტყუანი,—არ ვიცი. ეს კი ვიცი, რომ ერთი პატარა ძარღვი კიდევ მქონდა გულში და ისიც დღეს სარჩობელაზედ ჩამწყდა. ამით სამუდამოდ მოვწყდი ქვეყანასა, როგორც წინადვე მოტეხილი ტოტი უკანასკნელ ძაფზედა დაკიდებული. მშვიდობით!.. თუ როდისმე ჩემი ნახვა მოიწადინო, მოდი და მეც ჩემ ძმასავით სარჩობელაზედ მნახე. ჩემი ბოლო ეგ არის.

არ ვიცი რად და ჩემი გული კი იწევდა, რომ შენ წინ გადაშლილიყო.—აჰა გადაგიშაღე და ლოდი ამეცალა.

შენს სამს და ათ შაურს ერთი ათად გიბრუნებ. შენმა გულ-კეთილობამ რომ ტკბილი ნაღველი ჩამისახა გულში და კინალამ არ დამიმორჩილა, აქამდის კიდევ გულში მიღვივის როგორც ნაცრის ქვეშ შენახული ნაღვერდალი. ისიც გაქრება, ვიცი. განა შენ კი ამხანაგი არა ხარ ჩემის მამინაცვ-

ვლისა! განა შენ კი არ ღამირჩე ერთად ერთი ძმა! განა შენ კი არ მიიყვან
ის სარჩობელამდე!“

შვილი გაოცდა, მამას ციგმა ოფლომა დაასხა.

— მე რა შუაშია ვარო!—დაიძახა კენესით და თრთოლით შეშინებულმ
პეტრემ. პეტრე მთლად ცახცახებდა.

მართლა და ჩვენი ბებერი პეტრე რა შუაში უნდა იყოს...

სოფ. ყვარელი.—ილიას წიქვილი.

ნიკოლოზ გოსტაშვილი

სახალწლო მოთხრობა

I

მახსოვს, როცა პატარა ვიყავი, რა გულის ფანქვალით ვნატრობდი წინა-ლამე ახალის წლისა მალე გათენდეს-მეთქი. მე მახსოვს ეს წინა-ლდე, ეს წინა-ლამე ახალის წლისა ჩვენს პატარა სოფელში, საცა ბლარტებსავით გარს ვეხვიენით დედ-მამას ორნი დანი და სამნი ძმანი. იმ დღეს ჩვენთვის აღარც კაკანათი იყო, აღარც თოვლის გუნდა, აღარც თოვლში ხტომა და სირბილი. თვალი და გული ხვალისაკენ მიგვირბოდა, ხვალეს ველოდდით, ხვალე გვახსოვდა, ხვალეს ვნატრობდით. გარედ რა გვინდოდა, როცა შინ იმოდენა ხილ-ხული და ტკბილეულობა გვეგულებოდა. შინ ოთახებში დავფუფუსებდით: იქ იყო, რაც იყო. აქ აღვახაზსა ჰზელდნენ, იქ ნუშს და ნიგოზს არჩევდნენ გოზინაყისათვის, აქედ უცეცხლო თაფლი თითს გვიქნევდა, მოდით, პირი ჩაიმტებანურეთო, იქით დედა ჩვენი ბუხარში თაფლს ადნობდა და თაფლი თითქო გვეუბნებოდა: დაიცადეთ ხვალამდე, დღეს მე თქვენთვის ვდნებო. ჩვენ თვალე-დაჭყეტილები ამებ ზორის დავძვრებოდით და ბედნიერები ვიყავით, თუ როგორმე მოვასწრობდით და თითს ამოვავლებდით თაფლს. სიცილს, ხარხარს და დედის უგულოდ, ტყუილად ჯავრობას ბოლო არა ჰქონდა. ჩვენც ვიცოდით, რომ არც დედა, არც მამა გულით არ გვიჯავრდებოდნენ და ხელებს ვაფაცურებდით, აცა რამ მოვიცხოთო სალოკავად. ყველაზედ უფროსი ჩვენში თორმეტს წელს არ იყო გადაცილებული.

მას აქედ ბევრმა წყალმა ჩაიარა და ბევრი რამ კარგი წაგვართვა და თან წაიყოლა. დავგეხოცა დედ-მამა, მომიკვდა ორი ძმა, გადამეცვალა ერთი დაცა. დავრჩით ამ ქვეყნიერობაზედ მარტო ორნი და-ძმანი. ეხლა ერთსაცა და მეორესაც თმაში ჭაღარა გვირგვია და როცა ახალი წელიწადი მოდის, მინდა თუ არა, ცრემლიანის თვალით უკან მიმახედებს ხოლმე. ვხედავ ჩემს თავს ჩვენს პატარა სოფელში, ჩემს პატარა ფუნჩულა და-ძმებ შორის. ვხედავ როგორ დავგხარიათ შვილებს დედა, მამა, როგორ შეგხარით ბაშეურის სიხარულითა დედას, მამას. მესმის ტრედივით უგუნური ტიტინი ჩემის პატარა დისა, პატარა ძმისა, მომესმის ჭკუა დამჯდარი, სიყვარულიანი ლაპარაკი დედიჩემისა, მამიჩემისა. დღეს იქ იმ პატარა სოფელში, საცა ამოდენა სახსოვარი აუგია ჩემს გულს, მარტო ხუთი სამარელაა და ამ სამარეებში მარხია ყოველივე ის, რისთვისაც ეხლა გული მეწვის, გული მედაგება. იქ ჰმარხია დედა, მამა, ორი ძმა და ერთი და და ამასთან ერთად ჩემი ყმაწვილობაცა, ესე იგი, იგი ბედნიერება, რომელიც წავიდა და თავის დღეში არ მომიბრუნდება.

წავიდა ის ბედნიერი დრო და აღარ მოვა. წავიდა და გული ჰკენესის რალაც სხვა ნაირ ტკივილისა, რალაც სხვა ნაირ მწუხარებისაგან, რომელსაც ზოგჯერ ადამიანი სიხარულზედაც არ გასცვლის ხოლმე. ტკბილია კენესა ამ ტკივილისა, ტკბილია ცრემლი ამ მწუხარებისა. აქ კენესა ნიაფსავით აგრძელებს გულის წვასა და ცრემლი ჰნამავს გადამჭენარ გულსა გამოსაცოცხლებლად. ვიღამაცა სთქვა: დატკბობა საამური ტკივილითაო, და სწორედ ამისთანა ტკივილია ეს ტკივილიცა.

ყველაზედ მეტად დამახსოვდა ერთის ახალის წლის წინა-ლამე. ჩვენ პატარებს, არ ვიცი, ხვალის ლოდინისაგან, თუ მეტის-მეტ გართობისაგან, ძილი აღარ მოგვეკიდა. არა ერთხელ და ორჯელ გვიბრძანა დედამ: წადით, შვილებო, დაიძინეთო, და ჩვენ კი თითოთ ყელს ვუწევდით და ისე ვეხვეწებოდით: დედას ჭირიმე, ნუ გაგვრეკავ, არ გვეძინებო. დედა გოზინაყებისა და აღვახაზის სამზადისში გართული იყო, გარს ჯამები, ბადიები და ტაბაკები ედგა ნუშით, ნიგოზით და თაფლითა. მამა ჩვენი კი ბოლთასა სცემდა ოთახში ჩიბუხით ხელში. ჩვენმა პატარა დამ, რო დაცუცუნებდა ჯამებსა და ტაბაკებ შორის, როგორღაც ფეხი წამოჰკრა ერთს უშველებელს ბადიას და შიგ ყოფილი თაფლი კი პირ-ქვე წამოაქცია. დედას ძალიან ეწყინა და არ იყო რომ გაჯავრებით უთხრა მამას: ერთი თავიდან მომაშორე, ღვთის გულისათვის, ეს ბაჯაჯღანები!.. გაასხი იქით ოთახში, ზღაპარი რამ უამბე, იქნება დაეძინოთ და მომასვენონო.

მამა ჩემმა ძალიან კარგი ზღაპრები იცოდა და ჩვენც ძალიან გვიყვარდა ყურის-გდება ზღაპრისა. გვიამა, რომ დედამ დაავალა მამას ზღაპარი ეთქვა. მივცვიდით ჩვენც, ზოგი ხელზე ჩამოვებობდენით, ზოგი ახალუხის კალთაზედ.

— შენი ჭირიმე, მამილო, ზღაპარი გვითხარი, — შევბდავლეთ აქედ-იქი-დამ, — დედა აქედამ გვერეკება და შენ ზღაპარი მაინც გვითხარ. არ გვეძინება.

— ბატონი ხართ. აბა წავიდეთ.

მამა გავიდა მეორე ოთახში და ჩვენც გავყევით. ოთახში ბუხარს ერთი ამბავი გაჰქონდა აპრილებულის ცეცხლისაგან. ბუხრის პირდაპირ ერთი გძელი ტახტი იდგა, ავიდა მამა ჩვენი, ტახტზედ მოიკეცა. ჩვენც გარშემო შემოვუსხედით. ჩვენი პატარა და გულ-დაღმა წამოუწვა მამასა, იდაყვებზედ დაებჯინა, თავისი პატარა თავი ხელებზედ დაანდო და ისე შეაჭყიტა მაყვალსავეთ შავი თვალები, თითქო მართლა ზღაპრის მოსმენა უნდოდა. ის კი არა თუ, როგორც იმას, ისეც იმაზედ მომდევარს მესამე ძმას, მაშინვე ჩაეძინებოდათ ხოლმე ორიოდე სიტყვის შემდეგ.

მამამ დაიწყო:

მე აღრევაც მიაშენია, რომ ჩვენს ქვეყანას ძალიან ემტერებოდნენ თათრები. მოსვენებას არ გვაძლევდნენ, ხან აქედამ, ხან იქიდან მოგვესეოდნენ ხოლმე. ჩვენც, რაც შეგვეძლო, რაც ძალი და ღონე გვქონდა, ვებრძოდით, ვეომებოდით. ყველას უყვარს, შვილებო, თავისი ქვეყანა და როცა უჭირს, ძნელია კაცმა უმტყუნოს და თავი არ გამოიმეტოს. ბევრიც იმეტებდა თავს და ბევრმაც სახელი დაიგდო, სახელი გაითქვა თავისი ვაჟ-კაცობითა და ქვეყნისათვის თავ-დადებით. აი ერთ ამისთანა ვაჟკაცის ამბავს გეტყვით და კარგად დაიხსოვით.

II

ერთს ღროს ჩვენა გვყოლია ქართლის მეფე გიორგი მეთერთმეტე. იმის ღროს ყიზილბაშების ყეინად დაჯდა შაჰ-სულთან-ჰუსეინ. ამ ყეენმა გამოჰგზავნა დიდის ჯარით თავისი სარდალი, რომ საქართველო აიკლოს და თავისად დაიჭიროს. დაიძახეს ჩვენშიაც ჯარიანობა და თავი მოიყარეს ქართველებმა მტრის დასახვედრად. შეიყარა ორი ერთმანეთზედ სამტროდ გამართული ჯარი საომრად. ერთს მხარეს დაეწყვნენ ყიზილბაშნი, მეორე მხარეს ქართველები. გაიმართა ომი. რით გათავდა ეს ომი, ამის ამბავი გძელია. მე მარტო ერთს რასმე ვიამბობთ, რაც ამ ომში მოჰხდა. როცა გაცხარდა ბრძოლა, მაშინ გამოჰქუსლა ერთმა ყიზილბაშმა ცხენი და გამოვარდა მოედანზედ რაზმიდამ. გაუქროლ-გამოუქროლა ჩვენებს წინ ცხენი, თითქო ჯირითშია და არა ომშიო. ეწყინა ქართველ ყმაწვილობას ასე თამამად და გაბედულად ნავარდობა ყიზილბაშისა,—დახე, როგორ გვბრეიყობს?! კაცად აღარ გვაგდებს თუ, რა ამბავია, რომ ასე უშიშრად გავვირბის და გამოვივრბისო, იძახდნენ.

ჰკრა ერთმა მოსხეპილმა ყმაწვილ-კაცმა ცხენს ქუსლი და ზედ მიაგდო ყიზილბაშს. ყიზილბაშმა ჰკრა შიგ გულის ფიცარში შუბი და საბრალო ვაჟკაცი ჯერ ჩამოეკიდა ცხენს და მერე უსულოდ დაეცა დედამიწაზედ.

— აი ქუდიც არა მხურებია, აი დედის ძუძუც არ შემრგებია, თუ მაგის სისხლი შევარჩინოვო,—დაიძახა ახლა სხვამ და მიაგდო ცხენი ყიზილ-

ბაშს. ყიზილბაშმა ესეც ჩამოაგდო ცხენიდან და უფრო გახალისებულმა გამარჯვებით გაათამაშ-გამოათამაშა ცხენი მოედანზედ. გავიდა მესამე, გავიდა მეოთხე, გავიდა მეხუთე და ყველას ცალკე იგივე დღე დააყენა თათარმა. ასეთი ყმაწვილი კაცები დაჰხოცა, რომ უკეთესს კაცი ვერ ინატრებდა. შეწუხდა ქართველობა: ეს სირცხვილი როგორა ვჰამოთო. შინ რა სახელით-ღა მივიდეთო. არ იცოდნენ, რა ექმნათ. ყველას შიში და ფიქრი მიეცა. ველარავინ ჰბედავდა გასვლას. ის ყიზილბაში კი ათამაშებდა მოედანზედ ცხენს, თითქო ყაბახობაზე გამოსულა და ამოდენა ქართველობა აინუნშიაც არ მოსდისო.

— ნიკოლოზ სად არის, ნიკოლოზი! — დაიძახეს ქართველებმა, — ის თუ გვიშველის, თორემ ჰლამის ამ ურჯულო თათარმა დედაკაცის ლეჩაქი თავზე დაგვხუროს და ისე გაგვისტუმროს შინაო.

— „ნიკოლოზ გოსტაშაბიშვილო, ნიკოლოზ!“ — გაჰკივლეს აქელიქიდან ჩვენებმა.

გოსტაშაბიშვილი თურმე გაცხარებულ ომში იყო და ამ კივილზე ომიდან გამოვიდა. ჩოხის კალთით გასისხლიანებულ ხმალსა სწმენდავდა, როცა მისცვივდნენ ჩვენები და თავისი სირცხვილი უამბეს. გოსტაშაბიშვილი, მართალია, ძალიან გათქმული და სახელოვანი ვაჟკაცი იყო, მაგრამ მაშინ სიბერე მორეული ჰქონდა და უწინდებურად აღარც მკლავი ერჩოდა, აღარც მუხლი.

— სად შემიძლიან მე ეხლა დაბერებულსა და დაჩაჩანაკებულს იმასთან ომის გასწორება, — უთხრა ყმაწვილებს გოსტაშაბიშვილმა, — ვერა ჰხედავთ, ახლად ულვაშ-აშლილი ვაჟკაცია, კაცი ლომსა ჰგავს.

— ხუთი ვაჟკაცი მოგვიკლა, იმათ სისხლს ნუ შეარჩენ. იმ ურჯულო-საგან სირცხვილს ნუ გვაჰმევ, — შეევედრნენ ჩვენები.

გოსტაშაბიშვილმა ახსენა ღმერთი, აუკრიბა სადავე ცხენს და ჰკრა ქუსლი. ცხენმა ერთი ორიოდ კამარა შეჰკრა, ისკუპა და თვალის დახამხამების უმაღ ვაჟკაცი ვაჟკაცს წინ დაუდგა. ყიზილბაშმა წამოუღერა თავისი შუბი. გოსტაშაბიშვილმა ხელი აუკრა და აიციდინა. ეს ისე მარჯვედ მოუვიდა, რომ ქების კიჟინა დასცეს. მინამ ყიზილბაში მეორედ შეუტევდა შუბით, გოსტაშაბიშვილი ცხენ და ცხენ ეცა, წასწვდა, ერთი-ორი ღონივრად შეჰბლერტა და ცხენიდან ძირს დასცა, ასე რომ დაცემულს ფეხზედ ადგომა გაუძნელდა. ჩამოხტა ცხენიდან გოსტაშაბიშვილი, ააყენა ყიზილბაში ფეხზე და უთხრა:

— ნუ გეშინიან, მე თავს არ მოგჭრი. შენი თავი შენის ვაჟკაცობისათვის მიჰატიებია. ცოდვაა შენი გაფუჭება. წადი და ღმერთმა გზა მშვიდობისა მოგცესო.

— მეც სიცოცხლეს თუ ვისგანმე ვიჩუქებდი, მარტო შენისთანა ვაჟკაცისაგანაო, — უპასუხა ყიზილბაშმა, სალამი მისცა და წავიდა.

ოთარაანთ ქვრივი

I

რას მიქვიან ტკბილი სიტყვა?

მ ვეებერთელა სოფელში, რომელსაც თუნდა „წაბლიანს“ დავარქმევ, ყველამ იცოდა, ვინ არის ოთარაანთ ქვრივი. სოფლის გზირისათვის რომ გეკითხათ, ოთარაანთ ქვრივის კარ-მიდამოში მზისა და წვიმის მეტს არავის შეეძლო გავლა ქვრივის უნებურად.

ნაცვალი, თუ იასაული, — რაც გინდ დიდი საქმე ჰქონოდათ, — ოთარაანთ ქვრივის ეზოში ვერ გაიწაწანებდნენ და თუ როგორმე გაჰბედავდნენ, ისეთს ალიაქოთს ასტეხდა, რომ ბედსა და თავს დააწყევლინებდა. ნამეტნავად გზირს კარგად ახსოვდა ერთი ამბავი, და მერე ხომ მთელმა სოფელმაც შეიტყო. გზირს ერთხელ ერთი ქათამი წაერთმია, — დიანბეგი მობძანდა, სოფლად ქათმებს ვაგროვებთო, და ასეთი ვაი-ვაგლახი დააწია, რომ, ამბობენ, გუბერნატორამდე თავის ფეხით იარაო და ერთი ქათამი შეიდგულად დაუსვა მოურიდებელს გზირსაო. თუმცა თვითონ ქვრივსაც ერთი ათიოდ მანეთი შემოჰხარჯოდა მისვლა-მოსვლაში, მაგრამ ამას ამბობდა თურმე:

— ფული რა არის?! ხელის კუჭყია. ერთი თუმანი რა სათქმელია!.. ჯავრი რომ არ შევარჩინე, — ეს რადა ჰღირს! ტყუილ-უბრალოდ რომ არ დავეჩივარინე, ცოტაა! დეე ამას იქით იცოდნენ, რომ მე ოთარაანთ ქვრივს მეძახიანო.

სწორედ იცოდნენ კიდევ. ჯგუფად რომ გლახკაცობა სადმე მდგარიყო, ნამეტნავად თუ შიგ ერია სოფლის მოხელე ვინმე,—ნაცვალი, თუ მამა-სახლისი,—და ოთარაანთ ქვრივი მიმავალი დაენახათ, ისე გაითანტებოდნენ აქედ-იქით, თითქო ალაღმა დაჰქროლა წიწილებსაო.

კაცი ვერ იტყვის, სძულდათ, თუ უყვარდათ ოთარაანთ ქვრივი სოფელში. შიშით კი ყველას ეშინოდა. ასე იფიქრეთ, ტირილით გაჰირვეულებულის და გაკაპასებულის ბაღლებსაც კი ოთარაანთ ქვრივის სახელით აშინებდნენ გულზედ მოსული დედები.

— დაჩუმდი, შე არ გასაწყვეტო, თორემ აგერ ოთარაანთ ქვრივი მოდისო.

ოთარაანთ ქვრივმა ეს კარგად იცოდა და ბევრს არას ჰნაღვლობდა, რომ ასე ეკრძალებიან, ერიდებიან და უფრთხიან ყველანი.

— ქალაჩუნები რომ არიან, იმიტომაო,—იტყოდა ხოლმე თავის-თავად, ჩემი რად უნდა ეშინოდეთ? რა ბაყ-ბაყ დევი მე მნახესო! მე მარტო ისა ვარ, რომ ჩემს ჯავრს არავის შეევარჩენ, ტყუილ-უბრალოდ არავის დავეჩავერინები. თუ გაჰირდა, რკინის ქალამნებს ჩავიცვამ, რკინის ჯოხს ავიღებ ხელში და ხელმწიფემდი ვივლიო.

სოფელმა კარგად იცოდა, რომ ოთარაანთ ქვრივს ტყუილ-უბრალო ბაქიობა და მუქარა არ უყვარდა. იმისი თქმა და კმნა ერთი იყო.

— მე და ჩემმა ღმერთმა, ბარაქლა დედაკაცია,—იტყოდა ხოლმე დათია ბაღიაშვილი ოთარაანთ ქვრივზედ,—არც სხვისას შეირჩენს, არც თავისას შეარჩენს სხვასა. ახლა შინა ჰნახე,—რა ამბავი აქვს: მთელი დღე ციბრუტივით ჰტრიალებს ოჯახში. იმისი ხელი და ფეხი დილიდამ საღამომდე არ დადგებაო.

სოფლის დედაკაცობას ხომ უფრო ეშინოდა ოთარაანთ ქვრივისა. ვაი იმას, ვისაც უსაქმოდ მოასწრობდა ხოლმე: ძირიანად ამოიღებდა, ძირიანად მოსთხრიდა.

— რაო მუქთა მჰამელოო?—ეტყოდა ხოლმე,—შენს ქმარს თავის-თავის გამოკვება კი ეადვილება, რომ შენც მუქთად გკვებოსო. რას დაგიკრებია გულზედ ეგ დასამიწი ხელები,—აი მოგიკვდეს ეგ უგულო გული! მამა შენსა აქვს ცხონება, შენც თუ ხელი გასძარი, შენს ქმარს მეტი ლუკმა გულზედ დაადგება, აი!.. მეტი მოუვა განა!.. აი დამიწდი, დამიწდი, კარგი რამ შენა ხარ!..

ისე არავის გაუვლიდა გვერდით, რომ არ გაეკინწლა, თუ რამ თვალში არ მოუვიდოდა. ძნელად იქმნებოდა, რომ ტკბილი სიტყვა ეთქვა ვისთვისმე.

— ტკბილი სიტყვა რა არისო!—იტყოდა ხოლმე,—ამ გამწარებულის წუთი-სოფელში ტკბილი სხვა რა არის, რომ სიტყვა იყოს. რას მიქვია ტკბილი სიტყვა! თვალთ-მაქცობაა, სხვა არაფერი. ტკბილი სიტყვა ნუგეშია, კაცს გულს მოჰფხანს. გულის ფხანა რაღა დარღუბალა! ფხანა ქექმა იცის.

ნუ გაიქეციანებ გულს და ფხანაც საჭირო არ იქმნება. სიტყვა სამურველი ხომ არ არის,—მოსაკიდებელი ჩანგალია, რომ გული ან აქეთ მისწიოს, ან იქით, თორემ ობი მოეკიდება, როგორც კიღობანში დავიწყებულს პურს. გული ადგილიდამ უნდა მისძრას-მოსძრას კაცმა, თუ კაცს კაცის სიკეთე უნდა. ფხანა გულისა რის მაქნისია! უქმის კაცის საქმეა. თავადიშვილები ფეხის გულზე ხელს ასმევენებენ, რომ ძილი მოიგვარონ, გულის ფხანაც ის არის: ძილს მოჰგვრის. ის კი არ იცინა, რომ თუ წუთი-სოფელს ერთს ბეწო ხანს თვალი მოუხუჭე, ისე გაგთელავს, როგორც დიდოელი ლეკი ნაბადსა.

—ოთარაანთ ქვრივს გულის მაგიერ ქვა უდევსო,—ამბობდნენ სოფელში.

II

პილპილ მოყრილი მადლი

მართლა ასე იყო თუ არა,—ეს უნდა ეკითხოს ერთს სხვა ქვრივს დედაკაცსა, რომელიც სოფლის ნაპირას იდგა და მეტად წვრილ-შვილიანი იყო. ეს დედაკაცი ცოტა უხეირო, უნდილი რამ იყო, გარჯა ეზარებოდა და წვრილ-შვილი ნახევარზედ მშიერ-მწყურვალს ჰყვანდა. ოთარაანთ ქვრივი ყოველ კვირა დღეს ერთ ათიოდ შოთს და ერთ ბადია კორკოტს თავის ფეხით გადაუტანდა ხოლმე.

—აჰა, ხეთქეო,—ეტყოდა ხოლმე დედაკაცსა,—დაგილია ეგ შავი მიწით ამოსავსები პირი, შე პირშავო, შენა, და შენი დღენი ძაღლსავით სხვას შეჰყურებ, აგერ გამოხრულს ძეაღს გადმომიგდებენო. შე არ დასაცალელო, რისთვის მოუცია ღმერთს ეგ ბარძაყის ოდენა მკლავები!.. დახე, დახე, ამ წუწკსა, წუწკის შვილსა, სამგლე გოჭსავით გათხვირულა, ლუქმაპურის შოვნის უნარი კი არა აქვს. რა კარგი დაეყრებათ ამ შენს ცოდვის შვილებსა! შენი მაყურებლები შენგან აბა რა კარგს ისწავლიან! ესენი მაინც არ გეცოდება, შე უბედურის დღისაგ!..

დედაკაცი, ამისთანების ჩვეული, მაინც მადლობას ეტყოდა ხოლმე.

—მადლობა!.. შენთვის მაგრად შეინახე, ძონძებში გამოიკარ, არ დაგეკარგოს... დიდი განძია ეგ შენი მქლე მადლობა ოთარაანთ ქვრივისათვის, ო შენმა მზემ! ეგრე ხელგაშლით რად იხარჯები. აი, მენი კი დაგაყარე! მადლობა!.. კარგია მუქთაა, თორემ მაგასაც ხომ ვერ იშოვიდი, რომ გარჯით საშოვარი იყოს. მადლობა!.. ეგ შენი მადლობა გინდა გახიე, გინდა გაბზრიწე...

გლახა-მთხოვარა ისე არ მიაღებოდა კარს, რომ ოთარაანთ ქვრივს რითიმე არ გაეკითხა, მაგრამ თავისებურად კი წამოულაგებდა.

—ი... ი... ი... შენ კი მოგიკვდა ეგ უხეირო თავი,—მიაყოლებდა ხოლმე, როცა გასაკითხს აწვდიდა,—დაგიბრიყვებია ჩემისთანა სულელი დე-

დაკაცები და ლუკმა პურს პირიდან აცლი. აი მეხი კი დაგაყარე მაგ ქეციან თავზედ. შე ხხერო, რომ აგიღია თავი და დაეხეტები სათხოვრად, ნამუსი აღარა გაქვს? ამ წუთი-სოფელში ვისა აქვს მეტი ლუკმა, რომ შენ გაძლიოს. ვერა ჰხედავ, შე გულ-მკვდარო, რომ ვინც კია, წელეზედ ფეხს იდგამს და დღის სარჩოს ძლივსა ჰშოულობს და შენ როგორღა გარჩინოს! ქვეყნისა არა გრცხვენიან! არა, შე ოყრაყო, ოთარაანთ ქვრივი დედაა შენი, მამაა, თუ შენი მოვალეა, რომ შეგინახოს! აი გაგინმეს ეგ ხელ-ფეხი! რისთვის გასხია ეგენი მაგ მუტრუკს ტანზედ, თუ ვერ მოგიხმარებია? ქვეყანას თავისი თავი კი შეუენახავს, რომ ეგ შენი ბრიყვი თავიც ინახოს? ფუ, შენს ნამუსსა!..

თუ მეტად შესაბრალოსი და ღონე-მიხდილი გლახა შეხვდებოდა, ამაებს ხომ ეტყოდა და ეტყოდა და ბოლოს დაუმატებდა:

— წამოეთრიე ერთი მარანში, ღვინოს ჩაგაცეცხლებ. ნუ გეგონოს კი, რომ მდღოს გიშვრებოდე რასმე. აი გაქრეს,—ოთარაანთ ქვრივმა შენთვის არა გამოიმეტოს-რა. აი ქვევრში რაღაც წუმპე ნაძირალა დამრჩა, მაინც გადასადვრელია და ბარემ შენ ჩასცეცხლო.

წაიყვანდა, ერთ ორიოდ ჩარეკას კაი ღვინოს გადაახუხებდა და გამოისტუმრებდა თავისებურად ქება-დიდებათ.

ერთხელ ერთი მთხოვარა მიადგა კარს. ოთარაანთ ქვრივმა გამოუტანა გასაკითხად ერთი უშველელებელი შოთი, რასაკვირველია, თავისებური პილ-პილიც მოაყარა ზედ: კარგად, ლაზათიანად გამოგიღანძღათ. როცა მთხოვარა გაბრუნდა, მაშინ შეასწრო თვალი, რომ ფეხები დაჰხეთქოდა ფეხ-უცმელობით.

— დამაცა შე არ დასაცალეებელო, დაუძახა მთხოვარას.

მთხოვარა გაჩერდა. ოთარაანთ ქვრივი შევარდა სახლში, იღლიას ქვეშ ამოიჩარა ექვსი შოთი, მოვიდა მთხოვარასთან და დაუყვირა:

— მე გამომყევ, შე ადრე და მალე დასამარხავო!

გაოცებული მთხოვარა გაჰყვა, ოთარაანთ ქვრივი გავიდა სოფლის ბაზარში, ერთი შოლტი საქალამნე ღორის ტყავი გამოაღებინა მედუქნეს, ექვსი პური მისცა, ტყავი გამოართვა და ისე მიახალა თავში მთხოვარას, რომ საწყალმა თვალეზედ ხელი მიიფარა, ცხვირ-პირში არ მომხედესო.

— აჰა, შე არ დასარჩენო, ამოისხი და ჩაიცივი. იქნება ამოსხმაც არ იცოდე, შე დასაღუპავო!

— რაო, ოთარაანთ ქვრივო, გემართა მაგისი, თუ რა არის?—ჰკითხა ქოსმანსავით გათხვირულმა მედუქნემ.

— მაშ არა-და მაგის თავის მზემ, ჩემს თავს პურს დავაკლებდი და მაგის ქალამანში მივცემდი,—იტყუა ოთარაანთ ქვრივმა.

ხუთი ქისა

ოთარაანთ ქვრივს სოფლის ნაპირას ერთი კაი მოზდილი ფიცრული ედგა. მისი ეზო, საკმაოდ ფართო გლეხ-კაცისათვის, გარს შემორტყმულია ტყრუშულის ღობითა. ეზო წმინდაა, ფაქიზად შენახული და დერეფნიდამ მოყოლებული ქიის კარამდე სიგძე-სიგანეზედ მწვანით აბიბინებული. დერეფნის წინ ერთ ოციოდ ნაბიჯზედ უშველებელი კაკალი სდგას, შტოვბ ძირდაშვეებული, შემორგვალებული, თითქო განგებ შემოკვეცილიაო.

კაცის თვალს იამებოდა, რომ ეს ეზო ენახა. სახლი, როგორცა ვთქვით, ფიცრულია. მარტო ჩრდილის მხრივ კედელი მთლიანია, სხვა მხრივ კი ყოველგან თვითო კარი აქვს დატანებული. კედლები ყველგან დაჩითულია სათოფეებითა. სჩანს შიშიანობის დროს ყოფილა აშენებული.

ამ სახლს მარჯვნივ წალმით დახურული მარანი ედგა, ოთხ-კუთხივ ღია და ფარღალალა. სახლის უკან კალო-საბძელია და საბძელ ქვეშ გომური. სახლის მარცხნივ პატარა ადგილია შემოღობილი და შიგ ბოსტანია.

აქ მოჰყავს ხოლმე ოთარაანთ ქვრივს ყოველივე ბოსტნეულობა, რაც კი დასჭირდება საზაფხულოდ, თუ საზამთროდ. თავისის ხელით ჰპარავს, სთოხნის, ჰმარგლის, სთეს და ჰკრეფს ხოლმე. თუმცა სოფელელნი ბევრს იძახდნენ,—ვის გაუგონია დედაკაცის ბარი და თოხიო,—მაგრამ ოთარაანთ ქვრივი არას დაგიდევდათ.

—თუ არ გაუგონიათ, ეხლა გაიგონონო, ამბობდა ხოლმე,—მითამ მე რითა ვარ ნაკლები აიმ დამშალ გოგიაზედ! იმასა ჰშვენის ბარი და თოხი, მე რა ღვთისაგან შერისხული ვარ. რა ვუყოთ, რომ ის მამაკაცია და მე დედაკაცი. მითამ ჩემზედ წინ რით არის? იმასაც ორი ხელი და ფეხი აქვს და მეცაო. თუ ის ხელ-ფეხს ასაქმებს, მე რალა დარღუბალა გადამკიდებია!.. რა საპყარი და დავარდნილი მე მნახესო!..

ბოსტანში მუშაობა ისე უყვარდა, რომ სხვის ხელს არ მიაკარებდა. ბოსტანში პატარა რუი იყო გაჭრილი და მუდმივ და გაუწყვეტლად წყალი ჩამოიუხზებდა, დიდის სოფლის რუიდან წამოყვანილი. იმ სოფელში წყალი ბევრი იყო, სოფელს ზედ შუაზედ სამის წისკვილის წყალი ჩამოუდიოდა. როცა ძალიან გოლვა იყო, მაშინ კი წყალს სოფელელნი ერთმანეთსა ჰპარავდნენ, სტაცებდნენ ბოსტნებისა და ნამეტნავად ვენახების სარწყავად. ოთარაანთ ქვრივს კი ვერ უბედავდნენ წყლის მოკლებასა. თუ ვინმე გაჰბედავდა, ვაი იმას!.. ოთარაანთ ქვრივი მეწისქვილესავეთ გაიდებდა ხოლმე მხარზედ თოხსა და აჰყებოდა რუს თავამდინა. გლეხები რომ ამ ყოფით დაინახავდნენ ოთარაანთ ქვრივსა, იტყოდნენ:

—წამოვიდა მეხი და ვაი იმას, ვისაც დაეცემაო.

სახლში რომ შესულიყავით, ყველაზედ უწინარეს თვალში გეცემოდათ სიფაქიზე და დაგვილ-დაწმენდილობა იქაურობისა. თარო ჩრდილოს მთლიან კედელზედ თავიდან ბოლომდე გახიდილია და ზედ ჩამომწკრივებულია სუფთა ქურქელი ქაშანურისა. ორიოდე ქვაბი, ტაფა, ჩამჩა, ქაფქირი, ძალზედ დაწმენდილ-დარეცხილი, მზიარულად გამოიციკრებიან მაღლიდამ, თითქო თავს იწონებენ, რომ კარგი მომეღელი და პატრონი ასჩენიათ.

კერას აქეთ-იქით თითო ტახტია დაფენილი ქრელის ფარდაგებითა, მაგრამ კარგად შენახული და ნაპატრონები. ტახტების თავზედ თითო ბაცანკალი, ანუ, როგორც ზოგან ეძახიან, სართუმალი დგას ხარატით ნაკეთები. კუთხეში ერთი დიდი კიღობანია. ეტყობა ძველი ნაკეთობაა, იმიტომ რომ წინა-პირზედ გამობარატებულია სხვა-და-სხვა სახე და ძველებური გრეხილ-ხეულები სილამაზისათვის, ერთი დიდი სკივრიცა სდგას მეორე კუთხეში. ეტყობა ერთს დროს ლურჯად ყოფილა შეღებილი და ეხლა კი საღებავი გადასვლია. ამ სკივრზედ აკოკოლებულია ქვეშ-საგები, ლურჯის სუზანით თავიდან ბოლომდე ჩამოფარებული.

ამ სახლის ანუ, როგორც თითონ ოთარაანთ ქვრივი ეძახდა, დარბაზის მოწყობილობისათვის რომ თვალი კარგად დაგეკვირვებინათ, იტყოდით—ამის პატრონი შეძლებული კაცი უნდა იყოსო. არც მოსტყუდებოდით. გლეხ-კაცობის კვალობაზედ ოთარაანთ ქვრივს ბევრი შეჰნატრებდა. ამას ქმრისაგან დარჩა ნახევარ გუთნეული საქონელი, ორი ფურ-კამეჩი, სამი ძროხა, ამას გარდა ორის დღის კარგად გაკეთებული და გავსებული ვენახი და ოციოდ დღის სახნავ-სათესი მიწა.

ვენახს ქვრივი ძალიან კარგად უვლიდა, ძალიან აპატიებდა და ვენახიც კარგს მოსავალს იძლეოდა. ამბობდნენ, რომ ოთარაანთ ქვრივი,—რაც უნდა მდარე მოსავალი ყოფილიყო,—სამს საპალნეს ღვინოს მაინც გაჰყიდდაო ყოველ წლივ. მისი ღვინო საპალნე შვიდ-რვა და ათ თუმნადაც ბევრჯერ გაყიდულა თურმე. შინაც სახარჯოდ ღვინოს სამყოფზედ მეტს ინახავდა. ათის დღის მიწას ყუველ წლივ ჰხნავდა. სყიდვით იქნებოდა, ალოთი, თუ თავისის გუთნით, ათის დღისას უსათუოდ მოჰხნავდა და მოსთესავდა.

გაჰყიდდა ღვინოსა და მომეტებულს პურს თუ არა, ფულს ხუთს ნაწილად ჰყოფდა და ხუთ რიგად ინახავდა. ამისათვის ნაქრებისაგან ქრელი ქისები ჰქონდა, ჩანთასავით შეკერილები. ერთს ამისთანა ქისას „საქირნახულოს“ ეძახდა და შიგ ინახავდა სახარჯოს პურისა და ქერების სამკალად, მოსაზიდად და საღეწად. მეორე ქისას „ბარაქალა ქისას“ ეძახდა. ამაში ინახავდა სახარჯოს ვენახის სამუშაოსათვის. მესამე ქისას „საჯანაბო“ ერქვა. ამაში ინახავდა ფოსტის ფულსა და საბეგროსას, თუ ენიცობაა სოფელი ოდესმე შეაწერდა. მეოთხე ქისაში ინახავდა მოჯამაგირის საჯამაგირო ფულსა. ამ ქისას ეძახდა: „მიეცი და მოგეცესო“. მეხუთე ქისაში ჰქონდა საშინაოდ სახარჯო და ღარიბთა გასაკითხი ფული. ამ მეხუთე ქისას ოთარაანთ ქვრივი ხან „ფარსილას ქარვასლას“ ეძახდა, ხან „შიოს მარანსა“.

თვლა თუმცა მაგრე რიგად არ იცოდა და ხშირად კენჭებს მოიშველიებდა ხოლმე, როცა უმისოდ დათვლა უჭირდებოდა, მაგრამ ანგარიში ძნელად შეეშლებოდა. პირველს ოთხს ქისაში იმდენს ჩააწყობდა, რამდენიც საჭირო იყო, და ძალიან იშვიათად მომხდარა ანგარიში არევიდეს. რაც პირველს ოთხს ქისას გადარჩებოდა, ყველას მეხუთე ქისაში დაუთვლელად ჩაჰყრიდა და, მინამ გამოილევოდა, დაუთვლელადვე ჰხარჯავდა.

IV

განძი და ანდერძი

ყველაზედ უძვირფასესი განძი სხვა დარჩა ოთარაანთ ქვრივს თავის ქმრისაგან. ქვრივს კი მართლა უძვირფასესად მიაჩნდა და სხვასა კი არ ვიციტ. ეს განძი თოფ-იარაღი იყო. მისი ქმარი, დიდი გამრჯელი, მოამაგე, დიდი მუშა-კაცი, გათქმული მონადირეც ყოფილა. სახლში რომ შესულიყავით და კერიდამ მარჯვენა ტახტის ზემოდ კედლისათვის შეგეხენდათ, ჰნახავდით ბუდით ჩამოკიდებულს კარგად მოზდილ თოფს, ხმაღს თავისის ყაწიმებითა, ხანჯალს, დამბაჩას, სასწრაფოს და საპირის-წამლეს.

კვირა არ გავიდოდა, რომ ოთარაანთ ქვრივს არ ჩამოეღო ეს იარაღი და გულდადებით არ გაეწმინდა. როცა ამას შეუდგებოდა, გეგონებოდათ ჰლოცულობსო, ისე გულ-დასმით, კრძალვით და სასოვებით დაუწყებდა ხოლმე წმენდასა. რაც ქმარი მოჰკვდომოდა, მას აქედ სულ ასე ექცეოდა ამ იარაღსა. სულთ-მობრძავი რომ ყოფილიყო, მაინც ერთს კვირას ისე არ გაატარებდა, რომ არ დაეწმინდა, არ დაეკრიალებინა, ცხვრის ღუმით არ გაეპოხა და ისე არ დაეკიდნა თავის ადგილას. ხოლო ერთხელაც ისე არ გაუწმენდია, რომ თვალში ცრემლი არ მოჰრევოდეს, გული არ ამოჰჯდომოდეს და არ ატირებულიყოს.

— ვაი, ვაი მე უბედურსა!.. ჩაიკრავდა ხოლმე გულში ხელს,—სადედაბეროდლა გახდა ეს ვაჟკაცის იარაღი. მოგიკვდათ, თქვე საწყლებო, კაი პატრონი!.. უიმე!.. განა მარტო თქვენ მოგიკვდათ!.. ხომ მეც მომიკვდა, მეც!.. წაიღო შავმა მიწამ ჩემი თევდორე... წამოგექცა, ოჯახო, დედა-ბოძი, დაგიმიწდათ, თოფო და ხმალო, თქვენი ფანდი ვაჟკაცი... გატყდა შუაზედ ჩვენის წუთი-სოფლის უღელიცა, მოგიკვდა, ოთარაანთ ქვრივო, ტოლდასადები მეუღლე, დარჩი ცალად... ვაიმე უშენოსა!.. ყვირილობის თთვეში რომ ირემს მომაყენებდა ურმით!.. იმისი ზარიანი ხმა რომ ყურს მომხედებოდა, გული გადამიტრიალდებოდა სიხარულით. ჭირიცა და ლხინიც სულ მღერით და გალობით იცოდა. კაცი იყო, კაცი!.. ვენაცვალე იმის ჩრდილს!.. იმისი მუშაობა რომ ენახა კაცს,—თუნდა მარტო ყოფილიყო—ქორწილი ეგონებოდა. ქვასაც კი გააღვიძებდა და ხელს გაანძრევინებდა. ვენაცვალე

იმის სახელს!.. რო კედებოდა, მაშინაც კი არ შეუკრავს წარბი, დამიძახა და მითხრა:

— რა გატირებს, ადამიანო! განა შენ კი შეჰრჩები ამ წუთი-სოფელსაო! ყველას ბოლო ეს არის, ტირილით ნაშობი სიცილით უნდა კედებოდესო. სააქაოს სტუმარი ვიყავ და ეხლა შინ მივდივარო. რა გატირებსო!

— რა ექნა მე უშენომა?— შევჩივლე მე.

— „როგორ თუ რა ჰქნა!.. გაისარჯე და ირჩინე თავიო. მე კი თითებიდამ ზეთი და ერბო მწვეთდა თუ! ვირჯებოდი და უტკივარს ლუკმას ვჭამდიო. ქვეყანა ღონიერია, ნუ გეშისო. ოღონდ ჰირს ნუ გაუტყდები, ნუ გაელახვინებო... ე ჩემ პატარა გიორგის უპატრონეო, არ გამიღარიბო, არავის დამიჩაგვრინო, არავის არ შემინატვრინო! გაიზარდოს და მერე თითონ იცის. თუ იქნება თავისით იყოს, თავის მარჯვენით კაცობდესო.—მამისეული თოფ-იარაღი შეუნახე, გამოადგება!.. თოფი ხაზინიანია—გაუფრთხილდეს, მხარში ცემა იცის. შორს მანძილზედ კარგად მიდის, ნიშანი კი ცოტა მაღლა დაუჭიროს!.. ეი!. მაგის ტყვიის ზუზუნი ერთ რამედა ჰღირს! ეჰ, რა ვუთხრა ამ წუთი-სოფელს!.. არ დამცალდაო... შენც მენანები, მაგრამ ეგ უფრო მენანება, ბაღლია უსუსური, უმწეო. ეჰ, ნეტავი კი ეგ დავაჟაცებული მენახა და!.. მერმე თუნდა ურმის თვალზედ გავცმოდიო... ეჰ, რაც არის, არის... ეშმაკის კერძად არ გამხადო, მკვდარს დამიურვე, მიპატრონეო“.

ამის მერმედ ბევრი აღარა დასცალდა-რა.—სთქვა ეს თუ არა, გადაბრუნდა კედლისაკენ, ერთი ამოიკვნესა, ჯიგარი თან ამოაყოლა, „მივდივარო“ მითხრა და მიაბარა ღმერთს აღალი სული. ვაი შენს დამკარგავს, ჩემო კარგო თევდორე!..

ყოველს ამას მოიგონებდა ხოლმე ოთარაანთ ქვრივი, კალთით მოიწურავდა თვალებიდამ ცრემლს და მინამ თოფ-იარაღს კრიალს არ დააწყებინებდა, არ მოეშვებოდა არც წმენდას და არც ტირილსა. რა თქმა უნდა, რომ ამ ცრემლს არავის დაანახვებდა, შვილსაც კი, შვილსაც არ შეამცნევინებდა ხოლმე.

ქმრის ანდერძს არ უღალატა. ოჯახიც შეინახა, სარჩო-საბადებელსაც თუ არ მოუმატა, არა დააკლო-რა, იარაღსაც კარგად უვლიდა და მკვდარსაც უურევებდა იმით, რომ ყოველ კვირას კორკატსა და წანდილს ჰხარშავდა იმის სულის საცხონებლად და ყოველ წლივ აწირვინებდა.

შვილის მოვლას ხომ ზედ შეაღია თავისი ყმაწვილ-ქალობა. ოც-და-ოთხის წლისა ძლივ იქნებოდა, როცა დაქვრივდა და ერთის წლის შვილი დარჩა. ის დღეა და ეს დღე, ჩაიცვა ლურჯი შილის პერანგი, შავი კაბა, თავზედ შავი მანდილი მოიხვია და აი ეს ოცი წელიწადია მხიარული ფერი არ მიუკარებია ტანზედ. თუმცა ბევრი მთხოვნელი ჰყვანდა, ბევრი ეხარბებოდა ოთარაანთ ქვრივის ოჯახში შესვლას, მაგრამ—თქვენც არ მომიკედეთ—არ გათხოვდა და არა.

„კვირა არ გავიდოდა, რომ ოთარაანთ
ქვრივს არ ჩამოეღო ეს იარაღი და გულ-
დადებით არ გაეწმინდა“.

H. Hymenika

— მერე რა პირით-ღა შევეყარო საიქიოს ჩემს ქმარსაო, — ამბობდა, — აი უწინამც დღე დაუბნელდეს ოთარაანთ ქვრივს, მინამ მაშინაცვალს სახლში დაუსვამდეს თავის პატარა გიორგისა. ვენაცვალე იმის სიყრმეს!.. მამა შენს ვულალატო!.. შენ გაქცე!.. აი უწინამც დედამიწა გაირღვევა და შიგ ჩამიტანს. გაიზარდე, ჩემო თვალის სინათლევე, და გაახარე აქ დედა შენი და იქ მამა შენი. აი შენ დეგედოს მტლად შენი უბედური დედა!

იტყოდა ამას და შიგ გულში ჩაიკრავდა ხოლმე თავის პატარა ბუთხუზა ბიჭსა.

V

დედა-შვილობა

იმ დროს, როცა ჩვენს მოთხრობას ვიწყებთ, ოთარაანთ ქვრივის შვილი გიორგი ოც-და-ერთის წლის ბიჭი იყო. ერთი ჯმუხი და ძარღვიანი ყმაწვილი კაცი დადგა. კუპრსავით შავი და კარგად დაკოკრებული წვერულვაში ლამაზად უხდებოდა მის შავგვრემანს და მოხდენილად მოყვანილს სახესა. თვალადობით მეტად სანდომიანი და მარილიანი იყო და უფრო უკეთესი იქმნებოდა, რომ მისი ღიდრონი ქორული თვალები მრისხანედ არ გამომეტყველებდნენ. თვალთა მეტყველების ჭექას აძლიერებდა გადამბული წარბები. ეს მარილიანობას სახისას ბევრს უშლიდა. ამის გამო კაცი თვალს მოარიდებდა პირველ თვალის მოსწრებაზედ. ხოლო რამდენსაც უფრო დააკვირდებოდით მის პირისახეს და თვალებსა, უფრო და უფრო მოგეწონებოდათ გიორგი. იშვიათად იცოდა ღიმილი, მაგრამ როცა კი გაიღიმებდა, თვალი ზედ დაგრჩებოდათ, ისე უხდებოდა ღიმილი. ტანადაც ერთი ბრგე კაცი იყო, მარჯვედ მოყვანილი და კარგად ჩასხმული.

კობტად და ფაქიზად ჩაცმა-დახურვა უყვარდა. იმისი ყაითნებით მორთული საცვეთები, ჭრელი წინდები და ლამაზად გაწყობილი ფეხზედ ქალამანი რომ გენახათ, მაშინ დაიჯერებდით, რომ ჩვენებურ გლეხის ფეხსაცმელსაც თავისი სიტურფე და სილამაზე აქვს.

ბაზარში რომ გაივლიდა, იტყოდნენ ხოლმე: ერთი დონჯის შემოყრალა აკლია, თორემ თავადიშვილია და თავადიშვილიო.

ბევრს სოფლის საპატარძლოს ქალებს თვალი დარჩენია გიორგიზედ, შევარდნია გული, ბევრს ჩასახვია გულში იმისი სურვილი. გიორგის კი აინუნშიაც არავინ მოსდიოდა... ტოლ-ამხანაგობას აგრე რიგად არ ეწყობოდა და თუ როგორმე ჩაერევოდა, პირველობას ყველგან ამას უთმობდნენ.

მუშაობაში ხომ მთელს სოფელში ამას სწორი არა ჰყვანდა თითქმის.

— ერთი გიორგის ხელეური მთელ ძნად შეიკვრისო, ამბობდნენ გლეხკაცები: ბარს დაჰკრავს, ბარს, ასე გგონია დედამიწა უნდა შუა-გულამდე ჩაანგრისო. მარტო-ხელი ძნის ურემს დაუდებს და შინ მოიტანსო. რაკი

საქმეს დაადგება, ზედ შეეღწევა, მინამ თვითონ საქმეს არ შეჰღწევსო. საქმის გულთი ამყოლია და ბოლომდე გამტანიო.

ბევრს ამისთანაებს ჰლაპარაკობდნენ გიორგიზედ სოფელში და მუშაკაცობის სახელი გაფარდნილი ჰქონდა.

— ძალიან ხელ-გამომავალი ბიჭიაო, — ამბობდა ხოლმე ამისი დედა, — დიდი გამრჯელი, მაგრამ ცხონებულსავით გულ-ღია და გულ-მხიარული არ არისო. ის ცხონებული ისე შეეჭიდებოდა საქმეს, თითქო დროებასა და ლხინშიაო. ეს კი იმისავით გულმოდგინეა, დაუზარებელი, მაგრამ ძნელად თუ სადმე წარბს გაიხსნის და საქმეს შესცინებსო, — სულ პირ-დაღვრემილია და წარბ-შეკრულიო.

თუმცა ასეთი იყო გიორგი, მაგრამ თავისის დედის ყურ-მოჭრილი ყმა იყო თითქმის. ამის უნებურს თავის დღეში არ ინდომებდა. თუმცა კარგა მოზდილი იყო, მაგრამ გიორგი სახლსა და ოჯახში ბატონობას არ შეეცილა დედასა. გვგონია, პირველობას და უფროსობას არც კი დედა დაუთმობდა, თუმცა შვილი გაგიჟებით უყვარდა. ან რა საჭირო იყო? ვაჟკაცს არ შეეძლო ოჯახის მოვლა ისე, როგორც ოთარაანთ ქვრივსა.

ამათს დედა-შვილობას ბევრი შეჰნატროდა. დედაც შეჰხაროდა თავ-მოწონებით შვილსა. დედამიწის ზურგზედ იმის მეტი სიხარული და ლხენა სხვა არა ჰქონდა-რა, რომ შვილისათვის ეცქერნა, შვილისათვის ეცოცხლნა. „შენი ვარ, შენთვის მოგვკვდები, შენთვის დავიცემ დანასაო“, იტყოდა ხოლმე თავის გულში დედა, როცა შვილს სამუშაოდამ მომავალს დაინახავდა.

ხომ ესე იყო, მაგრამ თავის დღეში არავისთვის შეუტყობინებია, რომ შვილი ასე გაგიჟებით უყვარს. შვილსაც კი უმაღავდა თავის გულის-ნადებსა. მარტო ეს კი იყო, რომ შვილთან ტკბილი ლაპარაკი იცოდა. თავის დღეში არ გაუჯავრდებოდა, თავის დღეში ავის სიტყვით არ მოიხსენებდა, თუმცა ხშირად კი სტუქსავდა. შვილი, რომელიც სხვისაგან თავზედ ფრინველსაც არ გადიფრენდა და ფეხ-ქვეშ ჯიანჭველასაც არ გაიტარებდა, დედას თავის დღეში სიტყვას არ შეუბრუნებდა, რაც უნდა ძლიერ ეტუქსნა.

— მართალია და იმიტომაო, იტყოდა ხოლმე თავის-თავად გიორგი, — ბრალი ჩემია და ტუქსვაც ჩემზედ ახიაო.

არც ერთხელ არ ახსოვს გიორგის, რომ დედას უმიზეზოდ, ტყუილ-უბრალოდ დაეტუქსოს. რაკი ჩაუფიქრდებოდა ტუქსვას, მაშინვე გულს დაა-ჯერებდა, რომ დედა მართალია. მართალს შეჩვეულს თვითონაც მართალი უყვარდა. ღალატი და არმობა ისე გააწიწმატებდა ხოლმე, რომ თუ საჭირო იყო, ხელსაც გამოიღებდა, ჩხუბს ასტეხდა, თავს გამოიღებდა. ჯერ კიდევ ბაღლობაში მოუხდა ამისთანა საქმე და აქამდე ახსოვდა. ახსოვდა იმიტომ რომ დედისაგან ტუქსვას, შერისხვას მოელოდდა, და ამის მაგიერ დედამ კი მოუწონა.

ერთხელ — ჯერ გიორგი ათი-თორმეტი წლისა ძლივ იქნებოდა — ერთს მოზდილს ბიჭს თავისზედ პატარა ბიჭისათვის ქამრის ღილები დაეტყუვნა.

მოტყუებული ბალდი ტირილით იჭაჭებოდა და ის კი ღილებს არ უბრუნებდა; გიორგიც მაშინ იქ ყოფილიყო და ბაღლებთან პთამაშობდა თურმე. ყური მოჰკრა ბაღლის გულ-ამომჯდარს ტირილსა. შეიტყო მიზეზიცა. დაანება თავი თამაშობას და მივარდა ღილების დამჩემებელს: მიეცი, რას ემართლებიო. იმას ხელი ეკრა მეტიჩარასთვის და გადაექცია. გიორგი წამომხტარიყო და ქვა დაეშინა. მივარდნოდა ურჩი ბიჭი, ხელ-ახლად წაექცია გიორგი და ცემა დაეწყო. მოშველებოდნენ გიორგის სხვა ამხანაგები, ამოედოთ ქვეშ გიორგის მცემელი, წაერთმიათ ღილები და კარგადაც დაეზილათ. თუმცა პატარა ბაღს დაუბრუნეს წართმეული ღილები, მაგრამ გიორგი კი კარგად იყო დაბეგვილი. ცხვირი გაეტეხნათ და სისხლი სდიოდა. წითელი გულის-პირი სულ ჩამოეხრიწნათ.

ცხვირ-პირ დასისხლიანებული გიორგი, გულის-პირ ჩამოგლეჯილი რომ შინ მიუვიდა დედას, ელდა ეცა.

— ეგ რა არის, შვილო, მაჩვენე ერთი რა გაქვს გატეხილი?

— კუპრანთ თედომა მცემა.

— რადა?

— თედოს მანასანთ გოლასათვის ქამრის ღილები წაერთმია. ჩვენ უკანვე გვინდოდა გამოგვერთმია და ჩხუბი მოგვივიდა. მომერია. ის დიდია, მე პატარა.

— მერე წაართვით?

— წაგართვით.

— რა უყავით?

— ისევ გოლას მივეცით.

დედას იამა და შუბლზედ წარბი გაეხსნა.

— ნუ გეშინიან, ცხვირი გაგიკაწრავ ცოტად, გაიზდები, დაგავიწყდება, უთხრა შვილს.

— არ დამავიწყდება. დაიცა, ერთი გავიზარდო!.. მე ვუჩვენებ,—ცემა როგორც უნდა.

დედამ შვილი გულს ჩაიკრა.

— სულ ცხონებული მამაა, ცხონებული მამა, გაიხარა დედამ. უი შენ კი გენაცვალოს დედა შენი, ჩემო ქებავ და დიდებავ!

ეს გულში სთქვა და გულშივე დაიმარხა. შვილს ცხადლივ არა უთხრა. ხოლო ცხვირ-პირი რომ დაჰბანა და მოალამაზა, ეს დაატანა:

— აი, ჩემო კარგო. ეხლა უფრო ლამაზიცა ხარ და!.. წადი, შვილო, ითამაშე, ეხლა უფრო მოგიხდება. ჰტიროდა განა გოლა?

— მაშ?

— გაუხარდა ღილები?

— მაშინვე დაჩუმდა, აღარა ჰტიროდა.

პატარა გიორგი გამოჰჰკრინდა თავის ტოლ-ამხანაგებისაკენ სათამაშოდ.

დედამ უყურა, უყურა გამალებულს შვილსა და როცა თვალთაგან მიეფარა, სთქვა:

— უი შენ კი გენაცვალე! მამაც კარგი გყვანდა და არც შვილი იქნები უარსიო.

VI

გიგია, თუ რა?

ეს ხასიათი დასჩემდა გიორგისა. დედისავით,—თავისი იყო, თუ სხვისა,—თუ ცუდი რამ იყო, გამოეციდებოდა. ბევრს ამისათვის არ მოსწონდა გიორგი. კაცო, რა უნდა, სხვის საქმეში რად ერევაო? არა ერთი და ორი იძახდა ამას სოფელში. ამ ხასიათმა ბევრი ხიფათი შეამთხვია, მაგრამ არც თვითონ იშლიდა, არც დედა უშლიდა. ამას წინად—სულ ორი კვირა არ იქნება—კინალამ სოფლის სასამართლომ გომურში არ დაამწყვდია. ერთი უცნაური და დაუჯერებელი ამბავი ჩაედინა.

გიორგი ტყეში ყოფილიყო ჭიგვის საჭრელად. ომარაანთ მოჯამაგირე ენახა ტყეში. თურმე ურემი გამოუტანებიათ ტყეში შესისათვის და ის კი ჩრდილში წამოწოლილიყო და ლაზათიანად ჰხვრინავდა. ეს კიდეც არაფერი. კამეჩები წნელით გამოება ურემზე. საცოდავი პირუტყვები იქავ ურმის თვალთან ეყარნენ და ზარმაცად იცოხნებოდნენ უილაჯობით.

გიორგი თურმე ზედ მიადგა მოჯამაგირეს, ტყილამ მოდენილი. ფეხი წაჰკრა გასაღვიძებლად.

— ადე, ძმობილო, აუშვი ე კამეჩები, ცოდონი არიან.

— შენ რა ჩემი ფეხები გინდა,—დაუყვირა მოჯამაგირემ, როცა თვალები წამოაჭყიტა.

— თითონ რომ არ ვარგიხარ, შენი ფეხები ვისთვის რის მაქნისია. კამეჩები ცოდონი არიან-მეთქი.

— მერე შენ რა გეპრიანება?

— ის მეპრიანება, რომ არამია შენთვის ჯამაგირი. ვთქვათ პატრონს ატყუებ და ატყუებ, ე პირუტყვი მაინც არ გენანება, ქრისტიანი არა ხარ, მაგათი ცოდო მაინც არა გწევას!.. მიგიღეძია საცოდავები წნელით ურემზედ, შიმშილით ფერდები ჩასცვივნიათ.

— მაშ არა და თავზედ დავისვამდი.

— დაისვამდი, მე ვიცი, მაგ ქეციანს თავზედ ბევრს კი მოსძოვდნენ აი!.. ვერა ჰხედავ, ტყეში ბალახი მუხლამდია! ფასი ხომ არ გაგივა, გაგეშო პირი მოეტყუებინათ.

— გამეშო-რა, მუქთი ფეხები მაქვს, მაგათ ძებნაში მერე სული ამომრთმევოდა.

— აი შე უნამუსო! აქაო და არავინა მხედავსო, ნამუსის ქული აგიხდია და ლაფში გადაგივლია. შენს ღმერთს რაღას ეუბნები! აქაო და კამეჩი პი-

რუტყვია, შაბრალება არ უნდა, თუნდაც სხვის ამანათი, სხვის მონაბარი არ იყოს!

— მერე შენ რა? ვისი ტიკი-ტომარა ხარ. შენი მოჯამაგირე ხომ არა ვარ.

— აი გაქრეს, გიორგიმ შენისთანა კაცი ახლოც არ მიიკაროს!!.. ჩემი რომ იყო, ცარიელ პურის ქამის ფასადაც არ შეგინახავდი. ადგ-მეთქი!..

— დამეხსენ... შენ შენს წერას ხომ არ აუტანიხარ, რატომ ეგრე არა-ხუნებ. თუ ზურგი არა გქავა, შენ შენს გზაზედ წადი-მეთქი, თორემ...

— თორემ... მე ვიცი, ყურებზედ ხახვი არ დამაჭრა. ადგ-მეთქი, ამ პირუტყვების ცოდვაში ნუ სდგები, თორემ ამ ჭიგოს ხომ ჰხედავ...

გიორგიმ ამის თქმაზე ფეხი კიდევ წაჰკრა. მოჯამაგირე გულზე მოვიდა. წამოუხტა ზეზე, გიორგის წინ აეტუზა, გულ-მკერდი გადმოუგდო და მიუშვირა, თითქო ელუნებო: აბა ეს მე და ეს შენ, დამკარ თუ კაცი ხარ და ქული გხურავსო.

გიორგის მოეწონა ამისთანა სითამამე მოჯამაგირისა, მაგრამ უკვირდა,— რის იმედითაო.

— რა ექნაო,— სთქვა გულში გიორგიმ,— თუ ეს მართლა ვაჟკაცია, საქმეს არ უღალატებდა, პირუტყვს შეიბრალებდა და თუ ვაჟკაცი არ არის, რატომ ესე გაბედულად მომიშვირა გულ-მკერდი და თავ-მოწონებით ალვის ხესავით წინ გამემართაო.

— თუ კაცი ხარ და თითს დამაწებ!.. მაშინ ჰნახე შენს სეირს,— უთხრა გულ-მკერდ მოღერებულმა მოჯამაგირემ.

მუქარა იწყინა გიორგიმ. აღარც აცია, აღარც აცხელა, ეცა, წამოჰკრა სარმა და თუმცა ვერ დასცა, წააბარბაცა კი და ცალი ხელი დააბჯენინა დედამიწაზედ. წამოუხტა ფიცხლავ მოჯამაგირე, დაეტაკა გიორგის და ჰკრა გულის პირში ხელი. გიორგი შეტოკდა და გაღიზნიჭა უკან.

— ბიჭოს!.. შენ აღარა ჰხუმრობ, დაუძახა გიორგიმ, ჭიგო ხელიდამ გააგდო და შეძიძგილავდნენ.

გიორგიმ ბევრი აღარ აცალა: ჰკრა მოგვერდი და გააკრა დედამიწას, როგორც შოთი თორწესა. წაქცეულს ხელიც არ დააკარა. მოჯამაგირემ დამარცხება ძალიან ითაკილა,— ისიც თავ-მოწონებული ბიჭი იყო— წამოხტა და ერთი ლაზათიანი სილა გაუშალა გიორგის უეცრად. როგორ თუ სილაო, მივარდა გიორგი, ამოიღო ქვეშ და იმდენი სცემა, რომ მოჯამაგირემ ხვეწნა დაუწყო.

— წადი, საცა შენი სთქვა, იქ ჩემიც ნუ დავავიწყდებო, უთხრა გიორგიმ,— და ღმერთს კი არსად წაუხვალ ამ პირუტყვების ცოდვითაო.

თქმა არ უნდა, რომ გიორგისაგან გაბოროტებულმა მოჯამაგირემ თავისი ცემა შესჩივლა ომარაშვილსა.

— რადა გცემაო? ჰკითხა ომარაშვილმა.

— მაგდენს რად უღებ ურემსაო? ან საქონელი არ გეცოდება, ან შენი თავიო!.. ეგეც რომ არ იყოს, სხვასაც ხომ მაგდენს მოსთხოვენო; ვთქვათ შენ შეგიძლიან, სხვა მაინც არ გეცოდებაო. მომდგა ამაზედ და ჭიგო ზედ დამაღწეა. შენც დედა და მამა საფლავში არ დაგიყენა. აქაო-და ჯამაგირს იძლევა, სულს ხომ არ ამოართმევს ადამიანსაო.

— ბიჭო-და, მაგდენი არა გედო-რა ურემზე!

— ეგა სთქვი-და!.. მეც ეგ არ მიკვირს, რა მოეჩვენა იმ ოჯახ-და-ქცეულსა! მე კი ასე შემაქცია-და!..

ომარაშვილი გავლენიანი კაცი იყო სოფელში, ითაკილა, მოჯამაგირე როგორ გამიღახა იმ გუშინდელმა ჭყლინტმაო. წაიყვანა მოჯამაგირე და სოფლის სასამართლოში აჩივლა. თითონაც რასაკვირველია, წაექომგა.

— მოწამე გყავსო? ჰკითხეს მოჯამაგირეს.

— ოთარაანთ გიორგის რა მოწამე უნდა? ღმერთმანი, იტყუებს-და!.. სთქვა ვილაცამა.

— მაგას კი მართალს ამბობ, — სთქვა ერთმა მოსამართლემ, — ის ტყუილს არ იტყვის, პირიანი ბიჭია.

კვირა დღეს დაიბარეს გიორგი.

— მართლა სცემე? ჰკითხეს.

— მართლა ვცემე.

— რადაო?

გიორგიმ ყველაფერი უამბო.

— ბიჭო-და, შენ რა დავა გქონდა?

— ის დავა მქონდა, რომ მაგისტანა ნამუს ახდილ კაცისაგან ქვეყანაა დაღუპული. კაცი კაცს ველარ ჰნდობია. მაგის გამოისობით კარგს მოჯამაგირესაც სახელი აქვს გატეხილი. თვითონ ხომ ეძინა და ეძინა, კამეჩებიც მიეღრძო ურემზედ. იმათ საცოდაობამ დამწვა, რომ სხვა არა იყოს-რა.

თქვენი მტერი იყოს, მოსამართლეებს დღე დაადგათ. ომარაშვილის გულის მოგებაც უნდოდათ, ერთს სადილს მაინც გვაჭმევსო; ოთარაანთ ქვრივისაც ეშინოდათ, გუბერნატორამდის ივლისო. თუნდ ეგეც არ ყოფილიყო, გული გიორგისაკენ უწევდათ, თუმცა ცემა კი ცემად ედგათ თვალწინ. არ იცოდნენ, გულს აჰყოლოდნენ, ოთარაანთ ქვრივის შიშსა, თუ ომარაშვილის ხათრსა.

ომარაშვილმა დაიხსნა გაჭირებისაგან სამართალი.

— მე ჩემ თავად მიპატიებია გიორგისათვის, — სთქვა ამან, — და სხვამ თავისი იცის. ყოჩაღ, ბიჭო, მე და ჩემმა ღმერთმა, ყოჩაღ!..

— უპატიებია!.. წამოიძახა გაჯავრებულმა მოჯამაგირემ, — აი გამიჯდა გვერდებში!.. ზოგი ამ ჩემს დალურჯებულს ბეჭებსაცა ჰკითხე.

— რა ვკითხო, შე ოხერ-ტიალო! მე თუ მკითხავ, ეგ ცოტაც არის შენთვის-და!.. უბასუხა ომარაშვილმა.

— მე და ჩემმა ღმერთმა მართალს ამბობს, სთქვეს მოსამართლეებმა და დაითხოვეს შინ გამართლებული გიორგი.

— ბიჭო-და, ეს კაცი ან გიჟია, ან ღვთისაგან მოგზავნილი, — ეუბნებოდა გიორგიზედ ერთი იქ დამსწრეთაგანი მეორეს, როცა სასამართლოდამ ხალხი დაიშალა და შინისაკენ წავიდ-წამოვიდა: რომ არ გაგონილა!..

— მე და ჩემმა ღმერთმა მაგის გულში ან ღვთის მადლი ჰტრიალებს, ან ერთი რაღაც უბედურებაა მაგის თავს, დაჰკრა კვერი მეორემ.

— იმ დღევანდელი არ იყოს: ბეჟანაშვილის მოჯამაგირეს ურმით საფე-ქვავე მოჰქონებოდა შინ. იმ ოჯახ დაქცეულს თავ-სუბუქად დაედო. კამე-ჩები თურმე ყელში ჰხრიალებდნენ, ისე წასჭეროდათ აპეურები. ოთარაანთ გიორგი გზად მოდენილა თურმე. დაუნახავს ეს ამბავი. ამხტარა ურემზედ, საცალოები წაუწყევ-წამოუწყევია, გაუმართავს რიგზე ურემი, ერთი ლაზათიანი, შენი მოწონებული ჩაუთხლეშია მოჯამაგირისათვის თავში და უთქვამს:

— შე აღრე და მალე დასაბრმავებელო, ვერა ჰხედავდი, კამეჩები ირჩო-ბოდნენ! რა პირით მიდიოდი პატრონთანაო.

— ახლა ჩვენში რომ ვიკითხოთ: რა დავა ჰქონდა?

ეგა სთქვი და გაათავე. მეც ეგ არ მიკვირს! აკი ვამბობ, ეგ კაცი ან გიჟია, ან ერთი რამ ღვთის ნიშანია მაგის თავზედ-მეთქი.

— დედაც ხომ მაგისთანა გადარეული და დამთხვეული ჰყავს. მამაც კი—ღვთის წინაშე—ცოტა არ იყოს მოუსვენარი კაცი იყო, ეგეები იმანაც იცოდა.

— აი ამაზედ არის ნათქვამი: დედა ჰნახე, მამა ჰნახე, შვილი ისე გამო-ნახეო. მაგათში ან დიდი ცოდო ჰტრიალებს, ან დიდი მადლი. აქ სხვა ნიშან-წყალია.

გიორგი რომ შინ მივიდა, ყველაფერი უამბო დედას. ოთარაანთ ქვრივს გაუკვირდა:

— დახე, მაგ ვირ-თაგვებსაც ზოგჯერ სწორე სამართალი სცოდნიათო!..

VII

ჯავრი დედისა

გიორგი ოც-და-ერთის წლის ვაჟი-კაცი იყო და ცოლის შერთვა ფიქრა-დაც არ მოსდიოდა. ოთარაანთ ქვრივი ამაზედ ძალიან ჰნაღვლობდა და სწუხდა.

— რა ვუყო? — ჰფიქრობდა ხოლმე, — ცოლ-ქმრობის საქმე ცაში ჰრიგდე-ბაო. სჩანს ღმერთს ჯერ არ მოუწადინებია. დრო კი უწყერს: მაგ ხნის ბიჭებს შვილებიცა ჰყავთ. ოი, ერთი მაგისი შვილი კი გამიგორა კალთაში და თუნდა მაშინვე გულ-ხელი დამიკრიბონ და ცოცხალი დამმარხონ.

ეს ხომ აწუხებდა და აწუხებდა, ამ მწუხარებას ერთი სხვა ნალევლიც ზედ დაემატა. ოთარაანთ ქვრივი ამ ბოლოს ხანებში ჰხედავდა, რომ შვილს გუნება ეცვალა, უფრო დაიდვრიმა, უფრო გული დაიხურა, უფრო ჩაიკეტა, უფრო დანალვლიანდა. ხომ არც წინად იყო მხიარულის გუნებისა, მაგრამ ეხლა მეტის-მეტია, თითქო რალაც წაჰკიდებია და თქმა ეკრძალებათ.

მოვიდოდა შინ მუშაობიდან კარგა ბინდისას და, თუ მთვარიანი ღამე იყო, წამოწვებოდა ეზოში მწვანეზედ, თავ-ქვეშ ორსავე ხელებს ამოიდებდა და გარინდებული იდო ხოლმე მთელის საათობით გულ-აღმა. შეჰყურებდა ცას და ღრუბლებს, თითქო ვარსკვლავებსა სთვლისო, ან ღრუბლებს თვალს ადევნებს თავის გასართობლად. რა მოერია, რამ სძლია, რამ დაუღონა შვილი—დედას ვერ გაეგო.

— შვილო, შინ შემოდი, ნამუშავარი ხარ, დედამიწამ არ დაგცადოს,— უთხრა ერთხელ დედამა.

— არა მიშავს-რა, დედი! ცოტას ხანს კიდევ მამყოფე ასე, დედა-შვილობას.

— ძილის დროა, შვილო! ღამის ალიონი ამოვიდეს.

— ეჰ, დედი!.. ზოგჯერ ძილიც ძილი არ არის...

— რატომ, შვილო?

იკითხა დედამ და გასწია შვილისაკენ. თავს რომ წაადგა, უთხრა:

— გიორგი!.. შვილო!.. არ მეტყვი, ბიჭო, რა წაგეკიდა? დედა ვარ შენი, დედა... ნალევლი გაქვს რალაცა და არ მეუბნები.

გიორგი წამოჯდა.

— არა, დედიჯან! ასე მიყვარს მთვარიან ღამეში გდება.

— ეს ორი წელიწადია, რაც ეგ დაიჩემე. რატომ აღრე არ იცოდი?

— განა კაცი სულ ერთს გუნებაზეა! მაშინ ისე ვიყავ, ეხლა ესე ვარ. დრო იყო ძუძუსა ვწოვდი, დრო მოვიდა გამომცხვარ პურსა ვჭამ. ამით მითამ რაო?

— ისაო, შვილო, რომ ზოგი ჩემს გულშიაც ჩამოიხედე.

— ჩამიხედნია, დედი, ჩამიხედნია და ვიცი, რომ შიგ მარტო მე გიზივარ...

— მაგას არ გეუბნები... იმ დღევანდელი არ იყოს!..

— რა იმ დღევანდელი?

— აი საბარავად რომ იყავი ვენახში. მე ჯერი ჩამოგიტანე. შენ ვაზებში გიპოვე: მხარი დაგებჯინა ბარის ტარზედ, ბარის ტარს დაჰყუდებოდი და გაშტერებული დასცქეროდი დედამიწას ელდა-ნაცემსავით. რა ამბავი იყო? მაშინ არა გკითხე-რა, აქ კი დავიქდიე, აქ.

ოთარაანთ ქვრივმა გულის ფიცარზედ დაიდო ხელი.

— წაშალე ნაქდები, ტყუილად გარჯილხარ. რა ამბავი იქნებოდა?! დავიღალე და ხელ-ფეხს ქარი ამოვადებინე,— უთხრა შვილმა.

— შენი ფიქრი სადა ჰქროდა, რომ ვერც კი გამიგე, როგორ მოგივედი, ისე სმენა დახშული და გონება გაქცეული იდექი. განა ერთხელ და ორჯელ მინახეხარ: ჰმუშაობ, ჰმუშაობ და უცებ გაირინდები ხოლმე. განა ერთხელ და ორჯელ მინახეხარ: სადილ-ვახშამზე ლუკმა პირში ჩაგიდვია, ყბაც არ მოგიქნევია, განაბულობარ, თითქო სადილიდამ წავიღო რამემ, კლდის პირას დაგაყენა და ხელის კვრას გიპირობსო.

— ეგეც ღრომ იცის, დედი!

— სხვამ არაფერმა?

— იქნება სხვამაც...

— ჯადომაც იცის, შეილო, ჯადომაც...

— გიორგის გულში მოჰხვდა ეს უკანასკნელი სიტყვა. აიტყია, ეჯავრა. კარგადაც ვერ მიევნო,—რად უხსენა დედამ ჯადო. გუმანმა კი წაიღო, გუმანმა აიყოლია მისი გონება.

— ჯადო რა მოსატანი იყო?—ჰფიქრობდა გიორგი თავის-თავად,—ვაი, თუ...

ვერ დაასრულა სათქმელი. სიტყვა შეეკრა, თითქო ელდა ეცაო, რომ გულიდამ კლიტე აჰვლიჯეს, კარი გაუღეს და შიგ ჩაჰხედეს.

გაიქნია უმადურად თავი, წამოდგა ფეხზედ, დედას ტბილად მოჰკიდა მკლავზედ ხელი და უთხრა:

— წავიდეთ, ეხლა კი ძილის დროა. „შიში ვერ იხსნის სიკვდილსა, ცუდია დაღრეჯილობაო“, შენგან გამიგონია, დედი!

— „საცა არა სჯობს, გაცლა სჯობს კარგისა მამაციისაგანაო“, მაშ ესეც გაიგონე, ჩემო კარგო!—უთხრა დედამ.

— რა ვქნა,—ჰფიქრობდა გულში გიორგი,—რატომ ეგრე ახლო მიმივიდა? ცოდნით მოსდის, თუ ალალ-ბედობით? თვითონ ჰტრიალებს ახლოზედ, თუ ჩემს გუმანს მოაქვს იმისი სიტყვა შორიდამ ახლოს. გაცლაო!.. თქმა ადვილია!..

იმ ღამეს ოთარაანთ ქვრივს დილამდე ძილი არ მიჰკარებია. იმ დღის ნალაპარაკებმა ათას ნაირს ფიქრის მორევში ატრიალა ნაფოტსავით იმისი ჰკუა და გონება.

— ჰაჰიჰს კი, მგონი, წვერი შემოერღვა,—სთქვა თავის-თავად ბოლოს,—მგონი, მივკვლიე: დროც ერჩის და ხანიც უწერს. რატომ-ღა არ მეუბნება, ვინ არის?

ეხლა ამას სწუხდა, ამას მტკივნეულობდა დედა.

— არ უჭირს და იმიტომ,—ინუგეშა თავი ოთარაანთ ქვრივმა,—როცა გაუჭირდება, მეტყვის.

მოხუჭა თვალი ქვრივმა, არ დაეძინა. გადაბრუნდა ხან იქით, ხან აქედ, ძილი არ მიეკარა.

ღამე კი არ უცდიდა, თავის გზას ეშურებოდა.

— მართლა კი მივუხვდი?... მართლა კი მივკვლივე?... — ეჭვობდა გიორგის დედა, — იქნება გუმანმა დამიბრიყვა და მატყუებს. რა ვიცი?... ადამიანის გული თვალით უწვდენი ორმოა. ვინ იცის?... იქნება მე ერთი მგონია, იქ კი სულ სხვა ამბავია... სხვა რა უნდა იყოს, რა?..

ჭკითხავდა თავის თავს და გული უკვენსოდა, რომ პასუხი ვერ ეპოვნა.

ლამე კი მიდიოდა და მიდიოდა, დიდ ვახშმოებას გადასცილდა. ხმაურობა მისწყდა, მარტო კუთხეში, პურის კიღობანთან, თავი აფხაკუნებდა.

— სხვა რა უნდა იყოს, რა!.. — იძახდა ძილ-დამფრთხალი ოთარაანთ ქვრივი, — თუ გამტეხავს, ამის ნაღველი გამტეხავს... არ გამენდო... არ მეუბნება ჩემი გიორგი და არა... თუ გული შავარდნია ვისზედმე, რად უნდა მიმალავდეს! რა დასამალავია ჩემთან!.. და თუ სხვა რამ ასტეხია... ღმერთო, ნუ მაფიქრებინებ...

გადიწერა სამჯერ პირჯვარი, თითქო ლანდი რამ მოელანდა და იმას იგერებსო.

გვიანი მთვარე კი მთის წვერზედ შედგა და პირ-იქით გადაქანებას აპირებს. აგერ გადაექანა კიდეც და ჩავიდა. ლამე მიიწურა. უფრო დაბნელდა, ქვეყანა უფრო გაჩუმდა, უფრო გამუნჯდა, ხოლო თავი ისევ ცოდვილობდა კიღობანთან.

— ამ ორის წლის წინად თოფ-იარაღი აისხა ზედ, — ვენაცვალე იმის სიკემს! უხდებოდა მამისეული, — წავიდა და სამი დღე შინ აღარ დაბრუნებულა. მე, სულელს, მაშინ ეს გუნებაშია ც არ გამიტარებია. ეხლა კი მალონებს და გულთა მკბენს... სანადიროდ ვიყავიო, მითხრა. თუ სანადიროდ იყო, ხელ-ცარიელი რად მოვიდა? მერე ყვირილობაც იყო... თავის დღეში ხელ-ცარიელი არ მინახავს ნადირობიდან დაბრუნებული. იმ ცხონებულს არ ჩამოუვარდება. თუ მეტი არა, მამაზედ ნაკლები არც ეს არის... მას აქედ დაიგდო ნაღველმა. მე კი ესე დამახსოვდა და!.. მას აქედ დააწვა რალაც ლოდი გულზედ და ველარ აუხსნია... ხომ კაცი... ღმერთო, ნუ მაფიქრებინებ, ღმერთო, ცა-მრგვლის გამჩენო! რა ვიცი?... ამ ტიალ წუთისოფელში ფათერაკი ბევრია ღმერთო, მაშორე... ფუ, ეშმაკსა და იმის თავსა და ტანსა!..

შეაფურთხა ეშმაკს და გადიწერა კიდეც სამჯერ პირჯვარი შეშინებულმა დედამ. ფიქრი კი მაინც ერჩოდა, ეჭიდებოდა.

ამოვიდა ალიონიც. ლამემ დღეს კარი დაუთრაკუნა.

რაკი ამისთანა ფიქრმა ერთხელ გული ამოუფრთხო ბუდიდამ, უძილობისაგან გაღახულმა, ფიქრის ჭიდილში მოქანცულმა ოთარაანთ ქვრივმა თავი ველარ დაუჭირა გულს, ველარ დაიწყნარა, ველარ დაიმორჩილა.

— ღმერთო, მისენ! — იძახდა ღონე-მიხდილსავით და ერთს ავ ფიქრს რომ აიცილებდა, ახლა უფრო უარესს წააწყდებოდა. ფიქრი ლანდად გადაექცა.

ღამე გამოეთხოვა ქვეყანას. ერთი კალთა ცისა აიხადა. გარიჟრაჟდა. მტრედის ფერმა გადაჰკრა ცის გუმბათსა. დილამ კარი გაუღო ღღეს და გამოახედა.

ოთარაანთ ქვრივიც მოჰღალა ფიქრმა... თვლემო მოერია, ღვიძილი ძილად ექცა და ცხადი—სიზმრად. სჩანს ამ ფიქრების ზარი ძილშიაც ჩაჰყვა, რომ მძინარემ რამდენჯერმე წამოიძახა:

— ღმერთო, მიხსენ! ღმერთო, მიხსენ!

VIII

„გასტებს ქვასაცა მაგარსა...“

მზემ ადგომა მაინც ვერ დაასწრო. ოთარაანთ ქვრივი პირდაბანილი და ტანთ-ჩაცმულიც იყო, რომ მზემ მაშინ ძლიეს ამოჰყო თავი მთის წვერიდამ და გადმოხედა ქვეყანას თავის ერთად-ერთის ოქროსავით ბრჭყვილა თვალთა. მთების ნამს მოახვედრა მზემ თავისი სხივი თუ არა, მთამ ორთქლი აუშვა, თითქო საკმელს უკმევს ამ უზარმაზარს ცეცხლის ბურთსაო.

— რა დამემართა წუხელის?—ჰკვირობდა ოთარაანთ ქვრივი,—რამ წამილო? რამ დამძლია და ამითრია? ჭირს ნუ გაუტყდებიო, მითხრა ცხონებულმა. მოდი და ნუ გაუტყდები!.. დამალული ჭირი ძნელია. პირდაპირ მოსულს კიდევ როგორც იქნება შეეჭიდება კაცი... ვის ვეჭიდო და რას, რაც არ ვიცი. გული ამან შემეშინა... ბნელმა თავის ნაბადში გაახვია ჩემის გიორგის ამბავი. თუ სიყვარულია... ღმერთმა ბედი მისცეს და თუ სხვა რამ არის! ცოდო... სისხლი... ჩაიქოლე თავი, ოთარაანთ ქვრივო, ჩაიქოლე... გულზედ ლოდსავით დააწვება და თავის ღღეში აღარ აეხსნება. აღარ აეხსნება... აღარ, აღარ!..

კიდევ აჰყვა წუხანდელს ფიქრსა. სულ ის სამის ღლით წასვლა შეილისა აგონდებოდა და აფრთხობდა.

ფიქრი რაკი ერთხელ ასე თუ ისე გამოიკვანძა, თოვლის გუნდასა ჰგავს, მთის წვერიდამ დაქანებულს: რაც დიდ მანძილზედ მიჰგორავს, უფრო ძლიერდება, უფრო ჰმატულობს, უფრო ჰდიდდება. თუ კაცმა არ დააყენა, ზევაოდ იქცევა და სხვა ყველაფერს თან გაიტანს. ოთარაანთ ქვრივსაც ასე მოუვიდა. დაუგუნდავდა ფიქრი, შეილის სიყვარულმა ხელი ჰკრა და დააგორა იმ მაღალ მთიდან, საცა მარტო ჰეშმარიტი დედა-შვილური სიყვარული ჰსადგურობს. რა გაუძლებდა!..

ყოველ გვარი სიყვარული, — დედა-შვილურია, თუ სხვა — მაინც ფრთხილია და მშვიდარა: ჭირი უფრო ელანდება, ვიდრე ღვინი, როცა საყვარელის ტკივილი გამოცანაა, დამალულია, მიუგნებელია.

დედას შვილი ისევე ლოგინში მწოლარე ეგონა, როცა — აქაო და შვილი არ გამოვადიდო — ბნელ სახლიდამ ფეხ-აქრებით გარედ გამოვიდა ცოც-

ხით ხელში დერეფნის დასაგველ-დასაწმენდად. გაუკვირდა, რომ თვალი შეასწრო გიორგის, კაკლის ქვეშ ჩრდილში მწოლარეს. გიორგის თავისებურად ამოედო თავ-ქვეშ ორივე ხელები, პირ-აღმა იწვა ფეხებ-გაშოტვილი და კაკლის მაღალ შტოებს შესცქეროდა. ყუისავით თეთრი და ფაფუკი ღრუბელი ნაჭერ-ნაჭერ აქა-იქ მიდიოდ-მოდიოდა წყნარად და აუჩქარებლად გადაწმენდილ ცაზედ, თითქო ტოლ-ამხანაგებს ეძებნო ხელი-ხელს გადასაბმელად. ციაგ-მკრთალს ლაქვარდს დილის ცისას საუცხოვოდ გადაეშალა თავისი კალთები ამ მსუბუქად მცურავ პაწია სტუმრებისათვის, თითქო დედა იწვევს ახლად გაღვიძებულს ბაღლებს კალთაში გასაგორებლად. სხვა დროს ამისთანა ცა, ამისთანა დილა ოთარაანთ ქვრივსაც კი გაუხსნიდა მჭახე შუბლსა, ეხლა კი დარდი და ნაღველი არ აცლიდა.

— შეილო, ამდგარხარ კიდევ!.. მე კი ისევ ქვეშაგებში მეგულეობდი. ვერც კი დავხედე შენს ქვეშაგებს, არ გავაღვიძო-მეთქი.

— ძილი გამიკრთა, დედი! მე ჩემი ვქენ, ძილმა თავისი, არ იქნა, არ დამეძინა. გამიხარდა, რომ გათენდა და გარედ გამოვედი.

დედა მივიდა, თავთ დაუჯდა შეილს და შუბლზე ხელი გადაუსვა.

— გიორგი, შენ შენსას მაინც არ იშლი...

— რას მიჩივი, დედი?

— რაღაც ნაღველი გაქვს, შეილო, რაღაც ნაღველი... წუხელის შენმა ჯავრმა არ დამაძინა.

— მართლა-და, ძილში ჰლაპარაკობდი,—შორს გადუგდო სიტყვა გიორგიმ,—სულ ამას იძახოდი: ღმერთო, მიხსენ, ღმერთო, მიხსენო!

— მე, შეილო?

— ჰო-და, შენ.

— მე ძილში ლაპარაკი არ ვიცი.

— ეგრე კი იყო-და!

— მე ცხადლივაც მეჯავრება ტყუილ-უბრალო ღიქინი.

— ღვთის ხვეწნა ტყუილ-უბრალოა?

— მა რა არის, როცა უდრო-უდროა. განა ჩემის მეტი დარდი არა აქვს ღმერთსა!.. ვენაცვალე იმის მადლს...

— დედი, რას ამბობ?

— იმას, ჩემო კარგო, რომ ღმერთმა ადამიანი გააჩინა, უბძანა: წადი, შენს თავს შენვე მოუარეო; შენ იცი და შენმა წუთი-სოფელმაო; რაც წაგეკიდოს, შენი ბრალი იქნება, მე ნურას დამაბრალებო; მე ხელი დამიბანიაო; აქ ჩემთან რომ ამოხვალ, მაშინ სხვა არისო. ადუღებულ კუპრის ზღვაზედ ბეწვის ხიდს გაგიდებ, თუ კარგი ხარ,—გაივლიო; მაღლი მხრებში შავიჯდება და გაგატარებსო; კაი კაცს არ ჩაუწყდებო.

— მაღლი სუბუქია და ცოდო მძიმე განა, დედი?..

გიორგის უხაროდა, რომ დედა ფიქრით შორს წაუვიდა და ჰყდილობდა უკან აღარ დაბრუნებულიყო, კიდევ მე არ ჩამაცივდესო. ის კი არ იცო-

და, რომ ცოდოს ხსენებაზედ დედას ელდა ეცა. ოთარაანთ ქვრივმა ყურები აცქვიტა, ცოდო რად ახსენაო. ჩვეულმა და ჭირვეულმა ფიქრმა ხელ-ახლად დაჰქროლა და მოუშუშა გული.”

— მა რა არის, შვილო!..—უპასუხა გულ-შეხუთულმა დედამ,—ეს წუთი-სოფელი ცოდო და მადლის ჭიდილია, სხვა არაფერი. ზოგი ცოდოს იკიდებს ზურგზედ და ტყვიასავით მძიმეა, ზოგი მადლს და ბუმბულისავით სუბუქია. შენთან ცოდოს რა ხელი აქვს...

უთხრა დედამ და ჩაუკვირდა შვილს, აცა რას იტყვისო. დამნაშავე სამაკვდინო განაჩენს ისე გულის ფანცქალით არ მოელოდინება, როგორც ამ ჟამად დედა შვილისაგან პასუხს ელოდდა.

— უცოდველი ვინ არის? ისეთისაგან კი ღმერთმა მიხსნა,—უპასუხა შვილმა.

დედას გულზედ მოეშვა.

— მა რას ჩაკეტილხარ და დახურულხარ შენს გულში? შვილო, დედა ვარ და არა უცხო. შენი ჯავრი გულში ჩამიჯდა ჭიასავით და ჭიასავით მფქვავს და მჭამს. შემობრალე და მაცოცხლე!..

გიორგი მაშინვე წამოაჯდა, თითქო ცეცხლი შეუკეთესო. პირველი მაგალითი იყო, რომ მისმა გულ-გაუტეხელმა დედამ თავი შეაბრალა. ამას ოთარაანთ ქვრივი ყოველთვის ჰთაკილობდა. ეხლა კი გულმა სძლია ხასიათის გაუტეხლობას. დედა-შვილური სიყვარული მძლეთა-მძლეა.

შვილმა შეჰხედა დედას. ოთარაანთ ქვრივს ცრემლი მოსდგომოდა თვალებში... ოთარაანთ ქვრივი ჰტიროდა!.. ამის მეტად დედის თვალზედ შვილს ცრემლი არ ენახა—ან იქნება ენახა და არ ახსოვდა. გიორგის ეოცა, გაუკვირდა. რკინის გადნობას ხელში ქერისაგან დაიჯერებდა და დედის თვალში კი ცრემლს არა, სხვას რომ ეთქვა.

შეწუხდა გიორგი. ჩაუფიქრდა თავის თავს—დროა თქმისა, თუ არაო.

— დედი,—წამოიძახა ბოლოს შვილმა,—გეტყვი და ნუ შემრისხავ: შენი უნებური საქმე მწადიან. რიდი მქონდა შენი და ვერ გეუბნებოდი, წადილი კი ვერ მოვიკალ, აი რამდენი ხანია ვეჭიდები...

— რა არის, შვილო, მაგისტანა?—უპასუხა დედამა და მსწრაფლ უკუ ექცა თვალთაგან ცრემლი. ოთარაანთ ქვრივი მაშინვე გამოიცვალა და ისევ საქმიან დედაკაცად იქცა, რაკი სიტყვა საქმეზედ მიდგა.

— მოჯამაგირედ მინდა დავდგე. გული შინ აღარ მიდგება.

— ეგ რა სიტყვი, შვილო? მამის შენის შვილი და ბოგანა-მოჯამაგირობა? საიღამ სადაო? ხომ საფლავეში გადატრიალდა მამა შენი სირცხვილისაგან...

— ამას ვშიშობდი, დედიჯან, რომ გაწყენდი... მეც შემობრალე, ადამიანი ვარ.

— მერე რა წაგეკიდა სამაგისო?

შვილმა თავი ჩაღუნა და პასუხი არ გასცა. დედას ელვასავით გაურბინა რალაცა ფიქრმა.

- მერე ვისთან აპირობ დგომას?—ჰკითხა ხელ-ახლად დედამ.
- ერთად-ერთი სახლია. ან იქ, ან არსად არ.
- ვისი სახლია ისეთი? გლეხისა, თუ თავადისა?
- თავადისა.
- აქ, ჩვენში?
- ჩვენში. არჩილს უნდა დაეუდგე.

ოთარაანთ ქვრივმა ეხლა კი თითზედ იკბინა, თითქო რაღაც ენიშნაო, რაღასაც მიაგნოვო. შვილს გადაწყვეტილი არა უთხრა-რა. აღარც შვილი გამოეკიდა, თითქო დიდმა საგონებელმა ამისათვის აღარ მოაცალაო.

IX

უცნაური ნასკვი

არჩილი ახლად გადმოსული იყო რუსეთიდან. სწავლა იქ შეესრულებინა. ველარც დედას მოუსწრო, ველარც მამას, ორივენი დაჰოცოდნენ. მარტო ერთი გასათხოვარი და-ლა ჰყვანდა და და-ძმანი ერთად სცხოვრობდნენ. გვარიანი სახლ-კარი და მამულები დარჩათ მამისაგან და იმავე სოფელში ჰქონდათ ბინა, საცა ოთარაანთ ქვრივი იყო.

სოფელი ძალიან ემაღლიერებოდა ამ და-ძმასა. კაი ხალხიაო, ყველა ამას იძახდა, ვისაც კი დაეკითხებოდიო. ოთარაანთ ქვრივსაც ზოგიერთი კარგი ახსოვდა ამ და-ძმისაგან. თვითონ არჩილს და იმის დასაც ბევრი რამ ჰქონდათ შეტყობილი ოთარაანთ ქვრივზედ და ბევრს იცინებდნენ ხოლმე მოწონების სიცილითა, როცა კი უცნაურის ქცევის და სიტყვა-პასუხის ამბავს ამ დედაკაცისას გაიგონებდნენ.

— პატივ-საცემი დედაკაციაო ეს ოთარაანთ ქვრივი, ხშირად უთქვამთ დასაცა და ძმასაცა და ერთი შემთხვევაც არა ჰქონიათ, რომ სიყვარულით და თავაზით არ მოეკითხნათ, როცა კი ოთარაანთ ქვრივს შეჰხვედრიან.

არ ვიცით, ოთარაანთ ქვრივს საამურად ჰქონდა ეს თავაზიანი მოკითხვა, თუ არა. ეს კი ვიცით, რომ, როცა ამათზედ კარგს ვინმე იტყოდა, ოთარაანთ ქვრივი დაატანდა:

— ჰკუა აქვთ და იმიტომაო.

გიორგის ამბებიც არა-ერთხელ მისვლიათ და-ძმასა და არა-ერთხელ გაჰკვირვებიათ მისი ზნე და ხასიათი. ვერ გამოეცნოთ,—გლეხ-კაცობაში საილამ და როგორ უნდა დაწულიყო ამისთანა ზნე, ამისთანა ხასიათი.

— „ბევრი რამ არის, ჩემო ჰორაციო, ამ ქვეყნიერებაში იმისთანა საიდუმლო, რომელიც სიზმრადაც არ მოსჩვენებიათ ჩვენს ფილოსოფოსებსაო“, ეტყოდა ხოლმე არჩილი თავის დას ჰამლეტის სიტყვებს, როცა გიორგიზედ ჩამოუვარდებოდათ ლაპარაკი.

გამოუცვენელს გამოცანას ამით მოუღებდნენ ბოლოს.

— გიორგი გიახლათ, მოახსენა ერთს სალამოს მოსამსახურემ არჩილსა. არჩილი მაშინ ტახტზედ წამოწოლილი იყო და ყურს უგდებდა დას, რო-
მელიც რალაც წიგნს ხმა-მალლა უკითხავდა.

— ვინ გიორგი? ჰკითხა არჩილმა.

— ოთარაანთ ქვრივის შვილი.

— მობძანდეს.

შემოვიდა გიორგი და, ქუდ-მოხდილი გაჩერდა რა კარებთან, სთქვა:

— სალამო მშვიდობისა.

— აი გაგიმარჯოს, ჩემო გიორგი!—უთხრა მხიარულად არჩილმა,—რასა
იქ? როგორა ხარ? როგორ არის შენი პატიოსანი დედა?

— რა გეიქირს? ღვთის მადლით კარგადა ვართ.

— ამბავი, ხაბარი... რისთვის გარჯილხარ?

— ნუ მოცებთ კი და თქვენთან ყოფნა მწადიან.

— მოდი-და ნუ იოცებ. რისთვის? როგორ?

— როგორც გნებავდეთ: გინდათ მოჯამაგირედ გიახლებით, გნებავთ
მუქთად გემსახურებით. ჩემთვის არაფერი ბედენაა.

— რას ამბობ, კაცო!—ჰკითხა მართლა გაოცებულმა არჩილმა,—შენის
ოჯახის პატრონი და მოჯამაგირედ ღვომა,—ვის გაუგონია. ან შენ ვერ
გაგიგია, რა გინდა, ან მე არ მესმის, რას ამბობ.

— მე კარგად ვიცი, რასაც ვამბობ, თქვენ ოღონდ ეგ წყალობა მიყა-
ვით. გული აღარ მიდგება შინ, ლამის მარტოობამ დამლიოს.

— მერე დედა შენი? იკითხა არჩილის დამა და თავისი მარილიანი თვა-
ლები მიაშუქა გიორგისა.

— დედა ჩემი... დედა ჩემსა სწყინს, ქალბატონო, მაგრამ ველარ გაუ-
ტეხივარ.

— აბა, ჩემო გიორგი, ჩვენ დედა შენს ვერ ვაწყენინებთ. იმისი დიდი
თავაზა და ხათრი გვაქვს, უთხრა არჩილმა.

— თქვენ ეს მიბძანეთ, მამყოფებთ თქვენთან; თუ არა და დელიჩემისა
მე ვიცი. არ ამიხირდება... დედის-ერთა ვარ.

— მამყოფებთო!.. ორისავე ხელით, სიხარულით. შენისთანას სად ვი-
შოვი. განა არ გიცნობ... ეს დედა შენი მალონებს.

— მადლობელი ვარ. მაშ მშვიდობით ბძანდებოდეთ. ამ დღეებში გია-
ხლებით.

— ჯამაგირი?

— გინდა იყოს, გინდა არა, მოგახსენეთ, დიდი ბედენა არ არის.

— ეგ არ იქნება. მაგისი ყაბული არა ვარ. სთქვი,—რა მოგცე?

— რაც შენი ნებაა.

— ეგ არ იქნება-მეთქი, სთქვი.

— რაცა ვლირდე, ის მომეცი.

— ჩემს ნამუსზედ აგდებ რაღა?

— რა ცუდი თამაშუკი ეგ არის.

— ჩემი ნამუსი რომ შენს კაი კაცობას არ გასწვდეს?!

— არა უშავს-რა!.. რაც დამაკლოთ, ალალი იყოს თქვენზედ, გულს არ დამაკლდება. მშვიდობით ბძანდებოდეთ.

ორივეს დაუკრა გიორგიმ თავი და მაშინვე გავიდა.

დამა და ძმამ ერთმანეთს შეჰხედეს.

— ეს რა ამბავია? ჰკითხა დას არჩილმა.

— არ ვიცი, შენ ნუ მოუკვდე ჩემს თავს! მიკვირს და მეოცება.

— უთუოდ ფული რამ დასჭირებიათ.

— რომ არა ჰთხოვლობს!..

— ეგეც კი. ჩვენ კი ბედი გვეწია, რომ მაგისტანა კაცი ვიშოვეთ და ოთარაანთ ქვრივს როგორღა გადფურჩებით, არ ვიცი.

— იმის უნებურად ნუ ვიქთ მაგასა: პატივ-საცემი დედაკაცია, ნუ ვაწყენინებთ.

— შენც არ მამიკვდე, დედის უნებურად მე გიორგი სახლშიაც არ შემოვუშვა, თუმცა კი ძვირფასი კაცია ჩვენთვის.

დამა და ძმამ ცალ-ცალკეც ბევრი იფიქრეს, მაგრამ ამ უცნაურს ნასკვს წვერიც ვერ უპოვეს გამოსახსნელად.

X

მხილება თუ კადნიერება?

არ გასულა ამის მერმედ ორი დღეც, რომ ოთარაანთ ქვრივი არჩილიანთას მივიდა.

— ო, ნათლიდედ, ნათლიდედ! მობძანდი, დაუძახა შორიღამვე არჩილმა, როცა ოთარაანთ ქვრივს თვალი შეასწრო. და-ძმანი ძირს ეზოში ისხდნენ დიდ ფურცელ ქვეშ და დილის ჩაის შეექცეოდნენ.

— დილა კარგა ყოფნისა, — მიესალამა ოთარაანთ ქვრივი, როცა ახლოს მივიდა.

არჩილი წამოხტა, ოთარაანთ ქვრივს მიაართვა თავისი სკამი და მიიწვია დასაჯდომად.

— დაბძანდი, დაბძანდი. კესო, ნათლიდელას ჩაი მოართვი, უთხრა არჩილმა თავის დასა.

— ჩაი რა ჩემი საქმეა, თქვენ შეექცეით, მე უმაგისოდაც გავძლებ. ქალო, როგორ გიკითხო? ხომ მშვიდობითა ბძანდები? მოიკითხა ქალი ოთარაანთ ქვრივმა და ჩამოსკუპდა სკამზედ.

— ვართ შენის ლოცვითა და კურთ...

— მე ჩემთვისაც არა ვლოცულობ, ღმერთი არ შევაწუხო-მეთქი, და თქვენთვის სად ვილოცებდი, — უთხრა მკვანედ ოთარაანთ ქვრივმა და სიტყვა მოუჭრა.

— ჰა, აფრა არ აუშვა შენებურად, უთხრა ღიმილით ქალმა და, თითქო მახლობელი მოყვარეაო, თავაზიანად ხელი დაჰკრა კალთაზედ, თავის სკამიდამ ლამაზად გადაწვდილმა.

ოთარაანთ ქვრივი შეიქმუქნა. როგორღაც ეხამუშა, ეუცხოვა ამისთანა ტოლ-ამხანაგური ქცევა ახალგაზდა ქალისაგან: მე ვინა და ეს გუშინდელი ძუძუთა ვინაო, იფიქრა. მიუხვდა კი, რომ კესო აფრთხილებს და ისე კი, რომ საწყენად არ დაურჩეს.

— ენამ გულისა უნდა სთქვას, ფერ-უმარილი რა საჭიროა, უთხრა ქალს ოთარაანთ ქვრივმა ცოტა არ იყოს მწყარალად.

— ეგ რაზედა სთქვი?

— იმაზე, რომ შენ ჩემს სიტყვა-პასუხს შეუშინდი და გაფრთხილება გინდა ჩემი. მიხვევ-მოხვევულს სწორე სჯობია.

— მკვახედ იცი ლაპარაკი და კაი დედაკაცი კი ხარ.

— შენც რომ ჩემი დღენი გამოგველო, ჩემს ტაფაში დამწვარიყავ, შენც ეგრე ილაპარაკებდი. ან სხვაფრივ ლაპარაკი რა საჭიროა? ადამიანს ვარამი და ჭირი ალაპარაკებს. ქვეყანაზედ რომ ჭირი არ იყოს, ადამიანი ენასაც არ ამოიდგამდა: მეტი ბარგია. ლხინს რა ლაპარაკი უნდა? ძაღლს რომ უხარიან, კულის ქნევითაც იტყვის ხოლმე.

— ე... ე... ე! თქვენ მე ვიცი პატარა ხანს უკან ქვესაც ჩამოურევთ,— ჩაერია არჩილი,—ნათლიდელა საქმის დედაკაცია, რა ემასლაათება? არა, ნათლიდელ?

— რატომ? ზოგან თქმაც კარგია.

— შენ ხომ მაგისათვის არ მოხვიდოდი ჩვენთან; საქმე რამ გექნება,— უთხრა ხელ-ახლად არჩილმა.

— მართალია, უსაქმოდ არ მოვსულვარ.

— ბძანე: შენი ხმალი და ჩემი კისერი.

— ჩემს გიორგის თქვენთან დგომა უნდა.

— ვიცით და შენ მოგერიდენით. შენი დიდი ხათრი გვაქვს და ხათრს ვერ გაგიტეხთ. შენს უნებურად ეგ საქმე არ მოხდება.

— ჩემი ნებაც არის. ჩემი შვილი ჯერ მე დამეკითხა. მეწყინა, მაგრამ დაშლა აღარ ეგებოდა. მცხვენთან, კაი ოჯახის შვილია, კაი მამის ჩამონავალია. ვთაკილობ და გვიანლა წუწუნი: ვერ გავტეხე, ვერ ავუხირდი. დეე, რაც საქმნელია, იქმნას.

— თუ ეგრეა, უარს მე ვეტყვი,—უთხრა არჩილმა,—შვილი შენისთანა დედას როგორ არ უნდა ჰნებდებოდეს!..

— ნუ, ნუ!.. ნუ ეტყვი უარს. მე დედა ვარ და წამავალი, ის შვილია და მომავალი; მე მივდივარ, ის მოდის. იმისი დღენი გასავლელი მინდორია, მე კი ჩემი მანძილი გამივლია. მე ბოლოში ვარ, ის თავში. წინ ვერ ავეფარები.

— მითომ რა გაჭირებაა, თუ შენი საამური არ არის?—იკითხა კესომ.

— გაჭირება რას მიქვიან? სურვილია, იღბალია... ჯერ დაუდუღარი მაქარია და ბუყბუყებს. დაუდუღარს მაქარს სარქველი არ დაეხურება, ჭურჭელს გაჭხეტქს. დეე თავის ნებაზედ იყოს. მე არ ვუშლი, რაკი თვითონ არ იშლის.

— რაკი ასეა, ისე შეგინახავ შეილს, მტერიც კი შენატროდეს,—უთხრა არჩილმა.

— მაგას არ წავეხარბინები. ის თითონაც კარგად შეინახავს თავისთავს, ისეთის მამის შეილია,—უპასუხა ოთარაანთ ქვრივმა,—ეჰ კარგი იქნებოდა სასხვისოდ არ გაეხადნა თავი, მაგრამ რაც არის, არის!..

— ახლა, შენ რომ მარტო დარჩები?—იკითხა კესომ.

— მარტო რად დავრჩები? ზოგი ჩემს გულშიაც ჩაიხედე რამდენი ბლარტები მიზის. ჭირადაც მეყოფა და ლხინადაც.

— აკი ნათლიდელამ მიხვევ-მოხვევა არ იცისო? აკი პირდაპირ თქმა უყვარსო? მე აქ არა მესმის-რა,—სთქვა არჩილმა და შეხედა დას, თითქო იმას ეკითხებაო.

— მიხვეულ-მოხვეული რა ვთქვი? ადამიანს მინამ ხელ-ფეხი ერჩის, მარტო არ იქნება, საქმეა ტოლ-ამხანაგი მარტო-ხელისა. წუთი-სოფელი ვის აცლის მარტოობისათვის? მარტო თქვენისთანას... მარტონი თქვენა ხართ.

— მართალი გინდოდა და ეგეც მართალი,—უთხრა კესომ ძმას უწყინარობის ღიმილითა.

— ნათლიდელა სიტყვას მარტო ეკლადა ხმარობს,—მითამ და გაიხუმრა არჩილმა, მაგრამ ვაი ამ ხუმრობას!..

არჩილი წამოდგა ფეხზედ, ტანში გაიმართა, თითქო რაღაცამ დაუჭიმა ძარღვებიო, ჩაიწყო ჯიბეში ხელები და მოჰყვა წინა და უკან სიარულს. მერე მივიდა, წინ დაუდგა კესოს და ჰკითხა რუსულად:

— როგორ გგონია, წინ დახედული მხილებათ, თუ წინადაუხედავი კადნიერება?

— შენ მართალი ხარ,—უპასუხა დამ რუსულადვე,—ერთი ჰკუამ იცის და შესაწყნარებელია, მეორე ურცხვობამ და საწყენია. მე პირველი მგონია.

არ ვიცი ძმამ დაიჯერა თუ არა დის სიტყვა, ამას კი ვიტყვით, რომ არჩილი ამის შემდეგ მივიდა ოთარაანთ ქვრივთან მხიარულის სახითა და მართლის გულით უთხრა:

— ბრძენი დედაკაცი ხარ, ნათლიდელ, ბრძენი!..

სხვა დროს იქნება ერთი თავისებური მკვანხე სიტყვა ეტკიცა ოთარაანთ ქვრივს ამ ქებისათვის, მაგრამ ეხლა კი გაუჩუმდა. მერე თვითონაც უკვირდა, ნეტა ენა რამ დამიბაო.

ორი თვალი

იმ დღეს, როცა გიორგიმ დააპირა არჩილიანთას წასვლა მოჯამაგირედ დასადგომად, ისეთი მხიარული სახე ჰქონდა, რომ ოთარაანთ ქვრივმა სიამოვნებითა სთქვა:

— ძლივს შუბლ-გახსნილი არა ვნახე!

სიამოვნებით კი სთქვა?..

ამაზედ ჰოც ითქმის და არაცა. ეს რაღაც „მზიან-ჩრდილიანი სიამოვნება იყო. მზიანი იმიტომ—რომ უხაროდა შვილის სიხარული, ჩრდილიანი იმიტომ—რომ ეწუხებოდა დედური წუხილი, სტკიოდა დედური გული,—რად უხარიან ჩემგან წასვლა და სხვასთან ყოფნა!.. მზე და ჩრდილი, ნათელი და ბნელი, ტკივილი და ამება ერთმანეთში გაება და ჩაეწნა.

დედამ შვილს ჩაულაგა ერთი ხელი უკეთესი ქვეშავები, საცვალი ტანისამოსი, კაი ლეკურის შალის ჩოხა-შალვარი, ყანაოზის ახალუხი, ორი წყვილი თავისის ხელით მოქსოვილი ქრელი წინდა, ახლად ნასყიდი ყაითნებით მორთული საცვეთები, ბაზარში განგებ შეკერილი და ყაითნებითვე დახლართული ქვემოური ქალამნები. ყველაფერი ეს გამოუტრა ჯერ სუხანში, მერე ფარდაგში და შეჰკრა მაფრასავეთ თოკებით.

— დედი, დედი! ეს რა ამბავია?—ჰკითხა გაცინებით შვილმა, როცა ეს სამზადისი დაინახა,—ცხრა მთას იქით ხომ არ მისტუმრებ, რომ მაგოდენა ბარგ-ბარხანას თან მატან.

— არა, შვილო!.. უამისობა არ იქნება. დეე იცოდნენ, რომ ოჯახის შვილი ხარ და არა ეული ვინმე, ბოგანა. დეე იცოდნენ, რომ ოჯახიდან გასდიხარ და არა უოჯახობიდან.

— განა არ იციან?

— გაგონილს თვალთ ნახული სჯობია. დეე, რაც ყურით გაუგონიათ, თვალთაც ჰნახონ.

— სასაცილოდ ამიგდებს მთელი სოფელი, ეგრე ბარგ-აკიდებული რომ მნახონ.

— თავ-სიცილს კაცი არ მოუკლავს. კაცი რომ სულელების კბილთა ღრეჭას აჰყვეს, სად წავა?

— მეტის-მეტია, დედი, ამოდენა ბარგი!.. თითქო ქალი ვიყო და მათ-ხოვებდე.

— ქალი რომ იყო, ეგრე ადვილად ვერ გამიფრინდებოდი ხელიდან.

— ქალი ხომ უფრო საბოლოოვო არ არის დედ-მამისათვის. ქალი მოდის იმისათვის, რომ წავიდეს და სხვაგან გაიკეთოს ბუდე.

— მართალია, მაგრამ ქალი,—მინამ გათხოვდება,—დასაფრენი ბლარტია და ფრთას ქვეშ უზის დედასა.

— როგორ? წნლად შემინახავდი თუ?

— მაგას არ გეუბნები. ქალი ზედს შინ მოელოდინება, კაცი კი გარედ ეძებს...

გიორგი აიმრიზა, ხმა აღარ გასცა. მიჭტრიალდა და კუთხეში რაღაც ფაცური დაიწყო, ვითომ-და ეძებს რასმე.

ოთარაანთ ქვრივმა ეს უცებ გაწყვეტა ლაპარაკისა შეჭნიშნა და არ შეიმცნია კი.

— უფრთხის ახლოს მისვლასაო,—იფიქრა დედამ.

გიორგი პატარა ხანს შემდეგ ხელ-ახლად მოუჭტრიალდა დედას. ხელი ჩაჰკიდა შეკრულის ბარგსა და ეგრე, ხელ-ჩაკიდებისაგან ერთ მხრივ გადახრილმა, უთხრა.

— ნება შენი იყოს, დედი!.. ამ ბარგი-ბარხანით მიუვალ...

სთქვა ესა, მხიარულად შეიგდო მხარზედ ბარგი და გასწია.

ოთარაანთ ქვრივმა დიდხანს ადევნა თვალი დერეფნიდამ... დიდხანს ადევნა, დიდხანს, მინამ თვალთაგან მიეფარებოდა შვილი, თითქო ხმა-ამოუღებლად იხვეწ-იმუდარებოდა,—ერთი მაინც შემომხედოსო, მაგრამ გიორგიმ უკან აღარ მოიხედა.

დედას გულმა ტება დაუწყო.

— უკან აღარ მოიხედა!..—დაიკენესა დედამ,—ჩემგან მიდის, თითქო ძაფიც არ იჭერს; სხვაგან მიდის, თითქო თოკით ეწვეიანო.

ფეხთ-მდგომელას ოთარაანთ ქვრივს თავი ძირს ჩამოუვარდა დამბლასავით, თითქო კისრის ძარღვი გაუწყდა, ვეღარ შეიმაგრა და ნიკაპით გულზედ დასაბჯენად-ლა დაეკიდაო.

— ჩემგან მიდის და პატარა ნაღველიც უკან არ ახედებს!.. განა აქ არა დაჰრჩა-რა!.. სხვაგან მიდის და სიხარული მარტო წინ აყურებინებს... განა ყველაფერი იქ არის, სულ ყველაფერი!..—დაიკენესა ხელ-ახლად დედის გულმა.

ამის თქმაზედ ოთარაანთ ქვრივმა კაბის სახელო წამოიწია და მთელი მკლავი დაჭიმულ სახელოთი მოისო თვალეზზედ.

თვითონაც არ იცოდა,—რადა ჰქმნა ესა. ეს უნებურად, უცოდნელად მოუვიდა. ხელმა თავის-თავად დაასწრო, მინამ გული ცრემლს წამოჰღვრიდა. თითქო ხელი არ დაეკითხა გულს,—არ დამაგვიანოს, არ დამიშალოსო.

ოთარაანთ ქვრივს თვალში ცრემლი არ უჩანდა!.. განა აქეს კი ცრემლი ცეცხლ-მოკიდებულ გულსა?!

ჩამოჯდა ოთარაანთ ქვრივი დერეფნის ღირეზედ. ჩაჰკიდა კვლავაც თავი და ორისავე იდაყვით მუხლების თავზედ დაეჯინა.

ოთარაანთ ქვრივი ფიქრმა წაიღო...

— დედა-შვილობაში შენ-ჩემობა რად არის?—ჰკითხა ოთარაანთ ქვრივმა თავის თავსა,—დედა-შვილობაში ორი თვალი რად უნდა იყოს? ნეტა დედას სხვასავით მაინც ორი თვალი არა ჰქონოდა!.. თუ აქვს, რად უჭრის ერთი

თავისად, მეორე შვილისად? გული რად იხედება გარედ ორის თვალითა, რად?

— რატომ ერთი თვალი არ ებრმავის, როცა მეორე იყურება?... ვინ ვისთვისაო,—რა საკითხავია დედა-შვილობაში?... ვაი რომ საკითხავი ყოფილა! ამისი ჭიდილია თურმე დედა-შვილობაცა!...

დიდხანს იტრიალა ამ ფიქრების მორევში გულმა და გონებამ ოთარაანთ ქვრივისამ. მერე თითქო რაღაც ხიდი გაიდოვო მორევიდამ გამოსასვლელად, წამოდგა ფეხზედ და ხმა-მალა სთქვა:

— არა, შვილო!.. შენ გაიხარე, შენ!.. მე კი... მე კი... მე ჩემისად მაყურებელს თვალს დაეიბრმავებ და შენისად მაყურებელით-ღა ვივლი და ვიცოცხლებ...

XII

უეცარი წკიპურტი

გიორგი მოჯამაგირედ დადგა. პირველს დღესვე არჩილმა ვენახში წაიყვანა გიორგი. არჩილი ახალს ვენახს აშენებდა და უნდოდა მიწა ჭანდრაკის ფიცარსავით უჯრა-უჯრად დაეყო და ისე მოერიგებინა ვაზი მწკრივად და ლარზედ. ორი ჭრა კიდეც გაეკეთებინა ასე და ვაზის რქა ჩაეყარა. ძალიან მოსწონდა არჩილს ესე უჯრა-უჯრა ჩარიგებული ვაზი. გიორგის რომ დაანახვა ეს თავისი ახალშენი, თავ-მოწონებით უთხრა:

— როგორ მოგწონს? ერთი შეჰხედე გინდა აქედამ, გინდა იქიდამ, სულ ლარსა და მწკვრივზეა ჩარიგებული.

— ეგრე ჩარიგება ვაზისა კარგია: მზე და ნიავეი თანაბრად დაუვლის ყველგან. ამას წინად,—სამი-ოთხი წელიწადი იქნება,—გავიგე, რომ კახეთში ეგრე უკეთებია ვენახი ერთს თავადიშვილს. გული არ დამიდგა, მინამ არ წავედი და არა ვნახე. ვნახე და მომეწონა. საკეთებლადაც უფრო სამხროა. კარგია ეგრე.

— ძლივს ერთი კაცი არა ვნახე ამ სოფელში, რომ მომიწონა ნაკეთები.

— ნაკეთებს კი ვერც მე მოგიწონებ.

არჩილი შეჰფიცხდა და აიტკიცა.

— რატომ, ბიჭო!

— იმიტომ-რომ აქ ფერდობია...

— ვაი შენ, ჩემო თავო! გააწყვეტინა სიტყვა არჩილმა,—შენც ბევრი არა გცოდნია-რა, ჩემო გიორგი. ბიჭო-და, საქმე ის არის, რომ ფერდობია და მზის გული ფერდობიცა.

— განა მგას ვიწუნებ? მზის გულ ფერდობს რა სჯობია ვენახისათვის...

— მაშ რას ამბობ?

— აქ ჩვენში ხომ ნამი არ იცის, როგორც კახეთში, და მშრალი მიწაც არის. ჩვენში ვაზს რწყვა უნდა. რაც გინდ მაგრად იდგეს კაცი, წელიწადში

ერთხელ მაინც უნდა მოახვედროს ვენახს წყალი, თორემ ვაზი ვერ მოიხდენს. პირველში ხომ კარგა წყალს მოინდომებს-და-მოინდომებს, მინამ რკა იხეირებს.

— მერე რა გინდა სთქვა?

— მერე ისა, რომ ეგრე სისწვრივ ვაზი რომ ჩაგიყრია ამ ფერდობის გარდი-გარდმოდ, როგორ-ღა მოატარებ ვაზებში წყალსა. წყალი აღმა ხომ ვერ ივლის?

— მაშ, შენის ფიქრით, ლარი აღმა-დაღმით უნდა დაგვეჭირა თავ-თავ-ქვესაყენ, რომ ზემოდამ ქვევით ედინა წყალს!

— წყალი მაშინ, რა თქმა უნდა, კარგად ივლიდა, მაგრამ არც ეგ ივარგებდა. წყალი რუისა, თუ ნიაღვრისა, მაღლიდამ დაქანებული, ზემოდამ სულ ქვევით ჩაიტანდა მიწას, ჩაჰრეცხდა, ზემო პირის ვაზს სულ ძირს გამოუხრამავდა.

— მაშ როგორ უნდა ყოფილიყო?

— ეგრევე, მაგრამ ლარი სწორეზე კი არ უნდა წაგეღო, ცოტა გეზად უნდა დაგეჭირა, რომ წყალს საკმარისი თავ-თავ-ქვე ჰქონოდა და მიწაც ზევიდამ ქვევით არ ეზიდნა. აგერ რუიც ხომ მარტო გარდი-გარდმოდ ემხრობა ამ ახალ-შენსა! აქედამ ცოტა გეზ-გეზად თუ არ წავიდა თავ-თავ-ქვესაყენ, სხვა გზით წყალს ვენახი არ მოიხდენს. ეხლა კი წყალს ავალა პირ-აღმა აქვს. როგორ უნდა იდინოს? აბა გაიხედე!..

არჩილმა გაჰხედ-გამოჰხედა, ხან აქედამ გაუსისწვრივა თვალი, ხან იქიდამ, ხან აქედამ მოუდგა, ხან იქიდამ და იმისთანა ვერა იპოვნა-რა, რომ ხელი ჩაეკიდნა და გიორგი გაემტყუნებინა.

— ბატონო-და, მაგას რა ღიდი ამბავი უნდა, — უთხრა გიორგიმ, რაკი შეამცნია, რომ არჩილი ჰო-არაობაშია, — აი თუნდა ეხლავ მოვეუდღებ წყალს და მაშინაც არ გამოჩნდება!

— საჭირო არ არის. შენ მართალი ხარ, ჩემო გიორგი! კიდევ კარგია, — ეხლა დროზედ შემომესწარ, ჯერ მინამ მარტო ორი ჭრა ჩამიყრია და გასწორება აღვილია, თორემ, შენი მტერი!.. აქაურს გლეხ-კაცობას სიცილად არ ვეყოფოდი, თუნდ ხარჯსაც აღარ შევშინებოდი.

არჩილი შინ ამოვიდა და ყველაფერი თავის დას უამბო. ბევრი იცინა დამ, რომ არჩილს ესეთი უეცარი წკიპურტი მოჰხვედრია.

— ეგ რა მოგსვლია?! ჰკითხა კესომ და გულისანად ჩაიხარხარა. ჩაიხარხარა, მაგრამ წყენა დაცინებისა მოატკბო და-ძმურის სიყვარულის კილომა: ეგ რა მოგსვლია?

— ის, ჩემო კარგო, რაც თავ-მოწონებულს არ ცოდნას მოსდის ხოლმე ყოველთვის. ამოვიკითხავთ წიგნებიდამ რაღაცას და გვგონია, — ეს-ეს არის ქვეყნის ღერძს ხელი ჩვენ ჩავკიდეთო. ქვეყანაზედ ბევრი რამ არის უწიგნო-დაც ნასწავლი, ამავსადაც ცოდნა უნდა. ჩვენ კი აღარც იქით ვიხედებით,

აღარც აქედ. რაკი წიგნი ხელთ გვიპყრია, თითქო ჭკუა, თუ არ წიგნში, სხვაგან აღარსად იყოს.

— შენა და წიგნების ეგრე აბუჩად აგდება?

— მე აბუჩად წიგნებს კი არა, ჩემს თავს ვიგდება: არც უწიგნობა ვარგა და არც მარტო წიგნებიდამ გამოხედვა. უწიგნოდ თვალთა-ხედვის ისარი მოკლეა და მარტო წიგნითაც საკმაოდ გძელი არ არის. უკადრისობად მიგვაჩნია ჭკუა უწიგნო ტყაბუჭ ქვეშაც ვიგულოვთ. ჩვენ ვთაკილობთ და არა გვჯერა, რომ ყველა გონიერი კაცი იგივე წიგნია ყველა გონიერი კაცი, თუნდა უწიგნოც, ზოგჯერ მწიგნობარისათვისაც კი ოსტატია. ეს ტყუილი თაკილი...

— ტყუილმა ბრძნობამ იცის, დაატანა კესომ და ჩამოართვა სიტყვა ღიმილით.

— და უვიცობის ცუდ-მედიდობამ!.. დაუმატა არჩილმა.

XIII

ახალი ცოცხი კარგად ჰგვის!..

ამისი თქმა ძლივ გაათავა არჩილმა, რომ ოთახში ერთი ყვირილი და ხმაურობა შემოესმათ. არჩილი მაშინვე გარედ გავარდა და მუაჯრიდამ გადასძახა ჩალურდამ გამოცვივებულ მოსამსახურეებს.

— ეს რა ყვირილ-ღრიალია?

— რა მოგახსენოთ? თავლიდამ მოდის, უბასუხა ვილაცამ.

— ერთი შემეიტყეთ, რა ამბავია?

მინამ ერთ-ერთი ვინმე წავიდოდა, თავლიდამ გამოჰრბოდა კიდევ მეჯინებე, ვილასაც მხარ-უკუღმა მუშტს უღერებდა, იმუქრებოდა, მოილანძღებოდა.

— ბატონო, ეს რა ღვთის წყრომაა?—შემოსძახა ქვევიდამ მეჯინებემ, მუაჯარზედ გადმომდგარს არჩილსა,—ეს ვილაც ოხერ-ტიალი მოთრეულა, თავ-პირი აღარ შემარჩინა ცემითა.

— ვინ ოხერ-ტიალი?

— აი ეს ახალი მოჯამაგირე.

— გიორგი?

— ეშმაკმა იცის იმისი თავი და ტანი გიორგია, თუ ვილაცა.

— მერე რა იყო?

— რაღა რა იყო?! თქვენ რომ ვენახიდამ მობძანდით, თქვენს ცხენს მოვხადე და დავაბი. ისიც ხომ თქვენ ფეხ-და-ფეხ მოგყვათ. შემოვიდა თავლაში, ჩხუბი დამიწყო, გამლანძლა, გავლანძღე და მერე ამომიდო ქვეშ და ასე გამხადა, რომ ნეკნები ჩემი აღარ არის.

— აბა ერთი გიორგის დამიძახეთ,—უბძანა არჩილმა.

ერთი მოსამსახურე გაიქცა დასაძახებლად. ამ დროს კესოც გამოვიდა მუაჯარზედ, გვერდთ მოუდგა ძმას და ჰკითხა:

— რა ამბავია?

— რალაც ჩხუბი მოსვლიათ.

— ვისა და ვის?

— გიორგისა და მეჯინიბეს.

— რაზედ?

— სწორედ არც მე ვიცი. აი გიორგი მოვა და შევიტყობთ.

მოვიდა გიორგიცა. ილღიაში ახალუხი ჩამოჰხეოდა და სცდილობდა დაე-
მალა. გოგო-ბიჭებმა, ვინც კი ამ დროს სახლში მოიხელებოდა, ყველამ
მუაჯართან ეზოში მოიყარა თავი.

— ჩხუბი მოგივიდა?—ჰკითხა არჩილმა გიორგის.

— არა. ამასთან საჩხუბარი რა მქონდა?

— მაშ რას გიჩივის, მცემო.

— ცემით კი ვცემე.

— ეგ ხომ ჩხუბზედ უარესია. რადა სცემე?

— შენი ცხენი ისე ოფლიანი დაება. თავლაში რომ შევედი, თითონ
პირ-აღმა გაშოტილიყო ტახტზედ და ყალიონს ეწეოდა. მე ვუთხარი,—ცოდო
არ არის, ოფლიანი ცხენი დაგიბამს, ცოტა ხანს მაინც ატარებდი, ზურგზედ
წყალს მაინც გადავლებდი-მეთქი. ხომ წახდა ცხენი: ან ზურგმა ჰავა აართვა,
ან ფეხში დაიხუთა-მეთქი. არა მკითხე მოამბეო მიტყიპე და მიაგდეო, მითხ-
რა არხენინად და ყალიონი ძალზედ გამოაბოლა.—ვერც მიმტყიპავ და ვერც
მიმაგდებ-მეთქი. წავედი ცხენის ასაშვებლად, მე მინდოდა პატარა მეტარებინა
და წყალი გადამეცლო ოფლიან ზურგზედ.

— წადიო, ვილაც მოთრეულობარო,—დამიძახა და დედა შემაგინა. ამა-
ზედ გული მომივიდა და ვცემე. მამა ჩემსაც არ შევარჩენდი დედიჩემის ავად
ხსენებას.

— ეგრე კი იყო?—ჰკითხა კესომ გიორგის და გადმოჰხედა.

— ტყუილი რა საკადრისია!..

— ეგრე იყო, ეგრე!—დამიძახა პატარა ბიჭმა მესხორემ, რომელიც მა-
შინ თავლაში შესწრობოდა. სწორედ ეგრე იყო, მე იქ ვიყავი.

— კესო, ერთი დავთარში ჰნახე, რა ერგება, და გამოუტანე.

კესო გამოუკითხავადაც მიჰხედა ვისზედ უთხრა ძმამ. შებრუნდა ოთახ-
ში, პატარა ხანს შემდეგ გამოვიდა და უთხრა:

— ოც-და-ხუთი მანეთი-და ერგება. აი ფულიც.

არჩილმა ჩამოართვა ფული, მუაჯარიდამ გადუგდო მეჯინიბეს და ჩას-
დახა:

— აი, ძმობილო, ეს-და გერგება. ალალი იყოს შენზედ და მე ჩემს
სახლში კი ველარ დაგაყენებ.

— მე მცემეს და მევე მიწყრებით?!

— ამას იქით ჰკუთნებდა იცოდა: შენ რომ ცუდ-ჰკაცობდე, კაი კაცობაზედ სხვას მაინც ნუ გალანძღავ.

არჩილი და კესო შებრუნდნენ ოთახში. გოგო-ბიჭები წავიდ-წამოვიდნენ.

— მითამ ახალი ცოცხია და კარგად ჰგვისო! ამბობდნენ დაცინვით ზოგიერთნი ახალს მოჯამაგირებზედ.

— დასძველდები და შენც მოატან ქვიშასო, იძახოდნენ მეორენი.

— ეგ სხვა დედის შვილია!.. ზაგას ოთარაანთ ქვრივის შვილს ეძახიანო!.. ამბობდა ამათში მარტო ერთად-ერთი კაცი, ისიც ხმა-ამოუღებლივ, თავის გულში ამბობდა.

ეს იყო მეწისქვილე არჩილის კარის წისქვილისა, — კაცი ძველი, გულ-ჩახვეული, გულ-ჩაკეტილი, ჩუმი და ამიტომ ყველასაგან დაბრიყვებული. ვინ იცის, საიდან სად იყო გადმოვდებული და აქ წისქვილში როდის შემოჰხიზნული? აქ მეწისქვილედ დაბერებულიყო უცოლოდ, უშვილოდ, უთვის-ტომოდ. არავინ იცოდა, ვინ არის და საიდან არის... ამისი ვარსკვლავი მარტო ამოსულიყო სადღაც და როდესღაც და ეხლა მარტოვე ჩადიოდა ღინჯად და მშვიდობიანად, ტკბილად და უწყინარად.

XIV

განა თვითონ კი იცოდა?

როგორ მოგეწონა ეს ამბავი? ჰკითხა არჩილმა დას, როცა ოთახში შევიდნენ.

— ახირებული გული ჰქონია, უბასუხა დამ, თითქო პირველ ხანს სხვა უკეთესი ვერა მოგეგონა-რაო.

— ეგ ცოტაა. ნამუსი ჰქონია, ნამუსი!.. ის დიდი ნამუსი, რომელიც სხვისასაც ისე ერჩის, როგორც თავისას.

— ნურც აგრე გაადიდებ მაგ უბრალო საქმესა.

— მაგას ნუ იტყვი. რაც კარგია, იქ დიდ-პატარაობა მოსატანი, სახსენებელი არ არის. რაც კარგია — თავის-თავად დიდია. ჰხედავ უსწავლელი კაცია. მაგისი ნამუსი ჰკუთნებდა კი არ არის ახილებული, გულით გამოკვებულია, მარტო გულით. ეს დიდი საქმეა, ჩემის ფიქრით, იმიტომ რომ მაგისთანა ნამუსი მთელის გვამის, მთელის აგებულების წყურვილია, როგორც სითბო სიცივეში, როგორც სიგრილე სიცხე-პაპანაქებაში, როგორც პური შიმშილში. მინამ ჰკუთნებდა იტყვის, ჰკუთნებდა ურჩევს, გულმა იცის, რა ჰქმნას. ეს დიდი საქმეა-მეთქი, დიდი.

— რაო? დედის ავად ხსენება იწყინა, სხვა ხომ არაფერი?

— ეგ ბოლოა. შენ სათავე მოუჩხრიკე ამ საქმესა. გულმა არ მოუხსენა, ცხენი რომ მოუვლელი ჰნახა და მეჯინებე არხეინად მწოლარე. საქმე

და მოსაქმე ერთმანეთს გაჰყროდა და ეს მართალმა გულმა იუცხოვა, არ შეიფერა. ხომ არც ცხენი იყო იმისი, არც მეჯინიბე იმისაგან დავალებული. რა ეწოდა, რა უნდოდა, ჩვენად რომ ვიკითხოთ? ჩვენი ამება? ჩხუბი რომ არ მოსვლოდათ, ეს ამბავი ჩვენამდე ხომ არც კი მოაწევდა. მეჯინიბის ჯავრი სჭირდა და მიზეზი მოუღო? რა ჯავრი უნდა სჭირებოდა, კაცს პირველადა ჰხედავს. არც ერთი და არც მეორე. საწანახედოდ გამხდარი საქმე ჰნახა, იქვე ხელთ-უძრავი მოსაქმე და გულმა არ მოუთმინა. რაც გინდა სთქვი-და, ეს დიდი ნიშან-წყალია კაცობისა... სწორედ დიდი ნიშან-წყალია. ეხლა მესმის, რაც იყო, იმ დღეს რომ მეწისქვილემ გვიაშბო. აი ბურკია-შვილის კამეჩი რომ დაეჭირა მინდვრიდამ მომავალს და კახუაშვილისათვის მიეყენებინა კარზედ, შენს ჯეჯილს აფუჭებდაო. მე თუმცა ზოგიერთი ამბები ვიცოდი გიორგისა, მაგრამ,—ღმერთო შეგცოდე,—აქ კი გავიფიქრე, უთუოდ ბურკიაშვილის ჯავრი სჭირებია-მეთქი გიორგის. ეხლა ვნანობ, რომ ეს გავიფიქრე და ამ ფიქრით შევუფინე ნამუსი მაგ პატიოსანს კაცსა.

— ბოდიში მოიხადე,—უთხრა დამ გულითადად და ჭკვა-დასმით, რაკი ხუმრობა გაშვებით ჩაუკვირდა თავის ძმის ნათქვამსა.

— ბოდიშს იმითი მოვიხდი, რომ მე მაგას შეგირდად მივებარები, დიად, შეგირდად. ჩვენ რანი ვართ მაგასთან!.. დეე გვასწავლოს და გვწუროთ...

არჩილმა წინა და უკან სიარული დაიწყო ოთახში და ფიქრს მიეცა. კესოც ჩაფიქრდა. გიორგი, როგორც ჩემთვის, მკითხველო, ისეც იმათთვის, გამოცანა იყო.

— კესო!—შეჰდგა ბოლოს კესოს წინ არჩილი და უთხრა,—იცი რას გეტყვი? აი სახლის წინ რომ ყვავილების ბაღს იკეთებ, მოდი გიორგისაც დაეკითხე ხოლმე. მე მგონია, ეს ლოთი გერმანიელი მეზადე სულაც დავით-ხოვოთ და გიორგის ჩავბაროთ, ურიგო არ იქნება. ჭკვა-გონებიანი ბიჭია, შენ ოღონდ ანიშნე და იმედი მაქვს მაშინვე მიგიხვდება, სად რა და როგორ გააკეთოს. სხვას ხომ დღიური მუშებიც გაუძღვებიან, რაკი გიორგი თავ-მდგომელი იქნება. ცოდოა მაგისთანა ბიჭის ამაზედ მოცდენა, მაგრამ ჯერ ეს იყოს და მერე სხვას რასმე აფუჩნთ.

— ძალიან კარგი,—მოუწონა დამ,—ოღონდ ეს არის, რომ ჯერ ყველაფერი მარტო ქაღალდზეა გამოხატული და ვაი თუ ვერა გავაგებინო-რა. აბა ჯერ ერთი ვაჩვენებ, გაიგებს რასმე თუ არა.

მეორე დღეს არჩილი დილა აღრიანად თავის ახალშენს ენახში წავიდა. ცხენს რომ ქუსლი ჰკრა და პირი უბრუნა, პირ-უკუღმა მოსძახა გიორგის:

— სამუშაოზედ არსად წახვიდე, კესოს შენთან საქმე აქვს.

„კესოს“?!

გიორგის გული გადაუტრიალდა...

კესოც ადრე ამდგარიყო, მაგრამ მინამ მილაგ-მოლაგდებოდა, ჩაიცვამდა-დაიხურავდა, კარგა ხანი გავიდა.

ბოლოს კესომ იხმო გიორგი.

გიორგიმ რომ მარტო ჰნახა თავის თავი კესოსთან, თითქო შიშმა აიტანა. ალბად იმორცხვა და საკვირველიც არ არის: თავის ღღეში უცხო ქალთან მარტოდ არ ყოფილა.

კესოს ტახტზე გადაეშალა დახაზული ქაღალდი, სხვა-და-სხვა ფერად აჭრელებული. ეს ბალის მოხაზულობა იყო და რომელიღაც წიგნიდამ გადმოვლო თვითონ კესოს და ძმასთან ერთად შეესწორებინა თავის სურვილისამებრ.

— აბა აქედ მო, გიორგი. ერთი ეს ნახაზი უნდა გაჩვენო, — უთხრა კესომ გიორგის, კარებში გაშეშებულსავით ატუზებულს.

გიორგიმ ფეხი წინ არ წასდგა.

— ეს ოხერი, რამ დამიდუნა მუხლებიო, იფიქრა.

— რას იბუზები ახლად მოყვანილ პატარძალსავით. ფეხი გადმოდგი, ნუ გეშინიან, არ შეგჭამ.

გიორგიმ ორი ბიჯი წინ წასდგა და მაინც შორი-ახლო დაუდგა კესოსა და ქაღალდსაც.

— ე რა ფანტაზიამა ამიტანაო!.. გაიკვირვა გულში.

— რა დაგეშართა, აღამიანო! აი აქ მო, ჩემთან ახლო, უთხრა ეხლა კი ცოტად გაჯავრებულმა კესომ.

„ახლო“!.. ზოგჯერ მოკლე სიტყვაც გძელია.

გიორგიმ ფეხი არ გაანძრია. მარტო კისერი გადაიწვდინა და ისე შორი-ახლოდამ ჩაჰხედა ქაღალდსა, როგორღაც უხერხულად და გვერდელად.

— კაცო, არ გეყურება? მე ახლო ვარ და ძლივას ვხედავ და შენ მაინდამ რას დაინახავ, მამლაყინწასავით კისერი წამოგიშვერია. ახლო მოდი-მეთქი!

გიორგი მაინც ადგილიდამ არ დაიძრა.

— ე რა ფრთხოლამ ამიჩემაო! ჯადო მეწევა უკან, თუ ხატი არ მიშვებს წინ? ჰკითხავდა თავის თავს გაოცებული გიორგი.

კესომ აღარ აცალა, წაავლო ხელი სახელოზედ და გამოსწია.

გიორგი წაბარბაცდა, თითქო მეხმა ახლო გაუარაო. ალბად ფეხი წამოჰკრა რასმე...

— რა იყო? იკითხა კესომ.

— არაფერი. ფეხი ფეხს თუ წამოვკარ, მიუგო გიორგიმ და გულში გაიფიქრა: ფეხის ძარღვები დამაჭრეს, თუ რა მომდის ეს ოხერ-ტიალი!..

— აი, უთხრა კესომ, როცა გვერდთ დაიყენა გიორგი და ჩაახედა ქაღალდში, — დაბალ მესერით შემორტყმული ადგილი ხომ გინახავს ჩვენის სახლის წინ, — ეს ის არის. ეხლა, ჩემო გიორგი, ამ ადგილს ამისთანა მიხვეულ-მოხვეული გზები უნდა დაუკეთდეს. ამ გზებს აგურის ფენილით წითლად მოვფენთ. გზებსა და გზებს შუა აი ასეთი კვლები უნდა დაიკვალოს, რო-

გორც აქ არის გამოხატული. ამ კვლებში სხვა-და-სხვა ფერადი ყვავილები დაითესება. აი ამ შუა-გულის ხომ ჰხედავ? აქედამ...

— მე ვერასა ვხედავ, ვერა!.. შენი ჭირიმე, ეხლა თავი დამანებე, სხვა დროს მიბძანე, უთხრა გულ-ამოსკენილის ხვეწნით გიორგიმ და განზედ გაუდგა კესოს: რაღაცა ხათაბალა გადამეკიდა, თვალები ამება, რეტი დამესხა. ვერც ვერას ვხედავ, ვერც ვერა მესმის-რა. ეხლა დამითხოვე, შენის ღმერთის გულისათვის...

კესომ ჰნახა, რომ გიორგი მართლა არც თავის ფერზე-ლაა, არც თავის გუნებაზედ. დაითხოვა და სთქვა თავის-თავად, — გულის ჭიდილი მოუვიდა, თუ რა ამბავია!

განა თვითონ გიორგიმ კი იცოდა, რა ამბავია!

XV

კაცია და გუნებაო

ეს მოხდა მარტის დამდეგსა. გავიდა მარტი, გავიდა ლამაზი აპრილი და უფრო ლამაზი მაისი. დადგა თიბათვეცა. კესოს ყვავილების ბაღი, გეგმაზედ გაკეთებული, მოირთო, მოიკმაზა. ისე გაჰლამაზდა წითლად მიხვეულ-მოხვეულ გზებითა, შიგა და შიგ დაყოლილ მწვანე მდელოებითა, ყვავილების ფერადითა, რომ კაცის თვალი ვერ გაძლებოდა. ღონიერი ბუნება და ადამიანის გამრჯელი ხელი თითქო ერთმანეთს შესჯიბრებოდნენ, — აცა ვინ ვის აჯობებს ამ ბაღის გალამაზებას და შემკობაშიო. ერთსაც და მეორესაც თითქო თავი არ დაეზოგათ და, რაც მაღლი ჰქონოდათ, სულ აქ დაეხნათ, სულ აქ დაებერტყნათ.

კესოს მეტის-მეტად უხაროდა, რომ ასე კარგად, ასე ლამაზად აუსრულდა თავისი დიდი-ხნის სურვილი. მინამ მთის იქილამ მზე ამოალაპლაპებდა თავის სხივსა და თეთრს თოვლიან მთის წვერს ოქროს წყალს, ოქროს ჯავარს გადაასხამდა, კესო ჩაცმულ-დახურული ბაღში იყო ხოლმე ყოველ დღე და თითქმის საღამომდე, დიდ-ბინდამდე არ აგონდებოდა, რომ სახლშიაც შესვლა საჭიროა. მთელი დღე დაჰგოგავდა ფერად ყვავილებს და მწვანე მდელოებს შორის და ყოველს ყვავილს, ყოველს ახლად ამოხეთქილს ნერგს, ყოველს ახლად გამოკვანძილს კოკორს შეჰხაროდა, როგორც საყვარელი საყვარელსა. თუ არავინ იყო, „ნამეტნავობისაგან გულისა“ დაუწყებდა ხოლმე გასაშლელად გაღიმებულს ყვავილს ალერსიანს საუბარსა, თითქო მერცხალი თავის ბლარტებს ექიკჭიკებო.

ძვირად, ძალიან ძვირად კი შეემთხვევოდა, რომ იმის ბაღში სხვა არავინ ყოფილიყო: გიორგი იქ იყო და იქ!.. რაც უნდა ადრე გამოსულიყო ბაღში, გიორგი ან თოხით ხელში, ან ბარით, ან სასხლავით იქ დაჰხედებოდა ხოლმე.

გიორგიმ არჩილისა და კესოს სწავლებით და ჩვენებით გააკეთა და დაჰკვალა ის ბალი და გიორგისვე ებარა. არა მგონია თავის ორს თვალს ისე გაჰფრთხილებოდა, როგორც ამ ბალს უვლიდა და უფრთხილდებოდა. მტვერი რა არის,—მტვერს არ დაადენდა, არ შეარჩენდა ბალახსა და ფოთოლსა.

არჩილი და კესო ძლიერ ემაღლიერებოდნენ გიორგის და არა ერთხელ უთქვამთ ერთმანეთისათვის, რომ ორი-სამის კაცის ოდენას აკეთებს ეგ ერთი კაციო.

არც გიორგი ემდუროდა თავის ბედსა. პირ-იქით, უხაროდა კიდევ თავისი ბედი.

— მე მეტი არა მინდა-რაო,—ამბობდა ხოლმე თავის გულში, როცა, ამისთანებს ჩაუფიქრებოდა. გადამკიდებიან, ჯამაგირისა სთქვი რამეო. რა ჯამაგირი მინდა!.. მე ისიც მყოფნის, რომ ცის ამარა დღეს მზეს ვუყურებო.

რა უნდოდა ამითი ეთქვა გიორგის, გამოცნობა ძნელია. ეს კი სათქმელია, რომ როცა ბალში ჰმუშაობდა და ქეიფზე მოვიდოდა, სულ ერთსა და იმავე სიმღერას ჰლილინებდა ხოლმე ხმა-მალა: „ეს სოფელი მიტომ მინდა, შენ გიყურო ჩემო მზეო“, თითქო სხვა აღარა იცოდა-რა, თითქო სხვა არა-ფერი ენატრებოდა, არაფერი ეხარბებოდა ამ დედამიწის ზურგზე.

მართლად თქმულა:—კაცია და გუნებაო!..

XVI

ა ლ ბ ა დ!...

გავიდნენ კიდევ დღენი და თთვენი. დადგა მაძლარი შემოდგომა. სოფელში გაიმართა ქვევრების რეცხვა, საწნახელების ხიზვა და წმენდა. ქარვა-სავით ჩაფერიანებული მსუქანი მტევნები თეთრის ყურძნისა, მაყვალსავით შავად შეკუნწლული საფერავის ვაზები იწვევდნენ პატრონებს დასაკრებად, მალეო, თორემ ვლუღვართ და გადმოვდივართო. დაიკრიბა ვენახებიც, დაიწურა ყურძენი, დაჰდულდა მაჭრები. მისწყდა სოფელში ხმა-მალალი სიმღერა საწნახელში ჩამდგარ და ხელი-ხელ გადაბმულ მუშებისა. მხიარულმა მაჭრობამ თავისი ღრო მოიჭამა და მიჩუმდა, თითქო მოიღალა და მოიქანცაო.

მოვიდა შუაგული შემოდგომისა. სოფლის ორლობეებში დაიწყეს ჭრიკინი მძიმედ დადებულ თივის ურმებმა. სოფელი ეშურებოდა ვენახებიდამ შინ თივის ზიდვას საქონლის გამოსაკვებავად ზამთარში: ეშინოდათ თოვლის არ მოესწრო.

არჩილსაც ოთხი საძნე ურემი შეეება, თივას აზიდვინებდა და შინ ეზოში, გომურის შორი-ახლო, ბოძებზედ შემდგარს მაღალ სათივეზედ ადგმევინებდა, რომ საქონლის პირი არ მისწვდეს და არ გააფუქოს.

მზე ჯერ მთას არ გადასცილებოდა ჩასასვლელად, იქ, მთის წვერზედ შემდგარიყო, თითქო ჰნანობს,—რას ვეშურები და ამ ლამაზ ქვეყანას ეგრე მალე რად ვეთხოვებიო. მშვიდობიანი, გრილ-სითბოიანი, მშრალი, უნეს-ტიანო, უღრუბლო სალამო შემოდგომისა კუტსაც კი ფეხს ადგმევინებდა და გარედ გამოაზღებდა.

არჩილი და კესოც გამოსულიყვნენ სახლიდამ, ჩასულიყვნენ სათივეს-თან, იქ ერთს უშველებელ კუნძუდ ჩამომსხდარიყვნენ და უცქეროდნენ მუშებს, რომელნიც თივასა სდგამდნენ.

არჩილს უამისოდაც ძალიან უყვარდა მუშებში ყოფნა და იმათთან ლა-პარაკი, ზოგჯერ ლაზღანდარობაც. კესოსათვის არა ერთხელ უთქვამს, რომ მე იმათგან ზოგჯერ ჭკუასა და ხშირად ენასა ესწავლობო.

ოთხი ურემი ოთხ-კუთხივ მოსდგომოდა სათივეს. სამი დაცლილი იყო და ერთი დამ-ლა აწვდიდნენ თივასა. შუა-სარი სათივისა ორ ადღზე-ლა ჰჩანდა და სათივე ვიწროზე აღიოდა თავის მოსაბმელად.

ამ დროს გიორგის თოხი მხარზედ გაედო და მოდიოდა.

— პეტრე, აი პეტრე!—დაუძახა შორიდან თივის მდგმელს,—ბალისაკენ გადახრილია ე თავი სათივისა; გვერდელად აგყავს, არ ივარგებს, გაასწორე.

— გიორგია. საიდან იძახის?—იკითხა არჩილმა, რადგანაც იმ მხრივ, საიდანაც გიორგი მოდიოდა, არჩილს წინ ურემი ეფარა. ურმის გამო ვერც გიორგი დაინახვდა არჩილსა და კესოს, ვერც ესენი გიორგისა.

— საიდან მოსდინხარ თოხით მხარზე?—ჰკითხა არჩილმა, როცა გიორგი ახლო მოვიდა და სალამო-მშვიდობისა უთხრა და-ძმასა.

— წყალი გადმოვარდნილიყო ამ ჩვენ პატარა ბაღში წისქვილის რუი-დამ და იმის გადასაგდებად ვიყავი.

— რას იძახოდი?

— არაფერს. ცოტა თანაბრად ვერ ადის ვიწროდამ თივა, ავდრის წყალს დაიგუბებს და გაფუჭდება. ის დაუძახე პეტრეს, გაასწორე-მეთქი.

— აბა მაჩვენე.

არჩილი წამოდგა. გიორგი გაუძღვა და მეორე მხრიდან შეახვდა.

— მართალი ხარ,—უთხრა გიორგის არჩილმა.—პეტრე! გიორგი მარ-თალს აშბობს, თავი ვერ ედგმის კარგად.

პეტრემ შუა-სარზედ ჩამობმულს წნელს მოჰკიდა ხელი და ეგრე ხელ-მომავრებულმა გარშემო შემოაუარა და ჩახედ-ჩამოხვდა სიმგრგელივ სათივეს.

— აკი ღმერთი არ გამწყრომია!—დაიძახა პეტრემ,—გასწორება უნდა. მოდი, თუ ღმერთი გწამს, გიორგი, ერთი ამომეშველე, გავასწოროთ, თორემ მე მარტოცა დღეს მაგას ვეღარ მოვასწორობ და საქმის სახვალიოდ დაგდება კი მეზარება.

— კაცო-და, ფეხი სად მოვიკიდოთ ორმა კაცმა მაგ ვიწროზედ?—ასძახა გიორგიმ.

— მაშ ნუ დამზარდები, შენის ღმერთის გულისათვის: მე ჩამოვალ და შენ ამოდი. მე მკლავებიდამ მოვწყდი, შენ შესვენებული ხარ, მალე გაასწორებ. აბა თუ ბიჭი ხარ, მადლოს იზამ და მარილს მოაყრი.

— იცი კი დადგმა თივისა?—ჰკითხა კესომ ამ ჟამად აქ მოსულმა,—ამბობენ, მაგას ცოდნა უნდაო.

— ხელობა რა არის, ქალბატონო!—შეჰლიმა გიორგიმ,—განა სად გავიზარდე!..

— მაშ აბა!—უთხრა არჩილმა,—ეს ბურთი და ეს მოედანი.

პეტრემ წაავლო სარზედ გამობმულ წნელს ხელი, ჩამოცურდა და ფეხი ძლივს მოაწვდინა საძნე ურმის ჰალეხამდე ფეხის მოსაკიდებლად. როგორც იყო ჩამოვიდა, მივიდა, გიორგის მხარზედ ხელი დაჰკრა და ტკბილის გულთ უთხრა:

— ჩემს კისერზედ იყოს, ჩემო გიორგი! არ დაგეკარგება. სხვა არა იყოს—რა, მამიშენის ხნის კაცი ვარ. ეჰ, შეილო და ძმაო, კაცი რომ დაჰბერდება, შეილდი უნდა ძირს დასდოს.

— რადაო? ჰკითხა გიორგიმ.

— მათაო, ჩემო კარგო, რომ ბერ-კაცს თვალიც ატყუებს და ხელიც ჰღალატობს, ის ქარი აღარა აქვს, რაც ახალგაზდას. შენს ხანში ხელს არ მოვიტეხდი, რომ ეს ამბავი მომსელოდა!

— ახალსა ნამუდრაგალსა ბერის სჯობია ჩანჩალიო, გულის ნუ გაიტეხ.

— გაცოცხლა ღმერთმა, თქმაც იცი და კეთებაც.

გიორგიმ ეს უკანასკნელი სიტყვები ველარ გაიგონა, მაშინვე ავარდა ურემზედ, ორ-თითით მოიწვდინა თივაზე სარტყელსავით ჩამოკიდებული წნელი და თვალის დახამხამების უმაღ სათივეს ზედ თავზედ მოექცა. მიშალ-მოშალა, ჩამოჰყარა ძირს თივა, დაადაბლა სათივე და რაკი ჰნახა,—აქედამ ეხლა სწორედ ავაო, დაიწყო დგმა. მინამ დიდი ბინდი მოეფინებოდა ქვეყანას, გიორგიმ თავისი საქმე გაათავა.

— ცეცხლია, სწორედ ცეცხლი, ე დალოცვილისშვილი! ეუბნებოდა არჩილს გულ-მართალი პეტრე, როცა ქვევიდამ შესცქეროდა გამალებულს მუშაობას გიორგისას.

— მართლა კარგი რამ არის, კვერი დაუკრა არჩილმა.

— კარგია!.. ბადალი არა ჰყავს, ბადალი ამ სოფელში!..

გიორგიმ რომ გაათავა, გადმოსძახა პეტრეს:

— აბა, პეტრე, ერთი შენებურად დაუარე სიმგრგვლივ, კარგად შემოკვერცხლილია, თუ არა?

პეტრემ აუარ-ჩაუარა სათივეს და ასძახა:

— კარგია, კარგი. ჩამოდი, მაგას სხვა აღარა უნდა—რა.

გიორგიმ წაავლო ხელი წნელს, ფეხები თივას მიაბჯინა, დასკიმა წნელი და დაიწყო ჩამოცოცვა სათივედამ. შუამდე მოვიდა თუ არა, უეცრად

გაუწყდა წნელი... გიორგი, პირ-აღმა გადმოქცეული, წამოვიდა მაღლიდამ და ურმის ქალს ზედ დაეგო ზურგითა. ქალმა ვერ გაუძლო, გადატყდა, მაგრამ ზურგის ძვალი კი შეუნგრია...

არჩილი, კესო, ხალხი მისცვივდნენ და გიორგი ცოცხალ-მკვდარი ჰნახეს დედამიწაზედ პირქვე დამხობილი, სისხლი შადრევანსავით სცემდა...

არჩილი მაშინვე მუხლის კვერებზედ დაეცა გიორგის წინ და სცდილობდა წყლული შეეხვია. ზოგი არჩილმა, ზოგი სხვებმა, როგორც იყო, წყლული შეუხვიეს,—ცოტა არ იყო სისხლის დენამ უკლო.

ცოცხალ-მკვდარი გიორგი და გულ-შემოყრილი კესო ცალკ-ცალკე შეიტანეს ხელით სახლში.

— აი ღვთის წყრომა!.. რა შეგცოდენ, ღმერთო, რომ მე გამხადე საბაბი!..—უნებურად წამოიძახა პეტრემ და ატირდა.

— ხიფათი რომ იქნება,—იქნება,—ანუგეშა ვილაცამ პეტრე,—ალბად ეგ წერებულა მაგის შუბლზედ!.. შენი რა ბრალია!..

XVII

ზ ა რ ი

არჩილმა თავის ოთახში აატანინა გიორგი და თავის ლოგინზედ დააწვეინინა. მაშინვე კაცი აფრინა მკურნალის მოსაყვანად მახლობელ ქალაქიდან. ორი-სამი კაცი კიდევ სხვა გაჰგზავნა სხვა-და-სხვა სოფლებში, რომ შინაური ჯარა-ექიმებიც მოეწვიათ, ვინც კი გამოჩენილი იყო და შინა-კაცებმა დაუსახელეს.

თვითონ იმავ სოფელშიაც იყო ერთი სახელ-გათქმული ჯარა-ექიმი—ოფოფაანთ დემეტრე. ისიც დაიბარეს და ნახევარ საათსაც არ გაუვლია, დემეტრე ჩამოვიდა.

გასინჯა დემეტრემ გიორგი. კარგა ხანსა სინჯა, კარგა ხანს იქნია თავი და ბოლოს უთხრა არჩილს:

— არა, ბატონო!.. მე მაგას ხელს ვერ მოგვიდებ. ეგ ამ ქვეყნისა აღარ არის. მაგისი წერა ეგა ყოფილა...

— ერთი სცადე... თუ ღმერთი გწამს, ხელი დაადე... რაც გინდა მთხოვე და მაგის ცოდოს კი ნუ დაატრიალებ ჩემს სახლში, ჩემს თავზედ!..

ეხვეწებოდა, ევედრებოდა არჩილი, რომელიც იმ უბედურის წამიდგან აღარ მოჰშორებია გიორგის: გიორგის ლოგინთან დაჩოქილიყო, მომაკვდავის ცივი ხელი თავის ხელის გულზედ დაედო და თვითონაც არ იცოდა, რისთვის უხელავდა ხელით ხელსა.

— ტყუილი წვალება-ლა იქნება უბედურის. სჯობია უწვალებლად მიაბაროს სული,—მიუგო დემეტრემ. ამდამ, დიდი საქმეა,—თუ გაატანა: შიგანური სულ შენგრეული აქვს.

— მერე ცოდო არ არის ამისთანა ბიჭი მოკვდეს!..— წამოიძახა გულ-
ამოჯდომით არჩილმა და თავი ჩაჰკიდა დიდის მწუხარებით.

— ჰაი, ჰაი რომ ცოდოა!..— დაიღმუილა ვილაცამ ტირილის ხმით.

ყველამ იქით მიიხედა, საიღამაც ეს ხმა მოვიდა და ბნელს კუთხეში არჩი-
ლის მეწისქვილე კი დაინახეს. ამ ბერი-კაცს შეეტყო ეს ამბავი, მოვარდნი-
ლიყო, შეპარულიყო ოთახში, საცა გიორგი ესვენა და ბნელ კუთხეში მო-
ბუზული ქვითქვითებდა ჩუმად, თითქო ეშინიან, არავინ გამიგოსო...

— არ გებრალეები, ჩემო სოსიავე, რომ ასეთი ცოდვა დატრიალდა ჩვენს
ოჯახში!.. შესჩივლა არჩილმა მეწისქვილეს, რაკი ნალველის მოზიარე იგულ-
ვა, თითქო ამით ნალველის განქარვებას ჰლამისო.

— ოღონდაც, ბატონო, ოღონდაც!..— წაიქვითინა ეხლა კი ხმა-მაღლა
მეწისქვილემ, რაკი გული ველარ შეიმაგრა: ვაი მაგის დედის ბრალი, ვაი!..

მარტო ეხლა მეწისქვილის ხსენებამ მოაგონა არჩილს ოთარაანთ ქვრივი.
ამ ვაი-ვაგლახში აღარავის მოჰგონებია, შვილის ამბავი დედისათვისაც შეეტ-
ყობინებინათ.

ოთარაანთ ქვრივმა ჯერ არა იცოდა-რა...

არჩილი მეტად შესწუხდა. არ იცოდა, რა გზით და როგორ გაემჟღავ-
ნებინა დედისათვის. ამის ფიქრსა და წუხილში იყო, რომ გიესავით გაფეთე-
ბული შემოვარდა კესო, უკვე მოსულიერებული. კესოს ცოცხალის ფერი
არ ედო.

— როგორ არის, არჩილ, როგორ?— ჰკითხა აჩქარებით ძმასა და მაშინვე
გიორგის ლოგინთან მიიქრა.

— შენი მტერიმც ნუ ყოფილა ასე!..— ძლივ-ძლივ წაიდუდუნა ძმამ.

კესომ დაჰხედა გიორგის. გიორგი გვერდზედ დაეწვინათ, ასე რომ პი-
რისახე კესოსაკენა ჰქონდა. კესომ ჰნახა, რომ ეს ბრგე ყმაწვილი კაცი ძლივს-
და ჰფეთქავს... კესოს მტკივნეულად შეეკეცა შუბლი... მიიფარა ორივე ხე-
ლი ორსავე თვალზედ და, თითქო მოგუბებული ცრემლი უკუე უნდა აქციოსო,
რაც ძალი და ღონე ჰქონდა კმუჭვნა და სრესა დაუწყყო თვალეზსა ხელებ-
ჩამოუღებლივ.

— კესო, ნუ შევატყობინებთ დედასა?— ჰკითხა ძმამ.

— როგორ თუ ნუ?.. შვილი მოვუკალით და არც კი ვატყობინებთ,—
რომ სულთ-მობრძავს მაინც მოუსწროს, სული დედის კალთაში მაინც დაჰ-
ლიოს...— მოსთქვამდა ქვითინით კესო.

— მე აღარა მესმის-რა, — უთხრა ძმამ, — ამ საცოდავობამ გამაშტერა,
აღარც ჰკუა მერჩის, აღარც ხელ-ფეხი!.. დაბნეული ვარ.

გაჰგზავნეს დედასთან ბიჭი. მალე მოვიდა ოთარაანთ ქვრივი. თუმცა
ფეხ-აჩქარებით, მაგრამ ისე გულ-დინჯად შევიდა გიორგის ოთახში, თითქო
შენათვალაი არაფრად შეუმჩნევია და აინუნშიაც არა მოსდის-რაო. მარტო
სახე თითქო უფრო ჩამოსკვნოდა, წარბებ შუა შუბლი ორ-სამ კეცად ჩაჰ-
ნაოჭებოდა და ზაფრანის ფერი ედო.

იმასთან გაგზავნილი ბიჭი კი გოგო-ბიჭებში ჰლაპარაკობდა, რომ შენათვალი ვუთხარი თუ არა, ის ვეება დედაკაცი კინალამ თავზე არ წამო-მექცაო.

— რა გატირებს, ჩემო კარგო!..—უთხრა გზა-და-გზა გიორგისაკენ მიმავალმა დედამ მტირალს კესოს, —განა სატირლადაც გაჰხდა საქმე!..

ხმა არავინ გასცა რიდისა და კრძალვისაგან. ზარი დიდი იყო!..

ოთარაანთ ქვრივი მივიდა შეილის ლოგინთან და რა დაჰხედა ცოცხალ-მკვდარს შეილს, ერთი საშინელი შემოიკრა თავში ხელი და იქავ მუხლი მოექრა და ჩაიჩოქა.

ხმა-გაკმენდილს ოთახში ენა ველარავინ დასძრა, ასოც ველარავინ შეატოკა.

მარტო ერთად-ერთის სანთლის ალი ჰოროთოდა ლოგინის თავში, სხვა ყველა სულიერნი თითქო გაქვავდნენ, თითქო მარილის სვეტებად გალიქუნენო.

დადუმდა, შეჰდგა ყველა და მარტო დედა-შვილობის საცოდავობა-და თავის დიდებულის ზარით ჰღაღადებდა უთქმელად, უტყვად, ხმა ამოუღებლად.

ამას მარტო თვალი გულისა-და თუ ჰხედავდა და ყური გულისა-და თუ ისმენდა!.. ხორციელი სმენა, ხორციელი ხედვა ამისათვის უღონოა. ¹

XVIII

უკანასკნელი განდობა

მღვდელი, ღვთის გულისათვის, მღვდელი!.. დაიკვნესა პატარა ხანს უკან დედამ, რა ცოტა გულს მოეშვა და დაბნეული გონება მოიკრიბა.

მოიყვანეს მღვდელი და შვილი უზიარეს...

მანამ ეს მოხდებოდა, ოთარაანთ ქვრივი თითქო ღონეზედ მოვიდა. ჯერ ხომ გულმა გასტეხა, მერე თვითონ მოერია გულსა, თვითონ გაიტეხინა გული. როგორც ტყვია ნაკრავი ვაჟკაცი, ისე გაუძლიანდა, გაუკერპდა, გაუჯიქდა ტკივილსა და წვა-დაგვას.

ოთარაანთ ქვრივმა ერთს მუხლზედ წამოიჩოქა, გადააწვდინა ხელი, გადაჰხდა საბანი და გულზე ხელი მოუსვა ხმა-ჩაკმენდილს და თვალებ-დახუჭვილს შეილსა.

დედის გულთა-მხილავმა გულმა პირველშივე შეიტყო, რომ აქ საშველი აღარა არის-რა და შეილს სიკვდილი ხელიდამ აცლის. აღარაფერი იკითხა, აღარაფერი იძია... იმედ-გადაწყვეტილი მარტო იმას-და ეშურებოდა, ისე არ მომიკვდეს, რომ ხმა არ გამცესო, არა მითხრას-რაო.

— შეილო, გიორგი! აბა ერთი მომხედვე შენს დედას!.. რა დაგემართა!.. ვაჟკაცი რამ გძლია ისე, რომ დედისათვისაც თვალს არ ახელო!..

შვილმა იგრძნო დედის ხელი თავის გულზედ, თუ ხმამ დედისამ გამოაბრუნა,—ეს კი იყო, რომ თვალი გაახილა და უღონოდ მოატარა გარშემო. მალე ისევ მიეღულა თვალი, ისევ დაეხუჭა და ტუჩებს-ღა დაუწყა ტოკვა.

— თქმა უნდა და ილაჯი აღარა აქვს... დაიკვნესა დედამ.

ამის თქმაზედ ორი სხვილი ცრემლი ჩამოუგორდა თვალთაგან და გაფითრებულ ლოყებზედ ნავალი დააჩნია, თითქო მდულარე ტყვია იყო და საცა გაიარა, ამოსწვაო.

სახე კი... არ უტიროდა, არა!..

გაკერპებულმა დედამ სახეს არ ამოაბეჭდვინა მწვავე ტკივილი გულისა. ძალის-ძალად გაყინული ცრემლი კი დაადნო ცეცხლ-მოკიდებულმა გულმა და ძალის-ძალადვე შეუპოვრად შეკრულს სახეს ერთი ძარღვიც ვერ შეუშალა. იმედ-გადაწყვეტილობის სუსხმა ისევ გაჰყინა ეს დამდნარი დედაკაცი...

— წყა... წამოიხრიალა გიორგიმ და ვერ დაათვა სიტყვა.

— წყალი, წყალი! დაიძახა რამდენმამე ხმამ ერთად.

დემეტრემ ურჩია, ღვინო მიაწოდეთ, ცოტად მოაღონიერებსო.

— შვილო, დედის ერთავ, მამის ობოლო! ერთი ხმა გამე, ერთი კიდევ მომხედე!.. შეჰკვნესა დედამ და ტუჩებთან მიუტანა პატარა თასით ღვინო.

გიორგიმ ორიოდვე წვეთი ჩაჰყლაპა და თითქო მოსულიერდა, თვალი ხელ-ახლად აახილა, წყნარად მიატარ-მოატარა და უეცრად გაუშტერდა.

დედამ შვილის თვალის სისწვრივად გაჰხედა და დაინახა მტირალი კესო...

— დედი! ჰხედავ... ამ... ანგელოზს... ძლივ-ძლივობით გამოსთქვა გიორგიმ, ისევ კესოზედ თვალ-გაჩერებულმა.

— ვხედავ, შვილო!..

— დედი!.. ღვინო...

დედამ კიდევ დააღვინა ღვინო.

— ეგ იყო ჩემი ბედის-წერა... არა ვნანობ, არა! კვლავ მიუბრუნდა გიორგიმ გაწყვეტილს სიტყვას.

არჩილმა გაოცებით შეჰხედა კესოს. კესოსაც ელდა ეცა, გაფითრდა, გაშრა, გაშტერდა. დედას კი თითქო არ ეუცხოვა ეს ამბავი.

არც არჩილმა, არც კესომ, არაფინ, არაფინ არ გაჰხედა ამისთანა ზარიანს დროს ხმა ამოეღო. ყველა სმენად გადიქცა.

— აი ნეტავი ერთი შენს კალთას მაინც მამთხვევინა და ისე მომკლა!.. ინატრა გიორგიმ და იმისმა თვალმა, კესოზედ მიქცეულმა, უფრო სთქვა ხვეწნა და ვედრება, ვიდრე ენამ და ხმამ.

კესო ტირილით მივარდა და თვალ-ცრემლიანმა შუბლზედ აკოცა გიორგის... თავი რომ აიღო, ცრემლი მოსწყდა და მომაკვდავს გულზედ დაეცა. ამ პატარა უეცარმა ცრემლმა ერთ-ხანად შესძრა გიორგი და შეაჟრჟოლა. ეს ცრემლი თითქო უკვდავების წყაროდ ეპკურა, იამა, გაუხარდა, ჰმოსულიერდა, თითქო მიმავალი სიცოცხლე უკანვე დაუბრუნდაო.

ამისთანა დროს სიხარული, ბედნიერება იგივე სიცოცხლეა, მხოლოდ ხან-მოკლე და შეუზღუდელი.

— ჰხედავ, დედი!.. ცოცხალი მაგის ღიმს ვერ ველირსე, ვკვდები და მაგისი ცრემლი ზედ დამდის. ესეც მეყოფა თან წასატან ღებენად... არა ვნანობ, არა!.. მივდივარ და თან მიმაქვს ამის ცრემლით განედლებული სიხარული. იქ ვახეირებ, იქ... ნუ იწუხებ, დედი!.. შენგან გამიგონია, რასაც არა ეშველება—რა, კაცი არ უნდა აეთრევიროსო!.. არჩილ, ნუ მიწყენ, ნუ!.. ნურც შენ, ნურც შენ!.. განა არ ვიცოდი,—მე ვინ და შენ ვინ!.. სად მოგწვდებოდი ცაში ვარსკვლავს... გული გწვდებოდა, გული, ხელი კი ვეღარ... ხატსავით გლოცულობდი, მზესავით დამნათობდი... არც კი იცოდი,—ვის ათბობ, ვის ალხენ, ვის აცოცხლებ!.. მინამ ცოცხალი ვიყავ, ვერ გავიტყდი, მცხვენოდა... მერიდებოდა... მეშინოდა... ვკვდები და გეუბნები... მკვდარს რაღა მომეკითხება? მკვდარი ყველა თანაბარია!..

თავი უღონოდ მოსწყდა ბალიშზედ, თვალი ისევ მიელულა, სულმა ბრძოლა დაუწყო და მარტო ხელს-ღა აფათურებდა უძლურად, თითქო ვილასაც ეძებს და იმისი პოვნა უნდაო.

პატარა ხანი კიდევ და გიორგი აღარ იყო.

— გაჰთავდა!.. დაიკივლა დედამ და ზედ გადაეშვა მკვდარს შვილსა. პირ-ქვე დაემხო შვილის გულზედ. აღარც ხმა, აღარც კრინტი!.. კაცს ეგონებოდა, დედამ შვილის გულზედ სული დაჰლიაო.

ცოტას ხანს მოუტადეს, ვითომ გულზედ მოეშოსო, მაგრამ რაკი ჰნახეს, რომ ეს დედაკაცი არც ხმას იღებს, არც იძვრის, ფიქრი მიეცათ,—ხომ არა აუტყდა-რაო.

კესო მივიდა და ჰლამოდა აყენებას. ოთარაანთ ქვრივმა მაშინ-ღა მოსცა ხმა.

— თქვენი ჭირიმე, მარტო მამყოფეთ ჩემ მკვდარ შვილთან. მე არა მიშავს-რა. იმისთანა ვარსკვლავზედა ვარ გაჩენილი... მე ბედშავი!.. ვაი, რომ არა მიშავს-რა!..

არჩილმა ყველას აქ მოგროვილს მოახლე-მოსამსახურეებს ჩუმათ ხელით ანიშნა ოთახიდან გასვლა. ყველანი გაიკრიბნენ. არჩილი და კესოც ფეხაკრებით გავიდნენ, მხოლოდ მოახლეს უბძანეს მეორე ოთახიდან ყური ეგლო ოთარაანთ ქვრივისათვის.

დაცარიელდა ოთახი...

ეხლა კი წაიშინა თავში ხელი ოთარაანთ ქვრივმა, რაკი მარტო იგულა თავი.

— ჩემი გიორგი აღარ არის, არა!..—ჰლმუოდა ხმა-დაბლა დედა,—მე დავრჩი, მე, და გიორგი კი აღარ არის!.. შვილო, წამიხველ? მომიკვდი? წამიხველ, წამიხველ და აღარ მომიხვალ!.. შვილო, შენი დასამარხავი ვიყავი და მე გმარხავ შენა, მე!.. შენი დასატირებელი ვიყავ და მე დაგტირი!.. ამ

ხელებმა გაგზარდა და ამ ხელებმავე უნდა მიწა მოგაყაროს!?!.. მაგ ხელებს უნდა დაეკრიბნა ჩემთვის გულზე ხელი და ეხლა მე უნდა დაგიკრიბო, მე!.. ვაი დედას, ამის დამსწრეს!..

პირ-ქვე დაეცა ხელ-ახლად შვილის გაცივებულს გულს და ტირილი კი არა, მარტო ქვითქვითით გოდება-ლა ისმოდა.

— ვუი, ვუი, ვუი!.. გაისმა ოთახში ბლავილსავით ვილასიც ტირილის ხმა.

ოთარაანთ ქვრივმა იუცხოვა და თვალი წყრომით მოატარა ოთახში.

ერთად-ერთი სანთელი ბევრს არას ანათებდა ფართო ოთახში და ნამეტნავად ერთს კუთხეში ჰბნელოდა. აქ მობუზული კაცი დაინახა ოთარაანთ ქვრივმა.

თავის უნებური კაცი ჰნახა თუ არა, გულ-ჩვილი დედა უცბად ისევ მჭახე ოთარაანთ ქვრივად გადაიქცა.

— შენ ვილას მეტიჩარა ხარ?— შეჰყვირა ოთარაანთ ქვრივმა გაჯავრებით.

— შენს საცოდავობას ვეღარ გავუძეო, ტირილი ყელთ მომებჯინა და არც მე მინდოდა, ტირილი წამსკდა და ძროხასავით ბლავილს მოეყევე ეს ოხერ-ტიალი...

— მერე აქ რას უგდიხარ?

— მარტოდ შემეცოდე. ვთქვი—უცხო სახლია, ესეც ადამიანია, წყალს მაინც მივაწვდი-მეთქი.

— ვინა ხარ?

— სოსია.

— ვინ სოსია?

— თუ გაგონდები, კარგია, თუ არა-და, მაინც ღმერთმა გილხინოს, თუ შვილის მერმედ კიდევ რამ სალხენი დაგრჩენია ამ წუთი-სოფელში.

— რატომ არ დამრჩენია? სიკვდილის მოლოდინი ღხენა თუ არა გგონია!..

ბებერი მეწისკვილე, როცა ყველანი გავიდნენ, სხვებს არ გაჰყოლოდა და აქ ბნელს კუთხეში ქურდულად მიმალულიყო, წინანდებურად მობუზული.

— წადი, აქ შენ ადგილი არა გაქვს,— უთხრა ოთარაანთ ქვრივმა,— მარტო მინდა ვიყო...

— შენი ნებაა, წავალ და კარებს უკან ძაღლსავით მივეგდები. თუ რამ დაგჭირდეს, დამიძახე.

— კარგი, მამშორდი!

XIX

ჩატეხილი ხიდი

დიდის ყოფითა და ამბით დაამარხვინა არჩილმა გიორგი. მთელი ახლო-მახლო სამღვდელოება, ახლო-მახლო სოფლები მიიწვია მიცვალებულის „გასა-

პატიოსნებლად“ და ამისთვის არა ხარჯი არ დაჰზოგა. ისე დაჰმარხა, თითქო იმისი სახლის-კაცი, იმისი ოჯახის-შვილი ჰყოფილიყო.

სახლიდამ ეკლესიამდე და მერე ეკლესიიდან სასაფლაომდე კუბო ეჭირა არჩილს და გლეხ-კაცებთან ერთად ეწევოდა, ასე რომ არავის გამეც-ცვლევინა.

კესო მძიმე შავებში ჰირის-უფალსავით გულ-ხელ-დაკრებილი და მგლო-ვიარედ თავ-ჩაკიდებული ხმა-ამოუღებლივ მიჰყვა მიცვალებულის სასაფლაომ-დე. როცა კუბო სამარეში ჩაუშვეს, მუხლი მოიყარა, პირჯვარი გადიწერა და ხმა-გაკმენდილი ჰლოცულობდა. ბოლოს ერთი პეშვი მიწა მიაყარა და უცბად წამოდგა, გამოჰტრიალდა, თითქო შეაშინა რალაცამაო.

— დახე, სტირის!.. სთქვა ერთმა იქ მდგომელმა დედაკაცმა.

— სიყვარული ძნელია! უპასუხა მეორემ, — გაიგებდი, ერთმანეთი ჰყვარებიან.

— საწყალი ცრემლსა ჰმაღავს, თითქო სცხვენინანო.

— რა სირცხვილია, — გაიბა დედაკაცობაში ლაპარაკი, — ის კი ადამიანი არ იყო?! ლამაზი გოგო და ლამაზი ბიჭი — სხვა რა უნდა სიყვარულს?

გლეხ-კაცობამ ზოგმა მოუწონა და-ძმას ამისთანა თავ-მდაბლობა და „გაპატიოსნება“ მიცვალებულისა. ზოგი კი იძახოდა:

— კაცი მოიდნეს და ქვეყანას ამით უბმენ თვალსაო.

იქნება ეგრეც იყო. ეს კია: სხვის გულში მართალი ადვილი საპოვნე-ლი არ არის.

განა არა, — არჩილს ამ სიტყვებისათვის სადღაც და როგორღაც ყური მოეკრა და როცა კესომაც შეიტყო და აპილბილდა, — ეს რა დაგვწამესო, არჩილმა უთხრა:

— ნუ გიკვირს.

— რატომ არ უნდა მიკვირდეს. ჩვენ წმინდა გულით ჩვენი ვალი გა-დავიხადეთ და იმათ ჩირქი მოგვცხეს.

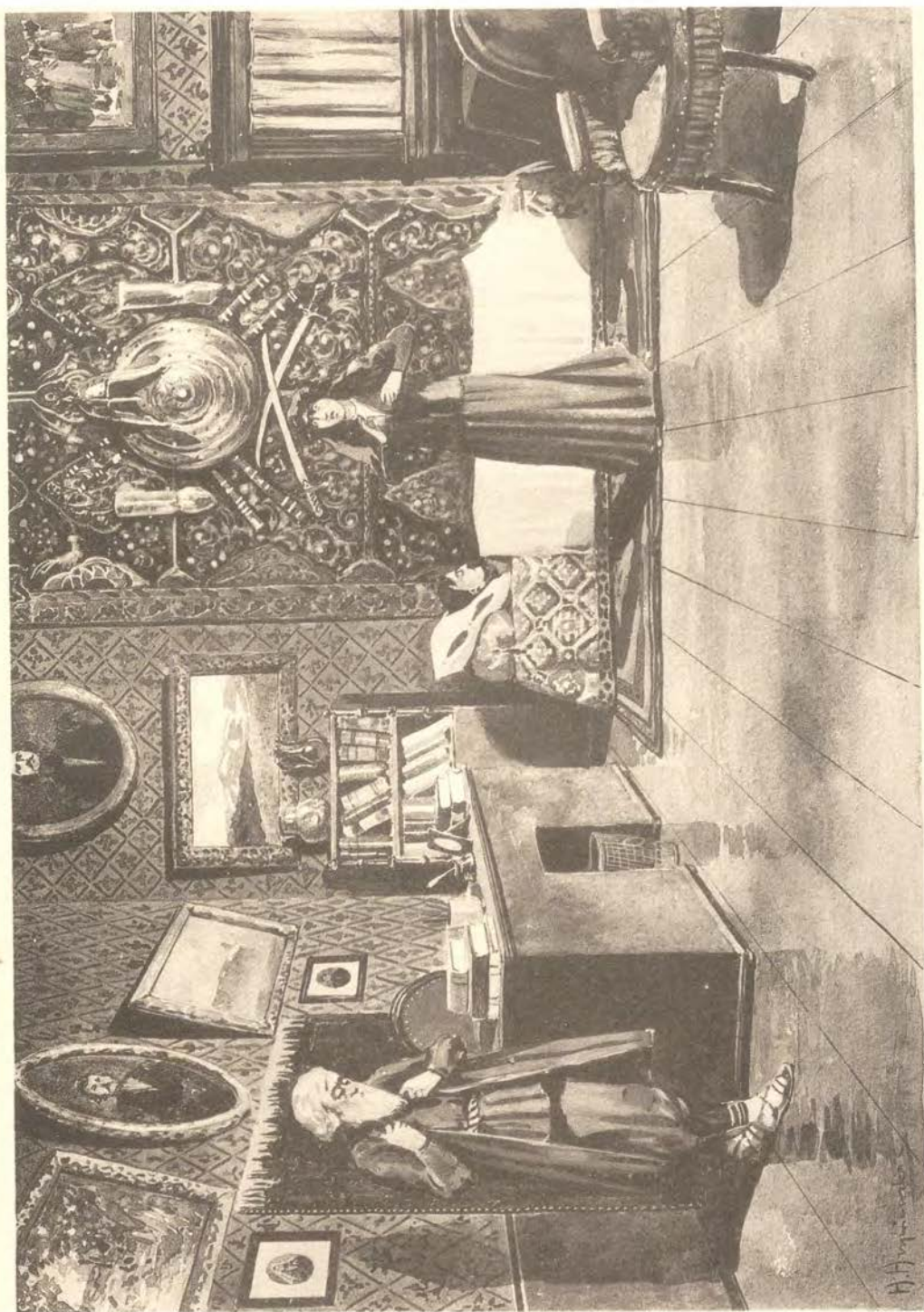
— საკვირველი ის იქნებოდა, რომ ეგ არ ეთქვათ. ისინი თავის მხრით მართალნი არიან. ჩვენ შუა ხიდია ჩატეხილი: ისინი იქით ნაპირას დაჰრჩნენ, ჩვენ აქედ. შორი-შორსა ვართ და თვალი ერთმანეთისთვის ველარ მიგვი-წვდენია, თვალი მართალი და უტყუარი. რად უნდა გვიკვირდეს, რომ იმ სიშორეზედ კაცს კაცი მარგილად ჰგონია და ღვთის მსგავსებით შექმნილი სახე ადამიანისა ელანდება როგორც ერთი ტყლაპი რამ. ამ დიდ მანძილზედ განა ცოტა რამ არის, რომ უღონო თვალს თეთრი შავად აჩვენოს? ჩვენ კიდევ ხედვა გაძლიერებული გვაქვს, დურბინდით შეგვიძლიან ყურება და ეგ დურბინდი სწავლაა და ცოდნა. ისინი მაგასაც მოკლებულნი არიან.

— მაშ მადლი მადლად, კეთილი კეთილად აღარ უნდა გადიოდეს იმათში?!

— ჩვენი მადლი, ჩვენი კეთილი არა სწამთ, არა სჯერათ. ერთიც და მეორეც ჩვენგან უკვირთ, ეუცხოვებათ. რადა და რისთვისაო? იკითხავენ

„წადი, აქ შენ აღგილი არა გაქვს, —
უთხრა ოთარაანთ ქვრივმა, — მარტო
მინდა ვიყო“...

„ოთარაანთ ქვრივი“, გვ. 483.

ხოლმე. კეთილისათვის? რად მიზამს კეთილსაო, ჩემო რაოვო? და აი სწორედ აქ არიან მართალნი. მართლა-და ჩემო რაოვო? ჩვენ ვინ და ისინი ვინ! ორი სხვა-და-სხვა ქვეყანაა. შორი-შორსა ვართ-მეთქი... იმათს ტირილს და ლხინს ცალკე ღოზე ავლია, ჩვენსას ცალკე. გული გულს ველარ მიგვიკარებია, ველარ მოგვიხვედრებია. და რად უნდა გვიკვირდეს, რომ ერთმანეთისა აღარა გვესმის-რა. აბა ერთი მითხარ: რა დადის ეხლა ჩვენ შუა? მარტო პტყელი ენა მწიგნობარისა—მე ჩვენიდანა კაცს მწიგნობარს ვეძახი, —მარტო პტყელი ენა-მეთქი მწიგნობარისა და ხარბი ხელი გაუმაძღარისა. ამისთანა მოციქულები აბა კარგს რას დაგვაყრიდნენ...

— მაშ გული ქვეყანაზედ აღარ არის!.. მოჰკვდა, გამოეცალა ადამიანს...

— გული... გული, ესე იგი, ის მადლი, რაც ენას და ხელს უნდა ასაქმებდეს, მართლა რომ აღარ არის. ან არის და დამუნჯებულია, დაყრუებულია, თითქო იმათაც და ჩვენც მოგვეკვდომოდეს, თუ მთლად არა, ერთი ნახევარი მაინც. ამ ცალ-თვალა და ცალ-ყურა ნახევრით-და ვცხოვრობთ და ვკითხულობთ ერთმანეთს. აქ ცდომა უეჭველია, იმიტომ რომ სწორედ ის თვალა დახუჭვილი, ის ყურა დახშული, რომელიც სკრის სხვის ხედვად, სხვის სმენად. გული რა არის? მარტო ერთად-ერთი კაცი რომ ყოფილიყო ქვეყანაზედ, გულიც არ იქნებოდა. გული მადლია, და მადლი მარტო ორ შუა ჰსაქმობს. ორნი მაინც უნდა იყვნენ, რომ მადლი მოჰხედეს, იმიტომ რომ მადლი ერთისაგან გაწირვა და მეორისაგან შემწირვა ერთსა და იმავე დროს. თუ ან გამწირველი არ არის, ან შემწირველი, მადლიც არ არის, მაშასადამე, გულიცა. თუ ორნი არ არიან, გულმა რისთვის ამოციქულოს ან ენა, ან თვალი, ან ყური. თავის-თავთან მოციქული საჭირო არ არის, მოციქული სხვასთან უნდა. უსხვაიოდ ერთის გული მარტო პარკია, სისხლის აღებ-მიმცემი აგებულებისათვის. სად არის ის სხვა? წყალ გაღმაა, შორს... შორს... მაშ რაღად გვიკვირს, რომ იქიდან ველარ გვხედვენ, ჩვენი აღარა სჯერათ-რა... კეთილიც კი. მაგ ჯერვამ თვალი რას მოაბას, ფეხი სად მოიკიდოს? მკედარს გულში? შეუძლებელია.

— ეგ, ჩემო საყვარელო, ძველი მოთხრობაა, ახლად ნაამბობი: აქაო-და გლეხია, ყოველთვის მართალი უნდა იყოს.

— მაგ სულელობას რადა მწამებ, ჩემო კარგო? მე გლეხ-კაცს გუშინდელ ბაღსავით კი არ შევხარი,—ანგელოზია-მეთქი, მე ვსინჯავ, მე ვჩხრეკავ და, როგორც ჭკვა-დამჯდარი მგლოვიაჩე, დავტირი ჩემს დაკარგულს ნახევარსა. ის ჩემგან მოკვეთილი ნახევარია, მე იმისგან. მე დაკარგული მენანება, მებრალება და არ შემართლება კი. გლეხი უწმინდურია თავისი ტყაპუქით კი არა, ზოგჯერ თავის გულითაც. ჩვენ კი უკეთესნი ვართ? ამ წმინდა და უმტევრო თოვლსავით სპეტაკს პერანგ ქვეშ განა ჩვენ იმაზედ მეტნი ვართ? ისინი მენანებიან, მებრალებიან-მეთქი, მე კი ჩემი თავი მძაგს და მეზიზღება. არა, ნახევარ კაცად, ნახევარ გულით ცხოვრება სიკვდილია, კდომაა...

— კდომა ხრწნაა და ხრწნას მარტო ჩირქი სდის. ეს თუ უნდა გეთქვა.

— შენ დამასწარ. მაგრამ ორ ტოტად კი. ერთი ტოტი—ჩვენი მკვდარის ნახევრისაა და ნუ გიკვირს, რომ ერთმანეთს უჩირქოდ ვერ გადვურჩებით, როცა ერთმანეთს მოვხვდებით ხოლმე. კარგს ვიზამთ რასმე და ერთმანეთს მკვდარის ნახევრით გულს ვუჩხრეკთ. ამიტომაც კარგის მქნელი,—იმათია თუ ჩვენი,—ან სულელი გვგონია, ან მატყუარა. მკვდარი ცოცხალს ვერ დაინახავს, ვერ გაიკითხავს ცოცხლურად...

— მაშ წასულია ჩვენი საქმე, თუ მართლა ეგრეა?

— ვინ გითხრა? ჩვენისთანისა—იქნება ჰო, მაგრამ იმათი კი არა.

— არ მესმის. აკი ორივენი,—ჩვენცა და ისინიც,—ერთნაირად მკვდარნი ვართ, შენის სიტყვით.

— ეგრეა, მაგრამ შენ ის ცოცხალი ნახევარი გავიწყდება, რომელიც შერჩენილი გვაქვს. განსხვავება აქ არის. ჩვენ რაცა ვართ, გაკეთებულნი ვართ, ისინი კი შექმნილნი. ჩვენ დაბლანდულნი ვართ, ისინი კი გვირისტით შეკერილნი, იმ გვირისტით, რომელნიც მარტო ბუნებამ იცის და ბუნება—ხომ იცი, რა ოსტატია. ისინი ჩაკირულნი არიან, ჩვენ დონდლონი, დუნენი. აბა იმათ სიმღერას უყურე: ერთი გძელი კვნესაა და მაინც სიმღერას ეძახიან. ჩვენი სიმღერა კვნესა არ არის და მაინც ლხენა ვერ დავგირქმევია. გახსოვს რა გვითხრა პაატამ, როცა ჩვენთან ქალაქში ჩამოვიდა იმ საშინელს თოვლ-ჟყაპში სამის მანეთის სათხოვნელად და მე გავეხუმრე:

— ბიჭო, სამის მანეთისათვის ამ სიშორედ როგორ წამოხვედი-მეთქი, ამ ვაი-ვაგლახში!—„აი, ბატონო, თქვენ რა იცით ხურმა რა ხილიაო,—მითხრა უზრდელობით და არა წყენისათვის,—აქედამ რომ მივალ, ნაჯაფევი, გზისაგან გალახული, თოვლ-ჟყაპისაგან გაწუწულ-გალაფული და ჩემს დაძონძებულ საბანში ცახცახით გავეხვევი და მივეგდები—რა ტკბილად დამეძინებაო, თქვენ ისე თავის ღღეში ვერ დაიძინებთო“. იმათთვის ძილი მართალი მოსვენებაა, მართალი აღდგენაა დახარჯულის ღონისა, ჩვენთვის კი ნებიერობაა, ღონის გასიებაა, დამძიმებაა, წყალმანკია, იმიტომ რომ ჩვენი ღვიძილიც ძილია. იმათი ცოცხალი ნახევარი ავად თუ კარგად მაინც ჰსაქმობს და ჩვენი კი უქმია. საქმეა სიცოცხლე... ეს არის იმათი კარგი და ამითი გვეჯობნიან...

— ნადირი კი არ დაძრწის დილიდამ საღამომდე საქმლის საშოვნელად. ჰშიან და, რომ ამისათვის ხელ-ფეხსა სძრავს, საქება-სადიდებელია?! ადამიანს ადამიანობა უნდა ემჩნევოდეს. აქ არის თავი და ბოლო ქება-დიდებისა.

— მაგით რა უნდა სთქვა?

— ის, რომ ადამიანობით ისინი ჩვენზედ უარესნი არიან. გლეხ-კაცისთანა გაუტანელს, გლეხ-კაცისთანა შეუბრალებელს და უმადურს ძნელად თუ ჰნახავ სადმე, მაშინაც კი, როცა თავის მოძმე-გლეხს ვიწროში მოატანს: დაარჩობს, მიწასთან გაასწორებს. სხვას ვილა სჩივის...

— მჯერა. თითო ოროლა ეგეები მეც ჩემის თვალთ მინახავს, ჩემის ყურით გამიგონია. მაგრამ ცხოვრება მაინც იმათშია: იქა ჰდულს ძარღვებში მოარული სისხლი, იქა სცემს თვითონ სიცოცხლის ძარღვიცა. რაც სთქვი, ეგ ჭუჭყია, ჭაფია მდულარე ცხოვრებისა, თავზედ მოგდებული. ძირში კი წმინდაა. მაშ რა სწნავს იმისთანა კაცურ-კაცს, როგორც გიორგი იყო, ან იმისთანა დედაკაცს, როგორც ოთარაანთ ქვრივია? მაგისთანა პური მარტო იმათს თორწეში-ლა ჰცხვება, ჩვენი თორწე კი მარტო ჩვენისთანა კუტ-პურს აცხობს. დღესაც ვერ გამოძირკვევია—რა მოგვეჩვენა გიორგის სახით?.. ჩვენ ხედვად და სმენადაც უღონონი ვართ და იქ კი... იქ კი რამოდენა ღონე ყოფილა შექმნისა... გიორგი...

— ნულარ მომაგონებ! მე ჩემი მემართება, როცა ის უბედური მაგონდება.

XX

დასაწყისი განთიადისა

არჩილმა გასწყვიტა ლაპარაკი და წინა და უკან მოჰყვა სიარულის ოთახში. ვინ იცის,—კესო შეეცოდა, თუ დაიღალა, და სიარულით ქარის ამოდება მოინდომა. ხოლო პატარა ხანს შემდეგ შუა გზიდან უეცრად მოუტრიალდა კესოს და უთხრა:

— არა, ჩემო საყვარელო დაო! ნუ მიწყენ კი და ეგრე ადვილად გზასაქცევი, თავიდან მოსაშორებელი არ არის გიორგის ამბავი. გახსოვს გრიგოლ ორბელიანი? რა რიგად აგვიტაცა იმისმა სიტყვამ, როცა ვკითხულობდით:

„მიყვით ნიჭსა გზა ფართთ, თაყვანის-ცემა ღირსეშას,
ნიჭს აბლუჲს ზენა მხელთღ კაცს და არა გჳაბი-შვილთმას.“

— ეგ აქ რა მოსატანია? ჰკითხა კესომ.

არჩილი ჩაჰფიქრდა: გაუკვირდა მიუხედავად კესოსი.

— შენი კითხვა მაკვირვებს, კესო!

— საკვირველი აქ არა არის—რა, მიუგო კესომ და თავი ჩაჰლუნა, თითქო ეს დუნე პასუხი თვითონვე ეთაკილაო.

— მაშ გიორგის შეირთავდი? ჰკითხა უეცრად არჩილმა.

კესომ ეს უეცარი კითხვა იწყინა, თუ რა, დიდხანს პასუხი არ გასცა. არჩილმა აცადა. გული კი აუფანტქალდა. ვინ იცის—რა უფრო ენატრებოდა,—ჰო, თუ არა. არჩილმა ხელმეორედ ჰკითხა:

— შეირთავდი?..

— არა.

— მეც ეგრე მოვიქცეოდი. გამოდის, რომ თუ არ გვარი-შვილობას...

— ნუ იტყვი მაგას!.. შეჭკივლა კესომ წყრომითა და თვალები დაუბრიალა.

— ნუ სჯავრობ, კესო! მართალს თვალი თვალში უნდა გაუყარო უშიშრად. მაღლი მაგასა აქვს...

— არ მიყვარდა და იმიტომ.

— ჩვენი ვაიც მაგაშია. სჩანს ჩვენთვის წიგნი სხვა ყოფილა და საქმე სხვა. არ გიყვარდა იმავ მიზეზით, რა მიზეზითაც არ შეირთავდი: გლებ-კაცი იყო. სად არის აქ „თაყვანის-ცემა ღირსებისა“, რომელიც ჩვენ ასე მოგვწონდა? წიგნშია და არა საქმეში, ენაზეა და არა გულში. აბა გიორგის ამბავი წიგნში ამოგვეკითხნა, რა პტყელ-პტყელ ლაპარაკს მოგვევებოდი მე და შენ და ჯვართ-ვაცამდით, ვისაც კაცის საწყაოდ გვარი-შეილობა მოუხმარია. „ღირსების თაყვანის-ცემას“ ვილა სჩივის, შენ ვერც კი მიუხვდი სიყვარულს, კაცი თურმე თავს გვევლებოდა. აი რა დიდი კედელია ჩვენსა და იმათ შუა!.. ჩვენის სისხლ-ხორცის ქვითკირია, ქვითკირი... ჩვენ რომ გვეკითხონ, ვითომ დიდი ხანია გადაგვიქცევია ეს მაგარი კედელი. მაგრამ რით? მარტო წიგნისაგან გააღმასებულ ენითა. ენით ვაქცევთ და გული კი ისევ ებლაუჭება, ისევ აშენებს, აგებს... ნახევარ კაცნი ვართ და ვაი რომ უკეთესი ნახევარი მოგვთლია...

— არჩილ, მეტის-მეტია.

— მკვანედ, უფერ-უშარილოდ ლაპარაკს გულქვაობაში ნუ ჩამომართმევ, ჩემო კესო. სიცოცხლეში ხშირად არ მოგვევლინება იმისთანა რამ, რომ ჭკვა გვასწავლოს, თვალი აგვიხილოს. ხომ მიწასთან გასასწორებელნი ვიქნებოდით, თუ ჩვენისთანებს იმოდენა ღონეც არა აქვს, რომ თვალის ახილების ტკივილს გაუძლოს. ეს-ლა გვაკლია.

— მაშ სთქვი!.. თუმცა ტკივილითა სჭრი, მაგრამ ამებით ჰკერავ კიდევ. სთქვი!..

— იცი, რა იყო გიორგი!? გიორგი მთელი წიგნი იყო, ხიდ გაღმა დაწერილი. გიორგი წიგნია-მეთქი, მთელი წიგნი ცხოვრებისა, სულ სხვა ასოებით დაბეჭდილი. წინ გადაგვეშალა ეს წიგნი და ვერ წავიკითხეთ. რას არა ვკითხულობთ მე და შენ და ათასი ჩვენისთანა. მწიგნობრობით დღეს ვის არ მოაქვს თავი და მაგის ანბანი კი თურმე არა გვეცოდნია. გიორგი ცოცხალი ხატია ღირსებისა. „თვით უკვდავება მშვენიერსა სულში მდგომარეობს“, ნათქვამია და რამდენჯერ გვითქვამს მე და შენ, — რა კარგად და მართლად არის ნათქვამიო. წიგნში ეს დანახული გვაქვს, ენაზედ ხომ გვაკერია და გვაკერია. ცხოვრებამ კი რომ ამისი ცოცხალი ხატი წინ დაგვიყენა, ვერ ვიცანით: თვალით ნახული ვერ დავინახეთ. არ შეირთავდი!.. ვის? „მშვენიერს სულსა“. არ გიყვარდა ვინ? „თაყვან-საცემელი ღირსება“. არც გიყვარდა ის, ვისაც „ცის სხივით აცისკროვნებს მშვენიერება“ სულისა.

— სიყვარული ბძანებით არ მოდის.

— განა მზე კი უბანებს ხოლმე ვარდს, გაიშალეო!.. აქ თავის-თავად უნდა მოსულიყო, რომ უკაცრად ბრმა გული არ დახვედროდა, გვარი-შვილობის ცხრა კლიტით დაკეტილი. აბა შენი ტოლი კაცი ყოფილიყო და ვინ იცის, იქნება ბძანებასაც გაეჭრა. სიყვარულსა ხომ მაინც მიუხვდებოდი და მაინც, სხვა არა იყოს-რა, თუნდ ნაასალი მადლიც გიორგისა არა სცებოდა. აქ კი გვარი-შვილობამ კარი გულისა არ გაუღო. წმინდა შუქი მშვენიერის სულისა ამოდ და უქმად-ლა ჯავარსავით ეფინებოდა ცივს კედელს. შენ ვერც კი მიუხვდი, ვერც!.. იმან კი იცოდა და არა სჩიოდა. „არა ვნანობო, არაო!..“ მოკვდა და ეს უწყინარი სიტყვები ჩვენ დაგვიგლო ჩვენის თავის გასაკითხად.

— ნურც ეგრე გამასწორებ მიწასთან!.. მეყოფა!.. უთხრა კესომ და ტირილი დაიწყო.

არჩილს შეეცოდა, მივიდა და შუბლზედ აკოცა.

— წმინდაა ეგ ცრემლი და არ მოგწმენდ. თქვენ ქალები ამით გვჯობიხართ მამაკაცებს...

— რომ ცრემლს—გვინდა თუ არა—წყალსავით ვღვრით ხოლმე. კმარა სიცილი!.. დავიტანჯე!..

— ო, ჩემო კარგო, ზოგჯერ ცრემლი „მდუმარე წვიმისამებრ ნაყოფის გამომცემელია“. ცრემლი ყოველთვის არ არის უბრალო წყალი, ცრემლი ზოგჯერ ფარია და დროზედ ხმარებული ფარი იგივე ხმალიაო, ვილაცას უთქვამს.

— მაგით რა გინდა სთქვა?

— შენი ტირილი მიხარია... მეც ვიტირებდი, რომ მარტო უკან-ლა ვიხედებოდე, როგორც ეხლა შენ. იქ, უკან ბნელა... ღამეა...

— და ხილია ჩატეხილი, ხილი!.. წამოიძახა ტკივილით კესომ.

— ეგ მინდა, რომ ყველამ დავინახოთ, ეგ მინდა, რომ ყველამ ვიცოდეთ. შენ ეხლა ჰხედავ, შენ ეხლა იცი.

— ვიცი და ვტირი...

— ამიტომაც მიხარია შენი ტირილი...

— არჩილ, წინ რაღაა, წინ! შეჰბღავლა უეცრად კესომ და ორისავ ხელის თითები ერთმანეთში ჩაიწნა და ფშვნეტა და მტვრევა დაუწყო.

— ეგ ცრემლიანი ცოდნა უკანა სწვავს და ჰბუგავს, წინა ჰნამავს და ამწვანებს. ეგ ნამი რომ გაბევრდება, მდინარე წყლად იქცევა და მთელს ტივს მიიტანს, რომ ჩვენ შორის ჩატეხილი ხილი გაამთელოს და ეგრე ორსავ ნაპირს გააერთებს. ეგ ცრემლიანი ცოდნა, თუ ცოდნიანი ცრემლი უკანისა, — შუქია წინასი და შუქი ხომ...

— დასაწყისია განთიადისა, განა, ჩემო კარგო.

— სწორედ.

და-ძმანი ერთმანეთს სიხარულით გადაეხევივნენ.

შუა ხანში შესულმა შემოდგომამ ზამთრისაკენ პირი ჰქმნა და ნახევრად შექცეული ზურგი მთლად შეაქცია ზაფხულსა. ის თბილ-გრილი, ის მშრალ-სველი, ის ცივ-ლურჯი შემოდგომა, რომელიც ჩვენმა დალოცვილმა ქვეყანამ ასე ტკბილად, ასე ლბილად იცის, მიჰბერდა და ჭაღარა მოერია. მისი ჭაღარა ჭირხლია.

მთა-ბარს, ტყე-მინდორს დილ-დილაობით ჭირხლი ედებოდა და მხოლოდ შუა დღის გულზედ მზე პირდაპირ დაჰხედავდა თუ არა, ჭირხლს, ზოგს წყლად ქცეულს, მწყურვალს მიწა სვამდა და ზოგი ორთქლად ცას აჰქონდა და ბამბის ქულასავით თეთრ, ფუნჩულა ღრუბლად აქა-იქ ატარებდა თავის თვალ-გადუწვდენელს სიგრძე-სიგანეზე, სიღრმე-სიმაღლეზე.

მოვიდა ზამთარი და მოიტანა თოვლი. სწორედ შობის ღამეს ხელ-ახლად მოვიდა დიდი თოვლი და სოფლის გზებსა და ორღობეებში თეთრ უმტვერო სუფრასავით დაეგო და დაფინა. გლეხ-კაცობის სახლებს, ჩალით და ზოგან კრამიტით დახურულებს, მძიმედ დაედო თოვლი და ქუჩყიანი თავ-სახურავები მოჰრთო თეთრად, თითქო ძალზე გარეცხილი ჩადრები გადააფარაო. კაკლის ხეები ეზოებში და ხილისანი ბაღიებსა და ბაღებში შეიკუნწლა ახალის თოვლის ქულითა და შავად გაშიშვლებული ტოტები თეთრად გამოლამაზდა. ორღობის ღობეები, წალმით დახურული, სქლად დადებულ თოვლ-ქვეშ ისე სჩანდა, თითქო თეთრი საფარავი აქვთ გადაჰედილი ზემოღამაო.

თოვლი რომ გადილა, ბევრს ხანს არ გაუვლია, ყინვამ მოუჭირა: აცივდა, აყინდა. ძველს თოვლში შეპარებული სითბო დღისა თოვლიდამ ჯერ კიდევ წყალს აწვეთებდა, მაგრამ ყინვა არ უშვებდა და ყინულად ქცეული ნაწური ჩურჩხელებსავით ეკიდა ხის ტოტებს, ღობეების ნაპირებს, ჩარდახების და ბანების გარეშემო.

ღამე არ იყო ბნელი. ცაზე დრო-გამოშვებით კაშკაში მთვარე ხან გამოჰყოფდა ხოლმე ღრუბლებიდან თავს, ხან ისევ ღრუბლებში გაეხვევოდა, თითქო ღრუბლის ბნელი და მთვარის შუქი ერთმანეთს ეჭიდებოდა და ხან ერთია ქვეშ, ხან მეორეო.

სოფელს დიდი ხანია ეძინა იმ გულიანის ძილითა, რომელიც მართლა სასვენია და არა სანებიერებელი. მისწყდა სოფლის ხმაურობა, დღის ჟღივილ-კივილი, მისწყდა ადამიანის ფეხის ხმაც. ახალ მოსულს თოვლს, ყინვა დაკრულს, არსად არ აჩნდა ნაფეხური ადამიანისა... სოფელს ხმა გაეკმინდა, და თითო-ოროლა ადგილას მეტის-მეტად ფრთხილის ძაღლის ყეფა-ლა ისმოდა ხანდისხან.

ყველას ეძინა, ყველას... ერთის მეტს.

იყო სახლი, საცა იმ ერთს არ ეძინა. ამ სახლში ჰბნელოდა. სანთელი არ ენთო და მარტო კერაში თავხეს სისქეს კუნძს ცალ-გვერდზედ ცეცხლი

ეკიდა და უგემურად ჰბოლავდა. როცა ნალვერდალ-მოსხმული, გამომწვარი გვერდი ხისა დრო-გამოშვებით პატარა ენასავით ალს წამოაგდებდა, ერთი მხარე სახლისა პატარა მანძილზედ ცოტა-ხნობით მოჰშუქდებოდა.

კერასთან ცეცხლის შორი-ახლო ძაღლი იწვა. რგვლად გადმოეჭექნა თბილი ნაცარი, თვითონაც გორგალასავით დახვეულ-ჩახვეულიყო, უკანა ფეხები წინ წამოეყარა, წინანი—უკან, თავზედ ბანჯვლიანი კუდი გადმოეფარა, ცხვირი კუდის ბოლოში წაეყო და ეძინა. ძაღლის გვერდით, ცოტა მოშორებით ვილაცა მოხუცებული დედაკაცი კერასთან ცეცხლა-პირასვე იწვა დედამიწაზედ გაშლილ ქვეშაგებში და გულიანად ეძინა. დედა-ბერის ქვეშაგების გვერდით ტახტი იდგა და ზედ იწვა სნეული, ქვეშაგებად ჩავარდნილი, დამდნარი, მიღეული და თითქმის სასიკვდილოდ მიხრწნილი.

ეს იყო ის, რომელსაც მთელს სოფელში არ ეძინა...

— ვინ მეძახის, ვინ!..—იძახოდა ძილ დაკარგული სნეული თავის გულში, თუმცა არსაიღამ კი ხმა და ჩამი-ჩუმი არ იყო,—წადი, წადიო!.. რად იძახის გული? რად მეწვევა, რად?

იტრიალა ღონე-მიხდილმა სნეულმა, იშფოთა...

— მივალწვე კი!..—ჰკითხა თავის-თავს,—ფეხის გადადგმის ილაჯი ალარა მაქვს... გზაზედ დავეცე სადმე და სული დავლიო, ხომ საძაღლედ გაჰხდა ჩემი ლეში... რად მეძახი, რად!...—შეჰკივლა ეხლა კი ხმა-მალლა ვილაცას კენესითა და ვაებითა და მაშინვე გადაჰხდა ცეცხლა-პირას მწოლარე ბებერ დედაკაცს, ხომ არ გამოელევიდა და არ შემიტყოფო.

მარტო ძაღლმა წამოიხედა; პირველში ერთი ყრუდ ყელში წამოიყვება და რაკი დაინახა პატრონია და სხვა არავინ, წინანდებურად წაჰყო კუდის ბოლოში ცხვირი და არხეინად ისევ ძილს მიეცა.

ბებერს კი ისევ ისე გულიანად ეძინა.

— სძინავს!.. სთქვა ისევ ჩუმად სნეულმა,—მეც მალე დავიძინებ... სულთა-მხუთავი კარს მირაკუნებს. დავიძინებ და მადლობა ღმერთსა, აღარ გავიღვიძებ... მეყოფა...

ამის თქმაზედ სნეული გაყუჩდა, თითქო, რაც სტკიოდა, დაუამდაო.

— კიდევ!.. კიდევ მეძახის!.. დღევანდელ დღეს დაიბადა, დღევანდელ დღეს!.. მოვიღივარ, მოვიღივარ!..

სთქვა და ქვეშაგებში უღონოდ წამოჰჯდა. ტანისამოსი იქვე თავით ელაგა. ჩაიცვა თბილი წინდები, თბილი ახალუხი, ზედ გადაიცვა კაბა, მოიხვია თავს შავი შალი, გადმოცოცდა ქვეშაგებიდამ, წაჰყო ქოშებში ფეხი და უღონობამ სძლია: ფეხი წინ ვერ წასდგა. დაჰბარბაცდა და ცალის ხელით ქვეშაგებს უკანვე გადაებჯინა,—არ წავიქცეო.

ცოტას ხანს ეგრე ხელ-დაბჯენილი იდგა გარინდებული. როცა პატარა მოჰსულიერდა, მისწვდა ჯოხს, ქვეშაგებზედ მიყუდებულს, და ფეხ-აკრებით გავიდა სახლიდამ. უღონოს სიარულით ეზო გაიარა, ორისავე ხელით წინ წაძლოლილ ჯოხზედ დანდობილმა. ეზოს კარიდამ რომ ავადმყოფმა ფეხი ორღობეში გადმოჰდგა და დაინახა ახლად მოსული, ფეხ-უხლებელი თოვლი, სთქვა:

— ჯერ უწმინდური და მურტალი ფეხი ადამიანისა არ მოჰხვედრია და არ გაუცოდვიანებია ეს უცოდველი თოვლი... კიდევ!.. მოვიდვარ, მო!..

ფრთხილს ძაღლს პატრონის გარედ გასვლა არ გამოეპარა. ადგა, ნაცრიანი ბალანი ერთი ორჯელ შეიბღერტა, გაიბობლა, ტანი დაიგძელა, ჯერ წინა ფეხები დაიჭიმა, მერე—უკანა, გაიზმორა, დაამტქნარა და ზღაპრით გაეკიდა პატრონსა. დერეფანში რომ გავიდა, პატრონი აღარსადა სჩანდა. ჩახტა დერეფნიდან ეზოში, თოვლზედ ახალი ნაფეხური პატრონისა დაჰსუნა და აუჩქარებელის ძუნძულით აედევნა კვალსა.

ბებერმა დედაკაცმა კი ვერ შეუტყო ავადმყოფს გაპარვა. იმას ისევ ისე გულიანად ეძინა.

რაში ჰგვანდნენ ერთმანეთს მძინარე და წამავალი!

მართალი უთქვამთ: წუთი-სოფელი ზოგისათვის მამაა, ზოგისათვის—მამინაცვალიო.

XXII

წყევლა-კრულვიანი საკითხავი

გათენდა შობა ღღე. ჯერ თითქმის კარგადაც არ გათენებულებოდა, რომ მინდვრის ფარეხებიდან ორს მემცხვარე თუშს ოთხიოდე ჭედილა და ხუთიოდე თოხლი წინ გამოეგდოთ და სოფელში მიერეკებოდნენ,—ბედნიერი ღღეა და გაჰსნილდა, იქნება გავყიდოთო. ძალიანა ციოდა. ცხვრები მოგოგავდნენ თოვლიან გზაზედ და მოაქანებდნენ თავისებურად ღუმებსა. მემცხვარეებს ისე სციოდათ, რომ შეცივებული ხელები გულზედ გადაეჯვარდინებინათ და უბეში ეწყოთ, კომბლები კი ილლიაში ეჩარათ, წინ გამოშვებულები.

გზა სოფლის სასაფლაოს ბოლოზედ მოდიოდა და აქედამ უხვევდა სოფლის ორლობისაკენ. მოვიდნენ ამ გზაზედ თუ არა, სასაფლაოდამ ერთი ღმუილი შემოესმათ.

— ეს რა ჰღმუის?—იკითხა ერთმა.

— კაცო, აფთარი არ იყოს და არა სთხრიდეს ვისიმე საფლავს. გავაფრთხოთ, მადლია,—სთქვა მეორემ და წელიდამ დამბაჩა გაიძრო და დაჰცალა.

ღმუილი პატარა ხანს შესწყდა დამბაჩის ხმაზედ, მაგრამ ისევ მალე მოისმა. ეხლა კი ღმუილს წკავწყავიც მოემატა.

— აბა ერთი ვნახო... სთქვა ერთმა მათგანმა და გასწია სასაფლაოსაკენ.

შორი-ახლო მიუვიდა ხმას და დაინახა, რომ ძაღლი წამოსკუპებული იჯდა ვილაკის საფლავზედ, უკანა ფეხებზედ ჩამჯდარიყო და წინა ფეხებზედ დაბჯენილი და სოფლისაკენ პირ-მიქცეული საცოდავად ჰღმუოდა.

გაუკვირდა მემცხვარეს. მივიდა ახლო და ელდა ეცა. ძაღლის ზურგთ უკან მკვდარი დაინახა: საფლავზედ გარდი-გარდმო გადაქცეულიყო, ფეხები აქედ პირას მიწაზედ ებჯინა თითის წვერებითა და ორივე ხელი იქით პირას

გადაეკიდნა, თითქო სდომებია მთელი საფლავი ქვითა და მკვდრით ერთის ხვევით გულში ჩაეკრაო.

ელდა-ცემულმა თუშმა დაუძახა ამხანაგს. ამხანაგმა ხმა არ მოსცა. ორ-ლობეში შეესწრო და ძახილი ვერ მისწვდა.

გამოჰბრუნდა თუში, ნახულით გაოცებული.

— აქ რამ მოიყვანა ამ ყინვაში და რამ მოჰკლაო? ჰფიქრობდა გზა-და-გზა.

თავის ამხანაგს რომ დაეწია, უამბო ნახული.

— დახე, ძაღლი პატრონს არ მოჰშორებია!— წამოიძახა ამხანაგმა, — და-ლოცვილი პირუტყვია. ბარაქალა, ძაღლო, ბარაქალა!..

მემცხვარემ და ნამეტნავად თუშმა იცის ყადრი ამ ერთგულის და მართ-ლა საქებარის ოთხ-ფეხისა...

შეატყობინეს სოფელს. თუმცა შობის დღე იყო, მაინც დიდი და პატა-რა, კაცი და ქალი გაიკრიბა და სასაფლაოს ზედ დაედო.

ის მკვდარი ოთარაანთ ქვრივი გამოდგა, ის საფლავი—განა თქმა-ლა უნდა—გიორგის საფლავი იყო... ის ძაღლი... მაგრამ ძაღლს ვილა იკითხავს?

შეიქმნა ჟღივილ-ყაყანი. ზოგი რას ამბობდა, ზოგი რას. მითამ არ იყო სალაპარაკო თუ? გაიბა ლაპარაკი... მითქმა-მოთქმაში დაავიწყდათ, რომ მკვდარს პატრონობა რამ უნდა. ყველას ის ეხარბებოდა, — ერთი გავიგო ვინ რას ამბობს და საცა ჯგუფს დაინახავდა, ან ლაპარაკის ხათხათქს ყურს მოჰ-კრავდა, იქ გარბოდა და მიეშურებოდა.

— გაჰტყდა ეს რკინის დედაკაციცაო, — ამბობდნენ ზოგიერთნი, — ეს ფესვ-მაგარი ხეც წამოიქცაო.

— დედის-ერთა შვილის დაკარგვა ძნელია, მერე რა შვილისა! — იძახოდ-ნენ დედაკაცები, — აკი ეს გაუტეხელი დედაკაციც გასტეხა და გაანადგურაო.

ბევრს ეცოდებოდა ეგრედ გათავებული ოთარაანთ ქვრივი. დამტირე-ბელი კი არავე იყო. ძნელია ეგრედ წასვლა სააქოდამ. მაგრამ რა? ვინც მოჰკვდა, თავსა მოუკვდაო, იტყვიან ხოლმე გლეხები. განა მართალი არ არის!

არა, — ზოგჯერ მართალი არ არის. აქ იყო ერთი კაცი, რომელსაც მოუკვდა ოთარაანთ ქვრივი!.. ეს იყო სოსია მეწისქვილე. თითქმის ოც-და-ათი წელიწადია მაგ დედაკაცზედ გული შევარდნილი ჰქონია. ჯერ გასათხო-ვარი ყოფილა, უთხოვნია და დაუწუნიათ. ის დღეა და ეს დღე სხვა აღარა-ვინ უნდომნია, გული აღარავისზედ მისვლია. როცა ოთარაანთ ქვრივი დაქვ-რივდა, მაშინ ერთხელ კიდევ გაუარა თურმე გუნებაში იმისმა შერთვამ, მაგ-რამ თავის გულში სთქვა:

— მაგას ასეთი ქმარი მოუკვდა, რომ მე ფეხის ჩლიქადაც არ ვეკა-დრებოდი... ველარ შევბედავ, ველარა!..

სთქვა და ახლოც თურმე აღარ გაუარა ოთარაანთ ქვრივსა რიდისა და კრძალვისაგან.

სოსია მეწისქვილეს ეხლა ორივე მუხლი მოეყარა უსულო ოთარაანთ ქვრივის წინ, იმისი მკვდარი ხელი ხელთ ეჭირა და ქვითქვითებდა ჩუმად.

— ადე, რას ჰღმუი უბატრონო ძაღლისავით!— დასცინა მოხუცს ახალგაზდა გლეხმა ბიჭმა ამხანაგების სამასხაროდ, — შენც მითამ მარაქაში ერევი... შენი რაო?

— ნუ ამბობ მაგას, ჩემო მამავ და შვილო! — უპასუხა თავისებურად ტკილად მოხუცმა ტირილის ხმით, — სხვა სხვის ომში ბრძენიაო...

იქნება კიდევ ეთქვა რამე სოსიას, მაგრამ ამ დროს ხელ-და-ხელ გაკეთებული საკაცეც მოიტანეს და რომ მივიდნენ მკვდრის ასაწევად და საკაცეზედ დასადებად, ვილაცამ წაიბორძიკა მეწისქვილის ფეხზედ და ითაკილა.

— ეს ვილა ოხერია, ფეხებში გვედებო! სთქვა წაბორძიკებულმა და, ღონიერად წაჰკრა რა ფეხი ბერ-კაცსა, დაატანა: წადი, იქით გაეთრიეო.

დაბრიყვებული ბერი-კაცი გადაიქცა თოვლზედ. როგორც იყო წამოდგა და როცა ტყავის კალთებს თოვლისაგან იბერტყავდა, უთხრა ხელის მკვრელს:

— ცოცხალზე არ გამახარა წუთი-სოფელმა და მკვდარზედაც აღარ მატირებთო!.. ცოდო ვარ, შვილო, ცოდო!

მართლა რომ ცოდოა!..

მაგრამ სხვა ვინ არ არის ცოდო?

ერთიც ეს არის საჭირ-ბოროტო და წყევა-კრულვიანი საკითხავი ამ უთავ-ბოლო და უსწორ-მასწორო წუთი-სოფელში.

ამბავად გაგონილნი

I

მრთხელ მეფე ერეკლე II მიბძანდებოდა თურმე ქალაქიდან კახეთს და თან, რასაკვირველია, ამაღა ხლებია. მზე დაწურვაზედ ყოფილა, როცა მეფე მიბძანებულა საგარეჯოს ბოლოებზედ, დაუნახავს, რომ ერთს ყანაში დიდ-ძალი მუშა დგას და მკის. იკითხა—ეს ამოდენა მუშა ვისიაო. მოახსენეს—აქ საგარეჯოში ერთი შეძლებული გლეხია და იმისი მამითადიაო.

— შაბაშ გლეხსაო,—ბრძანა თურმე და იმისი ვინაობა იკითხა. მოახსენეს ვინც არის და თან დაატანეს: ასეთი ხელ-მოქერილი რამ კია, რომ პურს არავის აკმევს, თუ არას გამორჩაო.

შეაყენა მეფემ ცხენი და უბრძანა:—თუ აქ არის ის გლეხი, აქ მომიყვანეთო.

მოიყვანეს. მეფემ უბრძანა:—ვახშმად ჩემის ამალით შენი სტუმარი ვარო.

— მობძანდი, შენი ჭირიმე!—უპასუხა გლეხმა,—მაპატივე კი, აქ სამზადისი არა მაქვს, შინ მეწვიეო.

მეფემ ნება დართო. გლეხი გადაჯდა ცხენზედ და ქენებით შინ წავიდა. ვიდრე მეფე აბძანდებოდა სოფელში, ჩამოლამდა კიდეც. გლეხი წინ მოეგება, მიიწვია მეფე მიწურის სახლის ბანზედ, რომელიც თავიდან ბოლომდე

საფენით მოეფინა კიდეც. ძალიან კარგად დაჰხვდა თურმე მეფესა და იმის ამაღლასაც. როცა მეფემ ვახშამი მიირთო, წასვლა დააპირა და ცხენები მოითხოვა. მოართვეს ცხენები. გლეს მადლი უბრძანა და ზედ დაატანა:

— აკი, შეილო, შენ პურს არავის აქმევ ისე, რომ არას გამოჩეო?

— მაინც ეგრეა, შენი ჭირიმე!—უპასუხა თამამად გლემმა,—მართალი მოუხსენებიათ.

— როგორ? აბა დღეს მე რას გამომჩი?

— აი ბანზედ მიწა ახლად დაყრილია. ამის დატკეპნას კარგა მუშა მოუნდებოდა და მე მეტი გამორჩომა რად მინდა, რომ ჩემმა ბატონმა და ამოდენა დიდებულმა ხალხმა თავისის საკუთარის ფეხით ბანი დამიტკეპნესო.

მეფეს მოეწონა ეს მოსწრებული სიტყვა, გაეცინა და ხალათი უბოძა.

II

მეფე ერეკლეს II ჰხლებოდა ერთი ღარიბი მოხუცებული დედაკაცი და მოწყალება ეთხოვნა.

— სხვისა მამაც და ჩემო მამინაცვალო, ერთხელ ჩემკენაც მოიხედო,—ეხუმრა დედაკაცმა.

— რა არის, ამოდენა ხანია სულ მოწყალებაზედ დადიხარო,—ებრძანებინა ხუმრობითვე მეფეს,—განა შეილები არა გყავსო?

— მაშ რის დედაკაცი ვიქნები, რომ შენთვის ყმა არ გამეზარდოს, შეიდი შეილი გაგიზარდო!

— არა გრცხვენიან, დედი, შეიდის შეილის პატრონი და საგლახაოდ დაიარებია!

— ვიშ, შენი კვნესამე! ნეტავი ერთი მყვანდეს და შენისთანაო.

III

მეფე გიორგის XIII ერთი კარის-კაცი ჰყოლია. თუმცა ხნით მეფეზედ უფროსი ყოფილა, მაგრამ წვერ-ულფაში ერთი ჭალარაც არა რევია თურმე. ერთხელ მეფეს იმისათვის ებძანებინა:

— ერთი მითხარ, რისაგან არის, რომ მე ამოდენა ჭალარა გამომერია, ლამის სულ გავთეთრდეო და შენ კი, ჩემზედ უფროსს, ეგრე შავად შეგაბერდა თმა და წვერ-ულფაშიო?

— წესიც ეგრეა, ბატონო?!—უპასუხა კარის-კაცმა,—თქვენ ხელმწიფე ბძანდებით, პირნათლად უნდა სუფევდეთო და მე კი თქვენი ყმა ვარ, პირშავადაც რომ ვიყო, არა მიშავს-რაო.

IV

მეფე გიორგი XIII ერთს ღროს ყაზახ-ბორჩალოს მიბძანებულა და სწვევია ერთს ღარბაისელს, საქართველოს ერთგულს მოხუცებულს აღალარსა. ჩამოვარდნილა ლაპარაკი ცხენებზედ და მეფეს უკითხავს აღალარისათვის:

ყაზახ-ბორჩალოს ცხენი უწინ გათქმული იყო მთელს საქართველოში, ეხლა კი იმისთანა ცხენები აღარ გამოდიან. რა იქმნენ ის უწინდელი ცხენებიო?

— იმ ცხენებზედ ის უწინდელი ქართველები შესხდნენ და წავიდნენო,—უპასუხა გულ-ამოჯდომით მოხუცებულმა აღალარმა.

პარიანტეზი

გ ა ზ ა ფ ხ უ ლ ი

 ს გაზაფხული
ტკბილ არს მორთული;
ქვეყანას დაჰფრენს

ცით სიხარული.

ყველა ყვავდება,

ყველა ახლდება,

რა ხედავს თბილ მზეს,

გამოცოცხლებს.

ბალი ყვავილით,

ნორჩ ყმაწვილივით,

რა არის ძილათ

ღიმილობს ტკბილათ.

ფრინველი იქ მღერს,

ბუღბუღი აქ სტვენს,

თვის მიჯნურს ვარდსა

დაჰკენეს და დაჰკენეს

და იქ პეპელა,

ფრთა აკრეფილი,

ყვავილს სწოწს ნელა

და თრთის ყვავილი;

იქვე კურკურით,

ჩუმის ჩურჩურით

წყარო ჩამორბის

ცელქათ, მურმურით;

რა რიგათ გიჟობს

ბრწყინვალე წყარო

მიცურს და ხარობს,

„ყინვით არ ვარო“.

ზამთრითა შეკრულს,

წყალს დამონებულს
 ყინვა აღნება,
 მონებაც სწყდება,
 მიდის აძლევს ბანს
 ქვეყნის გალობას;
 ყველა ყვავდება,
 ყველა ახლდება,
 ხან დაბერდება,
 ხან გაცოცხლდება;
 და მარტო გული
 ჩემი ბედ-კრული
 არც აყვავდება,
 არც გაცოცხლდება.

სიხარული

იხარული ჰგავს მინდორში გაზდილს,
 გზაზედ მოწყვეტილს სურნელსა ყვავილს,
 რომელიც დიდხანს ხელში არ გრჩება,
 მცირეს ხანს გატკობს, მერე დაჰკნება.

გუთნის დედა

ავკიმოთ, ლაბავ, ჩვენი ჭაბანი,
 მხვედრათ გვრგებია მიწანი შავნი;
 ბელტო ბელტოზედ გადმოვაწვინოთ
 და ჩვენი ოფლი მიწას ვაწვინოთ.
 ნუ სწუხარ, ლაბავ, შენი უღელი
 ჩემს უღელზედა არ არის ძნელი,
 მეც შენებრ მიწას დავყურებ თვალით
 მისთვის, რომ ზეცა წამართვეს ძალით;
 შენებრ საზრდოსა მიწით მოველი,
 რა ცით აღარ მაქვს საზღო ცხოველი;
 შენებრ მეც მელის მიწა ვით სხვერპლსა
 საფლავის შემდეგ დასავიწყელსა.

შენ პირუტყვი ხარ და მე მეტყველი?!
 ეგ ჩემო ლაბავ, ნუ შეგშურდება:
 რათ მინდა ხმალი, თუნდ იყოს მკრელი,
 თუ სიმართლისთვის დამიჩლოუნდება?
 რათ მინდა, მითხარ, იგი გუთანი,
 რომე აჩეჩოს ხოლოთ მიწანი
 და არ მოსთხრიდეს ძირით იმ ბალახს,
 რაიც დაუშლის ნათესს აღმოსვლას?
 ჩემისა ურვის, ჩემის წუხილის
 ჩემ კაცობრიულ დადრგუნვილ სულის
 სიტყვანი ვით გულოს მებადებიან,
 ისევ იმავე სიღრმეს კვდებიან.
 შენ ვერ გაიგებ მეტყველის ტანჯვას,
 რომ მართალს სიტყვას გულში უხმოთ ჰკლავს...
 აქ მენდე, ლაბავ, ჩემი უღელი
 შენ უღელზედა უფროა ძნელი!..
 მაშ რა გაღონებს? გასწი ჰაპანსა,
 ნუ მიღალატებ ძველს ამხანაკსა!..

ჩ ი ტ ი

სტვენ და უსტვენ,
 შურიტა მკვრეტენ,
 არა ფერს დავსდევ,
 შრომას რას ვაქნევ?

ჩემია წერა:
 მღერა და მღერა
 დაუღვენლობა,
 თავისუფლობა.
 ღვთით მოცემული
 დიდ არს ქვეყანა,
 გახარებული
 ვფრინავ ყველგანა.
 სადაც კი მინდა
 გადავფრინდები,
 ნიჭი მაქვს წმინდა,
 საფრენათ ფრთები;

ლურჯსა ჰაერში
 ჩავილუპები,
 ფოთლიან ტყეში
 დავიბუდები;
 ღამეს ვატარებ
 ფოთლიან ხეზედ,
 დილას ვახარებ
 სხვა და სხვა ხმებზედ.
 და რა მზე მალევით
 თავს შორს ამოჰყობს,
 მის სხივი გრძალვით
 ფოთლებს ააშრობს,
 გავიშლი ფრთებსა,
 გავიჰიმები,
 გავიწვდი ფეხსა,
 გავიზმორები.
 ჯერ შევხედავ ცას,
 ქვეყნის დამბადავს,
 მერეთ მთა და ბარს,
 მერეთ ჩემ ფრთებსა,
 ჩემ საყვარლებსა;
 მსწრაფლ ისარივით
 ცას აღვფრინდები
 და შორს ქარივით
 ჩავილუპები.
 მინამ ვარ უფლათ
 ჩემის თავისა,
 მხიარულ სტუმრათ
 ვარ მაისისა;
 და როს ცდუნებით
 და მოტყუებით
 გალიას ჩამსყენ,
 მშვიდობით, ველო!
 მაშინ აღარ ვსტვენ,
 საწყალობელო!
 დაღონებული,
 ფრთებ დაშვებული
 დავიწყობ ჭკნობას,
 სიკვდილის ხმობას

და, ველო, შენსა
გამღვიძებელსა,
შენ ჩიტს პატარას
მალე ნახავ მკვდარს.
რაი სურს კაცსა
რომ მიბაშს ფრთასა?
თავისუფლება
ჩიტის შურდება?!..

ქართულის ნანა ქართულის აკვანზედ

„Спи, пока заботь не знаешь
Баюшки-баю“.

ლერმონტოვი

ანა, შეილო, ნანინა,
მითხარ, რამ შეგაშინა?
რაზედ შეჰკრთი? მტირალნი
რათ მომაჰყარ მე თვალნი?
ჯერ ხომა შენი ბედი,
გრძნობა წინა მორბედი
არ უხატავს შენ ნორჩს თვალს
ქართველთადმი ღვთიურს ვალს.

ნანა, შეილო, ნანინა,
მაშ, მრქვი, რამ შეგაშინა?

ჯერ მინამ ხარ ყმაწვილი,
მინამ გაგიავდრდება,
ისწრაფე, შეილო, ძილი
ისწრაფე განსვენება;
მოვა დრო, გაიზდები
მკლავი გაგიმაგრდება.
შეილო! ყრმობის სიზმრები
ბრძოლაზედ გაგეცვლება.

ნანა, შეილო, ნანინა
ვიშ, თუ მან შეგაშინა?!..

გაიგებ მამულისას,
ცულ ქვეშ დაჩაგრულისას
კენის ხმასა მწუხარეს,
შველის ძახილს მმუდარეს;
დალოცვილსა ჩემგანა
მკლავი აგითრთოლდება.
შვილო! შენ დედის ნანა
ხლმის ჟღერათ შეგეცვლება.

ნანა, შვილო, ნანინა
ვიშ, თუ მან შეგაშინა?!..

ნახამ ქართველთ მცირობას,
ძველს ერთობას დაკარგულს,
ქართველთ დანთქმულ გმირობას
მათგან მამულს განწირულს;
აღგენტება შენ გული,
მტერს დაეცემი მეხათ,
ან ვით შვილი ერთგული
თავს მისცემ მამულს სხვერპლათ.

ნანა, შვილო, ნანინა,
ვიშ, თუ მან შეგაშინა?!..

დედისა გული ჩვილი
მამულისთვის მაგრდება:
რათ მინდა იგი შვილი,
თუ მისთვის არ მოკვდება?
ვფიცავ, შვილო, ჩვენს მამულს
მივცემ დედურ სიყვარულს!
ვფიცავ! მამულს გაუზღის
ეს ძუძუ ერთგულისა შვილს!

ნანა, შვილო, ნანინა
ვიშ, თუ მან შეგაშინა?!...

გაგზდი ქეშმარიტ ქართველათ,
ქართველის ერთგულ მეზრძოლ ძმათ;
ქართველის პირველ ძახილზედ
გაგზავნი ბრძოლის ველზედ.
წახვალ, შვილო, შორს წახვალ...
შორს გამქრალი საწყალი

თუ შინ ველარ მომიხვალ
ვაი! შენ დედის ბრალი!!..

ნანა, შეილო, ნანინა,
ვიშ, თუ მან შეგაშინა?!..

სისხლის ცრემლს, შეილო, დავდვრი,
მთელი ცრემლათ დავდნები;
მამულისთვის მომკედარი
იმ ცრემლათ ეღირები.
მამულის მიგცა ზეცამა
მას სისხლათ გადესხმები;
ეგრეთ მომკედარა მამა
შვილიც ეგრე მოკედები.

ნანა, შეილო, ნანინა,
მაშ, მრქევი, რამ შეგაშინა?

სიკვდილის წამში მამულს
შეილო, შენ გაუღიმებ,
რომ სისხლს მისგან მოცემულს
მასვე გმირებრ უბრუნებ.
მამულისთვის სიკვდილი
სჯობს თვით ცის ნეტარებას;
სისხლი მასში ჩაღვრილი
გაზდის თავისუფლებას.

ნანა, შეილო, ნანინა,
მაშ, მრქევი, რამ შეგაშინა,

წახვალ, შეილო, გაქრები!...
ნუ გინდა ნურა ძეგლი,
ისეც უკვდავ იქნები,
ვით დედის შენის ცრემლი.
ნანა, შეილო, ნანინა!..
ძლივს ჩემ ხმამ ჩაგაძინა,
ძლივს დედის შენის სიტყვამ
შენ გული მოგიღიხინა...

ნანა, მამულის სხვერპლო,
პაწაწინა ქართველო!..

ალექსანდრე ჭავჭავაძე

„Его стиховъ плѣнительная сладость
Пройдетъ вѣковъ завистливую даль“.

პუშკინი

ისი ლექსი სუბუქ ფრთითა
ხან მეჯლისში შეჭურინდება,
გულს ჩაეკვრის, გაილაღებს,
მხიარულად ამღერდება;
ხან ღონდება ნაზ ქალსავით
უიმედო სიყვარულით,
ხან იფეთქებს ქაბუკსავით
და განდევნის სევდას გულით;
ხან რბის ველად, მაღალ კლდეზედ
ზის მარტო ვით იადონი,
ისმის მღერა ბუნებური
ვით ბუნება მოსაწონი;
ხან დაჰყურებს ღრუბლიანი
დაფიქრებით გოგჩის ტბასა
და ემდურის ყარიბ მღერით
დაუნდობელ ღროთ ბრუნვასა.

ნიკოლოზ ბარათაშვილზედ

ცოცხად ხომ მაინც არ ჩაივლის ეს განწირულის სულის კვითება
და გზა უვალთ, შინგან თელილი, მტრანთ ჩემთ, მაინც დარჩება.

ნ. ბარათაშვილი

აი დავეკარგეთ!.. უღმრთო იყო შენი სიკვდილი!
ვინ უწყს რამდენი საუნჯენი დავმარხეთ ჩვენა?
მეგ ზღვა-გული, სიყვარულის სხივ ქვეშ გაშლილი,
რაოდენ გრძნობით, ჯერ უთქმელით, ჩვენ ჩავგვევენა?

ვინ იცის განა რაოდენი წარიღე ფიქრნი?
მათ მნიშვნელობა დავეკარგა ჩვენ საუკუნოდ,

რაოდენ იმედთ და ნუგეშთა კოკრად ყვავილნი
ჩაჰკენენ შენს გულში გაუშლელად ეგრე უდროოდ?

არა დედ-მამა—მაგ სიკვდილით დაობლდა ერი!..
ვინღა მოგვითხრას ჩვენი ურვა, ჭირი და ლხენა?
ვაი ჩვენ, თვარემ შენ მით მაინც ხარ ბედნიერი,
რომ შენი ლექსი თვით მკვდრეთიდაც აღგადგენს შენა!

ქართულ სტუდენტების სიმღერა

(ჩემ კარგ სოსიკოს ვაჩნაძეს)

დედამ რო შვილი გაზარდოს
ემაგრე ჩვენისთანაო!
ძმურად გამოსადეგნი ვართ
ყველგან და ყველასთანაო!

ლოთთან ლოთურად მოვილხენთ,
დავლევთ, გადავაკვრევინებთ;
მთვრალნიც კი ოხერ პედანტსა
აზრს აზრზედ დავარღვევინებთ.

ლხინის დროსა ეგრე გაშლით
გონიერად გავლოთდებით,
ფიქრის, საქმის, შრომის დროსა
ჰკვიანს არ დაუვარდებით!

ჩვენც გვაქვს გული ნათელ-ქმნილი
აფსებული წმინდ გრძნობითა,
თამამი ჰკვა შუქ შესხმული
პატიოსან აზრებითა.

დედამ რო შვილი გაზარდოს
ემაგრე ჩვენისთანაო!
ძმურად გამოსადეგნი ვართ
ყველგან და ყველასთანაო!

ძვირად ვლხინობთ და თუ ვილხენთ
თავისუფლად, ჩვენებურად;
გულ გადვიშლით, შემოვძახებთ
ვით ქართველნი ქართველურად.

ლხინის გარე ისევ შრომით
ვწურთნით ჩვენსა ჭაბუკ სულსა,
რომ ოდესმე გამოვადგეთ
დაობლებულ ჩვენს მამულსა;

მაგრამ ეხლაც საქმით, სიმხნით
სხვას არც ჩვენ დაუვარდებით:
საომრად რომ ეხლაც გვიხმონ
იქაც კი გამოვადგებით!

ეგრე გამოსადეგნი ვართ
ყველგან და ყველასთანაო!
თუ დედამ შეილი გაზარდოს
ემაგრე ჩვენისთანაო.

მ ე ფ ა ნ ტ უ რ ე

რთხელ დამღერდა ბრმა მეფანტურე თვის მარტივ ფანტურს
გულ-ამოსკენითა, სევდით, კენესითა იგლოვდა წარსულს;
მაგრამ ხოლოთ მთა ნაღვლით მზირალი მას ყურს უგდებდა
და ჩამაფიქვრელ მწუხარე ხმითა ბანს გამოსცემდა.

„მოდით, მოდით!.. აქ მოგროვდით!..
გეტყვით გულის გასათბობსა,
თვალნი ჩემნი აწ გამქრალნი
ხილულიყვნენ წარსულ დროსა!

იმ დროს როცა ქართველის ბედი
ჩვენვე ქართველთ გვეპყრა ხელში,
ოდეს მამულისშვილობა
საკეცხურად იყო ჩვენში.

შვილნო! თქვენნი წინაპარნი
ეგრე ცივად როდი იყვნენ;

შვილი მამას, მამა შვილსა
მამულს ხოლმე შესწირვიდენ.

შვილის ყოლა გლახს თუ თავადს
მარტო მისთვის გვიხაროდა,
რომ მამულსა მეომარი
მით ერთი ემატებოდა.

დედა თვის შვილს ტკიბილსა ძუძუს
იმ იმედით აწოვებდა,
რომ სიცოცხლით, ან სიკვდილით
ის მამულს ასახელებდა.

უწინ ქართველს უხაროდა
მამულისთვის მტერთან ომი,
ან მოჰკლავდა, ან თუ არა
მოკვდებოდა როგორც ლომი.

მამულისთვის ივიწყებდა
ის განსაცდელს განსაცდელში,
ტრფობა აქვდა გულში ბოძად
და საშველად ხმალი ხელში.

ეგრე შვილნო, აქ ცხოვრობდა
უწინდელი ქართველის შვილი
მის ცხოველი ნატვრა იყო
ან სახელი, ან სიკვდილი!

მათ მომდევარს, ყოველს თქვენგანს
ჰყვანდა დიდი წინაპარი;
დაცვა რჯულის, მიწა-წყლისა
მის მოწამეთ თქვენდა არი!..

აწ მიხარის, რომე თვალნი
აწმყოსათვის ჩემნი ჩაგქრენ,
თვარა იმა დროთ მნახველნი
„აწმყოს როგორ აიტანდნენ“!..

ეგრეთ დამღერდა ბრმა მეფანტურე თვის მარტივ ფანტურს,
ეგრეთ იგლოვდა სევდით, კენესითა საყვარელ წარსულს;
მაგრამ ხოლოთ მთა ნაღვლით მზირალი მას ყურს უგდებდა,
და ჩამაფიქვრელ მწუხარე ხმით ბანს გამოსცემდა.

მ წ უ ხ ა ლ ე ბ ა

ვეყანაზედ და ზეცაზედ იყო დუმილი,
მოლხენით იყვნენ უდარდელნი მთიებნი ცისა,
და მე კი მკლავდა მწუხარების ძნელი ტკივილი
და გულში მედვა სასიკვდილო გესლი სევდისა.
სული მიგუბდა და ვიწოდი უთქმელ ტანჯვითა;
თითქო ჩემს გულსა ერთათ ეცა ასი ისარი;
ძარღვი სქდებოდნენ უსახელო უღმთო დაგვითა
არა, მის მგზავსი ჯოჯოხეთშიც ტანჯვა არ არი;
ისე ღრმათ ვიყავ იმ ტანჯვაში მე ჩაღუპილი,
რომე გამიწყდა სიტყვა და ხმა წმინდა ლოცვისა;
ქვეყანაზედ და ზეცაზედ კი იყო დუმილი,
მოლხენით იყვნენ უდარდელნი მთიები ცისა.
განა, ოხ ღმერთო! ისე ვიყავ შენ წინ ცოდვილი,
რომ არც კი მომე მაშინ სიტყვა წმინდა ლოცვისა.

გაზაფხული

ყეს შეესხა ფოთოლი,
აგერ მერცხალიც ქყივის,
ბაღში, როგორც ობოლი,
ვაზი ჩუმათა ტირის;

აყვავებულა მდელო,
აყვავებულან მთები;
მამულო საყვარელო,
შენ როსლა აღყვავდები?..

ბაზალეთის ტბა

აზალეთისა ტბის ძირას
ოქროს აკვანი არისო
და მის გარემო წყლის ქვეშე
უცხო წალკოტი ყვავისო.

მწვანეა მუდამ წალკოტი,
არას დროს თურმე არ ჰსკვნება,
ქვეყნისა დროთა მუქარას
იგი არ ემორჩილება;

ვერ ერჩის თურმე იმ მწვანეს
ვერც სიცხე, ვერცა ზამთარი
და იმის მზიან-ჩრდილებში
მუდამ ყვავილები არი.

იმ წალკოტის შუა გულში
ის აკვანი ასვენია
და ჯერ კაცთაგანს იქ ჩასვლა
ვერავის გაუბედნია.

მარტო ერთნი სირინოზნი
იმ აკვანს გარს ეხვევიან
მარტო იგინი, გრძნეულნი
დასტრფიან და დამღერიან.

ამბობენ თამარ დედოფალს
ის აკვანი იქ დაუდგამს
და ერს თვისთა ცრემლთ ნადენით
ტბა კარვად ზედ გადუხურავს.

ამას კი აღარ ამბობენ
აკვანში ვინ ჩააწვინა
და თვით ერმა თვისი ცრემლი
ტბაზედ რისთვის დაადინა.

იქნება მასში ის ყრმა წევს,
რომლის არ ითქმის სახელი
და რომელსაცა დღე-და-ღამ
ჩუმად ნატრულობს ქართველი?

თუ ეგრე არის, ნეტა მას
ვაჟკაცსა სახელოვანსა,
ვისიცა ხელი პირველად
დასწვდება ამა აკვანსა!

თუ ეგრე არის, ნეტა მას
დედასა გამარჯვებულსა,
ვინც იმ ყრმას პირველ მიაწვდის
თვის ძუძუს მადლით-ცხებულსა!

ა ჩ რ დ ი ლ ი

ძღვნა

იილეთ, ჩემო მეგობრებო, პირშო ძე ჩემი,
ახლად შობილი ნუგეშის და იმედო მომცემი!..
იგი მოგითხოვს ჩემსა ტანჯვას და ჩემსა ფიქრსა,
რა მამის ცრემლი ზედ ატყვია ლოყებზედ შეილსა.

მიილეთ ძღვნათა თქვენ მეგობრის ლალი ტირილი,
თამამათ მოთქმა მის, რომელიც აშინებს სხვასა;
მიითვისეთ და შეიყვარეთ ჩემი „აჩრდილი“,
ეგ მოგაგონებსთ, მეგობრებო, ჩემ გულის წვასა.

ა ჩ რ დ ი ლ ი

„აღღეღი, უფალო ღმერთო ჩემო, და აღმატო სული შენი; და ნუ
დაივიწყებ გლახაკთა შენთა სრულთადა!..“

წმ. დავითის თსაღმუნდამ.

I

ზე დაჰყურებდა კავკას მღვიმარე,
განაბრწყინებდა მას თეთრ-თმოსანსა;
და მთა ურყევი, მძლავრი, მყინვარე
ხევდა ჰაერსა ლაქვარდოსანსა.
ტახტი ნაკვეთი ედგა მთას მთაზედ,
ყინვის გვირგვინი ეფარა თავზედ,
მეფებრ სიმძლავრით, ამაყობითა,
მთელ სიდიადის მშვენიერობითა
ვარსკვლავთა შორის ზე აღზიდული
იყო უძრავი, გაჩუმებული.
ზვავი მძლავრ მხრებზედ მთას შეჰკრებია,
დაცემის წამსვე შეჰყენებია,
თითქო ელისო განწირულ სხვერბლსა
რომ იგრიალოს, წარმოიქუხოს;
მეხათ დაეცეს, მერეთ ქვესკნელსა
თვითც ჩაიღუბოს, ისიც ჩაღუბოს.

II

და უფრო მალლა ყაზბეგი თეთრად
წასულა ზემოთ, გამეფებულა;
თამამი სრბოლა მისი უეცრად
იქ ძლიერ სიტყვით შეყენებულა.
იქ ვერ ჰბედავენ ღრუბელნიც სრბოლას,
სადაც ყაზბეგი მძლავრი მდუმარებს:
ის გრიგლის ბლავილს, ქარიშხალთ ქროლას,
ქუხილთ და მეხთა ხოლოდ აუფლებს.
მისი ყინვისა დიად გვირგვინი
იქ... შორს... შორს... ზემოთ აღინთებოდა.
ქვეყნის ყაყანი, არწივთ ყრიგინი
მის სიჩუმეს ვერ შეეხებოდა.
იმ მორკმულს მოხუცს თვით მთიებთ კრება
თითქო კრძალვით ეალერსება!
მის განრისხება ქუხილთ შობს სრბოლას,
მის აღმოსუნთქვა—გრიგლის მძაფრ ქროლას,
მისი ღიმილი—ელვის კლაკენასა
და მისი ცრემლი—სეტყვასა მძაფრსა.

III

ყაზბეგზედ ვნახე კაცი მდგომარე,
დიდი, მორკმული, მოხუცებული;
შვენოდა იგი მთაზედ ელვარე,
უძრავი, უხმო, ჩაფიქრებული.
თეთრ სამოსელი ესხა მას ტანსა,
ღვთიურ სხივებში გაბრწყინებული;
მის ღიღებასა, მის ძლიერ თვალსა
თვით მთა მჰონებდა შეშინებული,
და თვით მზის სხივიც თითქო ძრწოლითა,
კანკალით მის ტანს შეეხებოდა,
ან მის ფეხ-ქვეშა იმავ თრთოლითა
თოვლზედ უვნებლად აღენთებოდა.
თავ-ღია იდგა; მის დიდი შუბლი,
საუკუნებით მთლად გადახნული,
ჰფარავდა ნიშნებს ღრმისა ჭკვისასა,
ვით მწუხრის ჟამი შუქსა დღისასა.
და თეთრნი თმანი, მის ძლიერ მხრებზედ
სქლად ჩამოყრილნი, ბრწყინავდნენ მზეზედ,

უმანკო თოვლი ხოლოთ იმ მთების,
მის თმის სითეთრეს თუ შეედრების...

IV

შევეყრებდი იმ საკვირველ კაცსა!..
არც ცოცხალს ჰგევანდა და არცა მკვდარსა;
ძალა არ ჰქონდა მასზედ სიკვდილსა,
და არც თვით ჰგევანდა სიკვდილის შვილსა.
საიღამა ხარ? რამ მოგაველინა?
ჴ, საკვირველო კაცო! მითხარი!
რად დაგიგდია შენ შენი ბინა,
და ამ მთაზედა რათა ხარ მდგარი?
კაცი ხარ ჩემებრ, თუ მარტო სული?
ნუ თუ იმ ქვეყნით შენ ხარ მოსული
სადაც მშვიდობა, ნუგეში ცხოვრობს,
ანგელოზთ დასი ღვთაებას ჰგალობს?
ნუ თუ მუნით ხარ წარმოგზავნილი,
რომ ჩემი ხალხი აწ დავრდომილი
გამოადვიძო ღვთიურის სიტყვით
და შეჰქმნა შვილი მამა-პაპივით?
და საქართველოს ჩემს მამულს ტკბილსა
იმედთ ქვეყნიდამ იმედი ჰბერო?
მამათ ამბავი ქართველისა შვილსა
გასამხნეველად მთიდამ უმღერო?

V

მარჯვენა ხელით ეჩრდილნა თვალნი,
ყურადღებითა შორს გაჰყურებდა.
მის გარეშემო შვენოდნენ მთანი,
და მის ფეხთა ქვეშ თერგი გაჰყუდდა—
თერგი მრისხანე, თერგი ბღღვინვარე,—
რა აღქაფებულ ზვირთ მოაქანებს,
ვით შმაგი ლომი დაჰრილი, მწარე
მორბის, მობღავის, ყვირის, ღრიალებს;
მორბის და მოქუხს; კლდენი და მთანი
თვის შობილ შვილსა მალლიდამ სჰვრეტენ
და მის ბლავილთან მათი ყრუ ხმანი
ხეობაშია მგზავრს აშინებენ.

VI

იქით შორს ჩანდნენ მინდვრები, ტყენი;
მათ შორის მსხლტომი არაგვიც ჩვენი!..
ჩვენო არაგვო! რა რიგ მიყვარხარ!
ქართველის ცხოვრების მოწამეთ შენ ხარ!..
შენს კიდებზედ ჩემი მამული,
იყო ერთ დროსა გამშვენებული;
ჩემის ქვეყნისა დიდება ძველი
შენ მღვრიე თვალწინ აღყვავებულია,
მიყვარხარ მისთვის, რომე ქართველი
აქ შენს კიდებზედ დაბადებულია.
შენ ზვირთებ შორის ჩემი ქვეყნისა
გძელი მოთხრობა დამარხულია
და წმინდა სისხლი ქართველებისა
შენს კიდებზედ გადასხმულია;
იქ, სადაც შენსა მღვრიესა წყალსა
შეურევ ხმოვან, შფოთიან მტკვარსა,
იქ ერთხელ ქართველის სიცოცხლე დულდა,
იქ მამულისთვის ქართველის ხმა ქუხდა?..
შენ ზვირთებს გაჰყენ საუკუნენი
და საუკუნეთ—ერთგულნი ძენი!..
გულ-ხელ დაკრფვილ შენსა მღვრიე წყალს
რამთენჯერ ტანჯვით ვადევნებდი თვალს!
რას ვეძებდი მე?.. ჩემ ქვეყნის წარსულს,
შენ წინ დაღუპულს ჩემ ძველსა მამულს,
და მარტო სისხლი ჩემს თვალს დაღალულს
აძლევდა ხოლმე გულ საკვდავ პასუხს!!

VII

მაგრამ არც თერგმა და არც არაგვმა,
არც ტყემ საკუთრად და არცა მთამა
არ მიიზიდეს მოხუცის თვალი
შორი მხედველი, ძლიერი, მალი.
სულ საქართველო მოჩანდა შორსა...
და ის მოხუცი, როგორც სატრფოსა,
თვალითა სჭამდა, თრთოლით უმზერდა
და უფრო, უფრო გული უძგერდა.
საქართველოცა თვის უხე სიმდიდრით,
თვის მინდვრებითა გარდიშლებოდა

და მას ტრფიალსა ზღვანი ორივე მხრით
როგორც საყვარელს გარდახვევოდა.
და იმა ზღვებში მთის მძლავრნი მკლავნი
აქეთ და იქით ჩაშვებულ იყვნენ
და იგი ზღვანი, როგორცა ფრთანი
ზღაპრულ დევისა, დუმილით იწვნენ.

VIII

უყურებს; გულმა დაუწყაო ღელვა,
თვალში ღეთის ცეცხლმა გამოუელვა;
და, სადაც ფიქრით აღტაცებულმა,
ჩანგს მიჰყაო ხელი მოხუცებულმა,
და მის ძლიერნი თითონი ფერ მკრთალნი
სიმებთა შორის მარდათ იძროდნენ,
ხმა ხმაზედ თითქო ზენით ნასწავლნი
ვით ცრემლი ცრემლზედ მომდინარობდნენ.
ის ზომიერი ხმა მოსაწონი
ისე ციურად მთებს დაჰბერავდა,
რომ ანგელოზი იმ ხმის გამგონი
იმ მოხუცს შურით გარდმოხედავდა.
მაინცა მაშინ ჩუმათა იყვნენ!...
ღრუბელნი მაშინ უძრავად იწვნენ!..
იმ სასოებით, როგორც ლოცვასა,
განცვიფრებული უსმენდი ჩანგსა,
გული ხარბათა იმ ხმებსა სნთქავდა.
მოხუცი მღერით ამას მოსთქვამდა:

IX

„მარად და ყველგან შენთან ვიყავ, ტკბილო ქვეყანა!
დასაბამითვე შენი დამყვა მე სიყვარული,
შენ შევილთა სისხლით გული ჩემი გარდაიბანა,
ამ გულში მეპყრა შენი აწმყო, შენი წარსული.
გამომიკდია, მიცხოვრია შენის ტანჯვითა,
შენისა ცრემლით თვალნი ჩემნი მიტირებია,
მთელი სიმწარე შენ წარსულ ღლის მისვავს თასითა,
და შენ აწმყოთი სული, გული დამწყლულეზია;
შენ წარსულ ღრთა მოგონებით ჩემ დასაწვავად
მთელი არსება სისხლის ცრემლით აღმეცეზობდა,
მისგან ტანჯულის ჩემის გულის გოდება წყნარად

იმ ალგვილ დროთა გაუგებრად მიერთმევოდა.
 თუ სადმე შენს შვილს თვის უღონო მწუხარებაში
 შენს აწმყოზედა მწარე ცრემლნი უსხამს, უღვრია,
 მეც მისებრ სრულად სუსტსა და ფუჭს განძვინებაში
 მეც მის პასუხად, მის უცნობლად ცრემლნი მიღვრია.
 ვიდრე ძე შენი არ დადგება იმ სიმაღლეზედ,
 სიღამე მშვიდათ სჭერეტს კაცი ღვთიურს უცვლელ განგებას,
 და ღრმა შეხედვით ყოველ ხალხთა მთელ ცხოვრებაზედ
 ჭკვიტ არ განსჭვრიტავს საზოგადოს ცხოვრების დენას,
 იმ დრომდინ იგი დაარწმუნებს წყევლით თვის თავსა,
 რომ მომავალი არ ექმნება მის ღვიძლსა ხალხსა
 და ცრემლი მისი—იმ მტანჯველის წყეულ წუთისა—
 იქმნება მხოლოდ ცრემლი მისვე სიუძღურისა“.

X

„ტკბილო ქვეყანავ!.. აქა ბუნებას
 შეუკრებია ყოველი ფერი!
 აქაც ალაგი არ აქვს რწმუნებას,
 აქაც კი კაცი არს თავის მტერი!..
 რაც გინდა არის: აგერ დიდ ველნი,
 ჯერ აუშლელნი, ხელ უხლებელნი,
 აგერ მინდორთა აღმოცენება,
 აგერ მთებისა ცას ელვარება!
 აგერ ტყენიცა აღყვავებულნი,
 და აგერ წყალნიც გაბრწყინებულნი!
 ოხ! საქართველოვ! რაღათ ხარ უხვით,
 რათ ხარ აქამდის მოცული ღრუბლით?
 ნუ თუ ამაოთ ორ ზღვათა შუა,
 ევროპიის და აზიის შუა
 ცამ დაგინიშნა აღმოცენება?
 შენ გულში ბევრი რამ იმალება
 და კაცსა ბოროტს ჯერ ემალება“.

XI

„ყოველი ფოთოლი შენ გაზდილ ხისა,
 ყოველი სხივი მასზედა მზისა,
 ყოველი სცოცხლობს, ყოველი ცხოვრებს
 და სძინავთ, სძინავთ მარტოკა კაცებს.
 აგერ ის კაცნი, აქა მცხოვრებნი
 რა რიგ უძღურად მიმოიძვრიან,

სხეულსა ზდიან ვითა ცხოველნი
 მაშინ, როდესაც მათ სულსა შიან.
 აქა ყოველი თავისთვის სცხოვრობს,
 ურთი ერთისთვის არავინ ფიქრობს
 მოყვასი მოყვასს და ძმა ძმასა მტრობს
 საკუთარს მამულს როგორც მტერი ჰგმობს.
 აქ კაცს სიკეთე რათ უძვირდება?
 და ან სიცოცხლე რათ უმძიმდება?
 კაცი რათ სუნთქამს მძიმედ და ძნელად
 ამ თავისუფალ ბუნებაშია
 და ღვთიურ ნიქსა რად ჰფარავს ბნელად
 ვით ზანტი მონა შავ მიწაშია?
 სადღაა აქა გმირული ძმობა,
 მამულისთვისა მტკიცე ერთობა,
 მამულისთვისა თრთოლა და ძრწოლა
 და მის საშველად საომრად ბრძოლა“?

XII

„ტფილისიც ვნახე: ყრმასაც და ბერსაც,
 ქალსა მახინჯსაც და მშვენიერსაც,
 თავადსა, გლეხსა, მთავარს, მართებელს,
 იქაურსა ბრძენს, იქაურ სულელს
 მე უხილავი ყურსა ვუგდებდი,
 მარამ კი ვფიცავ ქართველის სახელსა
 მათ აზრში აზრსა მე ვერ ვპოვებდი!
 რა რიგ დაეცა ეს ხალხი დღესა?!
 ერთ მხრივ შეხედავ და იქ ცხოვრება
 მართალ ცხოვრებათ მოგეჩვენება:
 ლხინობენ კიდევ, კიდევ ხარობენ,
 ფიქრობენ, გრძნობენ და მოქმედობენ,
 ხედავ ფაცი ფუცს და ყველგან ჟღივილს,
 უბედურ ცრემლთან ბედნიერ ღიმილს;
 მაგრამ მათ ღიმილს და იმათ გრძნობას,
 სიხარულს, თუ ფიქრს, თუ მოქმედობას,
 ფრჩხილის ოდენიც აზრი არა აქვს!
 ისე ფუჭია იგი ცხოვრება,
 უფერულია და ცარიელი!..
 არც სიცოცხლეა, არც გემოვნება,
 არცა საგანი გამცოცხლებელი!

ყალბ ბუზმენტსავით ყალბობს იქ გრძნობა;
ვინ გუშინ ძმად გჩნდა, დღეს გახდა მტერი,
რაც გუშინ გწამდა, დღეს არის მტვერი;
იქ დღე რბის დღესა, ვით რბოდა გუშინ,
ერთნაირად და უფერულადა,
რასაც მამანი ილოცვდნენ უწინ,
დღეს შვილთ არ უღირთ არც ერთ ფლურათა;
გრძნობას ოქროსა ფასად ჰყიდიან,
მთავრის ღიმილზედ პატიოსნებას
და დაჟანგებულ ბორკილზედ სცვლიან
თავის მამულის თავისუფლებას.

XIII

„ბნელო დემონო! აღავსე გესლით
ამ დაღლილ ხალხის სუსტი არსება;
და ბოროტების ძლიერ მარჯვენით
პირველ შენ ჩარგე აქ ბოროტება;
მაცდურის ხელით მაცდური თასი
ღვარძლითა სავსე შენ ამ ხალხს ასვი;
და იმა თასის გრძნეულსა სიტკბოს
სად უძლო კაცმა, რომ გაეძლოს?!..
და რა საზარელს ბოროტებასა
მიეც მშვენიერ გარესაცმელი,
ვერ გიცნო ხალხმა და იმავ წამსა
შეიქმნა ბრმათა შენი მლოცველი;
და ის, ვინც გუშინ მწარედ გწყევლიდა,
დღეს თვის დამსხნელად ხოლოდ შენ გზდიდა!
ბრმათა მოგანდო მან თვისი გული,
გული დაღლილი, მაგრამ ერთგული!..
ბნელზედ გაცვალა ხალხმა ნათელი
დამონებაზედ სასუფეველი!
მას აქეთ წინ გზა დამონებისა
და უკვან კვალი უმეცრებისა
ხალხს დაულოცე და დაუნიშნე,
ყოველი აზრი შენ მას მოუკალ,
და იმ იმედით დღეს დააძინე,
რომ დაიძინებს იგი კიდევ ხვალ.

XIV

„აქ სძინავს მძიმე ძილითა კაცსა
მას უღონდება სული და გული:
მას აღარ ახსოვს, რომ ქვეყნად ცასა
ღვთათ მოუცია მარტო მამული.
სამღთო, საზოგადო არის ცხოვრება,
რომელიც მამულს შეეწირება!
ბედნიერ არის, ვისაც ელირსა
მამულისთვისა თავის დადება!
ნეტა მას ქველსა, ნეტა მას გმირსა!..
ის თავის ხალხში აღარ მოკვდება.
მას განაცოცხლებს სიმღერა ხალხთა,
შორს საუკუნებს ეტყვის მის სახელს
და არა ერთხელ ჭაბუკთა, ყრმათა
ხლმის ტარზედ ძლიერს აუთრთოლებს ხელს.
იმ სიმღერას რა ისმენს მხცოვანი,
წარსულ დროებზედ გულს დაიღონებს,
გმირის სიკვდილი სახელოვანი
ახლად ცხოვრებას მას მოანდომებს;
აკვანზედ დედა უმღერებს შვილსა
მწუხარე ხმითა იმ სიმღერასა
და თუ ინატრებს რასმე მისთვისა
უთუოდ გმირის მის დიდებასა.
და უფრო ხშირად იმღერს ქალწული
გმირს მოიგონებს, შეებრალება;
ყოველი იმღერს, და სხვა მორკმული
გმირი იმ მღერით დაიბადება.“

XV

„მაგრამ, ჰე, ველო! სად არის გმირი,
რომელსაც ვეძებ ვით მწირსა მწირი?
იგი აღარ გყავს, მის მოედანი
ჯაგით აღვსილა, გაუქმებულია;
და შენი ხალხის ფიქრნი, ზრახვანი
მამულისთვისა დაძინებულა.
აგერ ორ კაცსა რაღაც უგვრძნიათ,
გაცოცხლებულან, გაუღვიძნიათ,
ძმათა საშველად ერთათ მოდიან

მაგრამ ურთიერთს არ ენდობიან.
ის ორი კაცი წინ წამოსული
რას იქმს როს გული, როს მათი სული
ურთი ერთისთვის მკერდში არ იძვრის,
როს იმათ გულსა შური ძნელი სთხრის?
ორ კლდეთ შუა გზა ვიწრო შეკრულა,
კლდიდამ დიდი ხე გადმოქცეულა;
გზის გასასხნელად კიდევ მივიდნენ,
ვერ შესძრეს ის ხე, ბევრი ეჭიდნენ,
მისთვის რომ ერთი აქეთ ეწევა,
მეორე იქით, ხე არ ინძრევა;
წინ და უკულმა იმ ხეს ეჭიდნენ,
ვერა რა ქმნეს რა, უკან გაბრუნდნენ“.

XVI

„ეხედავ მიადგნენ საშინელ კლდესა
წინა შედგა და შთახედა ხევისა,
და, რა იხილა საშინელება,
ისურვა მსწრაფლვე გამობრუნება;
მარამ უკანამ შურით ხელი ჰკრა
და წინა კაცი თვალთაგან გაქრა.
მას ძმის დამღუპველს შემდგარს იმ ჟამით
დაუახლოვდა სხვა კაცი მარდათ;
შურმა აღუნთო ამასაც გული
და, როგორც ლომი დამშიებული,
თავის ძმას ეცა და ორნივე ერთათ,
მაგრათ ჩაკრულნი იმ საშინელ ხეეს
შურისა გამო მიეცნენ სხვერპლათ!..
აი რა ბოლო ჰქონდა მათ საქმეს!
წინა კაცობა რომ ეგრეთ წარხდეს,
სამწუხაროა, საშინელია!
შური რომ ძმასა საფლავს უთხრიდეს
ეგ უფრო, უფრო სატირელია“!..

XVII

„აგერ უფალი და მისი მონა,
თრთოლით სასწორზედ უწონს ხარჯს ძნელსა
და, რა დასწორდა პინებზედ წონა,
უფალი პინსა ზედ ადებს ფეხსა

და მით გირვანქას ერთს ოცადა ზდის.
 მონამ წუხილით გულს განიღიმა,
 ცდილობს სისწორეს და თვის ხარჯსა ზდის,
 და საწყლის თვალში ცრემლმა იწვიმა.
 მაგრამ ქვა არის ბატონის გული
 არ ებრალება მონა მოკლული;
 განა ბატონის მის შებრალება
 ამგვარ მხეცხედ დაიხარჯება?!
 მონა საწყალი, მონა გამშრალი,
 დგას, ევედრება შვებას მის თვალი
 და გულში ფიქრობს: „ხვალ ჩემ ცოლშვილსა
 შიმშილი მისცემს მწარე სიკვდილსა.
 ვაჟ, ჩემი ოფლი მათთვის დაღვრილი,
 ნაყოფი იმა ოფლით გაზდილი
 დღე და ღამ ჩემი ტანჯვა და შრომა,
 დარში, ავდარში მინდორზედ გდომა,
 ვაჟ, ვაგლახი, კირნახულობა,
 თმენა, შიმშილი და უძილობა!
 ვაჟ ცოლშვილო! თქვენ არას გარგებს,
 მარტო ბატონის თვალს გაახარებს!..
 ვაი ცოლშვილო! ხვალ რა გექმნება?
 ღმერთო! სად არის, აქ სამართალი?
 ვინა შრომობდა და ვინა ტკბება?
 ვაჟ ცოლშვილო! ვაჟ თქვენი ბრალი!“

XVIII

„შენში კაცისას გრძნობას არ ხედვენ:
 დედის ძუძუდამ შვილსა აჰლეჯენ,
 და, ვინ უწყს, საით სად გაჰყიდიან!..
 შეუბრალებელ ხელითა სთხრიან
 დედისა გულში უკეთეს გრძნობას,
 ცოდვით უთვლიან შვილისა ტრფობას.
 თუ ღმერთმან მისცა შენსა ასულისა
 სილამაზე და მშვენიერება,
 საბრალო მონავ! ეგ შენსა გულისა
 სასიხარულოდ არა ექმნება:
 ქალს წაგართმევენ, ქალს გაჰყიდიან,
 ნამუსს მოუკვლენ შეუბრალებლად;
 უმანკო სულში ღვარძლს ჩაუსხმიან,
 გაზდიან ყვავილს ფეხ ქვეშ სათრეველად.

უმანკო პირზედ შენ ტურფა ქალსა
 გარყენა დასვავს საზარო დაღსა;
 მას რაც გიყვარდა, ნახამ დაცემულს,
 ნამუს წართმევულს და შეგინებულს!
 პირს უკუ იქცევ, თვით შეშინდები,
 ცრემლს მოინდომებ და არ გექმნება,
 წყევლით, ვაებით გამობრუნდები,
 შენ შენი თავი თვით შეგძულდება;
 და მაშინ იტყვი: „ნეტავი გველად,
 გველის წიწილათ გამჩენადი მე,
 და არ გამხდოდი ქვეენის სათრევლად
 ვაიმე, შეილო! ვაჟ, ვაიმე!“

XIX

„საბრალო მონაგ! მძიმე უღელი
 შენ ერთგულ ხართან სწიევი მდგრად
 და დალოცვილი ეგ მარჯვე ხელი
 აშრომე; შრომა შენია მხედრად;
 მხნე იყავ მუდამ, ნუ დაეცემი,
 ნელ ტანჯვებშია გამოიკალე,
 მომავალია ნუგეშ მომცემი,
 რაც ვერ ჰპოვე ღღეს, იპოვი ხვალე.
 მოვა დრო, როცა მაგ შენ უფალსა,
 შეუბრალებელს, ხარბსა, გულქვასა
 თვისი დიდება, ამპარტავენება
 ფუჭი, ამაო დაავიწყდება;
 მაშინ გიხილავს უბრალოდ დასჯილს
 სინანულითა გარდგეხვევა ძმას,
 შენს მტკიცე გულზედ ცხარე ცრემლს დაღვრის
 და შენც, კეთილო, მიუტევე მას.
 მაშინ ეგ შენი წურვა ოფლისა
 შენ გეკუთნება და შენ ცოლშვილსა;
 ღღეს მხიარულად ღამით შინ მოხვალ,
 ხვალ ისევ მინდვრათ საშრომით გახვალ.
 ეგ მწუხარე ხმა შენ სიმღერისა,
 დაბლათ გუგუნე დაღონებული,
 მღერა ვით კვნესა საწყალ მეხრისა,
 შორი ხმა მწყემსის დაობლებული
 მხიარულ ხმებათ გარდაგეცვლების;
 და შენს გუთანზედ გულ მოღბილი

იტყვი სიმღერას თავისუფლების;
ის სიმღერაა ლოცვებზედ ტკბილი!..
მინდორნი, ტყენი, ნახნავენი ველნი
შენ სიხარულით გაიხარებენ;
უსულო ქვანიც და უგრძნო კლდენი
შენს ტკბილს გალობას ხმას გამოსცემენ.

XX

აგერ ვილაცა პატივ მოყვარე
მოდის ამაყათ ოქროთ მღვიმარე;
გლახა შშიერი ხელს უწვდის მასსა,
და იგი მოყვასს არიდებს თვალსა.
აგერ მსაჯულიც თვის სამართალსა
სწონამს და ჰყიდის ვერცხლისა ფასად,
მდიდრისა სხვერპლათ ხდის ის მართალსა
და ღარიბს ღუპავს მარად და მარად.
აგერ ვაჰარიც მცბიერ ღიმილით
კაცსა ატყუებს, რა ჰყიდის ნივთსა,
და კაცი მოკვდეს თუნდა შიმშილით
უნაღვლოთ განვლის ცხოვრების ხიდსა.
და აგერ მღვდელნი, ხალხთა მამანი,
რომელთ ღვთისაგან შთაჰბარებიათ
ამა ხალხისა სულთა აღზდანი,
რა რიგ გულ-ხელი დაუკრფეთ!
სად არის სიტყვა მაღალ სწავლისა
სიყვარულის და სამართალისა,
რომ მათ ბაგითგან არ მომდინარობს,
ოდეს დემონი კაცზედნ ხარობს,
რომ ბოროტებას, ბიწსა, ცოდვასა
შესაზარელსა არ ასევს დაღსა?
სად არის იგი ჭეშმარიტება,
ის წმინდა ძმობის მაღალი მცნება,
რომელიც ჯვარზედ გაცმულმა მოგვცა
და მით გვაჩვენა, რა ახლოა ცა“?

და მის ძლიერნი თითნი ფერ-მკრთალნი
განრისხებითა ჩანგზედ იძროდნენ,
და გაყინულნი მისნი შავ თვალნი
ცხარეს ცრემლითა აივსებოდნენ.

XXI

ამ დროს მოლოურჯო ციაგსა ცასა
შავნი ღრუბელნი მიმოიძროდნენ,
მღვიმარესა მზეს, ჯერეთ არ მცხრალსა,
იგინი მძიმეთ ეპარებოდნენ.
ასტყდა ნიაფი და თან და თანა
იგი ქარათა აღიზდებოდა
სიჩუმეც გაქრა იმ ნიაფთანა
და ბუნებაც ნელ-ნელ აღელდებოდა.
გარნა მოხუცი ის უშიშრათა
იდგა უძრავათ კვლავ იმა მთაზედ,
ჩანგს მარჯვეთ ჰსცემდა ისევ ძველფრათა
და თვალს აშტერდა ივერიაზედ.
დიდხანს უყურა და ერთი კვნესა
გულ მოსაკვდავი მოედო მთებსა,
და ორი ცრემლი ძირს დაცემული
შობა საშინელ იმა კვნესამა
და თვითც ის კვნესა შეწუხებული
დაჰბადა ძველ დროთ მოგონებამა
და მას მოსთქვამდა:

XXII

„მრავალთ მრავალი

ველო, შენს თავზედ იყო მავალი
ქუხილი, ტეხა, ბედისა გმობა,
მაგრამ მათ უწინ ებრძოდა ძმობა.
ველო! გქონია შენც დრო კეთილი!..
თუმცა ფურცელნი ისტორიისა
შენ შეილთა სისხლით გაქვს აღწერილნი,
მაგრამ გაქვს ძეგლნიც ბევრ კეთილ დღისა.
აქა ფაზისმა ნახა გათქმული
ხომალდი „არლო“ იაზონისა,
აქაც მოსთქვამდა ძველად ქებული
ჩანგი ორფეის მოსაწონისა.
ველო! ბერძენთა, რამწამს გიხილეს,
წინ მხედველ თვალთ მაშინვე იგრძნეს,
რომ შენ მდინარეთ ცივ ზვირთებშია,
ცამდინ მიხწეულ ამაყ მთებშია
საუნჯე ბევრი კაცს ემალება!..

და ზღაპრად გათქვეს შენი დიდება...
და შენ ზღვის პირზედ ქალაქნი წყნარნი
მათ მარჯვე ხელით იყვნენ აღმდგარნი...
აგერ ეხლაც ჩანს „ეას“ ნანგრევი;
დიდების ნაშთსა კვლავ აქვს დიდება,
და ის მშვენიერ ნაქალაქევი
აწ კაცსა ახალს გაუკვირდება;
აგერ იქ მოჩანს დიოსკურია...
ნახე, აწც როგორ მედიდურია
იგი ნაქცევი, რომელიც ძველათ
კოლხიდაშია ყვავოდა ღმერთათ!
აიქ ბიჭვინტა, ქალაქი წყნარი
თვის სიმდიდრითა ძველთ აკვირებდა
და ვითა ქორი ლაღი, წყაზარი
შავ-ზღვას ამაყათ გარდაჰყურებდა.“

XXIII

„ტკბილო ქვეყანავ! რა არ გინახავს!..
აგერ ვხედავ იმ მოღრუბლულსა მთას,
სიღამე ფარნავაზ დაღონებული
ჩამოდიოდა ჩაფიქრებული.
რაზედ ფიქრობდა? თვის მამულზედა
და თვის დაჩაგრულ ობოლ ხალხზედა.
მიენდობოდა რა თვის მშვილდს, მკლავსა,
გულში იზდიდა სამღრთოსა აზრსა:
ქართველისთვის სურდა ბედნიერება,
მამულისთვისა და ხალხისთვისა
უნდა მიეცა თავისუფლება
და აღასრულა მარტომან ისა.
მას აქეთ, ველო, მრავალ ველოურ ხალხს
შენს გმირულ მკერდსა ზედ შეაღწედი,
მამაცურათა რა ხმარობდი ხმალს,
მათ მთების იქით მყის გარდახვედი.
შენგან ის ხალხნი დამარცხებულნი
ვით ზღვა სხვა ქვეყნებს მოედებოდნენ
და ის ქვეყნები მათგან ძლეულნი
შენგან ნალექს ხალხს ემონებოდნენ“.

XXIV

„ტკბილო ქვეყანავ! მახსოვან წამნი,
როს მხიარულათ ჭაბუკნი, ყრმანი

შენს ძახილზედა მოგროვდებოდნენ
 და მამულისთვის გმირულად თრთოდნენ;
 მამულის დროშა წინ მიუძღოდათ,
 გული ბრძოლისთვის მკერდში უხტოდათ
 და იმ ჭაბუკთა მკერდთა კედელი
 იყო მტერთაგან შეუღეწელი;
 და თუ შეღეწდნენ, დაამარცხებდნენ
 იმ მამულისთვის განწირულ ხალხსა,
 მაგრამ მაინც კი გაადიდებდნენ
 დამარცხებითაც ქართლოსის ხმალსა.
 ეხლა რაღა არს? წარვიდნენ ყრმანი,
 მამულისთვისა სხვერპლათა მზანი!..
 და საკვირველნი მათი ქმნულება
 ეხლანდელ შენ შეიღს არც ესიზმრება.

XXV

„სისხლი, სულ სისხლი ჰფარავს და ჰფარავს
 შენს წარსულ ჟამსა, შენს ბედის ვარსკვლავს!
 თვით მეფენიც კი თვის ცხებულ თავსა
 სხვერპლათ აძლევდნენ მშობლიურ ხალხსა.
 განა დიმიტრი თავდადებული
 იქნება როსმე დავიწყებული?!
 და იმ შფოთ შორის თუ შეგვხდებოდა
 წუთნი მშვიდობის და მოსვენების,
 დაღლილი სული მსწრაფლ მაღლდებოდა
 შენ დამშვიდებულ ვაჟკაც შვილების.
 ველურ ალაგზედ მაშინ ქალაქნი
 თითქო მიწიდგან აღიზდებოდნენ,
 სადაც ტყე იყო უწინ, იქ ხალხნი
 მთელის ცხოვრებით აღელდებოდნენ.
 და ქვა თლილისა წმინდა ტაძარნი
 ტყეში, ან კლდეზედ გამოჰკრთებოდნენ,
 იქ წმინდა მამათ წმინდა ლოცვანი
 შეწირულთ ჭაბუკთ ცას ავედრებდნენ.
 ყმაწვილ კაცობა იმ ნათელ წამში
 განშორდებოდა საყვარელს მამულს,
 და განათლებულ დიდ ათინაში
 ჰეშმარიტებით აინთებდა გულს;
 დაბრუნდებოდნენ და თავის ხალხსა
 უმსახურებდნენ თავიანთ თავსა,

სთესდნენ სიკეთეს, მშობლიურს ენას
მისცემდნენ სიღრმეს და აღმაფრენას“.

XXVI

„მშვენიერ ველო! შენზედ გაზდილ ხალხს
სად წაუღია, სად დაუმარხავს
იგი სიკეთე, იგი დიდება
მხნეობა, ღონე და ძლიერება?
იყო დრო, როცა ჭკუით ნათელი
მეფე დავითი აღმშენებელი
მართალის ხელით მართავდა ხალხსა
და თვის გვირგვინსა სახელოვანსა
თვის ამაყ შუბლზედ არ შეინძრევდა;
ორ მტრულ სამეფოს ვით ხეს არხევდა,
და მის პორფირის მშვიდსა ჩრდილშია
ხალხი თვის ბედსა და მხვედრს ლოცავდა
და თავის მეფის ტკბილ ღიმილშია
თვის დამსხნელს ვარსკვლავს მადლით ხედავდა.
მის შემდეგ იშვა დიდი თამარი,
ზედ დაჰყვა რუსთვლის უსწორო ქნარი,
ქართველთ თამარი, ქართველთ დიდება,
ქართველთ სახელი, ამპარტავენება!
მას აქეთ განქრენ საუკუნენი,
სამეფოებიც ბევრი დაეცნენ,
ბევრ ხალხთ ცხოვრება, ბევრ ხალხთ საქმენი,
ვით მეტეორნი ცაშია, ჩაჰქრენ;
გარნა თამარის ძლიერ სახელმა
განჰფანტა მტვერი საუკუნების
და აწც რვა ას წლის შემდეგ ქართველმა
იცის სახელი თავის დიდების.
დიდი თამარი საუკუნებში
და წარსულ დროთა მფარველ ღრუბლებში
შორით მობრწყინავს ნათლად და მტკბარად
ქართველის გულს ათბობს მარად და მარად.

XXVII

„მახსოვს კომნენნი გამოგდებულნი
თამარს ხადოდენ თავის იმედათ
და მის დიდებით გაკვირვებულნი,
მის კარზედ იდგნენ შველის სახვეწნათ.

კომნენის ტახტის, ბრძანა თამარმა,
 აღდგენა და მის ერთგულ ჯარმა
 საიმპერო ტრაპიზონისა
 წამოაყენა ძირს დაცემული;
 და კომნენისა უბედურ შვილსა
 მისცა გვირგვინი გამთელებული.
 მითხარი, ველო, სად არს ის ხალხი,
 რომელთ მთელ ქვეყნის ბედისა ჩარხი
 ეგრე მამაცათ დაატრიალეს,
 მითხარ, სად არის იგი ხალხი დღეს?
 აგერ ჩანს იგი შანქორის ველი,
 სადაც ის ომი, ის საკვირველი
 იმ ძლიერ ხალხსა მოუხდენია
 და თვის სახელიც შთაუბეჭდნია.
 მაშინ კავკასიით ჩრდილოეთის ველზედ
 გაიხმაურა ქართველის სახელმა
 და კახანისა მაგარ კედლებზედ
 იოანემა, რუსთ ხელმწიფემა
 თვისი ლაშქარი დასუსტებული
 იმ ომის ამბით გაამამაცა,
 და მსწრაფლ კახანი გამაგრებული
 თათრებს ხელიდამ მან გამოსტაცა“.

XXVIII

„მას შემდეგ იყვნენ ის ტკბილნი წამნი
 როს მზიარულნი ჰაბუკნი, ყრმანი
 საყვარელს თამარს კარს უმშვენებდნენ
 და შენ დიდებით განიხარებდნენ.
 და იმ მშვენიერ ჰაბუკთ კრებაში
 იმ თავისუფალ ბედნიერ ხალხში
 დიდი რუსთველი ნაზად დამღერდა
 მას, ვისთვისაც ხალხს გული უძგერდა.
 იგი აძლევდა რუსთველისა ქნარსა
 იმ მშვენიერსა აღმაფრენასა,
 რომელიც ეხლა ქართველსა უკვირს
 და რომელზედაც ხან ხარობს, ხან სტირს,
 როგორც გამქრალსა თვის ვარსკვლავზედა
 და მიფარებულ დიდებაზედა.

თამარო დიდო! ველურ ხალხშია,
ჩემ წინ გადაშლილ ხეობაშია
პირველ დათესე ქრისტიანთა მცნება
წმინდა, ღვთიური ჭეშმარიტება.
იქ, სადაც ხოლოთ ღრუბელი სრბოდა,
ჰფრენდა არწივი, ქურციკი ხტოდა,
იქ, სადაცა ძმა ძმასა ებრძოდა,
შენ მეოხებით ლოცვა ისმოდა
და იმ ლოცვასთან სიტყვა: „მშვიდობა,
სიყვარული და ერთობა, ძმობა.“
შენს შემდეგ, დიდო, კვლავ ბევრი ხანი
მთებში ისმოდნენ ეგე სიტყვანი!!.

XXIX

„წარმხდარა ყველა, ის ღონე და ის ძლიერება,
მტკრათა შექმნილა ახოვანი იგი ცხოვრება!
აწ ის ცხოვრება თვის დენაში შეყენებულა!..
იგი ოდესღაც მოდენილ თვის ფართო გზაზედ,
ბევრჯელ უსაგნოთ, ბევრჯერ აზრით აღელვებულა,
ქართველის ბეჭედი ყოველთვის კი სჩნევია მასზედ
დენილა იგი ტანჯვით შორის და სიამეთა
ხან დაცემულა და გამქრალა, ხან აღდგომილა,
ხან შური, მტრობა და წადილი სთხრდიდა კიდეთა,
რომელთაც შორის ის ცხოვრება მძლავრი შობილა;
მაშინ გათხრილნი ის კიდენი მთლად დარღვეულან
ძლიერნი ზვირთნი იმ ცხოვრების აღქაფებულნი
სხვა და სხვა ტოტათ გადმოსულან, გადმოგდებულან
დაუნთქამთ შრომა წინაპართა ოფლითა რწყულნი.
როსლა ვიხილებ მშვენიერსა ამ ქვეყანასა,
თვისსა დიდების ნაშთა ზედა კვლავცა აღმდგარსა,
ღროსთან დანთქმულსა სხვა და სხვათა კავშირთა ბრძოლას,
ერთის ცხოვრების, ერთის სულის ძლიერსა ქროლას?
როს ეს ტოტები ერთ ცხოვრების, ერთის საგნისა
ეხლა გაყრილნი ერთ მდინარეთ შეერთდებიან?
როს იგი ტომნი ცათ მიღწეულ მძლავრ კავკასიისა
ერთისა აზრით, ერთის ფიქრით აღელდებიან?
თავისუფლების მშვენიერის სხივთ ბზინვარება
როდის დაადნობს დაჟანგებულ დიდხნის ბორკილსა?

და ქართველობა საკვეხართ როდის ექმნება
ქვეყნის წინაშე ყოველ ქართველის ერთგულსა შვილსა?

XXX

„ნუ თუ ეს ხალხი, რომელთ დაჰბადეს
დავით, დიმიტრი, დიდი თამარი,
რუსთველი და მის ძლიერი ქნარი,
ნუ თუ ეს ხალხი აღარა აღზდგეს?
ნუ შიშობ, ველო! შენს მშვენიერს ხალხს
წარუვლენ წელნი ძილის ჟამისა,
ხალხი აღინთებს კიდევ თვის ვარსკვლავს,
სისხლი მამათა დაიხსნის შვილსა!
წარვლენ ეს წელნი ძილის ჟამისა
და გაბრწყინდება მზე მომავლისა!
ოხ! ღმერთო! ამა ხალხთ გაღვიძება
დიდ ძილის შემდეგ რა ტკბილ იქმნება!

და მის ძლიერნი თითნი ფერ მკრთალნი
სიხარულითა ჩანგზედ იძროდნენ
იმედით სავსე მისნი შავ-თვალნი
რალაც ღიმილით ველს დაჰყურებდნენ.

XXXI

ამ დროს ქუხილმა დაიგრიალა,
გრგვინვა დაიწყა იმ ხმამა მთებში;
ცაზედ ელვამა გაიპკრიალა
და განანათლა მდინარე ხევში;
ცას გადაედვნენ შაენი ღრუბელნი,
ნისლში შთაცვიდნენ მთანი და კლდენი;
ქარმა დაჰღმუვა სასტიკათ მთებსა,
ბუჟი სვეტსავით აატრიალა,
რისხვითა ჰგლეჯდა საშინელ კლდესა,
ზვავმაც მთებიდამ დაიგრიალა.
მყის იმ ბუნების მშვიდი ღუმილი
ბნელ ჯოჯოხეთათ გარდიგცევოდა;
წყალი და ცეცხლი, მეხი, ქუხილი
ერთათ საშიშრათ აირეევოდა.

და იმ მთებისა ვაგლახებშია
 მე განვარჩევი გრძნეულ სიტყვათა:
 (ჩემი სიცოცხლე იმ სიტყვებშია,
 ისინი ჩემს გულს აქვს იმედათა)
 „წარვლენ ეს წელნი ძილის ჟამისა
 და გაბრწყინდება მზე მომავლისა!
 ოხ, ღმერთო! ამა ხალხთ გაღვიძება
 დიდ ძილის შემდეგ რა ტკბილ იქმნება!...
 ამ სიტყვებს დაბლა კლდენი და მთანი
 მალლა ქუხილნი ცაში მგრგვინაენი
 ჩემთან, ჰე ძმანო, იმეორებდნენ,
 თითქო ჩემსავით თვითონც ხარობდნენ.

XXXII

მაშინ შევხედე ყაზბეგსა მძლავრსა,
 დიდხანს ვეძებდი იქ მოხუცს კაცსა;
 მაგრამ ღრუბლისა ბნელ საბურველნი
 იყვნენ ყაზბეგზედ სქლათა მწოლელნი;
 მცირეს ხანს შემდეგ დაჰბერა ქარმა,
 მყის განიღიმა ნათლათა მთამა;
 და ღვთიურ შუქით გაბრწყინებული
 კვლავ დავინახე მოხუცებული.
 ცისკენ აღეღო მას თრთოლით ხელნი
 და მოედრიკნა მუხლნი ძლიერნი,
 თურმე მოხუცი ის ლოცულობდა
 და ღმერთსა ესრეთ ევედრებოდა:

„დედავ ღვთისაო! ეს ქვეყანა შენი მხვედრია!
 შენს მეოხებას ნუ მოაკლებ ამ საწყალ ხალხსა,
 სამღთოთ მიიღე სისხლი, რაიც ამ ხალხს უღვრია!
 ღმერთო ძლიერო! ნუ არიდებ მოწყალე თვალსა.

„რაც უტანჯნია ამა ხალხსა ტანჯვით ეყოფა!
 მოეცი ძალა დაფრდომილსა კვლავ აღდგომისა,
 სახელოვანი განუახლე წარსულთ დღეთ ყოფა,
 მამა პაპური ძარღვი, ძალა გარდმოეც შევილსა!

„ძლიერო ღმერთო! შენთვის ბრძოდნენ ქართველთა ძენი!
დასაბამითვე არ იციან, რა არს მშვიდობა?!
იმყოფე სამღთოთ მათ პატიჟნი და სისხლის ძღვენი,
თუ რამ შეგცოდეს, მათ ისყიდეს ტანჯვით შენდობა!

„მოეც ქართველსა ქართველის ნდობა და სიყვარული,
მას განუღმერთე, შეაყვარე თვისი მამული!
ჟ, სახიერო! ცისარტყელა განავლე ცასა
რათა წარღვნისა მოლოდინი განუფრთხო ხალხსა“!

მეის გადმოეშო ცისა ლაქვარდსა
შვიდ ფერიანი სარტყელი ცისა,
და მოეფინა ჩემს ქვეყანასა
მახარობელად ტკბილ იმედისა.

აღმენტო გული გრძნობითა ცეცხლებრ
ერთ ფიქრს მიეცა გულის თქმა.
„ოხ, ღმერთო! ამა ხალხთ გაღვიძება
დიდ ძილის შემდეგ რა ტკბილ იქნება!“

და რა თქვა ესა, გამოჰკრთა ელვა,
მთელ ბუნებამა დაიწყო ღელვა,
კვლავ მეხი გასქდა ახლო მთებშია
მოხუციც გაქრა მსწრაფლ ღრუბლებშია.

ქართველთაღმი

ჰა, გათავდა!.. ქართველნო, მიცნობთ
ამ ლექსში მწუხარს და მტირალს ქართველს;
შორით, რუსეთით ძმა ძმებს მოგიტხოვრობთ
მას, რაც არ უშრობს ნამდვილ შვილსა ცრემლს.

ჩვენი მშობელი, ტკბილი მამული
ცხადად წინ მედგა ბედით მოკლოლი,
და ბნელ ღამეში, ჩვენ დამსხნელს ვარსკვლავს
ჩვენ მამულზედა ვხედავდი შემდგარს.

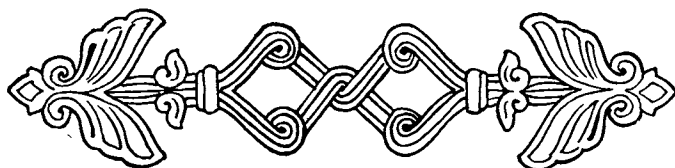
გულში ვფარავდი რა ტკბილსა იმედს,
მის აღსრულებას ვავედრებდი ღმერთს,

მე შევსტიროდი ჩემს ქვეყნის ბედსა
და მშიშარს კალამს ვანდობდი ცრემლსა.

თუ ჩემს ცრემლს ეხლა ფურცლებზედ შემშრალს
თქვენი ცრემლიცა მოემატება,
მაშინ ვფიცავ იმ ჩვენს დამსხნელ ვარსკვლავს
იგი, რაც გვინდა, აღგვისრულოდება!

სოფ. წიწამური.—ის ადგილი, სადაც ილია მოჰკლეს.

შრომების ლექსები

სიტყვობა თვის მამეულში

მოდით შორს მყოფნო თქვენს მამეულში.
მის სიტყვობა მაქვს მეტი გულში
მე მუნ შთაფარდი ბედშია სრულში
ამას სწორეთ ვიტყვი, არა ვარ მრუში.

თქვენ იგი სახლი მოდით იხილეთ,
სადაც იშვენით, თვალნი ახილეთ,
სადაც დედისა აღერსი ხილეთ,
სადაც მამისა სიყვარული სტკბილეთ.

ალაგსა იმას თქვენ მუნა ნახამთ,
სადაც კეთილად თქვენ ყველას ზრახამთ,
სადაც ყმაწვილობის ჟამი გიმარხამთ,
სადაცა ჰპოვებთ, რაც გულს გისახამთ.

თქვენს ყმაწვილობას მუნ განიახლებთ,
დიდს სიტყვობას გულს განიტარებთ,
ყოველი საგანი მოგიალერსებთ
და რას სიამოვნებას გულს განიაზრებთ.

აი რით განიახლებთ შენს ყმაწვილობას
მე ყველას გეტყვი, გიზამ წყალობას,
ყური დაუგდე ჩემს არ გალობას
ქვე თვალი ავლე ჩემს ლექსთ მოწყობას.

აბა შეხედე შენ იმა ხესა
მის ქვეშ ყმაწვილობას ედევ? მახესა
ჩიტსა იქერდი მეტად ბრთხალესა
ღიმილს მოგრიდი შენსა სახესა.

აი ალაგი, სადაც შენ ქოხი
უნდა დაგედგა, მოქონდა ჯოხი
მაზედ წვალობდი, იძახდი ოხი
მერე იხარი, რა დადგი ქოხი.

აგე ის ბალი სადაცა შენა
დარბოდი, ხტოდი, არ ქონდა ქშენა
გახსოვს შენ ოდეს ჩიტის დაშტვენა
ვითა გიამა, ვით დაგაშვენა.

გახსოვს შენ ოდეს პეპელას ზღვედი
მის დასაჭერათ შენა მიზღვედი,
შენ დალაღვასა არათ იმჩნევდი,
ამათ მამეულში მოიგონებდი.

მოდით შორს ყოფნო თქვენს მამეულში
მის სიტკბოება მაქვს მეტი გულში
მე მუნ შდავარდი ბედშია სრულში
ამას სწორეთ გეტყვით, არა ვარ მრუში.

მუნ თითქო წყალი მოსრული რუით
მოგიაღერებთ თვისის შუილით,
თითქო მუნ ძაღლიც თვისის ღმუილით
მშვიდობას გეტყვით ენით ტყუილით.

ჭაბუკობაზედ

აცის სიცოცხლეს აქვს გაზაფხული,
მას სიკბუკე აქვს წოდებული;
ვინც მაგ ხანშია შეწონებული,
არის ყოველთვის შენატრებული.

შენ სიკბუკევე, სიცოცხლის ვარდო,
კაცთ შემკობელო, მისვე ნაევარდო
შენ ყველა გეტრფის სიცოცხლევე მარდო
შენ მოხუცისავ მწველო და დარდო.

შენს ხანში კაცსა ყველა უნდების
ყველას ინატრის თუ კი შეხდების,
ვისაც იხილებს მას მიენდობის,
ლამაზის ქალის ცეცხლი ედების.

შენს ხანში კაცი არს უდგრომელი,
მისი, რაც ღღეს აქეს, არას უნდომელი,
მრავალი მას აქეს მოსანდომელი,
რომე მით იქმნას მიუწდომელი.

შენს ხანში კაცი ყოველგან დარბის,
მას პოვნა უნდა უეკლოს ვარდის,
რომ ვერა ჰპოვოს, არას იდარდის,
და, თუ იდარდის, მალე განქარდის.

შენს ხანში კაცსა არა მოშივდეს,
უნდა სიცოცხლე ეგრეთ განვიდეს;
ღღესა არ დასთეს, რომ ხვალ არ მკიდეს,
თუ ზედა მხედი მასთან არ ვლიდეს.

შენ, ჰეი ჰაბუკო, ხარ უმატარი,
სიტყვა მაქვს შენთვის შთასაგონარი;
ყური მომიპყარ, არა სთქვა უარი.
მით ნუ იქნები გაუგონარი.

ჰაბუკოზაში სიკვდილს არ აზრობთ,
რატომ არ იცით იგი ვით გაზწრობთ;
ბერსაც ჯაბუკსაც იგი მოგასწრობთ,
ყელსა წაგიჭერთ ისე დაგარჩობთ.

იმისთვის გეტყვით, რაც აქა ბრწყინავს,
ხვალ დაბნელდების, ამ სოფელს ბრუნავს;
თქვენ ის ეძებეთ რისთვის ბერი მიწუნავს?
სამოთხეს პოებთ მუნ ბნელიც ბრუნავს.

აღონებული. არ ვიცი რაზედ,
ვიჯექ ბნელს ღამეს მე მოაჯარზედ;
ერთი ვარსკვლავი არა სჩნდა ცაზედ,
ვერას ვხედიდი ჩემს წინა მთაზედ.

შავნი ღრუბელნი გარს მოდებულნი
თითქო ქვეყანზედ შეშფოთებულნი,
თითქო წვიმისთვის გამზადებულნი
სივრცესა ცისას იყვნენ კრებულნი.

არ გამოვიდა მცირედი ხანი,
ქარისა ქოროლით მეწეწნენ თმანი,
მან გარდაყარა ღრუბლისა მთანი,
მაშინ გარდავალე გარს ჩემი თვალნი.

მაშინ განათლდა მთელი ბუნება,
გაყო სიბნელემ ნათლად ცვლილება.
მაშინ ვიხილე ქვეყნის დიდება,
ვაქე ვადიდე მისი თვისება.

შავხედე ცასა ვარსკვლავთ ჰედელსა
ამას წინათა ღრუბლით ფენილსა
მუნ უყურებდი მთვარეს ჩენილსა
ამათ ღრუბლიდგან გამოჩენილსა.

ჯერეთა ვნახე მთვარეს ნაწილი
ღრუბლით იჭვრეტდა ვითა ყმაწვილი,
ვითა ფიალა შემოვერცხილი,
მერეთ გამოჩნდა მთვარე აღესილი.

სივრცესა ცისას იგი ცურავდა,
სხივსავე თვისას ყველას ფინავდა,
საგანსა ბინდათ მოხატავდა
და მშვენიერათ სანახავდა.

ვარსკვლავნი მისგან გაბრწყინებულნი,
მის გარეშემო მოწიწებულნი
ვითა წინწკლები განფანტებულნი
ცას ამშვენებდნენ ერთათ კრებულნი.

სიამოვნით სრულსა მომეცა ღზენა
მაშინ ატოკდა ეს ჩემი ენა
ატოკდა ღმერთი ეგრეთ ახსენა
ღმერთო გადიდებს ქვეყანა შენა.

ნელი ნიავი ფოთოლს ანძრევდა,
თითქოს ნანის ხმათ ჩემს ყურს აძლევდა
ძილი მიქროლა თვალსაც დამთლემდა
მუნ დავიძინე ვიდრე გათენდა.

მოთქმა საწყლისა

ად მოვასვენო საწყალმან თავი,
არცა მაქვს სახლი არც ქოხი ავი,
მზისგან დამწვარი მაქვს ტანი შავი,
ქვეყანათ არავინა მყავს მე შემნახავი.

რა ვქნა რა ქვაჟ მე თავში ვიცე,
ქვეყნათ ცხოვრება არა მაქვს მტკიცე,
ვისაც შევჩივლე და ღმერთი ვფიცე
არ შემიბრალა საწყალი მტკიცე.

ერთხელ მეც მქონდა ბედნიერი დრო,
როს დედ მამასთან მე მქონდა ყუდრო;
მამა სიკდილმან იგი წამართო,
კმუნვითა დამყო წყეულმან მარტო.

ვხედამ მე ბევრსა, ბედით არს მტკბარი,
ყოვლის ფრით საესე არს მოცინარი,
ხოლო გზა ჩემი მათ გვერდზედ არი
და ჩემს თვალზედა არ არის დარი.

მე ბედი სხვისა არაფრათა მშურს,
იგი ყველასთვის წმინდის გულით მსურს,
მარამ მე ვსჩივი ჩემს თავს დადაგულს,
ვაი კმუნვაო, რათა სწვამ ჩემსა გულს.

მე ვარ საწყალი ქვეყნათ უსუდრო,
არცა მაქვს არსად მცირედი ყუდრო,
რომე მუნ მივწვე მუნ მივეყუდრო,
კარი კარ პურს ვითხოვ უდროთ უდრო.

ოხ უხვო ღმერთო მარტო შენგანა
არავარ დავიწყებულ ობლად ყველგანა,
შენის წყალობის წყაროთი განა
არ გინდა ყოვლის ერდგან გაბანა.

ყოველს სოფელშიდ გაქვს ეკლესია,
იგი ყოველთვის გან გიწესია,
მეფეც საწყალიც თუნდა მწყემსია
მუნ გადიდებენ რავარც წესია
და წყალობა შენი უდიდესია,
რომ მუნ ალაგი მეც მიწესია.

მუნ შენა გხედამ ჩემსა გამჩენსა,
მხურვალის გულით სახელსა შენსა
გაქებ, გადიდებ სახელსა შენსა
წმინდის ლოცვითა უფალსა ჩემსა.

მე აქ ქვეყანას ქვეყნიერს ვაძლევ,
 ვიტანჯვი ტანჯვას ლოცვითა დავძლევ;
 შენ საიქიოს დიდს იმედს მაძლევ,
 გმადლობ შენ ღმერთო ყოვლისა დამძლევ.

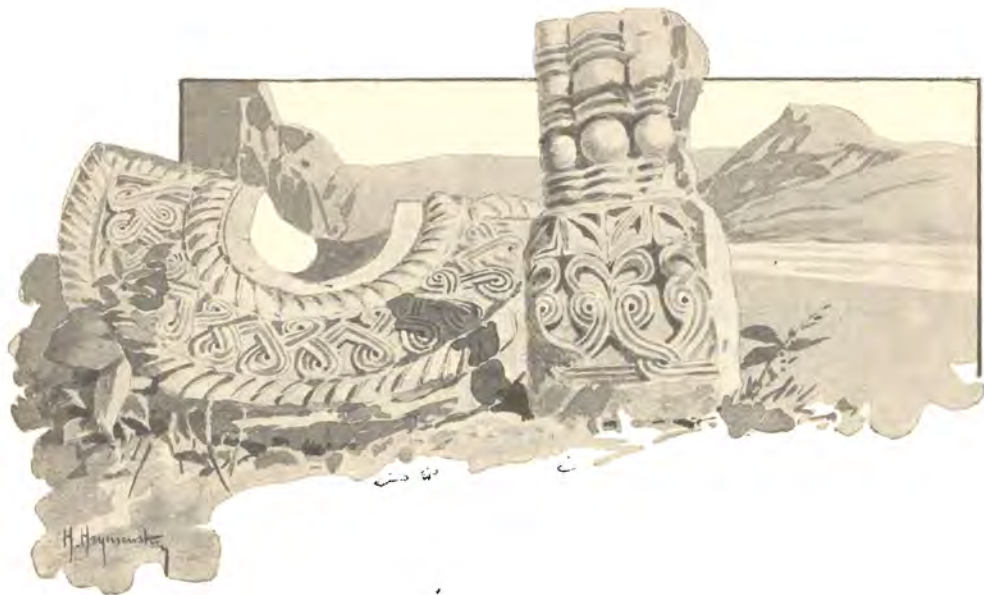
შენი ბრძანებით გაიხსნება ზეცა,
 მუნ ყველა მივა რა ჩავა მზეცა,
 თუმცა სახლი კარი აქ არ მომეცა,
 შენგან ალაგი მუნ ხომ მაქვს მეცა.

შენ, ჩემს უფალსა, გადიდებ ღმერთო,
 არსებით სამო და პირით ერთო,
 შენი წყალობა ქვეყნათ გაერთო
 საწყლის მდიდრისთვის არის საერთო,
 გმადლობ შენ ჩემო უფალო ღმერთო.

სოფ. ყვარელი.—ილიას მოურავის ბინა.

ნაწყვეთი

I

რად გვინდა ვინ ხარ, სიღამ ხარ,
 ვისი სისხლი, ვისი შვილი?
 თვითონ გიცნობთ რაც კაცი ხარ,
 არად უნდა ამას ცილი.
 წა, უკუსდევ—აი შმაგი,
 უმეცარი, შლეგი, წბილი!
 შაბაშ სიტყვა, შაბაშ კაცი,
 შაბაშ საქმე შენგან ქმნილი!

უშენოდ ვერ სძლებს „Листок“-ი
 ვერც ჯდომას, ვერცა წოლასა;
 შენთაგან გაქრას გიწონებს
 და ეშმაკებთან სრბოლასა;
 შენთან არავინ ჰკადრულობს
 არცა ზავს, არცა ბრძოლასა,—
 სჯობს უყოლობა კაცისა
 შენისთანისა ყოლასა.

II

ჩემი აწ ესე ნათქვამი
მისი სახე და ღარია:
ვითომდა იღვწის ჩვენთვისა,
ჩვენთვის სდის ცრემლთა ღვარია.
ძმობას გვიქადის, ერთობას,
ისმის ზათქი და ზარია,
მაგრამ რა „დუმას“ შეერთვის,
მაშინ ის ჩვენთვის მკვდარია.

ბევრს აქედ იქით თავს ახლის,
ჩლუნგია, არა მჭრელია;
რაზომცა ჰნათობს სინათლე,
მისთვის ეგრეცა ბნელია,
ახლებში თავს სდებს, გვატყუებს,
არ ახალია, ძველია,
რაც გინდ რომ ქერქი იცვალოს,
გველი ეგრევე გველია.

III

კალამი რომ უშოვნია
მით ჰლამობს განვლოს ფონია,
მაგრამ უნარი წერისა
არცა აქვს, არცა ჰქონია;
თავს იქებს, თუმცა მის ქება
სხვისგან არ გაგვიგონია;
ყვავი რა ვარდსა იშოვის,
თავი ბუღბუღი ჰგონია.

აღ-სმიანი საახალწლო აპერეტი

I

გიორგი წერეთელი

მე ვარ და ჩემი ნახატი
გამთენებელი ღამისა,
ბებერი, მაგრამ მაინცა
თავი ახალის დასისა.

ხორო

ბებერსა, სასძლოდ მორთულსა,
უფრთხილდი, მოერიდეო.

II

ზოილი

ვისაც ვებრძვი, არ მებრძვიან,
მაშ მე ვარ გამარჯვებული.

ხორო

ქორი ბუზს არა იკადრებს,
არცა სდევს საჭმლად ნდომითა,
სონღული მუმლის შეპყრობად
ფრთესა არ გაშლის ზომითა.

III

„კვალ ი“

ორი წელია დავდივარ,
ბებერი ვთხზე სხვებზე არაკი,
ბევრსა შემწევდა ამაში
ჩვენი პოეტი აკაკი.

ხორო

ბევრი რამ ვიცით ჩვენ თქვენი
უფროსნი ამოებანი:
ცუდს კაცსა მწე ააზავებს,
მტყუნს ტყუილი ქებანი.

„კვალ“

გავწმინდე ენა ქართული,
უწყლოსა წყალი ვადინე,
მდიდარი პირქვე დავეცი
და ღარიბი აღვადგინე.

ხორო

მკვეხარის სიტყვა ზღვა არის,
მღელვარე, კლდისა მცემელი,
არა მდუმარე წვიმისებრ
ნაყოფის გამომცემელი.

„კვალ“

მინდა მაღალი დამდაბლდეს,
ამაღლდეს დამდაბლებული,
მდიდარი წყალმა წაიღოს,
ცხონდეს ლატაკი ვნებული.
ეს მცნება მე ჩემს დროშაზედ
მოქარგვით დამიწერია,
თურმე მის გამო მეგრძოდა
მდიდართა ყმა „ივერია“.

ხორო

მაგ გვარები ბევრს სხვა ცუდლუტს
წინადაც დაუწერია,
მაგ საკენკით მხოლოდ მარტო
ბლარტები დაუჭერია.
ეგ ჟღარუნა, არა-მცნება
მარტო ბაღთ საცდუნელია,
მაგისთანა მაღაყები
არ-ახალია, ძველია.

„კვალ“

კიდევ ვიტყვი, მე გავბედე
ღარიბთ სარჩლი, მდიდართ გმობა;
ბედნიერ ვარ: ამით ვბოვე
ახალგაზდათ თანაგრძნობა!..

ხორო

სტყუის!.. ტყუილად ჰქადულობს
ახალთა თანაგრძნობასა,
„კვალის“ ჟღარუნზე ვინ მივა,
თუ-კი კაცია ცნობასა?

ვერ მოტყუედება ახალი
ამისთანა გუნდრუკთ კმევით,
მის წინ „კვალი“ ფონს ვერ გავა
ლაქუცით და კუდის ქნევით.

„კ ვ ა ლ ი“

სულგრძელება ჩემი იცით,
გზაზე ჩემი მტკიცედ დგომა,
ვერ დამაფრთხობს „ივერიის“
კუნტრუში და მალლა ხტომა...

მე ჩვენს ახალს თაობაში
ვპოვე ღონე ღერმეთელი,
შევკარ დასი, სარდლად მივეც
გეურქ-ალა წერეთელი.

ვერ გამტეხოს „ივერიამ“,
ერთსა მცემდეს გინდ ასია...
ჩამოდექით!.. მობძანდება
ჩემი მესამე დასია!..

ხორო (ახალგაზდობას)

ქრელთა ენათა ერიდეთ,
კაცი გიყვარდეთ ცნობილი,
ტრაბახთა ყოლე ნუ უსმენთ,
სიტყვა ნუ გინდათ გმობილი,

ერთბამად ფრინველს ნუ უწოდთ
შავარდენსა და ძერასა,
სჩხრეკავდეთ ყვავთა ჩხავილსა,
ბუღბუღლთა ტკბილსა მღერასა,

ტყუილ ფრაზების რახა-რუხს,
გულის მართალსა ძგერასა,
ჰკვათა მყოფელთა მოძღვრებას,
სულელთა უგვანს ჟღერასა,

თვალსა ქორულები მკვრეტელსა
„კვალის“ ქვეშ-ქვეშა მზერასა...
თვალთ ხედვის სულ არ ქონა სჯობს
„კვალის“ თვალთ-ხედვით ცქერასა.

კანს ნუ ენდობით, უჩხრიკეთ
ღვიძლი ჭეშმარიტს წერასა
და ნურას შეუშინდებით
გეურქ წერეთლის ბღვერასა.

IV

სილოვანი ხუნდაძე

პოეტი ვარ და არვის სწამს,
ბრძენი ვარ და არვის სჯერა...
აფსუს, ჩემი სიბრძნე-ცოდნა,
აფსუს, ჩემის ჩანგის ჟღერა!..

ხორო

ტყუილად იქადს... ხომ იცით,
ანწლი ვერ მოგცემსთ ყურძენსა;
ბუისგან ნუ გამოვლით
ბოლო კარკაზის ბუდესა.

V

ილია ხონელი

ღმერთად მიმაჩნდა ქართული,
ტაძრად მწერლობა მისიო,
მაგრამ გავეჟეც: არ მიყვარს
მე ბატონ-ყმოზა სხვისიო.

მას აქედ დავწანწალებდი,
ვერსად დავიდე ბინაო...
საძუე რომ შემომაწყდა,
ეხლა დავბრუნდი შინაო.

ხორო

სად გინდ ეგდოს, ვინ რას აქწევს
ნაქაჯსა არ-ცოდნისასა?
მისი მწერლობა კვალსა ჰგავს
ზღვაზედა ნავთ-მავლისასა,

ბურუსსა ქართ მოკვეთებულს,
ანაზდსა დასავლისასა,
ისტორიულ აბდა-უბდას
გიორგი წერეთლისასა,
უმარილო ლექსთა-წყობას
პოეტის სილოვნისასა,
კვალ-დაუჩნეველ ლაქლაქსა,
ნაყოფს წყალობა ნაყვისასა.

VI

„მ ა მ ბ ე“

გვიხაროდენ!.. აწ ხონელი
გაზეთს „კავკას“ გაეყარა...
თავისუფლება მიკმია
და ჩემს ჰერს ქვეშ შეეფარა.

გვიქადის თუ,—მეც კაცი ვარ;
სხვებზე ნაკლებ არ ჰკვიანი,
ჩემს მერანსაც გადუქნია
გზა მწერლისა ეკლიანი.

დავიჯერეთ, თუმც აქამდე
მის ჰკვა არ გაგვიგონია...
ან რა ექნა? ვით ეჩინა,
რაც მის ღღეშიც არ ჰქონია.

აწ იქმნება საახალწლოდ
ღმერთმა ჰკუთ დააბერა
და ასწავლა, როგორ უნდა
მართებული თქმა და წერა...

ხონელიდამ ზოილამდე
რაღა დიდი მანძილია
და ფფიქრობთ ერთად შევყაროთ
ეს ერთმანეთის ჩრდილია.

იქნება ქართველთ მწერლობა
ღმერთმა მათით ააზეოს,
წყვდიადი და ბნელი ჩვენი
გაანათოს, დაამზეოს.

ხ ა რ ა

მე ნუ მომცეს ღმერთმა იგი,
რაც ხონელმა სთესოს, ჰფარცხოს;

მე იმ პურსა ნულარ მაქმევთ,
რაც ზოილმა გამოაცხოს.
ნუ თუ ხონელ-ზოილია
წყალზე გამდები ხიდისა!..
ნუ თუ ეს დაგვრჩა სანაცლოდ
მის იმედისა დიდისა?!..

VII

აკაკი

დავბერდი, დავჩაჩანაკდი,
წვერი შემექნა ჭალარა...
ტყუილს ვინ სჩივის? მართალიც
ჩემი არ სჯერათ, აღარა.

ანტონმაც მე წინ გამიგდო,
გული დასერა, დაჭლარა...
რაცა ხარ, იმას გამხელო,
დაჭკრა ბუკი და ნალარა.

მოვიმკვდარუნე მე თავი,
ვთქვი: აწ იტყვიან რასაო?
ვნახოთ,—რა ძაძას ჩაიცმენ,
როცა რომ მნახვენ მკვდარსაო?

ან ვით მაქებ-მადიდებენ
მე ქართველთ ერთგულ ყმასაო?
ან რას ეტყვიან პასუხად
მაგ ჩვენს კოჭლს ანტონასაო?

დავბერდი, დავჩაჩანაკდი,
წვერი შემექნა ჭალარა...
ჩემი მევე ვთქვი ქებანი,
სხვამ რომ არა სთქვა არარა.

ვინც რომ გავკაწრე ბასრ ენით,
აწ აღარ მინდობს, აღარა...
ეხლა ბევრს ვნანობ,—ეს რად ვქმენ,
რალა თქმა უნდა, რალა რა?

ხორო

გვიან-ლა ჰნანობს, თუ ჰნანობს,
ამაოდ დაშვრნეს ენანი:
წამხდარს საქმესა რას არგებს
მერმე-ლა თითზე კბენანი?

ნურვინ ემღურის სხვას ვისმე,
სოფელს ეს უღვეს წესია:
მთესველი მარტო მას მომკის,
რაც უხნავს და უთესია.

იგი დიდ მანძილს ვერ გავა,
ტყუილ უბრალოდ ჰშვრებაო,
ვინცა სოროში თავსა ჰყოფს,
კუდი-კი გარედ ჰრჩებაო.

VIII

მიხეილ მაჩაბელი

მე იგი ვარ, ვინც თიანეთს
გადალახა მთა და გორი...
თავი ყოლა ნუ ჰგონია
ვისმე ჩემი თანასწორი:

საცა გინდათ მე მგზავნიან,
გზაა მოკლე, თუნდა შორი!..
არ ვინ უვით ჩემისთანა
გრძლად მეტყველი ორატორი.

ორატორი მას არ ჰქვია,
ვინც სადმე სთქვა ერთი, ორი,
გძელი სიტყვა მოკლედ მოსჭრას
და გაქირდეს ვითა ჯორი.

ვითა ცხენსა შარა გძელი
და გამოსცდის დიდი რბევა,
მართ აგრედვე ორატორსა
გძელთა სიტყვათ ცუდად ბნევა,
უპრაგონო ლაპარაკი,
გულში ცემა, ხელთა ქნევა,
არ-დაღალვა, არ-დაქანცვა,
ოფლის წურვა, ოფლის ფრქვევა...

აჩუმებდნენ, არ დაჩუმდეს,
არ დაუწყოს სიტყვამ ლევა...
ნუ გეშინით!.. სტყუის, ვინც სთქვა,
მუნჯისაგან ყბედის ძლევა.

მეც ეგრე ვარ, როგორც მხედავთ,
ორატორთა კარგთა სწორი:
ფეჟევა, რაც ენას მომადგება,
თუნდ მართალი, თუნდა ჭორი...

არას ვნაღვლობ, თუ რამე ვთქვი
უმზგავსო და შორი-შორი,
არა ვტყდები, თუმცა ხშირად
ბურტყლს მადენენ, ვით გნოლს ქორი.

ხორო

ეგ ის არის, ვისც პორტფელი
ილიას ქვეშ მუდამ სჩრია...
არც ბევრი რამ თვითონ არის,
არც პორტფელში რამ უყრია.
ბევრს მეტყველობს, ცოტას ჰფიქრობს,
არ მისდევს ცოდნას, მცნებასა,
და, ვით თვით სთქვა, აჰყოლია
ბურუსში ძაღლის ყეფასა.
რაც გინდ გძლად სთქვას, მაგის თქმულსა
ჰკვიანნი ვერ მიხვდებიან,
თვით არ დაშვრების, სმენლისა
ყურნი-კი დავალდებიან.

IX

ილია ჭავჭავაძე

დავბერდი, დავჩაჩანაკდი,
წვერი გამიხდა ჭალარა...
ზოილი აბუჩად მიგდებს,
ხონელი მწყალობს აღარა.
ჩემს ზარმაცობას, არ ცოდნას
რალა თქმა უნდა, რალა-რა...
ამისთვის მარტო ვანოსი
კმარა ბუკი და ნალარა.
დავბერდი, დავჩაჩანაკდი,
თავზედ მექცევა ბჭენიო...
ვაიმე, ბედ-კრულს შემომწყრნენ
მე ძმანი ყიფშიძენიო!..
ეს არ მაკმარა მე ბედმა,
სხვებრ შემიმუსრა ფრთენიო:
აილო და გადამკიდა
მიშო, კაცი რამ ბრძენიო.
დავბერდი, დავჩაჩანაკდი,
აღარ ვარ ჩემსა ნებასა,

ისევ სჯობს სადმე წავიდე
ბანკში ურგებად გდებასა.

ისევ სჯობს ასე მოვიქცე,
ავყვე მე მიშოს მცნებასა,
ვით იგი აპყვა თიანეთს
ბურუსში ძაღლის ყეფასა.

დავბერდი, დავჩაჩანაკდი,
წვერი შემექნა ჭალარა...
ერთი მალონებს, ერთი მკლავს,
მარტო ერთს ვსჩივი, სხვას არა,

რომ ვანოს მოძულებული
მიშოს უნდივარ აღარა!..
მე ამა ჭირმა გამტება,
გული დასერა, დაჰლარა.

ხორო

ჭირში გატება არ უნდა,
თუ კაცი გონიერია,
წავა და ყველგან დარჩება,
ქვეყანა ღონიერია.

ესეც კი ითქმის: კაცსა რა
აუხდეს ნატვრა გულისა,
ხსოვნა არა ჰხამს ჭირისა,
ვით ღლისა გარდასულისა.

X

ივანე მაჩაბელი

მე საქოჩრიდამ თვალთ მიჩანს,
ჩვეულება მაქვს ბრმისაო;
დავიარები ამ ქვეყნად,
ხელით მძებნელი ჭკვისაო.

რაც ხელთ მხვდება, ჭკვა მგონია,
აღარ ვუჩხრეკავ პირსაო...
მათამაშებენ, ვთამამობ,
დარდი არა მაქვს სხვისაო.

ერთი რამა მჭირს მხოლოდ მე:
მეტიჩარა მაქვს ენანი,
ჯერ ვიტყვი ხოლმე, მერე-კი
ჩემს ნათქვამს მევე ვინანი.

რა ვუყო? რა ვქნა? მეც ვჩივი,
ენა არ მეკითხებაო;
თუნდ მკითხოს,—ჩვენში-კი დარჩეს,—
ბევრს არას გამომრჩებაო.

მაგრამ მაინც იმედია
თავ-ხეთ გასდონ წკირი, ჩხირი,
მეც ფასი მაქვს, ვიდრე კიდეც
ხილად გადის პანტის ჩირი.

ხ ლ რ ლ

ელოდოს, ვიდრე თავ-ხეთა
გასდებს ვინმე წკირს, ან ჩხირსა,
ღმერთმა ნუ ჰქმნას დრო მოვიდეს
ხილად ვხადღეთ პანტის ჩირსა.

მიდის, მოდის ეგ ბატონი,
იბრძვის, ჰშფოთავს, ჰთრთის და ჰღელავს...
თვითც არ იცის,—ცელს რას აქნევს,
რასა სთიბავს, რასა სცელავს?

თუ კაცია თვის თავს ეტყვის,
რასა ჰქსოვს და რასა სთელავს!..
ამად ვწუწუნობ ამ გვარს კაცსა:
სულ ბნელია, რასაც ელავს.

XI

ნ. ზ. ცხვედაძე.

ამას ვამბობ და ვლალადებ,
ისმინეთ ჩემი თხრობილი:
ნუ არიდებთ შვილს სასწავლოდ;
რა ხელს მოგცემთ უწვრთნი შვილი!..

ქვანიცა ჰყრიან მინდორად
უხმარი და განაწილი.
ისმინეთ აი რას ამბობს
პედაგოგია ბრძნობილი:

„ვით ახალ ნორჩი ვაზისა
ხელს მიჰყევს საფურჩქენელადა,
ეგრედ ახალი მოზარდი
კარგს ოსტატს გასაწვრთნელადა.

„სწავლას ნურას დააბრალებთ,
თუ ვერ იქნა შვილი წვრთნილი,
ცემა გმართებთ გამზრდელისა,
რა ყრმა ნახო ავად ზრდილი“.

ხორო

ვითა კლდე-ტინი მაგრად სდგას
და უძლებს ქართა ქროლასა,
ისე ჰკვიანი სწავლოული
ამა საწუთროს რჩოლასა.

საჭირო არის წვრთნა, სწავლა
ვითა ფარხმალი ბრძოლასა,
სჯობს ყოლა უწვრთნის ძაღლისა
უწვრთნელის შვილის ყოლასა.

XII

ი. გოგებაშვილი

ჩემი აწ სცანით ყოველმან,
მას ვაქებ, რაცა მიქია:
დედა-ენა მიჩნს სახელად,
არ თავი გამიქიქია.

იგია ფუძე ქართველისა,
მაგარი ვითა ჯიქია...
დედა-ენითა წვრთნა ყმისა
მე ბევრჯელ მითქვამს, მიქია.

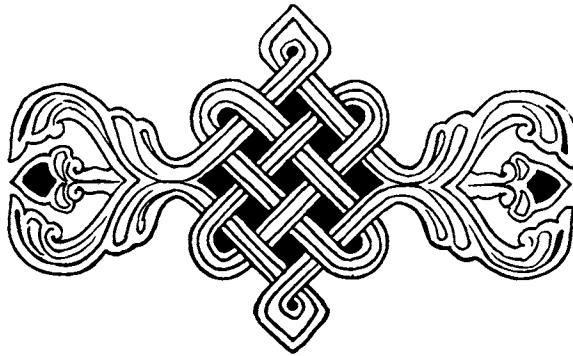
დედა-ენა პირველადვე
სიბრძნისაა ერთი ღარგი,
ტკბილი ტკბილად გასაგონი,
ყრმათა წვრთნისთვის დიდი მარგი...

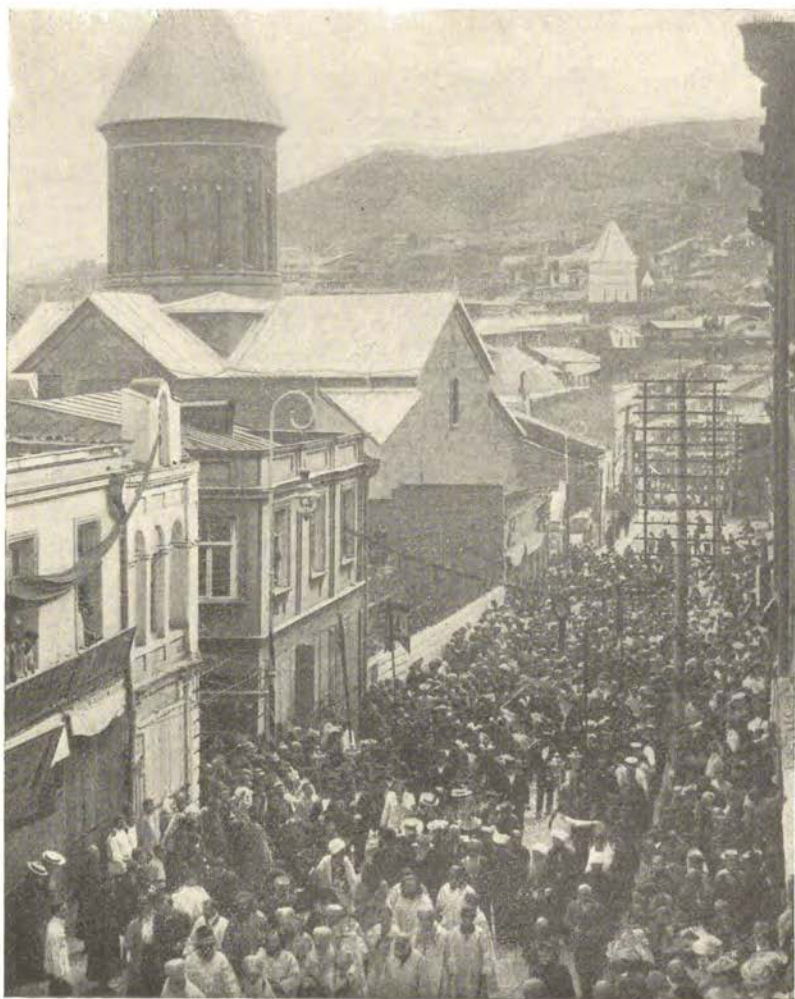
მით ზრდას არეინ დამიწუნებს
თუ კაცია მართლა კარგი...
სიტყვა სრულად გულსა სწვდება,
დედა-ენა მით არს კარგი.

ხორო

მოგახსენებთ ეგე სწავლა
ჩვენთვის ყოვლად სოფლად ჰღირდეს,
მაგრამ რა ექნათ, როგორ გავძლოთ,
როს ჩვენ ჰირი შინვე გვჰირდეს?

როს გიორგი წერეთელი
დედა-ენას სთხრიდეს, ჰრცვნიდეს,
და მაინც კი კადნიერად
მის განწმენდას იჰადიდეს?
არ მიიღოს მან შენგან წვრთნა,
არ გისმინოს, ნუ გიკვირდეს:
გონიერსა მწვრთნელი უყვარს,
უგუნურსა გულსა ჰგმირდეს.

ტფილისი.—ილიას გამოსვენება სიონიდან.

დარდთა მოთქმითა,
ნაღვლიან ხმითა,
თუ მიგდებ ყურსა,
მოგიღოხენ გულსა.

ნიავო, ჩემო ნიავო,
ნუ სჩაგრავ ტყეში ობოლსა,
მსტვინავო, ჩიტო მსტვინავო,
შენ უაღერსე კაკოსა!

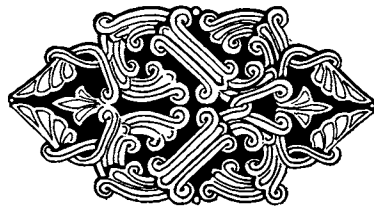
სუმბულო, ჩემო სუმბულო,
უჩემოდ შორსა ნუ ჰკნები,
ბუღბულო, ჩემო ბუღბულო,
მოაკლე ეულს დარდები!

ბუღბულო, ჩემო ბუღბულო,
გაიზებირე სიტყვები,
უთხარ უმისოთ უსულო
ცრემლებად ვცვი და ვშრები!..

ღრუბელო აღმა მავალო
(ის კაკო) გებრალეზოდეს
მე კისრად ვიღებ დამხსნელო,
რაც იმას ემართლებოდეს.

ნიავო, ჩემო ნიავო,
ნუ სჩაგრავ ტყეში ობოლსა,
ღრუბელო ცაში მფრინავო,
ნუ ემუქრები კაკოსა.

ღრუბელო, შავო მცურველო,
უსახლო გებრალეზოდეს
მე კისრად ვიღებ, ღრუბელო,
რაც იმას ემართლებოდეს.

მ ო თ ხ რ ო ბ ა

კ ა კ ო

I

სოფელი ე იყო ერთი პატარა სოფელი კახეთისა ზედ ალაზნის პირას. ის სოფელი ჰგვანდა ყოველ ჩვენს სოფელს, არაფერი შესანიშნავი არა იყო-რა იქ; ესახლა ოთხმოცი კომლი კაცი საბატონო, რამდენიმე საეკლესიო და უფრო ნაკლები სახელმწიპო. არეულად მიყრილ მოყრილი წნული სახლები, რომელთ შორის შიგა და შიგ გამოჩნდებოდა კრამიტიანი ფიცრული, ერთი საყდარი დაჩაგრული ბედისაგან და დროთა ბრუნვისაგან, რაოდენიმე ნანგრევი ციხეები და გალავნები, აი რა ეცემოდა თვალში პირველ დანახვაში, როცა კაცი დააცქერდებოდა კაკლებში დამალულს სოფელს ე.....სა. გლეხების სახლებ შორის მოჩანდნენ შვიდიოდე თავადის შვილის თეთრი სახლები. თეთრი მეთქი?.. თეთრი კი არა რაღაცა გამოუთქმელი ფერისა, რომელიც ამტკიცებდა, რომ იგი სახლები ოდესმე ყოფილან თეთრად. ამა თავადის შვილის სახლებს ჰქონდათ ფანჯრებიცა, როგორც მოგეხსენებათ, მინებ დამტვრეული; ცარიელი ჩარჩო შიგა და შიგ მინებ შორის ლამაზად ხატავდა სახლსა, ზოგანკი, რომელს სახლსაც ჰყვანდა ზრუნველი ბატონი, ცარიელ ჩარჩოს მინის მაგიერ ქონით წასმული მჭვირვალე ქალღი ეკრა. ამ სურათსა რომ დაუმატოთ უწყმინდურობა, ლაფი, ნეხვი ქუჩებში და ეზოებში, ორიოდე კაკლის ხე, რომლის ქვეშა შუადლის პაპანაქებაში მოგროვდებოდა ხოლმე სოფლის ძროხა, ეს ყველაფერი რომ დაუმატოთ, წარმოგიდგებათ სრული სურათი ქართველის სოფლებისა, რომელნიც საოცრათა ჰგვანან ერთმანეთსა.

ერთ იმ ზემოხსენებულ თავადის შვილის სახლებთაგანში სცხოვრობდა ტკბილად და აუზღვრეველად ორმოცის წლის კაცი თავადი ლუარსაბ თათქარიძე თავის განუშორებელ საყვარელ მეუღლითურთ, რომელსაც ერქვა ქეთევანი. თავად ლუარსაბ თათქარიძე გახლდათ კარგად ჩასუქებული კაცი, მრგვალი, (უკაცრაოდ კი არ ვიყო შედარებაზედ) როგორც კარგი ნასუქი კურატი. ისე რომ შეგეხედნათ, რომ როგორმე არ დაგენახათ თავ კისერი, იტყოდით გაბერილი რუმბიაო. თავი და კისერი ჰქონდა, რომ ოფლის მაგიერ ქონი დასდიოდა თითქმის; სამკეცად ჰქონდა ნიკაბ ქვეშ ჩამოსული ლაბაბი, თვალეზი ღიბრონი, დაწითლებულნი ბევრის, რასაკვირველია, ძილისგან და არა შრომისგან, არაფერს კარგს არ ამბობდნენ თავის პატრონ-

ზედ; სახე ყოველთვის უცინოდა როგორც განსხვავებულ სულელობით, ამასთანავე აჩვენებდა, რომ ლუარსაბი კეთილი კაცია. ყოვლის ფრთხილად სხვაში ლუარსაბი ჰგებდა იმ ქართველს, რომელსაც ჩვენ, არ ვიცით კი რისთვის, ვეძახით ძველებურ ქართველს. იგი იყო უდარდელი როგორც ჩიტი, თუმცა ჩიტსავით მარდი არ იყო, უზრუნველი, გულუხვი, სტუმრის მოყვარული და პატივის მცემელი. სწავლა ღვთის მადლით არაფრისა არა ჰქონდა, მგონი თითონაც კი არ იცემდა ბევრს თავში რატომ არა მაქვსო.—„ეგ ეხლანდელი ქირიაო“ იტყოდა ხოლმე თავადი ლუარსაბი. იგი ხედავდა, რომ უსწავლელად შეიძლება არტალის ჰამა, გადაკვრა კახურის ღვინისა მოსვენებითა და იმავე მოსვენებით სუფრაზედვე თვლელა და სუფრის შემდეგ კარგი მადიანი ძილი შესაფერცებირის სტვენითა და სხვ. „თუ ჩვენი მამა-პაპანი სწავლულები არ იყვნენ, როდი ვარგოდნენ შენმა მზემ, იტყოდა ხოლმე ხშირად ლუარსაბი. „ჩვენი სწავლული ბოლო ქანქარა დიამბეგი წინ არ დაუდგეს იმით; აი ღმერთი ააშენებს! მოუმატებდა დაბლა ხმით, რომ დიამბეგმა არ გამიგოსო.—„არა შეილო, როგორც მამა-პაპას უცხოვრია, ისე უნდა ჩვენც ვიცხოვროთ. ამბობდა და არ იცოდა კი იმის მამა-პაპას როგორ უცხოვრია.

ამისი ძვირფასი მეუღლე კნენა ქეთევანი იყო სწორედ და ნამდვილი ნახევარი თავის ქრმისა. იგივე სიმგრგვლე, იგივე სიმსუქნე, იგივე მოცინარი სახე და თითქმის იგივე სულელობა და სიკეთე. ხოლოდ ორიოდ თვისებით ირჩევოდა ცოლი ქრმისაგან: ქეთევანს უყვარდა სიფაქიზე, ლუარსაბს არც უყვარდა და არც ეჯავრებოდა, იმისთვის სულ ერთი იყო ოღონდ კარგათ ექაბა და მადიანად ეხვრინა ძილში, და თუნდა ლაფით ყოფილიყო გარშემო გათხუზული; ქეთევანი ყოველთვის მოძრაობაში იყო, საკვირველი იყო რომ ეს ამოდენა დედაკაცი, რგვალი როგორც გორგალი, მთელი დღე ფეხზედ იდგა და დაგორავდა. ხან იქ მიგორდებოდა, ხან აქ, იქ მუჯლუგუნს წაჰკრავდა საკერავზედ მთელმარე გოგოსა, აქ მტვერს შეჰბერტყდა; გამოვარდებოდა ბალკონზედ და მოჰყვებოდა კივილს:—„ბიჭო, ბიჭო!—მოვარდებოდა ბიჭი.—„სად ხართ, თქვე წყეულებო, გეძახით, გეძახით, გული გამიწვრილდა. სად დაიკარგებით ხოლმე იქნება უწყლოობით ვიხზობით, აღარ მოგეხედამთ?!...

— წყალი გნებათ?... ჰკითხამდა ხოლმე გაკვირვებული ბიჭი და გასწევდა წყლის მოსატანად.

— წყალი ვინა გთხოვა? ნეტავი როცა წყალი გთხოვო, მაშინ წახვიდე, ეგრე მარდათ!—დააყვედრებდა კნენა. გუშინ ვინ იყო ბაზარში?

— თავდიდა გახლდათ.

— კარგი წადი.

პატარა ხანს უკან კიდევ მოგორდებოდა გოგოსთან, კიდევ წაუთავაზებდა მუჯლუგუნს და გამოადვიებდა, მერე ისევ მოვიდოდა ბალკონზედ და ისევ ისე მოჰყვებოდა ყვირილს. „ბიჭო, ბიჭო! მოვიდოდა ბიჭი.

— თავდიდა დამიძახეთ; სად არის?—ჰკითხამდა—ასე გონია დიდი საქმე აქვსო.

— ბაღს ჰბარავს, შენი ჰიირიმე,—მიუგებდა ბიჭი.

— წადი, უთხარ ეხლავ აქ მოვიდეს.

— ბატონი ხარ,—ეტყოდა ბიჭი და წავიდოდა თავდიდას მოსაყვანად. მოიყვანდა საწყალ ოფელში გაწურულის თავდიდას.

— გუშინ შენ იყავ ბაზარში,—ჰკითხავდა ქალბატონი.

— დიახ, მე გახლდი,—მიუგებდა ის.

— მაშ კარგი, წადი, კარგად დაბარე ბაღი!—ეტყოდა ხოლმე ქეთევანი, მერე შემობრუნდებოდა, ამოვლაში კიდევ ერთს წაჰკრამდა მუჯღლუგუნს საწყალ გოგოსა და შემოვიდოდა ოთახში სრულად დარწმუნებული, რომ ბევრი რამ გაარიგა. თავდიდა კი ჩაღუნამდა, ზღაზენითა მობრუნდებოდა და გაიღიმებოდა როგორღაც გულმტკიცნეულად: აი დასწყევლოს ღმერთმა რას არ მოიგონებს, გაიქნევდა ხელს და მიუბრუნდებოდა თავის ბარსა. ესე ფაცი-ფუცობდა დილიდამ საღამომდინ კენინა ქეთევანი, მაგრამ იმის ფაცა-ფუციდამ რაღაც ეშმაკის მანქანებით არაფერი არ გამოდიოდა. კენინა ჰგვანდა სწორედ იმ სახლის მზრუნველსა, რომელიც—აქაო და შუა ბაზარში ძვირად იყიდება მწვანელი—ჩაჯდებოდა დროშაში, გავიდოდა ავლაბარში და იქ იყიდდა, ასე რომ ორი შაურის მწვანელი რო სდომებოდა, ორ აბაზს წასვლა-მოსვლაში მედროშვე წაიღებდა, და თითონ კი დარწმუნებული იყო, რო ეგრედ ყიდვაში ბევრს იგებს.

თავადი ლუარსაბისათვის სიკვდილი იყო, რომ ეგრედ მოძრაობაში ყოფილიყო.—მადლობა ღმერთსაო, რომ ამისთანა ცოლი მყავს!.. იტყოდა ხოლმე სიამოვნებით ლუარსაბი,—კაი ოჯახის ბურჯია, კაი, რო მეტი არ იქნება. ერთხელ ფიქრადაც არ მოსვლია ეკითხნა, ან ეთვარიელებინა, ცოლმა რა გაარიგა დილიდამ საღამომდინ ფეხზედ დგომით. თუმცა ლუარსაბი ცოტა ზარმაცი იყო, მაგრამ იმასაც კი თავის და გვარად საქმე ჰქონდა. მამლის ყივლისას წამოდგებოდა, დაიქერდა გძელ ჩიბუხს, წითელ პერანგით და აბრე-შუმის განიერ პერანგის ამხანაკით მძიმედ გამობძანდებოდა ბალკონზედ.

— დათო! ურმები მიდიან ღღეს თუ არა?

— დიახ, გიახლებიან,—მიუგებდა დათო.

— რამდენი?

— ოთხი საბატონო და ხუთი ბეგარისა, შენი ჰიირიმე.

მერე მიუბრუნდებოდა მეჯინიბეს, რომელსაც ქერი მიჰქონდა ხოლმე ცხენებისთვის ამბარიდამ.

— ცხენებს ხომ კარგად მოუარე?

— კარგათა, შენი ჰიირიმე.

— ბარაქალა, ბარაქალა!—იტყოდა კმაყოფილი ლუარსაბი, მაგრამ არც იცოდა სად მიდიან ურმები, ან რისთვისა, არც გაიფიქრებდა თითონ გაე-

სინჯა ურმები მატყუებენ თუ არა, არც ცხენს ნახამდა თითონ, ფიქრადაც არ მოუვიდოდა, რო ბიქს შეუძლიან მოტყუება. და ეს ამბავი სწორედ ეგრე იმეორებოდა ხოლმე ყოველ ცისამარე დღეს... მერე შემოვიდოდა შინ, მოუჯდებოდა ჩაის და კარგად გაიბერებოდა თბილ წყლით, როგორც გლეხები იტყვიან. პატარა ხანს უკან სადილობაც მოვიდოდა; ერთი მაშინ მიძღებოდა მამაპაპურად, მერე ძილი, მერე ისევ გაღვიძება, მერე ჩაი, მერე ისევ ვახშამი და ბოლოს ისევ ძილი და ესე ტკბილად და განსვენებით ატარებდა დროს და იქნება თავიზედ ბედნიერი დიამბეგიც არ ეგონა ქვეყანაზედ.

როგორც ლუარსაბი, ისე იმისი მეუღლე კნენა ქეთევანი იყო ძალიან გულკეთილი, შემბრალებელი, თავდაბალი და გულშემატკივარი. რამდენჯერ გლეხის დედაკაცები ყაჟის რთვითა ესტუმრებოდნენ ხოლმე საღამოზედ ღობის ჩრდილში ხალიჩაზედ მჯდომარეს ქეთევანს, ლუარსაბი კი ხოლმე, თუმცა მაცდურის თვალით გადმოხედავდა ხოლმე თავის ცოლის სტუმრებს, მაგრამ ჩიბუხის წვეით ბოლთასა ჰკრამდა იქით შორს, ან ელაპარაკებოდა გლეხ-კაცს ვისმეს; ცოლისა ცოტა ეშინოდა ამგვარ შემთხვევებში.

— ქალბატონი ადღეგრძელო ღმერთმა, მოესალმებოდნენ გლეხის დედაკაცები.

— რასა იქ, ჩემო ბაბაღე, ხომ კარგათა ხარ?—ეტყოდა ხოლმე ერთს მათგანს ქეთევანი.

— თქვენის კითხვით გახლავართ, შენი კვნესამე. გუშინ ჩვენებიანთების მაზლის წულებმა კამეჩი დაიჭირეს წანახედში და გამოაშვებინეთ, აგრემც ღმერთი გაცოცხლებს შენცა და შენ ქმარსაცა, ეტყოდა ტუჩებ მოპრუწვით და თავის ქნევით ბაბაღე.

— ლუარსაბ, ლუარსაბ! ქა არ გესმის ლუარსაბ!—შეჰკივლებდა ლუარსაბს.

— რა გინდა ქალო?—ეტყოდა ბოხის ხმით ლუარსაბი. კნენა უამბობდა ბაბაღეს სათხოვარს; ლუარსაბიც მაშინვე გამოაშვებინებდა კამბეჩს და ჩააბარებდა პატრონს. მადლობელი ბაბაღე ამოიღებდა ერთ პატარა შულო აბრეშუმს და მობრუნდებოდა კნენას.

— რათ ირჯებოდი, ჩემო ბაბაღე! განა ეგ რო არა ყოფილიყო, ისე კი არ გირიგებდი. თითონ კი ხელს წაავლებდა სანატრელ შულოსა.

— განა იმისთვის მოგართვი, ქალბატონო!—მიუგებდა მზაკვარი ბაბაღე მორცხობით.

— ვიცი, ვიცი, მაინც რად სწუხდებოდი,—ეტყოდა კნენა, მაგრამ შულო კი წაიღებოდა და ჩავიდოდა ქეთევანის ზანდუქში.

რასაკვირველია, ამისთანა სტუმრობა იშვიათი იყო. უფრო ხშირად ამოვიდოდა საღამოს სადარბაზოდ მეზობელ თავადის შვილის ცოლი. მოვიდოდა ლუარსაბიც ამ დროს, წამოიძახებდა ერთს გაუთავებელს—როგორ ბძანდები—და ისევ გაბრუნდებოდა კმაყოფილი თავის პატივისცემისა.

დაჯდებოდნენ ორნივე დედა-ბერები, ბატონო, და მაშინ უნდა გეგდოთ ყური რაებს ლაპარაკობდნენ. ისეთნაირად ატყუებდნენ ერთი ერთმანეთს, რო კაი დიპლომატებს სად შეუძლიანთ?... უცხადებდნენ ერთი ერთმანეთს სიყვარულს, გულში კი ეჯავრებოდათ ერთმანეთი, ერთი მეორეს აჯერებდა თავის ერთგულობას, გულში კი ფიქრობდნენ: ერთი როდის იქნება შენი ქელეხი ვჰამოვო, რო ქვეყანამ მოისვენოსო. მერე მოჰყვებოდნენ ჭორებს, ჭორებს და ჭორებს!.. ჩვენო კეთილნო დედებო! ოხ! რა ოსტატები ხართ ჭორებში; არც კი ჩვენ ვაკლებთ კაცები, სწორეთ უნდა ვსთქვათ!..

— იცით, გულშინ ზაქარიას ცოლს რა უქნია!.. ბიქს გაუჯავრებია რაღაცაზედ, ეტყოდა ერთი მეორეს, ზაქარიას ცოლი ხო ანჩხლია!..

— მერე რა რიგი, საშინელი, დაჰკრამდა კვერს მეორე.

— გამოსდგომია ბიქს, წაუძვრია ფეხიდან ჩუსტი და, თქვენ არ მომიკვდეთ, ამთვენი უცემია, ბიჭი ლამის მოკვდეს ეხლა. იტყოდა თავმოწონებით პირველი, რომ ახალ ახალი, ახლად გამომცხვარი ამბავი თქვა.

— ეგ დღეს დილასვე ვიცოდი. მიუგებდა მეორე, რო პირველობა იმას არ დარჩენოდა, მაგრამ კი არც დილას იცოდა და არც შუადღისას, იმიტომ რომ კნენია კეკეს მოგონებული იყო ეს ეს არის რამდენიმე საათის წინად.

— რას ბძანებთ! იტყოდა გაკვირვებით კეკე, გულში ფიქრობდა: „რა მეჭორეა, ღმერთო!.. ეს ორი საათი არ არის, რაც მე ეს გავიფიქრე და ამან საიდამაც იცის.

— მაშ მართალი იქნება! მიუბრუნდა კეკე ქეთევანს.

— ისე, როგორც თქვენ აქა ბძანდებით, ეტყოდა დარწმუნებით ქეთევანი.—მე უფრო კარგი გითხრათ: იმ წუწკს ნიკოლოზ რა უქნია!.. გამოუყვანიებია თავისი გოგო... წაუჩურჩულა რაღაც ყურში, და ცოლიც ზედ მოსწრობია!.. აი ბატონო!..

— მართლა?

— მე მოგახსენებთ,—თავმოწონებით დაარწმუნა ქეთევანმა, დარწმუნებული იყო კი, რო არ დაუჯერებდა.

— საწყალი ბაბაღე მებრალება, თორემ ნიკოლოზმა თავში ქვა იხალოს! გულში კი იტყოდა: ნეტავი კი ეს მართალი იყოს!.. და სხვანი და სხვანი ჭორით დაიწყებოდა დარბაზობა და ჭორითვე გათავდებოდა ხოლმე. ესე გადიოდა დღეები, თვეები, წელიწადები და თავად ლუარსაბის ცხოვრებაში არაფერი არ იცვლებოდა, სულ ერთნაირად მძიმედ და საძაგლად მიმდინარობდა ცხოვრება ბედნიერ ცოლ-ქრმისა.

ხოლოდ კვირაობით იცვლებოდა ერთნაირად მოდენარე ცხოვრება ქეთევანისა და ლუარსაბისა; დილაზედ რაკი მოისმოდა ნადვლიანი ხმა დამსხვრეულ სოფლის ზარისა, კნენია და კნიაზი დაიწყებდნენ მზადებას საყდარში წასასვლელად წირვაზედ. მივიდოდნენ, ლუარსაბი ჩადგებოდა კაცებში და ქეთევანი ჩაკუნტდებოდა ხოლმე ქალებში; და დაიწყებოდა მაშინვე ჭორი—ეს არსებითი პური ჩვენი დედებისა, ურომლისოთ გაძლება არ შეუძლიანთ,

როგორც თევზსა უწყლოდ. ჩურჩული, ჩუმი სიცილი, წყევლა, ქოქვა და ყოველი ფერი ესე აირევოდა ხოლმე დიაკვნის მძინარე და ერთნაირ მოდუ-
დუნე ხმასთან. გათავდებოდა თუ არა წირვა, საყდრის დერეფანში მოგროვ-
დებოდა სოფლის არისტოკრატია; თავადის შვილები აქ მოიკითხამდნენ თავ-
ადის შვილის ცოლებს, რომლის შემდეგაც მთელი საყდრის საზოგადოება
გაიყოფებოდა ორ დიდ ნაწილად: ერთგან კაკლის ჩრდილში მოგროვდებოდ-
ნენ თავადის შვილები გლეხებითურთ, მეორეთგან თავადის შვილის ცო-
ლები შესაფერ უმარილით, ფერთა, ტუჩების პრანჭვითა და ყოველთვის
განუშორებელ ქორებითა. ერთს კიდევ ესე პატიოსანი დედა-ბერები დაატ-
რიალებდნენ ერთ ჯარასა, ერთს კიდევ გამოაცხობდნენ ცოცხალ ცოცხალ
ტყუილებს, მერე, რა დაარწმუნებდნენ ერთმანეთს ურთიერთის ერთგულო-
ბაზედ, მძიმედ დაუკრამდნენ თავსა და მთელი ეს სამაია შავებ და ქრელებ ჩაც-
მულ ქალებისა დაიშლებოდა, ყოველი მათგანი გასწევდა შინისკენ მამალ ინდაუ-
რის მედიდურობით და მსუქან ბატის სიმძიმითა. კაცები კი კიდევ დიდხანს
იდგებოდა კაკალ ქვეშ, ლაპარაკობდნენ მოსავალზედ, წანახედზედ; ხშირად
ხუმრობდნენ და ლაზლანდარობდნენ რომლისა გამო მალალი ხარხარი გლე-
ხებისა შორს განისმოდა; ბოლოს ამათაც მოსწყინდებოდათ ესე ღვამა და
ესენიც თავის გონიერ ცოლებსავით დაბრუნდებოდნენ თავთავიანთ სახლში,
სადაც გაშლილი სუფრა დახვდებოდათ ხოლმე მადის გასაღვიძებლად. ჩვენ
ლუარსაბისათვის ეგ საშუალობა საჭირო არ იყო; ლუარსაბი ყოველთვის
მზად იყო ეცა პატივი ყოველთვის მაჩვიარ მუცლისათვის. რაკი შინ შემო-
ვიდოდა და ნახამდა გაშლილ სუფრას, რომელზედაც, როგორც მოგვხსენე-
ბათ, ყოველ საქმეზედ ადრე იქნებოდა მწვანილი, ყველი, ზურგიელი, რაკი
ამას ერთად დაინახავდა, პირში ნერწყვი მოუვიდოდა, მაგრამ როგორც გმი-
რი თავს იმაგრებდა, რომ არ შეეცდინა მაცდურსა ყველსა, წითლად მოღუფო
ზურგიელსა;—ადრე რო ესქამო, სადილი წამიხდებოა, იტყოდა ხოლმე ენის
ტყლაშუნით პირში, უყურებდა დიდხანს, დიდხანს მაცდურსა სუფრას, ბო-
ლოს გამოვიდოდა მოთმინებიდამ და მისწვდებოდა ყველსა, მიაგორებდა ყვე-
ლის თებშს, მისწვდებოდა ზურგიელს, მიაგორებდა ზურგიელსაც, მისწვდე-
ბოდა მწვანილს, მიაგორებდა მწვანილსაც შესაფერ პურის მასალით და მერე
კმაყოფილი ბოყინით და თავის განუშორებელ სულელურ ღიმილით, რომელიც
თითქო ამბობდა უსიტყვოთ: „შევცდიო“, მიეგებებოდა დაღლილს
და უბრალოდ დაქანცულს ქეთევანს; ქეთევანი შეატყობდა რაც მოუხდენია
ლუარსაბს და ეტყოდა გამოჯაფრებით:

— რაო, ღორო! ველარ მოითმინე?... დღეს არტალა გვაქვს, ხო წა-
ვიხდებო!..

— შენ მაგისი ნუ გეშინიან, კუქოჯან,—ეტყოდა მოხარული, რო ამითი
თავდება საქმე, რო მეტი სასჯელი არ მოადგა ცოლისაგან.—შენ მაგისი ნუ
გეშინიან, არც არტალას დავაკლებ გულსა!...—იტყოდა და აასრულებდა
კიდევ ჩვენი ლუარსაბი; ქამაში იმას ყველა დაეჯერებოდა.

სადაც კი შეყრილობა იქნებოდა კაცებისა, გარიბალდიზედ რო ყოფილიყო ლაპარაკი, ის სულ ცდილობდა ქამაზედ გადაეგდო ბაასი; სულ წასულად უყვარდა თავის მადის ქება, რასაკვირველია, შესაფერ დამატებითა. ერთხელ დიამბეგის სახლში ერთმა ვილაც ჩინოვნიკმა რუსმა ნახა და გაკვირვებით დააცქერდა ლუარსაბსა; ლუარსაბი მიხვდა, რო გააკვირა თავის სიმსუქნით რუსის ჩინოვნიკი, უთხრა სრულ კმაყოფილებით და იმავე თავისებურ სულელურ ღიმილით:

— შტო, რუსო! ტოლსტი ბურდუკ! და დაიკრამდა თავ-მოწონებით მუცელზედ ხელს.

— და, კნიაზ! დავოლნო ტაკი,—ეტყოდა რუსი.

— კაკოი ტიკი? ბურდუკ, რუმბი!—მიუგებდა გამწყრალი ამ დამცირებისაგან ლუარსაბი. ზნაიშ სკოლკო ია კუშილ? ადინ კატოლ პოლნი... ეი ბოლუ პრავდა, ვოტ სპრასი პრევოჭიკ, ონ ზნაი...

— ა მწოგო პიოტე?

— ტრი (აქ სამ თითს აჩვენებდა) თუნგი და პოტომ უხლაი!...

გაბრუნდა რუსი გაკვირვებული და ფიქრობდა მგონი: „აი ოყრაცი, ამას შაუტამია საქართველო!..

— შტო, ბრატ, მალადეც!..—მისძახებდა მარტო დარჩომილი ლუარსაბი, რომ შეეტყო, გააკვირა რუსი თუ არა.

ერთხელ ამათს სოფელში მოსულიყო იმერეთიდან ვილაც პოვერნია ვილაც თავადის შეილისა, რათა გამოერთვა ხარჯი გამოქცეულ იმერლებისათვის. გავარდა ხმა, რო ამისთანა მქამელი თითონ მეფე გიორგიც არ ყოფილაო; რა ლუარსაბმა ეს შეიტყო, აინთო ცეცხლით „როგორ თუ იმერელმა ქამაში მე მაჯობოსო“ და, როცა ერთ მის მეზობელს თავადსა ჰყვანდა დაპატიჟებული ყმაწვილები და მათ შორის ის იმერელიც და ლუარსაბიც, მაშინ ლუარსაბმა საზოგადოებაში გამოითხოვა ის პოვერნია; ვნახოთ ვინა სჯობიაო. დაიწყეს ქამა, მაგრამ რა ქამა?.. ასე გაძღა და გაიტენა საწყალი ლუარსაბი, რო სიტყვის არაქათი აღარა ჰქონდა, ფეხზედ ველარა დგებოდა ასე, რომ საკაცეთი წაუყვანეს კნენა ქეთევანს თავისი სასაცილო ქმარი, რომელიც რა შლიდა ხელებს და ფეხებს, მარტო ამას ყვიროდა მოხარული მძიმედ და ქნეშით გზა და გზა: მე ვაჯობე, მე ვაჯობე!.. თუნდა ხალხსა ჰკითხეთ! ღმერთი, რჯული, მე ვაჯობე. ფიცულობდა ასე გულფიცხად, რო გეგონებოდათ, ამის ჯობნითა ორ სახელმწიფოს ბედი გადაწყდებოა. ისეთი მადლობელი დარჩა მას აქეთ თავის მუცლისა და მადისა, რო უცხო კაცთან არ შერცხვა მათ გამო, რო თავის სიცოცხლეში აღარ ავიწყდებოდა ეს სახელოვანი გამარჯვება.

რამდენჯერ უამბნია, რამდენჯერ უქია თავისი თავი ნაცნობთან და უცნობთან ამ ამბითა; მერე უნდა მოგახსენოთ, რომ ლუარსაბი დარწმუნებული იყო, რო ის პოვერნია ძალად იყო გამოგზავნილი იმერლებისაგან, რომ შეერცხვინა ქამაში კახელები.

— შე ნუ მოუკვდე ჩემს თავს,— ეუბნებოდა ვილას ლუარსაბი, რომელიც სიცილით არწმუნებდა, რომ იმ პოვერნიას ფიქრათაა არა ჰქონია კახელების დამარცხება ქამაში და სმაში, რომ იმას თავისი საქმე ჰქონდა.— მეც არ მოგიკვდე ვერც არ იყოს! ძალად იყო გამოგზავნილი, განაგრძელებდა დაჟინებით ლუარსაბი, მაგრამ ასე გავხადე, მამა ჩემი დავით არ წამიწყდება, ასე გავხადე, რომ თითონვე მითხრა მაჯობეო. ეხლა წავიდეს და დაიკეცოს კახელებს ვაჯობეო!.. წავიდეს, ჰიი!.. სადაც თავისი თქვას, იქ ჩემიცა!.. ფეხზედ დაფაყენე კახელები, ფეხზედ, თორე მოგვთხრიდა სუყველასა! იტყოდა თავის თავისვე მადლობელი ლუარსაბი, თითქო მართლა იმით დაეცვას სახელი და პატივი თავისი მამულისა, თითონ კი ამაზედ იყო დარწმუნებული და თქვენ, როგორც გინდოდეთ, ჩემო მკითხველო, ისე გადაწყვიტეთ ეს კითხვა: „ლუარსაბმა ასახელა თუ არა თავისი მამული?“

საწყალი ლუარსაბი!.. ამასაც კი ჰქონია თავისი პატივმოყვარეობა, სახელის შოვნის სურვილი და მამულის სახელის წახდომის შიში!.. დიად, ჰქონია!.. აკი წვრილმან ხალხში არ არის ეგ თვისებაობა?!..

II

ამ ყოვლის ფრთხილ ბედნიერ ცოლ-ქმარსა თავდაპირველ ჯვარის წერის შემდეგ სდევდა უკან ერთი უბედურობა, შვილი არა რჩებოდათ ხოლმე. რას მიაწერეს და ხან რასა უშვილობის მიზეზი, ბოლოს გადაწყვიტეს, რომ მკითხავისთვის ეკითხათ. ჰკითხეს მკითხავსა და მკითხავმა უთხრა, რომ „თელეთში უნდა წახვიდეთ სალოცავადო, ხატია თქვენზე გამწყრალიო. დაუჯერეს მკითხავსა, შაბმევენეს ურემი, გადააფარეს შიგა და შიგ ამოგლეჯილი ფარდაგები და გასწიეს სალოცავად; მაგრამ ქალაქში კი არც გავლით და არც ჩამოვლით არ შეუვლიათ იმისთვის, რომ ქეთევანს გაეგო, რომ ვინც პირველად ქალაქში შედიოდა სამი კენჭი უნდა ჩაეყლაპა, თორე ქალაქი ცუდად დასცდიდა; ქეთევანს კენჭების ჩაყლაპა არ ეჭაშნიკებოდა. ვერც თელეთმა უშველა; ჰკითხეს მეორე მკითხავს მიზეზი უშვილობისა, ამან სწორედ უთხრა, რომ თავლის უკან რომ ორმო არი, იქ ჯადო დევსო, ჯადო რომ ამოიღოთ, შვილები შეგრჩებათო. დაბრუნდნენ შინ, ბევრი ათხრევინეს თავლის უკან, მაგრამ ორმო ვერსად ვერ იპოვეს; ბოლოს ნახეს ერთი რალაც ნათხარი, ამოყარეს ნაგავი და რასაკვირველია იმ ნაგავში ბევრი რალაც მჩვრები იპოვეს. როცა ბიჭებმა მოუტანეს ბატონებს მჩვრები, ორივემ ერთად შეჰყვირეს: „ეგ არის, სწორეთ ეგ არის!.. დაწვით და ფერფლი წყალში ჩაყარეთ! უნდა გენახათ რა განცვიფრებით იგონებდნენ მკითხავსა!..“

— საიღამ იცოდა იმ კუდიანმა, რომ ჩვენ ორმო გვაქვს?— ეტყოდა ცოლს გაკვირვებული ქმარი.— აი დასწყევლოს სამმა და სამმა წმინდა სალოცავმა!.. და გადიწერდა პირჯვარს.

— წყალი რომ ედგა წინ, იმაში დაინახა!..—მიუგებდა ქეთევანი თითქო იცის რამეო.

— თუ ღმერთი გწამს!.. აი დასწყევლოს ჩემმა გამჩენმა!.. გადიწერდა კიდევ პირჯვარს,—მართლა წყალში დაინახა!.. დაუმატებდა გაოცებული ლუარსაბი.

— მეც დავინახე, თორე იმან რო დაინახა რა საკვირველია,—იტყუვა ქეთევანმა.

— შენც დავინახე?.. აი რალაც რგოლებსავით რო გაკეთდებოდა ხოლმე, როცა ხორბლის მარცვალს ჩაადებდა ჯამში, ის ხო არ იყო?—ჰკითხავდა გახარებული ქმარი მისგან, რო ეგონა ამასაც ერგებოდა რამე გამოცანისათვის.

— ჰო, სწორედ ის იყო, ვერ დავინახე?—კიდევ იტყუებდა ქეთევანი.

— როგორ არა, როგორ არა! დავინახე, მეც დავინახე!—მიუგო უფრო და უფრო თავის ჰკვისაგან აღტაცებაში მოსულმა ქმარმა. მერე მოჰყვნენ ვის რა გაეგო მკითხავენზედ, ყველაფერი თქვეს, რასაკვირველია პტყელ-პტყელ ტყუილებითა.

რა გავაგრძელოთ, ვერც ამ ჯადოს დაწვამ უშველათ; ბოლოს გატყვრა ერთი ბრმა ბედი და მოეცათ ვაჟიშვილი. დიდი სიხარული, დიდი ამბები შეიქმნა ლუარსაბის სახლში!.. აქ ძეობაო, იქ ნათლობაო, წირვები და პარაკლისები და სხვანი და სხვანი!.. ახალ ნაშობ დედის ერთა შვილს დაარქვეს ნიკოლოზ, რადგანაც პაპის სახელით ერთიც ვერ შერჩათ შვილი. წავიდა რამოდენიმე წელი და კოლა (ეგრე მოდისამებრ ეძახდნენ ნიკოს მაგიერ შვილსა) შეიქმნა ათის წლისა. მაშინ მამამ შემოიყვანა სახლში ერთი ობოლი ბიჭი თავის კაცისა შვილის კომპანიონად; ამ პატარა ობოლს ბიჭს ერქვა კაკო, რომელიც იყო თერთმეტის თუ თორმეტის წლისა მაშინ. კოლა თერთმეტისაც შესრულდა, მაგრამ ჩვეულებისამებრ არსად არა სწავლობდა, რადგანაც დედ-მამამ შემდეგ ღრმა განსჯისა სრულად გადაწყვიტეს, რომ კოლასთვის ჯერ აღრეა სწავლა.

— სწავლას ყოველთვის მოესწრობაო, იტყოდა ხოლმე ღრმა ჰკვის პატრონი ლუარსაბ თათქარიძე, ჯერ პატარაა, გული დაეჩაგრება!.. ხან დაუმატებდა:—მამის ერთა შვილია! ძლივს შემრჩა ღვთის მადლით! სწავლა დააქლეკებს, მერე რალა ვქნა!—იტყოდა ხოლმე შეშინებული მამა. ხან, როცა ლამაზად გაძლებოდა და გადაგორდებოდა სუფრიდამ ტახტზედ, დაიკრამდა მუცელზედ ხელს და იტყოდა: „მე თუ არ მისწავლია, მე ვიცი...“ და ველარ გაათავებდა დაწყებულ სიტყვას; იქნება თავის თავისავე შერცხვებოდა ხოლმე, რო ეგრე უსირცხვილოდ სტყუოდა?!. არა მგონია!.. ის იმისთანა კაცი არ იყო!..

ამისთანა მზრუნველ დედ-მამის პატრონი კოლა და მისი ერთგული ამყოლი კაკო ეყარნენ დილიდან საღამომდინ საგამდლოში, ან სამზარეულოში

ან ბიჭებში, რომელთა შორის პირველ დასაწყის სწავლას მიიღებს ხოლმე ქართველის შვილი და რა სწავლასა!.. მურტალ სიტყვებს, რომელზედაც უხენი არიან მოსამსახურენი, საძაგელს ლანძღვას, რომელიც ბოლოს თითონვე მსახურებს მოხვდებათ ხოლმე, შაირებს, გასარყენელ ლექსებს და სხვ., ხან ორნიც ყმა და ბატონი გამოვარდებოდნენ ეზოში, დარბოდნენ ხან იქით, ხან აქეთ, წინდაუხედავად ლაფში თუ წყალში, ასე რომ სადილად რა ამოიყვანდნენ კოლასა, კოლა იყო როგორც გოჭი გასვრილი და მოტლაპული ლაფშია. „უი შენ დედასა,—შეჰყვირებდა ხოლმე გულმტკივნეული დედა კნენა ქეთევან,—სად მოსვრილხარ ეგრე, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი!.. გოგო! გოგო, მელანავ! გამოუცვალე ყმაწვილს ახალუხი!“—შემოვიდოდა წირპლიანი, ძილის გუდა, დაგლეჯილი გოგო, რომელსაც თავზედ მოხვეულ დახეულ ხელცახოციდამ მუჭა-მუჭა წილიანი შავი თმები ამოშვერილი ჰქონდა, როგორც გახეულ მუთაქასა მატყლი. გაიყვანდნენ ფეხების და ხელების ქნევით კოლასა ახალუხის გამოსაცვლელად. იქნება ჩემმა მკითხველმა გაიკვიროს, რომ კოლას, როცა მოიტურტლებოდა ლაფში, ახალუხს უცვლიდნენ. მართალია, თუმც მე ჩემის თვალთ მინახამს, რომ ყმაწვილს დიდ მარხვის პირველ დღის ღობიო აღდგომის კვირაშიაც ზედვე სცხობია, მაგრამ უნდა კაცმა მართალი სთქვას, კნენა ქეთევანი არა იყო ამ მხრით იმ კეთილ დედებთან, რომელთაც, როგორც თვალში ეკალი, ეჯავრებათ შვილის სიფაქიზედ ზრუნვა. ზემოთაცა ვსთქვი და ეხლაც მოგახსენებთ საქებარად კნენა ქეთევანისა, რომ ერთი ჩვენის ჩვეულების წინააღმდეგი თვისება სჭირდა: ისე გაგიჟებით უყვარდა თავის-თავის და შვილის სიფაქიზე, როგორც სხვა კნენებს გაგიჟებით ეჯავრებოდათ.

ერთის სიტყვით გაიყვანდნენ მტირალსა პატარა კოლასა, გამოუცვლიდნენ ახალუხს, მოიყვანდნენ და მოაკეცივნებდნენ სუფრაზედ. (კაკო, რაღა თქმა უნდა, იმ დროს სამზვარეულოში ღრღნიდა მზვარეულისაგან მოგდებულ ძვალს) ხშირად მოხდებოდა ხოლმე, რომ ნებიერ კოლას წვენი ეცოტავებოდა.

— ცოტაა, ცოტა!.. არ მინდა, არ მინდა,—დაიწუნებდა ხოლმე ბუტიობით და ცხვირ-ჩამოშვებით ბუტია კოლა. თუ ვინმე შენიშნავდა, რომ ეგ ცუდი ქცევაა, ან დაუშლიდა, ან ეტყოდა რასმეს შესახებ წვენისა, მაშინ უნდა გენახათ რა ყოფა იყო!.. გადავარდებოდა გულდაღმა, ჩაჰყობდა ფეხებს მათლაბაში და აჰყაპუნებდა ყვირილ-კივილით:—„ცოტაა, ცოტაა, არ მინდა, არა!“ აიყვანდა კეთილი დედა აღერსით, ხელცახოცით გაუწმენდა წვენში გაბანოილ ფეხებს და უბრძანებდა სავსე მათლაბის მოტანას.

თავადი ლუარსაბ ღიმილით უყურებდა ხოლმე თავის პატარა კოლას, ხანდისხან ბევრსაც იცინებდა:—„აი დასწყევლოს ღმერთმა, რა ეშმაკია!.. ჩვენ საგვარეულოს სულ დაღუპავს!..“ უხაროდა ხოლმე კმაყოფილ მამასა, რომ საგვარეულოს დაუღუპავდა შვილი.

ხანდისხან შვილის გულშემატკივარი მამა ჩაისვამდა კალთაში თავის შვილს და ამ რიგად უკითხავდა რა მორალსა, გაუხსნიდა გონებას პატარა კოლასა:

— „ცემი კოლა, ყმაწვილს გამოაჯაგრებდა ლუარსაბ, ცემი კოლა რო გაიზღება, ღიმნაზიაში წავა; იქილამ დიდი, დიდი კაცი გამოვა, დიამბეგობას მისცემენ; ალა, ცემო პატარა დიამბეგო?.. თითონ კი ნერწყვი მოუვიდოდა დიამბეგის ხსენებაზედ.

— კაკო, მამილო, სინ დალცება? ჰკითხამდა შვილი.

— ალა, სვილო, ისიც წამოგყვება.

— სადა?

— ღიმნაზიაში.

— ლა აღის ღიმნაზიაში? ჰკითხამდა ცნობის მოყვარე ბაშვი.

— ღიმნაზია სასწავლებელია, შვილო! იქ სულ რუსები არიან, სულ ჯოხით ხელში დადიან, ვინც კარგათ არ ისწავლის როზგითა სცემენ, პურს არ აქმევენ, ბნელ ოთახში ჩასმენ ეშმაკებთანა, ღრმა გონიერებით მიუგებდა ხოლმე მამა ცნობის მოყვარე შვილსა.

— იქ ალ წავალ, ალ წავალ!.. შეჰყვირებდა ხოლმე შეშინებული კოლა. ისეთ გულ ამომჯდარათ ტიროდა, რო ასე გონია ეხლავე იმ ჯოჯოხეთში გზავნიანო. გამოვარდებოდა დედა ოთახიდან შვილის ყვირილზედ. საწყალი შეშინებული კოლა სიბრალულის და საცოდავ სახით მიუბრუნდებოდა დედასა და ეხვეწებოდა: „დედაჯან! სენი ქილიმე, სენი კუწისა, იქ ნუ გამისვებ!..“ კანკალით და თრთოლით წამოიძახებდა საწყალი ბაშვი და მივარდებოდა დედასა და შეჰყურებდა თვალეში, თითქო იქ უნდა წაეკითხათ თავის ბედის წერის გადაწყვეტილობაო.

როგორც იქნებოდა დააშოშმინებდნენ შეშინებულ კოლასა; რამდენ ხანისამე შემდეგ პატარა კოლა ისევ უდარდელად გაიქცევოდა სათამაშოთ; მაგრამ ყმაწვილის გულში დარჩებოდა ხაზი იმ გვარ შემთხვევისა. მაშინ როცა გაიცილებდა ქეთევანი კოლასა, კნენა მიუბრუნდებოდა თავის სულელს ქმირსა.

მაგოდენა ჰქვა როგორ არა გაქვს, რო იფიქრო, რო ყმაწვილის შეშინება არ ვარგა! ჰა! როგორ არა გაქვს! ეტყოდა გულზედ მოსული ცოლი.

— შე დალოცვილო, რა უთხარი იმისთანა, რო გული გახეთქოდა, მიუგებდა ქმარი მცირედის ქრომით. მაშ აქაოდა ყმაწვილიაო ნურაფერს ნუ იტყვიო!..

— მაშ არ იცი, რო არა უნდა უთხრა რა მაგისთანა, არ იცი! დააყრიდა და დააყრიდა ენა ტარტალა კნენა, რა ნახამდა, რო ქმარს ამის ყვედრებისა ეშინიან. საწყალი ლუარსაბი! დაბრიყვებულია!.. „მერე, რო გაიზღება, როგორღა წავა სასწავლებლად ახლავ რო აშინებ, ჰა, როგორღა წავა? დაუმატებდა ქეთევანი, რათა სრულად დაემარცხებინა ქმარი ამ კითხვით.

— არ წავა და ნუ წავა!.. ბუტბუტებდა ცხვირში ლუარსაბი, მე თუ უსწავლელი ვარ მე ვიცი... და ჩვეულებისამებრ აღარ გაათავებდა, რა იცის.

შეჰყვებოდნენ სიტყვაზედ სიტყვით და ერთი კარგი ლაზათიანი ჩხუბი მოუვიდოდათ, ასე რომ რამოდენამე საათის განმავლობაში ერთმანეთს ხმას არ გასცემდნენ; ლუარსაბის მეტი ამ ხმის გაუცემლობაში არავინ არ იტანჯებოდა, გულჩვილი იყო, ეგ საწყალი ჭკვის გლახა.

ხომ ქვეყანაზედ ესრეა: ღმერთი რო კაცს დააკლებს ერთს რასმეს, მეორესა მოუმატებს. ამბობენ ბრმას ხელის თითები ძალიან შემტყობი აქვსო, ყრუს შორ მხედავი თვალი აქვსო და ჭკვის გლახასაც მგრძნობელი გულიო.

ლუარსაბი, რაც შეეძლო, იჭერდა თავს, ცდილობდა, რომ ხმა პირველად ამას არ გაეცა ცოლისათვის, მაგრამ ეს წყეული გული არ ითმენდა, ძალას ატანდა; ბოლოს მივიდოდა ცოტაოდენ კრთომით ცოლთან და გაუხუმრებდა: ხან ცხვირში შეაბოლებდა ჩიბუხის ბოლს, ხან თავს მოხდიდა, ხან ნაწნავს ჩამოსწევდა, ხან უჩემეტდა კიდევ. ოხ! ნეტარო დროებაე! რა მაძასახლისების დროის სიმარტივეთა ხარ საფესე!.. მაგრამ ქეთევანი უფრო მტკიცე დავის გადაწყვეტილობითა და გულის სიმაგრითა მაინც ხმას არა ჰსცემდა; ჩემეტაზედ კი ეტყოდა:

— „თვალიც გამოგძვრება!.. დაბერებულხარ და ტვინი გაგლაცებია!.. თითონაც კი ჩუმად ჩაიცინებდა თავის ქრმის სინაზეს რო განიცდიდა; ამ გვარი ტრფობის გამოცხადება, როგორც ლუარსაბმა იცოდა ხოლმე, ვის არ დაასხამდა თავ ბრუს, ვის არ დაავიწყებდა აწინდელს ცოდვებს; გული ხომ ქვა არ არის, რომ ამ გზითაც არ დაღბეს. ოხ, ქართველო, რა კარგი რამ იქნებოდი, რო ამისთანა ცუდი არ იყო!.. თუმცა გული ქეთევანისა ქრმის აღერსითა ცოტაოდენ დაღბებოდა, მაგრამ ქეთევანი მაინც არ ურიგდებოდა იქნება იმისთვისაც, რომ ქმარი პირველად გამოაცხადებდა შერიგების სურვილს; აქ, რასაკვირველია, ბუნებით წვრილმანი თავის მოყვარეობა მაღლდებოდა კნენასი და კნენასაც ეს მოსწონდა გაგიჟებით; იქნება ამის და გამო ცდილობდა რათა განეგრძელებინა ხმის გაუცემლობა, რადგან ეგე სტანჯავდა ლუარსაბს და გამოაცხადებინებდა ადამის დროის მარტივ აღერსსა და სინაზეს ცოლისადმი. თითონ შემსჰვალულთა ტრფიალთა უყვარდა ამ გვარი ტანჯვა ერთმანეთისა; არამც თუ მარტო ამათ, ყოველ კაცს მოსწონს რაღაც თავის მოყვარულ, ეგოისტიკურ ფიქრით თავის თავითა დასტანჯოს მოყვარე, რომელსაც მტანჯველი თვისი უყვარს გაგიჟებით, ეს საზოგადო სწეულებაა ადამის ტომისა; თუმც სასაცილოა ამისთანა თავის მოყვარეობა, მაგრამ ჩვენ მარტივ ცოლ-ქმარსა რათ უნდა ჩაუთვალოთ ცოდვად ის, რაც განათლებულებში თითქმის საზოგადო ჩვეულებათ არის. გავიდოდა რაოდენიმე ხანი და ბოლოს რასაკვირველია შარიგდებოდნენ, ჯერ კი ტკბილად დაყუყუდებდნენ ერთმანეთს ურთი ერთის ცოდვებს, როგორც იცით თქვენ თითონ, ჩემო მკითხველო!

ხშირად იტყოდა ხოლმე დიდ-სურვილით ჩვენი ლუარსაბი:—„ნეტავი ჩემი კოლა კი დიამბეგათ მაჩვენა, რომ ათიოდე იასაული უკან მოსდევდეს და ფულებით კოჭაობდეს, და მერე თუნდა მოვკვდე!..“ უნდა მოგახსენოთ,

რო დიამბეგი ლუარსაბისათვის იყო თუ არ პირველი, არც უკანასკნელი ხარისხი კაცის სიმალლისა; ამის და გამო თავის მოკლე ჭკვით თავის შვილის-თვის უკეთეს ვერას ინატრებდა. რამდენჯერაც რო გეკითხათ, რას ინატრებ შენის შვილისთვის? ერთი და იგივე პასუხი იყო ლუარსაბის მხრით: დიამბეგობას!

ლუარსაბი ამაში ჰგევანდა სწორედ იმ ანგლიელსა, რომელსაც ჰკითხეს ერთხელ თურმე რას ინატრებ ჭვეყანაშიო. ანგლიელმა მიუგო: ერთ ბოთლს პორტერსა და ერთ თებშს პუდლინგს,—სრულად დადინჯებით და ცივად.

— მაინც უკეთეს სხვას რას ინატრებდი? ჰკითხეს კიდევ თურმე.

ანგლიელი ჩაფიქრდა და რაოდენიმე ხანს კიდევ უთხრა ისევ ისე ცივად: ერთს ბოთლს პორტერს და ერთს თებშს პუდლინგს.

კიდევ გაუმეორეს კითხვა: მაგაზედ მაღალი ნატვრა და უდიდესი სურვილი მაინც რა გაქვს ჭვეყანაშიო? რას უფრო ინატრებ უდიდეს და უმაღლეს მაგაზედ?

კიდევ ჩაფიქრდა ანგლიელი დიდხანს და მერე თქვა ისევ იმ დადინჯებით: ერთს ბოთლს პორტერს და ერთს თებშს პუდლინგს!.. ასე გონია ამაზედ უკეთესი აღარა იყო-რა ჭვეყანაში. ლუარსაბი ესე გახლდათ სწორეთ: შვილისთვის დიამბეგობის მეტს არასა ნატრობდა სხვას; ან რა უნდა ენატრა სხვა?.. გარშამო მიიხედავდა დახვდებოდნენ თავის მგზავსი კაცები, რომელნიც სჭამდნენ, სვამდნენ და იძინებდნენ მთელ თავის სიცოცხლეში; იმ კაცებ შორის იგი ხედავდა ყველაზედ მაღლა აწევულოს დიამბეგს, ხედავდა რა რიგათაც იგი კაცები ეხვევოდნენ გარშამო დიამბეგს, როგორც თაბლსა ბუზი, რა რიგად პატივსა სცემდნენ, რა რიგ კისრის მტვრევით მიეგებებოდნენ, ეპატივებოდნენ. ამისთანა მოწყობილობა, რასაკვირველია, განაცვიფრებდა ჭკუაზედ უკაცრაოდ ნამყოფსა ლუარსაბს. თითონაც კი, სწორეთ გითხრათ, გულცივად არ უყურებდა დიამბეგობას; ერთს ღროს თითონაც კი ცდილობდა ეშოვნა დიამბეგობა, ბევრი ფული დახარჯა, გააფუჭა იმ თანამდებობის შოვნაში, მაგრამ ვერ მისწვდა იმ მიუმწევდარს ნაყოფსა. სცადა მეორეთ, როცა ღვინოები გაყიდა, სცადა მესამეთ, მაგრამ ჰეჩ!.. საუკუნოდ გაექცა დიამბეგობა!.. მაშინ კი სრულად დარწმუნდა, რო დიამბეგობა დიდი რამ არი; „რაც ძნელი საშოვარია ის ძვირიც არისო.“ „ოდეს ტურთა გაიფლეს აღარ ღირდეს არცა ჩირად“,—ამბობდა ხოლმე დიამბეგობიდან ხელ ცარიელი ლუარსაბი თავის თავის სანუგეშებლად. მეტი რა ილაჯი იყო. ამის გარდა სხვა ნუგეშიც შეეპარა გულში თავადს თათქარიძესა: „მე თუ არ გავხდი დიამბეგად, ჩემი შვილი ხო გახდება!“ ამბობდა გულში ლუარსაბი.—„დაიცა ერთი ღიმნაზიაში გავგზავნო!..“ მაგრამ სად იყო ღიმნაზია საწყალ კოლასთვის! ჯერ შინაური, დასაწყისი შკოლა სრულად არ გაველო!..

როცა საღამო ჟამზედ შეიყრებოდნენ ხოლმე ლუარსაბის სახლში ან სადარბაზოდ, ან სტუმრობდა ჰქონდა ლუარსაბს, უნდა გენახათ მაშინ ჩვენი კოლა რა ბედნიერებაში იყო!.. ამოიყვანდნენ პრუწუნით ოთახში, დედა

ჩაისვამდა კალთაში და ეტყოდა:—„აგე ძია რას გეუბნება! აბა შენც უთხარი რამე, ჩემო კარგო!..“ ამასთან რაღაცას წაუჩურჩულებდა ხოლმე კეთილი დედა პატარა ბავშვსა. ჭკვიანი კოლა ჯერ მორცხვობდა; ახლა მამა გამოუვლიდა ჩიბუხის წვეთ პატარა კოლასა და შეაბოლებდა თავისებურ ღიმილით საწყალ ყმაწვილს თვალეში ბოლს, რომ ცრემლები წამოსცვიოდა კოლასა ლამაზ ჟუჟუნა თვალეზიდამ.—„აბა, ეტყოდა მამა, ერთი შენებურად შეუკურთხე შენ ბიძას!..“ გათამამებული მამისაგან კოლა მართლადაც შეუკურთხებდა მერე ასე რიგად, რომ აქ არ ითქმის, ჩემო მკითხველო! ასტყდებოდა სიცილი, ქება პატარა კოლასი, კოცნა და ხვევნა კმაყოფილ და ბედნიერ დედისა, რომელსაც არ ესმოდა, რომ აქავე, დედის კალთაში საუკუნოთ ხდება და ირყვნება შვილი.

— „საკვირველი გონების ყმაწვილი გახლავთ, თქვენმა მზემ კნეინავ!“ უთხრა ერთხელ ღიმილით კარის ღვდელმა კნეინა ქეთევანს, როცა კოლამ ყმაწვილურ ენა ჩლუნგობით უთხრა ღვდელს! „წვერ ძაღლო“.

ასე იზდებოდა კოლა, ასევე იზრდება ყოველი ქართველის შვილი, რომელიც შინავე დედის კალთაში მიიღებს ხოლმე თესლსა მომავალ წარზდენისას და თავის უბედურობისას. საწყალს დედას კი ფიქრად არ მოუვა ესა... უნდა კი ვსთქვა, რომ ცქვიტი და ცელქი კოლა იყო ძალიან ნიჭიერი და გონიერი ბუნებითა; ვინ იცის, ჩვენო მკითხველო, რა კაცი გამოსულიყო იგი სხვა საზოგადოებაში და სხვა რიგ შინაურ გაზდაში; ვინ იცის რა სახელს დაიდებდა იგი თავის სიკვდილის შემდეგ; ეხლა კი... მაგრამ ეს მერე იყოს.. ბევრი კიდევ სხვა რამ არის, სატირელი ჩვენ უფერულ ცხოვრებაში!..

III

რასაკვირველია, ჩემო მკითხველო, ბევრი იმედი იყო, რომ კოლა მართლა და დიამბეგი გამოვიდოდა!.. კოლა შესრულდა ცამეტის წლისა, მაგრამ დედამა მეთი მეთი სიყვარულის გამო არ იმეტებდნენ შვილსა, რო სასწავლებლად გაეგზავნათ; საწყალ მარტივ გაუნათლებელ ქართველებს ამ გამოუმეტლობაში ეგონათ მართალი სიყვარული!..

ბოლოს, როცა კოლა გადადგა თოთხმეტის წლიდამ მეხუთმეტეში, მაშინ კი ძლივს ძლივს გაბედეს მისი ქალაქში გაგზავნა. ბევრი ტირილი, ხვევნა და კოცნა დედის მხრით, გულ ამომჯდარად სლოკინი თხუთმეტი წლის ბაშვის მხრით, რასაკვირველია, იქნებოდა გაყრის დროსა, მაგრამ ჩვენ ამას დავანებებთ თავსა. ამას კი ვიტყვით, რომ, როცა კოლა გამოესალმა შინაურობას და აპირობდა უგულოდ ცხენზე შეჯდომას, მაშინ ჩაეგება ქვევით გულმტკივნეული დედა და ტირილით უთხრა:

— „სად მიდიხარ, შვილო, სათუთობით და ნებივრად გაზრდილო! ვუი შენ დედასა, რო ის გაიმეტებს შენ! ვინ იცის რამდენი გცემონ, რა რიგად დაგტანჯონ!..“ ტიკტიკებდა ქეთევანი, ის კი არ იცოდა საწყალმა, რო ამ

სიტყვებით აქვე აძულებს სასწავლებელსა და სწავლასაცა.—„თუ ვინცობაა ვერ გასძლო, მომწერე, შეილო; თუ წერა არ გეცოდინება, შემომითვალე მეურმეების პირით, რომელნიც ხშირად ჩამოდიან ქალაქში ქირაზედ, და მეორე დღესვე ცხენებს გამოგიგზავნი. სულე, შენ გენაცვალოს შენი დედა,“ აშოშმანებდა ხუთმეტი წლის ბაშესა კნინა,—„სულე, შენი ჟუჟუნა თვალე-ბის ჭირიმე! ღმერთი ხომ ხედამს მე არ მინდოდა შენი გაგზავნა, სულ მამის შენის ბრალია!“ გადააბრალა სრულად უმიზეზოთ ლუარსაბსა მექორე ქეთევანმა. აქ პირველად გაურბინა ძარღვებში კოლასა მამის უსიყვარულობის ეჭვმა. საწყალო კოლავ!.. რა რიგად გიხლართამენ გზებს! მერე ვინა? შენივ დედ-მამა, რომელთა თვით არ იციან რა ცოდვაში დგებიან!..

ერთი სიტყვით ამ გაზვიადებულ შესაბრალებელ სიტყვებ შემდეგ, შემდეგ წარა-მარა ტირილის, ნუგეშის ცემისა, კოლა შეჰდა ცხენზედ და გასწია ქალაქისაკენ. უკან მისდევდა ორი ბიჭი და კაკო, ერთ ძუნძულა ჯორზედ მჯდარი, მიჩაჩაკებდა თავის პატარა ბატონის უკან. მესამე დღეს შუადღისას ჩვენი მგზავრები ჩავიდნენ ქალაქში. პირველ ქალაქის ნახვამვე შეაძულა ქალაქი. მტვერი ქალაქისა, გროვა უსაქმო ხალხისა, შემავრუბებელი სულისა ჰაერი, დროშკის რახა-რუხი, ყრუ კიჟინა და ხმაურობა, მერე თავის თავის მარტოობა ამ უცხო ქვეყანაში, სადაც ეს არავის იცნობდა და ამასაც არავინ, ესე ყოველი ფერი მოუწყლავდა გულს დაღლილს კოლასა. ნამეტნავად ამ შემთხვევის შემდეგ სრულად შეიძულა ქალაქი ნებიერმა კოლამ.

შუა ბაზარში, რო მიდიოდნენ ეს ოთხი ჩვენი ნაცნობი მგზავრები, წყეულ ბაყლებმა მაშინვე სულით იცნეს, რო ახლები არიან და მოჰყვნენ დაცინებას.

— კნიაზო, კნიაზო! ვა, ცხენს ნალი დავვარდა! დაუყვირა კოლასა ერთ მათგანმა; ხარხარი ხალხისა ამ სიტყვებზედ დააყრუებდა კაცს. კოლა გაწყრა და გაწითლდა. მერე ცოტა კიდევ რო აიარა, მეორე ბაყალმა წამო-ავლო ერთ მოდილო გოგრას ხელი, დაანახვა კოლასა და უთხრა დაცინებითა: „კნიაზო, ვირის კვერცხი არა გნებავს? ხათრისათვის იაფად მოგართმევთ!“ კოლას მოესმა კიდევ ხარხარი ხალხისა, გაწყრა, ალიმული აუვიდა სახეზედ, მიუბრუნდა ბაყალს და ერთი ასეთი გადუქირა ცხვირპირში თავის ჩერქეზული მათრახი, რომ ტყლაშანი გამოიღო. „გიჟია, გიჟია,“ მისძახა ერთობ ხალხმა, როცა კოლამ ყოჩაღად შემოატრიალა ცხენი და გაახტუნა ოქრომქედლების ქუჩისკენ. „გიჟია, გიჟია!“ მისძახოდა ხალხი, ვიდრე კოლა არ მიეტარა ქუჩასა.

როგორც იყო მივიდნენ ჩვენი მგზავრები იმ სახლში, სადაც იდგნენ ნათესავები ლუარსაბ თათქარიძისა და სადაც უნდა დამდგარიყო ჩვენი კოლა თავის კაკოთი. კოლას აქედამ უნდა ევლო ღიმნაზიაში. ეს სახლობა იყო სწორედ მეორე ეგზემპლიარი ლუარსაბის სახლობისა, ხოლოთ ესე ცოტათ

უფრო გარყვნილი იყო ქალაქის ჩვეულობითა. თავი სახლისა იყო ერთი მოხუცებული, ქვრივი თავადის ცოლი; თუმცა გული კეთილი ჰქონდა და კეთილის მსურველი იყო, მაგრამ ეგ იყო იმ ადამიანთაგანი, რომელიც თავის სიკეთით უფრო აფუჭებს კაცს, ნამეტნავად ყმაწვილს, ვიდრე სხვა თავის ბოროტებითა. ორ დღეს უკან კოლა წაიყვანა ამ კეთილმა დედაკაცმა ღიმნაზიაში და ჩააბარა ერთ ქართველ ზედამხედვეს სკოლისასა, რომელსაც დაჰპირდა სააღდგომოთ ბატონი და ყველი, თუ კარგად უბატონებს კოლასა. კოლა შეიყვანეს და დასვეს პირველ კლასში; ოსტატი ჯერ არ მოსულიყო. კოლა ძალიან მორცხობდა უცნობ ყმაწვილებ შორის, რომელნიც გიჟობდნენ, დახტოდნენ და ერთი ყოფა გაჰქონდათ; რა კოლა ნახეს ყმაწვილებმა, ერთს წუთს ალიაქოთი დადგა, ყველანი გარს შემოეხვივნენ და ცნობის მოყვარეობით შაჰცქეროდნენ პირში. ზოგი უფრო ცელქნი უკანიდამ საწყალს ახალ მოსულს ხან თმას გაუწევდნენ, ხან თავში ჩაჰკრამდნენ, ხან მუჯლუგუნებს უთავაზებდნენ. კოლა გაწყრებოდა; რა რო მის წყრომას ნახვდნენ ყმაწვილები, უფრო გააწვალდნენ; იყო ერთი ალიაქოთი, სიცილი და ყვირილი; ამ დროს შემოვიდა ოსტატი ერთ კაი სქელ და პტყელ ჯოხით, რომელსაც სახაზეს ეძახდნენ სკოლებში. მყის ჩაჩუმდნენ ყმაწვილები ისე, რომ ბუზი გაფრენილიყო, შეიტყობდი. ოსტატის სახე იყო მრისხანე და ზედ ეწერა სურვილი ცემისა.

— „ვინა ყვიროდა აქა!“ წაავლო ერთს ყმაწვილს, რომელიც მოხვდა ხელში, ყურებში, „ვინა ყვიროდა, მითხარი,“ დაუყვირა ოსტატმა საზარელ ხმით.

საწყალი ყმაწვილი გაფითრდა და აირია და ისე უნებლიედ გაიშვირა ხელი კოლასაკენ.—ყმაწვილებმა ერთბაშად მისძახეს—ეგა ყვიროდა, ეგაო! და უხაროდათ, რო იპოვეს ვისაც დააბრალონ.

მივარდა კოლას გახარებული ოსტატი, რო მიეცა შემთხვევა ვისიმეს ცემისა.—გამოშალე ხელი, დაუყვირა წარბებ შეკრულმა ოსტატმა. კოლამ ხელი არ გაუშალა.—შე ძაღლო, არ გესმის, გამოშალე მეთქი, შეჰყვირა უფრო მრისხანეთ. აინთო ცეცხლით კოლა, შაშინდა, მაგრამ მაინც ხელი არ გაუშალა.—არ გამოშლი, შენ საძაგელო! და გადასწვდა, რო გამოაშლე-ვინოს ძალად ხელი.

მაშინ დაჯდომილმა კოლამ ჰკითხა ნახევარ ტირილით თითქმის:

— რა დავაშავე, რო ცემას მიპირობთ!

— შენ აქ ჰბედავ სიტყვა შემომიბრუნო! ჰა! შენ აქ შეიძელი კიდევ ოსტატსა ჰკითხო რათა მცემო, ჰა! და გადააწნა ერთი ათიოდე სახაზე ბეჭებზედ საწყალ კოლას, რომელსაც დანაშაული არა ჰქონდა რა. მერე გამათრია სკამიდან, თმებით წამოითრია და დაახალა ფიცრის იატაკზედ მუხლებზედ.—მე შენ გასწავლი, როგორ უნდა იქცევოდე, ჯერ პატარა დამაცა!.. უთხრა დორბლიანმა ოსტატმა და ერთიც წაუთავა ლაწანი ყბაში. ამ შემთ-

ხვევამ და ბევრმა კიდევ ამის მგზავსმა შემთხვევებმა პირველად დაარწმუნეს კოლა, რომ ქვეყანაზედ სამართალი არ არი. ბევრი ხანი გავიდა, რაც კოლა ღიმნაზიაში დადიოდა და აქაურმა სწავლამ თუ ქცევამ, თუ ოსტატებმა სრულად დააჯერეს ქაბუკი გული კოლასი, რომ კაცი სხვას კაცის საუბედუროთ უნდა სცხოვრობდეს.

რასაკვირველია ამ საზოგადოებაში ყოფნაში შეაძულა სწავლა კოლასა და აუტრუეა გული! აბა რაღას ისწავლიდა, რაც პირველ დღესვე ნახა იმის შემდეგ?.. მერე საწყალ გონიერს ყმაწვილს, რომელმაც რუსული ინჩეც არ იცოდა, რუსულად უსხნიდნენ და რუსულად ასწავლიდნენ; დიდი ჭკვიანი პედაგოგები კოლას უსწავლელობას უნიჰობას და ზარმაცობას აწერდნენ და სცემდნენ, სცემდნენ და სცემდნენ საწყლებსა ამის გამო. ის კი ვერ მოეფიქრათ, რომ რუსული არ ესმით ახალ მოსწავლეთა.

— ერთხელ იყო ღრამმატიკის კლასი. კოლა საწყალი წამომდგარიყო დილის ოთხ საათზედ და დუდუნებდა გაკვეთილსა რვა საათამდინ. კითხულობდა და კითხულობდა და რასაკვირველია არა ესმოდა—რა და, რადგანაც არა ესმოდა—რა, არც არაფერი შესდიოდა თავში. წავიდა როგორც იყო ღიმნაზიაში, დაღლილი, გაყვითლებული და ერთი ღამის უძილო, იმისთვის რომ იმ წინაღამეს კიდევ ღვთის მეტყველება ესწავლა დიდხანს.

პირველადვე კოლა გაიყვანა ღრამმატიკის ოსტატმა და, როცა ოსტატმა მრისხანეთა ჰკითხა:—*შტო ტაკოე ღრამმატიკა?*

მაშინ ღრამმატიკა და ღვთის მეტყველება აერივნენ ერთად შაშინებულ კოლასა.

—*ნუ, შტო ტაკოე გრამმატიკა, გოვორი ბალვან! უფრო მრისხანეთ ეტყოდა ოსტატი, რომელიც სთვლემდა სკამზედ.*

გრამმატიკა იესტ კ პრავილნომუ ურაზუმენიუ სვიასჩენავო პისანია, ამბობდა საწყალი კოლა და თითონაც არ ესმოდა რას ამბობდა; მიხვდა კი რომ ღვთის მეტყველებიდან რაღაც შემოურივა, მაგრამ არა სჯეროდა.

—*ვოტ ტებე კ პრავილნომუ ურაზუმენიუ, შეჰყივლა შესაფერ სილითა კაც-მოყვარე პედაგოგმა, ვოტ ტებე ი სვიასჩენოე პისანიე, დურალეი! და გაიგდო წიხლ ქვეშ, მერე ჰკრა პანჩური და გამოაგდო კარში. ეგრე იზდებოდა კოლა ღიმნაზიაში. კოლა რამდენჯერმე გამოაგდეს კლასიდან გარეთ, მერე იფიქრა ეგრე ხშირად რომ მაგდებენ კარში, მოდი ქუდს დავმაღავ გარეთ სადმე და, როცა გამომაგდებენ, დავიხურამ და შინ წავალ. თქვა და აღასრულა კიდევ მეორე დღესვე. კიდევ იმ ღრამმატიკის ოსტატმა გამოუძახა გარეთ კოლა; კოლა გამოვიდა, წავიდა, იპოვნა დამალული ქუდი, გადმოხტა ღობეზედ და დააპირა გაქცევა.*

—*თათქარიძე, თათქარიძე! მოესმა ძახილი ყმაწვილებისა; მიიხედა, ნახა რომ ათიოდე ყმაწვილი ღვანან სწორეთ თავისებურად გამოგდებულნი გარეთა და თავისებურად გამოპარულნი სკოლიდან.*

—გაბან ტოტზედ არ წამოხვალ, საბანაოთ? ჰკითხა ერთმა მათგანმა.

—გაბან ტოტი კი არა, ყურები მიწივის ცემისაგან, რა დროს ბანაობაა? უთხრა შეწუხებულმა კოლამ.

—ჩვენ კი არ გვიწივის!.. შენ თუ მაგას აჰყევი, კლდეზედ გადავარდი. აი ჩვენ გვიყურე; დღეში ხუთჯერა გვცემენ, მაგრამ ყურსაც არ ვიბერტყამთ, გამოგვაგდებენ ხოლმე და ჩვენც ეგ გვიხარია. წამო, რას ამბობ! წავიდეთ ცურვას გასწავლით, აუტყდნენ ყმაწვილები. ბოლოს აჰყვა ესეც იმათა და მაშინ შეეჩვივა სკოლიდამ ხშირად სირბილს გაბანთ ტოტისაკენ, სადაც ბევრი ამხანაგები დახვდებოდნენ ხოლმე, იქ გააბამდნენ სადილობამდინ ხან ართურმას, ხან ბურთსა და სადილად წიგნებით ილლიებ ქვეშ მოვიდოდნენ შინ და ატყუებდნენ დედ-მამას, რო ღიმნაზიაში ვიყავითო. აქ გაირყვნა სრულიად კოლა; რაც სძაგლობა იქნებოდა ქალაქში, სულ აქ მოხდებოდა ხოლმე; კოლას ჯერ სრულიად სძაგდა ესე ყოველი, მერე ცოტ-ცოტად შეეჩვივა და ბოლოს თითონაც დაემგზავსა იმას, რომელის ყოფაც უწინ დასანახავათაც ეძაგებოდა. ეგრე წახდა საუკუნოდ ჩვენი კოლა!.. ნიჭიერი, მახვილი, ცქვიტი და გონიერი ყმაწვილი!..

კაკო კი შინ ეგდო ხოლმე, როცა კოლა ამ ყოფაებს სჩადიოდა; კაკო პატაროობითვე ფიქრიანი ბიჭი იყო, ყოველთვის უყვარდა გაეკეთებინა რამე, ნამეტნავად საშინლად უნდოდა წიგნი ესწავლა; სადღაც მოეპარა ერთი დაბეჭდილი წიგნი და იმას ინახამდა როგორც ხატსა და ნაწილებსა. ის წიგნი იყო ჩვენი უკვდავი ვეფხვის ტყაოსანი. ხშირად ამბობდა ხოლმე გულში: „მოგვედები და ამას წავიკითხამო!“

ერთხელ, როცა მოხუცებულმა დედა-ბერმა დაიძინა სადილ შემდეგ და კოლა სადღაც წავიდა, როცა კაკომ ყველაფერი მიაღაგა, გამოვიდა და დაჯდა ქუჩის გარეთ; მიიხედა იქით მარჯვნივ და დაინახა ბიჭები შეგროვებულან და რაღაცას ყურს უგდებენ ყურადღებით; ამასა ეგონა ზღაპრებს ამბობენო და მოყვარული ზღაპრისა კაკო მაშინვე მივარდა იქ. მაშინ ნახა, რო ერთი იმერელი ბიჭი იჯდა და კითხულობდა რაღაც ხელნაწერსა გაუხარდა, გაუხარდა ცნობის მოყვარე კაკოსა, რომ ის ბიჭი წიგნს კითხულობდა, მიუჯდა გვერდით და დიდხანს იჯდა იმასთან მოწიწებით მზირალი. როცა ბიჭები დაიშალნენ და დარჩნენ ის მეცნიერი ბიჭი და კაკო მარტოკანი, მაშინ კაკო მიუბრუნდა ღრეჯით ბიჭსა და უთხრა:—თუ ღმერთი გწამს, წიგნი მასწავლეო!

ის იმერელი ბიჭი იყო კეთილი, მას გარდა ამას ძალიან მოეწონა ოსტატის როლიცა და აღუთქვა სწავლება. რაღა გავაგრძელოთ ტანჯვით და ვაი ვაგლახით კაკომ ისწავლა ექვს თვეში კითხვა ხელნაწერისაც და ბეჭდურისაც ასე, რომ თავის ვეფხვის ტყაოსანი შეეძლო წაეკითხა. მაშინ მიუჯდა ვეფხვის ტყაოსანს და ყოველ ცისმარე დღეს კითხულობდა და კითხულობდა; ბევრი ლექსიც ისწავლა ზეპირად. როცა ავთანდილის და შერ-

მადინის ამბავი წაიკითხა, მთელი არსება ბეჯით კაკოსი აინთო სიხარულითა; მაშინ, სწორეთ მაშინ კაკომ შეადგინა თავის გლეხურ ჭკვით თავისი იდეალი ბატონ-ყმობისა. „აი თუ ბატონი იყოსო, ავთანდილისავითა, თუ ყმა იყოს, შერმადინისავითო!“ იტყოდა ნატვრით კაკო ხოლმე. მაშინ დააპირა კაკომ, რომ თითონ იქნება შერმადინი და ავთინდილად კოლა ეყოლება; ბევრს მაგისთანა პლანებს დააწყობს ხოლმე ხალისიანი გონება ჭაბუკისა, მაგრამ დროს შეუბრალებელი კვერთხი მათ დაუკითხავათა სცემს და ანგრევს ჭაბუკის სიზმრებს. ეგრე ვეფხვის ტყაოსნის კითხვაში გაზარდა კაკომ თავისი თავი; თუმცა, მართალია, ბევრი სიტყვა და აზრი არ ესმოდა, მაგრამ წმინდა, გაუფუჭებელი გული კაკოსი აებეჭდა ხოლმე პოეზიის ყვავილების ჩრდილს; ის სიტყვა პირდაპირ გულიდამ ამოსული ყოველთვის გაეგება ყოველ კერძს უფლისასა; პოეზიაში „გულსა გულის პასუხი ესმის“ და იმ სიტყვას, რომელიც გულიდამა ამოიძახება პირდაპირ, მეორე გულამდინ შუამავალი არ უნდა! ამაშია და ის გაუგებარი და საოცარი ძალა და ნაპერწკალი სამღვთო პოეზიისა. ბევრჯელ წაიკითხა კაკომ და გადაიკითხა ვეფხვის ტყაოსანი, თან და თან უფრო და უფრო ესმოდა, რასაც კითხულობდა; და როცა უფრო ბევრი ესმოდა, ვიდრე არა, მაშინ დაიწყა თავის თავის განხილვა, თუ ასწორებდა რასმეს თავის თავში, რუსთაველის გმირებით ყალიბით ასწორებდა. იმიტომაც კაკო გამოვიდა ბოლოს იმისთანა რომანტიკული კაცი, როგორც იხილავთ თავის დროზედ, ჩემო კეთილო მკითხველო, თუ წაიკითხამთ ბოლომდინ და არ მოიწყენთ ჩემს უბრალო ყბედობისაგან.

ესე სულ სხვა და სხვა ნაირად იზდებოდნენ ბატონი და ყმა, რომელთაც გაგიჟებით უყვარდათ ერთმანეთი; არ ვიცი რის გამო, მაგრამ კი უყვარდათ. იქნება ყმაწვილ ყრმობა ერთათ გადატარებული, ყმაწვილ ყრმობის წუხილი და სიხარული ურთიერთს შორის გაყოფილი, დასასრულ სრულ ერთად ყოფნა, ერთი მოგონება ყმაწვილობისა, სურვილი ყმაწვილის გულისა, რომ გათბეს რითამე გრძნობითა, სიყვარულითა, როცა გარშამო არ არის გული. იქნება ესენი ყოველნი ერთად მოქმედობდნენ სასარგებლოთ ბატონ-ყმის მეგობრობისა, ვინ იცის!.. კაცის გული უძიროა, მიზეზი და დასაწყისი ყოველ იმისი, რაც გულში იძვრის, უთქმელი და აუხსნელია, როგორც საიდუმლო ცისა, როგორც ის ძალა, რომელიც თესლში გამოჰკვანძავს მომავალ მცენარესა!

ხშირად ღამე, ოდეს გულ აცრუებული სწავლაზედ კოლა დაუძახებდა თავის კაკოს და უბძანებდა ზღაპარი სთქვიო, კაკო აიღებდა ვეფხვის ტყაოსანს და უკითხამდა ბატონსა. პირველში კოლა ცოტა ხანს დაუგდებდა ყურს და რა ნახავდა, ვეფხვის ტყაოსანში თავის ცხოვრების საყვედურის მეტი იქ არა არის რა, დაფიქრდებოდა ხოლმე და იქნება ცოტაოდენ სინანულშიაც შევიდოდა, მაგრამ ეგ სინანული იყო წუთისა; გავიდოდა ის წუთი თუ არა, კოლა თავის თავით შერცხვენილი უნებლიეთ, დაჰკრავდა გაჯავრებული ხელს წიგნს და გააგდებინებდა კაკოსა ხელიდამ.

— კარგი, გეყოფა! იტყოდა ხოლმე გულზედ მოსული, მეორე სახარებაც ერთი ეგა ყოფილა!..

როგორც ლაფი არ გარდაიცემს მზის თბილ სხივებს, ისე საწყალ კოლას გული არ იკარებდა არა რა კეთილს. კაკო კი სულ მუდამ დასტრფოდა თავის იდეალის აღსრულებას, არ იცოდა კი ბედი ბოლოს რა რიგად შეუბრალებლად მოატყუებს.

IV

გაიარა რაოდენიმე წელმა და დროთა დაუდგრომელ ბრუნვამ ბევრი რამ გამოსცვალა ქვეყანაზედა. მოკვდა თავადი ღუარსაბი ისე, როგორც იხოცებოდა ბევრი ჩვენგანი, რომელნიც არც თავის სიცოცხლით უმატებენ რასმეს ქვეყანასა და არც თავის სიკვდილით აკლებენ ხოლმე. გადაჰყვა რაოდენიმე ხანს უკან საწყალი, დაჩაგრული უქრმოდ კნენია ქეთევანი; წაიშალა ამ ორთა პირთა ცხოვრების კვალი დედამიწის ზურგიდამ, არაფერი არ მოაგონებდა კაცს ამათ ამ ქვეყნიერ ცხოვრებასა. ხოლოდ ორი უბრალო საფლავის ქვა სათავადო სოფლის სასაფლაოვოზედ ერთად დაღონებით მდგარნი აჩვენებს ეხლა ცნობის მოყვარე მკითხველსა, რომ თავად ღუარსაბ თათქარიძე და მისი განუშორებელი მეუღლე კნენია ქეთევანი ერთს დროს ცოცხალნი ყოფილან და ეხლა დახოცილან!... კარგი მხვედრია! დალოცა ღმერთმა!.. ღმერთმა დაივიწყოს იმათი ცოდვები ისე, როგორც ხალხი დაივიწყებს იმათ სახელსა!

როცა მამის სიკვდილი შეიტყო კოლამა, ბევრი აღარ იფიქრა, ვისწავლო თუ არაო, გამოვარდა ავლაბარში, დაუჯდა ქირაზე წამოსულ ურმებს და წამოვიდა შინ; რასაკვირველია, კაკოც გამოჰყვა თანა. დარჩა კოლა მთელს ქვეყანაში მარტოთ და ობლად, არავის თავის გარეშემო არა ხედავდა გულ შემატკივარს, არც თითონ არავიზედ შესტკიოდა გული. ერთი კაკოლა იყო, რომელიც უყვარდა კოლასა და ვინ იცის უყვარდა თუ ჩვეულება იყო, როცა კაკოს თავიდან ვერ იშორებდა?.. კაკოს კი თავის მხრით უნაგაროთ უყვარდა თავისი ბატონი, კაკოს ეცოდებოდა კიდევ იგი, როგორც ობოლი, უთვისტომო ოცის წლის ყმაწვილი კაცი; მაგრამ ესე კავშირი ორთა სულ სხვა და სხვა ფიქრიანთა კაცთა დიდი ხანი ვერ გასძლებდა. კოლა იყო სრულებით, ხელ აღებით გარყვნილი; რით უნდა გაკეთებულიყო იგი? თავისი ბრალია თუ სხვისა? რასაკვირველია, სხვისა!.. ჯერ რა გამოიტანა თავის დედ-მამის სახლიდამ? ენა ტარტალობა, ენის გარყვნილობა, რომელსაც თვითვე დედ-მამა უქებდა, უდარდელობა ცხოვრებაში, ჭორიკანაობა დედისა, ზარმაცობა მამისა, რომელიც სულ ყმების ოფლით სცხოვრობდა, ჩვეულება უფიქრელობისა; მერე გაგზავნეს სკოლაში; რა გამოიტანა იქიდან? აზრი, რომ სამართალი არ არის ქვეყანაში, ამაში დაემტკიცებოდა იგი ყოველ დღე, რომ კაცი თავის მოძმის სატანჯველად უნდა

იყოს, როგორც მისი ოსტატები, რომ ძლიერი უნდა სრესდეს უძლურსა, როგორც ოსტატები, რომ, სადაც ძალა, იქაც კანონია, როგორც ოსტატებში, რომ ენა ტანიაობით და ცუდ კაცობით შეიძლება იპოვოს უფროსთა სიყვარული, როგორც კიდევ ოსტატებში და სხვანი და სხვანი, ყველას ვინ მოსთვლის! მაგრამ ყოველ ამ გესლისა, რომ სწავლა ტანჯვაა, როგორც თვითანვე გამოსცადა, რომ შრომა უსარგებლოა, როგორც თითონ დარწმუნდა, თითო თითოც ეყოფა კაცს, რომ საუკუნოდ დაიღუპოს და ეს ყოველი ერთად რაღა იქნება!..

ესეთი იყო ჩვენი კოლა, როცა მოვიდა შინ სახლის მოსავლელად.

მაშინვე დაიბარა თავის მამის ნაცვალის მოხუცებული და პატიოსანი დათო და უბძანა, რომ „ასის თუმნის მაგიერ, რომელიც მამა ჩემს შემოსდიოდა, ორასი თუმანი უნდა შემომივიდესო!“

— რომელს ქარხანებიდამ, ჩემო კოლავ! ეგრე უთხრა ბებერმა დათომ, რადგან დარწმუნებული იყო, რომ კოლას თითქმის თავის ხელში გაზდილს არ ეწყინება.

— რაო, კოლავო! მიუგო გამწყრალმა ბატონმა, — ქოპაკო არ გეკადრება, ბატონი დამიძახო!..

— რა ვიცოდი შენი კვნესამე! მიუგო დაღონებით ამ სიტყვებისგან გულ ნაკლულმა დათომ. — მე მეგონა თქვენ ისევ ის კოლა ბძანდებოდით, რომ მელსაც ერთხელ ხელში ვათამაშებდი ხოლმე სიამოვნებით, როგორც შეილსა.

— ეხლა ხომ არ გნებაეს მათამაშო, ვირო! გასწი, შენ შენი საქმე უნდა იცოდე! გამოავდო საწყალი დათო, რომელსაც სიყვარულის და პატივის ცემისა მეტი გულში არაფერი არ ჰქონია.

— მათამაშებდი, როგორც შეილსა?.. ის კი არ იცი, ქოფაკო ძაღლო, რომ მე და შენს შეილში დიდი ზღვა არი. აი ეს ერთი მაგალითი, როგორც კოლამ თავისი ტეორია შეაკავშირა ცხოვრებასთან!

სხვისგან თუ თავის თავისაგან კოლა წახდა და ასე წახდა, რომ იმისთვის ცოდვა ცოდვად აღარა იყო, სიკეთეს იმის თვალში არ ჰქონდა თავისი მიმზიდველი სიტბო და სიღბილე და ბოროტებას თავისი შავი დაღი სიძულვილისა. არც ერთს კაცობრიულ გულ გამათმობელ გრძნობას აღარ დარჩათ ალაგი კოლას გულში, ისე იყო მოსვრილი ლაფითა; თუმც ხანდისხან, როგორც მინდორში დავიწყებული ცეცხლი, ან კლდის ნაპრალში შემთხვევით ჩავარდნილი სხივი მზისა, იმის ბნელ გულსა გაანათლებდა პატიოსანი გრძნობა და კეთილშობლური აზრი, მაგრამ ეგ განათლება იყო ერთის წამისა; გავიდოდა ის წამი და კოლა იყო ისევ ის გარყვნილი, უნამუსო და ჟინიანი კოლა; რასაც ფიქრში ჩაიდებდა, ვერა გზით არ დაიშლიდა, იმისი გულის წადილიც იყო გულსავითვე ლაბიანი და შავი; და იმ წადილის აღსასრულებლად ის ოცის წლის ყმაწვილი კაცი არა საშუალობას არ დაიშურებდა. მამას მოსტაცებდა ქალს, შეაგინებდა და ერთს მცირედს სინანულს

მინც გაერბინა იმის ძარღვებში!.. ქმარს გაუწყვნიდა ცოლსა და სვინიდისი დააკმაყოფილებდა თავის თანხმობითა!.. აი რა კაცი იყო კოლა! აღსრულდა საწყალ ლუარსაბის სურვილი!.. მერე რა რიგად, ყოველ ფერში შეიქმნა არამც თუ ღიაშეგი, ღიაშეგსაც გადააქარბა, განა საქმით, ზნეობითა!..

ამ ნაირად დაიწყო კოლამ ცხოვრება თავის ყმებში. რამდენი საძაგლობა მახდინა, რამოდენა ცოდვა ქმნა!.. კაკო ამას ყოველ ფერსა ხედავდა და იმისი მარტივი, გლეხური, პატიოსანი გული ვერ იტანდა ბატონის საძაგლობას. ბევრჯელ ურჩევნია თავის ბატონისთვის, რო დაიშალოს საძაგლობა, მაგრამ, როგორც კლდეს, ისე იმას ვერა შეასმინარა.

— კოლავ (ესე ეძახდა ბატონის ნებით ხოლმე კაკო) ღმერთი, რჯული, ნუ შვრები მაგასა! ცუდია! შემოაკედები ვისმეს, უთხრა კაკომ, როცა მარტოკანი იყვნენ ოთახში.

— დამეკარგე, სულელო! ტვინი წაიღე ბევრი ყბედობით, უთხრა კოლამ წყრომითა.

— მე გინდა მართლა დავიკარგები, ოღონდ შენ მოისვენე ცუდ საქმეებისაგან! უთხრა სიყვარულით ბიჭმა.

— რა ცუდი საქმეები, რას მიჰქარავ, მე შენი თავი არა მაქვს, გამეცალე აქედამ, მიუგო ამღვრეულმა კოლამ.

— რა ცუდი საქმეებია? ვაი შენ, ჩემო თავო, დაგავიწყდა, ეტყოდა შებრალების ღიმილით მოსამსახურე,— აბა მოთვალე ერთი მინც რაც აქა ხარ, რომ ცოდვა არ გექმნას.

— შე რა ღიდელი ხარ, რო მოგიტვალო! დამესხენ მეთქი სულელო!

— რათ მინდა, რო მომიტვალო; მე უშენოთაც სულ ყველაფერი ვიცი, რაც კი რამ შენ ჩაგიდენია; შენ თავს მიუთვალე.

— ბიჭო! არ დამესხნები?.. რა გინდა ჩემგან შენ, რა ჩემი სულთა მხუთავი ხარ!.. ფიე!..

— შენ იცი, კოლავ! შენი ნებაა! როგორც მე შენ მალე დაგესხნები, ისე ნეტავი შენ დაესხნა საძაგლობას და სხვა არა მინდარა.

— რა საძაგლობას? რას როტავ, ნეტავი მითხრა?

— შენ კარგად იცი რასაც ვროტავ, მაგრამ გაგება არ გინდა!

— რისა?

— აი იმისა, რო ნუ რყვნი გლეხის დედაკაცებსა, იმისი, რო ნუ ართმევ და უფუჟებ ძალათა საწყალ გლეხ-კაცსა ცოლსა და საწყალს მამასა უმანკო ქალებსა. ჩვენ კაცნი ვართ! განაგრძელა კაკომ უფრო და უფრო საყვედუროთა, ჩვენ თქვენსავით კაცები ვართ ერთის ღმერთისა შექმნილები, ერთის კაციდამ ჩამოსულები!...

— კარგი, ბრიყვო, მომშორდი! ეტყოდა ცოტად გულნატკენი კოლა,— მე ოსტატები ღიმნაზიაშიაცა მძულდნენ და აქ უფრო მეძულება.

— მე ოსტატობა არ მინდა, მე მარტო იმას გეუბნები, რო შეგვიბრალე საწყალი ყმები, შენ ჩვენი მფარველი უნდა იყო და არა წამწყმედელი!

— ეჰ! მოთმინებიდამ გამოიყვან კაცს! გამეცალე მეთქი, თორემ ცუდათ მოგივა, უთხრა დამუქრებით კოლამ.

— მე გაგეცლები, მაგრამ ფთხილად იყავ, გეუბნენი კოლავე, თორემ აი ეს დღე ნიშანი,—თქვა და მაშინვე გამოვიდა კაკო გარეთ.

რაკი კაკო გავიდა, კოლამ მოუკიდა პაპიროზსა და დაიწყო წინ და უკან ოთახში სიარული, შავიდა ფიქრებში. ჯერ მოაგონდა ქალაქის არამხანები, დაცემულნი ქალები, მერე ორთაჭალაში ლოთობა, მერე ღიმნაზია, გაბანთ ტოტი, ოსტატები და ბოლოს თავისი საწყალი დედ-მამა.

„საწყალი მამა ჩემი!.. წამოიძახა კვნესით გულ ამომჯდარმა კოლამ, საწყალი დედა!... რა რიგათ უყვარდი!.. მე აქ დავდივარ ჩემთვისა და იმათ კი ვინ იცის რამთვენი მატლი ღრუნის!“ ჩამოუგორდა უნებურად ცრემლი თვალოთგან.

მერე მოაგონდა ისევ თავისი ყოფა-ცხოვრება, თავისი კაკოცა, როგორც იმის ცოდვების დარაჯი.

„ეს კაკო რაღას გადამკიდებია, ამბობდა თავის თავად კოლა, ლამის თავი შემადუღლოს ამ ბიჭმა!.. ჭკვიანი ბიჭი ხელიდამ წასულა ბატონისთვისა, სულ რაღაც სულელურ ვეფხვის ტყალსანმა კი ქნა! აი დასწყევლოს ღმერთმა ის, ვინც მაგას წიგნი ასწავლა. ბიჭი და წიგნის კითხვა, ვის გაუგია!.. სასაცილოა!.. თუ კიდევ ბევრს ყბედობას დაიწყობს, მე ვიცი,—კარგათაც მიგიტყუებ იმ მეცნიერ ბიჭსა!..“ კიდევ დიდხანს იფიქრა. ბოლოს შემოესმა საყდრის ზარის ხმა, ეს იყო კვირა დღით. გაიზმორა, დაამთქნარა ორიოდ-ჯერ და მერე დაუძახა კაკოს. კაკო შემოვიდა.

— მოიტა, ტანთ ჩამაცვი! უბძანა კოლამ. კაკომ მოუტანა ტანისამოსი, ჩაიცვა კოლამ და გამოემგზავრა საყდრისაკენ სალოცავად კი არა, ისე, თვალის გასახილებლად, რომ თვალს წყალი დააღვეინოს გოგოების ყურებით.

მოვიდა საყდარში და წირვის შემდეგ შეასწრო თვალი ერთს თექვსმეტის წლის გოგოს, ფაქიზად ჩაცმულს, და ჰკითხა იმის მშვენებით გაკვირვებულმა კოლამ მაშინ იქ მდგომსა დათოს:

— ეს ვისი გოგოა?

დათოს ფერი ეცვალა.

— ჩემი გახლავთ, თრთოლით მიუგო დათომ, რა იცოდა, რომ საშიში იყო ბატონის მოწონება.

— კარგი საპროშტავი გყოლია! უთხრა კოლამ და წამოვიდა შინისკენ.

მოკვდა, მოკვდა საწყალი დათო, რო გაიგო, რომ იმის ბატონს მოეწონა ქალი ამისი.

— დავიღუპე, დავიღუპე, მოსთქვამდა გზა და გზა ღრმათ მოწყლული დათო! ნეტავი, შვილო, არც კი გამჩენოდი!... აღრე და მალე დამიბრმავდეს ეს ბებერი თვალი, მინამ შენ ნამუს წართმეულს გნახამდე!.. ვაიმე, ჩემო მამის ერთავ თამრო! თითქმის ტირილდა პატიოსანი დათო.

ეგრე გაფითრებული იყო დათო, როცა შინ მოვიდა. დერეფანში დახვდა თავისი თამრო, რომელმაც ველარ იცნო თითქმის მამა.

— რა დაგმართვია, კაცო! თითქო უცემიხარ ვისმეო! უთხრა გაკვირვებულმა თამრომ.

— არაფერი, შვილო, ნუ გეშინიან! ჩემი ნათესავი და ძმად-ფიცი კაცი მოუტაცნიათ ლეკებს, უმაღლავდა საბრალო დათო,—და იმაზედ ვსწუხარ.

— ვინ შენი ძმად-ფიცი, მამავ!

— აი ის... რა ჰქვია... დამავიწყდა... ამბობდა არეულად ტყუილის უჩვევი დათო.

— არა, შენ მატყუებ, როგორღაც იზღაზნები ლაპარაკში, უთუოდ ხიფათი რამე გვდევს და არ მეუბნები! უთხრა შეშინებულმა ლამაზ გოგომა.

— არაფერი, მეთქი! არ გეყურება! რას გეუბნები, მიუგო გულ მოწყვეტილმა მამამ.

თამროს ძალიან უყვარდა მამა; რა ის ესეთ უცნაურ მდგმოიარობაში ნახა, სულ აუტირდა პატარა და ნაზი გული; გული მოსწყდა, რო მამა უმაღლავდა რაღაც უბედურებას, რომელიც თამრომ წამოიდგინა ღმერთმა თუ იცის რამოდენად.

— მამი, ღვთის გულისათვის, ნუ მიმაღავ! ვიცი, რო რაღაც არი და მე არ მეუბნები, მიმაღავ! ეხვეწებოდა ეჭვში შესული თამრო თავის თავზედაც და მამაზედაც.

დათო პასუხს არა სცემდა; ბევრი ეხვეწა კიდევ პატარა თამრო, მაგრამ მამამ არაფერი არ უთხრა. გამოეცალა გამწყრალი შვილი თავის მამასა, შვიდა ბაღში და ერთ კაკლის ქვეშ ბალახზედ დაჯდა; დაიწყო გამოცნობა, რა უნდა ყოფილიყო მამის ნაღვლის მიზეზი; დიდხანს იფიქრა, მაგრამ ვერა გახდა რა. ბოლოს მოაგონდა, რო როცა ამან გამოიარა, ბატონმა თვალი შეასწრო და დათოს რაღაცა ჰკითხა; მაშინ კი მიხვდა რაღაცა ეგქს, რო მამის ნაღვლის მიზეზი იქნება მე ვიყოვო, და გადაწყვიტა, რომ სწორეთ ათქმევინოს მამას ყველაფერი. ამ ფიქრებში რომ იყო, ღობილამ ვილაცამ დაუძახა:

— თამრო, აქა ხარ?

— აქა ვარ, გადმოდი! უთხრა აწითლებულმა თამრომ, რომელმაც იცნო ხმა დამძახელისა.

პატარა ხანს უკან ერთი კარგი თქვენი მოსაწონი კოხტა, ყმაწვილი ბიჭი გადმოხტა და მოვიდა თამროსთან და წამოუწვა წინ ბალახზედ. ეს იყო ჩვენი ნაცნობი კაკო. მათ ერთმანეთი უყვარდათ და პირობა ჰქონდათ ცოლ-ქრმობისა.

— რათა ხარ ეგრე მოწყენილი, ჩემო გვრიტო, ჰკითხა ალერსით კაკომ, რა ნახა თავის საყვარელი რაღაც ნაღვლით მოცული.

— დღეს ავი დღეა ჩემთვისა, მიუგო პასუხად მორცხობით კი არა, იმიტომ რომ დიდხანია შეჩვეულნი იყვნენ ერთმანეთთან ლაპარაკსა.

— რათა? გენაცვალოს ჩემი თავი, უთხრა ეშხით სავესემ კაკომ.

— ისე! მიუგო ნაღვლიანათ ლამაზმა გოგომ.

— მაინც?

— დღეს მამა ჩემი საყდრიდგან გუნებ ნაქცევი მოვიდა და იმისთვის.

— შენ დღეს საყდარში იყავ! წამოვარდა კაკო რალაც შიშითა, ჩქარა ჰკითხა თამროსა.

— ვიყავ, რაზედ შეკრთი ასე, ჰკითხა თავის რიგზედ გაკვირვებულმა თამრომა.

— ბატონი იქ იყო? ჰკითხა იმავ აჩქარებით მოუთმენელმა კაკომ.

— იქ იყო, ღერფანში იდგა, როცა მე წინ გამოუარე, მიუგო უფრო გაკვირვებულმა.

— იქ იყო? გააგრძელა სიტყვა კაკომ და დააკრატუნა კბილები. პატარა ხანს იდგა, იდგა, დიდხანს ჩასცქერდა თამროს ლამაზ, შავ, ჩარღმავებულ თვალებში, მერე არაფერი არ უთხრა თამროს და გამწყრალსავეთ ისევ იმ ღობეზედ გადმოხტა და გასწია საითკენაც.

დარჩა ამ ყოფით გაკვირვებული თამრო, ვერა გაიგო-რა იმისი, რაც ნახა და რაც გაიგო.

„იქნება მამის ჩემის ნაღველი მე ვიყო! გაიფიქრა თამრომა, მაგრამ მის უბიწო გულმა, რა მოათვალთვინა თავის პატრონის ცხოვრება, ვერაფერი ვერა იპოვა, რომ შეილი მამასთან პირშავად გამოჩენილიყო. „შხამად შემერგოს დედის ჩემის რძეო, არამი იყოს ჩემზედ დედის ჩემის ამაგიო, თუ...“ და ველარ გაათავა სიტყვა უცოდველმა გოგომ და რალაც ნელ მწუხარებითა, რომელიც იყო ტკბილი და საოცრად მაამებელი, ავესო სული და გული პატარა თამროსა; კიდევ უხაროდა რალაცა, კიდევ ეწუხებოდა და ეტირებოდა. ამ ყოფით გამოვიდა გარეთ, შავიდა სახლში და თითონაც არ იცოდა, რისთვის უნებლიეთ მოეხვია მოხუცებულ მამასა, რომელიც თავპირ ჩამოშვებული მწუხარედ იჯდა ცეცხლთან გაშლილ თეთრ ნაბაღზედ. გაუგებარია მოძრაობა უმანკო გულისა!..

V

„რა კარგი გოგო ჰყოლია იმ ქოფაკსა!.. ფიქრობდა სადილ ნაჭამი კოლა რამდენიმე დღეს შემდეგ გაშლილ ხალიჩაზედ.—მართლა რა კარგი ყოფილა! მერე ქორბაც არი!.. ისე მაისის პირველ ნაშობ მარწყვივით ღვივის, მოწყვითე, ჩაიდე პირში, ნუ კი დაღეჭ, ისე გაიღნე პირში და ჩაყლაპე“!.. აეშალა გულის წადილები უბედურსა წასაწყმენდსა. ცეცხლი ნასროლი იყო, იგი მოხვდა დამპალ ხესა და მაშინვე, როგორც აბედს, მოეკიდა. კოლამ შეატყო, იგრძნო, რომ, როცა კი ფიქრობდა საწყალ თამროზედ, მთელი ძარღვები გულითურთ გაივლებდნენ რალაც გაუგებარ გრძნობითა, რალაც წადილითა, რომელშიაც არაფერი სიწმინდე არ ერია. ის გრძნობა სიყვარული არ იყო, არა. ეგ ამამალლებელი, ციური ცეცხლი იმოდენა წმინდა

არი, რომ თავის სადგურად არ ამოირჩევს არა დროს უწმინდურსა გულსა; რაც გინდათ დაარქვით კოლას გულის თრთოლას თუნდ ჟინი, ხურუში, მხეცური მიმზიდველობა, ხოლოთ კი ნუ დაარქმევთ სიყვარულს—ამ უწმინდეს სახელს გრძნობისას, რომელსაც განიცდიან ხოლმე ხოლოთ მაღალნი არსებანი, ხოლოთ ისინი, ვინც იმისთვის ოდითვე აღნიშნულნი არიან. არა იგი გრძნობა კოლასი, გრძნობაც არ იყო თითქმის, ის იყო ხოლოთ მეტის სისხლის დუდილი, რომელსაც ხშირად მივიღებთ ხოლმე სიყვარულად.

სადაც სურვილია დატკობისა, იქ სიყვარული არ არი, სიყვარული ტანჯვაა; „ტანჯვაა ვალი და სხვერპლი უზომო სიყვარულისა“ ამბობს ერთი ჩვენი ქართველი პოეტი. მართალიც არი!.. სიყვარულში თვითონ სიყვარული უნდა ეძებოს კაცმა, სიყვარულში თვით სიყვარული უნდა უყვარდეს სიყვარულისთვის კაცსა და არა რაიმე სურვილისთვის. სადაც გამოერევა ადამიანის „მე“, იქ უთუოდ უნებლიეთ წარმოსდგება მონებაცა ერთის მეორეზედ. უფრო უძლურმა უნდა დაუთმოს უფრო ძლიერსა, იქ იქნება დესპოტობა, მონება და არა სრული ერთხმოვანი გარმონია ორთა თანასწოართა სულთა, რომელთ შეერთება შეიქმს ხოლმე ერთ დაკარგულს ერთარსებასა; უნდა დაივიწყო შენი „მე“ და შეერთდე იმის „მესთან“, მაშინ აღსრულდება მნიშვნეულობაც სიყვარულისა, მაშინ გარდაიშლება მთელი ზღვა ტანჯვისა, მართალია, მაგრამ იმ ტანჯვას სამოთხეზედ არ გავცვლი.

არა, არა! კოლას უყვარდა თამრო იმისთვის, რომ დაეკლა იგი, როგორც სამღვთო კრავი დასაკმაყოფილებლად თავის უზნეო სურვილისა, რომ დამტკბარიყო იმის უბედურობით, იმის დაცემით!... ბევრი იფიქრა, დაღალა თავისი ჭკვა და გონება, რათა მოეხერხებინა რამე თამროს დასალუბავად, მაგრამ ვერაფერი ვერ მოაგვარა.

„როგორ ჩავიგდო ხელში?..“ ამბობდა თავის თავად უგულო კოლა.— „ღირს კი, ღვთის წინაშე, იმაზედ ნადირობა, თევზი ძალიან კარგია, თუ მოვახვედრე ბადე!...“ წამოდგა უფრო და უფრო გამსუნაგებული კოლა, გაიარ გამოიარა და უნებლიეთ მივიდა და დადგა სარკის წინ; ჩაიხედა სარკეში, თითქო უნდა დაერწმუნოს თავის სილამაზეზედა, მაგრამ დაგარწმუნებთ, მკითხველო, რომ ეგ ფიქრადაც არ მოსვლია; ის იმის სარკესთან მისვლა და ჩახედვა სარკეში შემთხვევით მოხდა.

რა ჩაიხედა მართლა სარკეში, თვალწინ წარმოუდგა მშვენიერი ყმაწვილი კაცი, რომელიც იყო თვითვე. შავი, ლამაზი თვალები, ღრმანი და ჟინიანნი, ჭკვიანნი, მაგრამ დაღლილნი პატრონის წარა-მარა თრევითა; მშვენიერი სახის მოყვანილობა, შავი პატარა ულვაშები, უწვერო ლოყები, რომელზედაც წაშლილიყო კვალი უწინდელის სიწრფელისა და რომელზედაც დამკვიდრებულიყო სიფერმკრთალე დაღლილ ბუნებისა; მშვენიერი წამოსადეგი ტანი, ლამაზი, მაღალი შუბლი, მიყრილ-მოყრილ მაზედ ლოყებზედ გიშრის აბრეშუმის თმები, ესე ყოველიფერი აიტაცებდა კაცსა!.. რომ შე-

ხედავდით და ძალიან დააკვირდებოდით იმის სახეს, იტყოდით გულის ტკივილითა: ამ მშვენიერ ტანში, როგორ უნდა იყოსო საძაგელი სულიო!

და არც მოტყუვდებოდით თქვენს სიტყვებში, ჩემო მკითხველო. მთელი სახის მეტყველობა, სახის დაქანცულობა მაშინ, როდესაც იგი უნდა დუღდეს სიცოცხლითა, რადგანც კოლა იყო ცხრამეტის წლისა, ყოველი მოძრაობა, მიხრა მოხრა დაგარწმუნებდათ, რომ კოლა შესაბრალებელია! ცხრამეტის წლის ყმაწვილი დაბერდა გარყვნაში, ცხრამეტ წელში ჩამდგარი ათავებდა თავის სიცოცხლესა, ცხოვრებასა, მაშინ, როდესაც სხვანი იწყებენ პირველად ცხოვრებას!..

შეხედა კიდევ თავის სახეს და გამობრუნდა არც მადლობელი და არც გამწყრალი თავის სილამაზეზედ. კოლას სულ არა ჰქონდა იმედი თავის სილამაზით მოეხიბლა თამრო. „ძალა, ძალა,“ ამბობდა ხოლმე კოლა. „მე ბატონი ვარ და ის ყმა არი! ჩემი სურვილი კანონია იმისთვის!.. დღეს მინამ ძალა გაქვს, სრესე, სრესე უძღური, თუ ეგ საამო არის, თორე ხვალ იმათაც რომ მიეცეს ძალა, ისინიც გაგვსრესენ ჩვენა, ესეა ქვეყანაზედ,“—ამბობდა კოლა თავის ყმებზედ და არც კი ეჭვიანობდა, რომ იმათაც აქვს გრძნობა, თავისი გაუთლელი თავის პატივი, რომ იმათშიაც არის ის ღვთიური სული, რომელიც თანასწორად ასულდგმარებს გლეხსაც და თავადსაც.

დადიოდა დიდხანს წინ და უკან ამ გვარ განსჯაში ჩვენი კოლა, ფიქრობდა, ფიქრობდა თამროზედ და ბოლოს წამოიძახა: „ბიჭო, გიტო!“ ამოვიდა ერთი გამხდარ-გამხდარი ბიჭი, რომლის თვალები იყვნენ ავსებულნი ეშმაკობითა და მზაკვრობითა. ეგ გიტო იყო საძაგლობაში გამოცდილი, კარგი და ერთგული აიარი კოლასი. რასაც კი კოლა მოისურვებდა, ის ჯადოქარის მანქანებითა მაშინვე აუსრულებდა და იმისთვისაც უყვარდა იგი თავის ბატონსა.

ამოვიდა ბიჭი და გაჩერდა კარებთან მომლოდნელი ბატონის ბძანებისა. კოლამ თუმცა შენიშნა გიტოს მოსვლა, მაგრამ დიდხანს დადიოდა ჩაფიქრებული და არას ეუბნებოდა; ბოლოს უთხრა:

— კაკო შინ არი?

— არ გახლავსთ.

— სად არი?

— რა მოგახსენოთ. სადილს უკან სადღაც წავიდა და არ მოსულა.

კიდევ გაჩუმდა კოლა და დაიწყო ისევ ისე სიარული.

მერე მიუბრუნდა კიდევ ბიჭსა და უბძანა:

— კარები მოხურე.

გიტომ მოხურა კარები. კიდევ გაჩუმდა კოლა, ბოლოს მივიდა, წამოწვა ტახტზედ და თითოთ რაღაცას სწერდა, თუ ხატავდა ხალიჩაზედ. დიდხანს გაგრძელდა ამ გვარი მდგმოიარობა, ბოლოს კოლამ, ისევ ხალიჩას რა ჩაპყურებდა, უთხრა დაბალ ხმით ბიჭსა:

— დათოს სახლში დადიხარ?

— თუ მიბძანებ, გიახლები.

— მე რას გკითხავ, ვირო, იმის პასუხი მითხარ? უთხრა გაჯავრებით კოლამ, მაგრამ კი თავი არ აუღია, რო შეეხედნა.

— არა, შენი ჭირიმე, უწინ კი გიახლებოდით ხოლმე, როცა დიდი ბატონი საქმისთვის გამგზავნიდა.

— გინახავს იქ ერთი ლამაზი გოგო? კიდევ ისე თავ აუღებელად ჰკითხა კოლამ.

— როგორ არა, შენი ჭირიმე! აბა გოგო ის არი, აი!

— ვერ მომგერი აქა? ეხლა კი შეხედა ბიჭსა გაშტერებით.

— რა მოგახსენო, ესცდი კი, შენი ჭირიმე, მიუგო მეტის მეტ სიერთ-გულით ბიჭმა.

— თუ კაი ჩოხა გინდა, თუ არა და კატასავით ჩამოგახჩობ ხეზედ, დაემუქრა კოლა. სული კი გაინახე, არავის შეატყობინო.

— ბატონი ბძანდები.

ბიჭი გავიდა და დარჩა ისევ თავის პატიოსან ფიქრებთან მარტო ჩვენი კარგი ბატონი.

დატრიალდა ჩვენი კოლას აიარი, რომელიც გარდანქეშანზედ უკეთესი იყო ამ გვარ საქმეებში; ამ დღით დაიწყო ხმარება მთელ თავის მზაკვრობისა, ხერხისა, რომ როგორმე გაეხა მახეში მწყერი, როგორც ამბობდა თითონ ხოლმე. „თუ ერთი ჩავიგდე, პირველად კი მე ვაკოცებ, თუნდ ბატონმა პალოზედ ჩამომავოს,“ ამბობდა ნერწყვ-ყლაპითა გიტო. „აბა, გიტო! ეუბნებოდა თავის თავს ღიმილით და თვალის ხუჭვით, თუ ჩოხა გინდა, დატრიალდი შენებურად.“ ხშირად შურით იტყოდა ხოლმე: „ბატონობა რა კარგია!.. რაც გულში გაიტარე, იმას აასრულებ! ბატონი რო ვიყო, ჩიტის რძესაც კი ვიშოვიდი, არამც თუ ჩემის ყმის გოგოს. სულელია ჩემი ბატონი! რო არ იცი ბატონობა!.. გოგო ჩემი ყმისა მომეწონოს და დავღონდე? ერთი კი დაიყვირე და აბა ნუ გამიგონებ! თითონ მამას უბძანებდი: შენი გოგო მომგვარე მეტქი. აბა ერთი უარი ეთქო, სულ წვერებზედ დავკიდამდი. ეს დალოცვილი ღმერთიც იმას აძლევს ბატონობას, ვინც არ იცის! მე უნდა ვიყო, გიჩვენებდი თამაშას!..“ აი რა ფიქრებში იყო ჩვენი ბატონის ღირსი გიტო, როცა ჩავიდა სამზვარეულოში.

საწყალო თამრო, დედა მიწა სქდება შენ ფეხ-ქვეშ, რო თან ჩაგიტანოს და შენ კი არ იცი და ყურსაც არ იბღერტამ!

კოლა ჩაისა სვამდა მარტოკა ოთახში, როცა შემოვიდა დაღონებული დათო, რომელმაც შემდეგ მძიმე თავის დაკვრისა მოახსენა მოწიწებით:

— ბატონი აღღვგრძელა ღმერთმა!

— რა გნებავს? ჰკითხა გულცივად კოლამა.

— ხვალ, შენი ჭირიმე, მიუგო დათომ, მე ტყეში მივიდივარ, მუშა მიმყავს, ვენახიც შესამუშავებელია, არ ვიცი, ვენახში ვინ გაჰყვება მუშას?

— მეც არ ვიცი, — უთხრა ისევ ისე გულცივად კოლამ.

— თქვენ ხომ არ ინებებთ, შენი ჭირიმე! უთხრა გაუბედაობით დათომა.

— მამა შენს აქ ცხონება, სწორეთ იქ გიახლები, შენ ნუ მოუკვდე ჩემ თავს, — უთხრა ჯავრიანმა კოლამ.

— მაშ რა ექნა, შენი ჭირიმე, მე ორად ხომ არ გავიჭრები?

— ნუ მიჰქარავ ბევრს!.. თავში ქვა იხალე და ისა ქენი.

დათო დალონდა, კოლაც დაჩუმდა, მერე თითქოს რაღაც მოაგონდაო კოლასა, წამოიძახა:

— კაკო ხე ტყეზედ წავიდეს და შენ ვენახში წაასხი მუშა, გესმის თუ არა!

— მესმის, შენი ჭირიმე, მიუგო დალონებით დათომა და გამოვიდა ამ სიტყვებით: ღმერთო, რა ცეცხლში ჩავარდი ამ სიბერის დროს!

კოლას ძალიან იამა, რომ ამისთანა განკარგულება მოახდინა. ორს თავის მტერს და თავის წადილის დამშლელს იშორებდა თავიდან. თუმცა კოლას ფიქრათაც არა ჰქონდა, რო კაკოს თამრო უყვარს, მაგრამ იმის ყვედრების თითქმის სცხვენოდა და ეშინოდა კიდევ. ყოჩაღათ მოვიდა საქმე, თქვა მხიარულმა კოლამ, როცა დათო გავიდა: „ბიჭო, ბიჭო! დაიყვირა კოლამ. ამოვიდა გიტო თავ მოკატუნებული.

— ხვალ არც დათო იქნება შინ და არც კა.... უნდა ეთქვა კაკოვო, მაგრამ გიტოსი შერცხვა. ბიჭი რას გაიფიქრებდა? კაკოსი ეშინიანო თუ? გესმის, დათო ხვალ შინ არ იქნება; დაიხსომე კარგად! უთხრა ბძანებით კოლამ.

— მესმის, შენი ჭირიმე! მიხვდა გიტო, რო ბატონს უნდა, რო ხვალ მოხერხდეს, რაც მოსახერხებელია.

— აი ღმერთმა შენც შეგარცხვინა და შენი ბატონობაც!.. თავის ყმისა რო ბატონს ეშინოდეს, რაღა ბატონია!.. ამბობდა დაცინებითა გიტო, როცა ჩამოდიოდა ბატონის ოთახიდან.

— საკვირველია, ღმერთმა იცის!.. ერთ და იგივე სულ შემხუთველ ძალის ქვეშ კაცნი ზოგიერთნი ვერ იტანენ სიმძიმეს, ჩივიან და აყვედრიან უღმერთობას მომსრესელ ძალასა, ზოგნი კი აყვედრიან და ჩივიან იმავე დროს, რომ ისე ვერა ხუთავს სულს, როგორც შეუძლიან ეს რომ დახუთოს. პირველ ნახვითა ეს საკვირველება აღარ არის შემდეგ საკვირველებად, როცა კარგად დააქერდები საქმეს. რით გაიგება ეს წინააღმდეგობა? აი რით: პირველნი, რომელნიც უსამართლობას ჩივიან, ისინი გრძნობენ თავის დადრგუნვილს ბუნების საზარლობას და იმისთვის აყივდებიან. მეორენი, თუმცა გრძნობენ ამასვე, მაგრამ გამოთარნი არიან დესპოტის ხელის სიმძიმეს ქვეშ; ამათ თავის სარგებლობა ხელს აღებინებს თავის ბუნებაზედ. ეგრე მოუხდა სწორეთ გიტოსაც. ამას ფეხებზედ ეკიდა, თუ ბატონი მისი თუნდ ყველას ჩაჰყრიდა წყალში. „მე ხო კარგათ ვიქნებიო, ფიქრობდა ხოლმე გიტო,

დაე ბატონმა ყველანი დასწოს თუნდა ცეცხლში, მე მივალ და ხელებს გავითბობ! რა მენადვლება მე!..“ აი რა ფილოსოფია ამართლებდა თვის თვალში გიტოსა! ნუ განკიცხავთ საწყალ გიტოსა, ნუ ამოფხვრით ძირიანად გიტოს გულს, ნუ გამოიმეტებთ სასიკვდილოდ, ეგ გლახია, უსწავლელო, უმეცარი, ეგ მთელ თავის სიცოცხლეში გრძნობდა თავის ბატონის ხელს, რომელიც მიწაში აძვრენდა საწყალს და თავის მოსარჩენათ ეგ მოახერხა, რომ კვერი დაუკრას ბატონს. რამდენი არიან ეპოლეტებიანი გიტოები ჩვენ თავადი-შვილებში, რომელთგანაც უნდა გადიოდეს წმინდა სხივი ქვემარტებისა, სამართლისა და სიკეთისა დაბალ ხალხში, რამდენი არიან გიტოები, რომელნიც სხვის ძვლების წვაში ხედვენ საშუალობას, რათა გაითბონ თავისი ხელები! რამდენი არიან!.. თქვენცა გყავთ იმისთანა ნაცნობები, ჩემო მკითხველო, და მეცა, მაშ რადლა ვკიცხავთ საწყალ მიწასთან გასწორებულ გლახსა?..

VI

გიტო ჩამოდიოდა ძირს და ფიქრობდა: კაკო რო იკითხა სად არიო, უთუოთ იმისთვის უნდა ჩაებარებინა ეგ საქმე, რა კარგია, რო მე შეეხვდი!.. ეხლა მე ვიცი რა ბიჭობასაც უზამ ჩემს სულელს ბატონსა! ღეთის წყალობა მე მქონდეს ისე, როგორც მე შევაყვარო ბატონს ჩემი თავი ჩემ ხერხიანობით!.. როცა შევაყვარებ, მაშინ მეც მეორე ბატონი ვიქნები!.. შახტი, გიტო, ბედაურები დაიხოცნენ და ვირებს არ დაუგდო მოედანი, აბა, ჰაა!.. შენ იცი, როგორც დატრიალდები!..“ ფიქრობდა ჩვენი გიტო თან და თან უფრო აღტაცებაში შესული.

გიტოს მართლა ეგონა, რო თითონ არ შეხვედრიყო ბატონსა, ბატონი სწორეთ კაკოს გაზდიდა მაჰანკლად იმიტომ, რო ხედავდა ის, რო თითქმის ბატონი და კაკო ამხანაგებსავით იყვნენ; არ იცოდა კი, რა დიდი ზღვაა ბატონის და კაკოს შორის მაგვარ საქმეებში. გიტო ცოტა შურიანი ბიჭიც იყო და ქვეყანამ იცის, რომ შური ბრმა არი, იქ აჩვენებს იგი მტერსა, სადაც მოყვარეა, და იქ აჩვენებს მოყვარესა, სადაც მართალი მტერია. სწორედ ეგრე მოუხდა გიტოსა; კაკო თუმცა ექვში ჰყვანდა აყვანილი, რომ ბატონთან ბევრი რამ შეუძლიანო, მაგრამ კაკოსი არ ეშინოდა, რო ბატონის გულს ეგ მოიგებსო და მე ხელცარიელ დამადგებსო; ამას ეშინოდა ბებერ დათოსი, რომელიც არც ბატონის ხელში დაჭერას ფიქრობდა და არც არაფერსა; მაგრამ ეშინოდა კი იმისთვის, რომ დიდ-ბატონის ავან ჩავანი დათო იყო, ყველაფერი დათოს ეკითხებოდა მაშინ და ყველასაც დათოს უჯერებდა კურთხეული ლუარსაბი; პირველი გიტოს მტერობის მიზეზი დათოსადმი ეგ იყო, მეორე ისა, რომ დათოს, როგორც ძალსა კატა, ეჯავრებოდა გიტო, ყოველი ეზიზღებოდა ხოლმე დიდ-ბატონთან და არა ერთხელ გაილახა ლუარსაბისაგან; მართალია, ღირსი იყო, მეგრამ მაინც ჯავრი ჩაჰყვა დათოსი და ამბობდა ხოლმე: დამაცადე, ბებერო, შენ ჯავრს ამოვიყრი, დამაცადე!..

ამისი ეშინოდა ძალიან გიტოსა და ფიქრობდა: თუ იმისთანა შინა კაცი გახდება კოლასთან დათო, როგორიც იყო ლუარსაბთან, ბარემ ავიღო თავზედ ხელი და ადრე და მალე დავმიწდეო!.. გიტომ ეხლა გაიგო, რომ მოვიდა ღრო ჯავრის ამოყრისა და დათოს დაცემისა ბატონის თვალში. რა რიგად უხაროდა, როცა კოლამ გააბიაბრუა დათო პირველ ნახვაში შურიან გიტოსა. კიდევ ლუარსაბზედ და დათოზედ ამბობდა გიტო: „ბედაურები დაიხოცნენ, ვირებს მოედანი არ უნდა დარჩესო!“ საწყალი დათო კი არც მოედანზედ ფიქრობდა, არც შინა კაცობაზედ ბატონთან. ის საწყალი, პატიოსანი, მოხუცებული გლეხკაცი ცოდვილობდა რაც შეეძლო იმისათვის კი არა, რომ ბატონი ხელით ვატრიალოო, იმისათვის, რომ მაგას თავის სიცოცხლის ვალად სთვლიდა.

„მე ყმა ვარ, უნდა ვიმუშავო, ამბობდა კეთილი დათო, ის ბატონია, იმან უნდა მიირთოს ჩემი ნაღვაწევი.“ ესე არი ყველაფერი ქვეყანაზედ. დათო არც მადლიერი იყო თავის მდგომიარობისა, რომ ყმა არი და არც უმადური იმიტომ, რომ კურთხეული ლუარსაბი, როგორც მარტივი ჩვენი ქართველი, გულშემატკივარი იყო, ბევრს ძალას არ ატანდა ყმებსა; ძველი დებულება მოითხოვდა იმას არ გადასცილებოდა, რაც უნდა გასჭირებოდა. მერე კეთილი, თავდაბალი კაციც იყო, ყოველ გლეხს, როგორც თავის ამხანაგს ელაპარაკებოდა, ეხუმრებოდა, ლხინობდა აღდგომა დღეს და ახალ წელიწადს გლეხებთან, როცა ძღვენს მართმევდნენ. ამისთანა ბატონის ხელ ქვეშ მძიმე უღელი ბატონ-ყმობისა სუბუქად მიაჩნდათ გლეხებსა და ჩვენ დათოსაც.

ბოლოს კი, მართალია, დაღონდა ჩვენი დათო, როცა ნახა პირველად კოლა, მაგრამ ამან ისე არ დააღონა, როგორც გული მოსწყვიტა დათოსა კოლას საძაგლათ ქცევამა. აი მაშინ გაიგო, რომ ყმა სულით და ხორცილთ ბატონის ხელში არი, რომ ყმამ უნდა იტიროს, თუ ბატონს ნებაეს, მაშინ, როცა ყმას სალხინარი აქვს, მაშინ უნდა ხარობდეს, როცა სატირალი აქვს. კოლამ რაც საძაგლობა მოახდინა, სულ იცოდა არამც თუ დათომა, ყოველმა კაცმა იმ სოფელში. როცა დათომ ესენი შეიტყო და დარწმუნდა, რომ ყველაფერი მართალია, მაშინ დაღონებით გაიქნია თავი და თქვა: „თურმე ჩვენი სულებიც იმათ ხელში ყოფილა!“ მაშინ გაეხილნენ თვალნი საწყალ მოხუცსა, მაშინ ნახა, რომ არამც თუ ოფლი და შრომა ეკუთვნის ბატონსა, არამც თუ მარტო ცემა და ტყევა შეუძლიან, არამც თუ ხორცის გლეჯა ძალუძს სამართლით და უსამართლოდ, არამედ შეუძლიან წარუწყმიდოს სულიცა, წაართვას ქალის ნამუსი, ცოლის სიერთეულე, პატიოსნება, გრძნობა, ყოველიფერი, რაც კი უკეთესია და უწმინდესია კაცის ბუნებაში, თუნდ გლეხში და თუნდ ბრწყინვალე თავადში! „ვამ ჩვენი ბრალი!... ვამ ჩვენი ბრალი!... ამბობდა ღრმა მწუხარებით დათო, როცა უთხრეს, რომ კოლამ კიდევ ვიღაც გლეხის ცოლი შეაგინაო; მაშინ გაიგო ამ საწყალ გლეხ-კაცმა, რა მძიმეა ბატონის ხელი, მაშინ პირველად შეეხარა თავისი ყოფა, ცხოვ-

რება, სახლი, კარი და ხშირადაც გაიფიქრებდა თითქო რაღაც შიშით: „ნეტავი შვილი არა მყოლოდა! ნეტავი თესლი დედის მუცელშივე გადიქცეს გველად, მინამ დაჰბადედეს გლეხსა, რომელსაც ყმობა ელის!..“ მაგრამ თითონვე შეეშინდებოდა ამ გვარ ნატვრისა და მაშინვე დაუმატებდა: ნეტავი შვილი არა მყოლოდა მეთქი?.. მაშ თამრო აღარ მეყოლებოდა, მაშ ვილა იქნებოდა ჩემი მანუგეშებელი სიბერის დროს, თუ თამრო დედის მუცელშივე გველად გადაქცეულიყო; ღმერთო შეგცოდე, ღმერთო შეგცოდე! და მოიხდიდა ქუდს და გადიწერდა პირჯვარს. მერე რო მოაგონდებ(ოდ)ა კიდევ თავისი ბატონი კოლა, რაღაც ჟრჟოლა გაუვლიდა ხოლმე ტანში, ათრთოლდებოდა, რაღაც ეჭვი უღრღნიდა გულის და წამოათქმევინებდა: მეც სიბერის დროს რო ის ლაფი დამასხას თავზედ, როგორც სხვას? მეც რომ ჩემი თამრო... ვერ ათავებდა სიტყვას, თქმაც კი ეშინოდა საწყალს. ოხ ღმერთო, თუ ეგ მოხდება, დაცი მეხი მეც და ჩემს უბედურს სისხლსა და ხორცსა, თუ ის ჩემი ნაშობი წაიმურტლოს რითამე!.. ღმერთო, ნუ შემასწრობ იმ მიწასთან გასასწორებელ, დასალუპავ დღეს!.. ღმერთო, მფარველო და შემწეო გლახაკისავე და უძლურისავე, დამიფარე მე, გადმოხედე შენ გაუთავებელ მოწყალებითა; ღმერთო, თუ ჩემს ცოდვების სამაგიეროთ მაგიტ დამსჯი, ნუ ინებებ, მოწყალეო ჩვენო, იმიტომ, რომ ქვეყანაზედ არ არის იმისთანა ცოდვა, რომ ეგ სასჯელი იმის შესაფერი იყოს. ეგ სასჯელი ძალიან დიდია ქვეყნის ცოდვისათვის. ღმერთო! ღმერთო!.. დამისხენ წაწყმედისაგან მეცა და ჩემი გოგოცა!.. ტიროდა მოხუცებული დათო სასოებით შვირალი ცისადმი. ამ ლოცვის შემდეგ თითქმის შეუსუბუქდა გულის სიმძიმე, თავისი ეჭვი, უბედურობის შიში მოკლა სასოების ძალამა ღვთისადმი! დააჯერა გული ამ მხურვალე და მარტივ ლოცვის შემდეგ, რო ღმერთი იზრუნავს ამის თამროსათვის, ღმერთი დაიფარავს, დაისხნის იმ ყოფისაგან თამროსა, რომლისც წარმოდგენაც ისე აშინებდა და აჟრჟოლებდა მოხუცებულ მამასა!

ჟ დიდო ღმერთო, ნუგეშ-მცემელო მეფისაც და მწყემსისაც თანასწორად! მარტო შენლა ჰყევხარ დავრდომილსა გლეხსა გულის შემატკივართ! შენ შემოგჩივის, რა იცის, რომ შენ შეისმენ ჩივილს, შენ წინ დაჩოქილი ტირის, რადგანაც დარწმუნებულია, რომ ამაოდ არა ცვივან ცრემლები და შენ უხილავად მოარჩენ ხოლმე გულის, და ითმენს კიდევ მიწასთან გასწორებულ სიციცხლის ტარებას, ხოლოთ იმ იმედით, რო შენ ყოვლად შემძლებელი ხარ!...

მაგრამ მას აქეთ, რაც კოლამ მოიწონა ამისი ქალი, მას აქეთ კიდევ აეშალა ბებერ დათოს თავისი შიში, თრთოლა და მოურჩენელი დარდები!.. მაშინ გადაწყვიტა, რო უშველოს როგორმე თავის საყვარელ ქალსა; ვერც გაეებდა გადეშალა თავისი გული საბრალო, უმანკო, უცოდველ გოგოსათვის, არ უნდა ამ გულის გადასხნით აემღვრივა მისი უმანკო სისხლი, გადაეფარებინა შავი ღრუბელი იმის ცხოვრებაზედ, რომელიც იყო ბრწყინვალე,

ანკარა, წმინდა, როგორც მთის წყარო, მოტიკტიკე ქორფა ბუჩქებშია; არ ეთქვა, მაინც სიკვდილი იყო „ვამი თუ შესცდეს, მერე რაღა ვქნა მე დღუპვილმა და წაწყმედილმა,“ ამბობდა თავში ცემით სასოწარკვეთილი და-თო ამ გამოუსხნელ მდგმოიარობაში. გაუარა ფიქრად, რომ ნეტავი მომიკვდესო, მაგრამ ამ ფიქრმა როგორც ელვამ გაუბრინა ჟრჟოლით ძარღვებში, და ელვასავით უკვალოდ მალევე ჩაქრა; შეშინებულს მამასა, როგორც ზარი ეს აზრი დაეცა თავში და ფეხებამდინ ჟრჟოლით გაიარა. მაგრამ კი, თუ რომ გეკითხათ დათოსათვის: სიკვდილი გირჩევენია ქალისაო, თუ უნამუსობაო, დათო გადაწყვეტილად უფიქრელად მაშინვე გეტყოდათ, თითქმის სიხარულითაც ამოირჩევდა სიკვდილს, თუ მეტი საშეგელი არ იყო.

იმ წყეულ კვირა დღიდან, როდესაც კოლამ შეასწრო მურტალი თვალი თამროსა, იმ წყეულ დღიდან გულ მოწყვეტილ დათოს მოსვენება არა ჰქონია, ძილში თუ ცხადათ სულ რაღაც საშინელი, აუარებელი, უღვთო საქმე ელანდებოდა. ხშირად იჯდა ხოლმე ცეცხლა პირას პირდაპირ თავის ქალისა, რომელიც საღამო ჟამზედ ცეცხლის ნათელზედ უღარდელად საქმობდა, უყურებდა, უყურებდა სიყვარულით და სინაზით თავის ქალსა და უნებლიეთ ცხელ-ცხელი ცრემლები მოერევოდნენ თვალებში. „საწყალო თამრო!.. შენ არ იცი, რა ხიფათი გდევს უკან? ამბობდა თავის გულში დათო, შენ არ იცი რა ჭია მიღრღნის გულსა!.. და ღმერთმაც ნუ შეგატყობინოს, შეილო!..“ მაგრამ თამრო ისე სულელი არ იყო, რომ არ დაენახა მამის ნაღველი; თუმცა სწორეთ არ იცოდა მიზეზი, მაგრამ მიხვდა კი რაღაცას; იმიტომაც აღარ ეხვეწებოდა მამასა, რომ ეთქვა, რაც გულზედ აწევს. ხშირად მოუვიდოდა ფიქრად ეთქო მამისათვის და დაეჯერებინა გული თავის წრფელობაზედ და სიკეთეზედ, მაგრამ ეშინოდა, ვამ თუ ის არ იყოსო, ტყუილად რად შევიყვანო ექვშიაო, გადასწყვეტდა ხოლმე ჭკვიანი თამრო; ამის შემდეგ დააპირებდა ათქმევინოს მამასა თავის ნაღველი, მაგრამ მამა, რომ დაჟინებულად გაიცლიდა ხოლმე თავიდან თამროსა? სჩანს თქმა არ უნდაო, იტყოდა ცოტად გულ-ნატკენი კი მამის გაგიჟებით მოყვარული თამრო. ეგრე გადიოდნენ დღეები და ერთი მეორეს მამა და შვილი უმაღლედნენ თავიანთ ნაღვლებსა, ქალი ნაღვლობდა მამაზედ, მამა ქალზედ და არაფერს არ ეუბნებოდნენ ერთმანეთსა.

ბოლოს დათომ გადაწყვიტა, რომ ვისმეს უთხრას ან თავადის შვილს, რომელიც დაახლოებული არის კოლასთან, ან გლეხ-კაცს ვისმეს, თავის ძმა კაცსა, რომელსაც ან ხვეწნით, ან თხოვნით შეეძლოს კოლას სვინილისში მოყვანა, ან თუ არა და შეველა ამ უბედურობაში. „თავადის შვილს უთხრა ვისმეს, ჰფიქრობდა დათო, ვამ თუ უფრო გაწყრეს, სხვას რად ეუბნები ჩემზედ მაგისტანა ამბებსაო, და უფრო ჭირი ჭირზედ მომიმატოს; ისევ კაკო სჯობს მოვიხმარო როგორმე ამ საქმეში, ის ძმასავით შეზდილია ბატონთან, ის უფრო გაუბედავს და კამი კაციც არის; ვამ კაკოშიაც რომ მოვტყუდე, რომ მე თითონ გაუშალო უნებურად მახე ჩემ ქალსა, ეჭვობდა დათო, განა

იმისთვის, რო კაკოსი ცუდი რამ გაეგოს, არა; ქვეყანამ იცის, რო ამისთანა დიდ საქმეში, სადაც კაცს ეკარგება ყოველი ფერი, რაც იმისთვის უკეთესია, უწმინდესია და უძვირფასესია ქვეყანაზედ, ამისთანა საქმეში კაცი ძმასაც ძნელად ენდობა, ეს ბუნებითვე შთაგონებული შიშია და უნებური ეჭვი, ეს ცოდვად არ ჩაეთვლება კაცსა, ნამეტნავად მამასა, რომელიც შვილის დასახნას ფიქრობს უნამუსობისაგან. „კაკომ რომ მომატყუოს? მე რო დამაბრმავოს და გაახაროს ჩემი მტერი, რომლის მტრობაც, ღმერთო ხომ შენ იცი, მე არა მქონია, მერე რაღა ვქნა? იცემდა თავში მოკლული მამა.

კაკოც იმ დღის აქეთ, რაც ჩვენ ვნახეთ თამროსთან ერთად, ჩავარდა ნაღველში. იცოდა, დარწმუნებული იყო, რო ბატონი საძაგლობას მოახდენდა, რაკი მოიწონა თამრო, თუ თითონ არ დაუშლიდა. მაგრამ როგორ დაუშალოს? წავიდეს პირდაპირ უთხრას კოლასა, რო მაგას ნუ იქს, რა გამოვა; იქნება დასაჯოს, გადაკარგოს, მაშინ უფრო ცუდი იქნება, იქნება არ დასაჯოს და დაჰპირდეს კიდევ, რო არა იქს, როგორ დაუჯეროს იმისთანა კაცს. წავიდეს დათოს უთხრას ყველაფერი და ერთად მოაგვარონ რამე ისა სჯობია ყველაფერსა; ესე გადაწყვიტა კაკომა, ბოლოს კი შედგა ამაზედ: უთხრას თუ არა, რო თამრო უყვარს; სჯობია უთხრას, უფრო დაერწმუნება დათო, თორე ვინ იცის რას გაიფიქრებს საბრალო მამა!.. თორე ესე რო მივიდეს, დათო გაიფიქრებს ძალად გამოგზავნილია ბატონისაგან, რო მამატყუოსო, მომიქალაცუნოსო და უკანიდამ ორმო გამითხაროსო, მიმიყვანოს ტკბილის სიტყვით და ხელი მკრასო! მაშინ მე ისე აღარ მომენდობაო, თქვა კაკომა და დააპირა პირველ შეხვედრაზედვე ყველაფერი უთხრას დაჩაგრულ დათოსა და გააფთხილოს. ის კი არ იცოდა, რო საწყალი დათო თვალს აღარ ხუჭავდა, ძაღლი რო გაიჩუჩუნებდა, იმას თავისი დაემართებოდა ხოლმე.

გიტო კი მეორე დღეს, როცა კოლამ დათო ვენახში გაისტუმრა და კაკო ხე ტყეზედ, წავიდა დათოს სახლში, რო თამრო ენახა, მაგრამ კარები დაკეტილი დახვდა კლიტით, მეორეთ მივიდა, მესამედ მივიდა—იგივე კლიტე ედო დათოს კარებს.

„დამაცა, ბებერო, მოგედინა მგლის სული განა? ამბობდა თავისთავად პირღია დარჩომილი გიტო. შენ ხერხიანი ყოფილხარ, მაგრამ არც კი მე ვარ უხერხო; ასეთი ქამანდი გიგდო, რო სულ „აღარა ვიქ“ იძახო.

კოლა დიდხანს ტუჩების ლოკვით ელოდდა გიტოს დაბრუნებას; ბრაზიანობდა, რო დიდხანს არ მოდის და მოუთმენელობით ტუჩებს იკვნეტდა. ბოლოს მოვიდა გიტო.

—სად იყავ აქამდინ, შე ვირიშვილო! შეჰსძახა კოლამ; რა აღარ დააცალა პასუხის თქმა, კიდევ ჰკითხა,—რა ქენ?

—შინ არავინ არ იყო, შენი ჭირიმე! მიუგო მცირედის შიშით გიტომ; სამჯერ გახლდით და არავინ არა ვნახე.

— წადი, შეუკურობ საძაგლად კოლამა და ერთი ასეთი სილა შემო-
ჰკრა, რო გიტო დაბარბაცდა. ვირო! შენ კვეხნის მეტი არა გცოდნია-რა,
და ერთი კიდევ უთავაზა პრისტავეული იმედ მოტყუებულმა ბატონმა.

— დამეკარგე თვალიდამ, გადი კარში!.. უბძანებდა გამწყრალი კოლა.

გიტო გავიდა კარში და იცემდა გულში ხელს:—მაშ დამაცადე, ქოფაკო
დათო!.. თუ შენი ჯავრი ამოვიყარე, ხო ამოვიყარე, თუ არა და ვერც
ბიჭი, და უნდოდა გადესო ჩვეულებისამებრ უღვაშებზედ ხელი, მაგრამ
უღვაშები არა ჰქონდა.

— სულ შენის გულისათვის მომდის ეს საქმეები! დამაცადე, დამაცადე!..
ამბობდა დაჯილდოვებული ორის სილით ერთგული ბიჭი.

VII

ამოვიდა მუშა ვენახიდან სიმღერით და ერთის ყოფით; მუშებ შორის
მოფაცფაცებდა თავ ჩაკიდებული, დაღონებული, ბებერი დათო, ტყიდანაც
მოვიდა კაკო. როცა ხალხმა პური ქამა და მუშები წაეყარნენ თავ-თავის
ალაგებზედ, დათო კი არ მიდიოდა შინ, იჯდა ისევ თავის ალაგზედ და რა-
ღაცასა ფიქრობდა; ამ დროს კაკო ჩამოვიდა ბატონის ოთახიდან, რადგანაც
ბატონს გახადა ტანთა და დააძინა, და თითონაც მიდიოდა დასაძინებლად, მაგ-
რამ, რა დაინახა დათო მარტოკა მჯდარი გაჩეთ ფურცლის ქვეშ, მიუბრუნდა
დათოსა:

— დათოს გაუმარჯოს!...

— ღმერთმა გაგიმარჯვოს, შეილო! მიუგო გულ მოწყვეტილად და რა-
ღაც დაღონებით.

— დათო! მე შენთან მოსალაპარაკები მაქვს, უთხრა პირდაპირ კაკომ.
დათოს ელდამ გადაჰკრა, ვაი თუ ბატონისაგან იყოს ჩემ ქალზედ სალაპა-
რაკოთ გამოგზავნილიო.

— რა გინდათ, შეილო, ჩემგან, ხომ არ მომკლამთ სიბერის დროს;
დამაცადეთ, ისეც ჩემი აღსასრული შორ არ არის,—აყვედრებდა დათო; რო-
გორ არ გებრალეებით ბებერი კაცი! ღმერთი არ არი თქვენში?!...

კაკო გაოცებული უგდებდა ყურს დათოს საყვედურსა, ბოლოს უთხრა:
მეც მაგასა ვჩივი და ვტირი, ჩემო დათო, რომ უსამართლოდ გტანჯვენ, სა-
წყალო! მეც მაგაზედ მინდოდა მომელაპარაკნა შენთან...

— კარგი, კარგი, თუ ღმერთი გწამს! გააწყვეტინა სიტყვა დათომა, კარ-
გი!.. ვიცი რა შეველაც გინდა, ვიცი!.. თუ ღმერთი გწამს, მე მომშორდი, ნუ
ჩამიძვრები გველსავით გულში, რო დამშხამო გაღალატობითა, მე კი დამეს-
ხენ და რაც გინდა ქენი. მე შენთვის და შენ ბატონისთვის საშიშარი არ ვარ,
მე უღონო, უძალო, ბებერი კაცი ვარ!.. დამესხენ, დამესხენ!.. გააგძელო
თრთოლით და ყვედრებით, „მე რა შემიძლიან თქვენთან, ქვეყანა თქვენკენ
არის! ამას ამბობდა, მაგრამ სისხლით ევსებოდა გული უბედურ დათოსა.

დათო ექვში იყო უწინაც კაკოზედ და ეხლა უფრო დარწმუნდა, რო კაკო ეხმარება თავის ბატონსა და უხლართამს უღონო მამას საქმესა. „თორე რად შესტკივის გული ჩემ უბედურობაზედ? მე ვინა, ეგ ვინა, რო შველა უნდა ჩემი? არა, შვილო, გაგიგე, გაგიგე, რაც გინდა! გაიფიქრა კაკოს მზაკვრობა კეთილმა დათომ; მართალიც იყო, რო ფიქრა ესა; თავის სიცოცხლეში არ უნახავს არც ერთი კაცი, რო მოძმესათვის იქ ეშველა, სადაც ბატონი იყო გარეული, მერე ბატონის შინა ყმა, ყურ-მოჭრილი, ერთად შეზდილი, როგორ გაეფიქრა, რო წინააღმდეგ ბატონისა წავიდოდა და უშველიდა საწყალ გლეხსა, როგორ გაეფიქრა გამოცდილ და ჭირ ნახულ დათოსა?

კაკო შეფხუკიანდა დათოს სიტყვებზედ, ეწყინა მაგისთანა ცილი და თითქმის მწყურალად უთხრა:

— რას ამბობ, კაცო! ვაი შენ, ჩემო თავო, მაშ შენ კაკო ვერ გიცვნი!.. უთხრა იმ თავ-მოწონებით, რომელიც სულ არა ჰგავს კვენხასა.—ადრე და მალე დამიწდეს ეს ობოლი თავი, თუ შენი ღალატობა მე მინდოდეს! ვაი შენ, ჩემო თავო!.. განა მიქნია შენთვის სიავე რამე, ან სხვისთვისა, რო მაგას ფიქრობ ჩემზედ? განა მიქნია რამე? სულს ნუ წაწყმედ მაგ ფიქრით, მოხუცებული კაცი ხარ!... ეს სიტყვები კაკომ წარმოსთქვა იმ დაღონებით, იმ ჭეშმარიტის გულის სითბოთი, რომელიც კაცის გულსა, როგორც ჯადო, მოხიბლავს ხოლმე სანდობლად და შენანებს უწინდელ ექვიანობას.

დათომ შეხედა ამ სიტყვებით შერხეულმა კაკოსა; კაკო იყო მწუხარე, რო არ ენდობიან, და ასეთ სიმშვიდით, ასეთ სიკეთით იყურებოდნენ იმის დაღონებული თვალები, რო დათოს შეეხარა თავისი ექვიანი გული. არა, გველი ესე ვერ შეხედავს კაცსა, რომლის დაშხამვაც უნდაო, იფიქრა სინანულში შესულმა დათომ.

მინამ ამას ფიქრობდა დათო, კაკომ მწუხარეთ ამოიოხრა და დააპირა გამობრუნება, მაგრამ დათო წამოხტა, წაავლო ხელი და თრთოლით, კანკალის ხმით, ასე გონია ტირისო, უთხრა სინანულით კაკოსა:

— ნუ გამიჯავრდები, შენი ჭირიმე, ეხვეწებოდა დათო, ნუ გამიჯავრდები!.. ღმერთი ხომ მოწამეა შენზედ ცუდი არ გამიგია, მაგრამ რა ვქნა? გასინჯე ჩემი ყოფა! შვილი მეღუპება, შვილი ცოცხალი მემარება!.. ეხვევოდა და ტიროდა გულამოძვდარი უბედური მამა; მე მეგონა მთელი ქვეყანა ჩემი მტერია მეთქი!.. საცოდავად კნაოდა დათო; შენი ჭირიმე კაკო ნუ იწყენ ბებერ, სიბერისაგან ჭკვა გალაცხულ, მიწასთან გასწორებულ დათოს სიტყვასა!.. რა ვქნა? რა უნდა ვქნა? ამბობდა სლოკვით მართლა და მიწასთან გასწორებული ბებერი.—ჩემი შვილია!.. ჩემი სისხლი და ხორცია!.. ძმას არ ვენდობი, ძმასა მაგ საქმეში, ღმერთო. ხომ შენ იცი!.. მაგრამ შენ რო არ მოგენდო ცოდვაა, რაღაც მეუბნება გულში, რო ცოდვაა!.. მოსთქვამდა ჭეშმარიტის სინანულით დათო.

— შენ იცი, შვილო, რასაც მიზამ, შენ ხელში ვარ დღეის იქით ბებერი, უძლური, უჭკვო, ბებერი მამა!.. გინდა გველივით მამსრისე, მე ხმასაც არ ამო-

ვიღებ, გინდა დამისხენი წაწყმედისაგან! შენ იცი!.. მე არა შემძლიან რა, ხომ ხედავ!.. დაიწყა ქვითინი ხმა ჩაწყვეტით კი უბედურმა დათომა. კაკო სულ გაშრა, აემღვრია გული, ასე რომ, ეხლა ბატონი რო შეხვედროდა, სასიკვდინოთ გამოიმეტებდა; სულ ველარა უთხრა რა კაკომა, ვერც ნუგეში მისცა, ვერც იმედი, ისე შეეკრა ენა და სიტყვა ამის მსმენელს; ვის არ შეეებრალება ეს პატიოსანი, უძლური მოხუცი, რომელიც მოწიწებით თითქმის დაჩოქილი იდგა კაკოს წინ და ცრემლით თვალში, თრთოლით ტანში, ეგრე თავ გაწირულად, გამოიმეტებთ აძლევდა ხელში თავის ყელის საბელსა გამოუტყდელ ოცდა ოთხის წლის ბიჭსა. ვის არ შეეებრალება თავადის შევილის გარდა, ვისა?

დიდხანს იდგა კაკო ამ მდგმოიარობაში, დიდხანს ტიროდა მოკლულ ტირილითა დათო; ბოლოს კაკომ წაავლო ხელი უბედურსა, წამოაყენა ფეხზედ და უთხრა მონაწილეობით: კარგი გეყოფა!.. ეხლა ტირილის დრო არ არი, ეხლა უნდა როგორმე მოვაგვაროთ საქმე, თორემ ღრუბელი საშიშარია.

— აჰა, შეილო, შენ ხელში ვარ, შენ გეთაყვანოს ჩემი თავი! ეუბნებოდა ნდობითა ბებერი მტირალი; აჰა, რაც გინდა მიბძანე, ყველას, როგორც ყმა, გაგიგონებ. ოღონდ მიშველე რამე, შენი კვნესამე, საცოდავის ხმით შეჰბლავოდა ბებერი; ღმერთი გადგიხდის, ჩემო კაკო, ღმერთი!..

კაკომ, თითქმის ტანში დაშლილმა ამ ბებერის სიტყვებისაგან, მაინც ვერაფერი ვერ უთხრა, თუმც კი ძალიან უნდოდა დაემშვიდებინა საცოდავი მამა თამროსი.

უნებლიეთ ამ ორმა კაცმა გასწია პირდაპირ დათოს სახლისაკენ, მივიდნენ დერეფანთან თუ არა, კაკომ დაუწყა ისევ ლაპარაკი დათოსა:

— დათო! ეცადე ცრემლი შეიშრო და ცრემლით არ ეჩვენო ბატონსა, ეცადე ჩვენი დღევანდელი ლაპარაკი ჩვენში დარჩეს, ჩემთან ხშირად ლაპარაკს ერიდე ხოლმე; როცა დრო მოითხოვს, მე თითონ მოგნახამ, მინამ კი შენ ჩუმად იყავ; ძალიან ფთხილადაც იყავი, გარშამო მტრები გახვევიან, თვალის დახუჭვის დრო არ არი, ფხიზლად და ფთხილად იყავი; შენი გოგო მარტო სახლში არა დროს არ დაადო, გესმის თუ არა?

— მესმის, შენი ჭირიმე კაკო, მესმის, შენ თვალებს ვენაცვალე, როგორც ყურ მოჭრილი ყმა, ისე მოვიქცევი შენ სიტყვაზედ. ოღონდ.....“ აუტირდა კიდევ გული და შეეკრა სიტყვა საწყალ დათოსა და გადაეხვივა კაკოს, ჰკოცნიდა ხელზედ, კალთაზედ, კაკო კი ირიდებდა თავიდან, მაგრამ დათო არ ეშვებოდა:

— შენ იცი!.. შენა!.. ველარ გაათავა ის, რაც უნდა ეთქვა, მეტის მწუხარებით და შიშით ერთის მხრით, მეტის სიხარულით და ნდობით მეორის მხრით, რო მეშველი და შემწე იზოგნა!

შემდეგ ამ მწუხარე სცენისა, როცა დათომ დაიშოშმანა კიდევ თავისი გული, მიუბრუნდა კაკოს.

— რას ფიქრობ, შვილო, როგორ უნდა მოიქცე?

— მეც არ ვიცი, ღმერთმან იცის! მიუგო მცირეს ხან შემდეგ დაფიქრებულმა კაკომ, — არ ვიცი, როგორ დავიწყო საქმე?

— მე წავალ; ფეხებ ქვეშ ჩაუვარდები, ენით აულოკამ ფეხებს და ხელებს, იქნება როგორმე ღმერთი გაუწყრეს და შემიბრალოს! უთხრა დათომა გადაწყვეტილად.

— შენ იმ კაცს კარგად ვერ იცნობ? აი რა არის იმის გული, წამოჰკრა საჩვენებლად კაკომ ფეხი ერთ დიდ ლოდსა. — შენ ცრემლით უნდა დააღბო რკინა?

— მაშ რა ვქნა, შენი ჭირიმი, უთხრა საცოდავად დათომ, თითქო იმედი გადუწყდაო ყოველ ფერზედა.

— კიდევ მე იქნება ჩავაგონო რამე; შენ კი ყოჩაღად მოიქეც, ნამეტნავად გიტოსი გეშინოდეს, ის ძალლი კაცია, იმას ვერც კი დაინახამ, ისე შემოგეპარება სახლში, ფთხილად იყავი, — არიგებდა კაკო.

— ვაი თუ, შვილო, გააჯავრო როგორმე და ციმბირისკენ გიკრას თავი, მერე მე რა მეშველება! შებლავლა საცოდავად ამ ფიქრით შეშინებულმა.

— ღმერთი მოწყალეა!.. ნუ შიშობ, ეს კლავები გახმეს, თუ ის იმ საქმემდი მიუშო, რაც უნდა დამემართოს, — თქვა გრძნობითა კაკომ.

— ეგრე, შენი ჭირიმი, ეგრე!.. ეუბნებოდა დათო, ასე რო ეს სიტყვები ყოველ ლოცვა, კურთხევისა სჯობდა კაკოსათვის. — ღმერთო! შენ გადიხადე ჩემ მაგიერ სიკეთე, თორემ შენ თითონ ხედავ მე არ შემოიძლიან, შეხედა სასოებით ღმერთსა ღვთის მოყვარე დათომ.

— შენც შეგიძლიან და ღმერთსაც, მიუგო მორცხობით კაკომ.

— მე საიღამ? თქვა რაღაც ფიქრით გახარებულმა დათომ, — ჩემი სიმდიდრე სულ ერთი გოგოა!

— აბა კიდევ ის გოგოა გადამხდელი, მიუგო უფრო მორცხობით კაკომ. „ეჰ, რაღას გიმალამ — შენმა გოგომ მახეში გამაბა, მე ის მიყვარს და იმასაც უყვარვარ, ცოლ-ქრმოების პირობა გვაქვს.

— ამ სიტყვებმა ძალიან შეაწუხეს ეჭვიანი დათო, რომელმანცა ჩაღუნა თავი და ხმა არ გასცა; კაკომ შეატყო, რო დათო რაღაც ავ ფიქრს გადაეკიდა, დაუმატა მაშინვე:

— მაგრამ არც შენთანა და არც ღმერთთან პირშავად არა ვართ, ღმერთო ხომ შენა ხარ მოწამე, თქვა და შეხედა კაკომ ცასა, თითქო ცას უხმობდა ამის დასამოწმებლად. — ჩვენი სიყვარული წმინდა არის აქამდის, როგორც წყარო, ჩემო დათო! და წმინდაც იქნება, მინამ შენ დაგვლოცავ და ღვდელი ჯვარს დაგვწერს; ღმერთო აქავ დამეცი თავში მეხი და გამაქერ, თუ ვსტყუოდე.

ღვთის მოყვარე დათოს ეს ფიციც ეყოფოდა, რო დეეჯერა კაკოსათვის, თუნდ არ ყოფილიყო ის მხურვალე და პატიოსანი მეტყველობა კაკოს სახისა და ის მიმზიდველი, დამარწმუნებელი ხმა მართალის კაცისა; დათო

დაჯერებული იყო, რო ღმერთი მართლა ქვას დასცემდა თავში კაკოსა, თუ კაკოს ეტყუენა, ამისთანა მოშიში იყო ღვთისა ჩვენი საბრალო დათო; ის კი არ იცოდა ქვეყანაში რა ამბებია!... რამდენი მაგისთანა ფიცები ჩაჰბარებია პატრონსა და შეჰრგებია, როგორც კარგი ბოზბაში შეერგებოდა ხოლმე კურთხეულ ლუარსაბსა; შენდობა ლუარსაბსა, რა დროს იმის მოგონებაა!..

ერთის სიტყვით, როგორც იყო, კეთილმა დათომ ბეჭდად მიიღო კაკოს სიტყვები, მიენდო სრულის თავის კეთილის გულითა კაკოს სიტყვებს და როგორც ცეცხლ მოკიდებული წამოვარდა და გადაეხვივა კაკოსა:

მომკალ, აქ მომკალ, კარგო კაკო! ღმერთმან იცის ღირსი ვარ!.. ცუდი გული მაქვს ეს ტიალი, მერე საწყალი თამროც ძალიან მიყვარს; იმის ბედნიერება მეტი მეტის სიყვარულით ხან უბედურობად მიმაჩნია ხოლმე!.. მომკალ, გამაქერ, ცუდი გული მაქვს, ცუდი! ეხვევოდა და ეუბნებოდა თავის ეჭვიან გულზედ გამწყრალი დათო.—ოღონდ შენ ჩემი ქალი შაირთე და მე ყმად გაგიხდები! შენზედ უკეთესი პატრონს სად უშოვი ჩემ ქალსა, სად უშოვი!... ეუბნებოდა ეხლა კი სიხარულითა ბედნიერი მამა.

—მაშ ვალიც გადაგიხდია, უთხრა გაცილებით კაკომა,—არამც თუ გადაგიხდია, წინაღვე მოგიშორებია, ეხლა ჩემზედ ჰკიდია საქმე!.. ეხლა ხო მიჯერებ და მომენდობი, სიმამრო კაცო, ჰა,—ეუბნებოდა მხიარული კაკო.

—მოგენდობი ისე, როგორც კაი კაცს და ჩემ თამროს ქმარსა; ეხლა შენ იცი, შეილო, ღმერთმა გზა დაგილოცოს!... დალოცა წმინდის გულით დათომა ბედნიერი კაკო. ნუ თუ მართლა ბედნიერი?

კაკო გამოეთხოვა დათოსა და წამოვიდა შინ ბედნიერიც და უბედურიც ერთად. დარჩა დათო შინ იმავე ქვაზედ მჯდარი დერეფანში; კაშკაში მთვარე უნათებდა ვერცხლის ფრად დათოს თეთრ წვერსა; დიდხანს იფიქრა, არცა სჯეროდა ეს დღევანდელი ამბავი და სჯეროდა კიდევ, მოხარულიც იყო და დაღონებულიც ერთ იმავე დროს, ეშინოდა კიდევ და იმედოვნებდა. ერთი სიტყვით დათო ჰგვანდა დახრობისაგან გადარჩომილს და შეშინებულ კაცსა, უეცრად გამოგდებულს მშრალ მიწაზედ, რომელსაც პირველ ხანში კიდევ ეჭვი აქვს და ფიქრობს, „გადაერჩი თუ არაო“.

მერე ადგა ქვიდამ უნებლიეთ, წამოიჩოქა მიწაზედ, ამართა თვალები ცრემლებით და ხელები თრთოლით ცისაკენ და ეგრე იყო დიდხანს, და იმის წმინდა, სასოებიანს, მშვიდობიანს ღუმელის ნიაფიც არ უშლიდა განგრძელებასა!.. ვინ იცის რას ევედრებოდა ღმერთსა გაჩუმებული დათო? ეს კი თქვა ბოლოს: „ღმერთო, ობლების პატრონო, შენ მიიბარე, შენ დაიფარე ჩემი უცოდველი თამრო აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე!..“

VIII

.ორი კვირა მეტი გავიდა, რაც გიტო იყო მიგზავნილი თამროსთან, მას აქეთ; თამრო ამ დროების განმავლობაში ცხოვრებდა ალაზან გაღმა თავის

დელიდაანთასა მამის სურვილისა გამო. თამრო იყო თექვსმეტის წლისა, ლამაზი, ლოყა წითელი გოგო; თავის სილამაზით იგი იყო განთქმული თავის სოფელში, ნამეტნავად დაუვარდა კარგი ხმა ხელ მარჯვეობისა და საქმიან გოგოსი. ბევრი გლეხ-კაცები უტრიალებდნენ გარშამო ჩვენ დათოსა, რო ქალი ეთხოვა, მაგრამ დათოს ძალიან შორს ეჭირა. „შორს დაიჭირე, შენის თავის მზემ, სწორეთ დიამბეგი შეირთამსო, ამბობდნენ ხოლმე გაცრუებულნი და გულნატკენი საქრმოები.

მამა მისი, ჩვენი ნაცნობი დათო, იყო ძალიან კეთილი, დარბაისელი და პატივცემული გლეხ-კაცი, ასე რომ თავადის შვილებიც კი ჰსცემდნენ პატივსა იქნება იმისთვისაც, რო წელიწადში ორჯერ თუ სამჯერ დაჰბატიებდა ხოლმე მარანში და კარგ მძღარს ქეიფს გააწევინებდა. კარგი წელ-ლონიერი კაციც იყო, შემძლებელი, თუმცა სრულად მარტო-ხელი იყო; რალაც ღვთის წყალობით ემსებოდა სახლი და კარი ღვთისა და შრომის მოყვარე დათოსა. კალოობას რო გენახათ იმისი ფრთა მოქცეული, ერთ კაი დიდ საბძელსავით თავ წამოღერებული, მოგეწონებოდათ, გლეხები კი რო გაუვლიდნენ ახლოს, პირ დაალებდნენ და იტყოდნენ ნეტარებით; „აი მოსავალი შენმა პატრონმა დაიკვებოს! თორემ ერთ ათიოდე ათეულს წამოვაკუნკლებთ კალოს პირზედ და ვიძახით მოსავალი მოგვივიდაო; „აი დალოცა ღმერთმა შენი დამთესის მარჯვენა, მადლიანი ხელი ჰქონია იმ დალოცვილსა“,—გაიქნევდა ცოტა ოდენ შურით თავს გლეხ-კაცი და წავიდოდა თავის გზაზედ. ღვინო ამისთანა არავის უდგებოდა თითქმის გლეხ-კაცებში, ასეთი ღვინო იცოდა თეთრი ქარვასავით და წითელი ნავთსავით, რო პირში ნერწყვი მოუვიდოდა კაცსა; მერე ამ მოწყალებასთან ერთი კაი ფიცრული კრამიტით დახურული სახლიც ედგა ბაღჩის გვერდზედ და ერთი პატარა წისქვილი უბრუნამდა შინ. ცხოვრობდა ეგრეთ ჩვენი დათო მადლიერი ღვთისაც და კაცისაც, მინამ ამისი საწყალი ჯალაბი შემდეგ რამთვენიმე ხნის ციებისა და სოფლის დალაქის წარმატებულ აქიმობისა არ ჩაბარდა პატრონსა; ბევრი იწუხა და იდარდა ქვრივმა დათომ, მაგრამ რა გაეწყობოდა, შეეჩვივა თავის მარტოობას და მთელი თავის სიყვარული მიაქცია თავის პატარა თამროსა, რომელიც მაშინ ცამეტის წლისა დარჩა.

დათო ძალიან პატივცემული იყო სოფ. ე.... გლეხებისაგან. ჰქონდა თუ ლხინში დათო უთუოდ უნდა ყოფილიყო, თორე ჰქონდა ჰქონდა არ იყო და ლხინი ლხინად; გაყრა მოხდებოდა, ან ჩივილი რამე, ან უკმაყოფილება, მაშინვე დათოს მონახამდნენ და იმას დაეკითხებოდნენ, ის მართალი, ღვთის კაცი კაციაო, იტყოდნენ ხოლმე გლეხები, ის ყველაფერს სწორედ გადასჭრის.“ მართალიც იყო, თავის დღეში დათოსა მზაკვრობა და მტრობა არავისთვის ჰქონია, თუმცა კი ამასაც ახსოვდა თავის ყმაწვილობის ბევრი რამ ცოდვები, მაგრამ მას აქეთ ბევრად გაკეთდა დათო.

კვირაობით წირვის შემდეგ, როცა თავადები დაიშლებოდნენ, უნდა გენახათ ჩვენი მოხუცებული, თეთრ წვერა დათო დაყუდებული ჯოხზედ,

ტყაპუკით მხარზედ მოგდებული, როგორ მოსაწონად და მშვიდად იდგა გლეხებში! „არა, შვილო, ცოდვაა, ცოდვაა ძმა ძმას ეჩხუბებოდეს, ეუბნებოდა ტბილის ხმით მოშურნე ძმასა ხოლმე, რომელიც ჩივოდა ძმაზედა, ცოდვაა, ცოდვა! უნდა შერიგდეთ! რა დროს გაყარა, ორივე ჯერ პატარები ხართ, ჯერ უნდა ერთად გაისარჯნეთ და ერთმანეთს უშველოთ. ის წკებლებზედ ზღაპარი ხომ გაგიგიათ, მართალია, შვილო, სად ორი ზურგი და სად ერთი. ნუ იქთ, ნუ იქთ, ქვეყანა დაგძრახამთ; თუ ერთი ერთმანეთს არ დაუთმობთ მეტ სიტყვას, როგორ იქნება, თუ ღმერთი გვამთ? არა, ხალხო? მიუბრუნდებოდა ხალხსა—და ხალხი ერთის ხმით შემოსძახებდა პასუხად: „მართალია, მართალი! ძმამ რო ძმას არ დაუთმოს, მაშ კაცმა როგორ იცხოვროს!“ ან წანახედზედ იყო საჩივარი, ან მამულებზედ, ჩვენი დათო ყველას მოარიგებდა როგორღაც, ყველას დააკმაყოფილებდა და დააშოშმანებდა.

რაკი მზე მალლა წამოვიდოდა და ხალხი დააპირებდა დაშლას, დათო ერთი კიდეც მიბრუნდებოდა საყდრისაკენ, მოიხდიდა ქუდს, გადიწერდა პირ-ჯვარს და შემდეგ ორიოდ მეტანიის მოყრისა ემთხვევოდა კედლებსა და ფაც-ფაცით გამოემგზავრებოდა სახლისაკენ; ერთ ორიოდ კაი გამოჩენილ გლეხებს თავის დროულ კაცებსაც წამოასხამდა შინ; უსტუმროთ კვირა დღეს პური არ შეერგებოდა ხოლმე. „შხამად ამომივა, რო უსტუმროთ პური ვქა-მოო, ღვინო როგორღაც ყელში არ ჩადის, თუ ალავერდი არვის უთხარიო“ იტყოდა ხოლმე.

მარანში გააშლევინებდა ლურჯ სუფრასა, დააწყობდა სუფრაზედ ქორთა მწვანილსა და შოთებსა ბლომად, მერე ხონჩით ცივ ხორცსა და სველ სველ ხელადით მოაცუ-ცულებდა ღვინოსა ამის ზედ დატანებით: „უჰ, უჰ, რა ღვინოა, რა ღვინოა! დალოცა ღმერთმა შენი დამწურავი!..“ და ამ ყოფით მიუჯდებოდა სუფრასა. კარგად, თქვენ მოსაწონად მიძლებოდნენ, შაქეფიანდებოდნენ ღვინის ღლევითა და გარშორდებოდნენ ხოლმე საღამო ჟამზედ შემდეგ მეგობრულ და ტბილ ლაპარაკისა ქვეყნიარობაზედ.

როცა მოეზარდა დათოს თავისი საყვარელი თამრო, დათომ დაიწყო ფიქრი ქალის გათხოებაზედ; „კაი ოჯახი მაქვს და კაი ქალიცა მყავს და შესაფერი კაცი უნდა ვიშოვო ზედ სიძეთა, თუ კაი მამობა მინდა“ ამბობდა ხოლმე დათო.

მართლად თამრო იყო ძალიან კარგი გოგო, ცქვიტი, მარდი, მხიარული, ხელ მარჯვე და საქმიანი. იმისი მომცრო ტანი, იმისი შავი მელნის თვალები, გძელი გიშრის თმა, ვაშლსავით ჩასუქებული და წითელი ლოყები მოაწონებდნენ კაცსა თამროს. ბევრიც კი ეტრიალებოდნენ გლეხ-კაცები, მაგრამ დათოს შორს ექირა. „შორს დაიჭირე, შენის თავის მზემ, სწორეთ დიაბეგე შეირთამს შენ გოგოსა, მინამ პურს ნუ ჰსჯამ,“ ამბობდნენ ხოლმე გაცრუებულნი და გულნატკენი საქრმოები.

მერე ამ სიკეთებთან თამრო ძალიან ნამუსიანი გოგოც იყო; და რატომ არ უნდა ყოფილიყო? საწყალი ამისი დედა ბაბაღე იყო პატიოსანი დედა-კაცი; ხშირად არიგებდა ხოლმე თავის ქალსა დედურეული ტანჯვითა და სითბოთი, ეუბნებოდა ხოლმე, რო ჩემობას უნამუსო გოგოსა ვირზედ შესვამდნენ და სოფლებში თავლაფ დასხმულ ჩამოატარებდნენ; ბევრს კიდევ რაღაც ამისთანაებს ტყუილს, თუ მართალს, ასმენდა თავის გოგოსა დედა, მერე მამა უნერგდა ხოლმე თამროს ჩვილ გულში უფრო გონიერად რასაკვირველია, ვიდრე მის ჯალაბი, ღვთის შიშსა, მოყვარებასა, უხატავდა ხოლმე მარტივ, უბრალო, მდაბიურ სიტყვით ჯოჯოხეთსა, როგორც ეგ გამოსახული ჰქონდა თითონ დათოსა და თითქმის ყოველ გლეხსა. „აღუღებულ ნავთში ჩააგდებენ ცოდვილსაო, ეტყოდა მამა, და იქ იწვის საუკუნოდო, ვერავინ ვეღარ უშველისო; გარშამო გველები და გველაშაპები ახვევიანო, სულ შხამს ასხამენ პირში და აქეთ იქით კბილებ დაღრეკილი ეშმაკები დახტიან და კბილით ხორცსა ჰგლეჯენო. ღმერთმა დაგიფაროს შვილო იმ საცოდავობას! რასაკვირველია ყმაწვილ, ჩვილ გოგოს გულსა ეს მამის სიტყვები თრთოლით და შიშით ზედ აებეჭდებოდა ხოლმე; ამას გარდა დედ-მამა ძალიან უფთხილდებოდა გოგოსა და წარა-მარა თრევას უშლიდნენ, ნამეტნავად აუკრძალეს ბატონის გოგოებთან და სახლში სიარული; ამის და გამო თამრო თავის გარეშემო ცუდს არას ხედავდა, რო მაგალითი აეღო, მერე ესმოდა ვინც კი ცუდ რამეს მახდენდა, რა რიგად ჰძრახავდნენ ყველანი, ვინც შეხვდებოდა. „ჩასაქოლაფია, სწორეთ ჩასაქოლაფია, ამბობდნენ ხოლმე გლეხები უნამუსო გოგოზედა!“ ეგრე გამოიკვება, გაიზარდა თამროს გულში ის ბუნებითვე შთაგონებული ნიჭი, რომელიც თანასწორად ხან სწორე გზაზედ წავა და ხან ცუდს, ბოროტების გზაზედ იმის ყურებით, როგორც მიმართულებას მისცემს გარემოება და საზოგადოება.

თუმც თამრომ ბოლოს შეიყვარა კაკო, მაგრამ ის უბრალო, წრფელი სიყვარული, რომელიც აენტო ქორთა გულში, ძმის სიყვარულად მიჰქანდა და ცოდვით არა სთვლიდა; მამასათვისაც ხშირად უნდოდა თქმა, მაგრამ რიდაცისა სცხვენოდა, არ იცოდა, როგორ ეთქვა. როცა დააპირებდა გამჟღავნებას, რო ძმად ფიცი ვიშოვე, სიტყვა შეეკვრებოდა და ამით უკუქცეული პატარა თამრო იტყოდა ხოლმე: „მერე ვეტყვი, როცა იქნება, სულ ერთიაო.“ ეგრე გადიოდა დღეები და თვეები და ცელქი თამრო სულ იძახდა: „ხვალ ვეტყვი, ხვალაო!“

ჩვენ როგორც ვიცით, ჩემო მკითხველო, დათომ შეიტყო ეგ ამბავი არა თამროსაგან, არამედ კაკოსაგან; ისიც ვიცით, რომ პირველად შეშინდა თავის გოგოს წრფელობაზედ და მერე ისევ დამშვიდდა. ბოლოს გადასქრა თავის გულში, რო ეთქო ყველაფერი თავის გოგოსათვის და დაერიგებინა, როგორც მოიქცეს.

იყო საღამო ხანი; თამრო დერეფანში თავის მამის სარეცხსა რეცხამდა; მზე ის ის იყო ათავებდა თავის მოგზაურებას ცის ლაქვარზედა. დათო იმ

დღის შემდეგ, რაც კაკოსთანა მოილაპარაკა, ცოტა ოდენათ მოლხენილი იყო; ამ საქმეში დათო დაღლილი დღიურ შრომისაგან გამოვიდა ბაღჩიდამ, სადაც ჰბარავდა კვლებსა, შინ შესასვენებლად, მოუვიდა ფიქრად მამასა, რო თამროს უთხრას, რის თქმაც უნდა. მოუახლოვდა თუ არა თამროსა, თამრომ აიღო პატარა, ლამაზი თავი და გაუღიმა მამასა.

— ეი შენ ეე! პატარა ცუდლუტო! უთხრა მხიარულმა მამამ ღიმილით ქალსა, უჩემოდ რაებს ჩადიოდი! ჰა, შე ეშმაკო!.. მე ვიცი შენი!.. გაუხუმრა მამამ.

— რას ამბობ, ნეტა ვიცოდე, მე არ მესმის, მიუგო თამრომ მართალის გულით.— რა საქმეებს მეუბნები?

— ჰო, ჰო რა საქმეებს!.. მითამ არ იცი, შე წყეულო, არ იცი განა? კარგი, კარგი შეგრჩეს, რო მამას არას ეუბნებოდი, აჯავრებდა პატარა გოგოს ტკბილად მოუბარი და მოხუმარე მამა.— დამაცადე მასხარავ, ასეთ კაცს მიგათხოვო, რო სულ შენი დღენი იწყევლო.

ქალს თუმცა ესმოდა მამის ხუმრობა, მაგრამ კი ფიქრობდა: არ იქნება აქ ცოტაოდენი მართალიც არ ერიოსო, ისე ლაპარაკობს მამა ჩემი.

— რას ამბობ, მამი! ღმერთი, რჯული, არ მესმის.

— ჰო, კარგი! მერე გაიგებ, როცა ერთ რეგვენ ქმარს მიქცემ!.. დამაცა! უფრო და უფრო ტკბილის ხმით და ღიმილით ემუქროდა გოგოსა.

— მიმათხოვე და მიმათხოვე, რა მენაღვლება! შენ თითონ დაიტანჯები, მე რო ხესავით ჩამოგხმები! დაუშვა პატარა მოწითული ტუჩები ძირს ცოტად შეფხუკიანებულმა თამრომ.

— მაშინ მაგას აღარ იტყვი, შე მასხარავ, დამაცა!..

— მაშ არც გავთხოვდები, მიუგო მწყრალად გოგომ.

— რატომ?

— მიტო! დაატანა ზედ თამრომა.

— არავის არ შეირთავ?

— არავის!

— გულით ამბობ?

— სულითაც, არამც გულით.

— მაშ არც კაკოს?

თამრო გაწითლდა, გაწითლდა საშინლად და მორცხვობისაგან ჩალუნა თავი; ვერაფერი ვერ მიუგო მამასა.

— არ შეირთამ, ბატონი ხარ! ძალად ხომ არ გაგათხოვებ, თუ შენ არ გინდა, უთხრა ცდითა მამამა.

თამრო მაინც ჩუმად იყო, ხმას ვერ იღებდა, და ვერც შეეხედნა მამისათვის.

— მოლოზნობა ხომ არ გინდა, დედო? ჰკითხა, თუმცა იცოდა კი პასუხი, ნაზად და სიყვარულით დათომა.

თამრო მაინც ჩუმად იჯდა თავ ჩაღუნული.

— ხმა ამოიღე და!.. არ გეყურება ჩემი ლაპარაკი? მისწვდა და წამოაყენა მოყვარულმა მამამ საყვარელი ქალი.

თამროს უფრო შერცხვა; წამოდგა, კიდევ ეტირებოდა და კიდევ ეხარებოდა, მაგრამ მაინც ხმა გაწყვეტილი და თავ დაკიდული იდგა.

— პირობა ხო არ მიგიცია ვისთვისმე, მითხარი! აი შე ცუდლუტო, იქნება გააბი ვინმე მახეში?.. გაუცინა მამამ.

— დამესხენ, კაცო, დამესხენ!.. რა გინდა ჩემგან, ამბობდა თავ ჩაღუნული გოგო და ცდილობდა გამოსძრომოდა მამას ხელიდამ.

— თქვი და, აბა თქვი, თუ მართალი ხარ, შე გიჟო შენა, თქვი და!...

— იჰ! რა გინდა ქა ჩემგან? ფხუკიანობდა გოგო.

— თქვი, თუ მართალი ხარ? აჯავრებდა აღერსით მამა.

— რა ეთქვა!... იჰ, დამესხენ!.. გამოვარდა და გაექცა ხელიდამ ლამაზი გოგო მამასა.

— აქ მო, კარგი!.. მე გეტყვი ყველაფერს, თუ შენ არ გინდა და გცხვენინან, ეუბნებოდა ეხლა ხუმრობ გაშვებით დათო; აქ მო, შეილო! მამისა იმას უნდა ცხვენოდეს, ვინც მამასთან პირ შავია! შენ იმისთანა არა ხარ, ჩემო თვალის ჩინო! აქ მოდი, კარგი!.. მიუბნობდა და მიდიოდა თამროსაკენ, რომელიც გაჩერდა და ისევ ისე მორცხვი იდგა უძრავად და უხმოთ.

მე კაკომ ყველაფერი მითხრა და შენ კი არას მეუბნები!.. მე ყველაფერი ვიცი! ღმერთმა, შეილო, ერთმანეთს შეგაბეროსთ ტკილად როგორც შეპარი და მეც გამახაროს თქვენის ბიჭი ბუჭულებითა სიბერის დროს!..

თამრო გახარებული ამ ამბით ისევ ისე ჩუმად იდგა, სულ ვერაფერი ვერ ეთქვა მამისათვისა, ისე სცხვენოდა კიდევ და უხაროდა.

— კაკო კაი მარჯვე ბიჭია, მოჭირნახულე, მოსაქმე და კაი გულისაც არი,—გააგძელა მართალის გულით კეთილმა მამამ; ისე გაგიფთხილდება, როგორც თავის ორ თვალსა, თუ შენც კარგად მოიქცევი, კაი პატრონი გიშოვე, შეილო! მე ერთი დროში შესული კაცი ვარ, დღესა თუ ხვალე უნდა მოვკვდე! პატრონი ვილა გეყოლებოდა შენ, თუ ეგ საქმე არ მომხდარიყო. ეხლა გულ დადინჯებით დაეხუჭავ სამუდამოდ თვალებს და მივებარები მიწასა; შენ დასახლკარებული მეყოლები, რის დარდი ღა გამყვება თანა. კაკო, მართალია, ერთი ობოლი, საწყალი ბიჭია, შენ მამის ერთა ხარ შეილო! ღვთის მოწყალეა ბევრი გვაქვს, პური, ღვინო, მამული, მადლობა ღმერთსა, ბლომათ არის; კაკო დალოცვილი საოჯახო ბიჭია, შენც თუ კაი მოჯალაბე ეყოლები, ღმერთი შეგეწევათ, შეილო, ობლებს. მე მინამ ცოცხალი ვარ, ვიცოდვილებ რაც შემძლიან, როცა მოვკვდები ღმერთმა შევიდობაში და დღეგრძელობაში მოგახმაროთ, ჩემო შეილო!.. ღმერთი იყოს თქვენი მფარველი და შემწე! ეცადენით ღმერთს არაფერი შეჰცოდოთ და ის არ დაგივიწყებთ თავის მოწყალებითა.

თამრო იდგა გულ დადინჯებული და იმ სასოებით და ღაღადებით ისმენდა მამის სიტყვებსა, როგორც სასოწარკვეთილი, გლახა მუშაკი, დაღლილი და ტანჯული მოისმენს ამ მანუგეშებელ უკვდავ სიტყვებს უკვდავის ჯვარცმულისას: „მოდიტ მაშვრალნო და ტანჯულნო და მე განგასვენებთ თქვენ!“

IX

გადიოდნენ დღეები და კვირები, მაგრამ კოლამ და გიტომ ვერა მოაგვარეს რა; ხან როცა თამრო მარტო ეგულვებოდათ, მივიდოდა გიტო, თამრო შინ არ დახვდებოდათ, ხან დათო უშლიდა ვითომც უნებლიეთ და ხან თვალ ხილული და ყურებ აცქვეტილი კაკო. ერთ ფეხითაც წინ ვერ წადგნენ ბატონი და ყმა იმ საძაგელ არშიუობაში; კოლა, ისეც აღრინებული, უფრო აღრინდა, რომ ვერ აისრულა საწადელი, თავის ჯავრს იყრიდა საწყალ ყმებზედ, ვინც კი მოხვდებოდა დამნაშავე და უდამნაშავე, მთელი დღე დილიდან საღამომდინ, როგორც ჟინიანი სნეული, ღრინავდა, ილანძვებოდა, არაფერი არ მოსწონდა; ტყუილ უბრალოდ ხან ერთს მოსამსახურეს წასწვდებოდა, ხან მეორეს, ჰსცემდა, ჰსტყებდა უანგარიშოდ და უსამართლოდ.

არაფერი აღარ იამებოდა, არც ღზინი, არც არაფერი; სულ რაღაც ფიქრებში იყო, ვინც კი უშლიდა ფიქრსა, აღრინებული ელაპარაკებოდა, ერთი ტკბილი სიტყვა თავადებსაც არ გაეგო მისგან მას აქეთ.

ერთხელ დილა იყო, კოლა ეგრე შეწუხებული და ამღვრეული იჯდა მუაჯარზედ, ჩაის სვამდა, და ესტუმრა დიამბეგი. დიამბეგის სახე მინდა აგიწეროთ, ჩემო მკითხველო, მაგრამ ამაოდა ვრაცხ, რადგანაც თქვენ ყველამ იცით ის ერთი და იგივე ტიპი კანონიერ მოქრთამეთა. აი როგორი ნიშნები აქვთ იმათ თავის ბაშპორტებში, ანუ ფორმულიარში: ფერი ყვითელი (უფრო მეტს) მეტის ნერწყვის ყლაპითა სიმდიდრის ნახვაში, თვალები თაფლის მთოველნი, ოდეს უყურებენ ძლიერსა ამ ქვეყნისასა, ესე იგი უეზდის ნაჩაღნიკსა, თვალები იგივე რისხვის მოქუხარნი, ოდეს დასცქერიან უძლოურსა ამა ქვეყნისა და იგივე თვალები უსიტყვოთა მთხოველნი, ოდეს უყურებენ მაძლარსა ამა ქვეყნისასა, ესე იგი მდიდარსა; შუბლი მაღალი კანონების საპენტავი, ყოველთვის სამ რიგათ შეკეცილი. რიგი პირველი, რომელიც გაიშლება და ქრება შესაფერ თვალის დახამხამებით, ოდეს დიამბეგის წინ დგას მოჩივარი ლამაზი ქვრივი, რიგი მეორე, რომელიც იკარგება შუბლიდამ, როცა ქრთამზედ ვაჭრობს დიამბეგი, რიგი მესამე, რომელიც ჰქრება, როცა დიამბეგი წითელ-წითელ ასიგნაციებს ხელიდამ ჯიბეში ჩააცურებს; ეგ მესამე რიგის წაშლა აპატიოსნებს დიამბეგის მაღალ და გონიერ (მითამ თუ?) შუბლსა; თუ ეს სამივე ნაკეცი ერთად არი, ვაი შენ მტერს, ცუდი ნიშანია, სჩანს დიამბეგს ხელიდამ გასძრობია კარგი გასაცქეფი; ცხვირი იმისთანა, რო, თუ ვინიცობაა წერომ დაჰპატიჟოს და ქოთანში მოუხარშოს

საქმელი, იქაც ჩასწვდეს, იმისთანაც, რო, თუ სადმე ჯიბე გატენილია, იქაც ჩასუნოს; უღვაშები გაბზეკილნი, თუ ნაჩაღნიკს არ მოეღოს, თუ მოეღოს მიშლილ მოშლილი, რათა აჩვენოს რო იმთვენი საქმე აქვს, რო უღვაშებისთვისაც ვერ მოუცლია; ლოყები კოცნის მაგივრად სილის მთხოველნი, ტუჩები კრილოვის მელასავით ყოველთვის ნიშნებით წარსულ ცოდვისა, ხელები მარდი, ნამეტნავად ქრთამის აღებაში, მთელი ტანი იმისთანა, რო, თუ ვინიცობაა ეღირსა ნუგეშ მცემელი პანჩური ნაჩაღნიკისა, სამჯერ რეზინის ბურთსავით ახტეს და დაეცეს, ან როცა დრო მოითხოვდეს, სამკეცად დაიკეცოს ძლიერის წინ, ფეხები მორბენალნი უფროსის წინ და ნამეტნავად მდიდრის უკან; გვირგვინი ამა მშვენიერ ღვთის ქმნულებისა არის თავი მოტვლებილი მომცდარ ყანასავით ხალხთა კეთილ მდგმოიარობის ზრუნვისა და ფიქრისა გამო.

ამას არა გვანდა ეს ღიაბეგვი, რომელიც კოლასთან მობძანდა; ეს იყო ახალგაზდა ყმაწვილი კაცი, თუმცა, რო შეგეხედნათ ამისთვის, იტყოდით, თუ ეხლა არ არი, იმედი არი; რო იქნება იმისთანა, როგორც მოგახსენეთ, თუ დრო შეეწევა და არ გამოაგდებენ სამსახურიდამ კაი კაცობის გამო. სახარე ხბოსაო სასკორავში შეეტყობაო, რა ღიაბეგს კაცსა ფეხებში შეეტყობა.

— გამარჯობა კოლა ბატონსა, — უთხრა ღიაბეგმა ღიმილით, რომელიც ამტკიცებდა, რო კოლას ხშირად გაუძღვია ღიაბეგი.

— გაგიმარჯოს! მიუგო კოლამ; ჩაი დაგიღეფია?

— ჰმ, მაშ არა და არ დამიღეფია, მიუგო ამ გვარ კითხვით ნაწყენმა ღიაბეგმა. — ერთი მითხარ რას აკეთებ?

— რასაც შენ, იმასაც მე, უთხრა დაცინებით კოლამ.

— შტო ტი! ჩემოდენა საქმე რო გაარიგო, მეტი რა გინდა, მიუგო გახურებულმა ხალხთა ზნეობის მცველმა.

— ბიჭო! მე რას მატყუებ, განა არ ვიცი, რა რიგად კისრებს იმტვრევთ საქმეებში!

— ეჰ, მაგას თავი დავანებოთ; რას შერები, სულ შინა გდისხარ?

— მა რა ვქნა?

— გადი ან აქეთ, ან იქით!.. მართლა, იმ დათოს გოგოსი რა ქენი, ჰკითხა უეცრად ღიაბეგმა.

— შენ რა?

— ისე; კაი გოგოა ღვთის წინაშე! დათო რო საბატონო არ იყოს, იმის გულისათვის ნაცვლობას მივსცემდი, — თქვა თავის ძალის კმაყოფილმა ღიაბეგმა.

— თუ ღმერთი გწამს! შენც კი გქონია პირში წყალი! დაჰსცინა კოლამ.

— ვოტ იესჩო, ატჩეფო ნე იმეტ?

— ოტტოვო, შტო ტყუილად მადა გესხნება.

— ეტო პოჩემუ? გააწყვეტინა სიტყვა ღიაბეგმა.

— ისე, შვილო! შენ იმას ხელში ვერ ჩაიგდებდი.

— კოლა ხომ არა ვარ?

— კიდეც ეგ არი, რომ არა ხარ და...

— რითა მჯობიხარ?

— ყველაფრით: თოფში, ხმალში, ცხენით და ქვეითი, რაშიც გინდა, გაუხუმრა კოლამ.

— პაშოლ კჩერტიამ!..

— გოგოების ბაღეში გაბმაში კი შენ, შენის თავის მზემ, უფრო გაუხუმრა კოლამ.

— შენ ეგრე თქვი და...

— რაღა ეგრე ეთქვა, შვილო! ის როგორ იყო, ქარანიაშვილმა რო დაგიფრინა, როცა იმის ცოლს ეპარებოდი.

— შტოჟ, ეტა ნესჩასტიე? მერე შენი ქარანიაშვილი, რომარი კვირა ბორკილ შეყრილი გომში ჩავსვი, ის იცი? ჰკითხა თავ-მოწონებით დიაშვეგმა.

— ბარაქალა, ვაჟკაცობა გიქნია შენის თავის მზემ, რომ იასაულებისათვის დაგიქერინებია! გაიცინა კოლამ.

— შე რაღა გიქნია? ჰკითხა, რათა გამოაჯავროს ღრეჯითა.

— წადი და გლახებსა ჰკითხე, რეებიც მიქნია!

— მაინც?

— რაც მსურებია, სულ აღმისრულებია.

— მაშ დათოს გოგოცა....

— ეე, დალეკო მახნულ!.. ჯერ ეგ შორს არის.

— ვირი და სულელი ყოფილხარ. უთხრა და გამობრ.

— რათა ბიჭო?

— ეგეც რომ ვერ მოგიხერხებია, სხვას რას მოახერხებ.

— თუ ღმერთი გწამს, მართლა? მართლა და შენ ვირო ეგ ეგრე ადვილი გგონია?

— მე დამითმე, მე, და გიჩვენებ, როგორც ძნელი არი. ერთი გადაყრუებული მამა ჰყავს მარტო, სხვა არავინ და კიდეც აქამდინ.... ფუ, შენი კაცობაც და შენი ბატონობაც კი....

— ნეტ, ნეტ! გეხუმრები, მალე იქნება, შენ პირლია დამჩები! ნუ გეშინიან, უთხრა სიცილით კოლამ.

— თუ ღმერთი გწამს!.. მიუგო მსუნაგის ღრეჯითა დიაშვეგმა, კაი მსუქანი ნაჭერია შენმა მზემ; მე ერთის წლის ჯამაგირის ნახევარს მიესცემდი, რომ....

— რა საკვირველია მისცემდი, შვილო? შენ ქრთამიც გეყოფა.

— იესოხობი! მინამ გამომადგებენ ვყლევამ, და მერე ჯანი გავარდეს ნაჩაღნიკსაცა და ღუბერნატორსაც.

— კარგი, ღმერთმან იცის, თქვენი თანამდებობა! ჰკრიფე, ხვეტე ორის ხელით, ვინ არის მოდავე.

— ი ნა ეტო ცოდნა ნუქნა, ბრატეც! შენისთანა ოყრაყები იქ ერთ დღესაც არ დარჩებიან, მოიწონა თავი დიაშვეგმა. იქ კანონების ცოდნა უნდა,

იცი მერე რამთენი ტომია? თითონაც არ იცოდა; იფიქრა, იფიქრა, რამდენი ვთქვაო, ბოლოს წამოიძახა:—ას სამოცდა თოთხმეტი და ნახევარი და ორი ფურცელი.

ნახევარი და ორი ფურცელი ძალად დაუმატა, რო უფრო დამიჯერებო.

— ეს სულ უნდა, როგორც შენი ხუთი თითი, იცოდე, გააგრძელა თავის ქება დიამბეგმა, ხუმრობა არ არი! ა ზღეს ვსიო ესტ, დაიკრა შუბლზედ ხელი დიამბეგმა და უღმერთოდ იტყუვა, იქ ქარის მეტი არა იყოდა.

კოლას წასცდა სიცილი და უთხრა: შე, ოხერო, ჩემთან რო ეგრე ტყუი, სხვასთან რაღასა იქ.

— ტი ბრატეც აბიჯაეშ მენია, ნაკონეც, უთხრა აპრუწულმა დიამბეგმა.

კიდევ დაიწყო კოლამ სიცილი; დიდხანს იცინა, იცინა, მერე ცრემლები მორეულ თვალებით შეხედა მხრებ აწევულ დიამბეგს და კიდევ წაიფრუტუნა.

— როდის აქეთ დასდე პატიოსნებაზედ ხელი?

პატიოსნება რო გაახსენდა დიამბეგს, თითონაც კი შერცხვა და გაეცინა: მე ვინა და პატიოსნებაო, მგონი გაიფიქრა გულში.

— კარგი, ბევრს ნუ ხარხარებ, მიუბრუნდა, ღღეს სადილად ჩემთან წამოდი, ყმაწვილები მყვანან.

— აი ეგ ადრევე გეთქო, შე სულელო! ყველაზედ კარგი იქნებოდა! უთხრა ისევ სიცილით.

— ნუ, წამოხვალ თუ არა?

— თაე-ფეხიანად, მიუგო კოლამ.

— მაშ შვიდობით, გამოართო ხელი და გასწია კიბისაკენ, მაგრამ მობრუნდა კიდევ და ჩუმად უთხრა:

— რას გეუბნები, დათოს გოგო მე და შენ რო ვიცი, არ დამივიწყო, თორე მეც როდისმე დაგჭირდები, შვილო!

— კარგი, გამეცალე!

— ხომ იქნება?

— დიახ, დიახ, მოგერთმევათ!

— ნუ მაწვალე, მითხარი.

— ჰო მეთქი და რა ვქნა.

— მშვიდობით.

— ღღეგრძელობით, სწავლულო დიამბეგო!

— აი მოჰყვა კიდევ, ვირი! შენ ჭკვაში რო არა შედისრა?

— შენში კი ოთხ კუთხივ ქარი! და წასქდა სიცილი კოლასაც და დიამბეგსაც, რომელმაც აღარა თქვარა და გასწია უჩასტკოვოი პრავლენისაკენ.

მოვიდა სადილობაც; კოლამ გადიცვა თეთრი შალის ჩერქეზული ჩოხა, ჩამოვიდა მუაჯრიდამ და გასწია დიამბეგის სახლისაკენ; დიამბეგის სახლი იყო მორთული სხვა და სხვა ნაირ ბრწყინვალე თავადის შვილებით,

რომელთაც როგორც განკითხვის დღეს ისე წარმოგიდგენთ, ჩემო მკითხველო, თუ მეყოლები.

აი ის ყინძ აგრეხილი და წინ წამოწვდილი, უწყალოთ აწოწილი თავადის შვილი, რომელიც ხელების ქნევით ლაპარაკობს, გახლავთ, თქვენი ჭირიმე, გძელაძე გვარად, ძალიან გამოჩენილი სწავლული კაცი, როგორც ამბობდნენ.

სახე მომქნარი ჰქონდა, როგორც ლეღვის ჩირი, თუმცა არ იყო არც ოცდა ხუთის წლისა, თითონ ჩამომხმარი, როგორც შახის არამხანის ხოჯა; შუბლზედ და თვალებში, სახეზედ, ბევრი რო გეძებნათ, ერთ ნიშანსაც ვერ იპოვიდით ჰქვისასა; თავი რო კარგათ გაგვსინჯათ, იტყოდით: „ეს ბატონი ჰქვაზედ უკაცრაოდ ბძანდებო!“ მართლათაც გძელაძე გახლდათ ერთი უნიჭო, უგონო ჰქვისა და ღვთის გლახა, ერთი სიტყვით იგი იყო ერთი მწარე პამფლეტი კაცზედა, რომელთაც შორის იგი იყო გარეული არ ვიცი ბუნების შეცდომითა, თუ ბუნების მასხარობითა, როგორც ევროპელები ამბობენ. მაგრამ კი გძელაძე ძალიან გათქმული იყო თავის სოფელში, როგორც ჰქვიანი, სწავლული კაცი, რადგანც ღიმნაზია დასრულებული ჰქონდა.

იმ დროს, როცა კოლა შემოვიდა გძელაძე, ერთ ოთხიოდე კაცს უამბობდა რაღაცა ამბავს ამ რიგათ:

— ასე გავხადე ის ჩინოვნიკი, ამბობდა თავ-მოწონებით და სიხარულით, ასე გავხადე, რო კრინტი ველარ ამოვადებინე; მე ხემწიფეებზედ ასეთი წიგნები მიკითხამს (დაგიფიცებთ კი მკითხველო, რო არ წაუკითხავ და თუ წაუკითხავს, არ გაუგია), რო მეტი არ იქნება. ნაპოლეონი ბონაპარტე ათას რეაას, ჩაფიქრდა თითქო იგონებსო, ორმოცდა ორში, თქვა ბოლოს, რო ანგლიაში გავიდა, მაშინ დიდი, დიდი ამბები მოხდა, ტყუოდა უწყალოთ სწავლული გძელაძე და უხაროდა, რო მსმენელი იშოვა. ესე ულოლიკოთ, რაც მოხვდებოდა და რაც გაეგო ღიმნაზიაში, წინ დაუხედავთ წამოჰყრიდა ხოლმე თავადის შვილებში; ჩვენი თავადის შვილებიც ისე უბრალოები და მარტივები იყვნენ, რო ყველას უჯერებდნენ. გძელაძემ ხშირად იცოდა თავის ქება—ეს პირველი ნიშანია, რო კაცი ღრმა ჰქვისა უნდა იყოს, როგორც გძელაძე.

— მე აღრონომია ძირიანად გადამიბრუნებია, ხიმია ისე ვიცი, რო რა ფოკუსიც გინდათ გავაკეთებ, ვერა ფოკუსნიკი ვერ მომატყუებს, ზოოლოგია ასეთი ვიცი, რო ხე რო გასჭრა, შავატყობ რამდენი წლისაა, ბატანია ასეთი ვიცი, რო საქონელს ჭირილამ გადავარჩენ და სხვა და სხვა. უყურებდნენ განცვიფრებულნი თავადის შვილები ამ მეცხრამეტე საუკუნის ბრძენსა და საწყლებს ყველაფერი სჯეროდათ, მოდი და ნუ დაიჯერებ? რა ჩარაა!

გძელაძეს გვერდით იდგა ერთი ცუგრუმელა ტან დაბალა, ყოველთვის მოძრაობაში მყოფი, ... თ. ტრახაძე. რო შეგვხედნათ ტრახაძეს ფაცი ფუტკობისათვის და კმაყოფიერ ღიმილისათვის, როცა გძელაძეს ცილამ ვარს-

კვლავები ჩამოჰქონდა, იტყოდით, ეს კაცი გძელაძეს ტაკი მასხარა არისო. მინამ გძელაძე ლაპარაკობდა, ის სულ თვალეში შესცქეროდა, როგორც ძალღი უყურებს პატრონს და ელოდება ძვალს როდის გადმომიგდებსო.

რასაც გძელაძე ჩასძახებდა, ეს ტრახაძე, როგორც ცარიელი ქვევრი იმასვე ამოიძახებდა, და უთუოდ ბედნიერებისა გამო ატოკდებოდა და სულელურად გაიღიმებდა. გოგოლის ბობჩინსკის ცოტად ჰგვანდა და უფრო ეგვანებოდა, რო ქართული კოლორიტი არა ჰქონოდა.

მესამე მარჯვნივ მდგომარე გახლდათ დარბაისელი, ხანში შესული თავადის შვილი ზაალ ზუმბერიძე. ეს გაცეებით უყურებდა ორატორსა და გაკვირებული გძელაძეს ღრმა ჰკვითა და სწავლულობითა მთელის თავის გულის სიმარტივით ამბობდა: „ეს დალოცვილი ღმერთი, ერთს ამოდენა სწავლას და ჰკვას მისცემს, რო ძლივს დაუძრავს, მეორეს კი, როგორც თქვენ და მე, ხელ ცარიელს დააგდებს!“ და მეტის ღმობიერებით დაიწყა ტირილი, განცვიფრებულმა ღვთის ამგვარ უსამართლობით. ის კი არ იცოდა უბედურმა, რო თითონ უფრო ჰკვიანია იმ მაღალ ფეხებიან წეროზედა.

მეოთხე, ზუმბერიძესთან მდგომარე, არაფერი შესანიშნავი კაცი იყო; ის იმ ადამიანთაგანი იყო, რომელიც რო მხეცად გადიქცეს, კაცს არა დააკლდებარა და მხეციდამ ისევ კაცად შეიცვალოს, არც თვით მხეცებს დააკლდებათ რამე; იმის ყოფნას, როგორც იმის უყოფნობას, არავინ არ შენიშნავდა. მეხუთე გახლდათ ვილაცა ყაზანაშვილი თავადი, იმას ყველაზედ უფრო ჰკვა მოეხმარა კარგათ; ვიდრე სადილი მოვიდოდა, ის მიწვა რალაც ჭუჭყიან მუთაქაზედ და თქვენ მოსაწონად მიიძინა სადილის ლოდინშია; მეექვსეს იქვე მეედო მუთაქაზედ თავი და ერთ ალიანქოთით ხვრინავდა, ფშვენდა, როგორც ლოკომოტივი; ლოკომოტივისავითაც სრული გახლდათ, და ლოკომოტივისავითაც ცარიელ ორთქლით იყო სავსე თავიდან მოყოლებული ფეხებამდინ; მეშვიდე... მაგრამ ესე რო წავიდეთ, შორს წავალთ... ერთის სიტყვით გავათავებ, რო დიამბეგის ოთახში სულ ქართველები იყვნენ, ეს გეყოფათ, ჩემო მკითხველო!

როცა კოლა შემოვიდა, ერთი ოთხიოდე ყმაწვილებმა, რომელთ შორის თვით დიამბეგი ბძანდებოდა, ერთის ხმით შეჰსძახეს:—აააა!.. ვაშე სიატელსტვო!.. გძელაძე ამ ხმაზედ შეხტა, ცოტა მშიშარაც გახლდათ, თუმცა მამაცობაში თავს იქებდა, მობრუნდა და სიძულილით წაიღრინა: უზნევო და გარყვნილებო! მერე მიჰყო ხელი თავის ორატორობას.

— რა კვეთება დაგემართათ? ჰკითხა ღიმილით კოლამ, რა იყო?

— შენი მოსვლა გვიამა!

— აქ მო, კოლავ! დაუძახა დიამბეგმა, ჩემთან დაჯექ! მივიდა კოლა და მიუჯდა გვერდით; დაიწყეს ჩვეულებრივი ლაზღანდარობა და ხუმრობა, სიცილი, კივილი და ერთი ყოფა, ერთის სიტყვით ჩვენი ქართული, უბრალო, უპედანტო ბაასი, რომელშიაც უფრო ბევრი ჰკვა არი, ვიდრე ათას გძელაძეს თავში და რიტორებაში ერთად. სიცილმა და მხიარულებამ დიამბეგის

ახლო შეგროვილ ყმაწვილებისამ წაართო მსმენელნი გძელაძესა, რომელიც მაშინ ხელების ქნევით და ყურების ტაშის კერით შევიდა რაღაც ფილოსოფიურ აღფრთოვანებაში; ბოლოს ნახა, რო გარშამო თვისა არავინ არის, თქვა შებრალებითა: „ამ სულელებს რაც გინდა უთხარი, ღმერთმან იცის გააგებინებ! ამათ ქალებზედ ელაპარაკე, მაშინ თუნდ სალამომდინ ყურს დაგიგდებენ. ხელიდამ წასულები არიან, აქედამა სჩანს, რო ტრახაძე ჭკვიანი და ზუმბერიძე ყაბანაშვილის წაჩხუბებას აპირობს დიამბეგთან!“

საკვირველი გამოყვანაა, ჩემო მკითხველო! საიდანა ჩანდა ეს, თითონ მეც არ ვიცი!.. აი რა ლოლიკის პატრონი იყო ფილოსოფოსი გძელაძე!..

ეს ყოფა რო იყო, ყაბანაშვილმა თითქმის ბურანში წამოიძახა ბოხის ხმით: შე დალოცვილო დიამბეგო, თუ გვაქმევ, გვაჭამე, თორე ნაწლები ჩივიან. წამოხტა დიამბეგი და უთხრა იასაულს და რაოდენიმე ხანის განმავლობაში სუფრა გაიშალა ტახტზედ. მე ლხინის აწერა არ მინდა, ჩემო მკითხველო, ისეც მგონია დაგღალეთ უთავ და ბოლო ყბედობით; ყოველმა თქვენგანმა იცის, როგორ ლხინობენ კახეთში, მაგრამ ყოველმა თქვენგანმა არ იცოდა, რო ზუმბერიძე, გძელაძე, ტრახაძე და სხვანი და სხვანი არიან იქა. ჩვენცა გვყვანან ქართველი ბობჩინსკები და დობჩინსკები, ჩიჩიკოვები, საბაკევიჩები და სხვანი, მაგრამ ამათ სუყველას ქართველის სუნი უდის. იქნება ოდესმე სულ დაწვრილებით აგიწეროთ შინაგანი და გარეგანი ჩვენის ბრწყინვალე თავადებისა, რომელთ შორის კვეხნით ვიტყვი მეც ურევივარ, ეხლა მარტო მინდოდა მოტივტივებულნი ცოდვანი მომეხადნა ჩემის კალმით ამ დიამბეგის საზოგადოებაში; თუ ეს ავასრულე, ჩემი განძრახავაც ასრულებულა.

X

კოლა კარგათ გადაღლეული ბარბაცით სადილს უკან გამოემგზავრა შინისაკენ, რა გადაეგდო ჩოხა მხარზედ; მოდიოდა სიმღერით გზა და გზა და როცა დაუსწორდა დათოს სახლსა, მაშინ რაღაც წადილის ჟრჟოლამ გაუარა ტანში, მოაგონდა თამრო და აერია გულ მუცელი. მაშინ სიმღერას თავი დაანება და ჩავარდა რაღაც ფიქრებში და ისე დაივიწყა თავი ფიქრის გამო, რო ვერც კი შეიტყო, როგორ ავიდა თავის სახლის მუაჯარზედ; კოლას აულრინდა რაღაცაზედ გული; „ეს ვირის გავარდნილი გიტო, სულ მატყუებს; მე უჩვენებ იმას, ამბობდა კოლა მუქარებითა.—გიტო! გიტო! დაიძახა მრისხანე ხმით კოლამა. გიტო მაშინ საკუჭნაოში იჯდა; რა გაიგო ბატონის ძახილი, ხმაზედვე იცნო, ... კეთილ გიტოს თუ ეახლება ბატონსა; მიხვდა ბატონის გულის ამღვრევას, იქავ აკანკალდა, მაგრამ კი გამოვარდა გაფითრებული, მოვარდა კიბესთან და იქ გაჩერდა, როგორც გაქვავებული.

— აქ ამოდი!.. უბძანა კოლამ იმ ხმით, რომელიც არა ფერს კეთილს არ მოასწავებს. გიტოს არ უნდოდა ასელა, მაგრამ რა ჩარა იყო სხვა? ის ყმა არი და ეს ბატონია! გიტო ავიდა.

— კიდეც ვერაფერი ვერა ქენი? შე, ნაბიჭვარო, ჰა? გაუწყრა ბატონი. გიტო დაჩუმდა, რადგანაც ვერა ფერს ბატონის დასაწყენარებელს ვერ იტყოდა.

— არ გეყურება, შე ძაღლის შვილო! შეპყვირა უფრო მრისხანეთ კოლამ. გიტო აკანკალდა, მაგრამ მაინც არა უთხარა.

— ენა არა გაქვს, შე.... (კიდეც ლანძღვა) თქვი თორე ტყავს გაგაძრობ!.. უფრო რისხვით შესპყივლა კოლამა.

გიტო თითქო გაჯიუტდაო, არას ამბობდა, მაგრამ ყოველი ასო საწყალ ბიჭსა აუთრთოლდა შიშით.

— თქვი მეთქი, შე.... (კიდეც ლანძღვა) დაუბრაცუნა ფეხები ბიჭის უჯადობით მოთმინებიდამ გამოსულმა კოლამ.

გიტო მაინც არას ამბობდა; საწყალ ბიჭის სახის მეტყველება ამტკიცებდა, რო გიტოს ველარ აუტანია უსამართლობა, ველარც გაუბედნია თავის გამართლება. გიტომ კარგათ იცოდა, რო ეთქვა: „ვერაფერი გავარიგეო“, წიხლ ქვეშ გაიგდებდა, როგორც ხშირად გაუგდია ამ წინა დღეებშიაც; იმიტომაც უფრო არა თქმა ირჩივა თქმასა, იქნება ამით გადავრჩეო; მაგრამ მოტყუვდა გიტო.

— არა გნებაეს ხმა ამოიღო? ჰა! არა? საზარლად შეპყვირა ბატონმა, მივარდა მშიერ ღომსავით თმებში გიტოსა, წამოზიდა, დასცა აგურიან იატაკზედ და ერთი ასეთი წიხლი ჩააზილა, რო უბედურმა გიტომ საცოდავად დაიხნეშა; მერე მისდგა, ბატონო, ამდევნი სცემა ხან წიხლით, ხან ხელით, რო გიტო დაოსებული ძლივ ძლივ კნავოდა, ეხვეწებოდა, ეხვევოდა მუხლებზედ, ჰკოცნიდა ფეხებს, ხელებს, კალთებს: „შენი ჭირიმე, ბატონო! შენი კვნესამე, ბატონო! შემებრალე, მეყოფა, მეყოფა!... მოგკვდი!... ნუ მკლამ!... შენი ჭირიმე, შენი დედ-მამის სულისათვის!.. მაგრამ, შენც არ მომიკვდე, ის ქვა კაცი გრძნობაში ვერ მოიყვანა. ბოლოს რო დაოსებულმა და დასუსტებულმა გიტომ ხმა ჩაიწყვიტა, თითქო მოკვდაო და, როცა თითონ კოლაც დაიღალა ცემითა, მაშინ საზარელ სახით, თმებ აწეწილი, საშინელი გამოვარდა მოაჯარზედ და დაიყვირა რალაც დაქანცულობით და მრისხანეთ:

— ეი! ვინა ხართ? მოდით, ჩათრიეთ ეს მამაძაღლი!

ამოცვიდნენ ბიჭები, რომელთაც აქამომდინ არა იცოდნენ რა ამბავია; ამათ ეგონათ ბიჭს გულს შემოჰყურიაო და იმის ჩამოყვანას გვიბძანებსო; მაგრამ როცა ამოვიდნენ ოთახში და ნახეს გონებ მიხდილი, კვდარსავით ნაცემი ბიჭი, თუმც ყველას ეჯავრებოდათ, მაინც შეებრალოთ, ისე საცოდავად, უხმოთ ეგდო გიტო.

ერთმა ბიჭმა ხელი არ ახლო გიტოსა, ყოველი მადგანი გულ ამღვრეული იდგა და განცვიფრებით და სიბრალულით დაჰყურებდა საწყალ გიტოსა.

— რას უყურებთ თქვე... (კიდეც ლანძღვა).

ორმა ბიჭმა, რომელმაც ველარ მოითმინეს, უთხრეს ამაყად ბატონსა:

— შე დალოცვილო, ღმერთი არ არი შენში, რო ესე მოგიკლავ? ძალი ხომ არ არი, კაცია.

ყველას მიეცათ გული გლეხებსა ამ სიტყვებ შემდეგ და ყველამ დაიწყო დუდუნნი, თუმცა კი ცოტა ოდენ კრთომით და შიშით: რაო, მართლა? აქაო და გლეხები არიანო, განა უნდა დაგვხოცოთ, ჩვენც სულები გვიდგა, ადამიანები ვართ!..

— ხმა, ხმა მეთქი ჩაიწყვიტეთ, თქვე...

შეჰყვირა გაბრაზებულმა კოლამ.

— რად უნდა ჩაიწყვიტოთ?... მიუგეს ისევ ისე ამაყად იმ ორმა ბიჭმა,— შე დალოცვილო გვხოცამ და არაფერიცა ვსთქვათ!..

რა ბიჭებმა ეს მიუგეს, ალიმული აუფიდა კოლასა, გამწარდა, გამწარდა, ასე გონია ნაღველა გაუსქდაო, წამოხტა, წამოავლო ერთ დიდ კეტს, მივარდა ცოფიანად ბიჭებს და, როცა უნდა დაეკრა, მაშინ ვილაცამ დაუჭირა როგორც ჭახაკით ისე მაგრათ მაჯა. ეს იყო ჩვენი კაკო, რომელიც, რა შეეტყო ეს ამბავი, ამოვარდა საილდამაც ეს ეს არის ეხლა გაოფლიანებული. პატარა ხანს უკან მთელმა სოფელმა შეიტყო ეს ამბავი. ტრახადეს თავადის შეილებში აღრე გაეგო, მოვარდნილიყო კოლას სახლში, მიეხედ მოეხედა, ყველაფერი შეეტყო და გახარებული და მადლიერი თავის თავისა, როგორც ბორბალი დატრიალებულიყო და გაეკურცხლა ხელების ქნევით და ქუდის სროლით გძელადესთან. ასულიყო, გეღვიძებინა ფილოსოფოსი ჩვენი და დაეყარა და დაეყარა ტყუილი და მართალი ერთად გახარებულს, რო ახალი ამბავი მოუტანა თავის უპირატესს ფილოსოფოსსა.

გძელადე ამდგარა, გაეზმორა და ეთქვა თავისებურად: აქედამა ჩანს, რო თავადი და გლეხი ერთნი არ არიან; არ ვიცი რისათვისა ეთქვა ეს და ან საილამ გამოეყვანა; მაგრამ ის ბრძენი კაცია, ხშირად ხოლმე მათ ღვთიურსა აზრსა ჩვენი საცოდავი გონება ვერ მისწვდება. აქედამ ტრახადე მივარდნილიყო გულხეთქებით დიამბეგთან, იქაც დაეფქვა, დაეფქვა ტყუილი და მართალი უპრაგონოთ ასე, რომ დიამბეგს ბუნტი ეგონა და შეშინდა.

კოლა გაცოფიანდა კაკოს ამისთანა საქციელზედ, „გამიშვი შე... (ლანძღვა) ძლივ ლა ამბობდა ბრაზიანი კოლა.

— დადექ, თორე შემოაკედები ვისმე! შეჰყვირა კაკომაც.

— დაესხენ, დაესხენ! ერთი დაგვარტყას და ჩვენ ვიცით! ამბობდნენ გლეხები.— გვეყო, რაც მოგვითმენია, ეხლა აღარ მოუთმენთ, თუნდ საციმბიროდ გაგვხადონ!..

კოლა მოკვდა სიანჩხლისაგან, გაშრა—სისხლი შიგ ყელთან მოეზჳინა—დამაცათ თქვე... (ლანძღვა) ტყავებ დაგაძრობთ!.. თვალებს დაგთხრით!.. ძლივს ლა ამბობდა სიცოფისა გამო მაგრად დაჭერილი კოლა.

— დაგვთხრი კი არა!.. დასცინეს ყმებმა, მანდამდინ ნუ მივა საქმე, თორე შენ ერთი ხარ და ჩვენ ორმოცი,—მიუგეს უშიშრათა ყმებმა და კმაყოფილმა ღიმილმა გაურბინათ ყველასა.

— გამიშვი, გამიშვი, შე... (ლანძღვა) ეუბნებოდა კოლა კაკოსა თითქმის ხვეწნითა, გამიშვი, მაგათ ჯავრს ნუ შემარჩენინებ, იძახდა საწყალი კოლა და იწევდა ბიჭებისაკენ.

— შენც არ მოუკვდე კაკოსა! ეუბნებოდა სიბრაღულით, რო ეგრეთ მდგმოიარობაში ხედავდა მართლა შესაბრალებელ კოლასა.

კაკომ რომ ეს უთხრა, კოლა გაცობდა, გამოიძრო როგორღაც ხელი და ერთი სილა გააკრა კაკოსა; მაშინ კაკომ წაავლო ხელი, მობლუჯა, დასცა ტახტზედ და დაუჭირა ხელები. მინამ ეს საქმე ესე მოხდებოდა, ვილაცამ დაიძახა დიამბეგი ყაზახებით მოდისო; იგრილა ამოდენა ხაღხმა და გაიქცა სულერთიანად. ამოვიდა შეშინებული დიამბეგი და მოასწრო კაკოსა, რო ბატონი ქვეშე მოედო. არაფერი არ უთხრა კაკოს და მიუბრუნდა ყაზახებს: ეი, ლიუდი, სვიაზატ ეტოვო მაღადცა.

— რისთვისა, შენი ჭირიმე, რა დამიშავებია სამაგისო, ჰკითხა კაკომ. შეუკრეს მაგრათ ხელები კაკოსა და გაჩერდნენ მაშინებსავეთ ყაზახები და ელოდნენ ბძანებას.

— ვაზმიტე ვ პრავლენიე. წაიყვანეს კინწის კვრით თავ-მამწონე კაკო. აინთო ამაყი კაკო, ათრთოლდა, აიმღვრია, დააკრაქუნა კბილები, მაგრამ არა უთქვამ რა. ან რა უნდა ეთქვა?

დიამბეგმა უბძანა გიტოსიც წაყვანა ჩაღურში. მერე, როცა ორნი დარჩნენ, მიუბრუნდა კოლასა.

— ბიჭო, ეს რა დაგმართვია!

თავიდან გამეცალე! უთხრა ჯავრით კოლამა.

— შე გაგეცლები, მაგრამ შენი საქმე ცუდათ წავა, მეთორმეტე ტომის ძალით პასუხის გებაში შეხვალ,—უთხრა თავ-მოწონებით ცრუ დიამბეგმა.

— შენ მაგაზედ ნუ სწუხარ, გამეცალე აქედამ. ეხლა შენთვის არა მცალიან,—მიუგო აღრინებულმა კოლამა.

— ეჰ, კოლავ! ნუ გეშინიან, როგორც ინებებ, ისე მოვიქცევი კანონის ძალით (?) მიუგო ჭკვიანმა დიამბეგმა.

— კარგი!.. კარგი!.. ეგ მერე იყოს!..

ამ დროს შემოვიდნენ ტრახაძე, ზუმბერიძე და გამოჩნდა წინ წამოწვდილი ყინწიც გძელაძეისა. დაუწყეს კითხვა, მაგრამ კოლამ ყველა გამოლანძღა.

— აქედამა ჩანს, რო წარღვნა იქნება, გამოიყვანა ახალი დამტკიცება გძელაძემ და წარბებ შეკრული გამოვიდა კარში.

დასაწყისი მოთხრობისა

„კ ო ლ ა“

მშვენიერ გაზაფხულის დღეს მოეფინა თავისი გამაცოცხლებელი ოქროს სხივები ახალ ამწვანებულ და გაღვიძებულ ქვეყანაზედა. გომბორის მთა აბიბინებული მხიარულად გადმოიყურებოდა თავის სიმაღლიდან. მის მწვანით მოსილნი ზოგიერთგან ტიტველა ქედები, ზოგან ტყიანნი, მის ათას ფერად აყვავებული მდელოები, მინდვრები ნებივრობდნენ მზის სხივებშია. საუცხოვო იყო მის თვალახილული ბუნება!

ჯერ კიდევ დილა იყო, მაგრამ მზე მაინც კიდევ თავის ძალას აჩენდა. ერთ უშველებელ მუხის ჩრდილ ქვეშ, რომლის დაქანებულ მწვანე ბეჭურძირში ზედ გზის პირას დაუყონებლივ ბუტბუტებდა ცივი ანკარა მთის წყარო, მოჩანდნენ მგზავრები. აქ იქ ნაყარნი ძეგლები და პურის ნატეხები აჩვენებდნენ, რომ პური ეხლახან უქამიათ მგზავრებსა. მათ შორი ახლო სამი ცხენი კაზმოუხდელოები ხარბათა სძოვდნენ წყლიან და პირველ შობილ ბალახსა. ერთი ამ ცხენთაგანი იყო წმინდა ყარაბახი. როცა იგი, თითქო მიზიდული ბუნების მშვენიერებითა, ამპარტავენულად წამოიწევდა ცოხნით ლამაზსა თავსა, როცა იგი თითქო მალღიერი და კმაყოფილი ყოჩაღად მოიღვრებდა კისერსა, იმისი მშვენიერად მოყვანილი თავ-კისერი, განიერი, ფართო მკერდი, იმისი შავი, დიდრონი, შმაგი თვალები, იმისი სიამაყე, ერთი იმისი ლომივით სასტიკი გადმოხედა კაი მხედრისათვის რათაც უნდა ღირდა. მდიდრად იყო მორთული ის თავ-მამწონე ყარაბახელი: ჯგუფად ესხა ვერცხლი მის დიდ მკერდსა და მის ყოველ ფეხის გადაცვლაზედ იგი გულის რახტი გამოჰსცემდა ვერცხლის ხმასა, უნაგირის მორთულობა, თვით ამ ცხენის ნებივრობით ნაპატივობა გააგებინებდა კაცს, რომ მის პატრონი თავ-მამწონე და ნებიერი თავადიშვილია. სხვა ორი ცხენი ამ პატიოსან ჯიშის ცხენთან სახსენებელნი არ არიან.

მუხის ჩრდილში თუმცა მოჩანდა მარტო ორი კაცი, მაგრამ პატარა ახლო რო მისულიყავით, დაინახავდით, მესამესაც, რომელსაც მიედო თავი მუთაქასავით დასორსლებულ ნაბადზედ და ტკბილად ეძინა. ამას ზედ ეტყობო-

და ბატონობა. ორი სხვა კაცი ცოტა მოშორებით მსხდარნი ჩუმად ლაპარაკობდნენ, ისე ჩუმად, თითქო ფთხილობენო, რომ ხმამ მძინარე არ გამოაღვიძოსო. ერთი ამითგანი იყო კარგა ხნიერი, დარბაისელი გლეხ-კაცი, იმისთანა გლეხ-კაცი, რომელიც პირველ დანახვაშივე მიგიზილამთ, გაგიკანდიერდებათ, მაგრამ არც ერთის უზდეღ სიტყვით, თუ ქცევით არ გადავა ზრდილობის წრესა. ამისთანა გლეხ-კაცი მრავალნი არიან ჩვენ დაბალ ხალხში. მეორე ბიჭი იყო ახალგაზდა და მოხდენილი მოსამსახურე: მისი ფაქიზი ტანისამოსი, კობტურად მოწყობილი წამოსადეგ ტანზედ, მისი ლალი თვალის მეტყველება, მისი თავისუფალი მიმოხვრა ცხადად ამბობდნენ, რომ ეს ბატონის საყვარელი და ნებიერია. პატარა ლეკური ჩიბუხი ედო პირში და ხანდაზმით ცოტა ზარმაცად გამოაბოლებდა ხოლმე ბოლსა.

— ზაქრო!—უთხრა ხნიერმა,—თუ შენც იტყვი, დროა ბატონი გავაღვიძოთ, თორემ წინ კიდევ დიდი გადასალახი გზა გვიწევს.

— ცოდოა, უპასუხა ზაქრომ და მზრუნველობით გადახედა მძინარესა: ხელამ რა რიგად ტკბილ ძილშია! ცოდოა, დეე პატარა კიდევ ეძინოს.

— შენი ნებაა, მიუგო თან-ხმობით ხნიერმა და წამოწოლილი წამოებჯინა მკლავზედ: შენი ნებაა, შენ უფრო იცი მაგის ანგარიშები, პატარაობითვე მაგასთანა ხარ, მაგრამ უალაგო ალაგას რო დაგვილამდეს, არ იქნება კარგი.

— განა აქ დუქანი არსად არის?

— არა, ეხლა აღარ არის.

— ჩემ დროს აქ სადღაც იყო დუქანი?

— იყო, მართალია, ერთი დუქანი, მაგრამ მას აქეთ, რაც აქ კაცები დახოცეს, აღარავინა ბედამს დუქნის გაღებასა.

— კიდევ იმიტომა გკითხე: აქ ჩემ დროს დუქანი იყო.

— მას აქეთ ბევრ წყალს ჩაუვლია, ჩემო ზაქრო!

— ალბად: რვა წელიწადი ხუმრობა არ არი.

— განა რვა წელიწადი იქნება, რაც თქვენ რუსეთში ხართ?

— დიახ, იქნება. ჩვენ რომ აქედამ გაგვგზავნეს, მაშინ კალიობა იყო კახეთშია. აბა მას აქეთ რამდენი ხანია, იანგარიშე.

— კალიობა იყო!.. რვა წელიწადი უნდა იყოს. ეგ მაშ კარგა ხნის ამბავია. დალახვრა ღმერთმა, მე გუშინდელი სიზმარი მგონია. მართლა, რომ ეს წუთის სოფელი სიზმარი ყოფილა. თითქო გუშინა გხედამდი შენცა და ბატონსაც უწვერ ულვაშოდ, ღღეს კი... რვა წელიწადი!.. რვა ბელტოს ვერ გადმოაბრუნებს კაი გუთნის-დედა ისე ჩქარა, როგორც ჩქარა ეს დრო გაგვეპარა ხელიდამ. სიზმარია, მა რა არი ეს წუთის სოფელი.

ამ ხნიერმა კაცმა, როგორც ბევრმა მოხუცებულმა კაცმა, ხშირად იცოდა ამ წუთის სოფელზედ და დროს შეურჩენელობაზედ ამისთანა ჩივილი.

— რვა წელიწადი!... თქვა მცირეს ხანს შემდეგ კიდევ ხნიერმა: ბიჭო! კაი გაძლება კი უნდა უტხო ქვეყანაში რვა წელიწადს. მერე ამბობენ თურმე იქ ღვინოც არ არისო.

— მართალია, ჩვენებული ღვინო იქ სულ არ არი.

— მიკვირს როგორ გაჰსძელ?

— მეტი რა ჩარა იყო?

— მართალია, თუ კი ბატონმა გაჰსძლო, შენ რა წითელი კოჭი იყავ, მაგრამ ესეც კია, რომ თავადის შვილი, სადაც უნდა იყოს, ყველგან შეეჩვევა და ყველას შეიჩვევს, ჩვენ გლეხ-კაცები კი უცხოობაში ვერ გავძლებთ. აი ეხლა მე ქალაქში რო ჩავალ ხოლმე—ხომ ჩვენი ქვეყანაა და ჩვენი ხალხი— მაგრამ მაინც გული ვერ მიძლევს, სულ შინისაკენ მიმიწევს.

— მართალია, მაგრამ ხომ გაგიგონია ძალა აღმართსა ხნამსო. მართალია ეგეც.

მე ამას ჩემ თავზედ კი არ ვამბობ, დაატანა მაშინვე ზაქრომ: მე ბატონზედ ვამბობ, ეგ ძალად გაგზავნეს. მეტი რა ჩარა იყო, რო არ მოეთმინა. მეც ხომ იცი ძმასავითა ვარ მაგასთან შეზდილი, მე უმაგისოდ აქ ვერ გავძლებდი და თან გავყევი. მაგასთან ჯოჯოხეთში ყოფნა მირჩევნია, სხვასთან სამოთხეში ყოფნასა.

— როგორ თუ ძალა აღმართსა ხნამსო? ჰკითხა გაკვირვებით ხნიერმა: განა შენ ძალად წაგიყვანა?

— არა; მე მაგას ჩემ თავზედ არ ვამბობ, დაატანა მაშინვე ზაქრომ: მე ეგ ბატონზედა ვსთქვი—ეგ ძალად გაგზავნეს, თორემ ჩემთვის თავის დღეში მაგას არაფერში ძალა არ დაუტანებია, ისეთი დალოცვილი ბატონია. რო მიდიოდა, განა არა მკითხა: „ზაქრო! წამომყვებიო?—რატომ არა მეთქი, ჯანაბასაც თან გაიხლები, არამც თუ რუსეთშია.

— ეს უნდა იცოდეთ, რომ რვა წელიწადი უნდა იქ ვიყვნეთო. თუნდა ათასი წელიწადი მეთქი, შენ ცოცხალი მყვანდე, თორემ მე ჭირიც ჭირად არ დამაჩნდება. მართალიც არის, უმაგისოდ მე გაძლება სამოთხეშიაც არ შემიძლიან; პატარაობითვე მაგასთან თან შეზდილი ვარ, მერე ეგეც ერთი ღვთისაგან დალოცვილი რამ არი, ეგ მსახურისთვის სწორედ ღმერთია.

— მართალია, კაი ბატონის ხელში სიკვდილი ურჩევნია. ავის ხელში სიკოცხლესა,—მიუგო დიდის მნიშვნელობით გამოცდილმა ხნიერმა: კაი ბატონი, ბატონი კი აღარ არის, მამაა ჩვენისთანა კაცისათვის. მაგრამ...

აქ მცირეს ხანს შედგა, თითქო ეძნელებოა იმის თქმა, რის თქმაც უნდოდა: მაგრამ... მაგარი ესა, რომ მაგაზედ შემიტყვია ძრიელ ანჩხლიაო: თურმე სიანჩხლეში ერთი უფროსი შემოჰკლდომია და ამისთვისაც გადაჰკარგესო. ცხონებული დიდი ბატონი კი ამბობდა, ვითომც უფროსსა ჰსცემოა და იმიტომო, მაგრამ ის მამა იყო, იქნება მალავდა.

— დიდ ბატონს ტყუილი არ უთქვამს: ამას არავინ შემოჰკლდომია, ამას შემოელახა უფროსი კი არა, ფეთფებელს რო ეტყვიან რუსები,—ისა. მე ეს კარგად ვიცი, მაშინ თან არ ვახლდი?

— ფეთებაა, თუ რაღაც ეშმაკია, თქვა ოხუჯობით ხნიერმა და ნელმა ღიმილმა გაუმრუდა სახე: განა დიდი კაცი იყო?

— დიდი კაცი კი არა. ჩვენებურად უზბაშს რო ეტყვიან, ის იყო.

— მაგისათვის ცხრა მთას იქით თავადიშვილი გადაჰკარგეს?... ჰკითხა გაკვირვებულმა: ვაი შენ, ჩემო თავო!.. ჩვენ მილიციაში უზბაშების ზურგ-ზედ თავადიშვილებს ყოველ ცისმარე დღეს ტყაპა-ტყუპი გააქვთ თითქო ხარის ტყავსა ბლერტამენო და ბუზსაც არ იფრენენ, მაგას რა დაემართა.

— ის სხვა არის და რუსის ჯარი სხვა არის. მერე თითონაც იუნკერი იყო ჯერა, აფიცარი ყოფილიყო კიდევ ჰო.

— რაც უნდა იყოს, ხომ თავადიშვილია.

— ეგრეა რუსების „ზაკონი“ და რა ვქნა.

— ვერაფერი „ზაკონია“. უბრალო უზბაშის გულისათვის თავადიშვილი თავის მიწა წყალს უნდა მოაშორონ? მაშ რის თავადის შვილია, თუ უზბაშსაც ვერა ჰსცემს?

— ეგრე კია და შენ, რაც გინდა, თქვი.

— მერე, იქ რო იყავით, არაფერი არ დაიმსახურა?

— როგორ არა, ჩინი მიიღო.

— სამსახურიცა აქვს?

— აღარა აქვს. რამწამს ჩინი მოუვიდა, თავი დაანება და აქეთ წამოვიდა. ის ის იყო მამის უბედურობის ამბავიც მოუვიდა, ჩაჯდა ტროიკაში და წამოვიდა.

— თავი დაანება, თავი?

— დაანება.

— ბიქოს! ცხონებული ბატონი სულ იმას შეჰხაროდა, რო შვილი სამსახურში დიდ კაცობას დაიმსახურებო და მაგან თავი დაანება!..

— ეგ, ჩემო დათო, სწორედ გითხრა სამსახურის კაცი არ არი. ეგ ერთი თვით რჯული, თავის ნების კაცია, ეგ სამსახურში ვერ გამოდგება. ერთხელ, უფროსმა მეტი სიტყვა რად მითხრაო, კინალამ თავი ზედ არ შეაკლა. მკლავში დამიჭრეს საწყალი, კინალამ მკლავი არ დაუშავდა.

— რა, ჩხუბი მოუვიდათ?

— გეუბნები, ერთი ერთმანეთს კინალამ თავები არ შეაკლეს მეთქი.

— რის გულისათვის?

— წადი და ჰკითხე რის გულისათვის? მეტი სიტყვა რად მითხრაო!

— ბიქოს... უფროსმა უნცროსს მეტი სიტყვა რად მითხრაო!

— მაშ? მაგისთანა ახირებულია.

— თავადიშვილია, ჩემო ზაქრო, და თავ-მამწონეა. ეგ ჩვენსავით ვერ მოითმენს. მაგას ფეხებზედ ჰკიდია დიდი კაცი, განა მარტო მაგას? ყველა თავადის შვილის სისხლი ეგრეა.

ზაქრომ რა ამ დათოს ღრმა შენიშვნაზედ ვერა პასუხი ხელად ვერ მოახერხა, თანხმობით თავი დაიქნია და დადუმდა. დათოც ჩაფიქრდა. თუმცა ეს პირად ამართლებდა ბატონის ამგვარ ქცევას, მაგრამ გულში კი შიში მიეცა, რომ ამისთანა ხასიათისაა, ვისაც უნდა ამას იქით ემონოს თითონ.

დიდხანს ცდილობდა, რომ თავისი დაფარული შიში არ გამოეთქვა, მაგრამ ბოლოს მაინც შეტყობის სურვილმა ძალა დაატანა და თქვა დაბლა ხმით:

— მაშ, ბიჭო, მაგისთანა კაცი ჩვენ სიკეთეს არ შეგეცყრის. თუ ტყუილ უბრალოდ აპილპილდება, ჩვენ ხომ იცი გლეხ-კაცები ვართ, ერთი რამ იმის საამური რომ არ წამოგვეცდეს, ხომ გაბრაზდება.

— კიდეც ეგ არის, ძმაო, საკვირველი, რომ, რასაც ეგ შენ და მე დავგვითმობს, იმას თავის ტოლს არ მოუთმენს, იმისთანა გაუგებარის ხასიათისა. სალდათებს ისე შეაყვარა იქ თავი, რომ, რო მოვდიოდით, თითქმის ტირილდნენ. თუნდ ეგ არ იყოს, აი მე აქ არა ვარ. ხანდისხან, რო მაგას მე სიტყვას გაუბეღამ, იქნება შენ არ გაგიბედო, ღვთის მადლმა, მაგრამ, როგორც შენ მე არ მერჩი, ისე ეგ. მართალია, გაჯავრება იცის, მაგრამ ძალიან მალე დატკება ხოლმე. ერთის სიტყვით ღვთის წყალობაა მაგისთანა ბატონი.

— შენ პირს შეაქარი, ჩემო ზაქრო! დალოცვილი ჩვენი დიდი ბატონიც მაგისთანა იყო. გაჯავრებით კი გაჯავრდებოდა, მაგრამ მერე ისე გაგიტკბილდებოდა, როგორც შეაქარი.

— მახსოვს, როგორ არ მახსოვს. ერთხელ რაღაცაზედ, პატარა რო ვიყავ, ყურები დამისრისა და ერთი ორიოდე სილაც მაჭამა, ბოლოს იმით გათავდა, რო ახალუხი მიყიდა. კაი კაცი იყო ის კურთხეული.

— კაცი რო ის იყო, აი!.. დალოცა ღმერთმა!

— არც ეს დაუვარდება იმას კაი კაცობაში, ნუ გეშინიან.

— მე რისა უნდა მეშინოდეს? შეეშინდეს იმას, ვინც არაფერი იცის, თორემ მე ბატონის სამსახურში დავბერდი, ამჟოლს ავყვები, დამჟოლს დავყვები. ჩემი დრო გადავიდა. თუ ამოდენა ხანია ბატონს ჩემთვის გული არ უტკენია, ეხლა ამ სიბერის დროს რა ღმერთი გამიწყრება; მაგრამ ხიფათია, მოსავალია, ვინ იცის? გაიქნია დათომ ექვით თავი და გადმოინაცვლა მხარი და ისევ მეორე მკლავზედ დაბჯენილი წამოწვა.

ორივე ჩაჩუმდნენ. დათო მეტად დაფიქრდა; ბოლოს თითქო ფიქრის გადაყრა უნდა, წამოიღიღინა დაბლა: „ბერი კაცი ვარ, ნუ მომკლამ, ყველა დაგიწყებს გმობასა, სადაც კი შემოგეყრები გეტყვი შეილსა და ძმობასა,“ და თითქო ამ სიმღერაზე რაღაც შალათი მიჰსცაო ამ მარტივ კაცსა, წამოდგა და უთხრა ზაქროსა:

— ადგ, ადგ, ბატონი გაადვიძე. წინ დიდი გზა გვიწევს, გადალახვა უნდა.

ზაქრო წამოდგა. მოაკრეს ხურჯინებს, დალაგმეს ცხენები და პატარა ხანს უკან მორეკეს ჩრდილოშია. ზაქრო მივიდა და ნელა ხელით გაადვიძა ბატონი. ბატონმა გაახილა თვალები, ზარმაცობით გაიზმორა და წამოდგა.

— დრო არის, უთხრა ზაქრომ.

იმან ხმა არ გაჰსცა. ადგა, ჩავიდა წყაროზედ, შეისხა პირზედ ცივი წყალი, ამოიღო ჯიბიდან წმინდა, თეთრი ტილოს ხელცახოცი და მოიწმინდა

პირი. პატარა ჯიბის საფარცხლით ჩამოივარცხნა ცოტად შეხუჭუჭებული, შავი, გძელი თმა. მშვენიერი რამ იყო ეს წამოსადეგი ყმაწვილი კაცი! სულ იქნებოდა ოცდა ხუთის წლისა. ლამაზი, გამომეტყველი სახე დამწვარი ჰქონდა მზისაგან; შავი, გონიერი, ჰკვით სავსე, ცოტად მწუხარედ მაყურებელნი, დიდრონი თვალიანი სავსენი იყვნენ სიციცხლითა და ეშხითა; შავი, რგვლად დაყენებული, ხშირი წვერი ლამაზად შემორტყოდა მის უმისოთაც მრგვალ სახესა. კარგა თვალი რო დაეკვირვა კაცს, შეატყობდა, რო ის ყმაწვილი კაცი დათენთილია ადრე დაწყობილ მოუსვენარ ცხოვრებისაგან. თეთრი შალის ჩერქეზული ჩოხა შავის მასრებით მოწყობილი ლამაზადა ხატავდა მის მალალს ტანსა და განიერ ვაჟკაცურ გადმოგდებულ მკერდსა. უბრალო, მაგრამ ლამაზი თასმის ჩერქეზული ქამარი ვერცხლის ბალთებიანი შვენოდა მის წვრილ ტანზედა. ზედ ეკიდა პატარა ჩაჩნური ხანჯალი სულ მთლად სევადიანი და ერთი წითელ ბუდით ჩვენებული დამბაჩა. ჩერქეზული, მდიდრად მოჭედილი ხმალი ეკრა ქართულ ხმალსავით ტანზედ. ლამაზად და ლაზათიანად შეკერილი მალალყელიანნი ჩექმები გაწყობილი იყო მის ლამაზ ფეხზედა. წმინდა პიკეს ახალუხი, თეთრი, უმტვერო პერანგი, რომელიც ჩანდა გულზედ გადასხნილ ახალუხიდან, ამბობდნენ, რომ ეს ლაზათიანი ყმაწვილი კაცი რიგიან ცხოვრებაში გამოცდილია. ყველაფერი ცალ-ცალკე და ყოველი ფერი ერთად მის ტანზედ იყო მარტივი, მაგრამ მოსახდენი და მიმზიდველი.

ბიჭმა ცხენი მოართო. ამან ერთხელ კიდევ ზარმაცად დაამთქნარა და გამოაჩინა ლარივით სწორედ გაწყობილი, თეთრი, „მიჯრით მიწყობილი“ კბილები. მერე მივიდა ცხენთან, გაუსინჯა მოსართავეები და თვალის დახამხამების უმაღლეს ვეფხვსავით მოახტა ცხენსა. ცხენმა, რა იგრძნო მხედარი ზედ, გაიგანიერა ცხვირის ნესტოები, დაიწივა უკან, თითქო ფთხისო, აათამაშა წინა ფეხები და მერე კისერ მოღერებულმა, რა შეკრა კამარა და შეიკუმშა ლომსავით, ერთი ორიოდ ჯერ ისკუპა. მხედრის მარჯვე მოხმარებამ მალე ჩააგდო ფიცხი ცხენი ნაბიჯშია. უკეთესს თვალი ვერასა ნახამდა, როგორც ამ მშვენიერს, ამპარტავანს ცხენს და მის მშვენიერს და ამპარტავანს მხედარსა! ბიჭები როცა შესხდნენ ცხენებზედ, ის ყმაწვილი კაცი კარგა შორს იყო წასული. ამათ არ ჩათვალეს საჭიროდ იმის მოწვევა და ნელ-ნელა, აუჩქარებლად აჰყვნენ შორი ახლო თავის ბატონსა.

II

— დახე, რა მოხდენილია, ეუბნებოდა იმ ყმაწვილ კაცის სილამაზისაგან გაკვირვებული დათო ზაქროსა და აჩვენებდა თავით ბატონზედ: სწორედ ამირანია, ეგ დალოცვილი. ბევრი ქალი არ ინატრებს მაგის თავსა!..

— ბევრიც მაჰკონებია გულზედ, ჩემო დათო!

— სადა, რუსეთში?

— აბა იქა, აი!

— ეჰ, იქაური „მათუშკა“, რუსის ჯაგლაგი ჩოკჩოკა თუნდა ჩაეკონოს, თუნდა გადაეკონოს, დიდი სახარბიელი არ არი.

— რაო, ჩოკჩოკა?... ღმერთმან იცის, რა ქალებიც იქ მე მინახავს, აქ არც კი გესიზმრება.

— რა ვიცი, მიუგო, თითქო ზაქროს აზრი იწყინაო, დათომ: რა ვიცი, შვილო, აქ კი, ვინც მინახამს კაცი, თუ ქალი, კაცის სახე კი არა ჰქონიათ და...

— რა უყოთ, რო აქ გინახავს. აბა იქ ნახე, ყურებით ვერ გაძღები, ისეთები არიან.

— ჩემთვის, შვილო, არც იქ ვარგანან და არც აქ, მაგრამ ჩვენი ქალის-თანა იქ სად იქნება შენისთანა ბიჭისათვის.

— ასეთები არიან, რო... რო... ჩვენები გოგოებათაც არ გამოადგებიან. ბატონს ერთი საყვარელი ჰყვანდა ვილაც დიდ-კაცის ქალი; იმისი თვალები სწორედ, ვარსკვლავებს რო იტყვიან, ის იყო. ბევრი ხათაბალა გამოგვივლია იმის თავობაზედ.

ხათაბალა, მე ვიცი, ჩვენ ქალებსავით ნამუს შენახული იქნებოდა! რუსის ქალის ნამუსი და ძაღლისა ერთია.

— შენ ეგრე თქვი და ჩვენ კი კინალამ ჩვენი დაგვმართეს. იმდევნი ხათაბალა გამოიარა თითონაც და მეც გამომატარა და ბოლოს იმას თავი დაანება და სხვას დაუწყო უკან დევნა.

— თავადის შვილია და.

— მართალია თავადის შვილია, მაგრამ ეგ დალოცვილი მეტი მეტი მსუნაგია. თუ ქალს სადმე თვალი შეასწრო, თუ პატარა პირწყლიანიც არის, აედევნება უკან, იმდევნსა იქს თავის ნებაზედ მოიყვანს, მერე ამოიძულებს ისევ და თავ-გაანებებს.

— გაუკალანებიათ. აბა ერთ ჩვენებურ ქალს შეხვდეს, ღვთის წყალობა შენა გქონდეს, მალე ეგ მოარჯულოს.

— დრო მოვა უმაგისოთაც მოარჯულდება. მართალია, სიყმაწვილე არავის შერჩენია, ცოლს შეირთამს და ჩამოჰყრის ყურებს დაღლილ ცხენსავით.

— ცოლს შეირთამს ეგა?

— მაშ რასა იქს?

— რასა ამბობ, კაცო? კაცს გული ასუყებული აქვს ქალებისაგან და ეგ ეხლა ცოლს შეირთავს?

— ძალიან კარგად. მაშ უშვილოდ უნდა ამოწყდეს?

— რა ვიცი უშვილოდ ამოწყდება თუ არა და ცოლს კი არა მგონია თუ შეირთავს. აი რუსეთში ერთი მდიდარი ქალი ეძლეოდა, ლამაზი და ახალგაზდა, მაგრამ ზედ გაიგალნენ და ვერ შერთეს, — არ მინდა და არ მინდაო!

დაიცა, შვილო! კიდევ გნახამ შენ, ლიახვო, კოდოები გეხვევოდნენო, ხომ შეგიტყვია. მე თუ არა, შენ მაინც მოესწრობი მაგის ცოლიანობას, მაშინ მომიგონე.

— ღმერთმა ქნას. განა მე კი არ მინდა, რომ ეგ დაბინავებული ვნახო, მაგრამ მაგის ანგარიშები რო მე ვიცი, არა მგონია, ცოლი შეირთოს. ცოლი არ იყო რო რუსეთში ეძლეოდა, რატომ არ შეირთო, თუ უნდოდა. ღმერთმანი, ფულის ბევრს არ აძლევდნენ და მზითებს და!

— ბედია, ჩემო ზაქრო! ალბათ იმ ქალს მაგის ცოლობა უბღბუღედ არ ეწერა, თორემ როგორ არ შეირთავდა?

— ალბათ აგრე უნდა იყოს, დაეთანხმა ჩვენი ზაქროც, რა ვერა გახდა—რა: მაგრამ მე ამის ფიქრი მაქვს, რომ ამისთანა ხეტებაში თავი არავის შეაკლას. ჩვენი ქვეყანა ხომ რუსეთი არ არის, ერთი ცალფულისანი და მაგისი ჯანი.

ეგეც კი. თუნდ ეგ არ იყოს, ყმისათვისაც კი არ ვარგა უცოლო და მერე მაგისთანა დაუნდობარი ბატონი. რა ვიცი? თავზედ ლაფი არავის დაახს. მერე ზოგიერთს ასეთი ქალები ჰყავთ, რო თვალი ზედ დაგრჩება.

ზაქრომ ამაზედ არა უთხრა—რა. ამან იცოდა თავის ბატონის უწმაწურობა და ეხლა მართლა ფიქრში შეუვიდა და ჰკევას ახლო დაუჯდა დათოს სიტყვები. მართლა და რომ მოჰყვეს გოგოების დევნას, რა უნდა ქნას ზაქრომა? უშალოს, თუ მოეხმაროს? ამის ფიქრში იყო ბატონის მოყვარული მსახური, როცა მოესმა ბატონის ხმა, რომელიც თხოულობდა პაპიროსსა. გაჰქუსლა ზაქრომ ცხენი, მიაართო პაპიროსი, მერე პირში მიიკა რა ცხენის სადავე, დაიწყო ცეცხლის კვესება ცხენ შეკავებულ ბატონის წინ.

სწორედ ამ საღამოს ჩვენი ნაცნობი მგზავრები დაოფლებულ ცხენებით მიდიოდნენ თქაფა თქუფით ერთ კახეთის სოფლის ვიწრო ორღობებშია. ჩვენ ყმაწვილ კაცსა დაღლა ძალიან ზედ დასჩნევოდა, რადგანაც ერთი ფეხი გადმოედო უნაგირის ტახტაზედ და ისე მიდიოდა; ჩვენი დათო უკან დარჩომილი და დაღლილი სთვლემდა ცხენ და ცხენ და გადადიოდა ხან აქეთ და ხან იქით. ზაქროს კი გაეჩაღებინა ჩიბუხი და ახლო მისდევდა ბატონსა. პატარა ხანს უკან ეს სამივე ცხენოსანი შავიდნენ ერთ დიდ ჰიის კარებშია, გაიარეს დიდი ტრიალი ეზო და ჩამოხდნენ ერთ მაღალ სახლის კიბესთან. იმ ყმაწვილმა კაცმა, თითქო ცხენზედ დაიხუთავო, ორიოდ ნაბიჯი კოჭლობით გადადგა და გაემართა კიბისაკენ.

— ზაქრო, სანთელი,—გადმოჰსძახა შუა კიბიდან ბიჭსა.

— მოგართმევ, მიუგო ბიჭმაც. მცირეს ხანს შემდეგ ერთმა კართოფლის სანთელმა გაანათა ერთი პატარა ოთახი ქართულად მორთული.

— ძლიეს! წამოიძახა ყმაწვილმა კაცმა და წამოწვა ტახტზედ: ჩაი მომიტანე, უბძანა მერე ზაქროსა. ზაქრო გავიდა.

ეს ყმაწვილი კაცი ეხლა უფრო დაღონებული და მოღრუბლული იყო, ვიდრე დილასა. თანდათან უფრო მწუხარება ეკიდებოდა მის სახესა, თითქო

ამ ოთახის დანახვამა რაღაც სევდა განუღვიძა. ის ხმა ამოუღებელი ნაღვლით ატარებდა პატარა ოთახშია თვალსა, თითქო რაღაცას იგონებსო, და ის მოგონება ჰსწყლავსო. თვლებშიაც მოერია სისველე, თითქო ცრემლიაო, მაგრამ მარდად წამოდგა ტახტიდამ, მოიფშენიჭა თვალები და დაიწყო მოუსვენრად, ცოტად აღელებულმა წინა და უკან სიარული. მერე პაპიროსსაც მოუკიდა, მაგრამ ისე იყო გართული ფიქრებში, რომ პაპიროსი აღარ აგონდებოდა და უქრებოდა ხელში.

ვინ იცის, რა უტრიალებდა გულში ამ ყმაწვილ კაცსა, რომელსაც რვა წელიწადი არ უნახავს ეს ოთახი, სადაც პირველად თვალი გაუხილებია? იქნება პირველ მის დანახვაზედაც დაღონდა? ეგრე იცის დიდ ხნის უნახავმა იმ ალაგის ნახვაზედ, სადაც ყმაწვილობა გაუტარებია. მისგან მობერილი სიამოვნება რაღაც დამაღონებელი და დამაფიქვრელი სიამოვნებაა. იგი უფრო ნელს წუხილსა ჰგავს, ვიდრე სიხარულსა, მაგრამ მის მექონე კაცი იმ ნელს, რაღაც გულის გამათბობელ წუხილსა ძნელად გაჰსცვლის სიხარულზედა. ისე ტკბილია იგი, ისე მაცხოვნებელია! ვისაც გამოუცდია სიშორე სამშობლოსი და მერე ღვთის მოწყალებით შეხვედრია მისი ნახვა, ის დამემოწმება ამაზედ. რისაგან არის ესა, ვინ იცის? მაგრამ ესე კია. ჩვენს გმირს კი არ ეტყობოდა ეგეთი სიამოვნება, უფრო ვგონებ წინააღმდეგს შენიშნავდა კაცი, თუ კარგად თვალი დაეკვირვა მის სახისათვის. ხშირად მოსდიოდა თვალზედ დაჟინებული ცრემლი, მაგრამ დაჟინებითა თვითონ თავს იმაგრებდა, თითქო ტირილისა ეშინიანო.

ზაქრომ კარგა ხანს შემდეგ ჩაი მოართო. ბატონმა ხმა ამოუღებლივ აიღო სტაქანი და დადგა ფანჯარის ღირეზედ. ზაქრო ფოდნოსით ხელში იდგა კარებთან და აყოლებდა თვალს წინა და უკან მოარულს ყმაწვილ კაცსა. ბატონმა ეს შენიშნა და, თითქო სწყინსო ამისი აქ ყოფნა, უბძანა:

— წადი და, როცა მომინდები, მე თითონ დაგიძახებ. ვახშამი არ მინდა.

ზაქრო მოტრიალდა და გავიდა, მაგრამ თავი როგორღაც გაიქნივა, თითქო ცუდი რამ შენიშნავო.

მოაჯარზედ მოგროვილიყვნენ შინა მოსამსახურეები, რომ როგორმე დაენახათ თავისი ახალი ბატონი, მაგრამ ზაქრო რო გავიდა უთხრა იმათ დაღონებით:

— „ეხლა წადით, თორემ ბატონი ძალიან მოწყენილია და ითაკილებს, რომ თქვენ ეგრე გარედამ ათვალიერებთ. ჩემი ყოფნაც არ ინდომა.

— „რათა, ბიჭო? ჰკითხეს ჩუმათა ზოგიერთმა.

— „რა ვიცი? ათასი ჯავრი და ნაღველი მოაწვებოდა გულზედ, თქვა მონაწილეობით ზაქრომა: კაცმა შინ ცოცხალ დედ-მამას თავი დაანება და ეხლა მოვიდა და ერთი სულიერი აღარ დახვდა, რომ საწყლისთვის „შვილო“ ეთქოს. დედა მავას აღარსად შერჩენია და მამა, მოდი და ნუ ინაღვლებ!

— მართალია, მიუგეს ბიჭებმა და ჩუმად სულგანაბლური ფეხ-აკრეფით ჩავიდნენ ძირსა.

დაღონებული ყმაწვილი კაცი ისევ ისე მოწყენილი, უფრო მგონი მეტადაც, დადიოდა ოთახში. ჩაი დიდხანია დავიწყებოდა და გაციებულიყო ფანჯარაში ხელუხლებელი. დიდხანს დადიოდა, ბოლოს ისე მოერია ცრემლი, რო ველარ შაიმაგრა და საცოდავად, გულამოჯდომით წარმოსთქვა თავისთავად: საწყალი მამა!.. საწყალი დედა ჩემი!.. სამუდამოდ დამეკარგნენ!..“

ამის მეტი აღარ ათქმევინა ყელში მობჯენილ მწუხარებამა. დაეცა პირქვე. ტახტზედ და ის ვაჟკაცი, დილას ისე ამპარტავანი და ამაყი, ეხლა, როგორც ბაშვი, ისე ტიროდა. დიდხანს ეგდო ეგრე საცოდავი ყმაწვილი კაცი და დიდხანს ეგდებოდა კიდევ, თუ გულმოდგინე მსახურს არ დაეშალა. ზაქრომ რა ნახა, რო ბატონი აღარ უძახის, იფიქრა იქნება ჩაეძინაო და ამოვიდა, მაგრამ, რა ნახა ბატონი ამ ყოფით, გაჰკვირდა და იოცა. ამოდენა კაცი ამასთან გაიზარდა და თუ არ პატარაობისას ამის თვალზედ ამას ცრემლი არ უნახავს და ეხლა რა წაეკიდა? მაგრამ გონიერი მსახური მაშინვე მიხვდა რასაც აუტირებია და არ იყო, რო თითონაც არ აუტირდა გული, ისე შეეებრაღა თავისი საყვარელი ბატონი.

ბატონმა ძალიან ითაკილა ზაქროს აქ ყოფნა და მრისხანეთ უთხრა:

— სულელო, აკი გითხარ, მინამ მე არ დაგიძახო, აქ ნუ ამოხვალ მეთქი. წადი, ქვეშ გამიშალე, მე არაფერი არ მინდა.

ზაქრომ იცოდა ამის ხასიათი, რო გაჯავრების დროს სიტყვის შემობრუნება არ უნდა, ხმა არ გაჰსცა და წავიდა ქვეშაგების ამოსატანად. ის კი წამოდგა, მოიხოცა ცრემლი და ქვეშაგების ლოდინში დაიწყო ისე უწინდებულად სიარული.

პატარა ხანს უკან ქვეშაგებიც გაიშალა. ზაქრომ გახადა ტანსა და ხმა ამოუღებლივ გამოვიდა. ის ყმაწვილი კაცი ჩაწვა ქვეშაგებში დასაძინებლად, მაგრამ მოუვიდა ძილი, თუ არა, და თუ მოუვიდა, მოჰბერა თავისი ჩვეულებრივი დავიწყება და მშვიდობიანობა, თუ არა—ეგ ჩვენ არ ვიცით.

III

დილაზედ ადრე მეორეს დღეს ჯერ მზეს ძლივს გადმოეხარა თავისი მაცხოვნებელი სხივები მდუმარედ აყუდებულ მთებზედა, რომ ჩვენი ყმაწვილი კაცი თეთრ ახალუხა იდგა მუაჯარზედ და ნაღვლიანად ატარებდა თვის გარეშემო მწუხარე თვალსა. მის დათენთილს, მაგრამ ლამაზს სახეს ეტყობოდა ღამის უძილობა. მუაჯირიღამ იყო საუცხოვო გადასახედ-გადმოსახედი. ერთ მხრივ ტრიალი მინდვრები, ზოგან აჯეჯილებულნი, ზოგან ტყით მუქად ამწვანებულნი ჰსცემდნენ ერთნაირად და თანასწორად მაჯა მომატებულ ცხოვ-

რების ძარღვსა. მდებარეობი შეჰლიმოდენ და შეჰხაროდენ მზის სხივებსა, როგორც ახალ გაღვიძებული ბაშვი თავის დამბადელ დედასა. მოძრავნი ჩრდილნი სუბუქ ღრუბლებისაგან მოდგმულნი წყლის ჭავლსავით მიცურავდნენ განწოლილ, აბიზინებულ მინდორზედა. დიდრონნი, თავ-მამწონე მთები, ზოგან თოვლისაგან გაჭალარავებულნი მოხუცისავით, გულის სიგრილით გადმოჰყურებდნენ თავის მიუწდომელ სიმაღლიდამ გაზაფხულისაგან გახალისებულთ, მწვანით მოსილთა მთათა. ის თოვლიანი მთები იყვნენ სიბერესავით გრილნი და დაფიქრებულნი მაშინ, როდესაც მათ ქვემოდამ ზოგან ტყიანი, ზოგან ტიტველა მთები მწვანით მოსილნი ჰფეთქდნენ მთელის სიჭაბუკის და განახლების სიცხოვლითა. მათში ყოველიფერი იყო ჭაბუკობასავით ისე მაოცნებელი და მოუსვენარი, როგორც იმ თოვლიან მთებში სიბერესავით დამჯდარი და დამშვიდებული. მუაჯრის გვერდით დიდი ბალი უპატრონობისაგან, თავმინებებული ათას ფერად იყო აჭრელებული. ხეხილთა ყვავილნი სხვა და სხვა ნაირნი აფერადებდნენ საუცხოოდ ერთნაირსა ციაგსა და გრილს ჰაერსა, რომელშიაც უხვად იყო მოფანტული ყვავილთაგან აღმოსუნთქველი სურნელება. ძლიერი იყო სიცოცხლე იმ ადგილისა! ყოველი ძარღვი ბუნებისა სრულის თავის სიცოცხლით ჰფეთქდა დაუჩუმარად; სადღესასწაულო, გაურჩეველი გალობა დედამიწისა მიდიოდა მაღლით სავსე განცვიფრებულ ცისაკენა. ცაც ისე დაჟინებით მდუმარე იყო, თითქო ქვეყანას ყურს უგდებსო. ახალ გაღვიძებული, ნამით პირდაბანილი ბუნება მთელის მხიარულობით იყო გაღიმებული, მაგრამ ჩვენ ყმაწვილ კაცსა ისიც თავისავით დაღონებული ეგონა. ეგრეთი ეგოისტია და თავ-მოყვარეა კაცი: ყველაფერი უნდა თავის დონეზედ მოიყვანოს, თავის ნებას დაუმონაგოს, და ბუნებაც იმისთანა ღბილია, რომ კაცის გული, რასაც უნდა, იმას გამოსახავს მასზედა.

ჩვენ ყმაწვილ კაცსა დიდხნის ნაცნობთა ალაგთა დანახვაზედ მთელ თავის წარსულ ცხოვრებაზე გაუარა თვალ-წინა. მას მოაგონდა თავისი სიყრმე, იქ სამუდამოდ დამარხული. ამისი დედ-მამანი კარგ დედულ მამულიანნი იყვნენ, უბრალო, მარტივნი ქართველნი, იმისთანა ქართველნი, რომელთაც ჩვენ ვეძახით, არ ვიცოც კი რის გამო, ძველ ქართველებს. მთელმა ცხოვრებამ მათმა გაიარა მშვიდად და გაუგებრად ამ სოფელში. არაფერი დიდი მწუხარება მათ არ ენახათ და იმიტომაც ვერ გამოჰსცადეს დიდი სიხარულიცა. მაგრამ ყოველი კაცი თავის და გვარად ეტრფის სიცოცხლესა, თავის და გვარად ბედნიერია. ისინიც ამ სახით ბედნიერნი იყვნენ, რადგანაც კმაყოფილნი იყვნენ თავის ცხოვრებისა, და თვით ბედნიერებაც რა არის, თუ არ ხანგრძელი გრძნობა დაკმაყოფილებულ გულისა. ამათ ერთი შვილის მეტი არა ჰყოლიათ თავდაპირველ და, როგორც მოგეხსენებათ, მთელი თავის სიცოცხლე შეჰყურებდნენ და შეჰხაროდნენ იმასა. ასე იფიქრეთ საწყალი მამა ისე მოყვარული იყო თავის შვილისა, რომ კოლა (ჩვენ გმირს ესე ჰქვია) ცამეტ წლამდინ ვერ გამოიმეტა სასწავლებელში გასაგზავნათ. „სწავ-

ლას ყოველთვის მოესწრობაო, იტყოდა ხოლმე გულმტკივნეული მამა; ჯერ პატარაა, გული დაეჩაგრება.“

როცა ან მეზობელი, ან ნათესავი ეტყოდა ხოლმე „შვილს ნუ აუბედურებო, გაგზავნე ქალაქშიაო“, ძალიან შორს დაიქერდა ხოლმე. „ღვთის მადლით, ეგ ერთი შვილი მომეცაო, ვერ გამოვიმეტებო, ვისაც ექვსი შვილი ჰყვანდეს, ეგ იმან უნდა ქმნასო. ხანდიხან, როცა ლამაზად მიძღებოდა და კმაყოფილი გადაგორდებოდა ხოლმე სუფრიდამ ტახტზედ, დაიკრამდა მუცელზედ ხელს და იტყოდა „მე თუ არ მისწავლია, მე ვიცი..... იმისთანა კაცი იყო ჩვენი კოლას მამა.

ერთხელ ამაზედ ცოტაოდენი უთანხმობაც ჩამო...

წინა-სიტყვა

წახელი ღვთისა ვახსენე, ავიკიდე ჩემი გულა-ნაბადი და შევეუდეგი მგზავრობასა. ამბობენ მგზავრობა გონებას უხსნისო. ერთს კარგად მოზდილს, ხავს მოკიდებულს გუბეს ზედ წავაწყდი. იმ გუბეს გარეშემო მშვენივრად აყუდებულიყვნენ დიდებულნი მთანი, მაგრამ იმ მთების დიდებულება არ ისახებოდა იმ გუბეშია: მღვრიე ზედაპირი გუბისა ვერ გარდამოიცმს დიდებულების სახეს, მაგას ანკარა წყალი უნდა. იმ გუბის ახლო-მახლო მეტად ცუდი ოშნივარი იყო მოდებული: კაცს სული შეუგუბდებოდა, გონებას და გულის ობი ეკიდებოდა, მუხლი, წინ წასადგმელად მოცემული, მოეჭროდა და დაეხუთებოდა.

შიგ მრავალი ცხოველი მოჩანდა; მათ შორის ორ-ფეხიანი მხეცნი იყვნენ; ამ ორ-ფეხიან მხეცებში კაცის სახის მქონენიც იყვნენ, მაგრამ ძალიან ცოტა. ვჰსთქვი ჩემ თავად: ეს რა გუბეა, ამოდენა? ამ გუბის ხსენება რატომ არსად არის? ამ საძაგელს, დამყაყებულს და ერთს ალაგს გაჩერებულს წუმბეს რატომ აქამდინ კაცის ყურადღება არ მიუქცევია? ნეტა ვიცოდე ამ გუბის სახელად რას ეძახიან?

— ამ გუბეს ქართველები ქვეყნის სამასხაროდ ცხოვრებას ეძახიანო, ვილაცამ წამჩურჩულა და ზედაც დაატანა: ახლო არ მიხვიდეო, თორემ ერთი ბრიყვი ვინმე კუდს მოიქნევს და ზედ შემოგასხამს ამ გუბის ტალახსა.

— ვისაც ტალახისა ეშინიან, ის გარედ არ გამოვაო, ვილაცამა ჰსთქვა, და ეს სიტყვები ჩემის გულის გასამაგრებლად სწორედ მაშინ მომაგონდა. თუნდ ეგ არა ყოფილიყო, ეს ხომ გამეგონა, რომ ტალახისა მარტო დიდ ყურაანთს გვარს ეშინიანო. მე სწორედ მოგახსენოთ მაგ ბრწყინვალე გვაროვნობაში გარევა არ მოვიწადინე, აბა რა ჩემი საქმე იყო: „არა შეჯდა მწყერი ხესა, არა იყო გვარი მისიო“, ნათქვამია. ამისათვისაც ტალახის შიშით უკან დახევა ვერ ვიკადრე.

წინ წავდეგი. ჩემი ფეხის წინ წადგმა და იმ გუბის სიმყაყის სუნის ცხვირში მოხვედრა ერთი იყო: ჯერ შევეტოკდი და თავ-ბრუ დასხმულმა წავიბარბაცე, მაგრამ მერე, როცა ყნოსვამან ჩემმან მაგრძნობინა, რომ მისი იგი ცხარე სუნი ჩვენებურია, ძველებურია, თავი შევიმაგრე. დიახ, ბატონო, იგი სუნი ვიცან, ვცან და განვიცადე.

მე არამც თუ ახლო არ მივედი, შიგ იმ გუბეში შესვლაც მოვიწადინე. ცნობის მოყვარეობის საღერდელი ამეშალა. მინდოდა შემეტყუა: ამ გუბეს ცხოვრების ნიჭი აქვს, თუ არა? მინდოდა მეცნო, როგორ და რა ფრად ალბობს იგი ყოველს მას, რასაც ცხოვრება აქვს მინიჭებული.

ამ განძრახვით შევეტოპე შიგ. პირველშივე საფლობი ლექი დამხვდა. ათასნაირი ქვეშემძრომი ზედ მომეხვია. რაც გინდად, ყოველ გვარი ქვეშემძრომი იქ იყო, ნამეტნავად წურბელა. სულ ყველამ, ვისაც კი პირი ჰქონდა, კბენა დამიწყო, მაგრამ, ღმერთმა უშველოთ, არც ერთს კბილი არ უფარგოდა: ზოგს ბევრი მჯავე მჟუვის ჭამისაგან კბილი მოჰსჭროდა, ზოგისათვის ღმერთს დაბადებიდგანვე მჭრელი კბილი არ მიეცა, ზოგს კიდევ კბენის მოხერხების თავიც არა ჰქონდა. კბენასაც, როგორც ვატყობ, ჰკვა ჰსდომებია. აბა რასაკვირველია იმ ჭია ჭუებს ყურიც არ ვათხოვე.

ერთი ფეხი კიდე წინ წავდგი. აქ დამპალ წყლის ქვეშ გამოზდილნი ბალახ-ბულახი უხილავნი და ხავს ქვეშ დამალულნი ფეხებზედ მომედგნენ. რის ყოფით ფეხები განვითავისუფლე და იმ ბალახ-ბულახს თავი დავახწიე.

კიდევ წინ წავდები. ფეხი დავაბჯინე თუ არა მოლხობილ გუბის მიწას, იმ გუბემ ასეთი სუნი ამოუშვა, რომ სული შემიგუბდა. მაშინვე თავი გუბის ზედა პირს ამოვაცილე. ეგ რომ არ მექმნა, კატასავით შიგ ამოვიხეჩვებოდი. კარგია, რომ ცურვა ვიცოდი და გუბეზედ ნავტიკისავით მოვეტივტივე, თორემ, შენი მტერი, ჩემი საქმე იქნებოდა. ჰოი წმინდა, ციაგო ჰაერო და ჩემო ცურვავ! თქვენ დამიხსენით, რომ იმ წუმპეში ჩემის ცოცხალის თავით არ დავიღუპე.

— გაინაპირე, გაინაპირე—ვუთხარი ჩემს თავსა: თუმცა ნაპირზედაც ფრთა ვერ გაიშლება, როგორც რიგია, თუმცა იქაც დამპალს ჰაერში უნდა სული ვიბრუნო, მაგრამ მაინც იქა ჰსჯობია. იქილამა ჰსჩანს ის ღიდებულნი მთანი დაუდგრომელის ბუნების ცხოვრების ძალით დედამიწის გულიდამ აღმოზდილნი. იქილამა ჰსჩანს მწვანე მინდვრები და ზედ კვალი კაცური-კაცის დაუდგრომელის შრომისა; იქილამა ჰსჩანს ცხოვრება, სიცოცხლე, აქ არის გახრწნილება და სიკვდილი; აქ მზე ალბობს და აობებს, იქ მზე ათბობს და აცხოვრებს; აქ წყალი ხავს უკიდებს, იქ აგრილებს და ზრდას ახალისებს. გაინაპირე, გაინაპირე ჩემო თავო, აქ ყოველივე დგას, იქ ყოველივე ჰსჩანს რომ დაუდგრომელად წინ მიიწევს. გაინაპირე, გაინაპირე, ჩემო თავო! თუ იმ დაუდგრომელს წინ ლტოლვაში ჩვენ არ გავერევი, შორიდამ ხილვით მაინც დავსტებთ, თვალს წყალი დავალეწინოთ, გლახისა არ იყოს.

კაცია, ადამიანი.

„მთავარს პირში უბრახს,
მცურს პირს უკანათ.“
(გონიერი ანდაზა)

I

ზღაპარი წინასიტყვაობის მაგიერი.

აეგონა, რომ მგზავრობა გონებას უხსნისო; იმანაც აიღო თავისი გუდა და ნაბადი და შეუდგა მგზავრობასა. ერთს კარგად მოზდილს, ხავს მოკიდებულს გუბეს ზედ-წააწყდა. ამ გუბილამ მამაკვდინებელი ოშხი-ვარი ბულსავით ამოდიოდა: კაცს სული შეუგუბდებოდა, გონებას და გულის ობი ეკიდებოდა, მუხლი, წინ წასადგომად მოცემული, ეხუთებოდა. ყველამ იცის, გუბე რა მავნებელია.

შიგ მეტად მრავალი ცხოველი მოჩანდა, ნამეტნავად ორფეხნი, რომელთაც იქ ადამიანებსა ეძახოდნენ. ამ ადამიანებში ნამდვილნი ადამიანის სახის მქონენიც იყვნენ, მაგრამ ძალიან ცოტა. „ჰსჯობს იქნების, რაცა ძვირად,“—ეს სიტყვები ამ შემთხვევაში მისაღებნი არ უნდა ყოფილიყვნენ, მაგრამ იქ მიღებულნი იყვნენ და დამტკიცებულნიცა.

თქვა მგზავრმა თავისთავად:

— „ამ გუბის ამბავი და ხსენება არსად არის: ჰსჩანს მეტად საძაგელი წუმპე ყოფილა, არა ღირსი ხსენებისა. ნეტავი მითხრას ვინმემ, რა უნდა ერქვას ამ საძაგელს, დამყაყებულს და ერთს ალაგს გაჩერებულს გუბესა.

მეორე მგზავრი შეესწრო იქავ და პასუხი მიუგო:

— ამ წუმპეს აქაურები სამასხაროდ ცხოვრებას ეძახიან, როგორც იმ ორფეხსა ცხოველებს, რომელნიც შიგა ღებებიან, ადამიანებსა. აგე იქით რომ ხედავ ხალხსა ჯგუფათა, ისინი კი, ღვთის წინაშე, ადამიანები არიან: მათ შორის ყმაწვილებიც არიან და პატიოსანნი, გულ-მხურვალე მოხუცნიცა, მაგრამ ხომ ხედავ, რომ ისინი ისე ცოტანი არიან, რომ სხვანი ვერც კი ხედვენ, თუ კარგად გონიერად არ დააკვირდნენ; იმათ, იმ გულ-მხურვალეთ ამ წუმპე-

ლებში პატივი არა აქვთ. ახლო რომ მივიდნენ, (მისულან კიდევ ბევრჯელ, მივლენ კიდენაც), მაშინვე ლაფს შემოასხმენ, თუმცა კი იმათა ლაფისა თავის დღეში არა შინებიან და ლაფისაგან უკან არ დაუხევიათ. შენც გირჩევ ახლო ნუ მიხვალ, თუ შენი თავის სიფაქიზე გინდა, თორემ ის ორფეხა წუმპელები სულ წიხლებს ისერიან, სხვა ასონი კი, ნამეტნავად თავი, უძრავათა აქვსთ. ზედ შემოგასხმენ ტალახსა.

— მე, ჩემო ძმაო, ერთი კაი სიტყვა მომაგონდა—უთხრა პირველმა მგზავრმა,—სადაც ამოკითხული: ვისაც ტალახისა ეშინიან, ის გარედ არ გამოვაო.“ ესეც კი ვიცი, რომ მარტო ვირი შედგება ხოლმე, როცა წინ ლაფი დახედება, შედგება,—რაც უნდა კაი საქმეზედ მიდიოდეს, შედგება,—თუნდა იმ ლაფის მეტი სხვა გზა არ იყოს. ლაფისა ვირს ეშინიან, თუ შენთან უკაცრავოდ არ ვიქნები.

არამც თუ ახლო არ მივიდა პირველი მგზავრი, შიგ შესვლაც მოიწადინა. იმას იქ საქმე ჰქონდა. უნდოდა შეეტყო: ის გუბე, თუ, სამასხაროდ რომ ესთქვათ, ის ცხოვრება რა თვისებისაა? უნდოდა ეცნო, როგორ და რა ფრად ალბობს იგი ცხოველსა, მცენარესა,—ერთის სიტყვით—ყველას ფერს, რასაც კი სიცოცხლე აქვს ჩასახული, ზრდა და აღყვავება მინიჭებული.

ამ განძრახვით შიგ შეტოვა. პირველშივე საფლობი ლექი დახვდა, რომელსაც რუსები „ტინა-ს“ ეძახიან. აქედამ ხომ არ წარმოდგაო აქაური „ტვინიო“,—ფიქრობდა მგზავრი. იქნებო, დაატანა ზედ: თუ ხე ნაყოფით იცნობებო, აქაური „ტვინი“ რუსულის „ტინის“ შედეგი უნდა იყოსო.“ ფილოლოგიას თავი დაანება, კარგიცა ჰქმნა: ფილოლოგიაში ბრმა იყო, როგორც ხედავს თითონვე მკითხველი.

ამ ლექში ათას ნაირი ქვეშემძრომი დაძვრებოდა: წურბელა, ჯიანყელა, სხვა და სხვა ნაირი გველიცა, ბაყაყებიც იყვნენ.

მგზავრი წინ წაღდა.

უჰ, რამდენი მყარალი ბალახ-ბულახი, მალვით იმ დამპალ წუმპის ქვეშ ამოზდილი, მოედო ფეხებზედ. რის ყოფით, ვაი ვაგლახით ის დამპალი ბალახები, რომელთგანაც მოწამლული იყო გუბე, მოაშორა ფეხებსა და თავი დაახწია.

გადადგა კიდევ წინ ფეხი. იქ კი სული შეუგუბდა, დაეხუთა ასე, რომ თავი იმ წუმპილამ არ ამოელო, კატასავით შიგ ამოიხჩობოდა.

რაც იმ გუბეში ცხოველები იყო, რომ სულერთიანად ანბანს შევადაროთ, გამოვა, რომ, საცა სული შეუგუბდა და დაეხუთა, სწორედ იქ ასომთავრულები ჰყუპალობდნენ და ლაფის გუნდების სროლით ოხუჯობდნენ. კარგია, რომ ცურვა იცოდა და თავის გადასარჩენად გუბეზედ მოეტივტივა, თორემ იმისი გზა და კვალი პატრონს ჩაჰბარდებოდა. ერთხელ არ მომხდარა ეგა და ორჯერა.

შორს ველარ გაბედა გუბეში შესვლა. რაც აქამდინა ნახა, ხომ გითხარ, მკითხველო, ისიც ხომ გითხარ, რომ ის წუმპელები იმ გუბეს სამასხაროდ

ცხოვრებას ეძახიან. რომ შემიტყონ წუმბელებმა ეს სიტყვები, რამდენს ლანძღვას დამიწყებენ!... იმ წუმბილამ რამდენი შემომამტყაპუნებს ლაფიან წყალსა!... მე ეგ წინაღვე ვიცი. იმიტომ ვიცი, რომ გაგონილი მაქვს, რომ მძოვრი მაშინ უფრო ცუდს სუნს ამოუშვებს, როცა ხელს ახლებ.

მაგრამ ის ერთი მუქა ხალხი განაპირებული, რომელთა შორის ჭაბუკნიც არიან და პატიოსანნი მოხუცნიცა, თუ ამ აღწერას ჭეშმარიტებას შეამცნებს, დამლოცამს მე. იმ ერთ მუქა ხალხის „ბარაქალა,“ (თუ ველირსე ამას), იმოდენა წუმბელების ხროვის „ბარაქალას“ უნდა ერჩივნოს ყოველს იმას, ვინც იცის აზრის აწონა არა იმიტო, რომ ათასმა თქვაო, არამედ იმიტო, რომ ერთმა თქვა და კარგმა თქვაო: ოქრო მცირეა, მაგრამ ძვირია.

— „გაინაპირე, ჩემო თავო, გაინაპირე,—დაუძახა თავის თავსა მგზავრმა, როცა სული ეხუთებოდა: თუმცა ამ გუბის ნაპირზედაც ფრთა ვერ გაიშლება, როგორც რიგია, თუმცა ისევ იმ გუბის ოშხივარით არის მოწამლული ამ ნაპირის ჰაერი, რომელშიაც კვნესით სული უნდა იბრუნო, მაგრამ მაინც კიდევ იქა ჰსჯობია. თუმცა იქ სიკეთე არ არის, იქილამა ჰსჩანს მაინცა ის სიკეთე. იქილამ შორს თვალს წარიტყვევს ლურჯი, ციან ნარევი, სუბუქი, გრილი, გულის და გონების გადამშლელი გუმბათი ცხოვრების მიმნიჭებელის ჰაერისა. იქ გული ხალვათია, გონების საფრენი ფართოა. იქ სულ ცხოვრების ფერად არის, და არა სნეულის ფერისა, როგორც აქა. იქ ცხოვრებაა, აქ გახრწნილება; აქ მზე აღბობს, იქა ჰბადავს და აცხოვრებს; აქ წყალი აობებს, იქ კი აგრილებს და ზრდას ახალისებს. გაინაპირე, ჩემო თავო! თუმცა ის სიკეთე შენ მოძმეთათვის და თვით შენთვისაც შორს არის, მაგრამ ისიც კარგია, რომ ხილვით მაინც დაჰსტკებ და შორილამ თვალს წყალი დააღვინო, გლეხისა არ იყოს. ვისაც თვალი ისეთი გაწმენდილი აქვს, რომ სიკეთის ხილვა ეხალისებოდეს, იმას გულიც გაეწმინდება; ის თვითონაც სიკეთეს შეიძლებს. გაინაპირე, გაინაპირე, ჩემო მოძმევ!..“

მაგრამ ხელ ცარიელი კი არ უნდოდა, რომ გაენაპირნა. ჰსთქვა:

— „ერთი ორიოდე ქვეშემძრომი მაინც დავიჭირო, თუნდა წურბელა, თუნდა ჯიანყელა, რომ წუმბეში სიარულმა ტყუილად არ ჩამიაროს.

ესროლა ბადე და მოხვდა ქვეშემძრომსა. მძიმე რამ იყო და „ვაი ვაის“ და „მეტკინას“ ძახილითა ძლივს გამოათრია ნაპირზედ.

— ვინა ხარ, რა სულიერი ხარ? ჰკითხა მგზავრმა.

— კაცი ვარ, ადამიანი, მიუგო იმანაცა.

— რომ არ გეთქო, ღმერთი, რჯული, ვერ მივხდებოდი.

— მართლა კაცი ხარ, ადამიანი?

— თავი არ მამიკედება.

— თუ ადამიანი ხარ, მაგ დამპალ გუბეში ბაყაყებთან და ჯიანყელებთან რა გინდა?

— ბიჭოს!.. თუ არ აქა, განა სხვაგან სადმე იცხოვრება!!!

— ხალხში, კაცებთან, კარგ ჰაერის ქვეშ და ნაყოფიერ დედამიწის ზემოთა.

— ფიე! კაცები არ არიან, რომ აქ არიან.

— სადა?

— ვერა ნახე? ბრმა ყოფილხარ.

— ეგ ღმერთმა იცის, მე ვარ ბრმა, თუ შენა; შენ ეს მითხარ, სად არიან?

— აი ამ გუბეში?

— გუბეში რას ჰქვია? გიჟი ხომ არა ხარ? ჩვენი ცხოვრებაა ეგა.

— ზედაც დაგტყობია.

— როგორც ჩემ მოძმეებს დაჰსტყობია ზედა, ისეც მე.

— მართლა?

— თავი არ მამიკვდება. სუყველას ერთნაირი ნიშანი გვაძევს ზედა.

— მაშ კაი ნიშნში მომხვედრიხარ ხელში.

— კარგი, ნუ მასხარაობ, მამა ნუ წაგიწყდება. შენ სიტყვას აგძელებ, მე კი არა მკითხამ.

— რა უნდა გკითხო?

— ისა, რომ სინათლეზედ დიდხანს დგომა არ შემიძლიან. თავი დამანებე.

— რატომ არ შეგიძლიან?

— ჩვენ ძმა-კაცსა სინათლე ეჯავრება.

— რათა?

— იმიტომ, რომ თვალებში ჰსწყინს.

— სინათლე განა საწამლავია, რომ ჰსწყინს?

— იქნება საწამლავიც არ იყოს, მაგრამ პატარაობაში გამიგია და გონებაშია ჩამრჩენია, რომ „დაუჩვევარს ნუ დამაჩვევ, დაჩვეულს ნუ გადამაჩვევო“, აი რისთვის გვეჯავრება სინათლე! არა ვართ დაჩვეულნი და არც გვინდა დავეჩვივით, იმიტომ რომ დაჩვეულს გადაგვაჩვევს ეს შენი მოწონებული სინათლე. მამი შენის მზეს—თავი დამანებე.

— შენც არ მამიკვდე.

— თუ გიყვარდე, თუ ჩემი ხათრი გაქვს და პატივი, გამიშვი, საცა დაგბადებულვარ, იქვე მოვკვდე, თორემ თვალებმა სინათლისაგან ტეხა კიდევ დამიწყეს, ლამის მე ჩემი დამემართოს.

— როგორ არ მოგწყინდა იმ საძაგელ ალაგას ყოფნა, რომ ეგრე გინდა კიდევ იქ ყოფნა?

— იქნება მომწყინდა კიდევ, მაგრამ ნათქვამია: „ნუ დაგდებ ძველსა გზასაო“ და ეხლა როგორ დავადლო? არა, გეთაყვა, დამეხსენ, როგორც მიწირავს, ისე ვწირო.

— შენ, ჩემო მეგობარო, იშვიათი ადამიანი ყოფილხარ.

— შენ ისე გგონია: აი აქ ათასია ჩემისთანა და ათასზედ მეტიცა.

— მართლა?

— თავი არ მამიკვდება.

— მაშ ეხლა გაგიშვებ, აი!

— რატომ არ გამიშვებ?

— იმიტომ აღარ გაგიშვებ, რომ ნიმუშად მინდიხარ: შენ ათასსა ჰგვანებიხარ და ათასი შენა.

— ახლა რა გინდა, ვთქვათ თავი არ დამანებო?

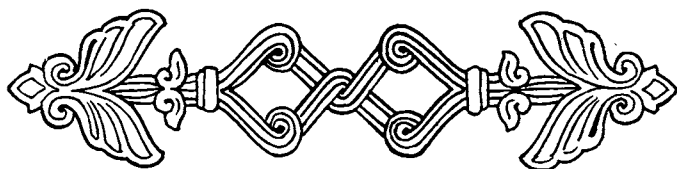
— ქვეყანას მინდა დაგანახვო, რომ „კაცი ხარ, ადამიანი“—გზა და კვალი კი აგრეგია.

— რას ამბობ, ადამიანო? შეჰყვირა გულ გახეთქილმა „კაცმა-ადამიანმა; ეგრე ამოტლაპული ვის უნდა დამანახვო? სირცხვილი არ არი?

— ჩემთვის, თუ შენთვის?

— ჩემთვის ხომ რაღა და შენთვის უფრო მეტი.

უფრო მეტი გულის ტკივილი და სიყვარული გამოიცნოს თითონ მკითხველმა.

კ ა ტ ო

მოთხრობა

(პირველი ვარიანტი)

1აკვირველი გოლვიანი დღე იყო, იმისთანა დღე, როგორც ხშირია ხოლმე ტფილისში შუა ზაფხულში. ქალაქის ქუჩები სავსე იყო მტვრითა და სიციხითა. მცხოვრებნი, შემწყვედელნი თავიანთ სახლებში, დიდის სურვილით ეხვეწებოდნენ ღმერთსა წვიმასა,—ისმინა ღმერთმა ხვეწნა მათი და სალამოს ჟამს წამოვიდა ერთი კარგი, თქვენი მოსაწონი წვიმა. გაგრილებული ტფილისის ღარიბი ბუნება გამხიარულდა, გაცოცხლდა. ხალხმა გაიხმაურა ქუჩებში, რომელნიც არ იყვნენ ჩვეულებისამებრ ალაფუღნი: დიდხნის დაუნამავებმა მწყურვალსავეთ შეიშრეს წვიმის წყალი. მზე ჯერ არ იყო ჩასული; იგი, როგორც ლამაზი და მორცხვი ქალი, იპყიტებოდა მთის მწვერვალიდამ და ისე ზარმაცად გადადიოდა მთის წვერსა, თითქო ეზარებაო ქვეყნის მოშორება. ის უგემური მთები ტფილისის გარეშემო, ის დაღონებული მინდვრები მომწვარი გოლვისაგან ალამაზდნენ წვიმის შემდეგ იმოდენად, რამოდენათაც შეუძლიან გალამაზება მახინჯსა. ყველა გაცოცხლდა, გაცოცხლდა გულიც, გრძნობაც ბაშვსავეთ გახალისიანდა—ერთი სიტყვით იყო იმისთანა სალამო, რომ შინ ჯდომა ცოდვად მიეთვლებოდა კაცსა: ბულვარი აივსო ყოველ მილეთის ხალხითა. მაგრამ, მკითხველო, მე არ მინდა თქვენი ყურადღება მივაქციო ბულვარსა. იქ დადის ბედნიერი, უსაქმო ხალხი. მე მინდა გაჩვენოთ ამ სალამოს ერთი დაბალი, ძველი სახლი, ერთს ვიწრო ქუჩაში, სადაც დღე ღამდება შრომით და ღამე თენდება მძიმე ზრუნვითა. აქაურს მცხოვრებს დღის სხივი არ უთბობს გულსა და ღამის სიბნელე არ აძლევს მოსვენებასა.

აგერ ხედამთ აიმ დაბალ სახლსა, რომლის ორი პატარა ფანჯარა გადმოჰყურებს უსიხარულო ქუჩასა. ის ორი ფანჯარა გაღებული იყო იმ სალამოს, რომლის აღწერით მე დავიწყე ეს მოთხრობა. ფანჯრები იყვნენ მორთული იაფის ფასის ყვავილებითა და ყველა ფერი გარეშემო ამბობდა, რომ იმ სახლის პატრონის მხოლოდობითი სიამოვნება ხოლოთ ეგ ყვავილები იყვნენ. ერთს ფანჯარაში ვარდებ შორის მოჩანდა ერთი ცოცხალი ვარდი, ესე იგი ახალ-

გაზდა ქალი, რომელიც იჯდა სკამზედ და დიდის მეცადინეობით ჰკერავდა რაღაცასა. მთელი მისი ყურადღება იყო მიქცეული თავის ხელსაქმეზედა და ეს მშვენიერი საღამო, ეს მშვენიერი თავისუფლად გადაშლილი ლაქვარდი ცა, ეს სიგრილე და სისუბუქე ჰაერისა იყო თითქმის უქმი იმ ქალისათვის. ხანდისხან, თუ გაიხმაურებდა ვინმე ქუჩაში, ის ქალი აიღებდა დაღლილ თავს და უნებურად გარდმოხედავდა ქუჩას, მაგრამ იმ გადმოხედვაში ჩანდა, რომ ქალს არაფრის დანახვა არცა სურს და არც იამება. მერე ისევ ჩაღუ.....

უმაღლ უშიშრად გადმოფრინდა კალიასკიდან, ჯერ მივარდა ერთ ფანჯარას, იქ არვინ დაინახა, მერე გადიწია და შეაჭყიტა თავისი ცის ფერი მხიარული თვალები ოთახში და იქაც ვერავინა ნახა, მივარდა მეორეს ფანჯარას, იქ დახვდა მწუხარე დედა-ბერი.

— მაიას ვახლავარ უმორჩილესი მონა, მიესალმა მხიარულად ახალ მოსული ქალი.

— ღმერთმა გაცოცხლოს, შვილო, ღმერთმა შენი ბედნიერება მაჩვენოს, შენი კაი ქმარი,—მიუგო იმ სახით, როგორც ბედისაგან დაჩაგრული მიუგებს ხოლმე ბედნიერსა.

— კატო მზათ არ არის? უჰ, რა თავის მომწონე რამ არის ეგ შენი შვილი! აქამდინ იპრანჭება, იპრანჭება და ვერ მოიპრანჭა, უთხრა სიცილით და ოხუჯობით მოსულმა. ბებერსაც ჩაეცინა.

— ეხლავ მოვა, შენ გეთაყვა ლიზო, ეხლავ კატო! მერე მიბრუნდა და იწყო ძახილი: კატო, ლიზო აქ კარზედ გელის, გამოდი ჩქარა.

პატარა ხანს შემდეგ გამოვიდა მარტივად, მაგრამ მოხდენით ჩაცმული კატო.

— ძლივს, მადლობა ღმერთსა! მიატანა იმავ ოხუჯობით ლიზამა,—მეკი მოთმინებიდამ გამოველ, და!

— მოთმინებითა თქვენითა მოიპოვეთ სული თქვენი, ბძანებს სახარება, ჩემო ლიზიკო, მიუგო კატომაც ოხუჯობით.

— აკი მეც მოგიპოვე შენ, ძლივს კი გამოგიყვანე და.

— განა დიდი ხანია, რაც მელი?

— არა, მაგრამ ლოდინი თუნდ ერთის წუთისა მაინც მოსაწყენია.

— შენისთანა ქარიანისათვის, მიუგო სიცილით კატომა.

— თუნდ შენისთანა უქაროსათვის. კარგი, შეიკარ ბანტი შლიაპისა და გამოდი გარედ, გვეყოფა ლაზღანდარობა. თქვა და გასწია კალიასკისაკენ. მინამ ლიზა კალიასკაში ჩაჯდებოდა, კატოც მოვიდა. ჩასხდნენ ორნივე, კალიასკა მოტრიალდა და გაიგრიალა ბულვარისკენ.

დარჩა მარტოკა ჩვენი მწუხარე დედა-ბერი. ვიდრე ისმოდა გრიალი კალიასკისა, ბებერი იგი წარბ შეკრული და სველ-თვალეებიანი იდგა უძრავად, თითქო მიკერებულა ერთს ალაგს. რაკი მისწყდა ხმა კალიასკისა,

მიბრუნდა ბებერი იგი, წასწვდა ცოცხსა და ტირილით დაიწყო გვა სახლისა.

II

მოიცა, მოიცა ცოტა ხანს კიდევ, თუ ღმერთი გწამს!—ეუბნებოდა ერთს დღეს ჩვენი ცელქი ლიზო თავის ბიძაშვილს ალექსანდრეს, როცა იგი წამოიწია სკამიდან...

(მეორე ვარიანტი)

I

აფხულის დღე იყო ძალიან მხურვალე, ასე რომ თუ საღამოზედ წვიმას არ დაენამა ქალაქის ქუჩები და არ გაეგრილებინა ჰაერი, ძალიან შეწუხდებოდნენ ქალაქის მცხოვრებნი შეგუბებულ ჰაერისაგან. გაგრილებული ტფილისის ღარიბი ბუნება თითქო გამხიარულდაო, გაცოცხლდაო. ხალხით აივსო ბულვარი და სიცხისაგან აქამდის დამწყვდეულ ხალხმა გაიხმაურა ქუჩებში. მზე ჯერ არ იყო ჩასული და, როგორც მორცხვი ლამაზი ქალი იჭყიტებოდა მთის წვერიდამა თითქოს არ უნდა, რომ დაინახოს ვინმემო. გარშამო მთები და მინდვრები ალამაზდნენ წვიმის შემდეგ, როგორც ლამაზის ქალის ლოყები ცრემლისაგან, სხივი მზისა ზედ დახაროდა მინდვრებს და მთებს, ხან წამოაფარებდა ჩრდილს, როცა თვით მიეფარებოდა ღრუბელსა. ერთი სიტყვით იყო იმისთანა საღამო, რომ შინ ჯდომა ცოდვა იყო; გული ისე სუბუქათ იყო, გრძნობაც ისე ხალისიანად იღვიძებდა კაცში, რომ უყურებდა ამისთანას ერთბაშად გაღიმებულ გარემოებასა.

ერთ ღარიბ და საწყალ ვიწრო ქალაქის ქუჩაში იდგა ერთი დაბალი, ძველი სახლი. პატარა ქუჩის პირას ორი ფანჯარა გაეღო პატრონსა, რათა გაეგრილებინა ოთახის ჰაერი. ყვავილებით იყო მორთული ორივე ფანჯარა, ყვავილებ შორის მოჩანდა თავი ახალგაზდა ქალისა, რომელიც იჯდა სკამზედ და ჰკერავდა რაღაცასა. იგი მთლად მიზიდული იყო საკერავისაგან, მთელი თვისი ყურადღება მიექცევა ხელსაქმეზედ და ეს მშვენიერი საღამო, ეს მშვენიერი ლაქვარდი ცა, ეს სიგრილე და ეს სიცოცხლე ბუნებისა იყო თითქმის უქმი იმ ქალისათვის. ხანდისხან, თუ გაიხმაურებდა ვინმე ქუჩაში, ქალი აიღებდა თავს და უნებურად გარდმოხედავდა ქუჩას, მაგრამ შემოხედვა იგი ცხადთა აჩვენებდა კაცს, რომ ქალს არაფრის დანახვა არცა სურს და არც იამება. მერე ისევ ჩალუნამდა თავს და მუშაობდა. არაფერი არ უშლიდა ამ ქალს: შინაც ჩუმობა იყო და გარეთაც იმ ქუჩაში, სადაც საქმისათვის თუ გაივლის კაცი, თორემ ისე ძნელად მოხვდება ხოლმე.

არ გასულა რამოდენიმე ხანი, რომ იმ ფანჯარას, სადაც ის ქალი იჯდა, მოადგა ერთი წმინდათ ჩერქეზულად ჩაცმული ყმაწვილი ბიჭი.

— ჩემმა ბატონის ქალმა მოგართოთ ეს წიგნი და მოგახსენად პასუხი მიბოძეთო, უთხრა ბიჭმა.

— ქალმა გამოართო წერილი, ლამაზ ფოშტის ქალაღლზედ დაწერილი, და დაიწყო კითხვა.

— კარგი, მაახსენე მზად ვიქნები თქო, უთხრა ქალმა. ბიჭმა დაუკრა თავი და წავიდა. ქალიც ადგა სკამიდან; მოუახლოვდა უფრო ფანჯარას და დადგა დაფიქრებული. მშვენიერის ტანისა იყო ქალი იგი; სახე არ იყო ძალიან ლამაზი, მაგრამ რაც უფრო ბევრს უყურებდი უფრო და უფრო მოგწონდა; მისი მშვენიერი შავი თვალები და თვით მთელი სახის მეტყველობა ამტკიცებდა, რომ... ამა შავის თვალებისა ჩვეული იყო ფიქრისა; ეს იყო მგონი მიზეზი, რომ სახე მისი თან და თან უფრო მიიზიდავდა. თუ გნებავთ სიამაყეც ეწერა სახეზედ, მაგრამ ის სიამაყე კი არა, რომელსაც მამაკვდინებელ ცოდვათ ვუხმობთ, არამედ ის სიამაყე, რომელმაც იცის თავის თავის პატივი, რომელიც რა ამაღლებს თავის თავს, არამც თუ ამდაბლებს სხვას, არამედ სხვაც აჰყავს თავის თანასწორად.

— რაო, შვილო? ლიზოს წიგნი მოგივიდა? ჰკითხა ერთმა მოხუცებულმა დედა-ბერმა, რომელიც ისე მოახლოვდა, რომ ქალმა ვერ გაიგო.

— ჰო, დედაჯან! მეპატიჟება, შემოგივლი და ცოტად გავისეირნოთო, მიუგო დაღონებულმა ქალმა.

— რაღას უყურებ, ჩაიცვი, შვილო, და წადი.

— წასვლით კი წავალ, მაგრამ საკერავი უნდა ხვალ ზევით მზად იყოს; ვაი თუ ვეღარ მოვასწრო და მერე რა ვქნა?

— ჯანი გავარდეს მაგ საკერავსაც, სთქვა გულმტკიცნეულად დედამა, და ჩვენ წყეულ ბედსაც. შენ კი ლამის მოგიდნოს მაგვდენ შინ ჯდომამ და შრომამა. წადი, შვილო, ჩაყლაპე წმინდა ჰაერი, იმხიარულე. ღმერთი მოწყალეა, როგორმე გვიშველის.

ქალმა აღარა უთხრა-რა, მობრუნდა და წავიდა ტანთ ჩასაცმელად. დედა-ბერი დარჩა ფანჯარასთან. ცრემლები მოსდიოდა თვალში, მაგრამ თავს იმაგრებდა, თითქო ეშინიანო, რომ არავინ შეასწროს თვალი იმის ცრემლსა. იმას არავისი არ ეშინოდა, თავის ქალს უმაღლავდა თავის მწარე ცრემლსა. პატარა ხანს შემდეგ მოგრიალდა კალიასკა. შიგ იჯდა ერთი ლამაზი, მხიარული 18 ანუ 19 წლის ქალი, რომელიც კალიასკის დაყენებისგე უმაღ ქორსავით გადმოფრინდა კალიასკიდან. ჯერ მივარდა ერთ ფანჯარას, იქ არავინ დაინახა, მერე მეორეს, იქ იდგა მწუხარე დედა-ბერი.

— კატო სად არი, დედაჯან? ჰკითხა ფანჯრიდან ქალმა.

— ტანთ-იცამს, ჩემო კარგო ლიზავ, და ეხლავე გიახლოება, შენი ჭირი-მე, შენი,—მიუგო ალერსით დედა-ბერმა.

— უჰ! რა მძიმედ იქცევა, ეგ თქვენი ზარმაცი ქალი, ყურები უნდა გაუწიო ხოლმე, რომ გადააჩვივოთ ზარმაცობას, უთხრა ღიმილით ქალმა.

— კაი დროც იქნება,—მიუგო ღიმილითვე კატომ, რომელსაც ჩაეცო ტანთ და მოდიოდა.

— რა ცუდი დრო იქნება! წამო, კარგი, წავიდეთ, ხალხით საესეა ბულ-ვარი. შვიდობით, დედაჯან, უთხრა ღიზამ დედა-ბერს, რომელსაც მთელ ამ ლაპარაკის განმავლობაში ღიმილი არ მოშორებია დამჭკნარ სახიდან.

ღიზო გაიქცა კალიასკისაკენ და ჩაჯდა, კატოც გამოვიდა და ჩაუჯდა გვერდით. მობრუნდა კალიასკა და გასწია ბულვარისკენ. მინამ ისმოდა გრიალი კალიასკისა, მინამ დედა-ბერი იგი, რომელიც ერთის წუთის გაღიმებული იყო, წარბ-შეკრული და სველ თვალებით იდგა უძრავად, თითქო მიკერებულია იმ ალაფასაო. რაკი კალიასკის ხმა მიჰსწყდა, მივიდა, მიჯდა ტახტზედ და წამოსქდა თვალთაგან დიდიხნის მოგუბებული ცრემლი.

— ღმერთო!... მოსთქვამდა ბებერი,—ღარიბის კაცის გაჩენაში რეულა შენი მოწყალება! დაგებადე და გვიბძანე: ოფლითა თქვენითა მოიპოვეთ პური თქვენი! მინამ შემეძლო, შემომიჩივლია განა შენთვის, მაღალო ღმერთო, ჩემი სიღარიბე? დაებერდი, თვალთ დამაკლდა და ხელი მიკანკალებს, ჯანში ღონე არ შემრჩა. მინამ შემეძლო და ჩემი პატარა კატო იყო ინსტიტუტში პურის ცხობით ვინახამდი ჩემს თავსა. ეხლა აღარა შემეძლიან-რა, ეხლა ჩემი საწყალი კატო დღე და ღამ ასწორებს ჩემის შენახვისთვის. მე კი, როგორც ბატონი, ხელ გაუნძრევად ჩემის ქალის თითების ნაშოვარს და მონაგარს ვჭამ და ვსვამ. ტყუილია, რომ შეილმა ხელზედ ერბო კვერცხი მაიწვასო და ისე გამოზარდოს მშობელი დედაო, მაინც იმის ამაგს ვერ გადიხდისო. ეგ ბედნიერმა უნდა თქვას, რომელმაც არ იცის რა არის შრომა, რომელსაც არ გამოუცდია დღე შრომითა და ღამე იმ ფიქრითა, რომ ხვალაც ეს დღე იქნება, ღამეც—იგივე ღამე...

ზოგიერთი ხანა მოთხრობისა

„მაგალიტი ლექში“

მოიცა, მოიცა, თუ ღმერთი გწამს! ერთი ასეთი ყმაწვილი კაცი მოვა ჩვენსა ამაღამ, რომ თავის განათლებით დაგიშოშმანებს მაგ უჯერო გულსა. მაშინ აღარ იტყვი, რომ განათლებულები იშვიათნი არიან ჩვენში,—ეუბნებოდა ერთი გასათხოვარი ლამაზი ქალი ერთ მოხდენილ ყმაწვილ კაცს, როცა ეს წამოიწია სკამიდან და დააპირა გამოთხოება.

—განა მე როდისმე მითქვამს შენთვის, მიუგო კაცმა, რომ თბილისში განათლებულები არ არიან მეთქი? უნივერსიტეტში, მაღლობა ღმერთს, ბევრს მიგვიღია განათლება და ხარისხი,—და ეხლა აქ ვაწარმოვებთ ჩვენ სწავლას და ცოდნასა, მაგალითები ათასია; აქ თვით ყმაწვილ კაცსაც გაეცინა და მის ლამაზმა მოსაუბრემაც ჩაიღიმა.

—დაგწყევლოს ღმერთმა! აქებ კაცს, თუ აძაგებ, ყველგან ეკლებს ხმარობ, ეგ შენს სიბოროტეს ამტკიცებს.

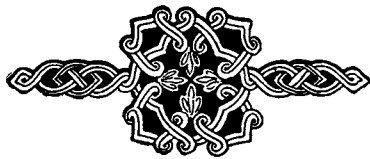
—„რასაკვირველია, ბოროტი ვარ, რადგანაც ბოროტების სიძულილით ხმას ვიღებ. გახსოვს ეს სიტყვები: ვინც სიძულილი არ იცის, მას სიყვარულიც არ ეცოდინება. შენ ჯერ ყმაწვილი ხარ, ჩემო კარგო, და იქნება არ დაიჯერო სიმართლე ამ სიტყვებისა...“

—მჯერა, მჯერა! აბა როგორ არ დავიჯერო, როცა ვხედავ ამისთანა მაგალითს თვალწინ: აი ამ ბრძენსა ქვეყნის სიყვარულისა გამო დაუხუჭავს თავისი თვალები, რადგანაც არა სურს, რომ დაინახოს შესაძლებელი გარემოება. აქ იმ წყეულმა შეხედა ერთ კურთხეულ ფაშვიან მებატონესა, რომელსაც სთვლემავდა სკამზედ, თუმცა დროს გასატარებლად მობძანებულიყო, მიიქნია იმისკენ თავისი ლამაზი თავი და ეშმაკობით სავესე ღიმილით სთქვა:

—მე რომ ამისი ქალი ვყოფილყავ, ერთს აბრეშუმის სახიან სარტყელს მოუგსოვდი და ზედ ამ სიტყვებს გამოვსახავდი: ოხ! ღმერთო ჩემო,

სულ ძილი, ძილი, როსლა მექნება მე გაღვიძება? უსიტყვოთაც ამ კითხვას მისცემდა პასუხს აგებულება ამ ბედნიერ სტუმარისა,—გაიშვირა მებატონისაკენ ხელი და წასქდა სიცილი.

• — ეგრე მაღიანად ნუ იცინი, ჩემო ცელქო; ეგ არ არის პირველი და უკანასკნელი. მეც, შენც და სხვანიც სწორედ მაგისტანანი ვართ, ხოლოდ იმით განვსხვავდებით, რომ ყოველი ჩვენგანი სხვა და სხვა ნაირად გამოსთქვამს თავის თავის და გულის ცარიელობას. ეგ კიდევ ჩვენზედ უკეთესია: მაგას არა მიუღია და არას გვაძლევს. ჩვენ კი... ეჰ, რა ჩვენ? ჩვენი დედამა გატყავებულია ჩვენთვის, გავუზღივართ, გავუგზავნივართ შორს, ჩვენც გავიზარდებით და რა ნაყოფი მოვიტანეთ? ისა, რომ ქვეყანას ვარწმუნებთ, ქართველები არ ვარგანანო. ქართველები ისეთნი არიან, როგორიც უნდა იყვნენ, როგორც დროს და ისტორიას მოუტანია, ჩვენ არ ვარგივართ, ჩვენ, განათლებულები. განათლება იმაში კი არა მდგომარეობს, რომ მიწასთან გავასწოროთ კაცი, რატომ შენც განათლებული არა ხარო; არამედ, როგორც ძმას, რომელსაც არა ჰქონია ბედი განათლებისა, მოჰკიდო მზრუნველი ხელი და დააყენო ფეხზედ. აი—კაცი განათლებული, მარგებელი ქვეყნისა, აი ამ გვარ კაცის წინ მოვიდრეკ თავსა და თავყანსა ვცემ. თორემ დაგვინიჭია, რომ ჩვენს აზრს თანამოზიარე, თანამგრძნობელი არა ჰყავსო და ამისა გამო დაგვიკრეფია გულხელი და არაფერში ვერევი. ერთი ჰკითხე იმ საზოგადოების გულცივობაზედ განათლებულს მოჩივარს თავის სიცოცხლეში უთქომ რამე იმისთანა და იმ რიგად, რომ გაგება შეიძლებოდეს?

უღელტეხილი

I

ზოფელი კილხა, ბაღებით და ვენახებით მორთული, დგას მთის დაქანებულს ფერდობზედა; წინ უფენია ერთი იმ მშვენიერ ველთაგანი, რომელნიც თავის სიტურფითა და შემკულობითა ეგრე ხშირად აკვირვებს ხოლმე საქართველოში მოსიარულე მგზავრსა. იგი სოფელი ფრიად დიდია, მდიდარია წყლით, მინდვრით, ვენახებით და ტყითა და გაწყობილია კარგისა და რიგიანის ღუქან-ბაზრითა, რომელიც, რასაკვირველია, ხელთ უპყრიათ სომხებსა. მასში დგას შვიდასი კომლი სხვა და სხვა წოდების გლეხი და ოთხი კომლი თავადიშვილი ერთისა და იგივე გვარისა.

ამ თავადიშვილებ შორის არის ერთი ოჯახი თავად ქაიხოსრო ბაიდურაძისა, რომელსაც ამ ოცის წლის წინად თქვენი ჭირი წაეღო. ქაიხოსროს ცოლი კნენა თამარ დარჩა ქვრივად ოცდა სამეტის წლისა. თუმცა ხანი აძლევდა კიდევ, რომ მეორედ გათხოვილიყო, თუმცა თამარს ბევრნიცა თხოულობდნენ, მაგრამ ქრმისა და შვილების ერთგულმა თამარმა გათხოვება აღარ მოინდომა და შეჰსწირა თავი იმ ოჯახსა, რომელშიაც დაქვრივდა. ოთხი ვაჟიშვილიდამ უბედურმა თამარმა სამი შვილი თავის ქრმის შემდეგ კიდევ დამარხა; შერჩა მარტო უმცროსი შვილი, რომელიც ქაიხოსროს ოთხის წლისა დარჩენოდა. ამ ხუთის წლის წინად ეს დედისერთა შვილიცა წასლოდა თამარს პეტერბურგის უნივერსიტეტში მას შემდეგ რაკი ტფილისის ღიმნაზია დაესრულებინა,—და აქამომდე არ დაბრუნებოდა.

ამ ოცის წლის განმავლობაში უბედურის თამარის სახლსა სიხარული და მხიარულება სტუმრადაც არა ჰსწევია, მხოლოდ იმ დღეს, რა დღიდანაც მე ვიწყობ ამ ამბავსა, თამარის სახლში დიდი ფაცა-ფუცი და მზადება იყო; ეგონებოდა კაცს, რომ ამ სახლში ქორწილისათვის ემზადებიანო. ბიჭები და გოგონები წინა და უკან დარბოდნენ, ჰსწმენდნენ, ჰგვიდნენ, და ბღერ... საფენსა. მზვარეული გადმომდგარიყო სამზვარეულოს წინ და აპირობდა გოჭის დაკვლასა, რომელიც ხელში ეჭირა და საშინელის ხმითა ჭყიოდა; ხაბაზს აელაპლაპებინა თორწე, რომელშიაც უნდა გამოეცხო გამტკიცული პური. ეს მზადება იმისათვის იყო, რომ თამარი, ეხლა ფრიად მოხუცებული ხნიერობისაგან და გამოვლილის მწუხარებისაგან, სწორედ იმ დღეს მოელოდდა თავის დედისერთა შვილსა, რომელსაც რუსეთში შეესრულებინა სწავლა და

ამ ორის კვირის წინად მოსულიყო ქალაქში. ჯერ დილა არ გათენებული(ყო), რომ გახარებული თამარი წამოდგა იმ დღეს ქვეშაგებიდამ და სანატრელის შვილის მისაღებად თავდარიგი დააწყო. ამავე თავდარიგისათვის აქედ და იქით დაფაცვაცვებდა თამარზედ უფრო მოხუცებული გამდელი, რომელსაც ერქვა თითია. ეს თითია იყო ერთი იმ ძველებურ გამდელთაგანი, რომელთაც მუდამი უღელი დამონებისა და კირთება უნგარიშო მორჩილებისა დააკარგვინებდა ხოლმე თავის საკუთარის ბედნიერების გრძნობასა, დაავიწყებდა თავის საკუთარ თავსა, ოჯახსა, ნათესავობასა და თავს დადებინებდა იმ სახლისათვის, რომელსაც ბედი დაუნიშნავდა და რომელშიაც უდრდტვინველად დაასრულებინებდა თავის ყოფა-ცხოვრებასა უქრმოდ, უშვილოდ და უსახლკაროდ. მე ჟრჟოლა მამდის ხოლმე, როცა მომაგონდებოდა ის საკვირველნი, ერთგულობით გათქმულნი გამდელნი, ის თავის თავისათვის დაკარგულნი, დათრგუნვილნი, ამომშრალნი, ცოცხალ-მკვდარნი ადამიანები.

— ქა, თითიავე,—იძახოდა ოთახის კარებში გადმომდგარი თამარი: თითიავე, ერთი აქ შემოიხედე. სადა ხარ?

— აქა ვარ, ქალბატონო, ხმა მოჰსცა თითიამა საგამდლო ოთახიდან: ფქვილსა და თაფლს ვამზადებ ფალუსტაკისათვის. ჩემს დიმიტრის პატარაობისას ძალიან უყვარდა ჩემი გაკეთებული ფალუსტაკი.

— ერთი ჯერ აქ შემოდი, თავდარიგი დავაწყოთ, სიხარულისაგან ლამის ტვინი გამომელაყოს. ერთი აქ შემო.

პატარა ხანს შემდეგ თითია, სიბერისაგან დაპატარავებული, შემოგოგდა თამარის ოთახშია.

— თითიავე, უთხრა თამარმა: მითამ ჩემი დიმიტრი დღეს მოვიდეს? უი, ვენაცვალე იმის ლამაზს თვალებსა!

თითია ჩამოჯდა ტახტის პირსა, ჯიბიდან ამოიღო შავი გამდლური კრიანოსანი და ხელში საანგარიშებლად გაიმართა.

— ქალბატონო, ცხენები როდის გაუგზავნეთ?

— ოთხშაბათს.

— დღეს რა არის?

— სამშაბათი.

— ოთხშაბათი ერთი, ჩააგდო თითიამ კრიანოსნის მარცვალი: ხუთშაბათი ორი, პარასკევი სამი, შაბათი ოთხი, კვირა ხუთი, ორშაბათი ექვსი, ესეც სამშაბათი შვიდი. სამი დღე ბიჭებს აქედამ დაუგვიანდებოდათ, ეს სამი დღე გამოვიდეთ, ახლა სამი დღე იქიდან სიარულს მოუნდებიან —ეს სამი დღეც გამოვიდეთ, ერთს დღესაც ქალაქში შეასვენებდნენ ცხენებსა,—ეს ერთი დღეც გამოვიდეთ, ჩამოაგდო თითიამ უკანასკნელი დანიშნული მარცვალი და თქვა: ბარიბარში გამოვიდა, დღეს უთუოდ მოვლენ. მერე თითონაც მეფწერა, რომ უთუოდ მოვალა.

— შენი კი არ ვიცი და მე კი, სწორედ გითხრა, ჩემო თითია, გული თავის ალაგას აღარ მიდგება სიხარულისაგან, უთხრა თითიას თამარმა.

— ვენაცვალე ჩემს მაცხოვარს, — მიუგო თითიამ, — რომ ჩემი დიმიტრის ნახვას კიდევ შევესწრები. გმადლობ შენ, ყოვლად მოწყალეო ღმერთო და ნეტარ ხსენებულო ღვთის მშობელო დედავ!

თითიამ გულზედ ხელი დაიკრა და პირჯვარი გადიწერა.

— მოეწერა სამშაბათს მოვალე, — ესეც სამშაბათი. ღმერთო, ეს დღე ისე არ დამიღამო, რომ ჩემი დიმიტრი არ მაჩვენო. ჩემო თითია, მე და შენ იმ ხანშია ვართ, რომ ჩემის დიმიტრის ერთის დღით წინ ნახვა ჩვენთვის დიდი რამ არი. უი, გენაცვალოს, შვილო, შენი მოუთმენელი დედა!

— მართალია, ქალბატონო, მაგრამ მე, რაკი იმას ვნახავ, თუნდა მაშინვე მოვკვდე, ბევრს არას ვინაღვლი.

— რას ამბობ, დედა-კაცო!... სიცოცხლე ეხლა გვინდა, რომ დღე და ღამ ჩემს დიმიტრის ზედ დავხაროდეთ. აქამდის რა იყო ჩვენი სიცოცხლე? ორი გამოყრუებული ბებრები ვისხედით ბუეზსავით ამ ოთხ-კედელ შუა და ეს წუთის სოფელი ხან გვაკენესებდა, ხან გვატირებდა. ეხლა კი „ღმერთო, ზოგჯერ პატიჟთა მომცემო, ზოგჯერ კეთილთა მზათაო“, ვენაცვალე შენს მალს, რომ ამ ბედნიერ დღეს შემასწარ.

ეს თქვა თუ არა, თამარმა მიიბრუნა პირი სახატესაკენ და სასოებით პირჯვარი გამოისახა. ამასობაში სიჩუმე ჩამოვარდა. თითიამ ჩალუნა თავი და რაღაცაზედ ჩაფიქრდა. ხშირად ჩალუნულს თავს ისეც მალლა აიღებდა და შეხედავდა თამარს, რომელსაც დაეკვირვა თვალი ხატებისათვისა და ტუჩებს აცმაცუნებდა, თითქო ჩუმად ლოცულობსო. თითიას ეტყობოდა, რომ თქმა უნდა რისამე და არც უნდა, თითქო მორცხობსო.

— თითია, მოუბრუნდა პატარა ხანს შემდეგ თამარი, — რაზედ ჩაგიღუნავს თავი? ეგ ჩვენს სიხარულს დღეს არ უხდება.

— ქალბატონო, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი, ერთი რამ მინდა გკითხო და რიდი კი მაქვს: მართლა ეგრე მოეწერა დიმიტრის, რომ ჩემს საყვარელს თითიას, ჩემს მეორე დედასაო გულ-მხურვალედ მოვეხვევით?“

— იმის ნახვა არ მეღირსოს, რომ მართალია.

ამის გამგონეს თითიას, ამ საწყალს ბებერს სიტყვა შეეკრა, სიხარულისაგან გული ამოუჯდა, ეტყობოდა, რომ თვალში ცრემლი მოერია, მაგრამ ცდილობს თავის შემაგრებას. ბოლოს კი გულმა ვეღარ გაუძლო, ტუჩები აუთრთოლდა, ნიკაპი აეწურა და აუკანკალდა და ორი მარგალიტი ცრემლი ობლად გადმოუცვივდა დამკნარს ლოყებზედა. თითიამ სწრაფლად მოიწმინდა სიხარულისა და მადლობისაგან გარდმოდენილი ცრემლი.

— თითია, ქა, რა გატირებს, — უთხრა ღიმილით თამარმა, — აბა ერთი ადევ სალომე, თევდორე და მზეარეულს აქ დამიძახე, შენც აქ შემოდი.

თითია წამოდგა და გავიდა გარედ.

— საწყალს გამდელს რა რიგად იამა, რომ ჩემმა დიმიტრიმ ეგრე მოიწერა, თქვა თამარმა, — სიხარულისაგან ცრემლი თვალში ველარ შეიმაგრა საწყალმა.

სალომე გოგო, მოურავი თევდორე, მზვარეული და თითია შემოვიდნენ. თითია ისევ ჩამოჯდა ტახტზედ, სხვანი კი ფეხზედ იდგნენ.

— შენ, ჩემო სალომე, ბძანა თამარმა, — ჩემი დიმიტრის ოთახი ლამაზად დაგავე, აბლაბუდები ჩამოწმინდე, დიდი ორხუა გააბღერტინე და იმით იატაკი მოჰფინე.

— ქალბატონო, გააწყვეტინა სიტყვა თითიამ, — ფეხთა ქვეშ სულ წახლება დიდი ორხუა.

— რას ამბობ, დედაკაცო, ჩემი დიმიტრის ფეხთა მეც გავეშლები, არამც თუ ორხუას დავიშურებ. შენ, ჩემო სალომე, ისე მოიქეც, რასაც მე გეუბნები. მეორე პატარა ორხუა ტახტზედ გაშალე, ზედ დააფინე ახალი ქეჩები, ქალაქილამ რომ მოვატანინეთ; ხავერდის მუთაქები რომ გვაქვს, თავსა და ბოლოში დააწყე. ვინძლო, ჩემო სალომე, ოთახი ლამაზად მოურთო, ფაქიზად დაახვედრო.

— ბატონი ბძანდებით, უპასუხა სალომემ, — სხვას ხომ არაფერს მიბძანებთ?

— არა, ჯერ კიდევ მამიცადე, იქნება მომაგონდეს რამე. შენ, ჩემო თევდორე, ეზო ლამაზად დააგვევინე. შე, ავო კაცო, როგორ ვერ მოასწარ ხეივნის გაახლება, სულ ჩამოწოლილია. ჰო, მართლა, სალომე, ის კაი სტოლი რომ გვაქვს, ფანჯრებ შუა დაუდგი. საწერ კალამი და პოშტის ქაღალდი სტოლზედ დაუწყე. თევდორე, თავლაც დააგვევინე.

— თავლას რა დაგვა უნდა? მოახსენა თევდორემ. იქ ხომ არ შემობძანდება?

— რა ვიცი, შვილო, იქნება თავლის ნახვაც მოუნდეს. პატარაობისას იმას ცხენები ძალიან უყვარდა. ახლა, თითიავ, სადილად რა გავაკეთებინოთ, იქნება სადილად მოვიდეს ჩემი დიმიტრი.

— რაც უყვარს, ის გავაკეთებინოთ, უპასუხა თითიამ, — აქ ყოფნაში ძალიან უყვარდა ჩიხირთმა, ჩიხირთმა გავაკეთოთ. მე კი უნდა გავაკეთო, იმიტომ რომ მარტო ჩემი გაკეთებული ჩიხირთმა უყვარდა.

— განა ჩიხირთმას მე კი ვერ გავაკეთებ? — თქვა წყენით მზვარეულმა, — ასეთს ჩიხირთმას გავაკეთებ, რომ თითიას თვალითაც არ ენახოს.

— უი, მეხი კი დაგაყარე მაგ სულელს თავზედა, — წააყარა ქოქოლა თითიამ, — ვერ უყურებ? არ ენახოსო! არა, ქალბატონო, ჩიხირთმა და ფალუსტაკი მე უნდა გავაკეთო, ვიცი რომ სხვის განაკეთს ის ისე მაღიანად არ მიირთმევს.

— კარგი, თითიავ, შენ ჩიხირთმა და ფალუსტაკი გააკეთე, შენ კი, — მიუბრუნდა მზვარეულს თამარი, — ლამაზი გოჭი დაკალ, ცივად მოხარშე, კარგი ინდაური შეწვი და შაქრის პურებიც გააკეთე. ჰო, მართლა, თევდორე,

ხაბაზსა უთხარი, რომ პური გამტკიცოს და კარგი შოთები დააკრას, ჩემს დიმიტრის შოთები ძალიან უყვარდა. თითიავ, ღვდელი უნდა დავიბაროთ, რომ ჩემი დიმიტრის მოსვლის უმაღლეს პარაკლისი ვახდევინოთ.

— არ იქნება ურიგო, ოღონდაც პარაკლისი უნდა ვახდევინოთ, მიუგო პასუხად თითიამ.

— მაშ, თევდორე, ერთი ვინმე გაგზავნე ღვდელთან, რომ შინ იყოს და დიმიტრის მოსვლის უმაღლეს აქ ამოვიდეს. ეხლა წადით, ყველამ თქვენ თქვენი თავდარიგი ნახეთ. თითიავ, შენ აქ იყავ, ყველას უთხარი, რომ ვინც პირველად მახარებს ჩემი დიმიტრის მოსვლას, კაცი იქნება, კაი ჩოხას უყიდი, გოგო იქნება,—კაი კაბასა.

სალომე, თევდორე და მზვარეული გავიდნენ.

— თითიავ, შენც უნდა მაირთო დღეს. შენი ჭირიმე, ჩემი დიმიტრის გამოგზავნილი ახალი კაბა ჩაიცვი.

— უი, რას მიბძანებ, ქალბატონო? მეტად მხიარულია, ჩემ ხნიერობას არ მოუხდება. ვინ რას იტყვის. არა, მე ახალი, თაღხი კაბა რო მაქვს, იმას ჩავიცვამ.

— არა, თუ გიყვარდე, დიმიტრის გამოგზავნილი კაბა ჩაიცვი.

— რას ბძანებთ, გეთაყვა, სიცილად არ ვეყოფი ხალხსა.

— თუ დიმიტრი გიყვარს. დღეს, ჩემო თითიავ, ჩვენი, ბებრუხანების ქორწილია, მეც პატარძალსავით მოვიფრანჭები, ჩემს ქვრივობის აქედ სოსანი კაბა არ ჩამიცვავს და დღეს მეც იმის ჩაცმას ვაპირობ. თუ დიმიტრი გიყვარს, ჩემო თითიავ! იამება, რომ მხიარულად დავხვდებით.

— ბატონი ხარ, რაკი ეგრეა, ჩავიცვამ, ამაზედ უკეთესს დღეს სადღა შევეყრები, ჩავიცვამ, თქვენმა მზემ.

— მადლობელი ვარ. მაშ ეხლა წადი, შენ შენი საქმე ნახე და მე ხატებს ჩამოვიღებ და გავწმინდავ, ვენაცვალე ამათ მადლს, რომ ჩემი შეილის ნახვას მაღირსებენ.

თითია გავიდა. თამარი წამოდგა ტახტიდამ, მივიდა სახატესთან, მოიყარა მუხლი და ხელებ აწვდილი დიდხანს და დიდხანს ლოცულობდა.

ეს ამბავი იყო თექვსმეტს მარიამობისთვის, დილის ხუთს საათზედა.

II

თამაროს სახლში ყოველიფერი მზად იყო დიმიტრის მისაღებად, მაგრამ თითონ დიმიტრი არსაით ჩანდა. თამარი და თითია მორთულები ისხდნენ ფანჯარასთან, რომლიდამაცა მთელი ეზო ჭიის კარებამდინა ჩანდა, და მოუთმენელად შეჰყურებდნენ წინ გაზიდულს საურმე გზასა. ის დღეც დაღამდა. საწყალი თამარი და თითია არ მოშორებიან ფანჯარასა, მინამ მოხშირებულმა ბინდმა არ დაუშალად ყურება. მხოლოდ მაშინ ჩამოეცალნენ საწყალნი ბებრები ფანჯარას და მოწყენილის სახით დასხდნენ ტახტზედა.

დაიდგეს თამარმა და თითიამ შუაში სანთელი, ამოიღეს კრიანოსნები ხელში სათამაშებლად და გასართობლად. იმ ოთახის სიჩუმესა კრიანოსნების მარცვლის ერთმანეთზედ ცემა არღვევდა. გაჩუმებულნი და სევდიანი ბებრები ხან ერთმანეთს შეხედავდნენ ხოლმე, ხან უნებლიეთ მიიბრუნებდნენ თვალს ფანჯარისაკენ. ვახშმობაც მოვიდა, მაგრამ დიმიტრი არსად იყო.

— თითიავე, წამოიძახა ბოლოს თამარმა, — მგონი დღეს აღარ მოვიდნენ. ლამის დიდი ვახშმობაც მოვიდეს.

— ჰო, ჰო, ლამის მოვიდეს დიდი ვახშმობა. უი ტყუილ უბრალოდ არ წამიხდა ჩიხირთმა, მერე ასეთი გამოვიდა, რომ თავის თავს თითონ შეჰსჯამდა. დიდი ხანია მაგისტანა ჩიხირთმა მე არ მამსვლია. თქვენ მაინც მიგერთოთ, ქალბატონო!

— რა მაგისი მცხელოდა, სიხარულისაგან დღეს არც კი დაგნაყრებულვარ. მე მაინც იმედს არა ვკარგავ, იქნება ამაღამ მოვიდნენ.

— იქნება მოვიდნენ, მაგრამ ჩიხირთმა მაინც აღარ ევარგება. აბა დილით გაკეთებული საქმელი, მერე ჩიხირთმა, ვახშმისათვის რაღად გამოდგება. ჩემს დიმიტრის ეგონება, რომ თითიას ჩიხირთმის გაკეთება დავიწყებიაო. თქვენმა მზემ ქალბატონო, თუ უწინდელზედ უკეთ არა, ნაკლებ არც ეხლა ვაკეთებ. ფალუსტაკს კი არა უშავს რა, თუნდა ორი კვირაც დარჩეს. ფალუსტაკიც კარგი მომივიდა.

ბებრები კიდევ ჩაჩუმდნენ. დადგა დიდი ვახშმობაცა. ბოლოს მამალმაც იყივლა. არც ერთს ბებერს დიმიტრის ლოდინში ძილი არ მორეცია. ბიჭებსა და გოგოებსა დიდი ხანია ეძინათ მუშაკის ძილითა. ეზოში, თუ სახლში არაფერი ხმაურობა აღარ ისმოდა. თამარმა გადიწყვიტა იმედი დიმიტრის მოსვლაზედა, მაგრამ ძილს მაინც არ აპირობდა. თითია გვერდთ უჯდა და ხანდისხან გაეხმაურებოდა. უეცრად კარებმა იგრილა და ერთი თოთხმეტიოდ წლის პატარა ბიჭს ტყაპანი გასძვრა თამარის ტახტის წინ. ბებრები შეკრთდნენ.

— ქალბატონო, ქალბატონო, ყვიროდა წაქცეული პატარა ბიჭი, — ქალბატონო ჩოხა, ჩოხა!

— უი, გაგიწყრა ღმერთი, შე კუჟრავ, შენა, წამოიძახა თამარმა, რაკი იცნო თავისი მეძროხე. გულები არ დაგვიხეთქა ამ წყეულ შეჩვენებულმა. რამ გაგავიჟა, ამ მამლის ყიულისას რისთვის მეერთიე აქ?

— ჩოხა, ჩოხა, ქალბატონო, იძახოდა დაღალული პატარა ბიჭი, რომელიც ამ ლაპარაკში წამოდგა და დაგლეჯილის ჩოხის კალთით იწმენდდა ცხვირიდან წამსკდარს სისხლსა: ქალბატონო, ჩოხა, ჩოხა!

— რა ღმერთი გასწყრომია ამ ბიჭსა, ეშმაკის დაკრულსა ჰგავს. ბიჭო, რა ჩოხა, რას მიედ-მოედებო? თითიავე, ერთი უშველე, ხომ არ გაგიჟებულა.

— არა, ღმერთმან იცის, ქალბატონო, არ გაგვიჟებულვარ. თქვე რომ ჩოხა დაჰპირდით, ვინც მახარებსო.

— მერე? ჰკითხა ელდა ნაცემსავით თამარმა.

— მერე ისა, რომ ის ჩოხა ჩემია.

— ბიჭო, თქვე ერთი რას ამბობ, ლამის გული დამეღიოს.

— მე მინდოდა, რო ეგ ჩოხა მე მრგებოდა. დაბინდდა თუ არა, მე წაველ და ჭიის კარებთან დავწექ. თუ მოვლენ მეთქი, მე პირველად გავიგებ.

— მერმე მოვიდნენ? ჰკითხა ლელვით თამარმა.

— მოვიდნენ, ქალბატონო, მოვიდნენ. ჭუკალას ხმა ვიცან, იმან დაიძახა ვინა ხართ, კარი გააღეთო. მე მაშინვე აქედ გამოვიქეცი.

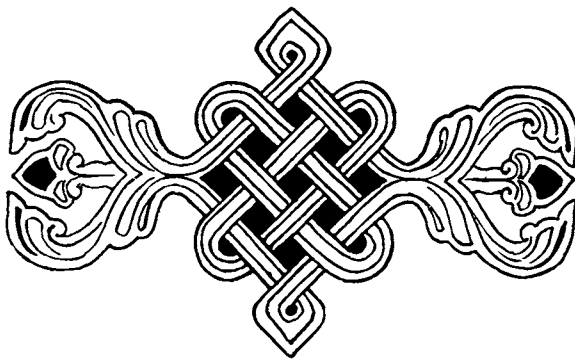
— კარი არ გაუღე? ჰკითხა ისევ თამარმა.

— იმისთვის ვისა ჰსცალოდა, მე მაშინვე მახარობლად გამოვწკრინდი, კარი ისევ გაუღებელი დარჩა. ჩოხა მე უნდა მიბოძოთ.

მოისმინა ეს თუ არა თამარმა, გატაცებულსავით წამოვარდა ტახტიდამ, თითიაც, თითქო თავს ზარი დაეცა, ხან ერთის კარისაკენ გაცუნცულდებოდა, ხან მეორისაკენ და არ იცოდა რა ექმნა. თამარი კი გამოვარდა გარედ და საშინელის ხმით ყვიროდა:

— სალომე, თევდორე, ხაბაზო, ვინა ხართ, მოვიდნენ, მოვიდნენ, არიქა კარები გაუღეთ.

ამ ხმაურობაზედ ბიჭები და გოგოები გამოცვივდნენ გარედ და ჭის კარებისაკენ გასწიეს.

მ ო თ ხ რ ო ბ ა

იგი წაჟა და სხვა მოჟა ჭურჭასა სამაღნაბთსა.

I

მე იმას შევხვდი ერთის დიდის კაცის წვეულებაში. „ტურფად დარახტულ და დაკაზმულთ ქალ-კაცთა შორის, რომელნიც მის გარეშემო ჯიკველასავით ირევოდნენ, განდგეილად და განშორებულად მათგან იჯდა იგი მარტო ერთს კუთხეში და უყურადღებოდ გამოიჭრიტა თავის კუთხიდან, როგორც ია სურნელი და მშვიდობიანი თავის ჩრდილიდანა. უგემურს და თითქო ნაბძანებს მხიარულებაში იგი არ ერეოდა, თუმცა კი გონიერი თვალნი მისნი თან ზღვედნენ იმ კრელოს ხალხსა.

იმისი სახის მეტყველება რაღაც მშვიდობიანის მშვენიერებით და კეთილშობილის სიამაყით საესე არას აჩენდა იმისთანას, რომლითაც მის მაყურებელს შეეძლო ეცნო, რომ იგიც თანაზიარია იმ უგულო მხიარულებისა, რომელიც დიდ კაცის შეყრილობაში მეუფებს ხოლმე. მშვენიერო ქალო! წარსულთა დროთა მოგონებამ განმიღვიძა ბევრი რამ იმისთანა, რომლის წარმოდგენითა უკეთესნი ძარღენი მწყდებიან; სხვათა შორის განმიღვიძა შენი სახეცა, შენი სახელიცა, რომელსაც არავის ვაუწყებ და რომლის მოგონებითაც განმიცხოვლდება ხოლმე უკეთესნი ჩემნი იმედნი კაცის სიწმინდეზედ და სიკეთეზედ.

კავშირი, რომელიც ჩვენ შორის იყო, იყო წმინდა, ვით მცნება ღვთისა: მე შენ პატივს გცემდი ვით უკეთესსა დედა-კაცსა და თაყვანება ჩემი ამის გარედ არ გადიოდა და არც გასულა.

ხსენებულს ყრილობაში მე შევხვდი მას მეორედ, იგი იყო მაშინ თექვსმეტის წლისა. მე მის სახეს არ აგიწერ, მკითხველო, იმისათვის, რომ საცა ლაპარაკია სულის სიღონეზედ და ადამიანობის ზნეობითს ძალაზედა, იქ სახე შენთვის საჭირო არ არის.

მე როგორც ნაცნობი მივედი მასთან და ნება ვჰსთხოვე მასთან დაჯდომისა. თავის დაქნევით მანიშნა ნების დართვა. მე დავჯეგ.

— მე მიკვირს, რომ ამ საუცხოვო მხიარულებაში თქვენ მონაწილეობა არ მიგიღიათ, დავიწყე მე: რათა ზიხართ მარტო?

— მე მიკვირს, რომ თქვენ ეგ გიკვირთ,—მიპასუხა მან და, თითქო ლაპარაკი აღარ უნდაო, თვალი ააღევნა ხალხსა.

— საკვირველი რა არის, რომ მე გავიკვირვე თქვენი მარტოობა ამ დიდს წვეულებაში. თქვენს ხანში ეგ სწორედ საკვირველია.

იმან ამაზედ მე პასუხი არ მაღირსა, ხოლო ტუჩები აიწურა და მით მაჩვენა, რომ ჩემი ეგ სიტყვები არ მოეწონა.

— მე როგორც გატყობთ, დღეს ვერა ხართ ლაპარაკის ქეიფზედ,—კვლავ დავიწყე მე.

— მაგისას ვერას მოგახსენებთ, მიპასუხა იმან,—არის ერთგვარი ლაპარაკი, რომელიც კაცს ქეიფზედ ვერ მოიყვანს.

— ესე იგი სულელური—დავასწარ მე.

— თუნდა სულელურიცა.

— მაღლობელი ვარ დაუბრუნებლობისათვის და პირში თქმისათვის.

— არა ღირს მაღლობად.

— რატომ? დაუბრუნებლობა და პირში თქმა ჩვენს საუკუნეში ღირსებაა.

— ნუ თუ მართალსა ბძანებთ, მომიგო მან გაკვირვებით და ჩემკენ მობრუნდა,—ღირსებააო, პირველად მესმის.

— საკვირველიც არ არის: თქვენ იმისთანა წრეში ცხოვრობთ, რომ მართლათაც უნდა დავიჯერო, რომ პირველად გესმისთ.

— თქვენ ჩემ წრეს თავი დაანებეთ. იგი განსაკიცხველი კი არ არის, შესაბრაღისია.

— მე იმ წრის განკიცხვას დავეჩვიე და ამ ჩვეულებას თქვენის პატივის ცემითაც ვერ გედევნებო.

— როგორ თუ დავეჩვიეთ? მე არ მესმის.

— იქნება ვერც გაიგოთ.

— იმიტომ ხომ არა, რომ მამა-პაპის თქმულისამებრ დედა-კაცს თმა გძელი აქვს და ჰკვა მოკლე.

მე ეგ არ მინდა მეთქო. მე მარტო იმას ვამბობ, რომ კაცმა უნდა ან თვალთ იხილოს, ან გამოისცადოს ტანჯვა მრავალთა, რომ სრულის სიძულელით შეიძულოს ის, რაც იმ ტანჯვის მიზეზია. ჩემის ფიქრით ერთი მიზეზთაგანი ის არის, რომ კაცთა ცხოვრების ანბანში ასო მთავრულები არიან, რომელნიც იხმარებიან წერტილს შემდეგ, ესე იგი მის შემდეგ, როცა აზრი წყდება.

— კარგი მკაფიო ოხუჯობა გცოდნიათ, მიპასუხა მან დაცინვით: მაგრამ ამ ქებასთან ესეც უნდა გითხრათ, რომ მე თქვენთან ლაპარაკი არ შემიძლიან. ამას უღონობაში კი ნუ ჩამომართმევთ, მე იმიტომ არ შემიძლიან, რომ თქვენ ერთს საგანზედ არა სდგებართ და ფეხს ვერ იმაგრებთ, რაზედაც დადგებით ხოლმე. მე ვგონებ, რომ მრავალთა ტანჯვის მიზეზი თან მიუყოლებლობა და დაუდგრომელობა არის. თქვენ როგორ ფიქრობთ?

— იქნება ეგეც მართალი იყოს.

— მე მიხარია, რომ თქვენ მართლმსაჯულობის ნიჭი გქონიათ, რადგანაც თქვენი თავი თქვენვე განკიცხეთ.

ძალიან მომეწონა იმ ქალის ესეთი გაბედვით ლაპარაკი და პირში თქმა. ეგ პირში მიხლა სიმართლისა, დაუირიდებლობა, რომელსაც ქვეყანაში უზღელობას ეძახიან, მე ყოველთვის ტალანტის და ნიჭიერების ნიშანი მგონია. მე ჩემს გულში გავიფიქრე, რომ ამ ქალს გაფრთხილება უნდა და ისე დავიჭირე საქმე.

— რაში შემწამეთ დაუდგრომელობა? ვკითხე მე.

— ნუ თუ არ გესმით რაში? თქვენ დაიწყეთ ლაპარაკი მასზედ, რომ უნდა თუ არა უგუნურებას განკიცხვაო, მერე არ ვიცი, რომელ ხილით ამ განკიცხვიდამ გადახვედით სიძულილზედ. რომელზედ მოგცეთ პასუხი?

— თუნდ იმაზედ, რომ მე ვამბობ უგუნურებას განკიცხვა უნდა მეთქი.

— ჯერ მიბძანეთ, რაზედ ააშენეთ ეგ განკიცხვის უფლება.

— კაცის წაუმხდარ ბუნებაზედ. ყოველს ცუდს გამოაშკარავება უნდა, საქვეყნოდ გამოფენა.

— რისთვის?

— სხვათა საზიზღრად.

— ნუ თუ ეგ არის თავი და ბოლო კაცის მოქმედებისა?

— მე მგონია.

— სრულებით შემცდარი ხართ. საზიზღარი არის იმისათვის, ვისაც უთქვენოთაც განწმენდილი აზრი აქვს, ამ გვარ ხალხს თქვენი გამოფენა არ უნდა. ცუდი თითონ საზიზღარი არ არი: ჩემის ფიქრით ცუდი და კარგი ქვეყანაზედ თავის თავად არ არსებობს. მგონი, თუ მეხსიერებამ არ მიღალატა, შეგსპირი ერთ ადგილას ამასვე ამბობს და უმატებს, რომ კაცის აზრი (?) არისო ერთი საგანი ცუდი და მეორე კარგი.

— ეგ მართალია.

— მაშ თუ ეგ მართალია, თქვენ მტყუანი ხართ, იმიტომ აქ განკიცხვა, ესე იგი გამოფენა ცუდისა, კი არ უნდა, კაცის აზრის განწმენდა უნდა. ესე იგი ყოველი ჩვენგანი იქამდინ უნდა განვითარდეს, რომ მის გონიერებას თავისი საკუთარი საზომი ჰქონდეს. აი მოედანი. იღვაწეთ გულმტკივნეულნო გამკიცხველნო!

— განკიცხვა ერთი იმ ღონისძიებათაგანია, რომლითაც ადამიანს შეუძლიან მაგ განვითარებამდინ მისვლა.

— კაცის გამცარცველს, ანუ კაცის მკვლელს დაუხატეთ მისი ავკაცობის სურათი, განეწმინდება გონება!...

— იმისთანა სურათს ხომ ვერ დაუხატავთ, რომელსაც იგი თავისთვისა შეტკმნის ხოლმე და ყოველთვის თვალწინა აქვს. რატომ არ ეზიზღება თავისი ზელობა?

— იმათთვის განკიცხვას ძალა არა აქვს, ისინი სწეულნი არიან ჩვენ შორის. იმათ წამლობა უნდა. ხოლო იმათი სიცუდის გამოფენა სხვას შეაყენებს.

— თუმცა მე ეგ არა მწამს, მაგრამ მაგაზედ დაგეთანხმებით. ახლა გადავიდეთ იმ წრეზედ, რომლის განკიცხვაც თქვენ ჩვეულებათ გაგიხდიათ. თქვენის აზრით თქვენი განკიცხვა იმ წრეს ვერ გაასწორებს, როგორც ცუდს კაცს მისი ცუდის საქმის გამოფენა. ახლა ერთი ეს მითხარით, მაშ რიდასთვისა ჰკიცხავთ. რომ სხვანი შევაყენო, მეტყვით მე. რაზედ უნდა შეაყენოთ?

— რომ ის ცუდი არ მიითვისოს, რაც თან ზღვეს იმ წრესა.

— არ შეიძლება დამისახელოთ ის ცუდი?

— უქმობა, ფართიფურობა, ქარაფშუტობა და ყველაზედ მავნებელი სხვისით ცხოვრება.

— ქარაფშუტობა და ფართიფურობა ყველა კაცის ჭირია საერთოდ და განსაკუთრებით თქვენისთანა კაცებისაც, უკაცრავოდ კი არ ვიყო.

— ნურას უკაცრავოდ. თქვენის ლაპარაკის ჰანგს მე ყური შევაჩვიე. თუმცა ყურსა ჰსჭრის, მაგრამ გონებას აღვიძებს.

— რაც შეეხება უქმობას და სხვისით ცხოვრებას ამაზედ, აი რას გეტყვით. უქმნი თავიდან ბოლომდინ ყველანი ვართ. სხვისით ცხოვრება ყველას გვიყვარს. არც ერთზედ და არც მეორეზედ მგონი თქვენც უარი არა თქვიათ. ჩემის ფიქრით შრომა კაცის ბუნებას ეჯავრება და სიამოვნებას, სიტკბოებას კი კაცის ბუნება ეტანება. მთელი კაცობრიობის ცხოვრება ამ ორთა გრძნობათა ბრძოლაა, ერთ მხრივ იბრძვის შრომის სიძულილი, მეორე მხრივ სიამოვნების სურვილი.

— არა, შრომა—ცხოვრებაა, ცხოვრება—სიამოვნებაა.

— ეგ მარტო ლამაზი ფრაზაა ჩემის ფიქრით. მე კიდევ ჩემს აზრს მივეუბრუნდები, რომელიც არ გამათავებინეთ. უნდა ამაზედ დამეთანხმოთ, რომ შრომა კაცის ბუნებასა ჰსძულს. ეს სიძულილი ასეთი ძლიერია, რომ მე გმონია, კაცი იმოდენა შრომასაც არ იკისრებდა, რომ ჰური ელექტა, თუ რამ სხვა ღონისძიება ჰქონოდა იმავე საჭიროების შესამსებელად. მაგრამ აი საქმე რაში მდგომარეობს. სიამოვნება, რომლისათვისაც კაცი იბრძვის, რომლისათვის თვისთა შეძლებულს შრომას კისრულობს, ის სიამოვნება უნდა კაცობრიული იყოს, აზრით და ზნეობით სავსე. მართალია ის წრე, რომლის განკიცხვაც თქვენ ჩვეულებათ გამხდარა, იმ სიამოვნებით კმაყოფილია, რაც მას გარს ახვევია. დანაშაულობა იმათი მხოლოდ იმაშია, რომ კაცობრიულს, ესე იგი, უმაღლესს სიამოვნებას, როგორც ზრუნვას მოყვასისათვის, მოქმედებას სხვის კეთილდღეობისათვის, შევლას ქვეყნიერობის ფეხის წინ წადგმაში, არა ჰსცნობენ. არა ჰსცნობენ იმიტომ, რომ მეცნიერების სინათლე არ მოხვედრია მათ და თვისი სიამოვნება ჰამა-სმასა, ტანსაცმელსა და მეჯილიშობას იქით ველარ გადუცილებიათ. განგვანათლეთ, აღგვიმაღლეთ, განგვიწმინდეთ და ჩავვისახეთ დიდნი სიამოვნებანი და მაშინ დამერწმუნეთ, გულ-ხელ დაკრეფით არვინ გაიფუტებს ცხოვრებასა.

რამოდენათაც კაცში დიდია სიამოვნების სურვილი, იმოდენად მასში ძლიერია ბეჯითობა შრომაში, რადგან ქვეყანაზედ სიამოვნება უშრომოდ არ მოიპოვება. შრომა კაცსა ჰსძულს, მაგრამ აუცილებელია. რამოდენათაც სიამოვნება მაღალია და შესაფერია ღვთის კერძ კაცისა, იმოდენად შრომა, როგორც გზა მიმავალი სანატრელ საგნამდინა, ხალისიანია. მხოლოდ მაშინ კაცი შეიყვარებს ხოლმე შრომას და ბუნებით სიძულილს მოჰსპობს, როცა იგი მიაღწევინებს ხოლმე დიდ საგნამდინა. საქმე საგანია, რომლის მიხწევაც ადამიანისათვის არის უმაღლესი სიამოვნება. ხალხს მიეცით სურვილი დიდის კაცობრივის საგნის მოპოვებისა და შრომას იგი სურვილი არამც თუ წაართმევს ყოველს მას, რაც კაცს შრომაში ჰსძულს, არამედ თვით შრომას, თავისთავად საძულველსა, დიდი საგანი სიამოვნებათა ხდის. მარტო ამით აიხსნება ის საკვირველნი ღვაწლნი და შრომაში და ჯაფაში ჯანის დაღევა, რომელნიც უკეთესს კაცთა ცხოვრებაშია წაგვიკითხავს. წინ გამოხატული საგანი ჰსცვლის სიამოვნებათ შრომასა, თავისთავად უსიამოვნოსა. ეს არის ჩემი აზრი. ამას მერმეთ მგონი უბრალოდლა მკითხამთ, რატომ ჩემი წრის ხალხი არა შრომობსო. იმიტომ არა შრომობს, რომ საგანი არა აქვს. იმ მცირედს საგანს, რომლითაც იგინი იოლად მიდიან, მცირედის შრომითაც აღვილად პოულობენ. რიღასთვის იშრომონ? შრომა ღონისძიებაა მისაღწევად რისადმე. ეგრე რომ არ იყოს, ნაცარქექიობაც შრომა იქნება, და თქვენის აზრით იგივე ნაცარქექიობა, ვითარცა შრომა, ცხოვრება იქნება და ის ცხოვრება—სიამოვნება.

— კარგად გამრიყეთ, ვუპასუხე მე.

— ჯდიახ, ჩემო ბატონო, იმისთანა ხალხი, რომლის გამოხატულობაც ჟამთა ვითარებით უმაღლესს საგნებიდამ მარტო ჰამა სმაზედ დამდგარა, ანუ რომელსაც მცირე საგნებიდამ გონება მაღლა ველარ აუცილებია, ის ხალხი უფრო შებრალების ღირსია, ვიდრე განკიცხვისა. ან რად გინდათ, რომ მაგ წვრილმანის საგანთა მისაღწევლად იშრომონ. ეგ ნაცარქექიობა იქნება. სხვისით ცხოვრებენო, მართალია. ეგ არის ცხადი საბუთი იმათის უღონობისა, შეუძლებლობისა. ჩემი კანონია: უღონო შეიბრალებ და ნუ განკიცხავ.

— მაშ თქვენის აზრით შებრალებაზედლა უნდა დავდგეთ და ქვეყანა თავისთავად გასწორდება.

— ეხლანდელნი მცონარე და უქმობით სავსენი ყმაწვილ კაცნი დიახ გაიხარებენ, რომ ეგ აგრე იყოს. მაგრამ არა, ბატონო! თქვენს სიხარულს ფრთები მოეკვეთება, როცა ვიტყვი, რომ ქვეყანას გონების გახსნა უნდა, ქვეყანას სწავლა უნდა, ქვეყანას გაზრდა უნდა. თუ რამ შეგვიძლიანთ, იმოქმედეთ.

— თქვენ რაღას აპირობთ?

— მე? ამ ჟამათ მარტო ტანციობას. გნებავთ?

— დიდის სიამოვნებით.

მოვხვიე ხელი და ტრიალით შევერიენით ხალხში.

II

გავიდა ორი თუ სამი თვე. იმ ქალს კიდევ შეეხვდი ტეატრში. თუმცა მინდოდა იმის ლოჯაში შესვლა, მაგრამ მოვერიდე, რადგანაც ვიზიტი არ გამეკეთებინა. იმანაც თვალი შემასწრო და მანიშნა, რომ შემიძლიან იმის ლოჯაში შევიდე. მეც ავედი. შევედი ლოჯაში თუ არა და დავჯეგ მის გვერდით სკამზედ, იმან მითხრა:

— მინამ თქვენ აქ ამოხვიდოდით, მე ვფიქრობდი: ეს ადამიანები, რომელთაც მე და თქვენ ვეკუთვნით, რად იჭირებენ საქმეს, რომ სხვა და სხვა მოგონილის სულელურის წესით, რომელსაც ზდილობას ეძახიან, ერთი ერთ-მანეთს თავისუფლებას ართმევენ.

მე მეგონა ამას ჩემზედ ამბობს მეთქი, რომ მე თითონ ლოჯაში არ ავედი.

— მეც სწორედ მოგახსენო, — ვუპასუხე ჩემის თავის გასამართლებლად, — ეგრე ვფიქრობ, მაგრამ ვერ გავბედე აქ ამოსვლა, მით უფრო, რომ...

— მე არ გეგონეთ თანამოზიარე მაგ ფიქრისა განა? გამაწყვეტინა სიტყვა. მაგრამ ესეც კი უნდა ვჰსთქვა, რომ მე სრულიად თქვენზედ არ მოგახსენეთ ის, რაცა ვჰსთქვი. მე ამ პიესაზედ ვფიქრობდი. ის სულელი ქალი სცენაზედ იტანჯება მისთვის, რომ მისი სულელი მამა ნებას არ აძლევს, რომ თავის საყვარელ კაცთან შეერთდეს, რადგანაც ქალის არჩეული კაცი დიდი ჩინების და შეძლების პატრონი არ არის. მე ვიცი, რომ ამ ტეატრში ორი კაციც არ იპოვება, რომ მამა არ გაამართლონ. საკვირველი კია. თითონ გონების დაუკითხავათ დაიხატვენ ხოლმე კაცის ღირსების სახეს და, ვინც იმ დახატულობით აღტაცებაში არ მოდის, არ მოსწონთ. რად იკლავს ის სულელი ქალი თავს, წავიდეს და თითონ დაიწეროს ჯვარი. მაგრამ სულელს ეშინიან, გარყენილობაა მამის უნებურად გათხოვებაო — ეს არის რიგიანის ზრდილობის დასკვნა. კაცის ბედნიერება ისეთი ძვირფასია, რომ მაგისტანა წვრილმანის წესიერებით არ უნდა შებკროლდეს. მაგრამ ნახეთ, რა გავლენა აქვს დამდგარს და ცხოვრებაში მიღებულს სულელობას. მე დარწმუნებული ვარ, რომ ბოლოს ის ქალი იმას შეირთავს, ვისაც მამა აურჩევს და, თუ ავტორი უხეირო მწერალია, ამ მამის ქცევას ქებას შეასხავს.

— იმისათვის, რომ კაცმა მონების ჯაჭვი გაწყვიტოს, სულის ღონე უნდა. იმ ქალს ეგ არა აქვს.

— მე მაინც იმას ვამბობ, რომ კაცი კაცად გახდეს, ამის ღონეთ მარტო ცოდნა და განათლებაა. არა ღონე არ ექნება გაუნათლებელს კაცს თავის ჯაჭვის დასამტვრევლად. მე ვფიქრობ, რომ ჩვენში ან სულ არ არიან ამისთანა კაცნი და თუ არიან, ძალიან ცოტა.

— ეგ ცხადია.

— უნივერსიტეტში ნამყოფნი კი ბევრი ხართ.

— ეგ რაზედ მიბძანეთ?

— იმაზედ, რომ თუ ჩვენში მცოდნენი და განათლებულნი ცოტანი არიან, ან სულ არ არიან, მაშ უნივერსიტეტში რას აკეთებდით მაგდენი ხალხი?

— იმას ვაკეთებდით, რომ შინაურობაში წამხდარი გული და ზნეობა ჩვენი ცოტად თუ ბევრად გავისწორეთ, გადავიკეთეთ. ჩვენ ვჯობივართ ჩვენზედ ცუდებს, ეს არის ჩვენი სახელი.

— შორს არ წასულხართ.

— ცოტათი მაინც ხომ წავედით წინ, თქვენ კი უკან და უკან მიდიხართ.

— ვინ ჩვენ?

— ქალები, ესე იგი მთელი ნახევარი საქართველოსი.

— უნივერსიტეტი ჩვენთვის დახურულია.

— გაიღეთ კარები და შედით.

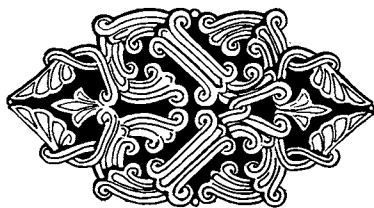
— მოუმზადებლნი?

— მოემზადებით.

— რომ არ გვამზადებთ?

— კიდევ ეგა, რომ თქვენ სულ მზა-მზაობა გინდათ. თქვენ ვერას კარგს ვერა იქთ, თუ (?) შეველაზედ ხელს არ აიღებთ. იბძოლეთ და წაიღეთ. თორემ დაგიკრებიან ხელები და შესცქერით: აცა, კარს გაგვიღებენო და ჩვენც დავინახავთო მზიან ქვეყანასაო.

— ძალიან კარგი. ვსთქვით გამოვამტვრიეთ ჩვენთვის დახურული უნივერსიტეტის კარები, დავასრულეთ კურსი, მერე სად მოვიხმართ ჩვენი სწავლა და ცოდნა? რისთვის გვინდა?..

დედის ანდერძი

ას ერთი წელიწადია, რაც ანტონა მწყერიაშვილის ჯალაბი ბაბაღე ქვეშაგებად არის ჩავარდნილი. არ იქნა ვერ მორჩა და ვერ და, სწორედ რომ ესთქვათ, არც არა იმედია მორჩენისა. კაცმა რომ ჰნახოს, იტყოდა: ეს ამ ქვეყნისა აღარ არის, პირი იმ ქვეყნისაკენ აქვს მიბრუნებულიო. სულ ოცდა ათის წლის დედა-კაცია, მაგრამ ბედი ჰლამის გამოასალმოს ამ წუთის სოფელს. თვითონ საცოდავ დედა-კაცსაც გულმა შეუტყო, რომ დღენი მისნი დათვლილია. თითქო შეეჩვია კიდეც ამ წყეულ, შეჩვენებულ ფიქრს და არც არავის უჩივის, არც არავის ემდურება, არც არავის ესაყვედურება.

— აღსრულდეს, ღმერთო, ნება შენო, რაკი ასე ინებე, რომ ჩემი ორი ობოლი უბატრონოდ უნდა დარჩეს ამ ტრიალ ქვეყანაზედაო, იტყოდა ხოლმე უნუგეშო სნეული და გულში რა ტკივილი. აუვარდებოდა ამის თქმაზე, — ეგ იცის ღმერთმა, რომელსაც ასე უდრტვინველად, ასე მოთმინებით ემორჩილებოდა სასოწარკვეთილი, იმედ-გადაწყვეტილი საწყალი ბაბაღე.

მისი ქმარი ანტონი, კაი, პატიოსანი გლეხ-კაცი, ჰხედავდა ამ ყოფას თავის საყვარელ და ერთგულ მეუღლისას, სწუხდა და თავში იცემდა. ამა-ნაც იცოდა, რომ ყოველი ღონე ადამიანისა უქმია საყვარელი ჯალაბი კვლავ ამ ქვეყნისათვის გამოუბრუნოს. რა არ იმოქმედა, რა არ იცა თავში სხვისა სიტყვით და სწავლებით, რა ხარჯი არ გასწია: ეს ხატი რამდენჯერმე არ ალოცვინა, ეს ექიმი არ მოიყვანა ქალაქიდან, ეს ათას ნაირი წამლები არ გაუკეთა, ეს ათას ნაირ ბალახებში არ ჩააწვინა, ეს სოფლები არ მისძრამოსძრა კითხვითა და ექიმების ძებნითა, ეს ვის არ დაადებინა ხელი, ვის არ ეხვეწა და ემუდარა ჩოქვითა, თქვენი ჰირიმე, ცოცხალს ნუ გამომასალმებთ ტოლ-ამხანაგსა და ეს ჩემი ერთსული და ერთხორცი დედა-კაცი შემარჩინეთო, ამაზე შავებს ნუ ჩამაცმევთო, მაგრამ არსაიდან არა ეშველა-რა. ბაბაღე, როგორც სანთელი, დღე და დღე თვალწინ უდნებოდა.

საცოდავი ანტონი, ამისი მნახველი და მაყურებელი, გარეტებულსავით დადიოდა. იმისთვის აღარც სადმე ლხინი იყო, აღარც სადმე ჰირი, აღარც სადმე ერი, აღარც სადმე ბერი. აღარც მეზობელი ვინმე ეხალისებოდა, აღარც

მახლობელი. ამ ღვინში პირველ მოღვინარს, ქირში პირველ მომჭირნეს კაცს დღეს თავის თავი მეტ ხორცად მიაჩნდა ქვეყანაზედ. ქვეყანა მისთვის შეიქმნა უცხო და იგი ქვეყნისათვის, თითქო მარტო ბაბაღე ანათესავებდა ქვეყანას და ანტონს ერთმანეთთან.

ღვთის განგებას ანტონი ისე მოთმინებით არ ემორჩილებოდა, როგორც საწყალი ბაბაღე: ამის სიტყვებში ჩივილი და სამდურავი ისმოდა.

— დაილოცა, ღმერთო, შენი სამართალიო! იტყოდა ხოლმე, როცა დაუფიქრდებოდა თავის უბედურებას: შე დალოცვილო, რა დააკლდებოდა ქვეყანას, რომ ამ ახალგაზდა დედა-კაცსაც თავისი პატარა ადგილი სჭეროდა ჩემს პატარა ქოხშიო. ვის რას ართმევდა, ვის რას აკლებდა, ვის რას უშავებდა, რომ აგრე ადრე და მალე დღე მოუსწრაფეო და სიცოცხლე მოუქარბელს ადამიანს ჩემს ერთსულად და ერთხორცად შენგანვე ნაკურთხს, ჩემის ხელითვე შავს მიწაში მამარხვინებო. ან რა იყო შენი წყალობა, რომ მაგ დედა-კაცს შემეყარე, ან რა არის შენი რისხვა, რო ეხლა მყრიო.

ზაფხული იყო, პაპანაქება. საცოდავი ბაბაღე იწვა ქვეშაგებში და წინ ხის კუნძზედ უჯდა თავისი უფროსი შვილი გიტო, თორმეტ-ცამეტი წლისა, და ფოთლით ბუზს უნიაგებდა. იქვე ახლოს დაცუცუნებდა პატარა გოგო ბაბაღესი თაფლო, ხუთისა თუ ოთხის წლის ბაშვი. დღეს ბაბაღე უფრო მიხრწნილი და ღონე გამოღეული სჩანდა. რამდენსაც დასუსტებული დედა თვალს აახეღდა და ამ ორ ბაშვს დაინახავდა, ცრემლი მოერევოდა ხოლმე და ეს ცრემლი მით უფრო ემწარებოდა, რომ ჰცდილობდა შვილებს არ დაენახათ. ნამეტნავად პატარა თაფლომ იცოდა ხოლმე გამოკითხვა: დედილო, რა გატირებს, რომ სტირიო და ხშირად გულამომჯდარი დედა ვერა პასუხს ვერ ეტყოდა ხოლმე. გიტო კი, რაკი თვალს შეასწრობდა დედის ცრემლსა, თვითონაც მაშინვე თვალებიდან ცრემლს წამოჰყრიდა ხმა ამოუღებლივ და გული ისე ამოჯდომით დაუწყებდა ძვრასა, თითქო ბუდიდამ ამოვარდნას ჰლამისო. დედას მეტად ემძიმებოდა ამ ყოფაში ჩადება შვილებისა და იმათ დანახვაზე თვალში მოსულს ცრემლს, — რომ იტყვიან—ჰყლაპავდა, ჰმაღავდა.

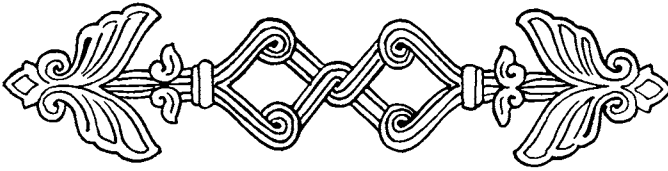
თაფლომ იცუცუნა, იცუცუნა და ბოლოს მიწის იატაკზე რაღაც საქმე აიჩინა და ჩიქვნა დაუწყო მიწასა. დედამ შეჰნიშნა, რომ მისი საყვარელი თაფლო ძალიან გულით გაერთო თავის საქმეს და უთხრა გიტოს:

— შეილო, ახლო მოდი ჩემთან, ქვეშაგებზედ შემოჯეგი.

გიტო მიუჯდა დედას, გადაწვა, პირქვე დაემხო და ცხვირ-პირი დამალა დედის გულზე. ბაბაღემ ორივე ხელი მოჰხვია თავს, მაგრა გულს მიიკრა და ქოჩორზე ზედ დაეკონა კოცნითა.

— შეილო, ჩემო კარგო, უთხრა დედამ,—არ ვინ იცის ხვალინდელი დღე რას მოიტანს. ყველა ღვთის ნებაზეა, ვენაცვალე იმის მადლს, სიკვდი-

ლი და სიცოცხლე ორივე იმის ხელშია. უიმის ნებოდ არა მოხდება რა ქვე-
ყანაზედ. შენი პატრონიც და მფარველიც ის არის, ერთი ბეწვიც თმისა არ
მოგაკლდება, თუ ღვთის ნება არ არის და თუ მისი ნებაა, წინ ვერავინ
დაუდგება. თუნდ ეგეც არ იყოს, ქვეყანას ვერავინ ვერ შეაბერდება. წესია
ქვეყნისა დედ-მამა...

ყენაური ამბავი

(ეტიუდი)

I

იქო—და, აქ რომ ჰზიხარ და ჩაჰყუდებიხარ მაგ წიგნებს,—რა გამოდის? ტანთ შენ არ გაცვია და ფეხთ, მშიერ-მწყურვალი გდიხარ ამ ნესტიან მიწურში,—მიტამ რაო?

ეუბნებოდა ერთი ყმაწვილი კაცი მეორეს, რომელიც ერთ კარგა მოზდილ მიწურის დარბაზში გვერდთ ეჯდა და შუბლ-შეკრული იყურებოდა.

— ჩემო კარგო დავით, უბასუხა მეორემ იმ საამურ დაწყნარებით და ღინჯობით, რომელიც თითქმის უტყუარად მოასწავებს ხოლმე ჭკუა-დამჯდარს და რწმენის კაცს: სად წავიდე? შენ არ იცი, ეს მიწური ჩემთვის რა განძია. ეს ერთად-ერთი ქონებაა, მამი ჩემისაგან დარჩენილი და, გინდ დამცინე, სხვაგან სამოთხეს მირჩევნია. სად არ ვიყავ, მაგრამ გულმა მაინც აქედ წამომიღო. საწყალი მამა ჩემი, შენც იცი, ერთი ღარიბი, მაგრამ მეტი-მეტი პატიოსანი მღვდელი იყო ამ სოფელში. დედი ჩემის შემდეგ დიდხან ველარ იცოცხლა და თან გადაჰყვა. ეს მიწური, სადაც ჩვენა ვცხოვრობდით, სადაც მე დავიბადე, გავიზარდე, სადაც ჩემი პატარაობა გავატარე, სადაც თვითვეული მტკაველი ან დედას მაგონებს, ან მამას,—ეხლა მამა ჩემიც არის, დედა ჩემიც, ჩემი ძმაც და ჩემი დაც. ხომ ობოლი ვარ, არც და მყავს, არც ძმა, არც დედა, არც მამა, არც არავინ სხვა ვინმე მახლობელი, მაგრამ მე მარტოს ამ მიწურში თავი ისე მგონია, ვითომც ყველანი ესენი გარს მახვევიან-მეთქი. აი ეხლაც ისე მგონია, რომ მე პატარა ვარ, დედა ჩემი იქ თაროსთან რაღასაც ჰფუსფუსებს და მამა ჩემი ტახტზე მოკეცილია, ცხვირზე ძველებური დიდი სათვალეები წამოუტყვამს, აგრე ცხვირ წაჭირებული წიგნსა კითხულობს და მე კალთაში უზივარ. ესენი რომ მაგონდება, ვტკბები ადამიანურ გულის ძვერითა. დამიჯერე, ამ სიამოვნებასაც თავისი ფასი აქვს ქვეყანაზედ და უსასყიდლოდ არავის ეძლევა. აქ ეს ჩემი სიღარიბე არაფრად მიმაჩნია და ვინ იცის, სიმდიდრე მამცემს თუ არა ამ სიამოვნებას.

— შე კაი-კაცო, სემინარიაში პირველი შეგირდი შენ იყავ, ჩვენს დროს შენზე უკეთესად სემინარია არავის გაუთავებია, მერე ხომ უნივერსიტეტიაც

წახვედი, ორი წელიწადი იქა სწავლობდი, ნუ თუ მარტო იმისთვის, რომ აქ, ამ ყრუ ადგილას, მოსულიყავ და სოფელს მწერლად დასდგომოდი.

— უნივერსიტეტში წავედი, მაგრამ ვერას გავხდი.

— თუ შენც ვერას გახდი, სხვა ვინ-ღა რასმე გახდება. შენი ჭირიმე, შექცევას და ქეიფს მოუნდებოდი!.. შენი ამბავი განა არ ვიცო: იქაც ღლე და ღამ წიგნებიდამ ხომ თავს არ აიღებდი, როგორც აქ.

— ვერაფერს გავხდი-მეთქი, დამიჯერე. სიღარიბემ არ დამაყენა. სხვა ქვეყანაში სიღარიბე ძნელი ასატანია და ცარიელი დავბრუნდი უკან. თუ რამ ორიოდ გროშსა ვშობოდი, ამ წიგნებს ძლივს გავაწვდინე.

დავითმა ძალა-უნებურად გადახედა ორ-პირს გძელს თაროს, წიგნებით ძალზე ჭედით არიგებულ-ჩამორიგებულს.

— სავსე თარო წიგნებითა და ცარიელი მუცელი არა მგონია ბევრს რასმე შევლოდნენ ერთმანეთსა.

— რად ამბობ მაგას? მე აქ სოფლისაგან თუმანი მაქვს თთვეში და წარმოიდგინე მყოფნის. ან რა არის სიღარიბე და სიმდიდრე? ვხედავ ერთს ბევრი აქვს, მეორეს ცოტა, მაგრამ, ჩემის ფიქრით, ამითი არ უნდა ირჩეოდეს ღარიბი მდიდრისაგან. საქმე ის არის სურვილი ქონებას არ გადაამატო. მე მგონია, ღარიბი არ არის, ვინც ნდომობს იმას, რაც ეშოვება და არა მეტსა. მეტის მდომი მდიდარიც ღარიბია.

— მაგ ფილოსოფიას, ჩემო სოლომან, ღღეს გასავალი არა აქვს, ბევრს მუშტარს ვერ უშოვი.

— მე კანონს ცხოვრებისას სხვას არ ვუწერ. მე ეგ ფილოსოფია ჩემთვისა მაქვს და, ხომ ჰხედავ, არც არავის ვემღური, არც არავის ვემუნათები, არც არავის შევჩივი, ვარ ჩემთვის კმაყოფილი.

— არა მგონია კმაყოფილი იყო. მაგდენი გისწავლია, მაგდენს კიდევ სწავლობ და ნუ თუ შენისთანა კაცისათვის სოფლის მწერლად ყოფნა კმაყოფილი საქმეა? მაგას ხომ უბრალო, უსწავლელი დიაკვანიც თავს აუვა.

— ეგ სხვა ამბავია. აქამდის შენ ხორცზე მელაპარაკებოდი, ეხლა სულისა და გულის საქმეზე მიმახედე. აქ, იქნება, შენ მართალიც იყო. სოფლის მწერლობა მეტად პატარა საქმეა, მაგაზე მოცდენა ღროს დაკარგვაა მომზადებულ კაცისათვის, მხოლოდ მომზადებულ კაცისათვის კი. მე კი, სწორედ გითხრა, ჯერ კიდევ ვემზადები.

— ამოდენა ხანს იმდენად მაინც როგორ ვერ მოემზადე, რომ ერთი ბაშვი მაინც ჩაიბარო და კაცად გამოიყვანო. საქმე საქმეს მაინც ეგვანებოდა, სხვა არა იყოს-რა.

— აი, ნეტავი, შენის დღეგრძელობით, ეგ შემეძლოს და უკეთესს საქმეს მე ვერ ავიჩენდი. უნდა გითხრა, ჩემო დავით, ჩემი სიზმარი ცხოვრებისა, დიად, სწორედ სიზმარი მარტო ეგ საქმეა. ბევრსა ვცდილობ წიგნით, ხილვით, თუ სმენით, რომ წრთენა ყრმისა ვისწავლო, შევიგნო და მაგ, ჩე-

მის ფიქრით, უუდიდეს საქმეს ისე მოგვიდო ხელი, ისე ვემსახურო. მაგ საქმის სიყვარული სემინარიიდანვე დამყვა და დღეს აქამომდე ჩემს ჭკუა-გონებას მაგ საქმეს ვანდომებ. ძნელი საქმეა და უფრო დიდი და მძიმე ვალია. მზრდელი ყრმისა მეორე შემოქმედია. რასაც ერთი მიჰმადლებს ბაშვს, მეორემ უნდა წრთენას და ჰზარდოს. მე თუ ამ მიწურს დავანებებდი ოდესმე თავს, მარტო მაგ საქმისათვის, თუმცა დიდი გაბედვა კი უნდა, რომ ეგ საქმე კაცმა თავს იდოს.

— შენ გაჰბედავ, რომ შემთხვევა მოგეცეს?

— როგორ გითხრა? გავბედავდი კიდეც და ვერც გავბედავდი.

— ეგ რა პასუხია?

— ის პასუხია, რომ როცა ჩემს თავს ვეკითხები, თითქო იმედი მეძლევა, შევიძლებ-მეთქი მაგ საქმეს, და როცა მაგონდება, რა დიდი პასუხ-საგებელი საქმეა, — გინდა დამიჯერე, გინდა არა, — კანკალი ამიტანს ხოლმე შიშისაგან. სოფლის სკოლაში მიწვევდნენ და ვერ გავბედე.

— ეგ ადვილად გამოსაცნობია: იქ ბევრნი არიან და მაგას შეუშინდებოდი.

— მართალი ხარ. მაგას შევეუშინდი. თუ წრთენა გინდა ბაშვისა, იგი შენ უნდა ჩაისო გულში და იმან შენ. ბევრში ეგ, ჩემის ფიქრით, შეუძლებელია, უმაგისოდ კი შესაძლოა სწავლა, ცოდნა მისცე და ადამიანობა კი არას დროს. მე კი ასე მგონია, რომ ადამიანობას პირველი ადგილი უნდა დაეთმოს ბაშვის წრთენა-სწავლებაში. მე თუ გავბედავ, მარტო ერთს ბაშვს მივიბარებ.

— აი სწორედ მაგისათვის ვარ შენთან მოგზავნილი. ამირინდო დებედამქეს ხომ იცნობ?

— ამ ჩვენს სოფელზე ახლო სცხოვრობს და ერთი-ორიოდჯერ შევხვედრილვარ მინდორში. გამომლაპარაკებია კიდეც, მაგრამ ისე, ცოტად. კაი კაცი უნდა იყოს: ვისაც კი ჰკითხავ, ყველა სიყვარულით იხსენიებს.

II

დავითს უხაროდა, რომ საქმე ასე კარგად მოეწყო. ის კი არ იცოდა, რომ სოლომანი გულში თითქო ჰნანობდა — ამ დიდს საქმეში ჩემი საბელი ყელისა ეგრე ადვილად ხელთ რად ჩავუგდეო.

— კარგი კაცია, ცოლი უფრო უკეთესი, განაგრძო დავითმა, — შვილის, შვილისაგან ერთი შვილი-და დარჩენიათ და, რასაკვირველია, ისე შესტრფიან და შეჰხარიან საწყლები, როგორც ერთად-ერთს საგანს თავის ცხოვრებისას. მთელი თავისი ჭირი და ლხინი, მთელი თავისი ადამიანობა, მთელი ქვეყანა ამ შვილში მოუქცევიათ და იმის იქით არარა სწამთ-რა, არარა ენატრებათ, არარა უხარიანთ. რომ ღმერთი გაუწყრეთ და პატარა პატიკო ხელიდამ გამოეცალოთ, მე მგონია, ეს უბედურობა საკმაო იყოს იმავე დღეს

დედაც და მამაც თან გადაჰყვენ საყვარელს შვილს. ეს არის მიზეზი, რომ შინა ჰზდიან და სასწავლებელში სადმე მისაბარებლად არ ემეტებათ. ცოლიცა და ქმარიც შემომხვეწენ, რომ შენ როგორმე დაგიყოლიო, იმათს ოჯახში შეხვიდე და შვილი მიიბარო სასწავლებლად. ჯამაგირს თთვეში ორ თუმანს გპირდებიან, ჰამა-სმა და სადგური ხომ იმათთან გექნება.

— ჯამაგირს აქ ბევრი ადგილი არა აქვს ჩემს დასაყოლიებლად. ხომ ჰხედავ, მე ნაკლებითაც გაუჭირებლად ვცხოვრობ. საქმე ის არის, მე საი-დამ მომაგნეს.

— ნუ იფიქრებ, რომ შენი აზრები, ან სხვა რამ ამისთანა მოსწონდეთ. ცოლიცა და ქმარიც ერთი უსწავლელი სოფლელები არიან და ფიქრათაც არ მოსდით ამისთანა რალაცეები მოჰკითხონ შვილის ოსტატსა. იმათა ჰგონიათ ოსტატობა ყველა წიგნის მცოდნეს შეუძლიან და რა აზრისანი არიან ეს ოსტატები, რა გზას და წესს სწავლა-წვრთნისას დაადგებიან, ამისი არამც თუ არა გაეგებათ-რა, არც კი იციან, რომ საჭიროა ამისთანა რამ გამოიკითხონ. მე ვუქე შენი თავი იმ მხრით კი არა, რითაც უნდა იქოს ყოველი მასწავლებელი. ჯერ ერთი, ამას ვერ გაიგებდნენ და მეორე, არც მე ვიცი, ამ მხრით შენ რა ხარ. ჩემთვის საკმაოა, რომ პატიოსანი კაცი ხარ, რასაც ხელს მოჰკიდებ, გულ-დადებით შეეჭიდები და იცი თუ არა წესი და რიგი პედაგოგიისა, ესე იგი, სწავლა-წვრთნისა, მე ამის გასინჯვაში არ შევდივარ. მე მგონია, ეს ამისთანა უცოდინარი დედ-მამა ერთ რიგად კარგიც არის: არ დაგიშლიან მაინც ბაში სწუროთნო ისე, როგორც შენი პატიოსნება, ნამუსი და ცოდნა გამხელს. თორემ ხომ იცი ჩვენი ეხლანდელი ანაბანიანი დედ-მამა. აქაო-და ყური რალაცისათვის ალაღ-ბედად მოუკრავთ, თავის უთავ-ბოლო სიბრძნით ყველგან წამოეჩხირებიან, ვითომდა ჩვენც გვესმის ავი და კარგიო, არახუნებენ, რაც ენაზე მოადგებათ, და ჰირვეულობენ, თუ არ გაუგონე. ეს უსიამოვნება მაინც არ გექნება. გინახავს სადმე პატარა პატიკო?

— არა, არსად შემხვედრია.

— საკვირველის გუნების ბაშვია. ჩემს სიცოცხლეში ბალლი ბევრი მინახავს და მაგისთანა კი ჯერ არა. ისე ხომ ცოცხალი, მალხაზი ბიჭია და თუმცა ხუთი-ექვსის წლისაა, მაგრამ უეცრად რალაც მოუვლის ხოლმე, ჩაფიქრდება, თითქო რთული აზრი რამ გამოეკვანძა და იმისი გამოხსნა უნდაო. მაშინ სახეზე აშკარად დაეტყობა ხოლმე, რომ მისი პატარა ტვინი და გული იძვრის და მუშაობს. ცოდოა ერთს ბრიყვს მწიგნობარს ვისმე ჩაუვარდეს ხელში და უფრო ცოდოა, რომ მის დედ-მამას, რომელთაც გაგიჟებით უყვართ შვილი, არ ესმით ეს სულის ძერა პატარა ადამიანისა.

— ჩვენში მიღებულია, რომ დედ-მამა, თუ იფიქრებს შვილის სწავლას, რვა-ცხრა წლისაზე ადრე არ შეუდგებიან ხოლმე ამისათვის ზრუნვას და პატიკო კი სულ ხუთი-ექვსისა ყოფილა. უსწავლელები არიანო და ასე ადრიანად ამაზე ფიქრი უსწავლელობას არ მოასწავებს.

— ეგ ჩემი ბრალია და აი რის გამო. გუშინ მე სადილად იმათთან ვიყავი. მოიტანეს ხაშლამა. დედამ აიღო და ერთი ნაჭერი დაუღო შვილს თეფშზე. ბაში ჯერ წასწვდა ნაჭერს, მაგრამ, თითქო რაღაცამ დაუშალაო, ხელი ჰაერში გაუჩერდა.

— დედი,—ჰკითხა პატარამ,—ხორცი საიდან არი?

— როგორ თუ საიდან? ძროხას დაჰკვლენ და იჭიდან.

— მერე ცოდო არ არის?

— რა ვუყოთ, რომ ცოდოა, უთხრა დედამ.

სოლომანს როგორღაც ეჩხვლიტა ამისთანა პასუხი დედისა, შეკრთა და ისე უეცრად გაინძრა, თითქო ეტკინა რამეო.

— არ მინდა!.. სთქვა ბაშვმა და თეფში თავის კერძით იქით გადასდგა.

— ჰამე, შვილო, შეეხვეწა დედა,—თითქო ხორცს პირველად ჰხედავდე.

— არ მინდა!.. გაიმეორა ბაშვმა.

ის-ის იყო მთელი სადილი აღარც ხმა ამოუღია, აღარც პირი მიუკარებია რისთვისმე, თუმცა დედ-მამა ზედ გადააკვდა.

— საკვირველი არ არის ხუთი-ექვსის წლის ბაშვისაგან? იკითხა ბოლოს დავითმა.

— რად არის საკვირველი? მართალია, ძნელი გამოსაცნობია,—ის უეცარი კითხვა და მოულოდნელი განაჩენი პატარა პატიკოსი რის დასასრული იყო. ვინ გაიგოს, ბაშვის პატარა ჭკუამ და პატარა გულმა ამ შემთხვევაში თვალი რადა და როგორ აახილა და ერთმანეთს რა მიაწოდა. ამაზე, რასაკვირველია, ბევრი რამ ითქმის, მაგრამ, ჰამლეტისა არ იყოს, ბევრი იმისთანა საიდუმლოა ქვეყანაზე, რომელიც ჩვენს ფილოსოფოსებს სიზმრადაც არ მოეჩვენებათ ხოლმე. ბაშვის ბუნება საიდუმლოთა საიდუმლოა. ბაში იგივე ადამიანია და მით უფრო ძნელი საცნობელია, რომ ძნელ წასაკითხ ჭარაგმით დაწერილია, თუ ესე ითქმის, და არა სხვილ და სრულ ასოებით, როგორც დამთავრებული კაცი. არ უნდა გვიკვირდეს, რომ რასაც დიდ მდინარეში ვპოვულობთ, იმას პატარა სათავეშიაც ვხედავთ. ბაში სათავეა, დასაწყისია დიდის ადამიანისა.

— შენი არ ვიცი და მე კი, ჩემის თვალთ რამ არ მენახა, ამისთანა ამბავს სხვისაგან არ დავიჯერებდი. ესეა თუ ისე, მე ამ ამბის გამო გამოველაპარაკე დედ-მამას და ძლივს დავაჯერე, რომ ღროა პატარა პატიკოსი კაცი კაცი მიუჩინონ მზრდელად და მასწავლებლად. დედა ძალიან ურჩობდა და ამბობდა,—ჯერ პატარაა და სწავლის წვალეზას ვერ გაუძლებსო. ბევრი ვეჩიჩინე და ვეუბენ, რომ სწავლა და წრთენა ბაშვისა კაცი კაცის ხელში წვალეზა კი არ არის, სიამოვნებაა ბავშვისათვისვე მეთქი და ბოლოს როგორც იყო დამეყენნ და მთხოვეს მაგისთანა კაცი ვუშოვო ვინმე. მაშინვე შენ დაგასახლე და დღეს შენთან იმათგან ვარ მოგზავნილი.

სოლომანი დიდის სურვილით ყურს უგდებდა პატიკოს ამბავს. ჩაუფიქრდა, თითქო დიდ საგონებელს რასმე გადევნიდა. ბოლოს წამოდგა, მხარზე ხელი დაადო დაეითს და უთხრა:

— იცი რას გეტყვი: მე ძალიან ჩამაფიქრა იმ ბაშვის ბუნებამ და გუნებამ, როგორც შენა სთქვი. მე მიმიზიდა კიდევ. თანახმა ვარ, დებედაძეს შეიღოს მე ჩაფიქრებ. თუნდა ხვალვე გადავალ დებედაძესთან. არ უშავს—რა, ღმერთი მოწყალეა. პატარა ამბავია ეგ შენი ნაამბობი, მაგრამ დიდი საზი-
ლი, დიდი გასატანი...

III

დავითი რომ გამოეთხოვა და წავიდა, სოლომანი დიდხანს დადიოდა წინა და უკან თავის სადგურში დაფიქრებული. ეტყობოდა, რომ მისი ჭკუა და გონება რაღაცას ღრმად ჩაუკვირდა, ძალზე ირჯება, მუშაობს და აზრი აზრზე გააქვს და გამოაქვს. ბოლოს შედგა თახჩის წინ, ჩამოიღო ერთი ხელნაწერი რვეული. ეს იყო უბის წიგნი სოლომანისა, საცა თავის ნაფიქრს, ნაგრძნობს, ნახულის, თუ გაგონილს ჩასწერდა ხოლმე, თუ მის მიერ ყურადღების ღირსი იყო. გადაფურცლა რვეული და ერთს ადგილს დააკვირვა თვალი. იქ ეწერა: „რა მადლია ქვეყანაზე, რომ ყველა სხვა მადლი იქიდანამ გამოდიოდეს, როგორც სხივები მზისაგან? მწამს და ვაღიარებ, რომ ამისთანა მადლი მადლია სიბრალულისა. მადლსაც სიმართლისას, პატიოსნებისას, სიყვარულისას, ნუგეშ-ცემისას, ერთმანეთის განკითხვისას, შეწყნარებისას, შენდობისას დასაბამად, სათავედ სიბრალულის მადლი აქვთ. თუ გებრალება, უსამართლობას ვერ უზამ; თუ გებრალება, უნამუსოდ ვერ მოექცევი; თუ გებრალება, გეყვარება კიდევ; თუ გებრალება, ნუგეშსაცა სცემ; თუ გებრალება, გულით წმინდით განიკითხავ; თუ გებრალება, შეიწყნარებ; თუ გებრალება, შეუნდობ.“

სოლომანმა გადიკითხა ეს თავისი ნაწერი და მთელის თავის ჭკუა-გონებით მიეცა ფიქრსა, თითქო თავის აზრს ხელ-ახლად ჩაუკვირდა და უნდა შეიტყოს, ხომ არა ვცდებიო.

— არა, წამოიძახა ბოლოს ხმა-მადლა, —მადლი სიბრალულისა დედა ყველა სხვა მადლისა. ადამიანის გულს ამან უნდა აწოვოს თავისი ძუძუ.

მერე აიღო კალამი და იქვე ჩაუმატა რვეულს: „პატარა პატიკოს ამბავი დიდი ამბავია. ხნული მზად არის, თესლიც გალუებულია. უუწმინდაესო მადლო სიბრალულისავე, გიცან შენ, ახლად თვალ-ახილებული!..“

IV

თავადი ამირინდო დებედეძე და მისი მეუღლე სალომე სულ მუდამ სოფლად სცხოვრობდნენ. ძალიან გაჭირებული საქმე უნდა ასჩენოდათ, რომ ამირინდოს გაებედნა ქალაქში ჩასვლა. ქალაქი ჭირივით ეჯავრებოდა და

ხშირად იტყოდა: ხომ ჩვენი ქალაქია, მაგრამ იქ გული არ მიდგება, თითქო ჩვენები აბარგებულან და გახიზნულან და სხვები დასახლებულანო. გული გულს აღარ ეკარება და სურვილი სურვილსაო. ლეჩაქი რა არის, ლეჩაქიც ველარსად დაგინახავს, თითქო ნამუსთან ერთად ისიც მოუხვევიათ და გადაუგდიათო.

ცოლიცა და ქმარიც ძველ დროის ადამიანები იყვნენ, ცოტას კმარებაც იცოდნენ და ბევრითაც თავს არ გადიოდნენ. ეხლანდელს წვა-დაგვას არსებობისათვის ჭიდილისას ჯერ ამირინდოს კარის ზარი არ დაერეკა. ამ ცოლ-ქმარზე ამბობდნენ: ტკბილს ლუქმას სჭამენ და ალაღ პურსაო.

ამირინდოს ოჯახი გათქმული იყო იმ არე-მარეში პურ-მარილობითა და მასპინძლობით. სტუმარი თითქმის გამოუღეველი ჰყვანდათ. ცოლ-ქმრისათვის ის დღე დღე არ იყო, როცა სადილ ვახშამზე მარტო ორთ მოუხდებოდათ ყოფნა. ამირინდო სოფლის კვალობაზე საკმაოდ შემღებულნი კაცი იყო და ოჯახი უტკივარად იტანდა ამ გულ-უხვობას და დაუსრულებელს მასპინძლობას. ცოტა ჰქონდათ, ცოტათი დახვდებოდნენ და ბევრი ჰქონდათ, არც ბევრს დაიშურებდნენ. ორსავე შემთხვევაში მასპინძლობდნენ „გულითა მხიარულითა.“

არც საკვირველია, რომ ოჯახი ამოდენა სტუმრობას იტანდა. ამირინდოს სუფრაზე ძნელად ნახავდით რასმე ბაზრიდამ მოტანილს და, არ ვიცი ამირინდო მართალი იყო თუ არა, და ამას კი ამბობდა ხოლმე: საქართველოს თავად-აზნაურობა სარდინკამ დალუპაო.

დილა იყო, რომ დავითმა მოიყვანა ამირინდოსთან სოლომანი. ამირინდო ახალუხა დახვდათ სავაზეთი ხელში. ის-ის იყო ამოსულიყო კარის ვენახიდან.

— სოლომანს გაუმარჯოს! მიეგება ამირინდო და ხელი გაუწოდა: კეთილი იყოს შენი აქ მობძანება. დავითი გეტყოდა ჩემს დარდს.

— დიად, ბატონო, და გიახელი კიდევ თქვენის სურვილის ასასრულებლად.

— მადლობელი ვარ. ერთად-ერთი შეილი-ლა შემრჩა შეიდისაგან და მინდა, რომ ჩემ თვალწინ გაიზარდოს. პატიკო, ა პატიკო, დაუძახა შეილს მამამა.

— მამი, მამი!—მოისმა პატარა კარის ბაღჩიდან ყმაწვილის ხმა,—შენი ჭირიმე... შენ გეთაყვანე!..

— კიდევ აიკვიატებდა რასმე ის ცულლუტი,—სთქვა ამირინდომ,—ერთი წავიდეთ ვნახოთ, რას გადაჰკიდებია.

ყველანი წავიდნენ ბაღჩისაკენ. შეაღეს კარები და ერთ ხის ახლო ვარდის ბარდთანა დაინახეს პატიკო. იგი მისდგომოდა ბარდსა და რალაცას ეძიებოდა. შალვარი და ახალუხი აქა-იქ შემოჰგლეჯოდა, ოფლი წურწურით ჩამოსდიოდა სახეზე. ეტყობოდა ბევრს წვალებულა.

— აკი მოგახსენეთ, — სთქვა ამირინდომ იმ ხმით, თითქო თაკილობსო, რომ ამ ყოფით ჰხედავს ბაშეს მისი ახალი ოსტატი: აბა რასა ჰგეხარ დაგლეჯილ-შემოფხრეწილი, თითქო გლეხის ბიჭი იყო, უთხრა მამამ შვილსა.

— აგე ბლარტი!.. უპასუხა შვილმა და გაიწოდა საჩვენებლად პაწია თითი: შენი ჭირიმი, მამილო, შენ გეთაყვა, ან შენ ძიავე, ან შენ სხვა ძიავე, ეხვეწებოდა პატარა ხან მამას, ხან დავითს, ხან სოლომანს და ხვეწნის ნიშნად თითით ყელს უწევდა თვითვეულის ცალკე.

მიიხედეს და დაინახეს ბლარტი გადაფოფხილიყო პატარა ფრთებით ეკლიან ბარდზე, პირი დაეღო, თითქო საკმელს აწვდიანო და შეშინებული იყურებოდა. სოლომანმა ხეს შეხედა და დაინახა ზედ ჩიტის ბუდე. აშკარა იყო იქილამ ჩამოვარდნილა ბლარტი და უღონობით შორს ვეღარ წასულა და ბარდს დასცემია იმისთანა ადგილას, რომ პატიკო წვალეზულა და ვერ მიმწვდარა.

— გეთაყვა ბლარტი, გეთაყვა!.. იმუდარებოდა ბაშე.

სოლომანი გადასწვდა, დაიჭირა ბლარტი და მისცა პატიკოს. ბაშემა დაუყავა ბლარტს და სიხარულით არ იცოდა, რა ექმნა.

ბლარტის დედა, აბურძგნული სიმწარისაგან, იქავ შორი-ახლო მეორე ხეზე იჯდა და მოუსვენარად ჰტოკავდა უილაჯო მწუხარებითა. რომ ვერა ექმნა-რა, ხან ერთს შტოზე შესკუბდებოდა, ხან მეორეზე, წამ-და-უწუმ ხან პირს ამათევენ იქმოდა, ხან ზურგს, ხან კიდევ გაბედულად და უშიშრად წინ გამოუფრინდებოდა შურდულივით პატიკოს, თითქო უნდა ბაშეს ხელიდამ გამოსტაცოს საყვარელი შვილიო, ხან შეფრინდებოდა ბუდის პირად და ფრთების ცემით და გამწარებულ ჭიკჭიკით ერთი ყოფა და ამბავი გაჰქონდა.

— ახლა, რად გინდა საწყალი ბლარტი? ჰკითხა ბაშეს სოლომანმა.

ბაშემა პასუხი ვერ უთხრა და შეაჭყიტა ჰკვიანი თვალები, თითქო უნდაო პასუხი სოლომანისგანვე შეიტყოს.

— აგე ბლარტის დედა, დაანახვა სოლომანმა ჩიტი: რა რიგად ჰნადელობს და იქნება სტირის კიდეც, შვილს რად მართმევთო. იმას უნდა, ბლარტი ბუდეში ჰყვანდეს თავისთან.

— აბა ბუდე? იკითხა ბაშემა.

— აგე, დაანახვა სოლომანმა ხეზე ბუდე.

— ამსვი.

სოლომანმა აიყვანა ხელში პატიკო და ბუდის სისწვრივ გააჩერა. ბაშემა ჩასვა ბლარტი. სოლომანმა პატიკო ძირს დაუშვა თუ არა, უთხრა:

— აბა უყურე, დედა ეხლავე მოჰფრინდება და რა რიგად გაუხარდება!..

მართლა, ერთი წუთიც არ გასულა, დედა შემოსკუბდა ბუდეზე და, რა დაინახა თავისი შვილი მთელი და ცოცხალი, იმის სიხარულს ბოლო არა ჰქონდა. ტანზე ბუმბულიც დაულაგდა, დამშვიდდა, ხმაც დაუტება და ისეთს ჭიკჭიკს სიხარულისას მოჰყვა, თითქო ჰლოცავს თავის შვილის მხსნელსაო.

— მართლა, მართლა, უყურე, სხვა ძიავე! წამოიძახა ღიმილით პატიკომ და გაიშვირა თითი ბუდისაკენ, საცა გახარებული დედა ბლარტისა სიხარულის ნიშნად ფრთას ფრთასა სცემდა და თავის მადლობის ლოცვას ჰგალობდა.

პატარა ბაშემა თავი აღარ დაანება სოლომანს, ხელი-ხელს ჩაჰკიდა და თითქო დიდის ხნის ნაცნობები და დაშინაურებულნი არიან, ისე ერთად წამოვიდნენ.

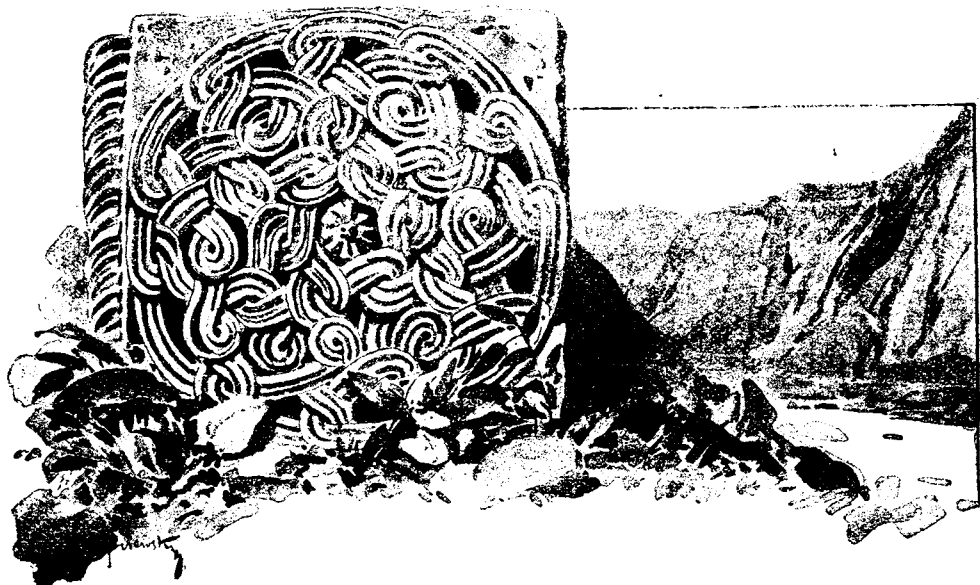
ბაშეის პატარა გულმა მაშინვე იგრძნო მეგობარი.

მთელი ღღე ბაშეი სოლომანს აღარ მოშორებია.

V.

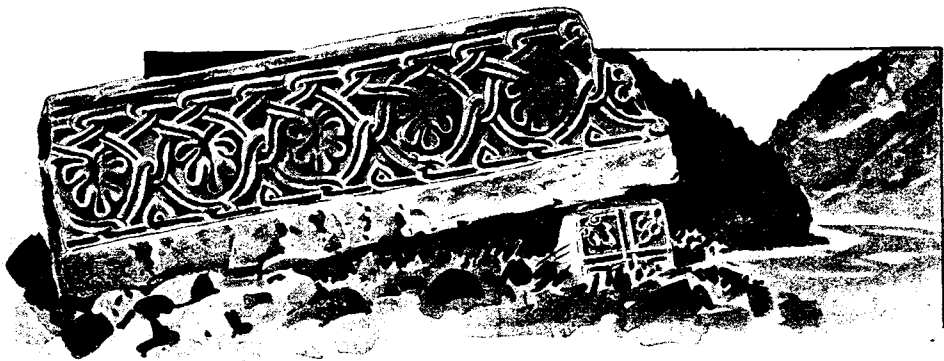
სოლომანს ცალკე ოთახი დაუცალეს. ყველაფერი, რაც საჭირო იყო, გაუმართეს. როცა ქვეშაგებს უგებდნენ, პატიკომ ძალიან მოინდომა, რომ ამისი პატარა საწოლიც სოლომანის ოთახში დაედგათ, მაგრამ დედამ არა კმნა, შეაწუხებო. უფრო მგონი, იმიტომ რომ შვილი არ ემეტებოდა, შვილის მოშორება ემძიმებოდა.

ღამით, როცა ყველანი დაღაგდნენ დასაძინებლად და სოლომანი მარტო დარჩა თავის ახალ ოთახში, ამოიღო უბის წიგნი და ჩასწერა: „ღღეს 15 მაისს 18... წლისას ჩემი პირველი გაკვეთილი იყო. ღმერთო შენით!... ბაშეი ძალიან მომეწონა. ძნელი დასაწყისი სწავლა-წრთვნისა ერთს ღღეს მომიხერხდა: მე და ბაშეი დავმეგობრდით. ბეწვის ხიდი გავიარე“...

შენიშნული

მ. მ. მ. მ.

ჩვენი გამოცემა მეორე კრებულია განსვენებულ დიდებულ მგოსნის ილიას თხზულებებისა და პირველ კრებულისაგან, რომელიც დასტამბულ იყო ქართვ. გამოც. ამხან. მიერ, განსხვავდება გარდა გარეგნობისა, თვით გეგმით და სისრულითაც. ჩვენს გამოცემაში მოთავსებულია ბევრი დაუბეჭდავი ნაწარმოებები.

მართალია ჩვენს გამოცემაში მასალა განაწილებულია ქრონოლოგიის მიხედვით, მაგრამ ამასთანავე ყოველი დარგი ნაწარმოებთა ცალკეა გამოყოფილი: ლექსები, პოემები, მოთხრობანი და სხვა.

ამ გვარი წესის მიღებაში სარედაქციო კომისია ხელმძღვანელობდა ამ მოსაზრებით, რომ ამნაირ განაწილების საშუალებით უფრო ნათლად დახასიათდება მგოსნის შემოქმედებითი თვისებანი და უფრო გაადვილდება მისი ნაწარმოებების სისტემატიური შესწავლა.

ქრონოლოგია თვითნებურ დარგში სასტიკად არის დაცული. სარედაქციო კომისია აქ უმთავრესად ხელმძღვანელობდა მგოსნის ხელთნაწერებით, სადაც ხშირად თვით ილიას მიერ აღნიშნულია თარიღი და თუ ხელთნაწერში თარიღი არ არის, მაშინ კომისია ხელმძღვანელობდა „ქართ. ამხან.“ გამოცემით ან არა და ტექსტის შინაარსით და თვით ნაწარმოების ხასიათით. საზოგადოდ მხედველობაში მიღებულია ნაწარმოების დაწერის თარიღი და არა მისი პირველად დასტამბვისა. უკანასკნელ თარიღს მარტო მაშინ იღებდა კომისია, როდესაც არავითარი საშუალება არ მოიპოვებოდა ნაწარმოების დაწერის თარიღის აღმოჩენად.

გარდა წელიწადებისა ილიას ხელთნაწერში ხშირად აქვს აღნიშნული აგრეთვე თვე და რიცხვი ნაწარმოების დაწერისა და კომისია ამ რიცხვებსაც იღებდა მხედველობაში მასალის განაწილების დროს; მხოლოდ იქ, სადაც თვით ლექსის ზომა და გარეგნობა, მოთხრობა რამდენიმე ლექსის ერთს გვერდზედ მოთავსებას, რაიც უფრო მეტს შნოს და სიღამაზეს აძლევდა წიგნს, მხოლოდ ამ შემთხვევაში კომისია არღვევდა ამ წესს. მაგრამ ქრონოლოგია წელიწადების მიხედვით მაინც ყოველთვის სასტიკად დაცულია.

რაც შეეხება თვით ტექსტის შემუშავებას, აქ კომისიას ბევრი სიძნელე დაუხვდა წინ. საჭირო იყო ერთის მხრით სასტიკი დაცვა მგოსნის სტილისა, მისი ნაწარმოებების დედნისა,—მეორეს მხრით ცხადი შეცდომების შესწორება. ტექსტის შემუშავებას საფუძვლად დაედო შემდეგი მასალები: 1) ბ. ეგ. იოსელიანის მიერ გამოცემული ილიას ხელთნაწერი—ლექსთა კრებული (პატარა ფორმატის წიგნაკად აკინძული), 2) ხელთნაწერი ილიასი—ლექსთა კრებული—ცალკე წიგნაკად დაკაზმული და უდაში გაკეთებული,—ეკუთვნის ქ. შ. წ. გ. ს. (№ 4993), 3) ცალკე ნაწარმოებთა ხელთნაწერები, რომელთა შესახებ ქვემოთ შენიშვნებში აქნება ახსნა, 4) ქართველთა ამხანაგობის გამოცემა—ილიას თხზულებანი I, II და III ტომი და გარდა ამისა 5) ზოგიერთი პერიოდული გამოცემანი, სადაც ილიას ნაწარმოებანი იბეჭდებოდა. ქართველთა ამხანაგობის გამოცემა სხელმძღვანელოდ იყო მიღებული, რადგანაც იგი იბეჭდებოდა მგოსნის სიცოცხლის დროს და მის მიერვე შესწორებულია.

მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ცხადი კორექტურული შეცდომა იყო, კომისია ვალდებული იყო მის შესწორებას. რა თქმა უნდა კომისია მეტის სიფრთხილით იქცეოდა, რათა დაცულ ეოფილიო, რამდენადაც კი შეიძლებოდა, სტილის ინდივიდუალობა.

შედეგულობაში ისიც უნდა მიავიღოთ, რომ მგოსნის სტილი თან და თან ვითარდებოდა, იცვლებოდა და იწმინდებოდა ფორმები.

ამით აახსნება რთოგრაფიის სხვა და სხვაობა მგოსნის ნაწერებში. (მაგალითები ახ. შენიშვნების ბოლოში).

თვით მგოსანი, როგორცაა სჩანს მისი ხელთნაწერებიდან, მეტად სასტიკად და დაკვირვებით ეპურებოდა თავის ნაწერებს, მათს სტილსა და ფორმას. ხშირად შეხედებით და დაინახავთ როგორის თან და თანობით თვითეული ლექსი ვითარდებოდა და ეახლებოდა უკეთეს ფორმებში. ხშირია შემთხვევა, როდესაც მგოსანი ხუთჯერ-ექვსჯერ იწერს ლექსს, სცვლის თითო-ორჯერ სიტყვას, ზოგჯერ მთელს სტრიქონს, სწამს საბოლოოდ შეიმუშავებს ფორმას.

ტექსტის დაწერილებით ანალიზს, მის განხილვას მეცნიერულის საზომით აქ ვერ შეუდგებით: ამისთვის ბევრი დრო და მასალაა საჭირო, მხოლოდ ამას კი აღვნიშნავთ, რომ კომისიამ ეოფელგვარა დონისძიება იხმარა, რათა თავისი განზრახვა, ე. ი. ერთის მხრივ სტილის ინდივიდუალობის დაცვა და მეორეს მხრივ ცხადი შეცდომების შესწორება,—რამდენადაც კი შეიძლებოდა—აღესრულებინა.

ბიბლიოგრაფიული ცნობები შესახებ სხვა და სხვა ნაწარმოებებისა ძალიან ცოტა მოიპოვება. ქვემოთ მკითხველი შეხედება ზოგიერთ ამ გვარს ცნობებს, რის შეგრძნებაც კი შეესძლებათ.

ბ) ლექსები

ყვარლის მთებს. (გვ. 3) მოთავსებულია ხელთნაწერში № 4993 ეგ. იოსელიანის ხელთნაწერში არ არის. ლექსი დაწერილია კარდანახში 15 აპრილს 1857 წ. იმ დროს, როდესაც ილია რუსეთში მიემგზავრებოდა.

დასაწყისი ლექსისა ხელთნაწერში და ქართ. ანხან. გამოცემაში ერთი ერთმანეთისაგან განსხვავდება. ხელთნაწერში ასეა:

„სამშობლო მთებო! თქვენი შვილი თავსა განებებ,
მარამ თქვენ ხსოვნას დავიწყებას ვერ მივანებებ;
თქვენ ჩემთან ივლით, თუმცა აჩრდილათ, ვით ჩემი გული
თქვენთან, ჰე, მთებო! ბუნებითა შეუღლებული.
მახსოვს ჯერ ყრმობას უზრუნველათ თქვენ დიდ სივრცეში
დავინთქებოდი ნორჩის სულით ვით ზღვის სიღრმეში,
თრთოლითა ვსტვრეტდი ლაქვარდ ცაზედ თქვენსა სიმაღლეს და სხვ.

საუკრადდებოა აგრეთვე უკანასკნელი ორი სტრიქონი ხელთნაწერში:

და კვლავ შორ ქვეყნით გაგიღიმებსთ თქვენ ჩემი სული
და მეც დამიწყობს ძველებურათ ფეთქასა გული.

გუთნის დედა. (გვ. 11) ამ ლექსს აქვს ვარიანტი. (იხ. გვ. 500) არის როგორც იოსელიანის ხელთნაწერში, აგრეთვე № 4993.

მეც შავ თვალებს. (გვ. 14) დაბეჭდილი იყო „ფასკუნჯში“. (1909 წ. № 6) იოსელიანის ხელთნაწერში არ არის. ხელნაწ. № 4993 ფურცელს ქვევითი მარჯვენა კუთხე მოხეული აქვს. ფასკუნჯში აღდგენილია ორი სიტყვა: „მოჭყეება ძკერას“. ეს სიტყვები ჩვენ ბრძნელებში მოგათავსეთ.

მთვარეს. (გვ. 16) ზირველად იბეჭდება. არის იოსელიანის და № 4993 ხელთნაწერებში. რიცხვი დაწერისა ამ ორს ხელთნაწერში განსხვავდება, — ზირველში: „23-სა ივლისს, 1858 წელსა სოფელი ტიარღევო“, მეორეში: „1858 წელსა 23-სა ივნისს. სოფ. ტიარღევო“.

ლხთის რჩევა. (გვ. 19) ზირველად იბეჭდება. არის მარტო იოსელიანის ხელთნაწერში.

პაკლოვსკის პარკი. (გვ. 20) ზირველად იბეჭდება. არის მარტო ხელთნაწერში № 4993. წაშლილია ფანქრით და ფანქრითვე ილიას ხელით გვერდით მიწერილია: „რიტორიკა“, „უშვერი“.

ლოცვა. (გვ. 22) ზირველად იბეჭდება. არის მარტო იოსელიანის ხელთნაწერში.

მარტო მივცურავ. (გვ. 23) ზირველად იბეჭდება. არის მარტო იოსელიანის ხელთნაწერში.

დაე თუნდ მოვკვდე. (გვ. 24) ზირველად იბეჭდება. არის მარტო იოსელიანის ხელთნაწერში. ჯვარდინად გადახაზული და წაშლილია მეღნით.

ს... ს. (გვ. 27) („მაშინ დავსტებები“) ვერ გამოვარკვეეთ, ვის ეკუთვნის ეს ინიციალები.

რისთვის მიყვარხარ! (გვ. 27) ზირველად იბეჭდება. არის როგორც იოსელიანის, აგრეთვე № 4993 ხელთნაწერებში. ხელნაწ. იოსელიანის ხელთნაწერში ორი

სტრუქტონი მეტია და ლექსი ოთხ ტაქტად არის დაწერილი. მეორე სტრუქტონის შემდეგ მოსდევს:

„შენ ჩემი ცრემლი ბედს მოგიწამლავს;
„ოხ! მძიმე ოხვრა გულს შეგიწრწუნებს“.

ხმა გულისა. (გვ. 38) პირველად იბეჭდება. არის ორივე ხელთნაწერში. ხელთნ. № 4993 სათაური: „ხმა გულისა“, იოსელ. ხელთნაწ. კი: „გულის ხმა“.

ერთხელ მეც ძმანო (გვ. 39) პირველად იბეჭდება. იოსელიანის ხელთნაწერში უკანასკნელი ორი სტრუქტონი განსხვავდება:

„რასაც ცხოვრება სიტკბოს მიქაღდა
„მარტოლა ცრემლნი მე დამრჩენის.“

მითხარ „მიყვარხარ“. (გვ. 41) პირველად იბეჭდება. არის მარტო იოსელ. ხელთნაწერში. ჯვარედინად გადახზულია მეღნიშვნით.

მითხარიო რისთვის (გვ. 43) დაბეჭდილი იყო „ისარში“. არის ორივე ხელთნაწერში. იოსელ. ხელთნაწერში ცოტა განსხვავებაა:

უკანასკნელი სტრუქტონი პირველ ტაქტისა:

„მის შორის ვლალობ ძვირად და ძვირად

მეორე ტაქტის უკანასკნელი ორი სტრუქტონი:

„და გრძნობით ტკბილათ დადუნებულთ,
„ვეტრფი და ვეტრფი ერთსა ვარსკვლავსა?“

ორივე ხელთნაწერში ხმარებულია „შიარათ“ და არა „ხშირად“. კომისიამ დაადგინა დაბეჭდოს: „ხშირად“.

ტუჩთა მიკონვა. (გვ. 44) პირველად იბეჭდება. არის ორივე ხელთნაწერში იოსელ. ხელთნაწ. განიჩევა მხოლოდ პირველი სტრუქტონი:

„ტუჩთა მიკონვა, ტუჩთ მიკარება.“

ძმის სიკვდილზედ. (გვ. 44) პირველად იბეჭდება. დაწერილია ილიას უმცროს ძმის თემურის სიკვდილზედ. იხ. ბიოგრაფია.—არის ორივე ხელთნაწერში. იოსელიანის ხელთნაწერში სამჯერ არის დაწეებული: პირველად დაწერილია ექვსი თუ შვიდი სტრუქტონი და წაშლილია. მეორედ დაწერილია რვა სტრუქტონი, მაგრამ განსხვავება არის აქ დაბეჭდილთან:

მეხუთე სტრუქტონიდან ასეა:

„აღარა მაქვს-რა, გამიცუდლა მე ყველაფერი,
მარტო ნუგეზად ქვეყანაზედ მაქვს ცრემლი მწარე
და შენი ძმაო საყვარელი უბიწო მტვერი
და შენი ძმა საყვარელო წმინდა სამარე.

ნანა. (გვ. 47) ამ ლექსის აქვს ვარიანტი (იხ. გვ. 503) და ეს ვარიანტი არის

ორივე ხელთნაწერებში. გარდა ამისა იოსელი. ხელთნაწერში არის კიდევ: „ნანა ქართველისა“ (უძღვნი ეოველს ნამდვილ ქართველის დედას).

ამ ლექსის უკანასკნელი სამი ტაეზი განსხვავდება აქ დაბეჭდილისგან. აი ეს სამი ტაეზი.

„სცანი, შვილო, ჩვენს მამულს
უძღვნი დედურ სიყვარულს
და შენ, ჩემს საყვარელს ძეს,
სხვერპლათ მიგცემ ქართველის მტერს

ნანა, შვილო, ნანინა!
ნუ თუ მან შაგაშინა?!

შენში უმზადებ მამულს
შვილსა ერთგულს, განწირულს;
ფეიცავ! პირველ ძახილზედ
გაგზავნი ბრძოლის ველზედ.

ნანა, შვილო, ნანინა!
ნუ თუ მან შაგაშინა?!

ვაი, თუ დაგცენ ზარი!..
მაშინ მეც ავტირდები...
მამულისთვის მომკედარი
ჩემ ცრემლათ ეღირები!..

ნანა, შვილო, ნანინა!
ძლივ ჩემ ხმამ ჩაგაძინა?

1859 წელსა 6-სა აპრილს
ს. პეტერბურგი.

დაკარგული ედემი. (გვ. 47) შირველად იბეჭდება. არის მარტო იოსელი. ხელთნაწერში.

თ. ნიკოლოზ ბარათაშვილზედ. (გვ. 53) ლექსი სამჯერ არის დაწერილი. მესამე ლექსი ვარიანტად მოგვევას (გვ. 506) სხვ. იყო დაბეჭდილი „ფანკუნჯში.“ № 4993 უკანასკნელი ოთხი სტრიქონი წაშლილია.

მწუხარება. (გვ. 56) ამ ლექსს აქვს ვარიანტი (იხ. ვარიანტები გვ. 510) არის მარტო იოსელი. ხელთნაწერში. აქ ოთხჯერ არის დაწეებული ლექსი. შირველი ტაეზი ოთხივეში ერთი და იგივეა. ჯერ დაწერილია ლექსი ორ ტაეზად. მეორე უკვე სამ სამი ტაეზია.

აი შირველ ლექსის მეორე ტაეზი:

„ტირილი მსურდა და გამიშრა ცრემლიცა ტკბილი
ლოცვა მინდოდა დამეკარგა სიტყვაც ლოცვისა

ქვეყანაზედ და ზეცაზედ კი იყო დუმილი
მოლხენით იყვნენ უღარდელნი მთიები ცისა.
1860 წ.—11 ივლისსა.

მეორე ლექსში უკანასკნელ ტაეზის პირველი სტრიქონი ასეთია:

„იმ ტანჯვის ზღვაში ვიყავ მე ჩაღუპილი.“

და პირველ და მეორე ტაეზის შუა მიმატებულია ახალი ტაეზი:

„სული მიგუბდა და ვიწოდი უთქმელ ტანჯვითა,
თითქო ჩემს გულსა ას ისარი ეცა ერთათ.

შემდეგი ორი სტრიქონი წაშლილია და ვერ ირჩევა.

მესამე ლექსი მოთავსებულია „გარანტებში“.

მეოთხე ლექსი თითქმის არ განირჩევა დაბეჭდილისაგან.

ს....ს ჩ....სას. (გვ. 63)

ჩ....სას. ეს ორი ლექსი, რამდენადაც ირკვევა, დაწერილია სოფიო ჩაიკავსკი-საზედ—ცნობილი რუს კომპოზიტორის ჩაიკავსკის დის შესახებ. იხ. ბიოგრაფ.

ზოგიერთს. (გვ. 65) პირველად იბეჭდება. არის მარტო ხელთაწერში 4993.

იანიჩარი. (გვ. 66) ხელთაწერში №4993 ამ ლექსის სათაურად ჯერ ქტონია „კანგოელი“, მერე ეს წაშლილია და სათაურად უზის „იანიჩარი“. გარდა ამისა მეოთხე სტრიქონი ჯერ ყოფილა ასეთი:

„შენი რაა, რო ამშვენებ შენით ბნელსა ჩრდილოეთსა?

შემდეგში უკანასკნელი სიტყვები ამ სტრიქონისა შეცვლილია ასე:

„შენი რაა, რო ამშვენებ შენს დამღუპველ ოსმალოეთსა?“

ეს ლექსი დაწერილია 1860 წ. პეტერბურგში და უნდა ვიფიქროთ, მგოსანს უნახავს მაშინდელ კანგოელების ჯიბითობა. ეს კანგოი ამ დროს სხვათა შორის შესდგებოდა აგრეთვე ქართველ თავად-აზნაურებისაგანაც.

გახსოვს ტურფავ! (გვ. 67) საზოგადოებაში გავრცელებულია აზრი, ვითომც ეს ლექსი დაწერილია განსვენებულ კნ. მარჯანიშვილისაზედ (ასული სოლომონ ჭავჭავაძისა. ამის შესახებ იხილე ბიოგრაფია).

მტკვრის პირას. (გვ. 69) ორსავე ხელთაწერში სათაურად აქვს: „მტკვრის პირაზედ“. იოსელიანის ხელთაწერში ეპიგრაფია: „დავანატრი დროთა, როს აქვნდათ ტრბობა მამულისადმი გულს დაბეჭდილად“.

თ. კრ. ორბელიანი.

დ. მაღალაშვილისადმი ძღვნა არც ერთს ხელთაწერში არ არის. (დ. მაღალაშვილი—ყოფილი ტფილისის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი). ორივე ხელთაწერში

ლექსის ბოლოს აწერია: „ტფილისი“. იოსელიანის ხელთნაწერში რიცხვებიც არის აღნიშნული: „ოქტომბრის 3-სა. ამავე ხელთნაწერში მეორე სტრიქონი ასეთია:

„კვლავ უსმენ კმუნვით მშობლიურს გრგვინვას“.

ხელთნაწ. № 4993-ში ეს სტრიქონი გადაკეთებულია ისე, როგორც დაბეჭდილია. მეოთხე სტრიქონში ორივე ხელთნაწერში „შეჭკვნესის“ მაგიერ ნახმარია „შეჭეფეს“; „შთანთქეს“ მაგიერ „დანთქეს“.

მას აქედ, რაკი შენდამი. (გვ. 70) არის ორივე ხელთნაწერში. იოსელ. ხელთნაწერში ლექსი ორჯერ არის დაწეებული. პირველი წაშლილია. მეორეში ერთი ტაქტი წაშლილია და ნაცვლად დაწერილია ახალი, როგორც დაბეჭდილია.

„**ოჰ, სად არიანი!**“ (გვ. 71) არის ორივე ხელთნაწერში. იოსელიანის ხელთნაწერში სთაუარად აქვს: „ჩემი სიჭაბუკე“.

ჩემო კალამო (გვ. 72) არის ორივე ხელთნაწერში.

ხელთნაწერს ზემოდ წარწერა აქვს ილიას ხელით: „ეხლანდელი ქართველი რომ ძალიანა მძულს, ამით ვამტკიცებ, რომ საქართველო ძალიან მიუყვარს“. შემდეგ წაშლილია: „მიუყვარს საქართველო და მძულს ეხლანდელი ქართველი“. მერმე ვეღარ ირჩევს.

ლექსს ქვემოდ აწერია: 1861 ოქტომბერი ს. ვვარკელი.

ხელთნაწ. სამჯერ არის დაწეებული.

პირველად ასე: (ჯერ ხუთი სტრიქონი წაშლილია).

ჩემო კალამო! რად გვინდა ტაში,
რასაც ვმსახურებთ მას ვემსახუროთ
ჩვენ წმინდა სიტყვა განვადგოთ ხალხში
და შორიდამა სეირს უყუროთ.

მერე წაშლილია.

მეორედ. ამ სტრიქონებს ემატება:

თუ კაცმა ვერ სცნო, ხომ იცის ღმერთმა
რომ წმინდა არის განზრახვა ჩვენი:
აგვიყოლია ჩვენ ქართველის ბედმა
და მის ძებნაში დავლიოთ დღენი.

(ვერ ირჩევს) ბრიყვსა ძრახვაზედ

ნურც დაუშლი ბრიყვს ბრიყვულ როტვასა,
ის ვერ წამოვა ჩვენთან ერთსა გზაზედ,
ის ვერ ილოცავს ჩვენ სალოცავსა.

ქვემოდ აწერია: „ოქტომბერი“.

მესამედ დაწერილი ხელთნაწერში ცოტათი განირჩევა დაბეჭდილისაგან:

პირველ ტაქტის მესამე სტრიქონში „მთვფენოთს“-ს მაგიერ „განვადგოთ“ არის;

ამ ტაქების მეოთხე სტრიქონი ასეთია:

ბრიყვსა საკლავად და შორიდამ სეირს უყუროთ.

მესამე ტაქების პირველი სტრიქონი ასეთია:

ჩვენზედ ამბობენ: ეგ ქართველისას სიცუდეს ამბობს,

მესამე სტრიქონი ასე იწეება:

ბრიყვთა ეგე თქვან.....

„სიძულვილის“-ს მაგიერ ხმარებულია: „სიძულვილი“.

გაზაფხული. (გვ. 73) („ტუქემ მოისხა ფოთოლი“) იოსელიანის ხელნაწერში არ არის. ხელთნ. № 4993 ამ ლექსის ვარიანტია (იხ. ვარიანტები გვ. 510).

ლექსმა დიდი ზოგადობა გამოიწვია დაბეჭდის უმაღლეს ქართულ საზოგადოებაში. (იხ. ბიოგრაფია).

გ. აბხ. (გვ. 75) ეს ინიციალები ეკუთვნის თ. გ. აბხაზს, ილიას დისწულს, რომელიც ერთ დროს მოურავად ჰქავდა ილიას. (იხ. ბიოგრაფია).

პარიზი. (გვ. 78) იოსელიანის ხელნაწერში არ არის. ხელნაწერში № 4993-ში სათაურად აქვს: „1871 წ. 23-ი მაისი“. „(კომუნის დაცემის დღე)“.

ცოტადენი განსხვავებაა დაბეჭდილთან. პირველ ტაქების მესამე სტრიქონი ასეთია:

„კვლავ ქვეყნისა მხაგრელ-ძალმა!..

მეორე ტაქები:

„კვლავ ეწამა ყოველთათვის საოცარი იგი ერი,

კვლავ დაიდგა თავს გვირგვინი ღილ წამების მშვენიერი.“

სტუდენტების სიმღერა. (გვ. 76.) ეს ლექსი დამთავრებული არის ხელთ. № 4993 და ცალკეც ქაღალდის ნაჭერზე; ეს უკანასკნელი შესწორებულია ცენზორის მიერ და ზედ აწერია: Дозволено цензурою 16-го декабря 1869 г. აგრეთვე ბოლოშიც მიწერილია: Дозволено цензурою. სათაურად აქვს: სტუდენტის სიმღერა. ჯერ სათაურად ცენზორს დაუწერია: „მსწავლეული კაცის სიმღერა,“ შემდეგ „მსწავლეული კაცის“ წაშლილია. ამ გამოცემაში ვებუდავთ ადვოკატის ტექსტს. ხელთ. № 4993. ტექსტი ვარიანტად უნდა ჩაითვალოს და იგი მოთავსებულია „ვარიანტებში“ (იხილე ვარიანტები გვ. 507) გარდა ამისა იოსელიანის ხელთ. ეს ლექსი შვიდჯერ არის დაწეული. მოგვყავს იმ რიგზედ, როგორც ხელნაწერშია:

1) დედამ რო შვილი გაზარდოს

ემაგრე ჩვენისთანაო!

მუდამ გამოსადეგნი ვართ

ყველგან და ყველასთანაო!

მერე წაშლილია.

2) დედამ რო შვილი გაზარდოს
ემაგრე ჩვენისთანაო!
სადაც გინდა ალაგი გვაქვს
ყველგან და ყველასთანაო!
ლოთთან მართალ ლოთები ვართ,
არც უჭკონი ბრძენთანაო!
ლხინის დროსა ჩვენ მოვილხენთ,
როგორც ჩვენი ძმა ქართველი,
გულს გარდვიშლით, შემოვძახებთ.

3) დედამ რო შვილი გაზარდოს
მაგრე ჩვენისთანაო!..
მუდამ გულმტკიცე ვიქნებით
ყველგან და ყველასთანაო.
ლოთთან ლოთურად ვიქცევით,
დავლევთ, გადავაკვრევინებთ
და ჩხუბში ოხერ პედანტსა
აზრს აზრზედ დავარღვევინებთ
ძვირად ილხენ...

4) დედამ რო შვილი გაზარდოს
ემაგრე შენისთანაო!
თუ სადმე ხარ, პირნათლად ხარ
ყველგან და ყველასთანაო!
ლხინში ლოთურად მოილხენ,
დალევ, გადააკვრევინებ,
სიბრძნეში ოხერ პედანტსა
აზრს აზრზედ დავარღვევინებ.
გული სწავლით შუქ შესხმული
საგანძელ გაქვს წმინდ გრძნობისა,
თავისუფალ, თამამი ჭკვა
კეთილშობილურ აზრებისა.
ლარიბობით და შრომითა
იკალება შენი გული.

5) დედამ რო შვილი გაზარდოს
ემაგრე შენისთანაო!
თუ სადმე ხარ, საფერი ხარ
ყველგან და ყველასთანაო!
გული სწავლით ნათელ ქმნილი
გიღელდება წმინდ გრძნობითა,
თამამი ჭკვა შუქ შესხმული

პატიოსან აზრებითა!
ლარიბი ხარ და შრომაში
ჰკლავ შენსა ჰაბუკ სულსა,
მარტო იმით შენ ნუგეშობ,
რომ ეგ უნდა შენს მამულსა.

ლხინში ლოთურად მოიღხენ
დაღევ გადაკვერევენ
სიბრძნეში ოხერ პედანტსა
აზრს აზრზედ დაარღვევენ.
ბრძოლის ველზედ მებრძოლი ხარ
თუ სიმართლე იქ.....?

6) დედამ რო შვილი გაზარდოს
ემაგრე ჩვენისთანაო,
სადაც ვიყოთ საფერნი ვართ
ყველგან და ყველასთანაო:
ლხინში ლოთურად მოვიღხენთ,
დავლევთ გადაკვერევენთ.
სიბრძნეში ოხერ პედანტსა
აზრს აზრზედ დავარღვევენთ
ძვირად ვლხინობთ და, თუ ვიღხენთ,
თავისუფლად, ჩვენებურად
გულს გადვიშლით, შემოვძახებთ
ვით ქართველნი ქართველურად.

7) დედამ რო შვილი გაზარდოს
ემაგრე შენისთანაო!
ცასათ (?) ძმობას არ ეკადრულობთ
მაგრამ ვნატრობთ გლენთანაო.
გული სწავლით ნათელ ქმნილი
გვიღელდება წმინდ გრძნობითა,
თამამი ჰკვა შუქ შესხმული
პატიოსან აზრებითა.
ლარიბნი ვართ და შრომაში
ვკლავთ ჩვენს ჰაბუკ სულსა,
მარტო იმით ჩვენ ვნუგეშობთ
რომ ეგ უნდა ჩვენ მამულსა.
სადაც მამული გვიბძანებს,
ყველგან ვემსახურებით,
თუ ბრძოლას ჩვენა მოგვთხოვს,
იქაც კი გამოვადგებით.

რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით! (გვ. 80) არის ხელთნაწერში № 4993-ში და გარდა ამისა კიდევ არის ცალკე ხელთნაწერი ილიასი, რომელიც (ნახევარ თაბახზე) ეკუთვნის ქ. შ. წ. გ. ს. უკანასკნელი სავსებით ეთანხმება პირველს. თარიღი უზის: 29 აგვისტო 1879 წ. ხელთნაწერში № 4993-ში სათაურის ქვემოთ სწერია: „ანუ ჩვენი ისტორია მეცხრამეტის საუკუნისა. ხელთნაწერის ტექსტი ცოტადი განსხვავდება დაბეჭდილისაგან.

მეორე ტაეზის მეოთხე სტრიქონი:

„სახელად რა მოვიხვეჩეთ?“

მეშვიდე ტაეზის ორი უკანასკნელი სტრიქონი:

—„გულუხვითა სულ ყველისა
თვითვეულად ვღალატობდით“.

მერვე ტაეზის მეორე და მესამე სტრიქონები:

„უცხო ხალხმა ხელთა გვიგდო,
ქართულის ბედი ბურთსავითა“...

მეცხრე ტაეზის პირველი ოთხი სტრიქონი:

მერე, როცა გაგვიჭირდა
ყოფნა უცხოს ხალხის ხელში,
როს საშველად მოწვეულმა
წაგვიჭირა თოკი ყელში,

მეთერთმეტე ტაეზის მეოთხე სტრიქონში „შეგვამწევრეის“ მაგიერ „შეგვამწე-
დიეს“ არის.

მეცამეტე ტაეზის ბოლო სტრიქონში „მამულების“ მაგიერ არის „ლეკმა ზურს.“

ბედნიერი ერი. (გვ. 85) არის ხელთნაწერში № 4993 და ცალკე ქაღალ-
დის ნაჭერზე; სავსებით ეთანხმება პირველს. ხელთნაწერში სათაურად. აქვს: „ბედ-
ნიერი ხალხი“. ცალკე ხელთნაწერს თავში მიუძღვის წერილი ილიასი პ. უმიკა-
შვილის მიმართ: „ბეტრე! ამ ახლად დაწერილს ლექსებს გიგზავნი დასაბეჭდად
კრებულში. მეშინიან კი, რომ ზოგი ხანას დაუნდობელი მაკრატელი ცენზორისა
მოხვდება“... (რადგანაც წერილის დაწარჩენა ადგილი არ ეხება ამ ლექსს, იგი აქ არ
მოგვეყვას).

გამოცანები. (გვ. 87) არის ხელთნაწერში № 4993 და ცალკე ფურცელ-
ზედაც. პირველად იბეჭდება. დაბეჭდილია თანახმად ცალკე ხელთნაწერისა, რადგა-
ნაც იგი შემდეგში უნდა იყოს დაწერილი. მოგვეყვას გამოცანების ახსნა. ამის შე-
სახებ ცნობები მიღებულია თ. ასიკო ერისთავისაგან.

I. თ. რევაზ ანდრონიკაშვილი. 1871 წ. იმპერატორის ალექსანდრე II
მოსვლის დროს თავად-აზნაურთა წინამძღოლად იყო.

II. თ. გ. კ. მუხრან-ბატონი—სახელმწიფო საბჭოს წევრი, ავტორი „**О суще-
ствѣ крупныхъ единицъ**“, რომელშიაც იგი ამტკიცებდა, ვითომ დიდმა სახელ-

მწიფოებს უნდა შთანთქან ზატარები. ეს ბრძოლა ავტორმა გაუგზავნა სხვა და სხვა ზირო და მათ შორის დავით (გლუხარია) ერისთავს, რათა მათი აზრი შეეტოო. ილიას „ზასუხის ზასუხში“ ამზედ ნათქვამია:

„პირველ თქვენგანმა,
იმა ბედ-შავმა
მას მკვდრის სუდარა გადააფარა“.

დავით ერისთავმა დაუბრუნა ავტორს წიგნი შემდეგი წარწერით:

„О существѣ ты написалъ,
Мой другъ, болѣе ста страницъ,
Но этимъ только доказалъ,
То, что мы знали безъ того,
Что ты совсѣмъ не существо
И нуль межъ крупныхъ единицъ.“

III. თ. ი. კ. მუხრან-ბატონი—დიდი მემამულე.

IV. პ. იოსელიანი—ცნობილი ისტორიკოსი, წოდებული „ფილოსოფოსად“ „სეხნა“—ზლატონი ბერძენი ფილოსოფოსი.

V. თ. დიმიტრი ჯორჯაძე.

VI. თ. იასე ჭავჭავაძე—წევრი საგუბერნიო სამმართველოსი.

VII. ბესარიონ ლევანის ძე ლოლობერიძე,—ერთს დროს მათემატიკის მასწავლებელი იყო ზირველ ვაჟთა გემნაზიაში. შემდეგ ინსპექტორად ქალების ინსტიტუტში. მერმე დაინიშნა სხალხო სკოლების ინსპექტორად. შემდეგში—ქუთაისის სათავად-ახნაურო ბანკში მსახურობდა.

VIII. თ. გრიგოლ დიმიტრის ძე ორბელიანი—ცნობილი მწერალი,—მთავარ მართებლად იყო.

კიდევ გამოცანები (გვ. 91).

I. გრაფი მიხეილ ტარიელის ძე ლორის-მელიქოვი. (იხ. ბიოგრაფია)—თავმჯდომარე უმაღლესი კომისიისა 1880 წ.

II. თ. ლევან ივანეს ძე მელიქიშვილი. დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის თანაშემწე.

III. იოსებ დავითის ძე თარხნიშვილი.

IV. თ. მიხეილ ბირთველის ძე თუმანიშვილი („ბირთველია“) ცნობილი თანამშრომელი „ცისკრისა“—მოდგებე.

V. დიმიტრი ივანეს ძე ყიფიანი. ცნობილი საზოგადო მოღვაწე.

მართალია „გამოცანები“ არ დაბეჭდილა, მაგრამ ხელთნაწერი საზოგადოებაში მაინც გავრცელებული იყო და რა თქმა უნდა ზოგიერთ წრეებში დიდი აურზაური გამოიწვია.

თ. გრ. ორბელიანმა დაუწერა შემდეგი პასუხი:

კოლო ბუზებო,
ლიბერალებო,
ქკუთ გლახებო, პატრიოტებო!
გზა დაკარგულნო,
წყალ წაღებულნო,
კატის კნუტებო, საიღამ ჰკნავით?
მოვლეთ რუსეთი
და საფრანგეთი
მობრძანდით ისევ უნაბნონი.
ვირი წავიდა,
ვირად მოვიდა
კაცად ვერ იქცა თვით ქაბის მადლით.
თუშნი-ოსები,
ფილოსოფები,
ფინანსისტები, ვიშ ნეტარებაე!
გოგრა ცარიელ,
ჯიბე ცარიელ
მილიონებზე მალლა მყვირალნი!
მსხვილ-ბეჭიანსა,
ნახშირიანსა*)
ბარგი აჰკიდეთ, აგზავნეთ მთაში!
თქვე ცრუ მირაბო,
შინ დიდგულებო,
გარეთ კი მხდალნო, მოკუნტულებო!
ულონო და უსაქმოებო
საქართველოსთვის დიდად მზრუნველნო.
ის ლებერალი.... (ი. ჰ—ძე)
ბურთივით მრგვალი,
ზნეობის მცველი ამას ჰქადაგებს:
„ლოცვა რად გვინდა,
ლმერთი რად გვინდა,
ჩვენი გონება არს ჩვენი ღმერთი!“
ჩხირ-პაიკებო
ცრუ-პოეტებო
თქვე ჯაგლაგებო, ჟურნალისტებო!
არც რუს ფრანგები,
არც ინგლისები,
არც ქართველები, მაშ ვინა ჰყრიხართ?

*) შაქრო მაღალაშვილი, შემდეგ გუბერნიის მარშალი.

თქვე უსწავლელნო,
 ცრუ რუსთაველნო
 რად წაგვიბილწეთ ენა მდიდარი?
 ენა მაღალი,
 მის სიღრმე-ძალი
 წახდა უწმინდურს თქვენ ხელში ჯიჯგნით!!
 მტერობა ენის
 არს მტრობა ქვეყნის:
 ჩირქი რად წასცხედ ტაძარსა წმინდას?
 სულითა სუსტნო,
 სწავლითა სუსტნო,
 სუსტნო ღონითა რის ხართ მომკმედნი?
 რა ბრძოლის ცეცხლი
 ასტყდეს ფიცხელი,
 ხლმისა კრიალით, ძლევის კიჟინით
 თქვე ჩაჩუებო,
 ჭიანჭველებო,
 ხელს ბაირალით ვერ დასცეთ ყარსი!?
 თქვენში ვტრიალებ,
 თქვენთან ვღრიალებ,
 გულით კი ვწუხვარ თქვენს უნიჭობას!
 ვაი საბრალოს
 ჩვენ საქართველოს,
 თქვენ დაებადეთ მის სადიდებლად!
 თქვენ არ შეკრთებით
 ამა სიტყვებით;
 ბევრი მოვიდნენ თქვენისთანები:
 კოლო-ბუზები,
 ლიბერალები,
 ცრუ-პოეტები,
 პატრიოტები,
 აკაკიები, ბაკაკიები
 რიონელები¹⁾, გოგიტელები²⁾
 მესხი³⁾—მეველე⁴⁾
 მელიქაძეები⁵⁾

1) ნ. ნიკოლაძე.

2) გ. წერეთელი.

3) სერგეი მესხი.

4) დავით მიქელაძე.

5) სოსიკო მელიქიშვილი—„ღრუბის“ გამომცემელი.

შემდეგში ეს ლექსი შგოსანს გადაუკეთებია და მოთავსებულია ამ ახლის სახით მის ლექსების გამოცემაში.

ამ პასუხს მოჰყვა ილიას **პასუხის პასუხი**. (გვ. 97) არის ცალკე ხელთნაწერში და ხელთ. № 4993. ამ უკანასკნელში მარტო დასაწყისია (13 სტრიქონი). მათ შორის გამოტოვებულია ორი სტრიქონი:

„ჩვენი ქვეყანა,
მკვლარი თქვენგანა,
თქვენებრ ჩინებულ არ გაგვიცვლია.“

ჩიგვა. (გვ. 103) არის ხელთნაწერში № 4993 და აგრეთვე ცალკეც (ქაღალდის პატარა ნაჭერზე). აქ ლექსის მარცხნივ გვერდით ილიას ხელთ წარწერილია და წაშლილი: უსათუოდ „დრეობაში“ დაბეჭდინე. გიგზავნი ჩემს სახეს.“ ქვემოთ იმავე ხელთ აგრეთვე წარწერილია და წაშლილი: „კორექტურას შენ განდობ“.

ლექსი ზირველად დაბეჭდილია ფელეტონში. ჯერ მოთავსებულია ბიბლიოგრაფია, რომელიც ეხება ბროშურას: „О существъ крупныхъ единиц“. ორივე ხელთნაწერი განსხვავდება დაბეჭდილისაგან მარტო შემდეგით:

მესამე ტაეზის მესამე სტრიქონში „ჯერ“-ის მაგიერ არის „აწ“ და მეხუთე ტაეზის მეორე სტრიქონში „მონებურის“ მაგიერ არის „მონებრივი“. დაბეჭდილში კარდა ამის ოთხი სტრიქონი გამოტოვებულია.

ჩემო კარგო ქვეყანავ. (გვ. 105) არის ხელთ. № 4993. დაბეჭდილისაგან მარტო იმით განსხვავდება, რომ ხელთნაწერში სამივე ტაეზის უკანასკნელი სტრიქონი ასეთია:

„ორთავ თვალის სინათლევ, რაზედ მოგიწყენია?.

ბაზალეთის ტბა. (გვ. 108) ცალკე ხელთნაწერია. ლექსი სუთჯერ არის დაწყებული. ერთი ვარაუტად უნდა ჩათვალოს და ვარაუტებში არის მოთავსებული (იხ. გვ. 510) დანარჩენი ოთხი აქ მოგვეყვას იმავე რიგით, როგორც ხელთნაწერშია.

ბაზალეთის ტბა

1. ბაზალეთის ტბის ძირსა
ოქროს აკვანი არისო
და მის გარემო წყლის ქვეშე
წალკოტი უცხო ყვავისო.
მწვანეა მუდამ წალკოტი
არას დროს თურმე არ ჰსკნება,
ქვეყნისა დროსა ცვლილებას
იგი არ ემორჩილება;
არ ერჩის თურმე მის მწვანეს
არცა სიცხე, არც ზამთარი

და იმის მზიან ჩრდილებში,
 მუდამ გაზაფხული არი.
 წალკოტის შუა გულშია
 ის აკვანი ასვენია
 და ჯერ კაცთაგანს იქ ჩასვლა
 ვერავის გაუბედნია.
 მარტო ერთნი სირინოზნი
 იმ აკვანს გარს ეხვევიან,
 ნელის ღიღინით გრძნეულნი
 გრძნეულს ხმებს ეუბნებიან.

2. ბაზალეთისა ტბის ძირსა
 ოქროს აკვანი არისო,
 ზემოდამ ადგა მჭვირვალე
 კარავი წმინდა წყალისო.
 მის გარე ბალი თურმეა
 არც ჰბერდება, არცა ჰკნება,
 ქვეყნისა დროთა ცვლილებას
 იგი არ ემორჩილება.
 არ ერჩის თურმე მის მწვანეს
 არც ზაფხული, არც ზამთარი
 და იმის მზიან ჩრდილებში
 მუდამ გაზაფხული არი.
 იმა ბალის შუა გულში
 ის აკვანი ასვენია
 და ჯერ კაცთაგანს იქ ჩასვლა
 ვერავის გაუბედნია.
 მარტო ერთნი სირინოზნი...

3. ბაზალეთისა ტბის ძირსა
 ოქროს აკვანი არისო,
 მის გარეშემო წყლის ქვეშე
 ლამაზი ბალი ყვავისო.
 მწვანეა მუდამ ის ბალი
 არას დროს თურმე არ ჰსკვნება,
 ქვეყნისა დროსა ცვლილებას
 იგი არ ემორჩილება.
 აკვანი იგი ოქროსი
 ოდითვე იქ ასვენია
 და ჯერ კაცთაგანს იქ ჩასვლა
 ვერავის გაუბედნია.

ტურფანი სირინოზნი კი
 იმ აკვანს გარს ეხვევიან,
 ნელის ღუღუნით ლამაზნი
 ტკბილს ნანას ეუბნებიან.
 ამბობენ თამარ მეფესა
 იგი იქ ჩაუსვენია
 და ის კი აღარ იციან
 შიგ მას ვინ ჩაუწვენია.
 იქნება მასში ის ყრმა წევს,
 რომლის არ ითქმის სახელი
 და რომელსაცა დღე და ღამ
 ნატრულობს ჩუმად ქართველი.
 თუ ეგრე არის ნეტა მას,
 ვაჟკაცსა სახელოვანსა,
 რომლისა ხელიც პირველად
 შეარწევს იმა აკვანსა.

4. ბაზალეთისა ტბის ძირსა
 ოქროს აკვანი არისო,
 მის გარეშემო წყლის ქვეშე
 ლამაზი ბაღი ყვავისო.
 მწვანეა მუდამ ის ბაღი
 არას დროს თურმე არ ჰსკვნება,
 ქვეყნისა დროსა ცვლილებას
 იგი არ ემორჩილება.
 არ ერჩის თურმე მის ყვავილს
 არცა სიცხე, არც ზამთარი;
 ლამაზ მზიან ჩრდილებში
 მუდამ გაზაფხული არი.
 იმ ბაღის შუა გულშია
 ის აკვანი ასვენია
 და ჯერ კაცთაგანს იქ ჩასვლა
 ვერავის გაუბედნია.
 მხოლოდღა სირინოზნი კი
 აკვანსა გარს ეხვევიან,
 ნელის ღუღუნით ტურფანი
 ტკბილს ნანას ეუბნებიან.

კითხვა-პასუხი. (გვ. 115) დაბეჭდილი იყო „მოამბეში“ 1894 წ. № 2.

ბ) აოგმეზი

აჩრდილი. (გვ. 119) ამ ზოგის აქვს ვარდანი—(იხ. „ვარდანი“). დაბეჭდილია ქართველ ამხანაგობის გამოცემის მიხედვით. ვარდანის ორი ხელთნაწერი ერთი გადაწერილია სხვისი ხელით; გარდა ამისა არის ცალკე ხელთნაწერი მთელს ფურცელზედ, აქ მხოლოდ არის დასასრული ზოგისა—იწყება მე-XVII თავით. თავში აქვს წარწერა „(დასასრული)“ და თარიღი „ტფილისი 1860 წ.“ სავსებით ეთანხმება დაბეჭდილს, მხოლოდ ამ ხელთნაწერში გამოტოვებულია XXII—XXV თავი. XXII—XXIII თავი, რომელნიც არ არიან დაბეჭდილში, ვერსად ვიხვეთ და ვერ აღვადგინეთ.

დედა და შვილი. (გვ. 143.) პირველი არის გადმობეჭდილი ქართვ. ამხ. გამოცემიდან.—მეორე არის ხელთნაწერში № 4993. იგი დაბეჭდილი „ფანკუნჯში“ 1908 წ. № 1, სადაც სათაურია ასეთია:

დედა და შვილი. (სცენა მომავალ ცხოვრებიდან) და რადგანაც თვით შინაარსიც და მნიშვნელობა ზოგის დედა არისა განსხვავდება პირველისაგან, ზოგმა დაბეჭდილია უკანასკნელ სახითაც. თარიღი უზის: „14-ს ივლისს 1860 წელსა, ჰავ-ლოვსკი.“

გარდა ამისა არის კიდევ სამი ხელთნაწერი: ორი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას ეკუთვნის და ერთიც. პირველ ორში ერთი დაწერილია მთელს თაბახზედ და შეიცავს თაბახ ნახევარს,—მეორე თაბახის მერვედზედ და შეიცავს ცხრა გვერდს. პირველს ხელს აწერს „ილია ჭავჭავაძე“—მეორეს ***, მესამე კი ილიას ხელითაა ნაწერი, გადმოცემულია ბ. ეგნატაშვილის მიერ.

პირველის სათაური:

დედა და შვილი.

(ეპიზოდი დავით აღმაშენებლის დროთაგან, როცა არაბთაგან ანთავისუფლებდა საქართველოს)

შემდეგ ჯერ დაწერილი უფილია: „გუძენი ბ. ნაკაშიძეს,“ მერე უკანასკნელი ორი სიტყვა წაშლილია და დაწერილია: „ჩემს ამხანაგს.“ გარდა ამისა „ძღვნის“ გვერდით აწერია ილიას ხელით: „ეს პირველ გვერდზედ დაბეჭდეთ და შემდეგი მეორე გვერდიდან დაიწყეთ. რაც სკოლებშია სულ წვრილის ასობით ააწიეთ.“

მეორე ხელთნაწერში სათაური ასეთია:

ქართველის დედა

დრამული ეპიზოდი.

გუძენი თა პეტრე ნაკაშიძეს, ძღვნის ბოლოს აწერია:

ავტორი

1871 წელსა, 18 მარტსა.

ეს ორი ხელთნაწერი არ განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ეგნატეშვილის ხელთ-
ნაწერიც ამათგან არ განსხვავდება. სათაურად აქვს:

ქართველის დედა

(ვუძღვნი პეტრე ნიკაშიძეს)

„სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა
სიკვდილი სახელოვანი.“
რუსთაველი.

ბოლოში წარწერაა:

„პეტრე! გიგზავნი ხელახლად გადაკეთებულს შენდამი ნაძღვნებს ჩემს „ქართ-
ლის დედას.“ თუ მოგეწონოს, მიეცი ნიკოლაძეს დასაბეჭდათ. გთხოვ, შენი შირ-
მოურიდელები აზრი მაცნობო ამ ჰატარა თხზულებასზედა. კარგად კი წაიკითხე. მე
უველასზედ უფრო ჯარის სიმღერა მომწონს, გლეხურ კილოზედ მოწუბილია. თუ
მოგეწონოს დასაბეჭდად, შენთან მოწერილი ძღვნობის ლექსიც დააბეჭდინე ამასთან
ერთად. კორექტურა შენთვის მომინდვია. შენი ილია ჭავჭავაძე.“

როგორც ამ წერილიდან სჩანს, პეტრე გადაკეთებულია 1871 წ. მიზეზი გადა-
კეთებისა უნდა ვეძებოთ მაშინდელ საცენსურთ შირობებში.

ხელთნაწერს ფსევდონიმი უზის*** და თარიღი—1871 წელსა მარტის 19-სა
დღესა.

რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან.

არის ხელთნაწერში № 4993 და კიდევ ცალკე ხელთნაწერი წ. კ. გ. ს. № 4994.
ორივე ხელთნაწერი ცოტათი განიჩევიან დაბეჭდილისაგან. შირველს აქვს სათაურად:
„ყაჩაღის ცხოვრებიდან“, და წინ უძღვის იგივე ეპიგრაფი, როგორც დაბეჭ-
დილს.

მეორეს სათაურად აქვს:

„მოთხრობა ქიზიუელისა“.

შეუზოვარი.

ამ ხელთნაწერს აკლია ფურცლები და თითქმის სრულებით არ განიჩევიან შირ-
ველ ხელთნაწერისაგან, ხოლო დაბეჭდილში პეტრე უფრო გაფართოებულია რამო-
დენიმე ლექსის ჩამატებით. მაგალითად სიტყვებიდან. (გვ. 171) დაწვებული:

არა რა მქონდა იქ საფიქრელად,
ჩემი მოძმენი არ მაძალებდნენ...
და ვიდრე: მე მამა მყვანდა მხნე კაცი მარჯვე...

ეს სტრიქონები არც ერთ ხელთნაწერში არ არის.

ხელთნაწერში № 4994 მარტო ორიოდ გვერდია შეღნიშნული ნაწერი, დანარჩენი კი
ფანქროთ.

ორივე ხელთნაწერს ერთი და იგივე თარიღი უზის: „11 დეკემბერი 1860 წ. ზიტერი.“

• არის კიდევ ხელთნაწერი დაუმთავრებელი მოთხრობისა კაკო (იხ. ნაწვევები) ნაწილი ამ მოთხრობისა იყო დაბეჭდილი „ფასკუნჯში“.

მეფე დიმიტრი თავდადებული. (გვ. 187.) არის ცალკე ხელთნაწერი მთელ თაბახის ზომისა, შეიცავს ზირველ XII თავს, გარდა შესავალისა. ხელთნაწერი არაფრით განიხივება დაბეჭდილისაგან.

ხელთნაწერის ზირველ გვერდზედ მარჯვენა კუთხეში ქვემოთ წარწერილი უაფილა და წაშლილია: ძმაო ზეტრე! შენგან ჩაგონებულს შენვე გიძღვნი.

და ამის ქვემოთ სწერია:

„ხუთის სტრაქანის ადგილი ეს სხოლია ეკუთვნის სათაურის ქვემოთ მოთვასებულ სიტევებს (გუძღვნი თ. ზეტრე ნაკაშიძეს) სადაც უზის.

ამის ქვემოთ წაშლილია სათაური: „ბრმა მეფანტურე“.

განდეგილი. (გვ. 209) არის ცალკე ხელთნაწერი. (№ 5020) ეკუთვნის ქ. შ. წ. გ. ს. არაფრით განსხვავდება დაბეჭდილისაგან.

ხოლოდ სათაურის ქვემოთ სწერია: „გენიანა ოღვა ჭავჭავაძისა.“

ბ) მოთხრობანი

ვლადიკავკასილამ-ქალაქამდე. არის ცალკე ხელთნაწერი (№ 5016,) ეკუთვნის ქ. შ. წ. გ. ს. სულ ორ თაბახ ნახევარია. ბოლოში წარწერა აქვს:

Дозволено пензурою 23 июня 1871 г.

სახჩხოებელაზედ. არის სხვისი ხელით გადაწერილი, ეკუთვნის ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას.

ოთარანთ ქვრივი. არის ცალკე ხელთნაწერი, უდაში გაკეთებული, ზოგი სხვის ხელითაა ნაწერი, ზოგი კი ილიასი, ეკუთვნის ქ. შ. წ. გ. ს.

დ) ვარიანტები.

გაზაფხული. არის მარტო ხელთნაწერში № 4993.

გუთნის დედა. არის ორივე ხელთნაწერში,—ერთი ერთმანეთისაგან არაფრით განიხივებან.

ჩიტი. არის მარტო ხელთნაწერში № 4993.

ნანა. არის ორივე ხელთნაწერში. არაფრით განიხივებან ერთმანეთისაგან. მხოლოდ ხელთნაწერში № 4993 სათაურად არის:

„ქართველის ნანა ქართველის აკვანზედ.“

იოსელიანის ხელთნაწერში კი:

„ნანა ქართველის აკვანზედ“.

ორივეს ეპიგრაფად აქვს:

Спи-жь, пока заботъ не знаешь,

„Баюшки баю“.

ლერმონტოვი.

ალექსანდრე ჭავჭავაძის. არის მარტო ხელთნაწერში № 4993.

ქართველ სტუდენტების სიმღერა. არის ხელთნაწერში № 4993-ში. სა-
თაურს ბრჩხილებში მოსდევს (ჩემ კარგ სოსიკოს ვაჩნაძეს) ვინ არის ეს ვაჩნაძე—
გერ გამოფარკვეთ. თარიღი უზის: „1860 წ. 18 აგვისტოს. ზავლოვსკი.“

მეფანტურე. არის ხელთნაწერში № 4993. იოსელიანის ხელთნაწერში „მე-
ფანტურე“ ოთხჯერ არის დაწეებული. პირველად მარტო რვა სტრაქონია დაწერი-
ლი, შემდეგ თერთმეტი, მერმე ცხრაშეტი და ბოლოს ოცდა თოთხმეტი. უკანასკნელ
სამში ბევრი შესწორებანი და წაშლილი სტრაქონები და ცალკე სიტყვებია. სათაური
„მეფანტურე“ მარტო პირველს და უკანასკნელს აქვს.

ტყეს შეესხა ფოთოლი. არის მარტო ხელთნაწერში № 4993.

ბაზალეთის ტბა. არის ცალკე ხელთნაწერი, ეკუთვნის ქ. შ. წ. გ. ს.

პოემა აჩრდილი. ცალკე ხელთნაწერი, ედაში გაკეთებული—ეკუთვნის ქ. შ.
წ. გ. ს. შეიცავს 39 გვერდს.

გარდა ამისა იოსელ. ხელთნაწერში არის:

„აჩრდილი უაზბეგზედ“ ანუ ჩანგი მოხუცისა.

I

აქ იგივე ეპიგრაფია როგორც ზემოდ მოუვანდ
ვარაინტში.

შემდეგ:

მზე დაჰყურებდა კავკასს მღვიძარე,
განაბრწყინებდა მას თეთრ-თმოსანსა
და მთა ურყევი, მძლავი, მყინვარე
ხევდა ჰაერსა ლაჟვარდოვანსა.

მოწმენდილ ცაზედ გძლად გაწოლილნი
ღრუბელს ვით ბოლსა ის მთები ხევდნენ,
და შორს ციაგათ მთანი შეცვლილნი
უზომო სივრცეს იკარგებოდნენ.
თავნი ებჯინა ცისა კამარას.

შემდეგ:

დიდ ხანს მივაპყარ ყურნი იმ ჩანგსა
თრთოლით შევხედე ყაზბეგსა მძლავრსა
და ღვთიურ სხივით გაბრწყინებული
კვლავ დავინახე მოხუცებული;

ცისკენ აღელო მას თრთოლით ხელნი
და მოედრიკნა მუხლნი ძლიერნი;
თურმე მოხუცი ის ლოცულობდა
და ღმერთსა ესრეთ ევედრებოდა.

ლოცვა:

.

ამას მოსდევს ბოლო:

მსწრაფლ გარდმოეშო ცისა ლაქვარდსა და სხე.

ყრმობის ლექსები სულ ხუთი ლექსია, მათში ერთი თარგმანია. („ზატარა ჩიტო“) ხელთნაწერი შეიცავს ჩვეულებრივ ზომის ქაღალდის თაბასს (სამი გვერდი, მეოთხე გვერდზე ორი ლექსით წერია: ერთი—„აღბომში კნეინის ნატალია ანდრონიკა“ და მეორე იწყება: „ჩემო გონებიდან განუშორებელი ნინავ!“) აი ეს ლექსები:

აღბომში კნეინა ნატალია ანდრონიკაშვილისას.

ნელი ტანის რხევა, ნაზი ქცევა მე შენი ვნახე
არს შენნი თვალნი განათალნი ჭაბუკათავის მახე
ტუჩთა ღიმილი შენი სიცილი გულსა ვისახე
ორთა ვით ღიდთა ცელქობა კავთა გიშვეს შენ სახე
როს თამაშობა ქორწინობას მე შენი ვნახე
გიძღვნი ამ ლექსსა სააღბომით სხვათ მივბაძე
რომ მომიგონო ძმათ მიგონო მე ჭავჭავაძე.

კნეინა თიკოს ჭავჭავაძის აღბომში.

ჩემებრსა სუსტსა შენი ქება ვით შეეძლება
შენ ხარ ქებაზედ აღმატებულ ესე მეთქმება
შენ თვითონ იცი რალა ფიცი მე მომინდება
რომ შევჩვენო შენი ქვეყნიერსა არ ეღარება
გთხოვ ამ სუსტს ლექსა აღბომში მისცე მცირედი წილია
რომ წარკითხვითა მიგონო მე შენი ძმა ილია.

ჩემო გონებიდამ განუშორებელი დაო ნინავ!

ჩემს საყვარელს დას, სასურველს ნინას.
წიგნსა მოგიწერ თუ ყურს მისცემ სმენას
შენის ლოცვისთვის ვსტანჯავ მე ენას
შენთვის ღმერთსა ვთხოვ შეებას და ლხენას

იყავ მშვიდობით სავსე ბედით ყოვლის სიკეთით
სტკბებოდე ლხენით სიამოვნი ყოვლისა ბედით
მაშინ აღტაცებულ ვისიამოვნებ შენთანა ხლებით
და უფალს მაღლობას შევწირამ ღიდისა ქებით.

ამ წინგთან გიძღვნი ჩალაუბნის ქებას
თუ წარკითხვისთვის დართო შენს ნებას
მრავალსა ჰპოვებ მუნ შეცოდებას
და სადღა ვიფიქრებ მის მოწონებას.

შენსა შვილსა ჩემს დისწულსა გიგოსა
მაგ ვარდის კონას დრამის წონას გვრიტოსა
ათას ჯერა ჩაუტყლოშნი მის თვალებსა ცქვიტოსა
და შემწეობას მისთვის მასსა ვთხოვ ვისთვის მან ფერი იმოსა.

ბევრსა მოგწერდი მარამა ენა არა მაქვს ტკბილად
ჩემი ნალექსი სიტყვები გულისთვის მეტათ ლბილია
მისთვის ვასრულებ ამ წიგნსა თვალსაც მომედვა ძილია
და დავშთები აქა შენი ძმაჲ მე ჰავჰავაძე ილია.

გარდა ამისა არის კიდევ ხელთნაწერი (ზრად დაკეცილ თაბახის ნახევარზე)
აი ეს ჰატარა ლექსი:

ღ ა მ ე

როცა ყაყანი ქვეყნისა სრულიად მიწყდება
და აღარ ისმის ბოროტებისა ხმა მოსაწყენი
როს მძინარს სოფელს კამარა ცის ზედ გარდემლება
სამხრეთის ღამეჲ! მაშინ მიყვარს ყურება შენი!

ზრავ ხელთნაწერი ეკუთვნის ქ. შ. წ. გ. ს.

მ) ნაწმუდები

უსათაურო ლექსი. (გვ. 543) ცალკე ხელთნაწერი. ეკუთვნის ქ. შ. წ. გ. ს.
ზოგორც ლექსის შინაარსიდან სჩანს იგი დაწერილია დ. კეზელის შესახებ. („ზო-
ლი“) თანამშრომელი „ტიფლისკი ლისტოკისა“.

ორხმიანი საახალწლო ოპერეტი. (გვ. 545) დაბეჭდილია „ივერიაში“
1895 წ. № 3.

მოთხრობანი

კაკო. იუო დაბეჭდილი „ფასკუნჯში“. ოთხი თავი დაბეჭდილია იმ სახით და
რიგით, როგორც ხელთნაწერშია. ცალკე ხელთნაწერი ედაში,—ეკუთვნის წ. გ. ს.
(№ 4996) სულ 59 ფურცელია.

დასაწყისი მოთხრობისა კოლა. ცალკე ხელთნაწერი, ცხრა ფურცელი (თა-
ბახის შეთხედი) ეკუთვნის ქ. შ. წ. გ. ს. (№ 5014).

წინა-სიტყვაობა ღ კაცია ადამიანი. სულ ოთხი ხელთაწერია. მოგვყავს ხოლად ორი, რადგანაც ორი დანარჩენი ამ ორისაგან არ განსხვავდება. ოთხივე ეკუთვნის ქ. შ. წ. გ. ს.

კატო. იბეჭდება ორი ვარიანტი.

ზოგიერთი ხანა მოთხრობისა „მარგალიტი ლექში“. ცალკე ხელთაწერი, ეკუთვნის ქ. შ. წ. გ. ს. პირველ გვერდზედ არის:

„იგი ქართველი იყო; სიურმიდანვე ობლად რჩენილი“.

თვით მოთხრობა იწყება მეორე გვერდიდან. ორი ფურცლის შემდეგ დატოვებულია ერთი ფურცელი და მერმე ისევ თავიდან იწყება.

მოთხრობა. იგი წავა და სხვა მოვა ტურფასა საბაღნაროსა. ცალკე ხელთაწერი, შეიცავს ორს სრულ თავს, ეკუთვნის ქ. შ. წ. გ. ს. (№ 5022) ბევრი ადგილებია წაშლილი.

დედის ანდერძი. ცალკე ხელთაწერი, ეკუთვნის ქ. შ. წ. გ. ს. შეიცავს ერთ ფურცელს (მთელი თავისი ზომა).

უღელტეხილი. ცალკე ხელთაწერი, ეკუთვნის ქ. შ. წ. გ. ს. (№ 5021) შეიცავს ოთხს ფურცელს (მთელი თავისი ზომა).

მოგვყავს მაგალითები ილიას მართლწერისა:

ზხირ-ზხირათ—გვ. 43, სტრიქ. მეორე.

სხვერპლი—გვ. 39, სტრ. 5 (ზევ.); გვ. 153, 11 სტრ. (ზევ.)

მსხვერპლი—გვ. 50, სტრ. 14 (ზევ.); გვ. 52, სტრ. 2 (ქვ.)

გაშლილი—გვ. 53, სტრ. 3 (ზევ.)

განშლილი—გვ. 54, სტრ. 3 (ზევ.)

ყოველი ფერი—გვ. 44, სტრ. 5 (ზევ.)

სხვა ფრივ—გვ. 87, სტრ. 6 (ზევ.)

ლაუღანდარა—გვ. 87, სტრ. 4 (ქვ.); ესეთი მართლწერა დაცულია ჰოეტის ხელთაწერის მიხედვით. სხვადასხვა ადგილას ჰოეტი ამ ფორმის მაგიერ ხმარობს—**ლაზღანდარობას**,—როგორც მაგალ. გვ. 84, სტრ. 7 (ზევ.)

პრტყელი და პტყელი—მოთხრობებში.

ენა პრტყელი—გვ. 88, სტრ. 15 (ზევ.)

გრძელი და გძელი—(„ენა გრძელი“) გვ. 89 სტრ. 9 (ქვ.)

ბევრჯელ და ბევრჯერ—ორივე ფორმას შეხვდებით, გვ. 91, სტრ. 11 (ზევ.)

მოვევდიო—გვ. 98 სტრ. 7 (ზევ.)

ოკიანო (ოკიანე)—გვ. 98, მეორე ტაეზი, სტრ. 5.

აღყვავებულია—გვ. 122, მეხუთე ტაეზი, სტრ. 6 (ზევ.)

აღყვავდების—გვ. 129, სტრ. (ქვ.)

დაკრეფილ—გვ. 123, სტრ. 3 (ზევ.) მოთხრობებში ხმარებულია **დაკრე-ბილი**; დაუკრებიათ; გვ. 131, სტრ. 5 (ქვ.)

ხლმის—გვ. 125, სტრ. 10 (ზემ.) მოთხრობებში არის **ხმლის**
ალტკინდეს—დედნში—**ალტკინდეს**,—გვ. 126, სტრ. 4 (ზევ.)
სამღრთოდ და საღმრთოდ—გვ. 139, ტაქი 26, სტრ. 2 (ზევ.) და
 სტრ. 2 (ქვ.)

გამკიცხავ—გვ. 144, სტრ. 4 (ზევ.)

გამკიცხამ—გვ. 152, სტრ. 8 (ზევ.)

გადეხვევა—გვ. 149, სტრ. 10

გარდაეხვევა—გვ. 154, სტრ. 8 (ქვ.)

კურდღელი, უურდღელი—(ხელთაწერში)—გვ. 168 სტრ. 4 (ზევ.)

შინჯავდენ—მომეტებულ ნაწილად მგოსანი ხმარობს

სინჯავდენ—გვ. 69, სტრ. 13 (ზევ.)

ბრძანა და ბძანა—მგოსანი ორივე ფორმას ხმარობს. (იხ. „ეპიზოდი ეახლის ცხოვრებიდან“ და „დიმიტრი თავდადებული“)

გაზრდილი და გაზდილი—შესვდებით ორივე ფორმას მაგ. გვ. 178, სტრ. 11 (ზევ.) და გვ. 45, სტრ. 1 (ზევ.)

წარდგა და წადგა და აგრეთვე **წასდგა**—იხ. გვ. 193, სტრ. 9 და მოთხრობებში.

ბავშვი და ბაშვი—გვ. 196, სტრ. 4 (ქვ.) და მოთხრობებში.

რბილი და ლბილი—გვ. 203, სტრ. 4 (ზევ.); გვ. 199, სტრ. 5 (ქვ.)

თავ-განწირვას—ხელთაწერში—**თავ-გაწირვას**—გვ. 203, სტრ. 9 (ზევ.)

გაჭირებული—იშვიათად კი—**გაჭირვებული**,—გვ. 201, სტრ. 6 (ქვ.)

მისდინარ—გვ. 205, სტრ. 3 (ზემ.)

ვსოქვი და ვოქვი—უფრო ხშირად ხმარებულია მეორე ფორმა.

გათქმულა—იშვიათად კი—**განთქმულა**.

მარჯვენე—გვ. 232, სტრ. 5 (ქვ.)

დასასრულ ცოტა რამ ილიას შემოქმედებითი მუშაობის შესახებ:

87 ლექსში და პოემებში—რუსეთში დაწერილია 48. (მათში სამი პოემა: „დედა და შვილი“, „ეპიზოდი ეახლის ცხოვრებიდან“ და „ჩრდილი“).

1857 წ. დაწერილია 4 ლექსი

1858 „ „ 22 „

1859 „ „ 17 „ და „ჩრდილი“

1860 „ „ 22 „ და „დედა და შვილი“ და „ეპიზოდი ეახლის ცხოვრებიდან“

1863 „ „ 1 „ და „კაცია აღმაინი?“

1869 „ „ 1 „

1871 „ „ 5 „

1872 „ „ 3 „

1877 „ „ 2 „

1880 „ „ 1 „ და „მეფე დიმიტრი“

1883 „ „ 1 „ და „განდებოლი“

1889 „ „ 1 „ და „დამაკვირდი“

1861 წ. და 1862 წ. მართალია ლექსები არ უწერია, სამაგიეროდ ამ წლებში დაწერილია „მგზავრის წერილები“ და „გლახის ნამბობი“.

1865 წ.—„გლეხთა განთავისუფლების პირველ დროის სცენები“.

1877—1889 წ.წ. შუა დაწერილია „სარჩობელაზედ“ (1879 წ.) „ნიკოლოზ გოსტაშვიშვილი“ (1880 წ.) და „ოთარაანთ ქვრივი“ (1887 წ.)

1864, 1866, 67, 68, 70, 73, 74, 75, 76, 81, 82, 84, 86, 87, 90—93—მხატვრული არა დაწერილანა.

რომელ თვეებში უფრო სწერდა:

იანვარი	— 6 (მათში „აჩრდდილი“).
თებერვალი	— 4 (მათში „განდეგილი“).
მარტი	— 3
აპრილი	— 1
მაისი	— 1
ივნისი	— 10
ივლისი	— 11 (მათში „ბახალეთის ტბა“ და „დედა და შვილი“).
აგვისტო	— 10
სექტემბერი	— 2
ოქტომბერი	— 2
ნოემბერი	— 5
დეკემბერი	— 12 (მათში „უბიზოდი უჩაღის ცხოვრებდან“).

ამ რიგად განსვენებული ილია ზამთარში და ზაფხულში უფრო მეტს სწერდა ვიდრე გაზაფხულით და შემოდგომით.

შენიშვნა: ავტოგრაფებში მესამე ავტოგრაფი ამოღებულია ნათარგმნი ლექსიდან, რომელიც ამ გამოცემაში არ არის მოთავსებული.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წელიწადი და
სათაური.

რა რიცხვში და
სად დაწერილა.

გვერდი.

ბიოგრაფია. გ. ყიფშიძისა	I—LXXXVI
ილია ჭავჭავაძე. კ. აბაშიძისა	LXXXVI—CXVIII
ავტოგრაფები	

ლექსები

1857 წ.

ყვარლის მთებს	15	აპრილი, სოფ. კარდანახი	3
სანთელი	16	დეკემბერი, პეტერბურგი	6
ხმა სამარიდამ	27	— — —	7
სიმღერა	—	— — —	10

1858 წ.

გუთნის დედა	4	აპრილი, პეტერბურგი	11
ლოცვა („მამაო ჩვენო“).	17	ივნისი, სოფ. ტიარლევო	13
„მეც შავს თვალებს“	20	— — —	14
„გიყვარდეს“	23	— — —	15
მთვარეს	—	— — —	16
სიზმარი („ტიალ სივრცეში“)	15	ივლისი — — —	17
„ვიხილე სატრფო“	26	ოქტომბერი — — —	18
ლოთის რჩევა	1	აგვისტო — — —	19
პავლოვსკის პარკი	—	— — —	20
ლოცვა („ოდეს დემონი“)	28	აგვისტო — — —	22
„ერთხელ სჯდა ჩემთან“	26	ოქტომბერი — — —	—
„მარტო მიეცურავ“	5	სექტემბერი — — —	23
„დაე თუნდ მოვკვდე“	19	— — —	24
ქართვლის დედას	15	დეკემბერი — — —	25
რისთვის მიყვარხარ?	31	— — — პეტერბურგი	27
ს ს („მაშინ დავსტკბები“)	27	— — —	—
ს ს („მას აქეთ, რაც მე შენ შე- მიყვარდი“)	30	— — —	28
„ბევრი ვიტანჯე“	26	— — —	29

წელიწადი და სათაური.	რა რიცხვში და სად დაწერილა.	გვერდი.
სიზმარი („ძმაო! სურვილით“) . . .		30
უცხოეთში		32
გაზაფხული („ვიშ გაზაფხული“) . . .		33
ჩიტი		35

1859 წ.

ხმა გულისა.	11	იანვარი, პეტერბურგი. . .	38
„ერთხელ მეც ძმანო“.	19	თებერვალი, — . . .	39
გავსწორდეთ ბედო!.	14	იანვარი, პეტერბურგი . . .	40
„მითხარ მიყვარხარ“	18	— — . . .	41
„მეცა მქონია კარგი მამული“ (მიბაძვა) . . .	19	— — . . .	—
ციურნი ხმები	27	მარტი — . . .	42
„მითხარით, რისთვის...“			43
ძმის სიკვდილზედ			44
„ტუჩთა მიკონვა...“	20	თებერვალი, პეტერბურგი . . .	—
სიხარული (მიბაძვა)			45
„მაშინ დავსტკბები“.			—
ელეგია.	4	აპრილი, პეტერბურგი . . .	46
როდემდის			47
დაკარგული ედემი	26	დეკემბერი, პეტერბურგი . . .	—
ალაზანს			48
ნანა			49

1860 წ.

ნიკოლოზ ბარათაშვილზედ	19	ივლისი, პავლოვსკი . . .	53
ნიკოლოზ ბარათაშვილზედ		აგვისტო — . . .	54
ნიკოლოზ ბარათაშვილზედ			55
„მესმის, მესმის“	29	ივლისი, — . . .	—
მწუხარება	11	ივნისი, — . . .	56
მძინარე ქალი	10	— — . . .	57
მუშა.	12	ივლისი, — . . .	58
ბ ალექსანდრე ჭავჭავაძე	16	— — . . .	61
პოეტი	29	— — . . .	62
ს... ჩ... სას	21	— — . . .	63
ჩ... სას.	22	— — . . .	64
ზოგიერთს		სექტემბერი, პეტერბურგი . . .	65
ჩემო მკვლელო		აგვისტო, პავლოვსკი . . .	—
იანიჩარი	5	ნოემ., პეტერ. („პიტერი“). . .	66
„გახსოვს ტურფავ“		— — . . .	67
„დაბნელდა სული“	25	დეკემბერი — . . .	68
მტკვრის პირას		 ტფილისი . . .	69
„მას აქედ, რაკი შენდამი“	6	აგვისტო, ს. ყვარელი . . .	70

წელიწადი და სათაური.	რა რიცხვში და სად დაწერილა.	გვერდი.
„ვაი მას, ვისაც“		70
„ოჰ, სად არიან“		71
„ჩემო კალამო“	ოკტომბერი, ს. ყვარელი .	72
გაზაფხული („ტყემ მოისხა ფოთოლი“) .		73
„უსულდგმულო ცხოვრება“	პეტერბურლი	74
1863 წ.		
გ. აბხ...ს		75
1869 წ.		
სტუდენტების სიმღერა	16 დეკემბერი	76
1871 წ.		
პარიჟი	29 მაისი	78
რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით	24 აგვისტო	80
ბედნიერი ერი	29 აგვისტო	85
გამოცანები	7 დეკემბერი	87
კიდევ გამოცანები	—	91
1871 წ.		
პასუხის პასუხი („ჩვენ უჩინონი“)	28 იანვარი	97
რჩევა	29 აგვისტო	103
ჩემო კარგო ქვეყანავ“	15 სექტემბერი	106
1877 წ.		
„ალარც ნატვრა“		106
კ. ბ. მ...სას		107
1883 წ.		
ბაზალეთის ტბა.	14 ივლისი	108
1889 წ.		
დამაკვირდი :		
„კაცად მაშინ ხარ“		111
„სიკეთით სძლიე“		—
„ვაჟკაცთ ცრემლსა“		—
„წუთის-სოფელი ესეა“		—
„ხმალი იმოდენს ვერას იქმს“		112
„შუბი დიდია და მძლავრი“		—
„თუ სახელის შოვნა გინდა“		—
„ვაჟკაცად იმას არ ვაქებ“		—
„პატიოსნად მტერთა შორის“		—
„არა, არ ვუქებ ვაჟკაცსა“		113

წელიწადი და სათური.	რა რიცხვში და სად დაწერილა.	გვერდი.
„მადლმა სთქვა“		—
„გებრალებოდეს, ნუ ჰრისხავ“. . .		—
„ამოწვდილს ხმალსა“		114
„ქკუამ სთქვა“		—
1894 წ.		
კითხვა-პასუხი.	თებერვალი	115
პ ო ე მ ე ბ ი		
1859 წ.		
აჩრდილი	26 იანვარი	119
1860 წ.		
დედა და შვილი	14 ივლისი, პავლოვსკი	143
დედა და შვილი		152
ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან . .	11 დეკ., პეტერ. („პიტერი“).	161
1880 წ.		
მეფე დიმიტრი თავ-დადებული. . .		187
1883 წ.		
განდევნილი	6 თებერვალი	219
მ ო თ ხ რ ო ბ ა ნ ი		
1861 წ.		
ვლადიკავკასიდან ტფილისამდე . . .		.243—260
1862 წ.		
გლახის ნამბობი		.261—328
1863 წ.		
კაცია-ადამიანი?!		.331—402
1865 წ.		
გლეხთა განთავისუფლების პირველ- დროების სცენები		.403—420
1879 წ.		
სარჩობელაზედ		.421—434
1880 წ.		
ნიკოლოზ გოსტაშბიშვილი		.435—438
1887 წ.		
ოთარაანთ ქვრივი.		.439—494
ამბავად გაგონილნი		.495—496

წელიწადი და
სათაური.

რა რიცხვში და
სად დაწერილა.

გვერდი.

ვარიანტები

დექსები

1858 წ.

გაზაფხული („ეს გაზაფხული“).	7 მარტი, პეტერბურგი	499
სიხარული	— —	500
გუთნის დედა	7 აპრილი, —	—
ჩიტი („უსტვენ და უსტვენ“)	7 მარტი, —	501

1859 წ.

ქართველის ნანა ქართველის აკვანზედ .	13 აპრილი, —	503

1860 წ.

ალექსანდრე ჭავჭავაძე	16 ივლისი, პავლოვსკი	506
ნიკოლოზ ბარათაშვილზედ.	აგვისტო, —	—
ქართველ სტუდენტების სიმღერა	18 — — — — —	507
მეფანტურე	12 სექტემბერი —	508
მწუხარება	11 ივლისი —	510

1861 წ.

გაზაფხული („ტყეს შვესა ფოთლი“) .	28 იანვარი, პეტერბურგი	510

1883 წ.

ბაზალეთის ტბა		—

პოეზი

1859 წ.

აჩრდილი	26 იანვარი	512

ყრმობის ლექსები

სიტყბოება თვის მამეულში		535
„ჭაბუკობაზედ“		536
„დაღონებული არ ვიცი რაზედ“		537
მოთქმა საწყლისა		538

ნაწყვეტები

„რად გვინდა ვინ ხარ“		543
ორ-ხმიანი საახალწლო ოპერეტი.		545

მოთხრობა კაკო:

„დარდთა მოთქმითა“		557
„ნიაფო, ჩემო ნიაფო“		558
კაკო		559
დასაწყისი მოთხრობისა „კოლა“		613

წელიწადი და სათაური.	რა რიცხვში და სად დაწერილა.	გვერდი.
წინა სიტყვა		625
კაცია, ადამიანი		627
კატო (მოთხრობა)		632
კატო (მეორე ვარიანტი)		634
ზოგიერთი ხანა მოთხრობისა:		
„მარგალიტი ლექში“		637
უღელტეხილი		639
მოთხრობა „იგი წაეა და სხვა მოვა ტურფასა საბადნაროსა“		646
დედის ანდერძი		653
უცნაური ამბავი		656
შენიშვნები.		III—XXVIII

საჩივე ანბანზე

ა

	გვერდი
ავტოგრაფები	—
ალაზანს	48
ალექსანდრე ჭავჭავაძე	506
ამბავად გაგონილნი	495
„ამოწვედის ხმალსა“... („დამაკვირდი“)	113
„არა, არ ვუქებ ვაჟკაცსა“, („დამაკვირდი“)	—
„აღარც ნატვრა“	106
აჩრდილი	119
აჩრდილი (ვარიანტი)	512

ბ

ბაზალეთის ტბა	108
ბაზალეთის ტბა (ვარიანტი)	510
ბედნიერი ერი	85
„ბევრი ვიტანჯე“	29
ბიოგრაფია	I—LXXXVI

გ

გ. აბხ . . . ს	75
გავსწორდეთ ბედო!	40
გაზაფხული („ვიშ გაზაფხული“)	33
გაზაფხული („ტყემ მოისხა ფოთოლი“)	73
გაზაფხული („ეს გაზაფხული.“ ვარიანტი)	499
გაზაფხული („ტყეს შეესხა ფოთოლი.“ ვარიანტი)	510
გამოცანები	87
განდევილი	219
„გახსოვს ტურფავ“	67

	გვერდი
„გებრალებოდეს, ნუ ჰრისხავ“ („დამაკვირდი“)	113
„გიყვარდეს“	15
გლახის ნაამბობი	261
გლეხთა განთავისუფლების პირველ დროების სცენები	403
გუთნის დედა	11
გუთნის დედა (ვარიანტი)	500

დ

„დაბნელდა სული“	68
„დაე თუნდ მოვკვდე“	24
„დაკარგული ედემი“	47
დარდთა მოთქმითა (ნაწყვეტები)	557
დასაწყისი მოთხრობისა „კოლა“ (ნაწყვეტები)	613
„დაღონებული არ ვიცი რაზედ“ (ყრმობის ლექსები)	537
დედა და შვილი	143
დედა და შვილი (სცენა მომავალ ცხოვრებიდამ)	152
დედის ანდერძი (ნაწყვეტები)	653

ე

ელეგია	46
ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდამ	161
„ერთხელ მეც ძმანო“	39
„ერთხელ სჯდა ჩემთან“	22

ვ

„ვაი მას, ვისაც“	70
„ვაჟკაცად იმას არ ვაქებ“ („დამაკვირდი“)	112
„ვაჟკაცთ ცრემლსა“ („დამაკვირდი“)	111
„ვიხილე სატრფო“	18
ვლადიკავკასიიდან—ტფილისამდე	243

ზ

ზოგიერთი ხანა მოთხრობისა „მარგალიტი ლექში“ (ნაწყვეტები)	637
ზოგიერთს	65

თ

ბ ალექსანდრე ჭავჭავაძე	61
„თუ სახელის შოვნა გინდა“ („დამაკვირდი“)	112

	გვერდი
იანიჩარი	66
ილია ჭავჭავაძე, კ. აბაშიძისა	LXXXVI

კ

კაკო (ნაწყვეტები)	559
კატო (ნაწყვეტები)	632
კატო (მეორე ვარიანტი, ნაწყვეტები)	634
„კაცად მაშინ ხარ“ („დამაკვირდი“)	111
კაცია-ადამიანი?!	331
კაცია, ადამიანი. (ნაწყვეტები)	677
კ. ბ. მ.	107
კიდევ გამოცანები	91
კითხვა—პასუხი	115

ლ

ლოთის რჩევა	19
ლოცვა („მამაო ჩვენო“)	13
ლოცვა („ოდეს დემონი“)	22

მ

„მადლმა სთქვა“ („დამაკვირდი“)	113
„მარტო მივცურავ“	23
„მას აქედ, რაკი შენდამი“	70
„მაშინ დავსტკებები“	446
„მესმის, მესმის“	55
მეფანტურე (ვარიანტი)	508
მეფე დიმიტრი თავდადებული	187
„მეცა მქონია კარგი მამული“	41
მეც შავ თვალებს	14
მთვარეს	16
„მითხარით, რისთვის“	43
„მითხარ, მიყვარხარ“	41
მოთქმა საწყლისა (ყრმობის ლექსები)	538
მოთხრობა: „იგი წაეა და სხვა მოვა ტურფასა საბაღნაროსა“	646
მტკვრის პირას	69
მუშა	58
მძინარე ქალი	57
მწუხარება	56
მწუხარება (ვარიანტი)	510

6	839
ნანა	49
„ნიაგო, ჩემო ნიაგო“ (ნაწყვეტები)	558
ნიკოლოზ ბარათაშვილზედ	53
ნიკოლოზ ბარათაშვილზედ	54
ნიკოლოზ ბარათაშვილზედ	55
ნიკოლოზ ბარათაშვილზედ (ვარიანტი)	506
ნიკოლოზ გოსტაშვილი	435

ო	
ოთარაანთ ქვრივი	439
ორ-ხმიანი საახალწლო ოპერეტი	546
„ოჰ, სად არიან?“	71

პ	
პავლოვსკის პარკი	20
პარიჟი	78
პასუხის პასუხი	97
„პატიოსანთ მტერთა შორის“ („დამაკვირდი“)	112
პოეტი	62

რ	
„რად გვინდა ვინ ხარ“	543
რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით	80
რისთვის მიყვარხარ?	27
როდემდის	47
რჩევა	103

ს	
სანთელი	6
სარჩობელაზედ	421
სიზმარი („ტიალ სივრცეში“)	17
სიზმარი („ძმაო! სურვილით“)	30
„სიკეთით სძლიე“ („დამაკვირდი“)	111
სიმღერა	10
სიტყობება თვის მამეულში (ყრმობის ლექსები)	535
სიხარული	45
სიხარული (ვარიანტი)	500
ს . . . ს („მას აქეთ, რაც მე შენ შემეყვარდი“)	28
ს . . . ს („მაშინ დავსტკებები“)	27

სტუდენტების სიმღერა.....	76
ს . . . ს ჩ . . . სას . . .	63

ტ

„ტუჩთა მიკონვა“.....	44

უ

„უსულდგმულო ცხოვრება“.....	84
ულელტეხილი.....	639
უცნაური ამბავი.....	656
უცხოეთში	32

ჟ

ქართველ სტუდენტების სიმღერა (ვარიანტი).....	507
ქართვის დედას	25
ქართვის ნანა ქართვის აკვანზედ (ვარიანტი).	507

ყ

ყვარლის მთებს.....	3

შ

„შუბი ღიღია და მძლავრი“ („დამაკვირდი“).	112
შენიშვნები.....	III

ჩ

„ჩემო კალამო“	72
„ჩემო კარგო ქვეყანავ“	106
„ჩემო მკვლელო“	65
ჩიტი.....	35
ჩიტი („უსტვენ და უსტვენ, ვარიანტი“).	501
ჩ . . . სას	64

ც

ციურნი ხმები.....	42

ძ

ძმის სიკვდილზედ.....	44

წ

წინასიტყვა (ნაწყვეტები).....	625

	გვერდი
„წუთის სოფელი ესეა“ („დამაკვირდი“)	111

ჟ

„ქკუამ სთქვა“ („დამაკვირდი“)	114
„ჭაბუკობაზედ“ (ყრმობის ლექსები)	536

ხ

ხმა გულისა	38
„ხმალი იმოღენს ვერას იქმს“ („დამაკვირდი“)	112
ხმა სამარიდამ	7

შ ე წ დ ზ მ ე ბ ი

გვერდი.	სტრიქ.	დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
VI	11 (ზემ.)	რა	არ
—	12 (ქვემ.)	აბხაზი	აფხაზი
VII	შენიშვნა	სეკდემბერი	სექტემბერი
LXI	11 (ქვემ.)	დაუბრუნათ	დაუბრუნდათ
LXIX	7 (ქვემ.)	მარიჯორის	მარჯორის
LXXI	11 (ქვემ.)	გარდროპსაც	ვარდროპსაც
LXXIII	13 (ზემ.)	მამულის	მულის
LXXIV	1 (ზემ.)	დამშვიდდა	დამშვიდდა
XCIII	1 (ზემ.)	ბევრი	ბევრ
CXI	2 (ზემ.)	აყვავებულა	აყვავებულან
CXII	6 (ზემ.)	ხვედრია.	ხვედრია
CXV	9 (ქვემ.)	ყოველი	ყოვლი
339	14 (ქვემ.)	ღმართმა	ღმერთმა
372	3 (ზემ.)	დაეწსრო	დაესწრო
429	6 (ქვემ.)	დაააცქერდა	დააცქერდა
536	3 (ქვემ.)	ელევ?	ელევ
537	12 (ქვემ.)	დაღონებული.	დაღონებული
559	4 (ზემ.)	სახელმწიპო	სახელმწიფო
569	14 (ქვემ.)	ქმირსა	ქმარსა
610	9 (ქვემ.)	არა	არ
—	4 (ქვემ.)	მადგანი	მათგანი
643	20 (ზემ.)	მოვიფრანკები	მოვიპრანკები

